

Науково-документальна серія книг
«Реабілітовані історією»

Національна академія наук України
Інститут історії України
Служба Безпеки України
Київська обласна державна адміністрація
Київська обласна рада
Обласна редакційна колегія
Київський обласний державний архів
Національна спілка краєзнавців

Пам'яті
жертв
політичних
репресій
присвячується

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. Т. ТРОНЬКО (голова)

О. П. РЕСНТ

(заступник голови)

С. А. КОКІН

(заступник голови)

Р. Ю. ПОДКУР

(відповідальний секретар)

С. І. БІЛОКІНЬ

Ю. П. БОГУЦЬКИЙ

Г. В. БОРЯК

В. Ф. ВЕРСТЮК

В. А. ВОЙНАЛОВИЧ

В. О. ГОРБИК

М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ

М. П. ЗЯБЛЮК

В. Г. КРЕМЕНЬ

В. М. ЛИТВИН

В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ

Н. В. МАКОВСЬКА

Є. К. МАРЧУК

Т. В. МОТРЕНКО

Л. М. НОВОХАТЬКО

Г. В. ПАПАКІН

Р. Я. ПИРІГ

О. М. ПШЕННИКОВ

В. Ф. РЕПРИНЦЕВ

О. С. РУБЛЬОВ

Є. М. СКЛЯРЕНКО

В. А. СМОЛІЙ

П. С. СОХАНЬ

Д. В. ТАБАЧНИК

О. А. УДОД

І. С. ЧИЖ

Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО

КИЇВ 2011

РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Книга третя

ОБЛАСНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

А. П. КОСЕНКО

(голова)

О. П. РЕЄНТ

(заступник голови)

І. Х. ЧИСТИК

(відповідальний секретар)

С. І. БІЛОКІНЬ

С. А. КАМЕНЄВА

М. П. КАЧКАРДА

І. А. КОВАЛЕНКО

В. О. ЛУБ'ЯНСЬКИЙ

М. В. МЕЄР

О. Г. МІЩЕНКО

Ю. А. НЕЧИПОРЕНКО

В. Г. РОМАНЧИШИН

Г. П. САВЧЕНКО

Київ
«Основа»
2011

УДК 94(477.41)''19(092)
ББК 63.3(4Укр-4Киї)6-8
Р31

**Видається у відповідності з постановами
Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1992 року
та Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 року**

Реабілітовані історією. Київська область. Книга третя. – К.: Основа, 2011. – Р31 984 с.

Третя книга «Реабілітовані історією. Київська область» є складовою частиною 27-томного науково-документального видання «Реабілітовані історією». Вона присвячена аналізу і документальному дослідженню про політичні репресії, депортації та інші утиски прав і свобод громадян області.

У книзі окремим розділом подано біографічні нариси про державних діячів, військових, керівників радгоспів і колгоспів, учителів, духовенство та інших категорій громадян, які стали жертвами необґрунтованих політичних репресій.

Четвертий розділ присвячений біографічним довідкам про репресованих селян, постраждалих під час колективізації.

Матеріал книги – цілісне наукове дослідження про трагічні події на Київщині за доби громадянської війни та будівництва соціалізму.

ISBN 978-966-699-607-0

Авторський колектив:

П. П. Бачинський, Т. Ф. Григор'єва, Л. М. Остроушко,
Г. Г. Іванова, І. Х. Чистик, Л. В. Шевченко.

Відповідальний за випуск:

І. Х. Чистик

Рецензенти:

Б. І. Андрусишин, доктор історичних наук, професор,
О. Г. Бажан, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

УДК 94(477.41)''19(092)
ББК 63.3(4Укр-4Киї)6-8

ISBN 978-966-699-607-0

© Київська обласна державна адміністрація
© «Основа», оригінал-макет видавництва, 2011

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ

Нашим читачам пропонується третя книга із серії «Реабілітовані історією. Київська область», присвячена трагічним подіям, що пов'язані були з політичними репресіями. Мільйони безвинних людей внаслідок беззаконня і свавілля та на підставі антигуманних і антидемократичних законів були фізично знищені або зазнали жорстоких переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання.

Як відомо, 17 квітня 1991 року Верховна Рада УРСР прийняла Закон про реабілітацію жертв політичних репресій у республіці, який охоплював весь період після 1917 року і поширювався на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час на території України позасудовими та іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя чи волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі України, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного чи релігійного характеру.

За роки, що минули після проголошення Незалежності України, з початком розбудови нової самостійної країни проведена значна робота, спрямована на подолання трагічних наслідків нашого недалекого минулого, зокрема, на загальнодержавному рівні здійснюється багатотомне науково-документальне видання про жертв репресій під загальною назвою «Реабілітовані історією». Дві фундаментальні книги цієї серії вже побачили світ і на Київщині. Варто ще раз наголосити, що наша область, починаючи з 1917 року, завжди була в епіцентрі найважливіших політичних подій, і її жителі зазнали найвідчутніших втрат від протистоянь періоду громадянської війни, колективізації і розкуркулення, голодоморів, складних часів другої світової війни і післявоєнного періоду.

Найсильнішою зброєю чесної людини завжди була правда. Сьогодні, за нелегких суспільно-політичних та економічних умов, ми повинні не забувати про це.

Київщина була оплотом національно-визвольного руху. Читачі цієї книги мають нагоду дізнатися про витoki і зміст цієї боротьби, зрозуміти об'єктивні і суб'єктивні причини поразок національних сил, побачити недоліки і помилки у діяльності таких інституцій, як Центральна Рада, Директорія, а також армії УНР, партизанських загонів, підпільних організацій.

Земля Київщини протягом віків була осередком селянської непокори гнобителям. Роки революцій і визвольних змагань сформували багато селянських ватажків-отаманів у нашому краї. Вони несли як позитивне, так і негативне начало. Пропоновані в книзі документи не героїзують їх і,

водночас, показують, що в переважній більшості це були сміливі і самовіддані борці за вільне життя свого народу. Це правда, усвідомлення якої дуже важливе для кожного, хто прагне знати і розуміти історію рідного краю, бути патріотом своєї країни.

Перша книга «Реабілітовані історією. Київська область» була надрукована в 2004 році. Вона отримала загальну схвальну оцінку широкої громадськості. На жаль, видрукувана незначним накладом, вона сьогодні стала бібліографічною рідкістю. Через два роки до читачів надійшла друга книга цієї серії з короткими біографічними довідками майже про 16 тисяч жителів Київщини, які стали жертвами безпідставних політичних переслідувань.

Продовжуючи багаторічну роботу з вивчення матеріалів про репресії в 1917–1991 роках, редакційна колегія залучила до цього нові архівні матеріали, використовує найновіші дослідження науковців, спогади постраждалих чи їхніх рідних.

У третій книзі «Реабілітовані історією. Київська область» визнано за доцільне дати в оновленій редакції концептуальний виклад про природу політичних репресій в Україні, і зокрема, на Київщині. При цьому брався до уваги і той факт, що масовий читач позбавлений можливості сьогодні скористатися першим випуском книги, в якому було детально досліджене згадане питання.

У другому розділі представлені документи, більшість з яких раніше не друкувалися, і з яких у багатьох випадках випливають нові оцінки багатьох політичних подій минулого.

Вперше пропонується третій розділ розгорнутих біографічних нарисів, в яких йдеться про конкретних осіб, що стали жертвами репресій. Думається, детальна розповідь про відомих людей, життя яких трагічно обірвала жорстока машина тоталітаризму, зацікавить багатьох читачів, стане гідним вшануванням пам'яті невинно постраждалих, вагомим моральним документом для рідних, близьких і знайомих цих непересічних особистостей.

Редакційна колегія вважала за можливе продовжувати друкування біографічних довідок про репресованих. Цього разу це переважно селяни Київщини, які безпідставно постраждали під час колективізації.

Виходом третьої книги «Реабілітовані історією. Київська область» не завершується дослідницька робота із згаданої проблеми. Попереду поглиблене вивчення архівних документів, залучення до пошуку нового загону істориків, краєзнавців, працівників преси. Редакційна колегія сподівається на їхнє сприяння і допомогу, чекає відгуків і пропозицій щодо книг згаданої серії, що вже побачили світ.

*Обласна редакційна колегія
«Реабілітовані історією. Київська область»*

РОЗДІЛ І

**ЗЛОЧИНИ,
ЯКИМ НЕМАЄ ПРОЩЕННЯ**

1. БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

У багатоміліардній історії нашого народу є багато трагічних сторінок, про які ми не маємо права забувати. Особливе місце серед них займають події, пов'язані із політичними репресіями, що мали місце в Україні під час тоталітарного більшовицького режиму в 1917–1991 роках.

Територія Київської області, де відбувалися події, нижче викладені, зазнавала певних адміністративно-територіальних змін. Незначні з них відбувалися протягом 1919–1922 років. Реформа, що проводилась у 1923 р., була направлена на укріплення територіальних одиниць. Волості змінили на райони, повіти на округи. На території колишньої Київської губернії (1782–1923) було утворено 7 округів і 111 районів. У вересні 1930 р. округи ліквідували, утворили 58 районів, що підпорядкувались безпосередньо центру. Через два роки, у лютому 1932 р., на території Київської області існувало 78 районів і 2 округи (Коростенська і Новоград-Волинська). Протягом 1937–1954 рр. частина території Київщини відійшла до новоутворених Полтавської, Кіровоградської і Черкаської областей. Нині на Київщині 25 адміністративно-територіальних районів.

Київ і область завжди були в центрі важливих політичних подій. Після перемоги Лютневої народно-демократичної революції 1917 року в Росії українські демократичні партії, наукове, технічне, учительське та інші товариства створили Українську Центральну Раду, яка підняла прапор боротьби за надання Україні широкої національно-територіальної автономії. Впродовж 1917 р. у Києві відбувалися всеукраїнські військові, селянські, робітничі та інші з'їзди і конференції, тут 7 листопада 1917 р. було проголошено утворення Української Народної Республіки (УНР), а 11 січня 1918 р. – її повну незалежність від Радянської Росії [1].

Для придушення національно-визвольного змагання українського народу більшовики направили проти Центральної Ради радянські війська. На Київ вело наступ добре озброєне 30-тисячне угруповання на чолі з колишнім царським підполковником М. Муравйовим. Генеральний Секретаріат, не маючи боєздатних військових частин, зміг виставити на Конотопському і Лубенському напрямках лише загін юнкерів 4-ої школи ім. Б. Хмельницького і київських студентів та гімназистів. Під Крутами, відбивши три шалені атаки муравйовців, розстрілявши всі боєприпаси, вони змушені були відступити. Але в нічній темряві, втративши орієнтацію, потрапили до полону. Після страшних мордувань муравйовці розстріляли близько 300 українських юнаків. 26 січня 1918 року більшовики заволоділи Києвом.

Військо М. Муравйова 10 днів грабувало і жорстоко розправлялось з населенням Києва, розстріляли понад 5 тисяч чоловік.

Київ був столицею не лише УНР, але й Української держави, проголошеної гетьманом П. Скоропадським 29 квітня 1918 р. Була створена 27 листопада 1918 р. Українська академія наук (УАН), запрацювали Київський національний університет, низка інших культурно-освітніх установ, товариств і т. п.

Саме на Київщині розгорнулася гостра боротьба за владу, яка у Києві протягом 1917–1920 років змінювалася понад 10 разів, в деяких повітах і областях губернії навіть більше. Тут раз по раз спалахували повстання проти білих, червоних та іноземних окупантів. Навіть у 1921–1922 роках у губернії ще діяли десятки антирадянських партизанських загонів, підпільних організацій і т. п.

За короткий час Україна вкрилася густою мережею надзвичайок, ревітрибуналів і особливих відділів [2].

Декретом від 3 грудня 1918 р. «Про організацію Всеукраїнської надзвичайної комісії» в Україні були створені чекістські органи для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем і посадовими злочинами (ВУНК)».

У другій половині березня 1919 р. до Харкова з Києва переїхав уряд України. Сюди 2 квітня переїхала також ВУНК, очолювана М. І. Лацісом.

Більшовицькі репресії не залякали селянство, повстання вибухали не лише у віддалених повітах, але й у передмістях Києва. Одним з перших спалахнуло повстання на Куренівці, його підтримали селяни Вишгорода, Нових Петрівців та інших населених пунктів. Як повідомляв відповідальний працівник ЧК Альфредов, до куренівських повстанців приєдналися робітники 24 заводів із 34. Загальний настрій робочого Києва далеко не комуністичний.

8 квітня 1919 р. на придушення повстання в село Нові Петрівці була відправлена експедиція на чолі з командиром Особливого корпусу військ ВУЧК Ф. І. Ніколаєнком. Повстанці оточили експедицію чекістів, зламали їхній опір, майже всіх перебили, а частину, в тому числі й Ніколаєнка, взяли в полон і розстріляли. У ті ж дні й у Васильківському повіті вибухнуло повстання, яке очолив Гончар (Батрак). Лише за допомогою викликаних частин з фронту повстання було придушене, всіх його активних учасників розстріляли і повідомили про це в пресі.

Головна військова рада незалежних створила кілька селянських дивізій. Партизанські загони отамана Зеленого були перетворені у 1-у Київську радянську дивізію, яка діяла в районі Трипілля–Ржищів–Обухів. В окремих джерелах наводиться різна чисельність дивізії Зеленого – від 6 до 25 тисяч

з десятками кулеметів і від 2 до 6 гармат. Його побратими на допитах в ДПУ в 1937–1938 рр. говорили, що в дивізії Зеленого було шість полків, комендантська (чорна) рота, сотня розвідки, зброярня, взвод зв'язку, дивізійний суддя, були навіть написані правила, як мав чинити судочинство трипільський волосний суд і т.д. Кінноти іноді нараховувалося понад 2 тисячі. Це було не постійне військо, воно збиралося в залежності від обставин. Але існував сталий загін, його серцевина – козаки Трипілья, Халеп'я, Злодіївки та інших сіл. В дивізії бракувало важкої зброї, організованості і дисципліни. Загони Зеленого контролювали Обухів, Ржищів, Кагарлик, Миронівку, Васильків, прагнули допомагати партизанам в інших містах. Повстанці Зеленого, за спогадами Скрипника, майже повністю відрізали Київ від підвозу продовольства, руйнували військові комунікації і якийсь час загрожували самому Києву. А комендант Деміївського укріпрайону Галчинський писав: «Знахабнілий отаман дійшов до того, що пред'явив ультиматум Раднаркомом України про здачу міста».

Уряд України оголосив отаманів Зеленого, Гончара та Орлика «поза законом». Для розгрому загонів Зеленого були направлені військові частини загальною кількістю понад 6 тисяч бійців та командирів і Дніпровська воєнна флотилія з завданням спалити артилерійським вогнем придніпровські села. Але вони не знищили їх, а лише розігнали на деякий час, партизани розійшлися групами по лісах, яругах, селах для того, щоб потім зібратися з новими силами.

Опір радянській владі набував масового характеру. І придушувався він жорстоко.

Українські ліві, які були в керівництві республіки, весь час тисли на терор, про розгортання якого в широких масштабах оголосили ще в травні 1919 року на одному з засідань Київського губкому партії.

29 травня 1919 р. в газеті «Більшовик» була опублікована стаття «Красный террор». В ній говорилося, що Київська губчека уже приступила до здійснення червоного терору в широкому масштабі. В газеті наведено список розстріляних в кількості 45 чоловік, серед них одна жінка. В основному, це власники будинків, професори, викладачі гімназій, гласні міської думи, службовці залізниць, а також колишні київський генерал-губернатор Суковкін і віце-губернатор Неклюдов.

У газеті «Красный меч» у передовій статті від 18 серпня наголошувалося: «Для нас немає і не може бути старих підвалин моралі і гуманності, вигаданих буржуазією для гноблення і експлуатації нижчих класів. Нам все дозволено». Поряд з цією передовою була надрукована стаття керівника ВУНК С. Шварца. Він писав: «Оголошений терор потрібно здійснювати по-

пролетарському. За кожного розстріляного з нашого товариства денікінця ми повинні відповісти знищенням ста наших класових ворогів... нехай живе Червоний терор!»

Сьогодні важко назвати вірогідну цифру жертв червоного терору у 1919 р. не тільки на Київщині, але й загалом по Україні. Більшовики давали інформацію про розстріли вибірково, з метою залякати народ, зламати його волю, відвернути від боротьби за повалення їхнього режиму. До того ж вони зовсім не давали повідомлень про розстріли населення в повітах. Дослідники цієї проблеми вважають, що найбільше загинуло у 1919 р. від червоного терору мешканців Київської губернії, і називають цифру не менше 12 тисяч чоловік тільки у Києві. Можливо, ці цифри неточні, але вони дають приблизну картину того, що діялось.

Проте надзвичайками не вдалося зламати волю українського народу в боротьбі за незалежність, за створення самостійної держави.

Таким був фінал другого походу більшовиків в Україну. Вони пролили ріки крові не лише українців, але й росіян та ін., їх національна, особливо кадрова, земельна, продовольча, політика і масові репресії призвели до спалаху антисемітизму і єврейських погромів, які охопили понад 200 українських міст, містечок і сіл. В них було вбито понад 50 тисяч євреїв, сотні тисяч поранено, покалічено, пограбовано, згвалтовано і т. п.

Керівники КП(б)У і уряду України відбули в еміграцію до Росії.

30 серпня 1919 р. війська Директорії на чолі з генералом Кремером і повстанські загони отамана Мордалевича та ін. зайняли основну частину Києва, а вранці 31 серпня з лівого берега Дніпра зайшли в місто війська денікінського генерала Бредова.

Війська УНР недовго перебували в Києві. Денікін, відстоюючи ідею «єдиної і неподільної Росії», відмовився укласти угоду з Петлюрою про спільну боротьбу проти більшовиків і повідомив про це країни Антанти. Між українцями і денікінцями зразу ж відбулися неприємні сутички. Бредов пред'явив Петлюрі ультиматум з вимогою вивести війська з міста. Зважаючи на те, що населення Києва, переважно українське, російське офіцерство, політичні партії, монархічні союзи, яких було багато в місті, підтримують денікінців, війська УНР змушені були залишити Київ. З ними пішла також більшість патріотичної української інтелігенції. Російське київське міщанство, духовенство, торговці, підприємці палко, гучно і радо вітали денікінців. Підпільний губком КП(б)У інформував ЦК КП(б)У: «Населення Києва зустріло білих з великим піднесенням. Про більшовиків говорять з піною на губах. Майже скрізь видають комуністів. Газети писали без кінця про жахливе поведіння більшовиків. Багато було спеціальних

підробок добровольців, але багато матеріалів давали і залишені нашими незариті трупи і величезна маса протоколів засідань ВЧК і листів. Все це публікується, смакується і є предметом цькування, особливо євреїв.

Погроми, страшніші петлюрівських, пройшли скрізь і продовжуються зараз».

Денікін замість того, щоб всіма своїми силами йти на Москву, розпоршив їх, половину своїх військ повернув проти армії УНР. Цей факт, а також дика антиукраїнська політика Денікіна, повернення старих антидемократичних установ і адміністрації, його озвірілий антисемітизм і погромництво, реакційна земельна політика, повернення поміщиків, відбирання землі в селян, жорстокий терор в містах, а також те, що за кількістю закатованих і розстріляних денікінці не поступалися більшовикам, штовхнули основну масу українського народу, в першу чергу селянство, на шлях масової боротьби проти нього.

Цим негайно скористалися соціалістичні політичні партії в Україні. Найбільшу активність виявила партія боротьбистів. Вона створила підпільний ревком, десятки партизанських загонів. Значну кількість їх створили більшовики, російські есери (боротьбисти), анархісти. Той самий повстанський селянський рух, який відкрив шлях Денікіну на Москву і дав йому можливість 13 жовтня захопити Орел, тепер з усією силою бив по його тилах, нищив зв'язок, постачання і транспорт. Денікін змушений був битися на три фронти – проти більшовиків, армії УНР і фронту українського селянства, який з кожним днем міцнішав і завдавав йому відчутних ударів.

Завідуючий військовим відділом ЦК партії боротьбистів О. Шумський писав до редакції газет «Известия» і «Правда», що під командуванням боротьбистів є тисячі повстанців з кінними полками, артилерійськими батареями. Повстанці контролюють район Канів–Переяслав–Золотоноша. Інші тисячні загони на чолі з боротьбистами ведуть бої в Чигиринському, Звенигородському і Зіньківському повітах.

Селянські повстання спалахнули в усіх повітах Київської губернії. Дуже швидко дав знати про себе отаман Зелений. В кінці вересня він напав на Васильків, роззброїв денікінців, забрав у них кулемети, велику кількість кулеметних стрічок і боєприпасів, після чого повстанці без будь-яких втрат відійшли від міста. У ці дні загони Зеленого вже впевнено оперували в районі Ходорків–Кагарлик, наводячи страх на денікінців і київського обивателя.

З метою встановлення зв'язку з республіканською армією і координації дій з нею Зелений направив делегацію до уряду УНР, після чого була прийнята резолюція. Заслухавши доповідь своїх делегатів, які посилалися до Директорії УНР, старшини і козаки, представники кінної повстанської

дивізії отамана Зеленого ухвалили: «Довести до загального відома, що в такий грізний час для України, коли боротьба з російськими більшовиками-комуністами ще не закінчена, Денікін, загарбавши значну частину України, просувається, несе нашому народові чорну реакцію, загрожує незалежності УНР, ми визнаємо верховною владою Директорію з її теперішнім соціалістичним урядом і будемо її підтримувати до скликання парламенту».

Київські газети в жовтні повідомляли, що в районі Умані йде запекла боротьба з загонами отамана Калюжного, який оперує біля Звенигородки. «Вечерние огни» повідомляли, що в районі П'ятигори і Жашкова активно оперують партизанські загони, а біля Володарки йдуть запеклі бої з повстанцями по річці Рось на захід від Таращі. Інша газета повідомляла, що місцеві повстанці захопили Таращу, Рокитну, Саварку, Синицю. Сили добровольців у Білій Церкві і Миронівці не можуть ліквідувати повстання.

В кінці жовтня газета «Україна» повідомляла: «В Сквирському повіті повстання охопило 15 сіл. Селяни виступають проти комуністів і добровольців, особливо в зв'язку з тими звірствами, які чинили більшовики і добровольці над ними. Добровольці спалюють села повстанців. Були випадки вбивства дітей добровольцями». «В районі ст. Попельня, повідомляла в ці ж дні інша газета, з'явилося декілька тисяч селян-повстанців в районах, зайнятих добровольцями. Повстанці озброєні добре, недостатньо лише командного складу».

Денікін був змушений перекинути свої кращі кавалерійські частини і половину військ на боротьбу проти українського селянства і армії УНР. Перебуваючи на денікінському фронті, Г. Орджонікідзе писав В. І. Леніну: «Мабуть, наше просування вперед буде дуже швидким. Денікін, безумовно, зламав ший на українському мужикові, Денікін не знайшов собі підтримки у селян» [3]. Це змушений був визнати й Ленін.

Врахувавши становище Денікіна, більшовики привели свої частини до ладу, мобілізували всі можливі партійні сили, робітничий клас, бідніше селянство і завдали денікінцям розгромних ударів на підступах до Москви. Денікінська армія почала дуже швидко відступати на південь. Більшовики торжествували, а українці з тривогою чекали, що скаже йому Радянська влада, яка прийшла втретє.

Під тиском світової соціалістичної демократії 16–17 січня 1920 р. в Росії на певний час був скасований червоний терор. В Україні Всеукраїревком, створений в грудні 1919 р. мотивуючи, що боротьба з контрреволюцією триває, не скасував його.

Розвиток подій був дійсно не на користь більшовиків. У донесенні членам ЦК КП(б)У за 10 березня 1920 р. Косіор досить об'єктивно описав стан справ на

Правобережжі і в Київській губернії: «Становище сумне, за винятком Чернігівської губернії. Наша партія ніде не встигла розвернутися і майже ніякої роботи не проводила. Політичного керівництва немає ніякого. Кожний повіт веде власну політику, живе своїм місцевим життям. Майже всі без винятку українці в опозиції, і до них зрозуміле недовір'я. В губернії починає розвиватися бандитизм. Тільки що ліквідували Туза, але неможливо нічого зробити з Тютюнником. Діють, як і раніше, банди Соколовського і Струка» [4].

Наступного дня повідомили членів ЦК КП(б)У: «Чигирин. Бандами Тютюнника, Ємельянова, Павленка, Чучупаки зайнято 7 сіл і всі населені пункти навколо Чигирина радіусом в 25 верст». В Чорнобильському повіті розквітає бандитизм. Селяни переховують бандитів. 18 березня стало відомо, що Тютюнник із загоном в кількості 4500 чоловік, половина яких кавалерія з гірською батареєю і великою кількістю кулеметів, зайняв Умань, а 23 березня загоном у кількості 400 чоловік – Звенигородку». Київський губком партії доповідав ЦК КП(б)У, що в усіх повітах діють повстанські загони. Вони зайняли Сквиру, Таращу. Самосуди – звичайне явище.

Голова уряду республіки Раковський 16 березня 1920 р. змушений був заявити, що зараз «за винятком, лише, губернських міст і деяких промислових центрів, ми ніде не маємо під собою міцної опори» [5].

Щоб звалити вину за напружене становище в Україні на когось іншого, Раковський, Затонський, Бубнов, Яковлев (Епштейн), Рафаїл та інші за вказівкою Леніна розгорнули шалену кампанію наклепів на боротьбистів, звинувачуючи їх в тому, що вони нібито готують повстання. Почалися репресії проти боротьбистів.

Надзвичайки, керовані В. Манцевим, як і минулого року, лише в Києві розстрілювали на день по 30–40 чоловік (ми не маємо відомостей про повіти). Не встигаючи заривати трупи в кагати, київські чекісти доручили інженерові Брагманову підшукати приміщення для влаштування і впорядкування крематорію. Але запустити його в роботу не вдалося, оскільки більшовицькому керівництву та інженерові Брагманову довелося негайно тікати з міста в зв'язку з наближенням польських і петлюрівських військ. 6 травня вони вступили до міста.

Селянство, вчительство, кооперативи, навіть повітство Київщини дуже швидко відчули, що таке шляхетський гонор.

Вони зрозуміли, що Петлюра привів окупантів, що він не відновить Української Народної Республіки. Більшість партизанських загонів, що вели боротьбу проти більшовиків, повертають зброю проти поляків, зокрема в Таращанському, Сквирському і Білоцерківському повітах. Навіть отаман Струк, який спочатку клонув на польську принаду, вже швидко повернув

свої загони проти них. Поляки проголосили його поза законом та про необхідність арешту й обіцяли за допомогу в цій справі велику грошову винагороду.

На Київщині, особливо в південних її повітах, розгорнулися жорстокі бої. На допомогу діючій проти ворога 14-й армії було мобілізовано тисячі бійців. На фронт йшли добровільно селяни навіть з тих повітів, де майже не існувала на той час радянська влада, – Чигиринського, Черкаського, Уманського, Звенигородського, Канівського, Таращанського.

На початку червня 1-а кінна армія на чолі з С. М. Будьонним прорвала польський фронт у південно-західних повітах Київщини і почала похід по тилах польських військ, створивши загрозу повного їх оточення. На світанку 12 червня до Києва увійшли частини Червоної Армії. А 30 червня Київська губчека повідомила про розстріл 8 громадян за те, що вони нібито розповсюджували чутки про нестійкість радянської влади, приховували миколаївські золоті і срібні гроші тощо. З часом розстріли стали звичайним і масовим явищем. 21 липня в Білій Церкві розстріляли 5 громадян як ворогів радянської влади, 31 липня – повідомлення про розстріл за таку ж провину 12 громадян Київщини, 17 серпня – 20 і т. д.

Держинський, який перебував з перших днів наступу поляків на посаді начальника тилу Південно-Західного фронту, створив при штабі спеціальну комісію для боротьби з бандитизмом і повстаннями. Для умиротворення України він подав Косіору 24 червня 1920 р. свій план формування збройних сил внутрішньої охорони (ВОХР), в складі яких повинні бути всі види зброї. Планом передбачалось: «На кожную губернію по одному батальйону ЧК – 11 батальйонів; для боротьби з бандитизмом, зміцнення влади і викачки зброї по два батальйони на губернію – 22 батальйони; для продовольчої роботи за планом, заявленим наркомпродом РСФР тов. Цюрупюю, – 28 батальйонів» і т. д. Всього 107 батальйонів. Крім того, враховуючи наявність в Україні правильно організованих великих партизанських загонів, зокрема Махна, Тютюнника, Омеляновича-Павленка, Волинця та інших, які складаються переважно з кінних груп, необхідно мати в Україні кінні частини. Основна маса війська ВОХРа була спрямована на боротьбу з партизанським рухом, на викачку продовольства для Росії.

Героїчний опір продармійцям і регулярним військам Червоної Армії виявили селяни с. Медвин під Богуславом. Приводом до вибуху повстання було нетактовне поводження четвірки комуністів, які приїхали з центру повіту проводити мобілізацію і збирати продрозверстку. Селяни героїчно захищали своє село 15 днів. Лише кадрова дивізія, яка перекидалася з польського фронту на південь, з великими втратами після триденних боїв

зламала опір селян і заволоділа селом. Село спалили і розграбували, сотні медвинців було замордовано і розстріляно. Частина повстанців прорвалася в ліси і діяла під командою отамана Квітковського до літа 1921 р.

Вже 21 серпня 1920 р. у Київській губернії були ліквідовані такі партизанські загони: «Уляна», Алашко, Верещака, Руденка (загинув у бою), Петренка–Коцура (обидва загинули в бою), Калаберди, Святенка та інших. Всього в Україні з лютого 1920 р. було ліквідовано 38 загонів, в яких нараховувалося 11100 повстанців. Всі вони загинули в боях або катівнях надзвичайок.

В кінці 1920 р. більшовики вирішили будь-якою ціною в найкоротший строк задушити національно-визвольний рух в Україні. За вказівкою Леніна в листопаді цього року секретарем ЦК КП(б)У був обраний В. Молотов.

Ленін підписав постанову Ради Праці і Оборони про надзвичайні заходи щодо припинення бандитизму в Україні. Загальне керівництво цією кампанією покладалося на головнокомандувача Червоної Армії С. Каменева, а в Україні – на Раковського, Молотова, Фрунзе.

Для координації дій регулярних з'єднань Червоної Армії, дивізії ВОХРа, каральних бригад і полків Надзвичайної комісії, комнезамівських полків, батальйонів, ескадронів, сил міліції і т. д. був створений спеціальний орган – Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при РНК УСРР. До неї ввійшли: Х. Раковський, М. Фрунзе, С. Гусєв, М. Володимиров, С. Косіор, Ф. Дзержинський, В. Манцев, В. Молотов, Д. Лебідь, М. Скрипник, В. Затонський, Є. Євдокимов та ін. Такі ж наради були створені при губернських і повітових революційних комітетах, до яких обов'язково входили голови ревкомів і надзвичайних комісій та старший військовий начальник. Київську губернську нараду очолили – голова губревкому Я. Гамарник і голова губернської надзвичайної комісії колишній бундівець Я. Лівшиць.

Фронт боротьби з повстанським рухом РНК УСРР оголосив таким же фронтом державної ваги, яким був фронт боротьби з білогвардійськими генералами. Озброєні загони комнезамівців, які були у волостях і селах, передавалися у підпорядкування міліції, а організовані з комнезамівців полки, батальйони і ескадрони включалися до складу територіальних полків Всеобучу з підпорядкуванням їх начальникам тилів. Сільська міліція прирівнювалась у всіх відношеннях до частин Червоної Армії і озброювались, як вони.

Поряд з цим посилювались міри покарання населення за допомогу, переховування або співчуття повстанцям. Вражає жорстокістю інструкція для органів, що ведуть боротьбу з повстанцями, розроблена Затонським. В ній передбачались такі міри покарання заможного селянства:

- а) контрибуція продуктами і утримання ними військових частин;
- б) контрибуція худобою;
- в) контрибуція предметами обмундирування (білизна, теплий одяг, чоботи, подушки, одіяла і т. п.);
- г) виселення керівників і призвідників повстань з конфіскацією всього їх майна і переданням його бідноті;
- д) в крайніх випадках обстріл сіл і хуторів, знищення (підпалення або руйнування) будинків відомих повстанців і ватажків, а під час бою знищення всього поселення або окремих кварталів. Застосування тієї чи іншої міри покарання визначається обставинами, які склалися на місці, і відповідальність повністю покладається на того начальника, за вказівкою якого та чи інша міра покарання застосована.

Нагадаємо при цьому, що не відмінялися система заручників і їх масові розстріли, кругова порука за появу повстанців у селах і їх переховування та ін.

Поряд з цим більшовицька преса розпочала компанію наклепів на повстанців і заможних селян.

2. ЛІКВІДАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Значний удар національно-визвольному рухові завдали рішення V Всеукраїнського з'їзду Рад (25 лютого – 3 березня 1921 р.), зокрема про закріплення землі за селянами на 9 років у тих волостях і селах, де вже закінчено відбирання зайвої землі у куркулів, розподілені колишні приватні землі і відведені землі для радгоспів і цукрових заводів. В тих волостях, де цього не зроблено, пропонувалось комнезамам негайно закінчити розподіл землі і приступити до закріплення її за селянами. Позбавлялись права користування землею учасники повстань і дезертири. Це був смертельний удар в серце повстанського руху. Розкуркулення в Україні і закріплення за біднотою землі, реманенту тощо, відібраних у заможних, продовжувалось аж до липня 1923 р. Повстанський рух позбавився матеріальної бази.

Цей же з'їзд Рад оголосив амністію тим, хто добровільно прийде в розпорядження місцевої влади не пізніше 15 квітня 1921 року, здасть зброю і дасть зобов'язання не брати участі у збройних виступах проти радянської влади. Амністія також поширювалась на громадян УСРР, які емігрували за кордон під час громадянської війни, якщо вони добровільно повернуться і дадуть зобов'язання щиро виконувати закони УСРР. Особи, яким на день оголошення амністії уже встановлена або повинна бути встановлена вища міра покарання – розстріл, позбавлялись волі на 5 років. На куркулів, що їх

ув'язнено в концентраційні табори за почином незаможних селян, помилювання поширювалося лише тоді, коли комітети незаможних селян приймуть відповідні постанови. В зв'язку з тим, що справжні борці за незалежність України не поспішали здаватися на милість більшовикам, ВУЦВК змушений був 27 квітня продовжити термін дії закону про амністію до 15 травня і ще раз звернутися до повстанців добровільно з'явитися до органів влади.

Щоб посилити процес розпаду національно-визвольного руху, 22 травня 1921 р. у Києві виїздна сесія надзвичайного ревтрибуналу в складі голови Михайлика та членів Кабаненка, Бідного, Гайцана почала слухати справу колишніх: голови ради Міністрів Центральної Ради В. Голубовича, голови ЦК УПСР Н. Петренка, члена виконавчого комітету УПСР І. Лизанівського, члена ЦК УПСР І. Часника, виконуючого обов'язки військового міністра Г. Сиротенка, секретаря ЦК УПСР Ю. Ярослава, Ю. Скугар–Скварського, прем'єр-міністра Уряду УНР професора С. Остапенка.

Більшовики готували цей процес ще з жовтня 1920 року. Кілька разів це питання розглядалось на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У. Члени ЦК всіляко відмовлялися головувати і бути обвинувачами на процесі. Зрештою змусили бути обвинувачами наркома юстиції Лебедиця (колишнього члена лівого крила цієї партії – боротьбиста, тепер більшовика), наркома земельних справ більшовика Мануїльського. Серед основних свідків, за винятком Кулика, всі українці, серед яких Любченко, Шумський, Блакитний – колишні члени лівого крила цієї партії і члени Центральної Ради, згодом боротьбисти, а тепер більшовики; відомі більшовики Затонський, Кулик, голова Ради Міністрів і міністр закордонних справ УНР доби Директорії Чехівський. Отже, їх судили і звинувачували українці, серед них були колишні колеги по партії і Центральній Раді, які переметнулися в партію більшовиків; захищали їх більшовики-росіяни Шубин і Попов. Виконавці ролей були підібрані «режисером» чудово.

Підсудних звинувачували в запрошенні німців в Україну, в зв'язках з Антантою, в організації повстань проти Радянської влади, бандитизму, погромів і ін. За винятком першого, всі звинувачення мали не доказовий, а пропагандистський, наклепницький, компрометуючий характер.

Враховуючи те, що на підсудних поширюється дія амністії, трибунал визначив міру покарання: Голубовичу, Петренку, Лизанівському, Часникові, Ярославі по п'ять років ув'язнення в концентраційному таборі, професору Остапенку – 5 років виправно-трудова робота за фахом і без позбавлення волі, Сиротенка звільнив від покарання.

Протягом 1921 р. відбулося згасання повстанського руху в Україні. Але на Київщині ще діяла значна кількість загонів. На основі цілком таємних

документів нами вперше підраховано кількість повстанських загонів на території Київської губернії з березня по квітень 1921 р. Всього на Київщині (без Черкаського і Чигиринського повітів, які тимчасово були в Кременчуцькій губернії) було понад 100 загонів, ватажків яких називали отаманами, зареєстрованих органами ВУЧК, військ ВОХРа, армійськими частинами. Крім того, в кожному повіті було по декілька блукаючих загонів без визначеної назви.

Як свідчать документи ВУЧК, армійських і партійних органів, абсолютна більшість партизанських загонів Правобережної України, Полтавщини і частково Чернігівщини ставила за мету звільнення України від більшовиків і російської залежності. Їм співчувало і допомагало населення – харчами, транспортом, зброєю, інформацією, поповнювало людською силою і т. п. Цим і пояснюється їхня живучість і значна чисельність.

Згасання національно-визвольного руху, відсутність керівництва сепаратними, організаційно-нез'єднаними партизанськими загонами і підпільними повстанками, загроза їх цілковитого знищення, хоч і занадто пізно, привела частину отаманів і свідомої патріотичної, національної інтелігенції до думки створити єдиний керівний центр усім повстанським рухом безпосередньо в Україні.

Створили його у Києві без будь-якої участі керівників УНР і в лютому 1921 р. повідомили про це уряд УНР, який перебував в Польщі. В повідомленні зазначалось: «Всеукраїнський центральний повстанський комітет (ВЦПК) засновано з метою звільнення України від московського окупанта загальним повстанням і реставруванням УНР. Комітет являє собою політично-військову організацію об'єднаних повстанських загонів, що організаційно поділені на групи й райони по всій Україні. Основними й головними своїми кадрами комітет вважає селян, що переживають протрезвіння від більшовицького дурману, під впливом якого вони вірили в такі демагогічні комуністичні гасла, як «вся земля ваша» тощо».

Комітет складався з 6 головних членів (керівний орган) і багатьох інших, переважно з української інтелігенції – національно свідомих українців різних політичних партій. Головою ВЦПК був полковник Чепілко. Комітет поставив за мету – проголосити себе тимчасовим урядом до часу повернення в Україну головного отамана С. Петлюри і уряду УНР. ВЦПК просив уряд встановити організаційний зв'язок, дати відповідні інструкції і підтримати його різними способами. Представникам ВЦПК були дані тимчасові інструкції та проінформовано, що в квітні 1921 р. у Львові буде створено штаб на чолі з генералом Ю. Тютюнником, який координуватиме дії між ВЦПК і ними.

Повстанком організував по всій Україні штаби і бойові групи, але тісного організаційного зв'язку з партизанськими загонами, особливо на чолі яких стояли «незалежні» отамани, не встигли встановити. Повстання було призначено на середину травня 1921 р., і воно мало б тоді деякий успіх, але за вказівкою з закордону було перенесено на 15 червня.

Зрада отамана Грудницького на Київщині і отамана Зеленкевича на Одещині, відсутність достатнього досвіду підпільної роботи, залучення до роботи у ВЦПК дуже широкого кола людей, недостатня конспірація, втрата пильності дали можливість Київській губчека дуже швидко дізнатися про існування підпілля і розгромити його протягом червня 1921 р.

21 серпня київська газета «Вісті» в статті за підписом голови губчека Лівшиця повідомила, що чекісти розкрили ряд великих підпільних організацій. Це – Всеукраїнський центральний повстанський комітет, Українська військова організація січових стрільців, Київська міська військова організація, Уманська повітова військова організація, Київський повітовий повстанський комітет, Звенигородський повітовий повстанський комітет та багато інших організацій. На чолі ВЦПК були: Чепілко (голова), Наконечний, Грудницький, Махиня, Суходольський, Онищук, Комар, Авраменко, Брендик-Ганжа, Черкас, Криницька (дружина полковника Гриня), Чупринка (відомий український письменник). Спочатку по цій справі заарештували близько 1200 чоловік, але залишили для розгляду 180, серед яких немало офіцерів доби Центральної Ради і Директорії, працівників державних установ, вчителів гімназій і шкіл.

Після викриття ВЦПК та вищеназаних підпільних організацій почалися масові арешти підпільників в інших губерніях України. Це був найбільший провал українського патріотичного підпілля за роки громадянської війни, який став однією з причин смертельної агонії українського повстанського руху.

28 серпня 1921 р. було повідомлено, що колегія Київської губчека розглянула справу членів і учасників ВЦПК, учасників міської військової організації, учасників організації січових стрільців, бойових організацій групи Бесарабенка і засудила до розстрілу 39 чоловік, з них 4 жінки, до ув'язнення в концентраційні табори на різні строки – 25 чол., серед них 12 жінок. Найстаршому із розстріляних Никифоренку було 50 років, а його дочкам, ув'язненим до концентраційного табору на 5 років, – Єлизаветі – 20 і Клавдії – 18 років. Решта засуджених були віком від 19 до 42 років. Чекісти не пощадили навіть отаманів-зрадників Грудницького і Зеленкевича – їх розстріляли.

Дізнавшись про вирок, партизани отамана Гаєвого вирішили відплатити більшовикам за смерть повстанкомів і піднесли їм «дарунок» – між

станціями Кожанка і Фастів 7 вересня розібрали колію, внаслідок чого продмаршрутний поїзд у складі 61 вагона, навантажений хлібом, злетів з рейок під косогір, 47 вагонів розбилася вщент, серед уламків було знайдено 27 трупів і 21 пораненого зі складу охорони поїзда.

Арешт ВЦПК похитнув частину отаманів, вони почали вести переговори з представниками влади про здачу своїх загонів. Одним з перших почав вести такі переговори 10 червня 1921 р. з Реввійськкрасою Київського військового округу отаман Юліан Арсентійович Мордалевич, підполковник армії УНР, командуючий Північним фронтом повстанських сил Правобережної України. Його переговори з більшовиками скінчилися такою угодою:

«Особливий відділ Київської військової округи, заслухавши 4 пункти умов громадянина Мордалевича, зазначених в його листі від 12 червня 1921 року до комісара бригади тов. Зенберру такого змісту:

1) перехід не повинен бути таємним;

2) ніяких таємних зобов'язань щодо видачі своїх колишніх товаришів та знайомих на себе брати не можу з тієї простої причини, що я сам закликав їх до боротьби (можу допомогти одвертою боротьбою з ними, пропагандою);

3) зараз же як з'явлюся, дати мені можливість вільно обрати край для майбутньої діяльності;

4) видати від Реввійськкраси Київської округи повну амністію. Ухвалити зо всіма вищезазначеними пунктами, погодитись і гарантувати громадянину Ю. Мордалевичу повну недоторканність особи. Начальник Особливого відділу Київської військової округи Воронцов». Угоду опублікували в пресі.

З примусу чекістів Мордалевич написав 29 червня до «повстанців» із символічним підзаголовком «Мій шлях від демократизму до соціальної революції», яке незабаром було віддруковане у формі листівки Державним видавництвом УСРР у Києві і швидко поширювалося серед повстанців. В глибоко продуманому розумному зверненні Мордалевича було проаналізовано соціальні процеси, які проходили в житті України, доводилась безперспективність подальшої боротьби. «Стосовно національного питання, – говорилося у зверненні, – то мої позиції базуються на тому, що інтернаціональна сама ідея, форми ж її повинні бути національними. Красний патріотизм і шовінізм я зжив по шляху наближення до соціального максималізму. Ця еволюція проходила у мене і неминуче повинна була проходити разом, тому що соціальні і національні питання тісно переплітаються між собою, а звільнення соціальне вкінці неодмінно повинно привести до повного національного звільнення». Закінчувалося звернення закликом до повстанців наслідувати його приклад, припинити боротьбу проти влади Рад [6].

«Звернення» Мордалевича вплинуло на тисячі повстанців і багатьох отаманів. З подібним листом звернувся до робітників, селян і вчителів Правобережжя, в першу чергу до населення Бердичівського повіту, керівник повстанських загонів М. С. Білокінь. Він закликав повстанців припинити боротьбу проти радянської влади і приступити до праці, яка «єдина вирве нас із неволі».

2 липня добровільно з'явився в Особливий відділ КВВ представник Головного командування УНР, полковник української армії Бойко Феодосій. Через деякий час на квартиру голови Подільської губчека прийшов начальник штабу Правобережної групи повстанських військ УНР Вогонь-Горба, який здав зброю і заявив, що розчарувався в «петлюрівській авантюрі» і готовий служити радянській владі.

У Таращанському повіті отаман Цвітковський розіслав у всі свої загони (їх чисельність приблизно 1000 чоловік) гінців з наказом підтягтись в район містечка Виноград для переходу на бік радянської влади. В цьому ж зведенні ВУНК повідомляла, що в Звенигородському повіті отаман Чорний Ворон веде переговори з отаманом Загороднім, який виявив бажання здатися зі своїм загonom в кількості до 2000 чоловік піхоти і декілька сотень кавалерії.

Влітку 1921 р. частини Червоної Армії розгромили загони Махна, який з рештою бійців (близько 80 чоловік) 28 серпня переправився через Дністер на територію Румунії. Тепер більшовики одержали можливість перекинути значну частину своїх військ для ліквідації партизанських загонів на Правобережжі, особливо в губерніях, які були близько до польських кордонів. На території цих губерній було немало таких партизанських загонів, отамани яких сподівались, що скоро їм прийде на допомогу Петлюра, і вони запекло оборонялися, билися до останнього і часто в бою гинули всі партизани.

На Київщині, в районі Бородянки, ще оперував загін Струка в кількості 550 чоловік, діяли партизани в Білоцерківському, Переяславському та інших повітах. Це були найстійкіші загони. В Уманському повіті в с. Нагубайці червоноармійські частини розгромили загін отамана Кравченка, який оперував тут ще з 1919 року. В бою загинули майже всі бійці, отаман Кравченко і його батько. Лише 8 поранених партизанів було взято в полон і згодом розстріляно. В районі с. Луковиця недалеко від Ходорова загін міліції в кількості 60 чоловік на чолі з заступником начальника ходорківської міліції Тузиним зіткнувся з загonom Чорного в кількості 100 чоловік. Витративши всі патрони, міліціонери відступили, полишивши на полі бою 20 чоловік вбитими, в тому числі і Тузина. Запеклі бої відбувалися й в інших районах.

Під Києвом продовжував оперувати загін відчайдушного штабс-капітана колишньої царської армії Ф. Орлика, якого після переходу Ю. Мордалевича на бік радянської влади Петлюра призначив командуючим Північним фронтом Правобережної України. Йому підпорядкувалися загони Гаєвського, Голубенка, Гонти, Яблока. Отаман Струк відмовився йому підпорядкуватися, оскільки не було письмового наказу уряду УНР, і діяв самостійно.

7 жовтня 1921 р. на перегоні Київ–Тетерів загін Орлика пустив під укіс поїзд № 29, який ішов на Коростень. Загибло 30 чоловік і поранено 14. Орликівці в кількості 30 чоловік оточили поїзд, забрали в ліс із собою близько 50 пасажирів, з яких 15 комуністів і працівників державних установ розстріляли. Орлик виступив біля поїзда з промовою, в якій сказав, що передбачалось пустити під укіс не цей поїзд, а бронепоїзд, який повинен був нібито везти в Польщу 35 млн. крб. золотом. Через деякий час в одному з боїв Орлик буде поранений в руку і хребет, а його загін майже весь розбитий. Загинув у бою і генерал Галкін, який прибув сюди від Петлюри.

Лікувався Орлик в Бучі, тут його 19 січня 1922 р. схопили чекісти. 26 лютого сесія Київської губчека в складі голови Лівшиця і членів Кравченка, Вольтера, Михайлика, Реута при секретарі Михновському засудила Орлика-Артеменка Федора Петровича, Хоменка-Смутенка Якова Несторовича, Ногу Федора Архиповича як ворогів Радянської влади і «невиправних бандитів» до розстрілу.

Розгромивши основні повстанські загони в Україні, більшовики засилають своїх агентів-провокаторів до штабу Ю. Тютюнника в Польщі. Вони дають йому оптимістичну інформацію, що нібито повстанські організації і загони оживають від розгрому, набирають сили і будуть готові до повстання, як тільки з'явиться в Україні генерал Ю. Тютюнник зі своїми партизанами. Одержавши інструкції в штабі Тютюнника, ті «зв'язкові» поверталися в Україну і передавали їх більшовикам. На них працював навіть підполковник штабу Тютюнника, його особистий приятель Добротворський.

Отримавши «достовірну» інформацію від «надійних зв'язківців», Ю. Тютюнник приймає рішення розпочати похід в Україну з метою підняти народне повстання проти більшовиків і відновити УНР. Це був самогубний рейд. 8 жовтня 1921 року перші загони УНР перейшли кордон України. В районі Коростеня з'явився загін генерала Нельговського, 28 жовтня в районі Гусятини перейшов загін полковника Палія, почали пересікати кордон в районі Олевська й інші загони військ УНР, їх чисельність разом з місцевими партизанськими загонами становила близько 3000 чоловік, 5 листопада перейшов кордон загін Тютюнника в кількості півтори тисячі бійців,

озброєних гарматами і кулеметами. Він наблизився до кордонів Київщини, але селянство не підтримало його, загальне повстання не вибухнуло, що і стало причиною провалу рейду.

Радянське командування кинуло назустріч Тютюннику кавалерійську дивізію Котовського; вона 12 листопада атакувала головні сили Тютюнника на північний захід від Радомишля, а 17 листопада оточила їх в районі села Малі Міньки. На полі бою полягло смертю героїв близько 400 командирів і козаків Тютюнника, сам отаман з невеликою групою кіннотників прорвався з оточення і втік до Польщі. 443 поранених, хворих, обморожених (зима була ранньою) потрапили в полон. З них відібрали 359 командирів і козаків і відправили під містечко Базар. 23 листопада перед ними поставили кулемети. Представник надзвичайної п'ятірки оголосив, що вони засуджені до розстрілу і пропонував дарувати життя тим, хто покається і перейде на службу до Радянської влади. Треба було сказати «так» або «ні». І всі голосно і рішуче крикнули: «Ні!» 359 героїв вважали за краще смерть, ніж зраду Батьківщині. За тим фатальним «ні» з грудей приречених на смерть вирвалися голосно слова «Ще не вмерла Україна». За ними пролунала команда «Вогонь!». Заклекотали кулемети, і наче скошена трава, полягли 359 вірних синів України. Через декілька днів газети надрукували їхні прізвища.

Протягом 1921 р. були ліквідовані 52 великих і середніх партизанських загони, серед них: Махна, Кікотя, Авдієнка, Скирти Чорної Маски, Лисиці, Верхановського, Кошевого, Мирного, Забутька, Чорного, Цвітковського-Гризла, Пугача, Бойка, Богатиренка, Гурмана, Перлика, Жугина, Сазонова, Донченка, Сироватського, Грозного, Рака, Коваленка, Куцка, Шкапи, Нечая, Лемешка, Лиха, Голаки, Нерубайла, Еккерта, Кравченка, Куриленка, Артамонова, Біленького, Комісарова, Мандики, Ковтуна, Музики, Іванюка, Підкови, Збруєва, Гордієнка, Тиря, Коршуна-Шила, Ковалю-Склярюва, Доброговечора і Голди. Були ліквідовані також сотні дрібних загонів.

За цей час, за приблизним підрахунком, було убито 182 отамани, розстріляно – 9, арештовано – 84, добровільно з'явилося 169 отаманів, а всього ліквідовано 444 отамани. Було вбито 9444 рядових партизанів, розстріляно – 510, арештовано – 1035, добровільно з'явилося 9357 чоловік. Всього було ліквідовано 29612 рядових партизанів. У боях з повстанцями більшовики захопили: 5 гармат, 266 кулеметів, 3662 гвинтівки, 360 револьверів, 328 шабель, 256 бомб, 356 тачанок, 1810 коней, 426 сідел. Ті, що добровільно з'явилися, здали: 177 кулеметів, 8848 гвинтівок, 392 револьвери, 670 шабель, 169 бомб; вилучено у населення: 5 гармат, 644 кулемети, 4412 гвинтівок, 2719 револьверів, 1307 шабель, 291 бомбу і багато іншого військового спорядження. Захоплено і здано майже 1,5 млн. патронів.

Протягом 1922 р. військові частини ВУЧК добивали залишки партизанських загонів, що діяли на території України.

У вересні 1922 року на Київщині загін Кримської дивізії Котовського після 4-денного переслідування розбив у Липовецькому повіті партизанський загін Левченка. Незабаром агенти ДПУ захопили частину партизанів із загону Гаєвого в Кожанці Фастівського району. Цей загін зробив протягом 1921–1922 рр. понад 40 наскоків на радянські і партійні органи, поїзди з продовольством і т. п. Під час перестрілки було вбито Коваленка і заарештовано, як учасника загону, голову Просвіти Миколаєнка та його дочку. Сам отаман потрапив до рук чекістів випадково – через свою зухвалість і безпечність. Він, Олійник, Куценко створили «Київський повстанський комітет», приїхали до Києва, погуляли по Хрещатику і зібралися виїхати поїздом в Польщу до Петлюри для погодження планів підготовки повстання в Україні. Незадовго до відходу поїзда їх затримали працівники ДПУ на вокзалі. 28 січня 1923 року Київський ревтрибунал засудив Гаєвого і кількох чоловік з його загону до розстрілу. 24 партизани цього загону були засуджені дещо пізніше, з них Крушельницький, Мельниченко, Науменко до розстрілу, 11 чоловік до ув'язнення на різні строки, всіх інших виправдали.

Досить розгалуженим було на Правобережжі антирадянське підпілля. Його створила військово-політична організація «Козача рада Правобережної України», яка виникла в серпні 1921 р. Вона мала завдання підготувати і здійснити повстання на території Київської, Волинської, Подільської, Одеської і Миколаївської губерній, а після його перемоги розгорнути боротьбу за возз'єднання Лівобережної і Правобережної України і відновити УНР. До лютого 1922 р. «Козача Рада» розробила план повстання: всю Україну розподілила на 22 повстанські райони, призначила командуючих фронтами, начальника штабу, здобула технічні засоби для видання підпільної газети, встановила зв'язок з повстанськими загонами Трейка, Бесарабенка, Якубовича та ін. Надзвичайно важливі зв'язки були встановлені з рядом радянських установ, зокрема з начальником 4-ої дільниці охорони Південно-Західної залізниці. Винокуров взяв на себе зобов'язання постачати зброю і різні таємні документи. Співробітники штабу і червоноармійці 45-ої дивізії Галянт, Малек, Хлоупек, Білик, Шпілер, Виговський зобов'язалися дістати «Козачій Раді» військові карти, протоколи таємних нарад, відомості про дислокацію військових частин Червоної Армії. Більше того, безпеку першого засідання «Козачої Ради» забезпечували робітники штабу 45-ої дивізії.

Члени «Козачої Ради» Симак і Шамулянюк завербували до роботи в їхній організації таємного співробітника Білоцерківської надзвичайки

Тодосієнка Івана, який дав згоду налагодити і підтримувати зв'язок з Медвинською підпільною організацією і загоном Зайця. Він передав керівникам «Козачої Ради» таємні завдання, покладені на Білоцерківську надзвичайку. Були також завербовані члени правління Білоцерківської кооперативної райфілії Присяжнюк, Зубченко і Татаренко. Райфілія стала місцем явок членів організації, головним джерелом постачання продуктами і грішми.

«Козача Рада» знайшла співчуття у деяких високопоставлених членів партії Білої Церкви. Комуніст Литвин Федір, член повітового комітету партії, член Київського губвиконкому, завідуючий повітовим земельним відділом, знаючи про існування в місті підпільної організації і роль в ній деяких діячів, не повідомив про це відповідні органи. 19 січня 1922 року «Козача Рада» провела в Білій Церкві нараду, на якій були присутні начальник 8-го повстанського району, отамани повстанських загонів та ін. Було вирішено закінчити підготовку повстання на Правобережжі до весни 1922 р., зв'язатися зі штабом Петлюри і створити Центральний штаб при «Козачій Раді». 30 січня 1922 р. відбулося друге засідання «Козачої Ради». Було вирішено перенести її місце перебування до Києва і видавати свою підпільну газету.

Провал стався внаслідок недостатньої конспірації і залучення дуже широкого кола людей. В ніч з 4 на 5 березня 1922 р. Київська губчека почала ліквідацію «Козачої Ради», 8-го повстанського району і контррозвідки на чолі з полковником Віктором Олексійовичем Алексеевим, якого надіслав для надання допомоги «Козачій Раді» штаб Тютюнника. В кінці серпня на лаву підсудних посадили 87 чоловік. Ревтрибунал, прикриваючись демагогічними фразами про інтереси трудящих і революції, ухвалив: 48 чоловік засудити до розстрілу, серед них 5 жінок, 27 чоловік до виправно-трудоих таборів від 3 до 5 років, 3 умовно, 9 виправдав. Президія ВУЦВК на чолі з Г. Петровським затвердила вирок, змінивши лише Олені Луковенко – друкарці смертельну кару на 5 років ув'язнення. Стосовно решти вирок виконали [7].

Розстрілявши «Козачу Раду», губчека почала розглядати справу 8-го повстанського району, який охоплював: Таращанський, Сквирський, Богуславський, Білоцерківський, Канівський і Звенигородський повіти, а також залізничні лінії: Черкаси–Бобринська–Сміла–Шпола–Христинівка–Умань, 8-й район входив у так звану Північну групу. Командував повстанськими загонами цієї групи С. І. Карий (Яворський). Начальником 8-го району був поручик царської армії Микола Сергійович Якубович. Він підібрав основні кадри для організації і здійснення повстання. Начальником штабу району був

призначений О. Г. Грабовський. Район розподілили на три підрайони – в кожному по два повіти. Начальником першого підрайону призначили отамана Куравського, другого – хорунжого Титаренка (Ястреб), третього – Титаренка-Кузьменка. Начальником повстанських сил у Таращанському повіті призначили В. Мішанюка, у Сквирському – отамана І. Трейка.

До підпільної роботи були залучені радянські дільничі уповноважені по боротьбі з бандитизмом у Таращанському повіті М. І. Сівковський та І. С. Ковальський. Для агітаційної роботи залучили студентів Політехнічного інституту, Київського інституту народного господарства, Вищого інституту народної освіти.

Провал цієї організації стався цілком випадково: члени «Козачої Ради» її не видали. На лаву підсудних посадили 143 чоловіки. Сесія Київського губревтрибуналу в складі Євдокимова, Лівшиця і Михеєнка при секретарі Рубінштейні (вони ж судили і членів «Козачої Ради») засудила 88 чоловік до розстрілу, з них 7 жінок, 27 чоловік – до ув'язнення від 1 до 5 років, 28 чоловік виправдала [8].

Президія ВУЦВК 6 березня 1922 р. розглянула прохання в справі 8-го повстанського району і ухвалила вирок затвердити, замінивши 23-м розстріл, в тому числі 2 жінкам, ув'язненням на 5 років з позбавленням волі і суворою ізоляцією. Стосовно решти вирок виконали [9].

1 вересня 1922 р. сесія Київського ревтрибуналу в тому ж складі заслухала справу підпільної петлюрівської контррозвідки у Києві, яка була зв'язана з «Козачою Радою» і разом з нею працювала. Очолював її полковник генштабу царської армії киянин В. О. Алексеев. До роботи в організації він завербував О. Е. Шонтека – полковника царської армії, начальника 4-ої артшколи м. Києва, який подав Алексееву відомості про 4-ту артшколу, 69-ті і 15-ті командні курси та інші військові навчальні заклади, про дислокацію курсантів, їх озброєння, про кінський склад та ін. При ліквідації цієї організації 3 березня 1922 р. було вбито заступника голови губчека Кравченка і співробітника губчека Янківського. На лаву підсудних посадили 16 чоловік, з них засудили до розстрілу: Алексеева В. О., Афанасьєва М. С., Піонтека Е. О., Фесая П. К., Харченка Н. П., Афанасьєву С. І., Алексееву З. Н., 5 чоловік були виправдані, 3 – до ув'язнення на різні строки, справу одного чоловіка приєднали до іншої групи заарештованих.

В кінці 1922 р. до складу Київщини були повернуті Черкаський і Чигиринський повіти. Вони завдали чимало клопоту Київському губ-ДПУ. В Чигиринському повіті протягом 1918–1922 рр. діяв партизанський загін на чолі з отаманом Сидором Примаком. Партизани нападали на поїзди, продовольчі склади, вбивали партійно-державних працівників, голів

сілярд, червоноармійців, полювали на чекістів і міліціонерів. Зі слів Примака, лише в 1922 р. вони вбили 32 чоловіки, а скільки за всі роки боротьби проти Радянської влади не знають, «бо не записували». Найближчими його соратниками були Іван Герасименко («Сарандо»), Філоненко, Грушенко, Зубко, Гончаренко, Полудненко, Чернишенко, Бондаренко, Бурлака та ін. Всі вони мали чотирирічний стаж партизанської боротьби. Загін тримав зв'язок з загонами Нагорного на Полтавщині, Завгороднього і Залізняка в Холодному Яру. Останній присвоїв Примаку звання отамана і постійно надсилав йому директиви. 20 грудня 1922 року після 6-годинного бою війська ДПУ оточили загін, більша частина партизанів була вбита, решта, в основному поранені, – взята в полон. Виїзна сесія Київського ревтрибуналу засудила 15 найактивніших партизанів до розстрілу і 29 чоловік на різні строки ув'язнення.

Але найбільшого клопоту всім режимам впродовж 1918–1922 рр. завдавали партизанські загони, що базувалися в Холодному Яру (ліси: Чорний, Чутянський, Мотронівський, Нерубайлівський та ін.) на Чигиринщині. Ці загони створили так звану «Холодноярську республіку». Її партизани освячували зброю і приймали присягу на вірність Україні біля відомого Мотринського Троїцького монастиря. Партизани були розподілені на коші, полки, роти, взводи і т. д. Це був своєрідний, добре укріплений військовий район. Тут були обладнані землянки-казарми, в яких можна жити в будь-яку пору року, склади харчування, зброї, медикаментів, запаси питної води, стайні і т. д. Були в них піші і кінні підрозділи. Партизани підтримували тісний зв'язок з населенням навколишніх сіл, які були розподілені на сотні і полки, що збиралися по першій бойовій тривозі до Холодного Яру. Чигиринські селяни всіляко допомагали партизанам: виконували роль провідників і розвідників, постачали харчі, збирали і переховували зброю, лікували поранених, хоронили забитих. В партизанських загонах було чимало розвідників-дівчат і сестер милосердя.

Невеликі загони холодноярців нападали на поїзди, цукрові заводи, станції, групи червоноармійців, каральні загони тощо. Великі загони під проводом отаманів, полковників нападали на Чигирин, Черкаси, Кам'янку, Смілу, Бобринську, ходили до Канева, Корсуня, Звенигородки, Умані, Олександрії. Бійці цієї своєрідної фортеці героїчно билися не на життя, а на смерть як у наступі, так і в облозі.

Чотири роки героїчно бився в облозі Холодний Яр. Лише в кінці 1922 р., кинувши на штурм його укріплень значно переважаючі сили Червоної Армії і ДПУ, більшовики зламали опір його героїчних захисників. До їх рук потрапили відомі отамани Загородній, Залізник, Гукало, Гонта, Бонда-

ренко; підполковники: Яковенко, Здобут-Воля, Бондарев, Голуб, Черкас та ін., – всього близько 200 чоловік. Були також ліквідовані десятки волосних підпільних повстанських комітетів. ДПУ нікого не пощадило з холодноряців, всіх знищило.

На початку 1923 р. в Умані розстріляли всіх відомих отаманів Цвітковського-Ткачука і Печенюка, в Києві – партизанів Мазюка-Удода, Вадиса Романа, Шатила Трохима, Щура Прокопа, Пасічника Івана, Білоруса Миколу, Кирієнка Леонтія, Оленича Якима, Тищенко Василя, Сокола Григора, які діяли в районі Обухів-Трипілля ще з 1918 р.

В кінці 1922 р. були розгромлені повстанські сили і в інших губерніях. Про цілковиту їх ліквідацію ДПУ повідомило 24 квітня 1924 р. Таким був трагічний фінал національно-визвольних змагань українського народу. Тепер більшовики могли стверджувати, що вони не тільки завоювали Україну, але й підкорили її [10].

За вказівкою Москви Київський губком 15 грудня 1922 р. видав наказ про взяття на особливий облік в губернських і повітових відділах ДПУ незалежно від віку і службового становища всіх без винятку колишніх білих офіцерів, лікарів, лікпомів і мобілізованих у воєнні роки чиновників, які були на службі у військових частинах і установах колишніх російських, українських, іноземних білих арміях, зокрема Колчака, Врангеля, Денікіна, Скоропадського, Петлюри, румунської, польської та ін. Обліку підлягали навіть каліки, інваліди, нездатні до праці. Особи, які не зареєструвалися протягом тижня, підлягали суворій відповідальності – тюремному ув'язненню. Ця картотека стане у великій нагоді каральним органам в роки колективізації і великого терору.

Причин поразки національно-визвольного руху українців було багато – як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Головною зовнішньою перешкодою до завоювання незалежності Україною була більшовицька Росія з її «єдиною і неподільною» політикою. Восени 1920 р. Росія мала в армії 5,5 мільйона чоловік. З 1918 р. в її ряди було мобілізовано понад 200000 унтер-офіцерів, генералів, російських чиновників, медичних і ветеринарних працівників колишньої царської армії. Це була найбільша в світі армія. Зрозуміло, що жалюгідні уламки армії УНР і партизанські загони не могли вистояти проти «червоного монстра». До того ж, йому всіляко допомагало російське населення міст України, зрусифіковані робітники-українці, бідні селяни, частина Української інтелігенції. Другою причиною зовнішнього характеру були відсутність визнання УНР з боку Антанти і будь-якої допомоги ззовні, яку, до речі, мали східноєвропейські країни.

3. ВІД ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ ДО НЕПУ

За роки громадянської війни Радянська влада перемогла на більшій частині території колишньої Російської імперії. Були ліквідовані основні сили антибільшовицького і національно-визвольного рухів неруських народів. В країні утвердилися тоталітарний режим і особиста диктатура В. Леніна. Під його керівництвом ЦК РКП(б) перетворив країну на військовий табір; військові методи управління широко застосовувалися в економіці, в громадських організаціях – партійних, профспілкових, комсомольських та ін. Були створені трудові армії, здійснювалася мобілізація робітників, інженерно-технічних працівників і селян на трудовий фронт, видані постанови Ради праці і оборони про трудове дезертирство. Всіх, хто кидав роботу на фабриках, заводах, транспорті, в шахтах, рудниках і т. п. суворо карали. Органи ВЧК створили широку мережу таємних співробітників у трудових колективах, установах, населених пунктах, які інформували органи влади про політичний настрій людей та їхню діяльність.

В народних масах і в партіях почало зростати невдоволення воєнним комунізмом, ленінськими принципами керівництва народним господарством і партією. Ленін змушений був оголосити на X з'їзді РКП(б) (березень 1921 р.) про заміну продрозверстки продподатком, про перехід до нової економічної політики.

За допомогою непу більшовики мали намір відбудувати зруйновану економіку і перейти до посилення темпів будівництва соціалізму. Ленін, роз'яснюючи неп, повторив на X партконференції РКП(б) (травень 1921 р.), вислів заступника наркома землеробства РСФРР В. Осипського, що неп вводиться «всерйоз і надовго», а в резолюції конференції – нова політика визнавалася на довгий, роками вимірюваний, період часу. На цій конференції Ленін характеризував неп як «відступ», а через кілька місяців як «поразку і відступ – для нового наступу».

На IX Всеросійському з'їзді Рад (грудень 1921 р.) він знову заявив: «Цю політику ми проводимо всерйоз і надовго, але, звичайно, як правильно вже відмічено, не назавжди» [11].

3 березня 1922 р. в листі Л. Каменєву Ленін писав про роль насильства при будівництві соціалізму: «Велика помилка думати, що неп поклав кінець теророві. Ми ще повернемося до терору, і до терору економічного». Неп дійсно не поклав кінець насильству, теророві, масовим розстрілам і репресіям навіть тоді, коли наступник Леніна – Сталін проголосив, що «соціалізм побудований». Вони, як і раніше, залишалися основними засобами утримання в покорі мільйонного населення, їх широко будуть засто-

совувати проти членів опозиційних російських і національних партій, учасників опозиційних виступів у партії.

Перехід до непу надзвичайно ускладнив голод 1921–1923 рр., який мав «пандемічний характер», за розмірами і кількістю жертв він далеко перевищив усі голодовки з часу Бориса Годунова, які були в Росії, і тривав аж до збирання врожаю 1923 р. В радянських республіках голодувало 37 млн. чоловік.

Під приводом вилучення церковних цінностей для закупівлі продовольства голодуючим, більшовики за вказівкою Леніна розпочали похід проти релігії з метою позбавити церкву, як політичного опонента, матеріальної бази і скомпрометувати вище духовенство в очах віруючих.

За допомогою цієї кампанії Ленін мав намір взяти в свої руки фонд у декілька сотень мільйонів (а, можливо, і декілька мільярдів) золотих карбованців.

Одержавши директиву ЦК РКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У створило 14 квітня 1922 р. спеціальну комісію на чолі зі Скрипником з вилучення цінностей в церквах. Комісії дали надзвичайно широкі права і повноваження. За приховування церковних цінностей і інвентарних списків сувора кара – розстріл. Були створені також місцеві комісії з вилучення церковних цінностей.

У київських храмах, синагогах, костельках, кірхах їх почали вилучати 6 квітня 1922 р. В синагогах золотих речей не знайшли, вилучили лише срібні і срібно-позолочені предмети. В результаті роботи губернської комісії із головних храмів міста було зібрано 2 пуди золота, 1160 карат діамантів і 82 пуди срібла. З храмів, що знаходилися на околицях, передбачалось зібрати ще близько 50 пудів срібла [12]. Були вилучені також цінності з київських музеїв.

Серед вилучених речей були предмети, які являли велику історичну і художню цінність. Наприклад, з Софіївського собору було вилучено два хрести з 20 великими діамантами по 3 карати кожний, панатія з діамантами і дорогоцінним камінням, золота чаша – подарунок князя Потьомкіна та ін. З Михайлівського монастиря вилучені золота лампада червоного золота вагою 6 фунтів з діамантами і підвісками з перлів, яку подарувала Катерина II, ікона архістратига Михайла, прикрашена діамантами, сапфірами та смарагдами, яка оцінювалась в 50 тисяч довоєнних карбованців, сень (балдахін) над рукою великомучениці Варвари з кованого срібла 84 проби, вагою близько 15 пудів, 2 перони з діамантами по 10 каратів кожний величиною в 15-копійкову монету, які подарувала графиня Орлова-Чесменська та ін.

Виконуючи вимоги ЦК РКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення відправити всі цінності, зібрані в церквах і музеях України до

Москви. Подальша їх доля невідома. Фактично це було пограбування матеріальної і духовної культури українського народу. 14 липня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У заслухало доповідь антирелігійної комісії і ухвалило визнати за необхідне здійснювати розвал церкви за класовим, національним і територіальним поділом. В наступні роки органи ДПУ створили широку мережу інформаторів серед священників автокефалії, католиків, лютеранів, мормонів і розпочали репресії проти керівників автокефальної церкви. Наслідки розв'язаної більшовиками громадянської війни, їхні репресії, авантюристичної економічної політики, першої ленінської революції на селі і породженого ними голоду були жахливими – 24 млн. чоловік загинули.

За прикладом Москви, що депортувала з Росії за кордон понад 200 вчених, письменників, діячів культури, Політбюро ЦК КП(б)У 23 червня 1922 р. запропонувало Наркомату освіти і ДПУ застосувати як один з репресивних заходів проти активістських елементів професури висилку за межі Федерації. Виступаючи на VII Всеукраїнському з'їзді Рад (грудень 1922 року), Фрунзе заявив, що уряд України вислав за межі республіки кілька десятків професорів [13]. В усіх вузах, наукових установах, культурно-освітніх закладах і організаціях ДПУ створило широку мережу таємних інформаторів.

Усунувши троцькістів з важливих державних посад і не припиняючи «ідеологічного роззброєння» їх, Сталін почав нещадно знищувати залишки жалюгідної демократії в партії і в суспільстві загалом. Як послідовник ідей Леніна, він дуже боявся проявів національно-визвольного руху.

В Україні носіями національних ідей були: легально існуюча Українська комуністична партія (УКП), інтелігенція і селянство. УКП – це невелика (до 350 чоловік), але досить гучна партія. Більшість її членів – вихідці з колишніх УСДРП, незалежників і боротьбистів. Укапісти не виступали проти будівництва соціалізму; вони вимагали надання Радянській Україні повної державної незалежності і визнання УКП єдиним представником українського пролетаріату в Комінтерні. В кінці 1924 р. Сталін за допомогою Зінов'єва, який був головою Виконкому Комінтерну, і керівництва КП(б)У домігся ліквідації УКП. У роки великого терору всі її колишні члени були репресовані.

Сталін і його оточення боялися не лише комуністичної опозиції, але й інтелігенції, старих спеціалістів, інженерно-технічних працівників (ІТП), особливо письменників у національних республіках. Національну еліту вони вважали найнебезпечнішим ворогом «Єдиної і неподільної» – СРСР. За її поведінням, головним чином української, був встановлений суворий нагляд партійних і репресивних органів [14].

Справжній переполох викликала в них літературна дискусія в Україні, яка розпочалася в 1925 р. Центральною фігурою дискусії став письменник-комуніст М. Хвильовий, який у своїх статтях різко виступив проти примітивізму, масовізму в літературі та рекомендував рівнятися не на Москву – «центр всесоюзного міщанства», а навчатися у «психологічної Європи». В дискусію були втягнуті майже всі літературні об'єднання України – «Плуг», «Гарт», неокласики, футуристи, Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), «Марс», «Молодняк», Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП) та інші. У статтях і памфлетах М. Хвильовий сформулював ідею суверенності не буржуазної, а радянської України. В них червоною ниткою проходять три тези:

1. Кінець малоросійському епігонізму і провінціалізму, українське мистецтво прилучається до світового, і насамперед – західноєвропейського;
2. Кінець російської гегемонії в Україні, Росія і Україна повинні бути самостійними, незалежними державами;
3. Українське мистецтво має власну велику історію і місію, воно започатковує новий великий культурний круг, що йому Хвильовий дав умовну назву «азіатський ренесанс».

Заклики Хвильового викликали великий інтерес не лише в діячів культури, але й у широкій громадськості України. Дискусія тривала значний час. Переважна більшість її учасників поділяла погляди М. Хвильового і навіть поглиблювала їх. Його підтримали О. Дорошкевич, Б. Коваленко, М. Зеров, В. Десняк, В. Підмогильний, С. Щупак, М. Могилянський, П. Філіпович, М. Рильський та інші.

Згодом до дискусії підключилися партійні і державні органи. Російський економіст М. Волобуєв опублікував у журналі «Більшовик України» статтю «До проблеми української економіки», в якій обстоював необхідність забезпечення «українським економічним центрам права і можливості дійсного керівництва всім народним господарством». Отже, ідея суверенності одержала економічне і теоретичне обґрунтування, знаходила підтримку з боку окремих діячів КП(б)У, зокрема колишнього боротьбиста, наркома освіти О. Шумського.

Зрозуміла річ, що Сталін, ЦК КП(б)У не могли терпіти такого «свавілля» і використали дискусію як привід для нанесення смертельного удару по «українському вільнодумству».

Сталін, Л. Каганович, А. Хвиля трактували опозицію Хвильового як «націонал-ухильництво», як ідеологічну диверсію, спрямовану проти «цитаделі міжнародного революційного руху та ленінізму» – Москви.

Деякий час Хвильового, Шумського та інших «перевиховували по більшовицькому», проробляли в пресі, на зборах і т. п. Для багатьох із них це

була справжня кара, їх убивали ідейно. А згодом – репресії, заслання населення, перебування в глухих нетрях Росії, ГУЛАГІ.

Націоналізуювши землю, більшовики Росії почали агітувати селянство переходити до колективних форм господарювання. Наслідуючи їх приклад, III з'їзд КП(б)У (березень 1919 р.) записав, що:

«2. Найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського. Радянські господарства, комуни, громадський обробіток землі та інші види товариського землекористування є найкращими засобами для досягнення соціалізму в землеробстві; тому одноосібне землеробство слід розглядати як тимчасове і відживаюче.

3. Отже, конфісковані землі використовуються в першу чергу для землеробства товариського, громадського, і в другу чергу – для потреб одноосібних землекористувачів» [15]. З'їзд доручив губернським і повітовим земельним відділам негайно взятися за організацію радгоспів і комун на землях націоналізованих маєтків і економій, а ЦК виробити «Положення про соціальне землеупорядкування та про перехідні заходи до соціалізму в землеробстві».

Це було явне насильство над селянством – воно вимагало розподілу націоналізованих земель, а йому пропонують іти в радгоспи і комуни. Лівачський перегин більшовиків закінчився для них трагічно (1919 рік). Селянство взялося за зброю і вигнало їх з України. Пізніше Х. Раковський (голова уряду республіки до червня 1923 р.) писав: «В 1919 р. ми встигли наробити в цьому питанні багато дурниць, як говорив Ілліч, як агітацією на користь комун, так і організацією радгоспів і відведення землі під цукрові радгоспи. Під все це відводилося, незважаючи на величезне обурення українських селян, дуже багато землі. Тому, коли створювався Український ревком, після поразки Денікіна, Ілліч звернув свою увагу на це питання» [16].

4. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ І РОЗКУРКУЛЕННЯ

Після смерті Леніна головним теоретиком у селянському питанні був до 1928 р. член Політбюро ЦК КП(б)У Микола Бухарін. Хлібозаготівельна криза зими 1927–28 рр. виявила принципове розходження поглядів на шляхи і методи перебудови села між Сталіним і Бухаріним. На боці першого була більшість ЦК, на боці останнього – невелика, але впливова в партії і народі група в особі Рикова, Томського та ін. Криза виявилася несподіваною для обох груп і всієї партії. На початку 1928 р. відбулася поїздка Сталіна до Сибіру з метою прискорити хлібозаготівлю. Вона стала почат-

ком «перелому» всієї його політики, початком насильства над селянством і всією країною. Сталін пояснював кризу хлібозаготівель опором куркульства, яке виросло в умовах непу, і приблизно на кінець 1928 р. сформував план перетворення економіки в соціалістичну, в основі якого лежало немало ідей, запозичених з багажу «лівої опозиції», про винятково швидкі темпи індустріалізації за рахунок стягнення «данини», тобто додаткового зверхподатку з селянства і «перекачування» його в промисловість, колективізації в найкоротші строки селянських господарств, вжиття надзвичайних заходів щодо куркульства і ліквідації його як класу.

Бухарін не виступав проти колективізації сільського господарства, навпаки, він визнавав необхідність її розгортання за умови підведення під неї матеріально-технічної бази і суворого дотримання принципу добровільності при вступі до колективних господарств. Загалом він дотримувався курсу на еволюційне перетворення сільського господарства, тоді як Сталін наполягав на необхідності негайно здійснити різкий стрибок у перетворенні сільського господарства, навіть за допомогою вжиття надзвичайних заходів. Це стало основною причиною різкого загострення розбіжностей у поглядах між більшістю членів ЦК на чолі з Сталіним і групою Бухаріна.

Розгромивши бухарінську групу і її прибічників, Сталін пригадав заповіт покійного вождя партії про необхідність повернення до терору і до терору економічного, почав швидко готувати партійні і державні органи до здійснення «другої – додаткової революції на селі», до «стягнення данини» з селянства, до «Варфоломіївської ночі» проти куркульства. Називалися навіть терміни – 2–3 роки. В хід було пущено все, що могли придумати більшовицькі лідери і виконавці їхніх вказівок на місцях: залякування, позбавлення виборчих прав, тортури і знущання над селянами, терор, розкуркулення, депортації мільйонів людей у необжиті місця Сибіру і Півночі, в табори Гулагу і навіть голодомор. Для здійснення форсованими темпами індустріалізації, закупки за кордоном промислового устаткування і «підтримки світової соціалістичної революції» (капіталізм тоді трясла глибока економічна криза) потрібні були великі кошти, яких у держави не було. Сталін вважав, що їх можна дістати шляхом збільшення ставок податку, особливо на заможні господарства, і посиленого експорту хліба та інших продуктів харчування на світовий ринок.

У 1929–1930 роках 60,4% середняцьких господарств сплатили 70,4%, а 2,8% заможних дворів – 29,6% всього податку. Але кошти від оподаткування не могли покрити потреб країни. Потрібен був на експорт хліб, хліб і ще раз хліб. Сталін розумів, що брати його легше з колгоспної, ніж з дядьківської комори, і він почав несамовито форсувати колективізацію.

Після листопадового (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б) Сталін поставив перед ЦК КП(б)У завдання: Україна повинна посиленими темпами йти попереду інших республік в галузі колективізації сільського господарства. 27 грудня 1929 р. Сталін виголосив на Всесоюзній конференції аграрників-марксистів гасло – перехід від політики обмеження до політики ліквідації куркульства як класу (в 1927 р. воно становило приблизно – 5% селянських дворів, або близько 1,2 млн). Незабаром постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. Україну було віднесено до групи регіонів, які повинні завершити колективізацію до весни 1932 р. 11 січня 1930 р. в газеті «Правда» була опублікована передова стаття «Ликвидация кулачества как класса становится на повестку дня», в якій був кинутий заклик: «Объявить войну не на жизнь, а на смерть кулаку и в конце концов смести его с лица земли».

Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор 4 лютого 1930 р. поставив фантастичне завдання – цілком колективізувати всі степові округи протягом весняної посівної кампанії 1930 р., а по республіці завершити цей процес восени, тобто раніше ніж на рік від завдання, поставленого ЦК ВКП(б).

Косіорівська ініціатива – це відверта провокація, яка призвела до надзвичайно важких наслідків. Подібних авантюристичних ініціаторів буде ще немало, особливо вони важко вдарять по партії і народу з 1930 по 1937 р. включно. Косіора підтримали всі партійні і державні працівники республіки.

Почався справжній «соціалістичний штурм». Між округами і районами розгорнулося соціалістичне змагання за «ударне сталінське» проведення суцільної колективізації. Частина районів Київського Полісся бере соціалістичні зобов'язання закінчити колективізацію раніше районів півдня України. В хід пішло все: безвідповідальна більшовицька демагогія про щасливе майбутнє життя в колгоспах і комунах, адміністрування, тиск, репресії, фізичний і економічний терор тощо.

Місцеві архіреволюціонери висувають гасло «Залізною рукою загонимо селянство до щастя!» І їх почали масово примусово заганяти в колгоспи, але вони ніяк, навіть під страхом арешту не хотіли йти в «комуни». Тоді Сталін вирішив все звалити на козла-відбувайла – куркуля, який нібито гальмує колективізацію, веде агітацію серед селянства проти неї, є її запеклим ворогом. Насправді, немало куркулів готові були вступити до колгоспів, але їх туди не пускали.

Комісія на чолі з В. Молотовим розробила спеціальне положення про розкуркулення. Всіх заможних поділили на три категорії. До першої належали «учасники і організатори антирадянських виступів і терористичних актів», їх відправляли в тюрми або концтабори. До другої категорії – ті, хто

чинив «менш активний опір», їх разом із сім'ями висилали в північні райони, на Соловки і в Сибір на поселення і примусові роботи. В третю категорію зарахували тих, хто не чинив будь якого опору, їх виселяли за межі колгоспних масивів з наданням їм урізаних земельних ділянок, в основному на «неудобах». Але для створення виселків потрібні були значні кошти, а оскільки їх не було, то почали висилати всіх.

Розкуркулення, примусова колективізація були не революцією, а справжньою війною проти селянства, яку розв'язав Сталін. З цього часу ленінські ідеї про депортацію непокірних і невігідних людей на Північ і масовий терор стали державною політикою керованої ним Комуністичної партії, здійснення якої не припинялося до середини 50-х років.

Детальний план розкуркулення і депортації розкуркулених на Північ був розроблений ДПУ УСРР і затверджений Політбюро ЦК КП(б)У. З Білоцерківського округу підлягало виселенню 429 сімей, з Київського – 729. Для здійснення операції з депортації був мобілізований запасний склад ДПУ і в кожному округ виділені спецпідрозділи військ ДПУ і військових частин, в основному це полкові школи. Рядовим червоноармійцям цю справу боялися доручити. До Білоцерківського округу прикріпили полкову школу 299 стрілкового полку, до Київського – спецчастини гарнізону. В порядку підготовки до операції органи ДПУ арештували в Україні в кінці 1929 р. 4393 і в січні–лютому 1930 р. ще 11865 чоловік із куркульського активу, які, на думку чекістів, могли відігравати роль ідеологів і організаторів масових селянських виступів і повстань [17].

Як не намагалися органи ДПУ тримати в таємниці термін початку операції «Північ», заможні довідались, коли вона почнеться і куди їх повезуть. Голова ДПУ УСРР Б. Балицький повідомляв ЦК КП(б)У, що вночі 2 лютого 1930 р. з Таращанського району втекло 50 куркулів, які залишили свої сім'ї і майно. У Сквирському районі спостерігається повальна втеча куркулів. Особливо великого характеру набула втеча куркулів з прикордонних округів, частина з них переходить кордон з Польщею і Румунією. З Білоцерківського округу деякі групи куркулів почали пробиратися аж на китайський кордон, щоб там приєднатися до білогвардійців і разом з ними почати похід проти УСРР.

У зведеннях ДПУ повідомлялось, що частина заможних селян мріє виїхати за кордон, говорячи при цьому: «Тут далі жити неможливо – необхідно виїздити в Америку», «Ми загинемо. Доведеться їхати за кордон, там нас приймуть за добрих людей, а тут нам життя немає», «Всім куркулям і заможникам необхідно неодмінно намагатися виїхати за кордон». В цих же зведеннях були повідомлення, що перед тим, як втекти з села, куркулі

підпалюють свої господарства, знищують сільськогосподарські машини і знаряддя, руйнують будівлі, масово забивають худобу, продають за безцінок майно і т. п., заявляючи при цьому: «Краще знищити все, але не допустити, щоб наше майно дісталось державі і ледарям». Були також десятки повідомлень про самогубство і навіть самоспалення чоловіків і жінок у зв'язку з розкуркуленням.

Більшовицька пропаганда про щасливе життя в комуні, свавілля партійного і державного керівництва всіх ступенів, масові репресії, розкуркулення і депортації сотень тисяч людей на Північ і в Сибір зробили свою справу. Якщо на 1 січня 1930 р. в Україні було колективізовано 15,8% селянських господарств, то до 1 березня цього року туди загнали силою 62,8%. Ці показники були вищі загальносоюзних.

Сталін і політбюро загалом були задоволені такими темпами колективізації, але їх не влаштовували зведення ДПУ, в яких повідомлялося про селянські повстання і заворушення. У зв'язку з цим 2 березня 1930 р. Сталін опублікував у «Правде» статтю «Запаморочення від успіхів», в якій всю вину за перегини поклав на місцеві органи. 14 березня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про боротьбу з викривленням партлінії в колгоспному русі». У ній підкреслювалося, що ці викривлення є основним гальмом подальшого зростання колгоспного руху і прямою допомогою класовим ворогам.

Наслідуючи приклад Сталіна, Косіор також звалив вину за перегини на низові органи, заявивши, що в Україні «майже немає жодного округа чи району, де проводили розкуркулення і не зачепили тою чи іншою мірою середняка», а в Шепетівському і Тульчинському округах, продовжував він, адміністрування, штучне насадження колгоспів, методи насильства не тільки щодо середняка, а й бідноти, набули характеру системи, кожний працівник на селі міг робити все, що йому заманеться [18]. Особливо тероризували селян комнезамівці, серед яких було немало ледарів, п'яниць і т. п., а також місцеві комуністи і сталінські посланці «двадцятип'ятитисячники».

Стаття Сталіна і постанова ЦК ВКП(б) дещо приглушили терор і репресії щодо середняка. Щодо куркуля лінія залишалася незмінною. 8 березня 1930 р. органи ДПУ почали заганяти розкуркулених селян Київського і Білоцерківського округів у холодні товарні вагони для відправки в Сибір. Вантажили в основному на станціях Дарниця, Березань, Кагарлик, Кожанка, Буча, Біла Церква, Миронівка, Фастів, Ракитне, Попельня, Романівка, Чорнорудка та ін. У Борисполі натовп селян до 500 чоловік вирішив не допустити виселення і погрузки розкуркулених. Селяни виставили охорону біля куркульських дворів, побили комсомольців і члена районного

партійного комітету, влаштували мітинг, на якому різко висловлювалися проти примусової колективізації і розкуркулення. Лише за допомогою військ ДПУ і загону міліції селян розігнали, заарештували при цьому 25 чоловік, у тому числі місцевого священика [19].

У деяких селях на захист куркулів виступили окремі організації комнезамів і навіть члени партії. Так, в с. Панікарча Ржищівського, а нині Кагарлицького району, коли обговорювалося питання на зборах членів КНС про виселення куркулів, деякі бідняки виступили з такими заявами: «Чоловіків забрали, нехай так і буде, але жінок і дітей не потрібно зачіпати, їх виселяти не дозволимо». В результаті більшість ухвалила: «Не зачіпати сімей куркулів». В селі Війтівці Баришівського району член партії Гончаренко, на прохання представника ДПУ дати відомості про контрреволюційну діяльність куркулів, заявив: «У селі взагалі куркулів немає, а якщо і є, то окремі особи, які ведуть себе цілком по-радянському». Цю заяву підтримали голова сільради і секретар комсомольського осередку. Але таких випадків було небагато.

У кожному зведенні ДПУ, які подавалося в ЦК КП(б)У кожні п'ять днів, наголошувалося на те, що в усіх округах є немало випадків, коли розкуркулюють середняків і навіть бідняків, висилаючи їх на Соловки і в Сибір, що місцеві органи влади і уповноважені, які надіслані їм на допомогу, примусово заганяють селян в колгоспи, знущаються над ними, б'ють їх, тримають по кілька днів, навіть жінок з грудними дітьми, в холодних підвалах, привласнюють їхнє майно і т. п. Але секретарі ЦК КП(б)У Косіор, Лаврентій (Картвелішвілі), Любченко зовсім не реагували на це, не давали жодної вказівки про притягнення винних до відповідальності і лише на зверненнях писали резолюції «В архів». Створюється враження, вони захочували місцеві партійні і державні органи до свавілля над селянами.

По всій Україні розпочалося поширення антирадянських і антиколгоспних листівок із закликом до збройної боротьби, різних плакатів, лозунгів, глузливих віршів. Усього по Україні органи ДПУ виявили їх з 1 грудня по 12 травня 1930 р. 808 (1193 екземплярів), з них в Київському окрузі 43, в Білоцерківському – 18. Листівки здебільшого були написані від руки і поширювалися шляхом передачі із рук в руки, іноді вивішувалися на людних місцях. Наприклад, в селах Дубова, Вовчків і Красятичі Поліського району розповсюджувала антиколгоспні листівки 60-річна жінка-середнячка, у якої при затриманні було виявлено 7 екземплярів листівки, при цьому вона заявила, що встигла розповсюдити до 50 екземплярів. Листівки повстанського характеру поширювалися майже в усіх районах Київщини. У с. Любча Ставищенського району в людних місцях було вивішено дві

листівки, одна з них закінчувалась словами: «Смерть комуністам і нашим бандитам-активістам і церкволазникам». У Таращанському районі в одній з листівок були слова: «Романов 300 років царював і його звалили, а комуністів звалять ще скоріше». В цьому ж районі в с. Петрівське була виявлена листівка у кількох примірниках із закликами: «Селяни! Довго будете спати? Час розплати настав, звільніть свої руки із панщини, куди вас завели комуністи. Ми вже готові, виступай на розплату з ворогом!» [20].

Країна опинилася на межі громадянської війни. З січня до середини березня 1930 р. в СРСР зареєстровано понад 2000 збройних виступів селянства. В Україні селянські повстання і заворушення вибухнули в лютому. Органи ДПУ республіки зареєстрували з 20 лютого по 2 квітня 1930 р. 1716 заворушень і повстань селян, в яких брали участь десятки тисяч чоловік [21]. Особливо масовий характер вони мали в прикордонних округах. В багатьох селах були збройні сутички з військами ДПУ і Червоної Армії. Селяни повиганяли представників влади, викопували окопи і, озброївшись, не пускали нікого в село. В листі до Косіора Балицький писав 30 березня 1930 р., що селяни висунули гасла: «Нам не потрібна Радянська влада, яка грабує селян!», «Геть комуністів, які ведуть країну до загибелі!», «Закрити кооперативи, дати вільну торгівлю!», «Замінити сільради старостами!», «Закрити школи, повернути приміщення попам!», «Запровадити в школі вивчення слов'янської мови, щоб краще розуміти церковну службу!», «Вигнати вчителів, посаджених Радянською владою!»... «Геть Радянську владу – хай живе самостійна Україна!», співали «Ще не вмерла Україна» і т. п.

У Білоцерківському окрузі виникло 60 повстань, в Київському – 62. На їх придушення за вказівкою Сталіна були кинуті війська ДПУ і регулярні частини Червоної Армії. В процесі боротьби загалом по Україні було вбито 90 селян, 177 поранено, понад 1000 побито. Карателі втратили 46 убитими, 84 пораненими і 763 чоловіки було побито [22]. В одному з листів до Косіора Балицький сльозно прохав повідомити Сталіна про його «героїзм» в баталіях проти селян.

У березні 1930 р. розпочалися масові виходи селян з колгоспів, особливо з «паперових» і «гігантів». Селяни розбирали не лише продуктивну, але і робочу худобу, реманент, насіння і т. п. Відсоток колективізованих господарств різко скоротився – з 64,4 на 10 березня до 36,1% на 1 червня 1930 р. Було немало випадків повного розвалу колгоспів.

Після XVI з'їзду ВКП(б) (26 червня – 13 липня 1930 р.) Сталін безцеремонно відкинув партійну демократію як щось непотрібне, розгорнув «наступ по всьому фронту» на старі більшовицькі кадри, перетрушуючи їх зверху до низу і просіваючи через сито особистої довіри.

Замінивши, а точніше розігнавши значну частину поміркованих економістів з держплану і уряду, Сталін швидко домігся перегляду завдань першої п'ятирічки, їх подвоєння в найважливіших галузях економіки. Завдання на 1931 р. були опубліковані в новорічному номері «Правди». Народний прибуток збільшити на 38,9%, питому вагу соціалістичного сектора в народному прибутку довести до 81,8%, валову продукцію промислового сектора – до 97,5%, колективізувати 50% селянських господарств і т. д. Це були фантастичні цифри.

Розпочалася сталінська «надіндустріалізація», нова небачена в історії штурмівна на новобудовах, в здійсненні колективізації з застосуванням насильства. Про статтю «Запаморочення від успіхів» забули не лише на місцях, але і її автор. На початку 1931 р. розгорнувся новий наступ на куркуля і селянство. 23 квітня 1931 р. Політбюро ЦК КП(б)У на закритому засіданні приймає рішення просити ЦК ВКП(б) дати можливість Україні додатково вислати за межі республіки 40 000 розкуркулених господарств [23]. Комісія, яка готувала цей проект на чолі з Любченком, запропонувала розкуркулювати в кожному районі від 3 до 5% всіх селянських господарств. 3 червня 1931 р. на ім'я Косіора надійшов цілком таємний лист за підписом секретаря ЦК ВКП(б) Постишева, в якому пропонувалось вислати 30 000 куркульських господарств в Уральську область [24]. Органи ДПУ і регулярні військові частини взялися за виконання цього завдання, і воно було виконано.

Проте розкуркулення в 1931 р. не закінчилося, воно продовжувалося на Київщині до 1933 р. включно. Наприклад, 22 березня 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову виселити в район Полісся 5 тис. куркульських господарств на лівий берег Дніпра для розробки кар'єрів каменя, глини і т. п., створивши там спецпоселення [25].

Перегини при проведенні колективізації дуже негативно вплинули на нормальний стан Червоної Армії, незважаючи на те, що більшовики і їхній бойовий орган ДПУ найретельніше оберігали її від проникнення в середовище рядових бійців широкої інформації про події на селі, про хід колективізації і розкуркулення, хто і як їх здійснює і т. п. І це не випадково.

У радянській історіографії називають різні цифри розкуркулених господарств загалом по СРСР, депортованих людей на Північ, в Сибір та інші регіони. Немає точних даних і по Україні. Московські дослідники цієї проблеми В. Данилов і Н. Тепцов вказують, що є лише точні дані про кількість сімей, висланих у віддалені райони – 381 тис. Кількість розкуркулених вони визначають приблизно 1100 тис. господарств [26].

Р. Медведев вважає, що кількість розкуркулених становила близько 1,2 млн господарств, а кількість репресованих селян – 9–11 млн чоловік [27].

М. Михайлов у документальній праці «Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов» висловлює думку, що кількість репресованих селян значно більша. На підтвердження цього він наводить цифри з виступу Сталіна на I Всесоюзному з'їзді колгоспів-ударників 19 лютого 1933 р. «Вождь народів тоді говорив, що до колективізації на кожних 100 дворів у селі можна нарахувати 4–5 куркульських, 8–10 заможних, 45–60 середняцьких, 35 бідняцьких. Розгорнувши колективізацію, гордо заявив Сталін, ми домоглися того, що знищили цей розгардіяш і несправедливість, розбили куркульську кабалу. Отже, Сталін нараховував на кожні 100 дворів від 12 до 16 куркульсько-заможних. Всього в СРСР в кінці 20-х років було 25 мільйонів селянських господарств, з них Сталін відніс понад 3 млн в чорну графу. Якщо врахувати, що, за даними статистики тих років, в кожній «куркульській» сім'ї було в середньому 7–8 чоловік, то в розряд «ліквідованих як клас» потрапило понад 20 млн чоловік [28]. Ці цифри також не достовірні, але вони дають приблизне уявлення про те, як ставився Сталін до селянства.

В українській літературі побутує цифра 200 тис. розкуркулених господарств. Якщо виходити з «сталінської статистики» то з понад 5 млн селянських дворів було розкуркулено понад 800 тис. господарств, а кількість репресованих селян становила понад 5 млн (висилка, арешти, розпродаж майна, штрафи і т. п.). Деякі автори вважають, що з України було депортовано близько 100 тис. чоловік. Це явно занижена цифра. Адже ЦК ВКП(б) дав офіційний дозвіл ЦК КП(б)У на депортацію 50 тис. сімей розкуркулених. Але якщо взяти до уваги, що в кожній сім'ї було 1–3 неповнолітніх дітей, а іноді й літні батьки, яких також висилали, та додати до них понад 85 тис. засуджених за невиконання планів хлібозаготівель (їх також вивозили до Росії (1930–1932 рр.)), то кількість депортованих становила приблизно 350 тис. чоловік.

Непомірні хлібопоставки призвели до голоду в селі, який розпочався в Україні в 1931 р. і переріс в повальний голодомор у 1933 р.

Керівництво України Косіор, Чубар, Петровський та інші боялися довести Сталіну і Молотову, що плани хлібоздачі України надто завищені, що з кінця 1931 р. лютує голодомор. Більше того, коли голодували і помирали сотні тисяч людей, Косіор 26 квітня 1932 р. писав Сталіну: «У нас є окремі випадки і навіть окремі села, які голодують, проте це лише результати місцевого головопяства, перегинів, особливо щодо колгоспів. Будь-які розмови про «голод» в Україні треба категорично відкинути» [29]. Наступного року він свідомо фальсифікував, зменшив дані про кількість голодуючих районів, хоча фактично тоді голодувала вся Україна.

На Ш конференції КП(б)У (6–9 травня 1932 р.) в присутності Молотова і Кагановича про голод і апатію селянства говорили М. Скрипник, Г. Петровський, О. Шліхтер, Р. Терехов та інші делегати. Але «високих московських гостей» це менш за все цікавило. В їхніх виступах не було глибокого аналізу стану сільського господарства, та вони його і не знали. Головне, чого вони домагалися, – це мобілізації всіх комуністів на виконання хлібозаготівель з наступного врожаю. І республіканське керівництво пустило в хід усе: більшовицьку агітацію, «червоні» і «чорні дошки», залякування, «червоні обози», які рухалися дуже повільно, розпродаж майна, висилки, судові процеси не лише над селянами, але й головами колгоспів, партійними і державними працівниками.

Під час хлібозаготівельної кампанії 1930 р. було засуджено в Україні 18 000 чол., в 1931 р. (на 1 листопада) – 26 000 чол., в 1932 р. (на 1 грудня) – 40 000 чол. [30]. Крім того, на цю дату в промислових колоніях і будинках попереднього ув'язнення (БПУ) знаходилися 79 645 в'язнів, притягнутих до відповідальності за невиконання хлібоздачі, яких не вивозили за межі республіки. Всі ці установи були переповнені в'язнями – Уманський ДПУ – в 7 разів, Лубенський – у 10, Глухівський – у 8, Сумська промколонія – у 10, Кременчуцька – у 9, Луганська – у 6 разів і т. д.

На «чорну дошку» були занесені: у Київській області – 51 колгосп. Для прикладу у Вінницькій – всі села і колгоспи 8 районів, 44 колгоспи інших районів і 42 села; у Чернігівській – 13 колгоспів і 38 сіл, у Донецькій – 12 колгоспів і 6 сіл; Дніпропетровській – 228 колгоспів; в Одеській – 12 колгоспів; у МАСРР – 2 колгоспи і 1 село. Ряд облвиконкомів порушили клопотання про занесення на Всеукраїнську «чорну дошку» з Київської – 12, Вінницької – 5 сіл, Одеської – 4 села і т. д. Наклали штрафи на 157 колгоспів грішми, м'ясом і т. п., 14 756 селянських господарств оштрафували грішми, м'ясом і т. п.

У десятків сотень селян конфіскували і розпродали майно, тисячі були позбавлені землі. В райони, які не виконали план хлібоздачі, припинили завозити предмети першої необхідності – сіль, гас, мило, сірники тощо.

Восени 1932 р. стало ясно, що Україна не може виконати поставлений план хлібозаготівель. Для організації і проведення хлібозаготівлі з Москви були командировані: Балицький, Каганович, Калманович, Кренцель, Маркевич, Молотов, Постишев; українські працівники: Голод, Дудник, Зайцев, Затонський, Карлсон, Косіор, Леплевський, Любченко, Михайлик, Петровський, Реденс, Саркіс, Сухомлин, Хатаєвич, Чубар, секретарі обкомів партії, голови облвиконкомів і підлеглі їм органи. На Київщині «вимітали» дядьківські та колгоспні комори з особливою настирливістю

Затонський, Саркіс, секретар обкому партії Демченко, голова облвиконкому Василенко, створені ними спеціальні бригади, які в народі прозвали «червоною мітлою», місцеві комуністи, комсомольці, комнезамівці. Згодом Сталін відправить більшість з них за їх «героїчну працю» до «праотців». Тайфун голодомору лютував в Україні майже два роки. Його «дев'ятий вал» наклав навічно у березні–квітні 1933 р. десятки тисяч хуторів та сіл, поглинувши мільйони людей. Дослідники цієї проблеми називають різні цифри загиблих і репресованих у період колективізації та голодомору. А. В. Антонов-Овсієнко вважає, що в СРСР за ці роки загинуло понад 22 млн чоловік [31].

Щодо кількості померлих від голоду в Україні, то тут теж немає точних даних. Деякі автори називають 5–5,5 і навіть 8–9 млн чоловік. Ми вважаємо, що найвірогіднішими є дані, наведені українським істориком, професором С. В. Кульчицьким у співавторстві з С. Максудовим (США). Вони вважають, що втрати республіки становили від 4,3 до 5 млн чоловік, а з врахуванням ненароджених ці втрати становлять не менше 5,5 млн, а може, й понад 6 млн чоловік. За підрахунками С. В. Кульчицького в 1933 р. від загальної кількості померлих в Україні на Київську область припадало 26,8%, Харківську – 26, Вінницьку – 14,6, Дніпропетровську – 9,6, Одеську – 8,6, Донецьку – 6,4, Чернігівську – 6,3 і Молдавську АСРР – 1,6%. Сумніву в цих цифрах немає [32].

За даними опублікованими в газеті «Київська правда» за 9,11,12 і 16 лютого 1993 р. Київська область (без Яготинського і Згурівського районів) втратила в 1933 році понад 185 000 чоловік, або близько 12% сільського і понад 3500 міського населення. Найбільші втрати понесла білоцерківська група районів і Переяславський район. Тетіївський район втратив 27,2% населення, Володарський – 24, Ставищенський – 19,9, Переяславський – понад 16, Богуславський – понад 14, Сквирський – 13%. У деяких селах загинуло понад 50% жителів. У с. Журавлиха Ставищенського району померло 700 чоловік, тоді як з фронтів Великої Вітчизняної війни не повернулося 173 чоловіки. У с. Тарган Володарського району вмерло 360 чоловік, з фронтів не прийшло – 52 (16). Загальним для переважної більшості сіл південних районів Київщини є те, що втрати населення 1933 р. у декілька разів перевищують втрати на фронтах війни. Людей довели до канібалізму. Найбільше випадків людодства було зареєстровано на Київщині. Це свідчить про те, що голодомор тут лютував найстрашніше.

За роки голодомору загинули мільйони людей, половина худоби, яка була у 1930 р. Незважаючи на це, Й. В. Сталін на січневому (1933 р.) пленумі ЦК і ЦКК заявив, що колгоспний лад знищив злидарство, бідність на селі,

десятки мільйонів бідняків піднялися до становища забезпечених людей. Його приклад наслідував Чубар, який цинічно, без будь-якого сорому в листопаді 1933 твердив: «Дійсно, цього року ми досягли великих успіхів у боротьбі за перетворення всіх колгоспів на більшовицькі. Цього року ми створили міцну базу для того, щоб усіх колгоспників зробити заможними» [33].

Що голодомор 1932–1933 років був свідомо спрямованою акцією проти українського народу, свідчить такий факт. Влітку 1933 р. в південні області України надійшла телеграма про необхідність підготувати будинки вимерлих сімей для заселення селянами з РСФРР. До 28 грудня 1933 р. було відправлено в ці області з Горьківської, Іванівської, Центральної чорноземної і Західної областей РСФРР та Білоруської СРР 329 ешелонів – 21856 господарств колгоспників, в яких нараховувалося 117149 членів сімей [34].

5. НАСТУП НА ОПОЗИЦІЮ

Щоб зняти з себе вину за провал великого стрибка в промисловості та сільському господарстві, Сталін намагається перекласти її на колишніх буржуазних спеціалістів, опозиціонерів, на низові кадри, чіпляючи їм за будь-які прорахунки ленінські терміни періоду громадянської війни: «класовий ворог», «ворог народу» тощо, а комуністам ще на додачу – «троцькіст», «правий ухильник», «капітулянт» та ін., вимагає від працівників ОДПУ шукати «замасковані ворожі елементи».

У кінці 20-х і на початку 30-х років почали створювати міфічні «шкідницькі, антирадянські» групи і організації, над ними здійснювались фальшиві судові процеси. Як з'ясувалося пізніше, слідство велося недозволеними методами, з застосуванням фізичного впливу, тортур, знущання тощо.

Одним з перших політичних процесів була так звана «Шахтинська справа» 1928 р. З 53 підсудних 5 розстріляли, 4 виправдали, решту засудили на строк від 4 до 10 років. У 1930 р. відбулися процеси над «Трудовою селянською партією», яку нібито очолювали економіст Кондратьєв і економіст-аграрник професор Чаянов, і так званою «Промпартією», яку очолював професор Рамзін. Незабаром після них в Москві відбувався черговий процес – у справі «Союзного бюро» ЦК РСДРП (меншовиків). На лаву підсудних посадили 14 чоловік – відомих економістів різних наркоматів. У 1932–1933 рр. постановами колегії ОДПУ в несудовому порядку були засуджені на різні строки 30 чоловік «Союзу марксистів-ленінців» на чолі з колишнім секретарем Краснопресненського райкому ВКП(б) М. Рютіним. Внаслідок цих процесів серйозних ударів зазнали технічна, філософська, історична, воєнна та інші науки. Це була генеральна репетиція Сталіна і

його найближчого оточення перед широкими політичними процесами наступних років.

В Україні політичні судові процеси, починаючи з 1919 р., взагалі не припинялися і були звичайним явищем. Судили учасників антирадянських партизанських загонів, членів інших політичних партій і урядів, сіоністів, священників, «хедера», українських «буржуазних націоналістів», різні «контрреволюційні», «шпигунські», «троцькістські» та інші організації. Ці питання ніколи не сходили з порядку денного засідань Політбюро ЦК КП(б)У, губкомів, окружкомів, обкомів партії.

Одночасно з примусовою колективізацією більшовики України розгорнули наступ на українську інтелігенцію і релігію, на священників Української автокефальної православної церкви, письменника М. Хвильового, наркома освіти О. Шумського. До націоналістів зарахували економіста-росіянина П. Волобуєва, який ніколи не мріяв про те, щоб Україна була самостійною державою.

Сфабриковані органами ДПУ процеси над вигаданими контрреволюційно-націоналістичними групами розпочалися в 1930 р. З 19 березня по 19 квітня в Харкові тривав процес над «контрреволюційною» організацією «Спілка визволення України» (СВУ).

Сталін особисто дав вказівки С. Косіору і В. Чубарю, як вести процес, що їм інкримінувати. В телеграмі від 2 січня 1930 р. він ставив завдання так: «Ми тут думаємо, що на суді потрібно розвернути не лише повстанські і терористичні справи звинувачених, але і медичні фокуси, які мали за мету вбивство відповідальних працівників... Наше прохання погодити з Москвою план проведення справи на суді» [35].

На лаву підсудних потрапили 2 академіки ВУАН, 15 професорів вузів, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 священник УПАЦ, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 юристи і 1 бібліотекар. З них 15 працювали в системі ВУАН, 31 чоловік – колишні члени українських політичних партій соціалістичного напрямку, 1 – бувший прем'єр-міністр, 2 – міністрами уряду УНР, 6 членів Центральної Ради. Більшість з них були кияни і працювали у київських установах. Ганебне судилище побоялися здійснювати у Києві. Сучасники вдало назвали його «театром у театрі», оскільки воно відбувалося в приміщенні Харківського оперного театру.

Підсудних звинувачували в тому, що «СВУ ставила собі завдання повалити Радянську владу в Україні шляхом збройного повстання за допомогою чужоземних буржуазних держав і реставрувати капіталістичний лад», що «СВУ була організацією, зв'язаною з петлюрівським закордонним центром, який називав себе урядом УНР».

Над підсудними «добре працювали» слідчі, за допомогою недозволених методів, знущання і катування добилися від них самообмов, «визнання своєї вини» і т. п. Процес мав завдання зламати волю старої, академічної інтелігенції та діячів Української автокефальної православної церкви в їх намаганнях розширити процес «українізації» всього громадсько-політичного життя в республіці. Як згадував один із підсудних, слідчий С. Брук на допитах неодноразово повторював: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання – і воно буде виконано, кого не поставимо – перестріляємо» [36].

У зв'язку з цим судилищем в теоретичному журналі ЦК КП(б)У «Більшовик України» була опублікована передова стаття «Українська контрреволюція перед пролетарським судом», в якій розкритий справжній задум організаторів процесу – засудити не лише окремих осіб, але і головним чином національно-визвольну боротьбу українського народу 1917–1922 років, ідейним натхненником і організатором якої були національно свідомі інтелігенція і українські соціалістичні партії. В ній зазначалося: «У процесі СВУ український пролетарський суд розглядає справу не лише контрреволюційних покидьків петлюрівщини, а судить в історичній ретроспекції весь український націоналізм, націоналістичні партії, їхню зрадницьку політику, їхні негідні ідеї буржуазної самостійності, незалежності України» [37].

Щоб було переконливіше, спеціально підібрали склад підсудних – тут і член Центральної Ради і Прем'єр-міністр уряду Директорії В. Чехівський, і міністри, і члени українських соціалістичних партій, які очолювали боротьбу проти більшовизму, і письменники та вчителі, які гостро таврували злочини більшовиків (терор М. Муравйова) у Києві 1918 р. (С. Єфремов, Л. Старицька-Черняхівська, В. Дурдуківський) та ін. Невинних людей засудили на різні строки – від 10 років (академіка Єфремова) і менше. Незабаром у цій справі заарештували 700 чоловік. А згодом Україною прокотилася хвиля окружних судових процесів над місцевими псевдочленами СВУ і «Спілки української молоді» (СУМ). Деякі дослідники вважають, що під час цих процесів було заарештовано, знищено або заслано на Соловки і в Сибір понад 30 тис. чоловік. Всім прогресивним діячам світу було ясніше ясного: більшовики в Україні масово винищують інтелектуальну еліту нації. Це був третій масовий удар по українській інтелігенції – перший в 1921 р. (судили керівництво Української партії соціалістів-революціонерів), другий – в 1922 р. (визнання з республіки за кордон кількох десятків професорів).

28 квітня 1930 р. Політбюро ЦК КП(б)У приймає рішення: «Визнати за необхідне нагородження орденом Червоного Прапора за викриття СВУ

тт. Козельського, Брука, Ушакова, Горожаніна, Загородського, Іванова, Розанова, Леонюка. Доручити фракції ВУЦВКУ внести відповідні пропозиції ЦВК СРСР» [38]. Так на викритті міфічних «контрреволюційних» організацій деякі працівники ДПУ заробили по 3–4 нагороди.

З цього часу сфабриковані органами ДПУ процеси над різними «націоналістичними» організаціями стали звичайним явищем. Вже 1 червня 1930 р. надзвичайною сесією Верховного суду УСРР засуджені 29 працівників сільськогосподарських органів, інститутів і дослідницьких станцій, серед яких директор Київської сільськогосподарської станції, професор Кооперативного інституту О. К. Філіповський, його заступник Є. Й. Заславський, завідувач Переяславського радгоспу цієї станції Й. Г. Мацкевич та ін.

У квітні 1930 р. ДПУ УСРР почало стверджувати, що воно викрило Народну революційну соціалістичну партію (НРСП), яка існувала з грудня 1929 р. як бойова повстанська організація. Всього у цій справі було репресовано 128 чоловік, серед них мешканці Київщини І. З. Савенко, Й. З. Савенко та ін. В її «викритті» відзначився заступник Балицького І. Леплевський.

22 березня 1931 р. Політбюро ЦК КП(б) заслухало інформацію Балицького про справу «Українського національного центру» (про Грушевського і ювілей ВУАН). У зв'язку з викриттям органами ДПУ «контрреволюційної організації «національний центр» було ухвалено рішення святкування ювілею ВУАН відкласти на невизначений термін [39].

Судовий процес над цією «організацією» проходив у лютому 1932 р. у Києві в Пролетарському будинку мистецтв. В обвинувачувальному висновку говорилося, що УНЦ ставив «своєю метою шляхом підготовки збройного повстання куркульства, присвяченого до моменту інтервенції капіталістичних країн в СРСР, скинути радянську владу в Україні, відторгнути УСРР від Радянського Союзу і встановити в Україні капіталістичний лад у формі буржуазно-демократичної «Української Народної Республіки». Шляхом недозволених методів слідства, фізичного і морального тиску слідчі добилися «добровільного зізнання» обвинувачених про «скоєні злочини».

Судили в основному колишніх головних діячів політичних українських партій соціалістичного напрямку доби Центральної Ради і Директорії, які ставили за мету побудувати український народний соціалізм, – членів ЦК УПСР і ЦК УСДРП. Більшість з них жила і діяла на Київщині. Це високопоставлені спеціалісти – академік М. І. Яворський, професори В. І. Баланин, П. Ф. Височанський, П. П. Діброва, М. О. Павлов, десятки талановитих наукових співробітників і економістів центральних установ і науково-дослідних інститутів. Серед них були також В. О. Голубович, Н. А. Петренко, І. М. Лизанівський, Ю. Ю. Ярослав та інші, яких судили вперше в травні

1921 р. у «справі членів ЦК УПСР». В 1932 р. у справі УНР було засуджено 50 чоловік строком від 3 до 6 років ув'язнення. В 1934–1941 роках 33-х чол. з них знов засудили «за антирадянську діяльність» і «шпигунство» – 21 чоловіка до розстрілу, 12 – до тюремного ув'язнення.

4 березня 1933 р. заарештували групу науковців за звичним звинуваченням «у членстві в контрреволюційній організації». На лаву підсудних посадили 33-річного уродженця села Шандра Миронівського району Київської області Миколу Федотовича Трохименка – феноменального талановитого і працьовитого науковця, автора ряду лексикографічних досліджень і словників, які витримали кілька перевидань, його співавторів І. Бойкова, О. Ізюмова, Г. Колишевського. Вони видали «Словник чужоземних слів» (видавництво «Українська Енциклопедія», Київ–Харків, 1932), в якому 25 тисяч слів не лише іноземного походження, але і слов'янізми. В словнику відображена діалектика української мови – він є великим помічником для дослідників мови. Трійка при колегії ДПУ УСРР засудила М. Трохименка до розстрілу, із заміною на 10 років концтаборів, де і загубився його слід. Твори Трохименка ДПУ і Наркомпрос майже всі знищили, збереглися лише окремі примірники в спецфондах. Але в 1955 р. його словник перевидали в Нью-Йорку. Словник репресованого автора не вичерпав і сьогодні свого наукового потенціалу. Свідчення тому – третє перевидання об'ємного тому на 532 сторінки.

Для посилення боротьби з українським націоналізмом і ліквідації прориву в сільському господарстві Сталін прислав у січні 1933 р. на посаду другого секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева. Це був своєрідний генерал-губернатор Малоросії з необмеженими правами, діяв він дуже грубо за принципом: ліс рубають – тріски летять. Його за це і прозвали «російський дроворуб». За десять місяців 1933 р. з його ініціативи було змінено 237 секретарів райкомів партії, 249 голів райвиконкомів, 158 голів районних контрольних комісій.

В Україні Постишев розгорнув нещадну боротьбу проти українізації, яка здійснювалася з середини 20-х років. Насамперед він розпочав наступ на М. Скрипника, який очолював Наркомат освіти України. Цьому наркоматові були підпорядковані, крім початкових, середніх і вищих навчальних закладів, всі науково-дослідні установи, в тому числі і Всеукраїнська академія наук, клуби, сільбуди, хати-читальні, бібліотеки, кінотеатри, музичні і мистецькі заклади, видавнича справа, музеї тощо.

М. Скрипнику приписали національний ухил і почали всіляко цькувати. В кінці лютого 1922 р. Скрипника звільнили з посади наркома освіти і призначили головою Держплану і заступником голови Раднаркому УСРР. У «проробці» Скрипника, у «вихованні» його в дусі пролетарського інтернаціоналізму велику допомогу Постишеву надавали великодержавники

М. Попов, С. Косіор, В. Балицький, М. Хатаєвич та інші лакизи – українці П. Любченко, В. Затонський, А. Хвиля та інші.

Треба зазначити, що Скрипник ніколи не був націоналістом. Як ортодоксальний більшовик, він завжди вів жорстоку боротьбу проти українського руху, але не завжди погоджувався з Сталіним в питаннях національної політики, ревно захищав українізацію, тобто всебічний розвиток української культури, переведення на українську мову всього суспільно-політичного життя в республіці, відстоював хоч і дуже куций її суверенітет. Більше того, він був ініціатором здійснення українізації в тих регіонах Росії та інших республік, де українці жили компактно, зокрема Кубань – 2 млн, Курська область – 1,3 млн, Воронежська – 1 млн, Далекій Схід, Сибір, Казахстан – по 600 тис.

Остаточно «перевиховати» Скрипника і до кінця викрити його «націоналістичні збочення» вирішили на червневому пленумі ЦК КП(б)У 1933 р., що проходив у Харкові. Для цього був і привід. Зацькований більшовиками, звинувачений у націонал-ухильництві, 13 травня 1933 р. застрелився письменник-комуніст М. Хвильовий. Засудили на цей час і попередника М. Скрипника на посаді наркома освіти О. Шумського. Напередодні пленуму Скрипника добре «проробили» в пресі і на різних зборах, в більшості не називаючи його прізвища. Особливо ганебною була щодо цього промова відомого антиукраїнця Д. Мануїльського 29 травня 1933 р. на зборах Київського партактиву. Тут відвертий наклеп і на М. Скрипника, хоча його прізвище не вказано, і на Винниченка, і на українські політичні партії, і на Київщину. «Є цілий ряд теоретиків, – говорив Мануїльський, – які претендують на розв'язання національного питання і на знання його (це натяк на Скрипника, тому що ніхто, крім нього, не займався його розробкою), які випинають національне питання на перше місце врозріз з усім ленінським вченням. І цьому не було дано належної відсічі. Далі вільно пропагується Винниченкова теорія про «безбуржуазність» української нації. По-третє, буржуазні націоналістичні партії – опора української контрреволюції – ідеалізується, змальовуються ледве не як революційні партії. По-четверте, буржуазний націоналізм, який у теперішніх умовах загальної кризи капіталізму набрав форми фашизму, деякі автори кваліфікують як націонал-більшовизм. І, нарешті, висувають і обстоюють де-не-де такі заходи, як спроби відмежувати українську абетку, спроби відчужити українську мову від мас, замінити її вигаданими словами, що нічого спільного не мають з народною українською мовою. Все це свідчить, що класовий ворог розраховував на те, щоб притягти так звану «західну орієнтацію» і підірвати єднання трудящих УСРР з трудящими цілого Радянського Союзу.

Все це робиться свідомо, щоб культивувати буржуазний націоналізм, перекрутити партійну лінію в національному питанні. З цими неподобствами на національному фронті чималою мірою пов'язані й наші проблеми на селі, бо Київщина здавна є фоном буржуазно-націоналістичних вилазок» [40].

На пленумі ЦК КП(б)У, який «проробляв» Скрипника, тон напруженості задали С. Косіор і П. Постишев. Свою доповідь останній назвав: «Викриття і розгром націоналістичного ухилу в КП(б)У – неодмінна умова ліквідації прориву в сільському господарстві України».

Помилки у Скрипника, безумовно, були, великий гріх його, як і його критиків, перед українським народом за всю їх попередню діяльність, за терор, масові репресії, голод 1921–1923 рр. і голодомор 1932–1933 рр., але це був не націоналістичний ухил. Помилки потрібно було терпляче усувати, а не накидатися на нього з великодержавною сталінською сокирою. Доповіді і статті «опонентів» Скрипника – яскраве свідчення, як більшовики знищували один одного. Кінчилося все трагічно. Скрипник, член партії з 1897 р., 18 разів його заарештовував царизм, засуджував на смертну кару, 7 разів вислав на заслання. Академік ВУАН і Академії наук БСРР, член Політбюро ЦК КП(б)У з 1925 р., член Виконкому Комінтерну, зацькований, не маючи засобів довести упередженість звинувачень і спростувати їх, наважився на вищу форму протесту – самогубство. 7 липня 1933 р. він застрелився.

Московські та українські фарисеї в офіційних повідомленнях писали, що М. Скрипник, заплутавшись у своїх зв'язках з українськими буржуазними націоналістичними елементами, став їх жертвою, і, не маючи сил вибратися з цієї павутини, вчинив недозволений для члена ЦК і Політбюро ЦК КП(б)У негідний акт малодушності.

Постріл Скрипника мав дуже важкі наслідки. Сталін, Молотов, Каганович, Косіор, Постишев та ін. всю вину за розвал сільського господарства звалили на «контрреволюційні» організації й українських націоналістів. Про голодомор і загибель мільйонів людей ніхто й не згадував.

Органи ДПУ СРСР, УСРР дуже швидко сфабрикували кілька гучних процесів над «контрреволюційними, шкідницькими організаціями» в органах наркомзему і наркомату радгоспів України, Північного Кавказу і Білорусії, які мали за мету «підірвати сільське господарство і викликати голод в країні». Із 75 чоловік, посаджених на лаву підсудних ОДПУ СРСР, 35 розстріляли.

Не відставало і ДПУ України, воно викрило «Український філіал цієї організації» на чолі з колишнім заступником завідуючого сектором урожайності Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) В. А. Батієнком. Її учасникам інкримінували перекручення всіх заходів партії з реконструкції сільського господарства, зриву посівної, збиральної

та заготівельної кампаній, зруйнування тракторного парку, встановлення зв'язків з працівниками Київської, Одеської та інших областей, організацій в 67 районах, 102 МТС, 114 колгоспах і селах у 133 районах республіки повстанських осередків для підняття загального повстання в Україні навесні 1933 р. Селянські повстання вибухнули, але не з їхньої ініціативи, а стихійно. До судової відповідальності були притягнені десятки висококваліфікованих спеціалістів сільського господарства, чотирьох з них засудили до розстрілу: В. А. Батієнка, В. Д. Борщика, Л. Н. Діаманта, В. С. Єлісеєва, а решту – від 3 до 10 років позбавлення волі.

Полювання на «ворогів народу», «націоналістів», «шкідників» в різних галузях народного господарства особливо розгорнулося після листопадового об'єднаного пленуму ЦК і ЦК КП(б)У 1933 р. [41].

Надзвичайно необ'єктивними були виступи Косіора, Постишева, Любченка, Затонського та інших. Мертвому Скрипнику приписали десятки найтяжчих злочинів, а Постишев, наприклад, заявив, що націоналістичний ухил Скрипника змикався з «агентурою імперіалістичних інтересів, агентами іноземних розвідок». Він доводив, що кулю Скрипника високо підіймає зараз білогвардійська еміграція, і процитував уривки зі статті, що була надрукована в польсько-українському бюлетені, який видавався у Варшаві: «Минуть роки, все заспокоїться, все ввійде в колію, і український історик у Києві дістане змогу безсторонньо, об'єктивно придивитися до цієї постаті».

Після пленуму ЦК КП(б)У всі члени і кандидати в члени Політбюро виїхали в області з доповідями про націоналістичний ухил в КП(б)У. Всі хвалять Кагановича за розгром ухилу Шумського-Хвильового, Постишева – за розгром ухилу Скрипника, закликають вишукувати і громити їх послідовників. Створилося таке враження, нібито вся КП(б)У, наркомати, вузи і т. д. заражені націоналістичними елементами.

Головний удар був спрямований проти Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук і Наркомату освіти та їх місцевих органів. До листопада 1933 р. з системи Наркомосу було звільнено понад 2000 «націоналістів», понад 300 наукових та редакторських працівників. Лише з 8 центральних державних установ звільнили більше 200 чоловік «націоналістів та білогвардійців». В обласних управліннях народної освіти було на 100% замінено керівництво, в районах – на 90. Як «класово ворожі елементи» були звільнені з роботи 4 тис. вчителів. З 29 директорів педагогічних вузів звільнили 18, без роботи залишилось 210 викладачів. Більшість звільнених з системи Наркомосу була піддана різним формам репресій. Такого ж розгрому зазнала і ВУАСГН: її президію оновили на 80–90%, понад 1000 чоловік «націоналістів і білогвардійців» було звільнено з системи кооперації

та «Заготзерно». За грудень 1933 та січень 1934 р. в колгоспах було викрито та ліквідовано 85 «контрреволюційних» куркульських угруповань. Органи ДПУ репресували близько 400 чоловік – переважно керівних працівників.

Завершилася перша п'ятирічка, її наслідки подавалися у рожевих фарбах. Було чим пишатися – створені тисячі нових підприємств, нові галузі промисловості, десятки мільйонів людей закінчили «лікбези», одержали про це посвідчення і були висунуті навіть на керівну роботу. Але поряд з цим мільйони людей оплакували загиблих від голодування і в системі ГУЛАГу-НКВС рідних, родичів і знайомих. Культ особи Сталіна оформився повністю, ідол створений і вирощена багатомільйонна армія ідолопоклонників. Опозиція розгромлена, поставлена на коліна, замолює свої гріхи, просить прощення і запевняє, що буде служити вірою і правдою.

Доповідь про діяльність ЦК ВКП(б) зробив Косіор в Харкові. З політичним звітом ЦК КП(б)У виступив Постишев. В обговоренні доповідей брали участь 65 делегатів. В центрі обговорення – питання про націоналістичний ухил Скрипника. Всі славлять Сталіна за те, що він прислав в Україну Постишева, Вегера, Катаєва, Попова, Балицького, які викривають і громлять націоналістів. Виступаючи в дебатах, Балицький повідомив, що органи ДПУ викрили так звану «Українську військову організацію» (УВО), яка нібито ставила за мету повалення Радянської влади шляхом збройного повстання та встановлення в Україні фашистської диктатури» (в цій справі буде притягнуто до відповідальності 150 чоловік), «Польську організацію військову» (ПОВ), «Блок українських націоналістичних партій (УКП, боротьбистів, есдеків)», який, за його словами, являв собою «пряму агентуру міжнародної контрреволюції, в першу чергу німецького і польського фашизму». Він закликав делегатів ще більше підвищити свою більшовицьку пильність, бо вцілілі рештки контрреволюційного підпілля, починаючи від хліборобсько-гетьманських контрреволюційних кіл до «лівих» українських і боротьбистських груп включно, працюючи у підпіллі на платформі єдиного національного фронту, переходять на фашистські позиції боротьби [42].

26 січня 1934 р. розпочав роботу XVII з'їзд ВКП(б), який Сталін назве з'їздом переможців. Насправді це був з'їзд приречених. Після викриття культу особи Сталіна його справедливо назвуть з'їздом розстріляних.

Головними питаннями були обговорення наслідків виконання першої і розгляд плану другої п'ятирічки. Жонглюючи цифрами, Сталін обманював партію і народ, що п'ятирічка виконана за 4 роки і три місяці. На з'їзді 195 делегатів представляли КП(б) України. Із 1961 делегата зазнали репресій і знищені 1108 чол., із 139 членів і кандидатів у члени ЦК загинуло 98, із 63 членів лічильної комісії – 60, в тому числі і голова лічильної комісії В. Затонський.

6. ПЕРІОД МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ

Після вбивства С. М. Кірова (1 грудня 1934 року) репресії стали набирати ознак масовості. Цього ж дня Президія ЦВК СРСР прийняла постанову «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». Вона передбачала зменшення строків розслідування до 10 днів, розгляд справ здійснювався без участі адвоката і прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не задовольнялося, вирок виконувався негайно. Ця постанова стала основою для масових порушень законності і фальсифікації слідчих справ.

Протягом 1935–1936 рр. були прийняті закони, що носили елементи жорстокості. Це закон «про відповідальність членів сімей зрадників батьківщини». У випадках коли діти чи дружини не відмовлялися від заарештованого батька чи чоловіка, то їх автоматично засуджували до 8 років ув'язнення або висилали у віддалені райони. 7 квітня 1935 р. ЦВК СРСР прийняв закон, який дозволяв притягувати до відповідальності дітей з 12 років. Дітей за цим законом можна було засудити на смертну кару. В наступні роки ці закони широко застосовувались до батьків, братів, сестер і близьких родичів заарештованих.

Фальсифіковані процеси стали звичайним явищем. 13–15 грудня 1934 року у Києві відбувся показовий процес над міфічною антирадянською організацією «Об'єднання українських націоналістів». На лаві підсудних – 37 осіб, в основному письменники, діячі культури. З них 27 чол. засудили до розстрілу: Р. Сказинського, І. Крушельницького, Т. Крушельницького, М. Лебединця, Р. Шевченка, А. А. Карабута, Л. Сидорова, Г. Косинку-Стрільця, Д. Фальківського, М. Оксамита, О. Щербину, І. Терещенка, К. Буревія, О. Влизька, Є. Дмитрієва, А. Богдановича, П. Бутузова, В. П'ятницю, Я. Бличенка, Д. Полового, О. Коптюра, П. Борецького, Л. Лук'янова, К. Півненка, Г. Проценка, С. Матяша, О. Ляшенка. Справи решти підсудних – Ю. Бачинського, А. Крушельницького, Л. Коваліва, В. Левицького, В. Мисика, Г. Скрип-Козловської були передані на дослідження. Незабаром більшість з них також були засуджені.

27–28 березня 1935 р. та ж військова колегія Верховного суду СРСР під головуванням В. Ульріха судила членів міфічного «Центру боротьбистської організації» в складі 17 осіб. В основному це були українські письменники. 15 з них: О. Полоцького, М. Куліша, М. Любченка, Ю. Мазуренка, Л. Коваліва, Г. Епіка, В. Поліщука, В. Вразливого-Штанька, В. Підмогильного, Є. Плужника, А. Паніва, В. Штангея, П. Панченка, Г. Майфета, О. Ковіньку засудили до десяти років позбавлення волі. Д. Кудрю і С. Семка-Козачу-

ка – на сім років кожного з конфіскацією особистого майна. Пізніше, наприкінці 1937 р., без додаткового слідства буде винесений смертний вирок відомим письменникам М. Кулішу, М. Любченку, В. Вразливому-Штаньку, Г. Епіку, А. Паніву, В. Підмогильному і В. Штангею.

Всі українські літературні організації припинили своє існування в першій половині 30-х років. Масові арешти письменників як «ворогів народу» призвели до того, що їхні організації перестали існувати автоматично, самі по собі.

Протягом 1933–1934 рр. припинила діяльність провідна українська літературна організація «ВАПЛІТЕ». Це гвардія української літератури, яка стояла на передовій лінії літературного фронту. З них М. Хвильовий застрелився, В. Яловий, О. Досвітній, С. Слісаренко, Г. Епик, М. Куліш, О. Вишня, М. Йогансен та інші були репресовані.

Того ж 1934 р. перестала існувати київська літературна організація «МАРС», до складу якої входили письменники: Є. Плужник, Д. Фальківський, М. Терещенко, Т. Осьмач, Г. Косинка, М. Івченко, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Б. Тенета, В. Ярошенко, Г. Брасюк, Д. Тась (Могиланський), Марія Галич та інші.

Більшість з них були репресовані. В ті ж 30-ті роки зникли літературні організації «Нова генерація», членами якої були О. Влизько, К. Буревій, Г. Шкурупій, М. Семенко, і «Неокласики», ядро яких становили М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара. До групи «неокласиків» дещо причепили А. Лебідя, молодого поета Марка Вороного, сина Миколи Вороного – автора перекладу «Інтернаціоналу» з французької мови на українську, Б. Пилипенка та інших.

Дослідники називають різні цифри репресованих і замордованих у добу сталінщини письменників України – від 97 до 500 осіб. В меморіалі-книзі «З порога смерті» (К., 1991) названо понад 150 прізвищ, серед них значна кількість письменників, які народилися або жили і працювали на Київщині. Це – А. Абчук, Б. Антоненко-Давидович, В. Атаманюк, Р. Балясна, Ю. Будяк, О. Бердник, Д. Гордієнко, Д. Горштейн, Г. Григор'єв, В. Гутянський, М. Драй-Хмара, І. Друкер, С. Єфремов, О. Журлива, Т. Колосник, Г. Косинка, А. Костенко, А. Кримський, М. Михайлюк, С. Пилипенко, І. Семиволос, О. Сорока, Л. Старицька-Черняхівська, З. Тулуб, П. Филипович, Д. Чепурний, В. Черняхівська, М. Шмушкевич, Ф. Якубовський та ін. Українське письменництво 20–30-х років справедливо називають «розстріляним відродженням». Такої трагедії не знала жодна література світу.

Ганебну роль у нищенні української культури відіграли великодержавні націоналі: С. Косіор, П. Постишев, М. Попов, В. Балицький, І. Леплевський,

О. Успенський та інші. «Косіорівщина» викосила, вирвала з корінням і знищила найкращі інтелектуальні сили нації, які були справжніми носіями і натхненниками її відродження і згуртування. Жертвами «косіорівщини», а пізніше «хрущовщини» стали тисячі талановитих діячів української культури, науки, освіти, охорони здоров'я, господарників, кооператорів і т. п.

Репресували від найвидатніших і до найпомітніших, від геніальних творців, філософів, письменників, учених зі світовим ім'ям і визнаною славою до найпоміркваніших пасивних і байдужих хуторян, без будь-яких політичних або соціальних претензій. Репресій зазнали сотні висококваліфікованих професорів, доцентів, аспірантів, археологів, істориків, мовознавців, музикознавців, етнографів, фольклористів, діалектологів, укладачів словників, літредакторів, юристів, перекладачів з мов нових і давніх, сучасних і архаїчних, живих і мертвих, агрономів, ветлікарів, режисерів, драматургів, художників, архітекторів, які проявили себе ще до революції, або народжені, виховані і висунуті нею на ті чи інші посади, сотні тисяч позапартійних і партійних спеціалістів, учасників національно-визвольного руху, колишніх куркулів, представників нацменшин.

Своєрідними репресіями були масові чистки партії і обміни партквитків, які почали практикувати ще за життя Леніна. Наприклад, із КП(б)У в 1921 р. було вичищено майже 25 відсотків її складу, при перевірці і обміні партійних документів у 1935–1936 рр. – 38 141 чоловік. На 15 квітня 1937 р. в КП(б)У було на обліку 296 643 комуністи, або на 253 790 чоловік менше, ніж на 1 січня 1933 р. Сталін і його оточення, місцеві партійні комітети не лише «вимітали залізною мітлою» з партії всіх інакодумців, «неугодних», але й жорстоко карали «вичищених» і їхні сім'ї, відправляючи частину з них на заслання у віддалені райони, їх вважали потенційними ворогами.

Війна проти власної партії і народу досягла свого апогею в 1937–1938 роках. Як свідчив М. Хрущов, «кількість заарештованих по звинуваченню в контрреволюційних злочинах збільшилася в 1937 році порівняно з 1936 роком більш ніж вдесятеро» [43]. З ініціативи Сталіна жорстокі тортури, знущання стали головними засобами витягування із заарештованих «зізнання» вини в здійсненні пред'явлених їм злочинів. При цьому визначення вини в процесі слідства або відмова в суді від показань, які здобули слідчі від заарештованого, суди не брали до уваги.

Терор і масові репресії за розмірами і силою були рівнозначні діям величезного стихійного лиха, протистояти якому уже не могли не лише людина чи великі групи людей, навіть весь народ.

Надзвичайно кривавими виявилися роки великого терору на Київщині. 13 січня 1937 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про незадовільне

партійне керівництво Київського обкому КП(б)У і недоліки в роботі ЦК КП(б)У». В постанові вказувалося, що апарат Київського обкому партії надзвичайно засмічений троцькістами. Зокрема, були викриті «зрадники і шкідники»: завідуючий промислово-транспортним відділом обкому Радков, завідуючий відділом партійної пропаганди і агітації Карпов, зав. відділом керівних партійних органів Канторович, виконуюча обов'язки зав. відділом Зак – дружина Радкова, секретар Кагановичського сільського райкому партії Власов, прокурор області Старовойтов; заступники голови облвиконкому Тодер і Кушнір. Їх звинувачували в тому, що вони комплектували органи лише троцькістами, жорстоко переслідували комуністів, які подавали компрометуючі матеріали на них, займалися шкідництвом на підприємствах, особливо оборонного значення, одержали можливість кооптації своїх прибічників у склад обкому партії, чим порушували Статут ВКП(б). Наприклад, з травня 1936 р. по травень 1937 р. в Київській міськом партії було кооптовано 49 чоловік, а із його складу виведено 95 чоловік. Всього в Київській партійній організації кількість кооптованих в керівних органах становила 22,8% [44].

ЦК ВКП(б) зазначив, що подібні факти засміченості партійних органів троцькістами мали місце в Харківському, Дніпропетровському, Донецькому і Одеському обкомах партії, а також в апараті ЦК КП(б)У, в наукових і культурно-освітніх установах. Як приклад, вказувалося, що вже заарештовані троцькісти-шкідники зав. відділом пропаганди і агітації ЦК КП(б)У Кіллерог і його заступник Ашрафян, зав. відділом науки троцькіст Кровицький, керівник Всеукраїнської академії марксистсько-ленінських інститутів троцькіст Дзеніс, голова Спілки письменників України Сенченко та ін.

ЦК ВКП(б) вказав першому секретареві ЦК КП(б)У Косіору на відсутність пильності, слабку увагу до партійної роботи і неприйняття ним заходів проти засміченості апаратів ЦК КП(б)У, обкомів партії і керівних кадрів наукових установ і організацій культури, першому секретареві Київського обкому партії Постишеву оголосив догану і попередив його, що при повторенні подібних фактів послаблення партійної пильності і неухи до партійної роботи до нього будуть вжиті суворіші міри покарання. В зв'язку з неможливістю поєднання посад другого секретаря ЦК КП(б)У і першого секретаря Київського обкому партії Постишева звільнили від обов'язків секретаря Київського обкому КП(б)У. Був також звільнений з роботи з оголошенням догани другий секретар обкому партії Ільїн. Враховуючи крутий характер Сталіна, це означало, що над вказаними особами уже висить меч. Першим секретарем Київського обкому партії ЦК ВКП(б) Сталін рекомендував С. Кудрявцева [45].

Для наведення «порядку» в Києві Сталін командировав на кілька днів свого соратника Л. Кагановича. В його присутності 16 січня 1937 р. відбулося розширене засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому обговорювалася вищезгадана постанова ЦК ВКП(б). На цьому засіданні були ще живі і не оголошені «ворогами народу» всі члени і кандидати в члени Політбюро ЦК КП(б)У, значна частина членів і кандидатів в члени Центрального Комітету.

Тому назвемо прізвища всіх присутніх. Члени Політбюро ЦК КП(б)У: Балицький, Затонський, Косіор, Кудрявцев, Любченко, Петровський, Попов, Постишев, Саркісов, Сухомлин, Хатаєвич, Шелехес; кандидати в члени Політбюро: Вегер, Чернявський, Шліхтер; члени та кандидати в члени ЦК КП(б)У: Алексеев, Амелін, Андреев, Асаткін, Василенко, Варфоломеев, Войцехівський, Гавриленко, Горбань, Голуб'ятников, Дитюк, Зюльков, Ільїн, Карлсон, Кацнельсон, Кантрович, Капелінський, Кисельов, Кулик, Лепін, Маркітан, Мазо, Мойсеєнко, Орлов, Пілацька, Порайко, Рекіс, Рибніков, Степанський, Сапов, Таран, Ф. Фесенко, Хвиля і уповноважений КПК по Харківській області Т. Шарангович.

В обговоренні постанови ЦК ВКП(б) брали участь: Каганович, Косіор, Постишев, Сухомлин, Хатаєвич, Ільїн, Якір, Балицький, Любченко, Попов, Сапов. Політбюро визнало постанову ЦК ВКП(б) цілком правильною як щодо першого секретаря Київського обкому партії Постишева, так і щодо відповідальності Політбюро і першого секретаря ЦК КП(б)У Косіора, а також організаційні висновки щодо згаданих осіб [46]. Було також прийнято рішення подати постанову ЦК ВКП(б) на обговорення пленуму ЦК КП(б)У в кінці січня.

Це був початок розгрому партійних, державних та інших органів не лише Київщини, але й України загалом. Із перерахованих присутніх на цьому засіданні членів Політбюро ЦК КП(б)У живими лишаються лише двоє – Петровський і Шліхтер. Всіх інших «ворогів народу» знищать.

Потрібно зазначити, що ще до постанови ЦК ВКП(б) від 13 січня 1937 р. ряди КП(б)У добре перетрусили при обміні партквитків, який проводився в 1936 р. Під виглядом очищення партії від колишніх троцькістів, правих ухильників і так званих «пасивних» комуністів (тих, що не виступали з наклепами і не писали кляуз) з КП(б)У було виключено 45 тис. чоловік, з них 5600 за «пасивність». Згодом 1500 чоловік, або 25,6%, «пасивних» поновили в партії. Вони дали клятву викривати «ворогів народу», шпигунів, шкідників, диверсантів і т. п.

31 січня 1937 р. Косіор зробив доповідь про постанову ЦК ВКП(б) від 13 січня на пленумі ЦК КП(б)У. Він говорив: «Після того, як ми вичистили дуже багато всякої сволоти, ворогів (мова йде про обмін партквитків), ми виявили, що не викрили найголовнішого, запеклого ворога, який сидів на

найвідповідальніших посадах, займав найміцніші позиції з точки зору того, щоб шкодити партії, наносити їй удари в спину. При цьому зазначені головні вороги виявилися у великій кількості в партійному апараті... Ми за допомогою переважно органів НКВС виявили вдвоє, втроє, вчетверо більше ворогів, ніж при обміні партійних документів... Величезна кількість всяких троцькістів, всякої сволоти самі вели перевірку і обмін партійних документів». І перерахував їх: «У Київській області, крім названого Василькова, секретарі райкомів партії: Ржищівського – Портний, Погребищенського (тепер Вінницької області) – Садовиченко, другий секретар Жовтневого району м. Києва – Фрід». А далі почав називати прізвища секретарів великих міськкомів і райкомів партій інших областей, в тому числі німецьких національних і молдавських райкомів партії. Всього було названо 18 чоловік. Всіх їх він зарахував до шкідників-троцькістів. При цьому було сказано, що більшість з них уже заарештовані і зізналися в злочинах [47].

За три місяці кількість заарештованих «контрреволюціонерів-троцькістів» у Київській області збільшилася в десятки разів. На III обласній конференції КП(б)У начальник обласного управління НКВС М. Шаров 19 травня 1937 р. говорив: «З серпня 1936 р. по травень 1937 р. заарештовано 900 чоловік троцькістів. Я говорю, товариші, про цифру обласного управління без врахування цифр, які має, безумовно, Наркомат внутрішніх справ, що працює у Києві.

Інша ділянка праці – українська націоналістична контрреволюція. Заарештовано 811 чоловік. По польсько-німецькій контррозвідці заарештовано 412 чоловік, по терору і диверсії – 156 чоловік, церковників і сектантів – близько 400 чоловік. Ці цифри, безумовно, не вичерпують повністю того оперативного удару, який завданий ворогам... Активна діяльність троцькістів та іншої сволоти викрита також на периферії областей, де троцькісти широко проводили шкідництво, згуртували кадри для контрреволюційної діяльності. Викриті групи в Олевську, Коростишеві, Новоград-Волинському, Житомирі (тоді території нинішніх Житомирської і Черкаської областей входили до складу Київської області), Білій Церкві, Черкасах, Умані, Ржищеві, Таращі та інших пунктах. Серед учасників цих груп такі люди, як Півтори-Костенко, колишній секретар Миронівського райпарткому, Ейснер – зам. секретаря Димерського райпарткому, Сегалович – колишній голова Переяславського РВК, Іоффе – колишній голова Остерського РВК... Розгром правих у нас поки йде трьома лініями: лінією сільського господарства, лінією цукрової промисловості і лінією заготовельних органів, за які ми беремося. Потрібно сказати, що затятий контрреволюціонер-шкідник Грушевський – колишній заступник Наркомзема,

перетворив Київське Облзу на свою вотчину. В Київському Облзу, на чолі з начальником – Ломако, концентрувалася значна група правих, яка перетворила Облзу на шкідницький контрреволюційний штаб» [48].

27 травня – 3 червня 1937 р. проходив XIII з'їзд КП(б)У. Він працював у винятково напруженій обстановці. У перші дні з'їзду Ворошилов викликав із зали засідань Політбюро ЦК КП(б)У командуючого КВО Й. Якіра в Москву. Дорогою, в Брянську, його заарештували, про що стало відомо керівництву ЦК КП(б)У, а від нього потихеньку іншим делегатам.

З'їзд обрав ЦК КП(б)У, у складі 62 членів і 40 кандидатів у члени, членами Ревізійної комісії 9 чоловік. З цих 111 осіб будуть репресовані 100 чоловік. На організаційному пленумі ЦК КП(б)У 3 червня були обрані Політбюро, Секретаріат і Оргбюро ЦК КП(б)У. Оскільки їх доля незабаром буде трагічною, назвемо всі прізвища. Члени Політбюро: М. Тікало, В. Затонський, С. Косіор, С. Кудрявцев, П. Любченко, Г. Петровський, М. Попов, Е. Прамнек, К. Сухомлин, М. Хатаєвич, І. Шелехес. Кандидати в члени Політбюро: С. Саркісов, Н. Марголін, Є. Вегер, В. Чернявський, О. Шліхтер. Секретарями ЦК КП(б)У були обрані: першим – Косіор, другим – Хатаєвич, третім Попов. Членами Оргбюро ЦК КП(б)У – Андреев, Косіор, Кудрявцев, Любченко, Маркітан, Попов, В. Порайко, С. Свідерський, Хатаєвич, кандидатами в члени Оргбюро – В. Струц та І. Просвірин.

17 червня 1937 р. заарештували «як учасника антирадянського заклоту» третього секретаря ЦК КП(б)У М. Попова. Він разом з Балицьким сфабрикував справу на Любченка і їздив з нею до Сталіна, просив звільнити його з роботи і заарештувати. З таким же проханням їздив до Сталіна і Косіор. Але Сталін не дав тоді згоди на арешт Любченка. В міцних «обіймах» стражів соціалізму Попов дуже швидко «розколовся» і 22 червня почав оговорювати себе та інших. В числі членів «центру заклоту» він назвав Балицького, Вегера, Демченка, Любченка, Хатаєвича і розстріляного уже Якіра, додавши до цього, що з поляками зв'язані Косіор, Постишев і Любченко [49].

З цього часу арешти працівників партійних, державних, господарських і комсомольських органів та військових в Україні набули масового характеру, хоча ніякого «заклоту» тут не було. Заарештовували в основному оговорених Поповим, Балицьким та ін., а також тих, з ким товаришували заарештовані або були зв'язані по роботі.

Масштабного розгрому зазнали середні і нижчі ланки партійного, державного і господарського апарату, комсомол, профспілки і т. д. Наприклад, з травня 1937 по лютий 1938 р. на посади перших секретарів обкомів партії було висунуто 13 чоловік, з яких 9 оголосили «ворогами народу», приблизно стільки було репресовано голів облвиконкомів та їх заступників.

З метою швидкого судового розгляду справ заарештованих, яких налічувались уже сотні, ЦК ВКП(б) 3 липня 1937 р. надіслав телеграму всім ЦК компартії національних республік, райкомам і обкомам партії Російської Федерації, в якій пропонував негайно створити обласні трійки в такому складі: перший секретар обкому партії, начальник обласного управління НКВС, облпрокурор [50]. Наступного дня нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов направив підлеглим телеграму, в якій вимагав взяти «на облік всіх у вашій області куркулів та кримінальних злочинців, які повернулися після відбуття покарання, втікачів з таборів та заслання, усіх врахованих куркулів поділіть на дві категорії:

I. Найбільш ворожих елементів, що підлягають арешту і розстрілу в порядку адміністративного проведення справ через трійки;

II. Менш активних, але все ж ворожих елементів, що підлягають виселенню в район за вказівкою НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. телеграфом повідомте мені кількість осіб I і II категорій з визначенням окремо куркулів та карних злочинців. Про час операції та порядок проведення вказівку дам додатково».

С. Косіор не став чекати додаткової вказівки Єжова і на 26 днів раніше, 10 липня 1937 р., відправив першим секретарям обкомів партії телеграму такого змісту: «Органи НКВС виявили і взяли на облік куркулів і карних, зокрема першої категорії. ЦК пропонує трійкам приступити до роботи» [51].

Створення трійок, особливих нарад та інших позасудових органів – це повернення Сталіна до застосування репресивних заходів періоду громадянської війни, тобто, коли державою керував Ленін. Тоді, в 1917–1922 рр., суд над противниками Радянської влади чинили трійки, п'ятірки, ревтрибунали, членами яких були чекісти і дуже рідко армійські командири. Сталін зробив трійки дещо «демократичнішими» – включив до її складу першого секретаря обкому партії і «охоронця законності» – облпрокурора.

У наказі наркома внутрішніх справ Єжова № 00447 від 30 липня 1937 р. були чітко визначені: контингент людей, яких необхідно репресувати, встановлений ліміт на їх «відстріл», міри покарання для них і їхніх сімей, дата початку масового «полювання» на них з 5 серпня 1937 р., затверджений персональний склад «трійок», порядок ведення слідства і виконання вироків, строки подачі інформації про хід операції і т. п.

Незважаючи на те, що ВУЦВК оголосив дві великі амністії в 1921–1922 рр. і ЦВК СРСР широку амністію в зв'язку з 10-ю річницею Жовтня 2 листопада 1927 р., репресіям підлягали:

1. Колишні куркулі, які повернулися після відбуття покарання і продовжують активну антирадянську діяльність;

2. Колишні куркулі, які втекли з таборів або трудпоселень, а також ті, що сховалися від розкуркулення і ведуть антирадянську діяльність;

3. Колишні соціально небезпечні елементи, які були в антирадянських повстанських загонах і відбували покарання, а також ті, що сховалися від репресій або втекли з місць ув'язнення і відновили свою злочинну діяльність;

4. Члени антирадянських партій різних напрямків (есери, меншовики, національні партії і т. д.), колишні жандарми, чиновники, бандити, банд-посібники, переправщики, реемігранти, що сховалися від репресій або втекли з місць ув'язнення і продовжують антирадянську діяльність;

5. Викриті слідчими і перевірені агентурними матеріалами найактивніші учасники різних повстанських, терористичних і шпигунсько-диверсійних організацій, які знищуються тепер;

6. Найактивніші антирадянські елементи з колишніх куркулів, карателів, бандитів, білих, сектантських активістів, церковників і т. п., які перебувають тепер у тюрмах, таборах, трудових поселеннях і колоніях і продовжують там антирадянську підривну роботу;

7. Карні злочинці (бандити, грабіжники, злодії-рецидивісти, контрабандисти-професіонали, аферисти-рецидивісти, ското-конокради), які ведуть злочинну діяльність і зв'язані з злочинним середовищем. Репресіям підлягали також елементи цієї категорії, що заарештовані і їхні справи ще не розглянуті судами;

8. Карні елементи, які знаходяться в таборах та трудопоселеннях і ведуть в них злочинну діяльність; репресіям підлягають всі перераховані вище контингенти, що знаходяться в цей час у селах – у колгоспах, радгоспах, сільськогосподарських підприємствах – в містах і торгових підприємствах, на транспорті, в радянських установах і на будівництві.

Всі контингенти, які підлягали репресіям, поділялися на дві категорії:

а) до першої категорії зараховувалися всі найактивніші із перерахованих елементів. Вони підлягали негайному арешту і після розгляду їхніх справ трійками – розстрілу;

б) до другої категорії зараховували решту менш активних, але все ж ворожих елементів. Вони підлягали арешту і ув'язненню в табори на строк від 8 до 10 років, а найбільш злісні і соціально небезпечні з них – ув'язненню в тюрми на ті ж строки. Були також визначені міри покарання для членів сімей, які здатні до активних антирадянських дій: ув'язнення в табори; виселення з прикордонної смуги та із Москви, Ленінграда, Києва, Тбілісі, Баку, Ростова-на-Дону, Таганрога, Сочі, Гагри, Сухумі; всі сім'ї осіб, репресованих за першою і другою категоріями, підлягали обліку і встановленню за ними систематичного спостереження.

Відомості про кількість взятих таких елементів за категоріями були подані в Москву наркоматами внутрішніх справ республік, крайовими і обласними управліннями НКВС. Потрібно мати на увазі, що в умовах «шпигуноманії», беззаконня і сваволі, які творили місцеві партійні і державні органи, в ці відомості було включено десятки тисяч ні в чому не винних людей. До того ж місцеві керівники дуже широко тлумачили поняття «антирадянська діяльність». Щось не так сказав чоловік голові сільради чи колгоспу або рядовому комуністу чи комсомольцеві, або на адресу вищих органів і, не дай Боже, репресивних – ти вже активний «ворог Радянської влади». Треба враховувати і те, що в Україні з 1917 по 1922 рік, особливо на Київщині, дев'ять разів змінювалися уряди, а в деяких повітах і більше, що тут діяли безліч національних політичних партій, сотні штабів і повстанських загонів, що в національно-визвольній боротьбі брали участь із зброєю в руках сотні тисяч людей, то поле для діяльності НКВС було безмежне.

В зв'язку з цим Київ запросив Москву дати дозвіл на арешт 28 800 чоловік, з них за першою категорією 8 тис. і за другою 20 800 чоловік.

Для областей були затверджені такі цифри:

	1 кат.	2 кат.	Разом
1. Харківська	1500	4000	5500
2. Київська	2000	3500	5500
3. Вінницька	1000	3000	4000
4. Донецька	1000	3000	4000
5. Одеська	1000	3500	4500
6. Дніпропетровська	1000	2000	3000
7. Чернігівська	300	1300	1600
8. Молдавська АРСР	200	500	700

Стратегічна мета цієї операції, розпочатої з ініціативи Сталіна (це був лише початок, додаткові ліміти будуть визначені ще не раз в 1938 р.), полягала в тому, щоб очистити тили Червоної Армії від «ворожих елементів» на випадок війни, порохом якої вже запахло в Європі і Азії, а також залякати населення і тим самим забезпечити перемогу комуністів на виборах до Верховних Рад СРСР і союзних республік.

В наказі зазначалося, що вироки виконуються спеціально призначеним головою трійки особами, час і місце їх виконання зберігаються в таємниці. Ось чому мільйони людей ще й сьогодні не можуть дізнатися, де, в яких кагатах поховані їхні батьки, рідні, родичі і т. д.

Таким чином, начальник облуправління НКВС був поставлений вище першого секретаря обкому партії і облпрокурора. Він вирішував тепер не

лише долю тисяч заарештованих, але і секретаря обкому, і облпрокурора, організував стеження за ними, збирав на них компромат, доповідав вищому начальству, як вони поведуться при розгляді списків заарештованих і запропонованих слідчими вироків. В зв'язку з цим як тут не процитувати геніальне передбачення лідера Російської партії лівих соціалістів-революціонерів Марії Спиридонової, яка, заарештована більшовиками в листопаді 1918 р., у відкритому листі ЦК РКП(б), засуджуючи терор ЧК, писала: «Як і у французькому терорі важким був лише початок, так і в Росії те, у що розгорнулася більшовицька «надзвичайка», перевищило всі наявні у нас побоювання... Листування в газетах ідеологів «надзвичайок» засвідчує неймовірне розумове і моральне їх зубожіння; а пристрасність у захисті повної своєї самостійності і здатна породити найцікавіші ускладнення для самої вашої комуністичної партії. Ви незабаром опинитесь в руках вашої «надзвичайки», ви, мабуть, вже в її руках» [52]. Яка прозорливість і далекоглядність революціонерки, вона як у воду дивилась. В роки сталінщини в руках ДПУ-КДБ опинилися не лише нижчі, середні і верхні прошарки партії, але члени і кандидати в члени Політбюро, навіть сам Сталін, якого вони залякували сотнями неіснуючих в природі змов, закатів, контрреволюційних організацій, які готують терористичні акти, повалення радянської влади, поразку СРСР у майбутній війні і т. п., що підштовхувало його на злочинний шлях діяльності.

З приводу цього через декілька десятиліть М. Хрущов писав у спогадах, що тоді «партійний керівник більше залежав від органів НКВС, ніж вони від нас, що не ми ними керували, а вони нав'язували нам свою волю». Над партією постала ЧК. Треба зазначити, що цими словами Хрущов хотів однозначно зняти відповідальність за скоєні особисто злочини проти українського народу, коли він був у 1938–1949 рр. першим секретарем ЦК КП(б)У. Але при всіх великих гріхах органів НКВС головним винуватцем загибелі мільйонів невинних людей було керівництво правлячої державної партії, її вождь, Політбюро ЦК ВКП(б) загалом, «вождики» республіканського значення типу Косіора, Хрущова та інших, які всіляко розкручували маховик репресій і терору, спрямовували діяльність органів НКВС, заохочували їх працівників посадовими підвищеннями, нагородами, закликали все населення шукати ворогів народу, революції і т. п.

Визначений Єжовим ліміт на заарештування колишніх куркулів та інших в Україні не влаштував ЦК КП(б)У. За його ініціативою нарком внутрішніх справ республіки І. Леплевський тричі (5, 29 вересня і 11 грудня 1937 р.) звертався до НКВС СРСР про виділення додаткових лімітів на цю операцію. Як і слід було чекати, Москва охоче задовольнила клопотан-

ня України, їй були встановлені такі остаточні ліміти: з першої категорії – 26 150 чоловік, з другої – 37 800, всього 63 950 чоловік [53].

Одночасно з розгортанням масових репресій проти колишніх куркулів та інших готувались широкомасштабні репресивні акції проти польського населення. Виходили з того, що Польща буде головним союзником Німеччини у війні проти СРСР [54].

З ініціативи Сталіна розпочалося очищення 60–100-кілометрової прикордонної смуги в Білорусії й Україні від поляків. Відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 січня 1937 р. ЦК КП(б)У 15 травня 1937 р. прийняв рішення:

«1. Для оперативного керівництва переселення із прикордонних районів Вінницької і Київської областей в Казахстан – організувати комісію в складі тт. Шелехеса (голова), Попова М. М., Чернявського (Вінницький ОПК), Ільїна (Київський ОПК), Орлова (КВО), Олександровського (НКВС), Зоріна (ПЗЗД), Шувалова, Левицького.

2. Визначити переселення першої черги в 15 тисяч господарств (між 25 травня і 10 червня) із Київської області – 3000 господарств і з вінницької області – 2000 господарств» [55]. Станом на 11 жовтня 1937 р. з України було переселено 69 293 чол. [56].

Другим актом, спрямованим проти поляків, був наказ Єжова № 00485 від 11 серпня 1937 р. про ліквідацію кадрів польської розвідки. Відповідно до наказу, операцію необхідно було розпочати 20 серпня і закінчити 20 листопада 1937 р. Арешту підлягали:

- а) виявлені в процесі слідства, але не розшукані активні члени Польської організації військової(ПОВ);
- б) всі військовополонені польської армії, які залишилися в СРСР;
- в) перебіжчики з Польщі, незалежно від часу переходу їх в СРСР;
- г) політемігранти і політобмінняні з Польщі;
- д) колишні члени Польської партії соціалістичної та інших антирадянських політичних партій;
- е) найбільш активна частина місцевих антирадянських націоналістичних елементів польських районів.

Всіх заарештованих розбили на дві категорії: перша – це всі шпигунські, диверсійні, шкідницькі і повстанські кадри польської розвідки. Вони підлягали розстрілу; друга – менш активна з них, їх ув'язнювали в тюрми і табори строком на 10 років. Вже на 1 листопада 1937 р. в Україні в цій операції було заарештовано 19030 чоловік. Закінчили справи на 7069 чоловік, з них засудили до розстрілу 4885 чоловік і до ув'язнення на різні строки – 509 чоловік. Леплевський просив Єжова продовжити строк операції до 15 грудня 1937 р. [57].

Масштабно була проведена «німецька операція», в ході якої арештували 25 тис. громадян німецької національності. В грудні 1937 р. в ході «латиської операції» було ліквідовано 72 нібито шпигунсько-диверсійні резидентури, 14 націоналістичних організацій, 272 агенти латиської та інших розвідок. Тисячі громадян було заарештовано в 1937–1938 рр. за начебто приналежність до інших різноманітних розвідок: румунської, грецької, харбінської, болгарської, естонської, фінської, іранської, чеської, японської та ін.

Виконуючи завдання союзного наркомату, Леплевський заповзято почав розробляти справу колишніх боротьбистів. Велику допомогу надав йому Косіор. 13 серпня 1937 р. вдруге заарештували начальника Управління мистецтв при Раднаркомі УРСР А. Хвилю, звинувачуючи його в націоналізмі і контрреволюційності. Вперше його заарештували восени 1936 р.

Після другого арешту Хвилі через кілька днів заарештували багато колишніх боротьбистів. На допитах їх у Києві брав участь Косіор. Незабаром заарештованих перевели у Москву. Не витримавши жорстоких катувань (в основному це були люди похилого віку), вони почали обмовляти себе та інших. Але енкавеевцям потрібний був «вождь» організації. І Хвиля та деякі інші заявляють, що Любченко їхній керівник.

В зв'язку з цим Сталін викликав Любченка і Косіора на очну ставку з заарештованими. Проходила вона в присутності деяких членів Політбюро ЦК ВКП(б). Хвиля відмовився від всіх попередніх показань, заявив, що він набрехав на Любченка, що ніякої підпільної організації серед колишніх боротьбистів ніколи не було і немає її зараз. На запитання Сталіна Хвиля відповів: «Я набрехав на себе й на Любченка». Коли його запитав Сталін: «А Таран націоналіст?» Хвиля говорив: «Ні, чесна людина». «Ні, чесний». «А Триліський?». «Ні, він чесний». Політбюро ЦК ВКП(б) не повірило ні Любченкові, ні заарештованим і 23 серпня прийняло рішення передати питання про антирадянську контрреволюційну організацію колишніх боротьбистів і про належність до неї Любченка на розгляд ЦК КП(б)У [58].

Питання обговорювалося на пленумі ЦК КП(б)У 29–30 серпня 1937 р. Це був, мабуть, найтрагічніший пленум в історії Компартії України. Такого розгрому керівних кадрів республіки не було ще ніколи. Відкриваючи засідання, Косіор запропонував такий порядок дня:

1. Повідомлення про викриття націоналістичну антирадянську організацію;
2. Поточні справи.

Слово було надано першому секретареві Київського обкому партії Кудрявцеву. Він повідомив, що останнім часом в складі ЦК КП(б)У викрито і

заарештовано ряд ворогів партії і народу, вніс пропозицію виключити із складу ЦК таких осіб: Хатаевича (другого секретаря ЦК) із складу членів ЦК, Політбюро і Оргбюро; Саркісова (першого секретаря Донецького обкому партії) – із складу ЦК і кандидатів у члени Політбюро ЦК, Андреева (першого секретаря ЦК ЛКСМУ); Маркітана (першого секретаря Чернігівського обкому партії), Порайка (заст. голови РНК УРСР) із ЦК і членів Оргбюро ЦК; Струца і Просвіріна – із ЦК і кандидатів у члени Оргбюро ЦК. Із членів ЦК: Борща, Василенка, Іванова, Іванова (другого), Ісаєва, Кузьменка, Кулика, Тодреса, Товстоп'ята, Хвилю. Із кандидатів у члени ЦК: Богатирьова, Тарана, Шафоренка, Міхна, Степанського, Голуба (Молдавія) та ін. (стенографістка не встигала і написала слово «перелік»). Проголосували всі «за», в тому числі і Любченко.

Найзаповзятіше «копали яму» Любченкові Косіор, Кудрявцев, другий секретар Київського обкому Євтушенко, перші секретарі обкомів партії – Харківського – Гікало, Вінницького – Бондаренко, Затонський. Але були такі члени і кандидати в члени Політбюро, які мовчали. Це Петровський, Сухомлин, Шліхтер та ін.

Свій виступ Косіор почав категоричною заявою: «Товариші, я повинен доповісти всім про розкриття органами НКВС української націоналістичної організації, керівництво якої було головним чином з колишніх боротьбистів, а також про зв'язки з цією організацією члена Політбюро ЦК КП(б)У і голови Раднаркому України тов. Любченка» [59].

Велика промова Косіора була побудована в основному на обмовах Любченка з боку Хвилі та інших заарештованих. Але були і доповнення, зроблені особисто Косіором. Він звинуватив Любченка у гріхах, які не згадуються в обмовах, приписував йому слабку боротьбу з націоналістами Шумським, Хвильовим, Скрипником, звинувачував його в дружбі з уже розстріляним Якіром, намагався довести, що підпільна організація колишніх боротьбистів нібито діяла єдиним фронтом з організацією Якіра. Одночасно він вилив багато бруду на командуючого Харківським військовим округом І. Дубового, М. Попова*, який буцімто вів широку контрреволюційну роботу, що його прикривав Балицький, Хатаевича** назвав керівником і троцькістів, і правих. Детально він зупинився на ролі Балицького***, який хотів «бути головою Раднаркому, після контрреволюційного перевороту», що він лише напускав туману, що «веде боротьбу з

---

* М. М. Попов засуджений до розстрілу 8.02.1938 р., судове засідання продовжувалося всього 20 хвилин. Вирок виконаний 10 лютого 1938 р.

** М. М. Хатаевич не виніс катувань і покінчив життя самогубством у Таганрозькій тюрмі.

*** В. А. Балицький засуджений в особливому порядку до розстрілу 27 листопада 1937 р.

контрреволюцією, а насправді покривав її, мало розстрілював, не видавав, ні правих, ні націоналістів».

30 серпня виступив першим Любченко. Він переконливо доводив свою відданість партії, говорив, що звинувачення, які йому приписують, – це обмова, наклепи заарештованих і т. п. Розповідаючи про свою діяльність в КП(б)У, він зауважив, що в 1920–1921 роках досить легко вибирали, до якої партії примкнути, і він тоді «ще 23-річний юнак вибрав партію Леніна і активно боровся за її рішення... Я ж цю Радянську Україну разом з більшовицькою партією вистраждав, за неї, товариші, боровся. Я був і лишаюсь вірним сином ленінської партії, я ніколи її не зраджував» [60].

Його перебивали, не давали говорити, особливо Кудрявцев. Незважаючи на це, він закінчив свій виступ з надією на об'єктивність присутніх такими словами: «Я одного прошу у товаришів членів ЦК – судіть мене не лише за покараннями цих нахаб, що забрехалися, але судіть мене і за моєю багаторічною роботою, адже я ніколи не хникав, а працював активно, ніколи не уникав труднощів, бився активно, не рахуючись з тим, сподобається чи ні це Балицькому, Якіру або Попову, або кому-небудь іншому. Я, знаєте, захищав свої позиції крепко. Я вас запевняю, товариші, що я ніколи не продам і не зраджу ні партії, ні Сталіна, ні нашому великому соціалістичному будівництву» [61].

Після Любченка виступив Затонський, який замість того, щоб спробувати викрити необґрунтованість цього звинувачення стосовно всіх, почав виправдовуватися і звинувачувати за приналежність до цієї організації не лише Любченка, але і його дружину М. М. Крупеник – викладачку Київського університету, члена партії, голову спілки Роботпрос. Це був найганебніший виступ.

М. Гікало, П. Геращенко, М. Бондаренко внесли пропозицію вивести Любченка з усіх органів, виключити з партії і справу передати НКВС. О 15 годині була оголошена перерва до 18. Приїхавши на обід, Любченко застрелив дружину і себе. Таке було офіційне повідомлення. Його сестра Варвара розповідала, що Любченка і його дружину розстріляли енкавеесівці за вчинений опір.

Після смерті Любченка були репресовані і розстріляні або загинули в ГУЛАЗІ більшість його заступників, наркомів, їхніх заступників, відповідальних працівників інших урядових установ, вищих господарських, комсомольських, профспілкових, кооперативних та інших органів. Не менші втрати понесли середні і нижчі ланки органів влади. Почалися масові арешти їхніх родичів і дружин, всіх колишніх боротьбистів, що були в партії, і виключених з неї, їх сімей і т. д., правих та лівих російських есерів, укапистів, активістів сіоністів, меншовиків та ін. Загалом за другу половину 1937 р. в Україні було заарештовано 148 872 чоловіки. З них засуджено

122 313 чоловіки (до розстрілу – 53081 чоловік). В Київській області було заарештовано – 8900 чоловік, з них розстріляно – 4500 чоловік.

З вересня до кінця 1937 р. на Київщині проведено понад десяток відкритих судових процесів над «шкідниками» в системі «Заготзерно» і в сільському господарстві. 11 вересня обком партії одержав телеграму за підписом Сталіна і Молотова про необхідність проведення судів над «шкідниками» із зберігання зерна, застосування до головних «злочинців» «вищої міри покарання» – розстрілу і прийняв рішення провести відкриті судові процеси над працівниками пунктів «Заготзерно» Ржищівського і Фастівського районів та Білоцерківського елеватора. Незабаром на лаву підсудних посадили облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області Передирія А. Д., його заступника Романова М. Г., начальника обласної контори «Заготзерно» Мусатова П. І., керівників республіканської контори «Заготзерно» Розенберга, Ізраїлевича, Ткачова, Полторацького, Кудінова, Чудновського. Частина з них засудили до розстрілу, а решту – до тюремного ув'язнення від 5 до 10 років.

Така ж вказівка була одержана від Сталіна і Молотова про проведення судових процесів над «шкідниками» у тваринництві. Виконуючи їх, Київський обком КП(б)У 27 вересня 1937 р. прийняв рішення з 10 по 25 жовтня провести 4 показові процеси над «шкідниками» у тваринницьких господарствах у Бориспільському, Жашківському та Обухівському районах і в Київському бурякотресті. На лаву підсудних посадили з Бориспільського району зав. райземвідділом Тарабана, старшого ветлікаря Федія і старшого зоотехніка цього відділу Аленкіна. З бурякотресту – старшого ветлікаря Шайкевича, старшого зоотехніка Падалку, старшого ветлікаря Хмельовицького радгоспу Намеснікова, старшого ветлікаря Спичинецького радгоспу Штангеєва. В інших районах судили зав. райземвідділами, спеціалістів сільського господарства, директорів МТС і т. д. Наслідки судових процесів такі ж, як і в системі «Заготзерно». Загалом в області за 1937 р. були репресовані тисячі керівників і спеціалістів різних рівнів і галузей народного господарства.

На кінець 1937 р. було репресовано абсолютну більшість працівників республіканських і обласних партійних, державних, комсомольських органів, а також вищого командного складу Червоної Армії в Україні.

Сталін і його соратники вважали, що в Україні розвелось дуже багато «ворогів» народу, українських націоналістів, яких несвоєчасно викривали репресивні органи. В січні 1938 р. Косіор був переведений до Москви на другорядну роботу – заступником голови РНК СРСР.

В Україну на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У Сталін прислав вірного і непохитного свого учня – М. Хрущова, а наркомом внутрішніх справ республіки був призначений О. Успенський.

Для Хрущова це було дуже значне підвищення – відкривалася пряма дорога в члени Політбюро ЦК ВКП(б), стати одним із соратників вождя партії, і він почав виправдовувати його довір'я.

Незважаючи на те, що Хрущов забрав майже всі документи про свою діяльність у особистий архів, залишки наявних документів у архівах республіки свідчать про великий суб'єктивізм в його мемуарах, про те, що він не був безпорадним дитям перед репресивними органами, навпаки, він був ідейним натхненником, спрямовував їх роботу. З прибуттям Хрущова в Україну розпочалася нова хвиля репресій. Тому вина за всі злочини, скоєні радянськими репресивними органами в Україні з 1939 по 1949 рік включно, повинна повною мірою лягти не лише на Сталіна, але й на Хрущова.

Як політичний діяч Хрущов – фігура неоднозначна. Він – син своєї епохи, вихованець і висуванець Сталіна, такий же нечесний, нещирий, дволикий, жорстокий, як його вчитель і сталінські соратники. Хрущов аніскільки не відрізнявся від Молотова, Кагановича, Єжова, Берії та ін. ретельністю, наполегливістю, заповзятістю в досягненні поставлених генсеком цілей. Більше того, він був ініціатором ряду масових репресивних заходів в Україні і просив Сталіна дозволу на їх здійснення.

Архівні документи та інші джерела свідчать, що саме за Хрущова були знищені залишки військових, партійних, державних, комсомольських кадрів, які працювали в Україні при Косіорі, звільнено з роботи значну кількість науковців, викладачів вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, вчителів та ін. На хрущовський період припадає найбільша кількість репресованих, розстріляних і депортованих з України людей.

Як відомо, що 31 січня 1938 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення схвалити пропозицію НКВС СРСР про затвердження додаткового ліміту на репресії колишніх куркулів, карних злочинців і активного антирадянського елемента з першої категорії 48 000 і з другої – 92 000 чоловік, з них для України було виділено з першої категорії 6000 чоловік [62].

Для подання допомоги Успенському* і Хрущову до Києва прибув на початку лютого 1938 р. сам Єжов. Він провів оперативну нараду працівників НКВС республіки і дав вказівку розстріляти ще тисяч тридцять «ворогів народу», а також запропонував начальникам управлінь НКВС скласти заявки на додаткові ліміти для репресій. Ясна річ, що заявка погоджувалася з Успенським і Хрущовим. ЦК ВКП(б) 17 лютого 1938 р. прийняв рішення: «Додатково дозволити НКВС України провести арешти куркульського та іншого антирадянського елемента і розглядати їх справи на трійках, збільшити ліміт для НКВС УРСР на тридцять тисяч» [63].

---

* 4.02.1940 р. розстріляний як ворог народу.

У травні 1938 р. заарештували С. Косіора. Московський історик Ф. Д. Волков у книзі «Взлет и падение Сталина» пише, що приводом до арешту Косіора, можливо, було те, що він, Постишев, Петровський і Якір довідались про перебування Сталіна в дореволюційний час агентом царської охоранки. Може, вони й знали про цей факт. Але на Косіора були наклепи, обмови з боку третього секретаря ЦК КП(б)У та інших арештованих, що він зв'язаний з польською розвідкою. Після тортур Косіор «зізнався», наговорив на себе, що він керівник так званої «Польської організації військової» агент польської розвідки – дефензиви. В Україні почали арештовувати тих, хто працював з Косіором, і огульно комуністів-поляків, а також позапартійних. Наприклад, у Фастівському районі були заарештовані як «вороги народу» комуністи-поляки П. Войцеховський, Й. Мондзолевський, В. Малиновський, В. Колодзейський, М. Трубніков та ін. Подібні арешти були проведені в Ірпіні, Білоцерківському, Броварському, Володарському, Ставищенському, Тетіївському, Чорнобильському та інших районах.

Але найбільше було арештовано і розстріляно чоловіків, які служили в арміях Петлюри і гетьмана, їхніх установах, брали участь у повстанських загонах Гаєвого, Зеленого, Цвітковського, Мордалевича, Орлика, Соколовського, Струка, Трейка та ін. В 1919–1922 роках в Київській губернії діяли сотні великих і малих повстанських загонів. У 20-х роках працівники ЧК–ДПУ взяли всіх їх учасників, навіть інвалідів, на облік і широко використали ці дані під час репресій в 30-х роках. Основою звинувачення абсолютної більшості арештованих була колишня, а не сучасна діяльність – участь у повстанських загонах, розкуркулення, небажання вступити до колгоспу і т. п.

За непідтвердженими даними у Києві та області (тоді до її складу входила і більшість території Черкаської області) за один місяць 1938 р. було заарештовано 67 200 чоловік, але перевірити ці дані немає можливості [64].

Членами редакційної групи «Реабілітовані історією» вивчені справи понад 18 тисяч громадян Київщини, реабілітованих в роки «хрущовської відлиги» і «горбачовської перебудови соціалізму». З них 90% селяни, 9,5% робітники, інтелігенція і службовці, 0,5% служителі культів. На 1918–1928 рр. припадає 10%. 1928–1936 рр. – 25%, 1937–1938 рр. – 60%, 1939–1941 рр. – 5% репресованих.

За нашими підрахунками найбільше було репресовано населення в Білоцерківському, Бориспільському, Васильківському, Іванківському, Кагарлицькому, Макарівському, Миронівському, Обухівському, Переяслав-Хмельницькому, Поліському, Сквирському, Тетіївському, Фастівському, Чорнобильському районах. На ці ж райони припадає найбільше засуджених до вищої міри покарання – розстрілу.

Слідство, як правило, вели малоосвічені працівники НКВС районного масштабу, характеристики на арештованих писали голови і секретарі сільрад, стандартні, такі, яких вимагали енкавеесівці, свідчення давали голови колгоспів, бригадири, сусіди, з якими посварився арештований, тощо. Допитані в процесі реабілітації голови і секретарі сільрад, а також свідки в більшості випадків відмовлялися від своїх свідчень, говорили, що вони перекручені працівниками НКВС, або заявляли, що чув це від людей, але конкретних прізвищ не називали і т. д.

Допитаний як свідок 13 жовтня 1956 р. колишній голова сільської ради с. Дитятки Чорнобильського району Іткін Едуард Яковлевич, 1905 р. народження, член КППС, єврей, який писав характеристики на всіх заарештованих селян у 1937–1938 роках (пізніше він працював головою колгоспу), викриваючись перед старшим слідчим Слідчого відділу УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Київській області Синьком та ст. лейтенантом цього відділу Щуром, на їхнє запитання, чи відповідає дійсності зміст цих характеристик, заявив: «Даючи завдання написати довідку на ту чи іншу людину, робітники РВ НКВС називали мені прізвища старожилів села Дитятки і рекомендували з'ясувати в них потрібні відомості, я викликав цих старожилів, розмовляв з ними, після чого писав довідки, хто були ці особи, я не пам'ятаю» [65].

Відмовлялися від своїх свідчень і написаних характеристик колишні свідки, голови і секретарі сільських рад і в інших районах. Прокурори видавали санкції на арешти на основі меморандумів, тобто довідок, які пред'являли на заарештованих начальники районних відділів НКВС, не вникаючи глибоко в суть справи. Характерним є також те, що у справах колишніх в'язнів, яких звинувачували в контрреволюційній діяльності, в підготовці збройних повстань, терористичних актів, немає й згадки про виявлені речові докази – зброю, антирадянську літературу, листівки тощо.

Допитаний як свідок 24 жовтня 1956 р. М. І. Золотарьов, який у 1937 р. працював прокурором Іванківського району Київської області, на запитання, хто і які матеріали пред'являв вам як підставу для отримання санкцій на арешт, відповів: «Матеріали на арешт тієї чи іншої особи представляли працівники Іванківського РВ НКВС, зокрема начальник цього відділення Рябой. Пам'ятаю, що мені представляли лише меморандуми на основі матеріалів, які були в РВ НКВС. Самих матеріалів мені не представляли, і чи були вони такі в РВ НКВС, я не знаю. По меморандумах я дав санкції на арешт відповідно до вказівки обласного прокурора. Інших будь-яких матеріалів я не одержував. Незважаючи на те, що я брав активну участь в партійному і громадському житті Іванківського району, я не чув розмов, що в районі є контрреволюційна організація» [66].

Приблизно так розповідав про арешти Є. О. Литвин, який працював у цьому ж районі прокурором у 1938 р. Допитаний як свідок 11 травня 1956 р., він заявив: «Я вірив цим меморандумам і на основі їх давав санкції на заарештування. Чи були справжні докази в РВ НКВС, тобто протоколи допитів свідків або агентурні донесення, мені не відомо, оскільки я особисто їх не бачив. З приводу меморандумів я консультувався у Київській обласній прокуратурі, зокрема, у заступника прокурора у спецсправах Арсенєва, ім'я і по-батькові його не пам'ятаю. Він мені сказав, що санкцію на заарештування можна і потрібно дати на основі меморандуму, представленого районним відділом НКВС. Таке пояснення для мене було як офіційна вказівка, хоча письмової вказівки не було... Ніякої участі в розслідуванні справ осіб, на яких я дав санкції на арешт РВ НКВС, я не брав, і цих осіб я не допитував...

В кінці 1938 чи на початку 1939 років, коли почали повертати справи на дослідство, я чув розмови від звинувачених, від кого зараз не пам'ятаю, що в 1937–1938 роках їх били на допитах». Він також повідомив, що як прокурор ніякого нагляду за ходом слідства в РВ НКВС не здійснював.

Вивчення справ і обвинувальних висновків свідчить про те, що вони складені без достатніх доказів, деякі заарештовані категорично не визнавали своєї вини, просили викликати додаткових свідків, але на це ніхто не звертав уваги. Особливо багато протиріч в обвинувальних висновках і в свідченнях заарештованих у групових справах. Тому є підстави вважати, що трійки, які вирішували долю людей, не знайомилися детально з обвинувальними висновками, не вникали в суть справи, як проведено слідство і т. д., а бездушно штампували вироки, відправляючи на смерть тисячі ні в чому не винних громадян. Все це робилося після того, як була прийнята «найдемократичніша в світі сталінська Конституція».

З архівних та інших джерел відомо, що з 27 березня 1938 р. заступником начальника Управління НКВС по Київській області був Шапіро Ісак Ананійович, а з квітня по 20 травня цього ж року він виконував обов'язки начальника Управління*. З 28 травня 1938 р. по 15 січня 1939 р. начальником Управління НКВС по Київській області був Долгушев Олексій Романович**. Саме за них і Хрущова, який відповідно до постанови ЦК ВКП(б) зобов'язаний був брати безпосередню участь у роботі трійки, значно зросла кількість засуджених на смерть. Ось деякі неповні дані. В Обухівському

---

* 23 серпня 1958 р. Шапіро І. А. виключений з партії «за огульний підхід до розглядання справ судовою трійкою».

** 3 лютого 1939 р. пленум Київського обкому КП(б)У, заслухавши повідомлення Хрущова, прийняв рішення: «Виключити Долгушева О. Р. зі складу членів Бюро та членів пленуму обкому КП(б)У як ворога народу». Протокол підписав – секретар обкому КП(б)У М. Хрущов.

районі було засуджено до розстрілу в 1937 р. 84 чоловіки. 1938 р. – 211, відповідно: с. Трипілля – 5 і 96; с. Халеп'я – 2 і 65; Поліський район – 105 і 88; Чорнобильський район – 151 і 58; Іванківський район – 108 і 145; Тетіївський район – лише в 1938 р. – 273 чоловіки.

Таким чином, є підстави вважати, що це була огульна запізніла помста за дії отаманів Струка, Зеленого, Соколовського та десятків інших, які діяли в роки національно-визвольних змагань українців. Потрібно зазначити, що більшість учасників цих загонів, які займалися погромами, були виловлені чекістами в 1920–1924 рр. А ті, що залишилися на волі, були амністовані в 1927 р. Але, незважаючи на це, всі учасники антирадянських виступів 1917–1922 років стали жертвами 30-х років.

Дещо менше розстрілювали репресованих у Полтавській області. Наприклад, в Яготинському районі, який входив тоді до складу Полтавської (тепер Київської області) також викрили «контрреволюційну» повстанську організацію, що ставила за мету повалення радянської влади шляхом збройного повстання. В її складі було 36 чоловік: Онацький Г. І., Нікітов М. З., Шубін П. В., Лубський І. П., Пуля Ф. Я., Конічковський В. Г., Бойко О. І., Виноградов М. І., Снігур В. О., Желлага Є. К., Паска І. Є., Василенко А. Д., Денисенко І. М., Харченко О. І., Масенко-Коломієць К. І., Яловничий Т. М., Адвена Т. І., Грицаєнко А. Г., Пелехань Ф. В., Шевель І. П., Шерстюк Б. П., Поскриба П. Г., Задоя П. П., Коряк А. А., Полежака Д. П., Пінчук К. П., Рябенко П. О., Третяк Н. Я., Мартиненко К. В., Безверхий А. О., Приймак Г. А., Єреденко Ф. Ф., Гелевера А. Ф., Соколовський А. С., Рахінський І. А., Мусієнко П. І. Як і в інших справах, прямих і речових доказів немає – є лише здобуті слідством шляхом катування «самозізнання». Незважаючи на це, всіх розстріляли.

В резолюції IV Київської обласної конференції КП(б)У про роботу з кадрами, що працювала в перших числах червня 1938 р., вказано: за звітний період обласна парторганізація «висунула на керівну роботу на різних ділянках соціалістичного будівництва нові тисячі партійних і позапартійних більшовиків. Вірні своєму народу, вони наполегливо оволодівають більшовизмом, сталінським стилем керівництва». Разом з тим було записано, що партійна організація не викрила фашистську банду Кудрявцева, Євтушенка та їхніх ставлеників, які «сіяли недовір'я в рядах парторганізацій і, провокуючи огульні виключення чесних комуністів із партії, знущалися над рядовими комуністами, намагалися перебити більшовицькі кадри». Були піддані критиці члени Бюро і працівники обкому партії Костенко (другий секретар), Кухаркін, Меєрталъ, Блінов, Мироненко, які «мовчки погоджувалися із злочинними діями Євтушенка та його поплічниками». Конференція записала,

що «лише після втручання ЦК ВКП(б) і особисто товариша Сталіна, після приходу до керівництва більшовиками України і, зокрема, Київською партійною організацією вірного соратника великого вождя народів товариша Сталіна – Микити Сергійовича Хрущова» Київська обласна парторганізація стала на шлях рішучого виконання постанов січневого пленуму ЦК ВКП(б) і виправлення помилок, допущених в роботі [67].

Незабаром як «ворога народу» заарештували зав. промислово-транспортним відділом Київського обкому партії О. Кухаркіна. Його звинуватили в тому, що нібито він був активним учасником контрреволюційної правотроцькістської терористичної організації, яку очолював перший секретар Київського обкому партії Кудрявцев. Зник з політичної арени другий секретар обкому партії Костенко. Тавро «ворога народу» приклеїли інструктору обкому І. Брушкові, звільнили з роботи завідуючих відділами З. Мирненко, І. Меєрталя, А. Чекериса, М. Блінова, заступників зав. відділами А. Правдіна, А. Хохлова, інструкторів Ф. Сокурєнка, Я. Саєнка, секретаря Білоцерківського райкому партії Д. Честнейшого та ін.

Хрущов почав разом з Успенським добивати кадри, які працювали при Косіорі, і розставляти своїх. Якщо на квітневому пленумі ЦК КП(б)У 1938 р. були присутні 7 членів, 2 кандидати у члени ЦК КП(б)У і один член ревізійної комісії, то незабаром були репресовані 4 члени і обидва кандидати у члени ЦК, єдиний член ревізійної комісії. З 31 перших та других секретарів обкомів партії до другої половини червня 1938 р. були репресовані 18. Така ж картина склалася в наркоматах і облвиконкомках.

Для очищення Наркомату внутрішніх справ від людей, які працювали при Леплевському, до червня 1938 р. туди було направлено понад тисячу комуністів.

13–18 червня 1938 р. працював XIV з'їзд КП(б)У. Із звітом ЦК виступив Хрущов. Фактично назвати його виступ звітом не можна, тому що абсолютна більшість членів і кандидатів у члени ЦК і всі члени ревізійної комісії, обрані на попередньому з'їзді, були репресовані.

Детально зупинився Хрущов на питанні «очищення» парторганізацій. Загалом з квітня 1937 р. по травень 1938 р. було виключено із партії 16 511 членів і кандидатів, або 5,8% всього складу КП(б)У, з них на друге півріччя 1937 р. 11 270 чол., або 75,5% від загальної кількості виключених за 1937 рік. В Молдавській партійній організації було виключено 16,3%, в Кам'янець-Подільській – 12,2%, Житомирській – 12%, Вінницькій – 11%, Київській – 7,7%, Чернігівській – 7,6%, в Білоцерківській – 22% [68].

Виступав на з'їзді й Успенський, який проінформував що його підлеглі ліквідували «воєнно-націоналістичну організацію», «правотроцькістський

центр», «священну спілку партизанів», «організацію молоді генерації українських націоналістів» та ін.

Він також повідомив, що вони викрили замах на Хрущова і наголосив, що Микита Сергійович «щоденно, невідривно, напевно, більш ніж якоюсь іншою галуззю роботи, керує нашими органами НКВС і керує ними посправжньому, по-більшовицькому».

І справді, напередодні XIV з'їзду КП(б)У, 11 червня 1938 р., працівники НКВС заарештували члена партії з 1919 р., заступника голови Київського облвиконкому Михайлова П. С., звинувативши його в причетності до контрреволюційної троцькістської організації, яка готувала терористичний акт проти Хрущова. В дійсності такої організації не було, її штучно створили. Треба ж було чим-небудь похвалитися на з'їзді партії. Забігаючи наперед, скажемо, що 28 березня 1940 р. військовий трибунал Київського військового округу, вважаючи вину Михайлова в участі в контрреволюційній організації і підготовці терористичного акту недоведеною, виправдав його і звільнив. Але всього на рік і три місяці.

В червні 1941 р. Михайлов був вдруге заарештований під приводом того, що його звільнення на волю в 1940 р. і припинення слідчої справи були проведені необґрунтовано. 7 липня 1941 р. за рішенням наркома внутрішніх справ УРСР і прокурора республіки його розстріляли [69]. У післявоєнні роки Михайлов буде реабілітований посмертно як громадянин і партієць.

У передвоєнні роки важливою подією (після XIV з'їзду КП(б)У) були вибори до Верховної Ради республіки. Крім десятків тисяч агітаторів, пильно працювали і органи НКВС. Їхні «чорні ворони» забирали «сумнівних» виборців, і вони зникали назавжди. Залюкане населення пішло 26 червня 1938 р. на вибори, і понад 99% виборців, що брали участь в голосуванні, віддали свої голоси за блок комуністів і позапартійних.

У роки великого терору і масових репресій під приводом боротьби з українським буржуазним націоналізмом був заблокований на десятки років процес «українізації» суспільно-політичного життя, про цей термін тепер ніхто й не згадував. Одночасно з цим, після галасу репресивних органів про викриття ними десятків організацій іноземних розвідок, почався наступ на національні меншини. 24 січня 1938 р. Оргбюро ЦК ВКП(б), а Політбюро ЦК КП(б)У 10 квітня цього ж року приймають постанови про реорганізацію національних шкіл.

Виконуючи їх, Бюро Київського обкому КП(б)У записало 11 липня 1938 р.: «Вороги народу – буржуазні націоналісти, що орудували в органах народної освіти, насаджували особливі національні школи (німецькі, польські, чеські), перетворюючи їх у вогнища буржуазно-націоналістичного, антира-

дянського впливу на дітей. Насаджування цих шкіл завдало великої шкоди справі правильного навчання і виховання дітей, позбавило цих дітей можливості одержувати освіту, відмежовувало їх від радянського життя». На той час у Київській області було 15 особливих національних шкіл, з них – 8 польських, 5 німецьких і 2 чеських, польський відділ при Київському педінституті, чеський відділ при Київській медшколі і асирійські класи при 59-й школі у Києві. Бюро обкому прийняло постанову реорганізувати частину національних шкіл в українські, а решту учнів перевести в школи з українською або російською мовами навчання. Польський відділ Київського педінституту і чеський відділ при Київській медшколі реорганізувати в українські відділи [70]. Ще 14 квітня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про ліквідацію польського театру в Києві. А в березні 1939 р. прийняло рішення про ліквідацію «штучно утворених національних районів і сільрад». ЦК КП(б)У і уряд України прийняли ряд постанов, які прискорювали процес русифікації населення республіки.

Відреагувало Бюро Київського обкому КП(б)У на вказівку Хрущова про необхідність очищення вчительських кадрів від ворожих елементів. В основу атестації вчителів була покладена їх політична «благонадійність». З 20 313 вчителів, що підлягали атестації в області, рішеннями атестаційних комісій надано звання вчителя – 7669 особам; тимчасово допущено до роботи в школі – 11549 осіб; позбавлено права вчителювати – 664 особи, не атестовано з різних причин – 457 осіб [71].

Щоб розвантажити переповнені тюрми від в'язнів, Політбюро ЦК ВКП(б) 15 вересня 1938 р. прийняло рішення про утворення особливих трійок у складі першого секретаря обкому партії, начальника відповідного управління НКВС і прокурора області. Їм надавалося право виносити вирок за першою і другою категоріями. Вирок по першій категорії, тобто розстріл, виконувався негайно [72]. А 10 січня 1939 р. Сталін направив телеграму партійним і репресивним органам, в якій роз'яснював, що застосування фізичного впливу в практиці НКВС було допущено з 1937 р. з дозволу ЦК ВКП(б), що його необхідно застосовувати і надалі до ворогів народу, які не роззброїлися, як цілком правильний і доцільний метод [73]. Каткування заарештованих, витягування з них жорстокими методами «самозізнання» на допитах перетворилося в буденне явище.

Загалом в 1938 р. в Україні було заарештовано 108006 чоловік, з них трійки лише з 19 вересня по 14 жовтня 1938 р. засудили до розстрілу 26 476 чоловік. Розстріли продовжувалися і в наступні роки.

Надзвичайно страшного розгрому зазнали військові кадри. Органи НКВС, з дозволу Сталіна, репресували всіх командуючих військовими округами, всіх членів військових рад і начальників політуправлінь усіх військових округів,

всіх командирів корпусів, (стрілецьких, механізованих і кавалерійських), майже всіх командирів дивізій та бригад, половину всіх командирів полків, більшість політпрацівників корпусів дивізій та бригад, більше третини всіх комісарів полків. Жертвами сталінського свавілля і терору стали 9 заступників наркома оборони СРСР, 2 народні комісари Військово-морського флоту СРСР та їхні заступники, начальники всіх управлінь та родів військ Червоної Армії, 2 заступники начальника Генштабу РСЧА та начальники всіх його відділів, начальники бронетанкових та військово-повітряних сил всіх без винятку військових округів країни.

Підбиваючи підсумки боротьби проти «ворогів народу», Хрущов на Київській обласній конференції КП(б)У 1 березня 1939 р. говорив: «Головна наша перемога – це згуртування більшовицьких рядів, очищення їх від усього ворожого і чужого нашій партії, нашому народу... Ми одержали яскраву перемогу – розгромили фашистську агентуру німецько-польських шпигунів – троцькістів, бухарінців і буржуазно-націоналістичних виродеків людства і тим самим зміцнили опорний кулак у нашій боротьбі з ворогами, в боротьбі за соціалізм».

Одночасно з репресіями проти селянства, інтелігенції, у військових і партійних рядах, всіляко підштовхувався актив на боротьбу проти релігії і служителів культу. Під безпосереднім керівництвом «головного архітектора перебудови Києва» – Постишева і з метою «пропаганди» атеїзму розпочалася широка кампанія нечуваного вандалізму. Особливо шаленіли члени створеного більшовиками товариства «безвірник». У 30-х роках були знищені на Київщині десятки давньоруських храмів, соборів, монастирів, церков, костьолів, синагог, склепів та ін. культових споруд, які мали велику історичну і архітектурну цінність. Були навіть пропозиції зруйнувати Софію Київську і весь квартал до Золотих воріт, для чого виготовили макет забудови його урядовими будинками. Багато культових споруд було закрито в Україні при Хрущові. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло з 14 травня 1939 р. по 10 травня 1941 р. 168 постанов про закриття церков, костьолів та синагог (без західних областей), з них 38 у Київській області.

За роки радянської влади тисячі служителів культу були репресовані як «вороги народу» і відправлені у віддалені місця Росії.

Лише в другій половині 1939 р. почала поступово спадати хвиля провокацій, судових процесів, пошуків «ворогів народу», однодумців засуджених партійних і державних діячів. Про це свідчать такі дані: в 1935 р. кількість заарештованих органами НКВС України становила 24 934 чоловік, в 1936 р. – 15 717, в 1937 р. – 159 573, в 1938 р. – 108 006, в 1939 р. – 2450 чоловік.

Проте в Україні, як і раніше, продовжували викривати «підпільні» організації, але тепер їм не чіпляли ярлики «троцькістсько-бухарінські», а контрреволюційні, націоналістичні тощо. Виступаючи на XVIII з'їзді ВКП(б) (10–12 березня 1939 р.), Микита Сергійович Хрущов говорив: «Український народ з ненавистю ставиться до буржуазних націоналістів, до всіх цих підлих шпигунів, любченків, хвиль, затонських та іншої нечисті. Ці недолюдки, покидьки людства прокляті трудящими Радянської України... Успішна боротьба за комунізм не повинна послаблювати вашу волю, наше загартування у боротьбі з ворогами. Ми повинні суворо пам'ятати слова великого Сталіна про капіталістичне оточення. Наші успіхи повинні ще більше загострювати нашу пильність та відточити нашу зброю для нещадного нищення ворогів».

З 11 по 17 січня 1941 р. тривали засідання Військового трибуналу Київського військового округу. На лаві підсудних громадяни сіл Лісники, Чапаєва, Пирогово Києво-Святошинського району. Всього 21 чоловік, серед них робітники, інженер лісництва, колгоспник, секретар сільради, курсант Севастопольського військово-морського училища, студенти Київського державного університету і Політехнічного інституту, два учителі і три учні 10 класів Пироговської середньої школи. Їх звинуватили в приналежності до «антирадянської організації», якої насправді не було, і засудили інженера Погребного Г. В., студента Погребного П. С., 1921 р. народження; двох братів Пильсів – вчителя Олександра, 1913 р. народження, і студента Тараса, 1920 р. народження, до розстрілу, 10 чоловік, в тому числі одного учня, на 10 років ув'язнення, решту, в тому числі двох учнів, до 8 років ув'язнення. 11 листопада 1960 р. Військова колегія Верховного суду СРСР справу всіх засуджених припинила в зв'язку з відсутністю складу злочину і реабілітувала їх.

В 1940 і 1941 роках кількість репресованих в Україні не зменшилася, а навпаки зросла. В першій половині 1941 р. в тюрмах Наддніпрянської України було 34200 в'язнів, з них найбільше: в Київській області – 7200, Сталінській – 4500, Дніпропетровській – 4300, Одеській – 4000, Харківській – 4000 чоловік [74].

7. РОКИ ВЕЛИКИХ ВИПРОБУВАНЬ

22 червня 1941 р. Німеччина так само, як віроломно напала на Польщу, завдала могутнього несподіваного удару Червоній Армії. На прикордонні міста і на Київ посипалися тисячі бомб. Не маючи можливості евакуювати в'язнів із тюрем, працівники НКВС стали масово розстрілю-

вати їх. Із Київської тюрми з 6 по 12 липня було евакуйовано 2769 і розстріляно 346 в'язнів, з Білоцерківської тюрми евакуйовано 480 осіб, з Умані – 767 чол. [75].

Надзвичайно трагічні події розгорнулися на Київщині. Вже в перші дні серпня 1941 р. в районі Умані потрапила в оточення 6-та і 12-та радянські армії. Тисячі бійців і командирів загинули смертю хоробрих, а 103 тис. із них потрапили в полон; серед полонених були і поранені командуючі цих армій І. М. Музиченко і Ц. Г. Понеделін.

Щоб зупинити хаотичний, панічний відступ військ, Сталін за порадю генералів вирішив застосувати надзвичайні заходи, які широко практикувалися царизмом і Тимчасовим урядом Росії у Першій і Гітлером у Другій світових війнах. 28 липня 1942 р. всі радіостанції СРСР передали наказ наркома оборони № 227, який ввійшов у історію під назвою «Ні кроку назад». Відповідно до наказу на кожному з фронтів потрібно було сформувати від одного до трьох штрафних батальйонів по 800 чоловік, в які направляють середніх і старших командирів і політпрацівників всіх родів військ, що провинилися в порушенні дисципліни через боягузливість або нестійкість. В кожній армії передбачалося сформувати від 5 до 10 штрафних рот по 150–200 чоловік, в які направляти рядових бійців і молодших командирів за такі ж провини. В цих ротах і батальйонах штрафники повинні були спокутувати кров'ю свої проступки перед Батьківщиною. В кожній армії наказувалося сформувати по 3–5 добре озброєних загороджувальних загонів по 200 чоловік в кожному, які виставляти у безпосередньому тилу нестійких дивізій, і зобов'язати їх розстрілювати на місці під час панічного і неорганізованого відступу частин.

Психологічний ефект від наказу був надзвичайно великий, він дуже вплинув на піднесення бойового духу командирів і солдатів, на зміцнення дисципліни у військових частинах.

Спочатку штрафні роти формувалися за рахунок засуджених воєнними трибуналами дезертирів, панікерів і в'язнів, що відбували покарання в тюрмах і таборах, а штрафні батальйони – за рахунок офіцерів, які здійснили проступки. Незабаром з'ясувалось, що віддавати життя «за Сталіна» готова значна частина політичних в'язнів, але «рідний батько» побоювався направляти їх на фронт.

В зв'язку з цим був змінений підхід до комплектування штрафних підрозділів. Всі начальники, починаючи з командирів полків, одержали право направляти своїх підлеглих в штрафні формування. В них направляли всіх офіцерів, які вийшли з оточення, тих, що були на окупованій території або в полоні.

Штрафні роти комплектувалися за рахунок солдатів і молодших командирів, які здійснили будь-які проступки або втекли з військових частин при відступі в 1941–1942 роках. У штрафні роти направлялися також в'язні ГУЛАГу, засуджені за прогули, побутові і незначні посадові і господарські провини. Всього з початку війни і до липня 1944 р. було відправлено з ГУЛАГу в Червону Армію 975 тисяч в'язнів. Скільки з них потрапило у штрафні роти, невідомо. Але відомо, що декілька чоловік одержали звання Героя Радянського Союзу.

Міра покарання для штрафників була, безумовно, сувора, їх кидали у вогонь і пекло війни, виживали з них не більше 25, а то і менше відсотків. За їх загибель ніхто не відповідав, фактично це були підрозділи смертників. Московські дослідники вважають, що через них пройшли понад 1,5 млн чоловік, скільки з них залишилося живих, даних немає.

У березні 1944 р. вся територія Київської області була очищена від гітлерівців.

8. ГОЛОД 1946–1947 РОКІВ

Після великої Перемоги, в черговий раз, керівництво держави нагромадження коштів для відбудови економіки поклало на плечі селянства. Знову з колгоспів забирали весь урожай, не залишаючи іноді зерна для розподілу на трудодні. У колгоспників оподатковувалось все – земля, худоба, пасіка, птиця, плодові дерева. За несплату податків забирали корівчину чи поросля, що призвело до зменшення поголів'я худоби, вирубки фруктових садів. Засуха в травні, і особливо в червні, 1946 року поставила під загрозу виконання планів хлібозаготівлі. Звернення до Сталіна з доповідною запискою про неможливість виконання доведеного центром плану хлібозаготівлі призвело до того, що його збільшили на 363 млн пудів.

М. С. Хрущов, який очолював ЦК КП(б)У і уряд України, виконуючи директиви Кремля, прийняв 50 постанов по хлібозаготівлі. Показові суди, процеси над «саботажниками», покарання членів партії, посадові пониження і навіть звільнення з роботи стали звичайним явищем. Кожен 16 голова колгоспу був засуджений за несвоєчасне виконання плану хлібозаготівель, витрачання більш як 15 відсотків зерна від зданого державі для розподілу на трудодні і внутрігосподарської потреби [76]. Репресивна політика примусила голів колгоспів здавати державі весь урожай, в тому числі посівний та інші фонди.

Голод на Київщині розпочався в листопаді–грудні 1946 року. Всього в області з грудня 1946 по 1 травня 1947 р. було зареєстровано 60 944 хворих

на дистрофію, з них 33 944 діти віком від 4 до 14 років [77]. Голод супроводжувався черевним, висипним тифами, скарлатиною, дифтерією, іншими захворюваннями. Після жнив 1947 р., виконавши держпоставку у 436 млн пудів, сільське населення голодувало. До колгоспників, які не бажали за дарма працювати в колгоспах, застосовували Указ, прийнятий 17 лютого 1948 р. Президією Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві та ведуть антисупільний, паразитичний спосіб життя». В Київській області станом на 15 серпня 1948 р. було проведено збори в 455 колгоспах (19,4%), винесено вироків про виселення 867, попереджено 2289 чоловік, відмінено вироків 144.

В Україні всі рішення ЦК ВКП(б) з питань ідеологічної роботи, розвитку науки, культури і т. п. розглядалися, як правило, через призму боротьби з українським буржуазним націоналізмом. Головні партійні і державні посади в Україні тоді очолювали Л. Каганович (1947) і М. Хрущов (до кінця 1949 р.), Л. Мельников (до 1953 р.). Їхніми основними консультантами були секретарі ЦК КП(б)У К. Литвин, І. Назаренко, письменник О. Корнійчук, літературознавці Є. Адельгейм, І. Стебун та інші. Вони всіляко вихваляли заслуги Кагановича в розгромі «українських націоналістів» у 20-ті роки, звинувачували відомих українських письменників В. Сосюру, М. Рильського, Ю. Яновського, А. Малишка, В. Бичка, С. Крижанівського, Д. Косарика, П. Панча, І. Неходу та інших в буржуазному націоналізмі, а деяких з них ще й в антисемітизмі.

6 жовтня 1946 р. в газеті «Радянська Україна» була опублікована постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про репертуар художньої самодіяльності культурно-освітніх установ», в якій він визнаний незадовільним. Культурно-освітні установи, їхніх керівників звинувачували в тому, що вони користуються переважно старовинним, етнографічно-побутовим, розважальним репертуаром, що в ньому багато творів застарілих, слабких в ідейному і художньому планах, які спотворюють історичну ідейність в душі національної обмеженості і шкодять справі комуністичного виховання молоді. Серед «шкідливих» творів були названі п'єси М. Кропивницького.

Разом з тим в постанові були піддані нещадній критиці твори радянських літераторів, вони кваліфікувалися як аполітичні за змістом, безідейні і вульгарні. До них були зараховані деякі літературні і музичні твори С. Воскрекасенка, І. Неходи, Г. Верьовки, А. Штогаренка та ін.

29 серпня 1947 р. Політбюро ЦК КП(б)У під головуванням Кагановича прийняло постанову «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інсти-

туту історії Української Академії наук УРСР», в якій провідна історична наукова установа республіки і праці її співробітників М. Петровського, К. Гуслистого, М. Супруненка, Ф. Ястребова, М. Славина були піддані жорстокій, необґрунтованій критиці. Влаштовуючи безпідставні розноси науковцям, ЦК КП(б)У свідомо штовхав їх на шлях спотворення, фальсифікації історії України.

Такими ж безцеремонними, грубими були втручання ЦК КП(б)У, його секретарів М. Хрущова, К. Литвина, І. Назаренка в діяльність творчих, наукових, мистецьких та інших установ. Про це свідчать прийняті Політбюро ЦК КП(б)У в 1946–1948 роках постанови: «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення», «Про перевірку виконання Спілкою радянських письменників України рішення ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленінград», «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу «Большая дружба» В. Мураделі». Для них характерні необ'єктивні, категоричні, грубі оцінки загального стану літератури і мистецтва в Україні, звинувачення десятків діячів науки і культури в буржуазному націоналізмі.

Новим заклик до масштабного наступу на українську культуру була редакційна стаття газети «Правда» від 2 липня 1951 р. «Проти ідеологічних перекручувань у літературі».

Її появі передувала перша повоєнна Декада українського мистецтва і літератури у Москві. Як і інші письменники, В. Сосюра виступав у театрах, на фабриках і заводах, у середніх і вищих навчальних закладах... І всюди – з великим успіхом його задушевні мелодії припадали до серця москвичам – особливо вірш «Любіть Україну», який він написав у 1944 р.

В згаданій статті в «Правде» критикувався вірш В. Сосюри «Любіть Україну». Яких тільки «гріхів» не приписували поету: він і правду життя спотворив, і хтозна яку Україну оспівує, і що «під такою творчістю підпишеться будь-який недруг з націоналістичного табору, скажімо Петлюра, Бандера та ін».

Стаття необ'єктивно звинувачувала ЦК КП(б)У в допущенні серйозних хиб і помилок в ідейно-виховній роботі, а письменників України – в недостатньому розвитку критики і самокритики, замазуванні помилок, взаємному вихвалянні, що серед інших вірш В. Сосюри особливо захвалював М. Рильський. Дісталось також і О. Корнійчуку та В. Василевській за лібрето, яке вони написали для опери «Богдан Хмельницький».

Стаття «Правды» широко обговорювалася на засіданні Бюро Київського обкому КП(б)У 9 липня 1951 р. В резолюції «Про статтю «Проти ідеологічних перекручувань в літературі», опублікованій в газеті «Правда» від 2 липня 1951 року» зазначалося: «Лише відсутністю належного керівництва з боку Київського обкому і міськкому КП(б)У роботою первинної партійної організації Союзу радянських письменників України можна пояснити те, що серйозні ідеологічні помилки В. Сосюри, М. Рильського, Яновського, Ушакова, Первомайського та ін. не були своєчасно викриті і піддані різкій більшовицькій критиці, як не були піддані критиці і деякі інші твори письменників України, в яких мало висвітлена роль робітничого класу Української РСР, не відображена велика дружба народів СРСР, не показана неоціненна допомога партії, союзного уряду і особисто товариша Сталіна українському народу в його боротьбі за відбудову народного господарства і побудову комуністичного суспільства...»

Через деякий час (20–24 листопада 1951 р.) відбувся пленум ЦК КП(б)У, на якому обговорювалася доповідь Л. Мельникова про стан ідеологічної роботи в республіці. Промовці посилалися на вищезгадану статтю «Правды» і нападали на В. Сосюру. Наприклад О. Корнійчук заявив: «Редакційна стаття «Правды» гостро критикувала буржуазно-націоналістичні зриви у творчості Сосюри, його вірш «Любіть Україну», вірш, в якому Сосюра перекутив нашу дійсність. Сосюра написав націоналістичний вірш, в якому немає Радянської України». Пленум назвав у постанові вірш В. Сосюри «націоналістичним», «шкідливим твором».

Почалося справжнє цькування письменника. Статтю передруковували в газетах і журналах, посилалися на неї в рішеннях партійних комітетів, «проробляли» на партійних зборах, в студентських аудиторіях і т. п. «Виховання» письменників у дусі сталінської «дружби» народів продовжувалося декілька років і було для деяких справжньою трагедією, їх знищували морально.

Такому ж переслідуванню були піддані десятки видатних вчених – біологів-генетиків після IV сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. Леніна і виступу на ній академіка Т. Лисенка (1948 р.). Незважаючи на те, що значна частина пропозицій Лисенка не одержала експериментального підтвердження і виробничого застосування, Сталін, Жданов, Хрущов та інші всіляко обдаровували його найвищими державними нагородами, науковими званнями і посадами. З їхнього благословення він одержав звання Героя Соціалістичної Праці, академіка АН СРСР, посаду президента ВАСГНІЛ та ін.

Політичні судові процеси над іншодумцями, над людьми, які домагалися демократизації суспільства, застосування армії для придушення виступів трудящих не припинилися за доби соціалізму аж до розвалу СРСР. Заяви М. Хрущова, Л. Брежнєва, М. Горбачова про те, що в СРСР немає політичних в'язнів, були безцеремонною брехнею перед світовою громадськістю.

В літературі є різні дані про втрати населення в колишньому СРСР за доби соціалізму і про кількість жертв сталінського терору. Сьогодні перевірити їх достовірність немає можливості. В зв'язку з цим ми подаємо дані, які називають відомі московські історики і діячі. Доктор історичних наук А. Антонов-Овсієнко вважає, що під час громадянської війни загинуло в боях, померло з голоду 1921–1922 років, було репресовано – 18 млн чоловік. Колективізація сільського господарства, розкуркулення і голод 1931–1933 років знищили 22 млн чоловік, в період 1935–1941 років було заарештовано 19 млн. У війні проти фашизму і японської вояччини загинуло 32 млн і в репресіях 1941–1953 років – 9 млн чоловік [78].

О. Шатуновська наводить такі дані про жертви репресій за роки сталінщини: «Комітетом держбезпеки СРСР в Комісію, створену Політбюро в 1960 р. на чолі з членом Політбюро М. М. Шверником для розслідування судових процесів 30-х років, був присланий документ про репресії, зведення за роками. Всього з 1 січня 1935 р. по 22 червня 1941 р. було заарештовано 19 млн 840 тисяч «ворогів народу». З них 7 млн було розстріляно в тюрмах. Більшість загинула в таборах».

Іншим разом вона заявила, що в концтаборах загинуло понад 11 млн чоловік і після смерті Сталіна було реабілітовано лише 240 тисяч тих, що залишилися живими [79]. Приблизно такими цифрами з незначними відхиленнями в той чи інший бік оперують інші московські історики. Рой Медведев показує, що число жертв сталінізму становить приблизно 40 млн чоловік (без втрат у війнах) [80]. Така ж цифра названа в журналі «Совершенно секретно» [81]. Академік А. М. Самсонов підрахував, що за роки Вітчизняної війни втрачено 27 млн чоловік, а з побічними втратами – близько 50 млн чоловік. Що ж, повіримо москвичам [82].

Такі жахливі наслідки діяльності Сталіна. За кількістю знищеного власного народу його, можливо, перевершив у процентному співвідношенні лише кампучійський комуністичний диктатор Пол Пот. Ще за життя Сталіна відомий революціонер Ф. Ф. Раскольников писав йому: «Безкінечний список Ваших злочинів. Безкінечний список Ваших жертв...»

Рано чи пізно радянський народ посадить Вас на лаву підсудних як зрадника соціалізму і революції, головного зрадника, справжнього ворога народу».

9. ВІД «ВІДЛИГИ» ДО ПЕРЕБУДОВИ

Смерть Сталіна і ліквідація беріївщини породила надію в мільйонів людей, що, може, тепер запанує справедливість, і з безпідставно засуджених їхніх живих і мертвих батьків, рідних, родичів і близьких знімуть ганебне сталінське тавро «ворог народу».

Своєрідним прологом до реабілітації жертв сталінізму, так званої «хрущовської відлиги», був указ Президії Верховної Ради СРСР, виданий у вересні 1953 р., відповідно до якого Верховному суду надавалося право переглядати за протестами Генерального прокурора рішення колишніх колегій ОДПУ, трійок НКВС та Особливої наради при НКВС–МДБ–МВС СРСР. Тоді ж були ліквідовані військові трибунали військ МВС, Особлива нарада МВС, скасовано постанову ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. «Про порядок ведення справ про підготовку до здійснення терористичних актів». 4 травня 1954 р. ЦК КПРС прийняв постанову про перегляд справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини. ЦК КП України розглянув її 11 травня 1954 р. і доручив комісії в складі Підгорного, Панасюка і Годинного систематично слідкувати за ходом виконання вищезгаданої постанови ЦК КПРС і в міру необхідності доповідати ЦК КП України про хід її виконання в республіці [83].

Відповідні комісії були створені в усіх областях України. В Київській області таку комісію створили в складі прокурора області Малого (голова) та членів комісії: начальників обласних управлінь МВС – Рижков, КДБ – Мартиненко, юстиції – Гапон. В комісії був робочий апарат у складі 19 чоловік, виділених з числа оперативних працівників [84].

Станом на 1 грудня 1954 р. комісія розглянула 1226 справ на 1857 чоловік, з них відмінила рішення у справах з повною реабілітацією 12 чоловік, перекваліфікувала склад злочину 20 чоловікам, скоротила строки покарання 701 чоловікові, а також скоротила строк покарання до 5 років із застосуванням указу Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. про амністію 83 чоловікам, відмінила заслання 23 чоловікам, припинила справи на 14 чоловік і відмовила в перегляді справ 1003 чоловікам [85].

У звіті на ім'я секретаря обкому партії Г. Є. Гришка прокурор Г. Малий доповів, що станом на 1 грудня 1954 р. в комісію надійшло 260 справ на 7853 чоловік для їх розгляду, і скаржився, що начальники управлінь КДБ Мартиненко, МВС Рижков і голова КДБ при РМ УРСР Нікітченко не виділяють технічних і часто змінюють оперативних працівників, що негативно позначається на строках, якості розгляду справ і відправці їх по

підсудності. Крім того, не підготовлені списки на 5200 засуджених, тобто комісії невідомо, де на них знаходяться справи і де вони відбувають покарання.

Переглядаючи справи, комісії і органи КДБ не відповідали людям на запити, що їхні батьки, рідні чи родичі засуджені до розстрілу і коли вирок виконаний, а відповідно до цілком таємних вказівок голови КДБ при Раді Міністрів СРСР генерала армії І. Серова від 24 серпня 1955 р. писали, що громадянин такий-то засуджений на 10 років виправно-трудогих таборів і помер в місцях ув'язнення. Дату смерті, діагноз придумували органи КДБ. Лише в роки горбачовської перебудови органи КДБ почали повідомляти за-явникам правду – що репресованого засудили до вищої міри покарання – розстрілу, вказуючи дату виконання вироку.

Потрібно зазначити, що в постановах ЦК КПРС, ЦК КП України, обкомів партії, в документах репресивних органів того часу вживалося лише юридичне поняття «перегляд справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини» і не зустрічалося поняття «реабілітація необґрунтовано репресованих осіб в 30–40, та на початку 50-х років».

Це зовсім різні юридичні поняття. При перегляді справ комісія могла відмінити рішення про засудження тієї чи іншої особи, перекваліфікувати склад злочину, скоротити строк покарання, відмінити заслання, відмовити в перегляді справи. В поняття «реабілітація жертв репресій 30–40-х та початку 50-х років» закладений інший зміст – тут робиться наголос на необхідність реабілітації людей і вказані хронологічні рамки. Це поняття було введено в обіг в другій половині 80-х років.

На кінець 1955 р. створені комісії в республіках, краях і областях переглянули сотні тисяч справ і виправдали більшість репресованих «за контрреволюційні злочини».

Після XX з'їзду КПРС реабілітація жертв сталінських репресій розпочалася широким фронтом. Але реабілітації не підлягали активні діячі так званих «троцькістсько-зінов'євського» і «правотроцькістського» блоків та інших груп, проти яких Хрущов вів нещадну боротьбу.

Розпочався також розгляд апеляції виключених з КПРС за перебування в 1941–1945 роках у фашистському полоні і на окупованій території. Такіх громадян було понад 100 тисяч, їх, як правило, виключали з партії без будь-якої перевірки, звинувачували в боягузтві, зрадництві Батьківщини, називали шкурниками тощо, виключали навіть тих, що втекли з полону, та пішли в партизанські загони, і вели боротьбу проти фашистів. Більше того, вони, а також члени їхніх сімей бралися під нагляд, до них ставилися з підозрою.

Потрібно зазначити, що при розгляді заяв про поновлення в КПРС тих, хто був у полоні або на окупованій території, до них із співчуттям ставилися голова парткомісії Нижник і секретарі Київського обкому КП України П. Ю. Шелест, П. Т. Тронько, Танченко. Саме ними були поновлені в партії сотні чоловік.

29 червня 1956 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про усунення наслідків грубих порушень законності по відношенню до колишніх військовополонених і членів їх сімей». Виконуючи її, Бюро Київського обкому партії 3 серпня 1956 р. зобов'язало міськкоми, райкоми КП України, виконкоми міських і районних рад депутатів трудящих, облпрофраду, керівників підприємств і відомств області і міста розглянути питання про працевлаштування колишніх військовополонених і членів їх сімей і вжити заходів щодо забезпечення їх роботою за фахом.

9 серпня 1956 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про розгляд питань про поновлення в рядах КПРС колишніх військовослужбовців та осіб, які перебувають в даний час в Радянській армії, але вибули з КПРС в зв'язку з перебуванням в полоні або на тимчасово окупованій території в період Великої Вітчизняної війни».

Відповідно до постанови справи про поновлення в КПРС колишніх військовослужбовців, які знаходилися в полоні або на окупованій території, розглядалися відповідними райкомами, міськкомами, обкомами, крайкомами і ЦК компартії союзних республік. Справи військовослужбовців, які були в полоні або на окупованій території і в зв'язку з цим вибули з КПРС, розглядалися відповідними партійними комісіями при політуправліннях військових округів, груп військ і флотів. Рішення партійних комітетів і армійських парткомісій про поновлення в КПРС були остаточними, незалежно від того, які органи приймали рішення про виключення із партії [86]. В результаті було поновлено в КПРС десятки тисяч чоловік.

Велику роботу здійснили комісії, створені обкомами, райкомами і ЦК компартій союзних республік. В 1954–1961 роках було реабілітовано понад 700 тисяч чоловік, в Україні 113 160 чоловік [87].

Здійснюючи реабілітацію деяких категорій репресованих в 30–50-х роках, перебудову партійних, державних і господарських органів, М. Хрущов почав відступати від колегіальності і переходити до волюнтаристських, а іноді і до диктаторських та силових методів управління партією і державою. Тоталітарний режим в партії і країні майже не зазнав змін.

При Брежнєві робота з реабілітації жертв 30-х – початку 50-х років була поступово згорнута. Більше того, фактично розпочався процес «мовчаз-

ного» виправдання сталінського беззаконня. Це проявлялося і в замовчуванні трагічних подій доби соціалізму – негласні заборони теми репресій як в художній, так і в історичній літературі, в закритті доступу дослідників до спецфондів і дедалі частішому згадуванні імені Сталіна в позитивному плані в кінострічках, в дисертаціях, монографіях і т. п.

Горбачовська перебудова соціалізму, породжені нею процеси демократизації і гласності вивели цю тему із забуття, а головне – дали значний поштовх продовженню роботи з реабілітації жертв сталінського свавілля. З 1987 р. в колишньому СРСР і союзних республік був прийнятий ряд постанов і законів партійних і державних органів, які значно розширювали коло осіб, що підлягали реабілітації. 28 вересня 1987 р. Політбюро ЦК КПРС прийняло постанову про утворення комісії на чолі з М. Соломенцевим з додаткового вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями 30–40-х і початку 50-х років. До складу комісії були включені провідні працівники ЦК КПРС і державних органів. Враховуючи те, що на ХХП з'їзді КПРС вносилися пропозиція про спорудження пам'ятника жертвам репресій сталінізму, яку підтримав Хрущов, Політбюро ЦК КПРС 4 липня 1988 р. прийняло постанову про спорудження в Москві пам'ятника жертвам свавілля і репресій, які мали місце в роки культу особи [88].

11 липня 1988 р. Політбюро ЦК КПРС прийняло постанову «Про додаткові заходи, пов'язані з реабілітацією осіб, безпідставно репресованих в 30–40-і роки на початку 50-х років». Якщо за Хрущова справи про реабілітацію розглядалися, коли була заява потерпілого чи його дітей, рідних або родичів, то відповідно до цієї постанови Прокуратура СРСР і Комітет держбезпеки СРСР зобов'язані були дати вказівку місцевим органам продовжити роботу з перегляду справ осіб, репресованих в 30–40-і роки і на початку 50-х, незалежно від наявності заяв і скарг громадян, тобто мова йшла про перегляд усіх справ репресованих у названі роки. Це була надзвичайно велика за обсягом робота.

Важливе значення мала постанова Політбюро ЦК КПРС «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30–40-х і початку 50-х років» від 5 січня 1989 р. В ній зазначалося, що кричущим свавіллям були спеціально створені позасудові органи – так звані «трійки», «особливі наради», а також складання і затвердження списків осіб, яких необхідно репресувати. ЦК КПРС вніс на розгляд Президії Верховної Ради СРСР пропозицію – законодавчим актом відмінити позасудові рішення, внесені в період 30–40-х і початку 50-х років діючими в той час «трійками», «особливими нарадами», і вважати всіх громадян, які були репресовані рішеннями згаданих органів, реабілітовани-

ми. Крім того, було запропоновано забезпечити роботу із відшкодування в установленому порядку матеріальних збитків реабілітованим, повідомлення їхніх родичів.

ЦК КПРС підтримав пропозиції громадськості про створення при місцевих органах влади комісії для подання допомоги радянським органам в забезпеченні прав та інтересів реабілітованих, створення пам'ятників жертвам репресій, а також в утриманні в належному порядку місць поховання [89].

Ці положення лягли в основу указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. Вони не поширювалися на зрадників Батьківщини і карателів періоду Великої Вітчизняної війни, нацистських злочинців, учасників націоналістичних банд-формувань і їхніх посібників, на працівників, які займалися фальсифікацією кримінальних справ, а також на осіб, які здійснювали навмисні вбивства й інші карні злочини. Щодо перерахованих категорій діяв встановлений порядок оскарження і повторного розгляду вироків та інших рішень.

Було визнано необхідним прискорити розгляд в установленому порядку кримінальних справ на засуджених в роки репресій судовими органами [90].

Виконуючи рішення ЦК КПРС і указ Президії Верховної Ради СРСР, партійні і державні органи Київської області прискорили розгляд справ періоду сталінського свавілля. Так, якщо в 1955 р. по липень 1988 р. було поновлено в партії 196, реабілітовано в партійному відношенні посмертно 423 чоловіки і відмовлено в партійній реабілітації 95 чоловікам [91], то відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. станом на 1 липня 1989 р. було реабілітовано 3943 чоловіки, крім того, було реабілітовано в судовому порядку 33 чоловіки, з них поновлені в КПРС або реабілітовані посмертно 26 чоловік [92].

8 серпня 1989 р. Політбюро ЦК КП України прийняло постанову «Про хід виконання постанов ЦК КПРС і ЦК Компартії України з питань завершення роботи, пов'язаної з реабілітацією осіб, необґрунтовано репресованих у період 30–40-х і початку 50-х років».

26 січня 1990 р. Політбюро ЦК КП України прийняло постанову «Про необхідність поглибленого вивчення та об'єктивної оцінки деяких сторінок історії Компартії України 30–40-х і початку 50-х років». В ній зазначалося: «Повне і правдиве висвітлення історії Компартії України, об'єктивна політична оцінка її історичного досвіду є одним із важливих напрямів поглиблення процесу демократизації і гласності. Це дієвий фактор оновлення КПРС, утвердження ленінського розуміння її ролі в

житті суспільства. Освітлення уроків минулого має принципове значення для пошуку шляхів у майбутнє» [93].

З ініціативи ЦК Компартії України розроблено і винесено на широке обговорення проект республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР. В її рамках на основі нових підходів вивчаються ключові проблеми історії Української РСР, Компартії України, продовжується громадянська і політична реабілітація осіб, необґрунтовано репресованих в 30–40-х і на початку 50-х років.

Тоді ж була прийнята ще одна постанова Політбюро ЦК КП України, яка має безпосереднє відношення до проблеми свавілля сталінщини, – «Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів». В зв'язку з тим, що з часу прийняття пройшло 20 років, подаємо деякі уривки з неї. В ній зазначалося, що «в основі виникнення продовольчих труднощів, а потім і голоду 1932–1933 років на Україні, як і в деяких інших регіонах СРСР, лежить відступ тодішнього керівництва країни і республіки від ленінських принципів кооперування селянства. Насильницькі методи колективізації, масове «розкуркулення», низька культура землеробства, слабка технічна база колгоспів та інші причини призвели до зниження валового збору зерна.

Архівні матеріали розкривають, що безпосередньою причиною голоду на початку 30-х років в республіці стало примусове з широким застосуванням репресій проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики.

...Документально простежується, що керівництво республіки не змогло протистояти диктату, фактично проводило політику, яка коштувала українському народові чисельних жертв. ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР приймають постанови, у яких головна ставка у хлібозаготівлях робиться на адміністративно-репресивні методи. Терміново створюються виїзні судові сесії, спеціальні комісії – так звані «четвірки». До справи хлібозаготівель залучаються органи юстиції, прокуратури, державної безпеки.

7 липня 1990 р. ЦК КПРС прийняв до відома доповідну записку Комітету партійного контролю при ЦК КПРС «Про хід виконання постанов ЦК КПРС від 11 липня 1988 року і 5 січня 1989 року з питань реабілітації осіб, необґрунтовано репресованих в 30–40-х і на початку 50-х років». В ній констатувалося, що процес реабілітації повсюдно активізувався. На 1 січня 1990 р. відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. було реабілітовано 807 288 чоловік, репресованих за рішеннями «трійок», колегій і особливих нарад, а також

31 342 чоловіки, притягнутих до відповідальності рішеннями судових і прокурорських органів. Відмовлено в реабілітації 21 333 особам – зрадникам Батьківщини і карателям в період 1941–1945 років, а також нацистським злочинцям, учасникам націоналістичних банд-формувань і їхнім посібникам, колишнім працівникам адміністративних органів, які фальсифікували кримінальні справи.

Були реабілітовані майже всі активні діячі так званих «троцькістсько-зінов'євського» і «правотроцькістського» блоків – Г. Зінов'єв, Л. Каменєв, М. Бухарін, О. Риков, Х. Раковський та десятки інших, які вели ідейну боротьбу проти Сталіна і його «геніальних соратників» – Кагановича, Молотова, Ворошилова, чинили опір їхньому свавіллю. Але ворогами народу, шпигунами, що їм приписувалося, вони ніколи не були. З'явилися про них, а також про Троцького позитивного характеру статті і брошури. Був виданий в Москві ряд праць Троцького і Бухаріна, які становлять велику цінність для дослідників.

13 серпня 1990 р. перший президент СРСР М. Горбачов видав указ «Про відновлення прав жертв політичних репресій 20–30-х років», в якому були значно розширені хронологічні рамки і категорії людей, які підлягали реабілітації. Якщо в попередніх постановках Політбюро ЦК КПРС і в указі Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. мова йшла про реабілітацію жертв репресій 30–40-х і початку 50-х років, то в указі М. Горбачова записано: «Визнати незаконними, що суперечать основним цивільним і соціально-економічним правам людини, репресії, які проводилися стосовно селян в період колективізації, а також щодо всіх інших громадян з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів в 20–50-х роках, і повністю відновити права цих громадян» [94]. Ще далі пішла Верховна Рада Української РСР, яка в законі «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. записала: «Реабілітація жертв політичних репресій повинна охоплювати увесь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим законом і поширюватись на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами Української РСР або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя чи волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру».

Не підлягали реабілітації особи, щодо яких у матеріалах кримінальних справ є ряд доказів, які обґрунтовують притягнення їх до відповідальності –

зрада Батьківщині, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти; злочини проти людства і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни; організація збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі та інші насильства; збройні вторгнення на територію України та особисту участь у вчиненні цих злочинів.

Не підлягають реабілітації також особи, засуджені за злочини проти правосуддя, пов'язані із застосуванням репресії, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій.

Реабілітація безпідставно репресованих в Київській області наближається до завершення. Якщо з липня 1988 по 1 липня 1991 р. було реабілітовано 7235 чоловік, то на жовтень 2010 р. – понад 18 тисяч чоловік, їхнім дітям, рідним, родичам і знайомим вислані повідомлення про повернення їм доброго імені громадянина України. Частина довідок реабілітованих була опублікована в міських і районних газетах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літопис революції. – 1929. – № 24. – С. 141.
2. Еженедельник ВЧК. – 1918. – № 1.
3. Орджоникидзе Г. К. Статьи и речи. – М., – 195. – Т. I. – С. 105–106.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 195, арк. 83.
5. ЦДАГО України, ф. 1, спр. 32, арк. 34.
6. ЦДАВОВ України, ф. 3104, оп. 1, спр. 82, арк. 12–14.
7. Пролетарская Правда. – 1922. – № 26–27, 30 авг.
8. Там само. – 1922. – 2 сент.
9. Там само. – 1922. – 22 сент.
10. Більшовик. – 1924. – 26 квіт.
11. Ленін В. І. Повне збір. тв. – Т. 44. – С. 297.
12. Пролетарская Правда. – 1922. – 9 мая.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 29, арк. 98.
14. Как и почему Исполком Коминтерна распустил УКП. – Харьков, 1925. – С. 112.
15. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976. – Т. I. – С. 45.
16. Летопись революции. – 1925. – № 2. – С. 9.
17. Бачинський П. На Соловки, у Сибір // Київська Правда. – 1994. – 28 липня.
18. XI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків): стенографічний звіт. – Харків, 1930. – С. 265.
19. Бачинський П. На Соловки, у Сибір // Київська правда. – 1994. – 28 лип.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само.
25. Там само.
26. Правда. – 1988. – 16 сент.
27. Медведев Р. Трагическая статистика // Аргументы и факты. – 1989. – № 5.
28. Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – М., 1991. – С. 9.
29. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 148.

30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 5399, арк. 23.
31. Антонов-Овсеенко А. Портрет тирана. – Нью-Йорк, 1980. – С. 343–344.
32. Кульчицький С. В., Максудов С. Втрати населення України від голоду 1933 р. // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 9–10.
33. Голод 1932–1933 років: очима істориків, мовою документів. – С. 559.
34. Колективізація і голод на Україні (1929–1933): Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 642.
35. Шаповал Ю. І. Людина і система: Штрихи до портретів тоталітарної доби в Україні. – К., 1994. – С. 92.
36. Снегірьов Г. Набої для розстрілу. – К., 1990. – № 3. – С. 110.
37. Більшовик України. – 1930. – № 5–6. – С. 9.
38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 184, арк. 87.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 8, арк. 10.
40. Мацевич А. Микола Скрипник. – К., 1990. – С. 201–202.
41. Комуніст. – 1933. – 2 груд.
42. XII з'їзд КЦ(б)У. 18–23 січня 1934 р.: Стенографічний звіт. – Харків, 1934. – С. 119–122.
43. Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 140.
44. Партробітник України. – 1938. № 4. – С. 29.
45. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 528, арк. 3–6.
46. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 438, арк. 1–2.
47. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 328, арк. 10–11, 18–20.
48. ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 70, арк. 144–146.
49. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014, арк. 57.
50. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 14, арк. 38.
51. ЦДАГО України, ф. 1, арк. 43.
52. Родина. – 1990. – № 5. – С. 50.
53. Реабілітовані історією. – К. – Полтава, 1992. – С. 22.
54. Любченко П. П. Вивести Радянську Україну на перше місце в СРСР. – К., 1994. – С. 40.
55. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 13, арк. 25–25 зв.
56. Винниченко В. І. Україна 1920–1980-х: Депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – С. 40.
57. Реабілітовані історією. – К. – Полтава, 1992. – С. 23.
58. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014, арк. 200.
59. Там само, оп. 1, спр. 536, арк. 3.
60. Там само, оп. 85, спр. 5014, арк. 148.
61. Там само, арк. 212.

62. Известия. – 1996. – 3 апр.
63. Там само.
64. Літературна Україна. – 1991. – 15 серп.; Винниченко В. І. Україна 1920–1980-х: Депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – С. 38.
65. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935. Т. VIII, арк. 88–89.
66. Там само, арк. 311–313.
67. ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 101, арк. 20–22.
68. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 548. арк. 77–78.
69. Там само, ф. 1, оп. 88, спр. 1803, арк. 62, 70–71.
70. ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 182, арк. 12.
71. Там само, спр. 187, арк. 16.
72. Известия. – 1996. – 3 апр.
73. Реабилитация: Политические процессы. – С. 20–41.
74. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Книга друга. – К. – 1994. – С. 241.
75. Білас І. Названа праця. – С. 267–271.
76. М. С. Хрущов і Україна. – К., 1995. – С. 62.
77. ДАКО, ф. 5, оп. 18, спр. 218, арк. 41–43, 92–92 зв.
78. Антонов-Овсеєнко А. Портрет тирана. – Нью-Йорк, 1980. – С. 343–344.
79. Волков Ф. Д. Взлет и падение Сталина. – М., 1992. – С. 301.
80. Медведев Р. Трагическая статистика // Аргументы и факты. – 1989. – № 5.
81. Совершенно секретно. – 1989. – № 4. – С. 3.
82. Историки спорят. – М. – 1989. – С. 313.
83. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 74, арк. 89–89 зв.
84. ДАКО, ф. 5, оп. 18, спр. 22, арк. 6.
85. Там само, арк. 11–12.
86. Там само, ф. 5, оп. 6, спр. 136, арк. 3.
87. Реабілітовані історією. – К. – Полтава, 1992. – С. 45.
88. Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – С. 15.
89. Там само. – С. 16.
90. Там само. – С. 17–18.
91. ДАКО, ф. 5, оп. 119, спр. 441, арк. 3.
92. Там само, арк. 5.
93. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 11, спр. 2072, арк. 2–3.
94. Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – С. 333.

РЕПРЕСИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ НА КИЇВЩИНІ В 1919–1980-их роках

Аналіз документів органів політичного керівництва СРСР та УРСР, союзних та республіканських правоохоронних структур упродовж 1917–1991 років дає підстави стверджувати, що репресивна політика влади Рад стала невіддільною частиною суспільного життя України, важливим чинником функціонування тоталітарної системи. З метою якнайшвидшого просування по шляху побудови комуністичного суспільства, нейтралізації будь-яких загроз із боку реальних та вигаданих ворогів більшовицька держава в перші місяці свого існування сконцентрувала значні зусилля на створення органів спеціального призначення, які мали виконувати функцію «караючого меча революції». Орган з надзвичайними повноваженнями (Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та посадовими злочинами – ВУНК (рос. – ВУЧК)), діяльність якого спрямовувалася на утвердження диктатури пролетаріату, започаткований декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України в грудні 1918 р. як філія Всеросійської ЧК. Інструмент комуністичного терору на Київщині було створено на початку лютого 1919 р. На засіданні Київського міськвиконкому 7 лютого 1919 р. за пропозицією Станіслава Косіора Київрада ухвалила рішення про створення Київської губернської надзвичайної комісії. До складу її першої колегії увійшло 5 осіб. Серед них: письменник Гнат Михайличенко, революціонер зі стажем Левко Ковальов. Першим головою Київської надзвичайки став Олександр Шаповалов. Будинок під свою установу губЧК спочатку отримала на вулиці Великій Підвальній, 10, але вже наприкінці лютого 1919 р. надзвичайна комісія переїхала до колишнього будинку київського генерал-губернатора на Липках.

Період становлення Київської губчека припав на розпал громадянської війни, на час жорсткого протистояння радянської влади з національними політичними силами, боротьби з так званим «буржуазним націоналізмом», «петлюрівщиною», ворогами більшовицької ідеології, опором різних прошарків населення, невдоволених проведенням політики воєнного комунізму.

Незважаючи на організаційні труднощі, кадровий голод, надзвичайний орган у Київському регіоні відразу зосередився на реалізації постанови більшовицького уряду на чолі з В. Ульяновим-Ленінінм «Про червоний терор» від 5 вересня 1918 р., згідно з якою контрреволюційний елемент

підлягав розстрілу. Крім виявлення антирадянських вогнищ, нейтралізації підпільних опозиційних організацій, чекісти брали активну участь у придушенні повстанського руху на Київщині, зокрема, Куренівського повстання на початку квітня 1919 р. Непродумані і водночас жорсткі заходи більшовиків, направлені на впровадження продрозкладки на селі, утиски заможних верств населення, соціально-економічні труднощі спричинили спалахи непокори жителів передмістя Києва – Межигір'я. Лозунг бунтівливих селян «Хай живе радянська влада, геть комуну!» підтримали робітники 24 київських заводів. Лише за втручанням регулярних військових частин та бійців Особливого корпусу військ ВУЧК повстання вдалося придушити. За участь у збройному повстанні було розстріляно щонайменше 31 особу. Причини масової непокори та протестів селян Київська губчека вбачала не в помилковій аграрній політиці комуністичної партії, а в провокативних діях лікаря Михайла Котленка, звинуваченого в організації та керівництві Куренівського заколоту. Розстріляного згідно з постановою ВУЧК М. Я. Котленка, зважаючи на відсутність у справі доказів, буде реабілітовано у лютому 1994 р.¹

У період громадянської війни серед київських чекістів набули поширення такі форми карально-репресивних заходів як запровадження військового стану, проведення масових облав, вилучення «лишків» одягу та продовольства у так званих буржуазних елементів. Серед різновидів антигуманної політики київської «надзвичайки» було застосування системи заручників. В умовах загострення ситуації влітку 1919 р. на фронтах громадянської війни заступник голови Київської губЧК Яковлев оголосив про нові форми боротьби з ворогами революції: «У теперішній час весь контрреволюційний елемент, починаючи з крайніх монархістів та закінчуючи соціалзрадниками, ополчився проти влади Рад і при допомозі місцевої контрреволюційної буржуазії та куркульства готується до нанесення їй непоправного удару. Надзвичайна комісія вирішила за допомогою організованого нею інституту заручників на корні винищити задуми буржуазії та відбити у неї всілякі бажання до будь-яких виступів у подальшому. Київська губерньська ЧК доводить до широкого відома, що найменший виступ проти Радянської влади буде каратися нещадним розстрілом заручників»².

З метою залякування населення чекісти інколи друкували інформацію в пресі про представників контрреволюції, притягнутих до відповідальності та приведення стосовно їх смертних вироків. Так «Известия ВУЦИК» від 11 квітня 1919 р. повідомила читачів про розкриття співробітниками

¹ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Спр. 51377.

² Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). – К., 2004. – С. 128.

Київської губЧК у м. Києві підпільної білогвардійської організації, підпорядкованої добровольчій армії, яка організувала шпигунство, агітацію та підготовку активних бойових виступів та змов проти радянської влади. У публікації вказувалось: «Постановою Надзвичайної комісії у засіданні від 9 квітня заарештовані Олександр Володимирович Палібін та Михайло Михайлович Кіркін були розстріляні. Крім цих осіб, постановою комісії від цього ж числа розстріляні: за участь в організації, перебуваючий на службі в штабі генерала Ломновського Сергій Олександрович Нікольський та Валентина Федорівна Голянська як співучасниця та приховувачка голови організації Єварського.» У липні 1919 р. через газету «Комуніст» Київська губЧК поінформувала громадськість про арешт та розстріл офіцера Івана Узарьова, який брав участь «в організації виступу петлюрівців.» Наприкінці літа 1919 р. було оприлюднено результати діяльності Білоцерківського секретного підрозділу у розкритті місцевої польської білогвардійської організації, члени якої «зміogli проникнути в радянські установи в якості спеціалістів та незамінних, де і втілювали свої задуми в життя»³.

Наведення революційного порядку на Київщині тривало до кінця серпня 1919 р., коли особовий склад ЧК було евакуйовано у зв'язку з наступом військ А. Денікіна та УНР. За підрахунками «Особливої комісії по розслідуванню злочинів більшовиків при головнокомандувачі збройними силами на півдні Росії», що розпочала свою роботу відразу після захоплення м. Києва денікінцями, кількість загиблих у «київській надзвичайці» становила понад 1000 осіб⁴. В інтерв'ю кореспонденту газети «Киевлянин» судовий слідчий С. Міляшкевич повідомив, що, окрім виконання вироків на вулиці Садовій, 5, розстріли проводились і на вул. Катерининській, 15, і на вул. Єлизаветинській⁵. На Єлизаветинській смертні вирoki виконувались в автомобільному сараї. В ньому були знайдені шматки черепів, а також плаха, на якій жертви катувались. На Катерининській розстріли відбувались на кухні, де на підлозі знайдені сліди запеченої крові⁶. Згодом київські газети повідомили про нове місце злочинів – приміщення надзвичайної комісії (Катерининська, 16), розстріли в якому здійснювались у підвалі фасадного будинку та пральній, що знаходилась у флігелі. Знайшлися і свідки тих трагічних подій. Серед них санітар, що займався прибиранням трупів у місцях розстрілів. У своїх свідченнях органам дізнання він повідомив: «[...] Розстріли відбувались на Садовій, 5; на Катеринській, 16; на Пушкінській, 25,

³ Красный меч. – 1919. – 18 серпня.

⁴ Киевская жизнь. – 1919. – 15 (28) октябрю.

⁵ Киевлянин. – 1919. – 1 сентября.

⁶ Киевская жизнь. – 1919. – 15 (28) октябрю.

а інколи на подвір'ї воєнно-революційного трибуналу. Чекісти викликали обози переважно вночі – з 12 год. до 2 год. По кількості замовлюваних обозів санітари судили про те, скільки приблизно людей розстріляно». Докладно розповів свідок і про розстріл 127 чоловік на вулиці Садовій: «Нас викликали опівночі. Коли ми приїхали, нас попередили, що обозу не потрібно, але санітари потрібні будуть для прибирання трупів. Санітари звернули увагу на величезну яму, яка була вирита в лівому кутку саду. Біля входу в сарай, де проводились розстріли я звернув увагу на гору одягу, знятого з убитих. Страшно було увійти в сарай, там була гора з людських тіл. Всі лежали головою до стіни і лицем униз. Трупи були складені штабелями. В першому було 5 чи 6 ярусів і по мірі наближення до дверей яруси зменшувались, а біля самих дверей трупи були складені в один ряд [...]. Судячи по цим «ярусам», нещасні мученики самі вкладались біля вже розстріляного, а потім розстрілювались [...]»⁷.

«Комісії по розслідуванню діяльності надзвичайок» на чолі з генерал-лейтенантом Рербергом допомагали, як не дивно, і самі чекісти. Як повідомлялося у зведенні інформаційного відділу ЦК КП(б)У від 1 листопада 1919 р.: «Газети писали безперервно про страхіття більшовиків. Багато було спеціальних підробок добровольців, але ще більше матеріалів давали і залишені нашими незариті трупи і величезна маса протоколів засідань ВЧК і листів. Все це публікується, смакується й служить предметом цькування [...]»⁸.

Допущені помилки в діяльності карально-репресивної системи в попередній період, здавалось, мали бути враховані більшовиками під час їх повернення в Україну наприкінці 1919 р. Проте, витіснивши денікінців з українських територій, РКП(б) так і не наважилась піти на поступки УСРР у сфері державного будівництва, змінити жорстку економічну та репресивну політику. Призначений на початку грудня 1919 р. головою Київської губЧК Всеволод Балицький в інтерв'ю газеті «Известия Киевского губревкома» охоче розкрив плани відомства: «Найближче завдання дня для КГЧК це, безумовно, вичищення міста від усякого шкідливого елемента, яким так просякнутий Київ [...]. Ні для кого не секрет, що Київ споконвіку є містом, в якому чорносотенного та контрреволюційного елемента хоч відбавляй; немає сумніву, що в теперішній час такого елемента більше, ніж коли-небудь. Пануючі тут недавно білогвардійці, безумовно, залишили в Києві цілий ворох підпільних організацій, до завдання яких, крім чисто шпигунських цілей, також входить і підрив довіри зі сторони обивателя до Радянської влади [...]. З контрреволюцією ГЧК поведе саму планомірну та

⁷ Києвлянин. 1919. – 7 септября.

⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 39. – Арк. 98.

нещадну боротьбу»⁹. Результати не забарилися. Під орудою В. Балицького чекісти заарештували понад 200 членів «Польської організації військової», ліквідували формування отаманів Сочугова, Маслякова, Давидова, Лопас-Крилова, майстерно провели 21–23 березня 1920 р. у Києві показовий судовий процес над меншовиками Г. Д. Кучиним-Оранським, І. С. Біском, І. М. Кручинським та іншими¹⁰.

«Поглибленій роботі» по звільненню Київщини від контрреволюційного елементу чекістам завадив травневий наступ польської армії на Київ. Проте вже в середині червня 1920 р. Київська губЧК відновила свою діяльність і відразу повела боротьбу з так званим «політичним бандитизмом» у регіоні. Одночасно чекісти заходилися збирати компромат на політичних опонентів КП(б)У – членів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Показовий судовий процес над членами УПСР, улаштований за рішенням вищого політичного керівництва України з метою дискредитації «національно-українського самостійницького руху», відбувся в травні 1921 р. в Києві у великому залі Пролетарського будинку мистецтв. На лаві підсудних опинились колишній прем'єр-міністр УНР В. Голубович, члени ЦК УПСР Н. Петренко, І. Лизанівський, І. Часник, Ю. Ярослав та ін. Підсудним, більшість яких було заарештовано у 1920 р., інкримінувалось укладення миру з Німеччиною у 1918 р., участь у переговорах із Польщею у квітні 1920 р., організація повстанського руху в Україні. Державним обвинувачем на процесі виступив Д. Мануїльський, в якості свідків були залучені колишні члени УПСР П. Любченко, О. Шумський, І. Кулик, В. Еллан-Блакитний, Ю. Мазуренко. Обвинувачені винними себе не визнали, однак Верховний революційний трибунал засудив Голубовича, Петренка, Лизанівського, Часника та Ярослава до десяти років концентраційних таборів (відповідно до постанови V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністії», термін засудженням скоротили на 5 років, а наприкінці 1921 р. вони зовсім були звільнені).

Удалими були визнані оперативно-розшукові дії київських чекістів по виявленню та знешкодженню «Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету» (ставив за мету проголосити себе тимчасовим урядом до часу повернення в Україну Головного отамана С. Петлюри й уряду УНР), Української військової організації січових стрільців, Київської міської військової організації. Упродовж серпня 1921 р. газета «Вісті ВУЦВК»

⁹ Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). – К., 2004. – С. 146.

¹⁰ Шаповал Ю. І., Золотарьов В. А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К., 2002. – С. 31–32.

оприлюднила обставини ліквідації таємної савінковської організації у Києві, повідомила громадськість про рішення колеги Київської губЧК засудити до розстрілу 39 осіб та ув'язнити в концентраційні табори на різні терміни 25 осіб, причетних до українського націоналістичного підпілля¹¹. Здобутки київських чекістів були включені до річного звіту ВУЧК за 1921 р., в якому відзначалося: «Київською губЧК викритий та ліквідований Всеукраїнський центральний повстанський комітет та його безпосередні розгалуження, Українська військова організація в Київській школі червоних старшин, організація січових стрільців, ряд повітповстанкомів у повітах Київської губернії, ряд повстанських осередків у частинах Червоної Армії. Ліквідація указаних вище організацій відноситься до періоду по липень місяць 1921 року. Крім того, тією ж ЧК була розгромлена Центральна залізнична організація, яка групувалася майже виключно по лінії зал. дор. Київ–Жмеринка, і далі, Мотовилівський, Білоцерківський, Жмеринський та ряд інших дрібних повстанських комітетів, організацій, осередків і так далі. Таким чином, потужний петлюрівський центр у Києві був розгромлений»¹².

Значну роль у розгромі українського повстанського руху в регіоні відіграв Яків Абрамович Лівшиць, який з 1921 р. до жовтня 1922 р. очолював Київську губЧК. Відомо, що він разом із заступником начальника Особливого відділу Київського військового округу Л. Івановим, начальником опервідділу ВУЧК М. Фриновським та начальником кавалерійської дивізії Г. Котовським входив до складу надзвичайної «п'ятірки», яка під головуванням помічника командуючого київським військовим округом І. Гарькавим 22 листопада 1921 р. у селищі Базар засудила на смерть 359 учасників Другого зимового походу¹³.

У часи перебування Я. Лівшиця на посаді керівника Київської губЧК відбулася реорганізація губернської ЧК у губернський відділ ДПУ УСРР. 22 березня 1922 р. ВУЦВК ухвалив постанову «Про скасування Всеукраїнської надзвичайної комісії і про організацію Державного Політичного управління при НКВС УСРР». Відповідно при губвиконкомах утворювалися губернські відділи, а в округах – окружні відділення ДПУ. Змінивши «вивіску», органи державної безпеки позбавлялись деяких функцій – боротьби з кримінальною злочинністю, спекулянтами. Судові функції пере-

---

¹¹ Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). – К., 2004. – С. 157.

¹² ВУНК в 1921 році. Загальні завдання і структура ВУНК / Публ. Є. Складенка // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 74.

¹³ Шаповал Ю. І., Золотарьов В. А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К., 2002. – С. 64.

давались до спеціально створених для цього органів, а позасудове переслідування контрреволюціонерів заборонялося. Суть цієї косметичної перебудови найкраще пояснив нарком юстиції УСРР М. Скрипник: «Замість ЧК стало ДПУ, апарат політичного розшуку й дізнання, із його новими уточненими й поліпшеними методами. Була адміністративна розправа ЧК, й відбулася вона поза додержанням формальності – тепер ми розглядаємо справи через додержання правил та формальностей процесуальних кодексів, які видав Центральний Виконавчий Комітет. Форми нашої боротьби на оборону робітничо-селянської влади тепер не ті, що були. Але ті самі завдання лишаються нам, той самий ворог стоїть перед нами, те саме почуття до нього заповнює наші душі – ті самі методи боротьби маємо перед собою. Завдання боротьби проти всіх ворогів робітничо-селянської диктатури, немилосердна судова розправа з усіма, хто повстає проти влади пролетаріату, це ми маємо чинити ще й надалі»¹⁴.

Перехід від «надзвичайщини», методів «воєнного комунізму» в УСРР до реалізації нової економічної політики характеризувався різким зменшенням масштабів репресій, припиненням «червоного терору», відмовою від широкої практики застосування вищої міри покарання. Проте реорганізація надзвичайного органу спеціального призначення аж ніяк не торкнулася суті карально-репресивної політики радянської влади.

Упродовж 1920-х рр. на перше місце в діяльності органів ДПУ поряд зі збройним придушенням відкритих виступів проти радянської влади висувається боротьба із залишками політичної опозиції (меншовиками, есерами, троцькістами), представниками так званої «церковної контрреволюції», організація оперативно-чекістських заходів по виявленню класових ворогів у різних галузях народного господарства, виселення з УСРР опозиційно налаштованої інтелігенції. Обвинувачення, висунуті щодо представників «ворожих класів», «залишків старих контрреволюційних партій», «шкідників», «переродженців і дворушників» кваліфікувалися в основному статтями 54-2, 54-3, 54-8 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УСРР (1927), змістом яких були: антирадянська пропаганда, український буржуазний націоналізм, контрреволюційна диверсійна робота.

Зробивши висновок, «що контрреволюція пішла у підпілля аби перегрупувати сили», органи ДПУ у 1923–1924 рр. зосередили увагу на представниках білого руху, чиновниках царського режиму. Під прицілом чекістів опинилися колишні члени «Спілки російського народу», поміщики, «офіцерство», колишні поліцейські й жандарми, реемігранти, особи, які перебували

---

¹⁴ Скрипник М. П'ятиріччя ЧК-ДПУ на Україні // Вибрані твори. – К., 1991. – С. 188–189.

у білих арміях. Здійснюючи всеохоплюючий контроль над суспільством, ДПУ ретельно фіксувало крамольні висловлювання «вчорашніх» опонентів радянської влади, їх зв'язки з еміграційними колами, прагнучи виявити контрреволюційні угруповання та попередити майбутні збройні виступи. В 1923 р. співробітники Київського губвідділу ДПУ, яким керував Г. М. Іванов, розпочали агентурну «розробку» колишнього прокурора армії Денікіна С. Чубанова, юриста Л. Чолганівського, професора історії П. Смирнова, в минулому членів Центральної Ради – братів-науковців Миколу Прокоповича та Костянтина Прокоповича, Василенків. Чекісти були переконані, що згадані особи входили до складу нелегальної організації української інтелігенції «Київський обласний центр дій» (КОЦД), створеної за ініціативою представників білої еміграції Чайковського, Карташова, Вакара та ін., які належали до політичного угруповання «Центр дій» у Парижі, що ставив за мету повалення радянської влади в Росії. За версією співробітників ДПУ організаційні заходи зі створення «КОЦД» було розпочато у квітні 1922 р., коли до Києва нелегально прибув член керівної колегії «Центру дій» М. Вакар. Начебто він встановив зв'язок з певними колами київської інтелігенції і провів ряд установчих засідань. Київський осередок «Центру дій», до якого увійшли С. Чубанов, Л. Чолганівський, П. Смирнов, брати Василенки та ін., головне завдання вбачав у розповсюдженні в УСРР друкованого органу «Центру дій» журналу «Новь» та підготовці «українських матеріалів» для зазначеного видання, здійснення активної антирадянської пропаганди.

У липні 1923 р. за причетність до «КОЦД» співробітниками органів безпеки було заарештовано 22 особи. В ході слідства органи ДПУ, констатуючи певну активність Київської філії «Центру дій», занадто перебільшили вплив і масштаби роботи нелегальної організації. На думку каральних органів, контрреволюційне угруповання охоплювало всі сфери життя в республіці, «свідомо» займалося військовим шпіонажем, готувало масовані бойові дії, спиралося на досить розгалужений апарат на місцях.

Судовий процес у справі «КОЦД» відбувся у березні—квітні 1924 р. Внесені вироки вражали своєю суворістю. Суд засудив С. Чубанова, А. Яковлева, В. Виноградова, С. Єдинявського до вищої міри покарання, братів Василенків, Б. Товпигу, Л. Чолганівського, П. Смирнова, М. Онищенко-Павлюка – до 10 років ув'язнення. Свій протест проти вироку представникам Київської інтелігенції висловили численні міжнародні організації. На захист підсудних виступив навіть Прем'єр-міністр Франції Р. Пуанкаре.

Незабаром рішення Київського губернського суду щодо учасників «КОЦД», що мало послужити уроком старій інтелігенції, було значно пом'якшено українським урядом. Смертний вирок чотирьом засудженим було заміне-

но тривалими термінами ув'язнення. Професору Миколі Василенку міру покарання було знижено до 5 років перебування у виправно-трудовах таборах¹⁵.

Знешкодження «Київського обласного центру дій» було прелюдією операції по вилученню контрреволюційного елемента, проведеної органами ДПУ у всеукраїнському масштабі з 17 по 25 вересня 1924 р. «Удар по дворянсько-буржуазним та контрреволюційним верствам» у Київській губернії було нанесено у ніч з 22 на 23 вересня 1924 р., в ході якого було здійснено 450 арештів, в тому числі у самому Києві – 217¹⁶.

В ході операції було заарештовано 8 делегатів з'їзду, конфісковано партійну літературу та архів організації¹⁷.

Проведення адміністративно-територіальної реформи в 1925 р. (були скасовані губернії та створені округи) спричинило значні зміни в територіальному устрої ДПУ УСРР. На початку листопада 1925 р. було утворено всі окружні відділи ДПУ УСРР. 12 грудня 1925 р. Київський окружний відділ ДПУ УСРР очолив Семен Ізраїльович Западний, який з 29 січня 1924 р. перебував на посаді помічника начальника Київського губвідділу ДПУ. Розсекречені архіви радянських спецслужб дають підстави стверджувати, що саме С. Западний був причетний до агентурної «розробки» академіка М. Грушевського, керував створенням мережі інформаторів, посилював через агентуру ворожнечу між колишнім головою Української Центральної Ради та представниками наукової еліти Києва¹⁸.

Після відкликання у липні 1928 р. С. Западного до центрального апарату ДПУ УСРР, Київський окружний відділ ДПУ очолив Василь Тимофійович Іванов. Із завданням «почистити» Київщину від «прихованих петлюрівців» та «білогвардійців» В. Іванов справився блискуче. Напередодні проведення насильницької колективізації органи ДПУ УСРР нанесли «удар по контрреволюційному елементу на селі». В останні місяці 1928 р. на Київщині за участь або причетність до терористичних актів, контрреволюційну агітацію, зрив хлібозаготівлі було заарештовано майже 350 осіб¹⁹.

Значні зусилля чекістів були спрямовані на придушення опозиційного руху у молодіжному середовищі. Так наприкінці 1928 р. чекістами було викрито «Українське селянське об'єднання», яке складалося зі студентів

---

¹⁵ Дело Киевского областного Центра действия. – Юридическое издательство НКЮ УССР, 1927. – С. 1, 728.

¹⁶ Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 2000. – С. 106.

¹⁷ Там само. – С. 304.

¹⁸ Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – С. 39, 42, 57, 70.

¹⁹ Ченцов В. В. Вказ. праця. – С. 224.

київських вузів. Навесні 1929 року у Києві ДПУ УСРР ліквідувало угруповання, яке називало себе «Центральною (в СРСР) революційно-соціалістичною групою» (підпільний осередок виготовляв і поширював серед робітників листівки «Чому більшовики вороги робітничого класу?») ²⁰.

У квітні 1929 р. Київський окружний відділ ДПУ ліквідував чергову антирадянську організацію під назвою «Комітет визволення України», яка мала «філії» у Києві, Уманському та Білоцерківському округах. Організація «ставила за мету відновлення УНР». На основі зібраних матеріалів до кримінальної відповідальності було притягнуто 28 осіб, яких ДПУ УСРР звинуватило у виданні та поширенні листівок із закликами до українського населення поновити УНР. За рішенням суду трьох учасників «КВУ» було розстріляно, а решту засуджено до різних термінів ув'язнення ²¹.

За перше півріччя 1929 року співробітниками Київського окружного відділу ДПУ було затримано 583 особи (з них: 331 селянина; 59 службовців, 82 студенти, 28 учителів, 7 робітників, 33 кустарі, 15 торговців). 551 заарештованому слідчі висунули обвинувачення в контрреволюційній агітації, 261 визнали учасниками контрреволюційних угруповань, 111 – членами контрреволюційних організацій, 85 звинуватили у прагненні до активних антирадянських дій, 143 – організацію терористичних актів ²².

Значно раніше за інші регіони на Київщині розпочався наступ карально-репресивних структур на священнослужителів та віруючих Української Автокефальної православної церкви. Коли на початку вересня 1929 р. секретний відділ ДПУ повідомив про підготовку до операції щодо нейтралізації УАПЦ «у зв'язку із зростаючою антирадянською активністю церковників-автокефалістів, а також із ліквідацією контрреволюційної організації «Союз визволення України», у Київському та Тульчинському округах операцію частково вже було проведено, внаслідок якої було заарештовано понад 40 священників та мирян ²³.

Лише за перше півріччя 1929 р. Київським окрвідділом ДПУ УСРР було заарештовано 583 особи, з них 331 хлібороб, 59 службовців, 82 студенти, 28 учителів, 7 робітників, 33 кустарі, 15 торговців. Проти 551 висунуто обвинувачення у контрреволюційній агітації, 261 визнано учасниками контрреволюційних організацій, 85 інкриміновано прагнення до активних дій, 143 – організацію терористичних актів. До розстрілу при-

---

²⁰ Там само. – С. 161.

²¹ Сахно А. Дело о КВУ // Киевские новости. – 1995. – № 46.

²² Золотарьов В. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941). – Харків, 2003. – С. 74.

²³ Ченцов В. В. Вказ. праця. – С. 275.

судили 10 чоловік, 188 вислали на Соловки, 67 – за межі УСРР, 31 – звільнили²⁴.

У 1930–1931 рр. підлеглі В. Іванова активно залучалися до проведення каральної операції під кодовою назвою «Весна» із метою «чистки» лав Червоної армії від спеціалістів колишньої царської армії. Офіційним мотивом для початку масових репресій щодо військових фахівців «старої генерації» стало «викриття» в грудні 1930 р. антирадянської військової організації, яка нібито навесні 1931 р. (звідси назва справи – «Весна») «очікувала на інтервенцію Антанти і готувала збройне повстання». Учасниками міфічної «Військово-офіцерської контрреволюційної організації» після допитів в ОДПУ СРСР визнали себе багато колишніх генералів та кадрових офіцерів царської армії, які визнали «ідеї радянської влади» і служили у Червоній армії. Репресії прокотилися в Росії, Україні, на Кавказі. Найбільшого погрому було завдано навчальним закладам Москви, Ленінграда, Києва. Так звану «Київську військово-офіцерську контрреволюційну організацію» очолили викладачі Київської об'єднаної військової школи ім. С. С. Каменєва та деяких київських вищих навчальних закладів колишні царські генерали В. Ольдерогге, В. Кедрін, полковники О. Луганін, М. Мінін, А. Семенович та ін. У частинах Київського гарнізону за справою «Весна» було заарештовано 121 колишнього і діючого командира Червоної армії. З них 20, зокрема, М. Блавдзевича, В. Водопьянова, Є. Гамченка, В. Ольдерогге, Д. Розена, Л. Чижуну та ін. за рішенням Колегії ОДПУ СРСР розстріляно, інших ув'язнено або звільнено з військової служби. Всього у справі «Весна» було притягнуто до судової відповідальності 2010 осіб: 305 військових і 1705 цивільних. З них 573 страчено, решту піддано тривалим термінам ув'язнення²⁵.

У ході слідства виявилось, що зі «Всесоюзною контрреволюційною офіцерською організацією» тісно пов'язана «Всеукраїнська контрреволюційна організація ветеринарів та бактеріологів» (викрита Економуправлінням ДПУ УСРР у листопаді 1930 р.), яка мала «центральне керівне ядро» в м. Харкові та широку розгалужену мережу периферійних осередків по всій Україні, в тому числі на Київщині. До складу неіснуючої організації чекісти зарахували ветеринарного лікаря Бородянського району Бутрака, ветеринара з Обухівського району Яценка. ім, як і іншим, хто проходив у слідчій справі № 9821 «Всеукраїнської контрреволюційної організації ветеринарів та бактеріологів» інкримінувалося «повалення радянської влади», «підготовка до бактеріологічної війни на випадок інтервенції (зараження водойм, колодязів та продуктів харчування людськими

²⁴ Там само. – С. 175.

²⁵ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2002. – № 1. – 387 с.

патогенними мікробами із метою розповсюдження серед населення масових епідемічних захворювань)»²⁶.

На початку січня 1931 р. співробітниками Економічного відділу Київського оперативного сектору²⁷ удалося «викрити» глибоко конспіративну контрреволюційну організацію «Київську філію Промпартії». В ній, начебто, працювали співробітники теплотехнічних установ, електропідприємств та електроплануючих організацій. У звинувачених у шкідництві (ст. 54-6, 54-7, 54-11) науковців Т. Губенка, П. Кислинського, І. Ладженського, В. Осьмака, Т. Усенка, Л. Шелковникова та інженера П. Бесараба за допомогою тортур вдалося домогтися «щиросердних зізнань» про те, що київська філія «Промпартії» планувала на момент польської інтервенції в 1930 р. викликати паливну кризу в УСРР, здійснити диверсійні акти на цукрових заводах, дезорганізувати тепло-електрогосподарства на Правобережній Україні та разом із бойовою офіцерською організацією висадити в повітря приміщення заводу «Арсенал» та залізничні мости²⁸.

У січні 1932 р. внаслідок чергової ротації у лавах ДПУ УСРР керманічем київських чекістів став Олександр (Абрам) Борисович Розанов (Розенбардт). Очолюваний ним Київський обласний відділ ДПУ УСРР не тільки провадив каральну політику щодо «представників повалених експлуаторських класів», а й активно залучався до забезпечення виконання політичних і господарських кампаній. У момент проведення вищим політичним керівництвом країни політики суцільної примусової колективізації індивідуальних селянських господарств та Голодомору 1932–1933 рр. основні зусилля органи ДПУ Київщини зосередили на ліквідації «куркульства» як «ворожого класу», придушенні антирадянських виступів «капіталістичних елементів», боротьбі з «саботажем» хліборобів. Статистичні дані боротьби органів ДПУ Київщини з «сільським терором» у січні – жовтні 1932 р. виглядали таким чином: всього притягнуто 300 осіб, з них за груповими справами – 241 (80,3%), одинаків – 59 (19,7%).

Кількість притягнутих та засуджених у справах, заведеними органами ДПУ та міліції у зв'язку з хлібозаготівлею, у серпні – листопаді 1932 р. у Київській області становила понад 4,5 тисяч осіб. Внаслідок «оперативного удару по внутрішньоколгоспним антирадянським угрупованням» на початок грудня 1932 р. у 13 районах Київської області чекістами було «викрито

²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 37. – Арк. 1–2, 10–13.

²⁷ У вересні 1930 р. через чергову адміністративно-територіальну реформу було розформовано окружні відділи ДПУ УСРР. В УСРР було утворено 9 оперативних секторів ДПУ УСРР.

²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 57. – Арк. 3.

й ліквідовано» 18 груп, за якими заарештовано 117 чоловік, у тому числі 7 голів колгоспів²⁹.

Притримуючись «ідеї» про існування в УСРР «селянської змови», органи держбезпеки проводили пошук повстанських організацій. Одну з контрреволюційних організацій було «розкрито» спецслужбами у березні 1932 р. Справу «Української революційно-демократичної спілки (УРДС)» чекісти сфабрикували за трафаретом – керуючий центр, що має розгалужену мережу осередків у ВУЗах Києва, на Південно-Західній залізниці, у Кривому Розі, на Поділлі, а також у Богуславському, Кагарлицькому районах Київської області. На чолі міфічної організації слідчі поставили аспіранта Біохімічного інституту при ВУАН Сергія Підгайного та помічника уповноваженого відділу карного розшуку міліції Київської області Григорія Коляду. Арешти по справі «УРДС» тривали із серпня 1932 р. по січень 1933 р., за ґрати потрапило 70 осіб, із них 45 – жителі Києва та Київської області. Згідно з рішенням Судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР по справі «УРДС» від 23 січня 1933 р. 19 чол. було розстріляно, 49 отримали від 3 до 10 років ув'язнення, 2 особи звільнили за рішенням суду³⁰.

Реалізація Оперативного наказу ДПУ УСРР № 1 від 5 грудня 1932 р. («основне та головне завдання – нагальний прорив, викриття та розгром контрреволюційного повстанського підпілля та завдання рішучого удару по всім контрреволюційним куркульсько-петлюрівським елементам, які активно протидіють і зривають основні заходи радянської влади та партії на селі») та Оперативного наказу ДПУ УСРР № 2 від 13 лютого 1933 р. про необхідність ліквідації повстанського підпілля до початку сівби³¹ спричинило значне зростання кількості порушених кримінальних справ. Якщо на 1 січня 1933 року в оперативно-слідчій роботі Київського облвідділу ДПУ у впровадженні знаходилось 3063 справ на 4723 звинувачених, то за перший квартал 1933 року їх кількість збільшилась на 4017, по яких проходило 7344 чоловік³².

Одночасно зі знищенням класового ворога на селі поступово набирали обертів репресії проти польської меншини в УСРР. У 1933–1934 рр. Київським облвідділом ДПУ УСРР за причетність до діяльності «Польської організації військової» на Правобережній Україні заарештовано 114 осіб, із яких 70 дістали різні терміни ув'язнення або були страчені³³.

²⁹ Там само. – С. 430–431.

³⁰ За сценарієм ДПУ (Кримінальна справа «Українська революційно-демократична спілка»). Збірник док. та мат. Упоряд. Т. Ф. Григор'єва. – К., 2004. – С. 16–19, 29, 350.

³¹ Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2007. – С. 511–516.

³² ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 10. – Арк. 5.

³³ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1995. – № 1/2. – С. 119.

Вельми старанно О. Розанов та його колеги готувались до переїзду радянського уряду до Києва влітку 1934 р. Результати «зачистки» нової столиці радянської України від контрреволюціонерів знайшли відгук у виступі П. Постишева на бюро Київського обкому КП(б)У, який відзначив «велику пророблену Київським обласним відділом НКВС під керівництвом т. Розанова О. Б. з очищення Києва від контрреволюційних і антирадянських елементів і по зміцненню революційного порядку при переїзді столиці України до Києва»³⁴.

Якщо у часи громадянської війни силові засоби впливу на політичних опонентів та «неблагонадійних» громадян керівництвом РКП(б) – КП(б)У застосовувалися для утвердження диктатури пролетаріату, на початку 1920-х рр. з метою ліквідації реального опору більшовицькій владі, то в 1930-ті рр. масовий терор мав попереджувальний характер. Ідеологічним підґрунтям проведення масових репресій у 1930-х рр. слугувала теза, висунута Й. Сталіним, – із розбудовою соціалізму опір повалених класів зростає.

До організаційних передумов масового терору належить створення по всій країні розгалуженого карального апарату, потужного механізму судових та позасудових установ. Небувалому розмаху карально-репресивних заходів у другій половині 1930-х рр. сприяла й правова база³⁵. Після вбивства одного з лідерів ВКП(б) С. Кірова, 1 грудня 1934 р. ЦВК СРСР прийняв постанову «Про порядок ведення справ про підготовку й здійснення терористичних актів», згідно з якою попереднє слідство обмежувалося 10-денним терміном. Обвинувальний акт вручався звинуваченому за добу до розгляду справи. З процесу усувалися прокурор та адвокат. Касаційне оскарження, подання клопотань про помилування у цих справах не допускалось, смертна кара виконувалась негайно після вироку.

З моменту створення НКВС (липень 1934 р.) розпочалося формування неконституційних органів позасудових репресій у вигляді Особливої наради при НКВС СРСР (листопад 1934 р.), «трійок» (1935 р.), «двійок» (1938 р.), яким надавалися широкі права в адміністративному порядку застосувати такі міри покарання як заслання, виселення, ув'язнення до таборів терміном до 5 років, виселення, у т. ч. за межі країни. Під грифом «цілком таємно» 2 жовтня 1937 р. було ухвалено постанову ЦВК і РНК СРСР, що підвищила термін покарання за особливо тяжкі державні злочини – шпигунство, шкідництво й диверсію з 10 до 25 років³⁶.

³⁴ Шаповал Ю. І., Золотарьов В. А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К., 2002. – С. 231–232.

³⁵ Жертвы репрессий. – К., 1993. – С. 5.

³⁶ Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття. – К., 2000. – С. 72–73.

Відправною точкою «великого терору» став лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому Й. Сталін зажадав «покласти край діяльності саботажників, шпигунів і диверсантів». Проте, як стверджував доктор історичних наук В. Нікольський, проведення так званої «масової чекістської операції», яка згодом набуде назви «велика чистка», розпочалася без будь-якого посилення на рішення зазначеного пленуму³⁷. Могутню хвилю репресій в СРСР, в УРСР, зокрема, викликала постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» від 2 липня 1937 р. та телеграма Й. Сталіна секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій, в якій пропонувалося, спираючись на апарат НКВС СРСР «взяти на облік усіх куркулів та кримінальників, що повернулися на батьківщину, щоб найбільш ворожі з них були негайно заарештовані та були розстріляні у порядку адміністративного провадження їх справ через трійки, а інші – менш активні, але все ж ворожі елементи були б переписані й вислані в райони за вказівкою НКВС»³⁸.

Нині історики шукають не тільки мотиви та політичні підтексти проголошеної війни з «класовим ворогом», а й відповідь на запитання, чому для низки чекістських операцій по «вичищенню» країни від «ворожого елемента» було обрано другу половину 1937 року.

Вивчення законодавчої та нормативної бази радянських репресивно-каральних органів у 1930-х рр., дослідження безпосереднього механізму здійснення політичних репресій на Київщині в 1937 р. авторитетними вченими П. Бачинським, І. Біласом, С. Білоконем, Ю. Шаповалом та ін.³⁹ указують на спланований сталінським керівництвом та чітко організований зусиллями органів НКВС СРСР характер «великого терору». Наукові праці вищезазначених дослідників у переважній більшості розкривали шляхи формування репресивної політики в УРСР, з'ясовували соціальну спрямованість репресій у другій половині 1930-х рр.

«Велика чистка» 1937–1938 рр. за задумом сталінського керівництва мала здійснити певну санацію радянського суспільства від небажаних осіб. Певним «орієнтиром» у боротьбі з «недобитим класовим ворогом» для співробітників органів держбезпеки мали слугувати спеціально розроблені

---

³⁷ Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х–1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 90.

³⁸ Правда через роки. Статті. Спогади. Документи. – Донецьк, 1995. – С. 40–45.

³⁹ Бачинський П. Реабілітовані історією // Київська правда. – 1994. – 16 липня; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Т. 1. – К., 1994; Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К., 1999; Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993.

«паспорт-характеристики» областей Української РСР. Про концентрацію «ворожого елемента» поблизу столиці радянської України наголошувалось і в «Паспорті-характеристиці Київської області». В ній, зокрема, зазначалося: «м. Київ <...> був насичений купецтвом, поміщиками, дворянською аристократією, духовенством (30 000 попів та монахів, 45 000 дворян та 50 000 купців). У м. Києві беруть початок керівні центри монархічних союзів «істинно-російського народу та двоголового орла» – які є опорою самодержавства, велику роль в житті міста відігравало місцеве духовенство Києво-Печерської лаври, яка на протязі багатьох років є місцем паломництва, розсадником релігійного фанатизму. У м. Києві налічувалось 130 церков та молитовних будинків. Ще у дореволюційний час Київ був центром українських націоналістів, які поживали свою націоналістичну діяльність з початком революції»⁴⁰. У зазначеному розділі особливо підкреслювалась та обставина, що Київ на початку 1920-х років, «будучи насичений дрібнобуржуазним елементом, крупними ремісниками та кустарями, особливо у швейній та взуттєвій промисловості, створював поживний ґрунт для контрреволюційних, головним чином право-троцькістських формувань серед цього контингенту».

Стає зрозумілим, чому, починаючи з літа 1937 р., весь арсенал засобів карально-репресивного апарату був задіяний на розправу з потенційними, реальними опонентами більшовицького режиму.

Прелюдія та кульмінація «великого терору» в Українській РСР пов'язана з постановою Ізраїля Леплевського, який з 14 червня 1937 р. по 25 січня 1938 р. виконував обов'язки наркома внутрішніх справ УРСР. Спираючись на підтримку народного комісара внутрішніх справ СРСР, генерального комісара держбезпеки М. Єжова, використовуючи особисте знайомство з першим секретарем ЦК КП(б)У С. Косіором, новопризначений керівник українських чекістів вирішив продовжити, розпочату в Москві справу «антирадянської троцькістської військової організації» у Червоній армії, фігурантами якої стали авторитетні воєначальники М. Тухачевський, Й. Якір, І. Уборевич, А. Корк, Р. Ейдеман, Б. Фельдман, В. Примаков, В. Путна.

На п'ятий день перебування в УРСР І. Леплевський інформував Москву про нейтралізацію ще одного учасника «військово-фашистської змови» – начальника Політуправління військ Київського особливого військового округу (КОВО) армійського комісара 2-го рангу М. Амеліна. Незабаром підлеглими Леплевського було зібрано компромат на начальника артилерії КОВО комдива Н. М. Боброва, першого заступника командуючого війська-

---

⁴⁰ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 462. – Арк. 2.

ми КОВО і начальника гарнізону м. Києва комкора Д. Фесенка, начальника штабу КОВО комбрига М. Подчуфарова, першого заступника начальника Політуправління КОВО корпусного комісара М. Хороша, начальника відділу зв'язку КОВО комбрига Ю. Ігнатовича. Таким чином на серпень 1937 р. у в'язниці опинилися майже всі керівники Київського військового округу⁴¹. На кінець 1937 р. число репресованих у Київській області представників командного складу РСЧА становило 119 осіб, а кількість заарештованих червоноармійців та молодших командирів складала 166 осіб⁴².

Проте значущість своєї персони на чолі республіканського НКВС І. Леплевському довелося доводити в ході реалізації масових операцій. Справжнім випробуванням для нього та його відомства було виконання телеграми М. Єжова за № 11926 такого змісту: «Всім начальникам НКВС та начальникам управлінь НКВС країв та областей. З одержанням цього візьміть на облік усіх осілих у вашій області куркулів, карних злочинців, що повернулися після відбуття покарання, втікачів із таборів та заслань. Всіх врахованих куркулів поділіть на 2 категорії: 1) найбільш ворожі елементи, що підлягають арешту й розстрілу у порядку адміністративного проведення справ через «трійки»; 2) менш активні, але все ж ворожі елементи, що підлягають висланню в райони за вказівками НКВС СРСР. До 8 липня 1937 р. телеграфно доповідайте щодо кількості осіб I та II категорій із зазначенням окремо куркулів і кримінальних злочинців»⁴³.

На підставі цієї директиви в обласних управліннях НКВС були організовані спеціальні штаби по керівництву операцією, яким доводився «Оперативний план щодо вилучення куркулів та кримінальників I-ої категорії». Згідно з ним органи держбезпеки повинні були провести практичну підготовчу роботу та провадити слідство стосовно куркулів, а міліція – криміналітету. «Оперативний план» передбачав створення (за 5 днів до операції) у колишніх окружних центрах та інших пунктах міжрайонних оперативних груп. Керівництво міжрайгруп мали очолити відповідальні представники облуправлінь НКВС або начальники відповідних міськрайвідділків чи окрввідділів. Після арешту куркулів та кримінальників перед відправкою у в'язницю начальник міжрайопергрупи повинен був особисто провести допит кожного арештованого та звірити об'єктивні дані з матеріалами справи. Найбільш «озлоблені» куркулі та соціально-небезпечні

⁴¹ Кокін С., Пшенніков О. Без строку давності (До 60-річчя «викриття» органами НКВС «Військово-фашистської змови» у Червоній армії) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 147.

⁴² Нікольський В. Вказ. праця. – С. 252–253.

⁴³ Ковтун Г. К., Войналович В. А., Данилюк Ю. З. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині // Реабілітовані історією. – К. – Полтава. 1992. – С. 22.

кримінальники підлягали негайному арешту⁴⁴. В «Оперативному плані щодо вилучення куркулів та кримінальників II-ої категорії» пропонувалося заарештувати 18 953 осіб (з них – 10 364 куркулів та 8589 кримінальників). Причому в Київській області ці цифри мали виглядати таким чином: куркулів 2117 осіб, кримінальників – 3404 чол.⁴⁵

Масштаби майбутньої операції розширив оперативний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР за № 00447 від 30 липня 1937 р., який націлював місцеві органи держбезпеки провести масові арешти серед членів антирадянських партій, колишніх білих, сектантських активістів, церковників, учасників козацько-білогвардійських повстанських організацій, фашистських, терористичних та шпигунсько-диверсійних контрреволюційних формувань⁴⁶. Для НКВС УСРР було встановлено ліміт на арешт 28 800 громадян, із них пропонувалося покарати по першій категорії (розстріл) – 8 тисяч осіб. Ліміт для репресування контрреволюційного елемента з числа куркулів та кримінальників трійкою Київського УНКВС виглядав таким чином: I категорія – 2000 чол.; II категорія – 3500 чол.⁴⁷

У виконанні розпоряджень «залізного сталінського наркома» на території Київщини важлива роль відводилась начальнику обласного управління НКВС, старшому майору держбезпеки Миколі Шарову. Досвідченому чекісту (в ЧК з 1919 р.) до подібних завдань було не звикати. Очоливши наприкінці березня 1935 р. УНКВС по Київській області, М. Шаров відразу долучився до реалізації депортаційної політики правлячого режиму в регіоні. Завдяки зусиллям його відомства Київський обком КП(б)У в липні 1935 р. порушив перед Й. Сталіним питання про необхідність додаткового переселення та виселення контрреволюційного елемента з Мархлевського прикордонного району (в 350 господарствах польського національного району було виявлено 129 колишніх куркулів та розкуркулених, 14 – колишніх дворян, 75 – учасників білих армій та польських легіонерів, 37 осіб підозрюваних в шпигунстві)⁴⁸.

Загальна картина боротьби з ворогами радянської влади у 1935 році на Київщині, за даними Управління обліково-статистичного відділу УДБ НКВС УСРР, мала такий вигляд: всього порушено 3025 справ, притягнуто до відповідальності 4782 особи, заарештовано – 3540 осіб⁴⁹.

Відшліфовану технологічність у сфері обліку та нейтралізації удаваних

⁴⁴ Нікольський В. Вказ. праця. – С. 91.

⁴⁵ ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 32. – Арк. 93.

⁴⁶ Расстрел по разрядке, или Как это делали большевики // Труд. – 1992. – 4 июня.

⁴⁷ ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 105. – Арк. 90.

⁴⁸ Сталинские депортации. 1928–1953. (Россия. XX век. Документы). – М., 2005. – С. 52–53.

групових політичних противників продемонстрували київські чекісти в ході виконання рішень політбюро ЦК КП(б)У від 9 квітня 1936 р. про переселення з Київської і Вінницької областей у Казахстан 15000 господарств, в основному поляків. Результати етнічної депортації на Київщині були вражаючими. До травня 1937 р. з області було переселено й вислано 14 544 сім'ї поляків загальною чисельністю понад 70 тисяч осіб⁵⁰.

Показники сумлінної роботи М. Шарова по припиненню діяльності зарубіжних фашистських, розвідувальних, терористичних центрів та виявленню «контрреволюційних елементів» серед німців, поляків та українців простежується у звіті Київського обласного управління НКВС за 1936 р. Так, по «німецькій лінії» на Київщині в 1936 р. було ліквідовано 19 «ворожих груп», до яких входило 96 осіб (усі засуджені), заведено справи на 68 осіб. «Підризна діяльність поляків» підтверджувалася завершенням 16 групових справ, за якими засудили 38 осіб. Чимало агентурних та слідчих справ у 1936 р. було заведено по так званій «українській лінії»: справа «Націоналісти», справа «Блакитні», справа «Наdejда», справа «Професор» та ін.⁵¹ Всього співробітниками УНКВС по Київській області в 1936 р. було заарештовано понад 2000 осіб⁵².

Як керівництво до дії сприйняв начальник обласного УНКВС М. Шаров постанову Політбюро ЦК КП(б)У від 16 січня 1937 р. про недоліки в роботі Київського обкому КП(б)У. Спільними зусиллями емісарів Кремля, партійного керівництва республіки, органів держбезпеки було здійснено справжній розгром обласного партійного осередку. До травня 1937 р. з 81 працівника Київського обкому партії було замінено 5 заввіділами, 78 завідуючих і заступників завідуючих секторами, 22 інструктори, 32 члени обкому ув'язнили як «ворогів народу»⁵³.

Не менш заповзято київські чекісти долучилися до проведення операції згідно з оперативним наказом НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р. «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів». Заходи по «викорчовуванню всіх антирадянських елементів, які були головними призвідниками всякого роду антирадянських та диверсійних злочинів, як у колгоспах і радгоспах, так і на транспорті та промисловості» розпочалися 5 серпня 1937 р. Згадана операція проходила із суворим дотриманням надісланих інструкцій. Бажання

⁴⁹ ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 41. – Арк. 37.

⁵⁰ Бачинський П. Реабілітовані історією // Київська правда. – 1994. – 16 серпня.

⁵¹ ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 105. – Арк. 3–18.

⁵² Там само. – Ф. 42. – Спр. 26А. – Арк. 10.

⁵³ Бачинський П. Реабілітовані історією // Київська правда. – 1994. – 16 серпня.

вислужитися перед московським керівництвом спонукало наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського звернутися 5 вересня з клопотанням про збільшення ліміту 1-ої категорії на 4200 осіб. Прохання керівника репресивного апарату в УРСР центральним відомством були враховані і вже 16 вересня 1937 р. начальник УНКВС по Київській області М. Шаров отримав додатковий ліміт по 1-й категорії на 900 осіб⁵⁴. Як виявилось згодом і цих «лімітів на смерть» київським чекістам було замало. Станом на 5 жовтня 1937 р. по Київській області в ході виконання наказу № 00447 у в'язницях опинилося 9554 особи⁵⁵, тобто на 3154 осіб більше запланованого.

Не менш продуктивно на початку осені 1937 р. працювали позасудові органи радянської Феміди. Упродовж двох місяців тривалості операції особлива трійка обласного УНКВС устигла винести вердикт 5662 особам (2249 чол. по 1-й категорії; 3413 чол. по 2-й категорії). Через «велику засміченість районів і міст Київської області й особливо м. Києва» кримінальниками та контрреволюційними елементами до репресування були залучені адміністративна трійка обласного УНКВС, суди та спецколегія, які розглянули кримінальні справи на 2864 особи⁵⁶.

Старший майор держбезпеки М. Шаров у доповідній записці від 8 жовтня 1937 р. на ім'я І. Леплевського стверджував: «Дані свідчать, що, незважаючи на значне очищення районів та міст області, все ж до цих пір ще є в наявності в містах, так і в районах Київської області куркулі, кримінальники та інший контрреволюційний елемент, який підлягає репресуванню»⁵⁷. Відповідь народного комісара внутрішніх справ УРСР І. Леплевського надійшла наступного дня: «Встановлений наказом НКВС СРСР № 00447 від 1937 року ліміт по 2-й категорії для Київської області дозволяє збільшити на 250 чоловік»⁵⁸.

Уже 18 жовтня 1937 р. І. Леплевський інформував начальника Київського обласного управління НКВС про додатковий ліміт по першій категорії – 300 осіб, 2-й – 400 осіб. Однак, він зауважував: «Форсуйте роботу Трійки. Врахуйте, що цей ліміт є попереднім, як по першій, так і по другій категоріях. Через декілька днів повідомлю про збільшення ліміту. Звертаю Вашу увагу, що до цих пір Ви по Трійці засуджували в табори стариків, непридатних для роботи. У подальшій роботі Трійки це необхідно усунути»⁵⁹.

---

⁵⁴ ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 105. – Арк. 90.

⁵⁵ Там само. – Арк. 91.

⁵⁶ Там само. – Арк. 93–95.

⁵⁷ Там само. – Арк. 98.

⁵⁸ Там само. – Арк. 145.

⁵⁹ Там само. – Арк. 146.

Одночасно І. Леплевський листувався з наркомом внутрішніх справ СРСР М. Єжовим, прохаючи генерального комісара держбезпеки в черговий раз збільшити ліміти. В результаті задоволення численних клопотань остаточні ліміти для України були встановлені: по 1-й категорії – 26 150 осіб, по 2-й категорії – 37 800 осіб, всього 63 950 осіб, або в 3 рази більше від запланованого. Усього в ході «операції» наприкінці 1937 – на початку 1938 рр. було заарештовано 11 675 жителів республіки. Підсумки «смертоносною» операції згідно з наказом № 00447 по Київській області виглядали таким чином: на 31 грудня 1937 р. «трійкою» облуправління НКВС було засуджено 11 800 осіб, з них по 1-й категорії 5300 осіб, по 2-й категорії 6500 осіб, адміністративною «трійкою» Київського облуправління НКВС, судами та спецколегією – 5702 осіб⁶⁰.

Одночасно з наступом на куркулів у республіці проводилися інші протиправні заходи, пов'язані з репресіями національних меншин. 11 серпня 1937 р. НКВС СРСР розробив оперативний наказ за № 00485, в якому націлював місцеві органи держбезпеки на повну ліквідацію первинних організацій «ПОВ – Польської організації військової». Наказ супроводжувався «Закритим листом про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну й терористичну діяльність польської розвідки в СРСР», в якому йшлося про зв'язки польської контрреволюції з троцькістським центром, контакт з керівником «воєнно-фашистської змови» М. Тухачевським, диверсійно-шкідницьку роботу «ПОВ» в оборонній промисловості, в поточному та мобілізаційному плануванні, на транспорті, в сільському господарстві. Як підготовку до майбутнього військового конфлікту розцінював репресії проти польської меншини і сам нарком внутрішніх справ УРСР. Надсилаючи зазначені документи в місцеві управління НКВС, І. Леплевський 16 серпня 1937 р. вимагав: «І. З 20 серпня 1937 р. розпочати широку операцію, в першу чергу по Червоній Армії, військових заводах, оборонних цехах, залізничному та повітряному транспорту, електросиловому господарству та газових і перегонних заводах. ІІ. Одночасно підготувати до арештів у другу чергу всіх інших осіб». Виконуючи розпорядження керівництва союзного й республіканського НКВС, працівники Київського УНКВС розпочали реалізацію наказу НКВС СРСР за № 00185 від 11 серпня 1937 р. Вельми старанно поставилися київські чекісти і до вказівки наркомату внутрішніх справ УРСР за № 9310 від 24 вересня 1937 р.: «Заарештовувати всіх відвідувачів польського консульства».

В результаті «нанесення оперативного удару по польсько-шпигунському, диверсійному та контрреволюційному націоналістичному підпіллю»

---

⁶⁰ Там само. – Арк. 281–288.

м. Києва та периферії області на 1 жовтня 1937 р. було заарештовано 3003 особи: поляків – 1713 осіб, українців – 791, галичан – 237; євреїв – 114, інших – 148. Співробітники Київського УНКВС «розкрили та ліквідували» 59 польських шпигунсько-диверсійних резидентур, 19 організацій «ПОВ», 32 диверсійно-повстанських групи, 101 агента польської розвідки⁶¹.

Про справжні масштаби «польської операції» в області довідуємося з «Доповідної записки про оперативно-слідчу роботу УНКВС Київської області за час з 1 червня 1937 по 8 січня 1938 року» заступника начальника УНКВС по Київській області майора держбезпеки Бабича начальнику 8 відділу УДБ НКВС УРСР лейтенанту державної безпеки Мунвезу. В ній зазначалося, що на січень 1938 р. в області «по польській лінії» заарештовано 6524 особи. З цієї кількості засуджено НКВС СРСР за особливими списками 4954 особи (по 1-й категорії 4302 особи, по 2-й категорії 652 особи), «трійкою» – 580 осіб (по 1-й категорії – 198, по 2-й – 382 особи)⁶².

Широкого розмаху на Київщині в 1937 р. набула так звана «німецька операція», спричинена наказом НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р., згідно з яким правоохоронні органи мали «нейтралізувати» на підприємствах області німецьких підданих. Проте на практиці в ув'язненні опинилися не лише іноземці, а й радянські громадяни – німці за походженням. Факти свідчили, що в ході реалізації «німецької операції» за причетність до вигаданих організацій «Німці-фашисти», «Тевтонці», «Національний союз німців України», «Національний фашистський центр» Київським обласним УНКВС заарештовано 883 особи.

Оперативний наказ НКВС № 00593 від 20 вересня 1937 р. орієнтував органи держбезпеки на каральні акції проти так званих «харбінців» – колишніх службовців Китайсько-Східної залізниці та реемігрантів Манчжоу-Го. Як і в попередніх випадках, у першу чергу, підлягали арешту «харбінці», що були задіяні у військово-промисловому комплексі або працювали в колгоспах, радгоспах, радянських установах⁶³. На початок 1938 р. відомство М. Шарова змогло «розшукати» у Київській області 70 осіб, яких слідчі змогли кваліфікувати по так званій «харбінській лінії»⁶⁴.

У грудні в УРСР згідно з директивою НКВС СРСР від 30 листопада 1937 р. розпочалася «латиська операція». Напередодні НКВС СРСР розіслав на місця телеграму за № 50499 такого змісту: «Пропонується протягом 48 годин зібрати, перевірити і подати відомості щодо латиських офіційних установ і

⁶¹ Там само. – Спр. 88. – Арк. 116–118.

⁶² Там само.

⁶³ Нікольський В. М. Вказ. праця. – С. 106

⁶⁴ Да СБУ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 105. – Арк. 178.

організацій на території республіки, краю, області, повідомити дислокацію пунктів концентрації латишів, цифрові дані про кількість керівників, членів правління й активу в окремих установах та організаціях. Підготувати арешти всіх керівників та активістів по цих пунктах концентрації латишів, а також раніше врахованих латиських шпигунів, перебіжчиків і антирадянського активу. Операцію стосовно всіх цих категорій активу попередньо провести в один день із подальшим розвитком по типу польської операції».

У відповідності з директивами НКВС станом на січень 1938 р. в тюрмах і слідчих ізоляторах області знаходилося 186 осіб, що потрапили під категорію «латиських шпигунів»⁶⁵. Сотні громадян було заарештовано впродовж другої половини 1937 р. за приналежність до інших різноманітних іноземних розвідок: «румунської» – 163, «японської» – 72, «грецької» – 29.

У зазначений період зросла й кількість порушених кримінальних справ, пов'язаних із викриттям «шкідництва» у сільському господарстві, промисловості, на транспорті. Так, у другому півріччі 1937 р. працівниками органів НКВС у Київській області було виявлено 331 особу, які «своїми діями перешкоджали збільшенню виробництва промислової продукції, виконанню плану хлібозаготівель»⁶⁶.

З особливим розмахом і жорстокістю була проведена органами НКВС у Київському регіоні операція щодо дружин «зрадників Батьківщини» (наказ НКВС СРСР № 00486 від 15 серпня 1937 р.). Статистика свідчила, що лише протягом серпня–грудня 1937 р. в ході спланованої акції за ґратами опинилося 1356 дружин викритих «зрадників Батьківщини».

Значних втрат у духовній сфері зазнала Київщина внаслідок масових каральних операцій по знешкодженню так званої «церковно-сектантської контрреволюції» у регіоні. В боротьбі за формування атеїстичного суспільства було ув'язнено та загинуло, потрапило під репресії понад 1100 віруючих.

Не менш разючими були результати київських чекістів у 1937 р. по виявленню та нейтралізації «широкого підпілля українських націоналістів», яке за короткий період часу вдалося виявити на території області в кількості 2189 осіб⁶⁷. Як довідуємося з архівних джерел, маховик репресій у другій половині 1937 р. не збавляв обертів і проти відступників від «генеральної лінії» ВКП(б) – так званих «троцькістів». Станом на січень 1938 р. співробітники Київського УНКВС заарештували 990 осіб. Крім того, із міста Києва було вислано 689 сімей (1564 осіб), глави яких засуджені за «троцькістську діяльність»⁶⁸.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само. – Арк. 2.

⁶⁷ Там само. – Спр. 31. – Арк. 1.

⁶⁸ Там само. – Спр. 105. – Арк. 177.

Втрати по УРСР в результаті проведених чекістських операцій, обумовлених наказами наркома внутрішніх справ СРСР, являли жахливу картину масових позасудових розправ над людьми. Зокрема, після «викорінення» «петлюрівсько-куркульських елементів», «контрреволюційних націоналістичних кадрів», «шпигунів», «учасників військово-фашистської змови» в Київській області, куди входила територія нинішньої Черкаської, частково Житомирської й Чернігівської областей, протягом другої половини 1937 р. за ґратами опинилося 23081 особа, з них засуджено 19182 особи, в тому числі по 1-й категорії – 9713 осіб, по 2-й – 9450 осіб⁶⁹. Кількість заарештованих органами НКВС у містах Київської області упродовж з 1 липня 1937 р. по 1 лютого 1938 р. складала – 10498 осіб, з них по м. Києву – 6282 особи, Білій Церкві – 476, Борисполю – 243, Василькову – 122, Переяславу – 250, Чорнобилю – 257⁷⁰.

Масштабність баталій київських чекістів із класовим ворогом належним чином була оцінена керівництвом республіки. З нагоди 20-річчя ВУНК-ДПУ-НКВС ЦВК УРСР нагородив орденом Червоної Зірки та бойовою зброєю ряд працівників київського обласного управління НКВС. Серед них: начальник УНКВС по Київській області М. Шаров; його заступник, майор державної безпеки І. Бабич, начальник секретно-політичного відділу, капітан державної безпеки О. Волков; начальник 11-го відділу, старший лейтенант державної безпеки Я. Поясов⁷¹.

Терор, спричинений «лімітами на смерть», секретними циркулярами, наказами, телеграмами вищого політичного керівництва країни, безкарність тих, хто уособлював себе «караючим мечем революції», поставили людиновбивство на конвеєр, породили витончену індустрію нищення народу.

Розстрілювали людей у підвалі внутрішньої тюрми і вночі грузили машини спеціальними кліщами. Ними брали за ший і ноги та закидали на кузов. Загрузивши повністю машину з бортами, покривали брезентом. А потім уночі вивозили в Биківню [...]»⁷².

Винищуючи тисячі людей заради світлого комуністичного майбутнього, радянські спецслужби, позасудові та судові органи карально-репресивної машини керувалися не стільки існуючими правовими нормами, скільки власними відомчими адміністративними правилами. Про численні приклади правового нігілізму в часи «Великого терору» дізнаємося з доповідної за-

---

⁶⁹ Там само. – Арк. 177–178.

⁷⁰ Там само. – Арк. 3.

⁷¹ Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). – К., 2004. – С. 168.

⁷² Там само. – Т. 12. – Арк. 88–89.

писки начальника УНКВС по Київській області М. Шарова, надісланої наприкінці грудня 1937 р. І. Леплевському. Інформуючи наркома внутрішніх справ УРСР про оперативно-слідчу роботу обласного управління НКВС із червня по грудень 1937 р., М. Шаров змушений був указати на «дефекти, виявлені в процесі роботи першої Трійки по Київській області». Так, при оформленні слідчих справ в обвинувальному висновку траплялися випадки, коли по справі звинуваченого допитувалися члени його сім'ї, були відсутні покази свідків, які викривали звинуваченого⁷³.

Проте надавати значення численним порушенням революційної законності, що виражалися в заочних складаннях протоколів допитів свідків, катуваннях ув'язнених, київські чекісти не вважали за потрібне. Звільнення наприкінці січня 1938 р. від обов'язків першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора та обрання М. Хрущова, призначення наркомом внутрішніх справ УРСР О. Успенського замість комісара державної безпеки 2-го рангу І. Леплевського спричинили новий етап масових репресій в УРСР.

В одній з перших своїх шифротелеграм (№ 40027 від 1 лютого 1938 р.), розісланих усім обласним УНКВС УРСР, О. Успенський рекомендував продовжити куркульську операцію: «Наказом НКВС № 00447 Вам додатково затверджений ліміт першої категорії. Роботу Трійки продовжити до 15 березня цього року. Усю операцію розгляду справ закінчити не пізніше вказаного терміну. Закінчення операції доповідайте підсумковою запискою, схему якої повідомимо додатково. При проведенні операції особливу увагу зверніть на очистку транспорту у відповідності директиві № 56. Операцію розпочати негайно»⁷⁴.

«Апетити» Київського обласного УНКВС в реалізації куркульської операції на 1938 р. визначалися в «заявці на додаткові ліміти по 1-й категорії» у кількості 3000 осіб⁷⁵. Суттєва кореляція «лімітів на смерть» змусила наркома О. Успенського в черговий раз звернутись до підлеглих на місцях: «Шифротелеграма № 40076. 1 березня 1938 р. 17 год. 00. Всім начальникам облуправлінь НКВС. По другій категорії лімітів більше не буде. Оперативне завдання полягає в тому, щоб нанести цілеспрямований удар і, в першу чергу, організуючим кадрам к-р. підпілля. У відповідності з цим розгортайте операцію.

Кримінальників в основному пропускайте через міліцейські трійки, на судових трійках розглядайте тільки активних учасників банд-зграй, маючи на увазі, що по кримінальниках додаткових лімітів також не буде.

⁷³ Да СБУ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 105. – Арк. 49–51.

⁷⁴ Там само. – Оп. 31. – Спр. 92. – Арк. 19.

⁷⁵ Там само. – Арк. 75.

Операція по шпигунських елементах (німці, поляки, румуни, греки, болгари, іранці та інші) повинні Вами всебічно розгортатися, вона буде проходити, як і раніше поза лімітами.

Прискорюйте висилку нам альбомних довідок.

Успенський»⁷⁶

Відповідно до нових інструкцій ліміти для «трійки» при Київському обласному управлінні НКВС по 1-й категорії сягнули позначки 4800 осіб⁷⁷. Чинити правосуддя над заарештованими доручалося такому складу особливої трійки: голова – Ісай Бабич (тимчасово виконуючий обов'язки начальника УНКВС Київської області з 29.12.1937 р. по 26.02.1938 р.), перший секретар Київського обкому КПУ Євтушенко, прокурор Горляров. Уже наприкінці березня 1938 р. О. Успенський звернувся до наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова з проханням про затвердження нового персонального складу караючого органу: голова – комбриг Микола Федоров (начальник УНКВС Київської області з 26.02.1938 р. по 28.03.1938 р.), члени трійки: другий секретар Київського обкому КП(б)У М. Костенко, прокурор Горляров⁷⁸. Не викликала нарікань керівництва УРСР діяльність оновленої «трійки» по Київській області у складі старшого лейтенанта держбезпеки І. Шапіро (з 27.03.1938 – заступник начальника обласного УНКВС, із квітня по травень 1938 р. – тимчасово виконуючий обов'язки начальника УНКВС Київської області), секретаря Київського обкому КП(б)У М. Костенка, військового прокурора прикордонних і внутрішніх військ НКВС УРСР М. Гомерова, яка лише з 2 квітня по 10 травня 1938 р. розглянула 683 слідчі справи, засудила 4598 осіб до розстрілу та 61 особу до 10 років виправно-трудових таборів⁷⁹.

Черговим завданням для київських чекістів під орудою майора держбезпеки Ісайї Бабича, а згодом на чолі з комбригом Миколою Федоровим було виявлення та знешкоджено «активно діючих військово-повстанських штабів РОВС, підпільного ЦК есерів, меншовиків та Бунда».

Здатність активно діяти продемонструвало нове керівництво УНКВС Київської області у розпочатій наркомом внутрішніх справ УРСР, комісаром державної безпеки 3-го рангу О. Успенським чистці серед українських чекістів. На 25 лютого 1938 р. кількість заарештованих співробітників органів державної безпеки УРСР налічувала 79 осіб, з них у центральному апараті – 11, в областях 68 осіб⁸⁰. На початок квітня 1938 р. з органів УДБ

⁷⁶ Там само. – Арк. 20.

⁷⁷ Там само. – Арк. 78.

⁷⁸ Там само. – Арк. 57.

⁷⁹ Золотарьов В. А. Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Х., 2004. – С. 122.

⁸⁰ Там само. – Оп. 32. – Спр. 71. – Арк. 3.

НКВС було звільнено 558 осіб, 154 із яких опинилися за ґратами⁸¹. Одночасно О. Успенський вирішив позбавитися від ворожого елемента в неоперативних відділах НКВС УРСР. Репресії торкнулися наглядачів тюрем, бухгалтерів та іншого персоналу. Розшук причетних до контрреволюційних формувань було розпочато і серед співробітників прикордонної охорони та військ НКВС. Не unikнули арештів і працівники УНКВС Київської області. Як агентів української націоналістичної організації репресовано оперуповноважених І. Барановського, Л. Гурова, І. Сергачова, Ф. Корнелишина, Г. Левицького, командира взводу кавалерійського дивізіону УНКВС Київської області О. Діткова. Помер від тортур на допиті 6 серпня 1938 р. старший інспектор відділу кадрів К. Можейко⁸².

Завдання О. Успенського громити в Київській області всіх підозрюваних працівників міліції у діяльності «українського націоналістичного центру» було доручено черговому начальнику обласного управління НКВС (з 28.05.1938 р. по 15.01.1939 р.) капітану держбезпеки Олексію Долгушеву. За задумом наркома, «український націоналістичний центр» повинен був очолювати колишній начальник київської школи міліції О. Ряботенко. Слідчі НКВС розвинули думку свого шефа і в груповій справі на українських міліціонерів з'явилися «неспростовні» факти: «Заарештований Ряботенко показує, що він є учасником антирадянської української націоналістичної організації з 1934 р. і був пов'язаний з центром цієї організації через колишнього голову Київського облвиконкому Василенка (засуджений) і військовим штабом організації в особі Капуловського та Борисенко (заарештовані). Ряботенко, будучи по своїм переконанням українським націоналістом, проводив антирадянську націоналістичну роботу в Київській школі міліції [...]. Після залишення школи (очолив УРСМ УНКВС Донецької області. – Авт.) на його місце був призначений інший націоналіст Стефанський (засуджений), який продовжив антирадянську націоналістичну роботу до останнього часу. Таким чином Київська школа міліції 10 років була в руках націоналістів [...]. Ряботенком завербовані: його колишній заступник по УРСМ Київської області Добжинський, колишній начальник 1 відділення міліції міста Києва Капустян»⁸³. У довгому переліку заарештованих командного та керівного складу міліції (213 осіб), унаслідок «очищення» правоохоронних органів УРСР від «ворожого правотроцькістського та буржуазно-націоналістичного елемента», опинилися начальник

⁸¹ Золотарьов В. А. Вказ. праця. – С. 163.

⁸² Органи державної безпеки Київщини у фотографіях та документах (1919–1991). – К., 2004. – С. 169–171.

⁸³ ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 71. – Арк. 55–61.

6 відділення міліції м. Києва Белінський, начальник Білоцерківського районного відділу міліції Лелеко, начальник Переяславського районного відділу Бондаренко, начальник Чорнобильського відділу Головченко, начальник Димерського відділу Безмолитвенний⁸⁴.

На початок листопада 1938 р. під слідством в органах НКВС Київської області перебувало 330 осіб, із них обвинувачених: у «троцькізмі» – 50 чол.; «українській контрреволюції» – 58 чол.; «польській контрреволюції та шпигунстві» – 65 чол.; «антирадянській агітації» – 85 чол.; шкідництві в колгоспах, радгоспах, на підприємствах – 26 чол.⁸⁵

Припинення інтенсивної репресивної практики стало помітним лише після прийняття постанови Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б)У від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та проведення слідства», згідно з якою заборонялися будь-які масові операції, пов'язані з арештом і висланням громадян, встановлювалися персональна відповідальність працівників НКВС та прокуратури за кожний незаконний арешт. Офіційному документу передувала директива ЦК ВКП(б) за № П 4384 від 14 листопада 1938 р. «Про облік та перевірку в партійних органах відповідальних співробітників НКВС СРСР» за підписом Й. Сталіна, яка рекомендувала міськкомам, обкомам, крайкомам та ЦК Нацкомпартій вжити відповідні заходи щодо очищення органів НКВС від співробітників, які не заслугоували політичної довіри⁸⁶. Санкціонована вищим політичним керівництвом кампанія по виявленню недоліків та спотворень у діяльності репресивних органів призвела до масової ротації у центральному апараті НКВС СРСР (у грудні 1938 р. новим наркомом внутрішніх справ СРСР став Л. Берія), усуненню від виконання обов'язків майже всіх керівників республіканських, крайових, обласних УНКВС.

На виконання рішень Кремля по «відновленню соціалістичної законності» 3 лютого 1939 р. пленум Київського обкому КП(б)У заслухав повідомлення М. Хрущова, прийняв рішення про виключення колишнього начальника Управління НКВС по Київській області Олексія Долгушева зі складу членів бюро та членів пленуму обкому КП(б)У як «ворога народу» (репресований у 1939 р., подальша доля невідома. – Авт.) Не unikнув покарання й начальник Кагановицького райвідділу НКВС І. Рябиш. За фальсифікацію кримінальних справ на жителів Кагановицького району Київської області та застосування

---

⁸⁴ Там само. – Арк. 281, 286.

⁸⁵ Там само. – Арк. 18.

⁸⁶ Лубянка, Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938. – М., 2004. – С. 604–606.

недозволених методів ведення слідства І. Рябиша у 1939 р. було звільнено з органів НКВС «за неможливістю подальшого використання»⁸⁷. Того ж року полишив лави чекістів секретар «трійки» УНКВС Київської області С. Альтзіцер, звинувачений у «фальсифікації повісток на трійку»⁸⁸.

Водночас з кампанією усунення недоліків у роботі НКВС УРСР та дотримання кримінально-процесуальних норм у проведенні слідства в часи так званої «берієвської відлиги» було здійснено декілька кроків щодо скорочення термінів ув'язнення та звільнення з таборів репресованих осіб. Вибіркове зняття «судимості з засуджених колишніми колегами ОДПУ СРСР, Особливою нарадою та трійками ОДПУ-НКВС за всіма пунктами статті 58 КК РРФСР та відповідними статтями кримінальних кодексів союзних республік при подачі заяв, якщо засуджені особи впродовж трьох років після звільнення не вчинили нових злочинів і займалися весь цей час суспільно-корисною працею» створювало лише ілюзію лібералізації радянської політично-правової системи. Карально-репресивна машина СРСР напередодні Другої світової війни продовжувала функціонувати, лише на деякий час пригальмувавши оберти у центральних та східних областях України. В Київській області упродовж 1939 р. кількість засуджених осіб судовими органами та Особливою нарадою при НКВС СРСР становила 433 особи (українці – 255; росіяни – 40, білоруси – 4, китайці – 1, німці – 4, євреї – 35, поляки – 25, іранці – 62), з них до вищої міри покарання – 2 особи; від 5 до 10 років включно – 236 осіб; до 5 років та заслання, примусові роботи – 195 осіб⁸⁹. У 1940 р. було винесено вироків та рішень судів стосовно 124 осіб⁹⁰, що було майже в 4 рази менше у порівнянні з 1939 р.

Таким чином, масштаби каральної практики у Київській області в 1939–1940 роках були значно меншими у порівнянні з часами «великого терору». Як свідчать архівні документи Служби Безпеки України, за період з 1939 по 18 вересня 1941 рр. (переддень окупації гітлерівцями м. Києва) таємне кладовище НКВС у Биківнянському лісі поповнилося 2563 тілами «буржуазних націоналістів», «шпигунів», «терористів»⁹¹.

Суттєві корективи в діяльність органів держбезпеки привнесла Велика Вітчизняна війна. У перші години воєнних дій Радянського Союзу з Німеччиною наркомат держбезпеки СРСР надіслав територіальним органам

⁸⁷ Органи державної безпеки Київщини (1917–2008) у фотографіях та документах. – К., 2008. – С. 244.

⁸⁸ Там само. – С. 243.

⁸⁹ ДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 41. – Арк. 37.

⁹⁰ Нікольський В. Вказ. праця. – С. 435.

⁹¹ ГДА СБУ. – Спр. 518. – Арк. 290.

директиву за № 127/5809, в якій настійно рекомендувалося провести ретельні заходи по «вилученню контрреволюційного та шпигунського елементу», припиненню «всіляких спроб ворожих елементів завдати шкоди Радянській владі»⁹². Посиленню репресивних заходів сприяли укази Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» та «Про проголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану» від 22 червня 1941 р., згідно з якими на органи НКВС та НКДБ покладалася підготовча робота стосовно виселення осіб, визнаних соціально небезпечними, взяття на облік всіх неблагонадійних громадян, разом з їх родинами з прифронтової зони та практичні кроки у здійсненні депортації протягом 48 годин⁹³.

Уже в перший день війни органи НКДБ Київщини провели арешти «сумнівних» осіб за заздалегідь підготовленими списками.

Поряд із проведенням оперативної роботи щодо запобігання підривної діяльності фашистських спецслужб, забезпечення безпеки промислових об'єктів, транспорту, органи НКДБ Київщини змушені були виконувати директиву наркома держбезпеки В. Меркулова від 23 червня 1941 р., в якій містилася вказівка щодо вирішення питання вивозу переважної більшості арештованих, які числяться за НКДБ, НКВС, судом та прокуратурою, до центральних та східних районів СРСР. Крім того, обласні управління НКДБ УРСР у стислі терміни мали розглянути справи арештованих та скласти списки на тих, котрих «доцільно розстріляти»⁹⁴. На початку липня 1941 р. нарком держбезпеки УРСР П. Мешик затвердив перші списки закінчених слідчих справ на громадян, які утримувались в київській тюрмі і підлягали розстрілу згідно з телеграмою В. Меркулова. Уже 6 липня 1941 р. вищу міру покарання було застосовано до 68 осіб, які перебували в ув'язненні за політичними статтями. 8 липня 1941 р. вибули «за першою категорією» ще 13 осіб. Усього у столиці УРСР напередодні окупації німецькими військами було розстріляно 473 особи⁹⁵.

Пріоритетним напрямком чекістських органів на визволеній території Київщини у 1944–1952 рр. було виявлення та ліквідація осередків Організації українських націоналістів.

---

⁹² Органи государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. II. – Кн. 1. – С. 35.

⁹³ Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси. – К., 2002. – С. 680.

⁹⁴ Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси. – К., 2002. – С. 680.

⁹⁵ Кулаковський П. Розстріляні на початку війни // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. – № 1. – С. 192.

У розряд ворожих радянській владі потрапила і відроджена під час Другої світової війни Українська автокефальна православна церква. Єпископат і переважна частина рядового духовенства УАПЦ, за винятком митрополита Феофіла Булдовського, який, не покаювшись, помер у тюремній лікарні, змушені були виїхати за кордон. Іншій частині духовенства, що не полишила Батьківщину, запропонували пройти так звану процедуру «очищення» від автокефалізму, привселюдно осудити послідовників митрополита Полікарпа (Сікорського) і «возз'єднатися» із російським православ'ям. Священиків, які відмовилися від проходження «покаянної» процедури, чекали значні терміни заслання або нелегальна душпастирська діяльність. В 1946 р. Управління НКДБ по Київській області інформувало центр про арешт 47 служителів культу⁹⁶.

Водночас у будні повоєнного десятиліття органи НКДБ Київщини повернулися до «традиційної клієнтури» – «антирадянського елемента». В 1948 р. з 1309 заарештованих ліву частку склали особи, обвинувачені в антирадянській діяльності⁹⁷. Незважаючи на зменшення динаміки репресій у наступні роки (1949 р. заарештовано 717 осіб, 1950 р. – 688 осіб, 1951 р. – 415 осіб, 1952 р. – 224 особи, із них 215 звинувачені в антирадянській діяльності⁹⁸), спецслужби так само як в 1920–1930-ті рр. продовжували виявляти та знешкоджувати учасників колишніх політпартій. В 1948 р. було заарештовано 12 учасників контрреволюційних організацій, в наступному році за ґрати потрапило 32 «троцькісти», 4 «правих», 2 анархісти, 3 есери⁹⁹. В розподілі обвинувачень, заарештованих в 1950 р., учасників контрреволюційних організацій нараховувалось 13 осіб (9 «троцькістів», 3 «правих», 1 меншовик)¹⁰⁰.

Смерть Й. Сталіна 5 березня 1953 р., висвітлила нагальну необхідність модернізації правлячого режиму в СРСР. Прагнення реформувати тоталітарну систему, перетворити її на більш життєздатний суспільний організм, спроможний адекватно реагувати на виклики часу, спонукало нових керманців держави відмовитись від терористичних методів управління, масових політичних репресій, гіпертрофованого ідеологічного контролю. Усвідомлення партійною номенклатурою безперспективності державного тероризму поклато початок розгортанню у Радянському Союзі складних і суперечливих спроб трансформації тоталітарних структур.

⁹⁶ Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 42. – Спр. 62. – Т. 2. – Арк. 14.

⁹⁷ Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 42. – Спр. 69. – Т. 3. – Арк. 43.

⁹⁸ Там само. – Спр. 72. – Арк. 3; Спр. 75. – Арк. 2; Спр. 82. – Арк. 2, 4.

⁹⁹ Там само. – Спр. 72. – Арк. 11.

¹⁰⁰ Там само. – Спр. 75. – Арк. 13.

Процеси десталінізації радянського суспільства розпочалися ще навесні 1953 року. 27 березня 1953 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР про часткову амністію ув'язнених. Законодавчий акт не передбачав амністії громадян, засуджених за контрреволюційні злочини на термін більший ніж 5 років, проте був безперечним кроком уперед. Згідно з рішенням вищого законодавчого органу СРСР станом на 25 травня 1953 року кількість амністованих по Київській області складала 2631 особу¹⁰¹. У квітні 1953 р. були прийняті рішення, за якими звільнили осіб, залучених у «справі лікарів». У вересні 1953 р. Президія Верховної Ради СРСР своїм законодавчим актом надала Верховному Суду право за протестами Генерального прокурора переглядати рішення колишніх колегій ОДПУ, «трійок» НКВС та «особливої наради» при НКВС-НКДБ-МВС-МДБ СРСР.

Відсутність у наступників Сталіна бажання, а також змоги дотримуватися моделі «класичного сталінізму» позначилось також і на звуженні діяльності потужного репресивного апарату в країні. Інстинкт самозбереження, розвинутий з часів сталінських «чисток» і репресій, штовхав керівництво КПРС на прийняття законодавчих рішень, націлених на зниження державного статусу органів держбезпеки. Відповідно до постанов Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1954 року та Ради Міністрів СРСР від 12 березня 1954 р. зі складу Міністерства внутрішніх справ було виділено Комітет державної безпеки (очолив І. Серов, а в УРСР – В. Нікітченко) як самостійний орган при союзному уряді зі значним скороченням функцій внутрішньополітичного контролю та розшуку.

Із системи органів МВС-КДБ повністю вилучались надані їм свого часу судові функції. Постановою Президії Верховної Ради СРСР від 1 вересня 1953 р. були ліквідовані інструменти терору – військові трибунали, Особлива нарада при Міністерстві внутрішніх справ СРСР, яка мала право виносити вирoki навіть заочно. Позитивне значення мали заходи, спрямовані на підвищення ролі прокурорського нагляду. Замість внутрішньої прокуратури МВС-МДБ у системі Прокуратури СРСР утворювався спеціальний відділ, що мав контролювати діяльність цих правоохоронних органів. Наступні кроки в даному напрямку конкретизувала постанова ЦК КПРС від 19 січня 1955 р. «Про заходи по дальшому зміцненню соціалістичної законності й посиленню прокурорського нагляду».

Позитивним змінам в суспільно-демократичному житті в країні сприяв комплекс заходів, здійснюваних державою для поновлення репутації, доброго імені громадян, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності в період утвердження й функціонування радянської тоталітарної системи.

---

¹⁰¹ Политическое руководство Украины. 1938–1989 / Сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур и др. – М., 2006. – С. 191.

Процес реабілітації розпочався у вересні 1953 р., коли Верховному Суду СРСР було надано право переглядати за протестами Генерального прокурора рішення колишніх колегій ДПУ, «трійок» і «особливої наради» при НКВС-МДБ-МВС СРСР. Перші рішення щодо реабілітації приймалися з певною обережністю та з урахуванням розстановки сил політичного керівництва країни. У 1953 р. було здійснено перегляд справ деяких жертв сталінських репресій. Процедура реабілітації стосувалася лише окремих партійних і державних діячів та членів їх сімей. Відносної масовості процес звільнення незаконно репресованих громадян набув у травні 1954 р. з прийняттям постанови Ради Міністрів СРСР «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, що утримуються в таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР і знаходяться в засланні на поселенні». Ця постанова передбачала створення центральних і місцевих комісій, які були наділені особливими правами та повноваженнями і проводили реабілітацію та звільнення безпосередньо у місцях позбавлення волі. Протягом червня 1954 – лютого 1956 рр. Київською обласною комісією було переглянуто 3969 справ на 5340 репресованих громадян¹⁰². Загалом у зазначений період завдяки діяльності 26-ти обласних комісій, Прокуратури УРСР, Верховного Суду УРСР, трибуналів військових округів було звільнено близько 15 тис. незаконно репресованих громадян, із яких 1801 особу було повністю реабілітовано. Кількість осіб, які повернулися з місць ув'язнення протягом 1953–1955 рр. на Київщину, складала 10 019 осіб, з яких лише 146 громадян не були трудовлаштовані¹⁰³.

Особливістю першого етапу реабілітаційних заходів в період із березня 1953 по 1956 рр. було те, що вони не стосувалися причин політичних репресій, ролі Й. Сталіна та його найближчого оточення. Одночасно з процесом вибіркової реабілітації не припинялися арешти органами держбезпеки громадян «неблаголюбних до радянської влади». Так, в 1953 р. на Київщині за ґратами опинилось 142 особи¹⁰⁴. Серед них: Н. Сорокопуд, Я. Сліпенький, Е. Ратушна, В. Оратовська, Т. Черкес – члени громади п'ятидесятників; пенсіонерка К. Аверьянова, яка в січні 1953 р. в комунальній квартирі при обговоренні газетної статті про арешти лікарів «висловлювала наклепницькі видумки на адресу окремих керівників», розповідала антирадянські анекдоти¹⁰⁵ та ін. В наступному році кількість жителів Київщини, ізольованих від радянського суспільства складала 14 осіб¹⁰⁶, а в період з 1 січня 1955 р. по 1 січня 1956 р. – 15 чол.¹⁰⁷.

¹⁰² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4306. – Арк. 27.

¹⁰³ Там само. – Спр. 4307. – Арк. 4.

¹⁰⁴ ГДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 82. – Арк. 21.

¹⁰⁵ 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Аннотированный каталог. Март 1953–1991. – М., 1999. – С. 101, 195.

¹⁰⁶ Нікольський В. Вказ. праця. – С. 582.

¹⁰⁷ ГДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 99. – Арк. 34.

Проводячи моніторинг розбурканого хрущовськими реформами українського суспільства органи держбезпеки констатували, що в другій половині 1956 року кількість антирадянських проявів серед інтелігенції та молоді, особливо в потужних промислових та культурних центрах УРСР, різко збільшилась. Аналізуючи протестні настрої серед населення Української РСР, органи КДБ прийшли до висновку, що в переважній більшості антирадянські прояви виражалися у закликах до зміни державного устрою в СРСР, наклепах на марксистсько-ленінську теорію, внутрішню та зовнішню політику КПРС, образах на адресу вищого партійного керівництва.

У рік XX з'їзду КПРС на Київщині за антирадянську діяльність було заарештовано 62 особи за розповсюдження антирадянських листівок¹⁰⁸. Особливу стурбованість спецслужб, вищого партійного керівництва республіки викликало реагування населення на події Угорської революції 1956 р. Під час чекістської операції 6 листопада 1956 р. в Криму на відпочинку затримали фельдшера лікарні селища Буча Києво-Святошинського району Київської області Івана Веретильного, який відверто висловлював свою солідарність угорським революціонерам¹⁰⁹.

У 1957 р. році на лаві підсудних опинилися жителі Київщини І. Бельський, звинувачений в написанні анонімних антирадянських листів на адресу газети «Правда», а також будівельник із Чорнобильського району К. Шарапа, якому інкримінувалося розповсюдження листівок із закликом боротися з радянською владою та антирадянські надписи на будівлі Київської міської ради¹¹⁰. Усього упродовж 1957 р. органи КДБ Київщини спромоглися заарештувати 10 осіб, які займалися антирадянською діяльністю та виявити 3 антирадянські групи¹¹¹.

У фондах ЦК КПРС, ЦК Компартії України, місцевих партійних органів другої половини 1950–1980-х рр. знаходимо чимало яскравих документів, які визначали «генеральну лінію боротьби з українським буржуазним націоналізмом». У відповідності з новими реаліями формувалася і законодавча та нормативна база, яка значною мірою розширяла можливості владних структур у здійсненні політичних репресій (Закон СРСР від 25 грудня 1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», запровадження в кримінальні кодекси союзних республік статті – «антирадянська агітація та пропаганда» (ст. 62 КК УРСР), численні інструкції та рекомендації КДБ при Раді Міністрів СРСР, Генеральної прокуратури СРСР, Верховного Суду СРСР, підвідомчих їм республіканських

¹⁰⁸ Там само. – Спр. 106. – Арк. 16–17.

¹⁰⁹ Там само. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 34.

¹¹⁰ Там само. – С. 327, 402.

¹¹¹ Там само. – Спр. 106. – Арк. 16–17.

органів). Причому своєрідними координаторами усієї роботи, спрямованої проти інакодумства, залишалися центральні та місцеві партійні органи, а також створені у відповідності з постановою ЦК КПРС від 17 червня 1967 р. П'ять управлінь КДБ при Раді міністрів СРСР, п'ять управлінь-відділи в територіальних органах держбезпеки.

Вагомими «здобутками» відзначилася діяльність органів КДБ та прокуратури і в боротьбі «із розповсюдженням завідомо наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний устрій» (ст. 187-1), внаслідок чого в 1967 р. – першій половині 1971 р. було засуджено 13 жителів Київщини¹¹².

Не виявив милосердя до працівників Київської ГЕС Олександра Назаренка, Василя Кондрюкова, Валентина Карпенка Київський обласний суд, який 31 січня 1969 р. визнав їх винними «у виготовленні, зберіганні та розповсюдженні наклепницької літератури, проведенні антирадянської агітації в усній формі» і засудив відповідно до п'яти, трьох і півтора років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах суворого режиму¹¹³.

Наприкінці 1970-х рр. за участь у діяльності Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод був притягнутий до кримінальної відповідальності уродженець с. Ксаверівка (поблизу Києва) правозахисник Юрій Литвин (10 років ув'язнення і 5 років заслання).

Свою безкомпромісність владні структури довели і при вирішенні долі Ганни Шевчук із м. Біла Церква Київської області, яка була засуджена в 1981 р. до трьох років виправно-трудовах таборів за участь у петиційній кампанії, зборі інформації стосовно українського правозахисного руху¹¹⁴. В 1984 р. сумну статистику політичних репресій на Київщині поповнив житель м. Ірпеня Київської області кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Українського інституту по розробці машин та обладнання для переробки пластмас М. Д. Фурасов, якому було висунуто звинувачення в поширенні антирадянських листів «Делегатам XXV з'їзду КПРС», «Звернення російського визвольного руху до російського та українського народів»¹¹⁵.

У 1960–1970-х рр. із новою силою здійснюються переслідування «непокірних», «незручних» та «негідних» віруючих євангельських християн-баптистів. Ряд прийнятих нормативних і законодавчих актів розв'язували руки правоохоронним органам. Так, указ президії верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. передбачав кримінальну відповідальність за дії, що

¹¹² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 546. – Арк. 78.

¹¹³ Архів УСБУ в Івано-Франківській області. – Спр. 6111-П. – Т. 3. – Арк. 295–297.

¹¹⁴ Вести из СССР... – Т. 2. – С. 11.

¹¹⁵ Там само. – С. 809.

порушували законодавство про релігійні культу¹¹⁶. На його основі лише в 1966 р. за даними ради Церков ЄХБ, поданими до ООН, правоохоронними органами України було притягнуто до кримінальної відповідальності близько 40 баптистів, у тому числі віруючі Київщини: П. Оверчук, С. Лунченко, Г. Мегедь, В. Шупортяк¹¹⁷. У ході боротьби з релігійними дисидентами органи держбезпеки намагалися ліквідувати підпільне видавництво Спілки Церков ЄХБ «Християнин». Наприкінці жовтня 1974 р. структурам КДБ удалося викрити одну з підпільних друкарень видавництва «Християнин». Поміж 7 заарештованих був мешканець с. Мала Солтанівка Київської області К. Гриценко¹¹⁸. Арешти і суди активістів церковної опозиції у середовищі ЄХБ продовжувались і на початку 1980-х рр. У 1981 р. за ст. 138, ч. 2; ст. 187, ч. 1; ст. 209, ч. 1 чотири роки таборів та 4 роки заслання отримав житель с. Петровське на Київщині Я. Іващенко. У квітні 1984 р. у м. Біла Церква відбулася судова розправа над Дж. Бабенко (ст. 187, ч. 1)¹¹⁹.

Лише проголошення КПРС курсу на перебудову радянського суспільства в середині 1980-х років пригальмовує, а наприкінці 1988 р. припиняє дію маховика репресій як за релігійною ознакою, так і за інакодумство.

Виявлені архівні матеріали, а також опублікована документальна база дають підстави стверджувати, що Київщина внаслідок географічної специфіки та етнічної строкатості упродовж 1920–1980-х років постійно перебувала в епіцентрі репресивних заходів радянської влади. Політичні репресії на Київщині у досліджуваний період носили перманентний характер і являли собою комбінацію директив центру та локальних ініціатив місцевих органів влади у боротьбі з «ворогами «народу».

---

¹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 288. – Оп. 9. – Спр. 2938. – Арк. 64.

¹¹⁷ Там само. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 72. – Арк. 18–19.

¹¹⁸ Преследование верующих // Хроника текущих событий. – 1974. – Вып. 34.

¹¹⁹ Лахно О. П. Опозиція в євангельсько-баптистському русі в УРСР (середина 40-х–80-ті роки ХХ століття). Дисертація на здобуття ступеня канд. іст. наук. – Полтава, 2008. – С. 195–196.

РОЗДІЛ II

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

ПЕРЕДМОВА

Реабілітація жертв терору і різного роду масових репресій повертає українському суспільству чесні імена мільйонів наших славних співвітчизників. Громадяни старшого покоління добре пам'ятають терор і репресії 30-х – початку 50-х років. Вони з вдячністю сприймають видані збірники документів, історико-публіцистичні і художні твори про реабілітацію жертв сталінізму. Адже в них йдеться про трагедію, яку пережили вони, їхні батьки, брати, сестри, родичі і близькі.

Але, на жаль, залишилося дуже мало людей, які могли б розповісти про більшовицький терор і репресії з жовтня 1917 по 1930 рік. Про них майже нічого не друкувалося в колишньому СРСР. Радянська історіографія всіляко замовчувала цей період навіть після викриття культу особи Й. Сталіна і його наслідків, намагаючись не згадувати про мільйони жертв терору в 1917–1922 роках, коли радянський уряд очолював В. Ленін.

У книгах істориків, юристів та інших можна знайти лише сухі згадки про те, що В. Ленін був прихильником жорстоких репресивних заходів у період громадянської війни, а після її закінчення він – добренький російський демократ. Цензура пильнувала, щоб інформацію про наслідки ленінського терору не побачило суспільство. Партійні і державні органи зберігали документи і матеріали про них у спецфондах архівів і не видавали їх навіть дослідникам-комуністам.

Український народ першим відчув, що таке марксистсько-ленінське самовизначення націй. Ультиматум Українській Центральній Раді, підписаний В. Леніним і Л. Троцьким 3 грудня 1917 р., оголошення війни Україні, масовий розстріл юнаків під Крутами і жорстокий терор у Києві в січні–лютому 1918 р., внаслідок яких загинуло понад 5000 чоловік, свідчили про те, що російські більшовики стоять на позиції – «не було, немає і не повинно бути самостійної, незалежної України».

У розділі вміщено документи і матеріали про політичні репресії в Україні і на Київщині за доби соціалізму і реабілітацію потерпілих. Основна частина документів взята з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Київської області. Широко також використані документи і матеріали, опубліковані в періодичній пресі тих років. Газети і журнали того часу стали бібліографічною рідкістю. Деякі документи взяті зі збірників, виданих у 90-х роках.

Обсяг розділу не дав можливості включити більшість виявлених документів. Для публікації відібрані найцінніші з них, передусім документи Української Центральної Ради, її виконавчого органу – Генерального Сек-

ретаріату, Директорії, різних політичних партій соціалістичного напрямку, що діяли на Київщині, підпільних антирадянських організацій і партизанських загонів періоду 1917–1922 років, рішення ЦК КП(б)У, уряду України, губернських, обласних і окружних партійних та державних органів про застосування репресивних заходів і повідомлення про їх наслідки.

Особливу цінність становлять документи і матеріали про національно-визвольний рух на Київщині в 1917–1922 роках, про жорстокі масові репресії більшовиків, примусову колективізацію та «Великий терор» 30-х років.

З незалежних від упорядників причин вони не мали можливості використати повною мірою документи і матеріали так званого президентського архіву Російської Федерації, які мають безпосереднє відношення до Київщини. Але документи, взяті із опублікованих праць і періодики, дають повне уявлення про масштаби репресій, хто і як їх виконував.

Документи і матеріали свідчать:

а) прапор національно-визвольної боротьби в Україні підняли українські демократичні партії соціалістичного напрямку – УСДРП, УПСР, УСФ, громадські і наукові організації, що перебували у Києві;

б) рушійною силою цієї боротьби було селянство, а його натхненником – національна інтелігенція;

в) учасники національно-визвольного руху були не контрреволюціонери, націоналісти і бандити, як їх називали більшовики, а справжні герої, патріоти України;

г) головним ворогом українського народу в боротьбі за створення незалежної суверенної держави була РКП(б) і її філіал – КП(б)У;

д) саме В. Ленін, Л. Троцький, Й. Сталін були ініціаторами розв'язання довготривалої кровопролитної війни проти України, а безпосереднім виконавцем їхніх директив – українські більшовики;

е) колективізація сільського господарства здійснювалася за допомогою жорстоких репресивних заходів;

є) нечувані голоди 1921–1923, 1932–1933 і 1946–1947 років в Україні були штучно створені В. Леніним, Й. Сталіним та республіканськими керівниками;

ж) основним об'єктом репресій 30-х і наступних років були колишні учасники національно-визвольного руху, національна інтелігенція, духовництво та розкуркулені селяни;

з) що лише смерть комуністичного тирана – Й. Сталіна дала можливість реабілітувати мільйони жертв репресій соціалізму.

Археографічне оформлення документів здійснено з дотриманням правил і особливостей підготовки видань науково-популярного типу. Датування

документів до 1 лютого 1918 року подано за старим стилем, з 1 лютого – за новим. Мова і стиль документів збережені. Витяги з документів даються в тих випадках, коли значна частина тексту не стосується теми розділу. У заголовках до таких документів сказано: «Із протоколу», «Із стенограми» тощо. Текст, дописаний упорядниками, друкується у квадратних дужках. Опущені слова або частину тексту позначено трьома крапками. Де потрібно, подано підрядкові, а в кінці розділу – реальні примітки і перелік документів.

№ 1

РЕЗОЛЮЦІЯ МАЛОЇ РАДИ В ЗВ'ЯЗКУ З ПОВСТАННЯМ БІЛЬШОВИКІВ У ПЕТРОГРАДІ

27 жовтня 1917 р.

Признаючи, що влада як в цілій державі, так і в кожному окремому краю повинна перейти до рук революційної демократії і вважаючи недопустимим перехід всієї влади до рук Рад робітничьких та солдатських депутатів, які складають тільки частину організованої революційної демократії; Центральна Українська Рада [1] висловлюється проти повстання в Петрограді і буде завзято боротися з всякими спробами піддержки цього повстання на Україні.

Нова Рада. – 1917. – 28 жовт.

№ 2

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВСТАННЯМ У ПЕТРОГРАДІ

27 жовтня 1917 р.

До всіх громадян України.

В Петрограді зчинилися криваві події, що загрожують погубити здобутки революції. Частина людности Петрограду, за проводом більшовиків, повстала озброєно проти Тимчасового правительства і хоче накинати свою волю Російській Республіці.

Генеральний Секретаріат України, яко вища краєва влада, створена Українською Центральною Радою і створена Тимчасовим правительством, закликає людність України до спокою. Разом зо всіма революційними силами України Генеральний Секретаріат буде рішуче боротись з всякими спробами підтримувати петроградське повстання.

Громадяне України! Виявіть себе вірними оборонцями волі і ворогами анархії, яка може віддалити Всеросійські та Всеукраїнські Установчі Збори і привести до загину рідний край.

Генеральний Секретаріат України.

27 жовтня 1917 року.

Нова Рада. – 1917. – 28 жовт.

№ 3

ІІІ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

7 листопада 1917 р.

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях йде межиусобна і кривава боротьба. Центрального правительства нема, і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади, сильної, єдиної, народної, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український, Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся влада творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і владу на рідній землі, ми тою силою і владою станемо на охороні прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож, оповіщаємо:

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія без Криму. Остаточне визначення кордонів Української Народної Республіки, щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів.

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського призначення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі – касується. Признаючи, що землі ті є власністю всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві по земельних справах негайно виробити закон про те, як поряdkувати земельним комітетом, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території народної Республіки України з цього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілу продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному секретарству праці від цього дня разом з представництвом від робітництва встановити державний контроль над продукцією на Україні, відстоюючи інтереси як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидче. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу.

Останнім часом ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Однині на землі республіки Української смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як вже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не притягнений, дається повна амністія. Про це негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному секретарству судових справ зро-

бити всі заходи до упорядкування судівництва і привести його до згоди з правовими поняттями народу.

Генеральному секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, страйків, недоторканності особи, мешкання, право і можливість застосування місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі роки боровся за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Генеральному секретарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народна Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт, ті частини Російської республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народної Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, закликаємо всіх до рішучої боротьби зі всяким безладдям і руйнівництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і непереможній республіці Росії здоров'я, силу і нову долю. Вироблення тих форм має бути переведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів признаємо 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх – 9 січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

У Києві, 7 листопада 1917 р.

Нова Рада. – 1917. – 8 листоп.

**УЛЬТИМАТУМ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РАДЯНСЬКОЇ
РОСІЇ УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ***3 грудня 1917 р.*

Всем срочно. Немедленно сообщить по радиотелеграфу в Киев.

Всем Советам и армейским депутатам.

Исходя из интересов единства и братского союза рабочих и трудящихся, эксплуатируемых масс в борьбе за социализм, исходя из признания этих принципов многочисленными решениями органов революционной демократии, Советов, и особенно Второго Всероссийского съезда Советов, социалистическое правительство России, Совет Народных Комиссаров, еще раз подтверждает право на самоопределение за всеми нациями, которые угнетались царизмом и великорусской буржуазией, вплоть до права этих наций отделиться от России.

Поэтому мы, Совет Народных Комиссаров, признаем народную Украинскую республику, ее право совершенно отделиться от России или вступить в договор с Российской республикой на федеративных и тому подобных взаимоотношениях между ними.

Все, что касается национальных прав и национальной независимости украинского народа, признается нами, Советом Народных Комиссаров, тотчас же, без ограничений и безусловно.

Против финляндской буржуазной республики, которая пока остается буржуазной, мы не сделали ни одного шага в смысле ограничения национальных прав и национальной независимости финского народа, и не сделаем никаких шагов, ограничивающих национальную независимость какой бы то ни было нации из числа входивших и желающих входить в состав Российской республики.

Мы обвиняем Раду в том, что прикрываясь национальными фразами, она ведет двусмысленную буржуазную политику, которая давно уже выражается в непризнании Радой Советов и Советской власти на Украине между прочим, Рада отказывается созвать, по требованию Советов Украины, краевой съезд украинских Советов немедленно. Эта двусмысленная политика, лишаящая нас возможности признать Раду, как полномочного представителя трудящихся и эксплуатируемых масс Украинской республики, довела Раду в самое последнее время до шагов, означающих уничтожение всякой возможности соглашения.

Таковыми шагами явились, во-первых, дезорганизация фронта.

Рада перемещает и отзывает односторонними приказами украинские части с фронта, разрушая таким образом единый фронт до размежевания, осуществимого лишь путем организованного соглашения правительств обеих республик.

Во-вторых, Рада приступила к разоружению советских войск, находящихся на Украине.

В-третьих, Рада оказывает поддержку кадетски-калединскому заговору и восстанию против советской власти. Ссылаясь заведомо ложно на автономные будто бы права «Дона и Кубани», прикрывая этим калединские контрреволюционные выступления, идущие вразрез с интересами и требованиями громадного большинства трудового казачества, Рада пропускает через свою территорию войска к Каледину, отказываясь пропускать войска против Каледина.

Становясь на этот путь неслыханной измены революции, на путь поддержки злейших врагов как национальной независимости народов России, так и советской власти, врагов трудящейся и эксплуатируемой массы, кадетов и калединцев. Рада вынудила бы нас объявить, без всяких колебаний, войну ей, даже если бы она была уже вполне формально признанным и бесспорным органом высшей государственной власти, независимой буржуазной республики украинской.

В настоящее время, ввиду всех вышеизложенных обстоятельств, Совет Народных Комиссаров ставит Раде, перед лицом народов Украинской и Российской республик, следующие вопросы:

1. Обязуется ли Рада отказаться от попыток дезорганизации общего Фронта?

2. Обязуется ли Рада не пропускать впредь без согласия верховного главнокомандующего никаких воинских частей, направляющихся на Дон, на Урал или в другие места?

3. Обязуется ли Рада оказывать содействие революционным войскам в деле их борьбы с контрреволюционным кадетски-калединским восстанием?

4. Обязуется ли Рада прекратить все свои попытки разоружения советских полков и рабочей Красной гвардии на Украине и возвратить немедленно оружие тем, у кого оно было отнято?

В случае неполучения удовлетворительного ответа на эти вопросы в течение 48 часов, Совет Народных Комиссаров будет считать Раду в состоянии открытой войны против советской власти в России и на Украине.

Совет Народных Комиссаров.

Председатель Совета Народных Комиссаров   В. Ульянов (Ленин)

Народный комиссар иностранных дел   Л. Троцкий

1917 год на Киевщине. Хроника событий. – Государственное издательство Украины. 1928. – С. 540–541; Киевская Мысль. – 1917. – 5 дек. Див. також – Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 35. – С. 143–145.

№ 5
**ВІДПОВІДЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ НА УЛЬТИМАТУМ РАДИ
НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РСФРР**

4 грудня 1917 р.

У відповідь на декларацію Союзу Народних Комісарів Росії, Генеральний Секретаріат Народної Української Республіки отсим заявляє: Генеральний Секретаріат у заяві Народних Комісарів про признання ними Народної Республіки бачить нещирість або суперечність самим собі. Не можна одночасно визнавати право на самовизначення аж до відокремлення і в той же час грубо важитися на се право, нав'язуючи своїх форм політичного устрою державі, що самовизначилася, як се робить Союз Народних Комісарів Росії в відношенні до Української Народної Республіки. Генеральний Секретаріат рішуче відкидає всякі спроби втручання Народних Комісарів у діло збудування державного й політичного життя в Народній Українській Республіці, претензії Народних Комісарів на керівництво українською демократією тим менше можуть мати яке-небудь оправдання, що форми політичного врядування, що накидаються Україні, дали на території самих Народних Комісарів результати, які не викликають заздрощів.

Поки в Росії розвивається анархія економічна, політична та господарча руїна, поки там панує груба сваволя і потоптання всіх свобод, завойованих у царату революцією, Генеральний Секретаріат не знаходить потрібним повторяти сей судний експеримент на території українського народу. Українська демократія в особі українських Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, організованих у законодавчому органі – Центральній Раді, і в правительстві її – Генеральнім Секретаріаті, є цілком задоволенна як складом сих органів, так і проведенням в життя їх волеосвідчень.

Центральною Радою невдоволені російські елементи чорносотенного, кадетського та більшовицького напрямків, котрим, мабуть, більше бажаним був би Інший національний склад Ради. Але Генеральний Секретаріат дає повну спроможність указами елементам виїхати з території України в Росію, де їхнє національне почуття буде задоволене. З цією метою українськими салдатами роззброєно анархічно настроєних російських салдатів, що укладали змову на владу українського народу і що загрожували внести в життя України криваву братовбивчу війну, анархію та й усю ту рознузданість, котра панує на території Народних Комісарів. Салдати ці одержали спроможність безперешкідного проїзду в межі власної держави. Звідси дальші відповіді на питання Союзу Народних Комісарів.

Єдність фронту визнає й Генеральний Секретаріат Української Народньої Республіки. Але після того, як Совіт Народних Комісарів Росії зруйнував сей фронт внесенням в нього певної дезорганізації, після того, як большевицькі частини зоставляють позиції та оголюють фронт Генеральний Секретаріат не знаходить спроможним виключно силами українських частин охоронити всю величезну лінію фронту. Через те він відводить з Північного та Західного фронтів українські війська на Український фронт, який об'єднав тепер Південно-західний і Румунський фронти.

Робиться се в ім'я рятунку хоч одної частини фронту і від цього завдання Генеральний Секретаріат не відступить ні перед якими труднощами. В ім'я справдішнього заховання та зміцнення єдності фронту, так необхідної для успіху досягнення загального миру, Генеральний Секретаріат пропонує Совітові Народних Комісарів припинити ворожі чинности проти українських частин, що знаходяться за межами Української Республіки, та не перешкоджати Генеральному Секретаріатові в його роботі по приведенню в порядок розстроєних вчинками великоросійських частей, частей української армії, потрібної задля оборони так України, як і всієї Радянської Федерації.

Щодо другого питання – про пропуск військових частей через територію Української Республіки, – то Генеральний Секретаріат займає цілком визначену позицію: він признає право на самовизначення кожної національності або провінції аж до відокремлення. Через те, накидати Великоросії, Донові, Уралові, Сибірові, Бесарабії, або ще кому иньшому свого розуміння політичного урядування Генеральний Секретаріат не знаходить ані логічним, ані можливим.

Тим більше, не вважає правильним помагати одній області, накидати другій своє розуміння. Генеральний Секретаріат вважає необхідним утворення центральної влади всієї Російської Республіки. Але для цього він пропонує инші методи, ніж ті, котрі уживаються Совітом Народних Комісарів. А саме: 1) Добровільне погодження всіх областей і народів Росії, Сибіру, Кавказу, Кубані, Дону, Криму й инших на таких умовах: а) Правительство повинне бути однородно-соціалістичне, від большевиків до народніх соціалістів; б) повинно бути федералістичне. Тільки таке правительство є правосильне рішати питання миру для всієї Росії. І нарешті відносно четвертого питання, – чи буде Рада роззброювати неукраїнські полки, – Генеральний Секретаріат заявляє, що на території Української Народньої Республіки влада належить до демократії України. Всякі замахы озброєною силою на владу будуть подавлятись тією ж силою. Через це Генеральний Секретаріат, щоби не допустити до братовбивчої війни, пропонує Совіту Народних Комісарів відкликати большевицькі полки з України. Генераль-

ний Секретаріат жодних перешкод до виходу їх не чинитиме. Так само Сівіт Народних Комісарів повинен дати спроможність безперешкодного пересування українських частей із Росії та з фронтів на Україну.

Стан війни між двома державами Російської Республіки Генеральний Секретаріат вважає згубним для справи революції і для тріумфу інтересів робітників та селян. Генеральний Секретаріат всіма силами уникає кривавих способів розв'язання політичних та державних питань. Але коли Народні Комісари Росії, приймаючи на себе всі наслідки будучого лиха, братовбивчої війни, примусять Генеральний Секретаріат прийняти їх виклик, то Генеральний Секретаріат не сумнівається, що українські салдати, робітники й селяни, обороняючи свої права та свою країну, дадуть належну відповідь Народним Комісарам, що піднімають руку російських салдатів на їх братів українців.

Робітнича Газета. – 1917. – 6 груд.

№ 6

**ІНФОРМАЦІЯ ГАЗЕТИ «КИЕВСКАЯ МЫСЛЬ»
ПРО РОБОТУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ,
СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ З ВИКЛАДОМ
ПРОМОВ С. ПЕТЛЮРИ, В. ВИННИЧЕНКА І М. ГРУШЕВСЬКОГО**

6 грудня 1917 р.

Вчера на Всеукраинском съезде Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов в связи с назревающими на Украине событиями выступили представители Генерального Секретариата.

Съезд устраивает продолжительную овацию генеральным секретарям, явившимся в полном составе во главе с В. К. Винниченко. Делегаты, стоя, поют «Ще не вмерла Україна».

Первым говорит секретарь по военным делам С. В. Петлюра.

РЕЧЬ С. В. ПЕТЛЮРЫ

С. В. Петлюра начинает свою речь с выяснения отношения большевиков к украинскому войску и говорит: «Ставка, после захвата ее большевиками, палец-о-палец не ударила для того, чтобы пойти нам навстречу. Наоборот, со времени провозглашения Украинской Народной Республики, ставка только саботирует нашу работу. Нам говорят чудесные речи, а за спиной готовят поход против нас. Генеральный Секретариат имеет точные сведения,

что большевики готовят Украинской Народной Республике удар в спину (Крики: «Позор!»). Для самообороны мы вынуждены принять ряд мер. Если бы мы этих мер не принимали, то что сказали бы нам миллионы находящихся на фронте украинских солдат, которые нам доверили защиту своих интересов, защиту высшего выборного органа украинского народа – Центральной Рады? Защищая права народа украинского, украинское правительство вынуждено защищать Центральную Раду от похода большевиков. (Аплодисменты, возгласы одобрения). Приведу факты, которые сами за себя говорят. Ставка отдала приказ немедленно прекратить украинизацию войск и послать все свободные войска на Украину. В Старо-Константинове, Гомеле и Брянске идет усиленная концентрация войск, враждебных Украинской Народной Республике. По полученным нами сегодня сведениям, первые эшелоны двинутых против нас со стороны Гомеля большевитских войск уже приближаются к Бахмачу. (Сильный шум, общее движение, крики: «Позор!»). Народные Комиссары в своем ультиматуме упрекают нас в том, что мы снимаем войска с фронта. Но кто начал оголять фронт, как не Совет Народных Комиссаров. Крыленко хотел двинуть на нас 2-й гвардейский корпус. Помня пословицу: «Береженого и Бог бережет», мы этот корпус задержали. Теперь со всех сторон готовятся против нас карательные экспедиции. Зная это, мы сделали все, чтобы не пустить насильников на нашу землю. (Гром аплодисментов, крики: «Слава!», «Слава!»). Весь народ земли украинской должен в этот грозный момент помнить, что судьба его находится в его же собственных руках. В помощь украинской армии Генеральный Секретариат мобилизовал поэтому часть «Вольного казачества». (Взрыв аплодисментов). Политика централизма, с которой мы, украинцы, знакомы с давних пор, проводится и сейчас правительством Народных Комиссаров. Мои назначения Ставка игнорирует. Большевистские комиссары в армии арестуют украинцев только за то, что те желают подчиняться не Совету Народных Комиссаров, а правительству Украинской Народной Республики. Лишь сегодня мы освободили в Киеве 23 украинских офицера, которых большевики везли под конвоем в Петроград за неисполнение распоряжений большевистских комиссаров. Ультиматум, предъявленный нам Народными Комиссарами, – заканчивает С. В. Петлюра, – это попрание наших прав, на защите которых мы должны стоять твердо и решительно. Мы ни на кого не нападаем, а только защищаемся. И я надеюсь, что, защищаясь, мы сумеем отстоять свои права. (Бурные аплодисменты, переходящие в длительную овацию).

РЕЧЬ В. К. ВИННИЧЕНКО

На трибуне председатель Генерального Секретариата В. К. Винниченко. От имени правительства Украинской Народной Республики, – говорит В. К. Винниченко, – приветствую вас, собравшихся на съезд крестьян, рабочих и солдат Украины. (Бурные аплодисменты, крики «Слава!»).

Хочу остановиться на ультиматуме, предъявленном Советом Народных Комиссаров. Самым кардинальным местом этого ультиматума я считаю слова об «украинской буржуазной республике». Словечко «буржуазная Центральная Рада» – корень всего. Как только великий украинский народ начал расправлять свои 250 лет связанные руки, со всех сторон его начали упрекать в «буржуазности». Большевики, упрекая нас в буржуазности, только повторяют то, что нам 8 месяцев говорили меньшевики, которых теперь держат в тюрьмах за «буржуазность». Объявление нас «буржуями» – способ борьбы неукраинцев с украинцами. Борьба, которую теперь ведут с нами большевики, борьба национальная. Большевики, считающие себя представителями великорусской демократии, борются с нами, сами того, быть может, не сознавая, как великоросы. Вспоминаю, что Ленин в 1906 году писал: «Украинцы имеют полное право на самоопределение, однако школа на Украине должна быть русской, а не украинской, так как украинизация школы поведет к разделению российского пролетариата».

Переходя к вопросу об отношении Генерального Секретариата к тому, что происходит сейчас на Дону, В. К. Винниченко говорит: «Если нужно будет послать войска на Дон, мы это сделаем, но пока в этом необходимости не встречается. Казачья демократия без всякой внешней силы, без принуждения извне может завести у себя новые порядки. Надо открыть глаза казачьей демократии, а не кровью и железом навязывать ей свое понимание государственности. Мы признаем за всеми народностями и областями России право на самоопределение не на словах только, а на деле. Если казакам люб Каледин, никто не может им запретить поставить его во главе своей республики. Мы послали казакам ноту, в которой ясно говорим, что стоим за однородно социалистическую центральную власть. Если Каледин против этой власти, то казакам придется вскоре выбрать между нами и Калединым. (Аплодисменты). Не вооруженной силой хотим мы творить власть у себя дома и во всей России. До сих пор мы вооруженных выступлений не делали. Центральная Рада получила власть не благодаря вооруженной силе, а как результат нашей организованности, нашего энтузиазма. Мы не имеем права помогать большевикам идти войной на казаков. Мы не объявили войну ни казачьему правительству, ни Совету Народных Комиссаров. Мы при-

держиваемся в борьбе казаков с большевиками строгого честного нейтралитета. Но если этот нейтралитет будет той или другой стороной нарушен, то мы покажем, как можем бороться».

Далее В. К. Винниченко резко критикует деятельность Совета Народных Комиссаров, попирающего завоеванные революцией свободы, и подробно останавливается на истории разоружения в Киеве большевистских частей.

В заключение В. К. Винниченко говорит: «Не Генеральный Секретариат, а Совет Народных Комиссаров затеял братоубийственную войну. Но поднявший меч от меча и погибнет. Надеюсь, что Всеукраинский съезд Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов скажет зарвавшимся большевикам: «Украинский народ сам знает, как жить. Не мешайте ему устраивать свою судьбу по-своему» (Долгие, бурные аплодисменты).

После речи В. К. Винниченко, большевики в виде протеста против того, что собрание, по их мнению, неправомочное, фактически превратилось в съезд, покидают зал заседания.

Далее выступают с речами генеральный секретарь по судебным делам М. С. Ткаченко и генеральный секретарь труда Н. В. Порш, поддающие деятельность Совета Народных Комиссаров в отношении Украинской Народной Республики резкой критике.

«Почему, – сказал, между прочим, Н. В. Порш – большевики, вместо того, чтобы навязывать свою волю Украине и Донской республике, не едут в Германию заводить свои порядки? Да потому просто, что боятся немецкого кулака, в России же они хотят снова повторить покорение всех областей. Но это им не удастся. Скоро, я уверен, падет правительство Народных Комиссаров, ставшее правительством народных тиранов» (Шумные аплодисменты).

Арк. Степаненко предлагает избрать председателем съезда присутствующего в зале заседания председателя Центральной Рады М. Грушевского. Все встают и устраивают М. Грушевскому продолжительную, бурную овацию.

РЕЧЬ М. С. ГРУШЕВСКОГО

Избранный в почетные председатели М. Грушевский говорит: «Благодарю вас за честь, мне оказанную. Приветствую ваш великий съезд от имени Центральной Рады. Несмотря на то, что съезд этот создан не по нашей инициативе, мы все же ему подчинимся, если он выскажется за необходимость переизбрания Центральной Рады еще до Украинского Учредительного Собрания. Уже выработан проект Конституции Украинской Народной Республики, которая будет самой демократической конституцией в мире». (Шумные аплодисменты).

«Никому, – продолжает далее М. Грушевский, – не удастся вбить клин между украинским народом и его высшим выборным органом – Центральной Радой. Не скажу, как сказал один из представителей бывшего Временного правительства, что я доведу страну до Учредительного Собрания. Я человек смертный. Но глубоко уверен, что Центральная Рада доведет Украину до Украинского Учредительного Собрания, которое уже очень близко».

«Украинский народ, – заканчивает М. Грушевский, – взявший судьбу своего государства в свои руки, скажет всем, пытающимся насиловать его волю: «Здесь у нас на Украине вы зась!»». (Гром аплодисментов).

Государственный контролер Украинской Народной Республики представитель Бунда [10] Золотарев заявляет, что еврейский пролетариат Украины будет вместе с украинским народом до последней капли крови защищать родную Украину от нападения насильников.

Заявление т. Золотарева покрывается громом аплодисментов. Далее выступают с речами генеральный секретарь почт и телеграфов Шаповал, генеральный секретарь народного просвещения Н. М. Стешенко и товарищ генерального секретаря по финансовым делам Мазуренко, развивающие по вопросу об отношении к ультиматуму Народных Комиссаров взгляды, высказанные ранее говорившими представителями украинского правительства.

В заключение собрание единогласно признает себя правомочным съездом Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Украины, после чего объявляется перерыв до следующего дня.

Киевская Мысль. – 1917. – 6 дек.

№ 7

РЕЗОЛЮЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПРО УЛЬТИМАТУМ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РОСІЇ УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ*

6 грудня 1917 р.

а) Вважаючи ультиматум Ради Народних Комісарів замахом проти Української Народньої Республіки, б) виходячи з того, що заявлені в ньому домагання брутально порушують право українського народу на самовизна-

---

* Меншовики і бундівці не брали участі в голосуванні за дану резолюцію, оскільки їх поправка замінити слова «теперішнього великоруського правительства» словами «правительство Народних Комісарів» була відхилена. З тих, що голосували, було проти 2 і 10 утрималося від голосування.

чення та вільне будівництво свого державного життя, – Всеукраїнський з'їзд Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів стверджує: центральні заміри теперішнього (великоруського) правительства доводять до війни між Московщиною та Україною, загрожують дорешти розірвати федеративні зв'язки, до яких прямує українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі, бореться за досягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським та пролетарським масам успішно боротись за інтереси трудящого люду, – погроза новою братовбивчою війною, що оголошено Радою Народних Комісарів України – руйнує братерство трудящих верств всіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції.

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріату 4-го грудня є належною відповіддю замахові Народних Комісарів на права українських селян, робітників та вояків, Всеукраїнський з'їзд Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів вважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити пролиття братерської крові і звертається з гарячим закликком до народів Росії всіма засобами запобігти можливості нової ганебної війни.

Робітнича Газета. – 1917. – 9 груд.

№ 8

РЕЗОЛЮЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПРО ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ*

6 грудня 1917 р.

Приймаючи на увагу, що Центральна Українська Рада, представництво в якій безперестанно поповнюється, складається з українських Рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів, обраних на всеукраїнських з'їздах, та з представництва демократії національних меншостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правомочний законодавчий орган революційної демократії України, і зважаючи на те, що проголошенням третього Універсалу Центральна Рада стала на шлях широких соціальних

---

* За резолюцію голосували всі присутні делегати з'їзду, крім двох, що подали голоси «проти», та двох, що утрималися від голосування.

і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино може Центральна Рада передати всю повноту влади на Україні, з'їзд Рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України вважає переобрання Центральної Ради невчасним і непотрібним. Підкреслюючи своє рішуче домогання, щоб Центральна Рада в своїй подальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи та поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси трудової демократії та щоб не відкладаючи скликала у свій час Українську Установчу Раду, яка єдино може виявити справжню волю всієї демократії України, з'їзд Рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України висловлює на цьому шляху Центральній Раді своє цілковите довір'я, обіцяє їй свою рішучу піддержку.

Робітнича Газета. – 1917. – 9 груд.

№ 9

ВІДОЗВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ДО РОБІТНИКІВ, СЕЛЯН І СОЛДАТІВ УСІХ НАРОДІВ РОСІЇ

6 грудня 1917 р.*

Братья! Больше трех лет сыны всех народов России совместно сражаются в окопах. Долгие годы мы все вместе боролись с ненавистным самодержавным режимом и общими усилиями добились торжества революции. Первым даром великой революции было провозглашения права всех народов на самоопределение. Украинский народ провел в жизнь свое право и провозгласил Украинскую Народную Республику.

Этой Народной Республике Совет Народных Комиссаров объявляет войну. С генералом Гинденбургом Совет Народных Комиссаров ведет мирные переговоры, а демократии Украины угрожает войной.

Совет Народных Комиссаров Украинскую Центральную Раду объявил органом буржуев. Правда ли это?

Нет! Это клевета. Украинская Центральная Рада избрана съездами рабочих, солдат и крестьян всей Украины.

Девять месяцев ведет она революционную борьбу за право демократизации и национальных меньшинств Украины. За это время Украинская Цен-

---

* Пропозицію звернутися до робітників, селян і солдатів всіх народів Росії вніс представник Бунду громадян Ліпец. За текст відозви голосували всі делегати, крім більшовиків, які залишили зал засідань.

тральная Рада организовала вокруг себя крестьян и рабочих, сплотила украинскую революционную армию, провозгласила Украинскую Народную Республику, в составе федеративной России, передала землю без выкупа трудовому народу, установила восьмичасовой рабочий день и контроль над производством, отменила смертную казнь, провозгласила национально-персональную автономию для меньшинств Украины, дала амнистию всем политическим и на территории Украинской Народной Республики нет ни одного политического заключенного!

Всего этого она достигла не нарушением прав других народов, а уважением их, не разгромом гражданских и демократических свобод, а защитой их, не применением оружия и насилия, а путем организованной открытой политической борьбы.

Вот за какую работу Украинская Центральная Рада названа «народными комиссарами» буржуазным органом. Но именно за это вся демократия Украины поддерживала и будет поддерживать Украинскую Центральную Раду, как высшую власть Украинской Народной Республики, созданную союзом революционных рабочих, солдат и крестьян до того дня, когда Раду заменит верховный хозяин земли украинской, – Украинское Учредительное Собрание. Совет Народных Комиссаров на словах как будто признает право нации на самоопределение вплоть до отделения, только на словах.

Должно быть, Народные Комиссары разрешают самоопределение только своей партии, все же прочие группы населения и народы они, как и царское правительство, желает силою оружия подчинить своим требованиям.

Но народ украинский не для того сбросил с себя царское иго, чтобы вновь подпасть под иго Совета Народных Комиссаров.

И не для того народы России страстно стремятся к миру на фронте, чтобы начать в тылу еще более ужасную братоубийственную междоусобную войну в рядах самой демократии.

Братья и товарищи, рабочие, солдаты и крестьяне! Разве это вы объявили войну революционной демократии Украины? Разве вам нужно душить свободу на Украине? Разве вы видите в нас, демократии Украины, более страшных врагов, чем в полчищах Гинденбурга?

Нет, мы не верим. Задумайтесь! Скажите тем, кто вас ведет – Совету Народных Комиссаров, что они затеяли преступную авантюру. Скажите им, что вы не нарушаете того братского союза между Украиной и всеми народами России, на который посягают Народные Комиссары.

Чего мы хотим? Мы хотим создать федеральную всероссийскую власть, которая бы опиралась на организованную волю народов и областей.

Эта власть должна быть однородна – социалистической от большевиков до народных социалистов включительно. Мы добиваемся немедленного всеобщего демократического мира.

Вот программа нашей деятельности и наших требований.

Так неужели же за эту программу вы допустите разорвать украинскую демократию пушками и штыками?

Остановитесь, братья и товарищи!

Пусть ни одна рука рабочего, солдата и крестьянина не подымет на своего брата, пусть ни одна капля крови не прольется в братоубийственной войне! Довольно крови!

Киев, декабря 6 дня 1917 г.

Киевская Мысль. – 1917. – 8 дек.

№ 10

НОТА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РОСІЇ УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ

20 грудня 1917 р.*

Выслушав доклад товарища Прошяна, который в качестве делегата крестьянского съезда имел беседу с Винниченко, Грушевским, Поршем и другими, как официальными представителями Рады, приняв во внимание, что эти официальные представители Рады выразили принципиальную готовность начать переговоры о соглашении с Советом Народных Комиссаров на началах признания Советом Народных Комиссаров независимости Украинской Республики и признания Радой контрреволюционности Каледина и его пособников, приняв во внимание, что Совет Народных Комиссаров всегда и безусловно признавал право всякой нации, в том числе украинской, на независимость и государственное существование, что всякая попытка устранить войну с Радой, если бы Рада признала контрреволюционность Каледина, а также не мешала войне против него, безусловно, желательна и выражая свои убеждения, что только Советы крестьянской украинской бедноты, рабочих и солдат могут создать на Украине власть, при которой столкновения между братскими народами будут невозможны, Совет Народных Комиссаров, считая в тоже время целесообразным открытие деловых переговоров с Радой с целью устранения столкновений, которые вызваны политикой Рады по отношению к общему фронту и контрреволюционному восстанию Каледина, постановляет предложить Раде вести перегово-

---

* Нота одержана у Києві 21 грудня 1917 р.

воры о соглашении на указанных началах и наметить как один из пунктов, где вероятно, удобно вести переговоры, город Смоленск или Витебск.

Совет Народных Комиссаров

20 декабря.

Киевская Мысль. – 1917. – 23 дек.

№ 11

**ВІДПОВІДЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ
НА НОТУ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РОСІЇ**

24 грудня 1917 р.

У відповіді на офіціальну ноту Народних Комісарів з 21-го грудня Генеральний Секретаріат визнає необхідним заявити от се:

Представник делегації Селянського з'їзду Прошян не точно передав Совітові Народних Комісарів зміст переговорів, які відбувалися в Києві й ті умови, на яких Генеральний Секретаріат Української Народньої Республіки може приступити до переговорів про спинення війни, проголошеної Совітом Народніх Комісарів України й вже початої ними на території Української Республіки.

Перша умова: негайне припинення військових операцій і виведення совітського війська з території Української Народньої Республіки.

Друга умова: офіціальне признання Совітом Народніх Комісарів Української Народньої Республіки та заяв, що Народні Комісари не будуть вмішуватися у внутрішній політичний і соціальний лад на Україні.

Третя умова: федеративний зв'язок України з Великоросією, як і з іншими державами Росії, може бути встановлено окремим порозумінням республік, які самовизначаються.

Четверта умова: боротьбу з контрреволюцією одної з республік, яка грозить решті республікам, можна вести також по згоді заінтересованих держав. Також не може одна яка-небудь сторона визначати контрреволюційність другої країни. Генеральний Секретаріат Української Народньої Республіки рішуче не признає буржуазність і контрреволюційність за всяким, хто не належить до большевистского напрямку й не похвалює політики Народніх Комісарів.

Лише при таких умовах Генеральний Секретаріат може вступити в яку-небудь угоду з Совітом Народних Комісарів і послати своїх представників для переговорів у Витебськ.

Предсідатель Генерального Секретаріату
Генеральний секретар міжнародних справ

В. Винниченко.
Шульгин.

Робітничя Газета. – 1917. – 29 груд.

№ 12

**ЗВЕРНЕННЯ НАРОДНОГО СЕКРЕТАРІАТУ [11] УКРАЇНИ
ДО ВІЙСЬК РОЗГОРНУТИ РІШУЧУ БОРТЬБУ ПРОТИ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І КАЛЕДИНА**

4 січня 1918 р.

**ОТ НАРОДНОГО СЕКРЕТАРИАТА
УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Генеральный Секретариат Центральной Рады поддерживает Каледина и всех русских контрреволюционеров в их борьбе против рабоче-крестьянской революции, разжигает национальную вражду между братскими народами и старается образовать на Украине буржуазную власть.

От имени Украинской Народной Республики объявляем Генеральный Секретариат Центральной Рады врагом свободного украинского народа, призываем и приказываем всем верным делу рабоче-крестьянской революции войскам бороться против буржуазного Секретариата Киевской Центральной Рады и Каледина. В этой борьбе вместе с ними работают враги Рабоче-Крестьянского правительства Российской Федерации.

Все рабочие и крестьяне, все жители Украины должны помочь революционным войскам Народного Секретариата и войскам Рады Народных Комиссаров.

Народные секретари: Ю. Коцюбинский, В. Люксембург, Е. Бош, С. Бакинский, Э. Лугановский, В. Ауссем, Г. Лапчинский.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: Сборник документов и материалов. – К., 1957. – Т. 3. – С. 49.

№ 13

ІV УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

9 січня 1918 р.

Народе України!

Твоєю силою, словом, волею стала на землі українській вільна Народна Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх, борців за вольності і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики товарів не виробляють. Заводи спиняються. Залізниця розхитані. Гроші в ціні падають. Хліба зменшується. Насуває голод. По краю розплодились юрми грабіжників і

злодіїв, особливо, коли з фронту посунуло російське військо, зчинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через усе це не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час і ці Збори, призначені на нинішній день, не могли зібратись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, уставити лад в Народній Республіці нашій і організувати нове правительство.

А тим часом Петроградське правительство народних комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі своє військо, красногвардійців-більшовиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, і вбивають неповинних людей, і сіють скрізь безладдя, злодійство, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того, те саме Петроградське правительство народних комісарів починає затягувати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще «священною». Знов полетіть кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн підтримувати не будемо, бо український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути якнайшвидше.

Але для того, щоб ні російське правительство, ні яке инше, не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, до творчої роботи, до закріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.

Зо всіма сусідніми державами, як то Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки.

Власть в ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робітничого народу, селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народних Міністрів.

Отож, – насамперед приписуємо правительству республіки нашої, – Раді Народних Міністрів, – від цього дня вести розпочаті вже нею переговори про мир з центральними державами цілком самостійно й довести їх до кінця, незважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частин бувшої Російської імперії, і установити мир, щоб край наш розпочав своє господарське життя в спокою й згоді.

Що ж до так званих «большевиків» та інших напастників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо правительству Української Народної Республіки твердо й рішуче взятися до боротьби з ними, а всіх громадян нашої республіки закликаємо: не жаліючи життя боронити добробут і свободу нашого народу, народна Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, знищила наш край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець!

З тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо відпускати воjakів, після підтвердження мирних переговорів – розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народну міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною й демобілізацією місцевості мають бути відновлені за поміччю й заходами державного нашого скарбу.

Коли воjаки наші повернуться додому, народні ради – волосні й повітові та міські думи мають бути переобрані в час, який буде приписано, щоб і воjаки наші мали в них голос. А тим часом, щоб встановити на місцях таку власть, до якої б мали довір'я й яка б опиралась на всі революційно-демократичні верстви народу, правительство повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями Ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних з місцевої людності.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька днів в повній Центральній Раді, і Рада Народних Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих уже до початку весняних робіт через земельні комітети неодмінно відбулася. Ліси ж, води і всі багатства підземні, як добро українського трудящого народу, переходить в порядкування уряду Української Народної Республіки.

Війна також відібрала на себе всі трудові заробницькі сили нашої країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що

було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець! Отже, приписуємо Раді Народних Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також інвалідів. У самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительству республіки має підняти промисловість держави, має розпочати творчу роботу в усіх галузях, де всі безробітні могли б знайти працю і прикласти свої сили та вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих од війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали на бідних пригноблених класах величезні капітали. Однині народна Українська Республіка бере в свої руки найважливіші галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу.

Торг товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде вести сама держава, наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбідніші класи через спекулянтів.

Правительству республіки на виконання цього приписуємо розробити і представити на затвердження закони про це, а також про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і інших продуктів і товарів, з яких найбільш бралося прибутків з робочих класів на користь нетрудящихся.

Так само приписуємо встановити державно-народний контроль над всіма банками, які кредитами (позиками) нетрудовим масам допомагали визискувати класи трудові. Однині позичкова допомога банків має даватись, головним чином, на підтримку трудовому населенню та на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не на спекуляції та різну банкову експлуатацію (визиск).

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед деякої частини людності. Тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії. Рада Народних Міністрів повинна рішуче боротися зо всіма контрреволюційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народної Республіки, до повороту старого ладу, – того карати, як за державну зраду.

Всі ж демократичні свободи, проголошені III Універсалом, Українська Центральна Рада підтверджує і, зокрема, проголошує: в самостійній Народній Українській Республіці нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9 січня.

Все, що вичислене в цім Універсалі, не встигнемо зробити Ми, Центральна Рада, в найближчих тижнях певно довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них якнайпильніше, вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів закінчити якнайскоріше, щоб за кілька тижнів зібралися наші Установчі Збори, найвищий господар і впорядник землі нашої, і закріпили свободу, лад і добробут конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки та добробут всього трудящого народу її, тепер і на будуче. Цьому ж найвищому нашому органу належатиме рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народної Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі й прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки Української.

Українська Центральна Рада
У Києві, 9 січня 1918 р.

Вісник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 13 січ.

№ 14

ПОВІДОМЛЕННЯ ГАЗЕТИ «БОРотьБА» ПРО ЖЕРТВИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТЕРОРУ У КИЄВІ

2 березня 1918 р.

По тих відомостях, що зібрала українсько-революційна організація «Червоний Хрест», у Києві за 10 днів більшовицького панування розстріляно було більше 5 тисяч чоловік, що більшовики вважали контрреволюціонерами. Особливо багато розстрілювали «Красногвардейцы» Муравйова у перші дні панування большевиків – 26, 27 і 28 січня. Тоді в Маріїнському парку (коло палацу) безперестанно розлягались постріли. Розстрілювали людей цілими гуртками по кілька десятків душ. Разом з українськими есерами Зарудним, Бочковським та Пугачем розстріляно біля 40 душ. Часто над ними знущались і били перед тим, як розстріляти, а часом і після того. У всіх трьох згаданих есерів поперебивано кістки в плечах та грудях, – очевидно їх били прикладами. У Зарудного, крім того, дуже побито все лице, ніс зовсім роздавлено; Пугачеві вибито з одного боку всі зуби, перебито ніс і проколото кілька раз голову багнетами. Бочковському вибито ліве око й побито дуже лице. Всім трьом по кілька разів проколото груди багнетами, а також чисто пороздгнено і пороздовано, – трупи знайдено в одному шматті...

Самих українців-гімназистів, які були в бойовому курені есерів та у «вільному козацтві», й залишилися у Києві, коли інше військо вийшло, розстріляно 168 душ. З «морського куріня» розстріляно було 215 матросів, які навіть не билися із большевиками, а «додержували нейтралітету». Крім українців, розстріляно також значне число і москалів, а між ними навіть і більшовиків, яких брали з лазаретів пораненими, де вони лежали разом з українцями, не маючи жодних документів, не могли довести, що вони не «контрреволюціонери».

Крім Маріїнського парку, багато розстрілювали більшовики людей ще на Черепановій горі (за фабрикою Дувана), на Лабораторній та Діловій вулицях і по інших місцях. Часто розстріли траплялися на очах у всіх людей, по таких вулицях, як Хрещатик, Володимирська, на Театральному майдані (коло міського театру) тощо. Криваві плями в деяких місцях знати ще й тепер, коли саме розтав сніг, що був ту кров присипав. Багато трупів розстріляних ще й досі лежать непоховані.

Боротьба. – 1918. – 2 бер.

№ 15

ДЕКЛАРАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ РАД УКРАЇНИ ІЗ ЗАКЛИКОМ УТВОРИТИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ СОЮЗ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК ПІВДНЯ РОСІЇ

7 березня 1918 р.

1. Мы никогда не рассматривали Украинскую Советскую Республику как национальную республику, а исключительно как советскую республику на территории Украины.

2. Мы никогда не стояли на точке зрения полной независимости Украинской Народной Республики, рассматривая ее, как более или менее самостоятельное целое, связанное с общероссийской рабоче-крестьянской республикой федеративными узами.

3. Одновременно мы не возражали против образования различных советских объединений, оставляя разрешение вопроса о взаимоотношениях их как с краевой, так и центральной общедеративной Советской властью до более подходящего времени.

4. В настоящий момент, когда объединенная буржуазия, частью открыто, как Центральная Украинская Рада и ее новейшие союзники – австро-германские империалисты, частью скрытно, как буржуазия российская, Дон, Крым и др., грозят раздавить рабоче-селянскую власть Украины, при том Украины в границах III и IV Универсалов, т. е. в том числе и те части Украины, которые составляют Донскую [13], Донецкую [14], Крымскую [15] и

Одесскую [16] советские республики, именно теперь особенно необходимо тесное объединение всех советских организаций.

5. Центральный Исполнительный Комитет призывает все Советы к такому объединению на следующих основаниях:

а) объединение создается в целях всемерной вооруженной защиты Советской власти на территории, на которой организуется особый Комитет по борьбе с контрреволюцией из представителей поименованных в п. 4 советских республик;

б) ни одна из входящих в союз республик не может без ведома и согласия правительств остальных республик выйти из объединения и заключить секретные соглашения;

в) к этому Комитету переходит вся полнота власти по формированию, организации и руководству военно-техническими силами;

г) военно-оперативные части находятся целиком и исключительно в руках общего главного командования и всеми военными силами распоряжается только это главнокомандование;

д) главнокомандующим войсками Украинской Народной Республики и общим главнокомандующим всеми военными силами назначается т. Овсенко (Антонов).

6. Все средства, необходимые для успешного ведения гражданской войны (финансы, продовольствие, обмундирование, оружие и т. п.), распределяются объединенными комитетами.

7. В целях создания всех необходимых объединенных организаций на 15 марта 1918 г. в Екатеринославе созывается конференция представителей переименованных республик – по два представителя от правительства каждой республики.

Вестник Украинской Народной Республики. (Полтава) – 1918. – 9 мар.

№ 16

ПРОПОЗИЦІЯ УРЯДУ УНР РАДІ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РСФРР УКЛАСТИ МИРНУ УГОДУ

2 квітня 1918 р.*

Уряд Української Народної Республіки не раз пропонував вам спинити не з нашої вини розпочату і не нами оповіщену війну і визначити окремим договором наші границі і наші правні відносини.

Останнім кроком в цьому напрямі було звернення голови нашої мирної делегації в Бресті до голови російської делегації на початку березня.

---

* Дата опублікування.

У своїй відповіді пан Сокольников вказав на відсутність з його боку необхідних інструкцій і уповноважень і обіцяв негайно порозумітись з цього приводу з своїм урядом.

Довідавшись тепер про ваш намір заключити мир з Українською Народною Республікою і вважати, що спинення междуособної війни покладе тверду основу для мирного співжиття двох ворогуючих народів, Рада Народних Міністрів пропонує уряду Російської Радянської Республіки негайно розпочати переговори про умови демократичного миру і вказати місце і час першої зустрічі наших делегацій [17].

Робітнича Газета. – 1918. – 2 квіт.

№ 17

**ГРАМОТА ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО
ДО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

29 квітня 1918 р.

Громадяни України!

Всім Вам, козаки і громадяни України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившася Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслась вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують і по цей час боротись за цілісність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зародилась надія, що пічнеться відбудовання порядку в державі і економічне життя України вийде врешті в нормальне русло.

Але надії ці не справдились.

Бувше українське правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатішої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України я вирішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде проводитися через посередство призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточному обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і мала Ради, а також всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі міністри і товариші звільняються. Всі інші урядовці, працюючі в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установляючий порядок виборів до Українського Сейму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і законности в Українській державі, буду домагатись негайного виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власности – як фундаменту культури і цивілізації відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого українського уряду, а рівно Тимчасового уряду російського відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по зроблений куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці. В області економічній і фінансовій відбудовується повна свобода торгу і відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б-то не були власні побудження і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомости кличу всіх Вас громадян і козаків України – без ріжниць національности і віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному і відповідальному ділі.

Гетьман Всієї України
Отаман Ради Міністрів
29 квітня 1918 р. м. Київ.

Павло Скоропадський.
М. Устимович.

Державний вісник. – 1918. – 16 трав.

**ВІДОЗВА ДИРЕКТОРІЇ ДО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ З ЗАКЛИКОМ
ДО ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНА***15 листопада 1918 р.*

Громадяне!

Генерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись у квітні 1918 р. з німецькими генералами, багнетами німецьких, – тоді ще не вільних, підлеглих їм солдатів, – назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні й скасував Українську Народню Республіку.

З того менту зачалось нищення всіх народніх прав та нечувані знущання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування генерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимой Росії, то лютіше, одвертіше й цинічніше ставало топтання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції як політично-соціальними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійності Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції та на цілковите поневолення. Сформований новий уряд із представників реакційних клясів, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз [20], яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно без пролиття крові й дезорганізації громадянського життя захистити і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імені організованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народньої Республіки, сим оповіщаємо:

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералу П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В ім'я спокою, порядку в республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено урядом Української Народньої Республіки.

Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи й пошкодження українцям, а також демократичним особам і організаціям якої-будь національності викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

Німецьке вояцтво демократичної Германської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання й злочинного для всього краю панування монархічно-німецької реакції й зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що солдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригнобленого українського народу відповідно до своєї гідності.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва; хто хоче панування жандармів і охоронок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офіцерами, – той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьмансько-монархічну Росію проти волі демократії Української Народньої Республіки.

Всі останні чесні громадяне як українці так і не українці, повинні разом з нами стати збройною дружньою силою проти ворогів і злочинців народу, й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжи.

Українські народньо-республіканські війська підходять до Києва. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України визволення. До зброї, громадяне, і до порядку.

Голова Директорії Української
Народньої Республіки
Члени Директорії:
У Києві, 15 листопаду 1918 р.

В. Винниченко.
С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

Винниченко В. Відродження нації. – Київ–Відень, 1920. – Ч. III. – С. 110–114.

№ 19

З ДЕКРЕТУ ТИМЧАСОВОГО РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОГО УРЯДУ УКРАЇНИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ

3 грудня 1918 р.

VI. Об организации Всеукраинской чрезвычайной комиссии. В целях планомерной борьбы с контрреволюцией, спекуляцией, саботажем и преступлениями по должности, Временное рабоче-крестьянское правительство Украины постановило:

1. Образовать при Отделе внутренних дел Чрезвычайную комиссию по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией, саботажем и преступлениями по должности.

2. Назначить председателем этой комиссии Семена Шварца.

3. Назначить членами коллегии товарищей Николаенко и Корочаева.

4. Подчинить эту комиссию непосредственно Временному рабоче-крестьянскому правительству Украины.

Председатель Временного рабоче-крестьянского
правительства Украины

Пятаков

Члены:

Сергеев (Артем), Затонский, Квиринг.

СУ УССР. – 1919. – Ст. 7.

№ 20

РЕЗОЛЮЦІЯ ФРАКЦІЇ НЕЗАЛЕЖНИХ УСДРП НА VI КОНГРЕСІ УСДРП

20 грудня 1918 р.

По текущему моменту

1. VI конгресс УСДРП признает, что в настоящее время вся Европа переживает эпоху социалистической революции, подготовленной прошлым развитием капиталистического хозяйства и всемирной империалистической войной.

2. Настоящая украинская революция является одной из фаз социалистической революции в национальных украинских формах и как таковая ставит перед пролетариатом Украины следующие задачи:

а. Переустройства суверенной самостоятельной и независимой Украинской Народной Республики в суверенную, самостоятельную и независимую Украинскую Социалистическую Республику.

б. Организации власти по принципу диктатуры городского и сельского пролетариата и беднейшего трудового крестьянства, организованного в

Рабоче-Крестьянские Советы с абсолютным устранением от экономической и политической власти буржуазии, помещиков и богатого крестьянства, при чем организация власти Советов должна быть построена планомерно с центра конституционным путем без дезорганизующих и анархических захватов власти отдельными Советами на местах.

в. Организация всего народного хозяйства Украины на социалистической основе, для чего необходима планомерная национализация: земли, кредита, всех средств производства и транспорта с подчинением их общему плану государственного хозяйства.

По вопросу реорганизации власти

Исходя из того, что в соответствии с развитием всемирной революции и внутренним своим развитием Украина должна быть социалистической республикой, где власть должна принадлежать пролетариату и революционному крестьянству. Конгресс УСДРП постановляет: что настоящее правительство должно реорганизоваться исключительно на основе представительства революционных украинских партий, которые стоят на платформе: а) самостоятельности и независимости Украинской Социалистической Республики, б) власти Рабоче-Крестьянских Советов.

Это правительство является временным до организации власти Всеукраинским Конгрессом Рабоче-Крестьянских Советов.

По вопросу международной политики

1. Стоя на точке зрения независимости Украинской Социалистической Республики и, исходя из признания факта возникновения всемирной социалистической революции, УСДРП, всемерно поддерживая независимость Украинской Республики, требует от украинского правительства:

а. Соглашения с Российской Советской Республикой на основе обоюдного признания суверенности обоих социалистических республик, полного обоюдного невмешательства во внутренние дела соседней республики, немедленного вывода российских войск с территории Украинской Социалистической Республики и установления экономических взаимоотношений.

б. Требования от правительств Антанты вывода войск с территории Украины, включая и Крым, невмешательства их во внутренние дела Украины и в случае отказа, активной обороны Украинской Социалистической Республики против империалистического нападения.

Декабря 17–20 ч. 1918 г.

ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, спр. 8, арк. 2.

Відпуск. Машинопис.

№ 21

**УХВАЛА ДИРЕКТОРІЇ
ПРО ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
ІЗ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ**

22 січня 1919 р.

Іменем Української Народної Республіки Директорія оповіщає народ український про велику подію в історії землі нашої української.

3 січня 1919 р. в м. Станіславі Українська Національна Рада Західної Республіки [25], як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їхній законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народної Республіки з Наддніпрянською Українською Народною Республікою в одну цільну суверенну Народну Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила тую злуку прийняти й здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3 січня 1919 р.

Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо й щастя всього її трудового люду.

22 січня 1919 р. у м. Києві

Голова Директорії

Члени:

В. Винниченко

С. Петлюра, Андрієвський, Макаренко, Швець.

Україна. – 1919. – 24 січ.

№ 22

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО РОЗГРОМ ЗАГОНІВ ОТАМАНА ЗЕЛЕНОГО

15 березня 1919 р.

Долгое время в некоторых уездах Киевской губернии бродили разрозненные отряды повстанцев. Восставшие против гнета гетманщины, убедившись в лживых обещаниях Петлюры, повстанцы искали руководителей,

людей, которые могли бы их организовать и повести к определенной цели – торжеству и власти трудового люда.

Этим доверием повстанцев воспользовался хитрый «батько» Зеленый и повел повстанцев раньше против Петлюры, а потом и против большевиков.

Сам себя Зеленый также объявил большевиком, но при этом добавил, что он не потерпит на территории Украины никого кроме украинцев. К отрядам Зеленого пристали главным образом бандиты и преступники, которые врывались в местечки и села, грабя и насилая. На днях советские отряды в районе Ржищева настигли зеленцов, которые пытались оказать энергичное сопротивление.

Между советскими отрядами и бандами Зеленого началось настоящее большое сражение, которое продолжалось несколько дней. В результате банды Зеленого были разбиты. У них забрано много военного снаряжения, ружей и пулеметов.

Остатки этих банд, выбитые из Киевской губернии, бегут в сторону Полтавской. Советские отряды их преследуют. Авантюре батька Зеленого наступил конец.

Коммунар. Издание Киевского областного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. – 1919. – 15 мар.

№ 23

ОГОЛОШЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ ПРО РОЗСТРІЛ ЗА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НЕПРАВДИВИХ ВІДОМОСТЕЙ

28 березня 1919 р.

В последнее время враги Советской власти распространяют вздорные слухи о поражении Красной Армии на фронте и другие темные слухи, создающие среди населения красного Киева панику и тревогу. Распространение такого рода слухов будет строжайшим образом преследоваться и лица, распространяющие явно неверные и клеветнические сведения, будут расстреляны.

Киевская губернская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и должностными преступлениями.

Коммунист. – 1919. – 28 мар.

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗААРЕШТУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ
УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ***28 березня 1919 р.*

Партия независимых украинских социал-демократов, официально заявившая себя сторонницей Советской власти в начале ее восстановления на Украине, очень скоро показала, что если не для всей партии, то для большей ее части, во всяком случае, это заявление не имело должной цены обаятельности.

Агитация в Василькове и других городах Киевской губернии, которую вели и ведут отдельные члены их партии, контрреволюционное выступление бандита Соколовского, происхождения другого предателя независимого социал-демократа Зеленого, откровенная систематическая травля советской работы в официальном органе «Червоний Прапор», целый ряд других подобных фактов воочию показали, что сама партия независимых украинских социал-демократов не смогла порвать со своим мелкобуржуазным прошлым. Но что еще важнее, партия не может отгородить себя от явно контрреволюционных выступлений отдельных ее членов.

В связи с существовавшим несколько дней тому назад положением дел на фронте, где это положение было предательски использовано целым рядом членов партии независимых украинских социал-демократов в определенный вред Советской власти, Киевской губернской чрезвычайной комиссией по борьбе с контрреволюцией решено было арестовать и содержать в качестве заложников несколько членов названной партии, находящихся в данный момент в Киеве. Арестованы были: Котов Петр, Садовский Валентин, Чикаленко Левко, Кириллов, Песоцкий, Барановская, Траценко, Мазуренко Юрий, Балас, Згорянкевич Александр и Яковенко Андрей.

Нет сомнения, что участь взятых в залог перечисленных членов партии зависит от дальнейшего поведения партии или отдельных членов ее, от которых партия не считает нужным отмежеваться.

Точно так же Чрезвычайной комиссией будет поступлено со всеми политическими партиями или организациями, кои сознательно или бессознательно будут помогать черному делу контрреволюции.

Киевская чрезвычайная комиссия.

**Известия Исполнительного комитета
Киевского Совета рабочих депутатов. – 1919. – 28 мар.**

№ 25
ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ДІЇ ОТАМАНА ЗЕЛЕНОГО

29 березня 1919 р.

Банды Зеленого снова оперируют в некоторых уездах Киевской губернии. Недавно Зеленый инсценировал в м. Триполье крестьянский съезд. Агенты Зеленого разъезжали по селам и принуждали крестьян выбирать заранее намеченных представителей.

На съезд съехались делегаты шести волостей. Говорили исключительно против Киевского Совета. Отношение крестьян к бандам Зеленого отрицательное. Казаки его отрядов занимаются грабежами.

Коммунист. – 1919. – 29 мар.

№ 26
ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО ОГОЛОШЕННЯ ОТАМАНА ЗЕЛЕНОГО ПОЗА ЗАКОНОМ

30 березня 1919 р.

Совет Народных Комиссаров вынес постановление по поводу атамана разбойничьих банд Зеленого.

В районе Василькова Киевской губернии именующий себя членом партии независимых социал-демократов Зеленый организовал шайку грабителей и насильников, которые терроризируют мирное население, производя расстрелы и ведя человеконенавистническую пропаганду против евреев. За мятеж против рабоче-крестьянского правительства и нарушение государственного порядка, выразившееся в насилии и грабежах мирного населения, грабитель и насильник Зеленый объявляется вне закона.

Коммунист. – 1919. – 30 мар.

№ 27
ПОСТАНОВА РНК УСРР
ПРО ОГОЛОШЕННЯ ОТАМАНІВ СОКОЛОВСЬКОГО,
ГОНЧАРА (БАТРАКА) І ОРЛОВСЬКОГО ПОЗА ЗАКОНОМ

31 березня 1919 р.

В районе Радомышльского уезда Соколовский и в районе ст. Мотовиловка, между Фастовым и Васильковым (в волостях Мотовиловской, Оленовской, Марьяновской, Оскоровской, Северской, Кортковской, Зимов-

ской, Черноградской и др.) – Гончар (Батрак), называющий себя украинским левым социалистом-революционером, а также некий Орловский, бывший офицер, в районе Белой Церкви образовали шайки грабителей, терроризируют мирное население, производят расстрелы и грабежи, ведут чело-веконенавистническую травлю евреев.

За мятеж против рабоче-крестьянской власти и нарушение государственного порядка, выражающиеся в грабежах и насилиях над мирным населением, Соколовский, Гончар (Батрак) и Орловский объявляются вне закона.*

г. Киев. 31.111. – 1919 г.

Председатель Совнаркома

Х. Раковский.

Народный комиссар по военным делам

Н. Подвойский.

Управляющий делами Совнаркома

М. Грановский.

Секретарь Совнаркома

Вик. Торговец.

Красная Армия. – 1919. – 4 апр.

№ 28

ІЗ ЗВЕДЕННЯ ВІДДІЛУ ЗВ'ЯЗКУ ТА ІНФОРМАЦІЇ ЦК КП(б)У ДЛЯ ЧЛЕНІВ ЦК КП(б)У ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НА КИЇВЩИНІ

Кінець березня – початок квітня 1919 р.

Белая Церковь. 31 марта. Восстали местные крестьяне, их лозунг: «Да здравствует Советская власть, долой большевиков и евреев!»

Оружие в местных крестьян осталось от добровольческих и петлюровских отрядов. Необходима литература или специально деревенская газета – разъяснения...

Киевский округ – Радомысль – настроение против Советов...

Бородянка – сильная агитация «незалежников, украинских с.д.», настроение против коммун и недоверчивое к Советам.

Гостомель – в волостях полная дезорганизация, настроение определенно против Советской власти, по их мнению это «власть жидов, спекулянтов и великороссов».

Район Кухары-Ирпени. Ведется упорная работа против коммунистов. Красноармейцы грабят местное население.

Казарин – положение серьезное. С местными бандами и эшелонами, совершенно разложившихся партизанов, ревкомы борются не в силах.

---

* Ці отамани загинуть згодом у боях проти Червоної Армії.

Макаров–Гостомель – полное безвластие, вооруженной силы нет, крестьяне частью вооружены, тяжелое продовольственное положение.

Район Мотовиловки – между Фастовым и Васильковом орудует банда в 8000 человек. Население на стороне банды, резко антисемитское.

Белая Церковь. Оперирует банда хорошо вооруженной шайки в 400–600 чел.

Фастов – ж.д. неблагоприятная. В волостях Ковальской, Кожанская, Вагриковская, Кабенская, Ксаверовская, Трилесье и Вишницкая настроение антисоветское, крестьяне имеют оружие.

Бородянка – благодаря безчинствам, творимым проезжающими красноармейскими частями, настроение против Красной Армии.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 35. арк. 2.

Відпуск. Машинопис.

№ 29

ПОСТАНОВА РНК УСРР

ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВОЮ ВУЧК М. ЛАЦІСА

2 квітня 1919 р.

Тов. Лацис назначается председателем Всеукраинской чрезвычайной комиссии, тов. С. Шварц назначается заместителем председателя Всеукраинской чрезвычайной комиссии. Товарищи Лацис и Шварц входят в коллегию Наркомвнудел.

Председатель Совета Народных Комиссаров Украины
Управляющий делами Совнаркома
Секретарь Совнаркома

Х. Раковский
М. Грановский.
В. Торговец.

СУССР. – 1919. – Ст. 421.

№ 30

ПОВІДОМЛЕННЯ

ПРО ПОВСТАННЯ ДВОХ ПОЛКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

4 квітня 1919 р.

На черную доску черное пятно.

Военный комиссариат сообщает: 22 и 24 марта два полка Красной Армии под влиянием кулацких контрреволюционных элементов как своих полков, так и окружающих местностей совершили дело, недостойное звания красноармейца.

По некоторым причинам они не получили своевременно полагающегося им довольствия и обмундирования. Под влиянием кучки бандитов они стали производить в городе Бердичеве грабежи и насилия.

Грабежи носили определенно погромный характер и проводились с криками «Бей жидов» и т. д. Избивали евреев и русских.

Рабочие и крестьяне, взявшие оружие для борьбы с помещиками и банкирами, применяют оружие для грабежей и погромов среди трудового населения.

Это – позор, который ложится темным пятном не только на тех, кто совершал это гнусное дело, этот позор накладывает несмываемое пятно на совесть всех тех, кому дорога Советская власть, кому дорога власть трудящихся.

Подвиг Украинской Красной Армии, в два с половиной месяца очистившей большую часть Украины, должен смыть это темное пятно с красноармейского знамени. (БУП).*

Красная Армия. – 1919. – 4 апр.

№ 31

ЗВЕРНЕННЯ ЧЕРВОНОГО КОЗАЦТВА КИЇВЩИНИ ДО РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН

Не пізніше 9 квітня 1919 р.

БРАТИ РОБІТНИКИ І СЕЛЯНЕ УКРАЇНИ!

Ви кров'ю своєю здобули волю і долю всему працюючому людові, але різні дурителі вихопили її з рук Ваших різними обіцянками.

Обіцяли Вам і землю дати, і мануфактури привезти, а самі пока що поспішили вивезти з України хліб, скотину, коней, вугілля і навіть мануфактуру забрали. Одним словом всі засоби економічного життя краю вивозяться геть з України на Московщину.

Наша країна стала знову колонією, себ-то країною, з якої тільки беруть все цінне і яку весь час дурять. Се сталося від того, що владу в Україні захопили одні комуністи-большевики, що приїхали з Московщини зі своїм військом – китайцями та латишами, і які з нашими селянами і робітниками вкупі працювати не хочуть.

Російські большевики-комуністи нам обіцяли владу Рад робітничеселянських депутатів, а в житті проводять тільки диктатуру своєї російської партії.

---

* БУП – Бюро української печати.

Російські комуністи обіцяли мануфактуру за хліб, а в дійсності привозять нам розбишак китайців-латишів.

Російські комуністи не визнають за нами право жити вільно і правити незалежно своїм краєм в інтересах всього трудящого люду.

Диктатура однієї партії – комуністів, а не депутатів від незаможного селянства та робітництва вже привела Московщину до голодовки та припинення хвабрик і зробить те ж само і на Україні.

Ми рахуємо, що тільки Робітничо-Селянська Рада може вивести і спасти від руїни.

Тільки працюючий люд України зможе утворити таку форму влади, яка буде стояти за розвію економічного і національного культурного життя.

Отже, ми зараз ведемо боротьбу за владу справжніх Робітничо-Селянських Рад в незалежній Українській Радянській Соціалістичній Республіці. Ми ведемо боротьбу з ворогами нашого економічного і національно-культурного життя і закликаємо всіх, кому дорогі інтереси нашого краю, до зброї, до рішучого бою, до визволення з-під ярма всякої завойовницької політики, а також і російського імперіалізму, що однаково душить нас всіх.

Гукнемо. Геть завойовників самодержавців комісарів-комуністів російських з України!

Хай живе влада робітників і селян України!

Хай живе незалежна Українська Радянська Соціалістична Республіка!
Радянське козацтво червоного побережжя Київщини.

ДАКО, ф. Р-1, оп. 4, спр. 1, арк. 20.

Друкарський екземпляр.

№ 32

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ТЕ, ЯК ЗЕЛЕНИЙ НАДІЛЯЄ ЗЕМЛЮ СЕЛЯНАМ

10 квітня 1919 р.

Из волостей, посещаемых новоявленным «незалежником» Зеленым, сообщают любопытные данные, как агенты этого «народолюбца» туманят головы доверчивым крестьянам.

Зеленый сам разъезжает с двумя самозванцами-нотариусами и таких же самозванцев рассылает от своего имени.

Приезжая в деревню, они созывают сход. Начинается митинг, а затем дележ земли. Каждому дается прирезка и на нее «делается» нотариусом «купчая». На светло-голубой бумаге и за печатями «нотариуса». Агенты Зеленого говорят: «Це, ні Рада, ні Петлюра, ні комуністи не дали землі, а дав Зелений». При этом приказывают «крепко хранить купчую».

И хранят. Иные даже в землю закапывают, относясь к этому, как подлинному документу. Таковы авантюры «незалежника» Зеленого на Киевщине. И доверчивый и темный люд придает подобным авантюрам значение. К стенке этих подлецов нужно!

Большевик. – 1919. – 10 апр.

№ 33

**ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО РОЗСТРІЛ УЧАСНИКІВ КУРЕНІВСЬКОГО ПОВСТАННЯ У КИЄВІ**

12 квітня 1919 р.

Революционный трибунал 1-й Украинско-советской Красной Армии, рассмотрев 10 апреля в экстренном порядке дело граждан: Холявы Ивана Иосифовича, Вигенко Савелия Евстафовича, Иова Семена Алексеевича, Нижника Алексея Федосьевича, Павленко Федора Платоновича, Прокопенко Андрея Корнеевича, Касьяненко Прокофия Филипповича, Власенко Емильяна Акимовича, Духота Антона Павловича, Брагильника-Рагалина Якова Глебовича, Левченко Григория Филипповича, обвиняемых и признанных виновными в вооруженном восстании против Советской власти и в погроме с человеческими жертвами, приговорил вышеупомянутых лиц расстрелять.

Приговор приведен в исполнение.

Большевик. – 1919. – 12 апр.

№ 34

**НАКАЗ № 10 ГОЛОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РАДИ ВСЕУКРРЕВКОМУ,
СТВОРЕНОГО ПАРТІЄЮ НЕЗАЛЕЖНИХ В РАЙОНІ СКВИРИ**

12 квітня 1919 р.

§ 1

Отаману 1-ої Київської радянської дивізії тов. Зеленому наказується негайно прийняти керування всіма повстанчеськими військами Київщини і розвернути в кіш. Кошеві іменуватися 1-м Київським радянським. Отаман Зелений призначається отаманом 1-го Київського радянського коша і одночасно залишається отаманом 1-ої дивізії.

§ 2

Осаул при штабі Головної військової ради тов. Морозенко Захар призначається начальником сборного пункту в Каневі, одночасно звільняється з попередньої посади з 11 квітня.

§ 3

Тов. Сагайдачний Юрко призначається осаулом штабу Головної військової ради Всеукраїнського комітету з 10 квітня цього року.

§ 4

Тов. Червоний Василь призначається т.в.о. коменданта штабу Головної військової ради з 11-го квітня з наданням обов'язків завідування господарчими справами при Всеукраїнському комітеті Головної військової ради.

§ 5

Начальник зв'язку і комендант штабу Головної військової ради тов. Наркіс-Барабаш командірується в розпорядження штабу дивізії, одночасно звільняється з попередньої посади з 11 квітня.

Тов. Наркіс-Барабашу наказується негайно здати всі справи тов. Червоному і Чайці.

§ 6

Тов. Чайка Тодосій призначається т.в.о. начальника зв'язку з 11 квітня.

§ 7

Тов. Шевченко откомандіровується в розпорядження штабу дивізії з 11 квітня. Підстава: доповідна отамана Зеленого.

§ 8

Начальник Обухівського резерву тов. Лісовик призначається з цього числа начальником Обухівського сборного пункту і одночасно залишається на попередній посаді.

§ 9

Сестра-жалібниця тов. Іванова Ганна призначається завідуючим перев'язочним пунктом в Обухові.

§ 10

Тов. Кобрик Василь призначається діловодом штабу Головної військової ради з 12 квітня.

Член Головної військової ради і начальник штабу Калитва. Осаул штабу Сагайдачний.

З оригіналом згідно Діловод Осаул (підпис нерозбірливий).

ДАКО, ф. Р-1, оп. 4, спр. 1, арк. 64.

Оригінал. Машинопис.

№ 35

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО РОЗСТРІЛ ПОВСТАНЦЯМИ
с. НОВІ-ПЕТРІВЦІ КИЇВСЬКОГО ПОВІТУ КОМАНДИРА
ОСОБЛИВОГО КОРПУСУ ВІЙСЬК ВУЧК Ф. НІКОЛАЄНКА**

15 квітня 1919 р.

Штаб Особого корпусу військ ВУЧК с глибокою скорб'ю повідомляє всім товарищам, друзям, родичам і знайомим, що 8-го квітня цього року командир корпусу Ф. Н. Николаєнко в час експедиції в село Новопетровці, Київського повіту, був оточений і після відчайдушного опору – схвачений бандитами-білогвардійцями, після чого побитий до полусмерті був їх підлыми руками розстріляний.

Тіло його до сих пор не знайдено і приймаються заходи до його пошуку.

Ф. И. Николаєнко був неуподобаним борцем за ідею всесвітнього комунізму і при німецько-гайдамацькому режимі витримав всю тягар тюремного життя.

Большевик. – 1919. – 12 апр.

№ 36

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ПАРТІЇ
НЕЗАЛЕЖНИКІВ – «ЧЕРВОНІЙ ПРАПОР»**

26 квітня 1919 р.

Исполком* – в засіданні 24 квітня постановив закрити газету «Червоний Прапор», так як виявилось, що керівники партії «незалежників», яка видає «Червоний Прапор», мають близьке стосунки до кулацько-повстанцького руху, що відбувається на Україні.

Большевик. – 1919. – 26 апр.

№ 37

**ЛИСТ ЦК КП(б)У ГУБКОМАМ ПАРТІЇ ПРО ТАКТИКУ
ЩОДО ПАРТІЇ НЕЗАЛЕЖНИХ**

28 квітня 1919 р.

1. Партія «незалежних» виявила себе з достатньою визначеністю як основна з партій кулацької контрреволюції на Україні, зокрема:

а. Її відповідальні члени беруть активну участь в спостережуваних вибухах кулацько-націоналістическої контрреволюції.

---

* Мова йде про виконком Київської Ради робітничих депутатів.

б. Ее центральный орган «Червоный Прапор» открыто поддерживает идейно и оформляет кулацкую контрреволюцию на Украине.

в. Ее официальный курс есть курс вооруженной борьбы против партии социалистической революции, против коммунистическо-большевистской.

г. Ее политика есть политика национальной травли, граничащей с черносотенно-антисемитской агитацией, и политика стравливания города с деревней.

2. Лучшие элементы партии «незалежников» уже начинают замечать контрреволюционный характер ее и пытаются изменить курс всей партии и тем самым высвободиться из пут контрреволюции.

3. Попытки революционных элементов партии «незалежников» не могут изменить общего характера партии и тем самым обречены на гибель.

4. Перед революционными элементами «незалежников» таким образом стоит дилемма, либо организационно порвать с партией, либо стать на сторону контрреволюции.

Исходя из этого и принимая во внимание все особенности революционной борьбы рабочих и крестьян на Украине, ЦК КПУ постановил:

1. По отношению к партии «незалежников» применить лишь один метод борьбы, метод борьбы с контрреволюционными органами. А потому всем организациям, членам КПУ вменяется в обязанность:

а) Принять решительные меры к закрытию всех периодических и непериодических органов печати этой партии;

б) Изгнать представителей этой партии из всех советских учреждений;

в) Арестовывать и предавать суду за контрреволюционные деяния всех членов партии «незалежников», не стоящих на точке зрения, сформированной в проекте резолюции, отвергнутой Киевской конференцией «незалежников» 22 апреля 1919 г.

2. По отношению к тем организациям и отдельным членам партии «незалежников», которые не разделяют официального курса партии и организационно порывают с ней, необходимо самое внимательное отношение к ним, в частности:

а) Разрешить им выпускать газеты или иные органы печати;

б) Допустить их во все органы Советской власти, в том числе и исполкомы, а в случаях достаточной влияния их и в президиумы исполкомов;

в) Допустить их представителей в ЦИКС Украины;

г) Предоставить им полную возможность вести свою политическую и организационную работу.

3. По отношению к тем организациям и группам «незалежников», которые особенно близко подошли к общей политике партии КПУ, рекомендо-

дуются как можно чаще устраивать соединенные заседания с организациями КПУ для совместного обсуждения и рассмотрения стоящих перед трудящимися массами Украины вопросов.

Центральный Комитет предлагает немедленно разослать эту резолюцию всем уездным, волостным, и сельским комитетам для сведения и неуклонного исполнения.

Центральный Комитет Коммунистической партии (большевиков) Украины. 28-го апреля 1919 г.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 9, арк. 39.

Оригінал. Машинопис.

№ 38

**РОЗМОВА ПО ПРЯМОМУ ПРОВОДУ МАЦИЛЕЦЬКОГО
З ЯГУШЕВСЬКИМ ПРО СТАНОВИЩЕ В РАЙОНІ КИЄВА**

29 квітня 1919 р.

Мацилецкий.

Я, Мацилецкий. Сообщите, как положение на Внутреннем фронте и как протекает мобилизация.

Ягушевский.

Последние сведения, полученные нами, говорят за то, что, не смотря на серьезность положения гор. Василькова, первоначальные данные были явно преувеличены. Что же касается 24-го полка, который по вашей телеграмме должен был быть направлен в Фастов, то должен сообщить, что нач. Комфронта тов. Антонов телеграммой запретил выводить какой-либо из полков третьей стрелковой дивизии за пределы Киева.

По Днепру послан катер Днепровской флотилии с зажигательными снарядами с предписанием сжечь Триполье и Злодиевку, что северо-западнее Триполья. Сейчас сообщаю Вам более точные сведения о броневике, которые сейчас мною получены. Предписание отправиться в Фастов в распоряжение тов. Кисиля было дано сегодня, но потом вследствие опасности посылать его на смеси, а также отсутствия бензина, обратились с просьбой к НАРКОМВОЕН выдать бензин. Таким образом хотя назначение отправиться броневик получил сегодня,

но пойдет он завтра утром. Более подробных сведений, чем те, которые Вы сообщили нам вчера относительно занятия противником Германовки и Обухова, к нам не поступало.

Мацилецкий.
Ягушевский.

А как протекает мобилизация?

Ежедневно является от 250 до 350 человек, настроение сравнительно благоприятное, порядок образцовый, сделано распоряжение о розыске и аресте неявившихся. Что еще имеете спросить?

Мацилецкий.
Ягушевский.

Как положение под Чернобылем?

Отряд Дробинского свыше 800 штыков, посланных вверх по Днепру, высадился в Такоруне и соединился с Черниговским отрядом в 250 штыков. Отрядами послана разведка, которая в соприкосновение с противником не вошла. По сведениям разведки разведывательного отдела штаб Струка находится в Иванькове и располагает силами в 1000 человек. Завтра отправляем туда взвод артиллерии, снаряды и патроны.

Мацилецкий.
Ягушевский.

Хорошо, больше ничего, до свидания.

До свидания.

С подлинным верно:

Адъютант Киевского Окровоенкома

(подпись)

Секретно.

Срочно.

В Центральный Комитет Коммунистической партии
(большевиков) Украины.

Для сведения.

Адъютант Киевского Окровоенкома

(подпись)

29 апреля 1919 г.

№ 127а.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 5–5 зв.

Завірена копія. Машинопис.

**ЗВЕРНЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО КОМІТЕТУ,
СТВОРЕНОГО ПАРТІЄЮ НЕЗАЛЕЖНИХ, З ЗАКЛИКОМ
ДО БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНСЬКУ РАДЯНСЬКУ РЕСПУБЛІКУ**

Квітень 1919 р.

ДО РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН УКРАЇНИ

Працюючий люд України – робітники і селяне повалили гетьманщину і відмовилися підтримувати Директорію після того, як вона в своїй політиці відхилилася від інтересів нашого революційного народу і почала просити допомоги у Антанти – у буржуазії французької, англійської та американської – для заведення буржуазного демократичного ладу на Україні.

Стаючи на ґрунті влади Радам робітничих і селянських депутатів в незалежній Українській Республіці, наш неможливий селянин і робітник протягнув братню руку російському селянину, робітнику в спільній боротьбі проти ворогів працюючого люду. Але замість братньої допомоги до нас прийшли російські комуністи-більшовики з китайцями та латишами і почали руйнувати економічне і національно-культурне життя українського працюючого люду. За короткий час вивезли геть з України хліб, скотину, коней, вугілля, вагони, паровози, чим поставили неможливого селянина і робітника в скрутне становище, віднявши засоби економічного життя країни.

В області національно-культурної справи учинили не меншу руїну, бо школи і робітничі клуби, де проводилися виховання робітника і селянина на українській рідній мові, були зачинені і віддані красноармейцям.

Таким чином наш робітник і селянин на своїй рідній землі, – в своїй хаті опинився без волі й долі на положенні кріпака Московщини.

Російські комуністи, які казали, що і вони стоять за владу робітничеселянських Рад, на цей раз одурили нашого селянина і робітника, бо об'явили диктатуру тільки своєї партії. Російські комуністи-більшовики, опираючись на китайсько-латишські найомні багнети, хочуть повернути Україну в колонію Московщини і знов на довгий час залишити нашого селянина та робітника в темряві соціальній і національній.

Грабіжницько-завойовницька політика російських комуністів стала ясна нашому трудовому народу і він, повставши за своє визволення, наказав нам, Всеукраїнському революційному комітету, стати на чолі його революційного діла. Повставший революційний селянин і робітник в сучасний мент написав на своєму червоному прапорі:

«Боротьба за владу робітничеселянських Рад в незалежній Українській Республіці!»

Одержавши сей наказ від імення всього працюючого люду, закликаємо всіх боронити незалежну Українську Радянську Республіку і до повалення всякого гніту. До боротьби проти завойовників! До зброї, товариші селяне і робітники! За владу робітниче-селянських Рад!

Всеукраїнський революційний комітет.

ДАКО, ф. 1, оп. 4, спр. 1, арк. 65.
Друкарський примірник.

№ 40

ВІДОЗВА КОМАНДУВАННЯ 3-ОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ ДО СЕЛЯН І РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ

Не пізніше 9 травня 1919 р.

БРАТИ СЕЛЯНЕ І РОБІТНИКИ!

Україна повстала. Повстали українські селяни і робітники проти своїх національних ворогів. Повстав селянин і робітник проти завойовників московських та жидівських комісарів, що за гроші держать наймане військо для грабування та катування нашого народу. Жидівсько-московські комісари-комуністи завоювали Україну різними обіцянками на манофактуру та сільськогосподарське приладдя, а коли заволоділи, і то лише частиною України, то зразу почали грабувати Україну і, награвувавши українського народнього майна, почали вивозити геть з України на Московщину.

Тепер свідомий український селянин зрозумів політику комісарів-комуністів, що ради своїх власних інтересів руйнують все народне господарство.

Тепер всьому нашому народу стало ясно, що чужинець Раковський і компанія не більш не менш як приказчики московщини. Політика московських комісарів та їх прихвостнів Раковського і компанії зводиться до того, аби Україну держати в неволі, темряві, в повній підлеглості собі, так само як це було за царських часів.

Український нарід не хоче носити ярмо неволі. Український селянин і робітник хоче вільного, економічно-незалежного життя і хоче своїми власними силами сам збудувати дійсну Народню Соціалістичну Радянську Республіку.

Але до сього часу різні вороги нашого працюючого народу, а саме: німці, гетьман Скоропадський, а тепер московсько-жидівські комуністи, ставали на перешкоді вільного розвитку нашого українського народу і не давали йому спроможности стати на власні ноги на власній землі. Але чим

більше наші вороги знущалися над нами, тим більше ми, селяне і робітники, приходили до одної думки – це повстати і вигнати ворога геть з нашої землі. Тепер час настав і нам необхідно зо всіх кінців гонити наших ворогів.

Хай же в цій боротьбі за краще життя всього працюючого люду України запанує єдність і всі селяне і робітники зі зброєю в руках, організовані в бойове козацтво, повстануть як один.

Геть чужинців-грабіжників!

Хай живе повстанець-селянин!

Хай живе вільна Україна та червоне козацтво!

3-тя Селянська повстанська дивізія*

ДАКО, ф. Р-1, оп. 4, спр. 1, арк. 27.

Друкарський екземпляр.

№ 41

**ПЕРЕДОВА СТАТТЯ ГАЗЕТИ «БОЛЬШЕВИК»
ПРО ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР І ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО РОЗСТРІЛ КИЇВСЬКОЮ ГУБЕРНСЬКОЮ ЧК ГРОМАДЯН КИЄВА**

25 травня 1919 р.

КРАСНЫЙ ТЕРРОР

Ожесточенное сопротивление буржуазии всем мероприятиям рабоче-крестьянской власти, подлая организация восстаний темных людей под предводительством проходимцев в роде Григорьева или Зеленого и при благосклонном участии городского хулиганья – все это заставило нашу власть принять исключительные меры – красный террор.

Киевская губернская чрезвычайная комиссия уже приступила к делу. По помещенному ниже списку расстрелянных контрреволюционеров товарищ читатель увидит, что в работе Чрезвычайки есть известная планомерность (как оно и должно быть при красном терроре).

В первую голову пошли господа из стана русских националистов. Выбор сделан очень удачно и вот почему. Клуб «русских националистов» с Шульгиным и Савенко во главе был самой мощной опорой царского трона, в него входили помещики, домовладельцы и купцы Правобережной Украины. Клуб был центром всероссийской реакции и вожаком ее империалистических стремлений.

Выражая грабительские интересы пихновского помещичества, клуб играл не последнюю роль в нарастании конфликта между царской Россией и

---

* Ця дивізія оперувала в районі Попельня–Сквира–Біла Церква.

императорской Австро-Венгрии; перспектива выжимания соков из галицийских крестьян непреодолимо тянула савенковское панство к «освобождению» «подъяремной, Прикарпатской Руси».

За одно это, за подстрекательство царского правительства к войне, клуб должна была постигнуть справедливая кара со стороны власти тех, кто должен был ложить свою голову на этой войне за помещицкие карманы.

Расстрел монархической организации в значительной степени лишает господ Колчака, Деникина, Клемансо и Ллойд Джорджа возможности иметь тут свой штаб, свою разведку и т. п.

Сколько ни было правительств после революции, ни одно из них не трогало пихновского гнезда. Поэтому вся масса черносотенной буржуазии, голосовавшая за «русский список», в числе достигавшая 53 000, чувствовала себя в Киеве очень спокойно. Теперь ей придется туже, и вместе с тем, станет гораздо свободнее для нашей бедноты, тысячами способов терроризированной до этого времени киевскими лавочниками и домовладельцами.

Расстрел клуба русских националистов, разбивая организацию «хлеборобов-собственников» – протофисовских Голицыных, Кочубеев и т.п. дает хороший урок и украинской черной сотне. Ударяя по помещичеству, он попадает в самое сердце кулацких бунтов, он выбивает фактическое руководство из рук лакейской партии незалежников и эсэров-активистов, «социалистов» Директории, и т. п. сволочи, которая ведет вооруженную борьбу против Советской власти в интересах финансового капитала Украины и Антанты.

Красный террор должен показать всей этой компании, что пролетариат, оказавшись в состоянии уничтожить барина, уничтожит и его слугу.

Расстрел контрреволюционеров

В порядке проведения в жизнь красного террора по постановлению Киевской чрезвычайной комиссии расстреляны за последнее время следующие члены монархических организаций:

Армашевский П. Я., проф., эсер, домовладелец, бывший товарищ председателя клуба русских националистов, известный черносотенный деятель.

Башин И. А., домовладелец, гласный старой Думы.

Бедункевич А. М., служащий Ю-З железной дороги, Барановский М. В., служащий на железной дороге, Брех Н. С. преподаватель гимназии; Бобырь А. Н., заведующий бухгалтерскими курсами; Бубнов Г. К., купец, гласный старой Думы. Буревкин А. Я., бывший содержатель «Большой национальной гостиницы». Бочаров Е. А., статский советник. Де-Веккин Н. Г., домовладелец. Дембицкий И. М., купец, гласный старой Думы. Данилов К. Г., купец. Галкин Н. Д., служащий Ю-З железных дорог, член «союза дубро-

винцев». Григорьев А. И., присяжный поверенный. Иванов В. Ф., бывший окружной инспектор Киевского удельного округа. Коноплин В. В., купец, гласный старей Думы, член-учредитель клуба «Русских националистов». Купчинский Н. Ф., инженер, домовладелец, видный черносотенец. Мальшин Н. В., домовладелец, видный черносотенец. Матченко И. П., домовладелец. Мининков М. П., присяжный поверенный. Можаловский П. М., товарищ прокурора Киевского окружного суда. Молодовский Г. Г., домовладелец. Моссаковский И. Ф., домовладелец. Неклюдов И. М., бывший вице-губернатор. Неминский Н. С., крупный служащий Киевского земельного банка. Никифоров А. Ф., землевладелец. Новиков А. Ф., домовладелец, купец. Павлович И. Я., директор гимназии, член Государственной думы. Приступа Г. И., присяжный поверенный, гласный старей Думы. Печенов Н. Г., служащий железных дорог. Раич Н. Н., товарищ председателя Окружного суда. Рудаков П. Г., домовладелец. Рожков И. К., купец. Рыжковский В. Р., домовладелец. Садовский Ф. Г., служащий железных дорог. Слинко А. П., купец, домовладелец. Станков К. Ф., купец, домовладелец. Страхов В. В., Суковкин Н. П., бывший киевский губернатор. Тихонов К. В., домовладелец. Тоболин А. А., бывший директор Государственного банка. Флоринский Т. Д., профессор, бывший председатель Комитета по делам печати, известный черносотенный деятель. Цытович А. Л., домовладелец, гласный старей Думы. Щеголев С. Н., домовладелец, землевладелец, член Временного комитета по делам печати, черносотенный публицист.

Большевик. – 1919. – 25 мая.

№ 42

**З ВИСТУПУ СЕКРЕТАРЯ КИЇВСЬКОГО ГУБКому КП(б)У
В. ЧЕРНЯВСЬКОГО ПРО СТАНОВИЩЕ В ГУБЕРНІЇ**

31 травня 1919 р.

Т. Чернявский:

Из докладов, которые были сделаны товарищами, приехавшими из командировки из отдельных уездов Киевской губернии выясняется следующая картина, причем картина во всех уездах в одном и том же положении. То же самое, что имеется, правда в не такой оголенной форме, и в Киеве, то и что в уездах сейчас достигает самого катастрофического положения. Сейчас перед нами вопрос не только о положении в губернии, но и вопрос о том, как поставить и наладить партийную работу, потому что сейчас партийная работа совершенно расстроилась, и сейчас перед нами стоит вопрос относительно

новой постановки организации. Вопрос этот стоит во всей остроте. Сейчас товарищи из отдельных уездов нарисовали определенную картину полного развала, распада. Не говоря о том, что в общем происходит сейчас в губернии в связи с антисемитизмом, перед нами вопрос, каким образом наладить работу. В наших центрах партийных организаций на местах все люди из местного элемента, следовательно из еврейского элемента, который, совершенно ясно, никакой работы в деревнях не может вести, и они поэтому давали возможность вести ту контрреволюционную агитацию, следствием которой являются восстания и погромы. Например, в Радомысльском уезде, где не только не приходится говорить о том, чтобы возобновить работу из тех сил, которые раньше были, сейчас намечается такое явление, что все еврейские массы из Радомысля двинулись сюда в Киев. Это десятитысячная масса. И это положение, которое замечается во всех местечках, и сейчас перед местными работниками вопрос о том, что они не имеют возможности оставаться на местах, и таким образом целые организации бросили свои места и приехали сюда в Киев. Это имело место в Умани, Липовце, Звенигородке, Чигирине. По всей вероятности, мы в скором времени очутимся в таком положении, что все местные уездные организации приедут к нам сюда. Положение становится чрезвычайно серьезным, если не говорить критическим. Нам нужно принять те или иные меры относительно борьбы с погромами. Этот вопрос чрезвычайно острый, больной, и нужно вынести те или иные решения. Сейчас здесь имеется товарищ Косиор, который ознакомит нас с решениями, состоявшимися в связи с этим вопросом в ЦК. В печати об этом до сих пор не говорили, этого вопроса не затрагивали, а между тем сейчас он чрезвычайно серьезный. Кроме того нам, когда мы будем обсуждать общий вопрос, придется коснуться вопроса относительно нашей армии, о том положении в наших частях, которое наблюдается сейчас. Придется затронуть вопрос, который затрагивается во всех докладах товарищей, которые приезжают из уездов. Это то, что состав в уездных организациях преимущественно еврейский, и то, что у еврейской пролетарской молодежи определенным образом замечается и констатируется стихийное вливание в армию. Это мы видим из докладов, приезжающих с мест, нужно сказать, что это носит характер нездоровый, потому что очень часто выливается в такую форму, для нас губительную. Это имело место, кажется, в Умани, где целые отряды, набранные из еврейских рабочих, направлялись в деревню для подавления восстания крестьян, это были специальные карательные отряды. Это чрезвычайно действует на крестьян и имело отчасти следствием отдельные крестьянские восстания.

**ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 53, арк. 30–31.
Стенографічний звіт. Машинопис.**

**ЛИСТІВКА, ВИДАНА ВИКОНКОМОМ РЖИЩІВСЬКОЇ ВОЛОСНОЇ
РАДИ РОБІТНИЧИХ ТА СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ,
ІЗ ЗАКЛИКОМ ДО БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ**

Травень 1919 р.

ТРУДЯЩИЙ ЛЮДЕ УКРАЇНИ, РОБІТНИКИ І СЕЛЯНЕ!

Силою Вашою був скинутий уряд гетьмана і всі його дармоїди. Всі ми тоді хотіли, щоб наша Україна була вільна і щоб однині трудящі селяне і робітники мали право на організацію всього життя України. Ми всіх трудящих – руських, жидів, поляків і інших закликали до згоди, до спільної праці. Але прийшли з Московщини руські комуністи-більшевики і привели з собою свої війська та ще китайців та латишів. Прийшли московські комуністи-більшевики з своїми комісарами і почали у нас заводити свої порядки. Порядку, як сами знаєте, вони не дали, а хліб, скотину, коней, вугілля та контрибуції вже збирали чимало. Від таких порядків уже у нас починається голод, а від цього хворіють умирають люди та здихає скотина.

Тепер вже чимало наших людей поробилося злиднями – хліба нема, а фабрики стоять, бо вугілля повивозили до Московщини, се все сталося від того – що захопила владу тільки одна партія – комуністи-більшевики та ще не наші, а чужі. Наших робітників і селян не пускають до влади. Чужим людям економічні інтереси нашого краю мало важні.

Національну культуру так само знищують як і економічну – господарську. Школи та робітничі клуби, де вчать на рідній мові заганяють, а все добро віддають красногвардейцям. Так далі не може бути, бо і нас вони знову заневолять під Московщину і будемо тоді знов злиднями темними, як це було за царевне время.

Ми хочемо, щоб всі народи жили у себе, а тому хай комуністи-більшевики, що приїхали до нас з китайцями та латишами з Московщини, повертаються до себе і дають порядок своїй землі. Нема чого заглядати по чужих хатах. Нема чого заглядати з китайцями і латишами на чужий хліб – коли не заробив.

Ми хочемо, щоб на Україні вся влада належала РАДАМ РОБІТНИЧИХ І СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ, – але не одним тільки комуністам-більшевикам, а всьому працюючому народові.

Ми хочемо, щоб на Україні була незалежна Українська Радянська Соціалістична Республіка, бо знаємо, що тоді тільки буде порядок і що тоді тільки ми зможемо спокійно засіяти своє поле. Цього ми хочемо для себе і для інших народів. Цього ми хочемо і мусимо добитися з зброєю в руках.

До зброї, брати селяне і робітники, інтереси наші одні!
Ми боремось за визволення трудящихся від московських та жидівських комісарів.

Ми боремось за незалежну Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

Геть з України всіх дармоїдів, Антанту і інших!

Геть російських комісарів!

Хай живе влада робітників і селян України!

Виконавчий комітет Ржищівської волостної

Ради Робітничих та Селянських Депутатів.

ДАКО, ф. Р-1, оп. 4, спр. 1, арк. 8.

Друкарський примірник.

№ 44

ВІДОЗВА ОБ'ЄДНАНОЇ РАДИ ПОВСТАНСЬКОГО КОЗАЦТВА КАНІВСЬКОГО, ВАСИЛЬКІВСЬКОГО І КИЇВСЬКОГО ПОВІТВ ДО НАСЕЛЕННЯ З ЗАКЛИКОМ ДО БОРТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНСЬКУ РАДЯНСЬКУ СОЦІАЛІСТИЧНУ РЕСПУБЛІКУ

Травень 1919 р.

Товариші козаки, селянство і робітництво!

Аж ось коли приходитьсь нам вже в останній раз проявити себе і всім сказати хто ми, чого бажаєм і як ми маємо жити далі.

Те життя, в яке нас зараз втягують комуністи, – є наша повна погибель і найтяжче ярмо. Всім же зрозуміло, що коли ми не будемо самі господарями у своїй хаті, то замість нас стануть господарювати інші люде. Тоді, звичайно, всі люде будуть додержуватись власної користі і таким чином заставлять нас бути тільки їх робітниками, тими ломовими кіньми, які будуть нести найтяжчу працю і не матимуть свого власного слова, аби себе захистити від потали неправдивого господаря. Цей господарь уже взяв нас на налігач і добре стьобає батогом, заставляючи нас робити те, що тільки йому бажано і тільки йому корисне.

Ім'я цього непрошеного господаря комуніст.

Він дуже голосно оголосив себе повним господарем усієї України і щоби підперти себе, широко дозволив всім ледачим брати все, що попаде під їх руки.

Забирають коні, забирають хліб, забирають одяг, забирають гроші. Все забирають і ми повинні тільки дивитись – сумувати. Цього ще мало. Лічать

усіх селян кулаками, тобто багатирями, куркулями або буржуями, нацькують одного на другого, село на село, а самі, потішаючись продовжують вивозити хліб, цукор, скот, залізо і інші життьові продукти на Московщину, чим збільшують на них ціни.

Продовжують без сорому насилати цілі отряди латишів, китайців, московських комуністів, кажучи, що вони хочуть знищити буржуїв і дати якийсь рай усім селянам та робітникам.

Козаки – селяне, ви ж власними очима бачите, що цей рай насаджується штиками, катуванням, розстрілами, страхом знищення всього живого, всього культурного. Хіба ж це правда. Хіба ж кожен чоловік немає права сказати своє щире слово для власного добробуту.

Але чи не приходиться весь час мовчки ковтати сльози, почувати своє безталання, відчуваючи гніт скаженої руки чужого комуніста.

Отже, годі страху, годі терпіти гнобителя! Пора до зрозуміння саміх себе, свого власного життя, своїх потреб і праці.

Повалили гетьмана Скоропадського?

Протягнем, брати, один до другого руки, міцно спаяємося, напружимо власні сили і скинемо хамут комуніста. Вже по всій Україні, гуртуючись до зброї, разом повстало селянство проти комуністів.

На чолі цього повстанчого руху стоїть **ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ КОМІТЕТ**, який має своїм завданням утворити Українську незалежну Радянську Соціалістичну Республіку. З другого боку до нас наближаються українські республіканські війська, які також склали революційні комітети і в контакті працюють зі Всеукраїнським Революційним Комітетом.

Щоби мати повний успіх і щоби цілком знищити комуніста, – не гаючи часу збирайтесь козаки до тих міст, куди вас закликають і, вірячи тільки в свої сили, почнемо творити у себе той лад, який ми самі бажаємо.

Поспішайте усі до зброї!

Рятуйте свій край і будуйте власне життя!

Хай живе Українська незалежна Радянська Соціалістична Республіка!

Об'єднана Рада повстанчого козацтва
Канівського, Васильківського
і Київського повітів на Київщині.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 528, арк. 127.

Копія. Машинопис.

№ 45

**ТЕЛЕГРАМА ЧЛЕНА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО БЮРО
І КЕРУЮЧОГО СПРАВАМИ ЦК КП(б)У ЛИПОВЕЦЬКОМУ
І КИЇВСЬКОМУ ПАРТІЙНИМ КОМІТЕТАМ ПРО НЕДОПУСТИМІСТЬ
ПРЕЗИРЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

9 липня 1919 р.

Нами получено сообщеніе, что чрезвычайный уполномоченный по продовольствию т. Климанов в ответ на отношение Липецкого Упродкома т. Зиленко, написанное на украинском языке, дал следующий ответ: «Бумажка разобрана мною быть не могла, в виду непонимания галицийского языка, а посему дать определенного ответа на самостийницький язык не могу».

Не говоря уже о допущенной грубости и невежестве автора обращаем Ваше внимание, что подобное презрительное отношение к украинскому языку и украинской национальности находится в полном противоречии не только с постановлением 8-го съезда РКП и всей нашей политикой, которая очень считается с национальным чувством, поскольку последнее не изжито широкими слоями населения, на которое мы опираемся.

Посему предлагаем немедленно призвать тов. Климанова к порядку и принять меры, чтобы впредь подобные явления, только играющие на руку контрреволюционерам, не повторились.

Член Организационного Бюро ЦК.
Управляющий делами ЦК.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 22, арк. 155.
Телеграфний бланк. Машинопис.

№ 46

**ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО РОЗСТРІЛ ЗА УЧАСТЬ У ПІДПІЛЬНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ**

13 липня 1919 р.

Ворона Андрій Степанович, Катруша Степан Євтихович, Верховський Гнат Федорович, Омельченко Іван Моїсєєвич, Липський Іван Опанасович, Липський Опанас Андрієвич, Жук Яків Павлович, Хоменко Дмитро Олександрович, Жук Олександр Яковлевич, Нечипоренко Данило Денисович, Левченко Павло Данилович і Зіненко А. Н., Олекса Петренко обвинувачуються в участі в підпільній петлюрівській організації.

Колегія окремого відділу присудила всіх до розстрілу, крім Левченко П. Д. і Зіненка А. Н., котрі арештовані випадково і випущені. Всі присуди Окремий відділ виконав.

Окремий відділ при Революційній Військовій Раді
12-ої Армії.

Більшовик. – 1919. – 13 лип.

№ 47

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО БОРТЬБУ З ПОВСТАНЦЯМИ**

24 липня 1919 р.

Слушали: 5. О борьбе с восстаниями.

Постановили: 5. Поручить Совету обороны сформировать для борьбы с восстаниями особый корпус, обратить особое внимание на его снабжение и на его личный состав. Всероссийский Главштаб дает на пополнение этих частей из новобранцев Великороссии 5000 человек, а также принимает меры к усилению живой силой Украинской продармии.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 1, арк. 61а.

Оригінал. Машинопис.

№ 48

**ІЗ ЗВЕДЕННЯ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ІНСПЕКЦІЇ УКРАЇНИ
В ЦК КП(б)У ПРО НЕПРАВИЛЬНІ ДІЇ
ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКОГО ЗАГОНУ У ТРИПЛІ**

26 липня 1919 р.

О сводном отряде и политкоме. Сводный отряд Волкова в Триполье ведет себя диктаторски. Постоянные незаконные действия и реквизиции вызвали возмущение крестьян и в других волостях.

Не на месте политком Фомин, имеющий боевые заслуги, но не ведущий политической работы ни в части, ни в деревне; кроме того он озлобляет против себя крестьян своими незаконными действиям. Справка: Доклад инструктора-организатора Центрполиткомиссии П. Демиденко.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 18, арк. 52 зв.

Завірена копія. Машинопис.

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО МАСОВИЙ РОЗСТРІЛ
ЧЕКІСТАМИ ГРОМАДЯН КИЇВЩИНИ***29 серпня 1919 р.*

Согласно постановлению Киевской губернской чрезвычайной комиссии за последнюю неделю в порядке красного террора и в ответ на массовые расстрелы рабочих и коммунистов в местностях, захваченных Деникиным и Петлюрой, – расстреляны следующие заклятые враги рабочих и беднейших крестьян:

1. Синюк Иван Пантелеймонович, 2. Смирнов Владимир Васильевич, 3. Савицкий Павел Петрович, 4. Сербин Митрофан Александрович, 5. Ланберг Исаак Маркович, 6. Сапирин Иван Иванович, 7. Стефанский Станислав Иосифович, 8. Серебров Александр Андреевич, 9. Бурдынский Александр Иванович, 10. Москвичов Владимир Иванович, 11. Белоусов Константин Владимирович, 12. Гофман Вячеслав Адольфович, 13. Шаповал Ефим Куприянович, 14. Бровер Давид Берович, 15. Бондарь Игнатий Петрович, 16. Горинович Владимир Александрович, 17. Еремеев Николай Степанович, 18. Благовещенский Александр Николаевич, 19. Белянка Яков Антонович, 20. Бомбах Николай Викторович, 21. Вигура Константин Андреевич, 22. Грищенко-Петренко Трифон, 23. Гуглинский Сергей Дмитриевич, 24. Генрихсон Борис Густавович, 25. Галайдичук Тимофей Григорьевич, 26. Густман Михаил Исаакович, 27. Гричко Александр Андреевич, 28. Балабан Савва Парфентьевич, 29. Бойчурин Павел Михайлович, 30. Бабич Борис Петрович, 31. Соколовский Николай Иванович, 32. Арзамасов Евгений Федорович, 33. Бабич Филлип, 34. Добрынин Михаил Николаевич, 35. Борисполец Иван Михайлович, 36. Раскин Берко Мордухович, 37. Попов Владимир Михайлович, 38. Любовский Дмитрий Александрович, 39. Коновалов Алексей Алексеевич, 40. Матусевич Николай Викентьевич, 41. Яценко Константин Михайлович, 42. Кунолов Николай Ильич, 43. Гоздовский Александр Станиславович, 44. Корилович Евгений Александрович, 45. Калинин Андрон Федорович, 46. Гонтарь Лазарь Мошкович, 47. Остромыслинский Николай Венедиктович, 48. Погодин Григорий Степанович, 49. Просениченко Григорий Антонович, 50. Завертайлих Тихон Евстафьевич, 51. Градова Антонина Владимировна, 52. Лысенко Анисим Федорович, 53. Кухнин Никифор Викторович, 54. Цыбулевский Ицко-Айзик Аврамович, 55. Цете Карл Карлович, 56. Патзинский Александр Владиславович, 57. Файгель Витольд Иванович, 58. Смирнов Михаил Ни-

колаевич, 59. Высокий Максимилиан Исаакович, 60. Типаев Михаил Иванович, 61. Шиманский Антоний Афанасьевич, 62. Юровицкий Мендель Абрамович, 63. Сакс Владимир Александрович, 64. Шапиро Лев Григорьевич, 65. Шапран Марк Иванович, 66. Ермоленко Александр Фролович, 67. Максимович Михаил Иванович, 68. Мельничук Николай Андреевич, 69. Сокол Григорий Демьянович, 70. Иванов Виктор Григорьевич, 71. Кононов Федор Яковлевич, 72. Сапожников Александр Николаевич, 73. Кундевич Иосиф Павлович, 74. Матьяш Мария Кузьминична, 75. Литвинов Владимир Федорович, 76. Жирнов Павел Александрович, 77. Лева Исаак Борисович, 78. Маевский Николай Емельянович, 79. Стасюк Даниил Максимович, 80. Савицкий Виктор Васильевич, 81. Бобровникова Ольга Васильевна, 82. Коновалов Леонид Васильевич, 83. Ерыжановский Иван Григорьевич, 84. Кириченко Константин Владимирович, 85. Кривободров Виктор Арсеньевич, 86. Крапивницкий Андрей Мартынович, 87. Калиновский Александр Петрович, 88. Квятковский Станислав Николаевич, 89. Свинарский Войцех Игнатъевич, 90. Шинявский Казимир Александрович, 91. Сокол Иосиф Антонович, 92. Торговец Иван Дмитриевич, 93. Соколовский Владимир Андреевич, 94. Николаев Александр Андреевич, 95. Лимаренко Василий Александрович, 96. Шуляковский Владимир Викторович, 97. Крейцман Лев Александрович, 98. Солодовников Николай Иванович, 99. Сотниченко Петр Васильевич, 100. Заболотский Семен Михайлович, 101. Мельницкий Клавдий Александрович, 102. Высоцкий Михаил Николаевич, 103. Гульдимский Николай Николаевич, 104. Вороненко Аполлинарий Александрович, 105. Горбаренко Марк Федорович, 106. Мацеерский Иван Иванович, 107. Комар Дорофей Петрович, 108. Позняков Николай Григорьевич, 109. Воронович Алексей Иванович, 110. Волковский Иван Николаевич, 111. Осипов-Фарликов Александр Александрович, 112. Крыжановский Вячеслав Евгеньевич, 113. Бирский Александр Августович, 114. Вольф Иван Викентьевич, 115. Громов Александр Семенович, 116. Лабенский Семен Андреевич, 117. Маньковский Иван Валерьянович, 118. Фейтеровский Николай Антонович, 119. Эрн Оскар Андреевич, 120. Бычковский Михаил Васильевич, 121. Садовой Николай Сергеевич, 122. Осмолов Григорий Иванович, 123. Холодовский Николай Андреевич, 124. Бахман Бруно Карл, 125. Шкура-Ефименко Тимофей Дмитриевич, 126. Радченко Александр, 127. Цанке Василий Прокофьевич.

Большевик. – 1919. – 29 авг.

№ 50
ІЗ ЗВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВІДДІЛУ ЦК КП(б)У № 31
ПРО СТАНОВИЩЕ В КИЄВІ

1 листопада 1919 р.

В Києве (из доклада Губпаркома).

Население Києва встретило белых восторженно. О большевиках говорили с пеной на устах. Почти повсюду занимались выдачей коммунистов. Газеты писали без конца об ужасах большевиков. Много было специальных подделок добровольцев, но много материалов давали и оставленные нашими незарытые трупы и огромная масса протоколов заседаний ВЧК и писем. Все это публикуется, смакуется и служит предметом травли, особенно евреев. Погромы, почище петлюровских, прошли повсюду и продолжают теперь.

Отношение к украинцам крайне отрицательное. Есть только Малороссия, а Украина, – это немецкая штука. Украинские школы не получают средств ни от казны, ни от городского самоуправления. Выходят две украинские газеты: «Рада» – орган УСР, уже закрытая, выходит под др. названием и «Слово» – правых УСД. Все пишут эзоповским языком и ищут согласование своих действий с Доброармией. Запрещен целый ряд украинских книг, разрешенных при царизме. Не разрешен выпуск украинского педагогического журнала из-за отсутствия бумаги.

Галицийское командование заявило добровольцам, что оно не находится в зависимости от Петлюры. Последнему предложено очистить Малороссию от галицийских войск. Каждый день все больше обнаруживается количество шпионов в советских учреждениях, служивших, между прочим, в уголовном розыске, в качестве курьеров.

Теперь началось строительство административной власти. В Києве объявлено самообложение в 300 миллионов руб. Деньги поступают слабо. Лекции, устраиваемые разными организациями, не посещаются публикой. Большинство заводов закрыто из-за отсутствия топлива и сырья. Рабочим выдаются ссуды по 400 р.

Временное бюро киевских профсоюзов начало свою работу. Ведет переговоры с Озифом о коллективном договоре и пр. Здесь появилась новая рабочая организация «Организационный к-т по объединению рабочих союза» с инженером Кирста во главе. Создан отдел пропаганды при Доброармии для борьбы с большевиками. Среди рабочих имеет некоторый успех. Основали свой союз металлисты, пишевики, деревообделочники и водный транспорт.

Меньшевики жалуются на трудность борьбы с подобными организациями, в виду поддержки последних властью. Идет раскол союзов и борьба из-за

того, кто является единственным представителем рабочих. В Харькове всецело влияние меньшевиков. Идет забастовочная волна из-за коллективного договора и ставок. Отношение добровольцев к рабочим можно назвать нейтральным. Союзы не закрываются. Меншевитские организации легально не существуют. Нашей публики в союзах нет. Связь на заводах плохо налажена.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 39, арк. 98.

Відпуск. Машинопис.

№ 51

**ІЗ ЗВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВІДДІЛУ ЦК КП(б)У № 23
ПРО СТАНОВИЩЕ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

Не пізніше 10 березня 1920 р.

ПОЛОЖЕНИЕ НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ

Тов. Косиор сообщает следующие сведения об общем положении на Правобережьи.

Положение печальное. За исключением Черниговской губ. наша партия нигде не успела развернуться и почти никакой работы не сделала. Зачатки организаций имеются только по городам. Боротьбисты всюду работают с успехом. Почти на всех крестьянских съездах принимаются их резолюции и симпатии крестьян явно на их стороне. Даже киевская рабочая конференция дала им значительное большинство. По губерниям дело обстоит следующим образом.

Киевская губ.

В нашем партийном аппарате, особенно это заметно в Киеве, сильно развился бюрократизм. Живое дело заменяется бумажками, циркулярами, отписками. В низах растет враждебное отношение к верхам. Киевская общегородская конференция вся прошла под знаком этого недовольства. Избран новый губком в сравнительно хорошем составе, в том числе Порайко, Кон, Мгеладзе, Гишинский, Рафес, Кокошко, всего 15 чел. В числе нескольких провалившихся на выборах значится и Чернявский.

Работа в городе начинает налаживаться. Губком все это время занимался проведением перерегистрации и этим убил всякую живую работу. Перерегистрация проводилась целые месяцы по какой-то бессмысленной системе и вызвала большое возмущение со стороны рабочих.

Политическая работа поэтому была совсем в загоне. Вот почему так сильны у нас боротьбисты, с первого дня бывшие уже на заводах.

По губернии картина более безотрадная. Почти всякая связь с местами отсутствует. Кроме случайных сообщений приезжающих т. т. и весьма редких письменных докладов, никаких сведений с мест не поступает. Политического руководства нет никакого. Каждый уезд ведет свою собственную политику, живет своей местной жизнью. Известно, что в Чигирине никакой власти нет. Из Канева и Черкасс наши ревкомы недавно были изгнаны Тютюником и сейчас уже возвратились обратно.

Вследствие слабости наших организаций у них возникает естественное желание опереться на боротьбистов и жить с ними в мире. Такие настроения особенно заметны в Умани, Черкассах, Радомысле и многих др. местах.

Наши директивы о кампании против боротьбистов в нашей среде же вызывают сильное недовольство и оппозицию.

Работа в деревне находится в самом зачаточном состоянии. Уездные организаторы имеются в Киевском, Черкасском, Белоцерковском и Бердичевском уездах. В остальных уездах ничего не делается. Нами послано 2 т.т. для объезда 4-х уездов. Почти все без исключения украинцы сейчас в оппозиции и к ним понятное недоверие. В деревню нам посылать некого. Из членов губкома никто до сих пор на места не выезжал. Все сидят здесь в различных отделах и занимаются большей частью бумажным делом. Безпартийные крестьянские конференции были проведены только в Киевском и Бердичевском уезде. В 1-м большинство было за боротьбистами, во втором за нами. Сейчас происходят конференции во многих др. уездах.

В губернии начинает развиваться бандитизм. Только что ликвидировали Туза, но не можем справиться с Тютюником. Действуют прежние банды Соколовского и Струка.

Подолия.

Сведения из Подолии отрывочны и неясны. В начале они были благоприятными, но затем оказались хуже. Хвиля ведет там с боротьбистами соглашательскую линию, т. к. сам примыкает к «федералистам». Он там что-то напутал с галичанами. Возможно, что его придется оттуда убрать. Оказалось, что в Виннице губвоенкомом был боротьбист. Нами послан свой, а тот смещен.

Волынская губ.

Здесь осталось только 2 уезда – Житомирский и Овручский, которые находятся под постоянной угрозой налета поляков. Организационная работа поставлена сносно, но на крестьянской конференции мы позорно провалились. В Житомире положение прочное.

ВЫВОД: Необходимы работники, знающие украинский язык. Даже в Киеве некого поставить заведовать отделами. Нужна тщательная проверка,

и снятие с должностей и посылка работников на Правобережье. Работники, занимающие в Харькове второстепенные должности (напр. Танцура), должны быть посланы на Правобережье.

ЗАВИНФОРМОТДЕЛ Ц.К.

(подпись)

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 195, арк. 83.

Оригінал. Машинопис.

№ 52

**ЛИСТ ЦУПЧРЕЗКОМУ ЦК КП(б)У ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ
В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ З 1 ПО 15 ЖОВТНЯ 1920 р.
І БЕЗЧИНСТВА ЧАСТИН 1-ої КІННОЇ АРМІЇ С. БУДЬОННОГО**

7 листопада 1920 р.

Общее политическое положение губернии.

За отчетные две недели положение губернии сильно ухудшилось. Советский аппарат деревни совершенно разрушен, с одной стороны, благодаря сильно развившемуся и разросшемуся бандитизму, охватившему почти все уезды губернии, в связи с создавшимся положением на фронте и развившейся энергичной работой подпольных контрреволюционных организаций и агентов. Целиком охвачены бандитизмом Каневский, Уманский, Звенигородский, Таращанский уезды, частично же охвачены все остальные уезды Киевщины. С другой стороны, окончательно разрушили аппарат как в деревнях, так и в некоторых уездных городах создававшаяся паника в связи с эвакуацией и, главным образом, проходящие воинские части, в особенности 1-й Конной армии Буденного, которые повсюду на своем пути буквально сметали советский аппарат (Радомысльский, Таращанский, Сквирский, Липовецкий, Белоцерковский, Киевский и Бердичевский уезды). Отводимые с фронта буденовские части всюду в местечках, крупных селах и даже уездных городах устраивали погромы не только над еврейским населением, но и над русскими и над селянами-украинцами. Громили магазины частных торговцев, склады опродкомов, собеза и других учреждений и самые учреждения, избивали и убивали евреев, коммунистов, военкомов и других ответственных и неответственных советских работников и служащих, которые вынуждены были скрываться как от неприятеля или налетевшей банды.

На рынках и в деревнях грабили селян, не разбирая бедняков и кулаков, раздевали на улицах, забирали одежду, забирали скот, фураж, деньги и проч. Вырезывали в местечках еврейские семьи, сжигали дома, грабили синагоги, разбивая скрыжали и разрывая Тору (Тараща и другие местечки

уезда). Такое поведение буденовских частей, частей Красной Армии произвело огромное и неизгладимое впечатление на селянство, которое после польской оккупации, носившей в уездах характер грабежей и налетов, с таким доверием шло навстречу Советской власти, навстречу всем ее мероприятиям, как единственной власти, несущей с собой порядок и законность. Теперь же селянство все восстало против Советской власти, партийным и советским работникам опасно выезжать в уезд и вести агитацию среди селянства. Масса селян идет в банды, восстания охватили целые волости и районы (Таращанский, Липовецкий, Сквирский уезды). Вот дословно доклад заведующего Сквирским Политбюро ярко рисующий, как поведение проходящих через уезд частей 1-й Конной армии, так и положение уезда и настроение селянства, создавшееся благодаря этому:

«Доношу до Вашего сведения, что уезд до прихода буденовских некоторых кавалерийских частей и перехода их через уезд, был как в политическом состоянии, также во всем масштабе советской работы вполне надежным и все селянство уезда всецело за Советскую власть, но благодаря этим проходящим частям буденовской армии в данный момент положение уезда таково, как-будто бы, в уезде не было 5 лет Советской власти. Буденовцы настолько восстановили все селянство уезда, что о том, чтобы в село заехать и говорить с селянами думать не приходится, ибо селянство после такого нашествия все против нее.

Буденовцы по всем местечкам грабят, привозят в деревню и продают только на николаевские деньги. На вопрос селян к буденовцам-красноармейцам: «Кто вы такие, или поляки или махновцы?», они отвечают: «Мы сами не знаем кто мы такие, нам Советская власть надоела». В местечке Вчерайшем был погром и есть жертвы, еще не установлено сколько. Также в м. Паволочь изнасиловали девушек, встречаются на улицах мирных граждан, останавливают и снимают кольца с рук. 7-го октября в м. Ружине сделали погром, палат местечко и требуют коммунистов, комиссаров, милицию и судугрозыск. Это есть какая то дикая оргия, которая сметает все на пути перед собой, лозунги их: «Бей жидов, коммунистов и комиссаров», и если селянство видит такую картину перед собой, то оно определенно восстало и не знает, за кем идти и кому верить. Все селянство опьянело от такой дикой разнуздавшейся банды. Я 6-го октября выезжал в уезд с отрядом, и как только селяне нас увидели, то все разбегались. Но некоторые более сознательные из селян говорят: «Це ті казаки, що колись були, вони тоді були нагаями и теперь бьют нагаями», «Це не Красная Армия, а це якись то бандити». Такое настроение по всем уездам. Сейчас мы, партийные работники, не знаем, за что взяться, из нас никто не решается ехать в села агити-

ровать среди селян, но все-таки, все партийные работники всеми силами стараются рассеять создавшуюся панику и восстановить положение».

Таково положение во всех уездах, через которые проходили части 1-й Конной армии Буденного или другие воинские части, отводимые и отходящие с фронта. Так, прибывший с фронта в Радомысль штаб Пластунской бригады вместе с некоторыми частями во главе с комиссаром Холодовым также 2-го октября устроили в городе еврейский погром.

Работа советских и партийных уездных органов.

Как уже говорилось выше, советский аппарат уездов окончательно развалился, и лишь в последние дни после заключения перемирия и улучшения положения на фронте начала восстанавливаться связь губернского центра с уездами и восстанавливается там работа. По распоряжению фронтовых частей Бердичевский уездравком уже начал эвакуацию, из Радомысля по распоряжению начдива 44-й несколько дней сидел в с. Вишевичи в 18 верстах от Радомысля. Уездравкомом и уездпарткомом вместо эвакуационных коммунистам выдавалось по 2 пуда соли, из соли упродкома, которая предназначалась для населения. Оставшаяся на складах соль была разграблена возмущенным населением, которое видело, как коммунисты получали пудами соль. Кроме такой незаконной раздачи соли советские работники позволяли себе всякого рода незаконные действия, эвакуируясь, оставили в учреждениях и на складах имущество, приезжающих же из губернии товарищей старались отправить в уезд для агитации. Приехавшие в Радомысль, как бы для проведения эвакуации, сотрудники Поарма 12-й ничего не сделали и, забрав соль, уехали дальше, то же самое сделал и штаб Пластунской бригады, учинил кроме того в городе еврейский погром. В настоящее время Радомысльский уездравком отдан под суд за незаконные действия во время эвакуации, работа же в городе и в уезде восстанавливается. В остальных уездах положение почти не лучше. Тараща, Умань, Звенигородка и Канев находятся постоянно в опасности быть занятыми оперирующими в уездах бандами, и кроме того Тараща пережила погром, учиненный 6-й дивизией 1-й Конной армией, громили не только жителей, но и советские учреждения и склады. Липовец, Белая Церковь и Сквиря также находились в опасности быть разгромленными буденовцами, которые, проходя через уезды, громили местечки, села и заводы. Особый отдел 1-й Конной армии вынужден был скрыться от своих частей в Б. Церковь. О работе же в деревне, как уже говорилось выше, нельзя было думать, так как с одной стороны селянство настолько восстановлено поведением буденовцев, что готово к открытому восстанию против «Советской власти», а с другой стороны оперирующие банды терроризируют волостные органы, разрушая, уничтожая и расстреливая председателей волревкомов,

волвоенкомов и милиции. До некоторой степени сохранился аппарат в деревне лишь в Белоцерковском, Киевском, Чернобыльском и Липовецком уездах, в остальных же уездах работа восстанавливается. Работников волревкомов, волвоенкомов и милиции, эвакуировавшихся в города от банд и погромов, направляют обратно в волости для работы.

«Бандитизм» частей Красной Армии.

Как уже указывалось выше, воинские части, отходящие и отводимые с фронта, в особенности части 1-й Конной армии Буденного, при прохождении по губерниям на своем пути почти всюду смели советский аппарат, разгромили местечки, села, устраивали погромы над населением, преследовали и убивали советских работников и коммунистов.

В Сквирском уезде проходящие части 1-й Конной армии устроили погромы в местечках Вчерайшем, Паволочь, Ружине и др., жгли еврейские дома, раздевали жителей, не разбирались бедный или богатый, еврей или украинец, снимали кольца с рук, забирали деньги, насиловали девушек, разыскивали коммунистов, комиссаров, милицию, чтобы расправиться, их лозунг: «Бей жидов, коммунистов и комиссаров!» Количество жертв погромов еще не выяснено.

В Тараще и в целом ряде сел и местечек уезда также были учинены 6-й дивизией 1-й Конной армии погромы. Погром в Тараще, начавшийся 9-го октября, длился три дня. Громили склады советских учреждений, магазины частных торговцев, советские учреждения, мирных жителей и все, что попадалось на пути. Во время погрома разбили тюрьму и выпустили до 100 чел. арестованных бандитов, контрреволюционеров и проч. Жертв убитыми насчитывается до 100 чел. и ранеными до 150.

В м. Ставище Таращанского уезда был произведен погром продполкомом, которым командует тов. Андрианов. Продармейцы раздевали жителей, избивали и даже убили нескольких селян. Была ими же разгромлена синагога, разбиты скрижали, разорвана Тора.

В Липовецком уезде частями 1-й Конной армии в местечках Плискове, Зозове, Оратове, Ильинцах и почти во всех селах Андрушевской волости было ограблено и избито население. В м. Зозове убито 6 евреев. Остальные жертвы еще и не выяснены.

В Белоцерковском уезде проходящие части раздевали, грабили, избивали и убивали мирное население. 9-го октября в м. Рижановке отряд 6-го Червонного казачего полка устроил погром, разогнал советские учреждения, убивал советских работников, грабил и убивал мирное население. Особый отдел 1-й Конной армии вынужден был, спасаясь от своих частей, скрыться из м. Ракитно в Б. Церковь.

В Киевском уезде 440-й полк 1-й Конной армии разгромил Никольско-Борщаговский волвоенком. 396-й Кавалерийский полк 44-й дивизии разгромил в м. Макарове милицию, военкомат, преследовал коммунистов и советских работников, грабил и избивал население. Погромы и грабежи воинских частей в северной части уезда продолжаются до сих пор.

В Радомысльском уезде штаб Пластунской бригады, прибывший с некоторыми частями, под командой комиссара Холодова, устроил в городе еврейский погром. Копии главы «Бандитизм» частей Красной Армии отправлены в ЦК РКП, в ЦК КП(б)У и председателю Совнаркома Украины тов. Раковскому.

С подлинным верно:

(Подпись)

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 197, арк. 38, 39–39 зв. 40–41.
Завірена копія. Машинопис.

№ 53

**ПІДПИСКА, ЯКУ ДАВАЛИ ПОВСТАНЦІ, ЩО З'ЯВЛЯЛИСЯ
ДО ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПО АМНІСТІЇ,
ОГОЛОШЕНІЙ V ВСЕУКРАЇНСЬКИМ З'ЇЗДОМ РАД [29]**

13 травня 1921 р.

ПОДПИСКА

Я, нижеподписавшийся гражданин села Рубченки, волости Володарской, уезда Сквирского, губернии Киевской, фамилия Козячина, имя Григорий, отчество Мартынович даю сию подписку Сквирскому уездревкому в том, что я чистосердечно раскаиваюсь в сделанных преступлениях против власти рабочих и крестьян.

Все оружие я сдал и больше у меня никакого военного снаряжения нет. Впредь все распоряжения, приказы Соввласти буду выполнять добросовестно, не буду выступать против Соввласти не только с оружием, но и с агитацией. Если же это сделаю, то наперед подписываю смертный приговор.

Подпись

Григорий Козячина.

Подписку принял Заведуправ Сквирского уезда ревкома А. Богачавский.
1921 года, мая 13 дня.

ДАКО, ф. № Р-111, оп. 1, спр. 770, арх. 15.

Друкарський відбиток, заповнений представником Повітревкому.

БЕСІДА З ОТАМАНОМ Ю. МОРДАЛЕВИЧЕМ*2 липня 1921 р.*

Співробітник Радіо-телеграфного агенства України відвідав бувшого петлюрівського підполковника, командувавшого Північним фронтом повстанських сил на Правобережній Україні Ю. А. Мордалевича, який нині перейшов на бік Радянської влади, та довго бесідував з ним.

З життєопису Мордалевича.

Ю. А. Мордалевич – син незаможного селянина с. Забілочі Радомисьького повіту. Він скінчив Константиновську військову школу, вже під час революції був деякий час студентом Державного Українського Університету, на історико-філологічному факультеті.

За часів Центральної Ради був комендантом Радомисьького повіту, при гетьмані був заарештований німцями і після 1,5 місячного перебування у в'язниці був висланий до Брест-Литовська, де просидів до німецької революції.

Після свого повернення був призначений Директорією повітовим комісаром Радомишля, а з приходом більшовиків переходить на нелегальне становище.

Партійна робота.

Членом партії українських есерів у формальному розумінні, – каже Ю. А. Мордалевич, – він був недовго від початку Лютневої революції до кінця 1917 р., коли зв'язок з партійними центрами був перерваний і вже не поновлявся, але ідейні гасла есерів довго були в йому міцними і до останніх часів він вважав себе за співчуваючого есерам, але жодних вказівок од партійних кіл не одержував і не лічив себе зв'язаним партійною дисципліною. В нараді повстанців брав участь для взаємного інформування.

Повстанська робота у 1919 році.

Ранньою весною 1919 року Мордалевич робиться головою повстанського комітету при загоні Дмитра Соколовського. Це був час, коли цей гурток остаточно порвав з ідеєю «Учреділки», орієнтуючись на «демократію».

Перед Зеленими святами 1919 року Мордалевич для збільшення території повстанців вкупі з гуртком своїм переходить на правий берег Тетерева і утворює свій самостійний гурток. Цей гурток існував до самого приходу денікінців. Коли Петлюра наступав на Київ, Мордалевич пішов назустріч галичанам і в Попельні з'єднався з 3-ім Галицьким корпусом генерала Крауса. До цього зв'язку з Петлюрою не було, хоч він видавав великі кошти, але ці кошти до загону не доходили. Погляди наші вже в цей час були неоднакові, але ми мусили поступитись, як менший гурток. Вкупі з галичанами той гурток брав Київ, а потім одступив. Коли почалася деморалізація, Мордалевич розпустив свій полк, лишивши тільки одну інтелігенцію.

Повстання 1920 року.

Дуже швидко після цього Мордалевич одержав уповноваження Центрального Комітету повстанців (де були тільки есери і есдеки) на організацію повстань проти більшовиків. Мордалевич знову виїхав у «свій» Радомиський повіт і провадив енергійну роботу по підготовці до весіннього наступу. Активно виступити не довелося: перешкодив прихід поляків. До їх приходу Мордалевич поставився з довір'ям. Мордалевич поїхав до Кам'янця за інформаціями і все, що він там побачив і почув, привело його до табору так званої «лояльної опозиції» Петлюри. Після відходу поляків Мордалевич повернувся до Радомисля, але вже безпосередньо гуртком не командував.

Рік перемоги.

З цього часу Мордалевич почув потребу перевірити свої погляд: 10 з'їзд РПК і загальний напрямок накресленої ним тактики дуже вплинуло на Мордалевича, але його негайному переходу з табору ворогів в табір соціальної революції перешкождали вже чисто зовнішні умови: нелегальний стан та вплив дрібної буржуазії, котра його оточувала.

– Перед призначенням мене керуючим Північним фронтом повстанських сил, я вже принципово не виправдовував озброєної боротьби проти більшовиків, і 10-го червня я почав переговори з Реввоенрадою Київської військової округи, котрі скінчились таким документом: (див. нижче), причому ця постанова про амністію санкціонована Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом.

Постанова.

Окремий відділ Київської військової округи, заслухавши 4 пункти умов громадянина Мордалевича, зазначених в його листі від 12 червня 1921 року до комісара бригади тов. Зонберру такого змісту: Пункт перший: перехід не повинен бути тайним; пункт другий: ніяких тайних зобов'язань по видачі своїх бувших товаришів та знайомих на себе брати не можу по тій простій причині, що я сам раніш закликав до боротьби/можу допомагати відвертою боротьбою з ними пропагандою/; пункт третій: зараз же як я з'являюся дати мені можливість вільно обрати край для майбутньої діяльності; пункт четвертий: видати від Реввоенради Київської військової округи повну амністію.

Ухвалила: зо всіма вище зазначеними пунктами погодитись і гарантувати громадянину Ю. Мордалевичу повну недоторканість особи.

Начальник Окремого відділу Київської
військової округи

Воронцов.

Більшовик. – 1921. – 2 лип.

№ 55
**ЛИСТ ПРЕЗИДЕНТА ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
О. ЛЕВИЦЬКОГО РНК УСРР У ЗВ'ЯЗКУ
З АРЕШТОМ АКАДЕМІКА С. ЄФРЕМОВА**

8 липня 1921 р.

Копии: Губчека
Предгубпрофобру
ПредГубюста
Губугрозу.

На рассвете 8-го июля с. г. был арестован действительный член Всеукраинской Академии Наук, академик Сергей Александрович Ефремов в его квартире по Гоголевской ул. № 27. Заслуженный ученый, академик Ефремов был вызван в Киев для ничем не смущаемой научной работы следующими охранными грамотами Совнаркома УСРР.

У.С.С.Р.	У.С.Р.Р.
СОВЕТ	РАДА
НАРОДНЫХ	НАРОДНІХ
КОМИССАРОВ	КОМІСАРІВ
31 марта 1921 г.	
№ 3939	

ОХРАННЫЙ ЛИСТ

Настоящим удостоверяется, что Советом Народных Комиссаров УССР действительному члену Украинской Академии Наук Сергею Александровичу Ефремову предоставляется право свободного проживания в пределах УССР и что со стороны Советской власти ему никаких обвинений за его прежнюю политическую деятельность не предъявляется.

Председатель Совета Народных Комиссаров	–	Раковский
Управляющий делами Совнаркома	–	Солодуб.
У.С.С.Р.		У.С.Р.Р.
СОВЕТ		РАДА
НАРОДНЫХ		НАРОДНІХ
КОМИССАРОВ		КОМІСАРІВ
31 марта 1921 г.		Киевской Губернской Чрезвычайной Комиссии
№ 3939		Копия – Особому Отделу КВО

Совет Народных Комиссаров УССР по ходатайству Украинской Академии Наук предоставил академику Сергею Александровичу Ефремову право

свободного проживания в пределах УССР и в частности г. Киеве для научных работ, не вменяя ему в вину и не предъявляя к нему никаких обвинений за его прежнюю политическую деятельность, а посему упомянутый академик Ефремов обыскам, арестам и преследованию не подлежит.

Председатель Совета Народных Комиссаров – Раковский
Управляющий делами Совнаркома – Солодуб.

Таким образом, арест академика Ефремова является нарушением декрета верховной власти. Нарушение это тем разительнее, что Академии Наук вполне точно известен неоспоримый факт – абсолютно к никакой политической деятельности академик Ефремов со времени своего возвращения на территорию УСРР не был причастен, а всецело посвятил себя научной деятельности, неся ряд чрезвычайно важных и спешных, возложенных на него Всеукракаднаук, научных поручений.

О случившемся печальном, надо думать, недоразумении Всеукраинская Академия Наук сегодня же телеграфно поставляет в известность верховную власть в Харькове.

А Вас Академия Наук настоятельно просит предпринять все скорейшие шаги для немедленного освобождения академика Ефремова, охране больного человека с опасными болезнями сердца и легких.

Поручательство за то, что академик Ефремов никуда из Киева не выедет, берет на себя вся коллегия действительных членов Всеукраинской Академии Наук (16 человек) с Президентом Академии, академиком Орестом Ивановичем Левицким во главе и Непременным Секретарем – академиком Агафангелом Евфимовичем Крымским, уполномоченными от Совнаркома УСРР по управлению Академией Наук.

Из опросов свидетелей ареста выяснилось, что лица, производившие арест, назвали себя посланцами из Уголовного Розыска.

ПРЕЗИДЕНТ ВСЕУКРАИНСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК,
Академик О. Левицкий

НЕПРЕМЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ АКАДЕМИИ, УПОЛНОМОЧЕННЫЙ
СОВНАРКОМА УСРР ПО УПРАВЛЕНИЮ АКАДЕМИИ НАУК,
Академик А. Крымский

ПРАВИТЕЛЬ КАНЦЕЛЯРИИ (Підпис)

ДАКО, ф. Р-1, оп. 1, спр. 249, арк. 328–328 зв.
Оригінал. Машинопис.

**ПОВІДОМЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ
ПРО ВИКРИТТЯ ПІДПІЛЬНИХ ПОВСТАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

19 серпня 1921 р.

Київська губернська надзвичайна комісія викрила цілу низку великих таємних петлюрівських організацій, що мали на меті організувати по всій Україні повстання проти Радянської влади для відновлення влади Української Народньої Республіки.

Ця повстанська робота проводилась в таких організаціях:

1. Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет.
2. Українська військова організація січових стрільців.
3. Київська міська військова організація.
4. Уманська повітова військова організація.
5. Канівський повітовий повстанський комітет.
6. Звенигородський повітовий повстанський комітет та низка інших повстанських організацій.

Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет.

На чолі його були:

1. Чопілка – голова комітету.
2. Наконечний (Дністр) – особистий представник Петлюри на Україні. Мав мандата за № 102, за підписами Петлюри й Тютюнника. Член Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету, уповноважений по зв'язку з закордоном, таємний боротьбист, агент польської контррозвідки.
3. Грудницький – уповноважений Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету по військових справах, колишній командуючий південним фронтом Київщини, а потім командуючий повстанськими загонами на Полтавщині й Чернігівщині.
4. Махиня – начальник зв'язку Всеукраїнського Повстанського Комітету.
5. Суходольський – уповноважений Всеукраїнського Повстанського Комітету.
6. Коротюк – уповноважений Всеукраїнського Комітету по управлінню поштою й телеграфом.
7. Онищук – помічник Коротюка.
8. Комар – зв'язок Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету зо всіма повстанськими комітетами Київщини.
9. Абраменко-Андрюх – особистий представник Петлюри при Всеукраїнським Центральним Повстанським Комітеті. Інструктор всіх повстанських

військ України. Призначений особисто Петлюрою й Тютюнником особливим мандатом за підписами останніх, колишній офіцер петлюрівської армії.

10. Бендрик-Ганджа – колишній директор гімназії. Уповноважений Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету освіти. На ньому ж полягав обов'язок зв'язатися зо всіма бандами, що оперують на Київщині, зокрема мав бойове завдання зв'язатися з бандою Орлика, для чого не раз їздив до нього.

11. Черкас (Чернаш) – вчитель. Колишній член «Комітету визволення України» на Полтавщині, що його зліквідовано в тому році. Під час ліквідації його Черкас – утік і вступив до Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету, від якого одержав призначення начальника штаба повстанських військ району Янковчі і мав зв'язок з цілою низкою банд.

12. Криницька – жінка полковника Гриня, уповноважена Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету для зв'язку з українською військовою організацією.

13. Чупринка – відомий український письменник. Повинен був їхати в «славетню» ставку бандитів – Холодний Яр для ревізії і встановлення зв'язку з штабом повстанських військ.

Всього по справі Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету заарештовано більш 180 душ, участь яких в організації підтверджено.

Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет уявляє з себе військово-політичну організацію, безпосередньо зв'язану з Петлюрою, Тютюнником і досить відомим другим Відділом Штабу 6-ї польської армії, від якої, як і Савінков, одержував засоби боротьби – отруту та отруйні цигарки. Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет організував по всій Україні повстанські штаби і бойові групи, які по особливих вказівках повинні були одночасно виступати проти Радянської влади. Повстання було призначено спочатку на середину травня б.р., але у згоді з наказом з закордону перенесено було на 15-е червня. (Повстання не відбулося через арешт Київською губчека головних діячів його). Після перевороту Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет повинен був оголосити себе урядом Української Народної Республіки.

Кошти Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет одержував з-за кордону від Петлюри, Тютюнника й Штабу 6-ої польської армії. Всі члени комітету були одночасно й агентами польської контррозвідки.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Центр її був у школі червоних старшин. На чолі стояв командир роти Решетухо. Головними членами цієї організації були командири тієї ж школи на різних посадах: 1. Шостак, 2. Бойко, 3. Паньківський, 4. Відварський,

5. Тимошенко, 6. Залужний, ад'ютант школи і багато інших осіб, заарештованих ГНК.

Особистим представником Петлюри при цій організації був Гуринський-Кухта – діловод у канцелярії школи. Він мав мандат на холсту за підписом Петлюри і Тютюнника. Туринського так само заарештовано.

Ця організація, з одного боку, підлягала Всеукраїнському Центральному Повстанському Комітетові через Туринського, Абраменка-Андрюха, Кривицьку, з другого боку, вона підлягала безпосередньо Петлюрі через того ж таки Туринського.

Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет передбачав організувати повстання, ця організація мала відограти найактивнішу роль, як єдина військова сила, що мала по всій Україні свої відділи. Всі ці відділи – зліквідовано.

КИЇВСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

На чолі стояв полк. Гринь, член Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету і уповноважений Комітету для організації повстання в Києві і його околицях. Головними членами були:

1. Курдаш-Івашко, відомий бандит.
2. Оксаненко – кол. завгосп київського Крайдержвидату.
3. Дашковський – відомий бандит.
4. Филоненко – пом. нач. ст. Буча.
5. Шаповал – бандит.
6. Ковтунович.
7. Лимаренко – телеграфіст.
8. Никифороенко – батько, син і дочка. Всіх цих осіб, свідомих учасників (60 чол.) заарештовано і викрито їхню участь.

Ця організація підлягала Всеукраїнському Комітетові, з яким була зв'язана через Гриня, Бендрика і Чупринку. Кошти вона одержувала від ВЦПК. У момент ліквідації організації і членів її було викрито розроблений план, як захопити Київ і його околиці.

УМАНСЬКА ПОВІТОВА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Організовано її ВЦПК і одночасно штабом Тютюнника. На чолі цієї організації стояли:

1. Мирон – особистий представник Петлюри й Тютюнника, від котрих мав мандат за їх підписами.
2. Саврий – старий відомий петлюрівський діяч, видатний офіцер Галицької армії.

3. Балабан – голова Уманського райсоюзу, – видатний старий петлюрівський діяч.

4. Новик – колишній комісар Уманського повіту при Петлюрі. Був скарбником Уманського Повстанського Комітету.

5. Обсага – артист.

6. Галка

7. Буняк – начальник районної міліції с. Верхнячки.

8. Глінський

9. Галай

10. Багрянничний

11. Зверев

12. Луканевський

13. Лапицький

14. Дудник

і низка інших осіб кількістю 99 чоловіка, яких заарештовано ЧК. Ця організація мала зв'язок з отаманом Дерещуком і іншими бандитами, що оперували в Уманському повіті.

Дерещук був членом Уманського Повстанського Комітету.

Під час арешту членів організації в них знайдено плану захвату м. Умані і повіту. У них був таємний список відомих робітників, котрих вони мали на думці знищити під час повстання.

Гроші організація одержувала безпосередньо з-за кордону, з штабу Тютюнника. Вони підлягали, як військові, Українській військовій організації, з якою держали зв'язок через Мирона і заарештованого студента Нерослюка, а в горожанському відношенні ВЦПК, від якого одержували директиви.

ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ КОМІТЕТ

На чолі його стояли:

1. Щедрий – галичанин, 2. Недзельський Кирило – куркуль, 3. Нездзельський – куркуль, 4. Славенко, 5. Юшкевич, 6. Ткаченко, 7. Драга, 8. Заремба і багато інших осіб, арештованих Чека.

Він підлягав безпосередньо Уманському ПК. По своїй конструкції, в цілому був схожий з УПК.

Грошові засоби одержував також з-за кордону, від штабу Тютюнника, через Уманський Повстанський Комітет, через нього ж він одержував і директиви від ВПЦК.

КАНІВСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ КОМІТЕТ

На чолі його стояли:

1. Шарова, 2. Білошкурський, 3. Голуб, 4. Правдивий, 5. Дорошенко, 6. Гончар, 7. Куделя, 8. Хоменко, 9. Грицаєнко й інші особи, заарештовані Чека.

Канівський Повітовий Повстанський Комітет був одним з комітетів, організованих ВЦПК. По своїм завданням і конструкції він цілком відповідав наведеним вище даним.

Голова Губчека
Завсекретоператвідділом

Лівшіц.
А. Капустянський.

Вісті (Київ). – 1921. – 19 серп.

№ 57

З ДОПОВІДІ ЗАВДУЮЧОГО ВІДДІЛОМ ЮСТИЦІЇ МИХАЙЛИКА НА ЗАСІДАННІ КИЇВСЬКОГО ГУБВИКОНКОМУ ПРО КІЛЬКІСТЬ ЗААРЕШТОВАНИХ В ТЮРМАХ ГУБЕРНІЇ

10 вересня 1921 р.

На 1 июля с.г. содержалось следующее количество заключенных: в губернских концентрационных лагерях 939 человек, в ДОПРе № 1 – 1697 чел., в ДОПРе № 2 – 284 чел., в Бердичевском ДОПРе – 244 чел., в Звенигородском – 226 чел., в Каневском – 29 чел., в Таращанском – 261 чел., в Уманском – 172 чел., в Чернобыльском – 70, в Липовецком – 94, в Радомысльском – 149, в Сквирском – 136 и больных в ДОПРе № 1 – 262. Всего 4578 чел.

Пролетарская Правда. – 1921. – 10 сент.

№ 58

ПОВІДОМЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЧЕКА ПРО ВИРОК У СПРАВІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО КОМІТЕТУ

10 вересня 1921 р.

28-го августа 1921 г. коллегия Киевской губернской чрезвычайной комиссии рассматривала дело по обвинению членов и участников Всеукраинского повстанческого комитета, участников городской военной организации, участников военной организации сечевых стрельцов и участников боевой группы атамана Бессарабенко в тяжелых преступлениях против Украинской Социалистической Советской Республики с целью ниспровержения рабоче-крестьянской власти и восстановления «Украинской Народной Республики» против воли рабочих и крестьян, в изменнической политике про-

тив украинского народа, имевшей целью отдачу Украины под иго польских панов и держав Антанты. Коллегия КГЧК постановила:

за участие в организации и руководстве повстанческой работой на территории Советской Украины нижеследующих граждан приговорить к высшей мере наказания – расстрелу:

1. Чепилко Иван Осипович, 40 лет;
2. Наконечный Федор Ефимович, 37 лет;
3. Махиня Спиридон Григорьевич, 26 лет;
4. Грудницкий Александр Григорьевич, 29 лет;
5. Комарь Николай Степанович, 45 лет;
6. Коростюк Зотик Иванович, 39 лет;
7. Онищук Леонтий Сидорович, 34 года;
8. Косарь Елена Сергеевна, 33 лет;
9. Заяц Феодосий Афанасьевич, 35 лет;
10. Заяц Анастасия Михайловна, 35 лет;
11. Абраменко-Андрух Иван Антонович, 25 лет;
12. Гринь Юрко Сидорович, 29 лет;
13. Бендрик-Ганжа Капитон Ефимович, 42 года;
14. Кривицкая Юлия Митрофановна, 30 лет;
15. Суходольский Макарий Иванович, 36 лет;
16. Колтунович Аркадий Дементьевич, 24 года;
17. Курдыш-Ивашко Кондратий Кузьмич, 29 лет;
18. Лимаренко Иван Петрович, 30 лет;
19. Филоненко Ефим Иванович, 25 лет;
20. Чупринка Григорий Абрамович, 42 года;
21. Копиц Феогност Иванович, 19 лет;
22. Никифоренко Петр Васильевич, 50 лет;
23. Карпенко Абрам Сергеевич, 23 года;
24. Дашковский Александр Алексеевич, 20 лет;
25. Шаповал Ефим Артемович, 23 года;
26. Решитухо Антон Иванович, 31 год;
27. Шостак Терентий Иванович, 24 года;
28. Перослик Николай Макарович, 30 лет;
29. Бендарский Деонисий Лукьянович, 24 года;
30. Тимошенко Владимир Семенович, 25 лет;
31. Бойко Иван Онуфриевич, 28 лет;
32. Гуринский-Кухта Петр Михайлович, 24 года;
33. Дашковский Осип Станиславович, 25 лет;
34. Залужный Михаил Львович, 27 лет;

35. Зубрицкий Александр Федорович, 31 год;
36. Стасин Моисей Макарович, 50 лет;
37. Баньковский Александр Антонович, 31 год;
38. Майорский Марк Израилевич, 44 года;
39. Степанова Надежда Семеновна, 29 лет.

II. К заключению в концентрационный лагерь сроком на 5 лет приговорены:

1. Вингрижиновская Мария Васильевна, 22 лет;
2. Шидловский Степан Петрович, 24 лет;
3. Никифорова Елизавета Петровна, 20 лет;
4. Никифорова Клавдия Петровна, 19 лет;
5. Якуб Варвара Семеновна, 20 лет;
6. Шебатенко Степан Никифорович, 23 лет;
7. Алексеенко Иван Семенович, 24 лет;
8. Осипчук Ефим Григорьевич, 26 лет;
9. Симак Софья Платонична, 25 лет;
10. Вернигор Антон Харламович, 25 лет;
11. Моторный Данил Викторович, 28 лет;
12. Майорская Ревекка Семеновна, 29 лет;
13. Брагинский Арон Давидович, 42 года;
14. Зубрицкая Наталья Клементьевна;
15. Одинец Клементий Иванович;
16. Деликатный Сергей Алексеевич, 46 лет;
17. Прихоженко Иван Евтихиевич;
18. Дорно Отто Эдуардович.

III. К заключению в концентрационный лагерь сроком на два года приговорены:

1. Кириченко Дмитрий Лазаревич, 27 лет;
2. Гулис Соломон Иосифович;
3. Рихард Анна Теодоровна.

IV. К заключению в концентрационный лагерь сроком на один год приговорены:

1. Хинич Анна Федоровна, 43 лет;
2. Пискижева Юстина Акимовна;
3. Данилова Раиса Сергеевна;
4. Чепилко Ольга Андреевна.

Киевская губернская чрезвычайная комиссия.

Пролетарская Правда. – 1921. – 10 сент.

ПОВІДОМЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЧЕКА ПРО ВИКРИТТЯ ПІДПІЛЬНИХ ПОВСТАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

31 березня 1922 р.

Київської губчека, після довгої попередньої розробки, розкриті і ліквідовані наступні петлюровські повстанчі організації:

«Козацька Рада Правобережної України». На чолі організації стояли: Гайдученко (старий петлюровський працівник), Микола Лозовик (український підполковник, приїхавший із-за кордону), Михайло Симак (старий петлюровський підполковник, брав участь у багатьох організаціях), Шемулєнко Іван (старий петлюровський працівник, колишній сподвижник Мордалевича), Цимбалюк Афанасій (поручик петлюровської армії, приїхавший із-за кордону з мандатом на організацію повстання, фактичний керівник і начальник штабу банди Трейко), Винокуров Леонід (поручик петлюровської армії, має мандат із-за кордону на руйнування радянського тилу) і інші відомі петлюровські підпольні працівники.

«8-й повстанчий район».

Начальник району поручик Якубович, надісланий із-за кордону на створення повстанчих організацій і зв'язи з місцевими бандитами і об'єднання їх. Район охоплював шість уездів і був розділений на 3 підрайони на чолі з начальниками підрайонів. Виїняті також начальники підрайонів і главари малих банд: Ронський, Грабовський і інші.

Метою обох організацій було: підготувати до весни загальне повстання під керівництвом спеціально на те призначених членів організації, об'єднавши під одним командуванням всі діючі банди: Гаєвого, Орлика, Карого, Трейко і інших, руйнування транспорту і всього господарства. Виробництво терористических актів над відповідальними політичними і радянськими діячами.

«Петлюровська контррозвідка в Києві».

Начальником контррозвідки був полковник Генштабу Алексєєв Віктор (підполковник Генштабу старої армії). Члени контррозвідки: Пионтєк (полковник старої армії), Едмунд Бренейсен (старшина петлюровської армії) і Афанасєєв Миколай. Два з них були надіслані із-за кордону на виконання підпольної роботи Київщини. При арешті були також затримані брав участь у роботі контррозвідки.

Ця контррозвідка ставила собі метою організувати: шпionаж як військовий, економічний, так і політичний, руйнування транспорту, мостів, радянського господарства, терористическі акти над відповідальними по-

литическими работниками, для чего все политработники должны были быть на учете и в момент восстания поголовно уничтожены.

Всего арестованных – 650 человек.

Как на периферии, так и в Киеве, изъято оружие: пулеметы, бомбы, винтовки, револьверы и патроны.

Во время ликвидации при перестрелке были убиты: зам. пред. Губчека тов. Кравченко и сотрудник Губчека Янковский.

Президиум КГЧК.

Киев, 31 марта 1922 года.

Пролетарская Правда. – 1922. – 2 апр.

№ 60

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОЧАТОК СУДОВОГО ПРОЦЕСУ НАД «КОЗАЧОЮ РАДОЮ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ»

25 серпня 1922 р.

23 августа состоялось первое распорядительное заседание Чрезвычайной сессии военного отдела Киевского губревтрибунала в составе председателя сессии т. Евдокимова Е. Ф., членов: Лившиця Я. А. и Михеенко И. П.

При рассмотрении дел присутствовал губернский прокурор М. В. Михайлик.

Сессия в своем распорядительном заседании утвердила обвинительный акт по делу «Казачей Рады Правобережной Украины» в отношении обвиняемых граждан Гайдученко (Гонты), Шемуляню Ивана, Лозовика Николая, Бессарабенко Тихона и др.

Приняв во внимание особенный политический характер настоящего дела и исходя из соображений государственной важности, сессия постановила дело о «Казачей Раде» и связанных с нею прочих военно-повстанческих организациях слушать при закрытых дверях.

Вчера 24 августа, в 7 часов вечера, открылось судебное заседание Чрезвычайной сессии военного отдела Киевского губревтрибунала.

Первым начато слушанье дела о так называемой «Казачей Раде Правобережной Украины».

(Отчет пойдет в следующем номере).

Пролетарская Правда. – 1922. – 25 авг.

**ВИРОК КИЇВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО
ТРИБУНАЛУ У СПРАВІ «КОЗАЧОЇ РАДИ»**

25 серпня 1922 р.

ПРИГОВОР

Іменем Української Соціалістическої Советської Республіки Київський губернський революційний трибунал на Чрезвычайній сесії воєнного відділу в законному своєму складі:

Председателя – тов. Евдокимова,

Членів: тт. Лившица, Михеєнко і при секретарі т. Рубинштейне августа 24–25 дня 1922 года слушал дело по обвинению гр-н Гайдученко Павла Григорьевича, Шемулянка Ивана Терентьевича, Лозовика Николая Федоровича, Бессарабенко Тихона Ивановича, Михайлюка Евгения Тимофеевича, Симака Михаила Лукича, Григоренко Григория Тихоновича, Винокурова Леонида Васильевича, Грицай Моисея Абрамовича, Кузьменко Кондратия Георгиевича, Тодосиенко Ивана Ивановича, Коваленко Афанасия Ивановича (он же Чайка Владимир Иванович), Мартынчука Павла Семеновича, Григор-Григоренко Тараса Тихоновича, Корсарука Степана Ефимовича, Кальченко Алексея Афанасьевича, Ротштейна Игнатия Григорьевича, Присяжнюка Иосифа Трофимовича, Зубченко Степана Патрикиевича, Титаренко Остапа Матвеевича, Титаренко Петра Остаповича, Галянта Федора Терентьевича, Виговского Василия Павловича, Малика Михаила Мефодиевича, Белика Ивана Филатовича, Хлоупека Петра Ивановича, Шпиллера Филиппа Евсеевича, Литвина Федора Прокофьевича, Круглий Владимира Фомича, Коваленко Ивана Федоровича, Гудымович Анастасии Михайловны, Тарасенко Марии Ивановны, Тарасенко Ивана Васильевича, Коломиец Ионы Иосифовича, Ксендзюка Петра Кирилловича, Ксендзюка Игоря Кирилловича, Вильховского-Вильхового Владимира Кирилловича, Недзвецкого Андрея Иосифовича, Шпиля Алексея Петровича, Кисляк Ефросинии Трофимовны, Кисленка Ивана Трофимовича, Лозовика Михаила Федоровича, Луковенко Елены Алексеевны, Лозовик-Овчинниковой Надежды Семеновны, Скрыпки Ивана Григорьевича, Хитро-Ивахненко Николая Васильевича, Грудиной Натальи Алексеевны и Парубченко Пимена Карповича в том, что по взаимному между собой уговору организовали преступное сотрудничество, ставящее своей целью вооруженное восстание против Украинской Социалистической Советской Республики, с целью ниспровержения ее и установления против воли рабочих и крестьян власти так называемой УНР.

Гр-н Геращенко Петра Прокофьевича, Винокуровой Раисы Викторовны, Рознатовской Наталии Дмитриевны, Мищенко Павла Афанасьевича, Кругляя Павла Фомича, Зраги Лидии Дмитриевны, Андрейчук Елены Васильевны, Андрейчук Вячеслава Иосифовича, Крючека Александра Ефимовича, Кавгариной Наталии Фридриховны – «Филимоновны», Украинца Иосифа Трифоновича и Доценко Константина Васильевича в пособничестве членам петлюровской подпольной организации и недоносительство о них властям; гр-н Дмитриевой Ксении Лаврентьевны, Урсаловой Марии Алексеевны, Бас Оксаны Ивановны, Волховской Елизаветы Васильевны, Пуца Леопольда Лукича, Кузьминского Александра Евстафьевича, Рубановского-Ждановского Константина Николаевича, Колоконоса Василия Ефимовича, Крупского Александра Ивановича, Кононенко Дениса Трофимовича, Григоренко Филиппа Яковлевича, Петренко Самуила Васильевича, Невинчаного Антона Ивановича, Дробинки Павла Дмитриевича, Дробинки Петра Дмитриевича, Денисова Павла Алексеевича, Будько Фокия Павловича, Хитро Зинаиды Захаровны, Залкина Захария Исааковича, Терентьевой Федоры Григорьевны, Трунова Ивана Никифоровича, Смирнова Евстафия Петровича, Тычинской Анны Игнатьевны, Поцубиенко Надежды Агафоновны, Соколова Алексея Васильевича, Заварина Степана Никифоровича – в связи с вышеуказанными членами подпольной организации.

Революционный трибунал, рассмотрев имеющийся материал, вещественные доказательства по делу и показания подсудимых, данные ими на предварительном и судебном следствии, установил: что с момента ликвидации в июне месяце 1921 года Всеукраинского Центрального Повстанческого Комитета, оставшиеся остатки украинской шовинистической интеллигенции и петлюровски настроенные идейные вдохновители ее, не могущие мириться с существованием Рабоче-Крестьянской власти, переходящей к мирному строительству после своих побед над контрреволюцией на внешних и внутренних фронтах – искали новые пути для восстановления под жовто-блакитным знаменем украинской самостийности – власти помещиков и капиталистов.

Скрывающиеся от преследования Соввласти участники ликвидированного Всеукраинского Центрального Повстанкома, обв.обв. Лозовик Николай, Симак, он же Суц-Дубок и Шемуляню Иван совместно с прибывшими из-за кордона для подпольной работы, командированным Главным повстанческим штабом Петлюры и Тютюнника и 2-м отделом Польской 6-й армии обвиняемые Бессарабенко Тихоном, находящимся на территории Советской Украины с начала 1921 года, имевшего задание организовать восстание на территории Киевской губернии по мандату Генерального шта-

ба УНР № 0303, организовавшего летом 1921 года кулаческую подпольную организацию, имеющую своей целью подрыв Соввласти и Компартии и шпионаж в пользу так называемой УНР и Польши и скрывающегося с момента ликвидации (1921 г.) упомянутых организаций, решили снова организовать руководящий политический центр для ведения вооруженной борьбы с Соввластью, для чего совместно с обвиняемыми Гайдученко-Гонта Павлом, Грицаем Моисеем, Кузьменко Кондратием и Григор-Григоренко Тарасом организовали в августе 1921 года «Казачью Раду Правобережной Украины», которая должна была служить центром всей подпольной военно-гражданской власти на территории Киевской, Подольской, Волынской, Николаевской и Одесской губерний. Вся работа по организации вооруженного восстания в этих губерниях должна была вестись при содействии и помощи Главного повстанческого штаба Петлюры и Тютюнника и 2-го отдела Польской 6-й армии, которые и до этого времени являлись руководителями петлюровской контрреволюции на территории Советской Украины.

Избранный головой «Казачей Рады» обв. Гайдученко командировал за кордон по предложению «Казачей Рады» обв. обв. Бессарабенко и Лозовика Николая, снабдив их мандатами на право переговоров с Петлюрой и Тютюнником об утверждении ими «Казачей Рады» и получения от них денег и деректив для работы, и получив утверждение Петлюрой и Тютюнником «Казачей Рады» – как центра информационной работы на Правобережье Украины, вернулись в г. Белая Церковь, где на заседании в конце сентября 1921 года решили продолжить работу не только информационного характера, но и организации вооруженного выступления против Соввласти, для чего начальником Информационного бюро был назначен обв. Лозовик Николай; уполномоченным почты-телеграфа обвин. Симак-Суц-Дубок; командующим «Північно-Східною» частью Правобережной Украины обвин. Бессарабенко Тихон, а Шемулянко – командующим «Північно-Західною» частью – о чем был издан приказ «Казачей Рады» за № 1, приказывающий всем повстанческим отрядам и группам Правобережной Украины под страхом смерти подчиниться власти «Казачей Рады» и назначенным ею командующим, а также обвиняемым Шемулянко и Бессарабенко были выданы соответствующие мандаты.

«Казачей Радой» были привлечены к работе обвиняемые Григоренко Григорий, предоставивший свою квартиру под место явок и собраний членов ее, назначенный генеральным писарем «Казачей Рады» и связавшим таковую с сотрудниками штаба 45 дивизии: обвиняемыми Галянт, Виговским, Маликом, Беликом, согласившимися вступить в организацию и помочь ее работе; для чего Галянт, Малик и Белик, а также обвиняемые

Шпилер и Хлоупек предоставили в распоряжение «Казачей Рады» топографические карты, взятые в комендатуре 45-й дивизии, и принимали участие в работе подпольной организации, а обвиняемый Виговский сообщил «Казачей Раде» сведения о секретном совещании ответственных работников Б. Церкви с представителями штаба 45-й дивизий. Через того же Григоренко Григория вступил в организацию обв. Корсарук Степан, связавший «Казачью Раду» с следователем Белоцерковской Чрезвычайной Комиссии обв. Кальченко Алексеем, при помощи которых «Казачья Рада» получила чистые бланки учетных карточек, а через обв. Кальченко – секретные сведения БУЧК, а впоследствии через тех же Григория Григоренко и Федора Галянта вступили в «Казачью Раду» обв. Ротштейн Игнатий – сотрудник Белоцерковского уездвоенкомата, взявший на себя обязанность доставить пишущую машинку и информировать о работе уездвоенкомата.

Обвиняемые Симак и Шемулянку, находясь еще до организации «Казачей Рады» в связи с обв. Михайлюком Евгением, который еще летом в 1921 году служил явкой и связью Всеукраинского Цупкома, вместе с таким у него же на квартире обсуждали вопрос об организации переворота на Украине и после ареста обв. Михайлюка, находясь в подполье, поддерживали преступную связь с обв. Мартынчуком, сотрудником Белоцерковского телеграфа, который служил источником получения различных сведений на Белоцерковском телеграфе.

Одновременно с этим был привлечен теми же Симаком и Шемулянко для работы в «Казачей Раде» – сексотрудник Белоцерковской Чрезвычайной комиссии обв. Тодосиенко Иван, который дал свое полное согласие служить связью между бандой Зайца и Медвинской подпольной организацией с одной стороны и обв. Симаком и Шемулянко с другой стороны, а также передавал секретные задания, возлагаемые на БУЧК, что обв. Литвин Федор в сентябре 1921 г. будучи членом Компартии, членом уездного комитета партии, членом Киевского губисполкома и заведывавшим Белоцерковским уземотделом, зная о существовании в Белой Церкви подпольной петлюровской организации и роли в ней обв. Шемулянко, как председателя ее, а также зная, что таковой разыскивается Соввластью, предупредил его, выразив свое сожаление, что своевременно не был извещен о производимой ими работе, для предотвращения происшедших арестов, что перенес из се-любудынка на баштан скрывающегося там обв. Шемулянко, его вещи и, находясь на ответственном посту, не предпринял никаких мер к ликвидации подпольной организации, ставящей себе целью ниспровержение существующего строя, что обв. Коваленко Иван, находясь в преступной связи с обв. Симаком и зная от него о существовании «Казачей Рады», вступил в тако-

вую, взяв на себя обязанность вербовки бывших офицеров для поднятия бое- способности указанной подпольной организации, что Коваленко Афанасий Иванович, будучи в 1919 году атаманом банды, после своего ареста и скрыва- ваясь под фамилией «Чайки Владимира Ивановича» держал связь с обв. Симаком, через которого вступил в подпольную организацию и был актив- ным членом ее до своего ареста.

С целью поднятия авторитета и боеспособности «Казачей Рады» – что- бы добиться полного и окончательного признания таковой Петлюрой и Тю- тюнником, обв. Лозовик, Симак решили связаться и привлечь для работы представителей украинской культуры и общественности, чтобы создать контрреволюционный фронт представителей украинской культуры и на- уки, совместно с атаманами банд, иметь свое влияние на трудовые массы, для привлечения их к активной борьбе с властью рабочих и крестьян, для чего, прибыв в Киев, в первую очередь, привлекали для активной подпо- льной работы обв. Гудымович Анастасию, являющуюся подпольным работ- ником с 1919 года, знакомую с обв. Лозовик Николаем, которая предоста- вила свою квартиру для явок членов организации и взяла на себя обязанно- сти печатать воззвания и связать «Казачью Раду» с Черниговской и Пол- тавской губернией, и обв. Герасименко Марию, бывшую в петлюровской армии в 1919 г., представившей свою квартиру для явок, как активный член указанной организации исполняла ее задания, причем отец ее обв. Та- расенко Иван, зная о существовании подпольной организации «Казачья Рада», способствовал налаживанию связи ее с савинковской организацией и состоя секретарем церковной рады, предоставил канцелярию таковой равно как и свою квартиру под место явок членов организации, что прибыв- ший для связи на квартиру Тарасенко – член Харьковской подпольной ор- ганизации и прибывший для подпольной работы из Румынии некто Маля- ренко (арестованный ГПУ Украины) были через Тарасенко Марию и Гуды- мович Анастасию связаны с обв. Лозовиком Николаем, что он же Гудымо- вич был привлечен для работы обв. Коломеец, ранее служивший в петлю- ровской армии, посвященный обв. Гудымович в проводимую ею работу и ездивший в Харьков для связи с петлюровской организацией по поручению обв. Лозовика Николая, что обв. Ксендзюк Петр, являясь явкой обв. Лозо- вика Николая и других членов организации, принял у себя на квартире прибывшего к нему на явку из Румынии для подпольной работы гр. Бако- вецкого (арестованного и находящегося в ГПУ Украины) способствовал ему в его подпольной работе, что находясь на службе у Петлюры в должности директора Департамента земельных дел и дважды эвакуировавшийся с правительством Петлюры из Киева, он опять вступил в члены подпольной

организации, представил для таковой пишущую машинку и бумагу для печатания «відозв»; что обв. Ксендзюк Игорь принял у себя на квартире того же Баковецкого, зная, что последний прибыл для подпольной работы и помогал ему в таковой; что обв. Круглий Владимир, будучи знаком с обв. Симаком и Лозовиком Николаем, по совместной работе в подполье в 1920–1921 годах, вступил в 1922 году в «Казачью Раду».

После совещания членов «Казачей Рады», состоявшегося по вопросу о контрреволюционной работе «Казачей Рады» на квартире у обв. Лозовик Михаила и Лозовик-Овчинниковой Надежды, состоявшими членами организации, предоставивших свою квартиру под место явок, собраний и печатаний «відозв» «Казачей Рады».

Проделав большую организационную работу, «Казачья Рада Правобережной Украины», ввиду приближения весны, с целью проверить проделанную работу, учесть боевые силы, наметить дальнейший правильный путь активной борьбы с Соввластью, связавшись ранее с начальником «8-го Повстанческого Района» поручиком Якубовичем, прибывшим из штаба Тютюнника для поднятия восстания в Киевской губернии (ныне арестованного КГОПТУ) и через него связавшись с атаманом банды Иваном Трейком и его начальником штаба Цимбалюком, прибывшим на Украину для организации восстания из штаба Тютюнника, заручившись их согласием подчиняться всецело вместе с их отрядами «Казачей Раде», последняя решила созвать объединенный съезд членов «Казачей Рады» совместно с начальником «8-го Повстрайона» и атаманами банд, для чего всех их созвала в Белую Церковь, где 19 января 1922 года состоялась первая нарада «Казачей Рады», где было вырешено: продолжать подготовку и организацию восстания на Правобережной Украине к весне 1922 года, снести для этого с штабом Петлюры. Для военной работы учредить Центроштаб при «Казачей Раде», Бессарабенко и другим атаманам выехать на уезды для организации повстанческих отрядов и для снабжения «Казачей Рады» продовольствием и деньгами, обв. Гайдученко и Бессарабенко связаться с Белоцерковской райфилией.

Исполняя задание «Казачей Рады», Бессарабенко и Гайдученко, познакомились с задачами подпольной организации обв.обв. Присяжнюка, Зубченко и Титаренко Остапа, являющимися членами правления в Белоцерковской райфилии, которые будучи шовинистически настроены и желая свержения Советской власти, воспользовавшись своим служебным положением, дали свое полное согласие помогать в работе «Казачей Раде», для чего: предоставили райфилию под место явки для членов организации по письменным требованиям «Казачей Рады» снабжали таковую продовольст-

вием и деньгами, предоставляли в распоряжение «Казачей Рады» машинку, белое полотно и мельничные сита, имевшиеся на складе райфилии для печатания мандатов и совместно с обв. Гайдученко привлекли для этой работы тов. Луковенко – машинистку райфилии, которая совместно с Зубченко печатала под диктовку Гайдученко и Бессарабенко полотняные мандаты для членов «Казачей Рады», что Титаренко Остап привлек для подпольной работы своего сына студента, обв. Петра Титаренко, которому обв. Бессарабенко за своей подписью и печатью выдал мандат на ведение работы в Сквирском уезде; что обв. Винокуров Леонид, бывший поручик старой русской армии и армии Петлюры, бывший член Компартии, состоя начальником 4-го участка железнодорожной милиции, в целях дезорганизации таковой и ставя себе целью активно бороться с существующим строем, добровольно вступил в «Казачью Раду», состоял комендантом ее, представил свою квартиру под место жительства, явок и собраний членов «Казачей Рады» и используя свое служебное положение, снабжал таковую оружием, чистыми провизионными билетами на проезд по железной дороге, принял на службу в милицию обв. Шпиля Алексея и Недзведского Андрея, ранее служивших в отрядах петлюровской армии и державших связь с атаманом банды Гаевым, для чего будучи посвященным в работу указанной подпольной организации добровольно вступили в таковую и ездили к атаману банды Гаевому для связи его с «Казачей Радой»; что обв. Вильховский узнал от обв. Недзведского о существовании «Казачей Рады» и ее целях, вступил в такую под фамилией «Вильховый», получив мандат от 1922 г. за № 3421, как заместитель начальника «1-го Повстанческого района» должен был направиться для работы, что обв. Рудина Наталья, находясь в тесном знакомстве с обв. Лозовиком Николаем, зная о его подпольной работе и нелегальном положении, предоставила свою квартиру, где обв. Лозовик скрывался и получал нужную поддержку и активную помощь; что обв. Парубченко Пимен, будучи арестован в 1921 году за организацию восстания в районе Б.-Церковского уезда, бежав из-под ареста, переходил нелегально кордон для связи и, вернувшись в банду атамана Зайца, имевшей связь с «Казачей Радой»; что обв. Хитро, бывший подполковник старой русской армии, все время до ареста скрывал свое офицерское звание, проживал под чужой фамилией «Ивахненко», не являясь на мобилизацию командного состава, что зная о целях прибытия обв. Бессарабенко на Советскую Украину для подпольной работы, принимал его у себя на квартире и в момент ликвидации Всеукраинского Цупкома, способствовал обв. Бессарабенко скрыться из Киева, изготовив собственноручно под его диктовку фиктивный документ для него; что обв. Скрыпка также служил явкой для

обв. отамана Бессарабенко, зная о его подпольной работе, в каковой способствовал ему; что обв. Кисляк Иван и Кисляк Ефросинья добровольно вступили в «Казачью Раду Правобережной Украины», состояли уполномоченными по связи таковой с уездными подпольными организациями, на что имели соответствующие мандаты.

На основании изложенного. Революционный трибунал считает обвинение нижеуказанных обвиняемых: Гайдученко, Шемуляк, Лозовика Николая, Бессарабенко, Михайлюка, Симака, Григоренко Григория, Винокурова Леонида, Грищак, Кузьменко, Тодосиенко, Коваленко-Чайки Афанасия, Мартинчука, Григор-Григоренко Тараса, Корсарука Степана, Кальченко, Ротштейна, Присяжнюка, Зубченко, Титаренко Остапа, Титаренко Петра, Галяный, Виговского Василия, Малика, Белика, Хлоупека, Шпилера, Литвина, Круглия Владимира, Коваленко Ивана, Гудымович Анастасии, Тарасенко Марии, Тарасенко Ивана, Коломийца Ионы, Ксендзюка Петра, Ксендзюка Игоря, Вильховского-Вильхового Владимира, Недзведского, Шпиля Алексея, Кисляк Ефросиньи, Кисляк Ивана, Лозовик Михайла, Лозовик-Овчинниковой Надежды, Луковенко, Скрыпки, Хитро Николая, Порубченко и Рудиной доказанной в том, что они руководили повстанческой работой и держали связь с атаманами повстанческих отрядов на территории Украинской Социалистической Советской Республики, разлагали советские аппараты и военные части Красной Армии и вели широкую шпионскую работу в пользу так названной УНР, что обв. Геращенко Петр, зная о прибытии из-за кордона представителя петлюровской армии, способствовал ему, что обв. Винокурова Раиса способствовала своему мужу в проводимой им подпольной работе, что обв. Разнатовская Наталья, будучи разарестованной по делу петлюровской подпольной организации и будучи освобожденной за недостаточностью материала, изъявила свое согласие помочь в работе подпольной организации, о которой узнала от обв. Кисляк Ефросиньи; что обв. Мищенко, будучи Упродкомиссаром Белоцерковского уезда, бывший член Компартии, узнав о существовании организации, и обещал таковой тормозить продовольственную кампанию в уезде; что обв. Круглий Павел способствовал в налаживании связи своему брату, члену «Казачей Рады», что гр. Збрага Лидия способствовала мужу своему обв. Ксендзюку Петру в печатании воззваний; что обв. Андрейчук Елена и Андрейчук Вячеслав способствовали укрываться от Соввласти члену «Казачей Рады» Лозовику Николаю; что обв. Крючек держал связь с скрывшимся от суда и следствия председателя студенческой подпольной организации Стрикаленко, долженствующей служить опорой «Казачей Раде» в ее подпольной работе среди студенчества г. Киева, к каковой организации такие

примыкали обв. Дмитриева Ксения, Урсалова Мария, Бас Оксана, Калгарина Наталия, хранившая без надлежащего на то разрешения оружие и принимавшая у себя на квартире обв. Бессарабенко, совместно с обв. Поцубиенко; что обв. Украинец Иосиф имел связь с умершим членом организации Хижняком, выдал ему за деньги фиктивный документ; что обв. Доценко Константин был осведомлен о прибытии для нелегальной работы прибывшего из Харькова члена подпольной организации; что обв. Вольховская Елизавета, будучи в 1920 г. арестована по делу подпольной петлюровской организации и освобождена за недоказанностью материала, узнав от обвиняемой Кисляк о существовании подпольной организации, не сообщила об этом властям; что обв. Пуцц Леопольд, Кузьминский Александр, Рубановский-Ждановский и Клоконос Василий знали обв. Симака, как члена подпольной организации, его место пребывания, и не донесли об этом властям; что обв. Дробинка Павел, Дробинка Петр, Денисенко Петр и Бутько Фокий находились с скрывавшимся членом «Казачей Рады» Голыком и принимали у себя на квартире обв. Бессарабенко, что обв. Завозин Степан, бывший офицер денкинской армии, дал согласие обв. Винокурову помочь ему в проводимой им работе.

В отношении обв. Соловьева Алексея, Кононенко Дениса, Петренко Самуила, Невинчанного Антона, Хитро Зинаиды, Залкинда Захария, Смирнова Евстафия, Ревтрибунал считает предъявленное обвинение недоказанным, в отношении обв. Крупского Александра, Григоренко Филиппа имеющийся материал выделить.

В отношении обв. Тычинской Анны и Терентьевой Федоры, Ревтрибунал считает обвинение их в том, что они знали о членах подпольной организации и не донесли властям доказанным, а также доказанным в отношении обв. Трунова в том, что взял на себя обязанность перенести пишущую машинку из квартиры Гудимович на квартиру Лозовика Михаила для печатания воззваний, не будучи посвящен в цель предназначения машинки.

А посему на основании всего вышеизложенного, руководствуясь интересами трудящихся и революции, Революционный трибунал приговорил:

Обв. обв. 1) Гайдученко-Гонту Павла Григорьевича, 31 года, происх. из Белоцерковского уезда, Киевской губернии. 2) Шемулянку Ивана Лаврентьевича, 34 лет, происх. из Волынской губ., Острожского уезда. 3) Лозовика Николая Федоровича, 36 лет, происх. из Киевской губернии, Белоцерковского уезда. 4) Бессарабенко Тихона Ивановича, 32 лет, происх. из Киевской губернии, Таращанского уезда. 5) Михайлюка Евгения Тимофеевича, 45 лет. 6) Симака Михаила Лукича, он же Суц, он же Дубок, 42 лет, происх. из Черниговской губернии, Городянского уезда. 7) Григоренко Григория

Тихоновича, 26 лет, происх. из Киевской губернии, Белоцерковского уезда. 8) Винокурова Леонида Васильевича, 32 лет, происх. из Гомельской губ., Ново-Зыбковского уезда. 9) Грицая Моисея Абрамовича, 31 года. 10) Кузьменко Кондратия Георгиевича, 32 лет. 11) Тодосиенко Ивана Ивановича, 21 года. 12) Коваленко Афанасия Ивановича (он же Чайка Владимир Иванович) 26 лет. 13) Мартынчук Павла Семеновича, 36 лет. 14) Григор-Григоренко Тараса Тихоновича, 25 лет. 15) Корсарук Степана Ефимовича, 27 лет. 16) Кальченко Алексея Афанасьевича, 21 года, Белоцерковского уезда, Киевской губернии. 17) Ротштейна Игнатия Григорьевича, 22 лет. 18) Присяжнюк Иосифа Трофимовича, 37 лет. 19) Зубченко Степана Патрикеевича, 29 лет. 20) Титаренко Остапа Матвеевича, 45 лет, происход. из Киевской губернии, Сквирского уезда. 21) Титаренко Петра Остаповича, 20 лет, той же губернии и уезда. 22) Галянта Федора Терентьевича, 22 лет. 23) Виговского Василия Павловича, 21 года. 24) Малика Михаила Мефодиевича, 21 года. 25) Белика Ивана Филатовича, 22 лет. 26) Хлоупека Петра Ивановича, 23 лет. 27) Шпиллера Филиппа Евсеевича, 22 лет. 28) Литвина Федора Прокофьевича, 39 лет. 29) Круглия Владимира Фомича, 28 лет, происх. из Киевской губ., Сквирского уезда. 30) Коваленко Ивана Федоровича, 47 лет, происхожд. из Киевской губернии, Киевского уезда. 31) Гудымович Анастасию Михайловну, 22 лет, происхожд. из Черниговской губ., Воронежского уезда, 32) Тарасенко Марью Ивановну, 19 лет, происх. из Черниговской губернии, Глуховского уезда. 33) Тарасенко Ивана Васильевича, 49 лет, происх. из Черниговской губ., Воронежского уезда. 34) Колонийца Иону Иосифовича, 24 лет, происх. из Черниговской губернии, Коропского уезда. 35) Ксендзюка Петра Кирилловича, 41 года, происх. из Киевской губернии. 36) Ксендзюка Игоря Кирилловича, 27 лет, того же уезда и губернии. 37) Вильховского-Вильхового Владимира Кирилловича, 27 лет, происх. из Киевской губернии, Звенигородского уезда. 38) Недзведского Андрея Иосифовича, 23 лет, происх. из Киевской губернии, Белоцерковского уезда. 39) Шпиля Алексея Петровича, 25 лет, происх. из Киевской губернии, Белоцерковского уезда. 40) Кисляк Ефросинию Трофимовну, 23 лет, из Киевской губернии, Каневского уезда. 41) Кисляка Ивана Трофимовича, 20 лет, происх. из Киевской губернии, Богуславского уезда. 42) Лозовика Михаила Федоровича, 23 лет, происх. из Черниговской губернии, Кролевецкого уезда. 43) Лозовик-Овчинникову Надежду Семеновну, 19 лет. 44) Луковенко Елену Алексеевну, 27 лет. 45) Парубченко Пимена Карповича, 44 лет. 46) Скрыпка Ивана Григорьевича, 48 лет, происх. из Киевской губернии, Киевского уезда. 47) Хитро-Ивахненко Николая Васильевича, 51 года, происх. из Подольской губернии, Каменец-Подольского

уезда. 48) Рудину Наталию Алексеевну, 32 лет, происх. из Киевской губернии, Ирпенского уезда, как злейших врагов власти рабочих и крестьян подвергнуть высшей МЕРЕ НАКАЗАНИЯ – РАССТРЕЛЯТЬ.

49) Украинца Иосифа Трофимовича, 57 лет, происх. из Волынской губернии, Изяславского уезда, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 50) Винокурова Раиса Викторовна, 20 лет, происх. из г. Киева, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией, считая с 1 марта 1922 г. – зачесть предварительное заключение. 51) Геращенко Петр Прокофьевич, 19 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на пять (5) лет со строгой изоляцией, зачесть предварительное заключение с 1 марта 1922 года. 52) Дмитриева Ксения Лаврентьевна, 21 года, происх. из Подольской губернии, Винницкого уезда, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 53) Урсалова Мария Алексеевна, 19 лет, происх. из Киевской губернии, Чигиринского уезда, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года, зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 54) Бас Оксана Ивановна, 19 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 55) Рознатовская Наталия Дмитриевна, 18 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией, и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 56) Волховская Елизавета Васильевна, 42 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на два (2) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 57) Пуцц Леопольд Лукич, 43 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 58) Кузьминский Александр Евстафьевич, 34 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 59) Рубановский-Ждановский Константин Николаевич, 32 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 60) Клоконос Василий Ефимович, 40 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 61) Крючек Александра Ефимовича, 19 лет, предъявленное обвинение

считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 62) Дробинка Павла Дмитриевича, 31 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 63) Дробинка Петра Дмитриевича, 34 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 64) Денисенко Павел Алексеевич, 41 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 65) Бутько Фокий Павлович, 28 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 66) Мищенко Павла Афанасьевича, 28 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 67) Круглий Павел Фомич, 20 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 68) Збрага Лидия Дмитриевна, 31 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на пять (5) лет со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение с 1 марта 1922 года. 69) Завозин Степан Никифорович, 23 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 70) Андрейчук Елена Васильевна, 30 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на пять (5) лет со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 71) Андрейчук Вячеслав Иосифович, 28 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на пять (5) лет со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 72) Кавгарина Наталья Фридриховна, 21 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на три (3) года со строгой изоляцией и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 73) Поцубиенко Надежда Агафоновна, 21 года, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на два (2) года и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 74) Доценко Константин Васильевич, 26 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, заключить в ДОПР на один (1) год и зачесть предварительное заключение, считая с 1 марта 1922 года. 75) Трунов Иван Никифорович, 21 года, предъявленное обвине-

ние считать доказанным, заключить в ДОПР на два (2) года, но принимая во внимание обстоятельства, при которых он совершил преступление и что он не был посвящен в конечную цель, приговор считать УСЛОВНЫМ. 76) Крупский Александр Иванович, 47 лет, дело его выделить и приобщить к имеющемуся делу в КГОГПУ. 77) Григоренко Филипп Яковлевич, 28 лет, дело его выделить и приобщить к имеющемуся делу в КГОГПУ. 78) Кононенко Денис Трофимович, 26 лет, считать по суду оправданным и из-под стражи ОСВОБОДИТЬ. 79) Петренко Самуил Васильевич, 42 года, считать по суду оправданным и из-под стражи освободить. 80) Невинчанный Антон Иванович, 27 лет, считать по суду оправданным и из-под стражи освободить. 81) Соловьев Алексей Васильевич, 23 лет, считать по суду оправданным и из-под стражи освободить. 82) Хитро Зинаида Захаровна, 40 лет, считать по суду оправданной и из-под стражи освободить. 83) Залкин Назар Исаакович, 18 лет, считать по суду оправданным и из-под стражи освободить. 84) Терентьева Федора Григорьевна, 32 лет, обвинение, предъявленное ей, считать доказанным, но принимая во внимание ее малосознательность из-под стражи освободить. 85) Смирнов Евстафий Петрович, 46 лет, считать по суду оправданным и из-под стражи освободить. 86) Тычинская Анна Игнатьевна, 55 лет, предъявленное обвинение считать доказанным, но принимая во внимание преклонный возраст, считать по суду оправданной и из-под стражи освободить.

У всех приговоренных к ВЫСШЕЙ МЕРЕ НАКАЗАНИЕ, у коих нет детей, все имущество КОНФИСКОВАТЬ.

Приговор может быть обжалован в 48-ми часовой срок – в кассационном порядке.

Председатель Чрезвычайной сессии

Евдокимов

Члены:

Лившиц, Михеенко.

На подачу кассационных жалоб и просьб о помиловании представлен 48-ми часовой срок.

После объявления приговора все приговоренные к высшей мере наказания подали председателю Чрезвычайной сессии тов. Евдокимову просьбу на имя ВУЦИКа о помиловании.

Во всех просьбах имеется одна и та же фраза: «Полное признание своей вины перед рабоче-крестьянской властью».

Немедленно все просьбы были по прямому проводу переданы тов. Евдокимовым в Харьков на рассмотрение ВУЦИКа.

Пролетарская Правда. – 1922. – 26–27 авг.

№ 62

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ВУЦВКОМ ВИРОКУ
У СПРАВІ «КОЗАЧОЇ РАДИ»**

27 серпня 1922 р.

В воскресенье, 27 августа, получен из Харькова по прямому проводу ответ на ходатайство о помиловании, возбужденном приговоренными к высшей мере наказания по делу «Казачьей Рады».

ВУЦИКОМ приговор Чрезвычайной сессии Киевского губернского революционного трибунала утвержден, исключая машинистки Белоцерковской райфилии Елены Луковенко, которой расстрел заменен 5-ю годами заключения.

Приговор приведен в исполнение.

Пролетарская Правда. – 1922. – 30 авг.

№ 63

**ВИРОК У СПРАВІ 8-го ПОВСТАНСЬКОГО РАЙОНУ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ
УКРАЇНИ**

31 серпня 1922 р.

Именем Украинской Социалистической Советской Республики Киевский губернский революционный трибунал на Чрезвычайной сессии Военного отдела в законном своем составе: председателя тов. Евдокимова, членов: тов. Лившица, и тов. Михеенко, при секретаре тов. Рубинштейне.

Августа 26 дня 1922 года слушали дело по обвинению гр-н. гр-н.: 1. Яворского («Карый») Сергея Ивановича, 2. Якубовича Николая Сергеевича, 3. Грабовского («Галайда») Гаврила Григорьевича, 4. Ратушного Иосифа Филипповича, 5. Ронского Хрисанфа Архиповича. 6. Дударца Адама Апполоновича, 7. Дударца Александра Апполоновича, 8. Кондрата Александра Семеновича, 9. Порленко Андрея Николаевича, 10. Савицкого Вячеслава Павловича, 11. Крицкого («Грива») Ивана Дорофеевича, 12. Колосникова (он же Жансон) Степана Михайловича, 13. Красильникова (он же Демич) Михаила Григорьевича, 14. Чиграя (он же Воронежский) Василия Владимировича, 15. Ковтуна Никиту Павловича, 16. Тымченко («Белозеров») Дмитрия Ивановича, 17. Тымченко Анастасии Ивановны, 18. Пацеля Петра Андреевича, 19. Кирсанова Виктора Петровича, 20. Козарука Филиппа Григорьевича, 21. Черныша Ивана Федотовича, 22. Янковского Дмитрия Петровича, 23. Слюсаря Григория Леонтьевича, 24. Сватко Арсения Борисовича, 25. Сватко Захария Борисовича, 26. Комахи Ильи Ива-

новича, 27. Комахи Ивана Ивановича, 28. Скотницкого Марка Никифоровича, 29. Сивковского Николая Иосифовича, 30. Ващука («Сокол») Ивана Ефимовича, 31. Титаренко («Свободин») Антона Степановича, 32. Задорожного («Буряк») Константина Иларионовича, 33. Прокопенко Ефима Степановича, 34. Яковина («Степок») Степана Кондратьевича, 35. Ковальского Ивана Степановича, 36. Вайса Александра Александровича, 37. Мартыновского Тимофея Ивановича, 38. Бондаренко Андрея Иосифовича, 39. Андреева Григория Андреевича, 40. Романовского Бориса Антоновича, 41. Гибултовского Ульяна Семеновича, 42. Чмиря Платона Филипповича, 43. Тюпы Мефодия Григорьевича, 44. Яремчука Павла Федоровича, 45. Бабия Федора Ивановича, 46. Галенко Кондрата Кирилловича, 47. Романюка («Бида») Моисея Анисимовича, 48. Мотрича Захария Андреевича, 49. Ростовского Акима Афанасьевича, 50. Литовченко Романа Григорьевича, 51. Кравца Наума Иосифовича, 52. Недзельской Евдокии Ивановны, 53. Шельменко-Цимбалюк Ольги Петровны, 54. Бурляя Иосифа Адамовича, 55. Безуглого Антона Петровича, 56. Завадского Петра Даниловича, 57. Белика Василия Ильича, 58. Загаецкого Стратона Арсеньевича, 59. Иванюты Емельяна Яковлевича, 60. Мещанюка Моисея Никоновича, 61. Ребицкого Георгия Кузьмича, 62. Палиенко Ольги Васильевны, 63. Лопушанского Ивана Антоновича, 64. Ковальчука Тимофея Самойловича. 65. Васьковского Данила Матвеевича, 66. Березовского Григория Тимофеевича, 67. Дударец Владимира Апполоновича, 68. Паламарчука Трифона Федоровича, 69. Грабовского Александра Григорьевича, 70. Даценко Куприана Иларионовича, 71. Сухоярского Карпа Иларионовича, 72. Сенкевича Михаила Федоровича, 73. Корниевского Алексея Яковлевича, 74. Бакуленко Ивана Федоровича, 75. Бондаренко Романа Денисовича, 76. Мартынюка Михаила Ефимовича, 77. Кравца Емельяна Федоровича, 78. Набекало Ивана Сергеевича, 79. Феринца Федора Николаевича, 80. Дударец Марии Григорьевны, 81. Гаскевича Адама Петровича, 82. Андреевой Агриппины Васильевны, 83. Безуглого Мефодия Петровича, 84. Ронской Софии Архиповны, 85. Паламарчук Александры Савовны и 86. Тымченко Ивана Моисеевича в том, что под руководством Главного повстанческого штаба, так называемой УНР, в течение 8-ми месяцев по взаимному между собой уговору подготавливали вооруженное восстание на территории: Таращанского, Белоцерковского, Сквирского, Богуславского, Звенигородского и Черкасского уездов и территории железнодорожной сети: Бобринская, Смела, Черкасс, Христиновка–Умань, с целью ниспровержения, против воли рабочих и крестьян, власти УССР и водвижения так называемой власти УНР, для чего: подтачивали советский аппарат, вливая свою агентуру в последний;

выпускали специальные агитационные листки к красноармейцам и селянству, призывая их к вооруженному восстанию против власти Советов, 29 ноября 1921 года совершили вооруженное ограбление Тетиевского потребительского общества, ограбив 5595 аршин мануфактуры и 2 пуда 22 фунта сала; в том же месяце 1921 года пытались в районе Черкасс взорвать мост через реку Днепр; 31 января 1922 года, по заранее обдуманному плану пытались совершить вооруженное ограбление государственного Дениховского сахарного завода, в течение 1921 года совершили ряд вооруженных ограблений государственных предприятий, ограблений и убийств одиночно следовавших красноармейцев и мирных граждан, точное количество которых следствию установить не удалось и будучи идейно и организованно связаны с подпольной петлюровской организацией, именованной «Казачьей Радой Правобережной Украины», получили из Таращанского военного комиссариата сведения, представляющие военную тайну УССР, как то: дислокацию некоторых частей, передвижение кавалерийских частей и мобилизационные планы УССР, для пересылки этих сведений в Главный повстанческий штаб УНР, а также для осуществления своих коварных замыслов против Рабоче-крестьянской власти Советской Украины, имели в своем распоряжении: пулеметы, винтовки, гранаты, шашки и патроны.

Гр-н. гр-н.: 87. Пивовара Леонтия Игнатьевича, 88. Паламарчука Иосифа Марковича, 89. Цимбалюк Варвары Петровны (она же «Маруся»), 90. Базелюка Ивана Арсеновича, 91. Середы Александра Филипповича, 92. Шварценберга Григория Антоновича, 93. Кучерука Антона Николаевича, 94. Старцева Федора Дмитриевича, 95. Чеснакова Кузьмы Григорьевича, 96. Бублия Андрея Митрофановича, 97. Пацея Тихона Алексеевича, 98. Иванена Романа, 99. Путицкого Павла Григорьевича, 100. Янкевича Трифона Андреевича, 101. Гуменного Фоки Марковича. 102. Сушкевича Максима Ионикиевича, 103. Писарец Григория Максимовича, 104. Крупской-Грабовской Лидии Родионовны, 105. Мончевской Генрики Томашевны, 106. Мыслинской Людмилы Сигизмундовны, 107. Дударец-Декало Ольги Апполоновны, 108. Савицкого Ивана Павловича, 109. Назарчука Александра Леонтьевича, 110. Ильченко Ивана Герасимовича, 111. Андрущука Луки Калениковича, 112. Савицкого Трофима Сафроновича – в соучастии в указанной выше организации, печатании воззваний, распространении их и доносителестве властям о существовании подпольной организации: «8-й Повстанческий район», цели которой им были известны. Гр-н. гр-н.: 113. Кондратовича Данила Леонтьевича, 114. Лесовчука Корнея Ивановича, 115. Недюжого Александра Опанасьевича, 116. Несмиха Исидора Евстафьевича, 117. Приходько Григория Артемовича, 118. Янышевского

Ивана Романовича, 119. Кульчицкой-Цимбалюк Марии Петровны, 120. Кульчицкого Тимофея Бенедиктовича, 121. Крупко Антона Лаврентьевича, 122. Хомяка Василия Семеновича, 123. Гонтурука Степана Намовича, 124. Мойса Федора Ивановича, 125. Воронюк-Боровиченко Тимофея Викентьевича, 126. Медведева Ивана Алексеевича, 127. Музыченко Кондрата Ивановича, 128. Назарчука Емельяна Кондратьевича, 129. Новицкого Феодила Францевича, 130. Смелковского Дмитрия Ивановича, 131. Ронского Александра Архиповича, 132. Порпленко Гавриила Николаевича, 133. Пелиха Степана Александровича, 134. Бурляя Александра Григорьевича, 135. Завадского Марьяна Ивановича, 136. Палиенко Павла Даниловича. 137. Павличенко Степана Ивановича, 138. Слухая Михаила Даниловича, 139. Судковского Кондрата Григорьевича, 140. Пендюра Кузмы Лаврентьевича, 141. Полищука Онуфрия Никифоровича, 142. Павлова Трофима Зотовича, 143. Заторского Сергея Андреевича и 144. Григоренко Филиппа Яковлевича в причастии к движению, вызванному подпольной организацией «8-й Повстанческий район».

Революционный трибунал, рассмотрев весь имеющийся материал, показания обвиняемых, данных ими на предварительном и судебном следствии, а также вещественные доказательства по делу, установил: что обвин. Якубович – поручик старой царской армии, сын священника, являясь офицером петлюровского 14-го Пороського полка, сражался вместе с ним с советскими войсками с 1919 года до его интернирования польской властью согласно Рижского мирного договора и в апреле месяце 1921 года был вызван из Александровского лагеря, где содержался Главным повстанческим штабом, находящимся в г. Львове.

Явившись в штаб повстанческих войск, лично к генерал-хорунжему Тютюннику, Якубович получил от последнего распоряжение отправляться на Украину для организации аппарата «8-го Повстанческого района», обхватывающего Таращанский, Богуславский, Сквирский, Белоцерковский, Черкасский и Звенигородский уезды, а также линию железной дороги Черкасская, Бобринская, Смела, Шпола и Христиновка–Умань, и подготовки вооруженного восстания на указанной территории против УССР.

Получив от начальника Административно-организационного отдела указанного штаба Ступницкого Леонида Бенедиктовича мандат на полотно на имя «Невидимого», согласно которому он, Якубович, командирован в распоряжение начальника Северной группы, для организации «8-го Повстанческого района» и полотняную карту «8-го Повстанческого района» с указанием границ, соседних повстанческих районов, Якубович, совместно с прикомандированными к нему офицерами старой русской армии Паламарчук и

Вербович, хорунжим петлюровской армии Чайковским и казаком той же армии жителем Таращанского уезда Дударец Александром Апполоновичем, который, как участник многих банд и восстаний против Соввласти, должен был познакомить Якубовича («Невидимого») с петлюровским элементом Таращанского уезда, – отправился во 2-й отряд штаба 6-й Польской армии к начальнику отдела полковнику Кузьминскому, который выдал Якубовичу для работы по заданию штаба Тютюнника 50000 руб. советскими деньгами, 30000 руб. «николаевскими» и литер на 5 человек до станции Оженино.

Прибыв 29 апреля 1921 года в г. Острог и получив документ советского достоинства на имя Гайдевич Зинаиды Константиновны от польских пограничных властей, Якубович с прикомандированными к нему людьми, при содействии тех же пограничных властей, спустя дня два переехал границу, недалеко от колонии Курак.

Выезжая из-за границы, Якубович условился со Ступицким Леонидом, чтобы все, посылаемые в его распоряжение люди, информации и распоряжения, направлялись к бывшему их сослуживцу по 14-му Пороському полку, сотнику Ронскому Хрисанфу, проживающему в Белоцерковском уезде, причем Ступицкий обещал Якубовичу прислать ему для подпольной работы людей, среди которых будет Порполенко Андрей Николаевич.

Прибыв в Таращанский уезд, Якубович и Дударец Александр (остальные пошли другим путем), остановились в доме крупного кулака, ответчика, Тымченко Ивана, семья которого была известна Дударцу Александру, как враждебная в отношении Советской власти и сторонница петлюровщины.

Спустя некоторое время, на Красном Хуторе, где живет Тымченко Иван, была произведена Ставищенской милицией облава на дезертиров, которая, приближаясь к дому Тымченко Ивана, была замечена дочерью его Анастасией, успевшей до прихода милиции предупредить Якубовича и Дударца, при чем, не имея возможности уйти, Якубович успел выбросить на комод компрометирующие его документы, оставив полученный им от польских пограничных властей документ на имя Гайлевич Зинаиды Константиновны, переправленный им на мужское имя. Как подозрительные, они были задержаны начальником Ставищенской милиции и 21 мая 1921 года были переданы в Таращанское Политбюро, причем начальником той же милиции, на другой день была послана и получена Таращанским Политбюро телеграмма за № 86, говорящая, что Дударец Александр обвиняется в бандитизме, а Гайлевич в шпионаже, каковая приобщена к делу № 237. После ареста Якубовича и Дударца, Тымченко Анастасия сообщила о происшедшем аресте семье Дударца и на другой день к арестованным явилась на свидание

Дударец Ольга, которая была информирована Дударцем Александром об аресте с ним начальника «8-го Повстанческого района» Якубовича, выбросившего на комод в квартире Тымченко Ивана документы, которые должны быть изъяты и вручены лесничему леса Ревухи Грабовскому Гавриилу Григорьевичу, что и было исполнено Дударец Ольгой.

На следующий день Грабовский Гавриил, узнав на свидании о целях и задачах Якубовича («Невидимого») – «Гайлевича» – приступил к изысканию мер освобождения арестованных, для чего вначале решил обратиться к помощи атамана банды Бузынного, а впоследствии решил организовать вооруженный отряд из 10-ти человек, с которым освободить арестованных при сопровождении их из Таращанского ДОПРа на ст. Ольшаницы, поручив организацию отряда Столярчуку Александру, скрывшемуся от суда. Гайлевич, находясь под стражей в Таращанском ДОПРе, после переговоров с Грабовским Гавриилом, передал Грабовскому официальным путем все свои права и обязанности по организации «8-го Повстанческого района», для чего издал в ДОПРе приказ № 1, который вместе с инструкцией об организации был передан Грабовскому Гавриилу Дударец Ольгой.

12-го августа 1921 года Грабовский, являясь таким образом начальником «8-го Повстанческого района» и избрав себе псевдоним «Галайда», издал два приказа за №№ 1 и 2-й, назначив 1-м сотника Ковтуненко Никиту своим заместителем, поручив ему с сотником Сконтитцким немедленно произвести организацию Таращанского уезда согласно инструкции и 2-м назначив организатором Белоцерковского уезда сотника Ронского Хрисанфа, прикомандировав к нему Александра Столяренко, начальником живой связи и разведки назначил Комаху Илью, поручив ему наладить связь и произвести разведки в Киевщине, Сквирщине и Звенигородщине.

Находясь под стражей в ДОПРе, Якубович познакомился с содержащимся там же обвиняемым в бандитизме Мещанюком Моисеем, от которого узнал, что брат его Василий Мещанюк, петлюровский офицер-летчик школы высшего пилотажа, упал с аэроплана на территории расположения красных войск, будучи пленен и помещен в больницу, оттуда бежал и скрывается в лесу, написал ему записку, в которой информировал его о целях своего приезда и передал таковую Василию Мещанюку посредством Ольги Дударец; впоследствии Василий Мещанюк амнистировал и поступил на службу к Райуполномоченному по борьбе с бандитизмом Заграю-Воронечкому, который принял его, зная что он, Мещанюк, является петлюровским офицером.

С момента легализации Мещанюка, дело по обвинению Якубовича-Гайлевича и Дударца Александра было передано из группы по контрреволюции

в группу по борьбе с бандитизмом, хотя по составу преступления, совершенного обвиняемыми, никакого отношения к группе по борьбе с бандитизмом не имеет, при чем уезд, уполномоченный по борьбе с бандитизмом Колесников-Жансон Степан без всяких законных оснований приказал своему заместителю Красильникову-Демичу вне очереди произвести следствие по делу: последний, направившись в ДОПР и переговорив с арестованными Якубовичем и Дударцем, не опросив их и, не смотря на имеющийся в деле материал, изобличающий Дударца Александра в бандитизме, дезертирстве, службе в польских частях и нелегальном переходе границы, а также материал, изобличающий Гайлевича в шпионаже и дезертирстве, перешедшего нелегально границу, о чем говорило имеющееся в деле подчищенное удостоверение, написал 13 августа заключение, формулировав его таким образом, что не только нет фактов для предания суду Якубовича-Гайлевича, но нет и поводов для предположения о причастности указанных обвиняемых к бандитизму, предлагая Гайлевича освободить, а Дударца Александра направить в Комдез*, дело же следствием прекратить и сдать в архив.

Замзавполитбюро – уездуполномоченный по борьбе с бандитизмом, член КП(б)У Колесников-Жансон, ознакомившись с материалом и заключением своего заместителя, утвердил таковое, после чего 14 августа Якубович-Гайлевич был освобожден и по освобождению явился к Дударцу Адаму, а Дударец Александр был направлен в Комдез УВК**, откуда, благодаря настойчивым требованиям Колесникова-Жансона, Дударец был препровожден в Политбюро, где после переговоров его с помуполномоченного Савицким Вячеславом и Демичем-Красильниковым был освобожден и на следующий день назначен деловодом группы по борьбе с бандитизмом Таращанского Политбюро.

При освобождении Якубовича, Красильников-Демич из отобранных у Якубовича денег и ценностей возвратил последнему вместо двух пятисоток николаевских – советскими деньгами, присвоив одно золотое обручальное кольцо и 2 кроны.

Вследствие освобождения Красильниковым-Демичем Якубовича и Дударца Александра, план Грабовского Гавриила об освобождении арестованных отпал сам по себе. Остановившись у Адама Дударца, который от брата своего знал, кем является Якубович, его цели и задачи, Якубович начал организацию аппарата и назначил Адама Дударца начхозом, казначеем «8-го Повстанческого района», главной связью между Якубовичем и отдельными

---

* Комітет по боротьбі з дезертирством повітового військового комісаріату.

** Повітові і районні наради по боротьбі з бандитизмом.

членами организации, а также явкой для отдельных повстанческих деятелей, прибывавших к Якубовичу из-за кордона.

14-го августа 1921 года Якубович отправился к своему заместителю Грабовскому, у которого и поселился. Ознакомившись с проделанной в его отсутствие работой, Якубович начал организацию «8-го Повстрайона», при активной помощи Грабовского Гавриила, который пригласил к себе агронома Таращанского уезмотдела Комаху Илью, назначенного Грабовским начальником связи, и Якубович назначил его начальником Стрижевской волости, при чем Комаху Илью избрал себе кличку «Мирский» и познакомил Якубовича со своим отцом, кулаком-ответчиком Комахой Иваном, после чего квартира последнего превратилась в явку и приют для членов организации «8-го Повстрайона» и прибывающих из-за кордона.

Приехав спустя некоторое время к Тымченко, Якубович посредством Анастасии Тымченко познакомился с ее братом Дмитрием Тымченко, студентом политехнического института, который оказался ценным работником и взял на себя связь «8-й Повстанческий район» с студенческой организацией, после этого Якубович отправился к сотнику Ронскому Хрисанфу, который согласился принять участие в организации «Повстанческого района» и которому Якубович оставил на хранение свои поменянные документы.

Начадминотдела Ступницкий, не имея сведений от Якубовича, послал к нему малолетнего отличившегося разведчика Погорелова Григория, который и принес Якубовичу 2 000 000 руб. советских денег, карандаши и ленты к пишущим машинкам, найдя его в доме Ивана Комахи.

Имея сведения о Мещанюке Василие, Якубович связался с ним и тот, будучи на службе у райуполномоченного по борьбе с бандитизмом Чигря-Воронецкого, согласился принять участие в работе подпольной организации.

Ввиду имевшегося материала по обвинению Дударца Александра у начальника Секретно-оперативной части Белоцерковской уездной чрезвычайной комиссии Рябова, последний, явившись лично в Таращанское Политбюро для проверки факта о работе в Политбюро Дударца Александра, запросил по этому поводу Колесникова-Жансона, который ему ответил отрицательно, несмотря на то, что сам откомандировал его, Дударца Александра к райуполномоченному Чиграю-Воронецкому, у которого он и продолжал служить, о чем было известно Колесникову-Жансону.

Тот же Колесников-Жансон, прибыв по заданию Таращанского уездосовета* в Тетиев для организации Райсовещания, встретил Мещанюка Василия и, зная его, как петлюровского офицера, назначил Мещанюка

---

* Повітові і районні наради з боротьби з бандитизмом.

райуполномоченным Тетиевского района, который по занимаемой должности в Политбюро является в то же время председателем Райсовещания.

Подобрав людей, пригодных на командные должности, Якубович разбил свой район на три подрайона, включив в каждый по два уезда и два самостоятельных подрайона: первый по реке Рось и второй по линии железной дороги, входящей в состав 8-го района. В 1-й подрайон вошли Таращанский и Сквирский уезды, во второй подрайон Белоцерковский и Каневский уезды, в 3-й подрайон – Звенигородский и Черкасский уезды. К Пороському подрайону отошли все села, прилегающие к реке Рось.

Согласно заданиям Главного повстанческого штаба, район должен был в конечном итоге сформировать отдельную дивизию, которая должна была быть сформирована следующим образом: каждый подрайон формирует бригаду, уезд формирует полк, делянка формирует батальон, волость формирует сотню.

«1-й район» Якубович поручил бандитскому атаману Куравскому («Богуну»), 2-й – хорунжему Титаренко («Ястреб»), 3-й – Титаренко-Кузьменко, Пороський подрайон – сотнику Ронскому Хрисанфу. Начальником Таращанского уезда Якубович первоначально назначил Ковтуна («Вовчка») Никиту, а впоследствии взамен его райуполномоченного по борьбе с бандитизмом Мещанюка Василия (ныне умершего) в качестве начальника штаба, в нужных случаях Якубович использовал активнейшего члена организации Грабовского («Галайда»), который в таких случаях подписывался «Врнд. начштаба» и квартира которого служила штабом «8-го Повстанческого района».

Скрывавшиеся в районе Тетиева бандиты Ковальский Иван и Сивковский Николай по предложению Мещанюка Василия встретились с Якубовичем, который посоветовал им амнистироваться в интересах организации у Мещанюка, который их устроит в Политбюро и они смогут проводить без риска работу в пользу «8-го Повстанческого района», на что Ковальский Иван и Сивковский Николай согласились и явились «с повинной» к Мещанюку, причем Сивковский принес с собой пулемет «Шош», уворованный им совместно с Кондратом Александром у Тетиевского райпродкомиссара.

Мещанюк вместе с бандитами явился в Таращанское Политбюро и, за отсутствием уездуполномоченного Колесникова-Жансона, обратился к его заместителю Демичу, который в тот же день их амнистировал и снабдил соответствующими документами, причем Ковальскому Ивану выдал удостоверение, что он сдал винтовку, каковой последний не сдавал.

Амнистировав Ковальского и Сивковского, Демич тут же назначил их: первого на должность участкового уполномоченного по борьбе с бандитизмом, а второго послал в распоряжение Мещанюка.

29-го сентября 1921 года известный атаман Куравский, совместно с членами организации «8-го Повстанческого района» Сивковским Николаем, сотрудником ТЕПО* Мотричем Захарием, Безуглым Антоном и скрывшимся от суда Дзигунским Семеном, Дзигунским Ефимом, Шмаркатуком и др., совершил вооруженный налет на Тетиевское единое потребительское общество; результатом налета был грабеж 3595 аршин мануфактуры и 2 пуда 22 фунта сала.

Из ограбленной мануфактуры Сивковский отдал участковому уполномоченному Политбюро Ковальскому Ивану 15 аршин мануфактуры; фельдшер Тетиевской больницы, Кондрат Александр, бывший в курсе налета получил несколько аршин мануфактуры. Через несколько дней, после удавшегося налета атаман Куравский устроил в квартире члена правления ТЕПО Паламарчука Иосифа выпивку, в которой участвовал Кравец Наум, Безуглый Антон, представители общества – Пивовар Леонтий и Паламарчук Иосиф, причем последние, узнав тогда же, кто совершил налет на ТЕПО, не заявили об этом надлежащим властям, а у Паламарчука Иосифа, по словам участника налета Мотрича Захария, была спрятана часть награбленной мануфактуры.

Дмитрий Тымченко, являясь старым подпольным работником, считал, что свержение Соввласти путем вооруженной силы, при наличии отношения трудового селянства к Соввласти может, при благоприятном исходе восстания, привести лишь к временному воцарению Украинской «самостийности», и украинская интеллигенция рискует потерять часть своих лучших сил, решил с ведома и согласия Якубовича, использовать темноту селянства в борьбе с Соввластью, для чего параллельно с организацией вооруженного восстания проводить широкую агитацию на селе, стараясь разжечь национальный антагонизм украинского селянства, доказывая ему, что развитие украинского народа и культуры немислимо при существовании на Украине Соввласти, а поэтому каждый селянин, которому дорог «свой народ», должен с оружием в руках восстать против Соввласти, с целью свержения ее и установления так называемой УНР и придя к такому решению, приступил к подготовке агитационных сил из среды студенчества Таращанского землячества, для чего, в первую очередь связался с амнистированным бандитом банды Цветковского – студентом Криницким Иваном, состоящим студентом «КИНХ», который изъявил свое согласие и предоставил свою квартиру, где проводилась антисоветская работа, разрешились организационные вопросы «8-го Повстанческого района» и давались

---

* Тетиевское единое потребительское общество.

руководящие директивы, при чем, совместно с ним проводили ту же работу жившие с ним студенты Бурлий Исидор и Сушкевич Максим.

Криницкий, после полученной информации от Тымченко, дал последнему зашифрованное письмо на имя амнистированного с ним атамана банды – Мартыновского Тимофея, в котором предложил ему связаться с начальником «8-го Повстанрайона» и передать оставшиеся у него после амнистирования вооружение, снаряжение и пишущую машинку; письмо было передано Анастасии Тымченко, а последняя передала Сухоярскому Карпу, ученику Ставищенской семинарии для передачи бандиту Мартыновскому.

Карп Сухоярский в 1919 и 1920 годах участвовал в банде Мартыновского и Медвинском восстании, причем в его квартире помещался штаб Мартыновского. Получив письмо, Сухоярский его уничтожил, в целях конспирации и содержание его устно сообщил Мартыновскому, когда последний был у него на квартире, который, будучи амнистированным и находясь на службе в Политбюро, не донес властям о существовании подпольной организации, о которой он узнал от Сухоярского.

Дударец Александр, прибывший в мест. Бутовку в качестве волуполномоченного Политбюро, проводил работу по подготовке восстания и, остановившись у народного судьи Яшкевича Трифона, который знал о прибытии его из-за кордона нелегально и не донес властям об этом а, наоборот, согласился принять на службу Якубовича, если Дударец даст ему рекомендацию, как уполномоченный по борьбе с бандитизмом.

Развивая дальнейшую организационную работу, Якубович связался с Сватко Захарием и Сватко Арсентием, из коих последний в 1919 и 1920 годах участвовал в восстании против Соввласти и ни на одну из мобилизаций последний не явился. Сватко Арсентий согласился быть начальником Таращанской деланки, объединив Ставищенскую и Стрижевскую волости, по подготовке восстания, имея в своем распоряжении два пулемета. Захарий Сватко, помимо согласия работать в организации, предоставил свою квартиру под явку прибывших по делам организации, бывшей таковой по ликвидации организации «8-го Повстрайона».

Имея сведения от Грабовского («Галайды») о Скотницком Марке, сотнике 14-го Пороського полка, поручике старой царской армии, Якубович, по изъявлении им согласия, назначил Скотницкого пока организатором Южно-Воронской волости, где он работал, как волстатистик, проводил работу по подготовке восстания.

В мае 1921 года интернированный польскими войсками Порпленко Андрей подал ходатайство Ступницкому, Начальнику Организационного отдела Повстанческого штаба, об отправке его на родину, в Сквирский уезд,

для подпольной работы, каковое ходатайство Ступницким было удовлетворено и Порпленко Андрей, получив документ, совместно с Цымбалюком («Довбней») Панасом перешли границу тем же путем, как и Якубович («Гайлевич»), предварительно пройдя этапы польских властей.

Дойдя до Сквиры, Цымбалюк остался там, а Порпленко Андрей направился к Чернышу Ивану, проживавшему в Жидовской Гребле Таращанского уезда, бывшему судинспектору Уездугроза, который по просьбе Порпленко устроить его на службу в уголовный розыск, несмотря на то, что знал, откуда Порпленко прибыл и с какими целями, отправился с Порпленко в Таращу в общежитие сотрудников уголовного розыска, где познакомил Порпленко с зам. начсудугроза Кирсановым Виктором и Янковским Дмитрием, сообщив им при этом, что Порпленко прибыл нелегально из Польши и его нужно устроить на службу в Угрозе. Указанные сотрудники Угроза, вместо того, чтобы задержать Порпленко Андрея и передать его суду, обсудив предложение Черныша, изъявили согласие оказать содействие Порпленко в поступлении на службу в Угрозе, предложив достать соответствующие документы; в связи с этим Порпленко Андрей взял в отсутствие своего брата Гавриила Порпленко его документы, каковые при заявлении предоставил в Угроз через судинспектора Черныша Ивана и спустя несколько дней был принят, вначале на должность судинспектора в Тараще, а затем в Кошеватом, по прибытии куда в целях конспирации сбрил бороду.

Посещая общежитие сотрудников Угроза, секретарь Таращанского Политбюро Савицкий Вячеслав познакомился с Порпленко через Козарчука и тогда же узнал о прибытии его из Польши и задачах Порпленко, не только не донес об этом, но случайно проговорившись одному из сотрудников Политбюро о прибытии какого-то агента из-за границы, старался скрыть источник сведений и тем самым Порпленко, прибегнув к самым недостойным возмутительным мерам провокации, обдуманно умышленно назвал первую попавшуюся фамилию Гулевича Николая, жителя Таращанского уезда, о чем и написал в заявлении, следствием чего ни в чем неповинный Гулевич Николай был арестован; на очной ставке Савицкий Вячеслав самым подлым образом утверждал получение сведений о прибытии агента от Гулевича и лишь благодаря записке, написанной арестованному Гулевичу Николаю, в которой Савицкий Вячеслав просит Гулевича дать ложные показания, выгораживающие его, за что он постарается освободить Гулевича – была установлена гнусная роль Савицкого Вячеслава, сознавшегося во всем и заявившего, что сознательно хотел скрыть полученные сведения от Порпленко, так как ненавидит чрезвычайно карательные органы, в которых ему, помимо его воли, пришлось работать.

В июне месяце штабом Тютюнника был направлен на Украину для организации «7-го Повстанческого района», интернированный петлюровец Ратушный Иосиф, который получил документы о его назначении Начальником «7-го Повстрайона», а также карту «7-го Повстрайона», при помощи польских властей перешел границу и должен был явиться к Мордалевичу, но узнав, что Мордалевич амнистирован Советской властью, отправился к себе на родину – в мест. Тетиев, где через некоторое время был избран в председатели Волкомнезама, а впоследствии и Соввласти, состоя на ответственном посту и не имея возможности приступить к выполнению возложенной на него «Главным повстанческим штабом» задачи, связался с начальником Таращанского уезда по подготовке восстания Мещанюком Василием, при помощи последнего с атаманом Куравским («Богуном»), а затем через того же Мещанюка связался с начальником «8-го Повстрайона» Якубовичем, в распоряжение которого поступил, выдав Якубовичу для организации 250 000 рублей.

В начале сентября 1921 года к Якубовичу прибыл командированный из-за кордона для работы в «8-м Повстанрайоне» петлюровский агент Жуковский, под псевдонимом «Закоморный», который получил у Якубовича разрешение уехать на время к своей семье, получил у казначея организации Адама Дударца («Лисового») 60 000 рублей, обратно не вернулся и не разыскан.

В средних числах октября 1921 года Административно-организационным отделом штаба Тютюнника были высланы неоднократно переходившие границы Погорелый Григорий (содержащийся под стражей в КГОГПУ) и Мамлай Иван (умер) к Якубовичу, атаману Карому и атаману Левченко с оперативными приказами и воззваниями к селянству и красноармейцам, призывающими их к восстанию и уничтожению коммунистов, при чем один из приказов говорит об объединении во время боевых операций «7-го и 8-го Повстанческих районов», под управлением атамана «Карого».

Совершая переходы за кордон и обратно, Погорелый и Мамлай находили себе приют на квартире Сватко и Комахи Ивана, у которого Погорелый находился три недели, а Мамлай по распоряжению Якубовича и Тымченко Ивана прожил также около месяца.

Получив воззвания из-за кордона, Якубович совместно со своим заместителем «Галайдой» размножил их и разослал к Дударцам Владимиру, Адаму и Александру, Савицкому Ивану и Мещанюку Василию для распространения.

Савицкий Иван прибыл из-за кордона в январе месяце 1921 года, служил до этого в петлюровских частях; поступив в Ставищенскую семинарию, не

амнистировавшись и получив две таких прокламации, через Яскульскую-Грабовскую, отказался их принять, но не сообщил об этом властям.

Дударец Владимир, получив прокламации для передачи брату Александру, таковые утерял и тогда же в стенах Ставищенской семинарии, учеником которой был Дударец Владимир, ученик Иваненко Роман нашел прокламацию и передал ее ученику Пацелю Тихону, который, переписав ее, возвратил Иваненко Роману 1 экземпляр, который последним был уничтожен. Копию воззвания Пацель Тихон передал ученику Бублию, который размножил ее, и после этого прокламации появились в м. Ставище.

Якубович, будучи у Дударца Адама и узнав об учителе Ковальчуке Тимофее, которого Дударец посвятил в работу «8-го Повстрайона», посетил его, и Ковальчук Тимофей согласился быть членом организации и сообщил Якубовичу о старом бандитском деятеле («Сорокопуд») Григорие, с которым Якубович поручил связаться Титаренко («Ястребу»), узнав пароль от Ковальчука, что Титаренко исполнил, и Слюсарь согласился охотно участвовать в работе организации, и был назначен начальником Кривецкой деланки.

Вайс Александр, служивший в Таращанском Политбюро в качестве Райуполномоченного, будучи уволен, организовал небольшой отряд, с которым совершал некоторое время грабежи, а затем, явившись к Ковальчуку Тимофею, с ним направился к Слюсарю («Сорокопуду») для переговоров о слиянии их отрядов в один, на что Слюсарь, заподозрив Вайса как агента ЧК, не согласился. Арестован Вайс был при винтовке, сабле и револьвере. Совершивши ряд преступлений по должности и сбежавший из-под стражи, желая искупить вину, он прислал деловоду Политбюро Пацелю Тихону письмо, которое последним было передано Красильникову-Демичу и в котором говорилось о существовании в Ставищенском районе подпольной организации, членами которой являются сотрудники Политбюро Пацель Петро, Дударец Александр и др., причем Демич по указанному письму ничего не предпринял.

Получив распоряжение Ступницкого, Якубович командировал в Киев к Тымченко Дмитрию Титаренко («Ястреба»), который явился на квартиру к Крицкому, где последний, совместно с Бурлием, ознакомившись с работой «8-го Повстанрайона», сделали ряд практических указаний.

Связавшись с Крицким Иваном, подполковником Ковалем-Ковальским, назначенным Якубовичем начштаба, Якубович свой штаб перенес в гор. Белую Церковь.

Посещая Дударца Адама, Якубович связался с соседом его, начальником канцелярии Таращанского уездвоенкомата Андреевым Григорием и его женой Агриппиной, которые были им введены в курс работы «8-го Повстанческого

района»; Андреев передавал Якубовичу военные тайны, как то: дислокацию войск Таращанского гарнизона и 9-й Каваллерийской дивизии, количество, вооружение милиции и Уездного военного комиссариата и мобилизационный план УССР. Во время наступления Тютюнника Андреев сообщил Якубовичу о передвижении дивизии Котовского против Тютюнника.

В первых числах января 1922 года, Якубович, посредством Дударца Александра, познакомился с учителем трудовой семилетней школы Яковинной Степаном, который согласился принять участие в работе подпольной организации и под псевдонимом «Степок» был назначен Якубовичем начальником Жидово-Гребельской делянки, в которую входили Жидово-Гребельская и Кошеватская волости. На квартире у Яковины («Степка») Якубович познакомился с поручиком старой русской армии Прокопенко Ефимом, также вступившем в члены организации. Яковина («Степок»), приступив к работе, привлек в качестве организатора Кошеватской волости Задорожного Константина, работавшего под псевдонимом «Будяк», имевшего пулемет «Максим» и организованных им вооруженных людей, о чем Яковина рапортами доносил начальнику «Повстанрайона» Якубовичу.

В январе месяце 1922 года в Белую Церковь приехал Лозовик Микола (расстрелянный по делу («Казачей Рады») для того, чтобы связаться с «8-м Повстрайоном», что ему и удалось; 19 января на нараде «Казачей Рады» присутствовал в числе других членов «Казачей Рады» Якубович, результатом съезда между прочим было вступление «8-го Повстрайона» в оперативном отношении в подчинение «Казачей Рады», распространившей свои действия на Правобережье Украины. По вопросу повестки дня «О финансах» съезд решил подготовить ряд вооруженных налетов на государственные сахарные заводы, возложить эту задачу на атаманов Бессарабенко, Трейко и Панаса Цимбалюка.

Якубович, явившись в Таращанский уезд, отдал распоряжение по организации через Грабовского («Галайду») о добровольном обложении сочувствующих петлюровщине элементов. Результатом этого обложения оказалось, что даже элемент, жаждущий свержения Соввласти, с целью материальных выгод, когда дело дошло до обложения, от такового воздержался, и Якубовичу удалось собрать один пуд ржи, пожертвованный членом организации начальником Вузовской волости Ватюком («Соколом») Иваном.

30 января 1922 года в Белой Церкви была созвана вторая «нарада» «Казачей Рады», где был сделан Якубовичем доклад о плачевных результатах добровольных пожертвований, вследствие чего «нарада» постановила прибегнуть в Таращанском уезде к ограблению сахарных заводов, поручив это Якубовичу и атаману Трейко. Тогда же «нарада» «Казачей Рады» постанови-

ла изменить схему организации районов на Правобережье и согласно этому решению «8-й Повстанческий район» в территориальном отношении и нумерации был упразднен, и Якубович был назначен начальником штаба при атамане Куравском, назначенным начальником штаба Таращанского уезда.

Якубович, имея назначение от «Главного повстанческого штаба» на «8-й район» в качестве начальника последнего, заявил «нараде», что до получения распоряжения от штаба Тютюнника – совпадающего с постановлением «Казачей Рады», – он будет продолжать работу и именовать себя начальником «8-го Повстанческого района», но в то же время, не желая порывать с «Казачей Радой», принял от нее назначение условно, почему дальнейшие приказы по Таращанскому уезду Якубовича были с двойным его «титолом»: «Врид. начштаба уезда и нач. «8-го Повстрайона».

31 января уполномоченный представитель безыдейной хищной петлюровщины отправился в мест. Тетиев, где на квартире члена организации ватажка села Снегуровка Чмыря Платона созвал 18 вооруженных своих приверженцев во главе с Куравским и предложил совершить налет на Дениховский сахарный завод, имея два пулемета «Люис» и «Кольт», при чем, по предложению Якубовича, все участники налета должны получить по два мешка сахара, а ему, как начальнику, 5 мешков. Но ввиду болезни предводителя налета атамана Куравского, таковой не состоялся.

Бессарабенко, закончив поездку по Сквирскому уезду, прибыл в Тетиев для осмотра организации, для чего 11 февраля 1922 года было созвано совещание ответственных работников уездной организации на квартире Иваницы Емельяна. На этом совещании Якубович был назначен начальником штаба «1-го Района», на что получил от Бессарабенко мандат за подписями начальника Губцентра повстанческих войск Бессарабенко и начштаба последнего Марко за № 31/19 от 11 февраля 1922 года. Начальником штаба уезда был назначен вместо Якубовича член уездной организации, петлюровский хорунжий Кондрат Александр («Шахменко»), на что получил мандат за теми же подписями от 11 февраля за № 30/18.

Начальником «1-го Повстанческого района» Бессарабенко назначил студента Крицкого Ивана, выдав ему мандат на имя «Гривы» Ивана за теми же подписями и печатями от 23 февраля за № 32/21. Переговоры Бессарабенко с Крицким о назначении Крицкого велись в присутствии Бурлия Исидора.

15 апреля 1922 года Бердичевским Госполитуправлением был арестован начальник группы, в которую входили «7-й и 8-й Повстанческие районы». Известный атаман банды, петлюровский подполковник Яворский Сергей Иванович («Карый»), который, будучи мобилизован в 1919 году,

как офицер старой армии, спустя два месяца дезертировал и устроился учителем на Юзефовском сахарном заводе, связался с неким Лютня и принял на себя командование Казатинским Повстанческим районом, который имел 500 вооруженных человек, с которыми должен был занять Казатин. Приступив к выполнению полученной задачи, Яворский («Карый») связался с 7-й Запорожской дивизией, от которой получил распоряжение отправиться на помощь Галицийской бригаде, задачей которой было взятие Бердичева. Исполнив распоряжение дивизии, он отправился в указанный район, где после боя с отступавшими красными частями занял гор. Бердичев. После некоторых новых операций, будучи отрезан деникинскими войсками от отступавших своих частей, распустил имевшихся при нем 45 человек и бездействовал до наступления поляков, а затем, встретив 7-ю Запорожскую дивизию, получил назначение командира бригады. С отступлением польских частей, ушел со своим полком на польскую территорию, где был интернирован в лагере Водовицы.

В феврале 1921 года Яворский («Карый») был вызван в Ставку главного атамана Петлюры, от которого получил распоряжение отправиться на Украину в качестве командующего «Северной группой войск Правобережья». Явившись в штаб Тютюнника, был назначен последним командующим «5-го района», в какой должности пробыл 5 дней, успел за это время выдать поручику русской службы Лешко полотноный мандат в том, что он направляет на Украину для организации восстания против УССР. Затем Яворский («Карый») был назначен, согласно распоряжения Петлюры, командующим «Северной группой», получив мандат за подписями Петлюры и Тютюнника.

После целого ряда приключений, совещаний с сионистами, стычки с польскими властями, Яворский («Карый») прибыл на Украину, объединился с атаманом Пугачем («Кравченко») и Трейко, и объединенная банда начала усиленно оперировать в Бердичевском уезде, совершая налеты на сахарные и винокуренные заводы и одиночно-следовавших красноармейцев и мирных граждан. Ученье количество произведенных ими налетов сам «Карый» не в состоянии.

По сведениям Киевского ГПУ объединенной бандой Яворского («Карого») за 1921-й год совершено 10 вооруженных налетов, ряд убийств и ограблений.

В сентябре 1921 года между «Карым» и его объединенцами Кравченко и Трейко произошел разрыв из-за награбленного сахара. Оперирова с бандой в Бердичевском уезде, «Карый» заглянул в Таращанский уезд с целью связаться с «8-м Повстанческим районом», явился к Ковтуну («Вовчику») Никите, который информировал его о ходе работы «8-го Повстанческого райо-

на» и просил «Карого» дать для нужд района несколько лошадей, каковую просьбу «Карый» удовлетворил, оставив Ковтуну («Вовчку») 3 лошади. Несмотря на попытки как Карого, так и Якубовича, свидеться им до ареста не удалось. Арестованный на квартире Грабовского («Галайды») Якубович пытался скрыть свою фамилию, назвавшись «Колтуновским», что утверждали и арестованные Грабовский Гавриил, Грабовский Александр, Тымченко Дмитрий и Тымченко Анастасия, являвшиеся активными членами организации и лишь случайно арестованные.

Якубович был уличён Дударцом Александром, благодаря чему удалось обнаружить канцелярию штаба «8-го Повстанческого района» на квартире Грабовского Гавриила, которая была опечатана, но жена Грабовского Гавриила Крупская Лидия, сообразив, что могут придти для производства обыска, выломала кусок стекла в окне, ведущее в опечатанную комнату и изъяв весь имевшийся там материал, уличающий организацию и участников ее, отнесла таковой в лес к Бойцовскому Валентину, не застав которого, просила его жену спрятать на время принесенный ею сверток. На второй день после ареста Якубовича («Колтуновского») удалось установить исчезновение канцелярии штаба, а также виновника этого и арестовать Крупскую Лидию, которая в момент ареста созналась в совершенном преступлении и указала местонахождение скрытой ею канцелярии, документами которой была установлена причастность к организации «8-го Повстанческого района» целого ряда лиц. При ликвидации подпольной организации удалось обнаружить и изъять: 5 пулеметов, 30 револьверов разных систем, 1 ящик патронов к пулемету «Люис», 60 винтовок, 3 гранаты, 5 шашек и проч. На основании изложенного Ревтрибунал считает предъявленное обвинение членам организации: 1. Якубовичу Николаю, 2. Яворскому-Карому Сергею, 3. Грабовскому Гавриилу, 4. Ратушному Иосифу, 5. Ронскому Хрисанфу, 6. Дударцу Адаму, 7. Дударцу Александру, 8. Кондрату Александру, 9. Порпленко Андрею, 10. Савицкому Вячеславу, 11. Крицкому Ивану, 12. Колесникову-Жансону Степану, 13. Красильникову-Демичу Михаилу, 14. Чиграю-Воронецкому Василию, 15. Ковтун Никите, 16. Тымченко Анастасии, 17. Тымченко Дмитрию, 18. Пацею Петру, 19. Кирсанову Виктору, 20. Козаруку Филиппу, 21. Чернышу Ивану, 22. Янковскому Дмитрию, 23. Слюсарю-Сорокопуду Григорию, 24. Сватко Арсению, 25. Сватко Захарию, 26. Комахе Илье, 27. Комахе Ивану, 28. Скотницкому Марко, 29. Сивковскому Николаю, 30. Ващук Ивану, 31. Титаренко Антону (начальнику Пятигорской делянки «8-го Повстанрайона»), 32. Прокопенку Ефиму (член организации), 33. Задорожному Константину (организатор Кошеватской волости), 34. Яковине Степану (начальник Жидово-

Гребельской делянки), 35. Ковальскому Ивану (член организации, бандит банды Сокола), 36. Вайсу Александру, 37. Мартыновскому Тимофею, 38. Бондаренко Андрею (член организации), 39. Андрееву Григорию, 40. Тюпе Мефодию (член организации), 41. Яремчук Павлу (член боевой организации), 42. Бабию Федору (член организации), 43. Голенко Кондрату (член организации) 44. Романюку Моисею (начальник Тетиевской делянки), 45. Мотричу Захарю, 46. Ростовскому Акиму, державшему связь с Слюсарем («Сорокопудом») по паролю («Бунчук»), 47. Литвиненко Роману (член Тетиевской организации), 48. Кравцу Науму (член Тетиевской организации), 49. Недзельской Евдокии (выкравшей у своего отца, секретаря волисполкома, печать, приготовившей бланки и передавшей через Дударца Александра Якубовичу), 50. Шельменко-Цимбалюк Ольге (сестра умершего в ДОПРе Трейко Панаса-Цимбалюка, хранившая у себя на квартире обнаруженную канцелярию штаба Трейко), 51. Бурлею Исидору, 52. Завадскому Петру, 53. Белику Василию, 54. Иванюте Емельяну, 55. Загаецкому Стратону (член организации), 56. Мещанюку Моисею (член организации), 57. Безуглому Антону, 58. Галиенко Ольге (связь с бандитами Бессарабенко, Якубовичем и Трейко, проводившая в школе антисоветскую работу), 59. Лопушанскому Ивану, 50. Ковальчуку Тимофею, 61. Васьковскому Данилу (член организации, представивший свою квартиру для явок), 62. Березовскому Григорию (член организации, представивший свою квартиру для явок, где был обнаружен скрывавшийся вооруженный бандит Сивковский), 63. Дударцу Владимиру, 64. Паламарчуку Трифону, 65. Грабовскому Александру (член организации), 66. Доценко Куприану (начмилиции, обещавший снабдить организацию оружием), 67. Сухоярскому Карпу, 68. Сенкевичу Михаилу (бывший адъютант гетмана Скоропадского, имевший связь с Ронским Хрисанфом), 69. Корневскому Алексею (дезертировавший и захвативший с собою пулемет «Люис», переданный в банду Трейка), 70. Бондаренко Роману, 71. Вакуленко Ивану, 72. Мартынюку Михаилу, 73. Кравцу Емельяну, 74. Набекало Ивану, 75. Феринцу Федору, 76. Дударец Марии, 77. Гаскевичу Адаму, 78. Андреевой Агриппине, 79. Безуглому Мефодию, 80. Ронской Софии, 81. Паламарчук Александру, 82. Тымченко Ивану Ревтрибунал считает предъявленное обвинение доказанным, также доказанным в отношении всех других обвиняемых по настоящему делу, за исключением: обв.обв. Старцева Федора, Чеснокова Кузьмы, Гуменного Фоки, Писарца Григория, Мыслинской Людмилы, Андрущук Луки, Савицкого Трофима, Кондратовича Даниила, Лесовчука Корнея, Недюжего Александра, Немиха Исидора, Кульчицкого Тимофея, Крупко Антона, Хомяка Василия, Гонтарука Степана, Медведева Ивана,

Музыченко Кондрата, Смелковского Дмитрия, Пелих Степана, Бурлия Александра, Завадского Марьяна, Палиенко Павла, Панченко Степана, Сулковского Константина, Полищука Онуфрия и Павлова Трофима, в отношении которых обвинение не установлено

На основании всего вышеизложенного Ревтрибунал, руководствуясь социалистическим правосознанием, интересами трудящихся и революции, ПРИГОВОРИЛ:

1. Яворского («Карый») Сергея Ивановича, 32 лет, полковник петлюровской армии, уроженец Подольской губернии, Винницкого уезда,
2. Якубовича Николая Сергеевича, 28 лет, он же «Невидомый», «Гайлевич», Колтуновский, офицер старой армии, уроженец Подольской губернии, Ямпольского уезда,
3. Грабовского («Галайда») Гавриила Григорьевича 26 лет, урож. Киевской губернии, Таращанского уезда,
4. Ратушного Иосифа Филипповича, 23 лет, хорунжий петлюровской армии, урож. мест. Тетиева, Таращанского уезда, Киевской губернии,
5. Ронского Хрисанфа Архиповича, 28 лет, сотника петлюровской армии, урож. Киевской губернии, Белоцерковского уезда,
6. Дударца Адама Апполоновича, 32 лет, чиновник военного времени, урож. города Таращи Киевской губернии,
7. Дударца Александра Апполоновича, 22 лет, хорунжий петлюровской армии, урож. г. Таращи той же губернии,
8. Кондрата («Шахменко») Александра Семеновича, 21 года, хорунжий петлюровской армии, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда,
9. Порпленко Андрея Николаевича, 22 лет, ур. Киевской губернии, Богуславского уезда, мест. Канев,
10. Савицкого Вячеслава Павловича, 23 лет, студент КИНХа, ур. Киевской губернии,
11. Крицкого («Грива») Ивана Дорофеевича, 22 лет, уроженец Киевской губернии,
12. Колесникова-Жансона Степана Михайловича, 28 лет, ур. Черниговской губернии,
13. Красильникова-Демича Михаила Григорьевича, 25 лет, ур. Черниговской губернии,
14. Чиграй-Воронецкого Василия Владимировича, 25 лет, ур. Черниговской губернии,
15. Ковтуна («Вовчек») Никиту Павловича, 25 лет, офицер старой армии, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда,
16. Тымченко («Белозеров») Дмитрия Ивановича, 21 года, студент,
17. Тымченко Анастасию Ивановну, 24 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда,
18. Пацели Петра Андреевича, он же Полищук, 25 лет, офицер русской службы, урож. Киевской губернии, Таращанского уезда,
19. Кирсанова Виктора Петровича, 25 лет, офицер русской службы, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда,
20. Козарука Филлипа Григорьевича, 30 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда,
21. Черныша Ивана Федотовича, 22 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда,
22. Янковского Дмитрия Петровича, 27 лет, ур. Киевской

губернии, Таращанского уезда, 23. Слюсаря («Сорокопуд», «Благословенный») Григория Леонтьевича, 42 лет, ур. Киевской губернии, Белоцерковского уезда, 24. Сватко Арсения Борисовича, 25 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 25. Сватко Захария Борисовича, 32 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 26. Комахи Ильи Ивановича, он же «Мирский», 24 лет, агроном, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 27. Комахи Ивана Ивановича, 54 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 28. Скотницкого Марко Никифоровича, 27 лет, поручик старой армии, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 29. Сивского Николая Иосифовича, 19 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, Тетиевской волости, 30. Ващука («Сокол») Ивана Ефимовича, 19 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 31. Титаренко («Свободин») Антона Степановича, 25 лет, офицер, ур. Киевской губернии, Белоцерковского уезда, 32. Задорожного («Буряк») Константина Иларионовича, 24 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 33. Прокопенко Ефима Степановича, 27 лет, поручик, ур. Киевской губернии, Богуславского уезда, 34. Яковина («Степок») Степана Кондратьевича, 22 лет, учитель, ур. Киевской губернии, Богуславского уезда, 36. Ковальского Ивана Степановича, 27 лет, ур. Киевской губернии, Бердичевского уезда, 36. Вайса Александра Александровича, 21 г., ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 37. Мартыновского Тимофея Ивановича, 27 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 38. Бондаренко Андрея Иосифовича, 26 лет, поручик, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 39. Андреева Григория Андреевича, 34 лет, чиновника военного времени, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 40. Романовского Бориса Антоновича, 24 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 41. Гибултовского Ульяна Семеновича, 23 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 42. Чмыря Платона Филипповича, 24 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 43. Тюпы Мефодия Григорьевича, 26 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 44. Яремчука Павла Федоровича, 24 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 45. Бабия Федора Федоровича, 25 лет, 46. Галенко Кондрата Кирилловича, 23 лет, 47. Романюк («Бида») Моисея Анисимовича, 32 лет, 48. Мотрича Захария Андреевича, 19 лет, уроженца Киевской губернии, Таращанского уезда, 49. Ростовского Акима Афанасьевича, 43 лет, ур. Киевской губернии, Белоцерковского уезда, 50. Литвиненко Романа Григорьевича, 22 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 51. Кравца Наума Иосифовича, 20 лет, 52. Недзельскую Евдокию Ивановну, 19 лет, 53. Шельменко-Цимбалюк Ольгу Петровну, 43 лет, 54. Бурлия Исидора Анисимовича, 21 года, 55. Безуглого Антона Петровича, 18 лет, 56. Завад-

ского Петра Даниловича, 24 лет, 57. Белика Василия Ильича, 45 лет, 58. Загаецкого Стратона Арсеньевича, 18 лет, 59. Иванюту Емельяна Яковлевича, 21 года, 60. Мещанюка Моисея Николаевича, 28 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 61. Ребицкого Георгия Кузьмича, 19 лет, 62. Палиенко Ольгу Васильевну, 24 лет, 63. Лопушинского Ивана Антоновича, 19 лет, 64. Ковальчука Тимофея Самойловича, 21 года, 65. Васильковского Данила Матвеевича, 49 лет, 66. Березовского Григория Тимофеевича, 33 лет, 67. Дударца Владимира Апполоновича, 20 лет, 68. Паламарчука Тимофея Федоровича, 19 лет, 69. Грабовского Александра Григорьевича, 22 лет, 70. Доценко Куприана Иларионовича, 26 лет, 71. Сухоярского Карпа Иларионовича, 72. Сенкевича Михаила Федоровича, 27 лет, ур. Киевской губернии, Белоцерковского уезда, 73. Корниевского Алексея Яковлевича, 19 лет, 74. Бондаренко Романа Денисовича, 24 лет, 74. Вакуленко Ивана Федоровича, 28 лет, 76. Мартынюка Михаила Ефимовича, 23 лет, 77. Кравца Емельяна Федоровича, 24 лет, 78. Набекало Ивана Сергеевича, 23 лет, 79. Ференца Федора Николаевича, 23 лет, 80. Дударец Марию Григорьевну, 22 лет, 81. Гаскевича Адама Петровича, 34 лет, 82. Андрееву Агриппину Васильевну, 35 лет, 83. Безуглого Мефодия Петровича, 19 лет, 84. Ронскую Софию Архиповну, 18 лет, 85. Паламарчук Александру Савовну, 42 лет, 86. Тымченко Ивана Моисеевича, 50 лет, ответчик, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда, 87. Пацелю Тихона Александровича, 21 года и 88. Бабуля Андрея Митрофановича, 20 лет, как членов подпольной организации, ставящей себе целью свержение власти рабочих и крестьян и как врагов трудящихся, подвергнуть высшей мере наказания – РАССТРЕЛЯТЬ.

Обвиняемых: 89. Пивоварова Леонтия Игнатьевича, 30 лет, 90. Паламарчука Иосифа Марковича, 40 лет, 91. Шварценберга Григория Антоновича, 28 лет, 92. Середу Александра Филипповича, 31 года, 93. Янкевича Трифона Андреевича, 32 лет, 94. Крупскую-Грабовскую Лидию Родионовну, 23 лет, 95. Дударец-Бекало Ольгу Апполоновну, 26 лет и 96. Савицкого Ивана Павловича, 20 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда – подвергнуть принудительным работам с лишением свободы со строгой изоляцией, сроком на 5 лет (пять лет) каждого.

Обвиняемых: 97. Сушкевича Максима Иониковича, 22 лет и 98. Цымбалюк Варвару Петровну, 20 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда – подвергнуть принудительным работам с лишением свободы со строгой изоляцией, сроком на 3 (три года) каждого.

Обвиняемых: 99. Пузицкого Павла Григорьевича, 24 лет, подвергнуть принудительным работам с лишением свободы без строгой изоляции, сроком на 3 (три года).

Обвиняемого: 100. Ронского Александра Архиповича подвергнуть принудительным работам с лишением свободы без строгой изоляции, сроком на 3 (три) года.

Обвиняемых: 101. Качерука Антона Николаевича, 18 лет, и 102. Иваненко Романа, подвергнуть принудительным работам с лишением свободы, сроком на 5 (пять) лет каждого, но ввиду сознания и раскаяния обвиняемых в содеянном и пролетарского их происхождения приговор считать условным, подлежащим проведению в исполнение при повторении обвиняемыми преступления в указанный срок.

Обвиняемых: 103. Аронческую Генрику Томашевну, 36 лет, 104. Ильченко Ивана Герасимовича, 40 лет, 105. Бателюка Ивана Арсеньевича, 23 лет, 106. Слухая Михаила Даниловича, 28 лет, 107. Пендюра Кузьму Лаврентьевича, 19 лет и 108. Григоренко Филиппа Яковлевича, 28 лет – подвергнуть принудительным работам с лишением свободы, сроком на 2 года каждого.

Обвиняемых: 109. Приходько Григория Артемовича, 26 лет и 110. Цымбалюк-Кульчицкую Марию Петровну, 34 лет подвергнуть принудительным работам с лишением свободы, сроком на 1 (один) год каждого.

Обвиняемого: 111. Яншевского Ивана Романовича, 28 лет, подвергнуть принудительным работам с лишением свободы, сроком на 1 (один) год.

Обвиняемых: 112. Воронюк-Боровиченко Тимофея Викентьевича, 25 лет, 113. Назарчука Емельяна Корнеевича, 25 лет, 114. Новицкого Феофила Францевича, 26 лет, 115. Мойса Федора Ивановича, 30 лет, подвергнуть принудительным работам с лишением свободы, сроком на 2 (два) года каждого, считая приговор условным.

Обвиняемых: 116. Назарчука Александра Леонтьевича, 32 лет, и 118. Заторского Сергея Андреевича, 50 лет, освободить от дальнейшего отбывания наказания, освободив немедленно из-под стражи.

Обвиняемых: 119. Кондратовича Данила Леонтьевича, 36 лет, 120. Лесовчука Корнея Ивановича, 34 лет, 121. Недюжего Александра Апанасовича, 24 лет, 122. Несмиха Исидора Ефстафьевича, 123. Кульчицкого Тимофея Бенедиктовича, 41 года, 124. Хомяка Василия Семеновича, 53 лет, 125. Гонтарука Степана Наумовича, 38 лет, 126. Медведева Ивана Алексеевича, 41 года, 127. Музыченко Кондрата Ивановича, 36 лет, 128. Смелковского Дмитрия Ивановича, 24 лет, 129. Пелиха Степана Александровича, 24 лет, 130. Бурлия Александра Григорьевича, 22 лет, 131. Завадского Марьяна Ивановича, 27 лет, 132. Папленко Степана Ивановича, 23 лет, 133. Палиенко Павла Даниловича, 19 лет, 134. Сулковского Константина Григорьевича, 31 года, 135. Полищука Онуфрия Никифоровича, 37 лет,

136. Павлова Трофима Зотовича, 28 лет, 137. Гуменного Фоку Марковича, 28 лет, 138. Старцева Федора Дмитриевича, 19 лет, 139. Чеснокова Кузьму Григорьевича, 28 лет, 140. Писарца Григория Максимовича, 31 года, 141. Мыслинскую Людмилу Сигизмундовну, 142. Савицкого Трофима, 46 лет и 143. Адрейчука Луку, 22 лет, считать по суду оправданными, освободить их немедленно из-под стражи.

У всех приговоренных к высшей мере наказания – расстрелу, у коих нет детей, все имущество конфисковать.

Вещественные доказательства по делу (оружие) конфисковать.

Осужденным к принудительным работам на разные сроки отбывания наказания считать с 1 марта 1922 г.

Приговор может быть обжалован в 48-ми часовой срок в кассационном порядке.

31 августа 1922 года

Пролетарская Правда. – 1922. – 2 сент.

№ 64

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ВУЦВКОМ ВИРОКУ У СПРАВИ «8-го ПОВСТАНСЬКОГО РАЙОНУ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ»

6 вересня 1922 р.

Президиум Всеукраинского Исполнительного Комитета в заседании своем от 6-го сентября, рассмотрев ходатайства осужденных по делу «8-го Повстанческого района» о помиловании, постановил приговор утвердить за исключением нижеследующих граждан:

Янковского Д. П., Лукашевского Н. А., Бублия А. М., Белика В. И., Доценко К. И., Сухоярского К. И., Ференц Ф. П., Андреевой А. В., Безуглого М. П., Недзельской Е. И., Ронской С. А., Пацели Т. А., Дударец В. А., Ростовского А. А., Грабовского А. Г., Васильковского Д. М., Березовского Г. Т., Паламарчук А. С., Рыбицкого Г. К., Литвиненко Р. Г., Сватко З. Б., Комахи И. И., Мотрича З. А., заменив им высшую меру наказания заключением в Дом принудительных работ сроком на 5 лет (пять лет) каждого с лишением свободы со строгой изоляцией.

Приговор в отношении остальных приведен в исполнение.

Пролетарская Правда. – 1922. – 22 сен.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО ЦЕРКОВНІ СПРАВИ**

25 лютого 1926 р.

Особлива папка.

СЛУХАЛИ: Церковные дела. тт. Попов и Балицкий.

УХВАЛИЛИ: а) Предложения комиссии ПБ по церковным делам утвердить с внесенными дополнениями и изменениями (см. приложений.).

б) Поручить ОБ ЦК на ближайшем заседании заслушать доклад Агитационно-пропагандистского отдела ЦК об антирелигиозной пропаганде и в частности о проводимой работе по разложению сектантства, сообщив о результатах Политбюро.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ КОМИССИИ ПО ВОПРОСУ О ЦЕРКОВНЫХ ДЕЛАХ

1. Общую линию комиссии по отношению к церковным группировкам одобрить.

2. Считать необходимым дальнейшее усиление работы по охвату осведомительным аппаратом тех группировок, которые до сих пор им в достаточной степени не были охвачены (автокефалия, католики, лютеране, менониты).

3. Одобрить намеченные комиссией репрессии по отношению руководителей (Мотиенко, Ериценко и Шараевский) автокефальной церкви, осветивши в печати их контрреволюционную работу. Поручить комиссии вести дальнейшую работу по разложению автокефалистов.

4. В отношении католиков продолжать курс на уничтожение существующей зависимости католической церкви на Украине от польского правительства, используя для этой цели советски настроенные части польского населения, так равно – униатов, немцев-католиков, чехов, литовцев и т. д.

5. Считать необходимой более тщательную регистрацию и систематизацию всех случаев вмешательства существующих церковных группировок в политику, в частности, во время происходящей выборной кампании.

6. Признать возможным открытие в Киеве церковно-обновленческого учебного заведения, по примеру Московской академии, при условии содержания на собственные средства, с числом слушателей не более 50 человек, под строгим контролем ГПУ.

7. Размер средств, которые должны быть отпущены ГПУ на работу среди духовенства, поручить установить особой комиссии в составе т.т. Чубаря, Затонского и Попова.

Верно: Секретарь ПБ ЦК   Ламакин

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 2, арк. 76–77.

Завірена копія. Машинопис.

**КОШТОРИС ВИТРАТ НА РОБОТУ ДПУ УСРР
СЕРЕД РЕЛІГІЙНИХ УГРУПОВАНЬ НА ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 1928 р.
І ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДО НЬОГО**

Грудень 1927 р.

**I. Содержание секретных сотрудников
по религиозным и сектантским группировкам.**

1. По синодальному движению по 2 с/с на каждое Окр С. У. – 41 округ по 10 р. каждому с/с на 6 месяцев	82 ч.	4920 р.
2. По тихоновскому движению по 2 с/с на округ – 41 округ, по 10 р. каждому на 6 месяцев	82 ч.	4920 р.
3. По автокефальному движению по 3 с/с на каждый округ – 22 округа, по 15 р. каждому с/с на 6 месяцев	66 ч.	5940 р.
4. По собору епископов по 2 с/с на округ – 18 округов, по 15 р. каждому с/с на 6 мес.	36 ч.	3240 р.
5. По еврейскому духовенству, по 2 с/с на округ, 38 округов, по 10 р. каждому с/с на 6 месяцев	76 ч.	4560 р.
6. По сектантам по 1 с/с на округ – 41 округ, по 10 р. на каждого с/с, на 6 месяцев	41 ч.	2460 р.
Итого:	383 ч.	26040 р.

**II. Содержание осведомителя в руководящих
органах религиозных и сектантских группировок.**

1. Украинский Синод в месяц	150 р. на 6 мес.	900 р.
2. ВПТР автокефалистов	200 р. на 6 мес	1200 р.
3. Собор епископов	150 р. на 6 мес.	900 р.
4. Советы сектантских общин 4 совета по 50 р. на все полугодие		200 р.
Итого:		3200 р.

III. Разъезды, командировки с/с всех группировок по всем округам Украины в месяц по 100 р. на все округа – 41 округ

на 6 месяцев. 600 р.

IV. Содержание с/с по инословному и лютеранскому духовенству.

а) По польскому римо-католическому духовенству и костелам:

20 агентов ксендзов по 25 р. ежемесячно
на каждого 500 р.
На 6 месяцев 3000 р.

По 2 с/с на обслуживание 100 кост.,
религиозных общин и религ. кружков
из числа наиболее важных объектов
обслуживания
Всего 100 агентов по 20 р. в месяц 2000 р.
На 6 месяцев 12000 р.

б) По немецкому католическому духовенству и костелам:

10 с/с ксендзов по 25 р. в месяц 250 р.
На 6 месяцев 1500 р.

По 1 с/с на каждый верховный совет
в числе 21 в/с.
Всего 21 с/с по 20 р. в месяц 420 р.
На 6 месяцев 2520 р.

в) По униатскому духовенству и борьбе с унией:
3 с/с униатских священнослужителей по 50 р.

в месяц 150 р.
На 6 месяцев 900 р.

По 2 осведомителя в каждом
из 3-х униатских приходов:
Всего 6 осведомителей по 10 р. 60 р.
На 6 месяцев 360 р.

г) По лютеранской церкви: 6 с/с пасторов и 2 кистера. Всего 8 с/с по 25 р. в месяц На 6 месяцев	200 р. 1200 р.
По 2 с/с на 24 церковных совета. Всего 48 с/с по 10 р. в месяц На 6 месяцев	480 р. 2880 р.
По менонитским общинам: По 1 с/с на район с менонитским населением. Районов – 18. Всего с/с – 18 по 10 р. в мес. На 6 месяцев	180 р. 1080 р.
Итого:	25 440 р.

**V. Разъезды и командировки по инословному
и лютеранскому духовенству.**

а) Поездки с/с униатов в Москву, Николаев и др. округа на предмет выявления и разработки распространяющегося униатского движения на 6 месяцев	600 р.
б) Командировка с/с за кордон по разработке деятельности митрополита Шептицкого на нашей стороне. На 6 месяцев	150 р.
в) Разъезды с/с по округам и за кордон в связи с предстоящим съездом поляков в Польше на 6 месяцев	300 р.
г) Разъезды с/с лютеран для работы по разложению лютеранской церкви и вербовки своих сторонников	150 р.
д) Разъезды и командировки с/с по другим отраслям работы и поездки работников для инструктирования агентов по округам На 6 месяцев	2000 р.
Итого на 6 м-цев	3200 р.

3. Непредвиденные расходы.

На 6 месяцев по 50 р.

300 р.

Всего:

58780 р.*

(Пятьдесят восемь тысяч семьсот восемьдесят рублей)

НАЧ СО ГНУ УССР

Горожанин

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 34, арк. 97–97, зв. – 48.

Машинопис.

**ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА
К СМЕТЕ РАСХОДОВ ПО ОБСЛУЖИВАНИЮ РЕЛИГИОЗНЫХ
И СЕКТАНТСКИХ ГРУППИРОВОК**

Одной из областей чекистской работы, требующей много материальных затрат, является работа по обслуживанию религиозных группировок. Вербовка попов особенной трудности не представляет, но использование их возможно только при условии выплаты денежной компенсации.

Представляемая при сем смета расходов по обслуживанию религиозных группировок, включает в себе следующее:

**1. Содержание секретных сотрудников
по религиозным и сектантским группировкам.**

Синодальцы и тихоновцы. Означенные группировки распространяют свое влияние на все округа Украины. Синодальное движение используется нами для разложения тихоновщины, как группировки крайне реакционно настроенной и имеющей большой авторитет среди верующей массы. Руководство работой синодальцев, в целях успешного разложения тихоновцев, возможно при наличии секретных работников, как в той, так и в другой группировке, посредством коих возможно будет проводить желательную для нас линию. С этой целью в прилагаемую смету мы вносим – минимальное количество осведомителей по 2 человека на группировку в каждом округе. Количественный состав осведомителей по каждому округу, конечно, превышает выставленную нами цифру 3-х осведомов, но мы исходили из того, что Окротделы будут оплачивать наиболее ценное осведомление, через которое возможно проводить церковную политику.

Автокефалисты. Следующей солидной религиозной группировкой являются автокефалисты, которые имеются в 22-х округах Украины. Несмо-

---

* В документі помилка – написано 58 480 р.

тря на то, что автокефалисты после Покровского собора получили легальное существование и являются лояльной группировкой, мы не должны упускать их деятельности из-под своего внимания. Это объясняется тем, что автокефальная церковь по своему составу остается той же националистической группировкой, какой она была и до Покровского собора. Для всестороннего освещения их деятельности нам необходимо иметь не менее 3-х платных осведомителей по каждому округу, в каковом имеется течение данной группировки.

Собор епископов. В борьбе с тихоновщиной нами широко используется группа «Собора епископов» тихоновская автокефалия.

Материальное положение группировки слабое. Для держания ее деятельности и постоянного руководства нам необходимо иметь по 2 платных осведомителя в каждом округе.

Еврейское духовенство. Работа по еврейскому духовенству нами проводится первый год и находится в стадии изучения состава руководящего актива и в приобретении осведомления. По имеющимся агентурным данным, еврейское духовенство под флагом своей религиозности проводит националистическую работу в своей повседневной деятельности тесно связано с сионистскими организациями. Сфера влияния со стороны еврейского духовенства распространяется почти на все округа Украины. Для успешного проведения работы по обслуживанию еврейского духовенства нам нужно иметь по 2 платных осведомителя в каждом округе.

Сектантство. Сеть разнovidных сектантских общин разбросана по всей Украине. Для обслуживания их нам пока достаточно иметь по одному осведомителю на каждый округ. Наличие платного осведомителя по сектам крайне необходимо, в виду того, что среди них мы сейчас проводим работу о признании военной службы с оружием в руках. Привлекать сектантов, особенно примыкающих к мистическим сектам, к секретной работе очень трудно, в виду их фанатичности. Наличие же денежных ресурсов играет большую роль во время их вербовки.

Общее количество секретного состава по религиозным и сектантским группировкам, по представляемой нами смете исчисляется в 383 человека. Средняя оплата каждого с/с равняется 10–20 рублям. В виду того, что эта сумма не всегда бывает соблазнительной, особенно при вербовке, мы в своей практической работе выплачиваем содержание по иной тарификации, в зависимости от оценки с/с-а. Особенно ценным сотрудникам иногда приходится выплачивать вознаграждение до 60 р. и больше. Представляемые счета на содержание ее штатного состава является минимальной.

II. Содержание осведомителя в руководящих органах церковных группировок и сект.

Все церковные группировки, за исключением тихоновщины имеют свои высшие руководящие органы:

1. Обновленцы – синод,
2. Автокефалисты – ВППР'аду,
3. Собор епископов Украины.

В целях обеспечения постоянного руководства с нашей стороны в этих органах, нам необходимо держать под своим влиянием относительное большинство членов руководящих церковных единиц. Через них мы проводим соответствующую политику и получаем сведения о поведении отдельных членов.

По сектанству необходимо проводить работу в Всеукраинском объединении баптистов, евангельских христиан, христиан евангельской веры (трясуны) и адвентистов 7-го дня. Вся имеющаяся агентура используется нами для освещения общей деятельности сект и проведения внутри этих объединений нашей политики по тем или другим вопросам.

III. Разъезды и командировки секретных сотрудников по религиозным и сектантским группировкам.

Эта статья сметы предусматривает расходы на командировки с/с, которым иногда приходится прибегать при проведении какой-либо кампании по специальным вопросам.

**ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 34, арк. 97–97, зв. – 98, 99–99 зв. – 100.
Відпуск. Машинопис.**

№ 67

ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПАРТІЙНОГО КОМІТЕТУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ КУРКУЛЬСТВА

25 січня 1930 р.

Загальну директиву Центрального Комітету КП(б)У щодо заходів в справі ліквідації куркульства як класи, – прийняти до керівництва та виконання.

Розглядаючи цю директиву як найважливіший рішучий захід до практичного перетворення в життя лінії партії щодо ліквідації куркульства як класи, та забезпечення збільшених темпів соціалістичної перебудови сільського господарства на основі масової колективізації, – Бюро ОПК вважає за потрібне перевести цю роботу шляхом максимального піднесення активності цілої бідняцько-середняцької маси села та політичної мобілізації мас на виконання цього важливого завдання.

Виходячи в цього Бюро ОПК УХВАЛЮЄ:

1. Запропонувати всім РПК, особливо районів суцільної колективізації, – негайно розпочати широку політичну підготовчу роботу в організаціях КНС, а також серед неорганізованої бідноти. Негайно розгорнути масову політичну роботу в цьому напрямкові серед батрацько-бідняцьких груп в колгоспах, а також серед середняцьких мас, пам'ятаючи про особливе значення політичної підготовки та активізації в цій справі середняцьких мас.

2. РПК негайно виділити зі складу основного активу парторганізації, згідно з директивами ЦК, уповноважених по колгоспах, як відповідальних за проведення всієї роботи в цьому напрямку.

3. РВК негайно приступити, згідно з вказівками ЦК, до складання персональних списків куркулів та тих, що підлягають висилці як і тих, що підлягають тільки розкуркулюванню, особливо стежучи за тим, щоб до списків не було включено середняків.

4. Запропонувати фракції ОКР, КНС негайно послати на райони відповідальних членів президії для допомоги організації на місцях.

5. Запропонувати РПК максимально активізувати роботу сільрад в проведенні цих класових завдань, виходячи з покладених на них відповідальності за правильне і своєчасне їх здійснення.

Сільради, які з самого початку виявляють себе нездібними до виконання цих класових завдань, розпускати та замінити класово-витриманими та випробуваними в класовій боротьбі батраками, бідняками та середняками-колективістами.

6. Всю партійну організацію на селі повинно бути мобілізовано та її роботу підпорядковано успішному проведенню цих бойових завдань. РПК забезпечити партійним керівництвом в цій роботі всі села району, правильно розподіливши всі наявні партійні сили.

Це ж стосується і до всієї комсомольської організації.

7. Вважати за потрібне на цей час послати на райони робітників міст активу, зокрема членів Бюро ОПК і членів Президії ОВК. Виїзд на райони – не пізніше 30 січня цього року.

8. По одержанні контрольних цифр для округи, негайно визначити такі по кожному району та селу окремо.

9. Запропонувати всім міськ-РПК розгорнути широку роботу серед робітництва щодо роз'яснення політики партії по ліквідації куркульства, як класи та тих заходів, що їх партія застосовує для конкретного здійснення цього.

10. Звернути увагу Політвідділів шкіл частин Червоної Армії, особливо територіальних, та комісарів військових шкіл на потребу підсилення політичної роботи в питаннях політики партії на селі та боротьби з можливими проявами куркульських настроїв серед окремих червоноармійців.

11. Доручити тов. Щупакові терміново дати конкретні вказівки всім редакціям газет про підсилення в пресі кампанії за ліквідацію куркульства, як кляси, за переведення всіх заходів по розкуркуленню.

12. Доручити ОДТВ ДПУ разом з тов. Підшиваним вжити всіх потрібних підготовчих заходів, згідно з вказівками центру до бесперебойного транспортування куркулів, що їх висилатимуть (вагони, охорона, маршрути тощо).

13. Заходи, щодо розкуркулення повинні проводитись шляхом розгортання величезної роботи серед батрацько-бідняцьких та середняцьких мас в справі забезпечення плянів засівкампанії, поширення масової колективізації та соціалістичної реконструкції сільського господарства: максимального збільшення їх активності, піднести одночасно керівну роль взагалі і зокрема в справі колективізації села – органів пролетарської диктатури – сільрад.

Все це треба провести таким чином, щоб РПК розробили пляни цієї роботи по районах, по кожному селу та колгоспу.

14. Вважати за потрібне притягти до активної участі в цій роботі всі парторганізації. Доручити всім міськ-РПК розгорнути в цьому напрямкові відповідну масову політичну роботу серед парторганізацій.

15. На пленумі ОПК спеціально висвітлити ці питання.

16. В зв'язку з повідомленням т. Іванова про напад на колективістів, що його організували куркулі в Кагарлицькому районі, доручити Оргрозподу та сільвідділу виділити спеціального відповідального товариша для розслідування цієї справи на місці, після чого інформацію заслухати на засіданні Бюро.

Секретар ОПК

Чернявський

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3786, арк. 26–28.

Оригінал. Машинопис.

№ 68

ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ДПУ УСРР № 6 СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У Л. КАРТВЕЛІШВІЛІ (ЛАВРЕНТІУ) ПРО РЕАКЦІЮ СЕЛЯНСТВА НА ЛІКВІДАЦІЮ КУРКУЛЬСТВА ЯК КЛАСУ

31 січня 1930 р.

По материалам на 30.1.1930 г.

Киевский округ. В с. Лубянка Бородянского района найдено несколько листовок, подписанных «Спілка визволення України» с призывами к крестьянам не идти в колхозы, так как «в ближайшем будущем начнется война». В одной из листовок: «Нас 65 тысяч, мы против власти». 23 января бы-

ли обнаружены листовки повстанческого характера в м. Кагарлик и м. Бышев. Кроме этого анонимки, за это время, распространялись в Волынском, Конотопском, Харьковском, Днепропетровском, Криворожском округах.

Зам. председателя Госполитуправления УССР Карлсон.

31 января 1930 г.
№ 40296 Харьков.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, арк. 6, 22 зв., 25.
Оригінал, машинопис.

№ 69

**ТЕЛЕГРАМА ГОЛОВИ ДПУ УСРР В. БАЛИЦЬКОГО НАЧАЛЬНИКАМ
ОКРВІДДІЛІВ ДПУ (КРІМ ЛУГАНСЬКОГО, МОГИЛЕВСЬКОГО,
КОРОСТЕНСЬКОГО І ГЛУХІВСЬКОГО) ПРО МЕТОДИ ДІЙ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ РОЗКУРКУЛЕННЯ**

7 лютого 1930 р.

Расшифровать немедленно.

В связи с указанием директивных органов, а также ввиду неподготовленности некоторых районов для принятия высылаемых с Украины приказываю принять к руководству следующие указания:

Первое. Ориентировочная цифра, данная в моей телеграмме НР 41822 от 3 февраля, сокращается в связи с общим сокращением украинской цифры с 50 тысяч до 20 тысяч семейств. Давая эту цифру, мы руководствуемся сообщенным вами количеством районов сплошной коллективизации и количеством экспертных хозяйств этих районов.

Второе. Наметку семейств, подлежащих высылке, производить в порядке, предусмотренном директивой ЦК, только в районах сплошной коллективизации, ни в коем случае не затрагивая середняков и бедноту.

Третье. Операцию предполагается начать двадцатого – двадцать пятого февраля, о чем будут даны своевременно указания.

Четвертое. Срок окончания операции отодвинут от первых чисел апреля, в связи с чем нам необходимо обеспечить максимально организованное плановое, строго рассчитанное проведение операции. Наши действия не должны носить характера форсированной единовременной кампании и должны действительно ударить по кулацкому активу в районах сплошной коллективизации.

Пятое. Необходимо прекратить имеющуюся в ряде мест при арестах контрреволюционного актива погоню за голым количеством, включая сюда

не только село, но и город в части не имеющей прямого отношения к кулакам в деревне.

Шестое. Необходимо усилить агентурную работу, всемерно обеспечить районы от возможных эксцессов и выступлений.

Седьмое. Не забывайте, что начальники Окротделов ГПУ несут личную ответственность за качество оперируемых, а также за охват операцией действительно активно действующих кулацких элементов.

Восьмое. Аресты кулацкого контрреволюционного актива должны происходить на основе прежних указаний.

Девятое. В соответствии с цифрой для районов сплошной коллективизации вашего округа наметьте станции погрузки и сообщите в Харьков.

Десятое. Еще раз проверьте и сообщите в Харьков наименования районов сплошной коллективизации, не преувеличивая умышленно процента коллективизации в районах, за что будете лично отвечать.

Одиннадцатое. Также под вашу личную ответственность должна быть представлена точная цифра экспертных хозяйств по всем районам вашего округа.

Двенадцатое. К десятому февраля вам, в крайнем случае вашему заместителю, надлежит выехать в Харьков на оперативное совещание под моим руководством. Сегодня высылается оперативный приказ. Настоящей телеграммой ознакомьте Округкомы. Седьмого февраля НР 13.

БАЛИЦКИЙ

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3190, арк. 97–98.

Оригінал. Машиніст.

№ 70

РОЗКЛАДКА НА ВИСИЛКУ З УКРАЇНИ НА ПІВНІЧ РОСІЇ ПЕРШОЇ ПАРТІЇ РОЗКУРКУЛЕНИХ СІМЕЙ

Не раніше 7 лютого 1930 р.

1. Зиновьевский округ	1.534	10. Бердичевский	—»— 439
2. Криворожский	—»— 1.147	11. Белоцерковский	—»— 429
3. Николаевский	—»— 982	12. Винницкий	—»— 239
4. Херсонский	—»— 1.136	13. Днепропетровский	—»— 701
5. Одесский	—»— 1.095	14. Запорожский	—»— 472
6. Сумской	—»— 341	15. Изюмский	—»— 280
7. Шевченковский	—»— 1.545	16. Каменец-Подольский	136
8. АМССР	—»— 202	17. Киевский	—»— 729
9. Артемовский округ	192	18. Конотопский округ	239

19. Кременчугский	-»-	277	26. Проскуровский	-»-	436
20. Лубенский	-»-	420	27. Роменский	-»-	200
21. Мариупольский	-»-	263	28. Сталинский	-»-	253
22. Мелитопольский	-»-	891	29. Старобельский	-»-	872
23. Первомайский	-»-	333	30. Тульчинский	-»-	120
24. Полтавский	-»-	776	31. Уманский	-»-	578
25. Прилукский	-»-	743	32. Харьковский	-»-	1.000
			33. Шепетовский	-»-	426
			ИТОГО:		19.426
			РЕЗЕРВ:		574
			ВСЕГО:		20.000

ЛИШЕНЫ ОПЕРАЦИИ ОКРУГА:*

1. Глуховский округ		5. Луганский округ	
2. Житомирский	-»-	6. Могилевский	-»-
3. Купянский	-»-	7. Нежинский	-»-
4. Коростеньский	-»-	8. Черниговский	-»-

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3190, арк. 63.

Машинопис.

№ 71

ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ГОЛОВИ ДПУ УСРР В. БАЛИЦЬКОГО ЦК КП(б)У ПРО ВОЛИНКИ В ЗВ'ЯЗКУ З КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ

8 лютого 1930 р.

КИЕВСКИЙ ОКРУГ

2-го февраля в с. Ханев Розважевского района собралась толпа до 300 человек, преимущественно женщин, вооруженная палками, которая разогнала членов комиссии, производивших учет обобщественного имущества местного коллектива. После разгона комиссии, толпа ворвалась в конюшню коллектива, где работали плотники, разгромила и разбросала все в конюшне, разогнала рабочих, порубала топорами желоба и стены, рассыпала зерно.

В этот же день в указанном селе были избиты три комсомольца и учитель, пытавшиеся успокоить толпу.

3-го февраля аналогичное выступление произошло в селе Кухарях, вышеназванного Розважевского района, где из конюшни коллектива был

* Ці округи були позбавлені операції в зв'язку з тим, що в них не було районів суцільної колективізації.

разогнан скот и произведена попытка рассыпать зерно. Пребывавший к тому времени в этом селе председатель Райкредитбанка пытался толпу успокоить, но его избili.

Секретарем Райпаркома было созвано собрание по поводу этого выступления, причем на самом собрании отмечались антисоветские выступления, особенно, со стороны женщин.

4-го февраля в селе Ханев, где 2-го февраля удалось внести успокоение, – вновь вспыхнуло массовое недовольство. Рано утром по набату из церкви снова собралась толпа, которая ворвалась в школу, где ночевали активисты, оставшиеся там после затянувшегося собрания с 3-го на 4-ое февраля. Из толпы раздались крики: «Бей, гони их!».

Активисты разбежались, часть из них прибежала в село Кухари, где к тому времени был секретарь Райпаркома. Разбежались также и рабочие, члены ремонтной бригады, командированной из различных предприятий г. Киева; часть этих рабочих также прибежала в село Кухари. Секретарь партийной ячейки и местные учителя также вынуждены были бежать из села: настолько сильно было возбуждение толпы против актива.

В Ханеве, в это время, толпа в 300 человек собралась у сельсовета, которая предъявила прибывшему в это село секретарю Райпаркома требование немедленного освобождения арестованных (имелись в виду лица, арестованные распоряжением председателя РИКа за активное противодействие кампании).

Было созвано собрание, на котором отмечались резкие антисоветские выступления, особенно настойчивы были требования об освобождении арестованных.

Местные кулаки рассчитывали на поддержку кулачества других сел, в частности, Кухари.

По предварительным данным, основная причина антисоветского выступления в селе Ханеве – головотяпство местных властей при организации колхозов.

БЕЛОЦЕРКОВСКИЙ ОКРУГ

В ночь на 30-ое января в селе Ходорков Корнинского района кулачеством было организовано массовое выступление крестьян.

Толпа, численностью 100–120 человек, распевая «Боже, царя храни», направилась ночью к сельсовету и выгнала из села уполномоченного РИКа и находившегося при нем милиционера.

К утру толпа рассеялась, но в разных частях села собирались группы женщин, причем одной из этих групп был избит член совета, который пытался рассеять эту группу.

При изъятии зачинщиков и организаторов указанного выступления – в ночь на 31-ое января – уклонился от ареста местный поп Ревенко с группой церковников. 2-го февраля Ревенко был задержан в селе Скочище, названного выше Корнинского р-на, где Ревенко укрывался в доме одного крестьянина.

В ответ на этот арест 2-го февраля в селе Скочище толпа в 150 женщин направилась к зданию сельсовета с требованием немедленного освобождения попа Ревенко.

Толпа избивала двух учителей, пытавшихся прекратить волынку, выбила окна в сельсовете. Волнение, начавшееся в селе Скочище, перебросилось вновь в село Ходорков, где собралась группа женщин, потребовавшая также от местной власти – освобождения попа.

3-го февраля, вечером, в Корнинскую раймилицию, где находился задержанный поп Ревенко, явилась женская делегация в 5 человек, с требованием освобождения арестованного. Эта «делегация» заявила, что придет освободить попа 4-го февраля... Соответствующими отделами ГПУ по всем изложенным выше моментам проводится необходимая работа на местах.

Председатель Госполитуправления УССР

В. Балицкий.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3192, арк. 2–4.

Оригінал. Машинопис.

№ 72

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ГОЛОВИ ДПУ УСРР В. БАЛИЦЬКОГО ЦК КП(б)У ПРО РОБОТУ ОРГАНІВ ДПУ В ЗВ'ЯЗКУ З ПРОВЕДЕННЯМ РОЗКУРКУЛЕННЯ

Не раніше 9 лютого 1930 р.

В порядке подготовки мест к массовому выселению кулачества, которое на Украине начинается с 20 февраля, в целях обеспечения необходимых условий и соответствующей обстановки для разворачивания указанной работы органами ГПУ на Украине с 21-го января проводится ликвидация имевшихся в агентурной разработке контрреволюционных организаций и групп, а также изъятие контрреволюционного кулацкого актива.

Всего арестовано на 9 февраля 1930 г. – 11 865 человек, из них 334 членов контрреволюционных организаций и групп, непосредственно готовившихся к вооруженному восстанию и лиц, которые могли бы сыграть роль «идеологов» и организаторов контрреволюционных выступлений в момент выселения кулачества.

Изучением материалов по делам о раскрытых и ликвидированных организациях и группах установлено, что целевая установка большинства из них сводилась к тому, что вооруженное восстание мыслилось, как ближайшая перспектива.

Основные цели контрреволюционного актива снятых организаций и групп таковы:

1. Организовать силы для подготовки вооруженного восстания, беря ставку на использование части крестьянства из основных прослоек;
2. Приостановить волну растерянности в кулацкой прослойке;
3. Связь с Красной Армией, с целью вовлечения в вооруженную борьбу с Соввластью известной части Красной Армии, а также для обеспечения организаций необходимыми запасами оружия;
4. Вербовка единомышленников среди основных прослоек, чтобы иметь некоторую опору в широкой крестьянской массе;
5. Связь с заграницей для получения активной помощи.

Основные лозунги повстанческих организаций – украинско-шовинистические петлюровского толка.

Кроме ликвидированных повстанческих организаций и групп, состоящих из старых контрреволюционных кадров и кулачества, наши репрессии направлены против кулаков-террористов и злостных агитаторов.

Председатель Госполитуправления УССР

В. Балицкий

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3190, арк. 94–96.

Відпуск. Машинопис.

№ 73

**ОПЕРАТИВНИЙ НАКАЗ № 44722 ГОЛОВИ ДПУ УСРР
У ЗВ'ЯЗКУ З ВИСИЛКОЮ РОЗКУРКУЛЕНИХ**

11 лютого 1930 р.

В текущем м-це на территории Украины начнется операция по выселению кулака из районов сплошной коллективизации в соответствии с оперативным приказом ГПУ УССР за № 42167 от 7-го февраля 1930 г.

П Р И К А З Ы В А Ю :

А. Для выполнения этого задания привлечь:

1. НА СЕЛЕ:

- а. партийцев: Путем мобилизации через соответствующие парторганы.
- б. комсомольцев:

- в. батрачество
  - г. проверенных групп бедняцкого населения
- Милицию на селе к этой работе не привлекать.

2. В РАЙОННЫХ ЦЕНТРАХ СПЛОШНОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ сформировать особые отряды в составе:

- а. мобилизованных вооруженных партийцев,
- б. мобилизованных вооруженных комсомольцев и
- в. милиция.

3. НА ЖЕЛ. ДОР. СТАНЦИЯХ В ПУНКТАХ ПОГРУЗКИ В КАЖДОМ ОКРУГЕ.

Работой пересыльного пункта руководит особо назначаемый комендант. Пересыльный пункт обслуживается:

- а. мобилизованными вооруженными партийцами,
- б. мобилизованными вооруженными комсомольцами,
- в. милицией (15–20 чел.) и
- г. охраной НКПС (20 чел.) на эшелон до момента посадки выселяемых в вагоны, после чего охрана НКПС приступает к выполнению непосредственных задач конвоирования и сопровождения эшелонов.

4. В КАЖДОМ ОКРУГЕ СФОРМИРОВАТЬ ЧЕКИСТСКО-ВОЕННЫЙ РЕЗЕРВ в составе:

- а. мобилизованные и вооруженные партийцы,
- б. мобилизованные и вооруженные комсомольцы,
- в. пешие и конные резервы милиции,
- г. школы милиции.

Чекистско-военный резерв в оперативном отношении подчинить Округной тройке.

5. В 24-х ЧАСОВЫЙ СРОК по получении приказа, донести в Особый отдел УВО о количестве вооруженной силы и оружия (винтовки, револьверы и запас боевых патронов) согласно п.п. 2, 3 и 4 раздела «А» и в соответствии с литерами, указанными в этих пунктах.

Б. В случае возникновения восстаний и бандитизма:

Окружные оперативные тройки ликвидируют таковые имеющимися в их распоряжении вооруженными силами и в крайнем случае, каждый раз с моего разрешения, в округа высылаются воинские части.

В первую очередь для ликвидации восстаний и бандитизма, используются войска ОГПУ, согласно нижеприводимого плана прикрепления войск ОГПУ.

ПЛАН
прикрепления войсковых частей ОГПУ на случай высылки в округа

Наименование округа	Какая часть прикреплена	Примечание
Киевский и Черниговский	3 дивизион 4 Укр.полка и школа Милиции	Дислокация постоянная
Одесский	5 дивизион 4 Укр.полка, дивизион ОСНАЗ'а и Уч. погранвзвод	Тоже
Днепропетровский и Запорожье	4 дивизион 4 Укр.полка	Тоже
Глуховский и Конотопский	Полковая школа 23-го полка	Высылаются
Луганский и Артемовский	107 д-н 1 взвод	Тоже
Сталинский	108 дивизион 1 взвод	Высылаются
Старобельский и Мелитопольский	2 дивизион 4 Укр.полка	Тоже
Криворожский	1 взвод 4 дивизиона 4 Укр. полка	
Белоцерковский	1 взвод 3 дивизиона 4-го Укр. полка из Киева	
Сумской, Полтавск., Кременчугский, Изюмский, Харьковский и Черкасский	Высылаются взводы от полковой школы 4 Укр. полка	Тоже
Роменский, Нежинский, Прилукский, Лубенский, Купянский, Мариупольский	Высылаются взводы от 1 дивизиона 4 Укр. полка из г. Харькова	Тоже
Зиновьевский, Николаевский и Херсонский	Высылаются взводы от самокатного дивизиона 6 Кав. полка	Тоже
Коростеньский и Житомирский	Ман. группа Одесского погранотряда	Тоже
Бердичевский	Ман. группа Славутского погранотряда	Тоже
Шепетовский	Ман. группа Ямпольского погранотряда	Тоже
Проскуровский и Винницкий	Ман. группа Волочисского погранотряда	Тоже
Каменец-Подольск. и Уманский	Ман. группа Каменецкого погранотряда	Тоже
Могилевский и Тульчинский	Ман. группа Могилевского погранотряда	Тоже
Молдавский и Первомайский	Ман. группа Молдавского погранотряда	Тоже

Остальные подразделения 6-го Кавалерийского полка остаются в г. Харькове в качестве моего резерва. В случае ухода 4-го Украинского полка из г. Харькова, караулы при ГПУ УССР занимают 6-й Кав. полком.

2-му дивизиону 4-го Укр. полка прибыть в г.г. Мелитополь и Старобельск по особому приказанию.

Начальникам Старобельского и Мелитопольского окротделов ГПУ обеспечить прибывающим частям казарменное размещение, отнюдь не расквартировывая по бытовым квартирам.

Прибывающие части должны все время держаться в кулаке, не расплываться мелкими подразделениями.

Части должны продолжать свою боевую подготовку, согласно особой боевой программы, и могут быть оперативно использованы только на подавление восстаний и ликвидацию бандитизма.

Мелкими оперативными заданиями войсковые части не нагружать.

В. Использование войск РККА.

Полевые войска РККА, как правило, в операции не участвуют. Привлечение их может быть допущено только в последнюю очередь при абсолютной недостаточности всех остальных вооруженных сил и с особого моего и командующего войсками УВО, в каждом отдельном случае, разрешения.

Каждому окротделу ГПУ предназначается одна полковая школа (см. приложенную дислокацию), подобранная и укомплектованная с имеющимися на сей счет указаниями. Полковая школа в случае привлечения ее к операции, действует только на территории округа, к которому она придана.

Начальники особых отделов несут персональную ответственность за каждую полковую школу как в смысле ее подбора, так и обособленного обслуживания на все время операции, впредь до отмены. В связи с этим, в 5-ти дневных сводках ввести особый раздел «Полковая школа», в коем самым детальным образом освещать политико-моральное и боевое состояние выделяемых для операции полковых школ. Этому разделу сводки уделять максимум внимания.

Кроме того, с получением сего приказа, представить в Особый отдел УВО по всем полковым школам следующие данные:

- а) самую точную и строго проверенную характеристику на начальников школ как политическую, так и оценивавшую его боевые качества, как командира;
- б) сведения о национальном, социальном и партийном составе отдельно на кр.-цев, мл. комсостава и средний начсостава.
- в) боевую оценку и сведения о политико-моральном состоянии школ.

Г. Работа военизированной охраны.

Военизированная охрана в операцию не вовлекается. На нее возлагается усиление бдительности по охране объектов, в связи с могущими быть диверсионными актами.

Д. Работа ОСНАЗ'а.

Кроме участия в проводимой операции, ОСНАЗ'у усилить бдительность и ответственность по охране государственных учреждений и сооружений.

П.п. Председатель ГПУ УССР

Балицкий

Верно:

(Подпись)

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3190, арк. 27–27 зв., 28–28 зв. – 29.
Завірена копія. Машинопис.

Приложение к опер.приказу № 44722

ДИСЛОКАЦИЯ ПОЛКОВЫХ ШКОЛ

1. Артемовский Окроддел ГПУ	Полковая школа		80 артполка
2. Белоцерковский	– » –	– » –	299 стр. полка
3. Бердичевский	– » –	– » –	300 – » –
4. Винницкий	– » –	– » –	71 – » –
5. Волынский	– » –	– » –	132 – » –
6. Глуховский	– » –	Сводный кав. отряд	
7. Днепропетров.	– » –	Полковая школа	89 стр. полка
8. Зиновьевский	– » –	– » –	43 – » –
9. Запорожский	– » –	– » –	90 – » –
10. Изюмский	– » –	– » –	67 – » –
11. Киевский	– » –	Спец. части гарнизона	
12. Коростенский	– » –	Полковая школа	133 стр. полка
13. Криворожский	– » –	– » –	89 – » –
14. Конотопский	– » –	– » –	7 арт. полка
15. Кременчугский	– » –	– » –	75 стр. полка
16. Купянский	– » –	– » –	69 – » –
17. Луганский	– » –	– » –	240 – » –
18. Лубенский	– » –	– » –	225 – » –
19. Мариупольский	– » –	– » –	238 – » –
20. Николаевский	– » –	– » –	44 – » –
21. Нежинский	– » –	– » –	19 – » –

22. Одесский	- » -	- » -	151	- » -
23. Первомайский	- » -	- » -	284	- » -
24. Проскуровский	- » -	- » -		1 кав. полк
25. Полтавский	- » -	- » -		73 стр. полка
26. Прилукский	- » -	- » -	223	- » -
27. Роменский	- » -	- » -	21	- » -
28. Сталинский	- » -	Сап. рота 80 стр. дивизии		
29. Сумской	- » -	Полковая школа 68 стр. полка		
30. Тульчинский	- » -	- » -		49 кав. полка
31. Уманский	- » -	- » -		227 стр. полка
32. Херсонский	- » -	- » -		45 стр. полка
33. Черниговский	- » -	- » -	20	- » -
34. Шевченковский	- » -	- » -		99 арт. полка

ЦДАГО Україна, ф. 1, оп. 20, спр. 3190, арк. 30.

Завірена копія. Машинопис.

№ 74

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ДПУ УСРР № 12 СЕКРЕТАРЮ
ЦК КП(б)У П. ЛЮБЧЕНКОВІ ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ**

14 лютого 1930 р.

(По данным на 11 февраля 1930 г.)

Белоцерковский округ. В ночь на 2 февраля с.г. из Таращанского района скрылось до 50 кулаков, которые оставили свои семейства и имущество.

В Сквирском районе кулачество узнало о предстоящем выселении, в связи с чем наблюдается повальное бегство кулаков из района.

Факты массового бегства кулаков на почве раскулачивания отмечены за последнее время в Каменец-Подольском, Проскуровском, Винницком, Шевченковском, Николаевском и Криворожском округах.

Пред. ГПУ УССР

В. Балицкий

14 февраля 1930 г. № 45206. г. Харьков.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, арк. 46, 51 зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 75

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ № 17 ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ
ДПУ УСРР К. КАРЛСОНА СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У Л. КАРТВЕЛІШВІЛІ
(ЛАВРЕНТІЮ) ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ І РЕАКЦІЮ РОБІТНИКІВ**

22 лютого 1930 р.

Киевский округ. На 1-й государственной обувной фабрике группа старых рабочих делилась мнениями о нажиме на кулака – «Власть всякого зажиточного приличного хозяина называет кулаком и начинает раскулачивать. Крестьяне при таких условиях откажутся сеять, а силой крестьян в колхоз никто не загонит».

Заместитель председателя
Госполитуправления УССР

Карлсон.

22 февраля 1930 г. № 48016 г. Харьков.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, арк. 100, 102.

Оригінал. Машинопис.

№ 76

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ № 20 ДПУ УСРР СЕКРЕТАРЮ
ЦК КП(б)У Л. КАРТВЕЛІШВІЛІ (ЛАВРЕНТІЮ)
ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ**

24 лютого 1930 р.

Киевский округ. В Розважевском, Бориспольском, Ржищевском и других районах наблюдаются новые факты бегства кулаков, бросающих свое имущество и семьи. В ряде случаев после ареста антисоветского элемента в некоторых селах бегство усилилось.

Зам. пред. ГПУ УССР

Карлсон.

24 февраля 1930 г. г. Харьков, № 44242.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, арк. 123, 126.

Оригінал. Машинопис.

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ № 18 ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ДПУ УСРР
К. КАРЛСОНА СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У П. ЛЮБЧЕНКОВІ
ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ, ПРО РЕАКЦІЮ РОБІТНИКІВ
ТА НАСТРІЙ У ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ**

24 лютого 1930 р.

Київський округ. «Коллективизация есть ни что иное, как фактическое закрепощение крестьянства. Партия проводит коллективизацию с целью, чтобы как можно лучше выжимать из крестьянства последние соки, а также забирать хлеб для отправки его за границу» (Монтер электростанции Зонов).

«Сейчас на селе творится что-то ужасное. Крестьяне за малым исключением в колхозы идти не хотят, но их заставляют насильно. Коллективизация доводит крестьян до полного разорения и превращает в крепостных. Вражда и озлобленность против власти невероятная. Жгут и убивают друг друга и особенно тех, кто агитирует за коллективизацию» (Рабочий «Арсенала» Тарасюк, имеет братьев на селе и ежедневно приходит на завод с новыми провокационными слухами). Рабочий «Арсенала» Гармаш в группе 15-ти рабочих передавал им: «Пишут, что крестьяне охотно идут в коллективы, а на Хрещатике их везли в двух автобусах с детьми под охраной и крестьяне из автобусов выкрикивали: «Нас везут в Соловки за то, что мы вас хлебом кормили и что целыми вереницами гонят крестьян в ссылку, хотя бы постеснялись и везли их ночью, а не днем»...

Отдельные квалифицированные рабочие, как строгальщик Савицкий, токари Бортновский, Шамко и другие, увязывая коллективизацию с перебоями в снабжении, реагируют чрезвычайно болезненно. «Мы говорим о коллективизации села, а на самом деле это разорение села. Подняли шум, что это кулаки, а на самом деле это те же крестьяне, и их бедных высылают в Соловки. Жидам дали землю в Крыму, а наших украинцев прут в Соловки. Выходит, что царь загонял украинцев в Сибирь, а Советская власть в Соловки».

Политическое настроение в Красной Армии.

В 295 полку, 99 дивизии, выявлена группировка, в которую входят 10 красноармейцев. Наиболее активно себя проявляют один зажиточный и три середняка. В своем кругу участники группы ведут такие разговоры: «Крестьян ограбили, они остались голые и босые, загляните в село и вы увидите беспризорных крестьян. А жидов не трогают, потому что власть жидовская. Придет время, мы из жидов сделаем капусту, мы им дадим хлеба».

В 8 роте, 9 стрелкового полка, 3 стрелковой дивизии установлена группировка в составе 5 красноармейцев, среди которых кулаков 2, середняков 3. Группировка возглавляется кулаками Максимовым и Кизяном. Деятельность группировки сводится к индивидуальной обработке наиболее отстающих и слабо развитых красноармейцев, причем соблюдается большая осторожность. Участники группы ведут агитацию против коллективизации. Правительство отложило раскулачивание, потому, что этого требует Англия, которая послала ультиматум.

3-я стрелковая дивизия. Отдельные красноармейцы, недовольные коллективизацией, выступают на полит. занятиях и собраниях с такими заявлениями: «Нам только замазывают глаза, так как наряду с кулаком грабят середняка. Без кулака и середняка подохнут все с голода. А на колхозы можно надеяться, как на весенний снег» (кр-ец 3 полка, середняк).

2-я кавалерийская дивизия. Красноармеец Онуфриенко, кулак, на красноармейском собрании, при разборе вопроса о ликвидации кулачества, выступил с такими словами: «Крестьянин день и ночь работал, поднял свое хозяйство, а сейчас ему не дают пользоваться. Все отбирают. Одними коллективами не проживете. В коллективы идут люди не желающие работать».

80-я дивизия. Красноармеец конвойного отряда Москаленко, зажиточный, высказывается среди красноармейцев по вопросу о коллективизации, в частности о рабочих бригадах, говорил: «Бригады рабочих, которые сейчас выезжают на село, посылаются для того, чтобы загонять крестьян в колхозы».

Зам. председателя

Госполитуправления УССР

Карлсон.

24 февраля 1930 г. № 49239, г. Харьков.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, арк. 110 зв., 111–111 зв., – 112.
Оригінал. Машинопис.

№ 78

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ДНУ УСРР № 19 СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У
Л. КАРТВЕЛІШВІЛІ (ЛАВРЕНТІУ) ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ***

24 лютого 1930 р.

...Белоцерковский округ. 12 февраля сего года в селе Мироновка того же района покончил жизнь самоубийством сын кулака Загородний. При нем обнаружен отрез от немецкой винтовки с 45-ю боевыми патронами.

---

* Зведення надсилались щоденно, а іноді й двічі на день.

Причина самоубийства – раскулачивание. В начале февраля Загородний был выведен из числа собрания КНС, как сын кулака.

В селе Яблонька Белоцерковского района кулак Разгон, узнав о предстоящем раскулачивании и выселении, заперся в хате, поджег ее и сгорел вместе со своим имуществом. 14 февраля отмечен факт самоубийства кулака в селе Снижках Ставыщанского района...

Политическое настроение в Красной Армии. «Коллективизация – помещичья реформа. Придет один человек и будет управлять всеми. Власть забивает крестьян, а жидам помогает. Я бы их всех перевешал». (Школа червонных старшин, курсант Котов) «и если бы меня пустили домой, я подушил бы сельсоветчиков за их политику на селе». (2-я конная дивизия, красноармеец 1-го эскадрона)...» Евреи в колхозы не идут, а нас втягивают. Я умру, а в коммуну не пойду» (красноармеец 99 дивизии, 295 полка)...

Зам. председателя Госполитуправления УССР

Карлсон.

24 февраля 1930 г., г. Харьков, № 49237.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, арк. 116–116 зв., 119–119 зв.
Оригінал. Машинопис.

№ 79

ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ДПУ УСРР № 21 СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У Л. КАРТВЕЛІШВІЛІ (ЛАВРЕНТІУ) ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ

27 лютого 1930 р.

Киевский округ. В селе Леоновка Кагарликского района партийный прикрепленный Бабель, рабочий Киевской типографии, при производстве раскулачивания присвоил себе охотничье ружье кулака и «оформил» это фиктивной подпиской о покупке ружья за 26 рублей, заставил председателя сельсовета удостоверить «правильность» подписки. Этот же Бабель, запугивая ГПУ и отправкой мужа на Соловки, пытался изнасиловать местную крестьянку.

Зам. пред. ГПУ УССР

Карлсон.

27 февраля 1930 г., № 49772.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2С, спр. 3189, арк. 127, 132 зв.
Оригінал. Машинопис.

№ 80

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ДПУ УСРР № 3/11 С. КОСІОРУ
ПРО АНТИКОЛГОСПНІ ПРОЯВИ В УКРАЇНІ**

13 березня 1930 р.

...В целях ликвидации выступлений в зародыше посланы в пораженные места следующие силы:

В Васильковский район 25 кавалеристов с группой ГПУ, которой руководит старший уполномоченный окротдела, в Переяславский р-н выслано 20 курсантов школы милиции с группой сотрудников ГПУ, руководимой уполномоченным окротдела, в Брусилковский – брошено 20 кавалеристов с группой сотрудников, под руководством уполномоченного окротделом, и наконец, в Кагарлыкский р-н – 25 курсантов школы милиции с группой сотрудников ГПУ во главе с уполномоченным окротдела.

По партийной линии приняты меры к усилению агитационно-разъяснительной работы.

Председатель ГПУ УСРР

Балицкий

13.III-30 г. 13 час. 30 м., № 533/ск.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 48.

Оригінал. Машинопис.

№ 81

**ЗІ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВЕДЕННЯ ДПУ УСРР С. КОСІОРУ
ПРО РЕАКЦІЮ РОБІТНИКІВ НА СТАТТЮ СТАЛІНА
«ЗАПАМОРОЧЕННЯ ВІД УСПІХІВ» І ОСТАННІ РІШЕННЯ ЦК ВКП(б)
ПРО КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ**

3 квітня 1930 р.

Киевский округ. В «Арсенале» среди старых кадровых рабочих отмечены такие разговоры: «В некоторых местах действительно переборщили сельские работники. Они как тот дурак, которому загадали богу молиться, а он себе и лоб разбил. На селе из-за личных счетов делали, что можно и что нельзя. Они чуть ли не плетки применяли и своими действиями обозлили крестьян, вместо того, чтобы помочь правительству». Также слышны суждения: «Да, вопрос крестьянский – это самый больной вопрос и так легко подходить к нему нельзя. Верно частенько придется возвращаться к нему, ибо того сама жизнь требует».

Николаевский округ. На заводе им. А. Марти рабочий Максимов высказывался: «Из статьи Сталина видно, что он пятится назад в отношении раскулачивания, поэтому то его и приостановили».

Артемовский округ. На Рыковском металлургическом заводе рабочий газо-склового цеха по поводу статьи тов. Сталина и последних решений ЦК говорил: «Наделали делов, а сейчас начинают пятиться назад и заявляют, что низы искривили линию, требуют открытия базаров, свободной торговли и т. д.».

Криворожский округ. На руднике им. Карла Либкнехта машинист Пронченко, когда рабочие завели разговор о коллективизации, сказал: «Надо было сначала организовать это дело в показательном порядке, на добровольных началах, а не так как делалось на местах мерами принуждения. Сам Сталин и ЦК засыпались перед трудящимися и пошли назад».

На руднике им. Кагановича машинист лебедки № 7 Мороз в разговоре с близкими к нему рабочими высказывался: «Партия попарилась на крутой политике с колхозами, а теперь бьет отбой и приближается к Бухарину. Все наши газеты врут об успехах в коллективизации. На практике все разваливается». Мороз – бывший член КП(б)У.

Киевский округ. В «Арсенале» рабочий Хмара в группе других рабочих говорил: «И так все время, если что делают – нажимают, потом убедившись, что ничего не получается, начинают пятиться назад, что и сделали в отношении колхозного движения».

Сталинский округ. На Сталинском металлургическом заводе рабочий газоочистки монтажного подотдела ОКСа Сакуров в группе рабочих в количестве 11 человек высказывался: «Куплю несколько номеров газеты и пошлю в деревню, а то там крестьяне до того напутаны, что они боятся коллективизаторов, а когда получают эти газеты от меня, прочитают и начнут забирать свое хозяйство из коллективов домой и будут вести свое хозяйство индивидуально, как и раньше».

Киевский округ. На Краснознаменном заводе некоторые из рабочих высказываются: «Теперь все колхозы распадутся, потому что из постановления видно, что насильно нельзя заставить идти в колхоз, а до сего времени колхозы составлялись только насильно».

...Сталинский округ. На Макеевском металлургическом заводе, в доменном цехе рабочий Красильников, настроенный антисоветски, высказался: «Поздно товарищ Сталин спохватился исправлять ошибки. Деревня вам этого не простит, настанет весна и воздух запахнет порохом».

...На Рутченковском шахтоуправлении рабочий Минаков говорил: «Статья Сталина о коллективизации – это замазывание уже нанесенных

ран. Ведь так Соввласть всегда делает – сначала нанесет смертельный удар, а затем уже начинает выгораживать себя. Так было и в прошлом году. Сначала разорили непосильными налогами все крестьянские хозяйства, а затем уже начали писать, что это искривление линии партии».

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3192, арк. 67–69.

Відпуск. Машинопис.

№ 82

**ДОВІДКА ДПУ УСРР С. КОСІОРУ ПРО ВТРАТИ
В ПРОЦЕСІ МАСОВИХ ВИСТУПІВ СЕЛЯН В УКРАЇНІ**

3 квітня 1930 р.

№ п/п	Наименование округов	С нашей стороны			С противной стороны		
		Убито	Ранено	Избито	Убито	Ранено	Избито
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	АМ ССР	–	1	25	–	–	–
2.	Шепетовский	15	32	280	30	49	104
3.	Бердичевский	15	6	89	22	37	–
4.	Коростенский	–	–	1	1	–	–
5.	Волынский	–	–	14	1	1	–
6.	Тульчинский	5	–	89	20	26	(Больше)
7.	Одесский	1	11	3	2	3	
8.	Каменецкий	–	–	7	–	1	
9.	Проскуровский	1	2	9	–	4	
10.	Винницкий	2	7	13	5	14	
11.	Могилевский	–	1	8	–	1	
12.	Артемковский	–	–	1	–	–	
13.	Белоцерковский	–	2	8	2	–	
14.	Запорожский	–	–	2	–	–	
15.	Киевский	1	4	12	–	–	
16.	Кременчугский	–	2	–	–	–	
17.	Криворожский	–	–	2	–	–	
18.	Купянский	–	–	3	–	–	
19.	Луганский	–	–	6	–	–	

1	2	3	4	5	6	7	8
20.	Первомайский	–	–	3	–	–	
21.	Полтавский	–	–	6	–		
22.	Прилукский	–	1	11	–	2	
23.	Роменский	–	–	9	–	–	
24.	Харьковский	–	–	45	–	2	
25.	Старобельский	–	–	22	1	1	
26.	Изюмский	3	1	2	1	1	
27.	Уманский	–	–	6	–	–	
28.	Херсонский	–	–	2	–	–	
29.	Черниговский	–	1	3	–	–	
30.	Шевченковский	–	1	3	2	11	
31.	Сталинский	–	–	4	–	–	
32.	Сумской	3	1	69	2	21	
33.	Днепропетровский	–	1	19	1	1	
	Всего:	46	84	763	90	177	

Зам. пред. ГПУ УССР

Карлсон

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3185, арк. 67.

Оригінал. Машинопис.

№ 83

**З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ГОЛОВИ ДПУ УСРР В. БАЛИЦЬКОГО ЦК КП(б)У
ПРО ХІД РОЗКУРКУЛЕННЯ**

Не раніше 5 листопада 1930 р.

...Серьезного внимания заслуживают такие факты, когда отдельные кулаки проявляют попытки к нелегальному переходу границы СССР. Белоцерковский округ. Некоторые кулаки из различных сел отправлялись на китайскую границу с целью пробраться в Китай и присоединиться к белогвардейцам.

Председатель Госполитуправления УССР

В. Балицкий.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3190, арк. 90–91.

Оригінал. Машинопис.

№ 84
З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО КОЛГОСПНИЙ РУХ

10 листопада 1930 р.

Доручити Укрколгоспу дати таке роз'яснення своєї постанови:

1. Забороняється прийом в члени колгоспу господарств, що їм було доведено пляну хлібозаготівель до двору до виконання ними твердих завдань.
2. Рішуче забороняється прийом в колективи куркульської частини господарств бодай і при повному виконанні ними зобов'язань.
3. Господарства, що їм було доведено пляна до двору, але які не є куркульські, можуть бути прийняті до колгоспу за неодмінної умови, що вони виконали свої зобов'язання по хлібозаготівлям.

Секретар ЦК КП(б)У

С. Косіор

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6. спр. 185, арк. 134–135.

Оригінал. Машинопис.

№ 85
ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ХЛІБОЗАГОТІВЛІ

16 лютого 1931 р.

Дати районам, що найбільш відстають по хлібозаготівлях, таку телеграфну директиву:

«Не дивлячись на низку вказівок ЦК, натиск по-більшовицькому на куркуля не організовано. Райони обмежуються простим продажем куркульського майна, громадськість для натиску не мобілізовано, не використовується навіть ініціатива окремих сотень, кутків про репресії проти куркулів аж до висилки.

Потрібно вжити заходів до викриття схованого куркульського хліба, потрібно щодо куркулів, особливо тих, в яких знаходимо схований хліб:

1. Провести засудження їх на зборах сотень, кутків села як ворогів працюючих та Радвлади з вимогою розкуркулити та вислати на Північ Союзу.
2. Постанови про розкуркулення повинні затверджуватись сільрадою та негайно проводитись в життя. Щодо проведення в життя рішень про висилку, вказівки будуть дані додатково.
3. Вжити цей захід потрібно відносно 3–4 господарств села, аби спонукати решту до здачі хліба.

Масова кампанія проводиться не конкретно. Рішення ЦК про самозобов'язання не реалізуються.

Потрібно доведення остаточних планів лютого до села використати для правильного встановлення пляна секторам села, сотням.

На зборах сотень не лише прийняти загальний плян до виконання, але в порядку рівнення на господарства, що найкраще виконали хлібозаготівлі, провести шляхом широкого обговорення самозобов'язань окремих господарств, що забезпечили б реальне виконання пляну сотні села.

На підставі цих самозобов'язань скласти календарного пляна вивозу. Проведення цього вимагає максимальної підготовки колгоспного бідняцького активу, масової роботи на селі, сотні.

ЦК зобов'язує Вас навколо цих питань розгорнути роботу на селі.

Районовий актив повинен перебувати на селі до повного виконання пляну».

Секретар ЦК КП(б)У

С. Косіор

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 208, арк. 74–75.

Оригінал. Машинопис.

№ 86

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО ВОЛОДАРСЬКОГО РАЙКОМУ ПАРТІЇ ПРО ХІД ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ

25 лютого 1931 р.

п. 4. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ХІД ВИКОНАННЯ ПЛЯНІВ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ.

(Допов. тов. Дорачов)

п. 4. Бюро РПК відмічає, що додатковий плян виконання пшениці не по всіх селах виконано. Особливо ганебно відстають такі села: Біліївка, Володимирівка, Город.-Пустоварівка, Гайворон, Мармуліївка, Руде-Село, Косівка. Справу про ці села передати в КК для вияснення причин невиконання пляну.

Зобов'язати кущових уповноважених зрушити виконання пляну в цих селах.

Телеграму ЦК КП(б)У прийняти до неухильного виконання та дати директиву на села про виселення з кожного села 3–4 куркульських господарств на Північ Союзу.

Доручити надзвичайній трійці на слідує Бюро РПК дати спрацьований матеріал по перевірці виконання хлібозаготівлі.

Секретар РПКа

Руцков

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4824, арк. 27–28.

Оригінал. Машинопис.

№ 87
ПРОТОКОЛ № 11 ПОЗА ЧЕРГОВОГО ЗАСІДАННЯ БЮРО
ЯГОТИНСЬКОГО РАЙКОМУ ПАРТІЇ

21 березня 1931 р.

Таємно.

Присутні: члени бюро РПК Йонас, Мірошніченко, Полонський, Коваленко, Трутнев, Шарий, Грикіз.

Слухали: 1. Інформація уповноваженого РайДПУ, про стан судового слідства, по справі Райківщанського актива.

Ухвалили: Заслухавши інформацію райуповноваженого ДПУ тов. Коваленка та голову КК-РСІ. т. Прозорова про хід слідства по питанню ізбивання селян з боку Райківщанського актива, Бюро РПК ухвалює:

1. Запропонувати ДПУ та слідчим організаціям негайно закінчити слідство по справі Райківщанського активу та передати до суду.
2. Запропонувати нарсудді району справу перевести в показовому ладі в селі Райківщині зараз же після закінчення слідства.
3. Для підсилення політично масової роботи в селі Райківщині командувати туди терміном на 7 днів товаришів Трутнева та Прозорова.

Секретар РПК

Йонас.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4902, арк. 73.

Оригінал. Машинопис.

№ 88
ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО КУРКУЛІВ

28 квітня 1931 р.

Сов. секретно. Особлива папка.

1. Отмечая, что ряд РПК несмотря на наличие сплошной коллективизации в районе не проводили раскулачивание, разъяснить, что поскольку раскулачивание, проводимое самими бедняцко-средняцкими массами на основе сплошной коллективизации является составной частью самого процесса коллективизации, оно должно проводиться по мере перехода на сплошную коллективизацию отдельных районов.

Учитывая, что теперешний рост коллективизации обеспечил фактически сплошную коллективизацию Степи и Лесостепи, считать возможным в этих районах проводить раскулачивание по мере перехода на сплошную коллективизацию отдельных сел.

В отношении Полесья проведение раскулачивания обусловить переходом на сплошную коллективизацию целого района.

Обязать партийные комитеты обеспечить массово-политическую работу и тщательную подготовку к раскулачиванию с тем, чтобы раскулачиванию были подвергнуты действительно кулацкие хозяйства и чтобы ни в коем случае не попали под раскулачивание середняцкие хозяйства.*

2. Решение – Особая папка. Учитывая высокий процент коллективизации и отсюда значительность раскулаченных хозяйств, поставить вопрос перед ЦК ВКП(б) о предоставлении Украине возможности выслать за пределы УССР не менее 40 тыс. раскулаченных хозяйств.

Считать целесообразным произвести высылку раскулаченных хозяйств с Украины по окончании весеннего сева с тем, чтобы закончить выселение в июне месяце. Просить ЦК ВКП(б) утвердить этот срок выселения.

3. Расселение раскулаченных по 3-й категории и вновь раскулаченных внутри района не производить до особого решения и указания ЦК.

4. Обязать парткомитеты обеспечить в ближайшие дни отвод для раскулаченных полевой земли на более отдаленных и наименее пригодных участках, в соответствии с постановлением СНК от 19-го октября 1930 года.

Раскулаченным хозяйствам должен быть оставлен минимально необходимый сельскохозяйственный инвентарь.

5. Отмечая, что во многих районах управление выселками из раскулаченных фактически отсутствует, обязать РПК немедленно выделить уполномоченных, ответственных за управление ранее созданными выселками из раскулаченных.

Дать по советской линии указания сельсоветам и уполномоченным по выселкам и довести до сведения раскулаченных, что они имеют право на передвижение вне пределов района только с разрешения уполномоченных и местных сельсоветов.

6. Обязать ВСНХ и промышленные объединения дать указания заводам, шахтам о немедленном увольнении раскулаченных с производства, не предусмотренного инструкцией. Предложить парткомитетам обеспечить проведение полностью в жизнь этой директивы.

Запретить установление в выселках особого режима по организации труда как-то: создание общих обязательных касс для зарплаты и т. д.

Предложить районам строго руководствоваться инструкцией Наркомтруда от 4.II.-31 г. о порядке использования и оплаты рабочей силы раскулаченных

---

* Проект резолюції підготувала комісія Політбюро на чолі з П. П. Любченком. Вона пропонувала встановити середній процент розкуркулюваних господарств від 3 до 5%. Рухом С. Косіора це положення закреслено.

по 3-й категории, допуская использование их при недостатке рабочей силы на таких работах: осушка болот, мелиоративные работы, торфоразработки, сооружение прудов, дамб, дорожное строительство и т. д.

7. Поручить ГПУ разработать точную инструкцию по выселению раскулаченных хозяйств, а Агитмассотделу ЦК разработать указания по проведению общественно-массовой работы в период подготовки к выселению и в период проведения самого выселения.

Верно: Затулкина.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 8, арк. 75–77.

Завірена копія. Машинопис.

№ 89

**ЛИСТ СЕКРЕТАРЯ ЦК ВКП(б) П. ПОСТИШЕВА
СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У С. КОСИОРУ**

29 травня 1931 р.

Совершенно секретно.

Особлива папка.

Дорогие товарищи!

Согласно постановления ЦК от 20 сего мая по Вашей республике должно быть проведено выселение 30000 кулацких семейств в Уральскую область.

В виду имеющих фактов грубых ошибок в деле выселения кулаков (механический подход к отбору выселяемых, ряд случаев явных антисредняцких перегибов), ЦК предлагает Вам установить тщательное наблюдение за ходом выселения и немедленно принять все меры к тому, чтобы обеспечить правильное его проведение.

Проверьте тщательно состав выселяемых, включая в них лишь действительно кулацкие элементы и не допуская выселения по одним лишь формальным признакам, как лишение избирательных прав, наличие твердого задания и т. п. Особое внимание обратите на то, чтобы применяемые к кулаку мероприятия не были распространены на середняка и бедняка, как например, выселение середняков и бедняков, не желающих вступать в колхоз, выступающих против местных органов и т. п. Необходимо обеспечить, чтобы в число выселяемых не были включены хозяйства, члены которых имеют особые заслуги перед Советской властью, а также в составе которых имеются члены партии и комсомола, бывшие красные партизаны, военно-служащие (красный комсостав или рядовые красноармейцы). В виду того,

что кулацкие хозяйства, которые не имеют в своем составе трудоспособных мужчин (исключая хозяйств, направляемых к ранее выселенному главе семьи), не могут быть хозяйственно использованы на местах переселения, примите меры к недопущению выселения таких хозяйств. Во всех случаях перегибов и извращений в ходе выселения привлекайте виновных к строжайшей ответственности.

Наряду с этим Вам необходимо установить контроль за действительным обеспечением выселяемых кулацких хозяйств трехмесячным запасом продовольствия, минимальным инструментом (топоры, лопаты, пилы и др.), с. х. инвентарем и 1–2 лошадьми на каждые 5 выселяемых хозяйств.

Секретарь ЦК ВКП(б)
№ 113/43/С 29.V–31 г.

Постышев

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 8, арк. 86–87.
Оригінал. Машинопис.

№ 90

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО ЧОРНОБИЛЬСЬКОГО РАЙКОМУ ПАРТІЇ ПРО ПЕРЕКРУЧУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ ЛІНІЇ

20 вересня 1931 р.

Слухали:

Постановили:

3. Про перекручування партійної лінії по окремих селах району (доп. Карускевич).

Констатувати, що в селі Речиця та Корогод під час мобілізації коштів були припущені такі випадки: в селі Речиця сажали бідняків, середняків та вагітних жінок в погреб та темний амбар за несплату боргів. В селі Корогод направляли етапним порядком до с. Товстий Ліс селян за 15 кілом. Справу передати прокуророві. За заявою т. Терещенко в с. Горностайполі та Лапутьках теж під час мобілізації коштів були випадки, коли бригадири били селян. Просити КК-РСІ терміново перевірити ці факти та справу негайно передати до суду. Негайно розглянути її в порядку показовому. За заявою т. Сергієнка член спілки т. Померанський робітник ошадкаси хвалився всім, що бив селян під час мобілізації коштів в селі Красне. Запропонувати фракції Райпрофради негайно з'ясувати ці факти через голову профспілки та в разі ствердження притягти до судової відповідальности, та загострити увагу всієї профмаси.

4. Про голову сільради с. Глинне тов. Кукуєвицького, який проявив лівацькі загиби при виконанні кампаній. – (Доп. т. Карускевич).

Відмітити, що в с. Глинному був випадок, коли секретар сільради заарештував декілька жінок, вийняв наган і вів їх до сільради та під арештом з рушницею тримав по декілька годин, та в сільраді завжди має звичку хлопати по заду жінок та обзивати їх диявольським військом. Просити КК-РСІ терміново перевірити ці факти та притягти до відповідальності.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5211, арк. 81.

Завірена копія. Машинопис.

№ 91

ЛИСТ КОЛИШНЬОГО СЕКРЕТАРЯ ТАРАЩАНСЬКОГО РАЙОННОГО ПАРТІЙНОГО КОМІТЕТУ А. ДУДО С. КОСІОРУ

30 січня 1932 р.

Генеральному Секретарю ЦК КП(б)У

тов. Косиору

Бывшего секретаря Таращанского РПК

Дудо А. М. 30.І.32 года

Постановлением ЦК КП(б)У, от 15.І с.г. я исключен из партии, как кулацкий агент, за срыв хлебозаготовок, обман партии и отдан под суд.

В 1917 году я добровольно поступил в Красную Гвардию, член партии с 1918 года, рабочий.

На командных должностях в Красной Армии (комвзвода, роты, батальона, помкомполка), участвовал в подавлении восстаний в г. Ярославле, на станциях Шекона и Данилов. Под непосредственным руководством тов. Уборевича был послан во главе роты под Шенкурск против англичан и в боях на реке Ваге был ранен. Был также ранен под Нарвой в боях против Юденича. В вооруженной борьбе за СССР себя не щадил и был всегда на передовых позициях.

На партработе лет шесть: инспектором ОПК, секретарем партколлегии ОКК и секретарем Райпарткома три года, работал честно, решительно боролся за генеральную линию партии. Возглавляя партруководство Таращанского района, проводя на деле генеральную линию партии, мобилизовал райпарторганизацию на осуществление директив ЦК и парторганизация добилась серьезных достижений:

1) район на 1.І.32 г. сколлективизировано на 90–93% против 28% на 1.Х.30 г.

Успешно проведены весенняя посевкампания 1931 года, уборка хлеба, обработка и уборка сахарной свеклы, осенняя посевкампания, план зяблевой вспашки выполнен на 95%, глубокая оранка под буряк на 100%; рост парт. и КСМ организаций в два раза. В борьбе за хлеб вместе с РКК не допу-

скали размагничивания, сумели сберечь хлеб, но допустили в хлебозаготовках ряд ошибок:

1. При скверном положении в районе с тягосилой (чрезвычайная перегруженность тягосилы и отдаленность ссыпунктов и ж.д. станции) не сумели расставить тягосилы для своевременной вывозки хлеба.

2. Допустили ошибки в планировании и разверстании хлебозаготовительного плана, но при строгом контроле это не повлекло расхищения и разбазаривания хлеба.

Признаю эти ошибки, беру на себя ответственность за оппортунистические темпы хлебозаготовок, но не заслуживаю наложенного на меня тяжчайшего наказания.

Прошу отменить предание меня суду и дать возможность представить исчерпывающие объяснения в партпорядке, а также дать возможность вернуться обратно в партию, т.к. находиться вне партии я себе не мыслю.

Дудо.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5406, арк. 1–1 зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 92

**ЛИСТ КОЛИШНЬОГО ГОЛОВИ ТАРАЩАНСЬКОГО РАЙВИКОНКОМУ
Н. ГОЛКОВА С. КОСИОРУ**

3 лютого 1932 р.

Генеральному Секретарю ЦК КП(б)У
тов. Косиору
От бывшего председателя
Таращанского райисполкома
Н. Ф. Голикова

Постановлением ЦК КП(б)У от 15.1.32 года я исключен из партии за хлебозаготовку по Таращанскому району, как куркульский агент и отдан под суд. Член партии я Ленинского набора 1924 года, мая 30-го дня. Выходец сам из рабочей семьи, рабочий, котельщик, имею 17-ти летний рабочий стаж непосредственно у станка, работая все время в сахарной промышленности до выдвижения на ответственные работы. Ни в каких абсолютно контрреволюционных организациях не участвовал, а наоборот с 1920 года находился в частях особого назначения Красной Армии. На советскую работу, как рабочий, выдвинут в 1929 году Б. Церковским ОПК в должности каковой и работал предрика до 1932 года, т. е. до дня исключения из партии.

За время пребывания 8 лет в партии по рабочему дрался за генеральную линию партии, за выполнение декретов ЦК партии и Советской власти. За все годы работы в партии на профкооперат-административной и советской работах никаких взысканий по работе не имел. Работая на руководящей советской работе в Таращанской парторганизации, сравнительно очень молодой, 1930–1931 года состав каковой, слабо политически подкованой, с целым рядом ея практических недостатков, Таращанская райпарторганизация имеет большие достижения как-то: своевременное 100% выполнение весеннего 2-го большевитского сева, своевременная обработка сахарной свеклы посева 6500 га, своевременная уборка, обмолот урожая прошлого года, своевременный и посев озимых на 32 год на площади 20000 га, 100%-м рядковым посевом, 100% оранки на зяб 32 года, а также рост коллективизации в районе за год доведено з 27% до 95% хозяйств, проведения колосального строительства в колхозах и укрепление внутривозьственной дисциплины и организации труда. Кроме того мобилизация средств по району проходила удовлетворительно, что было отмечено постановлением СНК в прошлом году. Что же касается в части выполнения плана хлебозаготовок и допущения мной правооportunистических темпов выполнения плана целиком признаю себя виновным и решения ЦК КП(б)У целиком верным, но вместе с тем слишком для меня суровым, а посему убедительно прошу вас отменить решение передачи под суд, прошу не судить меня и этим самым дать возможность на самых тяжелых участках работы искупить свою вину перед партией и возвратиться в будущем в ея ряды.

З.П.32 года   бывш. чл. партии

Н. Голиков.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5406, арк. 2–2 зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 93

ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ПОЛІССЯ

29 березня 1932 р.

Особая папка.

1. Считать необходимым произвести очистку районов Полесья от кулацких элементов, определив количество семей подлежащих выводу в 5.000.

2. Выселенных использовать по разработке карьеров камня, глины и др., создав в этих целях постоянные кулацкие поселки на левом берегу Днепра в районах расположения карьеров.

3. Обязать:

а) Организации, которые будут использовать труд спецпереселенцев, обеспечить полностью: продовольственное снабжение, жилищно-бытовые условия и культурно-медицинское обслуживание спецпереселенцев.

В частности Наркомснабу Украины взять под свой контроль обеспечение продовольствием и промтоварным снабжением спецпереселенцев.

б) Административное управление поселками спецпереселенцев возложить на ГПУ УССР, обязав хозяйственников заключить соответствующие договора.

4. Поручить ГПУ УССР совместно с соответствующими наркоматами разработать положение и инструкции, вытекающие из настоящего постановления.

Секретарь ЦК КП(б)У

С. Косиор.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 8, арк. 210.

Оригінал. Машинопис.

№ 94

**З ДОВІДКИ ІНФОРМСЕКТОРА СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У Ф. ЗАЙЦЕВУ
ПРО ПРОЯВИ ПРАВООПОРТУНІСТИЧНИХ НАСТРОЇВ СЕРЕД
ДЕЯКИХ СІЛЬСЬКИХ КОМУНІСТІВ ТА КУРКУЛЬСЬКУ АГІТАЦІЮ**

4 квітня 1932 р.

Довідка № 6.

У Київській області за останній час, особливо в селах, де були перекурчення, є факти відживлення шовіністичних настроїв, політичного бандитизму та активізації куркулів, особливо в зв'язку з чутками про війну.

Треба відзначити, що деякі молоді сільські комуністи не організують колгоспників і бідноту та середняків для відсічі куркульським елементам, але й самі дезертирують з поля боротьби.

Зав. Інформсектору

Стасюк.

Витяг

Правоопортуністичні настрої деяких сільських комуністів та дезертирство їх.

Окремі члени партії та комсомольці по Германівському осередку тримають бік куркуля і заявляють, що насіння немає, а на зборах замість впертої боротьби за насіння – мовчать (Обухов). Подекуди почувается велика

розгубленість. Серед частини Златопільської парторганізації, де панує недовір'я в можливість виконання плану засипки насіннєвого фонду, підпадання під вплив куркульської агітації «що народ голодує, хліба нема, ми його не візьмемо». Навіть частина членів бюро РПК просякнута такими опортуністичними настроями. Голова РВК тов. Коноваленко одверто на засіданні бюро заявив, що він не гарантує забезпечення плану збору насіння по своєму селу.

(З інформ. зведення ч. 2 Київського обкому).

Збільшились випадки дезертирства з села голів с/рад, голів колгоспів, а по окремих районах навіть і комуністів.

По Володарському району дезертирували голова Тадієвської сільради та голова Ожогівського колгоспу. Обидва кандидати партії.

(З інформ. зведення ч. 3 Київського обкому).

Куркульська агітація та його агентура.

Куркуль, що його було випущено з БУПРу, приїхавши на село, купив горілки, запросивши до себе в гості бідняків та середняків-одноосібників, проводив агітацію про те, що «сіяти не будемо, бо через тиждень буде війна» (село Розважки).

В селі Веприк куркульські елементи одверто заявляють «скоро будемо бити комуністів та комсомольців, Червона Армія буде з нами». За останній час, особливо поширились мандрування бандуристів, які в своїх співах провадять одверту контрреволюційну агітацію. Агітують за повстання, вихваляють царський лад та панів. Крім цього по селах широко вживаються різні дотепні жарти, прислів'я, явно контрреволюційного змісту на зразок: «Батько в созі, мати в созі, діти ходять по дорозі. А як їде ДПУ, то діти хурт у кропиву». «Нема хліба, нема сала, тільки кіно та вистава». «Баба ходить по городу та зриває блекоту. Розкуркулили багатих, тепер будуть бідноту». «Коли була царська корона, то в кожного була корова. А коли став «Серп та Звізда», то забрали й курку з гнізда». «Беріть мене на розстріл за рідного пана. Бо не можу в світі жити, ненавижу хама»...

4.IV.1932 року.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5249, арк. 7–9.

Оригінал. Машинопис.

№ 95

**ЛИСТИ В. ЗАТОНСЬКОГО ЦК КП(б)У ТА КИЇВСЬКОМУ ОБКОМУ
ПАРТІЇ ПРО ГОЛОД ТА ЗНУЩАННЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ
НАД НАСЕЛЕННЯМ ПІВДЕННИХ РАЙОНІВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

3–4 червня 1932 р.

Цілком таємно

Членам та кандидатам Політбюро:

т. Алексееву, Демченко, Зайцеву, Косіору, Любченко, Майорову, Петровському, Реденсу, Скрипнику, Строганову, Сухомліну, Сербіченко, Терехову, Чубарю, Чувиріну, Чернявському, Шліхтеру, Якіру.

т. Затонському.

За дорученням тов. Зайцева надсилаються на ознайомлення листи тов. Затонського з 3-го та 4-го червня 1932 року.

Зав. Таємн. відд. ЦК

ЦК КП(б)У Київському обкому КП(б)У

Из порученных мне 4-х районов (Жашков, Ставище, Буки, Тетиев) по севу свеклы самый тяжелый – Букский. Я был там 30–31.V. В то время по состоянию ихнего тягла они могли к 10.VI натянуть не более 10 тысяч гектар из плана 12 220. Около 2-х тысяч га – недосев свеклы; этот минимум при условии самой напряженной работы и четкой организации и при благоприятной погоде.

Мы перераспределили трактора так, чтобы только ими пахать, заставив, где только возможно все прочие работы – культивация, севба, бороньба, не говоря о катке, производить лошадьми и даже коровами (волов, где эти животные еще сохранились также заставляли пахать).

Уцелевшие лошади, после «курорта» на пастбищах, несколько оправились и становятся на работу, но в некоторых селах их осталось так мало, что и севалку приходится тягать трактором (таких сел все-же меньшинство).

Одновременно приходится преодолевать тягу, особенно у единоличников, к засеву др. культур в ущерб буряку.

Выдача посевного проса и гречки (последних, к сожалению, мало), поощрения сева буряка (за гектар буряка на гектар посевного материала) начинает показывать действие так же, как выдача авансов продовольствием. Часть единоличников тоже начинает интересоваться посевом.

В нарушение всяких МТСовских установ дано задание пахать всякие участки даже индивидуальные, раз его берутся сеять. МТС вначале пытались ограничиться лишь «районом діяльности» и то, понятно, колхозами.

Сегодня из Буков передали по телефону, будто-бы в моей телеграмме обещано им подкинуть еще 25 тракторов. Если не опоздают, то это может значительно уменьшить недосев, но и то вряд ли Буки даже до 12.VI вытянут весь план. Поэтому запроектированные Киевским трактором* прибавка по Поташской станции 500 га, кажется мне в части Букского района, сомнительной.

Что-же касается остальных 3-х районов, то буряк они должны вытянуть (даже Ставище). Кстати Жашков напрасно ругают в газетах. Они идут не плохо, уже перевалили за 75%, но сводка Сахаротреста дается по заводам, район деятельности которых далеко не совпадает с границами административных районов и видимо соседи тянут их на дно. Как правило, районы хуже всего обслуживают села, входящие в район деятельности «чужих» заводов.

По моему предложению, Жашковцы берут на буксир два Букских села, сдающих буряк на ихний завод и обязуются своими тракторами поднять им около 200 га.

Тетиев по проценту засева буряка идет впереди и я лишь вчера туда заехал, уделив вначале больше внимания отстающим районам (Буки и отчасти Ставище), но оказывается во всех остальных отношениях самое скверное положение именно в Тетиеве. Даже непонятно, как это они лучше других управляют с посевом буряка, но о Тетиеве скажу дальше отдельно.

По отдельным культурам полностью засеять всю площадь надеются лишь жашковцы. Понятно все планы и севообороты пошли к чертям, вместо 800 га гречихи по прежним планам им придется сеять 1500. Ещё хуже с просом – вместо 708 га сеют 4600. Все это при условии, если удастся 900 га засеять (после окончания сева буряка) фасолью, соей, морковью, викой и т. п., срок сева которых собственно уже вышел. Если же по условиям погоды часть этих культур посеять не удастся, то просяной клин еще может увеличиться, т.е. мы заранее портим просом урожай 1933 года.

Но так или иначе Жашков, хотя бы просом в этом году свою площадь использует.

Остальные районы при том-же неблагоприятном соотношении культур и сильном засорении севооборота просом будут иметь недостаток площади: Тетиев свыше 7000 га. Ставище – 11 тыс. га, Буки – 13 тыс. га, при этом Ставище и особенно Тетиев, если бы удалось подбросить посевной материал (желательно гречиху), могли бы при напряжении еще по 4–5 тыс. га посеять. По Букам уточненных расчетов сейчас нет, но похоже на то, что у них лемитом будут не семена, а сроки. Им придется сеять буряк до отказа, частью на риск, чуть ли

---

* Так у текста.

не 15–16 июня и уже поздно будет подогнать самые поздние культуры. Семян они имеют на 10 тыс. га и эти рассчитывают еще засеять. Им на это понадобится в самом лучшем случае дней 12–13, так как земля еще не паханная, а сеять можно будет лишь севалкой – на разброс семян не напасешься.

Я сразу же по приезде дал указания районам создать максимально благоприятные условия для охвата пустующих земель любыми культурами, семена которых могут найтись у крестьян, например, арбузы, тыквы, некоторые огородные растения. Предложил отвести всем желающим участки земли колхозникам в индивидуальном порядке, с тем, чтобы считать их огородами, даже если они окажутся на посевной земле, не приставать с контрактацией, лишь бы сеяли хотя бы для себя и своей скотины.

Районы идут на это, особенно Ставище, но много на этом уже не засеешь, тем более, что развязать хозяйственную инициативу от опеки сельского начальства вовсе не так легко.

Так называемый актив все норовит «усуспільнити» и зажать до безчувствия. В создавшейся обстановке любому крестьянину гораздо легче спекулировать, чем заниматься производственной деятельностью. Спекулировал – урвал – твое счастье, корову же свинью, курицу, грядку овощей, пучек лука в любой момент могут «усуспільнити» – примеров хоть отбавляй.

Впрочем и насчет совбазаров. Вчера еще 2.VI в Жашкове с приезжающих крестьян взимали за продажу сборы по старому, т.к. несмотря на постановление ЦИК СССР, напечатанное во всех газетах и объявленное по селам, какое-то прошлогоднее постановление РИКа о базарных сборах формально не отменено и милиция его аккуратно выполняет, разгоняя базар. Нужно было наткнуться на это одному товарищу из моей бригады, чтобы навести порядок.

Вообще же порядки здесь жуткие.

Даже в наиболее из 4-х районов благополучном Жашкове вагон осаждаются жалобщиками. Есть, понятно и кулаки, «ищущие справедливости», но большинство зря обиженных. Тут по каждому селу десятки хозяйств проданы за невзнос разных платежей, до кооперативного пая и «пятилетки» включительно. До последних дней шли выселения из хат не кулаков. Об обысках с изъятием под метелку не только хлеба, но и других продуктов, а также домашних вещей, во время заготовок говорить не приходится. Это практиковалось во всех селах этих районов, но то, что творилось в Тетиеве, превосходит всякое воображение.

Там нет села, где бы не встречались разваленные хаты. Сняты крыши, потолки, выбиты окна, выломаны двери, развалены печи. При чем, это творилось не только в порядке обыска замурованного хлеба, а как мера воздействия. Например, в Телиженцах я видел руины, принадлежащие рядовому

середняку лет 60-ти. Налогу что-то около 12 руб. контракция 78 пудов сда-на полностью, есть квитанции, да и местная власть не отрицает правда, но-вая, а развалили ему хату за то, что он продал пару своих старых кляч. При этом старик клянется, божится, что продавал старые кони, имея в виду купить помоложе. Его уже так затюкали, что он сам факт продажи своих коней считает преступлением, готов платить штраф, но наказание – разрушение хаты, считает слишком тяжелым и просит помилования и помощи в восста-новлении жилья. Однако разрушенных хат в с. Телиженцах не более десят-ка, а есть села, например, Горошки, где снесены целые улицы по 30–40 хат подряд. Крошили не только крыши, но и головы. Были массовые избиения, замораживания, поджаривания в специально натопленном помещении. Бы-ли совершенно непередаваемые гнусные издевательства (инсценировка вен-чания в добавок с сифилитиком). О барахольстве нечего уже и говорить. Например, рассказ одной девушки из с. Телиженец: «Иду по дороге. Встре-тился уполномоченный, некий Игнатъев (был инструктором в РПК, теперь в Киеве работает в ГПУ). Посмотрел на ботинки, заинтересовался. Откуда у те-бя, беднячки, вдруг черевички, неначе кулацкие. Снимай сейчас же. И снял. Пошла домой босиком, еще снег был». Куда ботинки девались – неведомо.

Я не мог поверить, так ли точно было дело, но говорила это девушка – член колхоза в присутствии 200 с лишком человек, в том числе была вся местная власть и никто не опроверг. Наоборот, вспоминали аналогичные истории, в том числе сопровождавшиеся избиениями. На фоне разрушенной хаты это весьма правдоподобно. Что это не враги говорили – совершенно ясно. Там же группа колхозников пожаловалась на своих уполномоченных и бывшего предсельсо-вета (некий Нагорный – набезобразил в ряде сел, 3–4 раза перебрасывался из одного сельсовета в другой, наконец, был снят и отправлен в Б. Церковь на из-лечение в вендиспансер). Потом рассказывали мне о некоем своем односельча-нине Гурковском Д. И., который зверствовал у них при белых, выдал группу местных партизан под расстрел, а сейчас, несмотря на их заявление в ГПУ, бла-гополучно устроился на сов. работе в Киеве, да еще оказывает протекцию их-ним выселенным из села кулакам. Потом выяснилось, что Рай-ГПУ об этом из-вестно. Дело заведено. Гурковский под наблюдением, что, однако, не мешало ему, кстати, перейти в Днепропетровск, будто бы на военное строительство.

И так рассказывали мне жуткие вещи про издевательства над ними. Не-сомненно советские люди в жуткой обстановке: против разваленной по хле-бозаготовкам хаты, у колхозного котла, где варилась крапива и щавель с редкими крупинками проса для счастливиц. Под ногами шныряли де-ти, явно голодные, восково-желтые, подбирая около котла обрезки овощей, выбирая из грязи случайно просыпанное зерно (немного этих зерен было).

Из взрослых по крайней мере у 10% собравшихся, опухшие ноги, – у части – водянисто набухшие лица.

Когда кто-нибудь начинает жаловаться, что несправедливо корову забрали, несколько десятков перерывает. Не о том речь. Как бы вот продержаться сейчас, чтобы вовсе не пропасть.

Подлинный голод и даже безропотный.

Только просят о помощи и жалуются, но и то не сразу заговорили. Большую часть мы толковали с собравшимися о посеве, о конях, о семенах и лишь когда я сам пошел к котлу, стал спрашивать о харчах – заговорили; тогда сам спросил, почему соседняя хата разрушена, пожаловались на издевательства. Но это одно из сравнительно более благополучных сел Тетиевского района. И харчи у них считаются сносными (только жалуются, что не всех кормят, да хлеба мало дают – около полфунта). И искривления были «не так уж много».

Тетиев это будет, видимо, почище Драбова. Была тут комиссия Киевского обкома под председательством т. Санкина – все выявила, все подтвердила и уехала 9.V. Даже решение о снятии прокурора, некоего Литоша (какой-то слизняк) не проведено в жизнь. Этот Литош аккуратно по директиве РПК старого состава все замазывал, прекращал дела, подводил вместе с судьей на смягчение приговоры, вроде, как по Кошеватскому делу – цитирую на память что-то вроде: «5 лет Допра, но, принимая во внимание отсутствие корыстных мотивов (зажимали людям головы дверьми так, что когда вырывался, срывалась кожа с ушей, инсценировка венчания с помойными ведрами на головах, принуждение к фактическому браку с сифилитиком и т. д.) – 3 месяца условно. Из партии, правда, пришлось предсельсовета Кругляка исключить, но его в утешение назначили директором соседнего совхоза.

Прежнее руководство – секретарь РПК Крутойярский и пред. РИКа Дубик, правда в марте еще сняты и исключены из партии, тоже оба на хозяйственной работе, но не в Тетиевском районе, но суду еще не преданы. Во всяком случае суда не было.

А пред. КК Безпечный оставался на месте до моего приезда (два года работал там). Правда, он совершеннейшая мразь и сам на активные искривления не способен, но покорно выполнял предначертания начальства, соревнуясь с прокурором в замазывании самых подлых преступлений. Правда, еще в ноябре 1931 года, информируя кооперативную группу ЦК РПК (так и адресовано) о ходе заготовок, он упомянул частично о случаях «перекручивания и издевательства», но тут же добавил, что РПК и РКК немедля приняли решительные меры к искоренению (это как раз кажется по упомянутому Кошеватскому делу). Я отстранил его от работы, оставив там, пока что т. Марченко. Надо срочно послать сильного пред. КК, который помог бы «раскручивать» то, что там наделано. Организацию надо всю переперстить – большинство замазано.

Зав. орг. т. Коваленко (женщина) очень слабый работник, скулит сейчас, что ее не признавали, что с ней не считались, зажимали, она-де ничего не знала (9 мес. Заворгом числится). Она, может быть, и честный человек, но, как и кому пришло в голову выдвинуть ее на ответственную работу – не понятно.

Новый секретарь т. Тихомиров для Тетиевского переплета тоже недостаточен силен, обстановка исключительно трудная, но его винить нельзя – надо помочь. Но, прежде всего, чтобы создать перелом, нужно крепко ударить в судебном порядке по виновникам. Это, прежде всего, упомянутые – Крутойярский и Дубик, а также бывший уполномоченный ЦК некий Рудник (раньше работал где-то в Совнарком, а сейчас в Днепропетровске, в Облплане). Только боюсь, что наш суд опять примет во внимание не то, что следует.

А почему бы нельзя какого-нибудь мерзавца, издевавшегося над населением, расстрелять? Чем это не контрреволюция?

Между прочим, в районе приобрела широкое распространение квалификация любой гнусности, какую себе позволяет то или иное начальство, как «левый загиб». Не уголовщерики, видите-ли, а перегиб, да еще в «левую» сторону, вроде, как благородная болезнь.

Совершенно такие же издевательства, только не во всех селах были и в Ставицанском районе. Более «мелкие»-же загибы, вроде продажи имущества, в том числе хаты за невзнос «добровольных платежей», произвольные штрафы, аресты «усуспільнення» – насчитываются сотнями по каждому из этих районов. Особенно запутано с коровами. У одного взяли, у другого – выменяли. В конце-концов незаконно взятая молочная корова оказывается у третьего хозяина, который ее получил уже законно. Чаще всего в обмен на свою недойную, которая уже зарезана и съедена. Вернуть даже уцелевшую и явно зря взятую скотину оказывается вовсе не просто. Уплатят по цене заготовок – это небольшое удовлетворение, когда сейчас за дойную корову платят 1000 руб. и более. Незаконно изъятого хлеба не вернешь, раскраденного барахла не найдешь, построить сотни хат по одному Тетиеву (ломали и в Ставицах, а переселениями меняли и продавали везде) в один год нет возможности.

Сейчас надо дать потерпевшим хотя бы моральное удовлетворение над мерзавцами. Затем необходима продовольственная помощь голодающим.

До сих пор отпущенные фонды не могут прикрыть нужды. Речь идет о сотнях тонн по каждому району, правда, небольших сотнях. Например, по Ставицу я пробовал прикидывать. Из заявки районцев, с т. Кечинским, 440 тонн, величина в 300 тонн, мне кажется убедительно. Всех остроголодных мы кормить не можем и при этом. На базарах бойко торгуют печеным хлебом. Цены бешенные – 3–4 руб. фунт, примерно. За безценок продают

одежду и прочие предметы домашнего обихода, чтобы купить кусок хлеба или стакан крупы (тоже 2–3 рубля). Кражи приняла невероятные размеры. На ночь во многих селах коров заводят в хаты, спасаясь увода. Много случаев увода и зареза на мясо лошадей. Куры почти перевелись. Например, в огромном селе (около 500 дворов) – Богатырке – за неделю наменяли 180 яиц, несмотря на то, что обменный товар прекрасный: селедки хорошего качества и конфеты тоже не плохие и весьма привлекательные. По словам селян, курей они ликвидируют в спешном порядке, чтобы не покрали. Свиней и других животных тоже не видать почти. Восстановление разрушенного хозяйства потребует изрядных вложений и придется на это пойти: словесностью не отделаться. Но так как сразу всего не вернешь, то надо сейчас добиваться восстановления кредита у изрядно изверившейся массы. Местные власти и парторганизации не всегда это понимают и продолжают надеяться на политику твердой руки или наоборот в период хлебозаготовок, а сейчас далеко не искоренен, когда на середняка и даже бедняка переносились механические методы обращения с кулаком. В результате – ликвидация хозяйственной инициативы и усиление рвачества. Не думаю, чтобы в этих районах можно было много хлеба заготовить. Колоски будут снимать еще незрелые, частью от недостатка питания, частью – от жадности. Если народ ко времени уборки не удастся привести в чувство, будет исключительно тяжелая осень.

Скоро поезд отходит. Кончаю. Даже не перечел написанного. Пишу за отсутствием техники – от руки в одном экземпляре. Прошу отпечатать и сообщить ЦК и обкому.

3.VI.32 г.

(Затонский)

Киев, обком

т.т. Демченко или Резниченко

Я вчера с т. Шаталовым переслал письмо обкому и ЦК.

Писал наспех, даже не перечитавши, кажется я пропустил упомянуть о том, что по моему распоряжению герой Кошеватки (тот самый, которого в наказание послали директором филии совхоза) – Кругляк арестован.

О нем прокурор (тот же Литош), под давлением нового партруководства послал бумажонку в Облпрокуратуру, но ответа пока не было.

Я решил не ждать. Теперь поторопите Облпрокуратуру с оформлением. Нагорного, о котором сообщал в прошлом письме, я тоже распорядился вызвать из вендиспансера и посадить до суда, чтобы дать населению хотя моральное удовлетворение.

Вообще на суд надо основательно приналечь и его перетряхнуть.

Каждый день убеждаешься в новых и новых фактах безобразного подхода. Вот вчера, в Жашкове получил заявление, полностью подтверждается, что девушку 20 лет, старшая в семье – родители померли, остались младшие братья и сестры, член колхоза и член КСМ осудили на 3 года 24. V с немедленным заключением под стражу за то, что самовольно взяла у соседа свою собственную корову.

Видите-ли колхоз додумался при раздаче коров вернуть корову не бывшим владельцам, а «чужому дяде». 14-ти летний парнишка «по научению сестры» загнал свою корову в свой двор, за что по статье карающей за кражу или грабеж крупного скота с заранее обдуманном намерением и с санкцией до 3 лет ДОПра, сестре дают полностью 3 года, избирая мерой пресечения немедленный арест и строгую изоляцию.

А в то же время тот же суд смазывает условными приговорами дела сельских властей, например, в Скибинах, Кривчуках обвинявшихся в доказанных избиениях, изнасилованиях, присвоении незаконно изъятого при обысках имущества и т. д. и т. д.

Так вот, возвращаясь к Тетиеву, комиссия обкома с участием прокуратуры и ГПУ уехала еще 9. V. Никаких сведений о ней в районе нет. Известно, что предложено межрайонного прокурора снять и ряд лиц судить, но прокурор сидит на месте, преступники гуляют на свободе.

В результате таких темпов недоверие населения к возведенным реформам еще более усиливается. Мне самому в селах говорили: «Тут вже приїздили, розпитували, записували, обіцяли, та з тим поїхали»...

Поторопитесь с судом над насильниками с тем, чтобы его провести на месте в районе. Это имеет прямое отношение к посевной кампании, к обработке просапных и т. д. Надо восстанавливать изрядно надорванный кредит, тем более, что материальной компенсации за убытки по перекручиваниям в таких районах, как Тетиев, мы сразу дать не можем.

Я обещал в с. Телиженцах, что упоминавшегося в прошлом письме Игнатьева будем судить на месте в селе.

Прошу помочь в реализации этого обязательства доставкой этого Игнатьева в Тетиев и назначением следствия, при том без долгой волокиты.

В прошлом письме не упомянул о новых бедах для посевов. Прошли полосы града по Букам и Ставищу. Были градины – сам попался на машине, к счастью крытой, – больше куриного яйца.

Есть сведения, что по несколько сот га в этих районах уничтожено.

Одновременно пошел густо вредитель (свинка). Есть плеша по 40 га, в одном кусте съедено до чиста.

Но все эти стихийные бедствия совершенные пустяки по сравнению с тем, что понаделали всякие зажимщики и прочие мерзавцы.

Между прочим кулачье пустило слухи, усиленно обсуждающиеся на базарах и по куткам неофициальным, что на днях будет объявлена «воля», вернут обратно раскулаченных, начнут возвращать им хаты, скот и прочее имущество. Наблюдаются факты, что обиженные, у которых зря отняли хаты, когда им предлагают в виде компенсации поселиться в кулацкой – отказываются, очевидно, боясь при ожидаемом повороте оказаться в еще худшем положении. Наш низовой актив из загибщиков пользуется этими слухами, чтобы доказать свою правоту и оправдать свое нежелание поворачиваться – нельзя, мол, отпускать, нельзя пересматривать даже явно неверные деяния, так как это идет на пользу кулаку.

Тем важнее сейчас крепко взяться за фактическое выправление надельных извращений, ударив по загибщикам и одновременно показав, что именно таким путем лучше защищаются интересы бедноты.

Вчера толковали на эти темы, на конкретном жашковском материале, на бюро РПК. Убедился еще раз, что далеко не все понимают, что сейчас происходит, хотя из приличия соглашаются – понятно.

Пишу опять наспех и без помощи техники. Попробуйте все же разобрать и копию этого письма прошу отправить в ЦК тов. Канову.

Итак, подстегните колесницу Киевского правосудия, уж больно медленно она раскачивается по Тетиевскому делу.

4.VI.32 г.

(Затонский)

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5245, арк. 15–24.

Відпуск. Машинопис.

№ 96

**ПОСТАНОВА ПОЛИТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ПРОДОВОЛЬЧУ,
НАСІННЄВУ ФУРАЖНУ ДОПОМОГУ ОБЛАСТЯМ
І ДОПОМОГУ ТРАКТОРАМИ РАЙОНАМ, ЩО ВІДСТАЮТЬ ІЗ СІВБЮО**

19 червня 1932 р.

10/2. Про буряк.

1. 3600 тис. пудів зерна, що його відпущено для обробки буряку, відпустити 300 тис. пудів для продовольчої допомоги колгоспам, що сіють буряк, провадячи видачу тим колгоспам, що дійсно потребують допомоги по мірі засівуваних ними гектар буряку.

2. В майбутньому фонд для обробки буряку покрити з продовольчого фонду, що знову відпускається.

11/3. Про продовольчу позику колгоспникам в районах, що найбільш потребують допомоги.

Відпустити для організації громадського харчування колгоспників в районах, що найбільш потребують допомоги, продовольчу позику розміром:

Київській області	–	110 тис. пудів	
Вінницькій області	–	100	– « –
Харківській	–	80	– « –
Одеській	–	90	– « –
Дніпропетровській	–	90	– « –
АМСРР – 110 тис. пудів	–	30	– « –
		<hr/>	
		500 тис. пудів	

12/4. Про насіннєву та фуражну допомогу.

Відпустити:

Харківській області	150 т. пуд.		і 80 т. пуд. вівса
	насіннєвої позики		на фуражні потреби
Вінницькій	350 – « –		120 – « –
Київській	– « – 700 – « –		100 – « –
Одеській області	–		50 т. пуд.
Дніпропетровській	–		50 – « –
АМСРР	–		100 – « –
	<hr/>		<hr/>
	1200 т. пудів		500 т. пудів

13/5. Про трактори.

Перебросити 300 тракторів з МТС, що закінчують засівати райони, що відстають, в такі області:

Одеській	–	50,
Дніпропетровській	–	60,
Харківській	–	40,
Київській	–	80,
Вінницькій	–	70
	<hr/>	<hr/>
		300

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 236, арк. 106.

Оригінал. Машинопис.

**ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ЗАКУПІВЛІ КОНЕЙ В РОСІЇ І БІЛОРУСІЇ**

26 червня 1932 р.

1. Прийняти до відома, що Союзним НКЗС для УРСР визначено заготовити в межах РСФСР та БСРР 100 000 робочих коней з наданням для цієї мети 30 млн. карб. кредиту.

2. Схвалити розподіл 100 000 робочих коней та 30 млн. карб. кредиту між областями:

1. Київській області	– 28000 р. кон.	– 8400 т. крб.
2. Вінницькій	– 16000 – « –	– 4800 – « –
3. Харківській	– 15000 – « –	– 4500 – « –
4. Дніпропетровській	– 14000 – « –	– 4200 – « –
5. Одеській	– 14000 – « –	– 4200 – « –
6. Районам Донбасу	– 3000 – « –	– 900 – « –
7. АМСРР	– 10000 – « –	– 3000 – « –

3. Крім зазначених кредитів на цю мету повернути також невикористані досі кредити на придбання робочої худоби та невикористані кредити інших призначень з притягненням коштів колгоспів.

4. Заготівлі 100 000 коней провести порядком самозаготівлі колгоспної системи. Зобов'язати Облбюро КП(б)У негайно довести розподіл заготівель коней до районів та колгоспів, скупчивши допомогу в найбільше потерпілих районах. Прискорити виділення і направлення до місць заготівель закупочних бригад колгоспників і забезпечити безперебійне фінансування заготівель і транспортування коней. Облпарткомам негайно командирувати своїх відповідальних представників до областей, де вони будуть заготовляти коней для організації справи.

5. Схвалити розподіл місць заготівлі між областями: ЦЧО – Харківська область; Білорус. – Київська область, Західня – Вінницька; Московська – райони Донбасу, Івано-Вознесенськ – АМСРР; Нижегородський край та Північний Кавказ – Одеська область; Середня – Дніпропетровська область.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 236, арк. 137.

Оригінал. Машинопис.

№ 98

**ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ВІДПУСК ХЛІБА
НА ОБРОБКУ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ**

9 липня 1932 р.

1. Відпустити на обробку буряків та на боротьбу з шкідниками 400 000 пудів хліба.

Розподілити між областями так:

а) По районах Київського цукротресту		– 160 000	пуд.
б) По районах Вінницького	– « –	– 160 000	– « –
в) – « – Харківського	– « –	– 80 000	– « –

2. Зобов'язати Заготзерно за особистою відповідальністю тов. Меламеда негайно відвантажити в рахунок зазначеної кількості з наявних ресурсів хліба – 120 000 пудів, з них:

а) Київській області		– 50 000	пудів
б) Вінницькій області		– 50 000	– « –
в) Харківській області		– 20 000	– « –

3. Останню кількість хліба – 280 000 пудів завезти з Одеської та Дніпропетровської областей за рахунок нового врожаю, не пізніше 15.VII. В тому числі:

а) Для Київської області		– 110 000	пудів
б) Для Вінницької	– « –	110 000	– « –
в) Для Харківської	– « –	60 000	– « –

4. Зобов'язати облпарткомітети не пізніше 9.VII провести розподіл відпущеного хліба по районах бурякосіяння в межах кожного Цукротресту.

5. Запропонувати облпарткомітетам використання відпущеного хліба провадити лише на обробку буряку та на боротьбу з шкідниками, встановивши відпуск найбільш відсталим районам з таким розрахунком, щоб не залишилося жодного гектара буряків не обробленим та невідчищеним від гусені.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 236, арк. 155.

Оригінал. Машинопис.

№ 99

**ТЕЛЕГРАМА СЕКРЕТАРЯ КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
М. ДЕМЧЕНКА ЦК КП(б)У З ПРОХАННЯМ ЗАНЕСТИ НА ЧОРНУ
ДОШКУ РЯД СІЛ ЗА ПОВІЛЬНЕ ВИКОНАННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ**

Осінь 1932 р.

Харьков ЦК КП(б)У – Косіору

Виставляємо на Чорну дошку для рішення Раднаркому села, що проявляють впертість та саботаж у виконанні хлібозаготівель та переходять

хліб: Макарівського району: Наливаївка – виконано 25%, Мотижен 29%, Чернобаївського району – Богодухівка 25,4%; Овруцького району – Велика Хайча 28%; Брусилівського району – Бишев 11%; Базарського району – Недашки 24,6%, Ксаверово 14,9%; Тетіївського району: Тележинці 9,3%, Слобода 3,6%; Чорнобильського району – Розвідка 17%; Радомисльського району – Раковичи 41%; Канівського району – Мартинівка 10%.

Демченко.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2С, спр. 5394, арк. 117.

Оригінал. Машинопис.

№ 100

**З ВІДОМОСТЕЙ ПРО ЗАСУДЖЕНИХ
ПІД ЧАС ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ 1932 р.**

Не раніше 1 грудня 1932 р.

...Киевская область:

расхищение хлеба	– осуждено	– 3193 чел.
за мирчук	– осуждено	– 250 чел.
несдача хлеба	– осуждено	– 3429 чел.

Всього – 6872 чел.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5399, арк. 20.

Оригінал. Машинопис.

№ 101

**З ДОВІДКИ ПРО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ РНК УСРР
ПРО ХЛІБОЗАГОТІВЛІ**

2 грудня 1932 р.

I

Останні ухвали Ради Народних Комісарів УСРР та директивних органів в справі хлібозаготівель передбачають застосування до окремих колгоспів та одноосібних господарств низки репресивних заходів як адміністративного, так і економічного порядку, що в поєднанні з масово-виховничою роботою мають забезпечити вивершення хлібозаготівельних плянів у визначені терміни.

Стан запровадження цих заходів, за відомостями обласних виконавчих комітетів, та матеріалами спеціального обстеження Дніпропетровської, Одеської, Київської, Вінницької, Чернігівської областей та АМСРР – такий.

А. Застосування репресій до колгоспів.

1) Занесення на Чорну дошку:

... По Київській області – 51 колгосп в 48-ми селах 19-ти районів...

Крім того, окремі обласні виконавчі комітети порушують клопотання про занесення сіл на Всеукраїнську Чорну дошку, а саме: по Вінницькій області – 5 сіл, по Київській – 12 сіл, та по Одеській – 4 села...

2) Накладено штрафів:

д) по Київській області на 16 колгоспів...

Б. Застосування репресій до твердоздавців та одноосібників:

... по Київській області:

І. Оштрафовано одноосібників:

а) грішми 4432 господарства на суму 2 721 707 крб. (пересічно 614 крб. на господарство);

б) картоплею – 4 господарства;

в) м'ясом – 453 господарства.

В. Застосування товарних репресій:

по Київській області вилучено крам у 55 сіл 28-ми районів на суму 462 306 крб.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 35–42.

Оригінал. Машинопис.

№ 102

**СУПРОВІДНИЙ ЛИСТ НАРОДНОГО КОМІСАРА ЮСТИЦІЇ
І ПРОКУРОРА УСРР ТА РАПОРТ НАЧАЛЬНИКА УПТУ
ПРО ВІДПРАВКУ НА ПІВНІЧ ПЕРШОЇ ПАРТІЇ ЗАСУДЖЕНИХ**

5 грудня 1932 р.

До Генерального секретаря ЦК КП(б)У
тов. Косіора

При цьому надсилаю копію рапорту ТВО начальника УПТУ – тов. Воеводи про виконання плану відправки на Північ першої партії 10000 чол. Причому, останній ешелон з Харкова був відправлений о 3 год. ранку 5 грудня.

Наступна відправка 10000 чол. намічена в період між 5 і 15 грудня.

З ком. вітанням

В. Поляков.

НАРОДНЬОМУ КОМІСАРУ ЮСТИЦІЇ
ТА ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ РЕСПУБЛІКИ

ТВО начальника УПТУ
Воєводи

РАПОРТ

Доношу, що плян відправки в'язнів на Північ виконано, а саме:

1. Замість запланованих до відправки
з 28.XI по 1.XII.32 року – 1570 в'язнів
Відправлено в зазначений термін – 1759 в'язнів.
2. За пляном відправки 4.XII.1932 року:

Назва пересильного пункту	Передбачена кількість за пляном	Фактично вивезено	З них засуджено органами ДПУ
Київський	1670	1679	77
Харківський	1900	1836	72
Дніпропетровський	800	801	141
Херсонський	1200	1252	21
Артемівський	1130	1144	50
Житомирський	1230	1230	–
Разом:	7930	7942	371
Разом замість запланованих		9500	
Відправлено		9701	

5 грудня 1932 року

5 г. ранку

ТВО начальника УПТУ

Згідно:

Воєвода

Гольман

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3487, арк. 48–49.

Оригінал і копія. Машинопис.

№ 103
СУПРОВІДНИЙ ЛИСТ НАРОДНОГО КОМІСАРА ЮСТИЦІЇ
І ПРОКУРОРА УСРР ТА РАПОРТ НАЧАЛЬНИКА УПТУ
ПРО ВІДПРАВКУ НА ПІВНІЧ ДРУГОЇ ПАРТІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

16 грудня 1932 р.

До Генерального секретаря ЦК КП(б)У
т. Косіора

Повідомляю, що директива про відправку на Північ другої партії позбавлених волі виконана у зазначений термін, себто до 12 годин ночі 15 грудня.

Розпочато підготування до відправки на Північ третьої партії позбавлених волі в кількості теж 10 000 чоловік. Термін відправки визначено – 25 грудня 1932 р.

Додаток: рапорт начальника УПТУ.
НКЮ та ГПР

В. Поляков

ДО НКЮ та ГПР
ТВО НАЧ. УПТУ
тов. Воеводи

РАПОРТ

В додаток до мого ранкового рапорту додаю остаточні дані про виконання плану відправки на Північ.

Назва ешелону	Передбачено за планом	Фактично відправлено		Час відправки
		НКЮ	ДПУ	
1. Артемівський	1350	1393	та 41	15.ХІІ – 9 г. 20 хв. ранку
2. Одеський	1700	1840	та 52	15.ХІІ – 20 г.
3. Харківський	1900	1910	152	15.ХІІ – 23 год. 10 хв.
4. Житомирський	1500	1500	143	15. ХІІ – 17 год.
5. Київський	2150	2193	31	15. ХІІ – 20 год. 50 хв.
6. Дніпропетровський	1400	1417	30	16 год. 30 хв.
Разом:	10 000	10 253	229	

ТВО нач. УПТУ
15.ХІІ-32 року 23 г. 45 хв.

Воевода

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5487, арк. 78–79.
Оригінали. Машинопис.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
№ 26/а ПРО САНКЦІОНУВАННЯ АРЕШТУ ТА ВИСИЛКУ
ЗА МЕЖІ УСРР КОЛИШНІХ КОМУНІСТІВ ЗА САБОТАЖ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ**

20 грудня 1932 р.

Цілкою таємно.

Присутні: Члени і канд. бюро – тт. Бабко, Василенко, Демченко,
Орлов, Реут, Розанов, Туровський
Чл. Президії облКК – тт. Глінський, Народецька, Огороков
Чл. і канд. обкому – тт. Домбровський, Колкер
тт. Бутяєв, Гільбух, Лупідов

Окрема папка.

І. Прохання РПК санкціонувати арешт та висилку за межі УСРР,
кол. членів партії за саботаж хлібозаготівлі
(тов. Колкер).

1. Тетієвський район.

1) Бурлачев Яков Омелянович – характеристика РПК – чл. пар. з 1926 р., рік народження 1904, вчитель, був секретарем п/о с. Гороховатка. Виключений з лав партії 17.XII.1932 р. за організований саботаж хлібозаготівлі, що виявився в тому, що Бурлачев одверто й активно виступав проти пляна хлібозаготовок, стращав колгоспників, що мовляв, при виконанні пляна хлібозаготівель всі колгоспники будуть голодувати; утаював розтрату хліба до 400 цнт, що видані були управою колгоспу за його дозволом адміністративно-управленському складу колгоспу та колгоспникам, які не мали трудовнів.

Син жандаря; при вступі до лав партії затаїв соцстан своєї родини. Рішенням РПК має бути заарештований і висланий за межі України. Санкціонувати заарештування та висилку за межі УСРР Бурлачева Якова Омеляновича.

2) Поліщук – характеристика РПК: секретар Кашперовської п/о, селянин, 1901 р. народження, народився в селі Лобачевці Таращанського району; до партії вступив у 1923 р. в Туркестані; в дійсні члени партії переведений в 1926 р., вчитель з суспільствознавства. Був у банді Григор'єва, зі зброєю в руках виступав проти Радянської влади. У 1929 р. його було виключено з лав партії за утайку перебування в банді. ЦКК КП(б)У поновлений з винесенням суворої догани. У Червоній Армії був з 1922–1924 рр. Обвинувачується в злісному саботажі хлібозаготівлі, в потуранні розтрати хліба в колгоспі, утаюванні в колгоспі рахівників – (дочка попа та білого

офіцера) – за допомогою яких провадилась розтрата колгоспного хліба. Голову колгоспу засуджено до 8 років за розтрату хліба. За постановою Комісії по чистці партосередку виключено з лав партії, має бути заарештовано і вислано за межі України.

Санкціонувати заарештування та висилку за межі УСРР Поліщука.

3) Дмитрюк Іван – голова колгоспу «Нове життя» с. Черепин;

1905 р. народження, член партії 1925 р., допустив розкрадання хліба в колгоспі до 400 цнт; розбазарювання й розкрадання хліба з поля під час уборки, допустив загибель хліба з 22 га проса, 21 га овса і 18 га сіна. Постановою Бюро РПК його виключено з лав партії з застосуванням до нього арешта й висилки за межі України.

Санкціонувати заарештування Дмитрюка Івана та віддати його до суду. Питання про висилку його розв'язати за ходом судового процесу.

II. Володарський район. (Б. Ц.).

1) Закаржевський Іван Петрович – характеристика РПК: голова сільради с. Березна, виходець з бідняцької сім'ї, служ., господарства немає; одружений; на утриманні має 2 чол.; обвинувачується в організованому саботажі хлібозаготівель, зв'язку з антирадянськими елементами та куркулями; видачу 3-м куркулям посвідчень у себе в приміщенні за плату в 25 крб. На цих посвідченнях він підробив підпис секретаря сільради. Спільно з одноосібниками посіяв 0,50 га ячменя і цього одноосібника утаїв від хлібозаготівлі, а також утаїв і хліб, зібраний ним з власного посіву. Утаював крадіжку хліба під час молотби; крім того, через зв'язок з завідувачем (особистий) – утаїв крадіжку 13 цнт. мірчука. Бюро РПК 17.XII виключений з лав партії за явний саботаж хлібозаготівель з застосуванням до нього арешта й висилки за межі України.

Санкціонувати заарештування та висилку за межі УСРР Закаржевського Івана Петровича.

V. Макарівський район. (Характеристика Райвідділу ДПУ).

Черних Андрей Семенович – народж. 1898 р., рахівник сільради, одружений.

Черних Микола Семенович – народж. 1901 р., працював у комуні, одружений.

Сини куркуля с. Наливайки, Макаровського району. Кандидати в члени ВКП(б); кол. політбандити Мордалевича. Ставлення до політкампанії за минулих років – незадовільне. Зв'язок з куркулями, пияцтво. Утаювали родичів від хлібоздачі, ухилялися від боротьби за хліб.

Санкціонувати заарештування Черних Андрія Семеновича та Черних Миколи Семеновича. Щоб розв'язати питання про дальші репресії до них,

доручити Макарівському РПК та Облвідділу ДПУ зібрати додаткові матеріали та подати їх до Бюро обкому.

Крамаренко Семен Фомич – характеристика Райвідділу ДПУ: 1900 року народження, бідняк, с. Наливайки Макарівського району. Одружений. Член партії 1931 р., кол. голова сільради, розклавшийся елемент, кол. політбандит банди Мордалевича. Байдуже ставився до хлібозаготівлі. Пиячить. Зв'язок з куркулями, недообкладання куркулів, утворював кругову поруку, відсутність нажима на куркулів, нажим на бідняків, залякування комуністів-активістів після виключення з партії.

Санкціонувати заарештування Крамаренко Семена Фомича, щоб розв'язати питання про дальші репресії до нього – доручити Макарівському РПК та Облвідділу ДПУ зібрати додаткові матеріали та подати їх до Бюро обкому.

Марченко – характеристика Райвідділу ДПУ: голова сільради с. Фасавая, його карточки в парткомітеті нема, пиячить, зв'язок з куркулями, недообкладання родичів, переобкладання бідняків, відсутність нажима на куркуля, нажим на бідняка. Зірвав плян хлібозаготівлі. Сам утік, вживаються заходи.

Левченко Данил Филипович – характеристика Райвідділу ДПУ: народження 1893 р., селянин, середняк, в партії з 1931 р., с. Королівка Макарівського району. Працював у с. Наливайки головою колгоспу та секретарем партосередку. Розклався, підпав під вплив куркулів. Саботував хлібозаготівлі. Аналогія Крамаренко – вони друзі.

Санкціонувати заарештування та висилку за межі УСРР Марченка та Левченка Данила Филиповича.

Секретар обкому КП(б)У

Демченко.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 6, арк. 165–166, 168–169.

Завірена копія. Машинопис.

№ 105

ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ПРОДОВОЛЬЧУ ДОПОМОГУ КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

24 лютого 1933 р.

Особая папка

Для оказания продовольственной помощи особо нуждающимся колхозам отпустить Киевской области продссуду в размере 60 тыс. пудов (из резерва ЦК КП(б)У).

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 177.

Оригінал. Машинопис.

№ 106
ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО ПРОДОВОЛЬЧУ ДОПОМОГУ ОБЛАСТЯМ

11 березня 1933 р.

Особая папка

Оставшиеся 140 тысяч пудов хлеба для продовольственной помощи (резерв ЦК КП(б)У) – распределить следующим образом:

Киевской области – 80 т. п.

Донецкой – 40 т. п.

АМССР – 20 т. п.

---

140 т. п.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 188.

Оригінал. Рукопис.

№ 107
ДОВІДКА ДПУ УСРР ПРО ГОЛОД У РЕСПУБЛІЦІ

12 березня 1933 р.

Найбільше число фактів голоду зареєстровано в кінці лютого і на початку березня. В окремих місцях це явище набуло масового характеру.

Переважна кількість голодуючих – колгоспники. До них належать, головним чином, багатосімейні господарства, що виробили незначну кількість трудоднів. Зареєстровано також факти голоду серед колгоспників, які виробили велику кількість трудоднів, але не одержали в колгоспі продуктів харчування в результаті розбазарювання й розкрадання хліба в момент збирання.

Голодуючі сім'ї вживають в їжу сурогати (кукурудзяні качани і стебла, просяне лушпиння, сушену соломку, гнилі кавуни і буряки, картопляне лушпиння, стручки акації тощо). Зареєстровано факти вживання в їжу м'яса кішок, собак і дохлих коней.

Випадків людодіства зареєстровано 28. Більша частина їх належить до 3-ої декади лютого і початку березня. 19 випадків людодіства припадає на Київську область. У лютому також мали місце 13 випадків труподіства.

Помічник начальника Таємно-політичного
відділу ДПУ УСРР

Александровський

Урядовий кур'єр. – 1993. – 20 лют.

ЛИСТ СЕЛЯНИНА З ОКОЛИЦІ БІЛОЇ ЦЕРКВИ
С. КЛИМЕНКА ЦК КП(б)У ПРО ГОЛОД У СЕЛІ

Весна 1933 р.

Секретареві ЦК тов. Зайцеву

Револуцію потоптано,
святу назву револуції заплямовано.

Шановні товариші, коли б я мав силу, то багацько вам іще написав, бо то, що я подавав у попередніх листах і в цім, що пишу – це продовження і разом закінчення. Це капля в морі, порівнюючи з тими подіями, яких на-творили, буцім то, «партійці».

Я не вірю, щоб більшовики знущалися над працюючим людом. Це пани. Це ще гірше од панів. Це якісь невідомі до цього часу дикуни. Наприклад, інвалід війни II-ї групи не володів правою рукою і психічно ненормальний – Левко Ковбаса. У нього забрали восени увесь хліб немолочений. А в нього 7 їдців. Людина він небагата, бо щоб багатій, то не був би утриманець соцзабезу. Він одержує 20 карбованців на місяць пенсії. Мало того, що у нього забрали увесь урожай до зернинки, але ще й різних податків наклали на нього 600 крб. Він заплатив, бо цілу зиму заробляв парою кіньми, а сім'я голодувала, тепер коні подохли.

Другий, теж інвалід і пенсіонер Федір Степаненко, має 2 дес. землі, з нього вимагали 70 пуд., він не виконав, забрали весь хліб, якого було пуд. 90, а квітанцію видали на 32 пуди. Йому довелося збувати майно і купувати хліб, щоб здати державі, бо вигнали б його з хати серед зими. Тай податку здав 300 крб.

Третій, Ковбаса Катюха, справжня біднячка, вдова, щось не сплатила 20 чи 30 карбованців податку, бо її вигнали з хати оце напровесні. Левко Ковбаса, член КНС, активіст, великий прихильник Радвлади, перший вступив до колгоспу, навіть більше того: був організатором колгоспу і за те, що в нього не було посівматеріялу (він 2 роки нічого не одержав з колгоспу), його теж вигнали з хати і забрали останні дрантя, не дивлячись на те, що в Л. Ковбаси 5 душ дітей і сліпа жінка (осліпла від праці). Багацько ще міг би дати прикладів і фактів із життя Заріччя, їх не десятки фактів, а сотні, а по району тисячі, а по Україні, то вже не знаю... І повторяю: я прямо не вірю, щоб це більшовики творили. Це бандити.

Ці масові людоджерські вчинки (ні, вони гірше людоджерських) довели країну до цілковитого занепаду і руйнації. Одноосібні господарства зруйновані, колгоспи існують на папері, бо хіба це можна назвати колгоспом: сотня чи півтори замордованих коней, купа поламаного реманенту, комори і різні сховані будівлі порожні. На ланах пораяються біля сівби засмоктані, голодні діти

дебелих батьків колгоспників, які і раді б працювати зараз на полі, але їй нужда їх послала виконувати батьківські обов'язки, себ-то: ці працівники батьки колгоспники спотикаються по всіх шляхах і станціях залізниць СРСР з клунками, у тих клунках вони несуть життя – хліб своїй родині, дітям.

Це сумно, це боляче, що нема кому потурбуватись, щоб достачить харч трудящій масі. Уміють забрать, як уроде, а дати то не вміють. Сором...

Це вже третій по черзі лист, що я вам надсилаю, може вам, шановні товариші, ця моя писанина в листах покажеться дуже гострою і контрреволюційною. Може щонебудь і проскочило помилково контрреволюційне, але ж я не винен, що тепер така вийшла мода, що справжніх революціонерів стали називать контрреволюціонерами, а справжніх контрреволюціонерів називають революціонерами. Бо це все, на мій погляд, що зараз твориться по багатьох районах України – не що інше, як контрреволюція, бо революція – це приятель працюючих мас, вона знімає з них ярмо, утирає сльози, старається всіх бідняків нагодувати і одягти. А в нас що сталося? А що, що працюючі маси плачуть не сльозми, а кров'ю; раніше недоїдали і їли черствий хліб і картоплю, а тепер хліба не бачуть і раді лушпайкам з картоплі, здохлій коняці, і все це – революція, Радвлада, більшовики.

Революцію потоптано, святу назву революції заплямовано, почесне ім'я більшовиків зганьбино і осміяно. У мене серце країться на шматки, коли чую, як ворог або невідомий каже: бач до чого довели більшовики із своєю Радянською владою? Я не вірю. Цілий свій вік я працював пліч-о-пліч з партійцями і я знаю, що то святі люди. Не знаю, може я зараз і збожеволів від такого життя і невдачі?

Але все ж таки цей стан, на мій погляд, ось чим можна виправити: скасувати владу на місцях. Голів Сільрад вибирать, а не призначать, всю сільську адміністрацію, так звану виборну, щоб громада сама обрала, а не за список, раніш складений, голосували, щоб колгоспами керувала управа, а не різні уповноважені, чи голови РВК й міськрад, як це було у нас. Забезпечити харчами і іншими речами.

Семен Клименко.

м. Біла Церква, околиця
Заріччя.

Р.С. У Ленінграді коні годують хлібом, а в нас... є випадки смерти від голоду. От і вчора помер мій сусіда Степан Сіренко, помер з голоду, йому років 25, колгоспник, мав 2 1/2 дес. землі, а один батрак повісився, теж не міг боротися з голодом, був у колгоспі. Кирило Лігенко теж помер з голоду.

**ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 5406, арк. 28–30.
Завірена копія. Машинопис.**

№ 109

НЕПОВНІ СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ПРО КІЛЬКІСТЬ СМЕРТЕЙ
І НАРОДЖЕНЬ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ЗА 1933 р.

Початок 1934 р.

№ п/п	Назва районів	Кільк. населен. на 1.01.1933 р.	Народжень	Смертей	
				Всього	У т. ч. дітей до 1 року
1.	Барिशівський	71270	893	9344	260
2.	Бориспільський	62211	792	5739	266
3.	Білоцерківський	138645	888	10570	308
4.	Богуславський	106739	1196	16118	398
5.	Бородянський	35493	454	2446	80
6.	Васильківський	81751	974	8022	238
7.	Вищедубечанський	33445	557	2068	117
8.	Володарський	34815	309	8335	148
9.	Димерський	38858	540	1684	107
10.	Іванківський	39006	672	2211	98
11.	Кагарлицький	49077	642	5784	173
12.	Київський	142718	2222	8252	453
13.	Макарівський	51005	766	3450	99
14.	Обухівський	69445	674	8195	128
15.	Переяславський	79798	969	12823	362
16.	Ржищівський	55055	432	10630	138
17.	Рокитнянський	82316	894	10458	136
18.	Розважівський	36383	572	3492	183
19.	Сквирський	96516	1154	12801	301
20.	Ставищенський	51106	604	10179	303
21.	Таращанський	54588	639	8787	123
22.	Тетіївський	44403	596	12000	327
23.	Фастівський	54689	471	6130	93
24.	Хабнівський	33157	471	3051	117
25.	Чорнобильський	58268	1172	2138	179
		1600757	19553	185207	4962*

* Дані неповні в зв'язку з тим, що деякі сільські Ради не подавали щомісячно відомостей в район (вмерли секретарі, нікому було доставити відомості, не врахували тих, що загинули на чужині в пошуках хліба, а частина сільрад свідомо зменшувала показники про смертність тощо).

Дані про кількість смертей і народжень
в містах Київської області за 1933 р.

№ п/п	Назва міста	Народжень	Смертей	
			Всього	У т. ч. дітей до 1 року
1.	Баришівка	26	309	4
2.	Біла Церква	551	2582	87
3.	Богуслав	170	377	9
4.	Буча	20	55	–
5.	Ворзель	19	361	1
6.	Ірпінь	41	102	1
7.	Київ	7634	28985	2351
8.	Клавдієво	14	53	1
9.	Переяслав	109	1055	37
10.	Тараща	64	487	6
11.	Фастів	198	481	14
12.	Хабне	71	101	2
13.	Чорнобиль	229	252	21
	Разом:	9116	35200	2524**

ДАКО, ф. 235, оп. 1, спр. 21.

Віддруковані бланки статистичної звітності, заповнені чорнилом.

№ 110

**ЗАКОН «ПРО ПОРЯДОК ВЕДЕННЯ СПРАВ ПРО ПІДГОТОВКУ
АБО ЗДІЙСНЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ»**

1 грудня 1934 р.

1. Следственным властям – вести дела обвиняемых в подготовке или совершении террористических актов ускоренным порядком;

2. Судебным органам – не задерживать исполнение приговоров о высшей мере наказания из-за ходатайств преступников данной категории о помиловании, так как Президиум ЦИК Союза ССР не считает возможным принимать подобные ходатайства к рассмотрению;

** Таблиці складені упорядниками.

3. Органам Наркомвнудела – приводить в исполнение приговоры о высшей мере наказания в отношении преступников названных выше категорий немедленно по вынесении судебных приговоров.

Секретарь Президиума ЦИК
Союза ССР.

А. С. Енукидзе

**Реабилитация. Политические процессы
30–50-х годов. М., 1991. – С. 31.**

№ 111

**ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ЗАХОДИ
ЩОДО ВИКЛЮЧЕНИХ З ПАРТІЇ ПРИ ПЕРЕВІРЦІ ПАРТДОКУМЕНТІВ**

15 квітня 1936 р.

Особая папка

Предложить всем обкомам КП(б)У (кроме Винницкого обкома) представить в ЦК КП(б)У к 25 апреля с.г. списки исключенных из партии при проверке партдокументов, которых обком считает необходимым выслать за пределы Украины, как проявляющих антисоветскую и антипартийную деятельность. На каждого из этих лиц обком обязан прислать в ЦК КП(б)У: полные объективные данные, причины, за что исключен из партии и объяснение, почему обком считает необходимым выслать за пределы Украины.

Секретарь ЦК КП(б)У

С. Косиор

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 13, арк. 52.

Оригінал. Машинопис.

№ 112

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 15000 ГОСПОДАРСТВ З КИЇВСЬКОЇ
ТА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ В КАЗАХСТАН**

15 травня 1936 р.

«О переселении в Казахстан (Постановление ЦК ВКП(б) 17.01.1936 г.)».

ПОСТАНОВИЛИ

1. Для оперативного руководства переселением из погранрайонов Винницкой и Киевской областей в Казахстан – организовать комиссию в составе

т. Шелехеса (председатель), Попова Н. Н., Чернявского (Винницкий ОПК), Ильина (Киевский ОПК), Орлова (КВО), Александровского (НКВД), Зорина (ЮЗЖД), Шувалова, Левицкого.

2. Определить переселение первой очереди в 15 тысячах хозяйств (между 25 мая и 10 июня) – из Киевской области – 3000 хозяйств и из Винницкой области – 2000 хозяйств.

3. Поручить гг. Чернявскому и Ильину представить к 10 апреля список районов и количество хозяйств по каждому району в отдельности, подлежащих переселению.

Секретарь ЦК КП(б)У

С. Косиор

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 13, арк. 25–25 зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 113

Совершенно секретно
Народному Комиссару Внутренних Дел УРСР
Комиссару Государственной Безопасности 1 ранга
тов. Балицкому

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
О работе III отдела УГБ Киевского
Облуправления НКВД за 1936 год

Материалами, возникших и ликвидированных в 1936 году агентурных и следственных дел, установлен рост активности контрреволюционных фашистских элементов среди немцев, поляков и украинцев.

Это нарастание активности идет, прежде всего, за счет усиления деятельности зарубежных фашистских, разведывательных и террористических центров.

В этом разрезе наиболее показательным является:

1. ПО НЕМЕЦКОЙ ЛИНИИ:

Анализ вскрытых, ликвидированных, а также возникших дел показывает рост фашистской активности немцев, которая идет в направлении:

а) Подготовки и формирования законспирированных фашистских ячеек, с расчетом разворота их деятельности в момент войны;

б) Фашизация немецкой молодежи призывных возрастов для разложения через них частей Красной Армии в период войны;

в) Разведывательная работа в Краской Армии, районных военно-оборонительных сооружений и на ж.д. транспорте;

г) Подготовки террористических актов против вождей партии и Сов. правительства;

д) Создания диверсионных групп в промышленности и транспорте.

Установлено, что немцы исключительно серьезное внимание уделяют пограничным районам и Киеву.

Основными очагами и проводниками фашистско-шпионской работы немцев в Киевской области являются:

1. Германское Генеральное Консульство с его агентурой в г. Киеве и на периферии из состава иноподданных и лиц, связанных с консульством.

2. Агентура непосредственно связанная с германской разведкой из числа лиц специально переброшенных на Украину, бывш. военнослужащих германской и австрийской армии, осевших на Украине, политэмигрантов, инспециалистов и украинцев из числа бывших военнопленных.

3. Немецкий к-р националистический элемент из числа интеллигенции, бывш. работников националистических союзов, духовенства, кулачества и социально-чуждого элемента, проникшего в партию.

Изложенная выше деятельность немцев в полной мере подтверждена материалами:

Ликвидированных в 1936 г. 19 групповых дел, по которым предано суду и осуждено ... 96 ч.

Дел – одиночек на ... 68 ч.

Дел на немецкие семьи, переселенные из погранрайонов в числе ... 3252 с.

Разрабатываемых 24 агдела (из них 6 по Киеву), по которым проходит ... 95 ч.

В подтверждение упомянутого выше приводим наиболее характерные из ликвидированных и разрабатываемых дел.

Дело «ИНФОРМАТОРЫ-ГРУППА». В Житомирском округе арестовано и предано суду 9 чел. активных участников немецкой к-р фашистской группы, созданной и руководимой Германским Консульством в Киеве, через инподданных.

Участники группы ТЫЦ Б., ТЫЦ Д., ЛАВРЕНЦ, ГАРТМАН и другие, наряду с проведением в колониях фашистской работы, собрали для консульства сведения о политическом состоянии пограничных районов и отношении немцев к захватническим планам Германии.

Дело «ОРГАНИЗАТОРЫ». В гор. Киеве была агентурно разработана и ликвидирована к/р фашистская террористическая группа в числе 9 чел.

Группа эта возглавлялась германско-подданным МИЛЬЧЕВСКИМ и шведско-подданным ГАРТЕВЕЛЬДОМ и через МИЛЬЧЕВСКОГО была связана с Германским Генеральным Консульством в Киеве.

Практическая к-р работа группы имела такие направления:

1. Создание в Киеве ряда отдельных глубоко законспирированных и боеспособных к-р фашистских формирований.

2. Проведение национал-фашистской пропаганды.

3. Собираание шпионских материалов о промышленности, с/х и т. п.

4. Создание специальных групп с задачами:

а) активной разведывательной деятельности в тылу СССР во время возникновения войны с СССР;

б) совершения диверсионных актов на сооружениях оборонного значения;

в) организация и совершение террористических актов против вождей партии и Сов. правительства.

Исходя из этой последней установки, участник группы немец ШПРУНГ (арестованный и осужденный по данному делу) получил задание от упомянутого ГАРТЕВЕЛЬДА, о тренировке в стрельбе из огнестрельного оружия для практического осуществления террористических актов.

Арестованные по настоящему делу осуждены Военным Трибуналом на разные сроки заключения в к/л.

Дело «ФАШИСТСКИЙ БЛОК». В Володарск-Волынском районе агентурно вскрыта и ликвидирована к-р фашистская группа в количестве 12 чел.

Следствием установлено, что группа эта была заложена инподданными ПРАЙС и ЛИХТ по прямым указаниям Германского Консульства в Киеве.

Причем установлено также, что консульство направляло свою агентуру не только на фашизацию немцев, но и поляков и украинцев.

Дело следствием закончено и передано для рассмотрения Спец. Коллегии Облсуда.

Дело «ПОСЛАНЕЦ». Показаниями арестованного КОВАЛЬЧУКА, бывшего под видом военнопленного в 1921 г. из Германии, вскрыта группа агентов германской разведки в Н. Волынском округе в числе 9 человек.

КОВАЛЬЧУК и лица одновременно им завербованные, а также агенты германской разведки, с которыми он, на основе заданий полученных в Германии, установил здесь связь, – проводил в пользу Германии активную разведывательную работу по армии и военно-оборонительным сооружениям.

По делу арестовано 5 человек. Следствие по делу ведется.

Дело «РОДСТВЕННИКИ». В Коростенском округе ликвидирован руководящий актив немецко-повстанческой к-р фашистской организации (осуждено из актива 10 чел.).

Следствием было установлено, что организация эта была создана агентами германской разведки бр. ВЕЛЬМАН.

Бр. ВЕЛЬМАН, проживая до 1934 года на Волыни, наряду с руковод-

ством деятельностью организации, проводили разведывательную работу по военно-оборонительному строительству.

В 1934 г. бр. ВЕЛЬМАН выехали в Германию и до 1936 г. путем тайнописи руководили работой контрреволюционной организации, усиленно направляя внимание последней на активизацию работы по фашизации немецкой молодежи, в целях разложения через нее частей Красной Армии.

Дело «ГИТЛЕРОВЦЫ». В числе других лиц по настоящему делу был арестован бывш. учитель немшколы ЭНСЛЕН, проживавший в 1925/26 г.г. в Германии, где закончил Лейпцигский коммерческий институт.

Будучи в Германии, ЭНСЛЕН был завербован руководителями организации «ГАКЕНКРОЙЦ» (свастика) для проведения на Украине к-р фашистской работы в пользу Германии.

После возвращения на Украину ЭНСЛЕН, в соответствии заданий, полученных им в Германии, заложил в Одесской, Донецкой и Киевской областях, а также в Крыму ряд к-р ячеек из состава немецкого учительства и кулачества.

Дело «ЛЕЙТЕНАНТ». В бывш. Пулинском немецко-национальном районе ликвидировано ответвление «Национального Союза Немцев на Украине». Арестовано и осуждено 10 человек, в числе которых 8 бывш. партийцев и 1 комсомолец, бывш. секретарь РПК, бывш. Пред. РИКа, 4 человека из состава районного партийно-советского актива.

Следствием установлено проведение обвиняемыми к-р фашистской работы, вредительства в сельском хозяйстве и т. д.

Дело «ПЕРЕВОДЧИК». В Киеве арестован немец, бывш. работник германской комендатуры в Киеве, ВОЛЬТЕР Бертольд Августович, работавший до 1936 года лекальщиком инструментального цеха завода «Точприбор».

ВОЛЬТЕР сознался, что на протяжении длительного периода и особенно активно в 1935/36 г.г. пропагандировал идеи германского фашизма среди местного населения, в т. ч. рабочих завода «Точприбор».

ВОЛЬТЕР, на деловой почве, был связан с активным украинским националистом, бывш. мастером завода «Точприбор» ПРИСЯЖНЫМ П. А., вышедшим в 1932 г. из КП(б)У вследствие несогласия с политикой партии и Сов. власти.

Арестованный ПРИСЯЖНЫЙ сознался в том, что он с 1933 г. и до ареста, по линии имеющихся у него связей, в т. ч. на заводе «Точприбор», активно пропагандировал идею создания «САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ». В этой деятельности ПРИСЯЖНЫЙ был связан с лекальщиком инструментального цеха указанного завода канд. КП(б)У КАЛАТУРОЙ Николаем и в некоторой мере, с мастером того же цеха, членом КП(б)У – АГРОНСКИМ Дмитрием.

Следствие по делу продолжается.

Дело «ПАУКИ». В Киеве выявлены и разрабатываются агенты Германского Генерального Консульства инноданные ШМИДТ и ПИХЛЕР, бывш. военнослужащие германской и австрийской армии, осевшие на Украине.

Через агентуру установлено, что ШМИДТ и ПИХЛЕР собирают сведения о состоянии оборонной промышленности Киева, их продукции для армии, готовность этой промышленности и ж.д. транспорта к войне.

Группируя вокруг себя немцев, поляков и чехов, ШМИДТ и ПИХЛЕР настойчиво обрабатывают их в фашистском духе, организовывая в этих целях прием фашистских радио-передач из Германии и распространяя получаемую в консульстве фашистскую литературу.

2. ПО ПОЛЬСКОЙ ЛИНИИ:

Имеющиеся в агентурно-следственной разработке и ликвидированные в 1936 г. дела по районам области в Киеве о деятельности к-р фашистских групп и отдельных лиц из числа агентов польской разведки и польского консульства, указывают на то, что поляки проводили и проводят работу в направлении:

а) Подготовки и организации к-р фашистских, шпионских и диверсионных групп.

б) Проведение к-р фашистской пропаганды среди поляков, немцев и украинцев.

в) Активно разведывательной шпионской работы польской разведки на Сов. территории и переброски шпионов-диверсантов на Сов. сторону.

Указанная деятельность подтверждается материалами:

Ликвидированных 16 групповых дел, по которым осуждено и предано суду – 38 ч.

Дел на одиночек, по которым осуждено и предано суду – 35 ч.

Дел на польские семьи, переселенные из погранрайонов в числе – 4269 с.

По ликвидированным в 1936 г. делам в числе других были арестованы: 10 агентов польской разведки, переброшенных непосредственно из Польши Сарненской и Ровенской подэспозитурами (КОРЕНЬ, ТОМАШЕВСКИЙ, САМБОРСКИЙ, СКОВОРОДЮК, БУРВИКОВ, ПАНКРАТОВИЧ, ЛЕЩИНСКИЙ, СВИРИДОВ, ОСТАПОВИЧ).

5 агентов польской разведки одиночек, перешедших в разное время нелегально из Польши под видом перебежчиков (ВАШКЕВИЧ, ТКАЧ, ВЖЕЦИОН, КАНАРСКИЙ и МАСАЛЬСКИЙ).

Из ликвидированных и находящихся в разработке дел особого внимания заслуживают:

Дело «ПОРТФЕЛЬ НЕИЗВЕСТНЫЙ». Ликвидирован агент польраз-

ведки КОРЕНЬ М. Е., который дважды перебрасывался на Сов. сторону с разведывательными и вербовочными заданиями.

Соответственно полученных заданий в польской разведке КОРЕНЬ собирал сведения о Черниговском, Бердичевском и Коростенском гарнизонах, создав в этих пунктах шпионскую сетку.

КОРЕНЬ приговорен к расстрелу.

Дело «ГАРЕМЩИК». Ликвидированы агенты польской разведки СКОВОРОДЮК и ТОМАШЕВСКИЙ, которые были переброшены с оружием на Сов. сторону, с заданием произвести выемку секретных документов в штабе УНР и Коростенском Окровоенкомате.

СКОВОРОДЮК и ТОМАШЕВСКИЙ приговорены к расстрелу.

Дело «БЫВАЛЫЙ». В результате агентурной разработки в Житомире были арестованы агенты польской разведки САМБОРСКИЙ и ВИВДИЧ, которые были переброшены с оружием на Сов. сторону, имея задания от польской разведки создать в Житомире резидентуру и собрать сведения о частях Красной Армии.

САМБОРСКИЙ осужден к расстрелу, а ВИВДИЧ к 10 г. концлагеря.

Дело «РАДИСТ». Агентурной и следственно разработкой в Коростенском округе выявлена польско-немецкая к-р фашистская группа, поддерживавшая нелегальным путем связь с границей.

Группа эта до последнего времени проводила активную фашистскую деятельность, пропагандируя идеи фашизма, подготавливая кадры для вооруженной борьбы с Сов. властью и организации диверсий во время войны.

Руководитель группы ПАШКОВСКИЙ, бывш. помещик, старый член ПОВ, был связан с польской разведкой и встречался с агентами разведки, переходившими нелегально из Польши.

По делу арестовано 8 чел. Следствие продолжается.

Дело АРТЮШКО, КАРАНДЮКА и др. Завербованных в 1920 г. информбюро польской оккупационной армии, выполнявших ряд серьезнейших заданий польской разведки на Сов. территории, (похищение и доставка в Польшу красноармейцев) и, по всем данным, оставленных на Сов. стороне для шпионской диверсионной деятельности в СССР.

По делу арестовано 5 человек. Следствие ведется Коростенским Окродделом НКВД.

Дело «ОРГАНИСТ». Агентурно разрабатывается выявленная в Умани и Монастырищенском районе к-р националистическая шпионская группа поляков, во главе с бывш. органистом костела БЕЛОШЕВИЧЕМ.

Группа эта связана с Киевским Польшконсульством и осужденными ПОВ'яками и поляками в г. Киеве, Одессе и др. Под видом совершения

религиозных обрядов группа устраивает собрания, на которых принимают радио-передачи из Польши и пропагандируются националистические идеи, готовя участников группы к борьбе с Сов. властью на случай войны и перехода поляков на Украину.

По делу учтено и разрабатывается до 30 чел., причем большинство участников группы работает на сахарных заводах.

Дело «ПОДГОТОВКА». Агентурными данными выявляется наличие к-р диверсионной группы в Олевском р-не. Выявленные 6 чел. участников группы ведут работу по подготовке, к началу войны с СССР, разрушения ж. д. мостов и оказания помощи польским войскам разведывательной работой на Сов. стороне.

Все участники группы, работая на смоло-скипидарном заводе, имеют доступ к взрывматериалам.

Разработка дела форсируется, с установкой на ликвидацию такового в ближайшее время.

3. ПО УКРАИНСКОЙ ЛИНИИ:

Анализ ликвидированных и возникших в 1936 г. агентурных и следственных дел показывает, что в среде украинских к-р элементов города и села преобладают фашистские устремления этих элементов.

Этот процесс в основном проходит по линии пропаганды фашизма с ориентацией на Германию и оформления на этой основе различных украинско-фашистских группирований.

Особо обращает внимание тот факт, что деятельность украинских к-р элементов тесно переплетается с немецкими к-р элементами, к-р троцкистами и в ряде случаев активную руководящую роль играют вернувшиеся из ссылки. Вместе с этим установлено, что деятельность вскрываемых укр. к-р групп идет также в направлении подготовки к диверсионным действиям в тылу СССР во время вооруженного столкновения Германии с Сов. Союзом.

Это подтверждается следующими делами, заслуживающими наибольшего внимания.

1. Дело «НАЦИОНАЛИСТЫ», по которому в январе 1936 года ликвидирована в Киеве к-р фашистско-террористическая группа, состоявшая из 8-ми человек, преимущественно из числа укр. националистической молодежи.

Группу возглавляли: троцкист РЕУТ Петр и художник КАЛИНОВСКИЙ В. – поляк.

Эта группа вела фашистскую пропаганду и через КАЛИНОВСКОГО установила связь с польским консульством в Киеве. РЕУТ практически прорабатывал вопросы осуществления террористических актов против вождей

партии и Сов. правительства, располагая боевым оружием. Все арестованные по данному делу осуждены В/Т.

Дело «ВРАГИ». В ноябре 1936 года ликвидирована украинская к-р фашистская группа в составе 4-х человек из числа преподавателей и студентов с/х института в Житомире. Группа эта возглавлялась преподавателем ШАВЛОВИЧЕМ и проводила обработку и подготовку к-р кадров для борьбы с Сов. властью под лозунгом «Отделения Украины от СССР и создания независимого украинского государства».

Дело «БЛАКИТНЫЕ». Разрабатывается по г. Киеву укр. к-р фашистская группа, которую возглавляют бывш. эсер и активные петлюровские и автокефальные деятели ШАПОРЕНКО Андрей, ПЛЮТО Михаил, ДОРОШЕНКО и др.

Группа эта проводит фашистскую пропаганду с ориентацией на Германию с объединением к-р элементов, причем, берет упор на воспитание укр. молодежи в к-р националистическом духе.

Дело «НАДЕЖДА». По Овручскому району разрабатывается к/р фашистская группа из числа бывш. участников петлюровских банд, возглавляемая бывш. военнопленным немцем БАЛЕСТОЙ Виктором.

Наряду с проведением фашистской пропаганды и подготовки к/р кадров для борьбы с Сов. властью на случай войны, БАЛЕСТА ставит вопрос о необходимости совершения диверсионных активов на ж.д. транспорте.

Дело «ЗЛОБНЫЕ». По Володарск-Волынскому р-ну разрабатывается к-р повстанческая диверсионная группа, состоящая из бывш. петлюровцев и возглавляемая ЩЕРБИНОЙ Герасимом (бывш. петлюровец, сын кулака).

Наряду с вовлечением в группу новых лиц, их разработки и подготовки для борьбы с Сов. властью, ЩЕРБИНА прорабатывает вопросы необходимости выводить из строя, путем разрушения, оборонительные сооружения на случай войны с СССР.

Дело «ЮЗЕФОВЦЫ». Первичными данными устанавливается наличие в Златопольском районе украинской к-р фашистской группы, возглавляемой бывш. военнопленным ЛЫСОГОРОМ, и бывш. петлюровцем КОЦЮКОМ Романом. Деятельность этой группы выражается в пропагандировании фашистских идей, с ориентацией на Германию. Упомянутый ЛЫСОГОР при этом пользуется материалами из книги Гитлера «Моя борьба».

Дело «ПРОФЕССОР». Первичными агентурными данными в Народическом р-не, Коростенского округа, вскрывается ответвление к-р повстанческой организации, которая связана с Киевом, в частности, с профессором, неким САВИЦКИМ.

В Народическом р-не группа возглавляется бывш. офицером царской армии – учителем ПОТОПАЛЬСКИМ.

Со слов одного из участников к-р группы **ВИННИЧЕНКА** известно, что организация носит название «Вызволенья Украины» и в своей деятельности связана, якобы, с остатками троцкистов и зиновьевцев.

Кроме указанных выше дел, за последнее время в III отделе УГБ КОУ возникли также дела, указывающие на наличие отдельных диверсионных групп в промышленности Киева. Из этих дел наибольшего внимания заслуживают:

Дело «ПОСЛЕДЫШИ». По данным агента «СЛЕСАРЯ», на заводе станкоавтоматов им. Горького (Станкострой) вскрывается троцкистско-диверсионная группа в числе 4-х человек.

Группу возглавляет директор завода, он же нач. строительства, **БАБИЧ** (член ВКП(б)).

Установлено, что **БАБИЧ** был связан с **ПЯТАКОВЫМ**, которым он был прислан на работу в Киеве. В 1935 году **БАБИЧ** встречался с **ПЯТАКОВЫМ** в Берлине, куда был послан для закупки оборудования. Закупленное **БАБИЧЕМ** оборудование непригодно к использованию, как устаревшей системы.

БАБИЧ связан с главинжем завода **НАЙХЕРТОМ** (бывш. литовско-подданный) и инженером **ГЛЕБОВЫМ**, подозреваемым в шпионаже, (ныне находится в заграничной командировке).

На заводе выявлен ряд фактов по строительству цехов, подозрительных по вредительству.

ДЕЛО «ПОДВОДНИКИ». Агентурными данными разрабатывается группа инженеров спец. Цеха завода № 215, подозреваемых в диверсионной деятельности.

Разработкой дела установлено, что бывш. нач. цеха **КАРМИН**, член ВКП(б) и инженер **МЕДНИКОВ**, систематически проталкивали в производство бракованные детали для сборки аппаратов торпедного управления, что вызвало срыв программы цеха в течение 1935/36 г.г.

Установлено, что **КАРМИН** являлся близким приятелем бывш. нач. пром. транспортного отдела Обкома КП(б)У – **РАДКОВА**, которым он был направлен на завод № 215.

В настоящее время по нашему настоянию работает комиссия Горкома КП(б)У, которая занимается выяснением фактов, подтверждающих подрывную работу **КАРМИНА** и др. на заводе.

Дело «САХАРНЫЙ БЛОК». Разрабатывается группа специалистов сахпромышленности, в числе 5 чел., которые подозреваются в контрреволюционной и подрывной деятельности.

Разработкой, через агента «Инженер» установлено, что группа эта связана с видными специалистами наркомпищепрома и при осуществлении

планов строительства по Сахзаводам, срывает таковые, а в отдельных случаях, зафиксированы факты прямого вредительства. Также установлено, что специалисты, работая в Сахтресте, содействуют замораживанию больших капиталовложений и увеличению потерь в производстве сахара.

Отдельные участники группы (проф. ДОХЛЕНКО), высказываются за поражение СССР в предстоящей войне и о победе Гитлера в Европе.

Нач. КОУ НКВД УССР

Старший майор госбезопасности

(Подпись)

ШАРОВ

7 февраля 1937 г.

№ 506198

г. Киев

ДА СБУ, ф. 16, оп. 30, спр. 105. – Арк. 3–18.

№ 114

ПОСТАНОВА

**ПОЛІТБЮРО ЦК ВКП(б) «ПРО НЕЗАДОВІЛЬНЕ ПАРТІЙНЕ
КЕРІВНИЦТВО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
І НЕДОЛІКИ В РОБОТІ ЦК КП(б)У»**

13 січня 1937 р.

ЦК ВКП(б) устанавливает, что в аппарате Киевского обкома КП(б)У была исключительно большая засоренность троцкистами. В настоящее время разоблачены предатели и вредители:

заведующий Промышленно-транспортным отделом обкома Радков;

заведующий Отделом партийной пропаганды и агитации Карпов;

заведующий Отделом руководящих парторганов обкома Канторович;

исполняющий обязанности заведующего Торговым отделом Зак – жена

Радкова;

секретарь Кагановичского райпарткома Васильков;

областной прокурор Старовойтов;

заместитель председателя Областного исполнительного комитета – Тодер и контрреволюционный правый уклонист – заместитель председателя Областного исполнительного комитета Кушнир.

Эти троцкисты, имея в своих руках большинство руководящих постов в аппарате обкома, подбирали в аппарат своих людей, таких же предателей, как они сами, либо молчальников, которые не посмеют ничего плохого сказать о начальстве. Когда же в партийной организации кто-либо из низовых

работников начинал жаловаться на Радкова, или кого-нибудь из троцкистской группы, его переводили на другую работу.

Руководители обкома тт. Постышев и Ильин настолько слепо доверяли Радкову, что поручили ему проводить проверку поступивших заявлений о троцкистах, а он их разбирал таким образом, что виноватыми оказывались те, кто подавал заявления.

При отсутствии в обкоме элементарной партийной бдительности, Радков и его троцкистская банда имели возможность организовать вредительство на предприятиях, в особенности, оборонного значения, насаждать своих людей в предприятиях и организациях и даже получали возможность кооптировать своих сторонников-троцкистов в состав областного комитета партии.

Пользуясь тем, что первый секретарь обкома тов. Постышев большей частью был занят в ЦК КП(б)У и обкому не уделял должного времени, а второй секретарь тов. Ильин оказался работником слишком доверчивым, да к тому же еще политически слепым, – этот троцкист-вредитель Радков фактически играл роль секретаря Киевского обкома.

ЦК ВКП(б) считает, что за такое положение в столичной организации Украины – Киевском обкоме ответственность падает прежде всего на первого секретаря обкома тов. Постышева.

После злодейского убийства С. М. Кирова ЦК ВКП(б) в закрытых письмах ко всем парторганизациям требовал прежде всего от первых секретарей обкомов, крайкомов и ЦК нацкомпартий повернуть свое внимание в сторону всемерного повышения и улучшения партийно-политической работы. ЦК ВКП(б) требовал от них, чтобы они не превращались в просто хозяйственных работников, не подменяли собой хозяйственных работников, а явились бы на деле партийно-политическими руководителями области, края, республики, обобщающими работу советских, хозяйственных и иных организаций на всех фронтах социалистического строительства. Эти важнейшие указания ЦК ВКП(б) были нарушены тов. Постышевым. Вместо непосредственного руководства практической партийно-политической работой тов. Постышев ушел весь в работу по хозяйственным кампаниям, передоверив руководство партийной работой т. Ильину, а т. Ильин в свою очередь передоверил руководство партийной работой области троцкистам Радкову и Канторовичу.

Добившись известных достижений в области хозяйства, руководство Киевского обкома почило на лаврах, ослабило заботу об улучшении партийно-политической работы.

ЦК ВКП(б) считает далее, что Киевский обком и его секретари тт. Постышев и Ильин нарушили устав партии, которым предписана выборность

партийных органов. В Киевском обкоме широко применялась недопустимая практика кооптации в обком, что в корне противоречит духу и букве устава.

ЦК ВКП(б) особо отмечает привившиеся на Украине и, в частности, в Киеве, непартийные нравы в подборе работников, когда лица, все равно мужчины или женщины, не облеченные необходимыми полномочиями, т. е. не занимающие соответствующих постов, фактически влияют, а иногда и предрешают назначение тех или иных работников на соответствующие посты. Следствием этого непартийного метода явилось назначение на работу ряда неустойчивых и троцкистских элементов.

ЦК ВКП(б) устанавливает, что подобные факты засоренности имеют место не только в Киевском обкоме, но и в Харьковском, Днепропетровском, Донецком и Одесском обкомах, что в самом аппарате ЦК КП(б)У и во всеукраинских научно-культурных организациях на руководящих постах сидели, ныне арестованные, троцкисты-вредители. Так, например, заведующий Отделом партийной пропаганды и агитации ЦК КП(б)У Киллерог, а после его снятия Ашрафян, заведующий Отделом науки ЦК КП(б)У троцкист Кровицкий, руководитель Всеукраинской Академии Марксизма-Ленинизма троцкист Дзенис, председатель союза писателей Сенченко и т. д.

ЦК ВКП(б) считает, что ответственность за такую засоренность как в Киевском обкоме, так и в других обкомах, в аппарате ЦК КП(б)У и научно-культурных организациях Украины несет Политбюро ЦК КП(б)У и первый секретарь ЦК КП(б)У тов. Косиор и что такая засоренность также является следствием притупления партийной бдительности. ЦК ВКП(б) постановляет:

1. Указать первому секретарю ЦК КП(б)У т. Косиору на отсутствие бдительности, слабое внимание к партийной работе и непринятие им мер против засоренности аппарата ЦК КП(б)У, аппаратов обкомов и руководящих кадров научно-культурных организаций.

2. Объявить выговор первому секретарю Киевского обкома тов. Постышеву и предупредить его, что в случае повторения подобных фактов ослабления партийной бдительности и невнимания к партийной работе, к нему будут приняты более строгие меры взыскания.

Ввиду невозможности совмещения поста второго секретаря ЦК КП(б)У и первого секретаря Киевского обкома освободить тов. Постышева от обязанностей первого секретаря Киевского обкома.

3. Объявить выговор и снять с поста второго секретаря Киевского обкома т. Ильина с оставлением его в распоряжении ЦК КП(б)У.

4. Рекомендовать первым секретарем Киевского обкома т. Кудрявцева, с освобождением его от работы в Харьковской организации.

Обязать ЦК КП(б)У и Киевский обком и лично тт. Косиора и Постышева:

а) ликвидировать практику применения кооптации в партийные органы и обязать строго проводить устав партии о выборности партийных органов;

б) ликвидировать совершенно небольшевистскую привычку передоверия партийной работы работниками, на которых возложена ответственность за руководство партработой, на работников второстепенных, на которых не возложены руководящие обязанности;

в) разработать практические мероприятия по устранению всех установленных в данном постановлении недостатков;

г) через месяц представить специальный доклад ЦК ВКП(б) о проведении настоящего постановления.

6. Командировать секретаря ЦК ВКП(б) т. Кагановича в Киев для разъяснения Киевскому активу настоящего постановления.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 528, арк. 3–6.

Завірена копія. Машинопис.

№ 115

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ПОСТАНОВУ ПОЛІТБЮРО ЦК ВКП(б) ВІД 13 СІЧНЯ 1937 р.

16 січня 1937 р.

Присутні:

Секретар ЦК ВКП(б)
члени ПБ ЦК КП(б)У

– т. Каганович Л. М.,
– тт. Балицький, Затонський, Косіор,
Кудрявцев, Любченко, Петровський,
Попов, Постишев, Саркісов, Сухо-
млин, Хатаєвич, Шелехес, Якір

Канд. в члени ПБ ЦК КП(б)У
Члени та кандидати ЦК КП(б)У

– тт. Вегер, Чернявський, Шліхтер
– тт. Алексеєв, Амелін, Андреев, Асат-
кін, Василенко, Варфоломеев, Войце-
ховський, Гавриленко, Горбань, Го-
лубятніков, Дитюк, Зюльков, Ільїн,
Карлсон, Кацнельсон, Канторович,
Капелінський, Кісельов, Кулик, Ле-
пін, Маркітан, Мазо, Моїсеєнко,
Орлов, Пілацька, Порайко, Рекіс,
Рибніков, Степанський, Сапов, Та-
ран, Ф. Фесенко, Хвиля.
– Упов. КПК по Харківській області.

Т. Шарангович

1. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 13 січня 1937 р. «Про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У та про недоліки в роботі ЦК КП(б)У» (тт. Каганович, Косіор, Постишев, Сухомлин, Хатаєвич, Ільїн, Якір, Балицький, Любченко, Попов, Сапов).

Політбюро ЦК КП(б)У вважає за цілком правильну постанову ЦК ВКП(б) від 13.1. – «Про незадовільне керівництво Київського обкому КП(б)У та про недоліки в роботі ЦК КП(б)У» як щодо першого секретаря Київського обкому КП(б)У т. Постишева, так і щодо відповідальності Політбюро ЦК КП(б)У і першого секретаря ЦК КП(б)У тов. Косіора за засміченість троцькістськими елементами апарату ЦК КП(б)У, апарату Київського обкому КП(б)У й ряду інших обкомів КП(б)У, а також засміченість науково-культурних організацій України.

Тт. Косіор і Постишев, завдяки відсутності пильності і слабкої уваги партійній роботі та справі добору партійних кадрів, не вжили заходів проти засміченості апарату ЦК КП(б)У, апаратів обкомів і керівних робітників науково-культурних закладів України.

Політбюро ЦК КП(б)У вважає за цілком правильні прийняті постановою ЦК ВКП(б) організаційні висновки і заходи щодо Київського обкому, а також повнотою приєднується до рішення ЦК ВКП(б) про висунення на пост першого секретаря Київського обкому КП(б)У тов. Кудрявцева С. А.

Політбюро ЦК КП(б)У постановляє скликати на 29 січня 1937 року пленум ЦК КП(б)У і поставити на його обговорення постанову ЦК ВКП(б) від 13.1. для вироблення й вжиття необхідних заходів, що виходять з цієї постанови.

Секретар ЦК КП(б)У

С. Косіор

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 438, арк. 1–2.

Оригінал. Машинопис.

№ 116

З ПРОМОВИ НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛІННЯ НКВС КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ШАРОВА НА ІІІ-й КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ КП(б)У

19 травня 1937 р.

Т. Шаров –

Товарищи, решение ЦК ВКП(б) от 13 января с. г., и особенно пленум ЦК ВКП(б), доклад товарища Сталина, со всей большевитской резкостью вскрыли недостатки партийных организаций, и особенно партийных организаций Киевской области, где враги партии, агенты фашизма сумели проникнуть не только в хозяйственные органы, но и в руководство наших партийных организаций и вести там подрывную работу.

Руководители областного комитета партии тт. Постышев, Ильин и Бюро областного комитета партии допустили большие политические ошибки. За них несут ответственность все члены Бюро. Ставил ли я вопросы? Ставил и неоднократно, но видимо, недостаточно остро. Враги вскрыты, но конечно, нужно было вскрыть их раньше. Классовый враг использовал нашу слабость, классовую заостренность и бдительность, расставил свои силы, сумел войти в руководящий состав обкома и занял командные высоты в аппарате руководящего органа Киевской областной парторганизации.

Люди, засевающие в руководстве ряда хозяйственных, советских, в том числе и партийных организаций, конечно, много напортили нам. Нет надобности повторять, что говорил т. Кудрявцев о том, как контрреволюционеры, троцкисты, правые и другие были расставлены. Достаточно сказать, товарищи, что в партийном аппарате, в аппарате обкома и ряда парторганизаций, во главе хозяйственных организаций, на транспорте, в сельском хозяйстве области сидели долгое время неразоблаченные враги народа – контрреволюционеры, троцкисты, правые, вредители, диверсанты, шпионы и другие. Об этом т. Кудрявцев подробно говорил в своем докладе. Я только хочу в дополнение characterize и иллюстрировать некоторыми цифрами.

Вот следующие цифры. Троцкистов, за период с августа 1936 г. по май 1937 г., арестовано 900 человек. Цифра, конечно, серьезная. Люди буквально находились во всех участках нашего народного хозяйства. Я говорю, товарищи, о цифре областного управления без учета цифр, которые имеет, конечно, Наркомат внутренних дел, работающий в Киеве.

Другой участок работы – украинская националистическая контрреволюция. Арестовано 811 человек. По польско-немецкой контрреволюции арестовано 412 человек, по террору и диверсии – 156 чел., церковников и сектантов – около 400 человек. Эти цифры, конечно, не исчерпывают полностью того оперативного удара, который нанесен врагам.

Разрешите мне остановиться на отдельных моментах, на отдельных видах нашей борьбы с контрреволюцией. Контрреволюционеры троцкисты. О цифрах я уже говорил. Ликвидирован областной троцкистский центр. Вскрыто 56 групп, значительное количество троцкистских гнезд в учреждениях и предприятиях города и области.

Из доклада т. Кудрявцева вам уже известно, как троцкистским вредителям удалось провести вредительскую, подрывную работу в промышленности, транспорте Киева и области. Дабы не повторяться, скажу коротко. Анализ вскрытых дел свидетельствует о том, что враждебная деятельность троцкистов шла по линии:

а) подготовки террористических актов, главным образом в отношении руководителей партии и Советской власти;

б) контрреволюционной вредительской работы на отдельных предприятиях и подготовки и подбора кадров для сколачивания контрреволюционных организаций и активных выступлений.

Главный удар враги пытались нанести объектам оборонной промышленности, транспорта и сельского хозяйства и, в известной части, конечно, им удар нанести удалось. Об этом свидетельствует доклад тов. Кудрявцева, в особенности в части сельского хозяйства.

Активная деятельность троцкистов, правых и другой сволочи вскрыта также и на периферии области, где троцкисты также широко проводили вредительство, сколачивали кадры для контрреволюционной деятельности. Вскрыты группы в Олевске, Коростене, Н. Волынске, Житомире, Б. Церкви, Черкассах, Умани, Ржищеве, Тараще и других пунктах.

Среди участников этих групп имеются такие люди, как Полтора-Костенко, бывший секретарь Мироновского райпарткома, Эйсер – зам. секретаря Дымерского райпарткома, Секанович – бывший председатель Переяславского РИКа, Иоффе – бывший председатель Остерского РИКа и др.

Можно ли утверждать, что на этом кончена работа по вскрытию контрреволюционного троцкистского подполья? Конечно, нет. Нужно сказать откровенно, что с нашей стороны и со стороны парторганизаций не все еще сделано для того, чтобы окончательно разоблачить, вскрыть и разгромить, безусловно, имеющиеся у нас в области троцкистские гнезда и троцкистские группы, и нам придется над этим вопросом крепко поработать.

Я думаю, что партийные организации и органы НКВД должны в ближайшее время окончательно очистить от троцкистских гнезд и от троцкистских групп нашу Киевскую область.

Разрешите мне перейти к другому участку – к участку борьбы с правыми. Я хочу дополнить несколько тов. Кудрявцева в вопросе оперативного удара по правым.

Разгром правых у нас пока идет по трем линиям: по линии сельского хозяйства, по линии сахарной промышленности и по линии заготовительных органов, к которым мы приступаем.

Нужно сказать, что матерый контрреволюционер вредитель Грушевский – бывший заместитель Наркомзема – превратил Киевское облЗУ в свою вотчину. В Киевском облЗУ, во главе с начальником – Ломако, концентрировалась значительная группа правых, превратившая облЗУ во вредительский контрреволюционный штаб...

ЦАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 70, арк. 144–146.

Стенограмма конференції. Машинопис.

№ 117
РЕЗОЛЮЦІЯ БІЙЦІВ І КОМАНДИРІВ ЧАСТИНИ КВО,
ЯКОЮ КОМАНДУВАВ ГЕРОЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ П. РИЧАГОВ*

12 червня 1937 р.

Заслушав інформацію об аресте органами НКВД і переданих суду изменників Родины і народу, фашистських шпיוнів – Тухачевського, Якіра, Уборевича, Корка, Ейдемана, Фельдмана, Примакова і Путна, які знаходяться в антигосударственных зв'язках з керівними військовими колами однієї з іноземних держав, і проводили підліту предателівську роботу по ослабленню могутності і бойової сили Червоної Армії, ми, бійці і командири частини, якою командує комуніст Герой Радянського Союзу тов. Рычагов, шлем прокляття злишим ворогам народу і вимагаємо від пролетарського суду самого суворого покарання цим изменникам Родины. Потрібно стерти з лиця землі ворогів народу, фашистських гадів, які намагалися всадити ніж в спину Червоної Армії.

Ми заверяємо Центральний Комітет партії, нашого вождя товарища Сталіна, що з ще більшою енергією візьмемося за ліквідацію наслідків вредительства, ми ще більше підвищимо бдительність, ще краще будемо оволодіти військовим делом. Ми завжди готові громити ворога, де б він не з'явився.

Ми віримо, що партія, що Центральний Комітет партії, великий Сталін приведуть нас до остаточної перемоги комунізму!

Да здоровується вождь народів товариш Сталін!

Червона Армія. – 1937. – 12 червня.

№ 118
ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО ВИКОНАННЯ ДИРЕКТИВИ ЦК ВКП(б) ВІД 3 ЛИПНЯ 1937 Р.
ПРО ФОРМУВАННЯ ОБЛАСНИХ СУДОВИХ ТРІОК

4 липня 1937 р.
Особлива папка.

I. Намітити обласні трійки в такому складі:

1. Перший секретар обкому;
2. Начальник облНКВС;
3. Облпрокурор.

II. Доручити тов. Леплевському дати негайно оперативну директиву по НКВС.

Секретар ЦК КП(б)У

С. Косіор.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 14, арк. 38.

Оригінал. Машинопис.

---

* Згодом П. Рычагова розстріляють як ворога народу.

№ 119

ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У

«О ХОДЕ ВЫПОЛНЕНИЯ ДИРЕКТИВЫ ЦК ВКП(б) от 3 ИЮЛЯ 1937 г.»

10 липня 1937 р.

Особая папка.

Послать первым секретарям обкомов следующую телеграмму: «Органы НКВД выявили и учли кулаков и уголовных, в частности первой категории. ЦК КП(б)У предлагает тройкам приступить к работе».

Секретарь ЦК КП(б)У

С. Косиор.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 14, арк. 43.

Оригінал. Машинопис.

№ 120

З ОПЕРАТИВНОГО НАКАЗУ НАРОДНОГО КОМІСАРА

ВНУТРІШНІХ СПРАВ СРСР М. ЄЖОВА № 00447

**ПРО РЕПРЕСУВАННЯ КОЛИШНІХ КУРКУЛІВ, КАРНИХ ЗЛОЧИНЦІВ
ТА ІНШИХ АНТИРАДЯНСЬКИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

30 липня 1937 р.

г. Москва

Материалами следствия по делам антисоветских формирований устанавливается, что в деревне осело значительное количество бывших кулаков, ранее репрессированных, скрывшихся от репрессий, бежавших из лагерей, ссылки и трудпоселков. Осело много в прошлом репрессированных церковников и сектантов, бывших активных участников антисоветских вооруженных выступлений. Остались почти нетронутыми в деревне значительные кадры антисоветских политических партий (эсеров, грузмеков, дашнаков, муссаватистов, иттихадистов и др.), а также кадры бывших активных участников бандитских восстаний, белых, карателей, репатриатов и т. д.

Часть перечисленных выше элементов, уйдя из деревни в города, проникла на предприятия промышленности, транспорт и на строительство.

Кроме того, в деревне и городе до сих пор еще гнездятся значительные кадры уголовных преступников – скотоконократов, воров-рецидивистов, грабителей и др., отбывавших наказание, бежавших из мест заключения и скрывающихся от репрессий. Недостаточность борьбы с этими уголовными контингентами создала для них условия безнаказанности, способствующие их преступной деятельности.

Как установлено, все эти антисоветские элементы являются главными зачинщиками всякого рода антисоветских и диверсионных преступлений как в колхозах и совхозах, так и на транспорте и в некоторых областях промышленности.

Перед органами государственной безопасности стоит задача – самым беспощадным образом разгромить всю эту банду антисоветских элементов, защитить трудящийся советский народ от их контрреволюционных происков и, наконец, раз и навсегда покончить с их подлой подрывной работой против основ советского государства.

В соответствии с этим приказываю – с 5 августа 1937 года во всех республиках, краях и областях начать операцию по репрессированию бывших кулаков, активных антисоветских элементов и уголовников.

В Узбекской, Туркменской, Таджикской и Киргизской ССР операцию начать с 10 августа с. г., а в Дальневосточном и Красноярском краях и Восточно-Сибирской области – с 15-го августа с. г.

При организации и проведении операции руководствоваться следующим:

I. Контингенты, подлежащие репрессии.

1. Бывшие кулаки, вернувшиеся после отбытия наказания и продолжающие вести активную антисоветскую подрывную деятельность.

2. Бывшие кулаки, бежавшие из лагерей или трудпоселков, а также кулаки, скрывшиеся от раскулачивания, которые ведут антисоветскую деятельность.

3. Бывшие кулаки и социально опасные элементы, состоявшие в повстанческих, фашистских, террористических и бандитских формированиях, отбывшие наказание, скрывшиеся от репрессий или бежавшие из мест заключения и возобновившие свою преступную деятельность.

4. Члены антисоветских партий (эсеры, грузмеки, муссаватисты, иттихадисты, дашнаки), бывшие белые, жандармы, чиновники, каратели, бандиты, бандоспособники, переправщики, реэмигранты, скрывшиеся от репрессий, бежавшие из мест заключения и продолжающие вести активную антисоветскую деятельность.

5. Изобличенные следственными и проверенными агентурными материалами наиболее враждебные и активные участники ликвидируемых сейчас казачье-белогвардейских повстанческих организаций, фашистских, террористических и шпионско-диверсионных контрреволюционных формирований.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, содержащиеся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены.

6. Наиболее активные антисоветские элементы из бывших кулаков, каталей, бандитов, белых, сектантских активистов, церковников и прочих, которые содержатся сейчас в тюрьмах, лагерях, трудовых поселках и колониях и продолжают вести там активную антисоветскую подрывную работу.

7. Уголовники (бандиты, грабители, воры-рецидивисты, контрабандисты-профессионалы, аферисты-рецидивисты, скотоконокрады), ведущие преступную деятельность и связанные с преступной средой.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, которые содержатся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены.

8. Уголовные элементы, находящиеся в лагерях и трудпоселках и ведущие в них преступную деятельность.

9. Репрессии подлежат все перечисленные выше контингенты, находящиеся в данный момент в деревне – в колхозах, совхозах, сельскохозяйственных предприятиях и в городе – на промышленных и торговых предприятиях, транспорте, в советских учреждениях и на строительстве.

II. О мерах наказания репрессируемым и количестве подлежащих репрессии.

1. Все репрессируемые кулаки, уголовники и др. антисоветские элементы разбиваются на две категории:

а) к первой категории относятся все наиболее враждебные из перечисленных выше элементов. Они подлежат немедленному аресту и, по рассмотрении их дел на тройках – расстрелу.

б) ко второй категории относятся все остальные менее активные, но все же враждебные элементы. Они подлежат аресту и заключению в лагеря на срок от 8 до 10 лет, а наиболее злостные и социально опасные из них, заключению на те же сроки в тюрьмы по определению тройки.

2. Согласно представленным учетным данным наркоматами республиканских НКВД и начальниками краевых и областных управлений НКВД утверждается следующее количество подлежащих репрессии:

Украинская ССР			
	1 кат.	2 кат.	Всего
1. Харьковская область	1500	4000	5500
2. Киевская область	2000	3500	5500
3. Винницкая область	1000	3000	4000
4. Донецкая область	1000	3000	4000
5. Одесская область	1000	3500	4500
6. Днепропетровская область	1000	2000	3000

7. Черниговская область	300	1300	1600
8. Молдавская АССР	200	500	700

3. Утвержденные цифры являются ориентировочными. Однако наркомы республиканских НКВД и начальники краевых и областных управлений НКВД не имеют права самостоятельно их превышать. Какие бы то ни было самостоятельные увеличения цифр не допускаются.

В случаях, когда обстановка будет требовать увеличения утверждения цифр, наркомы республиканских НКВД и начальники краевых и областных управлений НКВД обязаны представлять мне соответствующие мотивированные ходатайства.

Уменьшение цифр, а равно и перевод лиц, намеченных к репрессированию по первой категории – во вторую категорию и наоборот – разрешается.

4. Семьи приговоренных по первой и второй категории, как правило, не репрессируются.

Исключение составляют:

а) Семьи, члены которых способны к активным антисоветским действиям.

Члены такой семьи, с особого решения тройки, подлежат водворению в лагерь или трудпоселки.

б) Семьи лиц, репрессированных по первой категории, проживающие в пограничной полосе, подлежат переселению за пределы пограничной полосы внутри республик, краев и областей.

в) Семьи репрессированных по первой категории, проживающие в Москве, Ленинграде, Киеве, Тбилиси, Баку, Ростове на Дону, Таганроге и в районах Сочи, Гагры и Сухуми, подлежат выселению из этих пунктов в другие области по их выбору, за исключением пограничных районов.

5. Все семьи лиц, репрессированных по первой и второй категориям, взять на учет и установить за ними систематическое наблюдение.

III. Порядок ведения следствия.

1. На каждого арестованного или группу арестованных заводится следственное дело. Следствие проводится ускоренно и в упрощенном порядке.

В процессе следствия должны быть выявлены все преступные связи арестованного.

2. По окончании следствия дело направляется на рассмотрение тройки.

К делу приобщаются: ордер на арест, протокол обыска, материалы, изъятые при обыске, личные документы, анкета арестованного, агентурно-учетный материал, протокол допроса и краткое обвинительное заключение.

IV. Организация и работа троек

1. Утверждаю следующий персональный состав республиканских, краевых и областных троек:

	УССР	
Харьковская область	председатель	– Шуйский
	члены:	Гикало, Леонов
Киевская область	председатель	– Шаров
	члены:	Кудрявцев, Гинзбург
Винницкая область	председатель	– Гришин
	члены:	Чернявский, Ярошевский
Донецкая область	председатель	– Соколовский
	члены:	Прамнэк, Руденко
Одесская область	председатель	– Федоров
	члены:	Евтушенко
Днепропетровская область	председатель	– Кривец
	члены:	Марголик, Цвик
Черниговская область	председатель	– Корнев
	члены:	Маркитан, Склярский
Молдавская АССР	председатель	– Рогаль
	члены:	Тодрес, Колодий

2. На заседании троек может присутствовать (там где он не входит в состав тройки) республиканский краевой или областной прокурор.

3. Тройка ведет свою работу или, находясь в пункте расположения соответствующих НКВД, У НКВД или областных отделов НКВД или выезжая к местам расположения оперативных секторов.

4. Тройки рассматривают представленные им материалы на каждого арестованного или группу арестованных, а также на каждую подлежащую выселению семью в отдельности.

Тройки, в зависимости от характера материалов и степени социальной опасности арестованного, могут относить лиц, намеченных к репрессированию по 2 категории – к первой категории и лиц, намеченных к репрессированию по первой категории – ко второй.

5. Тройки ведут протоколы своих заседаний, в которые и записывают вынесенные ими приговора в отношении каждого осужденного.

Протокол заседания тройки направляется начальнику оперативной группы для приведения приговоров в исполнение. К следственным делам приобщаются выписки из протоколов в отношении каждого осужденного.

V. Порядок приведения приговоров в исполнение.

1. Приговора приводятся в исполнение лицами по указаниям председателей троек, т. е. наркомов республиканских НКВД, начальников управлений или областных отделов НКВД.

Основанием для приведения приговора в исполнение являются – заверенная выписка из протокола заседания тройки с изложением приговора в отношении каждого осужденного и специальное предписание за подписью председателя тройки, вручаемые лицу, приводящему приговор в исполнение.

2. Приговора по первой категории приводятся в исполнение в местах и порядком по указанию наркомов внутренних дел, начальников управления и областных отделов НКВД с обязательным полным сохранением в тайне времени и места приведения приговора в исполнение.

Документы об исполнении приговора приобщаются в отдельном конверте к следственному делу каждого осужденного.

3. Направление в лагеря лиц, осужденных по 2 категории производится на основании нарядов, сообщаемых ГУЛАГом НКВД СССР.

VI. Организация руководства операций и отчетность.

1. Общее руководство проведением операций возлагаю на моего заместителя – начальника главного управления государственной безопасности – комкора тов. Фриновского.

Для проведения работы, связанной с руководством операций, сформировать при нем специальную группу.

2. Протоколы троек по исполнению приговоров немедленно направлять начальнику 8-го Отдела ГУГБ НКВД СССР с приложением учетных карточек по форме № 1.

На осужденных по 1 категории одновременно с протоколом и учетными карточками направлять также и следственные дела.

3. О ходе и результатах операции доносить пятидневными сводками к 1, 5, 10, 16, 20 и 25 числу каждого месяца телеграфом и подробно почтой.

4. О всех вновь вскрытых в процессе проведения операции контрреволюционных формированиях, возникновении эксцессов, побегам за кордон, образовании бандитских и грабительских групп и других чрезвычайных происшествиях доносить по телеграфу – немедленно.

При организации и проведении операции принять исчерпывающие меры к тому, чтобы не допустить: перехода репресслируемых на нелегальное положение; бегства с мест жительства и особенно за кордон; образования бандитских и грабительских групп, возникновения каких-либо эксцессов.

Своевременно выявлять и быстро пресекать попытки к совершению каких-либо активных контрреволюционных действий.

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР

Генеральный комиссар

Государственной безопасности

(Н. Ежов)

Верно:

М. Фриновский

Архів Служби безпеки України (далі СБУ), спр. 312, арк. 26–28.

Друкарський примірник.

№ 121

ОПЕРАТИВНИЙ НАКАЗ НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ СРСР М. ЄЖОВА № 00485 ПРО ЛІКВІДАЦІЮ КАДРІВ ПОЛЬСЬКОЇ РОЗВІДКИ

11 серпня 1937 р.

Совершенно секретно

Рассылаемое вместе с настоящим приказом закрытое письмо о фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР, а также материалы следствия по делу «ПОВ» вскрывают картину долголетней и относительно безнаказанной диверсионно-шпионской работы польской разведки на территории Союза.

Из этих материалов видно, что подрывная деятельность польской разведки проводилась и продолжает проводиться настолько открыто, что безнаказанность этой деятельности можно объяснить только плохой работой органов ГУГБ, беспечностью чекистов.

Даже сейчас работа по ликвидации на местах польских диверсионно-шпионских групп и организации «ПОВ» полностью не развернута. Темп и масштаб следствия крайне низкие. Основные контингенты польской разведки ускользнули даже от оперативного учета (из общей массы перебежчиков из Польши, насчитывающей примерно 15 000 человек, учтено по Союзу только 9000 человек). В Западной Сибири из находящихся на ее территории около 5000 перебежчиков, учтено не более 1000. Такое же положение с учетом политэмигрантов из Польши. Что касается агентурной работы, то она почти совершенно отсутствует. Больше того, существующая агентура, как правило, двойническая, подставленная самой польской разведкой.

Недостаточно решительная ликвидация кадров польской разведки, тем больше опасна сейчас, когда разгромлен московский центр «ПОВ» и арестованы

многие активнейшие его члены. Польская разведка, предвидя неизбежность дальнейшего своего провала, пытается привести, а в отдельных случаях уже приводит в действие свою диверсионную сеть в народном хозяйстве СССР и, в первую очередь, на его оборонных объектах.

В соответствии с этим основной задачей органов ГУГБ в настоящее время является разгром антисоветской работы польской разведки и полная ликвидация незатронутой до сих пор широкой диверсионно-повстанческой низовки «ПОВ» и основных людских контингентов польской разведки в СССР.

ПРИКАЗЫВАЮ

1. С 20 августа 1937 года начать широкую операцию, направленную к полной ликвидации местных организаций «ПОВ» и, прежде всего, ее диверсионно-шпионских и повстанческих кадров в промышленности, на транспорте, в совхозах и колхозах.

Вся операция должна быть закончена в 3-х месячный срок, т. е. к 20 ноября 1937 года.

2. Аресту подлежат:

а) выявленные в процессе следствия и до сего времени не разысканные активнейшие члены «ПОВ» по прилагаемому списку;

б) все оставшиеся в СССР военнопленные польской армии;

в) перебежчики из Польши, независимо от времени перехода их в СССР;

г) политэмигранты и политобменные из Польши;

д) бывшие члены ППС и других польских антисоветских политических партий;

е) наиболее активная часть местных антисоветских националистических элементов польских районов.

3. Операцию по арестам провести в две очереди:

а) в первую очередь подлежат аресту перечисленные выше контингенты, работающие в органах НКВД, в Красной Армии, на военных заводах, в оборонных цехах всех других заводов, на железнодорожном, водном и воздушном транспорте, в электросиловом хозяйстве всех промышленных предприятий, на газовых и нефтеперегонных заводах;

б) во вторую очередь подлежат аресту все остальные, работающие в промышленных предприятиях не оборонного значения, в совхозах, колхозах и учреждениях.

4. Одновременно с развертыванием операции по арестам начать следственную работу. Основной упор следствия сосредоточить на полном разоблачении организаторов и руководителей диверсионных групп, с целью исчерпывающего выявления диверсионной сети.

Всех проходящих по показаниям арестованных шпионов, вредителей и диверсантов – немедленно арестовать.

Для ведения следствия выделить специальную группу оперативных работников.

5. Все арестованные по мере выявления их виновности в процессе следствия – подлежат разбивке на две категории:

а) первая категория, подлежащая расстрелу, к которой относятся все шпионские, диверсионные, вредительские и повстанческие кадры польской разведки;

б) вторая категория, менее активные из них, подлежащие заключению в тюрьмы и лагеря, сроком от 5 до 10 лет.

6. На отнесенных в процессе следствия к первой и второй категории, каждые 10 дней составляются списки с кратким изложением следственных и агентурных материалов, характеризующих степень виновности арестованного, которые направляются на окончательное утверждение в НКВД СССР.

Отнесение к первой или второй категории на основании рассмотрения агентурных и следственных материалов производится народным комиссаром внутренних дел республики, начальником УНКВД области или края, совместно с соответствующим прокурором республики, области, края.

Списки направляются в НКВД СССР за подписью народного комиссара внутренних дел республики, начальников УНКВД и прокурора соответствующих республик, края и области.

После утверждения списков в НКВД СССР и прокурором Союза приговор немедленно приводится в исполнение, т. е. осужденные по первой категории – расстреливаются и по второй отправляются в тюрьмы и лагеря, согласно нарядов НКВД СССР.

7. Прекратить освобождение из тюрем и лагерей оканчивающих срок заключения осужденных по признакам польского шпионажа. О каждом из них представить материал для рассмотрения на Особом совещании НКВД СССР.

8. Всю работу по розгрому «ПОВ» и всех остальных контингентов польской разведки умело и обдуманно использовать для приобретения новой агентуры по польской линии. При отборе агентуры особо тщательное внимание обратить на меры, обеспечивающие органы НКВД от проникновения в сеть двойников-агентов польской разведки.

Списки намеченных к вербовке агентов с исчерпывающей характеристикой на них направлять на утверждение начальника ГУГВ НКВД тов. Фриновского.

9. О ходе операции телеграфно доносить каждые 5 дней, т. е. 1, 5, 10, 15, 20, 25 и 30 числа каждого месяца.

п.п. Народный комиссар внутренних дел СССР
Генеральный комиссар государственной безопасности Ежов

С подлинным верно:

Оперсекретарь
ГУГБ НКВД СССР комбриг Уммер

Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьев В.
ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти,
документи К., 1997. – С. 347–350.

№ 122

ЗІ СТЕНОГРАМИ ПЛЕНУМУ ЦК КП(б)У, 29–30 СЕРПНЯ 1937 р.

29 серпня 1937 р.

Начало пленума – вечернее заседание 29.VIII.37 г.

Тов. Косиор:

Товариші, майже всі члени та кандидати ЦК присутні, за винятком двох-трьох, які не приїхали.

Дозвольте наш пленум розпочати.

Порядок денний відомий:

1. Повідомлення про викриту українську націоналістичну антирадянську організацію.

2. Поточні справи.

Ніяких додатків немає? (Немає).

Порядок денний затверджується.

Для пропозиції слово має тов. Кудрявцев.

Тов. Кудрявцев: Как знают товарищи, за это время из состава ЦК разоблачены и арестованы ряд врагов партии и народа.

Есть предложения исключить из состава ЦК следующих лиц: Хатаевича – из состава членов ЦК, Политбюро и Оргбюро, Саркисова – из состава членов ЦК и кандидатов в члены Политбюро ЦК, Андреева, Маркитана, Порайко из состава членов ЦК и членов Оргбюро ЦК. Струца и Просвирсона из состава членов ЦК и кандидатов Оргбюро ЦК. Из членов ЦК: Борщ,

Василенко, Иванова, Иванова второго, Исаева, Кузьменко, Кулика, Тодреса, Товстопята, Хвилью*. Из кандидатов в члены ЦК: Богатырева, Тарана, Шафоренко, Милха, Степанского, Голуба (из Молдавии)**...

Тов. Косиор:

Разрешите голосовать. Голосуют члены и кандидаты ЦК. Кто за то, чтобы исключить этих лиц из состава членов и кандидатов ЦК? Кто против? (Нет.) Кто воздержался? (Нет). Принимается.

Тов. Кудрявцев:

Слово для сообщения имеет тов. Косиор.

Тов. Косиор:

Товарищи, я должен доложить вам о раскрытой органами НКВД украинской националистической организации, руководство которой состояло, главным образом, из бывших боротьбистов, а также о связях с этой организацией члена Политбюро ЦК КП(б)У и председателя Совнаркома Украины – т. Любченко, во всяком случае по тем материалам, которые у нас на этот счет имеются.

Товарищи, когда были вскрыты контрреволюционные организации правых троцкистов и в Москве, и в целом ряде других организаций, в том числе у нас на Украине, когда была вскрыта организация Якира, которую возглавляли Якир, Попов, Шелехес и другие, тогда для нас было совершенно ясно из целого ряда показаний, что все эти контрреволюционные организации действовали в блоке, единым фронтом и работали на одного хозяина, на германский, немецкий фашизм, на японцев и т. п. Одним словом, все они работали на фашистские государства и готовили поражение нашей стране на случай войны. И вот тогда нам всем казалось странным и мы говорили каждый раз, что странно, что в этой цепи контрреволюционных организаций не видно одной очень существенной организации, одного очень существенного звена – украинского националистического звена. Для нас всех было ясно, что на Украине с ее условиями не может не быть, в особенности, если смотреть глазами, которыми мы смотрели на события последнего времени, на раскрытие этих больших контрреволюционных организаций, действовавших у нас под носом и проникших в руководство большинства областей, орудовавших в ЦК, орудовавших в большинстве наркоматов

---

* Далі стенографістка не встигала записувати прізвища і написала «перечень».

** Далі стенографістка не встигає, ставить три крапки і слово «перечень». Фактично це був розгром ЦК КП(б)У і державного апарату України, в них залишилися лише прибічники Сталіна, більшість з них незабаром будуть розстріляні як «вороги народу», в тому числі і Косіор, Кудрявцев, новий голова РНК УРСР Бондаренко, Леплевський, Затонський та багато ін.

и т. д., этого националистического звена. В особенности, если так смотреть, то казалось совершенно странным и невероятным, чтобы здесь не было этого самого звена украинской националистической организации. Она должна была быть.

И вот только теперь работой органов НКВД под руководством тов. Леплевского у нас на Украине мы это звено вскрыли, вытащили. Это звено в высшей степени серьезное как по своему значению, объему, так и по той контрреволюционной работе, тому величайшему вреду, который эти националистические элементы, националистическая организация нашей стране принесли.

В настоящее время арестован целый ряд членов ЦК. Список их вам здесь тов. Кудрявцев зачитал. Я не буду здесь говорить о других организациях, хотя следовало бы поговорить и о других наших делах, скажем, о правых и троцкистах, но я сейчас буду говорить только о тех лицах из числа членов ЦК, которые имеют непосредственное отношение к этому националистическому звену.

В качестве руководящих лиц вскрыты и арестованы – Хвыля, Порайко, Таран, Войцеховский, Трилиссский. Арестован также целый ряд других лиц, близких к руководству – это наркомсовхозов – Крых, бывший секретарь ЦИКа УССР – Зиненко и ряд других лиц.

Товарищи, как вы видите, руководство этой контрреволюционной националистической организации состоит, главным образом, из бывших боротьбистов, во всяком случае, из них состоит руководящая верхушка, им принадлежит главная роль в этой контрреволюционной националистической организации.

Товарищи, мне кажется, что можно особенно долго не говорить о целях и задачах этой организации. Цели и задачи этой организации почти ничем не отличаются от тех целей и задач, которые ставили себе другие наемники иностранных разведок – троцкисты, правые. Такие же точно задачи ставила себе в основном и украинская националистическая организация, возглавляемая бывшими боротьбистами.

Для нас сейчас совершенно ясно из тех материалов, которые далеко еще не полно размотаны и находятся в распоряжении органов НКВД, что эта контрреволюционная националистическая организация, так сказать, по сути дела, по своим связям, по опоре, которую она искала – это по существу агентура польских помещиков и немецких фашистов, ибо очевидно источник у всех этих антисоветских партий и группировок один – фашисты.

И вот эта организация ставила себе задачу восстановить старый капиталистический строй на Украине. Ясное дело, что никакого другого строя, кроме того, который раньше был, с возвратом помещиков, капиталистов,

одним словом, старого строя, ярмо которого много веков носило украинское крестьянство, панское ярмо, они хотели.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 536, арк. 1–7.

Оригінал. Машинопис.

№ 123

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У № 23 ПРО РОБОТУ ОБЛАСНОЇ КОНТОРИ ЗАГОТЗЕРНО ТА ОБЛУПОВНОВАЖЕНОГО КОМІТЕТУ ЗАГОТІВЕЛЬ ПРИ РНК СРСР ПО КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1 вересня 1937 р.

110. Доповідь комісії по перевірці роботи обласної контори Заготзерно та облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР Київській області.

тт. Костенко, Мусатов, Передерій, Димерець, Романов, Сенкевич, Кудрявцев

тт. Семенюк А. Л., Жмаченко Я. Ф. – присутні.

Прийняти до відома повідомлення комісії обкому КП(б)У про хід перевірки роботи уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області та облконтори Заготзерно.

Перевіркою встановлено, що парторганізації апаратів уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області і облконтори Заготзерно не зробили для себе ніяких висновків із рішень ЦК ВКП(б) від 13 січня 1937 року, обмежившись лише формальним обміркуванням їх на зборах парторганізації.

Парторганізації не викрили шкідництва, що мало місце в Заготзерно та в апараті, облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області, не стали на шлях рішучої очистки апарату від ворожих елементів. Рішення пленуму ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про заходи поліпшення насіння зернових культур» навіть не пророблено.

тт. Передерій і Мусатов, замість боротьби за перебудову роботи, з тим, щоб забезпечити прийом і схоронення зерна, відповідно до рішень пленуму ЦК ВКП(б) і Раднаркому, проводили шкідницьку практику, видавши наказ від 7 серпня 1937 року по Облзаготзерно про змішування чистосортного насіння різних категорій, репродукції сортів.

Проведеною перевіркою 21 пункту Заготзерно встановлено, що як наслідок шкідництва, змішано різних сортів, категорій і класів пшениці «Українка» і ячменю 127 тис. центнерів.

Бюро обкому КП(б)У ухвалює:

1. Передерія А. Д. – облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області за шкідницьку роботу в заготівлях та схоронення чистосортного насіння, виходця з партії есерів з роботи зняти та з партії виключити.

2. Ромашова М. Г. – заст. уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області за шкідницьку роботу в заготівлі та схороненні чистосортного насіння, за особисті та групові зв'язки з ворогом народу Кушніром – з роботи зняти, з лав партії виключити.

3. Мусатова П. І. – нач. облконтори Заготзерно, за шкідницьку роботу по лінії Заготзерно, за контрреволюційні розмови, за відрив від партійного життя – з роботи зняти та з лав партії виключити.

4. Димерця С. А. – заст. нач. облконтори Заготзерно за шкідницьку роботу, за зв'язки з ворогом народу Полторацьким з роботи зняти та з лав партії виключити.

5. Доручити Ленінському райкому КП(б)У розглянути питання про партійність Сенкевича Ю. С.

6. Матеріали про шкідницьку роботу уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області та обласної контори Заготзерно передати судово-слідчим органам для розслідування.

7. Затвердити тов. Семенюка А. А. завідувачем облконтори Заготзерно.

8. Затвердити тов. Жмаченко Я. Ф. заступником завідувача облконтори Заготзерно.

9. Доручити Сільгоспвідділу обкому КП(б)У висунути кандидатури на керівних робітників апаратів Облуповкомзага при РНК СРСР по Київській області та Облзаготзерно.

10. Доручити комісії разом з новими керівниками облконтори Заготзерно та обл. Уповкомзага при РНК СРСР по Київській області переглянути роботу окружних і районних ланок Заготзерно та Райуповкомзагів при РНК СРСР та подати свої пропозиції.

Секретар обкому та міськкому КП/б/У

С. Кудрявцев.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 89, арк. 73–74.

Завірена копія. Машинопис.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
№ 28 ПРО ТЕЛЕГРАМУ ЦК ВКП(б)У І РНК СРСР**

14 вересня 1937 р.

1. Телеграма ЦК ВКП(б) і РНК СРСР – товаришів Сталіна і Молотова від 11 вересня 1937 року за № 196 (пропозиції комісії).

тов. Максимов

1. Провести такі показові суди над шкідниками по зберіганню зерна:

а) суд над робітниками склепу Заготзерно Ржищівського району з притягненням до відповідальності 7 осіб. Призначити слухання справи на 18 вересня 1937 року. Затвердити такий склад суду: – голова тов. Зеленський, члени тт. Суховій та Тверський. Державним обвинувачем затвердити тов. Шахлевича;

б) суд над робітниками пункту Заготзерно Фастівського району з притягненням до відповідальності 3 осіб. Призначити слухання справи на 20 вересня 1937 року. Затвердити такий склад суду: голова тов. Ройфе, члени тт. Збаращенко та Олейник. Державним обвинувачем затвердити тов. Черкаса;

в) суд над робітниками Білоцерківського елеватору з притягненням до відповідальності 6 осіб. Призначити слухання справи на 25 вересня 1937 року. Затвердити такий склад суду: голова тов. Чубарьов, члени тт. Лапенко та Михайлюк.

Державним обвинувачем затвердити тов. Стучек.

2. Просити ЦК ВКП(б) і РНК СРСР дозволити провести показовий суд також над колишнім уповноваженим Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області – Передерієм та колишніми робітниками обласної контори Заготзерно Полторацьким і Мусатовим, які були організаторами шкідництва в зберіганні зерна по Київській області, з застосуванням до них заходів, передбачених вказівками ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 11 вересня 1937 р.

3. Відрядити до районів області 94 робітника з обласних організацій, доручивши їм разом з секретарями райкомів КП(б)У та головами райвиконкомів особисто перевірити по всіх склепах, пунктах, млинах та елеваторах стан зберігання зерна та заходів, що їх вживають в боротьбі з кліщем, а також перевірити склад робітників пунктів Заготзерно, склепів, млинів і елеваторів, очистити склад робітників від ворожих елементів та підібрати на всі ділянки зберігання зерна перевірених людей.

4. З метою більш швидкої відчистки зерна зобов'язати завідувача обласної контори Заготзерно тов. Семенюка перевести роботу всіх елеваторів, сушарок, зерночисних машин на круглодобову роботу.

5. Зобов'язати райкоми КП(б)У та райвиконками взяти під свій особистий постійний нагляд роботу по очистці зерна, боротьбі з кліщем і організацію правильного зберігання зерна на державних пунктах, млинах, елеваторах, а також у колгоспах.

Зобов'язати райкоми КП(б)У та райвиконками надати допомогу органам Заготзерно в наборі робочої сили для проведення роботи по очистці зерна та боротьбі з кліщем.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 89, арк. 133.

Завірена копія. Машинопис.

№ 125

**ЛИСТ РОБІТНИКІВ РАДГОСПУ «ТЕРЕЗИНО»
БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО РАЙОНУ,
В ЯКОМУ ВОНИ ВИМАГАЮТЬ РОЗСТРІЛЯТИ «ВОРОГІВ НАРОДУ»**

20 вересня 1937 р.

Вимагаємо розстріляти диверсантів.

Довідавшись про викриту органами НКВС контрреволюційну шкідницьку зграю – Святненко, Мисько, Василенко, Пастушенко, Чернявський – яка діяла в нашому районі, вела підривну роботу, щоб розвалити колгоспи, відняти щасливе колгоспне життя, – ми, робітники радгоспу «Терезіно», Білоцерківського району, висловлюємо свій гнів і велике обурення.

У нас одна думка з усіма трудящими країни – знищити з лиця землі ворогів народу. Хай вороги знають, що прийшов їх кінець, що їм ніколи не вдасться повернути нас до старого жахливого життя царату. Ми, робітники радгоспу «Терезіно», вітаємо славні органи НКВС, керовані славним сталінським наркомом тов. Єжовим, які пильно стоять на варті завоювань пролетарської революції.

Ми ще щільніше об'єднаємося навколо партії Леніна-Сталіна, навколо нашого рідного вождя народів товариша Сталіна, будемо ще краще працювати і вчитися, щоб виростити нові кадри, безмежно віддані нашій партії і радянському урядові.

Хай живе наша рідна партія Леніна-Сталіна!

Хай живуть славні органи НКВС! Хай живе вождь народів товариш Сталін!

І. Ф. Березовський

Орденоносець. Радгосп «Терезіно» на Білоцерківщині.

Пролетарська Правда. – 1937. – 20 вер.

Народному Комиссару Внутренних Дел УРСР
Комиссару Государственной Безопасности 2 ранга
Тов. Леплевскому

СПЕЦ-СООБЩЕНИЕ

**О ходе и результатах операции по вскрытию
Польско-шпионско-диверсионного подполья в Киевской области**

По состоянию на 1 октября 1937 г.

Согласно оперативного приказа Народного Комиссара Внутренних Дел Союза СССР, Генерального Комиссара Государственной Безопасности т. ЕЖОВА от 11 августа 1937 года за № 00485, – Киевским Областным Управлением НКВД нанесен оперативный удар по польско-шпионскому, диверсионному и к-р националистическому подполью гор. Киева и периферии области.

В результате проведенных операций по польской линии, к настоящему времени (за период июнь–сентябрь) всего арестовано – 3003 человека, в том числе:

- а) Поляков.....1713
- б) Украинцев 791
- в) Галичан 237
- г) Евреев 114
- д) Прочих 148

Из общего количества по Киеву арестовано – 474 человека.

Направляя оперативный удар, главным образом, на пограничные и приграничные районы, нами в результате проведенных операций по этим районам – арестовано:

- По Коростенскому округу .....561 человек
- По Житомирскому округу .....487 человек
- По Н. Волынскому округу .....487 человек
- Итого ..... 1535 человек

В результате следствия, к настоящему времени из общего количества арестованных сознались – 844 человека, из коих:

- а) По шпионажу и диверсии 466

б) По «ПОВ» 141

в) По поль. нац. к-р 237

Взяв основной упор в следствии по польским делам на вскрытие польских шпионско-диверсионных и повстанческих формирований, нами в результате этого за отчетный период вскрыты и ликвидированы следующие формирования:

1) Польских шпионско-диверсионных резидентур 59

2) Резидентур польконсульства 19

3) Агентов польразведки-одиночек 101

4) Агентов польконсульства 51

5) Организаций «ПОВ» 19

6) Диверсионно-повстанческих организаций, заложенных польразведкой и консульством 15

7) Диверсионно-повстанческих групп 32

8) Агентов разведки непосредственно переброшенных из закордона.... 5

За время операции закончено дел на 1350 человек, из коих:

Направлено справок на рассмотрение в НКВД СССР – на 1100 человек.

Рассмотрено Областной Тройкой УНКВД и осуждено 99 человек.

Следствие по польским делам форсируем.

Операцию по полякам продолжаем.

Начальник УНКВД по Киевской области

старший майор Госбезопасности

/подпись/

Шаров

Начальник III отдела УГБ НКВД

старший лейтенант Госбезопасности

/подпись/

Роголь

№ 6909

4 ноября 1937 г.

г. Киев

ДА СБУ, ф. 16, оп. 30, спр. 88, арк. 116–118.

Совершенно секретно

Народному Комиссару Внутренних Дел УРСР
Комиссару Государственной Безопасности 2 ранга
Тов. Леплевскому

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
Об оперативно-следственной работе УНКВД
Киевской области

С 1-го июня по 25-е декабря 1937 г. Киевским Облуправлением НКВД привлечено – 23 081 чел.

Кроме того, выслано из Киева – 689 семей – 1564 чел., главы коих осуждены за к-р троцкистскую деятельность и исключенных из партии правых и троцкистов.

В ЧИСЛЕ ВСЕХ АРЕСТОВАННЫХ ПРИВЛЕЧЕНО:

Троцкистов и правых	979 чел.
Укр. националистич. к-р	2149 чел.
Участников военного заговора	165 чел.
По польской к-р и шпионажу	6112 чел.
По нем. к-р и шпионажу	801 чел.
По рум. к-р и шпионажу	149 чел.
По харбинцам	70 чел.
По латышской к-р и шпионажу	186 чел.
Церковно-сектантск. к-р	1114 чел.
Греков	27 чел.
Жен изменников родины	1309 чел.
По кулацкой операции	8671 чел.
Диверсия	75 чел.
Антисов. агитация.....	713 чел.
Вредительство.....	364 чел.
Прочие.....	197 чел.

За время с 1-го июня по 25-е декабря 1937 г. осуждено – 19 182 чел.

В том числе:

По 1-й категории	9713 чел.
По 2-й категории	9450 чел.
За пределы СССР	19 чел.

Всего осуждено НКВД СССР по особым спискам ..... – 5449 чел.
и Особой Тройкой контингенты:

Поляки, немцы, румыны, харбинцы ..... 722 чел.

Итого: ..... 6171 чел.

	По спискам	Особой Тройкой	Всего
По 1-й категории	4718	290	5008
По 2-й категории	712	432	1144
За пределы СССР	19	–	19

Из них:

По Польской операции

По 1-й категории	4302	165	4467
По 2-й категории	652	314	966

По Немецкой операции

По 1-й категории	343	117	460
По 2-й категории	31	95	126
За пределы СССР	19	–	19

По Румынской операции

По 1-й категории	64	1	65
По 2-й категории	23	13	36

По Харбиннам

По 1-й категории	16	7	23
По 2-й категории	4	10	14

Из общего числа всех осужденных – осуждено: Военной Коллегией и Спецколлегией:

Правых троцкистов

По 1-й категории .....190 чел.

Участников военного заговора

По 1-й категории .....137 чел.

В результате следствия вскрыто и ликвидировано резидентур и агентов инразведок, консульств и миссий:

1. Шпионско-диверсионных резидентур инразведок .....– 105, с колич. – 622
2. Резидентур инконсульств и миссий .....– 21, с колич. – 126
3. Агентов инразведок (одиночек, не входящих в число резидентур) .....– 1101

4. Агентов информаторов инконсульств и миссий	- 337
Всего шпионов	2186

Числится за НКВД СССР еще не рассмотренных:

По справкам	490
Кроме того, числится за НКВД СССР и НКВД УССР	1242
Из них жен изменников родины	1154
На 25/ХІІ-1937 г. остается арестованных	1589
За все время осуждено по кулацкой операции.....	11231 чел.
По 1-й категории	4731
По 2-й категории	6500

Таким образом из общего количества привлеченных	23081
Уже осуждено.....	19182
Закончено и находится в НКВД ССР и УССР	1732
Закончено и направлено в прокуратуру и суды, По коим еще нет решений	578
Остаток арестованных на 25-е декабря	1589
Операцию продолжаем.	

Начальник УНКВД по Киевской области
старший майор Государственной Безопасности /подпись/ Шаров

№ 67811
3/ХІІ-1937 г.
г. Киев

ДА СБУ, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 177–181

ДЕФЕКТЫ

Выявленные в процессе работы первой Тройки по Киевской области

ПО ОФОРМЛЕНИЮ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЛ

1. В обвинительном заключении:

а) Не указывается социально-имущественное положение в прошлом обвиняемого, а делается только ссылка на лист-дела.

б) Не перечисляются свидетели, изобличающие обвиняемого и не приводятся выписки из показаний свидетелей по характерным моментам.

2. Отмечены случаи, когда по арестованным из одного села имеются свидетельские показания на ряд арестованных одного и того же свидетеля («присяжные» свидетели).

3. Устанавливаются случаи расхождения материалов следствия со справками сельсовета (показания обвиняемого и свидетелей).

4. Установлены случаи, когда по делу обвиняемого допрашиваются члены семьи (по делу мужа допрашивается жена и наоборот).

5. В прилагаемых к делу справках сельсовета зачастую отсутствуют цифровые показатели о социально-имущественном положении обвиняемого, как в прошлом, так и настоящем.

ПО ДЕЛАМ УГОЛОВНИКОВ

1. На рассмотрение Тройки представляются дела на контингенты, не предусмотренные приказом (мелкие воры, лица, совершавшие уголовные преступления не систематически).

2. В справках о судимостях и приводах не указывается результат по этим приводам и судимостям.

3. По судимостям нет конкретных справок, за что судился, кем и насколько осужден.

4. Не наносится оперативный удар по уголовным очагам и содержателям «малин».

5. Не обращается внимание на местных уголовников.

6. По делам оседлых уголовников отсутствуют допросы свидетелей.

О ЖЕНЩИНАХ

1. Установлено, что на Тройку представляются дела на женщин, в отношении коих достаточны решения админтройки.

В процессе работы Тройки необходима равномерность в приговорах ВМН, так как существует угроза, что за счет нанесения удара по одному району выпадет другой район.

ПРОТОКОЛ ТРОЙКИ

1. В заседании Тройки необходимо вести 2 протокола:

1. По ВМН.

2. По осужденным в лагеря и тюрьмы.

2. В протоколы записывать подробные установочные данные и показатели о соц. имущественном положении по кулацким делам.

Начальник УНКВД по Киевской области

старший майор Государственной Безопасности /подпись/ Шаров

ДА СБУ, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 49–51.

Совершенно секретно
Народному Комиссару Внутренних Дел УРСР
Комиссару Государственной Безопасности 2 ранга
тов. Леплевскому

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О предварительных итогах операции по изъятию контрреволюционного,
кулацкого, уголовного и проч. к-р элемента в Киевской области

5-го октября 1937 года

Оперативным приказом Народного Комиссара Внутренних Дел Союза ССР – Генерального Комиссара Государственной Безопасности тов. ЕЖОВА за № 00447 от 30 июля 1937 года для Киевской области был установлен лимит для репрессий Особой Тройкой Областного Управления НКВД к-р кулацкого, уголовного и прочего к-р элемента из расчета:

1-й категории ..... 2000 чел.

2-й категории ..... 3500 чел.

16-го сентября с.г. мною был получен дополнительно лимит по 1-й категории на 900 человек.

При проведении операции, в разрезе приказа № 00447, был взят упор на выкорчевывание всех антисоветских элементов, которые являлись главными зачинщиками всякого рода антисоветских и диверсионных преступлений, как в колхозах и совхозах, так и на транспорте и промышленности.

Во исполнение приказа № 00447, операция по изъятию к-р кулацкого, уголовного и прочего к-р элемента Киевским областным Управлением НКВД начата 5-го августа 1937 года.

В целях приближения оперативного руководства периферийными органами НКВД по проведению этой операции, в 7-ми пунктах области (Киев, Житомир, Коростень, Новоград-Волынский, Умань, Черкассы и Белая Церковь) были созданы оперативно-следственные группы с прикреплением к ним близрасположенных районов.

По состоянию на 5-е октября 1937 года по Киевской области, в разрезе выполнения приказа № 00447 – арестовано – 9554 человека.

В том числе:

а) Кулаков 3707

б) Уголовников 3984

в) К-р элемент.....1863

Оперативный удар по кулацкому, уголовному и к-р элементу нанесен в следующих звеньях народного хозяйства и характеризуется такими цифровыми данными:

	Кулаки	Уголовники	К-р элемент	Всего
Колхозы	1852	763	612	3227
Совхозы	272	261	97	630
Индивид. сектор	771	602	449	1822
Промышленность	202	337	337	876
Сов. аппарат	71	139	166	376
Строительство	115	246	86	447
Беглых кулаков без опред. занятий	224	475	–	699
Уголовников скрывавшихся	–	722	–	722
Лиц без определенных занятий	200	439	116	755
	3707	3984	1863	9554

Из указанного количества арестованных кулаков (3707) – арестовано кулаков беглых, изъятых из колхозов, совхозов, промпредприятий и т. д. – 1946.

Из общего количества репрессированных по операции по г. Киеву изъято – 1506 человек.

РАБОТА ОСОБОЙ ТРОЙКИ ОБЛУПРАВЛЕНИЯ НКВД

По состоянию на 5-е октября 1937 года Особой Тройкой Областного Управления НКВД осуждено – 5662 человека.

Из них:

По 1-й категории 2249

По 2-й категории 3413

В том числе:

	1-я категория	2-я категория	Всего
Кулаков	1524	1508	3032
Уголовников	265	1231	1496
К-р элемент	460	674	1134

Из анализа данных по осужденным лицам Особой Тройкой видно, что в первую очередь от контрреволюционного элемента (б. кулаков, ранее репрес-

сированных, скрывавшихся от репрессий, бежавших из лагерей, бывших активных участников бандитских восстаний, участников к-р формирований, белых, карателей) – очищены колхозы, совхозы, промпредприятия и т. д.

Так, осужденные Особой Тройкой изъяты:

1. Из колхозов..... 2302
2. Из совхозов..... 584
3. Из промпредприятий 638
4. Из соваппарата.....237
5. Из строителств 343
6. Беглых кулаков без определенных занятий 423
7. Из прочих секторов 772
8. Разных лиц без определенных занятий 363

Нижеприведенные данные указывают на контингент, осужденный Особой Тройкой Областного Управления НКВД.

1. Кулаки 3032
2. Уголовники..... 1496
  - а) Бандитов-грабителей.....419
  - б) Воров-рецидивистов 687
  - в) Аферистов-рецидив 30
  - г) Скотоконокравов 360
3. К-р элемент 1134
  - а) Политбандитов 343
  - б) Петлюровцев 272
  - в) Жандармов 112
  - г) Карателей 58
  - д) Бывших белых 86
  - е) Церковников и сектант 185
  - ж) Быв. участников к-р формиров. а/с партий 78

РАБОТА СУДОВ И АДМИНИСТРАТИВНОЙ ТРОЙКИ

Вследствие большой засоренности районов и городов Киевской области и особо г. Киева, активно проявляющими себя уголовниками и прочими к-р элементами, кои под приказ № 00447 не подходили, Областным Управлением этот элемент был также репрессирован и дела на них рассмотрены в судебном и административном порядке (Админ. Тройка).

С начала операции, дополнительно к работе Особой Тройки, было осуждено Административной Тройкой Областного Управления НКВД, судами и Спецколлегией – 2864 человека – кулаков, уголовников и к-р элемента.

Из этого количества рассмотрено дел:

1. Административной Тройкой на .....2363 чел.
(Исключительно по линии репрессий
уголовников и злостных нарушителей
паспортного режима)
2. Судами и Спецколлегией на .....501 чел.
(Контрреволюционный элемент)

РАБОТА ПО ОЧИСТКЕ ПОГРАНИЧНОЙ ПОЛОСЫ

При проведении операции, в первую очередь было уделено внимание очистке пограничной полосы Киевской области.

В результате, по 23 пограничным и приграничным районам Житомирского, Новоград-Волынского и Коростенского округов, арестовано – 2883 человека.

В том числе:

- а) Кулаков 1289
- б) Уголовников 1027
- в) К-р элемента 567

За время операции особой Тройкой по пограничным и приграничным районам области осуждено по 1-й и 2-й категориям – 1927 человек.

Из них:

- а) Кулаков 1099
- б) Уголовников.....436
- в) К-р элемента.....392

ИЗЪЯТИЕ ОРУЖИЯ

В процессе ликвидации ряда кулацких и уголовно-бандитских к-р формирований, изъято значительное количество огнестрельного оружия и боеприпасов.

Всего за время операции по кулакам, уголовникам и прочему к-р элементу, изъято – 376 комплектов оружия.

Из этого количества:

- а) Винтовок .....32 единицы
- б) Обрезов .....77 ед.
- в) Револьверов .....74 ед.
- г) Гладкоствольного .....153 ед.

Кроме того, было изъято:

- а) Патронов разных.....568 штук

- б) Взрывматериалов (аммонал, порох) ..... 7¹/₂ КГр
- в) Бикфордов шнур ..... 3¹/₂ метра
- г) Холодного оружия ..... 15 штук
- д) Ручных гранат ..... 1 шт.

ВСКРЫТЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ГРУППЫ

В итоге проведения операции по разгрому кулацкого, уголовного и контрреволюционного элемента, вскрыто:

- 1. ОРГАНИЗАЦИИ: Повстанческо-диверсионных
террористических и других – 36 – участников 278
- 2. ГРУППИРОВОК: Повстанческо-диверсионных,
вредительских и других – 248 – участников 823

ДАЛЬНЕЙШАЯ РАБОТА ПО ИЗЪЯТИЮ КУЛАЦКОГО, УГОЛОВНОГО И ПРОЧЕГО К-Р ЭЛЕМЕНТА

Имеющиеся в Областном Управлении НКВД данные свидетельствуют, что несмотря на значительную очистку районов и городов области, все-же, до сих пор еще имеются, как в городах, так и в районах Киевской области, кулаки, уголовники и прочий к-р элемент, подлежащий дальнейшей репрессии.

По состоянию на отчетное число, в производстве органов НКВД по Киевской области имеется дел на 1028 человек, в том числе:

- а) Кулаков 349
- б) Уголовников 207
- в) К-р элемент 472

По отошедшим районам во вновь организованную Житомирскую область передано дел, находящихся в производстве, на 421 человек.

По остающимся районам Киевской области продолжаем вести операцию по изъятию активного к-р кулацкого и уголовного элемента.

Основной упор берем на очистку г. Киева.

Начальник УНКВД по Киевской области
старший майор Государственной Безопасности

/Шаров/

8.X.1937 г.

г. Киев

ДА СБУ, ф. 16, оп. 30, спр. 105, арк. 90–98.

№ 129
З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
№ 34 ПРО ПРОВЕДЕННЯ ПОКАЗОВИХ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ
ПРО ШКІДНИЦТВО В ТВАРИННИЦТВІ

27 вересня 1937 р.

16. Про проведення показових процесів про шкідництво по тваринництву. Відповідно з рішенням ЦК ВКП(б) та РНК СРСР провести 4 показових процеса по шкідництву в тваринницьких господарствах по Бориспільському, Жашківському та Обухівському районах і Київському бурякотресту.

Термін проведення процесів 10–25 жовтня. Доручити тт. Шарову та Чебану підготувати до цього строку справи для відкритих показових процесів.

Секретар обкому КП(б)У

С. Кудрявцев

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 94, арк. 66.

Завірена копія. Машинопис.

№ 130
ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СУД НАД ШКІДНИЦЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ
В БОРИСПІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ

28 жовтня 1937 р.

Антирадянська шкідницька організація в Бориспільському районі (з обвинувального висновку).

Органами НКВС в Бориспільському районі Київської області викрита антирадянська шкідницька група в системі земельних органів, що ставила собі за мету повалення радянського ладу і реставрацію капіталізму. Основним методом для здійснення антирадянської шкідницької діяльності цієї групи було знищення колгоспної худоби шляхом організації ряду шкідницьких актів.

Шкідницьку діяльність цієї групи очолював кол. старший ветеренарний лікар райземвідділу син куркуля Федій, старший зоотехнік Аленкін і кол. завідувач райземвідділу Тарабан.

Федій був завербований до контрреволюційної шкідницької організації колишнім керівним працівником Київського Обл. ЗУ, членом антирадянської організації, і за його завданням проводив шкідницьку роботу в галузі тваринництва по Бориспільському району.

Важко передати в стислих рядках увесь перелік підлих, шкідницьких контрреволюційних дій ворогів. Зупинимось тільки на окремих з них.

Внаслідок контрреволюційної діяльності цієї групи напротязі 1936–1937 рр. в районі загинуло 2078 свиней, 92 голови рогатої худоби, 338 коней та 306 овець. Федій навмисне зривав дезинфекції приміщень для тварин: коров-

ників, свинарників, конюшень, навмисне не провадив протиепізоотичних заходів, внаслідок чого худоба хворіла і гинула від інфекційних захворювань.

Федій зривав і всіляко перешкоджав мобілізації ветперсоналу на боротьбу з епідемічними захворюваннями худоби і це призвело до великої кількості захворювань і падежу худоби в колгоспах ім. Шевченка, ім. Петровського, ім. Ворошилова і т. ін. Щоб приховати свої підлі злочини, цей шкідник заплутав облік інфекційних захворювань худоби, не провадив запобіжних прищеплювань.

В 1936 р. Федій у колгоспі Перемога в м. Борисполі дав вказівки провадити свиням щеплення проти бешихи тоді, як вони хворіли на чуму. За кілька днів загинуло близько 90 свиней.

В колгоспі «Серп і молот» м. Бориспіль свиня захворіла на сибірку. Федій для того, щоб викликати захворювання серед колгоспників, дозволив м'ясо і сало вбитої свині видавати колгоспникам для їх харчування. Цим шкідники-контрреволюціонери прагнули викликати обурення колгоспників.

Співучасники бандита Федія, шкідники Тарабан і Аленкін у цілому ряді колгоспів неправильно планували розвиток свиней, навмисне зменшували поголів'я, всіляко домагались, щоб кількість свиней у районі весь час зменшувалась. Тарабан і Аленкін, щоб викликати захворювання і падіж худоби, навмисне зірвали будівництво помешкань для тварин.

Мерзенні шкідники Аленкін і Тарабан зірвали ліквідацію безкорівності серед колгоспників Бориспільського району, багато шкодили, щоб залишити на зиму всю худобу без кормів. Вороги народу предстали перед радянським судом.

Обвинувачених Федія, Тарабана і Аленкіна судить спецколегія Київського обласного суду. Справа почалась слуханням у м. Борисполі 20 жовтня.

Пролетарська Правда. – 1927. – 22 жовт.

№ 131

ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У ПРО ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ПО ЯКИХ ВИНОСЯТЬСЯ ВИРОКИ ПРО РОЗСТРІЛ

30 жовтня 1937 р.

Особая папка

Согласиться с установленным комиссией т. Калинина порядком рассмотрения дел, по которым выносятся решения о расстреле с той поправкой, что дела по УССР докладываются в комиссии ЦК ВКП(б) прокурором республики или его первым заместителем.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 42.

Оригінал. Написано рукою С. Косіора.

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СУД НАД ШКІДНИЦЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ
В КИЇВСЬКОМУ ОБЛБУРЯКОТРЕСТІ***18 листопада 1937 р.*

**Справа антирадянської шкідницько-диверсійної зграї в Облбурякотресті.
Іменем народу. Березань, 17. (Від нашого спеціального кореспондента).**

Допит підсудних закінчено. Кілька десятків свідків розповідають спеціальній колегії Найвищого суду УРСР про злочини підсудних, про методи і практику ворожої роботи, про шкоду, що їх заподіяли ворожі виродки: Шайкевич, Падалка, Штангеев, Наместніков. Жахлива картина злочинів банди контрреволюціонерів! Радянські спеціалісти, ветеринари й зоотехніки, стахановці Хмельовицького і Спичинецького радгоспів розповідають судові, якими підступними методами, з якою езуїтською хитрістю знищували худобу зграя мерзотників.

Видатний спеціаліст з ветеринарії проф. Шулькевич, дає свої свідчення судові і доводить, що, ховаючись під маскою «спеціалістів», підсудні всі свої дії спрямовували на шкоду Радянській владі, на шкоду радгоспам і колгоспам. Він доводить, що хмельовицьке племінне господарство, де орудували Шайкевич та Наместніков, діями ворогів призведено до занепаду.

За завданням Шайкевича, – розповідають свідки, – хмельовицьке племінне господарство протягом 3 років не дало жодного племінного бичка колгоспам і радгоспам. Це господарство було перетворено на вогнище бруцельозу. Спичинецький радгосп, де орудував Штангеев, був розповсюдником туберкульозу серед худоби. Дорогоцінна симентальська худоба, за яку радянський уряд платив за кордоном тисячі карбованців золотом, була заражена.

Підсудний Падалка систематично зривав плани парувальної кампанії. Він тримав у Чорнорудецькому радгоспі близько 100 високопорідних кнурів, не надсилав їх на парування. Кнури гинули і це призводило колгоспи до величезних збитків, зривало державні плани м'ясозаготівлі.

Головуючий т. Смоленський оголосив судове слідство закінченим. Починаються дебати сторін.

Першим одержує слово представник державного обвинувачення помічник прокурора республіки тов. Ємінник. Зграя шкідників-контрреволюціонерів, – починає свою промову тов. Ємінник, – поставила собі завдання: шляхом шкідництва і диверсії руйнувати колгоспне й радгоспне тваринництво, щоб завдати шкоди Радянській владі і добитися, кінець-кінцем, повалення її і реставрації капіталізму. Палаючи звірячою зненавистю до

держави робітників і селян, у безсилій люті до нового життя, злочинці поставили собі завданням завдати якнайбільше шкоди, вдарити у найуразливіші місця соціалістичного господарювання. Вони звернули свою злочинну увагу на важливу ділянку соціалістичного господарства – тваринництво і тут розгорнули свою антирадянську діяльність.

Проаналізувавши матеріали справи і намалювавши перед судом характеристику ворожих постатей Шайкевича, Падалки, Штангеєва і Наместнікова, які мріяли про повернення капіталістичного рабства, про те, щоб на шиї робітників і селян знову надіти капіталістичне ярмо, т. Ємінник від імени державного обвинувачення вимагає від спеціальної Колегії засудити всіх підсудних до розстрілу, як запеклих ворогів народу. Останні слова державного обвинувачення викликають бурхливі оплески трудящих.

Після промов обoronців тт. Стеблини та Коган суд надав останнє слово підсудним.

Шайкевич. – Тут, на суді, наші злочини стали ясними, наша вина безсумнівною. Так, ми вороги народу. Я особисто зізнався в тяжких злочинах, які я скоїв, зізнався не для того, щоб заслужити полегшення, а щоб стати перед судом обеззброєним. Я прошу суд звернути на це увагу. Прошу зважити, що мої злочини дуже й дуже тяжкі. Очолоючи контрреволюційну групу, я лише можу розраховувати на пом'якшення кари. Але мою вину чесною і важкою роботою, якщо суд залишить мені життя, я зможу спокутувати перед радянською державою і перед народом.

Падалка. – Я визнаю себе винним у належності до контрреволюційної організації, визнаю себе винним у шкідництві. Скоївши тяжкі злочини перед країною, я все таки прошу суд залишити мені життя, щоб я міг довести, що моє каяття правдиве.

Штангеєв. – Увесь сенс моїх злочинів я зрозумів тільки тут, на суді. Я став на контрреволюційний шлях і вступив у шкідницьку організацію під впливом Шайкевича, Радянська влада дала мені багато, а я відповідав чорною невдячністю на все те піклування і увагу, якими радянська влада і народ оточує спеціалістів. Прошу суд залишити мені життя, щоб я рештки моїх років міг віддати на спокутування моєї тяжкої вини.

Наместніков. – Опинившись під впливом ворогів народу в контрреволюційній зграї шкідників, я не мав мужності вчасно розкаятись, викрити себе і інших. Я був сліпою зброєю в руках шайкевичів і падалок. Я людина літня і мені дуже важко, що я під старість став ворогом народу, шкідливим. Якщо суд залишить мені життя, це надасть мені сили, щоб чесно працюючи, що милість радянської влади я заслужив.

***

Пізно ввечері після 10-годинної наради спеціальна колегія Найвищого суду УРСР ухвалила вирок у справі антирадянської шкідницько-диверсійної організації в Облбурякотресті. Головуючий т. Смоленський в присутності кількох сот трудящих у залі суду оголошує вирок. Найвищий суд вважає установленими усі дані попереднього і судового слідства щодо державних злочинів Шайкевича, Падалки, Штангеєва і Наместнікова. На підставі ст.ст. 54–7 та 54–11, санкції ст. 54–2 та закону від 2 жовтня 1937 року спеціальна колегія Найвищого суду оголосила Шайкевича, Падалку, Штангеєва і Наместнікова ворогами народу і засудила: Шайкевича, Падалку і Штангеєва – до найвищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього майна. Наместнікова засуджено на 20 років ув'язнення в таборах далеких місцевостей СРСР.

Трудящі Березанського району зустріли вирок Найвищого суду бурхливими оплесками. Читання вироку транслювалось в колгоспні клуби і хати колгоспників через 750 радіоточок.

З. Куций

Пролетарська Правда. – 1937. – 18 лист.

№ 133

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВИРОК У СПРАВІ ШКІДНИЦЬКОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ «ЗАГОТЗЕРНО»**

9 грудня 1937 р.

У ніч на 8 грудня Спеціальна колегія Найвищого суду УРСР під головуванням тов. Ф. В. Шумятського ухвалила вирок у справі антирадянської шкідницької зграї у системі «Заготзерно».

Суд установив, що у системі «Заготзерно» існувала контрреволюційна шкідницька організація правих, яка ставила собі за мету повалення Радянської влади в СРСР. Організація на Україні очолювалась Розенбергом – колишнім уповноваженим «Заготзерно» на Україні. Активними учасниками контрреволюційної зграї були підсудні Ізраїлевич, Ткачов, Полторацький, Кудінов, Чудновський.

Участь у контрреволюційній організації підсудного Мусатова суд визнав за недоведену. Далі у вироку перелічують жахливі злочини, зроблені учасниками шкідницької зграї, а також окремі факти шкідництва, заподіяні підсудними. Найвищий суд засудив Мусатова – до 5-ти років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки. Кудінова засуджено до 20 років, а Чудновського — до 25 років позбавлення волі з поразкою у правах кожного на 5 років після відбуття кари.

Обвинувачених Розенберга, Ізраїлевича, Ткачова і Полторацького засуджено до найвищої міри кари – розстрілу.

(РАТАУ)

Пролетарська Правда. – 1937. – 9 груд.

№ 134

ВІТАННЯ ЦК КП(б)У НКВС УРСР І. ЛЕПЛЕВСЬКОМУ

20 грудня 1937 р.

В день славного 20-летнего юбилея ЦК КП(б)У шлет пламенный большевистский привет зоркому стражу революции НКВД и всем его работникам.

Хвала и честь органам НКВД и его сталинскому наркому Н. И. Ежову, продолжателю славных традиций первого чекиста Феликса Дзержинского. Своей самоотверженной борьбой с врагами социализма, беспощадно разоблачая и уничтожая троцкистско-бухаринских и буржуазно-националистических агентов фашизма – НКВД обеспечивает победу строительства коммунизма, охраняет достижения советского народа.

ЦК КП(б)У шлет свой горячий большевистский привет чекистам Украины, разгромившим под руководством тов. Леплевского контрреволюционные правотроцкистские и националистические гнезда наемников фашизма. Этим вы обеспечили возможность дальнейших побед социализма в нашей республике, сделали более плодотворной и успешной работу КП(б)У и украинского народа по строительству украинской советской культуры. Да здравствует великая партия большевиков и ее вождь товарищ Сталин!

Да здравствует торжество коммунизма!

ЦК КП(б)У.

Красная Армия. – 1937. – 20 дек.

№ 135

ПРОТОКОЛ № 60 ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У

9 січня 1938 р.

Цілком таємно

Присутні:

В. о. секретарів обкому КП(б)У	– тт. Євтушенко, Костенко.
Члени Бюро обкому КП(б)У	– тт. Єгоров, Кухаркін.
Кандидати в члени Бюро обкому КП(б)У	– тт. Меерталь, Поминальний.

В. о. голови облвиконкому – тов. Курач.
Зас. голови облвиконкому – тов. Михайлов.
Зав. відділів обкому КП(б)У – тт. Блінов, Горелов.
– тов. Черепін.

I. Про начальника облЗУ.

тт. Євтушенко, Михайлов, Костенко, Меєрталь, Кухаркін, Курач.
тов. Черепін Т. К. присутній.

1. Зняти Геращенко П. Л. з роботи начальника облЗУ, вивести його зі складу членів Бюро та пленуму обкому КП(б)У і виключити з членів КП(б)У, як ворога народу.

Внести цю постанову на затвердження пленуму обкому КП(б)У.

2. Затвердити начальником облЗУ тов. Черепіна Т. К., увільнивши його від обов'язків першого секретаря Черкаського райкому КП(б)У.

Просити ЦК КП(б)У та ЦК ВКП(б) затвердити.

Запропонувати тов. Черепіну Т. К. приступити до роботи в облЗУ після повернення з сесії Верховної Ради СРСР.

3. Запропонувати Відділу керівних парторганів обкому КП(б)У підібрати кандидатуру на першого секретаря райкому КП(б)У протягом трьох днів.

II. Про тов. Поминального К. Д.,

тт. Євтушенко, Єгоров, Блінов, Меєрталь, Костенко.

тов. Поминальний К. Д. присутній. Увільнити тов. Поминального К. Д. зі складу кандидатів в члени Бюро обкому КП(б)У.

Внести цю постанову на затвердження чергового пленуму Обкому КП(б)У.

В.о. секретаря обкому КП(б)У

Д. Євтушенко.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 114, арк. 2.

Друкарський відбиток.

№ 136

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК ВКП(б)
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ДОДАТКОВОГО ЛІМІТУ НА РЕПРЕСІЇ

31 січня 1938 р.

№ 1157/48
31.1.1938 г.

Тов. Ежову – все;
Обкомам, крайкомам,
ЦК нацкомпартий –
соответственно.

Выписка из протокола № 57
заседания Политбюро ЦК от 31.1.1938 г.
Решение от 31.1.38 г.

18. Об антисоветских элементах.

а) Принять предложение НКВД СССР об утверждении дополнительного количества подлежащих репрессии бывших кулаков, уголовников и активно-го антисоветского элемента по следующим краям, областям и республикам:

1. Армянская ССР	– 1000 чел. по I-й категории и
	– 1000 чел. по II-й категории
2. Белорусская ССР	– 1500 чел. по I-й категории
3. Украинская ССР	– 6000 чел. по I-й категории
4. Грузинская ССР	– 1500 чел. – » –
5. Азербайджанская	– 2000 чел. – » –
6. Туркменская ССР	– 1000 чел. – » –
7. Киргизская ССР	– 500 чел. – » –
8. Таджикская ССР	– 1000 чел. – » – и
	– 500 чел. по II-й категории
9. Узбекская ССР	– 2000 чел. по I-й категории и
	– 500 чел. по II-й категории
10. ДВК	– 8000 чел. по I-й категории и
	– 2000 чел. по II-й категории
11. Читинская обл.	– 1500 чел. по I-й категории и
	– 500 чел. по II-й категории,
12. Бурят-Монголия	– 500 чел. по I-й категории
13. Иркутская обл.	– 3000 чел. по I-й категории и
	– 500 чел. по II-й категории
14. Красноярский край	– 1500 чел. по I-й категории и
	– 600 чел. по II-й категории
15. Новосибирская обл.	– 1000 чел. по I-й категории
16. Омская обл.	– 3000 чел. по I-й категории и
	– 2000 чел. по II-й категории

17. Алтайский край	– 2000 чел. по I-й категории и
	– 1000 чел. по II-й категории
18. Ленинградская обл.	– 3000 чел. по I-й категории
19. Карельская АССР	– 500 чел. по I-й категории
	– 200 чел. по II-й категории
20. Калининская обл.	– 1500 чел. по I-й категории и
	– 500 чел. по II-й категории
21. Московская обл.	– 4000 чел. по I-й категории
22. Свердловская обл.	– 2000 чел. по I-й категории

б) Предложить НКВД СССР всю операцию по указанным выше областям, краям и республикам закончить не позднее 15 марта 1938 года, а по ДВК не позднее 1-го апреля 1938 года.

в) В соответствии с настоящим постановлением продлить работу троек по рассмотрению дел на бывших кулаков, уголовников и антисоветских элементов в областях, краях и республиках, перечисленных в пункте «а».

Во всех остальных краях, областях и республиках работу троек закончить не позднее 15-го февраля 1938 года с тем, чтобы к этому сроку были закончены и рассмотрены все дела в пределах установленных для этих краев, областей и республик лимитов.

Секретарь ЦК.

Известия. – 1996. – 3 апр.

№ 137

3 ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК ВКП(б) ПРО ДОДАТКОВИЙ ЛІМІТ НА РЕПРЕСІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

17 лютого 1938 р.

тов. Фриновському

№ 1158/67

17 февраля 1938 г.

Выписка из протокола № 58
заседания Политбюро ЦК ВКП(б)

Решение от 17.ІІ.1938 г.

67. Вопрос НКВД.

Дополнительно разрешить НКВД Украины провести аресты кулацкого и прочего антисоветского элемента и рассмотреть их дела на тройках, увеличив лимит для НКВД УССР на тридцать тысяч.

Секретарь ЦК.

Известия. – 1996. – 3 апр.

**ДОПИТ Г. ГРИНЬКА НА СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ
«ПРАВОТРОЦЬКІСТСЬКОГО БЛОКУ» (ЗІ СКОРОЧЕНОЇ СТЕНОГРАМИ)***4 березня 1938 р.**

Головуючий Ульріх. Підсудний Гринько, ви підтверджуєте ті показання, які ви давали на попередньому слідстві?

Гринько. Підтверджую цілком і повністю.

Вишинський. Підсудний Гринько, розкажіть судові про свою злочинну діяльність.

Гринько. Для того, щоб був ясний той шлях, по якому я прийшов до вчинення величезного ланцюга злочинів проти Радянської влади і Батьківщини, до зради Батьківщині, повинен нагадати, що я ввійшов у Комуністичну партію в складі боротьбистів – української націоналістичної організації. Значне ядро з керівного складу боротьбистів – Шумський, Полоз, Блакитний, я – Гринько, Любченко і ін., – яке влилося в КП(б)У, зберегло, а потім і загострило свої буржуазно-націоналістичні позиції.

У 1925–26 році шумськізм, по суті справи, був програмою відриву України від СРСР, програмою буржуазно-націоналістичної реставрації на Україні. Вже тоді це була свого роду велика політична розвідка націоналістів, проба сил, вимога дискредитації російських міст на Україні, дискредитації російських кадрів і т. д. Шумськізм був розгромлений політично і підірваний організаційно.

Після розгрому цієї націоналістичної організації залишилися тільки її осколки. Але, приблизно, в 1929 році вже в Москві відродилася націоналістична організація в складі Шумського, мене, Полоза, Максимовича, Солодуба і ряду інших. Ця організація вже інакше підходила і до своєї програми, і до своєї тактики, ніж це було в перший період. У цей другий період українська націоналістична організація вже цілком стає на позиції правих у загально-політичних питаннях, тобто на позиції боротьби проти індустріалізації і колективізації. У цій боротьбі ми вже мали зв'язок з деякими колами однієї ворожої Радянському Союзові держави. Ці наші союзники допомагали нам. Для підтримки партизанської боротьби вони послали перекидання на Україну диверсантів, петлюрівських емісарів, зброї і т. д.

Вишинський. Ви особисто брали участь в організації перекидання зброї і ін.?

Гринько. Я був у курсі цих переговорів.

Вишинський. Керували цією ж справою?

Гринько. Керував.

Вишинський. Продовжуйте.

---

* Дата опублікування.

Гринько. Цей період закінчився на початку 1933 року в зв'язку з арештом майже всієї групи. Тоді не був заарештований один я. Але я не склав своєї націоналістичної зброї у своїй боротьбі проти Радянської влади. До цього періоду належить початок мого особистого зв'язку з фашистськими закордонними організаціями. Цей зв'язок був спрямований до встановлення контакту в цілях підготовки відторгнення України від СРСР і організації боротьби проти Радянської влади.

На початку 1935 р. мені від Любченка стало відомо про створення на Україні націонал-фашистської організації, яка поставила собі метою відторгнення України від СРСР і розраховувала на допомогу воєнної інтервенції з боку тих сил і елементів, з якими у мене в той час уже був персональний зв'язок. Націонал-фашистська організація ставила також своїм завданням з'єднання з «правотроцькістським блоком», який встановив зв'язок з військовими змовниками.

Коли мені стало відомо про цю організацію, я дав згоду на вступ до неї. На мене було покладене завдання встановлення зв'язку з «Правотроцькістським центром», з урядовими колами деяких ворожих Радянській владі держав і сприяння Любченкові в розгортанні цієї роботи на Україні.

Організація на той момент уже почала кристалізуватися, як націонал-соціалістська організація. Любченко розповідав мені про центр цієї організації на Україні, куди входили Любченко, Порайко та ін. Він розповідав, що в цьому центрі дискутувалося питання про характер партійної організації і про тип української держави. Зі слів Любченка, організація стала на шлях створення централізованої партії за типом націонал-соціалістської партії. У випадку успіху організація намічала створення буржуазної української держави за типом фашистської держави.

Як я виконав ті завдання, які були покладені на мене цією націонал-фашистською організацією?

По-перше, зв'язок з «Правотроцькістським центром». Зв'язок цей пішов у мене по такій лінії – Гамарник, Пятаков, Риков. Одночасно виконувалися зовнішньо-політичні завдання, оскільки і Пятаков, і Гамарник розповідали мені, що Троцький договорився з приводу компенсації за рахунок України за воєнну підтримку нашої боротьби проти Радянської влади.

Вишинський. Розкажіть про ваш зв'язок з Риковим, в чому він полягав?

Гринько. Полягав він у тому, що українська організація стала під команду «Правотроцькістського центру».

Вишинський. У чому це виявилось?

Гринько. Це виявилось, по-перше, в тому, що українська організація одержувала завдання від «Правотроцькістського центру». Я, як член цієї

організації, одержав завдання від Рикова. В 1935 р., на початку 1936 року, мною в основному були виконані ті завдання, які були на мене покладені українською організацією. Я встановив зв'язки з «Правотроцькістським центром». Через Крестінського встановив зв'язок з фашистськими колами однієї з іноземних держав.

Вишинський. Коли все це було?

Гринько. Кінець 1935 року, початок 1936 року.

Вишинський. А до 1935 року у вас особисто не було зв'язків з якими-небудь фашистськими колами?

Гринько. Були, з кінця 1932 року.

Вишинський. Підсудний Крестінський, ви чули цю частину показань?

Крестінський. Чув, але ні з якими фашистами я його не зв'язував, я його знайомив з діловими людьми.

Вишинський (звертаючись до Рикова). Ви підтверджуєте цю частину показань, де Гринько покликається на вас?

Риков. Так, у нас з ним було два побачення, одне наприкінці 1935 року, а друге на початку 1936 року.

Вишинський. Якого характеру були побачення?

Риков. Це були побачення членів нелегальної організації, які борються проти партії і радянського уряду.

Вишинський. Підсудний Гринько, розкажіть про терористичну діяльність.

Гринько. В цей період терористична робота була однією з основних зброй в загальному арсеналі боротьби проти Радянської влади.

Вишинський. Від кого ви про це дізналися?

Гринько. Від Рикова, Яковлева, Гамарника і Пятакова.

Вишинський. Підсудний Риков, ви підтверджуєте показання Гринька?

Риков. Підтверджую.

Вишинський (звертаючись до Гринька). Звідки прийшли ці терористичні постанови?

Гринько. Від Троцького. Я про це знав від Гамарника.

Вишинський. Розкажіть конкретно про факти підготовки терористичних актів, які вам особисто відомі.

Гринько. Ставилосся прямо питання про необхідність прибрати Єжова, як людину, найбільш небезпечну для змовників.

Вишинський. Що значить прибрати?

Гринько. Прибрати – це значить убити. Другий факт, який мені відомий і який належить до того ж періоду, це підготовка Бергавіновим з Голівпівнічмор-шляху терористичного акту проти Сталіна.

Одним з завдань, яке було покладене на мене «Правотроцькістським центром», була організація підривної роботи по Наркомфіну. Це завдання

«Правотроцькістського центру» було мені передане Риковим, при чому він підкреслив, що керівництво центру, він і Бухарін, надає великого значення розгортанню підривної роботи в Наркомфіні – зважаючи на ту особливу важливість і політичне значення, яке мають гроші. При цьому була дана бухарінська формула – ударити по радянському урядові радянським карбованцем. Це мені передав Риков і на цю тему ми говорили з Бухаріним. Треба сказати, що це завдання здавалось «Правотроцькістському центру» настільки серйозним, що Риков був у мене в Наркомфіні з цього приводу і ми разом з ним розробляли програму цих заходів.

Шкідницька робота повинна бути розгорнута по тих фінансових заходах, які зв'язані з широкими масами населення.

Наприклад, у податковій справі. Ті викривлення, які знайшли найбільш яскравий вираз у лепельській справі в Білорусії, були одною з частин цих підривних заходів. І якщо викриття лепельської справи не було повернуте гостро проти Наркомфіну в той період, то пояснюється це тим, що викривати цю справу їздив Яковлев, який у той момент відвів удар від Наркомфіну.

Велика підривна робота була проведена в галузі державного бюджету. Робота ця спрямовувалася до підриву бюджетної, фінансової дисципліни, до ослаблення фінансового контролю і тим самим до можливості використання державних коштів у центрі і на місцях для цілей змови. Вся ця робота здійснювалася мною за директивами, які були мені дані «Правотроцькістським центром».

«Правотроцькістським центром» була розроблена досить велика програма в галузі підриву капітального будівництва. В розробці програми брали участь Пятаков, здається, Бухарін і я. Ця програма була спрямована до того, щоб затримати темпи капітального будівництва, звужити масштаби капітального будівництва, повністю застосувати бухарінську теорію «вузьких місць» в капітальному будівництві.

Я брав участь також і в підривній роботі в галузі сільського господарства, здійснюючи шкідницькі фінансові заходи. Підривна робота в галузі сільського господарства «Правотроцькістським центром» ставилася як дуже важливе завдання.

Вишинський. Я хотів би уточнити кілька питань. По-перше, чи відомо вам, підсудний Гринько, про шкідницьку роботу «Правотроцькістського блоку» в галузі постачання населення предметами першої необхідності – хлібом і т. д.?

Гринько. «Правотроцькістський блок» здійснював досить велику підривну роботу в галузі товарообороту. По цій лінії я мав прямий зв'язок з Зеленським.

В галузі товарообороту Зеленський та інші шкідники в цій галузі, наприклад Болотін по Наркомвнугоргу, здійснювали підривну роботу, створювали товарний голод, товарні утруднення в країні. Це стосується як харчових, продовольчих товарів, так і товарів першої необхідності. Зеленський, за директивами «Правотроцькістського блоку» до недородних районів завозив велику масу товарів, а в урожайні райони надсилав товарів менше, що створювало затоварювання в одних районах і товарну нужду в інших.

Вишинський. Зеленський, ви чули цю частину показань Гринька? Як ви ставитеся до них?

Зеленський. Гринько говорить правильно.

Вишинський. Обвинувачений Риков, що ви скажете?

Риков. Я пригадую, що була розмова відносно повалення радянського уряду.

Вишинський. Ви визнаєте себе винним у шкідництві?

Риков. Так.

Вишинський. Тут Гринько говорив про військову групу зрадників – Тухачевського та інших, які були в свій час засуджені Найвищим судом. Ви підтверджуєте ту частину показань, яка стосується вас?

Риков. Я знав про військову групу Тухачевського.

Вишинський. Що ви знали?

Риков. Ця військова група була організована незалежно від блоку, незалежно від відтінків троцькісти, чи це бухарінці. Військова група ставила своєю метою насильницьке усунення уряду Союзу і, зокрема, брала участь у підготовці кремлівського перевороту.

Вишинський. Про це вам було відомо?

Риков. Так.

Вишинський. Підсудний Гринько, а з Бухаріним вам не доводилось говорити?

Гринько. З Бухаріним у мене була коротка розмова в Кремлі відносно принципальної основи підривних заходів у галузі фінансів, розмова – про негативне ставлення «Правотроцькістського блоку» до Франко-Радянського договору.

Вишинський. Бухарін не пояснював вам, чому він незадоволений Франко-Радянським договором?

Гринько. Щодо Франко-Радянського договору, то в «Правотроцькістському центрі» (у мене була розмова з Риковим, з Бухаріним) було досить широко розповсюджене негативне ставлення до Франко-Радянського договору, тому що Франко-Радянський договір був одним з тих етапів мирної політики Радянської влади, який усував або віддаляв сутичку з агресором, сутичку, на яку робив ставку «Правотроцькістський блок». Розторгнення Франко-Радянського договору в цілях розв'язування можливостей для агресора входило в програму «Правотроцькістського блоку».

Вишинський. Значить «Правотроцькістський блок» орієнтувався на війну?

Гринько. Так, на війну, на воєнну поразку Радянського Союзу і на сприяння агресорові в захопленні влади.

Пролетарська Правда. – 1938. – 4 берез.

№ 139

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ІХ ПЛЕНУМУ КИЇВСЬКИХ ОБКОМУ ТА МІСЬККОМУ КП(б)У

17 квітня 1938 р.

Присутні:

в. о. секретарів ЦК КП(б)У тт. Хрущов М. С, Бурмістенко М. О.

в. о. секретарів обкому КП(б)У тт. Євтушенко, Костенко.

Члени пленуму обкому КП(б)У: – тт. Басенко Г. І, Білоцерківський М. Ю., Білінов М. М., Григор'єв Й. Й., Дудін Ю. І., Жуков А. С, Жуков І. І., Ісаєв В. Г., Кухаркін О. Б., Ле Іван, Лісков М. Я., Луцаченко В. І., Мазуренко О. О., Мамчур С. І., Меєрталъ І. Ю., Мелешенко М. В., Николаєнко П. Т., Новіцький І. А., Палатченко К. М., Поминальний К. Д., Пронін О. О., Романова М. О., Семенов О. З., Семенюк А. А., Тимофієв К. Т., Федоров П. М., Цибаньова К. А., Честнейший Д. С.

Кандидати у члени пленуму обкому КП(б)У: –

Свирідов К. С, Бурдейний О. С, Гольденберг М. А.

Члени ревізійної комісії обкому КП(б)У: –

Андрєєв В. І., Радченко Ф. С.

Члени пленуму міському КП(б)У: –

Антипенко Н. А., Белоусов С. П., Заматон А. П., Значенко Л. П., Крижановський І. І., Костіков А. П., Крахмаленко П. А., Коломієць А. С, Мазуренко А. А., Подгурський М. М., Петрова П. І., Прокоф'єв І. П., Станкевич Д. І., Стародубова М. П., Табачнюк І. М., Тимко М. І., Шляхтенко М. К., Козачук І. П., Григорчук А. К., Дадико П. Я., Кіреєв В. В., Лукашевич П. І., Рязанцев А. В.

Кандидати у члени пленуму міському КП(б)У: –

тт. Волошкевич Г. Г., Вексклярський Я. С, Дворянський П. А., Кур'ята В. Н., Скрабовський В. П., Свіщов В. В., Чайковський А. Г.

Члени ревізійної комісії міському КП(б)У: –

тт. Васьковський Ф. Ф., Візерський К. К., Константинов Ф. Н., Монастирський С. Л., Полін Й. І., Фролов П. А., Шойхет П. Н.

Порядок денний:

I. Оргпитання.

1. Про тов. Євтушенко (тов. Хрущов)

В зв'язку з наявністю матеріалів про зв'язки т. Євтушенко з ворогами народу, зняти т. Євтушенко з роботи виконуючого обов'язки першого секретаря Київського обкому та міському КП(б)У і відкомандирувати його в розпорядження ЦК ВКП(б).

2. Про першого секретаря Київського обкому та міському КП(б)У.

Обрати виконуючим обов'язки першого секретаря обкому та міському КП(б)У тов. Хрущова М. С.

Обрати тов. Хрущова М. С. членом бюро Київського обкому та членом Бюро Київського міському КП(б)У.

В. о. секретаря обкому та міському КП(б)У

Хрущов.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 104, арк. 2.

Оригінал підписаний М. С. Хрущовим. Машинопис.

№ 140

**ВИПСКА З ПРОТОКОЛУ № 228 ЗАСІДАННЯ ТРІЙКИ УНКВС
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СПРАВІ № 92288 ПО ОБУХІВСЬКОМУ РАЙОНУ**

25 квітня 1938 року.

Слушали:

Дело № 92288 Киевской опергруппы (Обуховского РО НКВД) по обвинению:

1. Шевченко Дмитрий Данилович, 1899 г. р. уроженец и житель с. Триполье Обуховского района, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии, в грабежах и убийствах мирного населения.

2. Любименко Петр Иванович, 1898 г. р. уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

3. Филоненко Андрей Иванович, 1892 г. р. уроженец с. Триполье, житель г. Киева, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

4. Конько Сергей Иванович, 1898 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского района, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

5. Яковченко Михаил Константинович, 1893 г. р., уроженец г. Киева, житель с. Халепье Обуховского района, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

6. Мерниченко Кирилл Семенович, 1899 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского района, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

7. Волошин Петр Федорович, 1886 г. р., уроженец с. Обухов Киевской области, житель г. Киева, украинец. Исключен из ВКП(б). В прошлом выходец из партии анархистов.

8. Середа Андрей Ильич, 1888 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

9. Лемеха Василий Иванович, 1893 г. р., уроженец с. Украинка Обуховского р-на, житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

10. Нещерет Иван Яковлевич, 1897 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского района, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии. В 1920 году арестован органами ВЧК.

11. Кочубей Григорий Петрович, 1897 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участник Трипольской трагедии. Участвовал в расстреле красноармейцев, комсомольцев и в погромах мирного населения.

12. Колосан Кондрат Дмитриевич, 1896 г. р., уроженец с. Щербановка Обуховского р-на, житель с. Стайки Ржищевского р-на, украинец. В прошлом активный участник политбанды Зеленого.

Участвовал в боях против частей Красной Армии. В 1929 г. судим по ст. 54–10 к 3-м годам ИТЛ. В 1932 г. судим за контрреволюционную деятельность.

13. Янушенко Николай Семенович, 1899 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого.

14. Хапков Иосиф Тимофеевич, 1891 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского района, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии, а также в грабежах и убийствах мирного населения.

15. Марущенко Павел Николаевич, 1897 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В прошлом участвовал в банде Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии, в грабежах и убийствах мирного населения. В 1929 г. судим за контрреволюционную деятельность к 5-ти годам ИТЛ.

16. Демченко Михаил Самойлович, 1896 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец, из кулаков, кулака раскулаченного.

В прошлом активный участник банды Зеленого и боев против частей Красной Армии. В 1934 г. судим за невыполнение гособязательств к 2-м годам лишения свободы.

17. Джерело Роман Иванович, 1902 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского района, украинец.

18. Конько Феодосий Иванович, 1890 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

19. Коваленко Михаил Аверианович, 1882 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

20. Заворотний Алексей Ефимович, 1901 г. р., уроженец и жит. с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

21. Удод Прохор Карпович, 1906 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В 1927 г. судим за хулиганство к 1,5 годам лишения свободы.

22. Пустовой Григорий Павлович, 1878 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В 1931 г. судим к 3-м годам лишения свободы.

23. Демиденко Павел Васильевич, 1902 г. р., уроженец с. Веремья Обуховского р-на, житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец, исключен из ВКП(б).

24. Савицкий Петр Данилович, 1898 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец, из кулаков, кулака раскулаченного. В прошлом участник политбанды Зеленого.

25. Джерело Михаил Иванович, 1906 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец.

26. Заворотний Федор Нестерович, 1902 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец.

27. Федоренко Харитон Степанович, 1900 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В 1922 г. содержался под стражей по подозрению в совершении вооруженного ограбления.

28. Пупченко Остап Самсонович, 1892 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В 1934 г. судим по ст. ст. 99 и 100 за злоупотребление.

29. Павельченко Андрей Ефремович, 1882 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом участник банды Зеленого.

Участвовал в боях против частей Красной Армии. В 1929 г. судим к 10-ти годам высылки за к-р деятельность.

30. Филоненко Иосиф Михайлович, 1894 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского района, украинец.

31. Рудик Семен Петрович, 1901 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии. В 1936 г. судим по ст. 75 УК.

32. Рудик Григорий Наумович, 1893 г. р., уроженец и житель хут. Рудики Обуховского р-на, украинец.

33. Плюта Василий Николаевич, 1885 г. р., уроженец с. Триполье Обуховского р-на, житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. В 1931 г. судим по ст. 58 ч. II-я.

34. Терпило Николай Нечипорович, 1903 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. Поддерживает тесную связь с репрессированными родственниками органами НКВД за участие в к-р повстанческой организации.

35. Рудик Григорий Игнатович, 1907 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В 1924 г. судим по ст. 70 УК УССР.

36. Виленко Яков Григорьевич, 1891 г. р., уроженец с. Триполье Обуховского р-на, житель г. Киева, украинец.

37. Заброда Дмитрий Сидорович, 1909 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец.

38. Грищенко Семен Васильевич, 1900 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

39. Игнатенко Дмитрий Степанович, 1886 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. В прошлом участник политбанды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

40. Заброда Максим Сидорович, 1890 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец.

41. Стрилец Илья Михайлович, 1898 г. р., уроженец и житель с. Щербановка Обуховского р-на, украинец. Исключен из ВКП(б). В прошлом активный участник петлюровской армии и банды Зеленого.

42. Лукашенко Даниил Лукич, 1900 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец, из кулаков. В прошлом активный участник банды Зеленого. В 1922 г. судим за кражу.

43. Шеремет Петр Гаврилович, 1899 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник политбанды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

44. Заброда Марк Андреевич, 1887 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого и боев против частей Красной Армии.

45. Лященко Лаврентий Иванович, 1903 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец.

46. Тукаленко Сергей Минович, 1892 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

47. Коваленко Иван Федорович, 1900 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

48. Шевченко Тимофей Денисович, 1894 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом участник политбанды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии, а также участвовал в расстреле красноармейцев и комсомольцев в Трипольской трагедии.

49. Лященко Павел Иванович, 1899 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии, в грабежах и убийствах мирного населения.

50. Тулуман Николай Тимофеевич, 1897 г. р. уроженец с. Шпола Шполянського р-на, житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец, сын кулака.

51. Бойко Гаврил Антонович, 1888 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

52. Кочубей Алексей Прохорович, 1909 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец.

53. Лукашенко Алексей Иосифович, 1897 г. р., уроженец и житель с. Халепье Обуховского р-на, украинец. В прошлом активный участник банды Зеленого. Участвовал в боях против частей Красной Армии.

54. Плюта Иосиф Федорович, 1911 г. р., уроженец и житель с. Триполье Обуховского р-на, украинец.

Постановили:

1. Шевченко Дмитрий Данилович,
2. Любименко Петр Иванович,
3. Филоненко Андрей Иванович,
4. Конько Сергей Иванович,
5. Яковченко Михаил Константинович,
6. Мерниченко Кирилл Семенович,

7. Волошин Петр Федорович,
8. Середа Андрей Ильич,
9. Лемеха Василий Иванович,
10. Нещерет Иван Яковлевич,
11. Кочубей Григорий Петрович,
12. Колосан Кондрат Дмитриевич,
13. Янушенко Николай Семенович,
14. Хапков Иосиф Тимофеевич,
15. Марущенко Павел Николаевич,
16. Демченко Михаил Самойлович,
17. Джерело Роман Иванович,
18. Конько Федосий Иванович,
19. Коваленко Михаил Аверианович,
20. Заворотний Алексей Ефимович,
21. Удод Прохор Карлович,
22. Пустовой Григорий Павлович,
23. Демиденко Павел Васильевич,
24. Савицкий Петр Данилович,
25. Джерело Михаил Иванович,
26. Заворотний Федор Нестерович,
27. Федоренко Харитон Степанович,
28. Пупченко Остап Самсонович,
29. Павельченко Андрей Ефимович,
30. Филоненко Иосиф Михайлович,
31. Рудик Семен Петрович,
32. Рудик Григорий Наумович,
33. Плюта Василий Николаевич,
34. Терпило Николай Нечипорович,
35. Рудик Григорий Игнатович,
36. Виленко Яков Григорьевич,
37. Заброта Дмитрий Сидорович,
38. Грищенко Семен Васильевич,
39. Игнатенко Дмитрий Степанович,
40. Заброта Максим Сидорович,
41. Стрилец Илья Михайлович,
42. Лукашенко Даниил Лукич,
43. Шеремет Петр Гаврилович,
44. Заброта Марк Андреевич,
45. Ляшенко Лаврентий Иванович,

46. Тукаленко Сергей Минович,
47. Коваленко Иван Федорович,
48. Шевченко Тимофей Денисович,
49. Лященко Павел Иванович,
50. Тулуман Николай Тимофеевич,
51. Бойко Гаврил Антонович,
52. Кочубей Алексей Прохорович,
53. Лукашенко Алексей Иосифовича – расстрелять. Лично принадлежащее им имущество – конфисковать.
54. Плюта Иосиф Федорович – заключить в ИТЛ на десять лет, считая срок с 4 апреля 1938 г. *

С подлинным верно:

Секретарь Тройки УНКВД
Киевской области

(Альтзицер)

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40232, Т. П. арк. 228–233.
Завірена копія. Машинопис.

№ 141

З РЕЗОЛЮЦІЇ ІV КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ КП(б)У ПРО РОБОТУ З КАДРАМИ

5 червня 1938 р.

...За отчетный период Киевская областная парторганизация выдвинула на руководящую работу на различных участках социалистического строительства новые тысячи партийных и непартийных большевиков. Верные своему народу, любящие его, как любит товарищ Сталин, безгранично преданные большевицкой партии и великому Сталину, упорно овладевают большевизмом, сталинским стилем руководства, – прекрасные кадры молодых руководителей и организаторов способствовали достижению новых успехов на фронте промышленности, сельского хозяйства и культуры.

Проводя огромную работу по разоблачению и разгрому вражеского охвоты, Киевская областная партийная организация допустила в то же время грубые политические ошибки. Партийная организация не разоблачила вовремя подлейшей фашистской банды Кудрявцева и др., творивших гнусные преступления против партии и народа; разваливавших организационно-

---

* Всі ці жертви терору реабілітовані постановою Президії Київського обласного суду 8 травня 1957 р.

партийную и массово-политическую работу, пытавшихся загасить революционную бдительность партийных и беспартийных масс и стремившихся расставить свою агентуру в различных звеньях партийного и советского аппарата. Пробравшись к руководству Киевской областной партийной организацией, подлые враги Кудрявцев, Евтушенко и их ставленики сеяли недоверие в рядах парторганизации и, провоцируя огульные исключения честных коммунистов из партии, издевались над рядовыми коммунистами, пытались перебить большевицкие кадры.

В результате этой провокационной работы почти на половину общего состава киевской городской парторганизации были организованы и поданы политически компрометирующие заявления – в большинстве своем ложные, провокационные. Без оснований было распущено 70 партийных комитетов, чем по существу было выражено политическое недоверие 70 партийным организациям. В Киевском и Белоцерковском районах в 1937 году с провокационной враждебной целью была исключена из партии одна пятая часть общего состава парторганизации.

Обком, горком и отдельные райкомы партии и первичные парторганизации крайне легкомысленно, бездушно бюрократически относились к судьбам отдельных членов партии, исключали честных коммунистов из партии без проверки провокационных и клеветнических заявлений, допускали даже заочное исключение многих честных коммунистов и объявляли их врагами народа. IV областная партконференция отмечает, что даже после исторического Январского пленума ЦК ВКП(б), бывшие руководители областного комитета партии, горкома и отдельных райкомов КП(б)У (например, Белоцерковского райкома, Петровского райкома г. Киева) тормозили выполнение указаний пленума ЦК о необходимости быстрого и решительного исправления допущенных ошибок. Отдельные же члены бюро обкома и работники обкома (Костенко, Кухаркин, Меерталь, Блинов, Мирненко) молчаливо соглашались с преступными действиями Евтушенко и его приспешниками. В результате – заявления коммунистов обком и райкомы о неправильном исключении их из партии разбирались крайне медленно. В то же самое время обком, горком и отдельные райкомы восстанавливали в партии в отдельных случаях сомнительных людей и явных врагов партии, которые через несколько дней после восстановления в партии были разоблачены органами НКВС.

Не прислушавшись к голосу рядовых коммунистов, игнорируя их сигналы, обком партии навязывал отдельным низовым партийным организациям негодных, обанкротившихся руководителей, как это имело место в отношении бывшего секретаря Белоцерковского райкома КП(б)У Честнейшего, который был снят лишь после вмешательства ЦК КП(б)У.

Партийная конференция особо отмечает серьезные политические ошибки Партколлегии КПК по Киевской области, выразившиеся в том, что поступающие от коммунистов заявления разбирались крайне медленно; большинство заявлений, обсуждавшихся на заседании Партколлегии, предварительно не проверялись со всей необходимой тщательностью. В результате – отдельные лица, восстановленные партколлекгией в правах членов партии, разоблачались в последствии органами НКВД, как враги народа. Партийная коллегия мало прислушивалась к мнению первичных и районных парторганов; многие апелляции разбирались без вызова представителя райкома или первичной парторганизации.

Киевская областная парторганизация стала на путь решительного выполнения постановлений Январского пленума ЦК ВКП(б) и исправления указанных выше ошибок лишь после вмешательства ЦК ВКП(б) и лично товарища Сталина, после прихода к руководству большевиками Украины и, в частности, киевской партийной организации – верного соратника великого вождя народов товарища Сталина – Никиты Сергеевича Хрущева...

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 101, арк. 20–22.
Стенограма конференції. Машинопис.

№ 142
**ІЗ ЗВІТНОЇ ДОПОВІДІ М. ХРУЩОВА ПРО РОБОТУ ЦК КП(б)У
XIV З'ІЗДУ КП(б)У**

13 червня 1938 р.

...Этот год для советской страны был особенный. Уничтожая врагов народа, очищая партийный и государственный аппарат, очищая ряды Красной Армии, мы добились еще большего укрепления нашего государства, еще большего укрепления рядов Коммунистической партии, повысили боеспособность страны социализма и тем самым ослабили силы наших врагов. Уничтожая врагов народа, мы нанесли удар польской, немецкой, японской и другим разведкам, равный выиграну большой войны.

Враги народа в звериной ненависти к народу вели подлую подрывную работу, пытались оторгнуть свободную Советскую Украину от великого Советского Союза и отдать ее на растерзание польским панам и немецким баронам...

Они все делали для того, чтобы разорять наше хозяйство и ослаблять нашу обороноспособность, вредить на всех участках промышленности, подрывать, ломать, портить машины, отравлять людей. Это всем вам хорошо известно из жизни областных и районных партийных организаций.

Товарищи! Некоторым кажется, что врагов народа много, но если посмотрим мы на нашу страну, на нашу партию, на наши кадры, то врагов небольшая кучка и они представляют из себя ничтожество. Враги бессильны против народа, народ стоит горой за партию, за Советскую власть.

Товарищи! Я уверен, глубоко убежден, что мы под руководством партии, под руководством ЦК ВКП(б), под руководством товарища Сталина (Бурные аплодисменты) добьем вражеские силы и уничтожим вражеские гнезда.

Товарищи! Мы врагов в основном разбили, но у нас остались еще вражеские корешки и было бы совершенно неправильно и вредно думать, что уже все сделано. Нам нельзя самоуспокаиваться, нам необходимо и дальше всемерно повышать бдительность, классовую настороженность к вражеским проискам. Мы должны быть бдительны, должны быть всегда готовы к бою, готовы к тому, чтобы беспощадно громить шпионов и предателей. И мы их разгромим и добьем до конца (Бурные аплодисменты).

С помощью ЦК ВКП(б) и лично товарища Сталина, с помощью всего украинского народа, мы почистили, очищаем и будем очищать украинскую землю от врагов народа.

После приезда Николая Ивановича Ежова на Украину, с приходом тов. Успенского в Наркомат внутренних дел УССР начался на Украине настоящий разгром вражеских гнезд. И я думаю, что с помощью всех трудящихся мы очистим украинскую землю от всех предателей и изменников. (Аплодисменты)...

...Об исключенных из КП(б)У.

С IV-1937 года по V-1938 года исключено из партии 16511 членов и кандидатов КП(б)У – 5,8% к составу парторганизации Украины.

За II-е полугодие 1937 года исключено из партии 11270 человек 75,5% к составу исключенных за 1937 г.

Процент исключенных по отдельным парторганизациям: Молдавской – 16,3%, Кам.-Подольской – 12,2%, Житомирской – 12%, Винницкой – 11%, Черниговской – 7,0%, Киевской – 7,7%. В отдельных райпарторганизациях: Чернявской (Молдавия) – 30,9%, Красноокнянской (Молдавия) – 28,8%, Белоцерковской (Киевская обл.) – 22%.

Как была проведена работа по восстановлению в партии и каково у нас положение с рассмотрением апелляций?

Восстановлено с I.IV.1937 г. по IV.1938 г. – 4627 чел., в том числе с января по май 1938 г. – 3135 чел.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 548, арк. 2–4, 77–78.

Оригінал. Машинопис.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
№ 12 ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ НАЦІОНАЛЬНИХ ШКІЛ***11 липня 1938 р.*

83. Про реалізацію постанови Оргбюро ЦК ВКП(б)
від 24.1–1938 року в справі реорганізації національних шкіл
тг. Довгошея, Черепін.

Вороги народу – буржуазні націоналісти, що орудували в органах народної освіти, насаджували особі національні школи (німецькі, польські, чеські), перетворюючи їх у вогнища буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей.

Насаджування цих шкіл завдало великої шкоди справі правильного навчання і виховання дітей, позбавляло цих дітей можливості одержувати освіту, відмежовувало їх від радянського життя.

В Київській області існує: 15 особих національних шкіл, з них – 8 польських, 5 німецьких і 2 чеських; польський відділ при Київському педінституті, чеський відділ при Київській педшколі і асирійські класи при 59 школі у м. Києві.

Особі національні школи, особі національні відділи і класи, штучно насажені ворогами, не мають необхідного контингенту учнів. Так, Олевська школа Розважівського району з польською мовою викладання має лише 3 класи з 31 учнем.

Гостомельська школа має всього 15 учнів; викладання всіх предметів ведеться на українській мові, а на польській мові викладається лише географія. Школи з німецькою мовою викладання мають в класах від 4 до 14 учнів; одна школа з чеською мовою викладання нараховує 28 учнів: 1-й клас – 7 учнів, 2-й клас – 8 учнів, 3-й клас – 5 учнів, 4-й клас – 8 учнів і т. ін.

Бюро Обкому КП(б)У постановляє:

1. Реорганізувати в українські радянські школи звичайного типу слідує особі національні школи:

польські: – Верховіську початкову, Дубівську неповно-середню школи Розважівського району та Шулещьку початкову Жашківського району;

німецькі: – Ульяновську початкову, Садко-Строївську неповно-середню школи Макарівського району та Омелянівську початкову школу району ім. Кагановича;

чеську – Мануїльську школу Розважівського району.

2. Реорганізувати і перевести учнів до найближче розташованих шкіл з українською та російською мовою викладання такі особі національні школи:

польські: – Гостомельську початкову школу Київського району, Кодрянську неповно-середню школу Макарівського району та Олівську початкову школу Розважівського району;

німецьку – Осиківську школу Бишівського району.

3. Реорганізувати особі національні школи м. Києва: польські неповно-середні № 114, № 11; німецьку неповно-середню № 24;

чеську початкову № 23; асірійські класи при 59 школі і розмістити учнів у найближчих російських або українських школах міста.

Польський відділ мовно-літературного і історичного факультетів при Київському педінституті і чеський відділ при Київській педшколі реорганізувати в українські відділи відповідних курсів та факультетів.

4. Приміщення шкіл, що звільняються, передати в розпорядження шкіл цих же населених пунктів.

Зобов'язати секретарів райкомів КП(б)У провести роз'яснювальну роботу з цього питання в селах області і в м. Києві, де буде провадитись реорганізація особих національних шкіл, особих національних класів і відділів у звичайних російських школах, відділи і класи.

Секретар обкому КП(б)У

Черепін.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 182, арк. 12.

Друкарський відбиток.

№ 144

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У № 17 ПРО АТЕСТАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ

23 липня 1938 р.

80. Про атестацію учителів по Київській області.

т.т. Довгошея, Співак.

З числа 20 313 учителів, що підлягали атестації по Київській області, рішеннями атестаційних комісій надано звання учителя – 7669 чоловік; тимчасово допущено до роботи в школі – 11 549 чол.; позбавлено права вчителювати – 644 чол.; неатестовано з різних причин (хворість, відпуск) – 457 чол.

Від 242 учителів надійшли скарги про невірні рішення атестаційних комісій. Після розгляду цих скарг – 197 чол. надано звання учителів та допущено до тимчасової роботи в школі.

Бюро обкому КП(б)У постановляє:

1. Прийняти до відому заяву завідувача Облнаросвіти тов. Козюри та завідувача Міськнаросвіти тов. Лінійчука, що ними передано до Наркомосвіти всі справи учителів, яким надано звання учителя.

2. Зобов'язати Облнаросвіту та Міськнаросвіту протягом вересня місяця закінчити атестацію 457 учителів, які не проходили атестації з різних причин.

3. Зважаючи на велику кількість учителів, тимчасово допущених до учительської роботи (з 20 313–11 549), вважати за необхідне виборково перевірити правильність рішень атестаційних комісій про тимчасове допущення учителів до роботи.

4. Зобов'язати завідувачів Облнаросвіти та Міськнаросвіти забезпечити навчання учителів, тимчасово допущених до роботи, з тим, щоб вони набули освіти у відзначений Урядом строк, а тих учителів, які не мають відповідної освіти й не навчаються, – замінити кваліфікованими учителями.

5. Зобов'язати Облнаросвіту та Обком спілки робітників середніх шкіл зайнятися питанням висування учителів, рекомендованих атестаційними комісіями.

Секретар обкому КП(б)У

Черепін.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 187, арк. 16.

Друкарський відбиток.

№ 145

**ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У № 18–26 оп.
ПРО СПРАВУ ЕСПЕР М. Я.**

5 серпня 1938 р.

Слухали: Справа Еспер М. Я.

Ухвалили:

Постановою Володарського райкому КП(б)У від 23–26.IX.37 року, Еспер Мільда Яновна, рік народження 1902, латишка, робітниця, член партії з 1919 року, з партії виключена.

Виключити з партії Еспер М. Я., як ворога народу, заарештовану органами НКВС.

Підписи:

Черепіна, Белоусова, З. Сердюка
(решта нерозбірливі)

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 190, арк. 260.

Оригінал. Машинопис.

№ 146
ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У № 18–41 оп.
ПРО СПРАВУ ЯНІВСЬКОГО С. Ф.

8 серпня 1938 р.

Слухали: Справа Янівського С. Ф.

Ухвалили:

Постановою районних зборів Володарської парторганізації від 26.IX. 1937 р., Янівський Сельвестер Францович, народження 1890 р., поляк, робітник, член партії з 1928 року, партквиток № 0710675, з партії виключений, як ворог народу.

Виключити з партії Янівського С. Ф., як ворога народу, заарештованого органами НКВС.

Підписи:

Черепіна, Белоусова, З. Сердюка
(решта нерозбірливі).

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 190, арк. 275.

Оригінал. Машинопис.

№ 147
ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У № 18–49 оп.
ПРО СПРАВУ ШЕВЧЕКА І. Г.

8 серпня 1938 р.

Слухали: Справа Шевчека І. Г.

Ухвалили:

Постановою Чорнобильського райкому КП(б)У від 3.IX.1937 р., Шевчек І. Г., рік народження 1894, словак, робітник, член партії з 1931 р., партквиток № 0714413, з партії виключений, як ворог народу.

Виключити з партії Шевчека І. Г., як ворога народу, заарештованого органами НКВС.

Підписи:

Черепіна, Белоусова, З. Сердюка.
(решта нерозбірливі).

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 190, арк. 283.

Оригінал. Машинопис.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У № 32
ПРО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ ЦК ВКП(б) ВІД 4 БЕРЕЗНЯ 1938 Р.
ПРО ЗАМІНУ ПАРТДОКУМЕНТІВ, ПІДПИСАНИХ ОСОБАМИ,
ЩО ВИЯВИЛИСЯ ВОРОГАМИ НАРОДУ**

29 серпня 1938 р.

Присутні: члени Бюро обкому КП(б)У –
тт. Сердюк, Співак, Черепін, Хрущов;
зав. та заст. зав. відділів обкому КП(б)У –
тт. Кобзін, Білоус;
В. о. голови облвиконкому – т. Старченко.

4. Про виконання постанови ЦК ВКП(б) від 4 березня 1938 р. про зміну партдокументів, підписаних особами, що оказались ворогами народу.

1. Запропонувати секретарям райкомів КП(б)У: Ленінського, Сталінського, Петровського, Жовтневого, Кіровського, Молотовського, Кагановичського, Дарницького, Залізничного, Бабанського, Білоцерківського, Богуславського, Броварського, В. Половецького, Гребінківського, Димерського, Жашківського, Звенигородського, Канівського, Корсунського, району ім. Кагановича, Ладиженського, Миронівського, Обухівського, Олександрійського, Переяславського, району ім. Петровського, Підвищого, Розважівського, Сквирського, Київського, Смілянського, Ставищанського, Таращанського, Уманського, Христинівського, Черкаського й Шполянського, в яких обмін партдокументів проводили особи, що виявлені, як вороги народу, не пізніше 10 вересня розпочати роботу по заміні партдокументів у членів райпарторганізацій.

2. Зобов'язати всіх секретарів райкомів КП(б)У не пізніше 5.IX.1938 року подати до обкому КП(б)У заявки про потрібну кількість партдокументів для заміни підписаних особами, що оказались ворогами народу.

3. Зобов'язати ВКПО обкому КП(б)У провести інструктаж секретарям райкомів КП(б)У по питаннях, зв'язаних з заміною партдокументів та взяти цю роботу під повсякденний нагляд, практично допомагаючи райкомам КП(б)У в її проведенні.

4. Надати право підпису і видачі замінюємих партдокументів: третьому секретарю Київського обкому КП(б)У тов. Співаку; другим секретарям райкомів КП(б)У: – Сталінського – тов. Григоровичу, Кіровського – тов. Степанову, Петровського – тов. Волошкевичу, Жовтневого – тов. Федорову, Кагановичського – тов. Кліменко, Дарницького – тов. Кісломеду, Молотовського –

тов. Літвінову, Залізничного – тов. Гіделаху, Черкаського – тов. Коровіну, Жашківського – тов. Барановській і третьому секретарю Ленінського райкому КП(б)У м. Києва тов. Козаренко.

Секретар обкому КП(б)У

М. Хрущов.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 213, арк. 1 зв.

Друкарський відбиток.

№ 149

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК ВКП(б)
ПРО УТВОРЕННЯ ОСОБЛИВИХ ТРІЙОК
ДЛЯ РОЗГЛЯДУ СЛІДЧИХ СПРАВ ЗААРЕШТОВАНИХ
У КОНТРЕВОЛЮЦІЙНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ КОНТИНГЕНТАХ**

15 вересня 1938 р.

№ П64/22

15 сентября 1938 г.

Т.т. Ежову, Вишинскому,
Обкомам, крайкомам,
ЦК нацкомпартий

Выписка из протокола № 64 заседания Политбюро ЦК ВКП(б)
от 15 сентября 1938 г.

Решение от 15.IX.38 г.

22. Вопрос НКВД.

1. Принять предложение НКВД о передаче оставшихся нерассмотренных следственных дел на арестованных по контрреволюционным национальным контингентам согласно приказов НКВД СССР №№ 00485, 00439 и 00593 1937 года и №№ 302 и 326 1938 года на рассмотрение Особых троек на местах.

2. Особые тройки образуются в составе: первого секретаря обкома, крайкома ВКП(б) или ЦК нацкомпартий, начальника соответствующего Управления НКВД и прокурора области, края, республики.

В Украинской и Казахской ССР и в Дальневосточном крае Особые тройки создаются по областям.

3. Особые тройки рассматривают дела в отношении лиц, арестованных только до 1 августа 1938 года и заканчивают работу в 2-х месячный срок.

4. Дела на всех лиц, указанных национальных контрреволюционных контингентов, арестованных после 1-го августа 1938 года, направлять для

рассмотрения в соответствующие судебные инстанции по подсудности (военные трибуналы, линейные и областные суды, Военную коллегия Верховного суда), а также на Особое совещание при НКВД СССР.

5. Представить право Особым тройкам выносить приговора в соответствии с приказом НКВД СССР № 00485 от 25-го августа 1937 года по первой и второй категориям, а также возвращать дела на следствие и выносить решения об освобождении обвиняемых из-под стражи, если в делах нет достаточных материалов для осуждения обвиняемых.

6. Решения Особых троек по первой категории приводятся в исполнение немедленно.

Секретарь ЦК

И. Сталин

Известия. – 1996. – 3 апр.

№ 150

ТЕЛЕГРАМА Й. СТАЛІНА СЕКРЕТАРЯМ ОБКОМІВ, КРАЙКОМІВ, ЦК НАЦКОМПАРТІЙ, НАРКОМАМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, НАЧАЛЬНИКАМ УПРАВЛІНЬ НКВС ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ ДО ЗААРЕШТОВАНИХ

10 січня 1939 р.

ЦК ВКП(б) разъясняет, что применение физического воздействия в практике НКВД было допущено с 1937 г. с разрешения ЦК ВКП(б)... Известно, что все буржуазные разведки применяют физическое воздействие в отношении представителей социалистического пролетариата и притом применяют его в самых безобразных формах. Спрашивается, почему социалистическая разведка должна быть более гуманна в отношении заядлых агентов буржуазии, заклятых врагов рабочего класса и колхозников. ЦК ВКП(б) считает, что метод физического воздействия должен обязательно применяться и впредь, в виде исключения, в отношении явных и неразоружившихся врагов народа, как совершенно правильный и целесообразный метод.

Реабилитация.

Политические процессы 30–50-х годов. – С. 40–41.

№ 151

ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У ПРО С. КОСІОРА

14 лютого 1939 р.

Слухали: Справа Косіора С. В.

Ухвалили:

Косіор Станіслав Вікентієвич, рік народження 1889, поляк, робітник, член партії з 1907 року, партквиток № 0000009.

Постановою бюро Молотовського райкому КП(б)У від 3–4 жовтня 1938 року та Миськкому КП(б)У від 24 січня 1939 року Косіор С. В. з партії виключений, як ворог народу.

Косіора С. В., як ворога народу, з партії виключити.

Секретар обкому КП(б)У

З. Сердюк

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 321, арк. 172.

Друкарський відбиток.

№ 152

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
№ 112 ПРО СПРАВУ СЕМІДИ С. А. і САВЧЕНКОВОЇ У. В.**

7 березня 1939 р.

II. Справа Семіди С. А. і Савченкової У. В.

тт. Садовничий, Ренський, Дрожін, Зубрев, Довгошея, Сердюк.

Семіда С. А. і Савченкова У. В. присутні.

Бюро обкому КП(б)У 3.1.1939 року, розглянувши заяву Савченкової У. В. про обвинувачення у ворожому керівництві секретарів Переяславського райкому КП(б)У Кривошея, Михайлова та комуністів Проніна, Шатилюка, Варакова і Шмідта, встановило, що заява Савченкової була видумана, наклепницька.

Після роз'яснення цієї постанови на райпартзборах Переяславського району Савченкова продовжувала писати безпідставні, наклепницькі заяви на цих же комуністів, організувавши групу незадоволених своїм положенням в районі людей, з якими проводила нараду й добилася, що з цієї групи член партії Семіда написав аналогічну заяву до ЦК ВКП(б) під чужим прізвищем, називаючи секретарів райкому КП(б)У Кривошею, Михайлова та комуністів Проніна, Шатилюка, Варакова, Шмідта та Гапочку ворогами і бандитами.

Перевіркою вдруге встановлено, що заяви Савченкової та Семіди є наклепницькі.

Бюро обкому КП(б)У постановляє:

1. За наклепницькі заяви подані на керівників райкому КП(б)У

тт. Кривошею, Михайлова та на комуністів тт. Проніна, Шатилюка, Варакова та Шмідта, називаючи їх ворогами народу, за антипартийну групування – Савченкову У. В. з лав партії виключити.

2. Семіду С. А. за безпідставні, наклепницькі заяви та за анонімний лист на ім'я товариша Сталіна за чужим прізвиськом «Замбержицький», в якому він обвинувачує членів партії тт. Кривошею, Михайлова, Шатилюка, Проніна, Шмідта та Гапочку, як ворогів народу та за антипартийну групування – з партії виключити.

3. Відмінити постанову Бюро обкому КП(б)У від 19 грудня 1938 року про затвердження Семіди С. А. парторгом ЦК КП(б)У при Іванківському ліспромгоспі.

Просити ЦК КП(б)У та ЦК ВКП(б) затвердити.

4. Доручити облпрокуратурі притягти до судової відповідальності Савченкову У. В. та Семіду С. А., як наклепників.

5. Просити ПК КПК при ЦК ВКП(б) по Україні переглянути постанову про поновлення в партії Пікулика.

Секретар обкому КП(б)У

З. Сердюк.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 340, арк. 7.

Друкарський відбиток.

№ 153

ЛИСТ УВ'ЯЗНЕНОГО Д. В. КОНОВАЛОВА – КОЛИШНЬОГО ОХОРОНЦЯ П. П. ЛЮБЧЕНКА ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ СРСР, ГОЛОВНІЙ ВОЄННІЙ ПРОКУРАТУРІ І НАРКОМУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ СРСР Л. П. БЕРІЇ ПРО ТЕ, ЯК КАТУЮТЬ НА ДОПИТАХ СЛІДЧІ НКВС УРСР

29 червня 1939 р.

Прокурору СССР

Главная военная прокуратура

Народному комиссару внутренних дел СССР

т. Берия

Заключенного Коновалова Дмитрия Васильевича,

осужденного Особым совещанием НКВД СССР

как социально опасный элемент к 3 годам

лишения свободы

Заявление

В поисках большевистской правды, после тяжелых переживаний последствий провокации, незаконных методов следствия работников НКВД УССР, в

результате которых я был морально и физически в состоянии депрессии и до сих пор не могу понять, почему враги-проходимцы, пробравшиеся в органы НКВД УССР, так нагло и подло действовали и почему, несмотря на очевидность этой неправды, провокации, инспирации и грубо незаконных методов следствия не пресекали это и потворствовали всему этому, в следствие чего враги-проходимцы, выслуживающиеся карьеристы так незаконно действовали.

Даже сейчас, по истечении 1 года и 10 месяцев, я не могу без содрогания вспомнить «допроса» меня, устройства «очной ставки» в результате чего у меня поломали локтевую кость левой руки; я 10 дней не мог встать с постели и вынужден был подписывать угодные «следствию» бессмысленные протоколы.

30-го августа 1937 года в день самоубийства «врага народа» Любченко П. П. я был арестован НКВД УССР. Не зная о самоубийстве Любченко и его жены, меня после ареста в течение 1 месяца и 13 дней все заставляли подать «заявление» на имя наркома НКВД УССР Леплевского, просить его сохранить мне жизнь, как предателю и давать «показания» о том, что Любченко является руководителем украинской националистической организации.

Я был чрезвычайно потрясен своим арестом, никаких фактов участия или руководства Любченко в контрреволюционной организации я не знал. Работая в 1-ом отделе НКВД УССР честно и добросовестно, Любченко я знал как охраняемого объекта, точно так же и он меня, как работника отдела охраны, никогда с ним никаких разговоров не вел и естественно, что если бы мне что-либо стало известно о фактах контрреволюционной деятельности Любченко я бы немедленно, как чекист, реагировал бы на это.

Не буду описывать моих страданий в связи с этими «допросами», домогательствами следователя-работника 4-го отдела НКВД – Сараева.

Тяжело было, будучи безукоризненно честным чекистом, вытирать все плевки, которыми меня оплевывали, и вытирать всю грязь, все помои, которые на меня выливали, называя меня разными именами, и оскорбительней всего то, что прикалывали к рукаву фашистскую свастику, всячески принуждали к даче «заявления» «показаний» по указанию следователя Сараева и зам. начальника 4-го отдела Перцова.

26 сентября следователь Сараев и с ним работники 4-го отдела: Перцов, Борисов, Артемьев, Чичикало, Казаченко и другие (двух фамилий не помню), избивая меня до бессознания и отливая водой, требовали дачи показаний о моей контрреволюционной деятельности.

Не добившись показаний, я в тяжелом состоянии был направлен в тюрьму. Через 1 месяц и 10 дней подобных мучений, меня вызвали для «очной ставки» с сестрой жены Любченко, Анной Круппеник.

«Очная ставка» была произведена. Представьте себе эту сцену: 22-х лет-

няя девушка, студентка, запуганная в истерическом состоянии, возле нее 5 человек следователей успокаивающих ее для того, чтобы можно было провести эту «очную ставку».

Принужденная следователем Крупеник дала на «очной ставке» «показания», что она накануне моего ареста рассказывала мне, что Любченко является руководителем контрреволюционной националистической организации, что членом этой организации состоит ее сестра и что Любченко должны арестовать. Когда я начал задавать ей вопросы по поводу этого, она ответила: «Вы работник НКВД и обо всем этом должны были знать».

Однако ни мои вопросы, ни мои и ее ответы следователем Сараевым не были записаны, а были произвольно записаны в редакции, необходимой следствию. После этого меня вывели и заставили подписать протокол А. Крупеник, а затем завели меня и на мой отказ подписывать протокол принудили... с палками подписывать его.

Через 2 дня вечером меня снова вызвали на допрос, продержали 8 часов стоя. В 5 часов утра следователь Сараев написал произвольный протокол допроса в виде вопросов и ответов, а затем преподнес его мне для подписи.

Я отказался подписывать состряпанный Сараевым протокол, тогда последний начал меня избивать, и когда я стал обороняться, в комнату вбежали сотрудники: Перцов, Грозный, Борисов и Артемьев. Свалив меня на пол, они стали избивать меня и, подтащив к столу, заставили подписать протокол.

На этом указанные лица, имея видимо директиву Леплевского, не успокоились и дав мне около часу передышку, завели в специально оборудованную, изолированную комнату, куда пришли сотрудники Перцов, Сараев, Грозный, Борисов, Артемьев, Перкин, за ними Чичикало П. Г. (тот самый, что обвинялся по делу молдавских сотрудников НКВД, см. газету «Коммунист» ЦК КП(б)У от 30.12.1938 г.) и специальный сотрудник для этих поручений Казаченко.

Когда меня завели в эту комнату, следователь Сараев заявил, что здесь мне будет устроена очная ставка с женой Любченко (которая еще 30-го августа покончила с собой), которая якобы показала, что я по ее поручению должен был осуществить террор и убить... Леплевского.

Даже будучи в тяжелом угнетенном состоянии, я улыбнулся по поводу этой дикой, глупой, позорной инспирации, потерявших всякий рассудок выслуживающихся карьеристов и подхалимов. Однако вместо ожидаемой «очной ставки» в указанной комнате меня после рукоприкладства свалили на стол и начали избивать, приговаривая: «Вот тебе ездить на правительственных машинах, вот тебе пропуск на демонстрации» и т. д.

Во время этих зверских побоев следователь Сараев докладывал наркому Леплевскому о состоянии допроса, что уже состояние допроса 3-ей степени и

все-таки я показания не даю, поэтому нарком распорядился «избивать до смерти и получить показания о терроре».

Во время этого «допроса» мне переломили локтевую кость левой руки и после этого меня втащили в кабинет Сараева (окровавленного, черного как чугун), и под бессмысленную диктовку Сараева и Грозного мною был подписан протокол о посещении 19 августа дачи Любченко, где якобы жена Любченко рассказывала мне о руководстве П. Любченко подпольной организацией, в которую входит и она (и спрашивала) не думают ли органы НКВД арестовать (Любченко) и других.

Состояние мое было таково, что мне безразлично было, что подписывать, веру в справедливость я потерял, мне казалось, что стены произвола я не пробью и, будучи внесен в комнату, объявил смертельную голодовку, которую я продержал 11 дней, то есть до дня моего вывоза в Москву.

От содержащегося со мной в камере арестованного инженера Днепроовского пароходства Нефедова Н. Г. я узнал о самоубийстве Любченко, о чем до этого не знал, тогда я понял всю гнусность провокации, которую затеяли в отношении меня Леплевский и его прихвостни, которым очевидно нужны были мои «признания» для оправдания собственной бездеятельности и неоперативности.

Во время хода этого следствия мною через администрацию тюрьмы было подано 10-ть заявлений по поводу следствия, и все эти заявления в моем присутствии следователь Сараев 14 октября разорвал и еще больше глумился надо мной за дачу заявлений на имя наркома.

О моем тяжелом состоянии после указанных «допросов» может подтвердить начальник внутренней тюрьмы НКВД УССР т. Нагорный Иван Григорьевич, комендант НКВД УССР т. Шашков Александр Григорьевич, инженер Днепроовского пароходства Нефедов Николай Георгиевич.

22 октября я был вывезен в Москву, где обо всем написал на имя наркома внутренних дел СССР, а затем 30.12.1937 г. был вызван к зам. наркома СССР т. Фриновскому, где в присутствии зам. прокурора Союза т. Роговского, зам. председателя Верховного суда т. Ульриха давал объяснения по существу моего дела и хода «следствия».

Казалось, что после этого объективно разберут мое дело и будет положен конец гнуснейшей провокации. Я был весь в ожидании правосудия и большевистской правды, но хотя прокуратура и разбиралась в провокации по моему делу, однако не хотела, или просто не хватало решимости разбить цель провокации до конца и вследствие чего было принято половинчатое решение, которое по сути являлось потворством провокаций и оставления безнаказанным тех действий, грубых искривлений, которые проводились по моему делу.

Мое дело было поставлено на Особое совещание и 16 февраля решением Особого совещания похоронена моя честь, моя преданность Родине. Я был осужден как социально-опасный элемент к 3 годам лишения свободы.

Я спрашиваю – в чем моя социальная опасность? Почему меня до конца не реабилитировали? Почему, будучи честным чекистом, ничем, нигде и никогда не запятненным, я вдруг оказался социально-опасным элементом?

Я работаю в органах НКВД с 1924 года, ничем не был запятнен, за работу в органах неоднократно награждался, сам я батрак и сын батрака. Тяжело мне и тяжело моей семье, которую буквально указанные прихвостни из НКВД УССР ограбили. По какому праву они выбросили мою семью из моей собственной квартиры, забрали мое и их имущество? Почему и за что такие страдания, такая несправедливость? Почему такое попустительство, такое беззаконие? Почему, разобравшись в провокации, были приняты только полумеры?

Прошу мое дело поставить на пересмотр, исправить допущенную ошибку, реабилитировать меня и виновных в провокации привлечь к ответственности. О результатах прошу сообщить.

29.VI.39 г.

(Д. Коновалов)

подпись

Оригиналы направлены в адресат 2-м отделом ГВК НКВД

19.VII.39 г. при № К-4844818

(подпись неразборчива)

Подлинник в НП 12130-37 г.

Верно: Военный прокурор ГВП

полковник юстиции (Подпись неразборчива) 17.01.56 г.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014, арк. 196–199.

Завірена копія. Машинопис.

№ 154

З РЕЗОЛЮЦІЇ VI КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ КП(б)У

8–10 березня 1940 р.*

За рік, тобто з березня 1939 року по березень 1940 року Київська обласна парторганізація висунула на керівну роботу 16 000 молодих, відданих справі Леніна–Сталіна партійних і непартійних більшовиків, і прийняла в члени і кандидати ВКП(б) понад 38 000 чоловік.

ДАКО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 404, арк. 9–10, 35.

Матеріали конференції. Завірена копія. Машинопис.

---

* Дати роботи конференції. На бюлетенях при обранні делегатів на XV з'їзді КП(б)У були приписки: «Жизнь готов отдать за нашего Великого Сталина!», «Голосую, а если потребуется, отдам и жизнь за Сталина, за партию большевиков!», «За тебе, батьку, й життя своє віддам!» та ін.

№ 155
З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(б)У
ПРО ЗАКРИТТЯ ЦЕРКОВ

10 травня 1941 р.

222-оп. Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Іванків Бориспольського району Київської області.

224-оп. Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Селичівка Баришівського району Київської області.

227-оп. Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Житні Гори Рокитянського району Київської області.

228-оп. Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Розаліївці Узинського району Київської області.

238-оп. Прийняти пропозицію Президії Верховної Ради УРСР про закриття церкви в селі Сулимівці Баришівського району Київської області [32].

Секретар ЦК КП(б)У

М. Бурмістенко

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 645, арк. 70–71, 74.

Оригінал. Машинопис.

№ 156
З ВИСТУПУ Й. СТАЛІНА ПРО КІНОПОВІСТЬ О. П. ДОВЖЕНКА
«УКРАЇНА В ОГНІ»

31 січня 1944 р.

Тов. Довженко написав кіноповість під назвою «Україна в огні».

У цій кіноповісті, м'яко кажучи, ревізується ленінізм, ревізується політика нашої партії з основних, корінних питань. Кіноповість Довженка, що містить дуже грубі помилки антиленінського характеру, — це відвертий випад проти політики партії...

Насамперед дуже дивно те, що в кіноповісті Довженка «Україна в огні», яка мала б показати повне торжество ленінізму, під прапором якого Червона Армія успішно визволяє нині Україну від німецьких загарбників, нема жодного слова про нашого вчителя великого Леніна.

І це не випадково.

Не випадково це тому, що Довженко ревізує політику і критикує роботу партії по розгрому класових ворогів радянського народу. А як відомо, цю роботу було проведено партією в дусі ленінізму, в цілковитій злагоді з безсмертним ученням Леніна...

Довженко насмілюється далі критикувати політику і практичні заходи більшовицької партії і радянського уряду, спрямовані на підготовку радянського народу, Червоної Армії і нашої держави до нинішньої війни...

«Броня тонка» – цей вислів повторюється в кіноповісті Довженка кілька разів. Він – цей вислів – придуманий Довженком для того, щоб сказати: «Радянська держава не підготувилася для війни і радянський народ виявився беззбройним»...

У своїй кіноповісті Довженко критикує політику партії в галузі колгоспного будівництва. Він зображує справу так, нібито колгоспний лад убив у людях людську гідність і почуття національної гордості, послабив силу і стійкість радянського народу...

Довженко не розуміє і не хоче зрозуміти, що тільки колгоспи посправжньому розкріпачили радянську жінку. Радянська жінка відчула себе справжньою господинею, вільним, повноправним громадянином соціалістичної держави завдяки колгоспам. Трудодень, над яким збиткується Довженко, дав змогу жінці стати справжньою людиною. Завдяки трудодневі колгоспниця перестала бути економічно залежною від сім'ї, від чоловіка. Заробляючи велику кількість трудоднів, колгоспниця стала економічно самостійною людиною. Це і є справжня емансипація жінки, а не базікання про емансипацію, яким так запопадливо займалися й займаються буржуазні політики.

Далі, націоналістична поволока настільки затьмарила свідомість Довженка, що він перестав бачити ту для всіх очевидну величезну виховну роботу, яку провела наша партія в народі для розвитку його політичної самосвідомості і підвищення його культури...

Словами ворога, німецького офіцера, Довженко так оцінює радянський народ: «Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивовижно! Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова «нація» остався тільки прикметник. У них немає вічних істин»... Зводить наклеп Довженко і на партійний радянський актив і командні кадри Червоної Армії, показуючи їх кар'єристами, шкурниками й тупими людьми, відірваними від народу...

Довженко говорить, що після визволення загарбаної німцями радянської землі у нас «не буде вже, напевно, ні вчителів, ні техніків, ні агрономів. Витопче війна. Одні тільки слідчі та судді залишаться. Та здорові як ведмеді, та напрактиковані повернуться»...

Довженко у своїй кіноповісті виступає проти воєнної політики радянського уряду, зводить наклепи на наші кадри, критикує основи радянського ладу і колгоспи – він критикує також основні положення ленінської теорії. Довженко пише: «Усіх же вчили, щоб тихі були та су-

мирні... Всі добивалися боягузтва, не бийся, не заперечуй! Одна була зброя – писання доносів один на одного, трясця його матері нехай! Та ні бога тобі, ні чорта – все тече, все змінюється. От і потекли. А судді попереду»...

Неприпустимою і неприйнятною для радянських людей є відверто націоналістична ідеологія, явно виражена в кіноповісті Довженка.

Так, Довженко пише: «Пам'ятайте, на яких би фронтах ми сьогодні не билися, куди б нас не послав Сталін – на північ, на південь, на захід, на всі чотири сторони світу, – ми б'ємося за Україну! Ось вона димує перед нами, в пожежах, наша мучениця, рідна земля!»

Ми б'ємося за те, чому нема ціни в світі, – за Україну!

– За Україну! – тихо зітхнули бійці.

– За Україну! – за чесний український народ! За один єдиний сорокамільйонний народ, який не знайшов собі в століттях Європи людського життя на своїй землі. За народ, розтерзаний, розщеплений».

Його кіноповість є антирадянською, яскравим виявом націоналізму, вузької національної обмеженості.

Кіноповість Довженка «Україна в огні» – платформа вузького, обмеженого українського націоналізму, ворожого ленінізму, ворожого політиці нашої партії та інтересам українського і всього радянського народу...

Літературна Україна. – 1990. – 5 лип.

№ 157

ПАСПОРТ-ХАРАКТЕРИСТИКА КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

13 листопада 1944 р.*

КИЇВСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ НКГБ УРСР

Совершенно секретно

Экземпляр № 1

«Утверждаю»

Начальник УНКГБ по Киевской области

Полковник государст. безопасности

п/п /БОНДАРЕНКО/

13.XI.1944 года

1. ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ

В 1931 году, согласно решения Правительства о реорганизации округов, была создана Киевская Область с количеством районов – 54.

---

* Дата складання документа.

В последующие годы, в соответствии с указами Правительства часть районов отошла в другие области и на первое октября 1944 года Киевская область имеет 53 административных районных центра и девять районов в самом городе Киеве.

Территория Киевской области занимает 40 683 кв. километра и граничит с областями: Житомирской, Винницкой, Одесской, Кировоградской, Полтавской, Черниговской и БССР.

Поверхность Киевской Области представляет собой часть западной возвышенности СССР, простирающейся с северо-запада на юго-восток, переходящей в Полесский склон – Полесье и склон к северо-востоку, круто обрывающийся к долине реки Днепр.

В своей северной части область изрезана рядом рек, из них главные: Днепр, Припять, Десна. Последние две являются основными притоками Днепра. Днепр, Припять и Десна служат основными водными путями хозяйственно-экономической связи не только с областями УССР но имеют общесоюзное значение.

Добывающая промышленность Киевской области разделяется на предприятия бурого угля, торфодобывающие, добычи минералов для строительства и силикатно-керамической промышленности.

До Великой Отечественной войны валовая продукция добывающей промышленности Киевской Области в ценах 1926–27 г.г. составляла 13 278 000 рублей. После изгнания с территории Киевской Области немецко-фашистских захватчиков все предприятия добывающей промышленности восстанавливаются а отдельные из них уже вступили в строй.

КРАТКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Гор. Киев в дореволюционное время являлся черносотенным городом – был насыщен кулачеством, помещиками, дворянской аристократии, духовенством (30 000 попов и монахов, 45 000 дворян и 50 000 купцов).

В гор. Киеве берут начало руководящие центры монархических союзов «истинно-русского народа» и «двухглавого орла» – являющихся опорой самодержавия.

Большую роль в жизни города играло местное духовенство Киево-Печерской лавры, являвшейся на протяжении многих лет местом паломничества, рассадником религиозного фанатизма. В гор. Киеве насчитывалось 130 церквей и молитвенных домов.

Еще в дореволюционное время Киев являлся центром украинских националистов, особенно ожививших свою националистическую деятельность с началом революции.

В 1917 году в Киеве было организовано контрреволюционное украинское националистическое правительство – Центральная Рада.

В 1919 году, в результате захвата Киева деникинцами, здесь значительно активизировались монархические элементы.

Наиболее активные контрреволюционные формирования в Киеве были вскрыты и ликвидированы в период 1921–32–34 г.г. («Украинская козачья рада», «СВУ» и «ОУН»).

В 1923 году, в Киеве вскрыт и ликвидирован Всероссийский Съезд сионистов, в 1924 году – съезд еврейской социал демократической молодежи.

Киев будучи насыщен мелко-буржуазным элементом, крупными ремесленниками и кустарями, особенно в швейной и обувной промышленности, представлял благоприятную почву для контрреволюционных, главным образом, право-троцкистских формирований среди этого контингента.

В 1927 году, был нанесен оперативный удар по контрреволюционным троцкистским кадрам и в последующем вскрыт и ликвидирован «Украинский троцкистский центр» и другие к/р троцкистские организации.

Районы Киевской Области в годы гражданской войны были поражены украинским контрреволюционным повстанчеством – политбандитизмом.

Основными пунктами концентрации антисоветских формирований на Киевщине в годы гражданской войны были города: Умань, Черкассы, Белая Церковь, Смела, Звенигородка, Сквир, Тараща, Обухов и ряд других районов.

Из этих пунктов происходят руководители бандитских формирований петлюровского, буржуазно-националистического направления а именно: Тютюнник /Звенигородка/, Зеленый /Обухов/, Пороховский /Умань/, Яковлев и Кушнир /Черкассы/, Либорянский /Белая Церковь/.

В последующие годы после гражданской войны оставшиеся связи перечисленных выше руководителей контрреволюционного повстанческого движения составляли основную базу Украинского Контрреволюционного подполья, а также агентуры немецких, польских и других разведывательных органов.

На Уманьщине бывшим петлюровским офицером – польским агентом Карась-Галинским по заданию польско-петлюровской разведки была заложена контрреволюционная организация.

На Белоцерковщине в 1931–32 г.г. была вскрыта и ликвидирована повстанческая организация заложённая польско-петлюровской разведкой.

Районы бывшего Черкасского округа были засорены большим количеством участников банды Григорьева, Холодноярского восстания, продолжавших свою антисоветскую деятельность до последних лет.

На ряду с засоренностью районов Киевской Области петлюровско-бандитскими элементами, сохранилась значительная часть близких родственных и деловых связей активных украинских националистов, эмигрировавших в свое время за кордон и систематически проводивших антисоветскую работу против нас. Действенность этого показало начало Великой Отечественной войны.

Районы прилегающие непосредственно к Киеву – Бровары, Васильков, Обухов, Фастов в прошлом году были поражены бандитскими формированиями (Зеленый, Струк, Орлик и другие) где и поныне сохранилась значительная часть участников этих банд.

Полесская группа районов Киевской Области – Макаровский, Бородянский, Розважеский, им. Кагановича, Вышевский, Дымерский, Иванковский, Чернобыльский, на ряду с засоренностью петлюровско-бандитским элементом до Великой Отечественной войны имели в своем составе компактные группы немецкого и чешского населения, среди которого насчитывалось значительное количество бывших посетителей консульств и посольств, находившихся в гор. Киеве. Здесь же в период оккупации немецко-фашистскими войсками противник нашел полную поддержку в своих радениях и зверствах.

Агентурным, следственным и официальным путем установлено, что в гор. Киеве во время его оккупации немецко-фашистскими захватчиками дислоцировалось 33 военных учреждения во главе с их руководителями от обер-лейтенанта до генерал-фельдмаршала фон-Манштейна.

В гор. Киеве находилась – полиция безопасности и служба безопасности – «СД» /Гестапо/, во главе которого стоял командир «СС» оберштурбанфюрер Эрлингер.

В этом органе имелись отделы:

а) По борьбе с коммунистическим подпольем и разработка служащих радио и пропаганды.

б) По борьбе с украинскими националистами.

в) По борьбе с партизанами.

г) По делам сотрудников НКВД.

д) Креминальный отдел «СД» внутри которого были отделы: хозяйственный, следственный, агентурный и политический.

2. Украинская охранная полиция (возглавлял Кабайда).

3. Полиция порядка.

Все выше указанные карательные органы оккупантов имели значительную сеть контрразведывательной агентуры завербованной исключительно среди населения.

В гор. Киеве дислоцировались: Рейхскомиссариат, возглавлявшийся Эрихом Кохом.

Генерал. комиссариат Киевского губернского

Штадт комиссариат гор. Киева

Гебитскомиссариат

Биржа труда, Горуправа со своими отделами и 41 фирма в которых работали исключительно «фольксдойче» и украинцы.

В период немецкой оккупации гор. Киева немецкий контрразведывательный орган – полиция безопасности – «СД» проводит массовую вербовку секретной агентуры из числа управдомов и дворников с целью выявления среди населения патриотов Советской родины и борьбы с ними.

В Киеве также находился вербовочный пункт агентуры Штаба германской военной разведки – «Орион», возглавляемый Майероти (Мильчевским Антоном Ивановичем), осужденным в 1936 году Органами НКВД за шпионаж в пользу Германии к заключению ИТЛ и в последствии, по ходатайству германского консульства выдворенного за границу.

В период оккупации гор. Киева здесь существовал активный германский орган разведки и Контрразведки «абвернебеншталле Киев», непосредственно подчинявшийся «Абверштелле Украина», в свою очередь подчиненному центру германской разведки и Контрразведке на Восточном фронте – штабу «Валли». Этот орган выискивал функции контрразведывательного характера по вскрытию и ликвидации подпольных советских организаций и партизанских отрядов, применяя метод провокации.

«Абвернебенштелле Киев» проводил контрразведывательную работу на территории Киевской области имея свой периферийный орган дислоцировавшийся в гор. Белая Церковь, который организовывал контрразведывательную работу по гебитам (округам).

В гор. Киеве дислоцировалась 1-я Областная резидентура «Зондерштаба-Р», возглавляемая петлюровским эмигрантом – Полковником Петром Дьяченком. Функция этого органа заключалась в проведении контрреволюционной работы по ликвидации и разложения партизанских отрядов.

В гор. Киеве в 1943 году, функционировала Полтавская школа германской военной разведки, которая передислоцировалась в Киев в связи с наступательными действиями Красной Армии.

В Киеве также дислоцировалась школа германской контрразведки, подготавливавшая кадры агентуры для вскрытия партизанских отрядов, подпольных групп и обслуживания воинских соединений «РОА» («Русская освободительная армия»).

С осени 1942 года, по сентябрь 1943 года, в Киеве существовали две школы «Гитлеровской молодежи» с количеством до 570–600 учащихся. Состав учащихся школы был исключительно из детей «фольксдойче» и «рейхсдойче» в возрасте от 15 до 20 лет, из них 50 девушек. Летом 1943 года школы посетил Розенберг.

В сентябре 1943 года, учащиеся старших классов в количестве 60 человек, были вооружены и направлены в Переяслав-Хмельницкий район для борьбы с партизанскими отрядами.

В гор. Киеве существовала группа военно-экономической разведки восточного отдела штаба верховного командования вооруженными силами Германии («СКВ»). Данная группа занималась сбором сведений военно-экономического значения о Советском союзе, с целью осуществления оккупационной политики на захваченной территории. С этой целью группа использовала материалы получаемые от военнопленных Красной Армии и советских специалистов разных отраслей экономики.

В гор. Киеве и области выявлен ряд немецких агентов-пропагандистов, прошедших специальную подготовку на территории Германии в школе восточного министерства пропаганды и засланных на оккупированную территорию для восхваления жизни в гитлеровской Германии и склонения населения к оккупационному режиму, а также добровольному выезду на работу в Германию.

Выявлена бело-эмигрантская националистическая организация «НТСНП» («Национально трудовой союз нового поколения»), целью которой стояла борьба за самостоятельное русское монархическое государство. Создавал эту организацию в Киеве приехавший из за границы некто Ясирский, в прошлом дворянин проживал до 1929 года в Киеве, отец его в 1928 году был репрессирован за к/р деятельность а сам Ясирский в 1929 году бежал за границу, жил в Польше, Франции, Чехословакии и Германии, при отступлении немцев из Киева бежал с ними.

После освобождения территории Киевской Области от немецко-фашистских захватчиков выявлено часть бывших коммунистов и комсомольцев которые с первых дней оккупации стали на путь заискивания и выслуживания перед немцами, публично отрекались от всего советского, всячески расхваливая фашистов, их «культуру, мощь и непобедимость, называя немецкую армию «освободительницей украинского народа».

Из общего количества арестованных УНКГБ участников антисоветских организаций и групп агентов разведывательных и карательных органов немцев, их пособников, предателей и прочего антисоветского элемента, арестовано бывших коммунистов 62 человека и бывших комсомольцев 91 человек.

В начале 1944 года вскрыто и оперативно ликвидирована церковно-монархическая организация, существовавшая под видом так называемого «Ставрациального монастыря», во главе с руководителем Архимандритом Михаилом Костюк, именовавшим себя «патриархом всея Руси» и «самодержавцем Российским».

Эта организация проводила антисоветскую монашескую пропаганду среди прихожан, распространяла антисоветские клеветнические слухи пораженческого характера. Под видом монашествующих скрывались ряд лиц проводивших в период оккупации активную антисоветскую деятельность.

После оккупации Киевской области немецко-фашистскими войсками, здесь большую активность проявила «Организация Украинских Националистов». По заданию представителей центра ОУН из Западной Украины в гор. Киеве были созданы формирования националистической организации бандеровского направления. Данная антисоветская организация проводила активную националистическую работу среди украинского населения – распространяла листовки, литературу, имея свои типографии а также активно вербовала в ОУН новых членов.

Организация рассчитывала создать при помощи немцев «Велику Соборну Самостійну Україну», в соответствии с этим ставила перед собой задачу помогать оккупантам в борьбе против Красной Армии и уничтожении партийно-советского актива.

В гор. Киеве вскрыто и частично ликвидировано подполье ОУН бандеровского направления. Арестовано значительное количество активных националистов связанных с Киевским Краевым проводом ОУН. Была также вскрыта деятельность Киевского Краевого провода ОУН руководившего работой ОУН на так называемых «Восточных землях Украины». Руководитель Краевого провода ОУН «Петр Черный» был арестован вместе с группой участников ОУН связанных лично с ним.

Такие же организации выявлены и оперативно ликвидированы в ряде районов Киевской области.

В гор. Умани существовал крупный Окружной провод ОУН руководимый лицами приезжавшими из Западных областей Украины.

Деятельность Уманского Окружного провода ОУН распространяла свое организованное влияние на ОУНовскую сеть целого ряда соседних районов (Христиновка, Бабанка, Буки, Ладиженка, Тальное и Маньковка) где, в свою очередь существовали районные проводы ОУН.

Здесь же находились специальные представители с центра ОУН по организации «боевок» (банд УПА). При аресте членов ОУН вскрыт тайник, из которого изъято оружие, пишущие машинки и прочая подпольная техника. Только по одному гор. Умани выявлено 15 явочных квартир ОУНовцев.

В лесу Христиновского района, была выявлена банда УПА из восьми человек, из которых четыре человека были убиты в бою при ликвидации банды.

Установлено, что в гор. Шпола существовал районный «провод» ОУН, который входил в состав Звенигородского Окружного провода.

Здесь ОУНовцы распространяли националистическую литературу, обрабатывали в националистическом духе молодежь, вербуя новых участников.

В Богуславском районе вскрыт и частично ликвидирован районный «провод» ОУН бандеровского направления, ставивший перед собой задачу – вооруженным путем отторгнуть Украину от Советского Союза. Из арестованных по Богуславскому району ОУНовцев наиболее активными являются священнослужители Украинской автокефальной церкви.

Также вскрыты и ликвидированы организации Украинских националистов бандеровского направления в Васильковском, Таращанском, Гребенковском, Ставищенском, Уманском, Фастовском, Барышевском районах.

Умань, Черкассы, Белая Церковь, Звенигородка в период гражданской войны являлись центрами бандитизма, антисоветских националистических формирований. Здесь были так называемые «повстанкомы», связанные с генеральным штабом бывшей Польши, немецкой резидентурой, особенно на предприятиях сахарной промышленности заложенные в 1918 году.

В период оккупации этих городов немецко-фашистскими войсками в 1941–43 г.г. здесь же существовали окружные центры националистического подполья ОУН, распространявшие свое организационное влияние на ОУНовскую сеть целого ряда районов прилегающих к этим городам.

Во всех районах и городах Киевской Области вскрыты и разоблачены антисоветские группы карателей, палачей, представителей немецких ставленников и активных пособников немцев.

Во время оккупации Киева войсками противника здесь существовала украинская «Церковна Рада», в руководстве которой был поставлен махровый украинский националист, бывший полковник петлюровской армии – Рыбачук Т. Н.

Одновременно с существованием «Церковной Рады» была организована Киевская епархия автокефальной церкви, возглавляемая прибывшим из Западной Украины епископом Никонором и активным украинским националистом епископом Мстиславским.

Большинство священников данной церкви являются украинскими националистами, участниками ОУН. Они использовали амвон церкви для антисоветской националистической работы среди украинского населения.

Вскрыто и частично ликвидировано в Киеве и на территории Киевской Области, особенно в сельской местности, активные националисты из числа служителей Украинской автокефальной церкви.

Проведенной документацией установлено, что немецко-фашистские захватчики, оккупировав гор. Киев, приступили к массовому грабежу, насилию и уничтожению советских людей.

За время оккупации гор. Киева немцы вывезли в Германию почти все оборудование и материальные ценности.

При отступлении разрушили завод «Большевик», Кожевенный завод, Обувную фабрику, ТЭЦ, Электростанцию, Водонасосную станцию и Дарницкий железнодорожный узел, Киевский железнодорожный узел и вокзал. Взорваны все мосты через реку Днепр и другие.

Немцами взорваны и сожжены много культурно-просветительных учреждений, исторических памятников, жилых и служебных зданий, особенно в центральной части города. Сожжены Политехнический институт и основной корпус Университета, десятки тысяч колхозных построек и домов. Угнано в Германию сотни тысяч крупного и мелкого рогатого скота, свиней, птицы и др.

В Киево-Печерской Лавре ограблен и взорван Успенский собор и разрушена трапезная церковь.

Заняв город, немцы для размещения воинских частей, учреждений и фирм выселили жителей из многих зданий, кварталов и целых улиц, объявив их особой зоной, в которую вход населению был воспрещен. Нарушение запрета каралось расстрелом. Поводом к расстрелу советских граждан являлось малейшее нарушение немецких приказов.

Немецкие рабовладельцы насильственно угнали в Германию несколько десятков тысяч киевлян.

Немцами были арестованы тысячи коммунистов, комсомольцев, советских активистов и ни в чем не повинных мирных жителей.

Многочисленные факты и документы свидетельствуют о массовой гибели советских людей в тюрьмах гестапо.

Установлено, что только в гор. Киеве немецко-фашистскими оккупантами было по-зверски уничтожено свыше 100 000 ни в чем не повинных советских граждан, в том числе старики, женщины и дети.

Только по 34 районам области во время оккупации зверски замучено фашистами 78 819 советских граждан; отправлено в Германию на каторжные работы 121 062 человека цветущей молодежи.

Во время оккупации Киевской области немецко-фашистскими войсками здесь существовало несколько лагерей военнопленных. В лагере был установлен такой режим, в результате которого ежедневно умирали сотни человек. Кроме этого за малейшие проступки заключенных избивали до смерти или расстреливали.

Издевательствам и грабегам советских граждан со стороны оккупантов не было предела. Установлено, что в гор. Киеве в период его оккупации нем-

цы применяли «душегубки» для умерщвления советских людей. Только в одной больнице им. Павлова было умерщвлено «душегубкой» 485 человек.

Основные могилы расстрелянных советских граждан немецкими оккупантами в гор. Киеве – это «Бабий Яр» и Сырецкие лагеря.

Боясь ответственности за содеянные чудовищные преступления в августе 1943 года, по приказу Гитлера, в «Бабьем Яру» организовали сжигание трупов советских граждан, расстрелянных и замученных за два года оккупации гор. Киева.

В результате проведенных мероприятий УНКГБ по области выявлено и арестовано свыше 500 соучастников злодеяний немецких оккупантов, в том числе палачи и каратели.

2. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ДЕЛЕНИЕ

В Киевской области насчитывается 53 административных районных центра, кроме этого 9 административных районов в самом гор. Киеве.

Из общего количества административных районных центров в Киевской области имеется 16 городов. Из горсоветов, не входящих в состав районов – 5 (Киев, Умань, Белая Церковь, Черкассы и Смела).

В области имеется рабочих поселков городского типа 20; сельских исполкомов 1395.

По переписи населения 1939 года, в Киевской области насчитывалось – 3 560 709 человек.

По состоянию на 1-е октября 1944 года, население области составляет 2 420 554 человек, из них:

Городского населения 657 371.

Сельского населения 1 763 183 человек.

№ 158

ІЗ ЩОДЕННИКА О. П. ДОВЖЕНКА ПРО ВИСТУП Й. СТАЛІНА З ПРИВОДУ КІНОПОВІСТІ «УКРАЇНА В ОГНІ»

31 січня 1945 р.

...Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було привезено в Кремль. Там мене було порубано на шмаття і скривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й поталу на всіх зборищах. Все, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало й поганило мене. Я тримався рік і впав. Моє серце не витримало тягаря неправди й зла. Я народився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть великих якраз у момент їхньої милості.

Літературна Україна. – 1990. – 5 лип.

№ 159
ІНФОРМАЦІЇ КИЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ ОХОРОНИ
ЗДОРОВ'Я ОБКОМУ КП(б)У ПРО КІЛЬКІСТЬ ХВОРИХ ДИСТРОФІЄЮ
В ОБЛАСТІ З ГРУДНЯ 1946 р. ПО 1-е ТРАВНЯ 1947 р.

4 травня 1947 р.

Особая папка

Секретно

Секретарю Киевского обкома КП(б)У

ІНФОРМАЦІЯ
О ЗАБОЛЕВАНИЯХ ДИСТРОФИЕЙ В КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
ЗА ВРЕМЯ С ДЕКАБРЯ 1946 г. ПО 1-е МАЯ 1947 года

Первые заболевания дистрофией появились в декабре 1946 г. в Васильковском, Каневском и Кагарлыкском районах. За декабрь было зарегистрировано 76 больных дистрофией.

Все зарегистрированные в декабре больные дистрофией были госпитализированы в лечебных учреждениях, причем для этих лечебных учреждений Исполкомом Киевского Облсовета депутатов трудящихся были отпущены дополнительные продукты питания.

Начиная с января 1947 года, количество больных дистрофией начало нарастать большими темпами, а именно:

в январе было зарегистрировано		913
в феврале	— » —	16880
в марте	— » —	31478
в апреле	— » —	11673

А всего по Киевской области, начиная с декабря 1946 г. по 1-е мая 1947 г. было зарегистрировано 60 944 больных дистрофией.

Из общего количества зарегистрированных больных дистрофией подавляющее большинство, а именно 33 944 чел. больных относится к детям в возрасте от 4-х до 14-ти лет.

Для лечения больных дистрофией, в соответствии с решением Совета Министров УССР, ЦК КП(б)У, Исполкома Киевского Облсовета депутатов трудящихся и обкома КП(б)У, Облздравотдел развернул дополнительно в городах и городских поселках в лечебных учреждениях 2 100 коек; в детских яслях дополнительно — 750 коек; в сельских местностях дополнительно — 350 коек.

Кроме того, Ворзельский детский санаторий Киевского облздравотдела, в соответствии с решением Исполкома Киевского Облсовета депутатов трудящихся, заполняется исключительно детьми, больными дистрофией, которые доставляются из наиболее пораженных районов.

Для питания больных в лечебных учреждениях городского типа отпускается соответствующее количество продуктов питания, причем в мае продукты питания отпускаются по наличному количеству больных в лечебных учреждениях, а именно: для лечебных учреждений в городах и городских поселках отпущено на май 5 190 пайков. Хлеб для лечебных учреждений отпускается, в основном, по коммерческой цене.

Киевский Облздравотдел для добавочных коек отпустил соответствующее количество мягкого и твердого инвентаря, а также денежные средства на содержание этих дополнительных коек сроком до 1-го июня 1947 г. в сумме 4 643 900 руб.

За счет продовольственной ссуды во многих колхозах Киевской области открыты специальные столовые для питания больных, страдающих дистрофией.

За истекший период зарегистрировано – 250 смертных случаев от дистрофии.

За последнее время, в связи с принятыми мерами, количество больных дистрофией почти не увеличивается, а смертельные случаи почти полностью прекратились.

Зав. Киевским облздравотделом
заслуженный врач республики

Иванов

ДАКО, ф. 5, оп. 18, спр. 218, арк. 92–92 зв.
Оригінал. Машинопис.

№ 160

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРОКУРОРА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРОКУРОРУ
УРСР І КИЇВСЬКОМУ ОБКОМУ ПАРТІЇ ПРО ЛЮДОЇДСТВО
В с. ІВАНІВКА БОГУСЛАВСЬКОГО РАЙОНУ**

16 червня 1947 р.

Особая папка

Совершенно секретно
Прокурору Украинской ССР
Государственному советнику юстиции 2 класса
тов. Руденко
Секретарю Киевского обкома КП(б)У
тов. Сердюку

СПЕЦ. СООБЩЕНИЕ

8-го июня с. г. прокуратурой Богуславского района арестованы и привлечены к уголовной ответственности по ст. 56–17 УК УССР колхозницы села Ивановка Богуславского района Шаламай Ярина Марковна 1898 г. рождения и Шаламай Елизавета Матвеевна (дочь и мать), занимающиеся людоедством.

Произведенным обыском во дворе у Шаламай обнаружены были закопанные в землю 7 человеческих черепов, а в квартире 2 окровавленных пиджака и кавалерийский клинок со следами крови на лезвии.

Обвиняемые на допросе признались в том, что они приглашали к себе в дом на ночлег отдельных прохожих и ночью убивали их, нанося спящему человеку удар клинком по голове.

Труп убитого мать и дочь расчленили на части, затем сварили человеческое мясо и частично съедали его сами, частично продавали. Часть изъятых окровавленных вещей опознаны односельчанкой Хутько Меланьей, как принадлежащие ее 14-ти летней дочери, которая неизвестно куда исчезла. Обвиняемые рассказали, что они убили и съели эту девочку.

Дело по обв. Шаламай Я. М. и Шаламай Е. М. изъято из производства прокуратуры и, согласно имеющимся указаниям Прокуратуры УССР, передано по подследственности УМВД по Киевской области.

Об изложенном сообщаю Вам для сведения.

Прокурор Киевской области
Старший советник юстиции

В. Смоленский

ДАКО ф. 5, оп. 18, спр. 218, арк. 132.

Оригінал. Машинопис.

№ 161
ЛИСТ М. ХРУЩОВА Й. СТАЛІНУ [33]

Товарищу Сталину И. В.

17 лютого 1948 р.

Представленное нами предложение «О выселении из Украинской ССР лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный образ жизни» было рассмотрено в комиссии под председательством тов. Берия Л. П. и послано Вам в Бюро Совета Министров СССР на рассмотрение.

18 февраля мы в Киеве созываем республиканское совещание секретарей райкомов КП(б)У и председателей райисполкомов по вопросу подготовки и проведения весеннего сева.

Было бы очень хорошо, если бы внесенные предложения были рассмотрены и утверждены, мы смогли бы их получить и использовать наше совещание для проработки этого документа с секретарями райкомов КП(б)У с тем, чтобы лучше подготовиться к проведению этой работы.

Н. Хрущев

Д-9/9 № 1/20 Передано по «ВЧ»

М. С. Хрущов і Україна. – К., 1995. – С. 176–177.

**УКАЗ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СОЮЗУ РСР ПРО ВИСЕЛЕННЯ
З УКРАЇНСЬКОЇ РСР ОСІБ, ЯКІ ЗЛІСНО УХИЛЯЮТЬСЯ
ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ
ТА ВЕДУТЬ АНТИСУСПІЛЬНИЙ, ПАРАЗИТИЧНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ**

21 лютого 1948 р.

Не подлежит публикации

Колхозное крестьянство Украинской ССР честно трудится над восстановлением и развитием хозяйства, разрушенного немецкими захватчиками, добивается все больших успехов в деле подъема сельского хозяйства, укрепления колхозного строя, роста благосостояния трудящихся и усиления могущества нашей Родины. Однако имеются отдельные лица, которые, прикрываясь своим членством в колхозе и пользуясь льготами, установленными для колхозников, злостно уклоняются от честного труда, ведут антиобщественный, паразитический образ жизни и подрывают трудовую дисциплину в колхозах.

В целях пресечения и предупреждения преступной деятельности антиобщественных, паразитических элементов на селе Президиум Верховного Совета СССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Предоставить общим собраниям колхозников или общим собраниям крестьян села на территории Украинской ССР право выносить общественные приговоры о выселении из села лиц, которые упорно не желают честно трудиться, ведут антиобщественный, паразитический образ жизни, подрывают трудовую дисциплину в сельском хозяйстве и своим пребыванием в селе угрожают благосостоянию колхоза, колхозников и их безопасности.

2. Для вынесения общественного приговора о выселении лиц, упомянутых в статье 1 настоящего Указа, необходимо присутствие на общем собрании не менее двух третей общего числа членов колхоза или совершеннолетних крестьян села.

Общественный приговор принимается открытым голосованием, большинством не менее двух третей участников собрания.

3. Вынесенный общим собранием колхозников или крестьян села общественный приговор о выселении подлежит проверке исполнительного комитета районного Совета депутатов трудящихся. Исполнительный комитет районного Совета депутатов трудящихся, если найдет приговор правильным и обоснованным, представляет его на утверждение исполнительного комитета областного Совета депутатов трудящихся, решение которого является окончательным.

4. Лица, в отношении которых вынесены общественные приговоры о выселении, подлежат удалению сроком на восемь лет из пределов Украинской ССР в местности, перечень которых устанавливается Советом Министров СССР.

5. Лицо, выселенное по общественному приговору, по истечении пяти лет после выселения может возбудить ходатайство перед исполнительным комитетом областного Совета депутатов трудящихся, которым утвержден общественный приговор, о возвращении на прежнее место жительства.

Исполнительный комитет областного Совета депутатов трудящихся может удовлетворить такое ходатайство при наличии положительных отзывов о поведении и трудовой деятельности выселенного в месте поселения и с согласия общего собрания членов колхоза или крестьян села, вынесшего общественный приговор о выселении.

6. Поручить Совету Министров СССР издать постановление о порядке применения настоящего указа.

Председатель Президиума
Верховного Совета Союза ССР

Н. Шверник

Секретарь Президиума
Верховного Совета Союза ССР

А. Горкин

М. С. Хрущов і Україна. – К., 1995. – С. 177–178.

№ 163

**ЗВЕДЕННЯ ПРО ХІД ВИКОНАННЯ В УКРАЇНІ УКАЗУ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СОЮЗУ СРСР
ВІД 21 ЛЮТОГО 1948 Р.**

На 15 травня 1948 р.

Сов. секретно

415

№ п/п	Наименование областей	К-во колхозов	Проведено собраний		Приговорено к выселению лиц		Предупреждено лиц		Отменено приговоров райисполк.		Отменено приговоров облисполкомами	
			Было на 1.V	на 15.V	Было на 1.V	на 15.V	Было на 1.V	на 15.V	Было на 1.V	на 15.V	Было на 1.V	на 15.V
1.	Виницкая	1932	319	319	870	870	1879	1879	–	–	81	85
2.	Ворошиловградская	1006	148	185	129	144	293	511	2	2	8	11
3.	Днепропетровская	1683	149	188	346	347	486	643	2	2	4	8
4.	Житомирская	1913	141	163	359	356*	168	490	1	9	13	25
5.	Запорожская	1230	295	346	167	182	782	883	4	12	7	7
6.	Каменец-Подольская	1622	421	463	1908	2078	1820	2019	20	20	23	65
7.	Киевская	2345	197	197	495	495	1150	1150	16	19	10	28
8.	Кировоградская	1722	236	272	252	257	223	301	–	4	6	8
9.	Николаевская	958	52	60	73	83	193	193	1	1	1	1
10.	Одесская	2005	879	1212	688	740	2591	2739	9	9	9	18
11.	Полтавская	2460	215	252	182	192	345	390	–	2	7	17
12.	Сталинская	1110	834	665*	540	541	1284	1606	76	76	70	75
13.	Сумская	1593	418	н/дан.	636	н/дан.	1691	н/дан.	74	н/дан.	31	н/дан.
14.	Харьковская	2035	103	103	134	148	104	126	–	–	6	7
15.	Херсонская	897	48	52	138	111	306	754	2	4	12	12
16.	Черниговская	1889	375	420	275	300	904	1035	6	14	19	26
	Итого:	26400	4830	4897	7192	6844	14219	14719	213	174	307	393

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 5234, арк. 64.

Оригінал. Машинопис.

* Уменьшение объясняется уточнением обкомами КП/б/У предыдущих данных.

**ПОСТАНОВА БЮРО КІЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У
ПРО ХІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ В ЖИТТЯ УКАЗУ ПРЕЗИДІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ СОЮЗУ РСР ВІД 21 ЛЮТОГО 1948 Р.**

22 травня 1948 р.

Бюро обкома КП(б)У отмечает, что применение указа Президиума Верховного Совета Союза ССР от 21 февраля 1948 г. «О выселении из Украинской ССР лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный, паразитический образ жизни» нашло единодушную поддержку и одобрение широких колхозных масс области.

На 20 мая 1948 г. в области состоялись собрания по применению указа Президиума Верховного Совета СССР от 21.ІІ.1948 года в 229 колхозах. Общими собраниями колхозников вынесены общественные приговоры о выселении из Украинской ССР 519 лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный, паразитический образ жизни, 1131 человек колхозников предупреждены собраниями.

Применение и разъяснение указа явилось могучим средством, направленным на дальнейшее хозяйственное и политическое укрепление колхозов, на всемерное увеличение их общественного богатства, как основного источника роста материального и культурного благосостояния колхозов и колхозников. В колхозах, особенно там, где были проведены собрания по указу, значительно улучшилась трудовая дисциплина, повысилась производительность труда, своевременно и высококачественно проводятся сельскохозяйственные работы.

Однако, применение указа в подавляющем большинстве районов области проводится неудовлетворительно.

В целом ряде районов, после проведения в марте и в начале апреля одного-двух собраний колхозников, прекратилось дальнейшее проведение в жизнь указа.

Таким образом, это политически важное и ответственное дело, рассчитанное на систематическое очищение колхозов от паразитических элементов, фактически в ряде районов превратилось в кратковременную кампанию.

В Барышевском районе (секретарь райкома КП(б)У тов. Евтушенко, председатель райисполкома тов. Костенко) за время действия указа от 21 февраля 1948 года, т. е. на протяжении 3-х месяцев, собрания по применению указа проведено только в одном колхозе из 41, в то время, как в этом районе, как и в ряде других районов области есть немало колхозов, которые подвержены разлагающему влиянию лиц, злостно уклоняющихся от тру-

довой деятельности в сельском хозяйстве и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни, живущих воровством, спекуляцией, которые должны быть разоблачены и наказаны.

В Белоцерковском районе (секретарь райкома КП(б)У тов. Ткаченко, председатель райисполкома тов. Химиченко) из 50 колхозов собрания колхозников по применению указа проведены только в 3-х колхозах. При чем последнее собрание было 9 апреля 1948 года.

В Корсунь-Шевченковском районе (секретарь райкома КП(б)У тов. Бевзенко, председатель райисполкома тов. Скрышник) из 60 колхозов собрания проведены только в 2-х колхозах, при чем последнее собрание состоялось 8 апреля.

В Макаровском районе (секретарь райкома КП(б)У тов. Бойко, председатель райисполкома тов. Гадзевич) из 64 колхозов собрания проведены в 2-х колхозах.

Аналогичное положение в Переяслав-Хмельницком, Розважеском, Сквирском, Ставищанском, Таращанском и др. районах.

Наряду с этим Бюро обкома КП(б)У отмечает, что в ходе проведения в жизнь указа от 21 февраля 1948 года в ряде районов области имели место нарушения указа, факты непродуманного проведения работы по выявлению лиц, подлежащих выселению.

Вследствие этого допускаются факты вынесения общественных приговоров о выселении лиц, не заслуживших этого.

а) Вопреки установленному правилу о том, что указ от 21.ІІ.1948 года может быть применен к мужчинам не старше 55 лет и к женщинам не старше 50 лет, имеют место случаи, когда выносятся общественные приговоры о выселении лиц старше этого возраста.

б) В ряде случаев указ применяется к тяжело больным.

в) Имеют место факты, когда указ от 21.ІІ.1948 года применяется к рабочим и служащим предприятий и учреждений, к единоличникам.

Факты непродуманного подбора лиц к выселению имели место в Маньковском, Дымерском, Ольшанском, В. Половецком, Бабанском, Березанском, Белоцерковском, Бориспольском, Букском, Кагановичском, Корсунь-Шевченковском, М. Калигорском, Переяслав-Хмельницком, Сквирском, Смелянском, Узинском, Черкасском, Ладыженском районах. В результате чего Исполком областного Совета депутатов трудящихся отменил 33 общественных приговора, а Исполкомы районных Советов – 31 приговор.

На общем собрании колхозников колхоза «3-й Решающий» села Гродзево Бабанского района обсуждался вопрос о выселении из Украинской ССР колхозников Бойченко и Плахотнюк. Выселение Бойченко собрание

колхозников не поддержало. За его выселение голосовало 40–45 чел. из 380 присутствующих. Президиум собрания, убедившись, что такие результаты голосования могут быть и по кандидатуре Плахотнюка решил голосовать, кто против выселения Плахотнюка, и так как никто против не голосовал, то в протоколе было записано, что общественный приговор о выселении Плахотнюка из Украинской ССР вынесен единогласно.

В результате неудовлетворительного проведения подготовительной работы и общим собраниям колхозников по вопросу проведения в жизнь указа Президиума Верховного Совета СССР в некоторых колхозах области на собраниях присутствовало явно недостаточное количество колхозников.

В колхозе им. Горького с. Рассавка Кагарликского района на собрании присутствовало 71,8% колхозников;

в колхозе им. Щорса, с. Леляки Березанского района – 76%;

в колхозе им. Калинина, с. Пологи-Яненки Переяслав-Хмельницкого района – 70%;

в колхозе им. ДПУ с. Сосновка Бышевского района на собрании присутствовало 73% колхозников.

Такие же факты имели место и в других колхозах.

Все эти недостатки свидетельствуют о том, что некоторые первые секретари райкомов КП(б)У и председатели исполкомов Райсоветов, которые персонально несут ответственность за проведение в жизнь указа поверхностно и формально отнеслись к выполнению постановлений ЦК КП(б)У от 5 и 31 марта 1948 года «О задачах партийных организаций по выполнению указа Президиума Верховного Совета Союза ССР от 21 февраля 1948 года» и постановления Совета Министров Союза ССР о порядке применения этого закона.

Бюро обкома КП(б)У ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Потребовать лично от первых секретарей райкомов КП(б)У и председателей исполкомов Райсоветов исправить недостатки, которые имеют место по проведению в жизнь указа от 21 февраля.

Еще раз разъяснить райкомам партии, что выполнение указа Президиума Верховного Совета Союза ССР от 21 февраля не есть кратковременная кампания, а политически важное и ответственное дело, рассчитанное на систематическое очищение колхозов от паразитических элементов.

2. Обязать райкомы КП(б)У устранить нарушения указа там, где они имели место, усилить контроль и руководство за проведением в жизнь указа и принять меры к тому, чтобы не допускать в дальнейшем нарушений этого закона.

3. Предложить райкомам КП(б)У при применении указа Президиума Верховного Совета СССР от 21. II. 1948 года строго руководствоваться постановлениями ЦК КП(б)У от 5 и 31 марта 1948 года.

Разработать и утвердить на бюро райкомов графики проведения собраний по колхозам с указанием сроков их проведения, кто их должен готовить, кому поручается делать доклады и т. п. В графиках предусмотреть, чтобы собрания по проведению в жизнь указа были проведены в первую очередь в тех колхозах, которые наиболее подвержены разлагающему влиянию лиц, злостно уклоняющихся от трудовой деятельности в колхозах и ведущих паразитический образ жизни.

4. Бюро обкома КП(б)У считает необходимым еще раз предостеречь секретарей райкомов КП(б)У и председателей исполкомов райсоветов против кампанейского подхода к этому важнейшему делу, против погони за количеством вынесенных приговоров, против превращения этого большого политического дела – в механический акт, против попытки свести его к административному выселению всех колхозников невыработавших минимума трудодней, в том числе инвалидов, престарелых и больных.

Партийные и советские организации, опираясь на колхозный актив, должны проводить работу по выселению строго продуманно, тщательно разбираться в каждом лице, подлежащем выселению, чтобы действительно были выявлены и наказаны именно те, кто пренебрегает интересами колхоза и ведет паразитический образ жизни.

Райкомы КП(б)У обязаны строго руководствоваться указаниями ЦК КП(б)У о том, что «указ Президиума Верховного Совета Союза ССР прежде всего направлен на воспитание широких масс колхозников в духе социалистической сознательности, социалистического отношения к труду и общественной собственности, на воспитание у колхозников чувства ответственности за состояние дел в колхозе, за дальнейшее укрепление могущества нашего советского государства».

5. Обязать секретарей райкомов КП(б)У каждого 1, 10 и 20 числа представлять обкому КП(б)У подробную информацию о ходе выполнения указа Президиума Верховного Совета СССР от 21 февраля 1948 года.

Поручить Оргинструкторскому отделу обкома КП(б)У установить повседневный контроль за выполнением указа Президиума Верховного Совета.

6. Поручить Отделу кадров и Оргинструкторскому отделу подобрать 25 чел. из числа работников Обкома, Облисполкома и областных организаций и 25 мая направить в районы в помощь райкомам КП(б)У по проведению в жизнь указа.

ДАКО, ф. 5, оп. 3, спр. 1709, арк. 5–8.

Оригінал. Машинопис.

№ 165

**ДОВІДКА ПРО ЗАСТОСУВАННЯ УКАЗУ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
СРСР ВІД 21.02. 1948 р. У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ СТАНОМ НА 1.08.1948 р. [34]**

2 серпня 1948 р.

Наименование района	К-во колхозов в районе	В скольких колхозах провед. собрания	Всего приговорено к выселению	Всего преду-преждено	Дата проведения последнего собрания
1	2	3	4	5	6
Бабанский	47	10	14	26	14.VII
Барышевский	41	3	5	20	28.VI
Березанский	39	10	20	92	21.VI
Белоцерковский	50	8	35	28	14.VII
Бышевский	33	10	22	32	1.VII
Богуславский	53	2	4	7	7.IV
Бориспольский	60	4	10	27	14.IV
Бородянский	30	4	12	16	5.VI
Броварской	66	11	55	41	9.VII
Букский	33	7	19	40	2.VI
Васильковский	61	11	30	83	24.VII
В. Половецкий	35	4	18	7	2.VII
Ольшанский	31	5	11	15	15.VI
В. Дубечанский	26	4	8	13	24.VII
Володарский	43	6	14	24	4.VI
Городищенский	27	8	17	26	23.VI
Гребенковский	39	7	6	31	19.VII
Дымерский	42	9	21	39	28.VI
Жашковский	35	4	14	44	8.VI
Звенигородский	48	6	18	21	2.VI
Иванковский	42	7	12	53	16.VI
Им. Кагановича	62	49	18	260	15.VI
Кагарлыкский	50	10	31	65	4.VII
Каневский	57	5	14	40	28.VII
Катеринопольский	29	5	18	23	29.V
Киево-Святошинский	44	7	20	31	8.VII
Корсунь-Шевченковский	60	4	12	29	19.VI
Ладыженский	41	11	23	76	27.VI
Лысянский	53	4	9	12	14.V

1	2	3	4	5	6
Маньковский	38	6	20	53	12.VI
Макаровский	64	7	13	29	7.VII
Мироновский	40	5	9	34	2.VII
М. Калигорский	23	7	7	28	13.VI
Н. Шепеличский	37	8	7	38	5.VII
Обуховский	50	11	38	138	24.VI
П. Хмельницкий	76	37	19	156	7.VII
Ржищевский	51	8	14	11	27.V
Розважевский	61	7	4	11	14.VII
Рокитянский	39	9	28	55	23.VI
Ротмистровский	17	6	17	71	18.VI
Сквирский	61	6	7	16	14.VII
Смелянский	31	9	17	44	17.VI
Ставищанский	54	5	11	21	28.V
Тальновский	43	5	7	15	3.VII
Таращанский	52	4	7	11	16.VI
Тетиевский	51	7	11	34	9.VII
Узинский	34	6	11	23	15.VII
Уманский	22	8	32	50	5.VII
Фастовский	64	3	3	16	23.V
Христиновский	44	7	8	24	17.VI
Черкасский	44	6	21	76	25.VI
Чернобыльский	43	30	18	50	9.V
Шполянский	32	7	13	19	5.VII

Всего по области на 1 августа 1948 года проведено собраний колхозников по применению указа Президиума Верховного Совета СССР от 21.02.48 г. в 450 колхозах.

Приговорено к выселению – 862 чел.

Предупреждено – 2254 чел.

На 1 июля 1948 г. было проведено собраний колхозников по применению указа Президента Верховного Совета СССР от 21.02.48 г. в 401 колхозе.

Приговорено к выселению было – 764 чел.

Предупреждено было – 2095 чел.

Зав. Оргинструкторским отделом обкома КП(б)У
2.VIII.48 г.

П. Ракин

ДАКО, ф. 5, оп. 3, спр. 2011, арк. 96–97.

Оригінал. Машинопис.

№ 166
З ДАНИХ УПРАВЛІННЯ З ПЕРЕВІРКИ ПАРТОРГАНІВ ЦК КП(б)У
ПРО ВИСЕЛЕННЯ КОЛГОСПНИКІВ
ЗА МЕЖІ УРСР ЗГІДНО З УКАЗОМ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ВІД 21 ЛЮТОГО 1948 р. СТАНОМ НА 15 СЕРПНЯ 1948 р.

18 серпня 1948 р.
Совершенно секретно

№ п/п	Наименование областей	К-во колхозов	Проведено собраний	% к числу колхозов	Приговорено к выселению	Предупреждено на собраниях	Отменено приговоров*
1.	Винницкая	1933	335	17,3	900	1879	91
2.	Ворошиловградская	1009	530	52,5	208	1336	22
3.	Днепропетровская	1633	536	32,8	676	2223	36
4.	Житомирская	1922	358	18,6	721	2352	104
5.	Запорожская	1283	672	52,6	244	1640	26
6.	Кам.-Подольская	1622	1082	66,7	2859	5061	491
7.	Киевская	2344	455	19,4	867	2289	114
8.	Кировоградская	1724	804	46,4	429	1515	17
9.	Николаевская	958	161	16,8	105	245	24
10.	Одесская	2010	2020	100,4	988	5648	35
11.	Полтавская	2459	917	37,4	228	1477	27
12.	Сталинская	1114	781	70,1	565	1741	162
13.	Сумская	1597	578	36,1	712	2428	117
14.	Харьковская	2037	223	10,9	259	370	18
15.	Херсонская	897	78	8,7	155	902	26
16.	Черниговская	1897	952	50,1	444	2554	69
	Итого:	26529	10482	39,5	10360	33660	379

ДАКО, ф. 5, оп. 3, спр. 1929, арк. 6.
Оригінал. Машинопис.

*Вироки відмінювали виконками обласних і районних Рад депутатів трудящих.

**ІНФОРМАЦІЯ ОРГІНСТРУКТОРСЬКОГО ВІДДІЛУ
КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ ПАРТІЇ ЦК КП(б)У ПРО ВИСЕЛЕННЯ
ЗА МЕЖІ УРСР КОЛГОСПНИКІВ ЗГІДНО
З УКАЗОМ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ВІД 21 ЛЮТОГО 1948 р.**

Не раніше 1 листопада 1948 р.

По состоянию на 1 ноября 1948 года собрания колхозников по вопросам укрепления трудовой дисциплины и применения мер, предусмотренных указом Президиума Верховного Совета СССР от 21 февраля 1948 года, проведены в 542 колхозах. В октябре собрания проведены в 27 колхозах, 17 районах.

На прошедших собраниях колхозники решили выселить за пределы УССР согласно указа Президиума Верховного Совета СССР от 21 февраля 1948 года 955 чел., злостно уклонявшихся от трудовой деятельности и ведущих антиобщественный паразитический образ жизни, 2591 чел. было предупреждено и они дали письменные обязательства в дальнейшем честно относиться к своим трудовым обязанностям (в октябре приговорены к выселению 28 чел., предупреждено 143 чел.).

На прошедших собраниях должно было присутствовать 184 723 человека колхозников, присутствовало 152634 чел. или 82%. (На прошедших собраниях в октябре должно было присутствовать 7832 чел., присутствовало 6497 чел. или 83%).

В обсуждении докладов о состоянии трудовой дисциплины, а также кандидатур, злостно уклонявшихся от трудовой деятельности, выступили 4454 чел. (На прошедших собраниях в сентябре выступили 6223 чел.).

Из общего количества 956 вынесенных приговоров 168 приговоров отменено. Из них 90 непосредственно Облисполкомом и 78 райисполкомами (в октябре райисполкомами отменено 9 приговоров).

Обком КП(б)У, проверяя работу райкомов партии по укреплению трудовой дисциплины в колхозах, вскрыл крайне неудовлетворительную работу по укреплению трудовой дисциплины в Богуславском райкоме партии.

В 1948 году в Богуславском районе собрания по вопросам укрепления трудовой дисциплины проведены только в двух колхозах. Последнее собрание было проведено 7 апреля 1948 года, хотя трудовая дисциплина в ряде колхозов продолжает оставаться на низком уровне.

За первый квартал 1948 года из 17458 трудоспособных колхозников 3414 чел. или 20% не выработали установленного минимума трудодней. Во втором квартале не выработало минимума трудодней 9,5% колхозников, за

третий квартал 10%, а в колхозах им. Чапаева с. Москаленки, «Червоний пролетар» с. Лютари, им. Кагановича с. Щербашенцы и др. не выработало минимума трудодней от 30 до 42% трудоспособных колхозников, в колхозе «Правда» с. Хохитва в III квартале не выработало минимума трудодней 70% колхозников.

В результате низкого уровня трудовой дисциплины и плохой организации труда в колхозах, Богуславский район отстает с выполнением важнейших сельскохозяйственных работ. В колхозах им. Кагановича с. Щербашенцы, им. Кирова с. Мисайловка затягивается обмолот хлеба, подъем зяблевой пахоты, подготовка скота к зимовке. Район не выполнил первой заповеди перед государством – хлебазаготовок. План поднятия зяби на 20 октября выполнен на 43%.

Несмотря на неоднократные предупреждения РК КП(б)У и обкома партии о том, что работа по укреплению трудовой дисциплины в колхозах должна проводиться систематически, секретарь Богуславского райкома КП(б)У т. Кузьмин и председатель Райсовета депутатов трудящихся тов. Чуприн безответственно отнеслись к выполнению этих указаний и не использовали указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 февраля как могучее средство организационно-хозяйственного укрепления колхозов.

30 октября 1948 года Бюро обкома КП(б)У обсудило состояние трудовой дисциплины в колхозах Богуславского района и выполнение указа Президиума Верховного Совета СССР от 21.II.1948 г., своим решением Бюро обкома КП(б)У обязало Богуславский райком партии принять меры к улучшению работы по укреплению трудовой дисциплины в районе. За невыполнение постановлений ЦК КП(б)У и совершенно неудовлетворительные работы по проведению в жизнь мер по укреплению трудовой дисциплины и улучшения организации труда в колхозах секретарю Богуславского райкома КП(б)У тов. Кузьмину и председателю Райсовета депутатов трудящихся тов. Чуприну Бюро обкома КП(б)У объявило выговор и предупредило тов. Кузьмина и Чуприна, что если они в ближайшее время не исправят крупных недостатков в организации труда в колхозах и не будет достигнуто коренного улучшения в организационно-хозяйственном укреплении колхозов, то они будут привлечены к более строгой партийной ответственности.

Зам. зав. Оргинструкторским отделом
Киевского обкома КП(б)У

Пащенко

ДАКО, ф. 5, оп. 3, спр. 1928, арк. 87–89.

Оригінал. Машинопис.

№ 168
**ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ПРОКУРОРА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 СЕКРЕТАРЮ КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
 ПРО РОБОТУ КОМІСІЇ З ПЕРЕГЛЯДУ СПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ
 ЗА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ**

3 грудня 1954 р.
 Особая папка
 Совершенно секретно

Секретарю Киевского областного
 комитета КП Украины
 тов. Гришко Г. Е.

ОТЧЕТ

О работе Киевской областной комиссии за ноябрь 1954 года
 по пересмотру дел на лиц, осужденных
 за контрреволюционные преступления

Киевская областная комиссия в ноябре 1954 года провела 5 заседаний, на которых рассмотрела 399 дел на 596 лиц, а с начала работы комиссией рассмотрено 1226 дел на 1857 человек.

Результаты рассмотрения этих дел характеризуются следующими данными:

	За отчетный месяц	С начала работы комиссии /нарастающим итогом/
Всего рассмотрено дел из них:	399 на 569 ч.	1226 на 1857 чел.
Отменено решений по делам с полной реабилитацией	— —	11 дел на 12 чел.
В том числе осужденных за:		
а) измену Родины и изменческие намерения	— —	4 на 4 чел.
б) антисоветскую агитацию		6 дел на 7 чел.
в) прочие преступления		1 на 1
Переквалифицирован состав преступления	4 на 5	17 на 20
Сокращен срок наказания	177 на 245	495 дел на 701 чел.
Сокращен срок наказания до 5 л. и применен указ от 27.ІІІ.53 г. «Об амнистии»	14 на 17	65 дел на 83 чел.
Отменена ссылка	4 на 4	23 на 23
Прекращено по ст. 37 ч. ІІ, УПК УССР	3 на 3	13 на 14
Отказано в пересмотре решений по делам	197 на 295	603 дел на 1003 чел.

Приведенные данные свидетельствуют о том, что в отчетном месяце комиссия сократила срок наказания, прекратила за недостаточностью собранных доказательств (ст. 197 ч. II УПК УССР), сократила срок наказания в связи с переквалификацией состава преступления и отменила ссылку на поселение в отношении 274 человек, что составляет 48,1% и по количеству дел 50%, а с начала работы комиссия сократила срок наказания по этим мотивам в отношении 853 человек, что составляет 45,9% и по количеству дел 50,5%.

Из числа 399 дел на 569 человек комиссия рассмотрела в ноябре 1954 года всего лишь 28 дел на 59 человек, по которым были вынесены приговоры Киевским облсудом и постановления органов МВД о направлении лиц в ссылку на поселение, что составляет 7% к числу всех рассмотренных в отчетном месяце дел.

По этим делам комиссия приняла следующие решения:

1. Сократила срок наказания 28 лицам по 13 делам.
2. Сократила срок наказания до 5 лет и применила указ от 27.III.53 года «Об амнистии» по 3 делам на 3 чел.
3. Отменила ссылку по 4 делам в отношении 4 чел.
4. Отказано в пересмотре приговоров по 8 делам в отношении 24 человек.

С июня 1954 года комиссия рассмотрела 126 дел на 281 человек, по которым были вынесены приговоры Киевским облсудом и постановления органов МВД и МГБ о направлении лиц в ссылку на поселение, что составляет 10,2% к числу всех рассмотренных за этот период дел.

Из этих данных видно, что с начала работы комиссии было рассмотрено 90% дел, по которым выносились приговоры военными трибуналами.

Необходимо отметить, что комиссию не удовлетворяет то количество дел, которое она рассмотрела за период ее работы.

За 6 месяцев 1954 года комиссия рассмотрела всего лишь 1226 дел на 1857 человек, в то время как она могла рассмотреть гораздо больше.

Неудовлетворительная работа комиссии по пересмотру дел объясняется следующими причинами:

1. Выделенные Областной прокуратурой, УКГБ и УМВД три машинистки не успевают отпечатать нужное количество заключений по делам в связи с тем, что затрачивается много времени на печатание протоколов заседаний комиссии, выписок из этих протоколов и протестов, а нач. УКГБ тов. Мартыненко и УМВД тов. Рыжков отказываются выделить дополнительно машинисток.

2. Начальники управлений КГБ и МВД гг. Мартыненко и Рыжков также не дают в секретариат технических работников, в результате этого рассмотренные комиссией дела оформляются и отправляются по подсудимос-

ти с большим опозданием, а имеющиеся в секретариате три работника не успевают своевременно оформить дела, предоставить дела для рабочего аппарата и разработать списки, поступающие из мест заключения.

3. Начальник УКГБ тов. Мартыненко не интересуется работой, выделенных им в рабочий аппарат товарищей (Сычева, Ветошкина, Русевича и Кулешова), которые в ноябре 1954 г. доложили на комиссии всего лишь 58 дел на 54 человека, тогда как работники Прокуратуры Киевской области (тт. Стеценко, Петренко, Еремушкин и Козин) доложили в ноябре 1954 года на заседании комиссии 107 дел на 146 человек, т.е. в два раза больше, чем работники УКГБ.

В отчетном месяце работники транспортной прокуратуры тт. Осьмак и Подбело доложили на комиссии 58 дел на 77 человек, т.е. такое же количество, как и работники УКГБ.

Мало того, тов. Мартыненко систематически меняет своих работников, выделенных в рабочий аппарат и секретариат, что также влияет на успешное выполнение постановления ЦК КПСС.

Так, например: тов. Мартыненко сейчас отозвал из рабочего аппарата тт. Ветошкина и Кулишева и вместо их выделил тт. Клепова (из Печерского РО КГБ) и Цырука (из Железнодорожного РО КГБ), а из секретариата отозвал тов. Шаляпина и вместо него выделил тов. Журенко.

4. Председатель Военного трибунала КВО, генерал-майор юстиции тов. Архипович также отозвал из рабочего аппарата тт. Кузнецова и Парфенова, и только после вмешательства работников ЦК КП Украины тов. Архипович прислал вместо 2-х одного тов. Тименко, что также отражается на работе комиссии.

5. По сей день не дал ни одного работника в рабочий аппарат комиссии председатель Комитета государственной безопасности при СМ УССР тов. Никитченко, хотя комиссия рассматривает значительное количество дел, по которым расследование производилось работниками бывшего МГБ УССР не в Киевской области, а в других областях Украины, но преступников судили в Киеве и эти дела должны рассматриваться Киевской областной комиссией по месту осуждения.

Если учесть, что по состоянию на 1.XII.54 г. в Киевскую областную комиссию поступило 260 списков на 7853 чел., то с таким количеством рабочего аппарата и такими темпами рассмотрения дел мириться нельзя.

Нами уже приняты некоторые меры, направленные на коренное улучшение работы комиссии (увеличено число машинисток, прокуратурой области выделен в секретариат дополнительно один технический работник, проведены организационные мероприятия), однако со стороны других членов комиссии,

в частности тов. Мартыненко и тов. Рыжкова никаких мер к улучшению работы комиссии не принимаются. В силу изложенного прошу: повлиять на начальника УКГБ тов. Мартыненко о выделении им дополнительно в рабочий аппарат двух человек, одного технического работника в секретариат и закрепить на постоянно одну машинистку, а также на т. Рыжкова – о выделении им одного технического работника в секретариат и закрепить на постоянно одну машинистку, так как они от этого категорически отказываются.

Обязать председателя Военного трибунала КВО тов. Архиповича при-слать одного работника вместо отозванного им тов. Парфенова.

Просьба переговорить с председателем КГБ при СМ УССР тов. Никит-ченко о выделении в рабочий аппарат комиссии не менее 2-х человек.

Председатель комиссии

Г. Малый

ДАКО, ф. 5, оп. 18, спр. 22, арк. 11–15.

Оригінал. Машинопис.

№ 169

ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО РОБОТУ ОБЛАСНОЇ КОМІСІЇ З ПЕРЕГЛЯДУ СПРАВ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

10 лютого 1955 р.

Цілком таємно
Окрема папка

Обкомом КП України встановлено, що в роботі Обласної комісії по пере-гляду справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, допуска-лись великі недоліки.

Робота комісії не планувалася, керівництво і контроль за робочим і технічним апаратом комісії здійснювався погано, оформлення докумен-тації проводилося з великим запізненням, справи, розглянуті комісією, відправлялися по підсудності несвоєчасно, мали місце випадки, коли рішення по справах комісією приймалися неправильні і вищестоящі про-куратури з ними не погоджувалися.

Склад робочого та технічного апарату комісії був підібраний не якісний, малочисленний. Але, замість прийняття необхідних заходів до покращання роботи цього апарату, тт. Малый і Мартиненко систематично змінювали опе-ративних працівників, що значно відбивалося на якості розгляду справ.

Бюро обкому КП України постановляє:

1. Прийняти до відома заяву тт. Малого, Мартиненка, Рижкова та Га-

пона, що вони прийняли відповідні заходи по покращанню роботи робочого і технічного апарату комісії та поліпшення якості розгляду справ.

2. Затвердити кількісний склад робочого і технічного апарату, згідно з додатком.

Заборонити керівникам установ і організацій замінювати і відкликати працівників з робочого і технічного апарату комісії без відома обкому КП України.

3. Прийняти до відома заяву прокурора та начальника Особого відділу Київського військового округу тт. Бударгіна і Покотило про те, що вони вже відрядили працівників для роботи в робочому і технічному апараті обласної комісії, згідно з додатком.

Кількісний склад робочого та технічного апарату
Київської обласної комісії по перегляду справ на осіб,
засуджених за контрреволюційні злочини

№ п/п	Назва організації	Робочий апарат	Секретаріат	Друкарки
1.	Управління КДБ області	5	3	2
2.	Прокуратура області	4	1	1
3.	Обласний суд	2	–	–
4.	Київська транспортна прокуратура	1	–	–
5.	Транспортна прокуратура Київського округу	1	–	–
6.	Управління КДБ Південно-Західної залізниці	2	–	–
7.	Відділ КДБ Дніпровського басейну	1	–	–
8.	Особий відділ КВО	2	–	1
9.	МВС УРСР	2	–	–
10.	Управління МВС області	–	2	3
11.	Управління юстиції області	1	–	–
12.	Транспортний відділ міліції на Південно-Західній залізниці	–	2	–
13.	Прокуратура КВО	3	–	–
	Всього:	24	8	7

ДАКО, ф. 5, оп. 18, спр. 22, арк. 2–4.
Оригінал. Машинопис.

№ 170

**ПОСТАНОВА БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО УСУНЕННЯ НАСЛІДКІВ ГРУБИХ ПОРУШЕНЬ ЗАКОННОСТІ
ЩОДО КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ**

3 серпня 1956 р.

1. Принять постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 29 июня 1956 года, ЦК КП Украины и Совета Министров УССР от 18 июля 1956 года «Об устранении последствий грубых нарушений законности по отношению к бывшим военнопленным и членам их семей» к руководству и неуклонному выполнению.

2. Обязать горкомы, райкомы КП Украины, исполкомы городских и районных Советов депутатов трудящихся, Облпрофсовет, руководителей предприятий и ведомств области и г. Киева рассмотреть вопрос о трудоустройстве бывших военнопленных и членов их семей и принять меры по обеспечению их работой по специальности.

3. Партийной комиссии при обкоме КП Украины, горкомам, райкомам КП Украины пересмотреть дела о партийной принадлежности бывших военнопленных, необоснованно исключенных из рядов КПСС в связи с пребыванием в плену.

4. Управлению Министерства юстиции области (т. Гапону), областному суду (т. Глущенко), прокуратуре области (т. Малому), прокуратуре г. Киева (т. Ледниковой) при пересмотре судебных дел на бывших военнослужащих Советской Армии и Флота, находившихся в плену, выявить и обеспечить в установленном законом порядке реабилитацию тех из них, которые попали в плен в условиях, вызванных боевой обстановкой, и необоснованно осуждены как изменники Родины.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 130, арк. 15.

Оригінал. Машинопис.

№ 171

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ ПАРТІЇ
ПРО ПОСТАНОВУ ЦК КПРС ВІД 9 СЕРПНЯ 1956 РОКУ «ПРО РОЗГЛЯД
ПИТАНЬ ПРО ПОНОВЛЕННЯ В ЛАВАХ КПРС КОЛИШНІХ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В ДАНИЙ
ЧАС В РАДЯНСЬКІЙ АРМІЇ, АЛЕ ВИБУЛИ З КПРС У ЗВ'ЯЗКУ
З ПЕРЕБУВАННЯМ В ПОЛОНІ АБО НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ
ТЕРИТОРІЇ В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ»**

24 серпня 1956 р.

Постановление ЦК КПСС от 9.VIII. 1956 года принять к сведению и неуклонному исполнению.

Этим постановлением Президиум ЦК КПСС установил:

1. Дела о восстановлении в КПСС:

а) бывших военнослужащих, находившихся в плену или на временно-оккупированной территории в период Великой Отечественной войны и в связи с этим выбывших из партии, рассматриваются соответствующими райкомами, горкомами, обкомами, крайкомами и ЦК Компартий союзных республик;

б) военнослужащих, находившихся в плену или на оккупированной территории и в связи с этим выбывших из партии, рассматриваются соответствующими партийными комиссиями при политуправлениях военных округов, групп войск, флотов и округов ПВО.

2. Решения обкомов, крайкомов, ЦК Компартий союзных республик, а также партийных комиссий при политуправлениях военных округов, групп войск, флотов и округов ПВО о восстановлении в КПСС являются окончательными, независимо от того, какие партийные органы принимали решения об их исключении из партии.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 136, арк. 3.

Оригінал. Машинопис.

**ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА ЛИТВИНА Є. О. – КОЛИШНЬОГО
ПРОКУРОРА ІВАНКІВСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

м. Київ.

11 травня 1956 р.

Я, ст. следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Киевской области – капитан Синько, допросил в качестве свидетеля – Литвина Евтихия Онуфриевича, 1903 года рождения, уроженца с. Межирич, Каневского района, Киевской области, из крестьян, украинца, гр-на СССР, члена КПСС с 1927 года, образование 7 классов, со слов несудимого, работающего директором Иванковского райотделения конторы Заготлен, проживающего в г. Иванкове, Киевской области.

Допрос начат в 9 час. 20 мин.

Об ответственности за отказ от дачи показаний и за дачу ложных показаний предупрежден по ст.ст. 87 и 59 УК УССР.

(Литвин).

Вопрос: С какого времени вы проживаете в г. Иванков, Киевской области?

Ответ: В г. Иванков, Киевской области я проживаю с 1934 года безвыездно, за исключением периода немецкой оккупации. В это время я был на службе в Советской Армии.

Вопрос: Вы работали прокурором Иванковского района, Киевской области, в утвердительном случае в какие годы?

Ответ: Прокурором Иванковского района, Киевской области я работал с января 1938 года до февраля 1940 года.

Вопрос: Обращались ли к Вам за санкцией на арест лиц, обвиняемых за политические преступления в 1938 году работники Иванковского РО НКВД, не помните ли Вы сейчас, на кого давали такие санкции?

Ответ: В 1938 году начальником Иванковского РО НКВД работал Дунаев, имени и отчества не помню. Он обращался ко мне, как к прокурору, неоднократно, за санкцией на арест лиц, обвиняемых в контрреволюционных преступлениях.

В какой период года обращался Дунаев ко мне за санкцией, я сейчас не помню. Я давал санкции на арест, но на сколько человек я дал санкции на арест, и конкретно на кого, из-за давности времени не помню.

Вопрос: Вам предъявляются для ознакомления следственные материалы (постановления об избрании меры пресечения) из архивно-следственного дела № 718675 на Павицкого С. А. (т. I, л. д. 36), Сингаевского Ф. П. (т. I, л. д. 43), Ильницького Н. М. (т. I, л. д. 56), Забужского С. Д. (т. II, л. д. 9),

Верес М. П. (т. II, л. д. 23), Янковского П. Р. (т. II, л. д. 50) и Каминского Л. А. (т. II, л. д. 57). Ваша подпись на этих постановлениях?

Ответ: Да, на предъявленных мне документах, т. е. постановлениях об избрании меры пресечения за 1938 год на Павицкого Станислава Александровича, Сингаевского Флора Павловича, Ильницкого Николая Матвеевича, Забуцкого Степана Денисовича, Верес Михаила Павловича, Янковского Павла Романовича и Каминского Лаврентия Александровича, подпись моя. Я, как бывший прокурор Иванковского района, Киевской области, давал санкции на арест перечисленных выше лиц, по обвинению их в контрреволюционном преступлении.

Вопрос: На основании каких доказательств о преступной деятельности этих лиц Вы давали санкции на их арест?

Ответ: Я припоминаю сейчас, что, испрашивая санкцию на арест, начальник РО НКВД Дунаев представил мне на каждого в отдельности меморандум, т. е. в виде справки, в котором указывалось, какие материалы имеются в РО НКВД о преступной деятельности того или иного лица. В меморандуме была ссылка на источники, т. е., что свидетель какой-то, или агент какой-то, указывалась его кличка, фамилий и кличек сейчас не помню, показывает или сообщает то-то и то-то. Я верил этим меморандумам и на основании их давал санкции на арест. Были ли подлинные доказательства в РО НКВД, т. е. протоколы допросов свидетелей или агентурные донесения, мне не известно, так как лично сам их не видел.

По вопросу меморандумов я консультировался в Киевской областной прокуратуре, в частности, у зам. прокурора по спецделам Арсеньева, имени и отчества его не помню. Он мне сказал, что санкцию на арест можно и нужно давать по меморандуму, представляемому РО НКВД. Такое разъяснение мне было как официальное указание, хотя письменного указания не было.

Вопрос: Вам предъявляются постановления об избрании меры пресечения, датированные 17–19 мая 1938 года, из архивно-следственного дела 9884 на Навроцкого А. Д. и др. всего на 15 человек (л. д. 16–30). Вами подписаны эти постановления?

Ответ: Ознакомившись с подписями на предъявленных мне 16 постановлениях об избрании меры пресечения, датированных 17–19 мая 1938 года, подтверждаю, что на них стоит моя подпись, бывшего прокурора Иванковского района, Киевской области. Санкцию на арест этих 15 человек т. е. Навроцкого Антона Денисовича, Ильницкого Цезаря Ивановича, Навроцкого Владимира Денисовича, Адаменко Станислава Александровича, Адаменко Дениса Францевича, Адаменко Бронислава Доминиковича, Адаменко Бронислава Францевича, Глимбоцкого Мартина Брониславовича, Верес Владимира

Романовича, Сингаевского Николая Ивановича, Гуревича Петра Викентьевича, Репина Лаврентия Ивановича, Репина Ивана Ильича, Андриенко Станислава Ивановича и Андриенко Петра Ивановича, давал я – Литвин Евтихий Онуфриевич.

Вопрос: Какие доказательства преступной деятельности этих лиц были Вам представлены?

Ответ: На этих лиц, как и на предыдущих, были представлены меморандумы. Другие доказательства их преступной деятельности не представлялись.

Вопрос: Вы принимали участие в расследовании фактов преступной деятельности вышеперечисленных лиц, на которых давали санкцию на арест, допрашивали ли Вы их?

Ответ: Никакого участия в расследовании дел на лиц, на которых я дал санкцию на арест РО НКВД, я не принимал, и этих лиц я не допрашивал. Я был тогда молод, как прокурор, прокурорского опыта не имел и считал, что в работу органов НКВД, тем более в те годы, прокурор не должен вникать. Со стороны вышестоящего прокурора мне не было подсказано, что я должен осуществлять надзор за ходом следствия в РО НКВД.

Вопрос: Не было ли Вам сигналов, что в Иванковском РО НКВД избивают арестованных и недозволенными методами добиваются «признательных» показаний от обвиняемых?

Ответ: Официальных заявлений об этом я не получал. В конце 1938 года или в начале 1939 года, когда стали возвращаться дела на доследования, я слышал разговоры от обвиняемых, кого именно, сейчас не помню, что в 1937–1938 годах на допросах их били, но кто бил, не говорили. И после этого я не получал письменных заявлений о незаконных методах ведения следствия в РО НКВД.

Вопрос: Принимали ли Вы участие в ознакомлении обвиняемых с материалами следственного дела в конце следствия?

Ответ: По делам о контрреволюционных преступлениях, в частности, на лиц, на которых я давал санкцию на арест, участия в ознакомлении их с материалами следствия, т. е. при предъявлении ст. 200 УПК УССР, участия я не принимал. Меня никто не ставил об этом в известность и никто не приглашал.

Вопрос: Вам была известна судьба лиц, на которых Вы давали санкцию на арест?

Ответ: Нет, их судьба мне известна не была тогда, ничего о их судьбе я не знаю и сейчас.

Вопрос: Что Вы желаете дополнить к своим показаниям?

Ответ: Больше дополнить ничего не имею. Протокол допроса мною лично прочитан, ответы с моих слов записаны правильно.

Допрос окончен в 12 час. 20 мин.
Допросил: Ст. следователь спецотдела УКГБ при СМ УССР по Киевской
области – капитан –

(Синько)

Справка: Подлинник в арх. следделе
№ 9884 по обв. Навроцкого Антона Денисовича
и др., которое хранится в УАО КГБ УССР.

11 мая 1956 г. Ст. следователь к-н

(Синько)

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935. Т.VIII, арк. 316–319.
Оригінал. Машинопис.

№ 173

**ЛИСТ ТАРАСЕНКО Т. І. ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПРС
М. ХРУЩОВУ, ГОЛОВІ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
К. ВОРОШИЛОВУ, ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ СРСР А. РУДЕНКУ
З ПРОХАННЯМ ПОВІДОМИТИ ПРО ДОЛЮ ЇЇ ЧОЛОВІКА**

3 липня 1956 р.

СЕКРЕТАРЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА
тов. Хрущеву Н. С.
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ПРЕЗИДИУМА
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
тов. Ворошилову К. Е.
ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРУ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА
тов. Руденко

От гр. Тарасенко Татьяны Ивановны, проживающей
в м. Иванкове, Киевской обл., ул. Кирова № 48.

Заявление

Это заявление пишет мать трех погибших во время Великой Отечественной войны партизан. Я прошу извинить меня, если я пишу не по адресу, но я уже писала много раз и по разным адресам, и мне никто ничего не ответил, за исключением одного раза, о котором ниже. Это положение заставило меня обратиться к Вам.

В марте 1937 года Иванковским райотделом МГБ был арестован мой муж – Тарасенко Дмитрий Андреевич, 1882 года рождения, работал в Иванкове в

«Заготлене» бухгалтером. Ни суда, ни следствия не было проведено. За какие провинности он арестован и на какой срок – также не было сказано. Говорят, что тогда арестовывали «врагов народа». Но мой муж не был врагом народа и никогда не мог им быть, ибо сам он вышел из низов народа, любил народ, много работал для улучшения жизни народа, сам выступал против тех, кто ничего не делал для народа. Именно его могли арестовать враги народа.

Если бы он был настроен враждебно к существующему строю, так неужели бы он мог воспитать таких детей, как наши? В тяжелые годы для нашей Родины, в дни Великой Отечественной войны, два старших сына и дочь героически сражались в партизанском отряде за счастье своей Родины и отдали свои молодые жизни: один сын погиб в 1943 году под Польшей, другой в 1944 году под Чехословакией, а дочь, простудившись в отряде заболела, долго лежала и в 1948 году умерла.

Из такой большой семьи у меня остался только один сын рождения 1925 года, который живет со мной и работает в Заготконторе шофером.

Мне, как матери, очень дороги мои дети, но их смерть оправдывается тем, что они отдали жизнь за спасение Родины. Но как мне тяжело и сегодня переживать муки 74-летнего старика мужа, совершенно ни в чем не виновного. А еще тяжелее смотреть на единственного сына, который молча страдает от того, что он любил отца, верил ему и верит сейчас, а на него повешен такой позорный ярлык – «враг народа».

Жив ли старик сегодня и где он мы не знаем. На все мои запросы в органы Госбезопасности был дан только один раз ответ, примерно год тому назад, что «место пребывания вашего мужа нам не известно». Как же так не известно? Его же посадили наши органы? Неужели у нас сегодня можно забрать человека, уничтожить его и потерять всякие следы?

Я очень прошу вас, сделайте милость мне старухе, дайте указание о розыске дела на моего мужа и пересмотреть его. Если он уже не жив, нам это тоже нужно знать, мы перестанем ждать, похороним его в наших сердцах так, как похоронили троих детей, если же жив и ни в чем не повинен, то пусть хоть несколько дней поживет дома с единственным сыном. Это морально вдохновит сына, даст ему силы для работы.

Еще раз прошу не отказать мне в моей просьбе и пересмотреть дело моего мужа и сообщить мне по адресу: м. Иванков, Киевской обл., ул. Кирова № 48, Тарасенко Татьяне Ивановне.

3.VII. 1956 г.

Просительница

(Тарасенко).

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935, Т. VIII, арк. 356–357.

Оригінал. Машинопис.

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА ПИСКУНА А. П.

12 жовтня 1956 р.

с. Дитятки

Я, ст. следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Киевской области капитан Синько, допросил в качестве свидетеля – Пискун Андрея Павловича, 1895 года рождения, уроженца и жителя села Дитятки, Чернобыльско-го р-на, Киевской области, из крестьян, украинца, гр-на СССР, беспартийный, со слов несудимого, образование 3 кл., работающего в колхозе им. 18 партсъезда рядовым. Допрос начат в 14 ч. 40 мин.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 УК УССР.

Вопрос: Где и кем Вы работали до войны?

Ответ: В 1930 году я вступил в колхоз и работал все время в колхозе на разных работах. Работал и бригадиром полеводческой бригады, но в каком это было году не помню.

Вопрос: Знали ли вы Горового Семена Федоровича, не были ли с ним в ссоре?

Ответ: Горового Семена Федоровича я знал хорошо. Он вступил в 1928 году в «ТОЗ», а затем в колхоз. Работал в колхозе на разных работах, в т. ч. и полеводом. К работе относился не плохо. Каких-либо антисоветских или антиколхозных действий за ним я не замечал. Горовой арестован в 1937 году органами НКВД, но за что его арестовали, мне неизвестно. В ссоре я с ним не был.

Вопрос: Вас допрашивали по делу Горового в качестве свидетеля?

Ответ: Я сейчас не помню, допрашивали меня в качестве свидетеля по его делу или нет. Если допрашивали, то я не помню, какие давал показания.

Вопрос: Из материалов архивно-следственного дела по обв. Горового видно, что Вас допрашивали по его делу в качестве свидетеля и Вы тогда показали, что Горовой С. Ф. участвовал в банде Струка, что он руководил убийством начальника милиции Кожемякина, двух милиционеров и двух красноармейцев, что, будучи полеводом, он по-вредительски отдавал участки земли под посев в колхозе. Соответствуют ваши показания действительности?

Ответ: Если в деле Горового Семена и есть мой протокол допроса за 1937 год, в котором записано то, о чем говорится в заданном мне сейчас вопросе, то мои показания были записаны тогда неправильно.

Во время гражданской войны и действия банды Струка, в селе Дитятки я не проживал, поэтому не знаю, кто был в банде Струка и чем там занимались. Со слов жителей с. Дитятки, кого именно сейчас не помню, мне известно, что

участниками банды Струка был убит в нашем селе начальник милиции Кожемякин и два милиционера, но кто конкретно их убил, мне неизвестно.

Повторяю, Горовой являлся полеводом в нашем колхозе, но никаких преступных действий за ним я не замечал.

Протокол допроса я мог подписать под силой угроз и запугиваний, что делали в те годы сплошь и рядом.

Вопрос: Кто работал в 1938 году председателем и секретарем сельсовета с. Дитятки?

Ответ: Председателем сельсовета в с. Дитятки в 1938 году являлся Иткин Эдуард Яковлевич, а секретарем Урупа Филипп Прокофьевич. Оба они проживают сейчас в м. Чернобыль, первый работает в Заготконторе, а второй секретарем Райисполкома.

Больше дополнить ничего не имею. Протокол допроса мне прочитан, ответы с моих слов записаны правильно.

Допрос окончен в 16.00*

Допросил: Ст. следователь капитан

(Синько)

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935, Т. VIII, арк. 74–77.

Оригінал. Рукопис.

№ 175

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА БАСЕНКА Т. С.

12 жовтня 1956 р.

с. Дитятки.

Следователь Следственного отдела Управления КГБ при СМ УССР по Киевской области старший лейтенант Щур, руководствуясь ст. ст. 160–165 УПК УССР, допросил в качестве свидетеля – Басенок Тимофея Савельевича, 1902 года рождения, уроженца и жителя села Дитятки, украинца, из крестьян-бедняков, малограмотного, беспартийного, гражданина СССР, не судимого, работающего ветеринарным санитаром колхоза им. XVIII партийного съезда.

Свидетель Басенок за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 УК УССР – (подпись).

Допрос начат в 13 часов 30 минут

Допрос окончен в 15 часов 10 минут

Вопрос: Где Вы проживали и чем занимались до Великой Отечественной войны?

---

* На всіх сторінках протоколу є підпис Піскуна А. П.

Ответ: До Великой Отечественной войны я проживал в селе Дитятки и работал на разных сельскохозяйственных работах в колхозе.

Вопрос: Знаете ли Вы Савенок Михаила Ивановича, его отца Ивана Григорьевича, Пискун Михаила Павловича, Мороз Ивана Акимовича и Мороз Федора Евтихиевича, если знаете, то какие у Вас с ними взаимоотношения?

Ответ: Савенок Михаила Ивановича, его отца, Мороз Ивана, Мороз Федора, Пискун Михаила, знал как односельчан. В 1937–1938 году они были арестованы органами Советской власти. Савенок Михаил живет в настоящее время в городе, но в каком не знаю, каждый год приезжает в гости к своей матери, о судьбе его отца, Пискун Михаила, Мороз Ивана и Мороз Федора мне ничего не известно, личных счетов с ними не имел.

Вопрос: Расскажите о трудовой деятельности Савенок Ивана Григорьевича, Савенок Михаила Ивановича, Пискун Михаила, Мороз Ивана и Мороз Федора до их ареста.

Ответ: Савенок Иван Григорьевич являлся бедняком, в период коллективизации вступил вместе с семьей в колхоз, где работал до ареста на разных сельскохозяйственных работах. Работал хорошо, никаких антигосударственных проявлений я за ним не замечал. Его сын Михаил, значительно моложе от меня, работал в колхозе на разных сельскохозяйственных работах. Не помню, в каком году, еще до ареста Савенок Михаила, правление колхоза послало его на курсы бухгалтеров, которые он и окончил. После окончания курсов Савенок Михаил работал счетоводом в колхозе, являлся секретарем комсомольской организации колхоза. С работой справлялся, к работе относился добросовестно. Каких-либо антисоветских проявлений со стороны Савенок Михаила я никогда не замечал, за что он был арестован не знаю.

Пискун Михаил жил далеко от меня. В период коллективизации поступил в колхоз, где работал до ареста на разных сельскохозяйственных работах. В бандах в период гражданской войны участия не принимал. Антигосударственных действий со стороны его никогда не замечал, за что он был арестован мне неизвестно.

Мороз Ивана знал исключительно хорошо, он являлся моим родственником, неоднократно я проходил вместе с ним войсковые сборы. Его отца в период коллективизации раскулачивали. В период коллективизации Мороз Иван жил отдельно от отца, поступил в колхоз, где и работал конюхом. Я также работал вместе с ним до его ареста на протяжении двух лет конюхом. Антисоветских проявлений со стороны Мороза Ивана я никогда не замечал.

Мороз Федора Евтихиевича знаю мало, только знаю, что он до ареста работал в колхозе на разных сельскохозяйственных работах. Поскольку я с ним соприкоснулся мало, характеризовать его не могу.

Вопрос: Знаете ли Вы Иткина Эдуарда Яковлевича, если знаете, то какие у Вас с ним взаимоотношения?

Ответ: Иткина Эдуарда Яковлевича знаю хорошо. В 1937 году Иткин работал председателем сельского совета, одно время он работал председателем колхоза в нашем селе. В настоящее время Иткин проживает в городе Чернобыле, работает заготовителем Райпотребсоюза. Взаимоотношения у меня с Иткиным были и есть нормальные, личных счетов не было.

Вопрос: Имел ли какое-либо отношение Иткин к аресту Савенок Михаила Ивановича и Савенок Ивана Григорьевича?

Ответ: Я лично не знаю, имел ли какое-либо отношение Иткин к аресту Савенок Ивана и Савенок Михаила. Могу только пояснить, что еще до ареста Савенок Михаила – он, Савенок Михаил, женился на жительнице села Детятки – Савенок Вере Степановне, прожил с ней недолго, а после ареста Савенок, с ней начал жить Иткин Эдуард Яковлевич, который с ней проживает по настоящее время. Был ли до этого Иткин женат или нет я не знаю.

Протокол допроса с моих слов записан верно и мне прочитан.

(подпись)

Допросил: Следователь следственного отдела УКГБ при Совете Министров УССР по Киевской области старший лейтенант (Щур)

Справка

Подлинник протокола допроса находится в архивно-следственном деле № 103179 по обвинению Савенок М. И.

Следователь следственного отдела УКГБ
при Совете Министров УССР по Киевской области
ст. лейтенант

(Щур)

30 октября 1956 года.

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935, Т.VIII, арк. 81–83.

Оригінал. Машинопис.

№ 176

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА ИТКИНА Е. Я.

г. Чернобыль

13 жовтня 1956 р.

Старший следователь Следственного отдела УКГБ при СМ УССР по Киевской области капитан Синько, следователь Следственного отдела УКГБ старший лейтенант Щур, руководствуясь ст. ст. 160–165 УПК УССР, допросили в качестве свидетеля – Иткина Эдуарда Яковлевича, 1905 года рождения, уро-

женца села Перелюб, Щорсовского района, Черниговской области, еврея, с образованием в объеме 8 классов, члена КПСС с 1931 г., ранее не судимого, гражданина СССР, проживающего в городе Чернобыль, ул. Карла Маркса, дом № 3, работающего директором Заготконторы при Чернобыльском райпотребсоюзе.

Свидетель Иткин за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 УК УССР.

(подпись)

Допрос начат в 19-00 часов

Допрос окончен в 24-00 часов

Вопрос: Вам предъявляется справка Дитятковского сельского совета на Пискун Михаила Павловича от 6 марта 1938 года. Поясните, кем написана и подписана эта справка?

Ответ: Предъявленная мне справка для ознакомления Дитятковского сельского совета на Пискун Михаила Павловича от 6 марта 1938 года подписана лично мною, мной она была подписана как председателем сельского совета, секретарем сельского совета в то время был Урупа Филипп Прокофьевич, им также подписана эта справка.

Вопрос: Соответствует ли действительности содержание справки на Пискун?

Ответ: Мне лично ничего не было известно о том, о чем написано в справке на Пискун Михаила. Давая задание написать справку на того или иного человека, работники РО НКВД называли мне фамилии старожилів села Дитятки и рекомендовали выяснить у них нужные сведения, я вызывал этих старожилів, беседовал с ними, после чего писал справки, кто были эти лица, я не помню.

Вопрос: Вам предъявляются еще две справки на Мороз Ивана Акимовича и Мороз Федора Евтихиевича от 6 марта 1938 года. Откуда Вам были известны факты преступной деятельности этих лиц, о которых Вы написали в справках?

Ответ: Ознакомившись со справками на Мороз Ивана и Мороз Федора, поясняю, что они были написаны мною со слов старожилів села Дитятки, кого именно, не помню. Лично мне о их деятельности ничего известно не было.

Протокол допроса с моих слов записан верно и мной прочитан

(подпись)

Допросили: Ст. следователь следственного отдела УКГБ
при Совете Министров УССР по Киевской области
капитан

(Синько)

Следователь следственного отдела УКГБ
при Совете Министров УССР по Киевской области
старший лейтенант

(Щур)

Справка

Подлинник протокола допроса находится в архивно-следственном деле № 103179 по обвинению Савенок М. И.

Следователь следственного отдела УКГБ
при Совете Министров УССР
по Киевской области старший лейтенант (Щур)

30 октября 1956 года.

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935, Т. VIII, арк. 88–89.
Оригінал. Машинопис.

№ 177

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА ЄВТУШЕНКА П. Ф.

13 жовтня 1956 р.

с. Опачичи

Я, ст. следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Киевской области капитан Синько, допросил в качестве свидетеля – Евтушенко Петра Федосовича, 1906 года рождения, уроженца и жителя села Опачичи, Чернобыльского р-на, Киевской области, из крестьян, украинца, гр-на СССР, беспартийного, со слов несудимого, образование 3 кл., работающего во Всеармейском охотничьем обществе, мл. егерем. Допрос начат в 11 ч. 10 м.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 УК УССР.

Вопрос: Где и кем Вы работали с 1930 по 1939 г.?

Ответ: До конца 1934 года я работал в своем единоличном хозяйстве, проживал по месту рождения, затем вступил в колхоз и работал до 1936 года рядовым колхозником, а в 1936 году был счетоводом в колхозе. С марта 1937 года и до начала Отечественной войны я работал секретарем сельсовета в с. Опачичи.

Вопрос: Кто являлся председателем сельсовета с. Опачичи в 1938 году?

Ответ: В 1938 году вместе со мной в с. Опачичи председателем сельсовета работал Горбатенко Михаил Иванович. Где он сейчас, мне не известно.

Вопрос: В с. Опачичи были случаи вредительства или другие антисоветские проявления до 1939 года, не известно ли вам, кто совершал эти преступления?

Ответ: Я таких случаев не знаю, и мне о них никто не говорил.

Вопрос: Знали ли Вы бывших жителей села Опачичи Авраменко Илью Яковлевича и Белендык-Дроздовского Кирилла Финогеновича, давали ли

вы на них справки-характеристики, не помните ли, какого содержания давали справки?

Ответ: Авраменко Илью Яковлевича и Белендык-Дроздовского Кирилла Финогеновича я знал как своих односельчан. Помню, когда Авраменко и Белендык были арестованы органами НКВД, сельсовет давал на них справки-характеристики, я подписывал эти справки как секретарь сельсовета. Какого содержания были справки, я сейчас не помню. Знаю одно, что за Авраменко и Белендык я ничего плохого для Советской власти не замечал.

Вопрос: Вам предъявляются справка-характеристика от марта месяца 1938 года на Авраменко Илью Яковлевича, в которой написано, что он кулак и его хозяйство раскулачивалось, что он участник восстания 1924 года, что он занимался антисоветской агитацией. Соответствует ли это действительности?

Ответ: Ознакомившись со справкой-характеристикой на Авраменко Илью Яковлевича, датированную мартом месяцем 1938 года, категорически заявляю, что содержание справки не соответствует действительности. Я хорошо знаю, что он не был кулаком. Он был середняк, но не вступал в колхоз, за что, вернее, в связи с чем, ему было доведено твердое задание, он его не выполнил, за что было продано часть его имущества. Участвовал ли он в восстании в 1924 году и проводил ли он антисоветскую агитацию мне не известно. Справку писал я под диктовку председателя сельсовета Горбатенко, который говорил, что «так надо», т. е. писать необъективную справку, «иначе нас», т. е. меня и Горбатенко, органы НКВД «посадят в конверт». Я выполнял волю Горбатенко, а он, по-моему, выполнял требование работников НКВД.

Вопрос: Вам предъявляется вторая справка-характеристика от 22 марта 1938 года на Белендык-Дроздовского Кирилла Финогеновича, в которой написано, что он бывший стражник и в 1933 году судим за контрреволюционную деятельность. Поясните, откуда вам это известно?

Ответ: О том, что Белендык-Дроздовский был стражником при царской власти, говорили односельчане, кто именно, не помню. На основании этих разговоров и было написано в справке. За что был судим Белендык в 1933 году, мне не известно. В справке об этом написано, по-видимому, по требованию работников НКВД.

Снова повторяю, что ничего плохого для Советской власти за Авраменко и Белендык я не замечал. Вели ли они антисоветскую или антиколхозную агитацию, мне не известно. Как они относились к работе и где они работали в те годы, сейчас не помню.

За что были арестованы Авраменко и Белендык, мне не известно. В ссоре с ними я не состоял, родственниками они мне не являются.

Больше дополнить ничего не имею. Протокол допроса мне прочитан, ответы с моих слов записаны правильно. Допрос окончен в 12 ч. 30 м.*

Допросил Ст. следователь капитан (Подпись)

ЦДАГО України, ф. 263. оп. 1, спр. 39935, Т. VIII, арк. 35–38.
Оригінал. Рукопис.

№ 178

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА КУРЗИ М. Я.

14 жовтня 1956 р.

г. Чернобыль

Я, ст. следователь следотдела УКГБ при СМ УССР по Киевской области капитан Синько, допросил в качестве свидетеля – Курза Максима Акимовича, 1892 года рождения, уроженца и жителя с. Черевач, Чернобыльского района, Киевской обл., из крестьян, украинца, гр-на СССР, беспартийного, со слов несудимого, образование 3 кл., работающего в колхозе им. Кагановича заведующим продовольственным складом.

Допрос начат в 10.00.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупрежден по ст. 89 УК УССР.

Вопрос: Где и кем Вы работали с 1930 по 1938 год?

Ответ: В 1930 году я вступил в колхоз и до 1932 года работал рядовым колхозником, затем был назначен бригадиром полеводческой бригады. В этой должности я работал до 1936 года, после чего я был избран председателем местного колхоза. Весь 1936 год работал председателем колхоза, а затем снова стал бригадиром полеводческой бригады, в должности которого работал до начала Отечественной войны.

Вопрос: Знали ли Вы Семенник Мартына Наумовича, не были ли с ним в ссоре?

Ответ: Семенник Мартына Наумовича я знал хорошо как своего односельчанина. В ссоре с ним никогда не состоял. Семенник до коллективизации больше всего работал рабочим в городе Чернобыле. Когда в нашем селе организовался колхоз, он вступил в колхоз и работал все время до ареста на разных рядовых работах, а примерно за месяц или два до его ареста он работал заведующим животноводческой фермы колхоза. Я встречался с ним

---

* На всіх сторінках протоколу є підпис Євтушенка П. Ф.

почти ежедневно и видел, что работал он в колхозе не плохо. Разговоры против Советской власти и колхозов я от него никогда не слышал. Не замечал я за ним и других каких-либо антисоветских проявлений. Он мне не родственник. Семенник часто ссорился с местным жителем Мацак Романом Федоровичем. За что они ссорились, мне не известно. Семенник и Мацака взяли одновременно и увезли в Чернобыль в милицию, откуда они больше не возвратились. В каком это было году, не помню.

Вопрос: Вас допрашивали в 1937 году по делу Семенник Мартына в качестве свидетеля?

Ответ: Да, по делу Семенник Мартына меня допрашивали в качестве свидетеля, в каком это было году я не помню.

Вопрос: Припомните, что Вы показывали по делу Семенник Мартына Наумовича?

Ответ: Из-за давности времени я не могу вспомнить, что показывал по делу Семенник Мартына Наумовича.

Вопрос: В деле по обвинению Семенник М. Н. имеется ваш протокол допроса от 29 ноября 1937 года, из которого видно, что Вы характеризовали Семенник только с отрицательной стороны, т. е. показывали, что он был в банде Струка, принимал активное участие в боях против Красной Армии, совершал грабежи и еврейские погромы. В последние годы, перед арестом, клеветал на политику Коммунистической партии и Советского правительства, опорачивал колхозный строй, высказывал террористические намерения по адресу сельского актива и распространял пораженческие слухи. Соответствуют эти ваши показания действительности?

Ответ: Служил ли Семенник Мартын Наумович в банде Струка мне неизвестно, а следовательно, ничего не знаю о том, что он делал в банде. Антисоветских разговоров от него я также никогда не слышал и таких показаний никогда не давал. Почему так записано в протоколе моего допроса от 29 ноября 1937 года, я не знаю.

Вопрос: Знали ли Вы своих односельчан: Шарапа Андрея Мефодиевича, Литвина Даниила Потаповича и Мороз Романа. Не были Вы с ними в родстве или ссоре?

Ответ: Из перечисленных в вопросе лиц я знал хорошо одного Шарапа Андрея Мефодиевича. Остальных я не знал. Шарапа мне не родственник, в ссоре с ним я не находился.

Вопрос: Как Вы можете характеризовать Шарапа с деловой и политической стороны?

Ответ: Вместе с Шарапой я не работал. От меня он жил далеко и работал в другом колхозе, поэтому я не могу его характеризовать.

Больше дополнить ничего не имею. Протокол допроса мне прочитан, ответы с моих слов записаны правильно. Допрос окончен в 11 ч. 30 м.*

Допросил

Ст. следователь капитан

(Подпись)

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935, Т. VIII, арк. 119–122.

Оригінал. Рукопис.

№ 179

**ВИСНОВОК ОБЛІКОВО-АРХІВНОГО ВІДДІЛУ УКДБ ПРИ РМ УРСР
ПО КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПРО Д. А. ТАРАСЕНКА**

11 травня 1957 р.

«УТВЕРЖДАЮ»

Секретно

Заместитель начальника Управления КГБ
при Совете Министров УССР
по Киевской области

майор

(Тарасенко)

«11» мая 1957 года

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

«11» мая 1957 г.

гор. Киев

Я, оперуполномоченный Учетно-архивного отдела Управления КГБ при СМ УССР по Киевской области Дьякова, рассмотрев поступившее от гр. Тарасенко Татьяны Ивановны, проживающей в г. Иванков, ул. Кирова № 48, заявление о розыске и выдаче справки о смерти мужа Тарасенко Дмитрия Андреевича, арестованного в 1938 году.

НАШЕЛ:

Тарасенко Дмитрий Андреевич, 1882 г. рождения, уроженец с. Иванков, Иванковского района, Киевской области, до ареста проживал по месту рождения, работал сортировщиком лензавода.

Арестован 26.III.1938 г. Иванковским РО УНКВД Киевской обл., а 10.V. 1938 г. тройкой УНКВД Киевской области осужден к ВМН, приговор приведен в исполнение 16.V.1938 г.

Определением Военного трибунала Киевского Военного округа от

---

* На всіх сторінках протоколу є підпис Курзи М. Я.

9.IV.1957 г. постановление тройки УНКВД Киевской области от 10.V.1938 г. отменено и дело в отношении Тарасенко Дмитрия Андреевича прекращено за отсутствием состава преступления.

Сведений об объявлении родственникам, а также регистрации смерти Тарасенко Дмитрия Андреевича в 1 С/О МВД СССР, УССР, УМВД Киевской области и в Архивно-следственном деле не имеется.

На основании вышеизложенного и руководствуясь указанием КГБ при СМ СССР № 108 сс от 24.VIII.1955 года, – [35]

ПОЛАГАЛ БЫ:

Зарегистрировать в ЗАГСе Исполкома Иванковского районного Совета депутатов трудящихся смерть гр. Тарасенко Дмитрия Андреевича, умершего в местах заключения «9» ноября 1942 года от перитонита. Свидетельство о смерти выдать гр. Тарасенко Татьяне Ивановне.

В первых Спецотделах МВД СССР, МВД УССР и УМВД Киевской области произвести соответствующие отметки.

Оперуполномоч. УАО УКГБ при СМ УССР
по Киевской области (Дьякова)

Согласны:

Начальник 1 отделения УАО УКГБ при СМ УССР
по Киевский области майор (Середа)

Начальник Учетно-архивного отдела ЦКГБ
при СМ УССР по Киевской области
подполковник (Беляев)

**ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39935, Т. IV, арк. 162–163.
Оригінал. Машинопис.**

№ 180

**ПОСТАНОВИ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПОНОВЛЕННЯ В ПАРТІЇ ЯЩУКА Г. Я. І КУЗЬМЕНКА Д. Ф.**

26 липня 1957 р.

б. О Ящукє Г. Я.
тт. Кравцов, Ящук, Шелест

Ящук Григорий Яковлевич, рождения 1908 года, состоял членом КПСС с июня 1932 года, партбилет № 2003790, служил в Советской Армии с 1930 года по октябрь 1941 года. Работает председателем сельсовета с марта 1955 года.

27.IV.1946 года Парткомиссия при Политотделе Херсонского облвоенкомата восстановила Ящука Г. Я. членом КПСС. За уничтожение партбилета и недостаточно активную борьбу в тылу у врага объявила строгий выговор с занесением в учетную карточку.

31.X.1946 года Окружная партийная комиссия Таврического Военного округа исключила Ящука из членов партии за уничтожение партбилета, сдачу в плен немцам и пассивное пребывание в плену.

Находясь в плену с октября 1941 года, в августе 1942 года Ящук был вывезен в Бельгию для работы на шахте в г. Эйзден, где вступил в подпольную антифашистскую организацию, а с августа 1944 года – в русскую партизанскую бригаду «За родину».

После освобождения союзными войсками с сентября 1944 года по сентябрь 1945 года работал в аппарате уполномоченного СНК СССР по репатриации советских граждан на территории Западной Европы. За время пребывания в плену и в последующем Ящук характеризуется положительно.

Первичная партийная организация и Володарский райком КП Украины ходатайствуют о восстановлении Ящука Г. Я. в рядах КПСС.

Восстановить Ящука Григория Яковлевича членом КПСС с июня 1932 года с перерывом в партстаже с ноября 1941 по август 1946 г.

Поручить Володарскому райкому КП Украины оформить выдачу Ящуку Г. Я. партдокументов.

7. О Кузьменко Д. Ф.

тт. Кравцов, Кузьменко, Шелест

Кузьменко Даниил Федотович, 1899 года рождения, состоял членом КПСС с марта 1939 года, партбилет № 2283193, служил в Советской Армии с июля по сентябрь 1941 года. Работает зав. фермой колхоза им. Ильича с. Ольшанская Новоселица Гребенковского района.

31 марта 1947 года Дрогобычский обком КП Украины исключил Кузьменко Д. Ф. из членов КПСС в связи с пребыванием на временно оккупированной территории и в плену с сентября 1941 по май 1945 года.

Находясь на временно оккупированной территории и в плену Кузьменко ничем себя не запятнал, в настоящее время имеет высокие производственные показатели и активно участвует в общественно-политической работе.

Гребенковский райком КП Украины ходатайствует о восстановлении Кузьменко Д. Ф. в рядах КПСС.

Восстановить Кузьменко Даниила Федотовича членом КПСС с марта 1939 года, с перерывом в партийном стаже с сентября 1941 года по октябрь 1945 года.

Поручить Гребенковскому райкому КП Украины оформить выдачу Кузьменко Д. Ф. партийных документов.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 539, арк. 4–5.

Оригінал. Машинопис.

№ 181

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО ПОНОВЛЕННЯ ЯЦЕНКО Н. М. В ПАРТІЇ

4 серпня 1958 р.

14. О Яценко Н. М.

т.т. Нижник, Яценко, Шелест

Яценко Наталия Макаровна, 1914 года рождения, состояла членом КПСС с апреля 1939 года, партбилет № 2380039 образца 1936 года, утрачен, служила в Советской Армии со 2 сентября по октябрь 1941 года и в партизанском отряде с апреля по ноябрь 1943 года. В настоящее время работает зав. начальной школы с. Дерновка Барышевского района.

Парткомиссия при политотделе Киевского облвоенкомата в ноябре 1947 года постановила: считать Яценко механически выбывшей из членов КПСС за отрыв от парторганизации.

Яценко в сентябре 1941 года добровольно вступила в Советскую Армию и через месяц была ранена, осталась на оккупированной территории и проживала у своих родителей в с. Дерновка Барышевского района. При отправке в Германию в начале 1943 года совершила побег, через подругу установила связь с партизанами и с апреля 1943 по ноябрь 1943 года, до соединения с частями Советской Армии была бойцом в партизанском отряде.

В 1944 году Ново-Басанский райком КП Украины восстановил Яценко в партии, но парткомиссия при политотделе Киевского облвоенкомата исключила ее из партии.

С 1946 года Яценко работает зав. начальной школой, характеризуется положительно. Парторганизация колхоза им. Хрущева и Барышевский райком партии ходатайствует о восстановлении Яценко членом КПСС.

Восстановить Яценко Н. М. членом КПСС с апреля 1939 года.

Поручить Барышевскому райкому КП Украины оформить выдачу Яценко Н. М. партдокументов.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 917, арк. 3.

Оригінал. Машинопис.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПОНОВЛЕННЯ В ПАРТІЇ ПОДОБЕДА Л. П.**

27 листопада 1958 р.

4. О Подобеде Л. П.

тт. Нижник, Подобед, Шелест

Подобед Леонтий Павлович, 1903 года рождения, состоял членом КПСС с 1938 года, партбилет образца 1936 года № 1821677 погашен. Работает зав. свинофермой колхоза «Красная Звезда» с. Копачи Чернобыльского района.

Чернобыльским райкомом КП Украины 15 сентября 1944 года, Киевским обкомом КП Украины 27 марта 1946 года и ЦК КП Украины 8 апреля 1947 года Подобед был исключен из членов КПСС за регистрацию в полиции, дачу подписки и бездеятельность в борьбе против немецких захватчиков.

Подобед, оставшись на оккупированной территории, ничем себя не скомпрометировал, в марте 1943 года с женой и сыном ушел в партизанский отряд, где был до ноября 1943. После освобождения территории от фашистских захватчиков из отряда был отпущен по болезни, работал сначала председателем сельсовета, а затем председателем колхоза по 1953 год. В настоящее время работает зав. свинофермой. За все время характеризуется по работе положительно.

Парторганизация колхоза «Украина» 5 марта 1958 года ходатайствует о восстановлении Подобеда членом КПСС, а Чернобыльский райком КП Украины 24 мая 1958 года отказал в ходатайстве о восстановлении его в рядах партии.

Восстановить Подобеда Л. П. членом КПСС с 1938 года с перерывом в партстаже с октября 1941 года по апрель 1943 года.

Поручить Чернобыльскому райкому КП Украины оформить выдачу Подобеду партдокументов.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 958, арк. 3.

Оригінал. Машинопис.

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО)
РАЛЬЧЕНКА О. П. І ЧЕСТНЕЙШОГО Д. С.**

12 грудня 1958 р.

66. Заявление Ральченко Е. И. о партийной реабилитации (посмертно) ее мужа Ральченко А. П.
тт. Нижник, Танченко

Ральченко Алексей Порфирьевич, 1893 года рождения, состоял членом КПСС с 1921 года, партбилет № 0712096, до ареста в 1937 году работал директором Кашперовского сахарного завода Тетиевского района.

28 июля 1937 года Киевским обкомом КП Украины Ральченко А. П. был исключен из членов КПСС в связи с привлечением к судебной ответственности по обвинению во вредительских контрреволюционных действиях и осужден постановлением НКВД и прокурора СССР от 19 декабря 1937 года к ВМН.

Определением Военного трибунала Киевского военного округа от 7 января 1958 года Ральченко А. П. реабилитирован по суду посмертно, дело прекращено за отсутствием в его действиях состава преступления.

В связи с тем, что Ральченко А. П. был осужден необоснованно и в настоящее время по суду реабилитирован, во изменение постановления Киевского обкома КП Украины от 28 июля 1937 года, реабилитировать его в партийном отношении (посмертно).

67. Заявление Честнейшей М. Н. о партийной реабилитации (посмертно) ее мужа – Честнейшего Д. С.
тт. Нижник, Танченко

Честнейший Дмитрий Степанович, 1897 года рождения, состоял членом КПСС с ноября 1919 года, партбилет № 073138 погашен. До исключения из рядов партии в 1938 году являлся секретарем Белоцерковского райкома партии.

10.VI.1938 года Уманским райкомом КП Украины Честнейший Д. С. был исключен из членов КПСС за провокационно-враждебную работу, выполняемую по заданию врагов народа. 14.VI.1938 года был арестован и 23.XI.1938 года осужден к ВМН.

13.VIII.1957 года определением Военной коллегии Верховного суда СССР Честнейший реабилитирован посмертно, дело прекращено за отсутствием состава преступления.

В связи с тем, что в 1938 году Честнейший Д. С. был осужден необоснованно, отменить постановление Уманского райкома КП Украины от 10.VI.1938 года и реабилитировать Честнейшего Д. С. в партийном отношении (посмертно).

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 965, арк. 29.
Оригінал. Машинопис.

№ 184

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО) ПЕРЕДЕРІЯ О. Д.**

10 січня 1959 р.

16. Заявление Передерий А. К. о партийной реабилитации (посмертно) Передерия А. Д.
тт. Нижник, Танченко

Передерий Александр Дмитриевич, рождения 1892 года, состоял членом КПСС с декабря 1918 года, партбилет № 1655998 погашен. Ранее, с апреля 1917 года по июнь 1918 года, состоял членом партии левых эсеров. В период возникновения дела работал уполномоченным Комитета заготовок при СНК СССР по Киевской области.

1 сентября 1937 года Бюро Киевского обкома КП Украины исключило Передерия из членов КПСС за вредительскую работу в заготовке и сохранности чистосортных семян и как выходца из партии левых эсеров.

Ввиду того, что Передерий А. Д. необоснованно был исключен из членов КПСС в 1937 году и незаконно осужден по политическим обвинениям, в настоящее время Военной коллегией Верховного суда СССР он полностью реабилитирован, во изменение постановления Бюро Киевского обкома КП Украины от 1 сентября 1937 года, реабилитировать Передерия А. Д. в партийном отношении.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1258, арк. 9.
Оригінал. Машинопис.

№ 185

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПОНОВЛЕННЯ КОВТУНЕНКА В. К. В ПАРТІЇ**

30 січня 1959 р.

4. О Ковтуненко В. К.

тт. Нижник, Ковтуненко, Танченко

Ковтуненко Василий Кононович, 1912 года рождения, состоял членом КПСС с декабря 1937 года, партийный билет образца 1936 года № 1728682 уничтожен. Работает механиком Яготинской автороты.

Ковтуненко, проходя службу в Советской Армии, в мае 1942 года в районе Керчи попал в плен и находился в концлагере Маутхаузен до освобождения из плена в мае 1945 года.

Находясь в концлагере, Ковтуненко состоял в подпольной международной коммунистической организации, где проводил активную работу, о чем имеет ряд подтверждений от бывших заключенных.

По работе и общественной деятельности характеризуется положительно.

Партийная организация автороты и Яготинский райком партии ходатайствуют о восстановлении Ковтуненко членом КПСС.

Восстановить Ковтуненко В. К. членом КПСС с декабря 1937 года.

Поручить Яготинскому райкому КП Украины оформить выдачу Ковтуненко В. К. партийных документов.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1265, арк. 3.

Оригінал. Машинопис.

№ 186

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО) ШМАТЬКА С. К.**

30 січня 1959 р.

49. Заявление Шматько П. С. о партийной реабилитации (посмертно) Шматько С. К.

тт. Нижник, Танченко

Шматько Сергей Каленикович, состоял членом КПСС с июня 1927 года, партбилет № 0709558 образца 1936 года. При возникновении дела работал председателем Сквирского райисполкома.

Ввиду того, что Шматько С. К. необоснованно был исключен из членов КПСС и незаконно осужден по политическим обвинениям в 1939 году, в настоящее время Президиумом Киевского областного суда он полностью реабилитирован, реабилитировать его в партийном отношении.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1265, арк. 21.
Оригінал. Машинопис.

№ 187

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО ПОНОВЛЕННЯ ЖИДЕКА С. В. В ПАРТІЇ

24 квітня 1959 р.

16. Заявление Жидека С. В. о восстановлении в рядах КПСС.
тт. Нижник, Жидек, Шелест

Жидек Степан Васильевич, рождения 1900 года, состоял членом КПСС с мая 1920 года, партбилет № 0421876, пенсионер, работает внештатным преподавателем Белоцерковской школы ПВО.

Жидек С. В. при проверке партдокументов 6 января 1936 года Парткомиссией 44 стрелковой дивизии был исключен из членов КПСС за активное участие в частях, боровшихся против Красной Армии, и за то, что обманым путем пролез в ряды КПСС.

19 февраля 1936 года Парткомиссия КВО, 17–22 апреля 1936 года выездная тройка КПК при ЦК КПСС и 23 августа 1937 года КПК при ЦК КПСС подтвердили исключение Жидека из рядов КПСС, как вызывающего сомнение своим прошлым в партии, не доказавшего своей партийности и вступившего в партию в 1920 году.

26 июля 1937 года Жидек С. В. был арестован органами НКВД по обвинению в принадлежности к польской разведке и халатном отношении к хранению секретных документов. 3 февраля 1940 года постановлением Главной военной прокуратуры из-под стражи был освобожден за недоказанностью обвинений и восстановлен в кадрах Советской Армии.

22 октября 1940 года и 1 апреля 1942 года КПК при ЦК КПСС отказала Жидеку С. В. в восстановлении в рядах КПСС, как находящемуся вне партии шесть лет.

29 января 1958 года Главная военная прокуратура прекратила уголовное дело в отношении Жидека С. В. за отсутствием состава преступления.

Предъявленные Жидеку С. В. обвинения в участии в частях, оборонявшихся против Красной Армии, что он обманым путем пролез в ряды

КПСС, не подтверждаются. Жидек С. В. не скрывал службу в австрийской и галицийской армиях. В 1920 году в составе галицийского батальона перешел в состав 44 стрелковой дивизии Советской Армии, в которой прослужил до апреля 1949 года, уволен в запас в звании полковника. Принимал активное участие в гражданской и Отечественной войнах, имеет правительственные награды. В настоящее время по участию в общественно-политической жизни характеризуется положительно.

Ввиду того, что предъявленные Жидеку С. В. обвинения не подтвердились и судебными органами он полностью реабилитирован, а также учитывая его безупречную службу в рядах Советской Армии и активное участие в общественно-массовой работе, восстановить Жидека С. В. членом КПСС с мая 1920 года.

Поручить Белоцерковскому горкому КП Украины оформить выдачу Жидеку С. В. партдокументов.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1228, арк. 9–10.

Оригінал. Машинопис.

№ 188

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО ПОНОВЛЕННЯ ДЗЮБЕНКА М. С. В ПАРТІЇ

26 листопада 1959 р.

6. О Дзюбенко М. С.

тт. Кравцов, Дзюбенко, Тронько, Танченко

Дзюбенко Моисей Саввич, 1904 года рождения, состоял членом КПСС с января 1928 года, партбилет образца 1936 года № 1686849 утрачен. Работает на разных работах в колхозе «Червоний пахар» с. Перемога, Барышевского района.

20 ноября 1944 года Ново-Басанский райком партии, 4 апреля 1946 года Парткомиссия при Политуправлении Киевского военного округа исключила Дзюбенко из членов КПСС как неоправдавшего звания члена партии и активно не боровшегося против немецких захватчиков, будучи на оккупированной территории.

6 июня 1947 года Парткомиссия при Главном Политуправлении Вооруженных Сил СССР подтвердила исключение Дзюбенко из членов КПСС.

Дзюбенко, попав в окружение в 1941 году, остался на оккупированной территории, проживал у своих родственников, с мая 1942 г. держал связь с партизанским отрядом, а с октября 1942 г. по сентябрь 1943 года был в партизанском отряде, а его жену и родителей немцы расстреляли.

За время нахождения на оккупированной территории и в партизанском отряде Дзюбенко имеет положительные отзывы.

По работе в настоящее время характеризуется положительно.

Парторганизация колхоза 10 июля 1959 года и Барышевский райком партии 1 августа 1959 года отказали Дзюбенко в ходатайстве о восстановлении его членом партии.

Восстановить Дзюбенко М. С. членом КПСС с января 1928 года. Поручить Барышевскому райкому партии оформить выдачу Дзюбенко партдокументов.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1348, арк. 4.

Оригінал. Машинопис.

№ 189

3 ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ КОРОЛЕНКА М. Д. (ПОСМЕРТНО)

26 листопада 1959 р.

31. Заявление Короленко А. Е. о партийной реабилитации (посмертно) Короленко М. Д.

тт. Кравцов, Танченко

Короленко Михаил Данилович, 1899 года рождения, состоял членом КПСС с июня 1925 года, партбилет № 1645142, работал секретарем Таращанского райкома КП Украины.

Вопрос о партийности Короленко М. Д. партийные органы не рассматривали, партбилет изъят при аресте.

17 ноября 1937 года выездной сессией Военной коллегии Верховного суда Короленко М. Д. осужден к ВМН, как участник антисоветской организации правых.

Определением Военной коллегии Верховного суда СССР от 1 декабря 1956 года Короленко М. Д. в судебном отношении реабилитирован и дело о нем прекращено за отсутствием состава преступления.

Ввиду того, что Короленко М. Д. выбыл из КПСС в связи с незаконным его арестом и необоснованным осуждением в 1937 году по политическим обвинениям, а в настоящее время судебными органами он полностью реабилитирован, реабилитировать Короленко М. Д. в партийном отношении.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1348, арк. 16.

Оригінал. Машинопис.

№ 190

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ БЮРО КИЇВСЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ
ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО) БРЕЗИЦЬКОГО П. І.**

23 лютого 1960 р.

50. Заявление Брезицкой С. И. о партийной реабилитации
(посмертно) Брезицкого Ф. И.
тт. Нижник, Шелест

Брезицкий Филипп Иванович, рождения 1894 года, состоял членом КПСС с октября 1925 года, партбилет № 0710677 образца 1936 года (изъят при аресте). В период возникновения дела работал директором Городище-Пустоваровского сахарного завода Киевской области.

Данных об исключении Брезицкого Ф. И. из членов КПСС партийными органами нет.

8.VI.1938 года Брезицкий Ф. И. был арестован, а 25.IX.1938 года осужден к ВМН по политическим обвинениям.

Постановлением Киевского областного суда от 28.I.1959 г. Брезицкий полностью реабилитирован за отсутствием состава преступления.

Ввиду того, что Брезицкий Ф. И. выбыл из членов КПСС в связи с незаконным арестом и осуждением по политическим обвинениям в 1938 году, в настоящее время постановлением Президиума Киевского областного суда он полностью реабилитирован, реабилитировать его в партийном отношении.

ДАКО, ф. 5, оп. 6, спр. 1644, арк. 23–24.

Оригінал. Машинопис.

№ 191

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ ПОЛІТБЮРО ЦК КП УКРАЇНИ
ПРО ВИСНОВОК НА ЛИСТ І. ДЗЮБИ ТА ДОДАНИЙ
ДО НЬОГО МАТЕРІАЛ, НАДІСЛАНІ ДО ЦК КП УКРАЇНИ**

22 лютого 1972 р.

Особлива папка

Цілком таємно

(Тт. Федорчук, Щербицький, Ляшко, Лутак, Овчаренко, Скаба, Титаренко, Кальченко, Орел, Шелест)

ПОСТАНОВА ЦК КП УКРАЇНИ

1. Погодитись з висновком комісії ЦК КП України на лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал, надіслані до ЦК КП України (висновок комісії додається).*

* Доповідну записку готувала комісія у складі: Скаба А. Д., Євдокименко В. Ю., Збанацький Ю. О., Козаченко В. П., Нагорна Л. П., Недбайло П. О., Чирко В. А., Шамота М. З., Ящук П. Й. і надіслала її в ЦК КП України 15 лютого 1972 р.

2. Підготовлений І. Дзюбою матеріал «Інтернаціоналізм чи русифікація?» має явно виражений антирадянський, антикомуністичний характер, а його автор стоїть на буржуазно-націоналістичних позиціях. Політична шкідливість, класово ворожа суть цієї «праці» полягає в тому, що в ній зводиться наклеп на ленінську національну політику КПРС, робиться спроба довести пригнічене становище України в складі СРСР і дискредитувати Союз РСР, як нову, вищу форму об'єднання суверенних союзних республік, послабити дружбу, розпалити недовір'я і ворожнечу між українським і російським народами, дезорієнтувати наш народ і світову громадськість про справжній стан культурного розвитку Радянської України.

З цією метою Дзюба вдається до спотворення і перекручення положень ленінської національної політики та змісту творів класиків марксизму-ленінізму з національного питання, обґрунтовує свою «теоретичну» платформу, яка виражає погляди українського буржуазного націоналізму, повторює і намагається «аргументувати» основні твердження буржуазної та націоналістичної пропаганди.

«Праця» Дзюби розрахована на те, щоб викликати незадоволення національною політикою КПРС, підірвати авторитет партії в масах, поширювати і підживлювати націоналістичні тенденції і погляди. Вона широко використовується нашими ворогами в ідеологічній боротьбі проти соціалізму і комунізму, а поширення її «самвидавом» сприяє посиленню впливу буржуазної і націоналістичної пропаганди.

3. Зобов'язати партійні комітети, ідеологічні організації і установи, творчі спілки посилити ідейно-виховну роботу серед трудящих, молоді, творчої інтелігенції, всіх категорій населення, звернути особливу увагу на виховання наших людей в дусі ідей марксизму-ленінізму, братерської дружби народів, пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, на рішуче викриття ідеології і політики українського буржуазного націоналізму і міжнародного сіонізму.

Доручити відділам ЦК КП України і обкомам партії перевірити хід виконання раніше намічених заходів щодо посилення ідеологічної роботи серед населення республіки, доробити і доповнити їх з врахуванням конкретної обстановки і поставлених в даній постанові вимог.

4. (Протокольнo) Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (т. Федорчуку) посилити оперативну роботу по виявленню, присіканню діяльності і притягненню до відповідальності авторів матеріалів антирадянського і націоналістичного характеру («Програма української націо-

нальної комуністичної партії», «Український вісник» і інші) та осіб, які поширюють і пропагують ці матеріали.

Підписи: Лутак, Титаренко, Ляшко, Щербицький, Кальченко.

Надіслано: Обкомам КП України – без 4-го пункта і додатка,
т. Федорчуку – все. Тираж – 29 екз.
тт. Шелесту, Щербицькому – 2 екз. без додатка.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 161, арк. 39–41.

Оригінал. Машинопис.

№ 192

ПОСТАНОВА ПОЛІТБЮРО ЦК КПРС ПРО СПОРУДЖЕННЯ ПАМ'ЯТНИКА ЖЕРТВАМ БЕЗЗАКОННЯ І РЕПРЕСІЙ

4 липня 1988 р.

1. Воздвигнуть в Москве памятник жертвам беззаконий и репрессий, имевших место в годы культа личности.

2. Поручить тт. Захарову В. Г. (Минкультуры СССР) и Сайкину В. Т. (Мосгорисполком) внести предложения по этому вопросу с учетом обсуждения, состоявшегося на заседании Политбюро ЦК.

Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 1. – С. 43.

№ 193

ЛИСТ ГРОМАДЯН с. ТРИПІЛЛЯ ОБУХІВСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРОКУРОРУ УРСР

Не пізніше 28 грудня 1988 р.

Тов. прокурор! Звертаємося до Вас з своїм п'ятдесятирічним болем. Ми, діти репресованих в 1938 році.

З того часу і по сьогоднішній день в нас болить душа і не дає спокою, що ми до цього часу не знаємо, в якому місці знаходяться кістки наших батьків. Це не одна людина, що може зникнути без сліду. Думаємо, що сліди залишились, а чому? В 1956–1957 рр. нам вислали всім справки про їх реабілітацію, і справки (з фіктивною хворобою) про смерть. Значить, десь вони були ці записи. А тому велике до Вас прохання задовольнити наше питання і сказати, де їх загребли, інакше це назвати не можна. Це тоді нас можна було обманювати і писати на запроси «засуджений на

10 років без права переписки», хоч вони були побиті, можливо, на протя-
зі місяця.

Та хоч зараз дайте спокій нашим мозгам і душам, щоб ми знали, куди
піти і поклонитися їхньому праху. Ми читали про «таємницю Дарницької
трагедії» і про Биковнянський ліс. Ми догадуємось, що вони там.

До цього додаємо список (не повний) репресованих в с. Трипіллі:

1. Волошин Петро Федорович
2. Василенко Дмитро Пилипович
3. Булавин Василь Мусійович
4. Булавин Петро Юхимович
5. Вадис Степан Юхимович
6. Вадис Іван Юхимович
7. Бондаренко Роман
8. Байдачний Тимофій Тимофійович
9. Щур Микита Григорович
10. Щур Максим
11. Лажечник Михайло Сидорович
12. Ігнатуша Степан Павлович
13. Трав'янка Іван Якимович
14. Таценко Карпо Володимирович
15. Любищенко Петро Іванович
16. Терпило Микола Ничипорович
17. Терпило Максим Ничипорович
18. Терпило Андрій
19. Хоменчук Гордій Васильович
20. Середа Андрій
21. Кульбачний Трохим Васильович
22. Горбенко Карпо
23. Друзенко Матвій
24. Ігнатуша Василь Павлович
25. Ігнатуша Іван Павлович
26. Хоменчук Кирило Павлович
27. Хапков Йосип Тимофієвич
28. Пасічний Прокіп
29. Цедик Микола Порфірович
30. Літковський Опанас
31. Олександренко Олекса
32. Терпило Степан Савкович
33. Оленич Андрій
34. Терпило Мусій
35. Біленко Марко Іванович
36. Петренко Константин

37. Кравченко Петро Трофимович
38. Чечко Олександр Логвинович
39. Філоненко Андрій
40. Грицаєнко Андрій Гаврилович
41. Поночовний Нестор Васильович
42. Заброда Данило Константинович
43. Філоненко Юхим Васильович
44. Філоненко Іван Васильович
45. Філоненко Йосип Михайлович
46. Овчаренко Пилип Григорович
47. Плохий Роман Іванович
48. Терпило Григорій Дмитрович
49. Поночовний Андрій
50. Поночовний Василь
51. Сивець Данило Іванович
52. Трохименко Григорій Тимофієвич
53. Трохименко Гаврило Тимофієвич
54. Трохименко Микола Тимофієвич
55. Дзюбенко (Дзюба) Антон
56. Цедик Андрій
57. Терпило Євдоким
58. Матющенко Семен
59. Друзенко Степан Миколаєвич
60. Середа Пантелеймон
61. Дзюбенко Михайло Павлович
62. Бойко Гаврило Антонович
63. Шевченко Тимофій Денисович
64. Шевченко Дмитро Данилович
65. Шевченко Федір Данилович
66. Дзюбенко Олекса
67. Кульбачний Кузьма
68. Ігнатуша Павло
69. Кравченко Микола
70. Марущенко Петро
71. Заброда Марко

Наперед дякуємо Вам за відповідь.

По дорученню всіх обіжених Волошина Любов (Роза) Петрівна.

Мій адрес: с. Трипілья, вул. Ворошилова 23,
Обухівський район, Київська область.

**ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40237, Т. I, арк. 263–266.
Оригінал. Рукопис.**

ДОВІДКА ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ПЕРЕВІРКИ ЗАЯВИ ВОЛОШИНОЇ Л. П.

19 січня 1989 р.

Секретно

В результате проверки заявления Волошиной Любови Петровны, 1931 года рождения, уроженки с. Триполье, Киевской области и проживающей там же, установлено следующее:

1. Ее отец – Волошин Петр Федорович, 1886 года рождения, уроженец г. Обухов Киевской области, проживавший в г. Киеве, работавший булочником на хлебзаводе № 6, был арестован 21 апреля 1938 года УНКВД Киевской области за контрреволюционную деятельность, а 25.04.1938 года тройкой УНКВД Киевской области приговорен к ВМН. Приговор исполнен 5 мая 1938 года.

В архивном уголовном деле № 40232 ФП сведений о его месте захоронения не имеется.

8 мая 1957 года Киевским областным судом постановление тройки УНКВД Киевской области от 25.04.1938 года в отношении Волошина П. Ф. отменено и дело прекращено за недоказанностью обвинения.

На ранее поданные заявления гражданке Волошиной Л. П. и Волошиной Р. П. было объявлено о смерти их отца – Волошина П. Ф. в местах заключения 6 января 1945 года от лимфогранулематоза, о чем сделана запись в Загсе исполкома Киевского городского Совета народных депутатов.

2. Все остальные лица, указанные в заявлении Волошиной Л. П., за исключением 3-х человек: Кульбачного Кузьмы, Трохименко Николая Тимофеевича и Байдачного Тимофея Тимофеевича, – проходят по фонду прекращенных уголовных дел в КГБ УССР, ОСК МВД УССР также никакими данными на Кульбачного К., Трохименко Н. Т. и Байдачного Т. Т. не располагает.

Кравченко Петр Трофимович, 1900 г. р. был осужден в 1937 году УНКВД УССР сроком на 10 лет лишения свободы за а/с агитацию и пропаганду и умер в местах заключения 13.06.1942 года.

Все остальные 68 человек из указанного заявительницей списка были осуждены по ст. ст. 54–2, 54–10, 54–11 УК УССР за контрреволюционную деятельность в с. Триполье в 1938 году УНКВД Киевской области и приговорены к ВМН, за исключением Таценко Карпа Владимировича, 1909 г. р., который был приговорен лишь к 5 годам лишения свободы.

Приговоры 67 лицам из данного списка приведены в исполнение в 1938 году (ВМН).

Мест захоронения их в архивных уголовных делах не имеется.

Все они реабилитованы из-за отсутствия в их действиях состава преступления.

На основании изложенного и руководствуясь требованиями указания 52С-88 г. КГБ СССР,

ПОЛАГАЛ БЫ:

1. Сообщить в устной форме заявительнице о судьбе ее отца, разъяснив ей при этом, что в отношении других лиц из ее заявления сведения могут даваться только близким их родственникам.

В отношении места захоронения ее отца объявить заявительнице, что сведениями не располагаем.

2. Направить письмо о перерегистрации даты смерти отца заявительницы в Загс Исполкома Киевского городского Совета народных депутатов, как наступившую 5 мая 1938 года без указания ее причины и аннулирования прежней записи.

3. О результате рассмотрения данного заявления письменно сообщить в Прокуратуру Киевской области.

Оперуполномоченный 10 отд-я УКГБ УССР

по г. Киеву и Киевской области капитан

(Чуриков)

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40232, Т. I, арк. 267–269.

Оригінал. Рукопис.

№ 195

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ ПАРТІЙНОГО КОНТРОЛЮ
ПРИ ЦК КП УКРАЇНИ ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО)
МИХАЙЛОВА П. С.**

24 травня 1989 р.

(Докладывает т. Портянко)

Учитывая, что обвинения, предъявленные Михайлову П. С. при привлечении к уголовной ответственности в 1941 году, не нашли своего подтверждения, что внесудебное решение отменено, подтвердить членство Михайлова П. С. в партии с 1919 года.

(Справка прилагается).

СПРАВКА

по вопросу реабилитации Михайлова П. С.

в партийном отношении (посмертно)

Михайлов Петр Сергеевич, 1894 года рождения, русский, образование начальное, состоял членом партии с 1919 года, партбилет № 3633822 образца

1936 года. До ареста в 1938 году работал заместителем председателя Киевского облисполкома, в 1941 году – директором комбината «Главмука».

11 июня 1938 года Михайлов П. С. был арестован органами НКВД УССР по обвинению в причастности к контрреволюционной троцкистской организации, готовившей террористический акт против секретаря ЦК КП(б)У Хрущева Н. С.

28 марта 1940 года военный трибунал Киевского военного округа, считая виновность Михайлова П. С. в участии в контрреволюционной организации и организации террористического акта недоказанной, оправдал его и из-под стражи освободил.

В июне 1941 года Михайлов П. С. был вторично арестован, под предлогом того, что освобождение его из-под стражи в 1940 году и прекращение следственного дела проведено необоснованно. 7 июля 1941 года по решению наркома внутренних дел УССР и прокурора УССР он расстрелян.

В материалах уголовного дела имеется акт от 24 июня 1941 года об изъятии при аресте Михайлова П. С. партийного билета. Решений партийных органов об исключении его из партии не выявлено.

В 1957 году было установлено, что «после повторного ареста Михайлова П. С. он ни в чем виновным себя не признал, какими-либо доказательствами его виновности органы НКГБ УССР не располагали и, по-существу, никакого следствия по второму делу не проводилось».

23 апреля 1957 года прокурор УССР и председатель КГБ УССР постановили: «Решение наркома внутренних дел УССР и прокурора УССР по делу Михайлова П. С. отменить и посмертно его реабилитировать».

Дело рассматривается в соответствии с постановлением ЦК КПСС от 11 июля 1988 года.

Предложение. Учитывая, что обвинения, предъявленные Михайлову П. С. при привлечении к уголовной ответственности в 1941 году, не нашли своего подтверждения, что внесудебное решение отменено, подтвердить членство Михайлова П. С. в партии с 1919 года.

Выписки: Киевскому обкому Компартии Украины, Центральному партийному архиву ИМЛ при ЦК КПСС, КГБ УССР, в дело.

Инструктор Комиссии партийного
контроля при ЦК Компартии Украины
«18» мая 1989 года

В. Портянко

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 88, спр. 1803, арк. 62, 70–71.
Оригінал. Машинопис.

№ 196

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ ПАРТІЙНОГО КОНТРОЛЮ
ПРИ ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО)
ФЕДЧЕНКА Н. П.**

19 липня 1989 р.

(Докладає т. Глазунов)

Учитывая, что обвинения, предъявленные Федченко Н. П. при исключении из членов ВКП(б) в 1937 году и осуждение в том же году не подтвердились, что военная коллегия Верховного суда СССР приговор в отношении его отменила за отсутствием состава преступления, реабилитировать Федченко Н. П. в партийном отношении (посмертно).

(Справка прилагается)

СПРАВКА

по вопросу о реабилитации Федченко Н. П.
в партийном отношении (посмертно)

Федченко Никифор Прокофьевич, 1909 года рождения, украинец, образование среднее, состоял членом ВКП(б) с 1929 года, номер партбилета не установлен, до ареста – секретарь Киевского обкома ЛКСМ Украины.

29 июля 1937 года Федченко был арестован. Органами НКВД ему предъявлялось обвинение в том, что он, как активный участник контрреволюционной троцкистской террористической организации «проводил работу, направленную на развал политической работы в комсомоле, умышленное засорение комсомольских организаций классово-чуждыми элементами и вовлекал молодежь в троцкистскую организацию».

Решением Бюро Киевского обкома КП(б) Украины от 1 августа 1937 года Федченко был освобожден от занимаемой должности и исключен из членов ВКП(б) как участник контрреволюционной организации.

Приговором военной коллегии Верховного суда СССР, выездная сессия которой состоялась в Киеве 4 сентября 1937 года, Федченко осужден к высшей мере уголовного наказания – расстрелу. В тот же день приговор был приведен в исполнение.

Военная коллегия Верховного суда СССР определением от 25 января 1958 года отменила приговор в отношении Федченко за отсутствием состава преступления.

Дело рассматривается в соответствии с постановлением ЦК КПСС от 11 июля 1988 года.

Предложение. Учитывая, что обвинения, предъявленные Федченко Н. П. при исключении из членов ВКП(б) в 1937 году и осуждении в том же году,

не подтвердились, что военная коллегия Верховного суда СССР в январе 1958 года приговор в отношении его отменила за отсутствием состава преступления, реабилитировать Федченко Н. П. в партийном отношении (посмертно).

Выписки: Партийному комитету Киевских областных организаций (со справкой) для ознакомления коммунистов парторганизации аппарата Киевского обкома ЛКСМ Украины, Киевскому обкому Компартии Украины (со справкой), Центральному партархиву Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, КГБ УССР, в дело.

Инструктор Комиссии партийного
контроля при ЦК Компартии Украины
«19» июля 1989 года.

Г. Глазунов

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 88, спр. 1806, арк. 15, 65.
Оригінал. Машинопис.

№ 197

ДОВІДКА ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО)* ДАВИДЕНКА Г. Й.

8 серпня 1989 р.

Давиденко Гавриил Иосифович, 1897 года рождения, русский, образование высшее, состоял членом ВКП(б) с 1924 года, партбилет № 0708688 образца 1936 года. До ареста работал председателем Киевского облплана.

24 июня 1941 года Давиденко Г. И. был арестован по обвинению в участии в контрреволюционной троцкистской организации, готовившей террористический акт против секретаря ЦК КП(б)У Хрущева Н. С. 7 июля 1941 года по решению наркома внутренних дел УССР и прокурора УССР его расстреляли.

В материалах уголовного дела имеется акт от 24 июня 1941 года об изъятии при аресте Давиденко Г. И. партийного билета. Решения партийных органов об исключении его из партии не выявлено. В письме из Центрального партийного архива ИМЛ при ЦК КПСС указывается, что «сообщить кем, когда и почему погашены партдокументы Давиденко Г. И. не представляется возможным».

В 1957 году было установлено, что «Давиденко Г. И. ни в чем виновным себя не признал, какими-либо доказательствами его виновности органы

---

* Комісія партійного контролю при ЦК КП України прийняла рішення про реабілітацію Давиденка Г. Й. 16 серпня 1989 року.

НКГБ УССР не располагали и, по-существу, никакого следствия по делу не проводилось».

23 апреля 1957 года прокурор УССР и председатель КГБ УССР постановили: «Решение наркома внутренних дел УССР и прокурора УССР по делу Давиденко Г. И. отменить и посмертно его реабилитировать».

Дело рассматривается в соответствии с постановлением ЦК КПСС от 11 июля 1988 года.

Предложение. Учитывая, что обвинения, предъявленные Давиденко Г. И. при привлечении к уголовной ответственности в 1941 году, не нашли своего подтверждения, что внесудебное решение отменено и что постановления партийных органов об исключении его из партии не выявлено, подтвердить членство Давиденко Г. И. в партии с 1924 года.

Выписки: Киевскому обкому Компартии Украины, партийному комитету Киевских областных организаций и учреждений (со справкой) для ознакомления коммунистов парторганизации плано-экономического управления Киевского облисполкома, Центральному партийному архиву ИМЛ при ЦК КПСС, КГБ УССР, в дело.

Инструктор Комиссии партийного
контроля при ЦК Компартии Украины
8 августа 1989 года

В. Портянко

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 88, спр. 1807, арк. 76.
Оригінал. Машинопис.

№ 198

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ ПАРТІЙНОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО) КРИВОРУЧКА М. М.

1 листопада 1989 р.

(Докладывает т. Глазунов)

Учитывая, что Криворучко Н. Н. в 1938 году был репрессирован по политическим мотивам необоснованно и его партдокументы погашены как исключенного из партии в связи с осуждением, что Военная коллегия Верховного суда СССР в апреле 1956 года отменила приговор в отношении его за отсутствием состава преступления, реабилитировать Криворучко Н. Н. в партийном отношении (посмертно).

(Справка прилагается)

СПРАВКА

по вопросу о реабилитации Криворучко Н. Н.
в партийном отношении (посмертно)

Криворучко Николай Николаевич, 1887 года рождения, украинец, образование высшее, состоял членом ВКП(б) с ноября 1919 года, партбилет № 0261811 образца 1936 года. До ареста – заместитель командующего Белорусским военным округом.

В 1899–1901 гг. – кучер у попа, затем на винокуренном заводе, Черкасский уезд, Киевской губернии; 1901–1905 гг. – развозчик керосина на нефтескладах, г. Екатеринослав; 1905–1906 гг. – рабочий на строительстве Ташкентской железной дороги, г. Оренбург; 1906–1908 гг. – забойщик на руднике, г. Кривой Рог; 1908–1917 гг. служил в царской армии; 1917–1919 гг. – командир партизанского отряда на Украине; 1919–1922 гг. – командир взвода, эскадрона, полка, бригады, Южный фронт; 1922–1924 гг. – командир дивизии, Украинский военный округ; 1924–1925 гг. – слушатель Высших академических курсов, г. Москва; 1925–1931 гг. – командир 2-го кавалерийского корпуса, Украинский военный округ; 1931–1933 гг. – слушатель Академии им. М. В. Фрунзе, г. Москва; с 1933 г. – командир 2-го кав. корпуса, Украинский и Киевский военный округ, зам. командующего Белорусским военным округом.

В феврале 1938 года Криворучко был арестован органами НКВД. 19 августа 1938 года Военной коллегией Верховного суда СССР по обвинениям в контрреволюционной деятельности, измене Родине и участии в подготовке террористических актов он был осужден к высшей мере уголовного наказания – расстрелу. Приговор приведен в исполнение в тот же день.

Определением военной коллегии Верховного суда СССР от 11 апреля 1956 года приговор в отношении Криворучко отменен за отсутствием состава преступления.

По сообщению Центрального партийного архива Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС от 31 августа 1989 года партбилет Криворучко погашен, а учетная карточка поступила в ЦК ВКП(б) от Главного управления политической пропаганды Красной Армии в июле 1941 года погашенной как на исключенного из партии. Однако решений партийных органов об исключении Криворучко из членов ВКП(б) в партархивах не обнаружено.

Из материалов дела видно, что на XIII съезде Компартии (большевиков) Украины, состоявшемся в мае–июне 1937 года, Криворучко был избран членом ЦК КП(б)У, а на пленуме ЦК КП(б) Украины 25–26 апреля 1938 года – исключен из членов ЦК «как враг народа». Криворучко неоднократно

избирался в состав бюро Бердянского и Уманского райкомов, Житомирского горкома, членом Киевского обкома партии.

За подвиги и боевые заслуги Криворучко в 1920 и 1921 годах награжден орденом «Красного Знамени», в 1935 году орденом Ленина, в 1922 году – боевым оружием.

Дело рассматривается в соответствии с постановлением ЦК КПСС от 11 июля 1988 года.

Предложение. Учитывая, что Криворучко Н. Н. в 1938 году был репрессирован по политическим мотивам необоснованно и его партдокументы погашены как на исключенного из партии в связи с осуждением, что Военная коллегия Верховного суда СССР в апреле 1956 года отменила приговор в отношении его за отсутствием состава преступления, реабилитировать Криворучко Н. Н. в партийном отношении (посмертно).

Выписки: Политотделу Киевского военного округа (со справкой), Центральному партархиву Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, КГБ УССР, в дело.

Инструктор Комиссии партийного
контроля при ЦК Компартии Украины
«01» ноября 1989 года

Г. Глазунов

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 88, спр. 1809, арк. 6, 20–21.
Оригінал. Машинопис.

№ 199

З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ КОМІСІЇ ПАРТІЙНОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ПАРТІЙНУ РЕАБІЛІТАЦІЮ (ПОСМЕРТНО) БАЧИНСЬКОГО М. С.

1 листопада 1989 р.

(Докладывает т. Глазунов)

Учитывая, что Бачинский Н. С. в 1937 году был репрессирован по политическим мотивам необоснованно и его партдокументы погашены как на арестованного органами НКВД, что в июне 1959 года Военный трибунал Московского военного округа приговор в отношении его отменил за отсутствием состава преступления, реабилитировать Бачинского Н. С. в партийном отношении (посмертно).

(Справка прилагается)

СПРАВКА

по вопросу о реабилитации Бачинского Н. С.
в партийном отношении (посмертно)

Бачинский Николай Станиславович, 1894 года рождения, украинец, образование начальное, состоял членом ВКП(б) с сентября 1919 года, партбилет № 1650019 образца 1936 года. До ареста работал начальником Управления рабоче-крестьянской милиции – заместителем наркома внутренних дел Украинской ССР.

В 1908–1915 гг. – переписчик военного склада, делопроизводитель уездного земства, г. Сквиря Киевской губернии; 1915–1919 гг. – счетовод губернского земства, г. Киев; июль–август 1919 г. зав. отделом народного хозяйства уездного исполкома, г. Хорол Полтавской губернии; 1919–1920 гг. – пом. нач. политкурсов, порученец начснаба 13-й Армии, гг. Брянск и Харьков; март–июнь 1920 г. – комиссар снабжения и член губкомтруда губвоенкомата, гг. Киев и Черкассы; июнь–октябрь 1920 г. – секретарь начтыла, военком штаба тыла 14-й Армии; 1920–1921 гг. – военком штаба 10-й стрелковой бригады, г. Елисаветград; май–август – 1921 г. – пом. нач. отдела штаба трудармии Правобережья Украины, г. Киев; 1921–1923 гг. – член коллегии, нач. отдела Волынской губ. ЧК, г. Житомир; 1923–1932 гг. – инспектор, секретарь, нач. админотдела, нач. дорожно-транспортного отдела, нач. админоргуправления, член коллегии, нач. отдела кадров ГПУ УССР, г. Харьков; 1932–1934 гг. – зам. представителя полномочного представительства ОГПУ, г. Воронеж; с 1934 г. – нач. Главмилиции, нач. УРКМ – зам. наркома внутренних дел УССР.

В июле 1937 года Бачинский был арестован. Органами НКВД ему предъявлялись обвинения «как активному участнику антисоветского заговора в аппарате НКВД УССР, ... вовлеченному в заговор бывшим наркомом Балицким...». В особом порядке постановлением комиссии НКВД СССР, Прокуратуры СССР и председателя военной коллегии Верховного суда СССР (дата неизвестна) – Бачинский осужден к высшей мере уголовного наказания – расстрелу. Приговор приведен в исполнение 26 октября 1937 года.

Дополнительной проверкой, проведенной военной прокуратурой в 1959 году, установлено, что обвинения Бачинскому предъявлялись на основании его признательных показаний, а также на неконкретных, опровергающихся материалами дела, показаниях других арестованных лиц. Определением Военного трибунала Московского военного округа от 29 июня 1959 года приговор в отношении Бачинского отменен за отсутствием состава преступления.

В материалах дела имеются заключения компетентных органов, из которых следует, что Бачинский не был причастен к необоснованным репрессиям

30-х годов. В этой связи Комитет госбезопасности УССР считает возможным рассмотрение вопроса о реабилитации Бачинского в партийном отношении.

Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС в сентябре 1989 года сообщил, что «партдокументы Бачинского Н. С. погашены как на арестованного органами НКВД». Однако решения партийных органов об исключении Бачинского из членов ВКП(б) в партиархивах не сохранились.

Дело рассматривается в соответствии с постановлением ЦК КПСС от 11 июля 1988 года.

Предложение. Учитывая, что Бачинский Н. С. в 1937 году был репрессирован по политическим мотивам необоснованно и его партдокументы погашены как на арестованного органами НКВД, что в июне 1959 года Военный трибунал Московского военного округа приговор в отношении его отменил за отсутствием состава преступления, реабилитировать Бачинского Н. С. в партийном отношении (посмертно).

Выписки: Партийному комитету аппарата МВД УССР (со справкой) для ознакомления коммунистов парторганизации, Киевскому горкому Компартии Украины (со справкой), Центральному партиархиву Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, КГБ УССР, в дело.

Инструктор Комиссии партийного
контроля при ЦК Компартии Украины
«01» ноября 1989 года

Г. Глазунов

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 88, спр. 1809, арк. 5, 18–19.
Оригінал. Машинопис.

№ 200

**ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ГОЛОВИ КОМІТЕТУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЦК КП УКРАЇНИ ПРО ХІД РЕАБІЛІТАЦІЇ
НЕОБҐРУНТОВАНО РЕПРЕСОВАНИХ ГРОМАДЯН**

11 січня 1990 р.

Секретно

Во исполнение постановления ЦК КПСС от 11 июля 1988 г., постановлений Политбюро ЦК Компартии Украины от 31 января и 8 августа 1989 г., а также решений Комиссии Политбюро по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, Комитетом госбезопасности республики во взаимодействии с другими правоохранительными органами в 1989 году осуществлены мероприятия, направленные на ускорение работы

по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в 30–40-х и начале 50-х годов.

Реализуя требования Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г., совместно с Прокуратурой республики за год пересмотрено 114 207 архивных уголовных дел на репрессированных в несудебном порядке лиц. На основании вынесенных в установленном порядке заключений реабилитировано 138 580 граждан. Работа по пересмотру этой категории дел в основном завершена. В архивах КГБ–УКГБ республики на 1 января 1990 г. осталось около 12 тысяч дел, решения по которым принимались внесудебным порядком. Все они должны проверяться, однако это в основном дела на лиц, которые в соответствии с указом Президиума Верховного Совета реабилитации не подлежат.

Параллельно осуществлялись мероприятия и по реабилитации лиц, осужденных в годы массового произвола на основании судебных решений.

В течение года пересмотрено в полном объеме 7960 дел, по которым реабилитировано 10 285 граждан, а по 2425 делам на 4039 человек ранее вынесенные приговоры оставлены в силе, так как лица, привлеченные к уголовной ответственности по ним, осуждены правомерно.

Восстанавливая справедливость в отношении лиц, репрессированных за принадлежность к так называемым «блокам», «центрам», «союзам», пересмотрены групповые дела на участников «Украинского национального центра», «Спілки визволення України», «Народной революционной социалистической партии», «Харьковского городского троцкистского центра», «Польской организации войсковой» и др. Решения о реабилитации проходивших по таким делам партийно-советских работников, ученых, литераторов и других граждан положительно восприняты общественностью.

По таким «организациям» и «союзам», люди по которым реабилитированы, в Институт истории партии и партийные органы Комитетом республики направлено 16 информационных справок.

В процессе изучения архивных материалов выявлялись различные данные на репрессированных членов партии. Всего в течение года в партийные органы передано сведений для возможной партийной реабилитации в отношении 6780 бывших членов партии.

Работа по реабилитации проводилась в обстановке гласности и широко информирования общественности. На основании подготовленных Комитетом госбезопасности и УКГБ областей материалов в печати опубликовано 240 статей, подготовлено 45 радио- и телепередач, проведено 26 встреч за «круглым столом», отражающих работу по восстановлению справедливости в отношении жертв беззакония.

Во взаимодействии с депутатскими комиссиями, историко-просветительским обществом «Мемориал» проводилась работа по установлению в

республике мест захоронений приговоренных к расстрелу граждан. В результате предпринятых мер удалось установить 19 таких мест, из которых 12 уже признаны официальными кладбищами и мемориальными местами.

Наряду с широким информированием общественности о реабилитационном процессе, учреждениям науки и культуры республики возвращались представляющие историческую ценность документы и материалы о жизни и деятельности репрессированных в годы массового произвола ученых, литераторов, деятелей культуры и др.

Большое внимание уделялось рассмотрению многочисленных писем и заявлений граждан по вопросам, связанным с восстановлением справедливости в отношении жертв репрессий. Рассмотрено в 1989 году около 12 тысяч различных обращений. На основании архивных материалов заявителям сообщаются данные о судьбе их репрессированных родственников, возвращаются их личные документы, при наличии оснований решаются вопросы о возмещении стоимости незаконно изъятого имущества.

По состоянию на 1 января 1990 года в архивах КГБ–УКГБ имеется около 199 тысяч уголовных дел, решения по которым принимались судебными органами. Все указанные дела подлежат индивидуальной проверке, однако, как показывает практика, большинство лиц, которые привлекались по этим делам, относятся к категориям, не подлежащим реабилитации. Это агенты фашистских спецслужб, пособники оккупантов, участники оуновских банд и бандпособники.

Одной из наиболее сложных является проблема реабилитации советских граждан, которые содержались в тюрьмах накануне войны и в связи с угрозой захвата их наступающими фашистскими войсками были расстреляны по спискам. Уголовные дела на указанных лиц, очевидно, были уничтожены по той же причине. Таких списков в архивных материалах обнаружено почти на 7 тысяч человек. Эта категория людей, безусловно, относится к репрессированным гражданам, решения по которым приняты внесудебным порядком. Однако вопрос о их реабилитации потребует тщательной проверки, так как среди репрессированных таким образом были и агенты фашистских спецслужб, заброшенные накануне войны, террористы, бандиты ОУН и даже особоопасные уголовники.

Работа по реабилитации и восстановлению справедливости в отношении граждан, пострадавших в годы репрессий, продолжается.

Сообщается в порядке информации.

Председатель Комитета

Н. Галушко

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 11, спр. 2072, арк. 9–11.

Оригінал. Машинопис.

№ 201
ВІДОМОСТІ ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ ОСІБ,
НЕОБҐРУНТОВАНО РЕПРЕСОВАНИХ В 30–40-і
ТА НА ПОЧАТКУ 50-х РОКІВ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Не раніше 1 липня 1991 р.

СВЕДЕНИЯ

о реабилитации в судебном порядке и партийном отношении лиц, необоснованно репрессированных в 30–40 годы и начале 50-х годов в Киевской области за период с июля 1988 года по 1 июля 1991 года (нарастающим итогом)

1. Сколько с учетом новых обстоятельств в президиуме КРК областной парторганизации пересмотрено ранее принятых решений об отказе в восстановлении в КПСС или реабилитации в партийном отношении посмертно лиц, реабилитированных в судебном порядке	18
из них:	
– отказано в партийной реабилитации	–
– восстановлено в КПСС	–
– реабилитировано в партийном отношении посмертно	18
2. Реабилитировано в судебном порядке	102
из них:	
– бывших членов и кандидатов партии	1
3. Реабилитировано по указу Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года человек	7235
из них:	
– бывших членов и кандидатов партии	43
4. На какое количество бывших членов КПСС поступили в КРК облпарторганизации материалы (из суда, прокуратуры, УКГБ, вышестоящих парторганов и т. д.) всего:	429
5. Какое их количество рассмотрено в президиуме КРК областной парторганизации (без п. 7)	198
из них:	
– отказано в партийной реабилитации	5
– восстановлено в КПСС	4
– реабилитировано в партийном отношении посмертно	189
а также:	
– оказались реабилитированными ранее (до 1989 г.)	77

– оказались не репрессированными	3
– не подтверждена принадлежность к КПСС	2
– не установлено место нахождения после осуждения или отбытия наказания	81
– исключены из партии по мотивам, не связанным с репрессией	–
– направлено в другие парторганы для рассмотрения	55
– находится на изучении	10
6. Общее число восстановленных в КПСС и реабилитированных в партийном отношении (посмертно) п. 1–5	211
из них:	
– руководящих работников	34
– советских работников	34
– хозяйственных работников	75
– комсомольских работников	4
– рабочих и колхозников	15
– представителей интеллигенции	22
– военнослужащих	8
– прочих	19
– из общего числа членов ВКП(б), переведенных из братских партий	9
7. Кроме того, рассмотрено дел об изъятии перерыва в партийном стаже	3
из них:	
– принято положительных решений	3
8. Всего рассмотрено в президиуме КРК дел по партийной реабилитации, по которым приняты решения	219

Председатель Контрольно-ревизионной
комиссии Киевской областной
парторганизации

Ю. Красношарпа

**ДАКО, ф. 5, оп. 119, спр. 441, арк. 19–20.
Оригінал. Машинопис.**

ПРИМІТКИ

1. Українська Центральна Рада – керівний орган українського національно-визвольного руху, з листопада 1917 р. – вищий представницький орган влади Української Народної Республіки (УНР). Утворена 4–5 березня 1917 р. у Києві представниками «Українського наукового товариства», «Українського техніко-агрономічного товариства», «Українського педагогічного товариства», «Українського національного союзу», кооперативних, студентських та інших організацій. В наступні місяці широко поповнилася представниками військових, робітників, селян, політичних партій і національних меншин. Головою Української Центральної Ради був обраний М. Грушевський. Активну участь в її роботі брали В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра, В. Голубович, М. Порш, П. Христюк, М. Шаповал та ін. Мала Рада – президія Української Центральної Ради. До січня 1918 р. Рада домагалася широкої національної автономії Україні в складі демократичної Російської федеративної держави, гостро конфліктувала з Тимчасовим і радянським урядами Росії, які придушували національно-визвольний рух. В процесі обговорення питання про повстання в Петрограді представники фракцій російських і єврейських політичних партій пропонували два проекти резолюцій, в яких засуджували більшовиків. Проект цієї резолюції запропонував М. Ткаченко – український соціал-демократ, юрист. За неї проголосували представники всіх фракцій, крім більшовиків (Г. П'ятаков, В. Затонський, І. Крейсберг), які залишили зал засідань і більше не брали участі в роботі Української Центральної Ради. Розпущена Рада 29 квітня 1918 р. П. Скоропадським, який здійснив державний переворот і проголосив себе гетьманом України. – Док. № 1.

2. Генеральний Секретаріат – виконавчий орган Української Центральної влади, утворений на її закритому засіданні 15 червня 1917 р., з 7 листопада 1917 р. – уряд УНР. Головою Генерального Секретаріату і секретарем внутрішніх справ був призначений В. Винниченко (український соціал-демократ), генеральним писарем – П. Христюк (український соціаліст-революціонер). Інші секретарства очолили: національних справ – С. Єфремов (український соціаліст-федераліст), фінансових – Х. Барановський (позапартійний), продовольчих – М. Стасюк (позапартійний), земельних – Б. Мартос, військових – С. Петлюра, освіти – І. Стещенко (українські соціал-демократи). В наступні місяці кількість секретарств та їхні керівники змінювалися. За IV Універсалом Української Центральної Ради, Генеральний Секретаріат реорганізовано в Раду Народних Міністрів. – Док. № 2.

3. Українські установчі збори планувалися Центральною Радою як вища виборна законодавча інституція УНР, що повинна вирішити основні пи-

тання державного устрою. День виборів до них було призначено 27 грудня 1917 р., а день їх скликання – 9 січня 1918 р. Але наступ російських радянських військ, українських червоногвардійських загонів і більшовицькі повстання проти військ Української Центральної Ради не дали змоги провести вибори по всіх виборчих округах. До Українських установчих зборів було обрано лише 171 чоловік, замість 301, як передбачалося. Повернувшись у Київ з допомогою німецьких та австро-угорських військ, Мала Рада призначила відкриття Українських установчих зборів на 12 травня 1918 р., але в зв'язку з державним переворотом П. Скоропадського і розгромом Української Центральної Ради Збори не відбулися. – Док. № 3.

4. Ультиматум РНК Радянської Росії Українській Центральній Раді був підготовлений комісією на чолі з В. Леніним. Він написав меморандум, в якому вперше було сказано про можливість федеративного зв'язку Росії з Україною і що Раднарком визнає УНР і право українського народу на самовизначення, а Л. Троцький написав текст ультимативних вимог зі слів «пред лицем народів Украинской и Российской республик» до кінця. 3 грудня документ односторонньо був затверджений Раднаркомом, а наступного дня прапорщик М. Криленко (Нарком військових і морських справ Росії) за дорученням Леніна передав його у Київ по радіотелеграфу, а потім по прямому проволу, з таким заголовком: «Ультиматум Совета Народных Комиссаров Украинской Центральной Раде». «Всем срочно. Немедленно сообщите по телеграфу в Киев. Всем Советам и армейским комитетам». Після закінчення тексту підписи: «Председатель Совета Народных Комиссаров В. Ульянов (Ленин). Народный комиссар по иностранным делам Л. Троцкий».

Українська Центральна Рада була звинувачена в дезорганізації фронту, хоча його розвалили більшовики своїми гаслами «братання солдатів» та «поразки свого уряду», роззброєнні російських військ (читай тих, які не визнавали Центральну Раду), в підтримці «контрреволюційних» сил Дону і Кубані, які також прагнули до самовизначення, але не по «петроградському зразку». Мета ультиматуму – дискредитувати Українську Центральну Раду, допомогти більшовикам повалити її і не допустити відокремлення України від Росії, що могло стати катастрофічним землетрусним поштовхом для розвалу неосяжної колоніальної імперії. Більшість газет оцінили ультиматум, як оголошення війни УНР і українському народу. Українська Центральна Рада двічі давала відповідь уряду Росії, намагалася ліквідувати конфлікт шляхом переговорів, але це не влаштувало російський уряд. Він спішно почав концентрувати війська на кордоні з Україною. – Док. № 4.

5. Народний Секретаріат – маріонетковий радянський уряд України, створений 17 грудня 1917 р. в Харкові, проіснував до 18 квітня 1918 р. До

його складу входили: Ф. Сергеев (Артем) – секретар у справах торгівлі і промисловості, В. Ауссем – секретар фінансів, Є. Бош – секретар внутрішніх справ, С. Бакинський – секретар міжнаціональних справ, В. Люксембург – секретар судових справ, М. Скрипник – секретар праці, В. Шахрай – секретар військових справ, Є. Лугановський – секретар продовольчих справ, Є. Терлецький (лівий есер) – секретар земельних справ, В. Затонський – секретар освіти, Г. Лапчинський – головний писар, Я. Март'янов – секретар пошт і телеграфу. Виявив себе як затятий прихильник «єдиної і неподільної Росії» і жорстокий ворог самостійності УНР.

Дізнавшись про успіх державного перевороту в Харкові, В. Ленін подав негайно велику допомогу харківчанам військами і зброєю. 25 грудня В. Антонов-Овсієнко віддав наказ про наступ радянських військ проти УНР. Російські війська і червоногвардійські загони харківських самозванців розгорнули наступ на Донбас, Катеринослав і Київ. Він супроводжувався нечувано жорстокими розправами над прихильниками Української Центральної Ради. Розпочалася російсько-більшовицька війна проти УНР, яку більшовики прикривали демагогічними гаслами, що вони воюють нібито проти буржуазії (зауважимо – до революції Україна, як пізніше визнавали більшовики, не мала національної буржуазії та інтелігенції в містах). Це була війна проти основної маси сільського населення, і тривала вона до кінця 1921 р., поки більшовики не тільки завоювали, але й підкорили Україну. – Док. № 12.

6. Війна, яку розв'язали Радянська Росія і харківські більшовики проти України, змусили Українську Центральну Раду проголосити 9 січня 1918 р. IV Універсал – найважливіший державно-політичний акт періоду національно-визвольної війни українського народу, яким закріплювалися незалежність, самостійність і суверенітет Української Народної Республіки. Незважаючи на це, Росія, нехтуючи правом націй на самовизначення, продовжувала війну, захопила столицю УНР – м. Київ. У зв'язку з цим Українська Центральна Рада, щоб зберегти Республіку і завойовану народом незалежність, зробила надто небезпечний крок – 9 лютого 1918 р. підписала у Брест-Литовську мирний договір з колишніми ворогами, країнами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина). Ці держави визнали незалежність УНР, вступили з нею в економічні взаємовідносини. А через три дні уряд УНР попросив Німеччину та Австро-Угорщину допомогти звільнити територію республіки від російських військ. Як і очікувалося, вони швидко погодилися виконати цю «благодійну місію», але, звичайно, не безкоштовно, а за 60 млн пудів хліба та багато інших продуктів і сировини. Крім того, необхідно було постачати продовольством і фуражем 450-тисячну армію «визволителів». За все це вони обіцяли сплатити грішми та різними товарами, а насправді грабували Україну.

Чи виправданий був цей акт Української Центральної Ради, чи не було це зрадою інтересів українського народу, про що так почали кричати в Росії і більшовики в Україні? Українській історії відомі подібні факти, наприклад, коли Богдан Хмельницький вкладав угоди з недружелюбним сусідом – кримськими татарами для боротьби з поляками і вони його неодноразово зраджували. Але ніхто не звинувачував Богдана в зраді українського народу.

Підписання такого договору колишньою колонією – це її великий дипломатично-політичний успіх. Біда була не в договорі, а в тому, що німці і австро-угорці повели себе згодом не як «джентльмени-визволителі», а як справжні завойовники.

Між тим, Росія уклала мирний договір з країнами Четверного союзу лише 3 березня 1918 р. і на дуже принизливих умовах: від Росії відпадали всі її західні колонії – від Баренцового до Чорного моря – Фінляндія, Латвія, Естонія, Литва, Польща, Білорусія, Україна, Бессарабія, і підпадали під вплив Німеччини та Австро-Угорщини. Свої війська вона зобов'язувалася вивести з УНР і визнати її незалежність, укласти мирний договір з нею.

На далекому Півдні Батум, Каре, Ардачан забирала Туреччина, під загрозою захоплення опинилася вся Вірменія. Крім того, Москва віддала як контрибуцію 93 тонни царського золота. Такого ганебного миру «миролюбива Російська імперія» не знала за всю історію перманентних загарбницьких війн, які вона вела, хоча більшовики ніколи не називали цей мир зрадою нації, а всіляко вихваляли, як великий успіх радянської дипломатії. Насправді, врятував Росію від повного розпаду, а більшовицький рух від поразки, щасливий випадок – поразка німців на Західному фронті і вибух листопадової 1918 р. революції в Німеччині. Тому дії Української Центральної Ради можна вважати виправданими. – Док. № 13.

7. Донська Радянська Республіка – тимчасове державне утворення в складі РСФРР на території області війська Донського. Проіснувала з 23 березня по 8 травня 1918 р., до захоплення німцями і білокозаками. Столиця – Ростов-на-Дону. Голова РНК – Ф. Подтьолоков. – Док. № 15.

8. Донецько-Криворізька Радянська Республіка – тимчасове державне утворення на території Харківської і Катеринославської губерній. Проголошена 27 січня 1918 р. у Харкові як складова частина РСФРР з метою збереження Радянської влади. Голова РНК – Артем (Ф. Сергеев). Проіснувала до 8 квітня 1918 р., до зайняття Харкова військами Німеччини та Центральної Ради. – Док. № 15.

9. Кримська Радянська Республіка (Радянська Соціалістична Республіка Тавриди) – тимчасове державне утворення в складі РСФРР на території Таврійської губернії. Проголошена 21 березня 1918 р. Столиця – Сімферо-

поль. Голова РНК – М. Слущкий. Припинила існування в квітні 1918 р. в зв'язку з захопленням німцями Кримського півострова. – Док. № 15.

10. Одеська Радянська Республіка – тимчасове утворення. Виникла в січні 1918 р. з метою збереження Радянської влади. Проіснувала до зайняття Одеси 14 березня 1918 р. австро-угорськими військами. – Док. № 15.

11. 3 квітня 1918 р. Раднарком Росії дав згоду на проведення переговорів з урядом Української Центральної Ради в Смоленську. 21 квітня 1918 р. в пресі була опублікована відповідь Ради Народних Міністрів УНР Раднаркомові Росії, в якій уряд УНР згоджувався почати переговори з Раднаркомом у Курську за умови припинення незаконного переслідування осіб українського походження на території Радянської Росії. Але в зв'язку з державним переворотом в Україні, який вчинив П. Скоропадський, переговори не відбулися. – Док. № 16.

12. 29 квітня 1918 р. рудий німецький лейтенант з кількома солдатами розігнав засідання Української Центральної Ради. Всеукраїнський з'їзд хліборобів-землевласників (поміщиків і куркулів), спираючись на підтримку німецького командування, проголосив нащадка старовинного козацького роду, великого землевласника, генерал-лейтенанта Російської армії Павла Петровича Скоропадського гетьманом України, котрий здійснив державний переворот, розпустив Українську Центральну Раду та її установи, ліквідував УНР і замість неї проголосив утворення Української держави, заборонив прогресивну пресу, громадські організації, відновив недоторканість приватної власності як фундамента культури і цивілізації, створив поміщицько-монархічний державно-політичний устрій. Проте справжніми господарями в Україні, як і за доби Центральної Ради, були німці та австро-угорці. Зовнішня політика гетьмана коливалася на три боки – залежно від того, хто перемагає: країни Четверного союзу, Антанта чи білогвардійські генерали. 23 травня 1918 р. розпочалися мирні переговори між Україною і Росією. Українську делегацію очолював С. Шелухін, російську – Х. Раковський. Радянський уряд визнав незалежність Української держави. 13 червня 1918 р. був підписаний російсько-український договір про перемир'я, згідно з яким ворожі дії припинялися і встановлювалася «нейтральна зона». 7 жовтня 1918 р. переговори про укладання миру були перервані в зв'язку з розходженням поглядів з ряду питань, але перемир'я і дипломатичні відносини зберігалися. 14 листопада 1918 р. гетьман призначив головою уряду колишнього царського міністра С. Гербеля, звернувся з грамотою до всіх українських громадян і козаків, де повідомлялось про завершення Світової війни, про новий міждержавний устрій, зокрема про федеративний зв'язок України з Росією. Україні, говори-

лося в грамоті, «першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації», кінцевою метою якої «буде відновлення Великої Росії». Наступного дня була оголошена декларація Кабінету Міністрів С. Гербеля, де йшлося про найближчі його завдання: розбудову єдиної Росії на федеративних принципах із збереженням прав України на власну державність і національну самобутність, зміцнення державного ладу в Україні (боротьба з анархією і більшовизмом), а також видання законів про Державний Сейм і вибори до нього, про земельну реформу та ін. Але правити гетьману і Кабінету Гербеля лишалися лічені дні. Того ж дня Директорія звернулася до громадян України із закликом до збройного повстання проти гетьмана П. Скоропадського як «насильника і узурпатора народної волі». – Док. № 17.

13. Директорія – тимчасовий вищий революційний державний орган, створений 15 листопада 1918 р. Українським національним союзом на таємному засіданні у Києві, до складу якої було обрано голову – В. Винниченка та членів – С. Петлюру, Ф. Швеця, А. Макаренка, П. Андрієвського. 15 листопада Директорія створила Український військовий революційний комітет для організації боротьби з гетьманською владою в столиці України в складі: М. Авдієнко, В. Чехівський, А. Пісоцький, З. Висоцький, М. Галаган, Н. Завгородній, М. Марченко. Цього ж дня Директорія звернулася до народу України із закликом розпочати збройну боротьбу проти гетьмана і таємно переїхала до Білої Церкви. Тут С. Петлюра видав Універсал про початок повстання проти П. Скоропадського, оголошеного Директорією поза законом «за утворені ним злочинства проти самостійності Української Республіки». Наступного дня січові стрільці на чолі з майбутніми героями національно-визвольної боротьби українського народу – Є. Коновальцем і А. Мельником захопили владу в Білій Церкві і передали її до рук Директорії, а 18 листопада розгромили відбірні гетьманські підрозділи під Мотовилівкою, чим, по суті, забезпечили наступну перемогу Директорії у боротьбі за владу над гетьманом. На початку лютого 1919 р. в зв'язку з наближенням Червоної Армії до Києва Директорія змушена була переїхати до Вінниці, а згодом часто міняла місце перебування залежно від розвитку подій на фронтах боротьби з Червоною Армією і денікінцями. – Док. № 18.

14. Український національний союз (УНС) – бере початок від Українського національно-державного союзу, утвореного у травні 1918 р. Українською партією самостійників-соціалістів, Українською партією соціалістів-федералістів, Українською трудовою партією та ін. У серпні того ж року до блоку цих партій приєдналися УСДРП і УПСР. Перебував в опозиції до гетьманського уряду, а після проголошення гетьманом федерації України з Росією УНС вирішив розпочати збройне повстання проти П. Скоропадсько-

го, для керівництва яким створив Директорію. Головами УНС були А. Ніковський, В. Винниченко, М. Шаповал. Після повалення гетьманату і відновлення УНР УНС припинив діяльність. – Док. № 18.

15. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України – створений ЦК КП(б)У 28 листопада 1918 р. в еміграції, в Росії, в Суджі Курської губернії у складі: Г. П'ятаков (голова), В. Аверін, В. Антонов-Овсієнко, Артем (Ф. Сергєєв), К. Ворошилов, В. Затонський, Ю. Коцюбинський. На першому засіданні уряд ухвалив маніфест про встановлення Радянської влади в Україні. Виявив себе як непримиренний ворог незалежності УНР. 29 січня 1919 р. реорганізований в Раду Народних Комісарів (РНК України) в складі: голова – Х. Раковський, члени – В. Антонов-Овсієнко, Артем (Ф. Сергєєв), К. Ворошилов, О. Жарко, В. Затонський, Ф. Земіт, Є. Квірінг, Ю. Коцюбинський, Б. Магідов, В. Мещеряков, М. Подвойський, М. Скрипник, П. Тутишкін, О. Хмельницький, О. Шліхтер, Ю. Шаденко. Допустив грубі помилки при здійсненні національної, земельної і продовольчої політики, прославився масовими розстрілами мирного населення, повстанців і військовополонених армії УНР, намагався утримати владу за допомогою багнетів Червоної Армії (переважно російської) і військових формувань каральних органів. Зметений могутньою хвилею селянських повстань, наступом денікінців і військ УНР, 31 серпня 1919 р. переїхав з Києва до Чернігова, а згодом в Росію, де фактично припинив свою діяльність і розпався. – Док. № 19.

16. Ліве крило УСДРП прийняло дану резолюцію 20 грудня 1918 р. і оголосило її на VI конгресі УСДРП, який працював 10–12 січня 1919 р. у Києві. Конгрес схвалив політику Директорії та уряду УНР, спрямовану на захист і відновлення Української Народної Республіки. Проте на конгресі відбувся розкол УСДРП. «Ліва» фракція (очолювана М. Ткаченком, А. Драгомирецьким, Ю. Мазуренком, А. Річицьким та ін.) організаційно порвала з більшістю партій і створила нову самостійну партію під назвою УСДРП (незалежних), яка визнавала диктатуру пролетаріату і Радянську владу, створила Всеукрревком з Головною військовою радою в районі м. Сквири, підкорила своєму впливові більшість антиросійських партизанських загонів у південно-західних повітах Київщини. Всеукрревком видав десятки відозв до населення із закликами до боротьби за незалежну Українську Радянську Соціалістичну Республіку. В одній з них він писав: «Ми прогнали свого Петлюру, але бачимо, що і над нами запанували другі Петлюри: російські та жидівські. Ці нові Петлюри такі ж контрреволюціонери, як і наші, а може ще й гірші. Тому ми проголошуємо: «Геть нашого Петлюру! Геть російських та жидівських Петлюр – комісарів! Хай живе Всесвітня соціалістична революція! Хай живе вільна федерація всіх

народів! Хай живе Українська Радянська незалежна Соціалістична Республіка!» Більшовики назвали незалежників партією куркульської контрреволюції і розгорнули проти неї жорстоку боротьбу. – Док. № 20.

17. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) – держава, створена в листопаді 1918 р. на українських землях колишньої Австро-Угорської імперії (Східна Галичина, Буковина, Закарпаття). Після проголошення злуки УНР і ЗУНР в єдину державу ЗУНР отримала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Проте в зв'язку з військовими подіями фактичного об'єднання не відбулося, органи влади ЗУНР продовжували діяти самостійно. В липні 1919 р. територію ЗУНР окупувала Польща. – Док. № 21.

18. Українська Національна Рада була створена 18 жовтня 1918 р. у Львові для побудови державності на українських землях Австро-Угорської монархії. До її складу входили українські депутати Австро-Угорського парламенту, крайових сеймів Галичини і Буковини та представники повітів і міст (150 членів). Рада проголосила Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Мала законодавчі і контролюючі функції парламенту, утворювала уряд (Державний Секретаріат), обирала президента Ради (спочатку був обраний К. Левицький, потім – Є. Петрушевич). – Док. № 21.

19. Отаман Зелений (Данило Терпило), народився в багатодітній сім'ї с. Трипілья Обухівського району. Відбув царську каторгу в Сибіру, учасник I Світової війни, в 1917 р. приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів, брав участь у боях проти гетьманців, створив великий партизанський загін, але виконати наказ Директорії про відправку на фронт у Чернігівську губернію відмовився. У двох боях під Обуховом розбив два петлюрівські загони, які намагалися роззброїти його. Ідеологічні переконання Зеленого не мали чіткої визначеності, схилився до ідеї боротьби за незалежність України; серед бійців загону були погромники і мародери, належної військової дисципліни не було. Взимку 1919 р. приєднався до партії «незалежників», його призначили командиром 1-ої Київської радянської дивізії, в якій в різні часи було від 6 до 25 тисяч бійців, 2–6 гармат, до 2-х тисяч кінноти. В дивізії було 6 полків, комендантська рота, сотня розвідки, збройова майстерня, взвод зв'язку, був дивізійний суддя, були навіть видруковані правила, як мав чинити трипільський волосний суд і т. д. Це було не постійне військо, воно збиралося залежно від обставин, але був і сталий командний склад – кістяк загонів – козаки Трипілья, Ржищева, Халеп'я, Злодіївки та інших придніпровських сіл. Навесні 1919 р. зеленівці майже повністю відрізали Київ від підвозу продовольства, намагалися обкласти місто, підійшли до його південних околиць, а деякі загони пробралися навіть у Пущу-Водицю. Зелений пред'явив

ультиматум голові Раднаркому України Х. Раковському, в якому вимагав здати Київ. Для розгрому загонів Зеленого уряд України направив кілька експедицій загальною кількістю понад 6 тисяч бійців, військові кораблі Дніпровської флотилії, артилерію, кінноту і т. д. Дане повідомлення газети передчасне, боротьба проти зеленівців ще триватиме більше 3-х місяців.

Зрозумівши, яку «волю» несуть царські генерали, Зелений встановив зв'язок з Петлюрою і розпочав боротьбу проти денікінців. Загинув у бою проти них в районі Канева восени 1919 р. – Док. № 22.

20. Листівки і звернення Червоного козацтва Київщини, Ржищівської волосної Ради робітничих і селянських депутатів, Ради повстанського козацтва Канівського, Васильківського і Київського повітів видавалися членами партії незалежних і зеленівцями. – Док. №№ 31, 43, 44.

21. V Всеукраїнський з'їзд Рад працював у Харкові з 25 лютого по 3 березня 1921 р. включно, розглянув ряд питань господарського будівництва, затвердив союзний договір між РСФФР і УСРР. Важливе значення мали для послаблення національно-визвольного руху проголошена амністія для повстанців; термін явки був призначений до 15 квітня і постанова про закріплення землі за селянами на 9 років. Повстанці, які не з'явилися добровільно по амністії до місцевих органів влади, позбавлялися права отримати землю. В зв'язку з тим, що справжні борці за незалежність України не поспішали здаватися на милість більшовиків, ВУЦВК змушений був 27 квітня продовжити термін дії постанови про амністію до 15 травня 1921 р. – Док. № 53.

22. Юлій Арсенійович Мордалевич, освічений, обдарований і хоробрий офіцер колишньої царської армії, учасник боїв на фронтах I Світової війни, підполковник армії УНР, командуючий Північним фронтом повстанських військ Правобережної України, його загони наводили жах на чекістів і представників влади. Суворо карав погромників і мародерів, вів боротьбу за незалежність України. ВУЦВК розповсюдив на нього дію постанови про амністію, але не задовольнив його прохання направити на навчання в Комуністичний університет ім. Свердлова у Москві. На вимогу чекістів і ЦК КП(б)У була опублікована масовим тиражем за його підписом листівка «Мій шлях від демократизму до соціальної революції», відредагована ним, в якій він закликав повстанців припинити боротьбу проти Радянської влади, що надзвичайно впливала на них. Використавши його в агітаційних цілях, більшовики не дали йому навіть роботи і викинули, як непотріб. Зрозумівши своє становище, він таємно перебрався в Польщу. Там петлюрівці і поляки його зразу кинули у в'язницю за «зраду національної ідеї», звідки він втік до Чехословаччини, навчався в її вузах, кілька разів прохав Москву дозволити

повернутися в Україну, але йому навіть не відповідали. Одружився на чешці, помер після II Світової війни. – Док. № 54.

23. Безпідставно звинувачений в контрреволюційній діяльності голова уряду України П. П. Любченко 30 серпня 1937 р. під час обідньої перерви застрелив свою дружину і покінчив життя самогубством. Після пленуму ЦК КП(б)У були репресовані залишки колишніх боротьбистів, їхні сім'ї та близькі родичі. – Док. № 122.

24. Всього з 14 травня 1939 р. по 10 травня 1941 р. включно Політбюро ЦК КП(б)У під головуванням М. Хрущова і М. Бурмістенка прийняло 168 постанов про закриття в Україні (без західних обастей) церков, костьолів і синагог, з них 33 в Київській області. – Док. № 155.

25. 17 січня 1948 р. М. Хрущов послав великого листа Й. Сталіну, в якому наполегливо доводив про необхідність виселення частини громадян України у віддалені райони СРСР, а також проект постанови Політбюро ЦК ВКП(б), проект указу Президії Верховної Ради СРСР, проект постанови Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У в цьому питанні і просив затвердити їх. Але, оскільки Сталін протягом місяця не давав відповіді, Хрущов вдруге благає його прискорити затвердження згаданих документів. Наслідком цього були таємні указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. і постанова Ради Міністрів СРСР про порядок застосування указу Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві та ведуть антисупільний, паразитичний спосіб життя», датована тим же числом. Відповідно до цієї постанови людей висилали в Комі РСР, Архангельську область (райони рік Пінега, Вага, Вичегда), Тюменську область, Карело-Фінську РСР і Кіровську область (верхів'я рік Ками і В'ятки). Виселенцям дозволялося брати з собою не більше 250 кг майна. – Док. № 161.

26. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 2 червня 1948 р. в пресі не публікувався. Виявити його в Київських архівах не вдалося. – Док. № 165.

27. У цілком таємних вказівках голови КДБ при Раді Міністрів СРСР генерала армії І. Серова від 24 серпня 1955 р. вказано, що органи КДБ на запити громадян про долю засуджених за контрреволюційні злочини до вищої міри покарання (розстрілу) повідомляють усно, що їх засудили на 10 років виправно-трудоких таборів і вони померли в місцях ув'язнення. Дату смерті і діагноз придумували органи КДБ. – Док. № 179.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

1. Резолюція Малої Ради у зв'язку з повстанням більшовиків у Петрограді. 27 жовтня 1917 р.
2. Звернення Генерального Секретаріату Центральної Ради до населення України в зв'язку з повстанням більшовиків у Петрограді. 27 жовтня 1917 р.
3. III Універсал Української Центральної Ради. 7 листопада 1917 р.
4. Ультиматум Ради Народних Комісарів Радянської Росії Українській Центральній Раді. 3 грудня 1917 р.
5. Відповідь Генерального Секретаріату Центральної Ради на ультиматум Ради Народних Комісарів РСФРР. 4 грудня 1917 р.
6. Інформація газети «Киевская Мысль» про роботу Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів з викладом промов С. Петлюри, В. Винниченка і М. Грушевського. 6 грудня 1917 р.
7. Резолюція Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів про ультиматум Ради Народних Комісарів Росії Українській Центральній Раді. 6 грудня 1917 р.
8. Резолюція Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів про Центральну Раду. 6 грудня 1917 р.
9. Відозва Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів до робітників, селян і солдатів усіх народів Росії. 6 грудня 1917 р.
10. Нота Ради Народних Комісарів Росії Українській Центральній Раді. 20 грудня 1917 р.
11. Відповідь Генерального Секретаріату на ноту Ради Народних Комісарів Росії. 24 грудня 1917 р.
12. Звернення Народного Секретаріату України до військ розгорнути рішучу боротьбу проти Центральної Ради і Каледіна. 4 січня 1918 р.
13. IV Універсал Української Центральної Ради. 9 січня 1918 р.
14. Повідомлення газети «Боротьба» про жертви більшовицького терору у Києві. 2 березня 1918 р.
15. Декларація Центрального Виконавчого Комітету Рад України із закликом утворити військово-політичний союз радянських республік Півдня Росії. 7 березня 1918 р.
16. Пропозиція уряду УНР Раді Народних Комісарів РСФРР укласти мирну угоду. 2 квітня 1918 р.
17. Грамота гетьмана П. Скоропадського до населення України. 29 квітня 1918 р.

18. Відозва Директорії до населення України з закликом до повстання проти гетьмана. 15 листопада 1918 р.

19. З декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України про організацію Всеукраїнської надзвичайної комісії. 3 грудня 1918 р.

20. Резолюція фракції незалежних УСДРП на VI конгресі УСДРП. 20 грудня 1918 р.

21. Ухвала Директорії про об'єднання Української Народної Республіки з Західноукраїнською Народною Республікою. 22 січня 1919 р.

22. Повідомлення про розгром загонів отамана Зеленого. 15 березня 1919 р.

23. Оголошення Київської губернської надзвичайної комісії про розстріл за розповсюдження неправдивих відомостей. 28 березня 1919 р.

24. Повідомлення про заарештування незалежних українських соціал-демократів. 28 березня 1919 р.

25. Повідомлення про дії отамана Зеленого. 29 березня 1919 р.

26. Повідомлення про оголошення отамана Зеленого поза законом. 30 березня 1919 р.

27. Постанова РНК УСРР про оголошення отаманів Соколовського, Гончара (Батрака) і Орловського поза законом. 31 березня 1919 р.

28. Із зведення відділу зв'язку та інформації ЦК КП(б)У для членів ЦК КП(б)У про політичне становище на Київщині. Кінець березня – початок квітня 1919 р.

29. Постанова РНК УСРР про призначення головою ВУЧК М. Лаціса. 2 квітня 1919 р.

30. Повідомлення про повстання двох полків Української Червоної Армії. 4 квітня 1919 р.

31. Звернення Червоного козацтва Київщини до робітників і селян. Не пізніше 9 квітня 1919 р.

32. Повідомлення про те, як Зелений наділяє землю селянам. 10 квітня 1919 р.

33. Повідомлення про розстріл учасників Куренівського повстання у Києві. 12 квітня 1919 р.

34. Наказ № 10 Головної військової ради Всеукраїнському, створеного партією незалежних в районі Сквири. 12 квітня 1919 р.

35. Повідомлення про розстріл повстанцями с. Нові Петрівці Київського повіту командира особливого корпусу військ ВУЧК Ф. Ніколаєнка. 15 квітня 1919 р.

36. Повідомлення про закриття Центрального органу партії незалежників – «Червоний Прапор». 26 квітня 1919 р.

37. Лист ЦК КП(б)У губкомам партії про тактику щодо партії незалежних. 28 квітня 1919 р.

38. Розмова по прямому проводу Мацілецького з Ягушевським про становище в районі Києва. 29 квітня 1919 р.

39. Звернення Всеукраїнського революційного комітету, створеного партією незалежних, з закликом до боротьби за незалежну Українську Радянську Республіку. Квітень 1919 р.

40. Відозва командування 3-ої селянської повстанської дивізії до селян і робітників України. Не пізніше 9 травня 1919 р.

41. Передова стаття газети «Большевик» про червоний терор і повідомлення про розстріл Київською губернською ЧК громадян Києва. 25 травня 1919 р.

42. З виступу секретаря Київського губкому КП(б)У В. Чернявського про становище в губернії. 31 травня 1919 р.

43. Листівка, видана виконкомом Ржищівської волосної Ради робітничих та селянських депутатів, із закликом до боротьби за незалежну Україну. Травень 1919 р.

44. Відозва Об'єднаної Ради повстанського козацтва Канівського, Васильківського і Київського повітів до населення з закликом до боротьби за незалежну Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Травень 1919 р.

45. Телеграма члена Організаційного Бюро і керуючого справами ЦК КП(б)У Липовецькому і Київському партійним комітетам про недопустимість презирливого ставлення до української мови. 9 липня 1919 р.

46. Повідомлення про розстріл за участь у підпільній організації. 13 липня 1919 р.

47. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про боротьбу з повстанцями. 24 липня 1919 р.

48. Із зведення Вищої військової інспекції України в ЦК КП(б)У про неправильні дії червоноармійського загону у Трипіллі. 26 липня 1919 р.

49. Повідомлення про масовий розстріл чекістами громадян Київщини. 29 серпня 1919 р.

50. Із зведення інформаційного відділу ЦК КП(б)У № 31 про становище в Києві. 1 листопада 1919 р.

51. Із зведення інформаційного відділу ЦК КП(б)У № 23 про становище на Правобережній Україні. Не пізніше 10 березня 1920 р.

52. Лист ЦУПЧРЕЗКОМА в ЦК КП(б)У про політичне становище в Київській губернії з 1 по 15 жовтня 1920 р. і безчинства частин 1-ої кінної армії С. Будьонного. 7 листопада 1920 р.

53. Підписка, яку давали повстанці, що з'являлися до органів Ра-

дянської влади по амністії, проголошеній V Всеукраїнським з'їздом Рад. 13 травня 1921 р.

54. Бесіда з отаманом Ю. Мордалевичем. 2 липня 1921 р.

55. Лист президента Всеукраїнської академії наук О. Левицького РНК УСРР у зв'язку з арештом академіка С. Єфремова. 8 липня 1921 р.

56. Повідомлення Київської губернської надзвичайної комісії про викриття підпільних повстанських організацій. 19 серпня 1921 р.

57. З доповіді завідуючого відділом юстиції Михайлика на засіданні Київського губвиконкому про кількість заарештованих в тюрмах губернії. 10 вересня 1921 р.

58. Повідомлення Київської губчека про вирок у справі Всеукраїнського повстанського комітету. 10 вересня 1921 р.

59. Повідомлення Київської губчека про викриття підпільних повстанських організацій. 2 квітня 1922 р.

60. Повідомлення про початок судового процесу над «Козачою Радою Правобережної України». 25 серпня 1922 р.

61. Вирок Київського губернського революційного трибуналу у справі «Козачої Ради». 25 серпня 1922 р.

62. Повідомлення про затвердження ВУЦВКом вироку в справі «Козачої Ради». 27 серпня 1922 р.

63. Вирок у справі 8-го Повстанського району Правобережжя України. 31 серпня 1922 р.

64. Повідомлення про затвердження ВУЦВКом вироку в справі 8-го Повстанського району Правобережжя України. 6 вересня 1922 р.

65. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про церковні справи. 25 лютого 1926 р.

66. Кошторис витрат на роботу ДПУ УСРР серед релігійних угруповань на друге півріччя 1928 р. і пояснювальна записка до нього. Грудень 1927 р.

67. Постанова Бюро Київського окружного партійного комітету про ліквідацію куркульства. 25 січня 1930 р.

68. Зі спеціального зведення ДПУ УСРР № 6 секретарю ЦК КП(б)У Л. Картвелішвілі (Лаврентію) про реакцію селянства на ліквідацію куркульства як класу. 31 січня 1930 р.

69. Телеграма голови ДПУ УСРР В. Балицького начальникам окрвдділів ДПУ (крім Луганського, Могилевського, Коростенського і Глухівського) про методи дій під час проведення розкуркулення. 7 лютого 1930 р.

70. Розкладка на висилку з України на Північ Росії першої партії розкуркулених сімей. Не раніше 7 лютого 1930 р.

71. Зі спеціального зведення голови ДПУ УСРР В. Балицького ЦК КП(б)У про волинки в зв'язку з колективізацією. 8 лютого 1930 р.

72. З доповідної записки голови ДПУ УСРР В. Балицького ЦК КП(б)У про роботу органів ДПУ в зв'язку з проведенням розкуркулення. Не раніше 9 лютого 1930 р.

73. Оперативний наказ № 44722 голови ДПУ УСРР в зв'язку з висилкою розкуркулених. 11 лютого 1930 р.

74. Зі спеціального зведення ДПУ УСРР № 12 секретарю ЦК КП(б)У П. Любченкові про хід розкуркулення. 14 лютого 1930 р.

75. Зі спеціального зведення № 17 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона секретарю ЦК КП(б)У Д. Картвелішвілі (Лаврентію) про хід розкуркулення і реакцію робітників. 22 лютого 1930 р.

76. Зі спеціального зведення № 20 ДПУ УСРР секретарю ЦК КП(б)У Л. Картвелішвілі (Лаврентію) про хід розкуркулення. 24 лютого 1930 р.

77. Зі спеціального зведення № 18 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона секретарю ЦК КП(б)У П. Любченкові про хід розкуркулення, про реакцію робітників та настроїв у військових частинах. 24 лютого 1930 р.

78. Зі спеціального зведення ДПУ УСРР № 19 секретарю ЦК КП(б)У Л. Картвелішвілі (Лаврентію) про хід розкуркулення. 24 лютого 1930 р.

79. Зі спеціального зведення ДПУ УСРР № 21 секретарю ЦК КП(б)У Л. Картвелішвілі (Лаврентію) про хід розкуркулення. 27 лютого 1930 р.

80. Зі спеціального зведення ДПУ УСРР № 3/11 С. Косіору про антиколгоспні прояви в Україні. 31 березня 1930 р.

81. Зі спеціального зведення ДПУ УСРР С. Косіору про реакцію робітників на статтю Сталіна «Запаморочення від успіхів» і останні рішення ЦК ВКП(б) про колективізацію. 3 квітня 1930 р.

82. Довідка ДПУ УСРР С. Косіору про втрати в процесі масових виступів селян в Україні. 3 квітня 1930 р.

83. З доповідної записки голови ДПУ УСРР В. Балицького ЦК КП(б)У про хід розкуркулення. Не раніше 5 листопада 1930 р.

84. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про колгоспний рух. 10 листопада 1930 р.

85. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі. 16 лютого 1931 р.

86. З протоколу засідання Бюро Володарського райкому партії про хід виконання плану хлібозаготівлі. 25 лютого 1931 р.

87. Протокол № 11 позачергового засідання Бюро Яготинського райкому партії. 21 березня 1931 р.

88. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про куркулів. 28 квітня 1931 р.

89. Лист секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору. 29 травня 1931 р.

90. З протоколу засідання Бюро Чорнобильського райкому партії про перекручення партійної лінії. 20 вересня 1931 р.

91. Лист колишнього секретаря Таращанського районного партійного комітету А. Дудо С. Косіору. 30 січня 1932 р.

92. Лист колишнього голови Таращанського райвиконкому Н. Голікова С. Косіору. 3 лютого 1932 р.

93. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про Полісся. 29 березня 1932 р.

94. З довідки Інформсектора секретарю ЦК КП(б)У С. Зайцеву про прояви право-опортуністичних настроїв серед деяких сільських комуністів та куркульську агітацію. 4 квітня 1932 р.

95. Лист В. Затонського ЦК КП(б)У та Київському обкому партії про голод та знуцання місцевої влади над населенням південних районів Київської області. 3–4 червня 1932 р.

96. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу, насінневу та фуражну допомогу областям і допомогу тракторами районам, що відстають із сівбою. 19 червня 1932 р.

97. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про організацію закупівлі коней у Росії та Білорусії. 26 червня 1932 р.

98. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про відпуск хліба на обробку цукрових буряків. 9 липня 1932 р.

99. Телеграма секретаря Київського обкому КП(б)У М. Демченка ЦК КП(б)У з проханням занести на чорну дошку ряд сіл за повільне виконання хлібозаготівель. Осінь 1932 р.

100. З відомостей про засуджених під час хлібозаготівель 1932 р. Не раніше 1 грудня 1932 р.

101. З довідки про виконання постанов РНК УСРР про хлібозаготівлі. 2 грудня 1932 р.

102. Супровідний лист народного комісара юстиції і прокурора УСРР та рапорт начальника УПТУ про відправку на Північ першої партії засуджених. 5 грудня 1932 р.

103. Супровідний лист народного комісара юстиції і прокурора УСРР та рапорт начальника УПТУ про відправку на Північ другої партії засуджених. 16 грудня 1932 р.

104. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 26/а про санкціонування арешту та висилку за межі УСРР колишніх комуністів за саботаж хлібозаготівлі. 20 грудня 1932 р.

105. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу допомогу Київській області. 24 лютого 1933 р.

106. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу допомогу областям. 11 березня 1933 р.

107. Довідка ДПУ УСРР про голод у республіці. 12 березня 1933 р.

108. Лист селянина з околиці Білої Церкви С. Клименка ЦК КП(б)У про голод у селі. Весна 1933 р.

109. Неповні статистичні дані про кількість смертей і народжень в Київській області за 1933 р. Початок 1934 р.

110. Закон «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». 1 грудня 1934 р.

111. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи щодо виключених з партії при перевірці партдокументів. 15 квітня 1936 р.

112. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про переселення 15000 господарств з Київської та Вінницької областей в Казахстан. 15 травня 1936 р.

113. Доповідна записка про роботу III відділу УДБ Київського облуправління НКВС за 1936 рік.

114. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У і недоліки в роботі ЦК КП(б)У». 13 січня 1937 р.

115. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про постанову Політбюро ЦК ВКП(б) від 13 січня 1937 р. 16 січня 1937 р.

116. З промови начальника управління НКВС Київської області Шарова на III Київській обласній конференції КП(б)У. 19 травня 1937 р.

117. Резолюція бійців і командирів частини КВВ, якою командував Герой Радянського Союзу П. Ричагов. 12 червня 1937 р.

118. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про виконання директиви ЦК ВКП(б) від 3 липня 1937 р. про формування обласних судових трійок. 4 липня 1937 р.

119. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «О ходе выполнения директивы ЦК ВКП(б) от 3 июля 1937 г.». 10 липня 1937 р.

120. З оперативного наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР № 00447 про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів. 30 липня 1937 р.

121. Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00485 про ліквідацію кадрів польської розвідки. 11 серпня 1937 р.

122. Зі стенограми пленуму ЦК КП(б)У 29–30 серпня 1937 р. 29 серпня 1937 р.

123. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 23 про роботу Обласної контори заготзерно та облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області. 1 вересня 1937 р.

124. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 28 про телеграму ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. 14 вересня 1937 р.

125. Лист робітників радгоспу «Терезине» Білоцерківського району, в якому вони вимагають розстріляти «ворогів народу». 20 вересня 1937 р.

126. Спец-повідомлення про хід операції по виявленню польсько-шпигунського підпілля в Київській області.

127. Доповідна записка про оперативно-слідчу роботу УНКВС в Київській області.

128. Доповідна записка про попередні результати операції по усуненню контрреволюційних, куркульських, кримінальних та інших контрреволюційних елементів в Київській області.

129. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 34 про проведення показових судових процесів про шкідництво в тваринництві. 27 вересня 1937 р.

130. Повідомлення про суд над шкідницькою організацією в Бориспільському районі. 28 жовтня 1937 р.

131. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про порядок розгляду справ, по яких виносяться вироки про розстріл. 30 жовтня 1937 р.

132. Повідомлення про суд над шкідницькою організацією в Київському облбурякотресті. 18 листопада 1937 р.

133. Повідомлення про вирок у справі шкідницької організації в системі «Заготзерно». 9 грудня 1937 р.

134. Вітання ЦК КП(б)У НКВС УРСР І. Леплевському. 20 грудня 1937 р.

135. Протокол № 60 засідання Бюро Київського обкому КП(б)У. 9 січня 1938 р.

136. З протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б) про затвердження додаткового ліміту на репресії. 31 січня 1938 р.

137. З протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б) про додатковий ліміт на репресії для України. 17 лютого 1938 р.

138. Допит Г. Гринька на судовому процесі «Правотроцькістського блоку» (зі скороченої стенограми). 4 березня 1938 р.

139. Протокол засідання ІХ пленуму Київських обкому та міськкому КП(б)У. 17 квітня 1938 р.

140. Виписка з протоколу № 228 засідання трійки НКВС Київської області в справі № 92288 по Обухівському району. 25 квітня 1938 р.

141. З резолюції IV Київської обласної конференції КП(б)У про роботу з кадрами. 5 червня 1938 р.

142. Із звітної доповіді М. Хрущова про роботу ЦК КП(б)У XIV з'їзду КП(б)У. 13 червня 1938 р.

143. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 12 про реорганізацію національних шкіл. 11 липня 1938 р.

144. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 17 про атестацію вчителів. 23 липня 1938 р.

145. Постанова Бюро Київського обкому КП(б)У № 18–26 оп. про справу Еспер М. Я. 5 серпня 1938 р.

146. Постанова Бюро Київського обкому КП(б)У № 18–41 оп. про справу Янівського С. Ф. 8 серпня 1938 р.

147. Постанова Бюро Київського обкому КП(б)У № 18–49 оп. про справу Шевчека І. Г. 8 серпня 1938 р.

148. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 32 про виконання постанови ЦК ВКП(б) від 4 березня 1938 р. про заміну партдокументів, підписаних особами, що виявилися ворогами народу. 29 серпня 1938 р.

149. З протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б) про утворення особливих трійок для розгляду слідчих справ заарештованих по контрреволюційних національних контингентах. 15 вересня 1938 р.

150. Телеграма Й. Сталіна секретарям обкомів, крайкомів, ЦК нацкомпартій, наркомам внутрішніх справ, начальникам управлінь НКВС про застосування фізичного впливу до заарештованих. 10 січня 1939 р.

151. Постанова Бюро Київського обкому КП(б)У про С. Косіора. 14 лютого 1939 р.

152. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП(б)У № 112 про справу Семіди С. А. і Савченко У. В. 7 березня 1939 р.

153. Лист ув'язненого Д. В. Коновалова – колишнього охоронця П. П. Любченка генеральному прокурору СРСР, Головній військовій прокуратурі і наркому внутрішніх справ СРСР Л. П. Берії про те, як катують на допитах слідчі НКВС УРСР. 29 червня 1939 р.

154. З резолюції VI Київської обласної конференції КП(б)У. 8–10 березня 1940 р.

155. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У про закриття церков. 10 травня 1941 р.

156. З виступу Й. Сталіна про кіноповість О. П. Довженка «Україна в огні». 31 січня 1944 р.

157. Паспорт-характеристика Київської області (13 листопада 1944 р.) (Київське обласне управління НКДБ УРСР).

158. Із щоденника О. П. Довженка про виступ Й. Сталіна з приводу кіноповісті «Україна в огні». 31 січня 1945 р.

159. Інформація Київського обласного відділу охорони здоров'я обкому КП(б)У про кількість хворих дистрофією в області з грудня 1946 р. по 1-е травня 1947 р. 4 травня 1947 р.

160. Повідомлення прокурора Київської області прокурору УРСР і Київському обкому партії про людоїдство в с. Іванівка Богуславського району. 16 червня 1947 р.

161. Лист М. Хрущова Й. Сталіну. 17 лютого 1948 р.

162. Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві та ведуть антисуспільний, паразитичний спосіб життя. 21 лютого 1948 р.

163. Зведення про хід виконання в Україні указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 21 лютого 1948 р. 15 травня 1948 р.

164. Постанова Бюро Київського обкому КП(б)У про хід запровадження в життя указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 21 лютого 1948 р. 22 травня 1948 р.

165. Довідка про застосування указу Президії Верховної Ради СРСР від 21.02.1948 р. у Київській області станом на 1.08.1948 р. 2 серпня 1948 р.

166. З даних Управління по перевірці парторганів ЦК КП(б)У про виселення колгоспників за межі УРСР згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. Станом на 15 серпня 1948 р. 18 серпня 1948 р.

167. Інформація Оргінструкторського відділу Київського обкому партії ЦК КП(б)У про виселення за межі УРСР колгоспників згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. Не раніше 1 листопада 1948 р.

168. Доповідна записка прокурора Київської області Київському обкому КП України про роботу комісії по перегляду справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини. 3 грудня 1954 р.

169. Постанова Бюро Київського обкому КП України про роботу обласної комісії по перегляду справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини. 10 лютого 1955 р.

170. Постанова Бюро Київського обкому КП України про усунення наслідків грубих порушень законності щодо колишніх військовополонених та членів їх сімей. 3 серпня 1956 р.

171. З протоколу засідання Бюро Київського обкому партії про постанову ЦК КПРС від 9 серпня 1965 р. «Про розгляд питань про поновлення в рядах КПРС колишніх військовослужбовців та осіб, які перебувають в даний час в рядах Радянської Армії, але вибули з КПРС в зв'язку з перебуванням

в полоні або на тимчасово окупованій території в період Великої Вітчизняної війни». 24 серпня 1956 р.

172. Протокол допиту свідка Литвина Є. О. – колишнього прокурора Іванківського району Київської області. 11 травня 1956 р.

173. Лист Тарасенко Т. І. першому секретарю ЦК КПРС М. Хрущову, голові Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилову, генеральному прокурору СРСР А. Руденку з проханням повідомити про долю її чоловіка. 3 липня 1956 р.

174. Протокол допиту свідка Піскуна А. П. 12 жовтня 1956 р.

175. Протокол допиту свідка Басенка Т. С. 12 жовтня 1956 р.

176. Протокол допиту свідка Іткіна Е. Я. 13 жовтня 1956 р.

177. Протокол допиту свідка Євтушенка П. Ф. 13 жовтня 1956 р.

178. Протокол допиту свідка Курзи М. Я. 14 жовтня 1956 р.

179. Висновок обліково-архівного відділу УКДБ при РМ УРСР по Київській області про Д. А. Тарасенка. 11 травня 1957 р.

180. Постанова Бюро Київського обкому КП України про поновлення в партії Ящука Г. Я. і Кузьменка Д. Ф. 25 липня 1957 р.

181. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про поновлення Яценко Н. М. в партії. 4 серпня 1958 р.

182. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про поновлення в партії Подобеда Л. П. 27 листопада 1958 р.

183. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про партійну реабілітацію (посмертно) Ральченка О. П. і Честнейшого Д. С. 12 грудня 1958 р.

184. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про партійну реабілітацію (посмертно) Передерія О. Д. 10 січня 1959 р.

185. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про поновлення Ковтуненка В. К. в партії. 30 січня 1959 р.

186. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про партійну реабілітацію (посмертно) Шматька С. К. 30 січня 1959 р.

187. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про поновлення Жидека С. В. в партії. 24 квітня 1959 р.

188. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про поновлення Дзюбенка М. С. в партії. 26 листопада 1959 р.

189. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про партійну реабілітацію Короленка М. Д. (посмертно). 26 листопада 1959 р.

190. З протоколу засідання Бюро Київського обкому КП України про партійну реабілітацію (посмертно) Брезицького П. І. 23 лютого 1960 р.

191. З протоколу засідання Політбюро ЦК КП України про висновок на лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал, надіслані ЦК КП України. 22 лютого 1972 р.

192. Постанова Політбюро ЦК КПРС про спорудження пам'ятника жертвам беззаконня і репресій. 4 липня 1988 р.

193. Лист громадян с. Трипілля Обухівського району Київської області прокурору УРСР. Не пізніше 28 грудня 1988 р.

194. Довідка про результати перевірки заяви Волошиної Л. П. 19 січня 1989 р.

195. З протоколу засідання Комісії партійного контролю при ЦК КП України про реабілітацію (посмертно) Михайлова П. С. 24 травня 1989 р.

196. З протоколу засідання Комісії партійного контролю при ЦК КП України про реабілітацію (посмертно) Федченка П. Н. 19 липня 1989 р.

197. Довідка про партійну реабілітацію (посмертно) Давиденка Г. Й. 8 серпня 1989 р.

198. З протоколу засідання Комісії партійного контролю при ЦК КП України про партійну реабілітацію (посмертно) Криворучка М. М. 1 листопада 1989 р.

199. З протоколу засідання Комісії партійного контролю при ЦК КП України про партійну реабілітацію (посмертно) Бачинського М. С. 1 листопада 1989 р.

200. Доповідна записка голови Комітету державної безпеки Української РСР ЦК КП України про хід реабілітації необґрунтовано репресованих громадян. 11 січня 1990 р.

201. Відомості про реабілітацію осіб, необґрунтовано репресованих в 30–40-і та на початку 50-х років у Київській області. Не раніше 1 липня 1991 р.

РОЗДІЛ III

БІОГРАФІЧНІ НАРИСИ

ПРИМАРИ ПОЛІТИЧНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ 30-х РОКІВ В УКРАЇНІ

Перемога Лютневої 1917 р. народно-демократичної революції в Росії розірвала залізні кайдани, в яких царизм тримав століттями десятки мільйонів людей багатонаціональної держави. Український народ одним з перших підняв прапор боротьби за свою незалежність. Це дуже не сподобалося російським урядам О. Керенського, а згодом В. Леніна. Останній вже в грудні 1917 р. оголосив війну Україні, а в січні 1918 р. розпочав військові дії проти неї. З цього часу жахливий терор, масові розстріли, репресії стали звичайним явищем в Україні. Їх мета – задушити національно-визвольний рух, не допустити відокремлення України, розвалу імперії.

Документи дають можливість простежити п'ять хвиль червоного терору, масових репресій, розстрілів і т. п. в Україні. Перша хвиля жорстокого терору, беззаконня і насильства лютувала в Україні при житті В. Леніна і з його ініціативи з січня 1918 по 1922 рік включно. Це був період боротьби українського народу за свою незалежність.

Друга хвиля терору, масових репресій накрила Україну в кінці 20-х і початку 30-х років, тобто під час колективізації, процесу «СВУ» і голодомору 1932–1933 років.

Третя хвиля – 1934 рік, посилений наступ на інтелігенцію, судові процеси над нею, розстріл 15–16 грудня 1934 року 28 діячів культури і т. д.

Четверта хвиля – 1937–1941 роки. Вона залила кров'ю всю Україну. П'ята хвиля – 1944–1953 роки. Це період голоду 1946–1947 років і радянізації західних областей республіки.

Від більшовицького терору, масових репресій, розстрілів, голодоморів і т. п. багато страждань зазнало населення Київщини. Вона швидко перетворилася в колыску і центр національно-визвольного руху вільного українства. Тут перебували і діяли центральні органи українських національних політичних партій, громадських організацій, культурно-освітніх, науково-технічних та інших товариств і об'єднань. Тут постала Українська Центральна Рада, мета якої відродити рідну націю, її державність, культуру, звичаї, побут і т. п.

На Київщині народилася Українська Народна Республіка, згодом виникла гетьманська Українська держава, Директорія. Протягом 1918–1922 років на київській землі діяли сотні підпільних організацій і партизанських загонів антиросійського спрямування, натхненником і творцем яких була

національно свідомо інтелігенція, а соціальною базою – правобережне козацтво: генерали, офіцери, рядові з Георгієвськими хрестами на грудях і без них, що проливали кров на фронтах Першої світової війни «за царя-батьошку», тисячі заможних і середніх, а іноді і бідних селян, служителі культу.

Інтелігенція Київщини першою в Україні гнівно затаврувала більшовицький січневий 1918 р. терор під Крутами і в Києві, засуджувала ленінську національну політику, прагнення більшовиків зберегти і зміцнити «вогнем і мечем» «єдину і неділиму Росію», закликала українців готувати кадри для довгої і наполегливої боротьби за незалежність. В цьому була сутність її ідейних переконань, мрій, кредо життя. Академік С. Єфремов у «Листі без конверта», звертаючись до командувача радянськими військами, писав: «Пане Коцюбинський! Серед імен, власники яких нахвалялись перетворити Київ – це серце України – в руїну, зробити з нього купу гною і бруду і захвалки свої справи – одне ім'я спиняє на собі увагу, від якого найбільшим жахом віє. Це Ваше, пане Коцюбинський, ім'я. Морально Вам байдуже, що зробили з Києвом Ваші товариші. Але неоднаково нам, що серце України в залізних лещатах задушила людина, яка носить прізвіще – Коцюбинський. Це прізвіще знає вся Україна. Знає, як великого художника і великого громадянина разом, що служив рідному краю не тільки своїм майстерним пером, а й кладучи в ґрунт з іншими працівниками цеглину за цеглиною на будинок відродження вільного українського народу... Я знав і любив Вашого батька. І щиро оплакував Вашого батька, його дочасну смерть. Я кинув свої квіти на його могилу. Але я, не вагаючись, кажу: яке щастя, що він помер, як добре, що його очі не бачили й уші не чули, як син Коцюбинського бомбардує красу землі нашої і кладе в домовину українську волю... Ви – людина, що в своїх руках держить – чи на довго? – життя і долю мільйонів людей. Я один з тих мільйонів, може, призначений на страту, якого з Вашого наказу можуть щохвилини посікти на смерть Ваші налігачі. Ви тільки починаєте свою життєву путь. Я може її кінчаю. Нас ділить прірва, безодня несходима, яка тільки-но може ділити більшовика од старого соціаліста, що не раз звідав царської тюрми та жандармських скорпіонів. І проте я не заздрю Вашій силі й не проміняю її на свою силу; і проте не хотів би починати своє життя Вашим способом, як не бажаю Вам кінчати його, може, призначеним мені».¹⁾ Дещо згодом С. Єфремов занотує в щоденнику: «Устрій, що встановився від Москви, відрізняється в кращому випадку тим, що немає царя Миколи II, а на це місце став Микола III – Ленін з червоною аракчєєвщиною».²⁾

¹⁾ Нова рада. – 1918. – 19 лют.

²⁾ Снегірьов Г. Набої для розстрілу. – Київ, – 1990. – № 3. – С. 64.

З гнівним засудженням більшовицького свавілля у Києві опублікували статті письменники: О. Олесь, молодий П. Тичина та ін. В. Еллан (Блакитний), тавруючи більшовиків за терор і наклепи на українську інтелігенцію, наголосив, що «горбатого могила виправить».³⁾

Протягом 1918–1922 років вся Київщина була покрита густою мережею підпільних організацій і партизанських загонів національно-визвольного спрямування, палала у вогні і броні від південних до північних кордонів. Більшовики вважали населення Київської губернії, її українську інтелігенцію найнебезпечнішим ворогом.

Для придушення національно-визвольного руху літом 1920 р. В. Ленін направив в Україну Ф. Дзержинського, який підготував відповідний план умиротворення українського народу і надіслав його 24 червня секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору на затвердження.

План передбачав формування збройних сил Внутрішньої охорони (ВОХР) з 107 батальйонів і одної кавалерійської дивізії з усіма видами зброї – кулемети, гармати, броневих автомобілів і т. п. Незабаром виявилось, що цих сил мало. Додатково були спрямовані 7, 8, 9, 10, 11, 12 дивізії ВОХР в основному з населення центральних, північних і поволжських губерній Росії. На допомогу їм кинули місцеві запасні військові частини, партійні і комсомольські сили, комнезамівців.⁴⁾

Ліквідувавши Польський і Врангелівський фронти, більшовики зосередили в Україні понад мільйонну армію. На боротьбу з повстаннями і підпіллям були кинуті десятки дивізій, всі сили ЧК. В березні 1921 р. V Всеукраїнський з'їзд Рад оголосив амністію для повстанців і прийняв закон про закріплення землі за селянами на 9 років, згідно з цим повстанці, що не бажали скласти зброю, позбавлялися права користування землею.

Незважаючи на те, що селянин без землі ніщо, закон не зламав волю десятків тисяч справжніх патріотів. ВУЦВК змушений був кілька раз продовжувати строки явки повстанців по амністії. Тих, що попадали в полон, чекала одна міра покарання – розстріл. Навіть у 1922 р. органи ЧК (в основному трійки) засудили сотні підпільників і партизанів Київщини до розстрілу.

Жорстокі міри покарання населення, яке співчувало повстанцям, розробили В. Затонський і голова уряду УССР – Х. Раковський. В них передбачалися розстріли, спалення гарматним вогнем сіл і хуторів, ув'язнення в табори, різного роду контрибуції і т. п.

По всій Україні, особливо на Київщині, перебували десятки тисяч чекістів, які збирали матеріали про діяльність партизанів, підпільників,

³⁾ Боротьба. – 1918. – 23 лют.

⁴⁾ Бачинський П. Били і поляків, і більшовиків. – Київська правда. – 1994. – 23 чер.

членів українських політичних партій, вистежували їх, доповідали про них органам влади. Це був інформаційний матеріал для викриття підпілля, його розгрому, проведення судових процесів. Особливо багато було їх проведено на Київщині в 1921–1924 роках. Судили переважно позасудові органи – трійки, п'ятірки ЧК-ДПУ, військові трибунали.

Одним з перших політичних процесів був суд над керівними діячами Української партії соціалістів-революціонерів в травні 1921 р. у Києві. Готував його ЦК КП(б)У ще з осені 1920 р. Для проведення процесу ВУЦВК створив Надзвичайний трибунал в складі Михайлика (голова), Марченка, Чабаненка, Гайана і Бідного (члени), Попова (секретар). Громадським обвинувачем призначили Д. Мануїльського. В постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 17 травня 1921 р. було записано: «Питання про вирок, дивлячись на хід і обставини справи, розв'язати попередньо тт. Мануїльському, Затонському, Шумському. Процес використати для показу характеристики поведження української інтелігенції».

На лаву підсудних посадили двох прем'єр-міністрів уряду УНР – В. Голубовича і С. Остапенка, міністрів цього уряду І. Лизанівського і Г. Сиротенка, членів ЦК УПРС Н. Петренка, І. Часника, Ю. Ярослава і члена УПРС Ю. Скутарь-Скварського. Всіх засудили на різні строки ув'язнення.

Більшовики швидко використали процес для компрометації українського національно-визвольного руху, Центральної Ради, Директорії, вихваляння дій більшовицької партії і Радянської влади. Подібний процес над російськими есерами В. Ленін проведе у 1922 р.

8 липня 1921 року Київська губ чека заарештувала академіка С. Єфремова. Але завдяки клопотанням президента Всеукраїнської академії наук академіка О. Левицького і академіка А. Кримського його звільнили з-під арешту.⁵⁾

28 серпня 1921 р. Київська губчека засудила 64-х громадян за участь в роботі Всеукраїнського Центрального повстанського комітету, з них: 39 до розстрілу, в тому числі 4 жінки; решту на різні строки ув'язнення.⁶⁾ Були також викриті Українська військова організація січових стрільців, Київська міська, Уманська повітова військові організації, Канівський, Звенигородський повітові повстанські комітети, ряд інших повстанських організацій. Більшість їх учасників розстріляли чекісти.

В 20-х числах листопада 1921 р. п'ятірка (Гаркавий (голова), Котовський, Лівшиць, Іванов, Фриновський) засудили до вищої міри покарання 360 полонених (в основному поранених українців) із загону Ю. Тютюнника.

⁵⁾ ДАКО, ф. Щ-1, спр. 249, арк. 328–328 зв.

⁶⁾ Пролетарская правда. – 1921. – 10 сент.

25–26 серпня 1922 р. Київський губревтрибунал розглядав справу 86-ти учасників Козачої Ради Правобережної України; 48 з них, в тому числі 6 жінок, засудили до розстрілу; 27 ув'язнили, решту звільнили.⁷⁾

Цей же трибунал розглянув 26 серпня 1922 р. справу 184-х учасників «8-го Повстанського району, який діяв на території Таращанського, Білоцерківського, Сквирського, Богуславського, Звенигородського і Черкаського повітів та вздовж залізниць: Бобринська–Сміла–Черкаси, Христинівка–Умань, 88 з них засудили до розстрілу, в тому числі 7 жінок, 25 осіб виправдали, решту ув'язнили.⁸⁾

В грудні цього року частини Червоної Армії і ЧК ліквідували цитадель національно-визвольного руху в Україні так звану «Холодноярську республіку» на батьківщині Б. Хмельницького – Чигиринщині. До рук ЧК попали сотні людей. Масові арешти здійснені в Катеринославській, Миколаївській, Подільській та інших губерніях. Більшість заарештованих була розстріляна або ув'язнена.

В квітні 1924 р. у Києві розглядалася справа «Київського центру дій». На лаві підсудних було два десятки осіб, серед них М. Василенко – колишній товариш міністра освіти російського Тимчасового уряду, а потім міністр освіти гетьманського уряду, академік, президент Всеукраїнської академії наук, кілька працівників вузів і 6 жінок. Це був дуже гучний політичний процес, який сколихнув не лише українську інтелігенцію, але й інтелектуалів та політиків країн Західної Європи. Всіх підсудних звинувачували в шпигунстві на користь Франції. Диригували процес із Москви.

8 квітня 1924 р. Київський губернський суд, керуючись соціалістичним праворозумінням і статтями Карного кодексу УСРР, оголосив вирок, згідно з яким С. Єдиневський, В. Чебанов, В. Виноградова і О. Яковлев були засуджені до розстрілу, 6 осіб на 10 і 8 – від одного до 7 років ув'язнення; одного чоловіка виправдали.⁹⁾ В цей же день нарком іноземних справ СРСР Г. Чичерін одержав телеграму від голови уряду Франції Пуанкаре, в якій говорилося: «Громадська думка Франції поділяє почуття університетських наукових кіл, з тривогою стежить за ходом київського процесу та висловлює побоювання, що до смертельного вироку можуть бути засуджені професори, втрата яких болісно відчувалась би на скороченні світового інтелекту. Во ім'я науки, во ім'я прав людини французькі університети прохають, щоб їхніх російських колег не було засуджено на кару, якої вони не заслужили. Во ім'я цивілізації та гуманності французький уряд приєднує свої побажання до бажань учених цілого світу». А через деякий час у другій телеграмі зазначив, що французький уряд не має наміру втручатися у внутрішні справи

⁷⁾ Пролетарская правда. – 1922. – 26–27 авг.

⁸⁾ Пролетарская правда. – 1922. – сент.

⁹⁾ Більшовик. – 1924. – 9 квіт.

СРСР, що він передав лише думку вчених і категорично спростував твердження, що засуджені були співробітниками французької агентури.¹⁰⁾

В ці ж дні відомий діяч світового соціалістичного руху Вандервельде вніс до бельгійського парламенту ухвалену урядом резолюцію, яка вимагала скасування смертного вироку в справі «Київського центру дій».¹¹⁾

Більшовики і служби ДПУ України вивели на вулиці працівників вузів і трудящих з гаслами «Пуанкаре – війна», кваліфікуючи його телеграму як ноту втручання у внутрішні справи СРСР, та вимагаючи виконання вироку.

Прохання засуджених про помилування розглядалися в Харкові більше місяця. Верховний суд УСРР на вимогу прокурора республіки М. Скрипника затвердив вирок, скаргу залишив без наслідків. Але, зважаючи на реакцію світової громадськості, Політбюро ЦК КП(б)У (Генсек Е. Квірінг) прийнято 11 травня 1924 р. рішення: «Висловитися за помилування президією ВУЦВК засуджених до розстрілу».¹²⁾

17 травня 1924 р. президія ВУЦВК прийняла рішення: «Засудженим до розстрілу міру покарання замінити 10-тю роками позбавлення волі з суровою ізоляцією і позбавленням прав на 5 років, а всім іншим засудженим до позбавлення волі, термін кари скоротити на половину».¹³⁾

Дискусія в Україні викликала справжній переполох у Москві. Сталін вважав, що заклики М. Хвильового і О. Шумського можуть призвести до «боротьби проти Москви, проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвищого досягнення – проти ленінізму». Їх виступи в Україні – Л. Каганович, М. Скрипник, В. Затонський, А. Хвиля та ін. кваліфікували як «націоналухильництво» в КП(б)У і використали в наступні роки для наступу на українську інтелігенцію, згорання «українізації» і посиленої русифікації українського народу і національних меншин.

Першим і найвідчутнішим ударом по українській інтелігенції був ганебний процес початку 1930 р. над міфічною «Спілкою визволення України». Про нього опубліковано, особливо за останні роки,^{*} десятки наукових праць як в Україні, так і за кордоном.

Автори на основі документів, які раніше були недоступні дослідникам, переконливо доводять фальсифікаторський характер процесу і безпідставність засудження десятків людей, показують жахливі масштаби його наслідків.

¹⁰⁾ Більшовик. – 1924. – 9, 25 квіт.

¹¹⁾ Більшовик. – 1924. – 15 квіт.

¹²⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 88-ФП, арк. 74 зв.

¹³⁾ Більшовик. – 1924. – 18 трав.

* Спілка визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. – Харків, 1931 – Т. 1; Снігірьов Г. Набої для розстрілу. – Київ. – 1990. – № 3; Опера СБУ – музика ДПУ. Спогади свідків. – Кам'янськ-Шахтинський, 1992; Болабольченко А. СБУ – суд над переконаннями. – К., 1994; Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою. – З архівів ВУЧК–ДПУ–НКВД–КГБ. – 1994; Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України». Невідомі документи і факти. – К., 1995 та інші.

Переважна більшість засуджених народилися або працювали на Київщині, тому вважаємо за необхідне показати в короткому нарисі: а) взаємозв'язок війни, яку розв'язав Сталін проти селянства, з процесом «СВУ», б) на кому лежить відповідальність за процес, кого повинні засудити політично нинішні найвищі органи влади України; в) як вели себе на суді деякі уродженці Київської області.

Судовий процес над вигаданою «СВУ» – це не випадкове явище, він безпосередньо зв'язаний з політико-економічними заходами більшовицької партії кінця 20-х початку 30-х років. Їх підготовка і здійснення відбулося одночасно, хронологічно в одні і ті ж роки. По суті це був глибоко продуманий план керівництва партії і репресивних органів. Головні його ланки – примусова колективізація, судовий процес над інтелігенцією, штучний голодомор. Мета цього плану – зламати опір селянства і старої української інтелігенції заходами більшовицької партії, перетворити селян у покірних рабів, а інтелігенцію – у вірну служницю більшовиків.

Восени 1927 р. виникли труднощі при проведенні заготівлі хліба та інших продуктів харчування. Селянство не бажало здавати їх державі за безцінь. Сталін і його оточення всю вину за це звалили на заможних селян-куркулів і почали готувати «другу революцію на селі» – масову колективізацію на основі знищення куркульства як класу.

Знаючи, що ідеї колективізації не знаходять підтримки серед більшості селянства (середняків і заможних) і пам'ятаючи, яку роль відіграла українська інтелігенція Київщини у роки національно-визвольних змагань, Сталін і Політбюро ЦК КП(б)У боялися, що вона знову може стати ідейним натхненником і організатором опору селянства заходам більшовиків.

Масова колективізація, розкуркулення і «хрестовий похід» проти української, в основному київської, інтелігенції готувалися одночасно. Безпосереднє політичне керівництво цими процесами здійснювали Сталін, Політбюро ЦК КП(б)У на чолі з С. Косіором, а практичним виконавцем їх вказівок в республіці було ДПУ УСРР, яке очолював В. Балицький, місцеві партійні і державні, особливо репресивні органи. Відбувалися ці події в той час, коли Сталін, Л. Каганович, В. Куйбишев, С. Косіор, В. Молотов, Г. Орджонікідзе, П. Постишев та інші розгорнули нещадну боротьбу проти групи М. Бухаріна (правих ухильників), які виступали проти колективізації і посилення репресій. Сталін пригадав вказівку Леніна (1922 р.), що більшовики ще повернуться до терору фізичного і економічного і проголосив горезвісну теорію про те, що в міру просування по шляху соціалізму буде зростати і загострюватися класова боротьба в країні. В цей час – 18.05–6.07 1928 р. в Москві проходив сфабрикований процес над старими спеціалістами у вугільній промисловості, яких звинуватили у контрреволюційності («Шахтарська справа»).

Сталін використав цю справу як привід і на липневому 1928 р. пленумі ЦК ВКП(б) закликав шукати «шахтинців» в усіх сферах життя країни. Його заклик швидко підхопили Політбюро ЦК КП(б)У і ДПУ України.

Розкуркулення і примусова колективізація перетворилися у справжню війну проти середнього і заможного селянства, яку розв'язав Сталін. З цього часу ленінські ідеї про терор, депортацію непокірних і невігідних людей на Північ стали державною політикою комуністичної партії, здійснення якої не припинялося до середини 50-х років.

В кінці 1929 р. керівництво України звернулося до Москви з проханням дозволити виселити на північ Росії 50000 сімей розкуркулених (приблизно 250 000 населення). Росія не готова була одночасно прийняти таку кількість людей, тому було скорочено цю цифру до 20 000 сімей.

Для здійснення операції по депортації в кожний округ були виділені спецрозділи військ ДПУ і Червоної Армії. В порядку підготовки до операції органи ДПУ заарештували до лютого 1930 р. найбільше активних заможних селян, які на думку чекістів, могли відіграти роль ідеологів і організаторів селянських повстань і заворушень. З 20 лютого 1930 р. органи ДПУ почали заганяти розкуркулених у товарні вагони і відправляти в Росію.

В лютому 1930 р. по всій Україні прокотились селянські повстання та заворушення. Країна опинилася знову на грані громадянської війни. Органи ДПУ з 20 лютого по 2 квітня 1930 р. зареєстрували 1716 заворушень і повстань селян, в яких брали участь сотні тисяч людей. На їх придушення були кинуті війська ДПУ і регулярні частини Червоної Армії. В процесі боротьби було вбито 90 і поранено 177 селян, побито понад 1000 чоловік. Карателі втратили 46 убитими, 84 пораненими і 763 чоловіки побито. Органи ДПУ заарештували на селі з 1 лютого по 15 березня 1930 р. 25 тисяч чоловік, а з 25 березня, почали виселяти з прикордонних округів 15 тис. чоловік.¹⁴⁾

Щоб зняти з себе відповідальність, Політбюро ЦК КП(б)У, ДПУ УСРР прискореними темпами підготували справу «Спілка визволення України». В одному з інформаційних повідомлень в ЦК КП(б)У 1929 р. Галицький писав: «Організація об'єднувала антирадянськи настроєну інтелігенцію, колишніх визначних учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства».¹⁵⁾

Арешти більшості осіб, що проходили по справі «СВУ» були здійснені в основному в 1929 р. Мета процесу – залякати інтелігенцію, нейтралізувати її, не допустити, щоб вона очолювала антиколгоспний рух, погасити

¹⁴⁾ Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України». Невідомі документи і факти. – К.: ІНТЕЛ, 1955. – С. 40.

¹⁵⁾ Там же. – С. 14.

невдоволення політикою партії, яке зростало серед частини робітничого класу, інтелігенції і навіть рядових командирів Червоної Армії. Один із слідчих в цій справі заявляв: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання – і воно буде виконано, кого не поставимо – перестріляємо».

Підготовку процесу над «СВУ» декілька разів розглядало Політбюро ЦК КП(б)У і погоджувало свої кроки з Сталіним і ОДПУ СРСР. 2 січня 1930 р. Сталін надіслав на ім'я Косіора і Чубаря таку шифрограму: «Коли передбачається суд над Єфремовим та іншими? Ми тут думаємо, що в суді потрібно розгорнути не лише повстанські і терористичні справи обвинувачених, але і медичні трюки, які ставили за мету убивство відповідальних працівників. Нам нічого приховувати від робітників гріхи своїх ворогів. Крім того нехай знає так звана «Європа», що репресії проти контрреволюційної частини спеців, які намагаються отруїти і зарізати комуністів-пацієнтів, мають повне «виправдання» і по суті справи бідніють перед злочинною діяльністю цих контрреволюційних мерзотників. Наше прохання погодити з Москвою план проведення справи в суді.¹⁶⁾

Треба зазначити, що «диригенти» процесу підібрали склад суду, обвинувачення і оборонців дуже вдало. Серед них була частина людей не більшовицького походження, вихідці з інших політичних партій, навіть членів Центральної Ради, яким необхідно було вислугуватися перед партійними і державними органами, «завойовувати місце під більшовицьким сонцем». В тогочасній атмосфері вони боялися, щоб їх не запідозрили в співчутті обвинуваченим і самих не посадили на лаву підсудних. Крім того величезний обсяг справи (понад 200 томів) не дав їм можливості детально ознайомитися з нею, адже обвинувальний висновок був підписаний лише 4 лютого 1930 р. Крім того деякі члени суду, в тому числі і голова А. Приходько, ніколи не були суддями, а громадські обвинувачі не мали юридичної освіти.

Становище заарештованих науковців ускладнювалося тим, що пленум ради ВУАН, повіривши брехні спецслужб і преси, 28 листопада 1929 р. прийняв ухвалу, в якій різко засудив своїх колег, назвав їх «контрреволюційними змовниками», «покидьками і недобитками української контрреволюції», які діють в «інтересах заклятих ворогів українських трудящих мас».¹⁷⁾

Подібним чином поступила налякана арештами в попередні роки церковна верхівка. 28–29 січня 1930 р. вона скликала «надзвичайний собор»

¹⁶⁾ Пристайко В., Шаповал Ю. Названа праця. – С. 372.

¹⁷⁾ «Спілка визволення України». Стенографічний звіт судового процесу. – Харків, 1931. – Т. 1 – С. 11.

Української православної автокефальної церкви (УАПЦ), який ухвалив резолюцію про зв'язок УАПЦ з «СВУ», про «контрреволюційність» УАПЦ і її «самоліквідацію».

«Постановники-режисери» процесу підібрали склад обвинувачених, на більшість з яких збирали компромат з 1917 р. Початок суду призначили на дорогий для національно-свідомого українця день 9 березня, тобто день народження генія українського народу Т. Г. Шевченка, маючи на увазі принизити українську інтелігенцію і познущатися над українством в цілому. Місцем проведення процесу обрали не Київ, а Харків, значна частина населення якого дивилася на Київщину як на вогнище націоналістичної контрреволюції.

Центральною фігурою на процесі був віце-президент ВУАН, академік Сергій Олександрович Єфремов, 1876 р. народження, син священика, уродженець с. Пальчик Звенигородського району Черкаської (колишньої Київської) області – вчений з світовим ім'ям, його перу належало понад 3000 праць; за соціалістичні переконання не раз відвідав царські тюрми. На лаві підсудних сидів також його молодший брат. Академіка Єфремова звинувачували в тому, що він в 1920–1924 роках керував контрреволюційною організацією «Братство української державності» (БУД), а в 1928–1929 роках контрреволюційною організацією «Спілка визволення України», а також ідейно спрямував дії бойової терористичної організації «Спілка української молоді» (СУМ).

Другою по значимості фігурою був Володимир Мусійович Чехівський, уродженець с. Гороховатка Кагарлицького району Київської області, керівник Української автокефальної православної церкви. На лаві підсудних був також його молодший брат Микола, священик.

До відповідальності по справі «СВУ» були притягнуті ще 19 уродженців з колишньої Київщини. Із районів нинішньої Київської області, крім братів Чехівських, на лаві підсудних було 8 чоловік: П. С. Близнюк з м. Переяслава, 1880 р. народження, до арешту 5.09.1929 р. працював лаборантом держхлібінспекції; А. А. Болозович, 1887 р. народження, з с. Ясенівки Ставищенського р-ну, до арешту 5.03.1928 р. (по іншій справі) працював викладачем Київського кооперативного інституту; М. Н. Ботвиновський з м. Тараща, 1888 р. народження, до арешту 17.08.1929 р. працював членом правління «Молочар союзу»; О. З. Гребенецький, 1874 р. народження, з с. Фурси Білоцерківського р-ну, до арешту 4.07.1929 р. працював учителем і заступником завідуючого 1-ї Київської трудової школи; В. Г. Дубровський, 1876 р. народження, з м. Фастова, до арешту 15.09.1929 р. працював науковим співробітником ВУАН, ректором Інституту української наукової мови (ІУНМ), завідуючим видавничим відділом Цукротресту; Б. Ф. Матушевський,

1907 р. народження, з с. Будаївка Києво-Святошинського р-ну, до арешту 18.05.1929 р. студент Київського інституту народної освіти (КІНО), нинішнього Університету ім. Т. Г. Шевченка; З. Г. Моргуліс, 1880 р. народження, з с. Погреби Тетіївського р-ну, до арешту 30.10.1929 р. член колегії оборонців, юрконсультант «Молочар союзу»; О. А. Черняхівський, 1869 р. народження, до арешту 27.12.1929 р. професор Київського медичного інституту, член президії медичної секції ВУАН. З уродженців м. Києва були заарештовані: Й. Ю. Гермайзе, 1892 р. народження, до арешту 27.07.1929 р. професор Київського інституту народної освіти; Л. М. Старицька-Черняхівська, 1869 р. народження, арештована 15.01.1930 р. письменниця, дочка знаменитого письменника і театрального режисера Михайла Старицького; мати її – сестра Миколи Віталійовича Лисенка; В. В. Удовенко, 1881 р. народження, до арешту 22.11.1929 року, науковий співробітник, член медсекції ВУАН, професор Київського медінституту; В. В. Шарко, 1882 р. народження, до арешту 20.08.1929 р. науковий співробітник ВУАН, ректор ІУНМ, професор Київського кооперативного інституту.

Всі арештовані (45 чоловік), за виключенням академіка М. Є. Слабченка, В. М. Страшкевича і З. Г. Моргуліса, категорично заперечували твердження працівників ДПУ про будь-яку їх причетність до контрреволюційної діяльності, в тому числі і до «СВУ», говорили про своє лояльне ставлення до Радянської влади. 14 заарештованих заявили, що вони вперше почули про існування «СВУ» в процесі слідства від працівників ДПУ, а син академіка М. Є. Слабченка – Тарас і Л. Старицька-Черняхівська, – що вони довідались про «СВУ» ще до заарештування з повідомлень преси.

Будь-яких речових доказів про існування «СВУ», про причетність до неї обвинувачених, про їх контрреволюційну діяльність, за виключенням щоденника академіка С. Єфремова, в справі не було і вони не фігурували на процесі. З щоденника С. Єфремова видно, що йому не зовсім була до вподоби радянська система, що він різко критикував більшовиків, які намагалися прорватися в академіки, командувати академією, засилати сексотів у її інститути, організували стеження за діяльністю вчених і т. п. Але про існування «СВУ» в щоденнику нічого не було.

Після того, як слідчі добре попрацювали фізично і психологічно над заарештованими, вони почали визнавати свою провину – С. Єфремов «визнав існування» «СВУ» лише через два місяці після арешту. Начальник секретного відділу ДПУ УСРР В. Горожанин і начальник 2-го відділу Б. Козельський в заключній частині обвинувального висновку в справі «СВУ» записали, що всі обвинувачені визнали себе винними, крім професора В. М. Ганцова, який визнав себе винним частково.

9 березня 1930 р. голова суду А. Приходько оголосив судове засідання відкритим і заявив: «Розсуджуватиметься справа про контрреволюційну діяльність організації, під назвою «Спілка визволення України», що мала своїм завданням повалити Радянську владу на Україні шляхом організації збройного повстання та встановити капіталістичний буржуазний лад у формі УНР.

Винуватиться в цій справі 45 осіб: Єфремов, Дурдуківський, Ніковський, Чехівський, Гермайзе, Старицька-Черняхівська та інші, що їхні контрреволюційні злочини перед республікою трудящих передбачаються – ст. ст. 54², 54³, 54⁴, 54⁸, 54¹¹ Кримінального кодексу Української Соціалістичної Радянської Республіки». ¹⁸⁾

Обвинувальний висновок читали майже протягом трьох засідань – 9, 10 і 11 березня. В ньому, крім того, що сказав А. Приходько при відкритті судового засідання, стверджувалося, що «СВУ» була зв'язана із закордонним петлюрівським центром, який називав себе урядом УНР, що складовою частиною «СВУ» була «Спілка української молоді України (СУМ)», яка нібито мала на меті організувати терористичні акти проти партійно-державних керівників СРСР і УСРР. Оскільки найодіознішими фігурами на процесі були академік С. Єфремов і в недалекому минулому керівник української православної церкви В. Чехівський, то основними осередками діяльності «СВУ» було оголошено ВУАН і УАПЦ.

Фантазія слідчих ДПУ не мала меж. Вони твердили, що УАПЦ є складовою частиною «СВУ» і діяла під її керівництвом, що вони організували ряд своїх філіалів та залучили до контрреволюційної діяльності безліч викладачів навчальних закладів, працівників культури, священників у багатьох містах: в Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові, Вінниці, а також у автономній Молдавській СРР і 20 округах України: Білоцерківському, Вінницькому, Волинському, Глухівському, Запорізькому, Зінов'євському (Кіровоградському), Кам'янець-Подільському, Конотопському, Кременчуцькому, Лубенському, Луганському, Миколаївському, Ніжинському, Прилуцькому, Роменському, Тульчинському, Уманському, Херсонському, Чернігівському та Шевченківському.

Ми не маємо можливості і не ставимо своїм завданням детально висвітлювати і аналізувати в невеликому нарисі хід процесу, показання і поведження на ньому всіх уродженців Київської області. Зупинимось на висвітленні показань лише двох уродженців Київської області – братів Чехівських.

Володимир Мусійович Чехівський народився у 1876 р. в сім'ї священника. Володимир закінчив Київську духовну семінарію і академію, а також

¹⁸⁾ Архів СВУ, спр. 67098-ФП, Т. 45, арк. 79.

історико-філософські курси при Одеському університеті. В протоколі допиту попереднього слідства 4 серпня 1929 р. він писав, що став у ряди революційного соціалізму в 1897 р. в групі «соціал-демократів – драгоманівців». 1900 року вступив до Революційної української партії, з нею в 1905 році реформувався в УСДРП, де працював до січня 1919 року.* В 1905–1906 роках працював у Черкасах, організував революційне робітництво, за що був засуджений до 3-х років заслання на Вологодщину. З 1911 до 1917 року був в Одесі під «гласним» наглядом поліції. В 1917 році став на шлях революційного марксизму»,¹⁹⁾ разом з більшовиками боровся проти Тимчасового уряду. В жовтневі дні став головою комітету, утвореного з більшовиків, лівих есерів, українських соціал-демократів і есерів. В кінці 1917 року виступав проти політики Центральної Ради і на її VIII сесії вніс пропозицію «про негайне поєднання з Радянською владою РСФРР». Але, коли Генеральний Секретаріат і Мала Рада (Президія) почали орієнтуватися на Антанту, В. Чехівський відійшов від Центральної Ради.

Під час Гетьманату його було обрано до складу ЦК УСДРП і він літом 1918 р. переїхав до Києва, де брав активну участь в підготовці повстання проти гетьмана, очолюючи підпільний революційний комітет, створений ЦК УСДРП. Після повалення гетьмана, в грудні 1918 року, у Києві була утворена Рада Міністрів на чолі з В. Чехівським. 26 грудня 1919 року Директорія переіменувала цей уряд в раду Народних Міністрів. В. Чехівський, як голова уряду, виступав перед Директорією за «радянський шлях», добився направлення делегації на чолі з Семеном Мазуренком для підписання договору з радянською Росією на таких засадах: 1. Визнання принципово Радянської влади; 2. Спільна військова боротьба проти імперіалістичних нападів; 3. Суверенітет державний; 4. Не допустити утворення на своїй території збройних угруповань проти союзника.²⁰⁾

В зв'язку з вимогою представника Антанти на переговорах з делегацією УНР вивести з складу Директорії В. Винниченка, С. Петлюру і замінити соціалістичний уряд В. Чехівського, ЦК УСДРП 9 лютого 1919 р. прийняв рішення відкликати з уряду і Директорії своїх представників «з огляду на нові міжнародні моменти в українській державній справі».

В. Чехівський подав у відставку 11 лютого 1919 року і виїхав до Кам'янця-Подільського. Тут представники УСДРП і УПСР (центральної течії) обрали його головою Комітету охорони республіки, завданням якого були: 1. Охорона порядку і спокою; 2. Переговори з Директорією про негайне при-

¹⁹⁾ Там же, арк. 80.

²⁰⁾ Там же, арк. 31.

* Точніше, до розколу партії, який стався на її VI з'їзді 10–12 січня 1919 р.

пинення переговорів з французьким командуванням в Одесі і початок переговорів з радянським урядом України, на яких домагались визнання радянськими урядами України і Росії самостійності і незалежності УСРР, виведення російських військ з України, утворення нового уряду України.

За таку неповагу Директорії С. Петлюра видав наказ про розстріл комітету і надіслав до Кам'янця-Подільського 1000 галицьких вояків. Вирок не виконали лише тому, що місцевий гарнізон став на захист комітету. Незабаром комітет розпався.

3 липня 1920 р. В.Чехівський викладав історію у Вінницькому інституті народної освіти. В січні 1921 р. його заарештували і відвезли до Харкова. В червні цього року Верховна слідча комісія при РНК УСРР, перевіривши його діяльність видала йому посвідчення, в якому зазначалося, що він «цілком реабілітований від будь-якого звинувачення в контрреволюції».

Повернувшись до Києва, викладав історичні науки в Політехнічному і Медичному інститутах. За церковне проповідництво його звільнили з посади професора. В 1923–1924 роках його, як церковного діяча, не переєстрували в профсоюзи і звільнили з посади наукового співробітника в Сільсько-господарському науковому комітеті. В жовтні 1927 р. його обрали головою II-го Всеукраїнського православного собору. Він намагався зберегти УАПЦ, на яку органи ДПУ спрямували шквал репресій з метою її знищення взагалі. В 1928 р. йому заборонили займатися будь-якою діяльністю, а 17 липня 1929 року його знову заарештували, звинувачуючи в приналежності до «Братства української державності», до керівного ядра «СВУ» і в перетворенні УАПЦ в штаб контрреволюції.

Спочатку В. Чехівський, як і переважна більшість заарештованих, заперечував на допитах свою приналежність до «БУДУ», «СВУ» і заявляв про лояльне ставлення до Радянської влади. Але після певної обробки спецслужб, де йому добре підказали, які потрібно давати свідчення, він «У сповіді моїх думок про Радянську владу за 1917–1920 рр.» власноручно писав: «Почав я приглядатися до практики життя. Вже з 1921–22 років почали у мене виникати сумніви щодо Радянської влади в УСРР в галузях соціально-економічній, національній. Приймаючи ідеологію Радянської влади і Комуністичної партії, не розумів практики. Все більше міцніла в мене думка про розходження на практиці між ідеологією і діяльністю. З початком Непу у мене виникло підозріння, чи не диктує своєї волі новонароджена буржуазія».

«Політичний лад в СРСР і УСРР теж викликав у мене сумніви. Я зневірився в тому, чи є за диктатора пролетаріат. Я гадав, що пролетаріат не є диктатором, бо сам не мав політичної волі, сам не мав ні волі слова, ні

волі друку, ні волі зборів та спілок, ні гарантії волі виборів, ні недоторканості особи, житла. Пролетаріат, як я думав, не може і через Ради виявити свою волю. Участь в партії набору робітників, як і в державному апараті висуванців зовсім не є ще висловом голосу пролетаріату, бо всі висуванці вже переходять в інше становище і змінюють відповідно до нового про шарку своє прагнення, свою психологію. Ради не мають фактично повної влади в державі, а йдуть за вказівками державного апарату і партії. Компартія, на мою думку, теж не є вільним висловом голосу пролетаріату, бо в самій партії нема волі слова, друку, зборів, спілок нема гарантій без примусовості виборів, голосування. Через те і партію я не вважаю за диктатора».

«Викликала мій сумнів і церковна політика Радянської влади. Це – обмеження прав віруючих на практиці; віруючих обходять при призначенні на посади. Безвірництво стало упривілейованим станом. Я гадав, що в боротьбі з релігією виявляється не пролетарська ідеологія, не пролетарський інтерес, а інтерес безвірників, що на своєму безвірництві будують свої кар'єри. В боротьбі Радянської влади проти релігії я бачив не волю пролетаріату, або його потребу, а намагання тих шарів, що здобули собі владу, зруйнувати в людському житті все, що не від них походить. Я гадав, що влада свою волю хоче зробити за абсолютну, замість волі космосу, світового життя, і це для того, щоб мати абсолютно слухняних, вироблених по державному шаблону підданців, щоб віра не робила їх незалежними внутрішні, вільних в своїх внутрішніх переживаннях від авторитету влади.

Національна політика Комуністичної партії і Радянської влади викликала у мене двісті враження. Декларативні заяви, гасла, програмові виступи наче забезпечували українську націю від гноблення, експлуатації, унаслідження,* а на практиці часто виступало, як я гадав, українофобство. В державному апараті керівні вузли, відповідальні місця обсажено було не українцями, в кращому випадку малоросами. Українці закликалися для видимості, напоказ, на вивіску... Практика наче говорила, що залишається гегемонія нації над нацією і в Радянському Союзі, ніби українська політика проводирів Радянської влади, на мою думку, ще не була українською пролетарською політикою».

«Приєднання моє в час сумнівів і політичної зневіри у радянському житті до «Спілки визволення України» було моїм занепадом. Сталось воно через брак пильнування, уваги, через нерозбірність. Я тяжко помилився, вважав «СВУ» за позапартійну організацію, де можна було б обмінюватись думками, відомостями, як в клубі громадському. Я зразу не зауважив дійсного напрямку «СВУ» і залишився в ній з енергії. Тільки тепер, про-

---

* Так в тексті.

аналізувавши все, що міг згадати з життя «СВУ», я побачив, що був у організації, з якою не мав ідеологічної спільності і яка мені була чужою. Величезна помилка сталася через мою індиферентність та неухважність. Свою участь в «СВУ» і значення її я подав у показаннях.

Він також заявив 30 вересня, що «на першій нараді організації «СВУ» 1926 р. було ухвалено, щоб кожний з учасників наради у своєму громадському оточенні організував осередок «СВУ» з 5 членів. «Цією ухвалою мені давалось доручення утворити організацію з 5-ти членів серед мого оточення церковних діячів». Він підбирав кандидатів, але в зв'язку з арештами, які розпочало ДПУ серед священників УАПЦ, «нікого не вводив до 5-ти членної організації «СВУ» в моєму церковному оточенні, ні засідань, ні нарад не скликав і не проводив».

29 січня 1930 р. слідство над ним було закінчено. 1 лютого він пише заяву на ім'я уповноваженого ДПУ УСРР М. Г. Джавахова такого змісту: «Вважаючи на потребу стати перед судовим майбутнім процесом з повним і правдивим уявленням справи «СВУ», прошу дати мені змогу ознайомитись з показаннями в цій справі. 29-го січня, коли я підписував акт закінчення слідства, у мене не було змоги через стан фізичної втоми ознайомитись з показаннями». Важко уявити його фізичний і моральний стан, він граничить з тимчасовим божевіллям. В кінці заяви є підпис: «1930 р. 2 лютого радостно ознайомився» і розпис – «В. Черняхівський».

На першому засіданні процесу 9 березня 1930 р. А. Приходько (голова суду) задав йому запитання: «Чи були ви членом петлюрівського уряду?» В. Чехівський йому відповів: «Петлюрівського уряду я не був членом, був прем'єр-міністром Української Народної Республіки». На допитах 15 і 16 березня 1930 р. В. Чехівський заперечив свою причетність до «БУДУ», що воно керувало УАПЦ і що вона була складовою частиною «СВУ». Але після додаткових «роз'яснень» оперуповноважених ДПУ в ніч з 16 по 17 березня йому порадили, що потрібно говорити на процесі, він 17 березня заявив, що вчора він не зрозумів три запитання прокуратури і почав стверджувати: 1. БУД керувало Українською автокефальною православною церквою; 2. Після громадянської війни в її активних колах посіли місця повстанські елементи, себто елементи з традиціями і ухилом до повстання; 3. Що вона була складовою частиною «СВУ». Він підтвердив свою участь в «СВУ», але сказав при цьому, що не зміг утворити церковну секцію цієї організації.

Стійко тримався довгий час на допитах попереднього слідства його молодший брат Микола Мусійович, 1877 р. народження. Він закінчив Київську духовну семінарію і Чугуївське юнкерське училище в 1902 р.; одержав звання підпоручика, служив у 166 Рівненському полку, активний

учасник 1-ої Світової війни, був тричі поранений і двічі контужений, підполковник царської армії, нагороджений всіма бойовими орденами Російської імперії до Володимира IV ступеня включно, пораненим попав у полон. У Київ повернувся 6 березня 1918 р. командиром 4 полку в складі синьожупанної дивізії, сформованої німцями з військовополонених українців, при гетьмані – комісар праці в Одесі, за часів Директорії з 15.12.1918 по лютий 1919 р. – комендант м. Києва, з березня 1919 по січень 1921 р. – військовий аташе УНР в Грузії. Після повернення в Україну з 1923 р. працював священиком УАПЦ у Святошино, в 1927 р. був під слідством, звинувачувався в антирадянській пропаганді, за недоказаністю звільнений, жив у Харкові безробітним.

Ордер на обшук і заарештування М. Чехівського виписаний 13 липня 1929 р., а 24 липня оперуповноважений ДПУ Берко заарештував його. З початку допитів М. Чехівський категорично заперечував свою причетність до «СВУ» і твердження про контрреволюційність УАПЦ. Наведемо лише деякі фрагменти з його показань. На допиті 31 липня 1929 р., який вів Фішер, М. Чехівський заявив: «Вперше в житті про існування «Спілки визволення України» я почув тут. Від брата же мого Володимира про існування її чи будь-якої підпільної організації я ніколи не чув. Як і ніколи не говорив, що він проводить боротьбу проти Радвлади. Хоч і прочитано мені, а потім показано свідчення мого брата, я все ж таки не можу переварити цього, не вкладається в моїй голові про можливість існування організації й участі в ній брата».

Через два з половиною місяці, на допиті 18.10.1929 р. (до цього його допитували уже більше 10 разів), уповноваженому ДПУ Джавахову він сказав: «Щодо «СВУ», то ще раз стверджую – не знав я про нього, як і зараз не знаю завдань його. Коли ж два Володимири – мій брат і Дурдуківський свідчать, що і я належав до «СВУ», то нехай доведуть, як це могло статися, що людина, яка нічого навіть не чула й не сподівалась на існування будь-якої організації могла опинитися в ній без її відома і згоди. Мені ніхто ніколи про це нічого не говорив, не пропонував мені і згоди моєї не питав. Чи може я дав згоду? Де? Кому? Коли? Абсолютно не розумію, що це за напасть?»

Що я ідеологічно до них близький, ще нікому не давало права без моєї згоди зараховувати мене до складу «СВУ». Отже, не досить кинути свідчення... Треба й довести його. Я за собою не знаю цього».

Після фізичної і психологічної «обробки», яку провели слідчі, М. Чехівський становиться дещо «відвертішим». На допиті 9.12.1929 р. він свідчив: «Я знав, що кожний з нас (його колеги по УАПЦ) в міру своїх здібностей і сил використовував УАПЦ в суто національному напрямі, бо більшість з нас хоч про це між нами й не було розмов, захоплював в душі свої

мрії про самостійність нашого народу, бодай в далекому майбутньому, коли зараз про це не може мовитись мова. І ми розкидали навколо національні звертання з надією, що прийде колись час і ці зернята дадуть свій плід і народ нам заявить голосно про своє право на самовизначення аж до звільнення, тобто до самостійності. Байдуже було нам, що ми самі того не побачимо... Зате, ми тішили себе: діти, онуки, а ні, то вже, певно, правнуки наші здобудуть собі самостійність, як це буде їм до вподоби. Так я мріяв, у таким напрямі і діяв. І гадаю, що не помиляюсь, коли те ж скажу й про оточення своє. Ось у чім наша хиба, в чім і провина перед Радвладою».

Висвітлюючи погляди своїх колег, він писав: «Загальний стан життя на Україні в уяві національних кіл був такий: стогне село і лютує, стогне й місто, чутно стогін і серед робітників, нудяться й стогнуть і інтелігенти, гніт диктатури панує над всіми, церкву тиснуть, душу гнітять, на устах колodka вісить, українізація лише зверху. Україна – колонія, її експлуатують, особистого життя немає, громадського теж, нестатки, злидні й безробіття кругом... Хто це зробив? Пролетарі? Таніяк! Бо вони стогнуть. А зробила це Компартія та її прибічники... Звідусіль такі чутки пливіть. Кругом це говорять пошепки люди. Незадоволення всюди і зростає воно, бо дедалі все тяжче всім жити. А тут ще арешти, заслання і таке інше. Страждає мовчки народ. Голоса ніхто не піднесе. Бояться. По кутках пошепки проклінають партію, Радвладу клянуть. Ненависть і жах кругом.

Ні, так жити не можна. Але і боротись нема як, бо сила в руках партії: держапарат, військо. Сумували, сумував і Володимир, та не видержав, бачу – до роботи береться... Потім довідався я, що Володимир і його товариші не підготовчу провели працю, а організаційну, що організація така вже існує, що зветься вона «Спілка визволення України», що утворилась вона не з Володимирової ініціативи, а Єфремова і Дурдуківського, що до центру її належать Єфремов, Дурдуківський, В. Чехівський, Гермайзе, Гребенецький і Черняхівська, що «СВУ» має на меті поєднати всі старі українські течії на спільному для всіх ґрунті – на самостійності України і провадити боротьбу проти Радвлади. Знаю, що «СВУ» накреслила собі план своєї роботи і обов'язки членів своїх (про це я вже показав раніше)».

Потрібно віддати належне йому, що описуючи загальне становище в Україні, він нічого не перебільшив. Таким воно було насправді, про це свідчать сотні документів.

В грудні слідчі остаточно зламали М. Чехівського фізично і морально. 16.12.1929 р. в додаткових показаннях він пише: «УАПЦ з суті своєї є організація антирадянського напрямку», а 24 грудня подає «чистосердечні покаяння»: «Робота моя в УАПЦ безперечно носила контрреволюційний

характер. Я провадив боротьбу проти Радвлади двома шляхами. Прямуючи ними, я використовував своє становище, становище священника УАПЦ, тобто використовував і церковну кафедру і завітання мої до парафіян з тієї чи іншої нагоди. Тепер, як я зрозумів, куди я зайшов, куди й інших завів. Тепер лиш я бачу, що сіяв я вітер (то й жну тепер бурю). Тепер мені ясно, скільки я лиха зробив усім і собі... Скільки отрути тієї я розлив між людьми... Скільки шкоди я зробив трудящим рукам... Совісно, сором і боляче за самого себе. Провини мої – перед Вами робітники і селяни.

Та і влада бачить і знає всі провини мої. Судіть же. Карайте мене. Я сам на це заслужив. Але дайте мені хоч малесеньку змогу довести, що надалі я вже не ворог і ворогувати не буду, а щиро і чесно стану до праці на благо всіх трудящих Союзу Радянських Республік».

30 січня 1930 р. слідчий оголосив йому про закінчення слідства. Ознайомившись з матеріалами справи, М. Чехівський заявив, що нічого додати до них не має і розписався.

В судовому засіданні 17 березня 1930 р. М. Чехівський намагався спростувати свої вигадані показання, які витягували з нього Берко і К^о на допитах попереднього слідства. На запитання прокурора: «Скажіть, коли ви вступили або були завербовані до контрреволюційної підпільної організації під назвою «Спілка визволення України?» він відповів, що одного разу 1926 чи 1927 року у брата Володимира на бесіді було кілька чоловік і йшла мова про те, що йдуть чутки про можливість війни з Польщею і що Радянська влада не буде захищати Правобережну Україну і відійде на лівий берег Дніпра. В зв'язку з цим я сказав таку фразу: «Коли так може статися, що прийдуть сюди поляки, а ми будемо неорганізовані, моя думка, що на такий випадок ми повинні бути організовані, ми повинні бути готовими до того, щоб не датися голіруч ляхам в руки. Тут же, між іншим, Володимир кинув мені таку фразу, принаймні я собі уявив так, зараз не скажу, що певен, щоб це так було, але здається, так він сказав: «Що до такої організації я вступив і дав твою кандидатуру»... «більш про цю справу мені Володимир нічого не говорив». Він також заявив, що ні програми, ні статуту, ні тактики «СВУ» не знав, на засіданнях не був, ніякої роботи не проводив, що багато його свідчень на попередньому слідстві «це все плід моїх спостережень, плід моїх логічних висновків і моїх догадок».

В заключних словах брата Чехівські визнали пред'явлені їм звинувачення, різко засуджували їх і просили суд дати їм можливість проявити хоч рештки життя «чесній праці на добро трудящим України».

Вирок був надзвичайно суворий, його оголосили у Великодню ніч 19 квітня 1930 р. 30 чоловік були засуджені на 179 років в позбавлення волі

і 69 років поразки в правах, 8 чоловік – на 3 роки умовно кожний і 7 чоловік – на висилку за межі України на 3 роки. Володимир Чехівський одержав 10 років ув'язнення і 5 років поразки в правах. Микола Чехівський – відповідно: 3 і 2 роки.²¹⁾

Жахливі наслідки цього вироку наступили для засуджених людей пізніше. 13 чоловік з них, в тому числі брати Чехівські, були засуджені по-засудовими органами в 1937–1938 роках до розстрілу. В. Чехівського розстріляли 3 листопада 1937 р. на Соловках, М. Чехівський розстріляний 4 грудня 1937 р. трійкою НКВС Курської області. В СБУ нібито є відомості, що вирок не був виконаний і М. Чехівський опинився за кордоном. Це повідомлення викликає сумнів. Вирватися з об'ємів спецслужб засудженому до розстрілу і втекти за кордон було нелегко. Такі випадки траплялися надзвичайно рідко. Справа в тому, що два брати і сестра Чехівських емігрували в 1918–1919 роках до Франції і проживали там. Можливо, що там йде мова про одного з братів-емігрантів Миколи Чехівського.

Незабаром після процесу «СВУ» було заарештовано в зв'язку з цією справою ще 700 чоловік. А всього, за деякими підрахунками, під час та після процесу «СВУ» було заарештовано, знищено або заслано понад 30 тисяч осіб.

Родичі і близькі засуджених на процесі «СВУ» не раз зверталися з проханням до вищих партійних органів і КДБ про перегляд цього несправедливого вироку. Але в Москві і Києві про це й слухати не хотіли. 17 серпня 1964 р. начальник відділу нагляду за слідством в органах державної безпеки старший радник Г. Малий написав: «Продовження розгляду справи в порядку нагляду припинити із-за відсутності підстав для відміни або зміни вище названого вироку». Наступного дня заступник прокурора УРСР державний радник юстиції третього класу І. Корчак затвердив цей висновок.

Лише в 1989 р. працівники КДБ УРСР провели ретельну додаткову перевірку матеріалів справи «СВУ» і у великій за обсягом довідці ґрунтовно показали механізм фабрикації процесу, безпідставність засудження всіх названих у вирокі людей. Відносно братів Чехівських у ній написано, що вивчення оперативно-розшукових матеріалів про їх діяльність за 1925–1929 рр. свідчить про те, що ніяких даних про існування контрреволюційної організації «Спілка визволення України» і про участь в ній братів Чехівських органами ДПУ не отримано».²²⁾

Влітку 1989 р. прокуратура України подала протест у справі «СВУ» і Верховний суд УРСР 11 серпня 1989 р. відмінив згаданий вирок і реабілітував всіх засуджених в зв'язку з відсутністю складу злочину в їх діях.

²¹⁾ Архів СБУ, спр. 67089-ФП, Т. 4, арк. 165, 160.

²²⁾ Див. Пристайко В., Шаповал Ю. Названа праця. – С. 371.

**«Я ПРИХИЛЬНИЦЯ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ...
Я СТОЮ ЗА САМОСТІЙНУ УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ»**

СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА. Народилася 17 серпня 1869 року в м. Києві в родині відомого письменника і режисера Старицького Михайла Петровича. Освіта вища. Письменниця, режисер театру. 19 квітня 1930 року засуджена до 5 років позбавлення волі. В червні 1930 року вирок замінений на засудження (умовно). 20 липня 1941 року її заарештовують вдруге. Померла до суду. Реабілітована 11 серпня 1989 року.

Ордер на арешт Людмили Михайлівни Старицької-Черняхівської датований 14 січня 1930 р., наступного дня її заарештували. Її звинуватили в тому, що вона: а) У період 1926–1929 рр. була членом центру «СВУ» і проводила керівну організаційну діяльність. Згідно з програмою і завданням цієї організації; б) Здійснювала зв'язок центру «СВУ» з представниками деяких чужоземних капіталістичних держав, тобто здійснила злочини, які передбачено ст. 54¹¹ стосовно до ст. ст. 54², 54³, 54⁴ та 54⁸ КК УСРР. 27 грудня 1929 року заарештували і її 60-річного чоловіка – Черняхівського Олександра Григоровича, уродженця Київщини, професора київського медичного інституту. Його звинувачували: а) Що був членом «СВУ»; б) Організовував та керував групою «СВУ» в Медичній секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН); в) Виконував доручення центру «СВУ» щодо зв'язку і обопільної інформації «СВУ» з контрреволюційними емігрантськими організаціями, використовуючи для цього наукові закордонні відрядження, тобто в здійсненні злочинів, передбачених ст. 54¹¹ стосовно ст. ст. 54² та 54⁸⁴ КК УСРР. Ще в жовтні 1929 р. заарештували їх єдину доньку і надію, красуню Вероніку, тонку поетесу, перекладачку з англійської, французької, німецької та іспанської мов. Але через деякий час випустили, зате міцно вчепилися за батьків.

Людмила Старицька народилася у Києві у високоосвіченій, вельми шляхетній прогресивній сім'ї. Батько Михайло Петрович – син дрібномаєткового дворянина з Полтавщини, круглий сирота, з 12 років виховувався в родині Віталія Лисенка, батька славетного українського композитора. Мати Людмили – сестра Миколи Лисенка. Михайло Старицький навчався у Харківському, а потім Київському університетах, згодом відомий письменник, талановитий режисер, який всі свої заощадження віддав на розвиток українського театру, виховував дітей на ідеалах козаччини, самостійності України.

Від батька Людмила перейняла талант і все своє життя присвятила розвитку української культури. Вона добре знала історію України. Талановита письменниця створила кілька історичних драм, зокрема про гетьманів Петра Дорошенка, Івана Мазепу, написала десятки повістей. Це була надзвичайно смілива, рішуча жінка, яка, ніколи не оглядаючись на «недремне око» спецслужб, говорила і писала про її ідеали державного устрою, про бажання бачити Україну незалежною державою. Вона не приховувала свого негативного ставлення до більшовиків, гнівно засуджувала їх дикий терор, який вони розгорнули з перших днів революції.

Разом з С. Єфремовим, В. Дурдуківським, В. Блакитним (Елланом), О. Олесем, П. Тичиною та іншими рішуче виступала в пресі щодо осудження більшовицького терору в Україні в січні 1918 р. Вона писала: «Поки історія людська буде існувати, доти будуть всі, і далекі нащадки наші, з жахом згадувати страшне слово «більшовик». Каїн, Іуда і більшовик – три людські твори, три звірі, що викинула на світ Божий якась страшенна безодня».¹⁾

До початку допитів Л. Старицької-Черняхівської слідчі за допомогою недозволених методів, фізичного і морального тиску, різних погроз домоглися, що значна кількість заарештованих «добровільно зізналася» в причетності до «СВУ» та її діяльності, наговорила на себе, на Л. Старицьку-Черняхівську та інших безліч небилиць і вигадок.

Допити Л. Старицької становлять 2 томи, обсяг 254 аркуші великого формату. Вона твердо стоїть на своїх позиціях, відкидає всі звинувачення і гідно захищає не лише себе, але й тих, хто обмовив її. Ні прокурор, ні оперуповноважені їй не вірять, влаштовують очні ставки, допитують десятками годин, намагаючись зламати її фізично і морально, домогтися від неї зізнання, що вона була членом керівного центру «СВУ», контрреволюціонеркою.

На її думку, верховенство влади в Україні повинно належати народу, а не одній партії, або групі. До органів влади повинні обирати своїх представників всі класи і прошарки населення пропорційно до їх проценту в республіці. «Я мислю нашу державу у дружніх відносинах з іншими державами, але не думаю ні про яку інтервенцію і ніяку підлеглість. Вона повинна бути самостійною».²⁾

Відносно методів ведення слідства вона прямо заявила: «Не треба таких методів вживати, які негідні для вас. Я сказала, що ні в якій «СВУ» участі не приймала. Для того, щоб мене осудити, у вас досить матеріалів, навіщо нав'язувати те, чого не було? Слідчий Михайлик: «Я зроблю не запитання,

¹⁾ Нова Рада. – 1918. – 24 берез.

²⁾ Архів СБУ, спр. 67098, Т. 61, арк. 15.

а скоріше зауваження. Ви кажете прийоми, які нас негідні». Відповідь: «Вас особисто... Я казала вчора і сьогодні, що членом «СВУ» не була і в цих організаційних розмовах не приймала участі. Це я повторила раз 20».³⁾

Відверто висловила Л. Старицька свої погляди на права людини в СРСР. «Всім відомо, – зазначила вона, – що комуністи являються повно членами в нашій державі». Запитання? «А позапартійні?» Відповідь: «Позапартійні люди безправні». Запитання: «Позапартійні чи безпартійні?» Відповідь: «Ні позапартійні... Ви маєте всі права, а я ні». Запитання: «А як в інших державах?» Відповідь: «В інших державах всі мають однакові права». Запитання: «Я вашу фізіономію знаю. Які права є в інших державах?» Відповідь: «В Англії, наприклад, є комуністи, є лорд Чемберлен і т. ін., і всі мають однакові права». Запитання: «Ви вважаєте, що устрій англійський ліпший?» Відповідь: «По-моєму ліпший». На запитання, чи вона проти того, що країною керують комуністи, Л.Старицька відповіла: «Так».⁴⁾

Багато запитань їй було поставлено про дочку Вероніку, яка вийшла заміж за німця, і про зв'язки з німецьким консулом. Вінчав їх на квартирі священик М. Чехівський. Зміст його промови носив суто громадський характер, про єднання України з Німеччиною він нічого не говорив. Л. Старицька відповіла, що М. Чехівський політичного значення своїй промові не давав. Він намалював образ Ярослава, який виражає свою дочку на чужині. Після цього секретар німецького консульства і консул Зоммер були кілька разів у квартирі Л. Старицької як приватні особи на вечорах, які мали не політичний, а з її слів «скоріше характер танцювальний». Про зміст розмов консула з С. Єфремовим вона заявила, що не знає, і Єфремов про це їй ніколи не говорив.

Відносно тверджень С. Єфремова, В. Чехівського і В. Дурдуківського, які показали, що Л. Старицька брала участь в організації зносин «СВУ» із закордоном, вона заявила: «Це така брехня, якої ніхто на світі не чув... Цього не було, але коли й ці люди такі низькі, то що мені треба показати. Познайомилась я з консулом (мова йде про Зоммера) абсолютно випадково. Все це мені настільки огидно, що я й слухати не хочу. Якщо ви по цьому будете судити, то судіть».⁵⁾

Доведена до відчаю обмовами на неї з боку С. Єфремова, В. Дурдуківського, В. Чехівського та інших, вона на допиті 18 січня говорить: «Всі на мене свідчать, що це так. Судіть мене. Я це кажу не для того, щоб виправдатися, оці нещасні люди, котрі можливо залякані, видумують».

---

³⁾ Там же, арк. 22–23.

⁴⁾ Там же, арк. 29.

⁵⁾ Там же, арк. 87, 106.

Потрібно бути мужньою людиною, щоб на цьому допиті сказати прокурору і слідчому Правдіну, що вся справа «СВУ» є провокація ДПУ... Дійсно, коли я прочитала повідомлення тов. Балицького про «СВУ», то це було новою для мене, й я була певна в тому, що це справа провокаційна, якогось провокатора, який цю справу вигадав». ⁶⁾

Її заяви викликали бурю ненависті й люті слідчих і прокурора. Її продовжують мордувати, не дають спати, намагаються зламати фізично і морально, оббредати своїх знайомих і себе.

20–21 січня вона дає письмові відповіді на поставлені їй прокурором запитання, в яких викладає свої суспільно-політичні погляди, ідеали державного устрою в Україні, заперечує свою причетність до «СВУ», спростовує звинувачення на її адресу, намагається захистити себе і своїх товаришів.

Допитували Л. Старицьку-Черняхівську майже щоденно, вдень і вночі: 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 31, січня, 4 і 7 лютого 1930. З неї знущалися заступник наркома юстиції і слідчий помічник генерального прокурора УСРР М. Михайлик і слідчі Правдін і Джавахов, але вона стійко відкидала їх звинувачення, заперечувала свою причетність до «СВУ», відкрито говорила про свої політичні погляди, про ідеал державного устрою і т. д.

Проте письмові показання Л. Старицької не задовільнили ні прокурора, ні слідчих. Вони намагаються домогтися від неї підтвердження свідчень С. Єфремова, В. Дурдуківського, В. Чехівського, З. Моргуліса й О. Гермайзе, що вона входила до керівного центру «СВУ», налагодила зв'язки «СВУ» із закордоном. Незважаючи на це, вона стійко захищається, відкидає геть ці негідні обмови.

На очній ставці 22 січня 1930 р. із З. Моргулісом, яку проводив генеральний прокурор УСРР Ахматов у присутності уповноваженого ДПУ Правдіна, Л. Старицька категорично заперечувала твердження Моргуліса про те, що вона пропонувала створити підпільну організацію і виступала за реабілітацію Петлюри, що спроб висвітлити його образ в літературі ніколи не робила. ⁷⁾

23 січня 1930 р. на очній ставці з В. Чехівським в присутності Михайлика, Правдіна і Джавахова вона категорично заперечувала свою присутність на першому засіданні «СВУ» в червні 1926 р. на квартирі В. Дурдуківського, і що там виступав з промовою Єфремов, а також, що вона була на другому засіданні, на якому їй було доручено вести листування із закордоном. «Або що це психоз зі мною проізошов, але я не чула і присутньою не була... Все це що гр. Чехівський зараз каже, я чую в перший раз... Я ніколи не чула нічого подібного».

⁶⁾ Там же, Т. 60, арк. 23–24.

⁷⁾ Там же.

Переконавшись, що спростувати свідчення С. Єфремова, В. Дурдуківського та інших не можна, вона поступово почала давати ті свідчення, які від неї вимагали. Про вечірку, присвячену пам'яті С. Петлюри, Л. Старицька заявила, що вона відбувалася в неї на квартирі і вона виголошувала промову не лише за Петлюру, але й за всіх, хто загинув у боротьбі за українську справу.

Не витримавши фізичного і морального тиску, вона на допиті 27 січня власноручно написала: «Десь у червні місяці 1926 р. група осіб: Єфремов, Чехівський, Ніковський, Дурдуківський, Гермайзе та Гребенецький поставила закласти організацію, що охопила б і поєднала б всіх українців на принципі – «Самостійна Україна» і «Нація над класом». Мене запрошено на організаційне зібрання і обрано членом президії... На засіданні виступали з промовами: Єфремов, він казав про доконечну потребу організації суголосних українських сил і організацію суголосних елементів селянства; Чехівський казав про політичне значення церкви; Гермайзе казав про притягнення до організації пролетаріату; Дурдуківський – про об'єднання учительства... Я казала про роль інтелігенції і про те, що її треба поставити на чолі організації. Але на цьому зібранні я не чула ні слова про перетворення організації «БУД» у організацію «СВУ», про цю назву «СВУ», що нею було охрещено нову організацію... Було ще й друге засідання, які постанови було прийнято – не пам'ятаю».

Після нічної обробки і знущань, наступного дня вона написала великий додаток до цих свідчень, який починався так: «На другому засіданні організації були зачитані статут і програма організації, читав їх Єфремов. Я нічого не заперечувала проти пунктів статуту і статут прийнято одностайно»...

«З цього часу, себто з часу цих двох зборів організаційного зв'язку межі мною і рештою членів не було. Я зустрічалася з ними як з своїми добрими приятелями і на вечірках у себе, і в родині Єфремова, а не як з членами організації. Ні про які постанови президії, ні про які-небудь директиви мене ніхто не повідомляв. В жодних організаційних зібраннях, окрім двох вгорі зазначених, я участі не приймала. Коли хто з членів організації і використав моє помешкання за для мети відомої організації – він зробив це без мого відома, не порадившись зі мною. Але за два моменти, що мали місце до червня 1926 року, я приймаю на себе повну відповідальність».

Відносно знайомства з секретарем німецького консульства А. Вольним вона написала: «Я запросила до себе Моргуліса, Ніковського і Єфремова, я познайомила їх. Не заперечуючи того, що коли зайшла розмова про становище України під більшовицькою владою, я могла вкинути кілька слів незадоволення тими, або іншими вчинками, чи заходами Радвлади, але ніко-

ли я, ні будь-хто в моїй присутності не казав ганебних слів, що Україна, мовляв, буде конем, на якому поїде німецький лицар... Тости. Дійсно, у себе на вечірці я виголосила тоста за всіх, що загинули в боротьбі за самостійну Україну. 1926 року, на іменинах у Єфремова, я виголосила тост за його здоров'я і назвала його «совістю народною». Звичайно, ці тости не були наслідком будь-якого спільного обміркування і відповідаю за них – я сама»...

«Що ж до свідчень Шиля, Івченка й Моргуліса, що я їх запрошувала вступити до організації, то і зараз я стверджую, що нічого подібного я не робила... Про моє знайомство з германським консулом Р. Зоммером я вже писала, воно не мало жодної політичної мети. 1928 року чи на початку 1929 року консул був у мене з візитом і висловив побажання познайомитись з С. Єфремовим. Я переказала це Єфремову і порадила, що таке побачення зараз недоречно, і він погодився».

...«Я сказала все, згадала всі мої антирадянські виступи, мої переконання, висловила свій політичний ідеал – «Самостійна соціалістична Україна», і хоч я не була зв'язана протягом останніх трьох років з організацією «СВУ», але тому що я сама не довідувалась про її діяльність, не вносила своїх корективів, не зазначала своїх розходжень і бажання вести надалі справу тим або іншим шляхом, – визнаю себе відповідальною за все.

Відаюся на волю пролетарського суду і чекаю вироку його. Л. М. Старицька-Черняхівська».⁸⁾

Наступні допити 28, 29 і 31 січня вів Правдін. Л. Старицька-Черняхівська подає свідчення під заголовком «Моє останнє слово», в якому пише: «Про мої попередні настрої, щодо бажання бачити Україну самостійною державою, я вже писала кілька разів. Своїм завданням я вважала збудження цієї думки в основному громадянстві, а засобом до того була мені моя літературна діяльність, мої публічні виступи... На перше засідання, яке відбулося у Дурдуківського в червні 1926 р. (запросив її Єфремов) я прийшла пізніше і початку засідання не чула. Мова йшла про бажання закласти всеукраїнську безпартійну організацію на принципі національному – «Нація над класом» і визнанні самостійної України... Організація повинна була об'єднувати українців з різних політичних напрямків, але все-таки тих, що визнають основні вимоги соціалізму: земля селянам, фабрики робітникам, воля всім... Передбачалось відсутність диктатури будь-якого класу, воля слова і совісті, забезпечення всіх прав нацменшостей і знищення смертної кари. Про німецьке консульство, як засіб зносин з закордонною еміграцією, а її доконечно треба було повідомляти про заснування

⁸⁾ Там же, арк. 25.

організації, і про її діяльність, здається мені, говорено, тим більше, що Єфремов, як свідчить у своїх зізнаннях, вже мав з ним стосунки, був знайомий там і одержував через консулат листи від емігрантів. Мушу, одначе, зазначити, що Єфремов ніколи не казав мені, яким шляхом одержував він ті листи. Абсолютно заперечую те, ніби мені доручено було на тих зборах зав'язати зносини з німецьким консулатом: по-перше, я зовсім не була знайома з консулом і ледве була знайома з секретарем, по-друге, – це зовсім і не було потрібно, коли Єфремов мав уже певний зв'язок і за допомогою консула одержував з закордону листи, себто виконував сам бажану функцію. Прийнято було за пропозицією Єфремова категоричну постанову про повну конспірацію, не писати протоколів, не записувати жодного прізвиська, не казати членам постанови керуючої частини організації. Всі одногосно стали на тому.

На засіданнях, що відбувалися в жовтні, я не була, не знаю про що говорилося на них, не чула нічого про систему п'ятірок і про перетворення цієї системи на організацію філій по місцях служби її членів. Не давала обіцянки закладати гуртки і не закладала їх. Я не була і не могла бути на тих засіданнях ось чому: в самих перших числах жовтня 1926 р. чоловік мій виїхав у Берлін; він прохав, щоб я з ним відпустила й мою дочку Вероніку Олександрівну, але Київське ДПУ відмовило видати їй паспорт і другого ж дня по від'їзді мого чоловіка я поїхала до Харкова клопотатися про дозвіл на виїзд моєї дочки за кордон. Весь жовтень і листопад я провела в Харкові... Повернулася до Києва тільки десть коло 20 грудня, а 23 грудня дочка моя виїхала за кордон. Отже, фактично весь цей час я не могла приймати жодної участі в засіданнях організації». ⁹⁾

Пояснюючи свою відірваність від організації, вона зазначила: «Мабуть, не всі поділяли мої думки... Я висловлювалася завжди проти будь-якої інтервенції, я не вірила їй і не бачила в ній користі нашому народові, я висловлювалася завжди проти диктатури будь-якого класу, проти смертної кари, проти терору, хоч би він і обумовлював досягнення бажаної мети, я не визнавала і не визнаю і ніколи б не причинилася б до організації збройного повстання, розуміючи весь фатальний злочин такого факту. Тепер, коли я познайомила з зізнаннями інших підсудних, я бачу, яке глибоке розходження утворилося межі нас.

Може, й тому, бачучи мою прямолінійність, члени організації й усунули мене від безпосередньої участі в справах її і протягом останніх років не повідомляли мене про її діяльність. Може, це робилося на підставі пункту статуту, що члени організації не мусять знати про постанови президії, не знаю.

В кожному разі це не виправдовує мене і мою інертність. Я мусіла сама активно повстати проти помилкових кроків, вносити свої корективи. Я то-

---

⁹⁾ Там же, арк. 62.

го не робила і беру тому на себе всю відповідальність за діяльність організації нарівні з усіма членами організації».

31 січня 1930 р. Л. Старицька-Черняхівська пише на ім'я уповноваженого ДПУ Правдіна таку заяву: «Вважаючи на те, що на перших моїх допитах я заперечувала, з причин зрозумілих, мою присутність на перших організаційних засіданнях нелегальної організації «СВУ», я мала право визнати себе лояльним громадянином УСРР; тепер, коли я визнала, що брала участь на організаційних зборах, я відповідаю за всі наслідки такого вчинку і не смію вважати себе за лояльного громадянина УСРР».

4 і 7 лютого слідчі провели ще два допити. Л. Старицька-Черняхівська пише відповіді, приблизно один друкований аркуш, в яких в основному повторює сказане раніше з деяким уточненням. Вони починалися так: «Більш «щиро» як я тепер пишу, я вже писати не можу».¹⁰⁾

17 лютого 1930 р. уповноважений ДПУ УСРР Правдін пред'явив Л. Старицькій-Черняхівській матеріал попереднього слідства для ознайомлення. На стандартному бланку, надрукованому на машинці, який пред'являвся кожному обвинуваченому в цій справі, в кінці сказано: «Ознайомившись з цим слідством, заявляю, що нічого додати до нього не маю» Л. Старицька-Черняхівська написала: «З цим передаю свій додаток – окрему заяву до генерального прокурора».¹¹⁾

До генерального прокурора республіки
Л. М. Старицької-Черняхівської

Заява

З постанови пред'явленого мені обвинувачення я побачила, що мене обвинувачують по трьох пунктах: перший пункт, а власне те, що я була членом центру запільної контрреволюційної організації під назвою «СВУ» – я визнаю.

Другого пункту «про керівну організаційну діяльність з програмою та завданням цієї організації – я не визнаю, бо не приймала жодної участі в дальнійшій діяльності організації».

Також не визнаю і третього пункту – «здійснювала зв'язок центру «СВУ» з представниками деяких чужоземних капіталістичних держав». Моя знайомість з германським консулом не мала жодної політичної мети.

Прошу цю мою заяву прилучити до моєї справи.

Харків. 1930 р., 17 лютого
Л. Старицька-Черняхівська.¹²⁾

¹⁰⁾ Там же, арк. 62–62 зв., 63, 68, 75.

¹¹⁾ Там же, арк. 101.

¹²⁾ Там же, арк. 99.

Допит Л. Старицької-Черняхівської в суді становить 93 аркуші машинопису. 11 березня 1930 р. вона заявила: «Обвинувачення зрозуміла, не визнаю його за слушне, визнаю, що взяла участь у першому засіданні організації. До майбутньої діяльності жодної участі не приймала, щодо зносин з консульством відомої держави – категорично проти, вона жодної політичної мети не мала. Пояснення давати бажаю».¹³⁾

30 березня вона визнала свою належність до «СВУ» і присутність при обговоренні її програми і статуту на вечірках, які проходили в її квартирі. «Я завжди вела контрреволюційні розмови. По за тим у мене була вечірка, присвячена пам'яті Петлюри. Вечірки, присвячені 10-річчю Центральної Ради, не було, це не вірний факт. Крім того до мене, звичайно, заходили люди. Приходили самі і з ними я теж вела контрреволюційні розмови. В цей час каюсь я, але я їх не запрошувала ні до якої «СВУ». Я навіть і назви не знала... В організацію я їх не запрошувала... Я сказала у своїх попередніх свідченнях, що була я на двох засіданнях організації «СВУ», потім уже я не була, бо я відійшла. Але прошу зрозуміти, що я кажу це не тому, що хочу зменшити вину. Ні, мені належить кара так, як і всім, одній із всіх, бо я видала вексель і не написала суму. Підпис я дала і відповідаю за все, але не кажу тому, що не хочу нести моральну відповідальність за все те, що я тут зараз почула».¹⁴⁾

На запитання Михайлика: «Ви сказали суду про те, що ніби вперше почули про «СВУ» тоді, коли «СВУ» було ліквідовано?» Старицька сказала: «Я назву «СВУ» не знала, аж до оголошення в листопаді 29 року».¹⁵⁾

На запитання голови суду: «З яких часів ви відчували розчарування в ідеях «СВУ»? Л. Старицька відповіла: «Розчарування я почула навіть з першого зібрання, бо побачила, що це є не миттєва організація й про це казали й інші члени «СВУ», що це не миттєва, нереальна організація. Я одійшла від «СВУ». Тим часом у мене цілком виросла віра в Радвладу. Українізація, лікнеп, все дало мені віру в Радвладу, і я прийшла до роботи з Радвладою, й в міру сил і можливостей я приймала участь в тій культурній праці, яку вела Радвлада».¹⁶⁾

В останньому слові Л. Старицька заявила: «Визнаю свій великий злочин і приношу за це мою покуту... Товариші судді, 40 років працюю я в українській літературі. Я вже скінчила свій трудовий день, я маю право на вечірній спочинок перед довгою ніччю. Схоче Найвищий суд дарувати його мені – буду йому вдячна, не схоче – скорюся його вироку... Найвищий суд! У тій хаті, куди ви підете складати вирок, хай попливе за вами весь жаль жінок, матерів і дітей. На терезах права і закону зважитимете ви долю цих підсудних. Киньте на терези горе жінок, матерів і сльози дітей».¹⁷⁾

¹³⁾ Там же, Т. 4, арк. 50.

¹⁴⁾ Там же, Т. 182, арк. 10.

¹⁵⁾ Там же, арк. 39.

¹⁶⁾ Там же, арк. 85.

О другій годині ночі 19 квітня суд пішов на нараду для винесення вироку. О 9-ій годині 45 хвилин А. Приходько прилюдно зачитав його, об 11-ій годині 30 хвилин 19 квітня Приходько оголосив судове засідання закритим.¹⁷⁾

Л. Старицьку-Черняхівську засудили на 5 років позбавлення волі з поразкою в правах строком на 3 роки, її чоловіка О. Черняхівського – на 5 років позбавлення волі і поразкою в правах строком на 2 роки.

Ретельна перевірка документів процесу, яку провели правоохоронці і вчені України, свідчить, що організації «СВУ» не існувало. Не виявлено жодних слідів її діяльності, речових доказів, листівок і т. п. Засудили всіх не за контрреволюційну діяльність, а за їх ідейні переконання, за любов до України, її народу і землі, за бажання бачити Україну незалежною державою.

В червні 1930 р., певно, зважаючи на похилий вік, Л. Старицьку-Черняхівську та її чоловіка випустили з харківського допру і вироки замінили на умовні. Їх вислали в Сталіно (Донецьк), де її чоловік до 1935 р. брав участь в становленні медичного інституту. О. Черняхівський був відомим вченим – гістологом, його перу належить понад 100 наукових праць, в молодості – перекладач Міллера.

В 1935 р. вся сім'я зібралася у Києві. Протягом трьох років Л. Старицька змушена була підробляти на швейній фабриці робітницею. В 1934–1935 роках Київська опера ставить «Аїду», «Ріголетто», «Чіо-Чіосан» за перекладеним Л. Старицькою лібрето. Але дирекція опери не сплачує їй гонорару, як репресованій у справі «СВУ».

Тяжкі випробування випали на долю Черняхівських в роки «великого терору». В січні 1938 р. заарештували їх доньку Вероніку. Першим секретарем ЦК КП(б)У був тоді «вірний сталінець – дорогий Микита Сергійович Хрущов», наркомом внутрішніх справ України був О. Успенський, начальником УНКВС по Київській області – О. Долгушев. Після нелюдських катувань, наруг 22 вересня 1938 р. згідно з постановою трійки при Київському НКВС Вероніку розстріляли. Києвом і досі вперто кружляють чутки, що слідчі-енкаведисти згвалтували її. Батькам повідомили усно, що дочку засудили на 10 років ув'язнення без права листування.

Л. Старицька-Черняхівська переконана, що Вероніка невинна, і намагається дізнатися про її долю. Вона пише листи до Сталіна, Ворошилова, Калініна, Молотова, Жданова, до комісії при Верховній Раді СРСР, що розбирала скарги про помилування, до Берії. Нещасні батьки намагаються дошукатися правди, опротестовують рішення обласної трійки НКВС, вимагають законного суду за участю сторін, адвоката. Але все марно. Батькам брешуть, не говорять правди.

Зрозумівши, що в Москві й Києві нічого не доб'ється, Л. Старицька-Черняхівська їде шукати дочку в холодному Сибіру. В Томську їй збрехали

¹⁷⁾ Там же, Т. 187, арк. 148–150.

¹⁸⁾ Там же, Т. 4, арк. 86.

і сказали, що донька вибула з етапом до Наринська чи Маріїнських таборів. У Маріїнських не знайшла, а в Нарин не поїхала у зв'язку з лютими сибірськими морозами. Додому повернулася ні з чим і про долю Вероніки нічого не довідалася до самої смерті.

21 грудня 1939 р. з туги помер О. Черняхівський, поховали його на Байковому кладовищі у Києві. Могила збереглася.

Терор і репресії в Україні не вщухали. Коли німці напали на СРСР, спецслужби почали розстрілювати без суду і слідства десятки тисяч заарештованих і підбирати до своїх рук всіх «неблагонадійних». 20 липня 1941 р. в Києві (вулиця Чкалова, нині вулиця О. Гончара, будинок 31, кв. 18) заарештували Л. М. Старицьку-Черняхівську та її сестру О. М. Стешко. В ці дні були також заарештовані академік Агатангел Кримський, історик Олександр Грушевський – брат Михайла Грушевського. Всіх вивезли до Харкова і звинуватили в контрреволюційній діяльності. Засудити не встигли тому, що на підступах до Харкова уже були німці. Заарештованих повезли в холодних «телячих вагонах» до Валуйок, а потім до Акмолінська. По дорозі Л. Старицька-Черняхівська замерзла у вагоні. Тіло її викинули на якомусь полустанку. Хто і де поховав її, невідомо.

Сталін знищував живих свідків своїх злочинів, є думка, що він був невдоволений наслідками процесу «СВУ». Згодом фактично всі організатори процесу «СВУ» були знищені, починаючи від секретаря ЦК КП(б)У, голів уряду республіки, наркомів внутрішніх справ і кінчаючи головою суду А. Приходьком, прокурорами і слідчими.

Процес над міфічною «СВУ» дав жахливі наслідки – загинули десятки тисяч людей. Це був перший широкомасштабний процес 30-х років, своєрідна репетиція до масових політичних процесів у наступні роки. Вже в червні 1930 р. на лаву підсудних посадили велику групу видатних спеціалістів «шкідників у сільському господарстві». В 1931–1932 роках проходять масові судові процеси над селянством, широким фронтом іде наступ на нього, депортують у віддалені райони сотні тисяч українських трударів, готують жахливий штучний голодомор.

За життя Сталіна, Хрущова, Брежнєва, Андропова, Черненко способи добитися перегляду справи «СВУ» і реабілітації засуджених не мали успіху – закінчувалися безрезультатно. Лише 11 серпня 1989 р. Верховний суд УРСР скасував вирок у справі «СВУ» і реабілітував всіх засуджених посмертно.

Український народ добре знає і шанує славний рід Старицьких. Іменем Михайла Петровича Старицького названі вулиця і провулок у Києві. На наш погляд, доцільно було б увічнити пам'ять його дочки Людмили, онуки Вероніки Черняхівської та зятя О. Черняхівського хоч би встановленням меморіальної дошки на будинку, в якому вони жили, або назвавши одну з вулиць іменем Л. Старицької-Черняхівської.

«КОЗАЧА РАДА» НА ВІДСТАНІ РОКІВ

Кілька поколінь наших співвітчизників дуже мало знали про реальний зміст подій, що відбувалися в Україні після закінчення громадянської війни і встановлення влади на всій її території. А та інформація, що ретельно фільтрувалась органами нового режиму, дуже часто однозначно подавала учасників виступів проти більшовицького режиму як завершених бандитів, що мали єдину мету – реставрувати капіталізм, служити інтересам імперіалізму. Між тим, насправді на початку 20-х років минулого століття відбувалися процеси значно складнішого багатовимірного змісту. З цього приводу варто звернутися до діяльності начебто реально існуючої підпільної повстанської організації «Козацька Рада Правобережної України», що після встановлення в Україні радянської влади продовжувала, а також прагнула продовжити справу Української Народної Республіки, діючи в умовах суворой конспірації.

Всі аспекти формування згаданої організації ще потребують свого поглибленого вивчення, узагальнення, виражених оцінок і об'єктивного наукового аналізу, що, до речі, безпосередньо стосується і інших структур, які не прийняли на початку 20-их радянську владу і на своїх гаслах несли ідеї створення незалежної держави Україна.

24 серпня 1922 року рівно о 18 годині голова військового відділу Надзвичайної судової сесії Київського губернського революційного трибуналу Євдокимов оголосив початок слухання справи «Про злочини організаторів, членів і учасників підпільної організації «Козача Рада Правобережжя України», спрямованих проти УРСР з метою відродження так званої УНР».

На лаві підсудних 325 осіб – людей різного, але переважно молодого віку, соціального стану, освіти і роду занять. З матеріалів згаданого процесу, який склав 20 томів кримінальної справи, випливає, що до так званої «Козачої Ради» було залучено досить строкатий контингент обвинувачених. Частина з них дійсно знала чого прагнула, дехто виявився випадковим, а немало було й таких, хто навіть нічого не чув і не знав про існування будь-якої організації. (Особова справа № 228424 архіву СБУ).

Ще одна обставина, яку, на наш погляд, обов'язково треба врахувати, розглядаючи діяльність згаданої організації: у кількох місцях справи документально, хоч і без безпосереднього зв'язку з конкретними фактами, явно випливає, що органи ЧК свідомо і ціленаправлено займалися провокаційними діями, проникаючи в коло тих представників української інтелігенції, які не поспішали відразу співробітничати з радянською владою, виявляли сумнів у добрих намірах політики більшовицької партії.

На лаву підсудних потрапила велика кількість людей різного віку, соціального походження, професійного попереднього заняття. Та практично всіх їх об'єднувало прагнення бачити Україну незалежною, самостійною державою, хоч це прагнення не завжди підкріплювалось розумінням тодішньої суспільно-політичної ситуації, бачення шляхів для досягнення поставленої мети. З матеріалів згаданого процесу випливає, що до «Козачої Ради» було залучено переважно свідомо, а часом випадково контингент людей, який знав, чого він прагнув. Однією із центральних фігур на процесі був Микола Лозовик – колишній заступник голови Центрального бюро при Директорії, активний співробітник Всеукраїнського повстанкому.

Саме Лозовик дав свідчення, що ще 3 серпня 1921 року Бесарабенко і Сімак уникли арешту і суду влітку 1921 року після розгрому, здійсненого в лавах «петлюрівщини», сховались на території Білоцерківського повіту, приступили до організації «Козачої Ради» «з метою підняття повстання і встановлення влади УНР на чолі з Петлюрою».

У звинуваченні заарештованим учасникам процесу вдалися ну прямо таки до ортодоксальних марксистсько-класових висновків, розглядаючи причини досить політичного кількісного складу учасників «Козачої Ради», багато явно бездоказового і надуманого на зразок: «Апарати Радянської влади, які встигла оспеціалізувати українська дрібна буржуазія і інтелігенція, дають основні кадри організації. Білоцерківський повіт земвідділ, Селянський будинок, Білоцерківська райфілія дали організації звинувачуваних Шамулянка, Михайлика-Гайдученка, Кузьменка, Грицяя, Присяжнюка, Титаренка та інших».

Виходило, що українська дрібна буржуазія і інтелігенція свідомо прагнула проникнути в органи нової влади, щоб потім її розвалити. І жодного натяку на об'єктивні обставини тогочасної дійсності, на дике свавілля з боку високих партійних і урядових інституцій, репресій режиму, що не могли не викликати протесту як рядових трудівників, так і освіченої частини населення.

5 серпня 1921 року на околиці Білої Церкви на баштані звинуваченого Безугляка, за словами іншого звинувачуваного Лозовика, відбулося перше установче засідання для організації «Козачої Ради Правобережної України», яка і повинна була стати керівним центром всієї підпільної, політичної, військової і цивільної влади на території Київської, Подільської, Волинської, Миколаївської і Одеської губернії і вести всю роботу під керівництвом і за директивами УНР.

Головою ради було обрано Гайдученка, а її членами стали Сімак, Лозовик, Бесарабенко, Шамулянка. Два останні мали відповідати за військову роботу. Генеральним секретарем обрали Григоренка.

Білоцерківська райфілія в особі її правління (Присяжнюк, Титаренко, Грицай) і Білоцерківський упродком стали першими, за поясненнями підсудного Кузьменка, джерелами матеріальних ресурсів для повстанської роботи «Козачої Ради».

Підсудний Бесарабенко, який ще раніше в польському місті Тарнаве отримав мандат за № 2170/56 від Начальника військово-похідної канцелярії головного отамана військ УНР на «підняття повстань» разом із підсудним Лозовиком був направлений в Головний повстанський штаб до Петлюри з метою отримати визнання «Козачої Ради».

Петлюра і Тютюнник, за словами підсудних, не поспішали затвердити раду і її склад, чекаючи, поки організація набуде чіткішого оформлення і здійснить певну повстанську роботу.

Повернувшись на Україну, Лозовик і Бесарабенко розгорнули діяльність, спрямовану на те, щоб поставити зарубіжні громади українських контрреволюціонерів перед фактами широко розгорнутої військової повстанської роботи. Як відзначалось на згаданому судовому процесі, основним завданням організації було «об'єднати і підпорядкувати собі всі діючі і можливі до дії бандитські угруповання».

Із захоплених при ліквідації «Козачої Ради» документів, оголошених під час судового засідання, варто нагадати про Наказ № 1, що його 16 вересня 1921 року видав голова «Козачої Ради» Гайдученко. У ньому звернення до всіх повстанських загонів правобережжя України:

«Згідно наказу Головного Отамана військ українських Симона Петлюри про підняття повстання за визволення українського народу з-під Московщини і існуючої Радянської влади, в цей момент «Козача Рада» по організації повстання на Правобережній Україні уповноважує командуючим Південно-Східним фронтом повстанців отамана Тихона Бесарабенка, районом діяльності його рисою понад берегом Дніпра до Канева, Білої Церкви, Сквири, Бердичева аж до кордону Румунії.

Командуючим Південно-Західним фронтом повстанців уповноважується отаман Федерців-Шомулянко, район діяльності його: рисою понад Дніпром від Канева, Києва, Чорнобиля, Овруча до Бердичева – аж до польського кордону».

Згаданий документ може бути багато в чому характерним для розуміння умов, у яких доводилось діяти організаторам «Козачої Ради», коли бажане часом видавалось за дійсне і коли одночасно загалом антирадянські, антибільшовицькі настрої серед різних верств українського населення були досить масовими.

Можна було зобов'язати всіх отаманів повстанських загонів, де б вони не перебували – чи то по селах, чи по містах, в якій би силі не були, починаючи з п'яти чоловік і кінчаючи полками та куренями, з одержання цього наказу підлягати під відповідальне і безпосереднє командування командуючих згаданими фронтами та їх польових штабів. Можна було попереджувати, що всі накази і розпорядження отаманів Бесарабенка і Шамулянка під страхом суворої кари повинні виконуватись без відказу, інакше – покарання на смерть. Та все це насправді нагадувало заклики-декрети, за якими не було реальної сили, бо важко в той час було навіть уявити цілі полки і курені в містах, які чекали команди на повстання.

Сам факт існування «Козачої Ради», певна проведена нею робота не виходила за межі переважно підготовчо-організаційного змісту.

На момент видання Наказу № 1, за словами підсудних Коваленка, Григоренка і Шамулянка, «Козача Рада» встановила на території Білоцерківського повіту свої основні явки і зв'язки.

«З метою розгалуження роботи і її зв'язку з «громадськими українськими колами» Лозовик і Сімак направляються до Києва. Підсудні Іван Коваленко та Володимир Круглий пояснюють, що діяльність Лозовика і Сімака в Києві відразу набула конкретної форми. Та із справи практично нічого не можна дізнатись не тільки про «конкретність» цієї діяльності, а й взагалі її зміст. Ну а від звинувачень типу «Коваленко мав завдання вербувати майбутніх «бойовиків», особливо колишніх офіцерів, Круглий Володимир – збирати інформацію про роботу апаратів Радянської влади і активно допомагати в організації контррозвідки при «Козачій Раді», віддає явним притягненням, як кажуть звинувачень, притягнених за вуха, бо вони позбавлені конкретних дій, вчинених тією чи іншою особою, що стоїть перед судом.

Колишня соратниця Лозовика ще по «Сірій» дивізії Настя Гудимович, як стверджує звинувачення, і в 1921 році залишалась вірною заповітам «української контрреволюції». Проживаючи в Києві, вона ввійшла в організацію, зв'язалась з її відповідальними представниками й прийняла на себе обов'язки відповідальної за зв'язки «Козачої Ради» з Чернігівщиною, Слобожанщиною і Полтавщиною. У звіті про процес читаємо наче б виголошені нею слова: «І ось тут починається та робота, за яку ви мене судите». І це видається за визнання людиною своїх ворожих до влади дій. А от Івану Тарасенку (свого часу секретареві Всеукраїнської Центральної Ради) серйозні звинувачення пред'являються на тій підставі, що він, ввійшовши в організацію через Настасію Гудимович, намагався зв'язати Лозовика і Сімака з білими «переважно із савінковськими організаціями».

Наскільки це йому вдалося, наскільки ці, з дозволу сказати «намагання», були підкріплені конкретними діями і результатами, суд не вивчав. За-

те із матеріалів справи реально впливає, що до ідей, взятих на озброєння «Козачою Радою», тяглися різні верстви тогочасного українського суспільства, включаючи і певних представників Радянської влади. Це теж розвінчує панівний протягом багатьох десятиріч більшовицький міф про те, що нібито український народ майже одностайно повірив у гасла ленінців-інтернаціоналістів, відразу пішов масово за більшовиками, а ті, хто виступав за створення незалежної української держави, однозначно подавались як вороги народу і прислужники, лакеї капіталістичних країн.

Підсудний Кальченко, слідчий Білоцерківської повітової комісії, «протягнув злочинний зв'язок навіть в бойовий орган охорони пролетарської республіки». А член організації Винокуров, начальник 4 дільниці охорони Південно-Західної залізниці, взяв на себе обов'язок забезпечити організацію зброєю і документами. І нарешті зусиллями членів «Козацької Ради» через звинувачуваного Григоренка було встановлено зв'язок також з частинами Червоної Армії. «Працівник штабу і червоноармійці Шпалер, Виговський ввійшли в організацію українських контрреволюціонерів», і за поясненнями Григоренка, зобов'язались дістати військові карти, протоколи секретних нарад, потрібні відомості про дислокацію військових частин. Більше того, за показаннями підсудних, спокій і безпеку нашої наради «Козачої Ради», що відбулась 19 січня 1922 року, охороняли вище названі співробітники штабу 45-ої дивізії Червоної Армії.

Бездоказовими залишаються твердження, які нібито засвідчують прагнення керівників «Козачої Ради» встановити безпосередні контакти з отаманами повстанських загонів, якими в ті роки досить густо була нашпигована Київщина. Йдеться про повстанські об'єднання Гайового, Трейка, Якубовича, Цимбалюка, сам факт існування яких засвідчує масовий опір радянській владі в першу чергу з боку селянства, до якого більшовики прийшли не як визволителі від соціального гніту, а озброєними продовольчими загонами для викачування хліба.

19 і 20 січня 1922 року відбулося бурхливе засідання «Козачої Ради» на квартирі підсудних Григоренка і Терентійової, на якому були присутні і дехто з командирів вже діючих повстанських загонів. Було прийняте рішення організувати повстання проти радянської влади на Правобережній Україні, охопивши Київську, Подільську, Волинську, Миколаївську і Одеську губернії. На цьому ж засіданні винесли ухвалу: знову послати відповідального голову у головний повстанський штаб до Петлюри, утворити Центральний штаб «Козачої Ради», начальником якого призначити Йосипа Мороза, а резиденцію всієї організації і Центрального штабу розмістити у Білій Церкві. На тій нараді, якщо вірити поясненням Бесарабенко, вони разом з Трейком отримали завдання готувати напади, переважно на цукрові заводи.

Захоплений під час арешту у підсудного Бесарабенко мандат, оголошений під час судового засідання, вже чітко малює весь розмах підготовки «Козачою Радою» злочинів. Але не зовсім так воно було насправді. Ось текст мандату, децю нами мовно відредагований:

«УНР. «Козача Рада» по організації повстань на Правобережній Україні. Січень 1922 року. Ставка. Мандат. Таємно.

На підставі таємних наказів Пана Головного Отамана військ УНР С. В. Петлюри, Військово-Похідної Канцелярії Головного Отамана УНР і наказу «Козацької Ради» по організації повстання на Правобережній Україні.

1. Цим уповноважується отаман Тихон Іванович Бесарабенко, командуючим повстанськими силами на Південно-Східному фронті Правобережної України.
2. На випадок зустрічі, приходу і переходу регулярних частин армії УНР в районі фронту отамана Бесарабенка «Повстанська Козацька Рада» прохає допомогти командуючому повстанським фронтом отаманові Бесарабенко всіма необхідними засобами для виконання йому повстанських справ.
3. Повстанською Радою наказується всій людності Правобережної України допомагати Командуючому повстанськими силами всім необхідним, людьми, кіньми, харчами, зброєю, грішми, одягом та іншим.
4. Цим уповноважується власник цього командуючий Північно-Східним фронтом отаман Бесарабенко займати грошей і все, що необхідно для справи як у людності, так і організації та офіційних осіб.
5. На видання переходу командуючого Північно-Східним фронтом отамана Бесарабенко як самого, так і з повстанськими отрядами через кордон до других держав «Козача Рада» прохає як організації УНР, так і прикордонних держав давати вільний перепуск через кордон, а також допомагати як харчами, зброєю, грішми, одягом і не чинити перешкод по залізницях, ґрунтових та шосейних дорогах до місця розташування військ УНО.
6. Цей мандат дійсний до моменту прибуття в район Північно-Східного фронту регулярного війська УНР на чолі з урядом і паном Головним отаманом військ УНР С. В. Петлюри, після чого командуючий фронтом отаман Бесарабенко повинен з'явитися до «Козачої Ради» і дати повну відчітність «Козачій Раді» про свою діяльність.

Голова «Повстанської Козачої Ради» Гайдученко.

Командуючий Північно-Західним фронтом Федірців-Шамулякно.

Писар Григоренко».

30 січня 1922 року в Білій Церкві відбулося друге засідання «Козачої Ради». На ньому серед інших розглянутих питань, як свідчить Лозовик, було остаточно вирішено видавати свій друкований орган, для чого були необхідні технічні матеріали. Тоді ж було прийняте рішення перенести резиденцію організації до Києва. У ці дні до «Козачої Ради» для здійснення контррозвідувальної роботи прибуває із штабу Тютюнника полковник Віктор Алексеев.

Квартира підсудного Винокурова стала місцезнаходженням «Козачої Ради». 23 березня 1922 року тут відбулася Третя нарада організації. За свідченням підсудного Михайла Сімака, на ній розглядалось між іншими і політичне питання про те, щоб почекати з моментом початку повстання до результатів Генуезької конференції і можливого визнання європейськими країнами Петлюри.

Але все це були попередні плани, не підкріплені жодними діями практичного повстанського змісту.

У ніч з 4 на 5 березня 1922 року Губернською Надзвичайною Комісією розпочалась ліквідація «Козачої Ради», «8-го Повстанського загону» і «Контррозвідки» на чолі з Алексеевим.

Ну а далі все відбувалось за традиційно-трафаретним сценарієм діяльності чекістів, які безжально завжди знищували навіть найменші паростки національно-визвольного руху.

У вироці Надзвичайної сесії трибуналу, винесеному 27 серпня 1922 року, читаємо: «Революційний трибунал, розглянувши наявний матеріал, речові докази по справі і показання підсудних, дані ними на попередньому і судовому слідстві, встановив, що з моменту ліквідації в червні місяці 1921 року Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету, залишки української шовіністичної інтелігенції і петлюрівські її натхненники, що не можуть змиритись із існуванням Робітничо-селянської влади, що переходить до мирного будівництва після своїх перемог над контрреволюцією на зовнішніх і внутрішніх фронтах, шукали нових шляхів для поневолення під «жовто-блакитним» прапором української самостійності – влади поміщиків і капіталістів».

У звинувальному заключенні і тексті самого вироку немає жодного прикладу конкретних акцій, здійснених «Козачою Радою» проти Радянської влади. Це й зрозуміло – таких акцій учасники організації просто не встигли здійснити.

Вони з моменту організації «Козачої Ради» не здійснили жодного пострілу, не вдалися до бодай найменшої диверсії. В усякому випадку навіть у явно пролетарсько-класовому звинуваченні цього навести не вдалося.

Зате розправа над членами «Козачої Ради» була лютою і кривавою. У вироці 86 осіб. Гайдученко, Шамулянко, Лозовик, Бесарабенко, Михайлик, Сімак, Григоренко, Винокуров, Грицай, Кузьменко, Коваленко-Чайка, Мартинчук, Григор-Григоренко, Корсарук, Кальченко, Ротштейн, Присяжнюк, Зубченко, Титаренко Остап і Титаренко Петро, Галянт, Виговський, Малик, Білик, Хлоупек, Шпіллер, Литвин, Тарасенко Іван і Тарасенко Марія, Коломієць, Ксендзюк Петро і Ксендзюк Ігор, Вільховський-Вільховий, Незвідський, Шпиль, Кисляк Єфросинія і Кисляк Іван, Лозовик Михайло і Лозовик-Овчиннікова Надія, Скрипка, Хитро, Парубченко і Рудіна винні в тому, що «керували повстанською роботою і тримали зв'язок з отаманами повстанських загонів на території Української Соціалістичної Радянської республіки, розкладали радянські апарати і військові частини Червоної Армії, вели широку шпійонську роботу на користь так званої УНР.

А от Петру Геращенку у вину було поставлено те, що, знаючи про прибуття із-за кордону представника петлюрівської армії, він не повідомив про це радянські органи, більше того, сприяв останньому. Раїса Винокурова теж визнана винною, бо допомагала своєму чоловікові. Колишній член Компартії Міщенко, упродкомісар Білоцерківського повіту, дізнавшись про існування підпільної організації, не доніс органам, зате пообіцяв загальмувати продовольчу кампанію в повіті. Лідія Зарига сприяла своєму чоловікові в друкуванні прокламацій. Крючек тримав зв'язок із головою студентської підпільної організації Стрикаленком. До цієї організації «примикали» Ксенія Дмитрієва, Марія Урсалова, Наталія Калгаріна. Що означає «примикали», суд не пояснював, але винними ці люди були визнані. Йосип Українець теж винний – він, виявляється, мав зв'язок із померлим раніше Хижняком, а в того наче б то були фіктивні документи, куплені за гроші.

На початку 20-их років безжална репресивна більшовицька машина ще тільки відточувала свою сокиру. Та сокира ця вже вправно рубала і наліво і направо. Насамперед вона зупинялась на головах учасників визвольного руху українського народу в перші роки після жовтневого перевороту в Петрограді. З точки зору ставлення до радянської влади, це сьогодні можна вважати фактом загально визвольним і безперечним, тогочасне українське суспільство в силу об'єктивно-історичних причин було далеко неоднорідним, аж ніяк не лояльним у своїй більшості, особливо серед селянства і свідомої частини тоді ще нечисленної інтелігенції. Кожна сформована нація природно, часом підсвідомо прагне до державної самостійності, власної незалежності і самовираження. Члени «Козачої Ради»

несли ідеї, які почали реалізовуватися в Україні вже після розпаду СРСР. Тоталітарна ж система може існувати лише на фундаменті безперервних репресій, залякування і фальсифікації.

Вчитуючись у документи, що стосуються «Козачої Ради», зустрічаєш підходи і мотиви, що яскравим цвітом у практиці енкаведистів забували в 30-х роках і пізніше. Єлизавета Вольховська вперше була заарештована чекістами в 1920 році у звинуваченні за належність до петлурівської організації. Та вина її залишалась тоді недоведеною. І що ж? Знову заарештована в 1921 році на тій підставі, що могла знати про існування «Козачої Ради» і не повідомила про це владу. До речі, аргумент недонесення відомостей про існування будь-якої організації, що розглядалась більшовицькою владою ворожою і шкідливою в усі часи існування тоталітарної системи, був одним із тих, що давав підстави для репресій людей, які особисто ні до яких організацій не належали і, зрозуміла річ, ніяких протиправних дій проти влади не могла вчинити.

Залишаючи осторонь юридично-правові наслідки подібного підходу до визначення вини перед владою, суспільством, системою того чи іншого індивідуума, це дійсно проблема для спеціальних досліджень, не втримаємося від такого, можливо, в дечому і дискусійного твердження. Саме атмосфера суцільного доносительства, заохочуваного владою, була підґрунтям репресій проти багатьох безвинних наших співгромадян. Абсолютна відсутність толерантності до іншої думки, намагання в усьому і в усіх шукати ворожу діяльність і ворога породжували зрозумілий супротив людини, яка хотіла бути вільною. Саме про це нагадує і справа «Козачої Ради», діяльність якої була остаточно призупинена на судовому процесі 26–27 серпня 1922 року.

Ось рядки з винесеного судом вироку: 48 прізвищ –

1) Гайдученко-Гонта Павло Григорович, 31 рік, походить із Білоцерківського повіту Київської губернії; 2) Шамуляк Іван Лаврентійович, 34 роки, походить із Волинської губернії Острозького повіту; 3) Лозовик Микола Федорович, 36 років, походить із Київської губернії Білоцерківського повіту; 4) Бесарабенко Тихон Іванович, 32 роки, родом із Таращанського повіту Київської губернії; 5) Михайлик Євген Тимофійович, 45 років, (місце народження не вказано); 6) Сімак Михайло Лукич, 42 роки, із Борзнянського повіту Чернігівської губернії; 7) Григоренко Григорій Тихонович, 26 років, походить із Білоцерківського повіту Київської губернії; 8) Винокуров Леонід Васильович, 32 роки, походить із НовоЗибківського повіту Гомельської губернії; 9) Грицай Мойсей Абрамович, 31 рік; 10) Кузьменко Кіндрат Георгійович, 32 роки; 11) Тодосієнко Іван

Іванович, 21 рік; 12) Коваленко Опанас Іванович, 26 років; 13) Мартинчук Павло Семенович, 36 років; 14) Григор-Григоренко Тарас Тихонович (вік не вказано); 15) Корсарук Степан Юхимович, 27 років; 16) Кальченко Олексій Опанасович, 21 рік, із Білоцерківського повіту Київської губернії; 17) Ротштейн Гнат Григорович, 22 роки; 18) Присяжнюк Йосип Трохимович, 37 років; 19) Зубченко Степан Патрікейович, 29 років; 20) батько і син Титаренко Остап Матвійович, 45 років і Титаренко Петро Остапович, 20 років, із Сквирського повіту Київської губернії; 22) Галянт Федір Терентійович, 22 роки; 23) Виговський Василь Павлович, 21 рік; 24) Малик Михайло Мефодійович, 21 рік; 25) Білик Іван Філатович, 22 роки; 26) Хлоупек Петро Іванович, 23 роки; 27) Шпіллер Пилип Євсейович, 22 роки; 28) Литвин Федір Прокопович, 39 років; 29) Круглій Володимир Хомич, 28 років, походить із Сквирського повіту Київської губернії; 30) Коваленко Іван Федорович, 47 років, із Київського повіту; 31) Гудимович Анастасія Михайлівна, 22 роки, походить із Чернігівської губернії; 32) дочка і батько Тарасенко Марія Іванівна, 19 років, із Глухівського повіту Чернігівської губернії та її батько, 33) Тарасенко Іван Васильович, 49 років; 34) Коломієць Іона Йосипович, 24 роки, із Коропського повіту Чернігівської губернії; брати 35) Ксендзюк Петро Кирилович, 41 рік, та 36) Ксендзюк Ігор Кирилович, 27 років, із Київської губернії; 37) Вільховський-Вільховий Володимир Кирилович, 27 років, із Звенигородського повіту Київської губернії; 38) Недзведський Андрій Йосипович, 23 роки, із Білоцерківського повіту Київської губернії; 39) Шпиль Олексій Петрович, 25 років, із Білоцерківського повіту Київської губернії; 40) Кисляк Єфросинія Трохимівна, 23 роки, із Канівського повіту Київської губернії; 41) Кисляк Іван Трохимович, 20 років, із Богуславського повіту Київської губернії; 42) Лозовик Михайло Федорович, 23 роки, із Кролевецького повіту Чернігівської губернії; 43) Лозовик-Овчиннікова Надія Семенівна, 19 років; 44) Луковенко Олена Олексіївна, 27 років; 45) Парубченко Пилип Карпович, 44 роки; 46) Скрипка Іван Григорович, 48 років, походить з Київського повіту Київської губернії; 47) Хитро-Іваненко Микола Васильович, 51 рік, походить із Кам'янець-Подільського повіту Подільської губернії; 48) Рудіна Наталія Олексіївна, 32 роки, із Ірпінського повіту Київської губернії.

48 осіб. Найстаршому – 51 рік. Наймолодшому – 19. І всім одна і та ж міра покарання – розстріляти.

Густо-прегусто полита наша земля людською кров'ю. Була та кров і гарячою, і бунтівною, була, мабуть, і покірливою, і лякливою. Проливалась пришельцями з інших країн і лилась нерідко від руки свого ж брата-українця. Минулого ніхто і ніколи не поверне, жертви і кати часом лежать

на одному цвинтарі, і ой важко визначити часом, де кінчаються муки перших і починаються провини других. Та, на погляд автора цих рядків, ніякими посиланнями на тодішню «революційну ситуацію» не можна виправдати передчасну насильницьку смерть Івана Івановича Тодосієнка, якому ледве виповнилося 21 рік, не тільки місце поховання, а й місце народження якого встановити не вдалось.

А скільки жита не встигли посіяти і скосити батько і син Титаренки – хлібороби із Сквирського повіту?

«Козача Рада» – то теж сторінка нашої пам'яті і нашої історії. Пам'ятаймо і про неї!

Завершуючи цей екскурс до 1922 року, додамо, що справу «Козачої Ради» розглядав військовий трибунал у Києві. Після оголошення вироку всі засуджені до розстрілу подали голові Надзвичайної судової сесії товаришу Євдокимову прохання на ім'я Всеукраїнського центрального виконавчого комітету про помилування. Негайно це прохання прямим телефонним зв'язком було передано в Харків – тодішню столицю України. Того ж дня, знову ж таки по прямому проводу, було отримано відповідь із Харкова. ВЦВК вирок Надзвичайної сесії Київського губернського революційного трибуналу затвердив, виключаючи тільки машиністку Білоцерківської райфілії Олену Луковенко, якій розстріл замінено п'ятьма роками тюремного ув'язнення.

Безапеляційні за своєю суттю чекістські судові процеси в Україні на початку 20-х років все ж певною мірою різнилися від того свавілля, що запанувало в 30-х роках. Якщо в 1937 році рішенням трійок без присутності свідків звинувачення і захисту людину часто абсолютно безвинну відразу засуджували до розстрілу, позбавляючи навіть формального права на апеляцію вироку, що виконувався негайно, то в 1922 році ще для видимості можна було оскаржити вирок до Всеукраїнського центрального виконавчого комітету, а на лаві підсудних були посаджені люди, що хоч опосередковано, але все ж причетні до тієї чи іншої організації.

Але вже тоді, судячи з процесу над «Козачою Радою», не викликалися свідки і згадки не було про адвокатуру, і, знову ж таки, вироки виконувались із неймовірною поспішністю. Так що машина репресій, як свідчення влади, що тільки й могла триматись на них, була запущена ще на зорі Радянської влади, щоб врешті-решт довести через кілька десятиліть свою історичну неспроможність, яка виявилась у розвалі імперії під назвою СРСР. Тоталітарна імперія вже не існує. Але залишились після неї руїни в людській пам'яті, в людських долях, в нашому менталітеті, що ми ще довго будемо відчувати і від чого тою чи іншою мірою будемо страждати.

Звертаючись до подій 1922 року, хочеться кілька слів сказати і про судовий процес у справі «8-го Повстанського району Правобережжя України», що проходив 30–31 серпня. Надзвичайна сесія революційного трибуналу розглянула «ворожу діяльність» організації, що діяла на території Тарашанського, Сквирського, Богуславського, Білоцерківського, Канівського і Звенигородського повітів. Власне конкретних ворожих дій проти радянської влади зі сторони звинувачених визнати не вдалося. Зате вистачало емоцій. «Пролетарська правда», друкуючи звіт про згаданий процес, писала про звинувачених: «Фігури колоритні. Перед судом проходили одна за одною картини рідкої соковитості зарубіжних українських шарлатанів, крадіїв і злодіїв, які ще тягнучи на себе шматки «жовто-блакитного» балахону, випрошують у своїх господарів на Заході свою злочасну «самостійність», а поки-що дурачили малосвідомого селянина, розпалювали шовініста-інтелігента, вкладають у їхні руки «обріз» для повстання проти робітників і селян».

Невдячне заняття виліплювати героїв, які нічого героїчного не здійснили, але ж малювати минуле в однобарвних тонах теж недопустимо. Серед активістів «8-го Повстанського району», а це, за задумом закордонного Головного повстанського штабу, був один із 22 районів, що мав бути організованим на правобережній Україні, бачимо людей, як писала згадана газета, «цілі вервечки головних, посередніх і дрібних учасників контрреволюційної роботи. Полковники старої царської армії, «хорунжі», «підпоручики» і «есаули» петлюрівської армії, сільські вчителі, агрономи, землероби і бджолярі, студенти і цілі десятки селян-куркулів». Правда, фраза соковита?

От тільки чому у суддів на згаданому процесі не виникло питання: а чому це сільському вчителю, землеробу і бджоляреві, студенту і просто селянинові-господареві здумалось бунтувати проти Радянської влади?

15-річний сільський хлопчик на прізвище Мамалай, за його свідченням на судовому процесі, 19 разів «благополучно» переходив радянський кордон. Він разом із на рік старшим Погорілим були зв'язковими при Головному повстанському штабі. Підлітки носили мотки ниток, щоб було чим розплатитися за ночівлі і щоб мати доказ, що вони не розвідники, а мандрівні торговці. То невже вони були свідомі вороги свого народу?

Учителька Палієнко на процесі проходила як «посібниця» бандита Цимбалюка. Вона посміла на суді заявити, що за обов'язком учительки вважала святим обов'язком прищеплювати вихованцям національну ідею і любов до свого народу. Вона пояснювала суду, що «сучасні форми державності не задовольняють духовних і політичних потреб українського народу». А у відповідь один із суддів своїм запитанням виводить трафаретну тезу про те, що підсудна проповідує ідею, що Україна тільки для українців, і геть звідси жидів і кацапів.

Вирок, і це норма для більшовицького правосуддя, був безжалісним. Сотні і тисячі борців за вільну Україну були скошені кулями, гинули по тюрмах і таборах. «Залізною» рукою викорінювався нескорений і вільний козацький дух нашого народу.

Звинувачення людям дійсно висувалися надумані. Ось згаданий Григоренко Григорій Тихонович. Його вина в тому, що він начебто вступив до «Козачої Ради» і прийняв на себе обов'язки її генерального писаря, надав свою квартиру для явки і місця зборищ і засідань «Козачої Ради», був зв'язковим із 45-ою дивізією Червоної Армії.

Леоніді Василівні Винокуровій приписується корисливий вступ до партії більшовиків, щоб потім дезорганізувати роботу міліції.

Терентьева Федора Григорівна винна у тому, що в неї на квартирі проходила нарада «Козачої Ради», про яку вона не могла не знати, хоч і заперечує це. А як же інакше – вона ж рідна сестра голови «Ради» К. Р. Гайдученка. Останнє видається як аргумент остаточний, що не потребує доказів.

Трунов Іван Никифорович, людина мала 21 рік, здійснив «зухвалий» злочин – погодився перенести друкарську машинку із квартири Гудимович на квартиру Лозовика. Резюме: «Не міг не знати для чого ця машинка».

Смирнов Євстафій Петрович «догадувався» про нелегальний стан Винокурова, бо бував у нього на квартирі, і не повідомив про це властям.

Завозін Степан Никифорович, за наявними даними (якими саме – невідомо), сприяв Винокуровій у підпільній роботі.

Рудіна Наталія Олександрівна, Андрійчук Олена Василівна, Андрійчук В'ячеслав Йосипович... Ці люди звинувачувалися і засуджені за те, що знали про нелегальне становище Лозовика і не донесли властям.

Звичайно, утримаємося, щоб тих, хто потрапив під арешт і проходив у справі «Козачої Ради», назвати ангелами. Та звернемося ще раз до документів згаданої п'ятитомної справи. Ось свідчення Миколи Лозовика, викладені його рукою, свідчення, яким не можна не вірити.

«Ніякої роботи «Козача Рада» в новому складі не починала за браком коштів і людей. Не було навіть де зібратися, щоб обговорювати справи... Що до моєї праці особисто, тобто інформаційно-агітаційної, то я теж тільки багатів думками. Думав випустити якийсь маленький бюлетень, але грошей не було, а значить і заходу не було. Щоб примусити своїх товаришів пильніше заходитися коло добування коштів, я мусив казати, що вже маю людей, котрих одірвав від роботи і т. п. Справді всю роботу я виконував сам».

Ось вони заарештовані і чекають суду у тюрмі ЧК. Згаданий Микола Лозовик серед них. Вважається одним з керівників організації. Вчитаймося в його рядки, звернені до радянського правосуддя: «Коли оглядаюся на

«працю» «Козачої Ради», гірко мені стає, жаль душу огортає за тими людьми, котрі відірвані від рідних, своїх кривих, терплять не за діло, не за вчинки, а за мрії, а то просто за знайомство з котримись мрійниками.

Партія РКП урочисто оповістила світ, що період військового комунізму скінчився, що партія стала на шлях мирного життя, промисловості і сільського господарства, зруйнованого війнами імперіалістичною та громадянською. Нехай же перші кроки партії на цьому шляху не позначаться кров'ю, нехай не гниють по тюрмах люди, що можуть бути корисними громадянами республіки. Якщо партія дійсно скінчила свій кошмарно-кривавий шлях і справді щиро та твердо взяла курс на мирне відбудовування народного господарства, тоді б дійсно треба помилувати оті 100 душ, заарештованих в справі ніби то «Козачої Ради». Вже чимало людей, замкнених по тюрмах, але зовсім не причетних до діла. Є знов такі, що мучаться за ґратами просто за знайомство з котримось із нас. Є ще й такі «ні риба, ні м'ясо» – ці самі не знають, чого хочуть. З комуністами вони «співчують комуні», з противниками теж швидко згоджуються. Вони либонь теж є за ґратами. Прохання до слідчої комісії: розгляньте, товариші, якнайшвидше їхні справи, цих трьох категорій людей, та пустіть ластівками, провісниками нової людської і людяної політики. Тоді, може, й з активними противниками знайдеться у партії спільна мова.

9 березня 1922 року. Микола Лозовик».

До спільної мови, як показали наступні події, не дійшло. Жорстокий вирок було винесено і негайно виконано. Жорстокий, одночасно несправедливий.

Додамо на закінчення, що всі учасники судового процесу, що проходив по справі «Козачої Ради», у серпні 1998 року повністю реабілітовані за відсутністю сукупності доказів, що підтверджують обґрунтування притягнення їх до судової відповідальності.

І нехай неблаганний плин часу, а з ним і наша людяність все розставить на свої місця, віддаючи належне, як свідомим, так і одурманеним бійцям по різних сторонах національно-визвольних барикад, уламків яких ще немало залишилося у наших душах і нашій свідомості.

Архів СБУ, спр. 228424фп, арк. 4–253.

СЛАВА І ТРАГЕДІЇ ТРИПІЛЛЯ

На правому березі сивого Славутича, в долині річки Красною розкинулося село Трипілля. Воно виникло ще за часів Київської Русі і мало кілька найменувань: Треполь, Трипіль, Трипілля, Комсомолля (1923–1927 рр.). Сучасна назва пов'язана з характером місцевості: тут сходяться три родючі долини, три поля, розмежовані річками Стугною, Красною та Бобрицею. В цій місцевості люди селилися ще в сиву давнину і жили в усі епохи. Про це свідчать виявлені на околицях Трипілля поселення племен II–III тисячоліття до нашої ери, кургани скіфських часів (VI ст. до н. е.), знайдені скарби римських монет IV–III ст. до н. е. та ін.

На території села збереглися залишки давньоруського городища – рештки міста Треполя, котре згадано вперше у літописі за Ярослава Мудрого. Місто Треполь відіграло досить значну роль у Київській Русі. Воно було важливим укріпленням, що захищало Русь від нападів печенігів, пізніше – половців, а також збірним пунктом для військ руських князів, які вирушали на боротьбу з кочовиками. Виконуючи оборонні функції, місто було водночас одним із центрів ремесла й торгівлі в Київській Русі та вважалося «водними воротами». Біля нього знаходились стоянки торгових суден, які ходили по Дніпру шляхом «із варяг у греки».

Під час визвольної війни 1648–1657 рр. Трипілля знову опинилося в центрі подій. Трипільські селяни одразу приєдналися до військ Богдана Хмельницького, оголосивши себе козаками. 1649 року Трипілля стало сотенним містечком Київського полку. За наказом гетьмана воно було укріплено валами, в центрі його побудували два замки з баштами. В 1667 році Трипілля остаточно було вирвано з рук Польщі і ввійшло до складу Російської держави. В 1690 р. київський митрополіт передав Трипілля з навколишніми селами Софійському монастиреві. Почалося відродження і зростання міста, особливо з розвитком капіталістичних відносин. На початку XX ст. в Трипіллі діяли чавуноливарні й механічний заводи, лісопильня, два водяні млини, 28 вітряків, 8 кузень. Проживало в ньому 5711 чоловік. З 1049 господарств 218 мали менше одної десятини землі, 50 сімей займалися ткацтвом, 20 – шевством, 15 – бондарством, 5 – ковальством, 2 – шорництвом.

Військовозобов'язані чоловіки Трипілля билися «за царя і отечество» на фронтах Російсько-японської і Першої світової війни, не один з них поклав там свою голову. Взагалі, трипільчани добре володіли не лише плугом і ремеслом, але і зброєю.

Лютневу народно-демократичну революцію і жовтневий державний переворот, здійснений більшовиками 1917 р. в Росії, населення Трипільля зустріло по-різному: заможні потягнулися до Української Центральної Ради, яка оголосила утворення Української Народної Республіки (УНР), бідні – до більшовиків, які проголосили її федеративною частиною Радянської Росії.

Не маючи змоги вистояти проти навали російських військ, Центральна Рада запросила німців та австро-угорців допомогти вигнати більшовиків з України, пообіцявши за це 60 млн пудів хліба, багато інших продуктів і сировини для промисловості.

Переконавшись в тому, що Центральна Рада не може наповнити німецької комори продовольством, німці розігнали її і на з'їзді великих землевласників, який проголосив гетьманом України нащадка старовинного козацького роду, поміщика, генерала російської армії П. П. Скоропадського. Німці повели себе не як «джентльмени», а як справжні окупанти. Не гетьман правив Україною, а вони, нещадно грабуючи її добро. В Україні, особливо на Київщині, вибухають десятки селянських повстань проти окупантів і гетьманців. Очолили їх здебільшого члени українських національних партій – УСДРП і УПСР. На сцену політичної боротьби виходить створена ними 13 листопада 1918 р. Директорія – тимчасовий вищий революційний державний орган, мета якого відновити УНР. Дні гетьманців і німців були уже полічені.

В цей час у селі Трипільля з'являється Данило Іванович Терпило. В історію він ввійшов у радянській літературі як бандит Зелений. Кидаючи гетьманську військову частину, Терпило прихопив з собою пару коней, воза і деяку зброю. Походив він з багатодітної бідної селянської сім'ї, в якій було п'ять синів і п'ять дочок. З 1910 р. до початку Першої світової війни перебував у Архангельському засланні за читання забороненої літератури і участь у нелегальних зібраннях прогресивної молоді, звідкіля його направили на фронт.

Д. Терпило був міцної статури, розумною і сміливою людиною, добрим організатором, мав церковно-приходську освіту, багато вчився самотужки і в армії дослужився до унтер-офіцера.

Повернувшись з фронту, він примкнув до лівого крила українських есерів, організував з таких як сам хлопців партійний осередок у селі й очолив його. З молодих солдатів він створив бойовий загін, напав на гетьманську варту в Трипільлі, всю її перерізав, захопивши гвинтівки та іншу зброю. З Трипільля повстанці рушили на Григорівський цукрозавод, де був добре озброєний офіцерський караульний загін. Трипільці зненацька напали на нього і за кілька хвилин знищили його, забравши 2 кулемети, 100 гвинтівок та іншу зброю.

Повстанці послали делегацію до Обухова для переговорів з командуванням німецького гарнізону, яке заявило, що воно не тільки не буде втручатися в їх боротьбу, але й віддає їм всю зброю «російського зразка». Загін дуже швидко розрісся за рахунок селянства навколишніх сіл і за розмірами не поступався дивізії. Але озброєний був погано, бо було мало кулеметів і зовсім відсутня артилерія. Та незважаючи на це, слава Трипілля і Терпила зростала не по днях, а по годинах.

В цей час Директорія, використавши добре озброєний корпус Галицьких січових стрільців на чолі з отаманами Є. Коновальцем і А. Мельником і повстанські загони, розбила під Мотовилівкою відбірні війська гетьмана і взяла в облогу Київ. На південній околиці вступили загони Терпила. Зрозумівши безвихідність становища, гетьман 14 грудня 1918 р. зрікся престолу і втік з Києва. До міста вступили війська Директорії, яка дуже швидко розповсюдила свою владу на всю Україну.

В січні 1919 р. Директорія здійснила дві важливі історичні акції – юридично оформила 22 січня об'єднання (злуку) Західно-Української Народної Республіки з УНР в єдину українську державу (УНР) і провела 23–28 січня 1919 року Трудовий Конгрес, який зафіксував перехід влади до Трудових Рад. Чудове рішення, але ганебну роль на Конгресі відіграли ліві українські есери, майбутні боротьбисти. Вони виступили з спеціальною декларацією, в якій кваліфікували Трудовий Конгрес, як не правочинний орган народу і зажадали негайного його розпуску. Різко проти Директорії і Конгресу виступав також Д. Терпило. М. Скрипник у своїх спогадах писав, що на Трудовому Конгресі вже тоді вирізнявся серед інших лівих українських есерів трипільський їх лідер – Зелений. Виступ лівих есерів був справжнім ударом ножа в спину Директорії і сприяв розколу і послабленню сил національно-визвольного руху в Україні.

Розгніваний зрадницькою поведінкою лівих українських есерів і Терпила, Петлюра віддав наказ про відправлення трипільських загонів на Північний фронт у Чернігівську губернію проти військ В. Антонова-Овсієнка, який наближався до Києва. Терпило не виконав наказ Петлюри і відвів свої загони в район Трипілля. Вислані Петлюрою два загони військ для знищення трипільчан Терпило нещадно розгромив і на довгий час порвав зв'язки з Директорією.

5 лютого 1919 р. російські і сформовані з українських партизанських загонів більшовицькі війська вступили у Київ. Терпило зробив спробу встановити співробітництво з Антоновим-Овсієнком за умови, що уряд Радянської України буде ділити владу з партією українських лівих есерів-комуністів і з їхнім Головним ревкомом, який тоді перебував у Києві. Але

переговори закінчилися без наслідків, В. Антонов-Овсієнко відкинув пропозиції Терпила.

За військами Антонова-Овсієнка рухались десятки чрезвычайок, ревтрибуналів, продовольчих загонів і т. п., укомплектованих в основному росіянами, євреями і латишами. Радянський уряд почав запроваджувати продрозверстку, від селян забирали все зерно, не залишаючи іноді навіть насіння. В бурякосіючих селах поміщицькі землі не поділили між селянством, а віддали під радгоспи для створення «фабрик зерна і цукру». Надто ретиві комуністи почали нав'язувати селянам комуни.

Зрозумівши, що селянство не задоволене заходами радянської влади, Д. Терпило бере прізвисько Зелений, переходить до табору антикомуністів, оголошує себе незалежним соціал-демократом і розпочинає боротьбу проти більшовиків. Всеукраїном, створений партією незалежних у районі Сквирі, призначає Зеленого командиром 1-ої Дніпровської повстанської дивізії. Незмінним гаслом Зеленого було – «за незалежну Україну, бий комуністів і жидів», переважно тих, що були в органах влади. Іноді добре скубали багатих мужиків і торгівців-євреїв. Бідних не зачіпали, тому що сам Зелений був з бідної сім'ї і в його загонах були переважно середняки і бідняки, багаті селяни до нього не поспішали.

30 березня 1919 року Раднарком України оголосив Зеленого поза законом. У постанові зазначалося: «В районі Василькова Київської губернії Зелений, який іменує себе членом партії незалежних соціал-демократів, організував зграю грабіжників і насильників, які тероризують населення, розстрілюють і ведуть людиноненависницьку пропаганду проти євреїв. За повстання проти Робітничо-селянського уряду і порушення державного порядку, що виявилось у насильницьких грабежах мирного населення, Зелений оголошується поза законом».

У деяких джерелах згадується різна чисельність загону Зеленого – від 6 до 25 тисяч з десятками кулеметів і від 2 до 6 гармат. Його побратими на допитах в ДПУ в 1937–1938 рр. говорили, що в дивізії Зеленого було шість полків, комендантська (чорна) рота, сотня розвідки, збройна майстерня, взвод зв'язку, був дивізійний суддя, були навіть написані правила, як мав чинити судочинство трипільський волосний суд і т. п. Кінноти іноді було понад 2 тисячі. Це було не постійне військо, воно збиралося в залежності від обставин. Але був і сталий загін, його серцевина – козаки Трипілья, Халеп'я, Злодіївки та інших сіл.

Для знищення загонів Зеленого урядом послані інтернаціональний полк (командир – угорець Рудольф Фекето), батальйон Київського повітового військкомату, Дніпровська флотилія та інші частини. Серед теплоходів бу-

ли броневуксир «Кур'єр» із запальними снарядами, ними належало спалити Трипілья, Злодіївку та інші села, і каральний теплохід «Тарас Бульба».

Кількість повстанців у Зеленого зростала і досягла майже 25 тисяч.

Про значний розмах повстання свідчать телеграми Українського бюро друку Леніну. В одній з них говорилося: «Зеленівці посмілішали, збираються обложити Київ. Бандити зміцнюють свої кінні частини, направляють розвідку для підшукування позицій, розвідники проникають в місто». «Повстанці Зеленого, – згадував Скрипник, – майже повністю відрізали Київ від підвозу продовольства, руйнували військові комунікації і один час загрожували самому Києву». А комендант Деміївського укріпрайону Галчинський писав: «Знахабнілий отаман дійшов до того, що пред'явив ультиматум Раднаркомові України про здачу міста».

У Києві, тим часом, йшла посилена підготовка до походу на Зеленого. У кінці червня в Трипілья було послано Дніпровську військову флотилію (командир Полупанов), Київський резервний комуністичний полк, Шулявський робітничий батальйон 1-ої кавалерійської інтернаціональної дивізії, 3-й інтернаціональний полк та ін. Два дні точився жорстокий бій – горіли села, обидві сторони зазнавали великих втрат. Зеленівці відступили, але недалеко. Захопивши Трипілья, червоноармійці розійшлися по хатах і полягали спати. Командир загону не організував належної охорони.

Вночі з 3 на 4 липня Зелений швидко привів загін в порядок, поповнивши його селянами навколишніх сіл. Вони оточили Трипілья і зненацька вірвалися в нього, почали нещадно ножами і шаблями нищити сонних червоноармійців та комсомольців. Вулиці села були вкриті трупами. Частина червоних без зброї перепливла на лівий берег Дніпра. Очевидець тих подій писав, що зеленівці виловили на луках близько 800 чоловік, з них близько 100 комуністів і комсомольців. Всіх їх жорстоко знищили – вішали, рубали, розстрілювали, зв'язаними кидали у воду, топили і т. д.

Згодом цю поразку червоноармійців і київських комсомольців більшовики назвуть Трипільською трагедією, село Трипілья в 1923 р. переіменують в Комсомолля, в 1956 р. в с. Трипілья спорудять пам'ятник загиблим червоноармійцям і комсомольцям.

У другій половині липня 1919 р. уряд України підготував третій похід проти Зеленого. Для керівництва всією операцією був призначений особливо уповноважений Ради оборони республіки М. Скрипник, якому надавалися особливо широкі права. Командуючим військами (понад 5 тис.) призначили Я. Яковлева. Загальне військове керівництво бойовими діями здійснював М. Подвойський. Жорстокі бої за Трипілья, Григорівку, Гусачівку, Халеп'я та інші села тривали кілька днів. В ніч на 25 липня

Трипільський зведений загін розбив головні сили зеленівців. Вони втратили понад 100 чоловік убитими і близько 800 пораненими, яких везли на підводах.

Більшість селян, озброєних вилами, косами і рушницями, порозбігались по ярах, лісах і селах. На станції Ольшаниці зеленівців зустрів бронепоїзд імені Ю. Коцюбинського. В цьому бою вони втратили вбитими 80 чоловік. Сам Зелений прорвався в південні повіти Київщини, зберігши значну кількість командирів і бійців. Він продовжував нападати на містечка й окремі групи червоноармійців.

Зазнавши поразки, Зелений вирішив встановити зв'язок з Директорією. Він пробрався в Кам'янець-Подільський, де перебував уряд УНР. Петлюра пробачив йому всі гріхи, прийняв з великими почестями і дав йому відповідні інструкції.

Літом 1919 р. в Україну вступили війська Денікіна, які відновлювали дореволюційні порядки – відбирали у селян поміщицькі землі, будівлі, реманент, худобу та ін. Селянські повстання спалахнули з новою силою в багатьох повітах Київської губернії. Дуже швидко дав знати про себе отаман Зелений. Газета «Киевлянин» повідомляла, що 16 березня в с. Черняхів отаман Зелений організував мітинг, на якому закликав селян виступити на захист своєї Батьківщини проти денікінської армії, називаючи Петлюру батьком. В палкій промові він наголосив, що з Денікіним їдуть поміщики, які повернуться в свої економії і здеруть шкуру з селян.

З моменту встановлення зв'язку з республіканською армією і координації дій з нею Зелений направив делегацію до уряду УНР. «Заслухавши доповідь своїх делегатів, які посилалися до Директорії УНР, ми, старшини і козаки, представники кінної повстанської дивізії отамана Зеленого, ухвалили: довести до загального відома, що в такий грізний час для України, коли боротьба з російськими більшовиками-комуністами ще не закінчена, Денікін, загарбавши значну частину України, просувається, несе нашому народу чорну реакцію, загрожує незалежності УНР. Ми визнаємо верховною владою Директорію з її теперішнім соціалістичним урядом і будемо її підтримувати до скликання парламенту...»

Отже, зеленівці взяли рішучий курс на боротьбу з Денікіним і зв'язок з урядом УНР. Незабаром вони знову напали на денікінців, після успішного бою з ними захопили 3 гармати, багато кулеметів і патронів. Коли загони Зеленого наблизились до сіл Канівського повіту, всі каральні загони денікінців «повтікали на лівий берег Дніпра. Зелений тримає в своїх руках 7 волостей і оголосив мобілізацію. Чисельність його військ зросла до 12 тисяч багнетів. Населення, обурене поведінкою золотопогонників, які грабу-

ють його, влаштовують єврейські погроми. Мобілізація Зеленого проходить успішно» – повідомляла газета «Шлях».

Розширивши свої загони за рахунок мобілізації, Зелений вирішив розгорнути бойові дії в широкому масштабі, перенести їх на території інших повітів, навіть Лівобережної України, перерізати денікінцям шляхи сполучення не тільки на Правобережжі, а й між Полтавою і Києвом, дезорганізувавши їх тили. Досвіду в нього було достатньо, а його бійці були добре загартовані в боях. Недоліком загонів Зеленого, як і загонів інших отаманів, було те, що вони не могли без важкої зброї, артилерії, довго тримати в своїх руках міста, швидко їх залишали і змушені були знову битися за оволодіння ними. Ось що було повідомлено про останній бій під керівництвом Зеленого в газеті «Вечерние огни» 10 жовтня 1919 року: «Мобілізувавши селян в районі Кагарлика, Зелений з величезним обозом близько 600 підвід рушив на Канів. Розпочався артилерійський обстріл. Невеликий офіцерський загін засів вночі на краю місцевого кладовища. 2 жовтня загін вступив в перестрілку. Зелений після обстрілу міста повів наступ трьома цепами. Загін Зеленого нараховував приблизно 2000 чоловік. Незабаром у добровольців скінчилися снаряди і вони змушені були відступити. Після заняття Канева Зелений почав переправу на плотах на полтавський берег, де його загін розсіявся. Із опитування місцевого населення вияснилося, що під час перестрілки біля кладовища Зелений був важко поранений і відвезений в село Кирилівку, де й помер. Ховали його в Трипільлі. Він колишній унтер-офіцер, брат його – офіцер. Із смертю Зеленого його загони розпались».

Можливо, щось з цієї інформації відповідає дійсності. Але викликає сумнів твердження, що зі смертю Зеленого його загони розпалися. Є повідомлення, наприклад, в газеті «Україна» від 25 жовтня, що «зеленівці зайняли Канів, Переяслав, Пирятин, Золотоношу, Корсунь, Городище. Повстання розгортається». Мабуть, так воно й було, це дії тих повстанців, які переправились на лівий берег Дніпра уже без Зеленого. А кількома днями раніше газети повідомили, що в районі Трипільля, Кагарлика з'явилися озброєні повстанські загони і ведуть боротьбу проти добровольців. Немає сумніву в тому, що це були зеленівці. Адже Зелений, вирушаючи в той чи інший похід, ніколи не залишав район свого базування беззахисним.

Після вигнання денікінців з України ряд селян з Трипільля, Халеп'я, Злодіївки та інших сіл продовжували боротьбу проти радянської влади невеликими групами в 1920–1921 роках. Щоб послабити повстанський рух, V Всеукраїнський з'їзд Рад (березень 1921 року) оголосив амністію тим, хто добровільно прийде в розпорядження місцевої влади не пізніше 15 квітня 1921 року, здасть зброю і дасть зобов'язання не брати участі у збройних виступах проти радянської влади. Амністія також розповсюджувалась на громадян УСРР, які

емігрували за кордон під час громадянської війни, якщо вони добровільно повернуться і дадуть зобов'язання щиро виконувати закони УСРР. Особи, яким на день оголошення амністії уже встановлена або повинна бути встановлена найвища міра покарання – розстріл, позбавлялися волі на 5 років. На куркулів, що їх ув'язнено в концентраційні табори по почину незаможних селян, помилування розповсюджується у разі відповідних постанов комітетів незаможних селян. У зв'язку з тим, що справжні борці за незалежність України не поспішали здаватися на милість більшовикам, ВУЦВК змушений був 27 квітня продовжити термін дії закону про амністію до 15 травня і ще раз звернувся до повстанців добровільно з'являтися до органів влади.

Крім того, згідно із земельним законом, який був прийнятий V Всеукраїнським з'їздом Рад, повстанці, що не з'явилися добровільно до місцевих органів влади, позбавлялися права на закріплення землі за ними. А селяни без землі ніщо. Це примусило більшість повстанців скласти зброю і приступити до мирної праці.

Примусову колективізацію, розкуркулення і висилку в Сибір розкуркулених селян Трипілля, Халеп'я, Злодіївки та інших сіл Обухівського району зустріли вороже. Були волинки селян, які розбирали усуспільнені худобу, особливо корови, реманент, коні, насіння, спостерігалися масові виходи з колгоспів, погрози комуністам і навіть теракти. Для придушення виступів селян надсилались військові частини, арешти і висилка у віддалені місця. Продовженням репресій цього періоду було покарання непокірних селян нечуваним в історії голодом 1932–1933 років. Лише за неповними даними в Обухівському районі померли з голоду в 1933 р. 8195 чоловік, в Ржищівському – 10630, Кагарлицькому – 5784 чоловіки. Терплячий український народ пережив і цю страхітливую авантюру більшовиків, втративши до 6 млн чоловік.

Ще не позаростали бур'янами могили і кагати з жертвами голодомору, як над країною нависла нова трагедія – Сталін затіяв «генеральну санітарну чистку суспільства» від «неблагонадійних» людей, яка тривала в Україні аж до другої половини 1941 р. Розпочалися масові репресії, які переросли в нечуваний кривавий терор. Спочатку більшовицька воєнна колегія Верховного Суду СРСР на чолі з В. Ульяновим провела кілька судових процесів над українською інтелігенцією, колишніми опозиціонерами, партійними і військовими працівниками, а згодом репресії перекинулися на весь народ. На кінець 1937 року були розгромлені в Україні більшість обкомів партії, наркоматів і раднаркомів, не кажучи вже про низові ланки влади.

Арешти і розправи з в'язнями в Трипільлі, Халеп'ї та інших селах Обухівського і сусідніх районів розпочалися в 1937 р. і з приїздом в Ук-

раїну в січні 1938 р. М. Хрущова переросли в масовий терор. В 1937 р. з Трипілля розстріляно 17, з Халеп'я – 7 чоловік. Загалом по Обухівському району за неповними даними було репресовано 530 чоловік, з с. Трипілля – 157, з с. Халеп'я – 72 чоловіки.

Ми не маємо можливості в невеликому нарисі достатньо описати зміст довідок-характеристик на заарештованих, які видавала Трипільська сільрада органам НКВС за підписом члена КППС з 1921 року Г. К. Клементьєва, хто і як вів слідство по всіх справах та виносив вироки. Тому коротко зупинимося на справі № 92228, згідно з якою було заарештовано навесні 1938 р. понад 50 чоловік Обухівського району (з с. Трипілля – 18 чоловік, з с. Халеп'я – 24, з сіл Щербанівка і Рудики – 12 чоловік, серед них Шевченко Д. Д., Любименко П. І., Філоненко А. І. та ін.

Ким же були заарештовані під час так званої громадянської війни, до колективізації і після неї, що це за люди? Всі звинувачувалися в контрреволюційній діяльності, з них: 34 чоловіки були активними учасниками «банди» Зеленого, 3 чоловіки виключені з ВКП(б), решта – судимі раніше за невиконання хлібопоставок та інші проступки.

За соціальним станом до колективізації – 28 бідняків, 22 середняки, 4 розпроданих за невиконання плану хлібопоставок. Після колективізації – 33 колгоспники, 18 робітників, 2 одноосібники, 1 службовець.

Ці дані свідчать про те, що більшість заарештованих брали участь у національно-визвольному русі загонів Зеленого, що за соціальним складом ці загони були бідняцько-середняцькі, що судили людей, котрі мали плями в минулому і яких комуністи вважали небажаними. Всі заарештовані «визнали свою вину».

В той же день, 25 квітня 1938 р., в день представлення обвинувального висновку, трійка: перший секретар обкому партії (його обов'язки виконував М. Хрущов), начальник облуправління НКВС невідомий (з 28 травня 1938 р. ним був О. Р. Долгушев), облпрокурор І. А. Шапіро, прийняла постанову: – 53 чоловіки розстріляти і лише одного Й. Ф. Плюту ув'язнити на 10 років у виправно трудових таборах. Це було свідоме виконання рознарядки Москви про знищення небажаних людей.

Таким же чином проведено слідство й розстріли по всіх інших справах. За неповними даними, з Обухівського району розстріляно 281 чоловік, з с. Трипілля в 1938 р. – 103, з с. Халеп'я – 60 чоловік, або понад 66% від кількості розстріляних по району. Це була запізніла жорстока помста за минуле, за участь у національному русі в 1919–1921 роках. Зараз всі вони реабілітовані, воскресли як громадяни України.

Ще не висохли сльози на очах жінок, дітей, батьків та близьких по жертвах великого сталінського терору, як в західні регіони СРСР вдерлися озброєні до зубів найновішою військовою технікою фашистські орди Німеччини та її сателітів. Над країною нависла смертельна загроза. Забувши про пережиті трагедії за роки ленінсько-сталінського соціалізму, народ піднявся на захист рідної землі. Героїчно билися з ворогом тисячі чоловіків і хлопців з Обухівського району. Лише з с. Трипілля загинули смертю хоробрих 476, а з с. Халеп'я – 206 чоловік.

За великий внесок в перемогу над фашизмом, за загибель мільйонів людей Сталін і Хрущов «нагородили» Україну голодом 1946–1947 років. Голод розпочався в кінці 1946 року і через кілька місяців накрив всю республіку. З областей почали надходити повідомлення про сотні тисяч хворих дистрофією (опухання людини у зв'язку з голодуванням), а також про зростання смертності від голоду. Людей довели до озвіріння, з'явилося людодійство. Був такий випадок і в с. Трипілля.

Село Трипілля за 800 років існування, як і тисячі інших сіл України, пережило десятки трагедій. Але найстрашніші з них припадають на добу соціалізму. Не можна виміряти горе, перенесене народом, і пролиті ним кров і сльози. Цим злочинам і їх творцям немає забуття. Подібне не повинно повторитися.

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40232, арк. 151–179.

ПАТРІОТ, ГОТОВИЙ ДО САМОПОЖЕРТВИ

ГОЛОВКО (ЛЕВИЦЬКИЙ) ЛЕОНІД ВАСИЛЬОВИЧ. Народився 1896 року в смт. Рокитне в сім'ї залізничного службовця. Освіта середня. Працював коректором газети «Красная Армия» у м. Харкові. 10 червня 1933 року засуджений до 5 років позбавлення волі. 13 січня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 20 січня 1938 року. Реабілітований 2 грудня 1965 року.

Падіння царизму в Росії сколихнуло всю Україну, підняло на небачений рівень український національно-визвольний рух за створення спочатку автономної, а потім самостійної незалежної держави. Соціальною базою руху було українське селянство і національно свідома інтелігенція, переодягнуті в сірі солдатські шинелі. Більшість з них пройшла через пекло Першої світової війни, груди багатьох прикрашали Георгієвські ордени і медалі, а деяких всі бойові нагороди Російської імперії. Це були справжні лицарі ХХ століття, які проливали кров «за царя и Отечество». Лютнева 1917 р. революція і подальші події в Росії повернули їх погляди і свідомість до Батьківщини – України, сприяли створенню багатотисячної армії хоробрих бійців за її незалежність.

Головним ворогом утворення Української самостійної держави був неоімперіалізм російського більшовизму, який намагався «вогнем і мечем» зберегти неосяжну імперію, прикрашену червоними прапорами і демагогічними соціалістичними гаслами. Жорстока кривава боротьба тривала кілька років. Молода армія Української Народної Республіки (УНР) не могла відстояти незалежність держави від навали понад мільйонної, добре озброєної армії більшовиків і в 1920 р. зазнала непоправної поразки.

Тисячі її бійців були інтерновані сусідніми країнами, загнані в концтабори або поневірялися по Європі в пошуках заробітку. Багато з них легально і нелегально повернулися на Батьківщину, в Україну, бажаючи віддати свої сили і знання розбудові української економіки і культури в умовах соціалізму, припинивши будь-яку антирадянську діяльність.

Одним з хоробрих бійців за незалежність України був Головка-Левицький Леонід Васильович – безстрашний воїн, гордість російської, а потім української армії. Його тричі поранено на фронтах Першої світової війни (липень 1915 р., липень 1916 р., травень 1918 р.) і контужено в серпні 1917 р.; в боях з більшовиками поранений в листопаді 1918 р. і в січні 1919 р.

У російській армії за мужність і героїзм, проявлені в боях, одержав нагороди: орден Святого Георгія 4-го ступеня, орден Святої Анни з мечами і бантом 2-го, 3-го, 4-го ступеня, був представлений до нагороди орденом Святого Станіслава 2-го ступеня, але не одержав у зв'язку з революційними подіями в Росії.

В армії УНР він проявив себе як хоробрий, вдумливий і вимогливий командир, який брав участь в усіх боях проти більшовиків з квітня 1918 р. і по грудень 1921 р. Був знайомий з С. Петлюрою, М. Поршем, С. Коновальцем, Ю. Тютюнником, з деякими генералами та іншими діячами УНР, не раз з ними зустрічався і виконував їх важливі завдання.¹⁾

Ось яку атестацію дав йому 12.10.1920 р. командир 16-ої бригади армії УНР (мову і стиль зберігаємо): «Сотник Леонід Головка – командир скорострільної 1 сотні*. Один з найкращих і примірних старшин, фізично здоровий, незважаючи на п'ятикратне поранення і контузії. Завдяки сильному організмові спосібний на всі воєнні труди. Морально стійкий, вихований і гарний старшина, не п'є, мало курить, не грає в азартні ігри. Національно вповні свідомий, молодечий запалом та ідеалізм при благородній амбіції є товчками його щирої солідності в праці. Почуття обов'язку при набутім розумінні карності цінують його як старшину у відношенні до начальників і підлеглих. Критичне, але безоглядне виконання наказів, дбайливість про матеріальне і моральне забезпечення підлеглих, уміння відповідно підійти до них у різній обстановці еднають йому призначення перших і відданість останніх. Висока інтелігентність, цінують як старшину. Військова служба для нього не ремесло, а висока наука, а тому замилювання до військових наук, при повному знанні мов української, російської, польської, чеської і слабшому знанні мов французької і німецької дає можливість йому використовувати із універсальних джерел перли військової штуки. Як патріот вповні готовий на самопожертву. В бою відвага, холонокровність, спокійне, але рішуче виконання наказів цінують його як чудового командира, а набута практика бойова (як вказує бойовий стаж), говорять про нього якнайкраще. Молодий вік, значна інтелігентність і розумові здібності, знання і бойова служба з різних сторін рекомендують його дуже на кандидата у вищу військову школу».²⁾

В 1902 р. батька зі смт. Рокитне перевели до Полтави помічником начальника станції, куди переїхала і сім'я.

В 1912 р. Леонід закінчив 5 класів Полтавської гімназії. Деякий час працював у Полтавському земельному банку і готувався до вступу в інший учбовий заклад.

Заревіли гармати Першої світової війни. Леонід добровільно пішов в армію. 1.01.1916 р. він закінчив Вільнюське військово училище, яке зна-

¹⁾ Архів СБУ, спр. 57467 фп, арк. 39–40.

²⁾ Там же.

* Кулеметної.

ходилося в Полтаві, отримавши звання прапорщика. Незабаром його направили на Західний фронт. Там він проявив себе хоробрим і знаючим командиром, йому присвоїли звання поручика.

В серпні 1916 р. Головка відряджено до Оранієнбаумської офіцерської школи, яку він закінчив у лютому 1917 р., і одночасно – командні курси кулеметників всіх систем, а також склав екстерном екзамен для закінчення другої Петроградської гімназії.

24.02.1917 р. він командував 2-им кулеметним полком при взятті революційними військами Петрограда. Лютневу революцію зустрів з задоволенням, політично почав орієнтуватися на соціал-демократів і проводив серед солдатів відповідну агітаційну роботу. В квітні цього ж року виїхав на Західний фронт, а через деякий час повернувся в 518 полк Південно-Західного фронту, в якому його обрали в полковий комітет.

При національному розмежуванні військ цей полк, сформовано переважно з українців, примкнув до українських частин. Літом 1917 р. Леонід Васильович бере участь в роботі Всеукраїнського військового з'їзду з фракцією УСДРП, оформляє свою партійність і з головою поринає в проведення настанов партії серед військових.

Закликані урядом Голубовича німці для очищення України від більшовиків розпустили 518 полк. Не бажаючи бути мобілізованим в гетьманську армію, Л. В. Головка поступає до Київського політехнічного інституту на механічний факультет.

Літом 1918 р. Головка їде в Білу Церкву і добровільно вступає до корпусу Галицьких січових стрільців, яким командував Є. Коновалець. Його зарахували рядовим кулеметної команди. Роззброївши угорський ешелон, корпус Січових стрільців, спрямований Директорією, швидко просувався з боями проти гетьманських військ на Київ з метою повалення гетьмана і відновлення УНР. За проявлення відваги Головку Л. В. присвоєно звання хорунжого. Після звільнення Києва від гетьманців він одержав звання значкового й посаду командира кулеметної сотні 4 полку армії УНР, брав участь у боях проти більшовицьких військ, був двічі поранений під Броварами і Бояркою, лікувався в госпіталях Києва і Житомира. Одужавши, він приєднався до свого полку, який відступив до Новоград-Волинського, з полком направлений на Польський фронт. В одному з боїв поляки захопили його в полон і відправили в концтабір у Кракові, з якого він через два тижні втік і перебрався до військ УНР в Тернополі, які незабаром почали відступати. За наказом Є. Коновальця його залишили в місті розвідником для збирання і передачі відомостей про склади, озброєння і т. п. польських частин.

В квітні 1920 р., коли поляки розпочали війну проти Радянської Росії і напали на Україну, Головка Л. В. добровільно вступив в 6-ту дивізію армії

УНР, яка формувалася в Ланцеті на чолі з генералом Безручко. Разом з дивізією в чині значкового, а потім сотника брав участь в усіх боях проти частин Червоної Армії, командуючи кулеметною сотнею.

Відступаючи з України в Польщу, Леонід зустрівся з своїм рідним братом Дмитром, 1898 р. народження. В 1917 р. Дмитро закінчив реальне училище, примкнув до національно-визвольного руху, добровільно пішов у армію УНР, брав участь у боях проти більшовиків у складі частин Омеляновича-Павленка. Леонід перетягнув брата в свою 6-ту дивізію, в 16-й артполк, в складі якого Дмитро брав участь в боях проти більшовиків у чині хорунжого.

В листопаді 1920 р. після закінчення польсько-радянської війни братів Головоків разом з дивізією інтернували до Польщі і відправили в концтабір у м. Олександрові, в якому брати розійшлися назавжди.

Дмитра перевели в Каліцький концтабір. 1921 р. він разом з кількома товаришами втік з табору до Чехословаччини, в 1926 р. закінчив Падебррадську сільськогосподарську академію і став працювати інженером-меліоратором. Подальша доля його невідома.

Леонід, бажаючи продовжити боротьбу за відновлення УНР, з кількома десятками бійців пробрався до Чехословаччини, а звідти – до Румунії, сподіваючись знайти хоч одну військову частину армії УНР, здатну здійснювати бойові операції. Але його пошуки були марними, на той час вони були розбиті Червоною Армією або інтерновані в Польщу, і він змушений був повернутися до Польщі. Там його заарештували і відправили до Олександрійського концтабору.

Перебуваючи в ньому, він дізнався про існування на території Польщі Партизансько-повстанського штабу (ППШ), який готував ряд загонів з бійців армії УНР для рейду по Радянській Україні, і звернувся з проханням використати його в цій операції. В серпні 1921 р. Л. В. Головка одержав наказ генерала Безручко виїхати до Львова в розпорядження Ю. Тютюнника, його зразу ж направили на курси розвідників, якими керував поручик польської армії Ковальський.

Після закінчення курсів Л. В. Головка призначили начальником українського розвідувального пункту (постерунка) в м. Рівне, завданнями якого були переправка на територію України агентів розвідки УНР і Польщі, а також прийняття від них інформації і передача її в ППШ. Через його постерунок був переправлений в Україну загін колишнього командира Київської дивізії генерала Нельговського в кількості 33-х козаків. Загін мав завдання підготувати повстання в районі м. Овруч (Житомирщина) і створити сприятливі умови для переходу в Україну Ю. Тютюнника (приблизно 1000 чоловік).

Незабаром Л. В. Головка разом з чеським агентом з дозволу ППШ за допомогою контрабандистів перейшов польсько-український кордон і

приєднався до загону генерала Нельговського. Підбуривши до трьохсот селян, Нельговський намагався взяти Овруч, але зазнав повної поразки Л. В. Головки з шістьма козаками вдалося втекти до Польщі, в якій його заарештували і відправили до Каліцького концтабору.

З табору він звільнився за допомогою ППШ, прибув до Рівного, з'явився на польський постерунок, який очолював поручик польської армії Маєвський. Йому запропонували працювати на постерунку, на що він дав згоду. Через магістрат Маєвський дістав Л. В. Головки документи на прізвище Левицького Леоніда Васильовича. Знаходячись в Рівному, він відвідував польський постерунок, але ніякої роботи не виконував.

В 1922 р. Л. В. Головка-Левицький влаштувався працювати в Микулічині на лісорозробки. Весною 1923 р. туди прибуло ще кілька колишніх воєнків армії УНР, в тому числі колишній ад'ютант Ю. Тютюнника полковник Й. М. Добротворський. Тут був створений філіал Української військової організації (УВО), до складу якої ввійшли колишні учасники Української Галицької армії (УГА) і представники місцевої інтелігенції. Л. В. Головка і Добротворського, як офіцерів, обрали військовими керівниками.

Організація ставила завданням розгортання боротьби проти польської окупації Галичини, підготовку повстання українців-галичан проти поляків. Довідавшись від агентів, що польська дефензива (контррозвідка) має намір заарештувати декого з учасників УВО, Л. В. Головка з документами на прізвище Левицького 7 травня 1923 р. за допомогою контрабандистів в районі ст. Могиляни-Кривин перейшов польсько-український кордон, але швидко був затриманий прикордонниками і відправлений в Слауту-Шепетівку-Київ. Належно не перевіривши його минуле, київське ДПУ звільнило Л. В. Головка.

Перед переходом в Україну він розмовляв з Добротворським, Паращуком, Крещуком та іншими офіцерами УНР і мав намір проводити антирадянську діяльність в Україні і повідомляти їх про становище в республіці.

З Києва Л. В. Головка виїхав до Харкова, де одержав дозвіл в ДПУ УСРР на видачу документів на прізвище Левицького Л. В. З цими документами він жив до арешту 6 січня 1927 р.³⁾

Потрібно зазначити, що в 1923 році ДПУ УСРР здійснило вдалу операцію – створили фіктивну підпільну повстанську організацію і почало посилати від її імені агентів ППШ Ю. Тютюннику, який знаходився в Польщі, з інформацією про підготовку повстання, запрошуючи його перебратися в Україну і взяти на себе керівництво організацією. Інформації були досить переконливі, і Ю. Тютюнник повірив в них. Він, Бондаренко, Добротворський, Наливайко (члени ППШ) як тільки перейшли на територію України, зразу ж попали до

³⁾ Там же, арк. 7 зв., 9–9 зв., 14–19.

рук ДПУ. В пресі було брехливо показано як добровільний перехід Ю. Тютюнника в Україну, його навіть амністував ВУЦВК. Всіх, кого заманили в цю пастку, ДПУ зробило своїми таємними агентами і надало їм роботу. Ю. Тютюнник, наприклад, читав тактику партизанської боротьби в Харківській школі червоних старшин, а в кінці 20-х років він працював в Укртютюнтресті, працювали в Харкові також інші учасники ППШ.

Одержавши документи на прізвище Левицького Л. В., Головка влаштувався працювати в Люботинському лісництві на Харківщині. Одного разу в кінці 1926 р., перебуваючи в Харкові по службових справах, він випадково зустрівся в трамваї з учасником ППШ Бондаренком, від нього він довідався, що в Харкові уже давно працюють Ю. Тютюнник, Добротворський, Наливайко. Бондаренко дав йому адресу Ю. Тютюнника і попросив зайти до Юрка.

Іншим разом, приїхавши до Харкова, Л. В. Головка зайшов до Ю. Тютюнника. Прийшли до нього Бондаренко і Добротворський з дружиною. В розмові з ними Л. Головка розказав, що його пригнічує нелегальне становище і він має намір з'явитися в ДПУ і розповісти про себе.

Вислухавши його, Ю. Тютюнник настирливо рекомендував йому не поспішати з цією справою і пообіцяв сам переговорити про нього в ДПУ і повідомити письмово про наслідки переговорів. Л. Головка погодився з пропозицією Ю. Тютюнника. Через три тижні після цієї розмови в січні 1927 р. органи ДПУ заарештували Л. В. Головка.

Його звинуватили в тому, що він був офіцером царської армії, в період громадянської війни служив на командних посадах в армії УНР, брав активну участь в боях проти Червоної Армії, був членом ППШ, який очолював Ю. Тютюнник, а також начальником українського розвідпоста в м. Рівне; в жовтні 1921 р. брав участь у рейді загону Нельговського по Україні; в травні 1923 р. нелегально прибув в Україну і до арешту проживав за фіктивними документами; незаконно зберігав «Наган» і патрони до нього. В здійсненні даних злочинів Л. В. Головка визнав себе винним. 24.04.1927 р. Надзвичайна сесія Харківського окружного суду засудила його на 5 років позбавлення волі з поразкою у виборчих правах на 3 роки.⁴⁾

Відбував кару Л. В. Головка недовго. Згідно з амністією ЦВК СРСР від 2 листопада 1927 р. його звільнили в лютому 1928 р. Поселився він у Харкові. ДПУ УСРР завербувало його таємним агентом. Виявляючи «інтернаціоналізм», він одружився на єврейці Беллі Семенівні Московській, працював коректором у газеті «Красная Армия». В редакції з ним часто розмовляв коректор Іван Надточій. В одній з розмов, в кінці 1931 р., Надточій йому говорив, що вони не енергійні, недостатньо організовані, пасивно ставляться до національного питання, запропонував розпочати роботу в цьому

---

⁴⁾ Там же, арк. 100–100 зв.

напрямку серед того середовища, в якому знаходяться, пообіцяв дістати стеклограф для друкування і розповсюдження відозв. Після цієї розмови Л. В. Головка намагався продовжити бесіди на цю тему, але Надточій всіляко ухилився від цього і незабаром зовсім припинив торкатися політичних питань при зустрічі з ним. Що це було – шантаж сексота чи недовіра Л. В. Головки? Часто розмовляв Л. В. Головка з колишнім вояком УНР В. Крещуком, який працював бухгалтером в клубі В. Блакитного заводу ім. Т. Г. Шевченка. Влітку 1932 р. Крещук говорив про надзвичайно важке становище селянства і доводив, що воно неодмінно повстане, знайде своїх керівників, що «ми дочекаємося того часу, коли за одне слово «комуніст», сказане на вулиці, або «соціаліст» будуть хватати і тероризувати».⁵⁾ Отже, розмови на політичні теми були, але ніякої підпільної організації згадані особи не створили.

Арешти колишніх вояків УНР розпочалися в кінці 20-х років. Слуги ДПУ вважали, що вони пов'язані з «Спілкою визволення України» (СВУ).

1930 року в Москві розстріляли колишнього генерал-хорунжого Ю. Тютюника, але зв'язків з «СВУ» не знайшли. 2.03.1931 р. заарештували Й. М. Добротворського, який працював заступником завідуючого фінансовим відділом Всеукраїнської кооперативної спілки і жив у Харкові. На допиті 19.01.1931 р. Й. Добротворський виявив офіцерську порядність, даючи показання про осіб, які служили з ним в армії УНР. Він не дав жодного нового компрометуючого факту про Л. В. Головка. Розповів те, що вже було відомо слідчим з справи 1927 р., заявивши при цьому, що Л. В. Головка «рішуча і відважна людина».⁶⁾ Й. Добротворського засудили і відправили будувати канал «Москва–Волга».

23.02.1933 р. уповноважений 3-го відділення Особливого відділу Українського військового округу і ДПУ УСРР Бограчевський заарештував Л. В. Головка. Його звинувачували в злочинах, за які він вже був засуджений у 1927 році, а також в тому, що, працюючи на постерунку в м. Рівне, засилав на територію України агентів польської розвідки з шпигунськими завданнями, тобто в шпигунстві. Окрім того, йому приписали, що він, будучи секретним співробітником ДПУ УСРР, приховував свої зв'язки з видними діячами УНР, ухилився від виконання завдань, дезінформував органи ДПУ, повідомив своїх знайомих, що він зв'язаний з службами ДПУ.

На допитах Л. В. Головка повторив свої показання 1927 р., додавши лише розмови на політичні теми з Надточієм і Крещуком. Будь-яких доказів про його зв'язки з видними діячами УНР, з ДПУ, невиконання завдань ДПУ в архівно-кримінальній справі немає. 10.06.1933 р. трійка при колегії ДПУ УСРР засудила Л. В. Головка на 5 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах.

---

⁵⁾ Там же, арк. 6.

⁶⁾ Там же, арк. 62.

Покарання відбував у Архангельській області. Отже, його засудили вдруге за діяльність до 1927 р., яку простив йому в тому році радянський уряд.

В другій половині 30-х років завирував «Великий терор». За вказівкою Сталіна органи ДПУ розпочали масові репресії, заарештовуючи і розстрілюючи колишніх опозиціонерів, куркулів, офіцерів царської і національних армій, учасників національно-визвольних рухів та інших невігідних більшовицькому керівництву людей. Репресії здійснювалися не лише проти тих, хто був на волі, але й проти в'язнів у таборах.

Настав 1937 р. В Москві готуються до відкриття каналу «Москва–Волга». Щоб вислужитися перед урядом і одержати ордени, співробітники ДПУ сфабрикували справу, по якій проходило 219 чоловік, в тому числі і Й. М. Добротворський. Всіх в'язнів засудили до розстрілу. Їх звинуватили в тому, що вони були учасниками контрреволюційної терористичної організації, створеної начальником «ДМИТЛАГА» Фіриним, і готували здійснення терористичного акту над М. Єжовим і Й. Сталіним під час відкриття каналу «Москва–Волга» 2 травня 1937 р. Розстрілювали їх, в тому числі і жінок, партіями по 30–40 чоловік, протягом кількох місяців. Зокрема, Й. М. Добротворського розстріляли 17.06.1937 року.

В процесі перевірки цієї справи у 1937 р. з'ясувалося, що переважну більшість розстріляних не допитували, до справи приєднали копії їх показань, виконаних на друкарській машинці, які датовані після виконання вироку. 6.03.1957 р. Судова колегія у кримінальних справах Верховного суду СРСР припинила вищевказану справу за недоведеністю звинувачення і всіх розстріляних реабілітувала посмертно.⁷⁾

13.01.1938 р. працівники УНКВС Архангельської області заарештували у таборі Л. В. Головка. Наступного дня його засудили до розстрілу, вирок виконали 20.01.1938 р.⁸⁾

Справу Л. В. Головка на предмет реабілітації розглядав 29.10.1965 р. старший слідчий КДБ при Раді Міністрів УРСР майор Старостін і визнав, що Л. В. Головка був засуджений в 1927 і 1933 роках обґрунтовано. Вищі посадовці затвердили висновок Старостіна.⁹⁾

Лише 2.12.1965 р. Військовий трибунал КВО в складі головуючого полковника юстиції Бушуєва А. С., членів: полковника юстиції Пташевського К. К. і підполковника юстиції Торгашина М. М. детально вивчили справу Головка Л. В. Постанову судової трійки колегії ДПУ УСРР від 10.06.1933 р. відносно Левицького-Головка Л. В. – відмінив і справу про нього припинив.¹⁰⁾

---

⁷⁾ Там же, арк. 63.

⁸⁾ Там же, арк. 88-88 зв., 92-92 зв.

⁹⁾ Там же, арк. 125.

¹⁰⁾ Там жк, арк. 132.

ТАБУ НА СВОБОДУ СЛОВА

БАЛЯСНА ХАВА ГЕРШКІВНА. Народилася 1906 року в с. Рожів Макарівського району в родині землеробів. Освіта середня. Тимчасово не працювала. 20 серпня 1926 року засуджена до 3-х років заслання в Середню Азію. В 1929 році виїхала до Палестини. Реабілітована 31 травня 1994 року.

В ніч на 30 квітня 1926 р. співробітники Київського ОВ ДПУ заарештували групу єврейської молоді з листівками антирадянського характеру. Активним членом цієї групи і підпільної організації «Гашомер-Гаціор» була Балясна Хава Гершківна.

Заповнюючи анкету (1.05.1926 р.), вона відмовилась назвати адресу постійного проживання. Повідомила, що до Києва приїхала з Криму, де у землеробній комуні ім. Тельмана працює її мати – Балясна Зіся Абрамівна (1881 р. народження). З матір'ю проживає один з її братів – Арон Григорович (мабуть Гершкович) – 1904 р. народження, а другий – Давид – 1903 р. народження виїхав до Палестини, що у неї є сестра – Ліза. У Києві Хава Гершківна зупинилась у тьоті, що мешкає на Кузнечній вулиці, 133, кв. 1.

Більш детальні автобіографічні відомості у справі відсутні. Після знайомства зі слідчою справою, перед нами вимальовується портрет молодої людини, котра усвідомила свою національну приналежність, мала активну життєву позицію, відстоювала її, твердо оцінювала політичну ситуацію в країні, роль партії ВКП(б).

У поле зору Київського округового відділу ДПУ УСРР 19-річна Хава Гершківна Балясна (Єва) потрапила у 1924 році. Тоді вона проходила по справі підпільної організації «Гашомер-Гаціор», в якій обіймала ряд посад – начальника загону, начальника дружини цофім, члена Штабу легіона. Вона брала участь в роботі Окружної конференції, що проходила у червні 1925 року в лісі під Ірпенем. Там разом з іншими була затримана. Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР винесла рішення про адміністративне виселення Х. Г. Балясної, але тоді справу проти неї припинили.

До першотравневих свят 1926 року місцева організація єврейської молоді «Гашомер-Гаціор» підготувала листівку, спрямовану проти радянської влади. Але в ніч на 30-е квітня весь тираж, шапірографи й особи, які їх друкували, були заарештовані. Незважаючи на це, був підготовлений і в ніч на 1 Травня видрукований 2-ий випуск листівки. Першого травня о 18-ій годині на Черепановій горі зібралось 8 чоловік для отримання і розповсюдження листівок

по місту і робітничих клубах. Відповідальною за розповсюдження листівок була Х. Г. Балясна. Органи ДПУ завчасно попереджені про зібрання молоді на Черепановій горі, тому заарештувати їх було справою техніки. Разом з Х. Г. Балясною були заарештовані 1) Паргаманнік Вольф Пінхусович, 19 років, уродженець м. Паволоч Сквирського повіту (нині Попельнянський район Житомирської обл.). 2) Пруцкер Овсій Йосипович, 18 років, уродженець м. Біла Церква. 3) Толпіна Рахіль Целіковна, 18 років, уродженка м. Києва. 4) Комаровський Йосип Лейбович, 17 років, уродженець с. Горностайполя Київської обл. (колишн. Чорнобильський, нині Іванівський р-н). 5) Заславський Самуїл Шамович, 16 років, уродженець м. Києва. 6) Логвинський Зуся Лейбович, 17 років, уродженець м. Біла Церква. 7) Бураківська Соня Афонівна, 17 років, уродженка м. Біла Церква. 8) Гуженський Мойсей Хонович, 16 років, походив із смт. Сосниці Чернігівської області та інші – всього 12 осіб.¹⁾

Під час слідства значна частина заарештованих була звільнена за недостатністю доказів, а справу Х. Г. Балясної, котра заперечувала свою причетність до організації й активну роботу в ній, виділили в окреме впровадження.

Уповноважений С. Гольдман вважав провину Хави Гершківни доведеною, що вона дійсно належала до підпільної організації «Гашомер-Гаціор», брала участь в її роботі, підготовці й поширенні листівок та іншої нелегальної літератури. До слідчої справи була додана вилучена під час арешту листівка. Про що ж писала молодь в листівках? Наведемо фрагменти змісту однієї з них.

«Ко всем рабочим города Киева.*

Ко всем еврейским пролетариям и трудящимся!

Ко всей еврейской пролетарской трудящейся молодежи!

Товарищи!

1-е Мая праздник международной солидарности пролетариата и трудящихся всего мира, установленный Интернационалом в 1889 году. В этот день пролетариат всех стран и всех наций демонстрируют единство своих интересов в борьбе с капитализмом за социализм. В этот день рабочий класс всего мира предъявляет свои требования. 1-го Мая 1926 года трудящиеся всего мира встречаются в условиях усиления капитализма и решительного наступления буржуазии на рабочий класс. Пролетариат и трудящиеся всего мира должны сорганизоваться не только для защиты, но и для усиленного собственного наступления на класс капиталистов. Для этого необходим в первую очередь единый фронт пролетариата и трудящихся всего мира; но для этого необходимо требовать объединения Социалистического интернационала и Коммунистического интернационала.**

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 72047 ФП, арк. 6–6 зв.

* Видання друге.

** Мова йде про Соціалістичний робітничий інтернаціонал, який існував з 1923 р. до Другої світової війни, – (Т. Г.).

Классу буржуазии надо противопоставить могучий единый фронт трудящихся всего мира! За единство мирового движения трудящихся! Вот боевой лозунг дня.

Создание этого единого фронта против растущей реакции опорным пунктом должна быть, в первую очередь, где впервые победила пролетарская революция, а именно СССР. А между тем, против этого направлена преступная политика ВКП(б) и Коминтерна. Коммунистическая партия, установив свою диктатуру над рабочим классом СССР, загнала в мрачное подполье все социалистические и рабочие партии и организации и подвергает их жестокому террору, напоминающему белый террор в Польше, Румынии, Болгарии и Италии. Каждая попытка проявления общественной инициативы со стороны рабочих под лозунгами, сформулированными ими самими, вызывает новые репрессии. Свобода слова существует только для избранных «власть имущих» (и то в рамках, предусмотренных Политбюро ВКП(б). Накануне 1 Мая в СССР, как и в капиталистических странах, усиленно рыскают модные ищейки – тайные агенты ГПУ. Арестовывая и бросая в тюрьмы тысячи трудящихся – социалистов, борцов за рабочее дело. 1-е Мая – день солидарности, символ свободы и наряду с этим здесь в СССР многочисленные переполненные тюрьмы тундры, Сибири, Урала, степей Киргизии и болот Зарянского края, где томятся сотни социалистов, где они подвергаются ужасному тюремному режиму, ужасным физическим и моральным пыткам. Между тем, компартии в других странах, не имея власти в руках, лицемерно призывают рабочее движение к установлению единства и широко используют ложь, обман, демагогию, чтобы разбить ряды трудящихся, чтобы внести разброд в единое движение, создавая меньшинство, срывая политическую борьбу рабочих, превращая организованную борьбу в отчаянную авантюру, гибельную для рабочих. Рабочий класс всего мира устами своего представителя рабочего социалистического Интернационала на последней сессии в Цюрихе сказали: необходимо объединение рабочего движения всего мира, но прежде всего необходимо, чтобы социалистические партии получили возможность работать в СССР не подвергаясь террору.

За свободу слова, собраний, союзов для трудящихся СССР и других стран!

За освобождение из тюрем, из ссылки социалистов!

За трудовую демократию в СССР.

Еврейский пролетариат и трудящиеся Палестины наиболее организованный, сознательный, активный, руководящий частью освободительного движения в Палестине и на всем Ближнем Востоке. 1 Мая еврейские рабочие демонстрируют перед английским империализмом, еврейской буржуазией и арабскими Эфенди свою волю к борьбе за социализм...

Еврейская секция в СССР старается и пытается препятствовать эмиграции из СССР в Палестину. Плодом этих попыток и является закон о заграничных паспортах, согласно которому паспорт рабочему должен стоить 230 рублей. Этот неслыханный закон правительства вне сомнения издан под заявлением еврейской секции, которая не может примириться со всерастающей эмиграцией из СССР еврейских масс, эмиграцией их в Палестину и направлен против интересов еврейских трудящихся...

Мы требуем от советского правительства отмены закона о заграничных паспортах, направленного к фактическому запрещению эмиграции в Палестину.

В день Первого мая, в праздник трудящихся всех стран, посылая пламенный привет солидарности пролетариату и трудящимся всего мира, – мы вместе с тем шлем громкий коллективный наш протест против тех, кто ничем кроме оружия с ними бороться не может!

Волной возмущения ответим на широко прокатившуюся волну репрессий. В день 1-го Мая могучий союз «Гашомер-Гацior», из рядов которого вырван не один десяток лучших товарищей, борцов за социализм, за стройные, организационные колонны свои, за сознательную, честно мыслящую молодежь...»²⁾

Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР, розглянувши справу, відхилила пропозицію С. Гольдмана про заслання Х. Г. Балясної на Північ строком на 2 роки. Врахувавши стан її здоров'я, засвідчений медичною довідкою, направили відбувати покарання до Середньої Азії строком на 3 роки.

У травні 1929 року закінчувався строк заслання, а органи ДПУ вже подбали про її подальше життя. Своїм рішенням від 17.05.1929 р. позбавили прав проживання у Москві, Ленінграді, в губерніях Північно-Кавказького краю, Білоруського військового округу, округах України і в Криму. Але, мабуть, на прохання Х. Г. Балясної, 3 листопада 1929 року ДПУ переглянуло своє попереднє рішення і дозволило їй, при умові отримання закордонного паспорту, виїхати до Палестини. Думається, що це їй вдалося.

Вивчаючи справу Х. Г. Балясної на предмет реабілітації, Прокуратура Київської області не відкидає факту приналежності її до єврейської організації «Гашомер-Гацior», підготовку і поширення листівок, але наголошує на відсутність в них закликів до повалення існуючого в країні ладу, до безпорядків і терористичних дій. Підкреслює, що міру покарання виносила позасудова установа, рішення котрої не мають юридичної сили. 31.05.1994 р. Х. Г. Балясну реабілітували.

---

²⁾ Коммунистическая власть против религии Мойсея (Документы 1920–1937 и 1945–1953 гг.) Винница. – 2005. Вып. 2. – С. 340.

РЕВОЛЮЦІОНЕР ЗА ПОКЛИКАННЯМ

ПИРХАВКА ГРИГОРІЙ ІСАЙОВИЧ. Народився 1883 року в с. Ісайки Богуславського району в селянській родині. Освіта вища, доктор права і суспільних наук. Працював юрист-консультантом «Промтранс-проекту» у м. Харкові. 18 лютого 1934 року Постановою судової трійки при Колегії ДПУ України засуджений до 10 років позбавлення волі. Під час відбукання покарання 31 серпня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 13 вересня 1937 року. Реабілітований у 1989 році.

Під жорнова безпідставних політичних репресій тоталітарний режим руками бездушних виконавців відправляв тисячі людей, вся провина яких була лише в тому, що вони свого часу, а точніше до жовтневого перевороту 1917 року, були членами партій, які активно боролись проти царизму, а після встановлення більшовицької диктатури були зараховані до ворогів радянської влади. Це особливо видно на долі представників партії соціалістів-революціонерів, партії, яка об'єктивно гуртувала у своїх лавах кадри, безкомпромісні до соціальної несправедливості, кадри, що у багатьох випадках відзначались високим інтелектуальним потенціалом. Серед них і Григорій Ісайович Пирхавка – син селянина-бідняка із Богуславського району на Київщині. На жаль, загубилась більшість документів про його революційну діяльність в дожовтневий період. Відсутня повна картина його участі в протистояннях періоду Громадянської війни, перебування у двадцятих роках минулого століття за кордоном. Скудні дані про роботу Г. І. Пирхавки в різних радянських установах. Та і те, що збереглося в архівах, переконує, що це була високоосвічена, всесторонньо розвинута особистість. Сам факт отримання в ті часи сином селянина-бідняка вищої університетської освіти говорить багато про що.

Та все це буде значно пізніше. А поки що, на зламі XIX і XX віків, він робить перші кроки самостійного, насиченого важливими подіями нелегкого життя.

Після закінчення сільської школи працював у батьківському господарстві, потім помічником волосного писаря в селі Юшків Ріг на Таращанщині. В 1900 році, в неповні 17 літ вступив до Таращанської організації есерів. Після її розгрому висланий до Сибіру, де брав участь в революційних подіях 1905 року в Іркутську. Звільнившись у 1906 році, повер-

тається в Україну і мешкає в Богуславі. Його енергійна і дійсно революційна натура ні на мить не знає спокою. Як результат – арешт у травні 1907 року за революційну агітацію серед селян і заслання на 2 роки до Вологодської губернії. Термін заслання закінчується, але тепер над ним тяжіє заборона повернення на Україну. З 1909 року проживав в Іркутську, тривалий час добуває шматок хліба випадковою роботою. Під час заслання захопився юриспруденцією. Після довгих клопотань, добився дозволу скласти іспит на звання приватного повіреного при Іркутському окружному суді. Приватною юридичною практикою займався до бурхливого 1917 року. Втім, не тільки нею. Адже є відомості, що саме Г. І. Пирхавка на сибірській землі в 1912 році організував український літературно-музично-драматичний гурток «Громада», головою якого був до початку революції.

У лютому–березні 1917 року він один з активних учасників повалення царської влади в Іркутську і захоплення повстанцями місцевої думи, член комісії по звільненню політв'язнів. А 26 червня він вже в Києві, делегат II-го Військового з'їзду. Знайомиться з українськими есерами, поділяє їх програму і стає членом Української партії соціалістів-революціонерів, зближується з активістами Центральної Ради, стає її членом.

Події Громадянської війни шаленим калейдоскопом пролітають у його завжди неспокійному і невгамовному житті.

Пирхавка переїздить ближче до родинних джерел, до рідного Богуслава, де в 1917 році обирається членом земської управи та народним суддею. З початку наступного 1918 року Григорій Ісайович виконує обов'язки повітового комісара уряду Центральної Ради. За часів гетьманату переходив в Київ. Літом 1918 року брав участь в повстанні проти німецьких та гайдамацьких властей, за що потрапив до Канівської тюрми. Звільнений повстанцями, він знову призначений повітовим комісаром, став учасником роззброєння німецьких військ на Київщині.

У січні 1919 року Григорій Пирхавка, як делегат, брав участь у засіданні Трудового Конгресу України. Після чергового приходу більшовиків на Богуславщину він серед організаторів відомої «Самостійної республіки сіл Медвин та Ісайки», яка вела бої з більшовицькою владою.

Взимку наступного року посів місце помічника Київського губернського комісара. А коли знову повернулись більшовицькі загони, переховувався на Богуславщині та Вінниччині. Під час польського наступу, як вказують окремі джерела, Пирхавка на посаді заступника Міністра внутрішніх справ уряду УНР. Після відступу польсько-українських військ доля закидає його до Ченстоховського табору для інтернованих українських вояків у

Польщі. 1922 року перебирається до Праги, де стає членом керівництва закордонного комітету Української партії есерів.

Різні обставини суб'єктивного і об'єктивного характеру примушують його у 1925 році вийти з цієї партії. Зате знаходить важливі інші захоплення суспільного життя. Г. І. Пирхавка – один із організаторів Українського селянського союзу в Празі, голова товариства-читальні ім. Т. Г. Шевченка. Він досить серйозно займається літературною діяльністю, друкує українською мовою під псевдонімом Гр. Сибірний оповідання в емігрантських журналах «Нова Україна», «Нове життя» та інших. І одночасно успішно навчається в Українському Вільному університеті, який закінчує в 1928 році і отримує диплом доктора права і суспільних наук.

Повірявши в амністію, оголошену урядом СРСР, 1928 року повертається на рідну Україну.

А далі, на жаль, типова і трагічна доля багатьох емігрантів, членів партії есерів, представників інших партій, яких потяг до батьківщини змусив залишити чужі країни.

Вперше Г. І. Пирхавку органи ДПУ заарештували в 1930 році. Звільнили невдовзі за відсутністю складу злочину. Та у вересні 1933 року повторний арешт. І тепер – назавжди.

Гортаємо справу № 207241, що зберігається в Центральному архіві громадських об'єднань України – власне, єдине офіційне, хоч і далеко не повне джерело про передчасно обірване життя ще одного непересічного уроженця Київщини. Кримінальна справа з великими літерами УСРР, на коричневій обкладинці якої зазначено: «Початок 28.IX.1933 р. Закінчено...» Далі невизначений пропуск – у каральній машині відповідне оформлення документів не було обов'язковим.

Започаткована справа дійсно 28 вересня 1933 року. Саме того дня оперуповноважений ДПУ УСРР Аскольдов підготував постанову про міру попередження способів ухилення від суду і слідства – утримання під вартою – звинуваченого Пирхавку Г. І. А вже 16 жовтня оперуповноважений Герчиков, розглянувши слідчий матеріал по звинуваченню Пирхавки Г. І. у злочинах, передбачених ст. ст. 54-6, 54-11 КК УСРР, знайшов, що проведеними слідчими діями встановлена його участь в есерівській організації, в якій він проводив контрреволюційну роботу і займався шпигунською діяльністю на користь ЧСР.¹⁾

Закрутилася, набираючи страшні і трагічні оберти, каральна машина, збираючись не лише фізично знищити людину, а й брутально розтоптуючи її людську гідність, примушуючи фантазувати і намовляти на себе.

¹⁾Центральний архів громадських об'єднань України, спр. № 207241, арк. 6–13.

Давайте на мить уявимо собі міцного 17-річного сільського юнака, який не роздумуючи, в такому молодому віці вступає за умов царського режиму до партії соціалістів-революціонерів. А потім тюрма, заслання і сміливий вихід на барикади під час повалення царизму. Згодом важкі пошуки правди в період громадянської війни. Еміграція. Навчання в європейському університеті. Він вже батько трьох дітей, він багато чого зрозумів. Він у віці, коли приходить зрілість, коли хочеться працювати сповна на благо своєї країни. І от цю людину заарештовують і примушують писати заяву, якій по суті вірити не можна і яка могла з'явитись лише під тиском великого страшного фізичного і морального насильства.

«Маючи добровільне бажання відверто і назавжди абсолютно порвати всякі стосунки і зв'язки з контрреволюційною організацією і особами, а також розкрити їх органам пролетарської диктатури, я заявляю: 1) До дня 28 вересня 1933 р. я був членом контрреволюційної есерівської української організації, що існувала як на Україні, так і за кордоном».²⁾

Облишимо на мить подальше цитування. Звернемо увагу на одне із слів першого пункту. «Контрреволюційна організація». Ну невже людина, яка має за плечима багато літ політичної діяльності, юрист з вищою освітою, без зовнішнього тиску, навіть будучи дійсно членом якоїсь партії, назве її органам ДПУ контрреволюційною? Що, не розуміє, чим загрожує таке зізнання? Є певні кордони моралі, є інстинкт, врешті-решт, самозбереження особистості. Але у данім випадку все це нехтується, відкидається, наче нав'язлива облуда. Так потрібно слідчому. І так пише заарештований.

Та звернемося до наступних пунктів заяви:

«2) До кінця 1930 р. на Україні в Харкові існував керівний комітет есерів, до складу якого входили я, Христюк Павло, Чечель, Голубович, брати Кондратенки, Стадниченко Іван, Микита Харук і Василь Каб'як. Після арешту 1930–1931 років керівництво оновилося активними есерами Томашевич, Королівський, Вапнякова Ольга, Лісовська Ольга і Лісовський. Я був під арештом і не знав, чи був членом Зозуля, чи близько стояв до комітету. Після свого звільнення з-під арешту у 1932 році я знову ввійшов до складу комітету.

...Дякуючи тому, що в комісаріаті Наросвіти були свої люди, хоч і не всі есери (Ерстерюк, Балан Ол., Кондратенко, Коник та інші), наша організація розстанову сил провела легко і, головним чином, по навчальних закладах, про що я детально викладу у своїх свідченнях».

Знову зупинимо цитату із заяви. Чому заарештований одних своїх «спільників» по партії, членів комітету, називає лише прізвиськом, а біля

---

²⁾ Там само, арк. 28–36.

інших є ще й ім'я? Тому, що у більшості випадків це писалось під диктовку слідчого. Такий висновок напрошується і після ознайомлення з наступними двома пунктами «заяви»:

«3) Наша контрреволюційна організація мала зв'язок з есерівськими організаціями за кордоном (Степан Потійчук, Євменій Рижук, Денисенко та інші) як легальними шляхами, так і нелегальними.

4) Моя практична контрреволюційна діяльність в нашій організації зводилась до вербування нових членів, їх інструктажу та ідеологічному вихованню. Особисто мною в різний час до есерівської організації завербовані: Ольга Вапнякова, Ольга Лісовська, її брат Лісовський, Василь Бабяк, Чорний, інженер Йосип Зозуля, Полувейко через Зозулю, Фардига через Лісовську, Головченко, Яблонський, Корнієнко та інші, про що я детально викладу у своєму свідченні».

Виявляється, що той попередній арешт, після якого Григорій Пирхавка був звільнений за відсутністю складу злочину, не минув для нього безслідно. Втім, це і не дивно – слідчі органи дійсно вміли не лише отримувати бажані дані, а й вербувати кадри для отримання в наступному потрібної інформації. Свідченням тому може бути заключний пункт згаданої заяви:

«5) З розумінням повної відповідальності і тяжких наслідків для мене, я чистосердечно заявляю, що, працюючи таємним співробітником ГПУ, я дезорієнтовував ГПУ, приховуючи від нього існування есерівської організації, свого членства і роботи в ній. Заявляючи про це, я докорінно раз і назавжди хочу перервати злочинну діяльність як свою, так і контрреволюційної організації. Я особисто переконався в помилковому шляху есерів, і прошу орган пролетарської диктатури – Колегію ГПУ УСРР, дати мені можливість повернутися до чесної праці для радянської влади. Даю чесне слово, що в подальшому я викладу все мені відоме про діяльність організації в цілому і окремих її членів: я вирішив повністю роззброїтися і буду послідовним до кінця».

Ось таку заяву примушували визнавати і писати людину, яка насправді вже кілька років не лише фактично, а й формально була на той час поза есерівською партією.

1 жовтня 1933 року на допиті Г. І. Пирхавка підтверджує сказане у загальній заяві. Пригадує, що попередньо названий членом комітету українських есерів Томашевич був Миколою Митрофановичем. А от з братів Кондратенків цього разу фігурує лише один – названий молодшим.

«Наша організація проводила роботу серед селянства та інтелігенції, вороже налаштованих проти радянської влади, займалась ідеологічним їх вихованням для підготовки насильного озброєного повалення радянської

влади з метою створення капіталістично-буржуазно-демократичної і самостійної Української Республіки з парламентом і президентом на чолі... Займались ми і питаннями підготовки запасу зброї та грошей».³⁾

Останнє речення несе велике юридично-правове навантаження. Виступ проти влади із зброєю в руках – злочин одновимірний. Далі в товстезному томі кримінальної справи про «підготовку запасу зброї» ні слова. Дійсно, чого не було, того не знайти. Але можна уявити підступність слідчих, які добивались від заарештованих подібних «зізнань».

А далі – після допитів, очних ставок звинувачувальний висновок – трафаретний і для тих часів звичайний:

«У 1933 році ДПУ УСРР викрита і ліквідована контрреволюційна організація, створена і керована закордонним центром есерів у Празі. Організація була пов'язана з чеським генеральним штабом і дипломатичною місією ЧСР в СРСР. Практична діяльність організації зводилась до широкої повстанської, шкідницької і розвідувальної роботи, спрямованої на повалення Радянської влади і відокремлення України від СРСР за сприяння інтервенції. Результатом роботи цієї організації стало створення багаточисельних контрреволюційних повстанських і шпигунських осередків в містах і селах та передача чеським розвідувальним органам ряду абсолютно секретних документів».⁴⁾

Зупинимо цитування, ще раз звертаючись по суті до матеріалів справи. Де приклади і факти «широкої повстанської, шпигунської роботи»? Де «багаточисельні контрреволюційні повстанські і шпигунські осередки в містах і селах»? Які саме «абсолютно секретні документи передані за кордон»?

Даремно все це шукати, бо його не було. Інколи за казенною формою приривається істинний зміст. «Речових доказів по справі немає». Такими словами завершується звинувачувальне заключення.

До речі, слідчий у цьому документі прямим текстом пише про необхідність відправлення Пирхавки Г. І. в концтабір строком на 10 років. Судова трійка при Колегії ГПУ 28 лютого 1934 року так і вирішила, засудивши Пирхавку Г. І. на 10 років виправно-трудоих таборів, відзначивши при цьому, що об'єктивних доказів шпигунської діяльності в справі немає.

Під час відбування покарання в Ахтирському відділенні Сибтабу НКВС СРСР Пирхавка Г. І. 31 серпня 1937 року був повторно засуджений трійкою УНКВС Західно-Сибірського краю по звинуваченню в антирадянській агітації і пропаганді до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано 13 вересня того ж року.⁵⁾

---

³⁾ Там само, арк. 236–240.

⁴⁾ Там само, арк. 337.

⁵⁾ Там же, арк. 106–108.

Так обірвалось життя непересічної особистості, талановитого літератора. Він першим переклав українською мовою «Бравого солдата Швейка» Ярослава Гашека, твори чеських письменників І. Ольбрахта, В. Ванчура та інших. Підготував рукопис власного роману обсягом 400 сторінок на історичну тематику, повість «Лани та вартові». Зрозуміла річ, основна частина його літературної спадщини зникла у слідчих застінках.

Прокуратурою Київського військового округу 27 липня 1989 року і Прокуратурою Кемеровської області 16 вересня 1989 року Г. І. Пирхавка реабілітований.

Додамо, що реабілітований і його син Борис, який теж загинув у Гулагівських тоборах. Онук Григорія Ісайовича Валерій Борисович, до речі, історик за фахом, мешкає у Москві, доклав немало зусиль, збираючи з різних джерел матеріали про життя і діяльність свого діда. Частина цих документів є в Богуславському краєзнавчому музеї, засвідчуючи те, що ніколи не повинно відійти в забуття.

ТАК РАНО ОБІРВАНИЙ ЗЛЕТ

ТРОХИМЕНКО МИКОЛА ФЕДОТОВИЧ. Народився в с. Шандра Миронівського району в селянській родині. Вчений-лінгвіст. 9 травня 1933 року засуджений до розстрілу. 14 листопада 1933 року розстріл замінили на 5 років позбавлення волі. Реабілітований 5 травня 1989 року.

Багатою і густою на таланти в усіх сферах людської діяльності була, є і, будемо сподіватися, назавжди такою залишиться рідна земля. Ціла плеяда визначних державних діячів, полководців, майстрів літератури і мистецтва, учених, які залишили політичний слід в історії науки, подарувала Київщина. Врешті-решт, це обумовлюється об'єктивними обставинами – попри всі соціальні, політичні та економічні потрясіння на цій землі жили і працювали як морально, так і фізично здорові родини, які прагнули своїм здібним дітям дати належну освіту, щоб вона розкривала їхній талант.

Трагічні події історії, зокрема і в минулому столітті, дуже часто ще на початку злету обривали багатообіцяючу діяльність кращих синів і дочок нашого народу. І хто знає, скільки ми недорахувались при цьому класиків-поетів і музикантів, які були народжені, щоб виборювати перші місця на міжнародних конкурсах, лідерів нації і правофлангових політичної еліти і милістю божою учених, дослідження яких, коли б вони хоч частково були реалізовані, засяяли б яскравою зіркою на багато десятиліть.

У цій плеяді – талановитих і нереалізованих – Микола Федотович Трохименко, вчений-лінгвіст, якому судилося улюбленою справою по суті займатися всього кілька літ, щоб назавжди зникнути у вирі сталінських таборів, недоживши до свого 35-річчя. Та все ж ця людина встигла зробити немало.

Микола Трохименко – автор багатьох глибоких лексикографічних досліджень і словників. Дитинство його проходило у селі Маслівка, куди переїхали батьки. В сім'ї було дев'ятеро дітей. Микола серед них був найстарший. Маслівка, мальовниче поселення, дала путівку в життя протягом кількох років немалій кількості видатних особистостей, зокрема учених-аграрників. У Маслівці розпочав свій шлях до великої науки і Микола. Тут чотирнадцятилітнім закінчив двокласну школу. Зрозуміло, якими були достатки у сім'ї, що мала 9 дітей і всього кілька десятин землі. Та батьки робили все, щоб полегшити шлях сина до освіти. Бідному селянському хлопцеві навіть мріяти не доводилось про престижні столичні університети. Але ж потяг до знань був непереборний. Поступив він до учительської

семінарії в Черкасах. Жилося матеріально аж надто сутужно, і юний семінарист у неповні 17 років змушений був заробляти на хліб самостійно – одночасно з навчанням він дає уроки дітям багатіїв.

Та хіба могли масштаби семінарії задовольнити людину, яка була народжена для великого і значного? Поступає до Учительського інституту в Миколаєві. В 1919 році вчителює в селі свого дитинства – Маслівці. А потім знову студентська лава – в 1921–1923 роках він навчається в Київському інституті народної освіти.

Та не тільки в цей бурхливий період він жадібно оволодіває знаннями. Бурі революції кидають молоду людину, як і тисяч, мільйонів його сучасників, у вир протистоянь, зорієнтуватись у яких було не те що важко, а просто неможливо.

У справі № 606332 ФП, що нині знаходиться у Центральному Державному архіві громадських об'єднань України, кримінальній справі, за якою судили Миколу Федотовича Трохименка, є написана ним автобіографія.¹⁾ У ній такі рядки: «У січні 1919 року через матеріальну скруту я залишив у Миколаєві інститут і поїхав до батьків у Маслівку. В цей час у розпалі було повстання проти гетьманщини. Я разом з селянами взяв у ньому участь і невдовзі став на чолі півсотні демобілізованих з повстанського війська односельців. Півсотня стояла в селі і несла охоронну службу. В тих подіях, що розгорталися, я не орієнтувався, точніше, знав тільки про існування Директорії і вірив її деклараціям».

То ж чи доводиться дивуватись, чому 20-річна молода людина не знала, до якого берега пристати, тим більше, що траплялось різне: здавалося, отамани говорили правду, вірив і більшовицькій пропаганді, а потім червоні його взяли під варту. Коли випустили, пристав до агітаторів-українських більшовиків-боротьбистів, які галасували за Радянську владу на Україні, але без комуни.

Все це він чесно пригадував уже після арешту в 1933 році. Та у своїх наступних рядках біографії нерідко змушений був наговорювати на себе і на своїх колег. Слідчі знали, які їм потрібні свідчення, і вміли їх «вибити».

Це вже було після того, як здібну, цілеспрямовану молоду людину помітили в колах київської інтелігенції, що працювала в той час на ниві освіти. Йому пропонують роботу в профспілці Робос (робітників освіти). Але знову ж – не те заняття, не ті масштаби. Тягне, кличе до себе фундаментальна, академічна наука. З радістю, як тільки з'явилась можливість, переходить працювати до Укрлікнепу. І вже в 1927 році виходить у світ «Робоча книжка української мови» у двох томах, яку уклав Трохименко у співа-

¹⁾ ЦДАГО України, Спр. № 606332 ФП, Т. 1, ф. 263, Кор. 1576, с. 38–41.

вторсті з І. Бойковим та К. Буйним. Миколі Федотовичу тоді виповнилося лише 28 років. Про вагомість згаданої наукової праці говорить те, що вона витримала декілька перевидань.

Це була, так би мовити, перша наукова ластівка. Вже через два роки український читач отримує «Правописний словник чужомовних слів», укладений М. Трохименком. Як науковець-філолог Микола Федотович відразу дістає визнання спеціалістів. А тому цілком логічним було запрошення до Інституту мовознавства.

В 1932 році виходить друком фундаментальний «Словник чужомовних слів», укладений разом з І. Бойковим, О. Ізюмовим та Г. Калишевським. З'являються й інші його вагомі праці, тільки починає розкриватись могутній потенціал, бо 33 роки для вченого, то тільки ранок, тільки, по суті, початок. Здавалось, все ще попереду.

Так ні. То був фактично кінець творчості і плідного наукового пошуку. Його заарештували 4 березня 1933 року. Звинувачення стандартне для тих часів – членство в контрреволюційній організації. Націоналізм. А як доказ – наукові праці.

Постановою Особливої трійки при колегії ДПУ УРСР Миколу Федотовича було засуджено до розстрілу. Згодом вирок замінили ув'язненням до виправно-трудоного табору на 10 років, потім поселення на 5 років. Але все це нічого вже не змінило у його трагічній долі. У північних таборах ГУЛАГу навіки загубився слід талановитого вченого-мовознавця. До речі, були репресовані всі автори словника, і лише в 1989 році М. Трохименко і його колеги визнані невинними і реабілітовані.

Знищили авторів, знищували і їх твори. Залишились лише окремі примірники в спецфондах, слідча справа в архівах та згадка про М. Трохименка в закордонній, а тому тривалий час забороненій в Україні «Енциклопедії українознавства».

Словник, фактично невідомий українському читачеві, було перевидано в Нью-Йорку в 1955 році. Цим начебто продовжилося його життя, хоч справедливості ради треба визнати, що американські редактори внесли від себе багато виправлень і доповнень в основному ідеологічного змісту, що відповідали політиці США. Це певною мірою знижує його цінність.

Син Миколи Федотовича Веніамін, якому на час арешту батька було 5 років, нині мешкає в Сполучених Штатах, куди емігрував разом з матір'ю під час Другої світової війни. Має двох дочок, онуків. Він знаний інженер-автомеханік, багато років обслуговував учасників відомих у світі автомобільних гонок.

Вперше на батьківщину Веніамін Миколайович приїздив 1995 року. А потім відвідував Україну кілька літ майже щорічно, мандруючи вулицями Києва, де народився і виріс, заїжджаючи до Маслівки, де виріс його батько, жили бабуся і дідусь, де й досі мешкають нащадки великої родини Федота Трохименка.

Доречно буде декілька слів сказати про батька вченого. Упродовж усіх років після революції, людина від землі, яка добре знала і розуміла хліборобську працю, він зазнав принижень і поневірянь. «Гріх» був його в тому, що до революції в 1906–1909 роках був стражником у поміщицькому маєтку. Потім працював на цегельному заводі, в 1914–1917 роках – учасник Першої світової війни. Був членом повітової земельної управи, землевпорядником, членом сільради. І весь час носив тавро «поміщицького прислужника». Як це було пережити батькові великої родини, коли в 1927 році влада позбавила його виборчих прав.

Під час колективізації йому не дозволяється стати членом колгоспу. А це означало: бути ізгоем, бути, вважай, ворогом державі. У кримінальній справі М. Ф. Трохименка зберігається показовий документ. Це написана в 1930 році чотирма синами Федота Трохимовича заява Богуславській укоопспілці з проханням прийняти батька до колгоспу. Сини брали батька-позбавленця на поруки.

Ось рядки витягу з протоколу партійної наради Маслівського осередку КП(б)У, що відбувалась 6 серпня 1931 року. Зберігаємо стиль і мову цього характерного документу:

«Слухали: заяву синів Трохименка Федота про прийняття їхнього батька до колгоспу.

Ухвалили: Заява громадянина села Маслівка Трохименка Ф. А., яку подали його сини про те, аби прийняти їхнього батька до колгоспу. Маслівські колгоспи відмовляють, як куркуля, бувшого стражника, позбавленого виборчих прав. Його майновий стан: землі 9,75 га, два вози, німецька бричка, 2 коней, 1 корова та весь сільреманент. Сам чинив завжди опір при проведенні всіх політичних та економічних кампаній, користувався найманою працею (мав наймичку)...

Син його, Микола Трохименко, брав участь у бандах, зараз знаходиться у м. Києві у Всеукраїнській Академії наук науковим робітником. На думку нашого партійного осередку, Трохименка Миколу Ф. треба вигнати з радянської наукової установи.

Секретар партосередку Литвиненко».

Немало людського горя породжували подібні Литвиненки.

А щодо наукової спадщини Миколи Федотовича, то вона, на щастя, не загубилася, і репресований словник знову прийшов в Україну. Він перевидааний через 64 роки за активної участі сина вченого, музею Івана Гончара та фірми «Родовід». Об'ємний том на 532 сторінки вартий уваги і в наші дні, хоч, зрозуміла річ, словниковий запас української мови за ці роки значно змінився. Як вважають мовознавці, це видання не просто тлумачення іншомовної частини лексики. «Словник чужоземних слів» – це, перш за все, узагальнена наукова праця, адаптована для масового рядового користувача. У словнику 25 тисяч слів, у тому числі і слов'янізми, а не лише запозичені із західних та східних мов. Є тут і архаїзми. Та особливо важливою є власне українська лексика, що робить словник цінним посібником як для широкого кола читачів, так фахівців-мовознавців.

Словник має право посісти гідне місце серед літератури цього профілю, стати пам'яткою історичного і практичного мовознавства.

Людина лишила добрий слід на землі. Але скільки б ще вона могла зробити, якби не підрізали крила на початку польоту.

Вкотре, звертаючись до кримінальних справ колишніх репресованих, а потім реабілітованих громадян, справ, що десятиліттями були у закритих архівних сховах, дивуєшся підступним і безчесним діям каральних органів, які, використовуючи шантаж і провокації, змушували людей наговорювати як на себе, так і на своїх колег, щоб фабрикувати звинувачення на безвинних людей.

Ось рядки із показань Миколи Павленка, даних 23 січня 1932 року:

«У 1926 році в м. Києві утворилась контрреволюційна організація, яка поставила собі за завдання повалити сучасний лад на користь УНР». Далі йде перелік «учасників» організації. Серед них і Микола Трохименко.

Іван Люборський дає «свідчення» на співробітників Інституту мовознавства. Трохименка називає колишнім українським есером, який, разом з іншими, виявляється, не стільки складав словника, як брав участь у підготовці військових кадрів для організації.

Можемо лише догадуватися, якими методами були отримані і «зінання» самого Миколи Федотовича, який засуджує контрреволюційну діяльність «СВУ» (насправді, як ми тепер знаємо, організації неіснуючої), по пунктах викладає, в чому конкретно виражалась його контрреволюційна діяльність періоду роботи в товаристві з ліквідації неписьменності.

Кримінальна справа загалом вражає бездоказовим викладом, елементарним порушенням логіки, нехтуванням місця і часу тієї чи іншої події –

виявляється, що Трохименко послідовно шкодив радянській владі і під час навчання в Інституті народної освіти, і потім, де б йому не доводилось працювати. Інколи іншим було його оточення, але трафарет формулювання «контрреволюційності» залишається незмінним.

Уважне вивчення наявних документів не залишає сумнів у тому, що для слідчих (а значить і для тоталітарної системи), головне завдання було не в пошуках істини, а у фабрикуванні справи.

Безпосередньо у звинувачувальному висновку Микола Федотович Трохименко, як і решта українських інтелігентів, всього 42 особи, що проходили по цій справі, подається людиною, яка практично готує повстання, займається шпигунсько-диверсійною діяльністю.

Гіркі часи, брудні прийоми, що калічили і знищували кращих представників народу.

З однієї з небагатьох фотографій Миколи Трохименка, що збереглися у родині, на нас дивиться проникливими живими очима, повними життєрадісності і розуму молода і довірлива людина – справжній інтелігент по духу, вчений за покликанням. Таким він був, таким і повинен залишитися у нашій пам'яті – мовознавець і дослідник, багатообіцяюча пісня якого так передчасно обірвалася у таборах ГУЛАГу.

ВИНИЩИТИ ВСІХ «ЗАМАСКОВАНИХ» ТРОЦЬКІСТІВ

Ректор Київського університету ім. Т. Шевченка Левік Рувим Самойлович народився 9 лютого 1889 р. в містечку Ходорів Миронівського району Київської області, єврей. Батько Рувима працював бухгалтером, головним чином у млинах, мав склад дров для продажу, мати домогосподарка. Брат закінчив комерційне училище і в 1913 р. виїхав у Бельгію, щоб здобути вищу технічну освіту. Рувим після закінчення торгівельної школи і комерційного училища в 1907 р. вступив до Київського політехнічного інституту і студентської фракції РСДРП, а з 1911 р. почав працювати в міській організації РСДРП(м), був меншовиком партійцем. В 1912–1914 роках неодноразово заарештовувався і був висланий в Наримський край, де пробув разом з дружиною до лютого 1917 р. З заслання взяли на фронт, працював у полковому комітеті і в Раді солдатських депутатів. У Червоній Армії не служив за станом здоров'я, учився у КП. В 1919 р. почав працювати у профспілках Києва. Літом цього ж року вступив до Київської організації РСДРП (інтернаціоналістів) і незабаром до КП(б)У (липень 1919 р.). Працював на профспілковій і науковій роботі.

У 20-х роках працював у ЦК КП(б), був віце-президентом Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІн), а в момент заарештування ректором Київського державного університету. 11 листопада 1934 р. оперуповноважений Борисов (Коган) пред'явив йому звинувачення в тому, що він є активним учасником контрреволюційної організації, яка представляє право-троцькістський блок.

Знову зауважимо, що, крім Р. Левіка і Ю. Коцюбинського, було заарештовано ще 23 чоловіки. Серед них були ще чотири чоловіки з Київської області.

За браком місця ми не можемо детально зупинитися на допитах і свідченнях всіх заарештованих, оскільки справа становить 12 томів. У зв'язку з цим ми більше зупинимось на допитах Р. Левіка і побічно на свідченнях Ю. Коцюбинського, оскільки їх шляхи ще перетнуться на допитах у 1937 р. Про решту киян наведемо лише короткі довідки.

Допитували Р. Левіка на першому процесі більше 10-ти разів, витримати таке навантаження може не кожна людина. Після фізичної та психологічної обробки: били кулаками, ногами, залізними палицями в найбільшій місця та застосовували інші інквізиційні методи катування, – Р. Левік, не маючи більше сил заператися, почав давати слідчим позитивні відповіді на всі звинувачення, які йому пред'явили.

13 листопада 1934 р. Рувиму випало «щастя»: його допитували не хто-небудь, а другий секретар ЦК КП(б)У П. Постишев і глава НКВС України В. Балицький.¹⁾

Р. С. Левіка допитують майже кожного дня, влаштовують очні ставки, вимагають назвати більше учасників організації, деталізувати їх діяльність і т. п. Не витримавши тиску, Р. Левік наговорив на себе та інших безліч таких фактів, яких ніколи не було.

На запитання слідчого 20 листопада 1934 р. «Чи визнаєте ви себе учасником троцькістської контрреволюційної організації»? Р. Левік відповів: «Я визнаю себе учасником троцькістської контрреволюційної організації, і про мою діяльність в організації я дав свідчення».

9 грудня 1934 р. Р. Левік направив листа керівництву НКВС УСРР, який починався так: «Заявляю, що я дійсно брав участь у контрреволюційному угрупованні в Українському інституті марксизму-ленінізму (УІМЛ), а потім ВУАМЛІНі. В цьому угрупованні були троцькісти і націоналісти. Продумуючи питання про те, як я опинився учасником цього угруповання, я змушений признати, що мене привів у це угруповання незжитий меншовизм. Я рішуче засуджую свою роботу в УІМЛ і ВУАМЛІНі і готовий детально розказати про свою роботу, розказати про те, як я опинився у полоні троцькістів і націоналістів, допомагаючи їм і беручи участь у їх роботі проти партії.

Ні робота на заводі, ні повернення на ідеологічну роботу в університеті не вирвали мене з цього полону, і у мене фактично продовжувалося прокляте дворушництво. Лише нещадний удар партії за зраду більшовизму, який я заслужив, заставив мене з усією послідовністю до кінця відмовитися від будь-якого дворушництва, сказати всю правду про свою роботу. Злочин мій перед партією великий. Весь смисл свого подальшого життя я бачу у тому, щоб своєю працею іскупить свою вину. На громадській роботі, яку я прошу доручити мені, я сподіваюсь заслужити прощення у партії. Ніяких інших інтересів я тепер не маю, ніяких інших цілей я перед собою не ставлю».²⁾

Але коли є організація, то повинен бути і її керівник. Слідчі домоглися того, що чимало заарештованих і свідків вказали на кандидатуру Юрія Михайловича Коцюбинського. Коротко зупинимось на його діяльності до заарештування. Одразу зазначимо, що біографія Ю. Коцюбинського була добре спотворена як з погляду керівництва партії, так і з погляду сучасності.

Народився він у грудні 1896 р. у м. Вінниці, в 1913 р. гімназистом вступив до більшовицької партії, прапорщик царської армії, член Військової

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 41185 ФП, Т. 8, арк. 143–147.

²⁾ Там само, арк. 130–131.

організації при Петроградському комітеті РСДРП(б), брав участь у Жовтневому збройному повстанні, придушенні заколоту Корнілова.

У грудні 1917 р. після державного перевороту, здійсненого більшовиками в Харкові, він член уряду – «народний секретар» у військових справах. Одурманений ленінською демагогією, разом з іншим «народним секретарем» і російськими завойовниками України М. Муравйовим п'ять днів руйнує з важких гармат з хімічними снарядами Київ, святині православ'я, монастирі, собори. Увірвавшись до Києва, вони знищили за десять днів господарювання до 500 киян. Це був перший і найбільший за масштабом прояв дикого тероризму, якого не знала вся Росія.

Прогресивна громадськість Києва гнівно засудила вандалізм і варварство Ю. Коцюбинського і дала йому тоді прізвисько «Юрій-погромник». Вважаємо, що лише за цей злочин він не заслуговує поваги українського народу.

Ю. Коцюбинський був зятем відомої більшовички-німкені Є. Бош, яка була свого часу дружиною троцькіста Г. П'ятакова і разом з ним вела нещадну боротьбу проти УНР. У період переговорів про Брестський мир він – активний учасник так званої групи «лівих комуністів», разом з Г. П'ятаковим, Косіором, Бухаріним, Дзержинським, Куйбишевим та іншими намагаються зірвати підписання миру, ведуть боротьбу проти Леніна.

З 1923 по 1928 рік Ю. Коцюбинський – один з найактивніших учасників троцькістської опозиції, виступає на партійних зборах у Харкові, Москві, захищаючи опозиційну платформу, доставляє до Москви листа опозиційного змісту, за що в жовтні 1925 р. ЦКК ВКП(б) оголосила йому сувору догану, замінивши її згодом на догану. 25 травня 1927 р. опозиціонери виступили з так званою «платформою 83-х», її підписали Троцький, Зінов'єв, Бакаєв, Євдокимов, П'ятаков, Ауссем, Ю. Коцюбинський, Смілга, Радек, Н. Гордон та десятки інших.

Опозиція різко критикувала внутрішню і зовнішню політику ЦК ВКП(б), особливо сталінський режим у партії, доводила, що «найнебезпечнішою з усіх небезпек є партійний режим, а не загроза війни», що існуючі керівні органи ЦК ВКП(б) і СРСР є «термідоріанськими», тому насамперед треба зміцнити ці органи, щоб організувати оборону країни. Це був прямий заклик до здійснення державного перевороту.

Ю. Коцюбинський, напевно, розумів, про що йде мова і звернувся до ЦК ВКП(б) з листом про відхід від опозиції і тим самим не попав у число виключених опозиціонерів у грудні 1927 р. XV з'їздом ВКП(б). Лише через шість місяців, у червні 1928 р., ЦКК прийняла постанову: «Вважати питання про партійний стан Коцюбинського вичерпаним його заявою, в якій він

визнає помилки опозиції, заявляє, що фракційної роботи не вів і що лінію партії вважає правильною.³⁾ Це було велике «помилювання» Ю. Коцюбинського за його гріхи.

На допитах Ю. Коцюбинський від початку до кінця заперечував свідчення заарештованих і свідків про те, що він керівник троцькістської організації. 13.03.1935 р. на запитання слідчих Ковельського, Петровського і Бурка, чи визнає Ю. Коцюбинський себе винним у тому, що проводив контрреволюційну троцькістську діяльність до останнього часу, він відповів: «Ні, не визнаю». На запитання слідчих, чи знає він, що до останнього часу очолював підпільний троцькістський центр в Україні, Коцюбинський сказав: «Заявляю, що не лише не очолював центр, але про нього і його роботу не знав».⁴⁾

Але його заперечення й відкидання всіх звинувачень не допомогли йому. НКВС, ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б) вирішили по-своєму. У звинувальному висновку в справі контрреволюційної троцькістської організації в Україні, підготовленому старшим помічником генерального прокурора УСРР по спецсправах Крайнім і затвердженому наркомом внутрішніх справ УСРР В. Балицьким (березень 1935 р.), записано, що Ю. Коцюбинський звинувачується:

а) Будучи троцькістом з 1923 р., він у 1923–1924 рр. був організаційно зв'язаний з троцькістською опозицією і брав участь у підпільній діяльності організації;

б) У 1926–27 рр., будучи прихованим троцькістом-дворушником, проводив активну контрреволюційну діяльність і посідав у підпіллі керівне становище. Від партії це приховував;

в) Починаючи з 1927 р., весь наступний час стояв на дворушницьких позиціях; у 1930 р. підтримував зв'язок з активним троцькістом Мінцом, за допомогою якого в 1931 р. встановив організаційний зв'язок з обвинуваченим Раппопортом;

г) У 1931 р. був ініціатором створення троцькістської організації і увійшов до складу харківської троцькістської трійки як керівник;

д) У 1932 р. був ініціатором створення Всеукраїнського керівного троцькістського центру в складі його, Коцюбинського, як керівника, Фалькевича, Раппопорта, Наумова і Туна. Всеукраїнський центр під керівництвом Коцюбинського протягом 1932–1934 рр. проводив контрреволюційну діяльність, яка полягала у виробленні програмних положень, тактичних і організаційних принципів, у створенні троцькістських груп і осередків у

³⁾ Пиріг Р. Я. «Справа» Юрія Коцюбинського // Маршрутами історії. – К. – 1990. – С. 321.

⁴⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 43185 ФП, Т. 5, арк. 24.

Харкові і на периферії – в Одесі, Києві, Сталіно, Дніпропетровську та ін. містах України, у контактуванні практичної контрреволюційної діяльності, встановлення блоку з українськими націоналістами, плановому й організаційному протягуванні в широкому масштабі троцькістської контрабанди в літературних роботах;

є) Будучи керівником Держплану УСРР, Коцюбинський здійснив сконцентрування в апараті Держплану УСРР основного троцькістського активу, фактично домігшись створення в Держплані легальної бази для проведення практичної контрреволюційної троцькістської діяльності, що проявилася в розстановці троцькістських кадрів на вирішальних ділянках соціалістичного планування, шкідництві в соцплануванні, практичному здійсненні блоку з націоналістами і т. п., тобто у злочинах, передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 КК УСРР.

Винним визнав себе частково».⁵⁾

Коцюбинського Ю. М. викрили свідченнями звинувачені у цій справі: Раппопорт-Дар'їн, Наумов-Леках, Фалькевич, Винокур, Левік, свідки Вальянда, Резниковський, Кричевський, Анісімов, Шпилта, Робсман, Рогов, Сальман, а також на очних ставках свідки Анісімов, Робсман, Шмідт і заарештований в цій справі Раппопорт-Дар'їн, Фалькевич, Тун і Наумов-Леках.⁶⁾

2. Левіка Рувима Самойловича звинувачували в тому, що:

а) З 1930 р. по день арешту був скритим троцькістом-дворушником;

б) З кінця 1931 р. брав активну участь в діяльності троцькістської організації, входив в резервний центр організації, був організатором троцькістської групи в Інституті філософії ВУАМЛІНу;

в) Брав активну участь у практичній контрреволюційній роботі вумлінської групи, зокрема, розставляв троцькістські кадри у ВУМЛІНі, практично здійснював блок з націоналістами по протягуванні троцькістської контрабанди в літературно-науковій продукції, тобто у злочинах, передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 КК УСРР. Винним себе визнав частково.⁶⁾

3. Наумов-Леках Давид Борисович, народився 1887 р. в м. Ржищів, колишній бундівець, член КП(б)У з 1919 р., в 1934 р. виключений із партії, з вищою освітою, колишній директор Інституту економіки ВУАМЛІНу, в момент арешту – начальник сектору легкої промисловості Держплану УСРР, звинувачувався в тому, що:

а) Будучи з 1923 р. скритим троцькістом, з 1927 р. за дорученням керівництва троцькістського підпілля в Харкові проводив дворушницьку контрреволюційну діяльність;

⁵⁾ Там само, Т. 3, арк. 78–79.

⁶⁾ Там само, Т. 1, арк. 87–88.

б) В 1930 р. за дорученням керівництва організував троцькістську групу у ВУАМЛІНі;

в) З 1932 р. до дня арешту був членом Всеукраїнського троцькістського центру й керівником троцькістської групи у ВУАМЛІНі;

г) Брав участь у виробленні програмних і тактичних настанов організації;

д) Практично здійснював блок троцькістської організації з українськими націоналістами у ВУМЛІНі;

е) Протягував троцькістську контрабанду в літературних роботах, тобто у злочинах, передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 КК УСРР. Винним себе визнав.

4. Раппопорт-Дар'їн Борис Самойлович, 1895 р. народження, уродженець Білої Церкви, юнкер царської армії, освіта вища, син успішного торговельника, колишній член КП(б)У з 1919 по 1927 р., виключений з партії за активну троцькістську роботу, в 1929–30 р. відбував ув'язнення в політ ізоляторі, в момент арешту – начальник техніко-економічного сектору Укргіпроводу, звинувачувався в тому, що:

а) Був активним троцькістом протягом 1923–1934 рр., виконував відповідальні доручення троцькістської організації;

б) Будучи засудженим в 1929 р. в політ ізолятор за активну троцькістську діяльність, у 1930 р. подав дворушницьку заяву про відхід від троцькізму, маючи мету продовжувати контрреволюційну роботу;

в) Був одним з ініціаторів відновлення троцькістської організації в Україні в 1931 р. і членом керівного центру організації до дня арешту, брав активну участь у виробленні програмних і тактичних установок організації;

г) Будучи членом керівного троцькістського центру, Раппопорт очолював пропагандистську роботу організації, а також брав участь у створенні низових ланок організації в Харкові;

д) Брав участь в організації підпільної техніки, тобто в злочинах передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 КК УСРР. Винним себе визнав.⁷⁾

5. Костецький Петро Аркадійович, народився у 1901 р. в м. Корсуні Київської області, освіта вища, був членом КП(б)У з 1919 по 1933 рік. До арешту – доцент Харківського фінансово-економічного інституту. Костецького П. А. звинувачували в тому, що:

а) Був учасником контрреволюційної троцькістської організації та організатором троцькістської групи;

б) Брав участь в антирадянських зборищах контрреволюційної троцькістської групи, крім Костецького, Лейбовського, Левітова, Решала А., Решала І., Глейка та ін., учасники цієї групи проявили терористичні на-

⁷⁾ Там само, Т. 3, арк. 81.

магання до т. т. Сталіна і Постишева, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 КК УСРР. Винним себе не визнав, його викрили своїми свідченнями заарештовані у цій справі Наумов-Леках, Глейк, Левітов, Респал А. І свідок Каменецький П. І.⁸⁾

1 квітня 1935 р. Особлива нарада при НКВС СРСР засудила 18 чоловік до позбавлення волі терміном на 5 років, 2 чоловіки – на 3 роки, 2 чоловіки – на 5 років заслання, 2 чоловіки – на 3 роки заслання. Левік Рувим Самойлович був засуджений на 5 років виправно-трудових таборів.⁹⁾ Ю. Коцюбинського нарада засудила 15 травня 1935 р. на висилку в село Каргасок Західно-Сибірського краю терміном на п'ять років.

3 квітня 1935 р. Головне управління держбезпеки НКВС СРСР дало вказівку начальнику обліково-статистичного відділу УДБ НКВС УСРР направити засуджених: Наумова-Леках Д. Б., Бронова В. Д., Левіка Р. С., Альошина-Цукермана А. П., Крижова Л. В., Крамера С. М., Махлака А. А. і Левітова А. С. з першим етапом, що відходив в розпорядження начальника УХТПЕЧЛАГ НКВС. «Засуджених потрібно тримати на особливому обліку».¹⁰⁾

Ішов 1936 рік. Сталін вирішив фізично знищити всіх колишніх троцькістів, які були на волі, і тих, хто відбував покарання в ГУЛАЗІ, на засланні і т. д. Сталін боявся швидкого зростання влади Гітлера, посиленої воєнної підготовки Німеччини й наближення Другої світової війни. Він вважав, що опозиціонери можуть здійснити державний переворот, відібрати від нього владу і закликати до влади з еміграції Л. Троцького.

5 жовтня 1936 р. група працівників НКВС УСРР заарештувала в Сибіру Ю. Коцюбинського. Його доставили в Москву, а потім до Києва. Справа становить 80 томів. Ю. Коцюбинського звинувачували в тому, що «він керував контрреволюційною троцькістсько-терористичною організацією, яка готувала терористичні акти над керівниками партії і Радянської влади».

На відміну від допитів 1935 р., коли Коцюбинський відкидав всі звинувачення, які йому приписували, тепер, не витримавши катувань, він визнав себе винним у створенні за завданням П'ятакова троцькістського центру в Україні. Це підтвердив також П'ятаков на процесі в січні 1937 р., заявивши, що «українська «четвірка» була організована за його директивою у складі Коцюбинського, Голубенка, Логинова та Лівшиця». Вироком Військової колегії Верховного суду СРСР від 8 березня 1937 р. Ю. М. Коцюбинського засуджено за статтями 54-8 та 54-11 КК КРСР до розстрілу з конфіскацією всього майна.¹¹⁾

⁸⁾ Там само, арк. 96–97.

⁹⁾ Там само, Т. 2, арк. 129.

¹⁰⁾ Там само, Т. 5, арк. 497.

¹¹⁾ Архів СБУ, спр. 41470 ФП, арк. 3.

25 січня 1937 р. повернули із концтабору до Києва і Левіка Р. С., який проходив у цій справі в 1934–1935 роках. Утримували його, як Коцюбинського, у спецкорпусі Київської тюрми. Незважаючи на тортури, Левік на допитах і в суді не визнав себе винним і нікого не обмовив.

На допиті 26 січня на запитання слідчого, чи був він до 1935 р., тобто до першого засудження, учасником троцькістсько-терористичної організації, категорично відповів: «Я не належав до троцькістської організації, отже, мені нічого про її діяльність не відомо». Це запитання слідчий повторював шість разів і кожний раз отримував категорично негативну відповідь – «Ні, не був і нічого про неї не знаю».

Не добившись позитивної відповіді, слідчий в цей же день влаштував Левіку очну ставку із заарештованим Ю. М. Коцюбинським. Ось як вона проходила.

«Запитання Левіку: Ви говорите неправду. Слідством встановлено, що ви були активним учасником контрреволюційної троцькістської організації, брали участь у терористичній діяльності, зокрема по цій лінії ви неодноразово зв'язувалися з членом центру троцькістсько-терористичної організації Ю. М. Коцюбинським? Ваше заперечення – безглуздість, говоріть правду.

Відповідь: Я говорю лише правду, ніяких розмов про терористичну діяльність я з Ю. М. Коцюбинським не мав.

Запитання Коцюбинському: Ви були зв'язані з Левіком у справах контрреволюційної терористичної діяльності організації?

Відповідь: В березні 1933 р. я інформував Левіка, як учасника троцькістської організації в Харкові, про те, що троцькістський центр у Москві прийняв рішення про перехід до індивідуального терору. Левік уже до розмови зі мною був інформований Наумовим про організацію. Ніякого організаційного зв'язку з ним я не мав.

Запитання Левіку: Чи маєте ви запитання до Коцюбинського?

Відповідь: Ні, запитань не маю.

Запитання Коцюбинському: Чи маєте ви запитання до Левіка?

Відповідь: Ні».¹²⁾

8 березня 1937 р. записали свідчення Ю. М. Коцюбинського, Нирчука Михайла Антоновича – колишнього керівника філософського сектору КДУ, а потім професора, наукового співробітника ВУАМЛІНу, в момент арешту – співробітника Інституту матеріальної культури та Інституту ім. Шевченка Академії наук України, члена КП(б)У з 1928 р.; Білярчика Наума Вольфовича – наукового співробітника Інституту філософії

¹²⁾ Там само, арк. 9–10.

ВУАМЛІНу; Розанова Якова Самойловича – професора діамату та істмату КДУ; Черніна Лазаря Борисовича професора КДУ; Криниченка Павла Федотовича; Агола Ізраїля Йосиповича – колишнього першого віце-президента ВУАМЛІНу; Раппопорта-Дар'їна Бориса Самойловича – начальника Головного технічного сектору «Гіпровод»; Логінова Володимира Федоровича.

На основі цих свідчень Левік Р. С. звинувачувався в тому, що:

а) був учасником контрреволюційної троцькістсько-зінов'євської терористичної організації, учасники якої здійснили 1 грудня 1934 р. злочинське вбивство т. Кірова С. М.;

б) За завданням контрреволюційної організації з кінця 1931 р. проводив контрреволюційну троцькістську роботу і був членом резервного троцькістського центру, створюючи контрреволюційні троцькістсько-терористичні групи у ВУАЛМІНі;

в) Особисто залучив у контрреволюційну організацію О. А. Бервицького, який за завданням Левіка створив в УАМЛІНі терористичну групу, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-8, 54-11 КК УРСР.

Левік Р. С. винним себе не визнав.

Військова колегія Верховного суду СРСР у складі дивізійного юриста Нікітченка І. Т. (голова), членів – дивізійних юристів Дмитрієва Я. П. і Горячева А. Д. при секретареві Фадєєву М. М. розглянула справу Левіка Р. С. 9 березня 1937 р. у Москві. Засідання суду розпочалося о 13-ій годині 57 хвилин і продовжувалося всього 28 хвилин.

Після оголошення обвинувального висновку і роз'яснення звинувачень і т. п. на запитання головуючого, чи визнає Левік Р. С. себе винним, він категорично відповів: «Ні». Тоді головуючий зачитав свідчення Ю. М. Коцюбинського, якого розстріляли в цей же день, М. Нирчука, В. Логінова, М. Кіллерога, І. Мусульбаса. Але й після цього Левік Р. С. заперечив всі свідчення, але заявив, що довести їх безпідставність не може. В останньому слові він сказав, що «винний в тому, що будучи керівним працівником ВУАМЛІНу, не зумів розкрити троцькістів, які там були, і в цьому його вина».¹³⁾

Як і слід було очікувати, суд виніс вирок – Левіка Рувима Самойловича розстріляти з конфіскацією його особистого майна: «Вирок остаточний, оскарженню не підлягає і на основі постанови ЦВК СРСР від 11 грудня 1934 р. підлягає негайному виконанню». 10 березня 1937 р. вирок виконано.¹⁴⁾

У січні 1957 р. Військова прокуратура СРСР провела додаткове розслідування справи Левіка Р. С. На цей час всі, хто визнав себе винним і свідчив проти Левіка Р. С., були посмертно реабілітовані, а саме:

¹³⁾ Там само, арк. 374–375.

¹⁴⁾ Там само, арк. 377–378.

Ю. М. Коцюбинський, Б. С. Раппопорт-Дар'їн, М. А. Нирчук, Х. Й. Лехтман, Н. В. Білярчик, Я. С. Розанов, Л. Б. Чернін, Є. І. Перлін, С. А. Посьольський, М. М. Кіллерог, Д. Л. Ігнатюк, М. Х. Орлов, У. А. Мультсубас та інші. Прокуратура визнала, що Р. С. Левік був засуджений необґрунтовано, і внесла до Військової колегії Верховного Суду СРСР пропозицію скасувати вирок від 9 березня 1937 р. відносно нього і припинити справу за відсутністю складу злочину, що і було зроблено 30 квітня 1957 р.

В ході додаткового розслідування Прокуратурою виявлені дані про сфальсифіковані матеріали щодо даної та інших справ колишніми працівниками НКВС Рахлісом та Бруком, засуджених за злочинну діяльність в НКВС до розстрілу в 1938 р., а також слідчого Борисова (Когана), який також порушив законність у слідчій роботі і брав участь у фальсифікації справ.¹⁵⁾ Хоч і з великим запізненням, але правда про безвинно засуджених людей перемогла.

---

¹⁵⁾ Там само, арк. 380.

ОДНА ІЗ ЖЕРТВ «СВУ»

ПЕТРУСЬ ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ. Народився 29 грудня 1887 року в с. Ороне Іванківського району в селянській родині, українець. Освіта вища. Декан факультету словесності Київського Інституту Народної Освіти, професор. 18 лютого 1930 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Реабілітований 22 червня 1989 року.

Після процесу «СВУ», у зв'язку з цією справою було заарештовано ще 700 чоловік, одним з них був декан факультету словесності (КІНО), професор Петрусь Володимир Петрович. Народився він в сім'ї селянина, який не мав власної землі.

З 1906 по 1911 р. Володимир Петрович служив в управі Південно-Західної залізниці. В 1912 році склав іспити на атестат зрілості і вступив до Київського університету на історико-філологічний відділ. В 1916 році одержав диплом про закінчення університету і почав читати лекції в приватній жіночій гімназії. З 1917 по 1920 рік викладав українську, російську, латинську і древньогрецьку мови та психологію у 8-й Київській гімназії і Київському університеті. В 1920 році у зв'язку зі створенням на базі університету Інституту Народної Освіти викладав педагогіку. В кінці 1920 року виїхав до Бабинецької цукроварні Липовецького повіту Київської губернії для організації трудової школи, якою завідував до вересня 1922 року. В цьому ж році був обраний викладачем ІНО, потім вченим секретарем університету, деканом факультету, з 1925 року затверджений Народним Комісаром Освіти (НКО) на посаду професора другої категорії. Читав педагогіку, українську мову і вступ до слов'янознавства.

19 вересня 1929 року співробітник 4-го відділу Київського управління ДПУ Грозний заарештував Володимира Петровича. Його звинувачували в належності до Спілки Визволення України (СВУ). 26 вересня 1929 року він подав колегії ДПУ письмові свідчення, в яких виклав свій трудовий шлях: «1919 року вступив до Спілки вчителів-інтернаціоналістів, яка своїм завданням мала провести реформу школи в Україні. В 1926 році обирався членом міської Ради та кандидатом Президії, а також заступником голови секції народної освіти і делегатом ІХ з'їзду Рад Київщини. 1927 року був обраний членом Президії обласної спілки працівників освіти (РОБОС). Я взагалі не був членом будь-якої політичної організації, хоча і відчував велике захоплення революційними подіями, мені хотілося б ще підкреслити,

що всі мої праці і вся моя наукова робота, педагогічна, не кажучи вже про громадську, була відповіддю на актуальні моменти, на вимоги, що їх ставила політика Народного комісаріату освіти. Я на деякий час занехаяв свою наукову спеціальність (слав'яністику, мовознавство), бо захопився педагогічними проблемами, велетенськими перспективами Народосвіти в УСРР. Тому всі мої праці мали практичний характер.

Національну справу українську, як і єврейську та інші розумію як складову частину всієї радянської політики. Ідеологічно і практично засуджую всякі інші орієнтації, якщо вони де є і не можу взяти (як і не брав) в них будь-яку участь. Радянська влада мені близька й рідна, бо я вийшов із трудящих, із бідної родини, що на кожному кроці відчувала матеріальні злидні, а й логічно (ідеологічні). Я можу свої переконання довести і обґрунтувати». ¹⁾ Але для Колегії ДПУ і слідчих Грозного і Гольдмана цих зізнань було мало. Вони вимагали від професора визнати себе винним. На допиті 30-го вересня він заявляє: «Організації чи об'єднання постійного характеру в ІНО не було. Була більш-менш випадкова група викладачів, що організаційно і ближче стояли до української культури, здебільше філологів (Дорошевич, Іваниця, Петрусь, Зеров, Дем'янчук, Кравчук (математик), Гермайзе (історик), що активно допомагали Управі в справі українізації ІНО. Так, року 1926-го за ухвалою Управи вони брали участь у перевірці викладачів ІНО». ²⁾

Того ж дня він пише колегії ДПУ додаток до своїх зізнань від 26.09.29 р., в якому наголошує, що рішуче і категорично, без вагань, відкидає як звинувачення – участь в підпільній контрреволюційній організації, так і мотиви його заарештування. ³⁾

Через кілька днів Володимир Петрович пише другу заяву Колегії Київського ДПУ: «Я ще з більшою легкістю і твердістю заявляю, що я ніколи не був причетним найменшою мірою до будь-яких запальних організацій, у якій би формі вони не існували; ніколи не поділяв ворожих настроїв до Радянської влади, ніколи не робив нічого на шкоду її і не хотів цього робити. Навпаки, як я вже докладно оповів у своїй першій заяві (30 жовтня) я майже з першого дня існування Радянської влади в Україні (лютий 1919 р.) одверто і щиро став у лави культурних робітників, які пішли без вагань їй на поміч, і з того часу не мав інших орієнтацій, іншого «хазяїна» та іншої праці.

Хоч як це неймовірно здається для слідства, але даю слово честі, що про якусь «Спілку визволення України» я вперше почув від товариша слідчого

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, Оп-1, спр. 61461, арк. 8–10.

²⁾ Там же, арк. 18.

³⁾ Там же, арк. 21.

і крім того, що почув тут та вчитав (знову же сидячи в БУПРі з підручника М. Яворського) про Спілку під таким титулом за часів імперіалістичної війни в Австрії, так і не знаю нічого і ніколи більше». ⁴⁾

Але депеушники не повірили вченому, його звинуватили в тому, що проводив активну антирадянську діяльність, був членом «підпільної контрреволюційної організації «СВУ», яка ставила за мету повалення Радянської влади в Україні і встановлення буржуазно-демократичної республіки.

18 лютого 1930 року Володимира Петровича засудили на 3 роки концтаборів. Покарання відбував у Соловецьких таборах.

У травні 1932 р. повернувся до Києва, працював старшим науковим співробітником в Академії Наук УСРР. В 1933 його звільнили з роботи, потім працював до 1937 р. – в різних установах, у 1938–40 рр. в м. Куйбишеві, в 1940–56 рр. у м. Кірові за фахом.

Тричі (в 1939, 1949, 1953 рр.) підіймав питання про реабілітацію. В 1957 році він звернувся до голови Верховної Ради СРСР К. Ворошилова. Питання розглянули і відповіли, що покараний був на законній підставі, реабілітації не підлягає. Можливо, це і призвело до смерті (другого інфаркту міокарда) 20 січня 1957 року.

Так закінчився життєвий шлях людини, яка потрапила під відпрацьовану і випробовану методику створення міфічної контрреволюційної організації «СВУ». В наступні роки її широко будуть використовувати органи державної влади, органи ДПУ СРСР, УРСР та інших республік.

Родичі і близькі засуджених на процесі «СВУ» не раз зверталися з проханьнями до вищих партійних і державних органів, органів КДБ про перегляд цього несправедливого вироку. Але про це їм слухати не хотіли. 17 червня 1964 року начальник відділу нагляду за слідством в органах державної безпеки старший радник юстиції Г. Малий написав: «Продовження розгляду справи в порядку нагляду припинити із-за відсутності підстав для відміни або зміни вище названого вироку». Наступного дня заступник прокурора УРСР державний радник юстиції третього класу І. Корцак затвердив цей висновок. ⁵⁾

Після проведення ретельної додаткової перевірки матеріалів справи «СВУ» прокуратура України подала протест у справі «СВУ» і Верховний Суд УРСР 11 серпня 1989 року відмінив згаданий вирок і реабілітував всіх засуджених у зв'язку з відсутністю складу злочину в їх діях.

Володимир Петрович також був реабілітований 22 червня 1989 року.

---

⁴⁾ Там же, арк. 34.

⁵⁾ Архів СВУ, спр. 67098 фп, Т. 4., арк. 160, 165.

ЗАГИБЕЛЬ ПРЕМ'ЄРА

ЛЮБЧЕНКО ПАНАС ПЕТРОВИЧ. Народився 2 січня 1897 року у м. Кагарлик у бідній селянській родині. Освіта середня. Голова Ради Народних Комісарів УРСР. Загинув 30 серпня 1937 року.

Після смерті Сталіна і ліквідації беріївщини мільйони жертв репресій епохи сталінізму реабілітовані. Цього вимагали суспільство, діти, родичі і близькі репресованих. Іноді (це підтверджується фактами і документами) реабілітували огульно, без глибокого вивчення справ і дій репресованих, без залучення додаткових матеріалів і свідчень. У більшості випадків реабілітували керівників партійних і державних органів усіх масштабів за єдиним принципом – якщо політично репресований і загинув – значить героєм, його потрібно реабілітувати. Про них великими тиражами видавали монографії, брошури, статті і т. п., їх всіляко вихваляли, ставили їм помпезні пам'ятники, їх іменами називали вулиці і т. п., звалюючи всю вину за багаторічний державний терор, голодомори, депортації та ін., за гибель і муки мільйонів людей на «великого кормчого» і його поплічників з вищої ієрархії влади. Це не наукове, примітивне висвітлення історії, яке заводить значну частину спільноти в оману, заважає швидше позбутися негативних залишків минулого, не допускати появи його атавізмів у майбутньому.

Безумовно, архітекторами, натхненниками і організаторами терору, масових репресій, голодоморів і т. п. були саме Сталін і його найближче оточення: Молотов, Каганович, Ворошилов, Косіор, Постишев, Куйбишев, Орджонікідзе, Мікоян, Андреев, Менжинський, Ягода, Берія, Єжов, Маленков та інші, безумовно справжні злочини цих людей не можуть бути прощені ніколи, незважаючи на те, що деякі з них були знищені.

Не підлягає сумніву той факт, що ця зграя злочинців не могла перетворити партію у сталінський «орден мечоносців», а гігантську країну – в соціальний концтабір без допомоги сотень тисяч партійних і державних функціонерів, які стояли на нижчих, середніх, високих і найвищих щаблях адміністративно-командної драбини. Значна частина з них всіляко вихваляла святість «вождя», творила з нього «живого бога», змагалася у виконанні і перевиконанні в кілька разів його злочинних директив, не рахуючись з реальними можливостями, бідунням народу і мільйонами передчасних смертей людей, щоб отримати подяку чи нагороду, не впасти з «кремлівського щабля».

Велика доля вини за злочинне возвеличення Леніна і Сталіна, за створення їх культу, за страждання і загибель мільйонів українців протягом 1917–1990 років падає на керівників України всіх рангів, хоча багато з них самі потім стали жертвами створеного ними соціалістичного репресивного маховика. На наш погляд, частину з них реабілітували передчасно. Не можна погодитись з тим, що в Україні на площах і бульварах стоять їм пам'ятники і красуються прізвиська на вулицях. А гляньте в карту України. Скільки там населених пунктів і вулиць, які носять ім'я людей, що ніколи не були в республіці і не мали нічого з нею спільного. Невже в Україні було мало борців на її незалежність, своїх героїв, відомих людей, які віддали життя за щастя народу?

В роки ленінського червоного і сталінського терору по-різному проводились репресовані. Шлунки більшої частини з них не переварювали чекістських, а потім енкаведистських «відбивних, посипаних гострим кавказьким перцем», і вони швидко почали зізнаватись у своїй «контрреволюційності», наговорюючи на себе і своїх знайомих купу неблиць, наклепів і т. п., які лягли в основу звинувачення і призводили до суворих покарань – аж до розстрілу десятків невинних людей. Але були й такі герої, які до останньої хвилини переносили нелюдські тортури озвірілих сталінських «мечоносців», не обмовивши жодної людини. Вони вважали за краще смерть, ніж брехати на товариша, Були й такі, які знали, що над ними нависла смертельна загроза, але вони захищали до останньої можливості не лише себе, але й тих, хто поведився малодушно, оговорював їх. Вони іноді обирали вищу форму політичного протесту – кінчали життя самогубством. До останніх належав Панас Петрович Любченко.

Життєвий шлях П. Любченка був дуже складним, тернистим, непрямолінійним. Він не раз ризикував життям, дивився у вічі смерті. Це була яскрава, талановита, незвичайна, смілива і чесна людина, готова віддати життя за Україну, її процвітання, за краще майбутнє рідного народу. Він добре знав його історію, прагнення, культуру, побут і звичаї. На всіх посадах працював сумлінно і досконало знав свою справу, був чудовим оратором, неабияким політиком, багато зробив корисного для Київщини і України в цілому, особливо після того, як його 28 квітня 1934 року призначили головою уряду республіки.

Як і всі керівні працівники республіки, він брав участь у здійсненні хлібозаготівель, колективізації та депортації розкуркулених. Будучи секретарем ЦК КП(б)У з ідеологічної роботи та заступником голови уряду, він виступав з питань ідеології і зобов'язаний був критикувати тих, хто висловлював думки, які йшли в розріз з поглядами Сталіна, Кагановича, Косіора, По-

стишева та ін. У 1937 році його будуть звинувачувати, що його критика націоналукхильників була недостатньою, носила формальний характер.

За рішенням Політбюро ЦК КП(б)У П. Любченко виступав громадським обвинувачем на горезвісному процесі «СВУ». Відмовитися від виконання рішення Політбюро він не міг, це означало б поставити на своїй посаді хрест, а може, й скоро сісти самому на лаву підсудних. П. Любченко добре розумів, що рішення Політбюро ЦК КП(б)У – це його політична перевірка на відданість партії. Справа в тому, що на лаві підсудних були 6 членів Української Центральної Ради, серед яких такі «одіозні» фігури: С. Єфремов – заступник М. Грушевського, В. Чехівський – голова уряду УНР (земляк П. Любченка), А. Ніковський – міністр закордонних справ УНР та інші. П. Любченко, як член Центральної Ради в 1917 р., добре знав їх по роботі. Ось чому Політбюро ЦК КП(б)У вирішило подивитися, як буде виконувати завдання громадського обвинувача колишній член цього органу. Допитів заарештованих П. Любченко на попередньому слідстві не проводив і з них не знущався, це робили слідчі НКВС і прокурори. Він сліпо вірив тому, що було записано в обвинувальному акті, а також зізнаннях підсудних. У судовому засіданні П. Любченко ставив запитання деяким підсудним після голови суду, прокурора, іноді вони були дуже уципливими. У великому виступі на одному з останніх засідань суду і в передмові до першого тому процесу «СВУ» він різко критикував Центральну Раду, Гетьманщину, Директорію і підсудних, іншого виходу в нього не було.

П. Любченко разом з іншими виступав з критикою М. Скрипника на пленумах ЦК КП(б)У, яку розпочав за вказівкою Сталіна П. Постишев, але не так різко, як С. Косіор, М. Попов, П. Постишев та інші, що йому поставлять у вину на серпневому 1937 р. пленумі ЦК КП(б)У.

У виступах на конференціях і з'їздах КП(б)У П. Любченко, як і інші, згадував у позитивному плані вказівки Сталіна, але не так часто, як Косіор і Постишев і не підносив «вождя» до небес, не робив з нього «земного Бога». На всесоюзних з'їздах і конференціях партії П. Любченко не виступав. Наприклад, на XVII з'їзді ВКП(б) (1934 р.) Косіор похвалив Сталіна – 34, Постишев – 24, Саркісов – 21 раз, на XIII з'їзді КП(б)У (травень–червень 1937 р.) Косіор назвав прізвище Сталіна 50 разів. Любченко в промові «Вивести Україну на перше місце в СРСР» згадав прізвище «вождя» 20 разів. Гадаємо, що в умовах культу особи Сталіна, розгулу терору і репресій Любченко не міг вчинити інакше. Не назви голова Раднаркому прізвище «дорогого вождя» мінімум десятків разів, холуї негайно доповіли б про це в Москву і його звинуватили б у нелояльності, контрреволюційності та причепили б ганебне тавро «ворог народу». Але у виступі Любченка є не лише дифірамби

Сталіну, в ньому є дуже різкі критичні ноти, які несуть велике смислове навантаження. Аналізуючи недоліки в роботі деяких парторганізацій, він зразу ж почав зі слів: «холуйство і підлабузництво – фіміам, який так щедро садять керівникам холуї, – це одна з форм нової тактики ворогів-дворушників... Холуйство і підлабузництво сприяє запамороченню, особливо переоцінці деякими керівниками своїх особистих якостей».¹⁾

Якщо глибоко вдуматися у зміст цих слів, а також врахувати час, коли вони були сказані, – то ясно стане, що тут Любченко був глибоко правий, і що ми маємо тут справу з езопівською мовою зі спробою висловитися проти проповіді культу особи Сталіна, з різкою критикою найзаповзятіших підлабузників. Хоч ці слова не адресувалися безпосередньо Сталіну, але потрібно було мати неабияку мужність, щоб їх сказати з трибуни з'їзду. Подібне не прозвучало в жодному з виступів делегатів. На наш погляд, виступ Любченка був надто ризикований, на нього могла зважитися непереорічна і мужня особистість.

Висвітлюючи життєвий шлях Панаса Петровича, не можна не показати його чесність, порядність і високу принциповість у трагічні 1936–1937 роки, коли він відважно кинувся захищати друзів, коли їздив, і не один раз, до Сталіна, щоб вирвати з лап катів чесних і порядних людей, приречених Сталіним і його посіпаками на смерть. Тоді П. Любченко, підставляючи власну голову, виявився єдиним з членів Політбюро ЦК КП(б)У, хто намагався якщо не перешкодити, то хоч би загальмувати, стримати масове полювання НКВД за людьми в республіці. І він заслуговує доброї пам'яті. Це був той відчайдушний Панас, який, прирікаючи себе на загибель, кинув виклик Сталіну і всемогутньому НКВС і у справі Хвилі й колишніх боротбистів, не здався катом і до останніх хвилин життя не визнав себе ні ворогом, ні шпигуном, ні зрадником Батьківщини. Це був той Панас, який, навіть захищаючись від жахливих наклепів і звинувачень, знайшов у собі мужність не обмовити нікого із друзів, підлеглих і знайомих. І він має право і повинен залишитися в пам'яті народу.

На наш погляд, біографія П. Любченка достатньо висвітлена в брошурах, журнальних і газетних статтях. Тому ми лише фрагментарно зупинимося на деяких періодах його життя і більше надамо уваги висвітленню його діяльності на посаді голови уряду республіки.

Народився Панас 2 (14) січня 1897 р. в містечку Кагарлик Київської губернії. Зростав у бідній селянській сім'ї. Крім нього, у батьків було чотири дочки: Пелагея, Віра, Олена, Варвара – і син Андрій. Користуючись пільгою, як колишній солдат, учасник боїв на Шипці в російсько-турецькій

---

¹⁾ Комуніст. – 1937. – 8 черв.

війні 1877–1878 років, батько влаштував хлопців учитися на казенний кошт у Київську військово-фельдшерську школу при окружному військовому госпіталі.

У 1912 р. Панас вперше познайомився із забороненою політичною літературою, в наступному році почав відвідувати підпільний гурток, організований есерами, і незабаром його прийняли в їх партію.

Влітку 1914 р., після закінчення школи, Панас одержав рекомендацію для вступу в Петербурзьку воєнно-медичну академію. Проте за зберігання нелегальної літератури і як політично ненадійного його – 17-ти річного юнака направили на Південно-Західний фронт у 33-й Євельський піхотний полк.

Панас, як і його брат Андрій, був обдарованою, сміливою людиною, постійно перебував у окопах, двічі поранений, а після одужання (кульгавість залишилася у нього на все життя), працював фельдшером у Київському окружному госпіталі, вступив на медичний факультет Київського університету, паралельно відвідував лекції на юридичному факультеті (закінчив два курси).

Він з радістю зустрів Лютневу 1917 р. народно-демократичну революцію і з головою поринув у мітингову стихію, здебільшого серед солдатів. У березні його обрали до Ради військових депутатів міста, а згодом – членом Виконавчого комітету Ради робітничих і солдатських депутатів і членом Центральної Ради.

Панас Петрович був активним членом Української партії соціалістів-революціонерів, яка вважалася селянською (її очолював М. Грушевський). Але Любченка – сина селянина, як і багатьох членів цієї партії, не задовольняла її земельна і зовнішня політика (орієнтація на Німеччину). У зв'язку з цим в УПСР стався розкол. 12 лівих членів ЦК: С. Бачинський, В. Блакитний (Еллан), П. Любченко, Г. Михайличенко, М. Полоз, П. Сіверов-Одоевський, О. Шумський та ін. – зажадали відставки уряду В. Винниченка. Майже всі вони, в тому числі і П. Любченко, були заарештовані і засуджені вчорашніми колегами до розстрілу. Лише випадок врятував приречених. Після цього розкол в УПС посилювався, і в травні 1918 р. ліве крило, вийшовши з партії, створило самостійну організацію, яка до серпня 1919 р. мала назву УПСР (комуністів), а потім, об'єднавшись з лівим крилом УСДРП (незалежних), називалася Українською комуністичною партією (боротьбистів). Назву взяли від газети «Боротьба».

Під час окупації України австро-німецькими військами і гетьманщини Любченко брав найактивнішу участь у підпільній роботі, входив до складу військового штабу і ревкому Київської губернії, тісно співробітничав з членом ЦК КП(б)У С. Косіором, головою Всеукраїнського центру воєнно-рево-

люційних комітетів А. Бубновим. Знаючи добре місто і губернію, він виконував відповідальні завдання, готував революційні виступи в селах і виявив себе вмілим організатором. Ради справедливості потрібно зазначити, що, оскільки більшість більшовиків України втекла від німців у Росію, Тарашансько-Звенигородське повстання проти окупантів підняли ліві українські есери (комуністи); керівником і координатором від повстанців був член цієї партії М. Шинкар. Для керівництва повстанськими загонами УПСР (комуністи) створили Головний ревком у складі М. Шинкаря, Г. Михайличенка, В. Блакитного (Еллана), О. Шумського, М. Литвиненка, В. Лашкевича. Організовані ними загони вели боротьбу не лише проти німців, але і Директорії, а потім були передані до Червоної Армії.

Після втечі Директорії з Києва (5 березня 1919 р.) П. Любченка призначили секретарем Київського губвиконкому і членом губревтрибуналу. Але Радянська влада в Україні в 1919 р. трималась недовго; розпочалися наступ з півдня денікінців і з південного-заходу армії УНР. Проти Червоної Армії вибухнули масові селянські повстання, організовані партією незалежних.

ЦК УПСР (комуністів) категорично заборонив членам своєї партії брати будь-яку участь у повстаннях проти Радянської влади. Винятком з цього було велике повстання 8-ї дивізії Червоної Армії, яке підняв офіцер колишньої царської армії отаман М. Григор'єв. Незабаром вся Україна була охоплена селянськими повстаннями. Причина – безглузда земельна і продовольча політика більшовиків, їх прагнення зберегти «єдину і неділиму Росію». Андрій за першою мобілізацією пішов у Червону Армію на фронт, Панас, як і абсолютна більшість УПСР (комуністів), залишився на підпільну роботу. Він організував диверсії проти денікінців на залізницях, вів агітацію серед селян, збирав інформацію для Червоної Армії і т. п. Денікінська розвідка призначила велику грошову винагороду за його голову. Щоб ввести ворога в оману, боротьбисти опублікували в газетах повідомлення про те, що Панас Любченко загинув при переході лінії фронту під Глуховим.

Але, як і в 1918 р., більшовики дуже швидко повтікали в еміграцію в Росію, Л. Троцький змушений був визнати, що не денікінці вигнали більшовиків з України, а українське селянство.

Організовані Головним ревкомом УКП (боротьбистів) партизанські загони повністю зруйнували близький тил денікінської армії (Полтавщина, Київщина), на півдні цю роль виконали махновці. Перебуваючи на Південному фронті, Г. К. Орджонікідже справедливо повідомив Леніну, що український мужик зламав шию Денікіну.

Після вигнання денікінців в Україні утворилося складне політичне становище: більшовики дуже скомпрометували себе в 1919 р. червоним терором, «продрозверсткою», комбідами, земельною і національною політикою. Значна частина селянства і робітників потягнулися до партії боротьбистів, голосували за їх резолюції, відкидаючи більшовицькі (ряд повітів Чернігівської, Подільської, Волинської, Полтавської і особливо Київської губерній і м. Києва). Розпочалася гостра боротьба між боротьбистами і більшовиками за владу. Панас Любченко в цей час виступав за незалежність України зі своєю Українською Червоною Армією та іншими державними атрибутами.

В цих умовах Ленін вдався до обману українського народу, до таємної боротьби проти боротьбистів.

Намагаючись зберегти однопартійну систему влади, диктатуру РКП(б) (фактично свою і його оточення), Ленін 28 грудня 1919 р. звернувся з пропагандистським «Листом до робітників і селян України з приводу перемог над Денікінім», в якому писав: «Боротьбисти відрізняються від більшовиків, між іншим тим, що відстоюють безумовну незалежність України. Більшовики з цього не роблять предмета розходження і роз'єднання, в цьому не вбачають ніякої перешкоди дружній пролетарській роботі. Була б єдність у боротьбі проти ярма капіталу, за диктатуру пролетаріату, а через питання про національні кордони, про федеративний чи інший зв'язок між державами комуністи розходяться не повинні». ²⁾ Прекрасні слова! Ніякого звинувачення у дрібній буржуазності, контрреволюційності та націоналізмі у них немає.

Надавши «індульгенцію» партії боротьбистів і оголосивши її «рідним братом» партії більшовиків, Ленін у таємному «Проекті резолюції Виконкому Комінтерну» про цю партію 6 лютого 1920 р. пише: «Визнати боротьбистів партією, яка порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою поділу військових сил і підтримкою бандитизму, що просто на руку білим і міжнародному імперіалізові. Так само суперечить інтересам пролетаріату їх боротьба проти лозунга тісного і найтіснішого союзу з РСФРР.

Усю політику треба вести систематично й неухильно до ліквідації боротьбистів, що передбачається в недалекому майбутньому. Для цього не пропускати жодної провини боротьбистів без негайного й суворого покарання. Особливо збирати дані про непролетарський характер більшості членів її партії. Момент ліквідації визначити через короткий строк, момент буде встановлений Політбюро і повідомлений Укрревкомові». В кінці руко-

---

²⁾ Ленін В. І. Повне збір. творів. – Т. 40. – С. 42–43.

пису є його вказівка: «Доручити Троїцькому і Чаковському не пізніше ніж завтра відредагувати цю резолюцію і по телеграфу передати шифром її завтра ж в Укрревком». ³⁾

Більшовицьке керівництво України, особливо С. Косіор, А. Бубнов, Х. Раковський, В. Затонський, Я. Яковлев (Епштейн), Р. Фарбман (Рафаїл) та інші розгорнули кампанію наклепів на боротьбистів, потекли брехливі доноси Леніну і в Комінтерн, куди боротьбисти направили ще в 1919 р. декілька документів, щоб їх визнали єдиною представницею сільського і міського пролетаріату України в Комінтерні. Вони не виступали проти диктатури пролетаріату, були за соціалізацію землі, за федеративний зв'язок з Росією та іншими республіками. Це була революційна націонал-комуністична партія, основний опонент КП(б)У – філіалу РКП(б) в Україні, і з якою боротьбисти змагалися за владу, гостро критикував помилки більшовиків.

Намагаючись зберегти диктатуру КП(б)У в Україні і не допустити відхилення України від Росії, Ленін у зауваженнях до резолюції Виконкому Комінтерну в питанні про боротьбистів, яку підготував його голова – Зінов'єв (Радомишльський-Афельбаум Овсей-Гершен Аронович), 22 лютого 1920 р. йде ще далі і робить наголос: «Рішуче наполягаю на тому, щоб боротьбистів обвинувачувати не в націоналізмі, а в контрреволюційності». ⁴⁾ Вказівка Леніна була доведена до відома комісії Виконкому Комінтерну і таємно передана керівництву КП(б)У, яке посилювало нападки на боротьбистів.

Виконком Комінтерну (26 лютого 1920 р.) відмовив боротьбистам у прийнятті їх партії в Комуністичний Інтернаціонал і рекомендував її членам вступити до КП(б)У, тобто орієнтував на розпуск. ⁵⁾ Ліві елементи, в тому числі і П. Любченко, домоглися саморозпуску понад 15-тисячної партії (в КП(б)У було тоді разом з військовими організаціями понад 25 тис. чоловік). Після IV конференції КП(б)У (березень 1920 р.) до її лав було прийнято понад 4 тис. колишніх боротьбистів.

Викликає подив наклепницька заява на IX з'їзді РКП(б) (29 березня – 5 квітня 1920 р.), що боротьбисти готували повстання проти Радянської влади, що ліквідація цієї партії «варта пари добрих битв». Насправді боротьбисти ніколи не готували повстання проти Радянської влади, про це протягом 80-ти років науковці не виявили жодного документа. Проте ленінської оцінки боротьбистів завжди висіли над ними дамоклевим мечем, аж поки більшовики не «вичистили» їх зі своєї партії і не знищили

³⁾ Там же. – С. 118, 365.

⁴⁾ Там же. – С. 154.

⁵⁾ Коммунист. – 1920. – 29 фев.

фізично. Після чистки РКП(б), яку затіяв Ленін у 1921–1922 рр., в КП(б)У залишилося лише 113 боротьбистів.

Та повернемося до П. Любченка. 28 квітня 1920 р. губерньська партконференція КП(б)У обрала його першим секретарем губкому партії. Він віддає всі свої сили мобілізації трудящих на Польський фронт. Головним його гаслом на мітингах серед робітників, червоноармійців і селян були слова: «Перемога або смерть!»

З вересня 1920 р. П. Любченко на мітингу першим записався в Червону Армію і закликав усіх присутніх наслідувати його приклад. Це справило велике враження на чоловіків: писарі не встигали записувати нових добровольців. За цей вчинок П. Любченка викликали до секретаря ЦК КП(б)У, але він, не бажаючи сидіти в теплих кріслах, домігся свого – його направили на Врангелівський фронт заступником начальника політвідділу 2-ї Кінної армії, якою командував легендарний Ф. К. Миронов. П. Любченко весь час був на лінії вогню.

У січні 1921 р. П. Любченка призначили головою Чернігівського губвиконкому. Губернія знаходилась у страшенній розрусі, посівні площі зернових культур у 1921 р. наблизилися до рівня 1916 р. Тут він одружився з Марією Миколаївною Крупеник – революціонеркою, педагогом. Тут же в них народився син Володимир. П. Любченко був прекрасним сім'янином, чуйним товаришем і батьком.

З лютого по жовтень 1922 р. П. Любченко працював заступником голови Донецького губвиконкому, де познайомився з роботою підприємств важкої промисловості. Зважаючи на те, що П. Любченко добре знайомий з селом, Політбюро ЦК КП(б)У призначило його 27 жовтня головою правління сільськогосподарської кооперації України («Сільський господар»)⁶. На кінець 1925 р. «Сільський господар» об'єднував 1385 тис. господарств (28,4%) від загальної кількості. За цими цифрами стояла величезна організаційна робота – серйозна і глибоко продумана П. Любченком і його працівниками програма щодо реалізації розвитку, кредитування й технічного оснащення сільськогосподарської кооперації.

У жовтні 1925 р. П. Любченко був у складі радянської делегації в Парижі на пленумі Центрального міжнародного кооперативного об'єднання. Він виступав на пленумі, брав участь у переговорах з французькими і бельгійськими кооператорами про розширення співробітництва, про створення консорціуму кооперативних банків СРСР і Бельгії та радянсько-бельгійської кооперативної сільськогосподарської виставки.

---

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 145а, спр. 18, арк. 161.

Восени 1925 р. в Україні була закінчена адміністративно-територіальна реформа, замість губерній і повітів створили округи. Найбільшим за територією та населенням виявився Київський округ. Раднарком УСРР рекомендував П. Любченка головою окрвиконкому і Київської міськради. 14 грудня 1925 р. він був обраний на ці посади.⁷⁾

З діяльністю Любченка у Київському окрузі пов'язані швидко піднесення всіх галузей сільського господарства, реконструкція і будівництво підприємств у Києві та інших містах, початок широкого благоустрою Києва, створення містечка на лівому березі Дніпра, побудована кінофабрика (нині кіностудія ім. Довженка), міст через Дніпро, електростанції і новий залізничний вокзал, відкриття Будинку вченого та першого за післявоєнні роки кінотеатру, будівництво учбових корпусів ряду вузів, приведення в порядок вуличної мережі. Він багато зробив для підвищення ролі Києва як великого економічного, наукового й культурного центру. Вже в 1926 р. він домігся переведення з Харкова до Києва центральних управлінь – «Укрспиртотресту» і тресту «Дунсукно», «Укртютюнтресту», ряд підприємств, а також Всеукраїнського товариства торгівлі сільськогосподарськими машинами «Плугатар». В Наркомосі УСРР остаточно розв'язав питання про організацію у Києві в 1926–27 роках української опери й переведення до Києва з Харкова Українського драматичного театру ім. І. Я. Франка, допомагав зміцненню хорової капели «Думка» й кооперативного видавництва «Рух». При ньому були організовані нові газети «Вечірній Київ», «Літературна Україна», журнал «Життя і революція». Цікавився він роботою Всеукраїнської академії наук, у складі якої було 78 різних наукових установ.

Не всім подобалося, особливо старій інтелігенції, – синкам пошів, поміщиків, дворян і т. п., таким як С. Єфремов, які чекали переродження Радянської влади, що син мужика, не маючи закінченої вищої освіти, очолює владу величезного округу й міста. При ньому Київський округ вийшов у число передових округів республіки. Це був період, коли країна розвивалася на основі непу, який за своєю суттю базувався на ринковій економіці, яку регулювала держава, і набирав ознак кооперативного соціалізму. Перебування П. Любченка на посаді голови Київського окрвиконкому й голови міськради було визначною сторінкою в його біографії. Авторитет П. Любченка, як господарника і політика, впевнено зростає.

На X з'їзді КП(б)У (20–29 листопада 1927 р.) П. Любченка обрали до складу ЦК КП(б)У, а на організаційному пленумі – секретарем ЦК КП(б)У, йому доручили ідеологічну роботу і призначили головою Всеукраїнської кооперативної ради. На керівну роботу тоді призначили і ряд інших боротьбистів.

⁷⁾ Вісті. – 1925. – 15 груд.

Г. Гринька – голову Держплану УСРР – призначили заступником голови Держплану СРСР, згодом він займе посаду наркома фінансів СРСР і т. д.

Це був період, коли в Україні ще не закінчилася «культурна дискусія», яку започаткував письменник-комуніст М. Хвильовий. Його підтримав нарком освіти О. Шумський, колега П. Любченка по партії боротьбистів. До Шумського–Хвильового приєднався ряд письменників старої та нової генерації. З легкої руки Сталіна й Кагановича, який був тоді генсеком ЦК КП(б)У, цю дискусію назвали націоналістичним ухилом у комуністичній партії України. В своїй доповіді на X з'їзді КП(б)У, як і інші виступаючі, Панас Петрович критикував «націоналухильників», але його критика була не дошкульною, за що його будуть звинувачувати в 1937 р.

Як кооператор, він багато надавав уваги створенню різних форм сільськогосподарської кооперації, машинно-тракторних, тваринницьких, бурякосіючих товариств. До речі, він був тоді єдиним у керівництві республіки, хто вважав, що в сільськогосподарські кооперативи і навіть колгоспи бажано приймати і заможних селян (куркулів), щоб використати з успіхом для справи їх досвід господарювання. Але ніхто не підтримав ні в Харкові, ні в Москві.

Розгромивши в кінці 1927 р. ліву опозицію, Сталін різко перекидає кермо вліво, розпочав ламати економічний і політичний курс країни, переходить до диктаторських методів керівництва. Саме опозиція першою справедливо вказала на велику небезпеку сталінщини для партії та соціалізму.

У 1928 р., замість Кагановича, обрали генсеком ЦК КП(б)У відомого лівака С. Косіора. Він не любив український народ, особливо інтелігенцію. Йому скрізь ввижалися націоналісти. Розпочалася небачена штурмівщина на новобудовах і в здійсненні примусової колективізації. Сталін ставить завдання будь-якими засобами ліквідувати промислову відсталість країни. Але де взяти кошти? І вирішили, що їх можна витягнути з селянства. Розгорнулося масове розкуркулення заможних селян, пограбування їх майна, депортація мільйонів сільських трударів на Північ і в Сибір. У більшості округах України вибухнули селянські заворушення і повстання, на придушення яких були кинуті війська НКВС і Червоної Армії. Це був початок сталінської війни проти власного народу, в яку він втягнув усю партію, частину робітничого класу і сільського люмпену.

Сталін дає установку – шукати ворогів, ідеологів, організаторів повстань і заворушень селянства. За козла відпущення він оголосив М. Бухаріна, О. Рикова, М. Томського, які виступали проти примусової колективізації, охрестивши їх правими капітулянтами. Легко розправившись з ними, Сталін почав готувати штучний голодомор для селян України, з ме-

тою зробити їх покірними рабами. Безпосередніми виконавцями злочинних директив Сталіна і творцями голодомору в Україні були В. Молотов, Л. Каганович, С. Косіор, В. Чубар, П. Постишев, В. Балицький, всі члени і кандидати в члени Політбюро ЦК КП(б)У, секретарі обкомів партії, уряд республіки, секретарі райкомів партії, голови райвиконкомів і т. п. Всіх, хто намагався довести, що область чи район не можуть виконати план хлібозаготівель, негайно звільняли з роботи або судили. Так було з другим секретарем ЦК КП(б)У (він одночасно виконував обов'язки першого секретаря Харківського обкому партії) О. Я. Тереховим, який поїхав до Сталіна і намагався довести, що республіка і область не мають такої кількості хліба, яку вимагає Москва. Сталін і Каганович грубо висміяли його і звільнили з роботи. Замість нього, Сталін прислав Постишева, а також М. Хатаєвича, Вегера, М. Попова, В. Балицького (останній деякий час з серпня 1931 р. працював у Москві). Були звільнені з роботи або засуджені сотні секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, голів колгоспів, сільрад та інших працівників.

П. Любченко заготовляв хліб у Вінницькій області. Вона і Київська область (уповноважений ЦК КП(б)У В. Затонський) першими виконали план хлібозаготівель. У селян і колгоспах забрали, вимели весь хліб, залишивши людей на голодну смерть.

У розпал голодомору, 25 лютого 1933 р., П. Любченка призначили першим заступником голови уряду України, зберігши за ним посаду секретаря ЦК КП(б)У. Треба зазначити, що В. Чубар більше працював над питаннями промисловості. С. Косіор і П. Постишев – це політичні демагоги, які не знали жодної галузі народного господарства, найвідданіші холоуї Сталіна, котрі лише вишукували в республіці націоналістів, ворогів народу і разом з Балицьким створювали міфічні контрреволюційні організації.

П. Любченко був більш освіченою людиною, краще розумівся, ніж вони, в проблемах України, зокрема в сільському господарстві, мав уже достатній досвід господарської та політичної роботи. У розмові з автором цих рядків комуністи «ленінської гвардії» С. І. Гопнер, Р. Я. Терехов та інші говорили, що Сталін рекомендував призначити П. Любченка першим заступником голови уряду, маючи на увазі готувати його на посаду голови РНК УСРР, і забрати В. Чубаря в Москву заступником голови уряду СРСР. Всю посівну, збиральну і хлібозаготівельну кампанії 1933 р. П. Любченко провів у областях, намагаючись полегшити становище селян, і приїжджав у Харків лише за викликом.

За деякими підрахунками від сталінського голодомору загинуло в Україні від 5 до 6 млн чоловік. «Провину» за голодомор Сталін звалив на

місцеві партійні органи, на націоналістів, куркулів і ворогів народу. Розгорнулося широке поле діяльності для С. Косіора, П. Постишева, В. Балицького, Н. Попова та інших. Вже на початку 1933 р. ГПУ оголосило про викриття великої, широко розгалуженої контрреволюційної націоналістичної та шпигунської Української військової організації («УВО»), яка ставила за мету повалення Радянської влади та встановлення в Україні фашистської диктатури.⁸⁾ До відповідальності було притягнуто близько 150 чоловік. Незабаром були сфабриковані справи про «Польську організацію військову» («ПОВ») та «Блок українських націоналістичних партій (боротьбистів, есерів, есдеків та ін.), які Балицький охрестив «прямою агентурою міжнародної контрреволюції, в першу чергу, німецького і польського фашизму».⁹⁾

Під час слідства деякі заарештовані, не витримуючи катувань, обмовляли себе та інших. Так віце-президент Української сільськогосподарської академії А. І. Сліпанський заявив, що П. Любченко є «організатором, натхненником і політичним керівником боротьбистської контрреволюції і усього контрреволюційного блоку». Викладач П. М. Приступа 17 травня 1933 р. свідчив, що у блок «УВО» входять колишні партії боротьбистів і укапістів через своїх представників: П. П. Любченка, А. А. Хвилю, Полоза, А. Приходька, Г. Гринька, Солодуба, Самборського, Н. Ф. Христового, О. Досвітнього та ін., що П. П. Любченко останні 4–5 років став найпопулярнішим і найавторитетнішим серед українських націоналістів. Обмовили П. П. Любченка також М. Яровий, директор Київського оперного театру Н. Христовий, а з 1935 р. А. Полоцький, Ю. Мазуренко та інші почали говорити, що П. Любченко член і керівник української націоналістичної організації і завербував їх до її складу.¹⁰⁾ Але, мабуть, і у зв'язку з тим, що 28 квітня 1934 р. ЦВК УСРР затвердив П. Любченка головою уряду республіки та обрали його членом Політбюро ЦК КП(б)У, Балицький вирішив обмови П. Любченка покласти на деякий час «під сукно», тобто законсервувати їх.

Незабаром столицю України перевели з Харкова до Києва. Новому голові Раднаркому залишилася важка «спадщина». Від голоду повимирали тисячі хуторів і сіл, наполовину зменшилося поголів'я худоби, поля позаростали бур'янами, люди ще не опам'яталися від страхів голодомору, ходять немов чумні. До того ж у П. Любченка зразу з'явилися недоброзичливці в особі Балицького, Постишева й секретаря ЦК КП(б)У з ідеології М. Попова (меншовика до 1919 р.). Маючи компромат, вони часто-густо

⁸⁾ XII з'їзд КП(б)У. 18–23 січня 1934 р. Стеног. звіт. – С. 119.

⁹⁾ Там же.

¹⁰⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014-ФП, арк. 109–110.

ігнорували і принижували його. Коли кандидатуру П. Любченка на одній з конференцій запропонували до складу президії, Балицький презирливо крикнув у залу: «Так Любченко ж колишній боротьбист». П. Любченко розказав про це Косіору і питав, чому його відкрито компрометують?¹¹⁾ Відповіді не було.

Політичне становище в Україні, як і в цілому СРСР, дуже ускладнилося після вбивства 1 грудня 1934 р. С. Кірова. Вже 18 грудня 1934 р. у пресі було оголошено вирок виїзної військової колегії Верховного суду СРСР, яку очолював В. Ульріх. У списку обвинувачених було 37 осіб, з них 28 засудили до розстрілу. В березні 1935 р. Балицький повідомляє про викриття і ліквідацію контрреволюційної організації українських есерів-боротьбистів. З'явилися нові наклепи на П. Любченка. В 1935–1936 роках в Україні НКВС провело ряд процесів. Серед засуджених були люди, з якими працював і дружив П. Любченко.

Незважаючи на терор і репресії, які набирали широких масштабів, П. Любченко докладає всіх зусиль, щоб вивести сільське господарство України зі страшної розрухи. 20 грудня 1935 р. ЦВК СРСР нагородив орденами Леніна за перевиконання державних планів по сільському господарству Косіора, Любченка, Постишева, секретарів обкомів, голів обкомів та інших керівних працівників республіки (всіх нагороджених орденом Леніна розстріляли в роки терору). Балицькому дуже не сподобалося, що серед орденоносців були й колишні боротьбисти, йому хотілося чим-небудь відзначитися перед Сталіним.

Керуючись ленінськими оцінками партії боротьбистів, Балицький почав готувати другу широкомасштабну боротьбистську справу. Восени 1936 р. НКВС сфабрикувала матеріали на колишнього боротьбиста А. А. Хвилю – начальника Управління мистецтв при Раднаркомі України, звинувативши його в націоналізмі й контрреволюційності. Допитували Хвилю в Москві М. Єжов і Л. Каганович. П. Любченко як голова уряду виявив виключну порядність і сміливість. Він поїхав до Сталіна і заявив йому: «Якщо ви мені вірите, то це неправда». Хвилю відпустили. Це був великий ляпас органам НКВС. П. Любченко знав, що цим не закінчиться.¹²⁾

З цього часу ще більше загострилися взаємини між П. Любченком і Балицьким, який претендував на посаду голови уряду республіки. Балицького підтримували другий секретар ЦК КП(б)У П. Постишев, нарком освіти В. Затонський (до 1912 р. меншовик) і секретар ЦК КП(б)У з ідеології

¹¹⁾ Там же, арк. 125, 138.

¹²⁾ Див. Бачинський П. Честным остался до конца. – Комсомольское знамя. – 1988. – 23 нояб.

М. Попов (до 1919 р. меншовик). Останній сфабрикував «справу» на П. Любченка, поїхав з нею до Сталіна, просив звільнити його з роботи і заарештувати. Їздив з таким же проханням до Сталіна перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор (запеклий лівак, в серпні 1937 р. він поставить це собі в заслугу). Але Сталін не дав тоді згоди на арешт П. Любченка.

Незважаючи на це, Балицький і його співробітники організували ретельне стеження за П. Любченком і посилено збирали «компромат» на нього. Дивом залишений в живих охоронець П. Любченка чекіст з 1923 р. Д. В. Коновалов на допиті в прокуратурі КВВ 6 липня 1956 року писав, що після лютого-березневого пленуму 1937 р. ЦК ВКП(б) здійснювався зовнішній нагляд за П. Любченком і його сім'єю. Зведення зовнішнього нагляду надсилалися в НКВС, який «розробляв» П. Любченка як колишнього боротьбиста. В донесеннях згадувалися всі особи, які відвідували його квартиру й дачу, в тому числі родичі, брат Андрій, сестра дружини Тетяна з чоловіком, А. А. Хвиля та ін.¹³⁾

В обліково-архівному відділі СБУ є справа № 21942 у трьох томах. У ній зібрані оперативні донесення на П. Любченка і його дружину М. Крупеник, витяги з протоколів допиту різних осіб, які ніким не підписані і не завірені. У списку допитаних 25 чоловік. Всі вони потім були розстріляні.¹⁴⁾

Про те, як фабрикувалася справа на колишніх боротьбистів свідчить лист Є. Якіра, написаний 7 червня 1937 р. М. Єжову. Заарештований у справі військової змови, він витримав всі катування і за чотири дні до винесення йому вироку дав об'єктивну картину справ в Україні, сподіваючись, що це зрозуміють Сталін і Єжов і перестануть знищувати керівні кадри республіки. Якір знав, що Балицький готує справу на Хвилю і Любченка. Від Якіра домагалися зізнання, що Балицький – учасник військової змови. Не приховуючи своїх дружніх взаємин з Балицьким, Якір, щоб пояснити становище в Україні, пише: «Я повинен повідомити про специфічний, щоб не сказати свідомо фальсифікаторський підхід до деяких справ з боку Балицького і його людей. Поряд з великою роботою по боротьбі з контрреволюцією, яку провели в Україні, були і такі справи. Я маю на увазі Любченка–Хвилю. Я не берусь говорити з повною певністю про цих людей, хоча думаю, що як люди «другого сорту» вони серйозно зв'язали свою долю з Радянською владою. Але не про це я хотів сказати, це завжди потрібно перевіряти, а про те, що матеріали на них готувалися за таким принципом: мало п'яти останніх зведень і свідчень – пошлемо ще п'ять, а як і їх буде замало – ще додамо. Говорилося це тоді, коли невідомо було, чи будуть і звідки такі зведення. В цьому питанні, як мені завжди уявлялось, вирішальне зна-

¹³⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014-ФП, арк. 15.

¹⁴⁾ Там же, арк. 114.

чення мали відносини в межах республіки і ЦК: як це Любченко вилізе вперед Балицького по становищі як голова Раднаркому України. Я знаю, що в цьому питанні з Балицьким був і Постишев, мало того, виявив велику активність і настирливість. Обидва вони – і Балицький, і Постишев – лаяли мене за підтримку «петлюрівців», хоча я це знав з директиви керівництва партії, переданої мені Косіором».¹⁵⁾ Отже, справа на Любченка, Хвилю та інших колишніх боротьбистів готувалася за вказівкою з Москви заздалегідь.

Маховик репресій в Україні набирав нечуваних обертів. Ще в січні 1937 р. Сталін і Каганович репресували майже весь склад Київського обкому КП(б)У, а Постишева, який за сумісництвом був його першим секретарем, звільнили з роботи і перевели за межі України. 11 травня 1937 р. Балицького перевели на роботу в Далекосхідний край, 7 липня його заарештували у службовому вагоні, у зв'язку з «викриттям» «військової змови». В Україні були заарештовані десятки військових і державно-партійних працівників.

На допитах Балицький свідчив, що в кінці 1935 р. Якір завербував його у воєнно-фашистську змову, а він сам завербував до неї своїх заступників В. П. Іванова, М. С. Бачинського, начальника транспортного відділу НКВС України Я. В. Письменного, начальника УНКВС Харківської області С. С. Мазо, десятки керівних радянсько-партійних працівників.¹⁶⁾ (Розстріляли Балицького 27 листопада 1937 р. в Москві).

17 червня 1937 р. заарештували М. Попова без ордера на арешт і санкції прокурора. Він обмовив понад 20 чоловік, в тому числі Якіра, Вегера, Шелехеса, Балицького, Любченка, Демченка, Хатаєвича та ін., заявивши, що з поляками зв'язані Косіор, Постишев, Любченко.¹⁷⁾ (Судили Попова 20 хвилин 8 лютого 1938 р. і через два дні розстріляли).

Отже, кількість донесень, свідчень і обмов на П. Любченка невпинно зростала. За розробку справи колишніх боротьбистів заповзято вхопився новий нарком внутрішніх справ Ізраїль Мойсейович Леплевський, який мав великий досвід катування білоруського народу.

13 серпня 1937 р. вдруге заарештували Хвилю, а через кілька днів – багато колишніх боротьбистів. Не витримавши багатогодинних жорстоких катувань, ці похилого віку люди почали обмовляти себе. Слідчим потрібний був вождь «організації». Хвиля та деякі інші заявили: їх керівником є Любченко. Сталін викликав Любченка і Косіора на очну ставку із заарештованими. Хвиля так відповів на запитання Сталіна: «Я набрехав на себе і

¹⁵⁾ Див. Бачинський П. Названа праця.

¹⁶⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014-ФП, арк. 9.

¹⁷⁾ Там же, арк. 57.

на Любченка».¹⁸⁾ На очній ставці П. Любченко рішуче виступив на захист Хвилі та інших, заявивши, що вони чесні люди і що ніякої контрреволюційної організації не існує. Допитував заарештованих і Косіор. Наприклад, колишнього секретаря ВУЦВК Ю. Войцехівського Косіор допитував двічі – перший раз з Леплевським у Києві, другий раз з Єжовим у Москві. Ось що говорив про це Косіор: «Це – вовк. Справжній сирій вовк».

23 серпня 1937 р. Політбюро ЦК ВКП(б), розглянувши питання «Про буржуазно-націоналістичну організацію з колишніх боротьбистів і про причетність до неї Любченка П. П.», прийняло рішення передати справу на розгляд Пленуму ЦК КП(б)У. НКВС України зразу ж змінив всю охорону на квартирі і дачі Любченка, а також його охоронця Д. В. Коновалова. Є підстави вважати, що Сталін дав вказівки Косіору, як розправитися з П. Любченком.

Пленум ЦК КП(б)У розпочали у неділю 29 серпня, і проходив він у надзвичайно нервові дні. Це був період, коли Сталін, Молотов, Каганович, Ворошилов, Жданов, Косіор, Єжов та інші жорстоко знищували колишніх опозиціонерів, вихідців з інших партій, керівні партійні, державні, господарські, військові та інші кадри всіх рангів і сотні тисяч комуністів істинно більшовицького походження. В історії Компартії України це був, мабуть, найтрагічніший пленум. За місяць до цього Леплевського нагородили орденом Леніна за організацію масових розправ над «ворогами». Відбулися зміни і в ЦК КП(б)У. Були заарештовані десятки його членів, 7 членів Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У. Серед них два секретарі ЦК – М. Хатаєвич і М. Попов. За їх виключення зі складу ЦК проголосували одногласно.¹⁹⁾ Отже, «за» голосував і П. Любченко.

Потім секретар Київського обкому партії С. Кудрявцев надав слово Косіору, який оголосив: «Товариші, я повинен доповісти вам про викриття органами НКВС Українську націоналістичну організацію, керівництво якої складалося головним чином із колишніх боротьбистів, а також про зв'язки з цією організацією члена Політбюро ЦК КП(б)У і голови Раднаркомів України тов. Любченка, у всякому випадку за тими матеріалами, котрі у зв'язку з цим є у нас.

Товариші, коли були викриті контрреволюційні організації правих та троцькістів у Москві, ціла низка інших організацій, в тому числі у нас в Україні, коли була викрита організація Якіра, котру очолювали Якір, Попов, Шелехес та інші, тоді для нас було цілком ясно із цілого ряду свідчень, що усі ці контрреволюційні організації діяли у блоці, єдиним

¹⁸⁾ Там же, оп. 1, спр. 536, арк. 43.

¹⁹⁾ Там же, арк. 1–2.

фронтом і працювали на одного хазяїна, на германський, німецький фашизм, на японців і т. д. Одним словом, всі вони працювали на фашистські держави і готували поразку нашої країни у війні. І ось тоді нам усім здавалося дивним, що в цьому ланцюзі контрреволюційних організацій не видно однієї вельми суттєвої організації, однієї вельми суттєвої ланки – української націоналістичної ланки... Вона повинна бути. І лише тепер працюю органів НКВС під керівництвом тов. Леплевського у нас на Україні ми цю ланку викрили, витягли».²⁰⁾

Характеризуючи П. Любченка, Косіор говорив: «Перший аргумент, що тов. Любченко працював чесно. Я не можу нічого сказати такого, що ганьбило б його роботу. Швидше, навпаки. Кажучи по совісті, повинен сказати, що моє найглибше переконання було, що він чесно працював і лінію вів більшовицьку»... Любченко кинув репліку: «Чесним залишився до кінця!»²¹⁾ Заперчуючи собі, Косіор заявив про те, що Любченко слабо вів боротьбу з націонал-ухильниками, Хвильовим і Скрипником, звинуватив його в дружбі з Якіром, намагався довести, що «підпільна організація» колишніх боротьбистів діяла єдиним фронтом з «організацією Якіра».

Багато наговорив дурниць Косіор і на адресу Хатаєвича, який нібито очолював «керівництво» і троцькістами, і правими. Детально зупинився Косіор на ролі Балицького, який хотів «бути головою Раднаркому після «контрреволюційного перевороту» і лише пил пускав у очі, що «веде боротьбу з контрреволюцією, а насправді прикривав її, мало розстрілював, не видавав ні троцькістів, ні правих, ні націоналістів». Свій виступ Косіор закінчив словами: «Все це разом примушує поставити тут питання – чи може Любченко залишатися в складі ЦК і на тому посту, який він займає, це меншою мірою?»

Після цього була оголошена перерва до 30 серпня. Учасників пленуму розділили на групи для ознайомлення з матеріалами очних ставок у Сталіна. Першим після перерви виступив Любченко. Він аргументовано відхилив усі звинувачення, які йому пред'являли, хоча йому буквально не давали говорити, особливо Леплевський, Кудрявцев, Ю. Щаденко. Закінчив свій виступ Любченко такими словами: «Робота моя проходила на ваших очах, ви її бачили, ви ж її кожний день спостерігали, у всякому випадку тов. Косіор її бачив... Я одного прошу у товаришів членів ЦК – судіть мене не лише по свідченнях мерзотників, що забрехалися, судіть мене і по моїй багаторічній роботі... Я вас запевняю, товариші, що я ніколи не відступав і, що б партія не вирішувала, ніколи не відступаю, ніколи не продам і не

²⁰⁾ Там же, арк. 3, 5.

²¹⁾ Там же, арк. 62.

зраджу ні партії, ні Сталіну, ні нашому великому соціалістичному будівництву». ²²⁾

Першим після Любченка виступив В. Затонський, який на XVII з'їзді ВКП(б) (1934 р.), будучи головою лічильної комісії, приховав від партії і народу справжні наслідки голосування при виборах ЦК ВКП(б). Тоді проти Сталіна голосувало понад 220 делегатів. Затонський, знаючи, що нарком радгоспів УРСР Межуєв дав свідчення, нібито націоналістичну організацію очолювали Любченко і Затонський, почав вигороджувати себе і зводити наклепи не лише на Любченка, а й на його дружину М. Крупеник, звинувачуючи їх у належності до цієї організації. Любченко легко спростував наклепи Затонського і висміяв його, як останнього брехуна.

Після цього виступили М. Гікало, П. Геращенко, М. Бондаренко. Гікало, наприклад, вніс пропозицію: «Вивести зі всіх органів Любченка, виключити його з партії і передати справу органам НКВС». Цю пропозицію підтримав, зокрема, обраний за декілька днів до цього першим секретарем Вінницького обкому КП(б)У М. Бондаренко. Була знову оголошена перерва на чотири години.

Першим виступив після перерви Косіор. «Я думаю, – заявив він, – що роботу пленуму доведеться міняти, тому що, мабуть, Любченко не бажає відповідати, минуло уже півгодини, а він не з'являється. Дозвольте мені оголосити деякі документи. Я думаю, що ми повинні будемо прийняти відповідні рішення. Спочатку я оголошу документ, який я одержав: «Народному комісару внутрішніх справ СРСР Миколі Івановичу Єжову від ув'язненого Хвилі». Ось, товариші, заява Хвилі, яку він написав. Зараз він дає розгорнуті і детальні свідчення.

Потрібно сказати, що якщо Хвиля коли-небудь говорив правду, то в цій заяві, в стенограмі пленуму цього документа немає. Проте зараз уже відомо, що, не витримавши катувань, Хвиля підтвердив свої попередні свідчення, а в судовому засіданні знову категорично відмовився від них. Після оголошення заяви Хвилі Косіор дав таку характеристику Любченкові: «Тут правильно говорили товариші, що він був заступником, їх батьком рідним, цих колишніх боротьбистів. Чуть кого покривдять, зразу ж безнастанний дзвін, і не лише люди, а й в Москву, до товариша Сталіна поїде скаржитися на всякого роду несправедливості. Я не хочу заперечувати, що дуже багато крайностей було у того ж самого Постишева. Дуже багато крайностей». ²³⁾

Пленум прийняв рішення, в якому, зокрема, зазначалось: «На підставі матеріалів слідства та очних ставок Любченка з заарештованими учасника-

²²⁾ Там же, арк. 143.

²³⁾ Там же, арк. 189–190.

ми контрреволюційної націоналістичної організації Триліським, Тараном, Войцехівським, Хвилею, Межуєвим, а також на підставі заяви Хвилі на ім'я т. Єжова, Пленум ЦК КП(б)У вважає встановленим, що Любченко П. П. не тільки був особисто тісно зв'язаний з керівною групою націоналістичної української контрреволюційної організації, а й входив до складу керівництва цієї антирадянської організації...

Виходячи з цього, Пленум ЦК КП(б)У постановляє: 1) Виключити Любченка П. П. з поста голови Раднаркому УРСР. 2) Виключити Любченка П. П. з Політбюро та зі складу членів ЦК КП(б)У. 3) Поставити перед ЦК ВКП(б) питання про виведення Любченка П. П. зі складу кандидатів у члени ЦК ВКП(б), та про виключення його з рядів партії. 4) Передати справу Любченка П. П. до НКВС». ²⁴⁾

Після прийняття резолюції була оголошена перерва на 15 хвилин. Вийшовши на кафедру, Косіор заявив: «Я, товариші, повинен спочатку повідомити, що поки ми з вами приймали рішення, Любченко застрелився, підтвердивши тим самим, що ми правильно цю справу розібрали. ²⁵⁾ На посаду голови Раднаркому він рекомендував Бондаренка М. І. і членом Політбюро ЦК КП(б)У теж. Оскільки у свідченнях заарештованих згадувалося прізвище Затонського, було доручено Політбюро в'яснити цю справу. ²⁶⁾ 30 серпня 1937 р. ЦВК УРСР затвердив головою уряду України Бондаренка М. І.

1 вересня 1937 р. у республіканських газетах «Вісті» й «Комуніст» з'явилися повідомлення: «Заплутавшись у своїх антирадянських зв'язках з іноземними агентами і, очевидно, боячись відповідальності перед українським народом за зрадництво інтересів України – 30 серпня в день обговорення пленумом Центрального Комітету Компартії України питання про його поведінку, колишній голова Раднаркому України Любченко покінчив життя самогубством». Наступного дня подібне повідомлення було опубліковано в «Правді». 5 вересня 1937 р. трибунал КОВО направив у Військову колегію Верховного суду СРСР донесення про те, що П. Любченко застрелив свою дружину і потім покінчив з собою.

30 серпня 1937 р. працівники НКВС зробили обшук на дачі П. Любченка в Святошино. Було виявлено револьвер «Браунінг», мисливську і дрібнокаліберну рушницю, патрони і дріб до них, різну літературу, посвідчення, гроші – 290 карб. 23 коп., портрет Сталіна, подарований і підписаний «батьком народів». У квартирі по вулиці Леніна, 60 (нині Богдана Хмельницького) того ж дня під час обшуку, який робили співробітники держбезпеки

---

²⁴⁾ Там же, спр. 534, арк. 3.

²⁵⁾ Там же, спр. 535, арк. 193.

²⁶⁾ Там же, спр. 536, арк. 202.

(цивільних нікого не допускали), було знайдено: партквиток Любченка № 000009, орден Леніна № 1337, орденська книжка, посвідчення члена ЦВК СРСР, ВУЦВК, паспорт, партквиток Крупеник М. М. № 1654881, її паспорт, револьвери «Браунінг», «Маузер», «Кольт», гвинтівка «Берданка», патрони до «Браунінга» № 1, 18 штук, патронних гільз 5, посвідчення члена ВУЦВК і РНК УСРР на ім'я Ю. Коцюбинського, гроші 146 карб. 70 коп. У протоколі обшуку не вказано, які гільзи: револьверні, якої системи, чи гвинтівочні?²⁷⁾

Характерно, що ці протоколи обшуку підшиті до справи Андрія Любченка, директора Київського зооветеринарного інституту, якого заарештував оперуповноважений IV відділу УДБ НКВС УРСР Гольдман 31 серпня 1937 р. Під час обшуку квартири Андрія Любченка в присутності цивільних понятих було вилучено: револьвер «Браунінг», мисливські рушниці, патрони до них, 2 срібних портсигари, 4 обручки, 3 персні з каменями, 3 золотих годинники, 1 царську золоту монету в 15 крб., одну – 10 карб., 3 – по 5 карб., 3000 карб., радянськими знаками, різну одягу і матеріалів до неї. Утримували Андрія в спецкорпусі Київської тюрми.

У справі Андрія немає жодного протоколу допиту, він не давав ніяких свідчень. Записи про його смерть суперечливі. В рапорті на ім'я Леплевського заст. коменданта НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Нагорний писав: «Доношу, що 17 вересня цього року, знаходячись на допиті, заарештований Любченко Андрій Петрович, під час відсутності слідчого накинувся на курсанта школи УДБ, що охороняв його, з метою відібрати зброю, під час боротьби, був курсантом убитий».²⁸⁾ У постанові ж начальника 3 відділення IV відділу УДБ НКВС УРСР Лихваря сказано, що, «перебуваючи на допиті 17 вересня, Любченко Андрій помер, а тому постановив: справу відносно Любченка Андрія Петровича припинити і здати в архів 8 відділу УДБ НКВС УРСР».²⁹⁾

За іншою версією, під час реабілітації П. Любченка колишній його охоронець Д. В. Коновалов, 6 липня 1956 р. допитуваний як свідок у прокуратурі КОВО, писав, що, не витримавши знущань, Андрій вхопив стілець, убив слідчого, а потім викинувся у вікно і загинув. Труп Андрія разом з іншими прибрав з подвір'я Євенко Михайло Олександрович, який жив у 1956 р. у Києві і працював допоміжним робітником в ательє мод 1-го розряду Воєнторгу. Але його, на жаль, ніхто тоді не допитував. 29 грудня 1956 р. справа Андрія Любченка припинена у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину. 16.06.1989 р. його реабілітували посмертно в партійному відношенні і підтверджено членство А. П. Любченка в партії з 1919 р.

²⁷⁾ Архів СБУ, спр. 37381-ФП, арк. 22–24 зв.

²⁸⁾ Там же, арк. 31.

²⁹⁾ Там же, арк. 32.

Панаса Петровича Любченка реабілітували в партійному відношенні 9.02.1965 р. і підтверджене його членство в партії з 1918 р. Реабілітована і його дружина М. М. Крупеник. Але справжніх причин їх смерті ніхто не досліджував, хоча вони суперечливі.

Протоколу огляду трупів немає, а такий повинен бути, така вимога тогочасної і сучасної юриспруденції. В протоколі мають бути відображені положення трупів, вхід і вихід кулі, з якого виду зброї (її номер) зроблені постріли, де знаходилась зброя.

Сестра Панаса Варвара Петрівна, з якою не раз зустрічався автор цих рядків, розповідала йому і Партійній комісії ЦК КП України, що її, заарештовану в першу дні вересня 1937 р., кинули в камеру, в якій була теща Панаса Параска Крупеник. Вона їй розказувала, що трапилося 30 серпня: Панас Петрович приїхав на обід, зайшов у вітальню на першому поверсі, попросив тещу приготувати їжу і пішов на другий поверх до дружини. Приготувавши обід (тещі було років 60, сильна і не глуха жінка), вона пішла кликати зятя і дочку до столу, але охорона її на другий поверх не пустила, заявивши, що туди не можна: «Вони пострілялись». Мати почала кричати, що пострілів вона не чула, що цього не може бути, але їй закрили рот, заарештували і відправили в тюрму. Трупів вона не бачила. Перебуваючи в ув'язненні, Варвара Петрівна зустріла в одній з сибірських тюрем лікаря Київського медінституту, який «обслуговував» НКВС. Він розказував їй, що бачив на трупі Панаса два вхідні отвори кулі.

У вересні 1937 р. в Києві, всупереч повідомленням газет, ходили чутки про те, що Любченка і його дружину вбили депеушники на квартирі. Є також документ, що побічно підтверджує цю версію. Німецьке гестапо вело картотеку на керівних радянських працівників. У карточці на Любченка є перший запис з посиланням на пресу, що він покінчив життя самогубством. Але після того, як гестапо доручило своїй агентурі перевірити факт – 11 жовтня 1937 р. в карточці з'явився другий запис: «Згідно повідомлення Міністерства іноземних справ (політичний відділ У/5713 від 4 жовтня 1937 р.) Любченко з своєю дружиною 30 серпня 1937 р. розстріляний ДПУ на своїй квартирі».³⁰⁾ Доповненням до цієї версії може бути й такий факт: в квартирі П. Любченка при обшуку знайдено 5 гільз (револьверні, чи гвинтівочні, і де вони лежали не сказано). Виникає запитання: невже Панасу, щоб убити дружину, потрібно було випустити в неї чотири кулі, а п'яту в себе (до речі, двічі не стріляються)? Це щось мало ймовірно.

На наш погляд, трагедія могла розгорнутися таким чином: П. Любченко не визнав своєї вини і відкинув всі звинувачення. Косіору необхідно було

³⁰⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 85, спр. 5014-ФП, арк. 39.

терміново зв'язатися зі Сталіним і Єжовим, порадитись, що робити далі й кого рекомендувати на посаду, яка звільняється (без Сталіна такі питання не вирішували). Тому Косіор зробив перерву на 4 години. П. Любченко поїхав на обід, не знаючи, що Хвиля в листі Єжову підтвердив свої «попередні зізнання», і підстав для вбивства дружини і самогубства у П. Любченка ще не було. В перерву Косіор одержав повідомлення з Москви про «зізнання Хвилі» і, мабуть, вказівку заарештувати П. Любченка. Панас був людиною рішучою, сміливою, фізично сильною і, маючи зброю, міг вчинити опір. Саме тоді охорона в боротьбі могла застрелити його і, щоб не залишалось свідків, його дружину. Мати, яка була на першому поверсі, могла не чути пострілів. Тоді, мабуть, і з'явилося п'ять гільз, але хто з них випустив кулі і коли? Прояснення могла б дати ексгумація трупів, але місце поховання не відоме.

Луна пострілів в будинку Любченка важко відізначалася на долі рідних, родичів, близьких і знайомих Любченків. Зразу ж були репресовані три сестри, мати і 16-річний син Панаса, три сестри М. Крупеник. Тетяна Крупеник повісилася, Ганну Крупеник розстріляли. Батька і матір М. Крупеник вислали у Кіровську область, там вони і померли. Заслали дружину і сина Андрія. Дружина загинула в ув'язненні.

Сестру Панаса Варвару Петрівну 1901 р. народження звинуватили в тому, що вона знала про контрреволюційну діяльність брата і чоловіка (Панченка, зав. кафедрою медінституту) і не доповіла органам влади. 4 листопада 1937 р. особлива нарада при НКВС СРСР засудила її на 8 років позбавлення волі. Чоловік її помер у тюрмі в 1942 р.

В пересильній тюрмі у Сибіру Варвара зустріла серед етапних сина Панаса і попросила київських знайомих, які йшли поряд, щоб вони допомогли юнакові вижити. І він дожив до реабілітації своїх батьків.

Відбувши покарання, Варвара повернулася до Києва після Великої Вітчизняної війни, працювала в Медичному інституті асистентом. Але органи МДБ сфабрикували на неї другу справу і заарештували її в 1949 р. 14 жовтня 1950 р. особлива нарада при МДБ СРСР засудила її на постійне поселення в Карагандинську область Казахстану, звинувативши в тому, що вона, по-перше, за грошовий хабар отримала прописку і почала відновлювати зв'язки з колишніми учасниками антирадянської націоналістичної організації; по-друге, що не доповіла про діяльність керівника націоналістичної організації. Реабілітована Військовим трибуналом КВВ 7 вересня 1956 р.

Після смерті П. П. Любченка були репресовані десятки працівників Раднаркому, наркоматів та інших установ – колишніх боротьбистів і тих, що ніколи не були зв'язані з боротьбизмом. 30 серпня 1937 р. в Москві заарештували наркома фінансів СРСР колишнього боротьбиста Г. Ф. Гринька. Не вит-

римавши катувань, він на допиті 3 вересня обмовив себе, а також Любченка, Попова, Дубового, Катаєва, Саркісова, Порайка, Хвилю, Триліського, Балицького, Гамарника, Якіра та інших, заявивши, що П. Любченко готував убивство Косіора, Постишева, Ворошилова. Справу Гринька приєднали до так званого право-троцькістського блоку і 2–3 березня 1938 р. його засудили до розстрілу. Репресували також всю охорону П. Любченка, більшість її розстріляли.

Треба зазначити, що всі, крім Ю. Щаденка, хто виступав на серпневому пленумі ЦК КП(б)У проти П. Любченка, теж зазнали репресій. Першого секретаря Київського обкому партії С. Кудрявцева репресували в листопаді 1937 р., як ворога народу, М. Бондаренка розстріляли 19 лютого 1938 р., першого секретаря Харківського обкому партії М. Гікала засудили 28 квітня 1938 р., загинув він 15 грудня 1939 р., І. Леплевського розстріляли 28 липня 1938 р. Заарештований нарком освіти України В. Затонський не витримав катувань слідчих і на допитах 19–20 листопада 1937 р. наговорив купу неблиць на себе, покійних П. Любченка, М. Скрипника та заявив, що перший завербував його в підпільну контрреволюційну організацію ще в 1931 р. у себе в кабінеті в ЦК КП(б)У. «Ми боялися, – говорив Затонський, що при державному перевороті, який готували, Скрипник безумовно міг би зайняти головне становище, а нам були б відведені другорядні ролі. Виходячи з цього, ми розгорнули зовнішню боротьбу проти Скрипника. Нам було зрозуміло, що він не перенеє організованого цькування. Ми добилися свого.* На «боротьбі» з Скрипником ми придбали навіть авторитет в партійних колах і ще більше замаскували себе.»³¹⁾ Затонського розстріляли 29 липня 1938 р., С. Косіора – 26 лютого 1939 р. і т. д. Такою була практика роботи «рідного батька Сталіна». Проти нього і ДПУ не могли вистояти комуністи навіть найвищих рангів, він їх нещадно знищував тисячами за допомогою вихованих ним холуїв, підлабузників і кар'єристів.

Життя Панаса Петровича Любченка обірвалося, коли йому було 40 років. Мабуть, лише люди, які особисто знали і відчували, що таке 1937 рік, можуть повною мірою оцінити той факт, що навіть в екстремальних умовах того часу нікого не обмовив, не писав доносів і не їздив до Сталіна з проханням, щоб кого-небудь заарештувати. Навпаки, ризикуючи головою, він не раз відправлявся до Москви, стійко і переконливо захищав товаришів по роботі, навіть у випадках, коли вони, не витримавши катувань, обмовляли і себе, і його. Автор цих рядків їздив на батьківщину П. Любченка, розшукав старожилів, які знали його особисто. Всі дуже тепло говорили про нього і вважали, що він заслуговує на повагу народу.

---

* М. О. Скрипник покінчив життя самогубством 7 липня 1933 р.

³¹⁾ Там же, ф. 39, оп. 4, спр. 72, арк. 50–51.

ТОТАЛІТАРНЕ ТАВРО НА РОДИНІ ЛЮБЧЕНКІВ

ЛЮБЧЕНКО МИКОЛА ПЕТРОВИЧ. Народився 24 грудня 1904 року у м. Кагарлик в заможній селянській родині. Освіта вища. Головний лікар лікарні Київського обкому Червоного Хреста. 13 листопада 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 2 грудня 1937 року. Реабілітований 21 травня 1958 р.

Рід Любченків викорчувували з корінням, репресували не лише рідних, але й двоюрідних братів, сестер, племінників П. Любченка і його дружини, розстрілювали чи відправляли до концтаборів.

10.09.1937 р. працівник IV відділу УДБ КОУ НКВС Бабич заарештував головного лікаря, хірурга лікарні Київського обкому Червоного Хреста Любченка Миколу Петровича. Його звинувачували в тому, що брав участь у контрреволюційному підпіллі, тобто по ст. ст. 54-10, 54-11 КК УРСР.

Микола пішов по шляху дядьків Панаса Петровича і Андрія Петровича Любченків. У 1921 р. вступив у Київську фельдшерську школу, закінчив її в 1924 р. і працював у поліклініці Червоного Хреста по вул. Короленка, 47, одночасно навчався у Київському медінституті з 1927 по 1935 рік. З 1930 р. працював директором поліклініки у лікарні Червоного Хреста, а з 1935 року – головним лікарем лікарні.

В 1930 р. батька розкуркулили і вислали у Вологодську область, а Миколу примусили офіційно відмовитися від батька.

На допиті 28.09.1937 р. начальник райвідділу НКВС молодший лейтенант держбезпеки Медник заявив М. П. Любченкові: «Ви заарештовані і звинувачуетесь в належності до української контрреволюційної націоналістичної організації». Микола Петрович рішуче йому відповів: «В пред'явленому мені звинуваченні винним себе не визнаю. До складу контрреволюційної організації я ніколи не входив... Про існування її нічого не знаю. Визнати себе винним в належності до контрреволюційної організації я не можу».¹⁾

На запитання Медника: «Яким родичем Вам був колишній голова Раднаркому України нині викритий як ворог народу Любченко Панас Петрович?»

Відповідь: «Мій батько і Любченко Панас Петрович двоюрідні брати.» Запитання «Чи бували ви у Любченка П. П., як родич?» Відповідь: «Ніколи у нього не був і навіть не був знайомий з ним». Запитання: «В яких ви взаємовідносинах з Панченком Олександром Даниловичем і його дружиною

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 46953-ФП, арк. 17–17 зв.

Барварою Петрівною?» Відповідь: «У них був на квартирі два рази в службових справах. Зв'язків у мене з ними ніяких не було. Останнім часом працював у професора Панченка, тобто в його клініці, яка входить до складу медінституту з 1937 р.»²⁾

На допиті 3.10.1937 р. він також заявив: «Я винним себе не визнаю. Над комуністами-хворими не знущався. Категорично заперечую пред'явлене звинувачення».³⁾ Як не мордували його слідчі на допитах, він не відступив від своїх свідчень. Певну купу бруду вилили на нього столяр, член ВКП(б) з 1925 р. Буров А. С., який працював виконуючим обов'язки голови Обкому Червоного Хреста, назвавши Миколу Петровича ворогом-націоналістом, шкідником, і Білокрицька Г. З., Кесельман Й. Я., Прицкер Г. С., заявивши, що, працюючи головним лікарем лікарні Червоного Хреста, М. П. Любченко «залякував співробітників лікарні, хвастаючись своїм родичем, колишнім головою Раднаркому УРСР Любченком П. П. В роботі виявляв себе як ворог-націоналіст, систематично знущався над комуністами, які перебували на лікуванні у лікарні, не допускав до них рідних».⁴⁾

Недоліки в діяльності М. П. Любченка, можливо, й були. Але, як свідчить копія протоколу спільних закритих партійних зборів партійної групи 1-ої лікарні Червоного Хреста і парторганізації Обкому Червоного Хреста і комісії Центрального комітету Червоного Хреста від 5.03.1937 р., на яких були присутні 16 чоловік, на зборах обговорювалося питання про колишнього головного лікаря лікарні Червоного Хреста М. П. Любченка. На зборах він не був, бо тоді уже працював у професора Панченка О. Д. лікарем-ординатором. В інформації Кесельмана і виступах (Прицкер, Смирнова, Фурмана, Бурова, Білоурицької та ін. (всього виступили 11 чоловік) говорилось про ненормальності, які були в лікарні Червоного Хреста під час роботи Любченка М. П., зокрема, про його грубе і нетактовне поводження з медичним персоналом, нечуйне ставлення до хворих в лікарні.⁵⁾

Потрібно зазначити, що ці недоліки не можна кваліфікувати, як контрреволюційні, націоналістичні. Зрозуміла річ, що Миколу Петровича заарештували і судили за те, що він був племінником Панаса Петровича.

У звинувальному висновку написано, що Любченко М. П. систематично: «а) Проводив знущальну шкідницьку лінію по відношенню до хворих, особливо до комуністів, а також до відвідувачів; б) Затискував персонал лікарні, щоб він не повідомляв про його шкідницькі садистські дії в лікарні; в) Сіяв

---

²⁾ Там же, арк. 21–22.

³⁾ Там же, арк. 23.

⁴⁾ Там же, арк. 14.

⁵⁾ Там же, арк. 7–14.

поразницькі настрої, був зв'язаний з ворогом народу Любченком П. П., тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 УК УРСР». ⁶⁾

13.11.1937 р. трійка при Київському облуправлінні НКВС засудила Миколу Петровича Любченка до розстрілу. Вирок виконали 2 грудня 1937 р. о 24 годині, про що складено акт за підписом коменданта НКВС УРСР капітана держбезпеки Шашкова. ⁷⁾

При перегляді справи М. П. Любченка на предмет реабілітації в лютому 1958 р. той же Кесельман Й. Я., який оббрехав Миколу Петровича в 1937 р., свідчив, що Любченко, працюючи головним лікарем лікарні, зарекомендував себе з позитивного боку і антирадянських висловлювань з його боку він не чув. Своє свідчення 1937 р. Кесельман назвав записами в перебільшеній формі. ⁸⁾

Член КПРС з 1919 р. Токар Х. К., допитаний у 1958 р., свідчив, що коли він лікувався в цій лікарні, до нього ставилися добре, на харчування і догляд за хворими скарг не було. В лікарні був добрий порядок і, дякуючи уважному ставленню лікарів, йому, важко хворому, врятували життя. ⁹⁾

Допитані в 1958 р. свідки Думбадзе Д. М., Кобзар П. І., Григор'єва О. І., Безхмельницька П. Б., Терещенко Г. І., Цехановський Б. А. та ін. заявили, що М. П. Любченко був, як головний лікар, енергійним, активним, вимогливим адміністратором, брав активну участь в політичному і громадському житті колективу, що він не лише не допускав шкідницьких дій або інших будь-яких антирадянських проявів, а навпаки, як адміністратор, зробив зразковою лікарню, всіляко сприяв її успішній діяльності, неодноразово одержував подяки від Міського комітету Червоного Хреста і був нагороджений нагрудним знаком. ¹⁰⁾

Президія Київського обласного суду 21.05.1958 р. відмінила постанову трійки при Київському обласному управлінні НКВС від 13.11.1937 р. відносно Любченка Миколи Петровича, справу про нього припинила за необґрунтованістю засудження і реабілітувала його посмертно. ¹¹⁾

---

⁶⁾ Там же, арк. 60.

⁷⁾ Там же, арк. 63.

⁸⁾ Там же, арк. 114–118.

⁹⁾ Там же, арк. 138.

¹⁰⁾ Там же, арк. 104–108, 120, 123, 126, 129, 132, 142.

¹¹⁾ Там же, арк. 154–155.

РЕПРЕСОВАНІ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

БРЕЗИЦЬКИЙ ПИЛИП ІВАНОВИЧ. Народився 22 лютого 1894 року в селі Щербакі Білоцерківського району в сім'ї робітника цукроварні. Виконував обов'язки директора цукрозаводу. 25 вересня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 2 жовтня 1938 року. Реабілітований 28 січня 1959 року.

РОШКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ІЛАРІОНОВИЧ. Народився 1893 року в селі Кашперівка Тетіївського району Київської області. Освіта середня. Викладач тактики військової школи пілотів, полковник. 20 жовтня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано того ж дня. Реабілітований 9 грудня 1957 року.

7 червня 1938 р. начальник Володарського райвідділу НКВС Київської області Донщик заарештував виконуючого обов'язки директора Городище-Пустоварівського цукрозаводу Брезицького Пилипа Івановича, члена ВКП(б) з 1925 р., поляка за національністю. До революції і після неї Пилип Брезицький працював котельником, а згодом механіком цукрозаводу. Його дружина Софія Йосипівна працювала на різних роботах на заводі. В їх сім'ї було четверо дітей: син Генріх – 14 років (він загине смертю хоробрих 14 жовтня 1943 р. на фронті), дочка Галина – 12 років, син Антон – 10 років і дочка Олена – 3 роки.

Брезицького П. І. звинувачували в тому, що він є учасником контрреволюційної польської націоналістичної організації та проводить контрреволюційну роботу, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР. Утримували його в Білоцерківській тюрмі. Становище Брезицького ускладнювалося тим, що його двоюрідний брат емігрував у 1920 р. в Польщу, коли польські війська відступали з Київщини. Брезицький підтримував з ним значний час листування, що в 30-х роках було небезпечно. Його рідний брат Іван Іванович, також член ВКП(б) – директор Шамраївського цукрозаводу Сквирського району, засуджений восени 1937 р. на 5 років позбавлення волі за «шкідництво» на заводі. Другий рідний брат, Казимир Іванович, заарештований органами НКВС у лютому 1938 р. за участь у контрреволюційній польській націоналістичній організації.

Допитував Брезицького П. І. у Білоцерківській тюрмі Донщик. Після відповідної фізичної та психологічної «обробки» Брезицький наговорив

19 червня 1938 р. на себе, своїх працівників і знайомих купу небилиць. Він показав, що завербував його в цю організацію в 1932 р. колишній головний інженер Городище-Пустоварівського цукрозаводу Цендеровський Владислав Зіновійович, поляк за національністю, й поставив перед ним завдання: здійснювати шкідництво на заводі, проводити націоналістичну пропаганду серед польського населення, вербувати антирадянських поляків у організацію, розпускати чутки про наближення війни Польщі проти СРСР і т. д.

На запитання Донщика, які завдання ставила організація, він відповів: «1) В мирний час проведення націоналістичної контрреволюційної роботи серед польського населення, пропаганда ідеї польського фашизму, створення «Великої Польщі» за рахунок захоплення Радянської України в старих кордонах; 2) Проведення агітації, що СРСР потерпить поразку у війні з Польщею, яка неминуче скоро розпочнеться; 3) Проведення шкідницької роботи на цукрозаводах та в інших господарських організаціях з метою підривати економіку СРСР і створення на цій основі невдоволення робітників і колгоспників; 4) Організація повстанських загонів, підготовки їх до збройного виступу під час війни Польщі з СРСР.

У військовий час: 1) Організація збройного виступу повстанських загонів у тилу Червоної Армії, допомога польським військам; 2) Організація диверсійних актів в цукрозаводах, виведення з ладу устаткування і т. п. Хто керівник організації він не знає, про це Цендеровський нічого не говорив.

На запитання, які завдання Цендеровського він виконував, Брезицький відповідав, що «працюючи механіком цукрозаводу, я в 1933 р. пошкідницькому відремонтував сатуратор першої сатурації і дефекатор внаслідок чого вироблявся неякісний цукор і зменшувалася продуктивність заводу». ¹⁾

Згодом він завербував у організацію: Страуха Ричарда Генріховича, німця за національністю, агронома заводу; Ментора Йосипа Миколайовича, поляка, ентомолога заводу; Мяловицького Віктора Івановича, поляка, завідуючого господарськими подвір'ями, і назвав ще шість прізвищ осіб, які входять в організацію, з них 3 поляки, 2 українці, 1 росіянин. Але всі названі шість осіб на той час виїхали з Городище-Пустоварівки в різні строки в інші населені пункти. Брезицький характеризував завербованих ним і відомих йому членів організації як запеклих польських націоналістів, готових допомагати Польщі на випадок війни з СРСР.

На перших допитах Страух Р. Г., Мяловицький В. І. і Зентар Ю. М. підтвердили, що вони є членами цієї організації, знають її завдання тощо. Але на очній ставці між Брезицьким і Мяловицьким 9 липня 1938 р.

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 544-ФП, арк. 5.

останній категорично заперечував твердження Брезицького, що він його завербував у організацію і доводив, що це зробив Страух. Згодом відмовилися від своїх попередніх свідчень також Зентар і Страух, мотивуючи це тим, що їх переконали дати позитивні свідчення заарештовані, які сиділи з ними в одній камері, що їхні зізнання можуть зберегти їм життя. В ті часи слідчі практикували підсадку в камери лжезаарештованих з метою здобуття позитивних свідчень від тих, кого звинувачують у злочинах.

Незважаючи на це, Донцик написав 12 липня 1938 р. обвинувальний висновок на Брезицького П. І., Страуха Р. Г., Ментора Ю. М. і Мяловицького В. І., до якого включив усі їх свідчення, крім заперечень трьох останніх. Начальник оперативно-слідчої групи Білоцерківського куца відомий садист і фальсифікатор судових справ Бабич затвердив його. 25 липня на ньому поставив свій підпис про затвердження також військовий прокурор.²⁾

25 вересня 1938 р. трійка при Київському обласному управлінні НКВС СРСР засудила Брезицького П. І. до розстрілу, Мяловицького В. І., Ментора Ю. М. і Страуха Р. Г. на 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах кожного.³⁾ 2 жовтня 1938 р. Брезицького П. І. розстріляли.⁴⁾

Згодом матеріали на Страуха, Ментора і Мяловицького були виділені в окрему кримінальну справу і направлені на додаткове дослідження у Володарський райвідділ НКВС.

Допитані 22 грудня 1938 р. Страух, Ментор і Мяловицький відмовилися від своїх попередніх свідчень і пояснили, що вони в повстанській організації не були й антирадянською діяльністю не займалися, а свідчення про це дали за порадою своїх співкамерників.

2 січня 1939 р. той же начальник Володарського РВ НКВС Донцик, який вів слідчу справу, змушений був прийняти постанову про припинення справи і звільнення Страуха, Зентара і Мяловицького з під варті у зв'язку з відсутністю в їх діях складу злочину.⁵⁾

Але на цьому Володарська справа не скінчилася. Ще в березні 1938 р. заарештували Цендеровського Владислава Євстафійовича, який, нібито, завербував у «ПОВ» П. Брезицького. Як не катували його слідчі, винним він себе не визнав. 9 березня 1938 р. трійка УНКВС Київської області засудила його до розстрілу, вирок виконали.

Арешти поляків були проведені і в інших районах області, всіх звинувачували в належності до «ПОВ». Характерно, що одночасно з поляками

---

²⁾ Там же, ф. 263, оп. 1, спр. 49614-ФП, Т. 1, арк. 9–13.

³⁾ Там же, арк. 39.

⁴⁾ Там же, арк. 48.

⁵⁾ Там же, арк. 49.

заарештовували також українців, росіян та ін., звинувачуючи в належності до цієї організації. Наприклад, у Фастівському районі були заарештовані понад 40 чоловік, серед них: Гаєвський Євген Антонович, 1899 р. народження, уродженець с. Колемброди Бельського повіту Холмської губернії (Польща), поляк, член ВКП(б) з 1922 р., заступник директора Фастівського ліспромгоспу (розстріляний 19.09.1938 р.); Дубровський Василь Миколайович, 1902 р. народження, уродженець с. Легостаївка Орловської області, росіянин, член ВКП(б) з 1924 р., 27.09.1938 р. засуджений до розстрілу; Чапський Петро Фомич, 1900 р. народження, уродженець м. Фастова, українець, член ВКП(б), машиніст депо ст. Фастів II (розстріляний 27.09.1938 р.); Генківський Феодосій Степанович, 1904 р. народження, уродженець с. Кожівці Вінницької області, українець, проживав у м. Фастові, член ВКП(б), інструктор відділу друку і видавництва в Фастівському районі; Мондозлевський Йосип Логвинович, 1892 р. народження, уродженець с. Вінницькі Стави Фастівського р-ну, поляк, член ВКП(б) з 1931 р., помічник завідуючого ливарного цеху заводу «Червоний Жовтень»; Колодзейський Вацлав Теофілович, 1901 р. народження, уродженець Варшави, поляк, кандидат в члени ВКП(б), голова колгоспу ім. Сталіна, с. Веприк Фастівського р-ну (всі три розстріляні 1.10.1938 р.); Годлевський Федір Мар'янович, 1904 р. народження, уродженець с. Фастівець Фастівського р-ну, поляк, кочегар деревокомбінату; Пилінський Михайло Опанасович, 1891 р. народження, поляк, уродженець с. Яблунівка Білоцерківського р-ну, жив у с. Снігурівка Фастівського р-ну, інструментальник допоміжного поїзду ст. Фастів; Чехович Леопольд Йосипович, 1908 р. народження, поляк, уродженець с. Снігурівка Фастівського р-ну, машиніст депо ст. Фастів; Зеленовський Аполлінарій Костянтинович, 1900 р. народження, уродженець с. Немовичі колишньої Волинської губернії, технік-будівельник ст. Фастів (всі четверо розстріляні 25.09.1938 р.) та десятки інших.

Ми ознайомились із долями 41 особи, заарештованих у справі «ПОВ» у Фастівському районі, із них 33 чоловіки засуджені до розстрілу, 7 чоловік – до ув'язнення у ВТТ на 5 років кожний, 1 – до ув'язнення у ВТТ строком на 1 рік.

За нашими даними ще не закінченими підрахунками протягом терору 1937–1938 років серед загальної кількості репресованих в Київській області українці становили 83,1%, поляки – 11,2%, німці – 2,7%, росіяни – 1,1%, євреї – 1,1%, інші – 1,1%, тобто найбільші втрати населення понесли українці та поляки, найменші росіяни і євреї.

Після смерті Сталіна М. Хрущов знищив наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берію і його прихильників, боячись, що вони здійснять держав-

ний переворот і захоплять владу в свої руки. В 1954 р. почали декого з політичних в'язнів реабілітовувати посмертно. Проте широка реабілітація жертв сталінізму розпочалася лише після XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.). М. Хрущов вирішив звалити всю вину за терор і муки, які переніс народ, на Сталіна і його оточення, не зараховуючи себе до них, хоча він був досить активним членом Політбюро ЦК КПРС і відправив у небуття десятки тисяч громадян України.

Викривши злочинця Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича, К. Ворошилова та деяких інших, Хрущов не покарав тисячі безпосередніх катів районних, обласних, крайових і республіканських масштабів, членів обласних, крайових і республіканських трійок НКВС (перший секретар обкому партії, облпрокурор і начальник облуправління НКВС), які штампували смертні вироки, бо у самого були руки у крові по лікті. Але славу реабілітатора нажив.

Мільйони людей почали звертатися в державні і партійні органи, в тому числі і до Хрущова, з листами, в яких просили переглянути справи засуджених на предмет реабілітації.

19 березня 1956 р. дружина Брезицького Пилипа Івановича – Софія Йосипівна звернулася до Військової колегії Верховного суду СРСР з проханням реабілітувати її чоловіка, запевняючи, що він ні в чому не винний. Справу розглядали майже три роки. Лише 28 січня 1959 р. президія Київського обласного суду прийняла постанову про припинення справи Брезицького П. І. у зв'язку з недоведеністю пред'явленого звинувачення,⁶⁾ а 16 червня 1989 р. Президія контрольно-ревізійної комісії Київської обласної парторганізації реабілітувала його посмертно в партійному відношенні.⁷⁾

19 лютого 1958 р. був реабілітований Цендровський В. З., а 7 березня 1958 р. були реабілітовані брат Брезицького П. – Казимир Іванович і 12 інших поляків, які проходили по цій справі. Були реабілітовані також всі засуджені у справі «ПОВ» у Фастівському та інших районах області, а члени і кандидати в члени ВКП(б) – реабілітовані в партійному відношенні посмертно. Наприклад, в Білій Церкві і районі реабілітовано 85 поляків, у Тетіївському районі – 125, у Ставищенському – 62, Сквирському – 39, в Ірпіні – 62 поляки і т. д.

Отже, було доведено, хоча і з великим запізненням, що ніяких польських диверсійних боїв на Київщині не було, їх видумало НКВС. Поляки чесно працювали разом з українцями на доручених їм ділянках

---

⁶⁾ Там же, арк. 53.

⁷⁾ Там же, арк. 227.

партійної, державної, господарської та іншої роботи, з них зняли ганебне тавро «ворог українського народу».

Згадаємо ще одного поляка, який став безвинною жертвою сталінського терору. Арешти поляків-військовослужбовців, працівників транспорту, важливих галузей промисловості були розпочаті 20.09.1937 р., коли начальник 1-го відділення 5-го відділу Управління НКВС Челябінської області Куликов заарештував полковника авіації Рошковського Олександра Іларіоновича, начальника 15-ої школи пілотів-спостерігачів, поляка за національністю. Його батько – дворянин, працював агрономом, мати – домогосподарка. В 1912 р. Олександр закінчив 9 класів Нерівської гімназії, в 1914 р. – Чугуївське військово училище. Капітан царської армії, брав участь у боях на фронтах Першої світової війни начальником штабу 55-го стр. полку, в складі 14-ої Сибірської стрілецької дивізії, якою командував поляк, генерал Довбор-Мусницький, брат командира польського корпусу російської армії також генерала Довбор-Мусницького. В Червоній Армії з 1918 р., брав участь у боях на Східному, Західному, Південному фронтах. У Туркестані був поранений басмачами. В 1919 р. був начальником штабу 29-ої стрілецької дивізії, особисто нагороджений Л. Д. Троцьким золотим годинником, а главкомом Червоної Армії С. С. Каменевим іменною зброєю – шаблею. В 1920 р. Рошковський О. І. – начальник штабу Польської Червоної Армії (командарм Лонгва), яка діяла разом з частинами Червоної Армії Росії на Західному фронті. В 1923 р. він закінчив однорічні військово-академічні курси вищого командного складу в Москві і працював начштабу 18-го корпусу і 21-ої дивізії в Сибіру, в 1925 р. закінчив однорічні курси при школі пілотів-спостерігачів у Ленінграді, з 1926 р. – начштабу 7-ої авіабригади (м. Кіров), з осені 1927 р. по 1930 рік – командир 24-ої авіаескадрильї, в наступні роки – на різних посадах в авіа частинах і авіашколах в Сибіру і на Уралі. Це був висококваліфікований командир з широким тактичним і стратегічним кругозором, про що свідчать його атестації.

В атестації за 1928 р., підписаній начальником військово-повітряних сил Українського військового округу Інгаунісом і виконуючим обов'язки командуючого УВО Блюхером, сказано, що «командир 24 авіаескадрильї Рошковський, старий військовий спеціаліст в усіх відносинах достатньо підготовлений і розвинутий. В будь-якому становищі орієнтуватися може. Авіаційну справу теоретично знає добре, але практичні спецслужби і матеріальну частину літаків, моторів, озброєння – слабо. Теоретичними і практичними навчаннями може керувати в штабі авіаескадрильї і авіабригади... Штабну роботу знає безумовно добре. Дисциплінований,

акуратний у виконанні завдань... Посаді командира авіаескадрильї відповідає». ⁸⁾

За два роки Рошковський значно виріс в теоретичному і практичному відношеннях. В атестації за 1930 р. записано: «Викладач класу тактики 3-ої Військової школи пілотів і пілотів-спостерігачів ім. Ворошилова Рошковський О. І. – «має широкий воєнний кругозір. Виявляє великий інтерес до питань оперативного мистецтва і стратегії... Переповнений повсякденним бажанням самоудосконалення... Тов. Рошковський перший з викладачів розширив коло тактичних питань до рівня ув'язки з тактичною думкою сьогоdnішнього дня. Розвинутий добре в політичному відношенні і дає матеріалістичне обґрунтування еволюції тактичного мистецтва. Він також вперше в школі тактику пов'язує з політичною роботою і досить грамотно. Посаді головного керівника і викладача відповідає. Гідний просування по службі». ⁹⁾

В травні 1957 р. генерал-майор авіації у відставці Туржанський О. О., член КПРС з 1937 р., який знав Рошковського О. І. з 1929 р., писав про нього: «Будучи офіцером російської армії, він добровільно перейшов у ряди Червоної Армії і чесно служив у ній. Своєю сумлінною роботою довів відданість Радянській батьківщині і справі Комуністичної партії. Дисциплінований сам, він вимагав і домагався від підлеглих належної дисципліни і порядку. Вміло передавав свої багаті воєнні знання підлеглим. Мені ніколи не доводилося слухати ні від самого Рошковського О. І. будь-яких антирадянських висловлювань, ні від осіб, які працювали в Українському військовому окрузі, що-небудь погане про нього». ¹⁰⁾

Заарештованого Рошковського звинуватили в тому, що він, будучи учасником антирадянської польської націоналістично-шпигунської організації «ПОВ», за завданням польського націоналіста Грушецького займався шпигунством на користь польського буржуазного уряду і створював у Червоній Армії бойові групи «ПОВ».

Заарештування Рошковського було сфабриковано слідчими, що перекрутили його свідчення на свій лад. 27.09.1937 р. Рошковський власноручно написав у 5-ий відділ УНКВС Челябінської області свідчення, в яких наголошував, що «відносно моїх будь-яких би не було безпосередніх зв'язків з «ПОВ» я таких зв'язків не мав ніколи». Вигідний для органів НКВС протокол допиту направили в Москву, де за постановою НКВС СРСР і Прокуратури СРСР від 20.10.1937 р. Рошковського О. І. розстріляли.

В 1957 р. справа Рошковського О. І. була переглянута Воєнним трибуналом Московського військового округу і 19.12.1957 р. його реабілітували посмертно.

---

⁸⁾ Там же, арк. 230.

⁹⁾ Там же, арк. 97.

¹⁰⁾ Там же, арк. 106.

«4-й ЗАМАХ» НА М. С. ХРУЩОВА

МИХАЙЛОВ ПЕТРО СЕРГІЙОВИЧ. Народився 1894 року у м. Казані (Росія) в сім'ї робітника. Освіта середня. Заступник голови Київського облвиконкому. 7 липня 1941 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано. Реабілітований 23 квітня 1958 року.

У січні 1938 р. С. В. Косіора відкликали з України до Москви. На посаду першого секретаря ЦК КП(б)У прибув вірний сталінець М. Хрущов – людина досить енергійна, розумна, настирлива, але неврівноважена.

Як партійний функціонер, М. Хрущов пройшов московську школу більшовицької демагогії й обіцянок, холуйства й угодицтва під керівництвом «улюбленого вождя народів», брав активну участь у боротьбі проти троцькістів і правих ухильників.

Разом з М. Хрущовим в Україну прибула група московських партійних і державних працівників. Сталін поставив перед ними завдання – знищити залишки «замаскованих» українських націоналістів, троцькістів і правих опортуністів, яких викошував Косіор, але не вирвав їх коріння.

На час приїзду Хрущова до Києва були майже повністю розгромлені вищі урядові установи, Київський обком партії, облвиконком, ряд партійних організацій. Були репресовані як «вороги народу» голова Раднаркому УРСР Бондаренко, ряд наркомів, секретарів обкомів партії, голів облвиконкомів, комсомольських, господарських та інших працівників.

З прибуттям М. Хрущова в Україну репресії значно посилились, особливо зросла кількість розстріляних. Як перший секретар КП(б)У, він одночасно виконував обов'язки першого секретаря Київського обкому партії. Свою діяльність він розпочав з «войовничих» виступів, обіцяючи знищити всіх замаскованих «ворогів народу». Виступаючи 8 червня 1938 р. на IV Київській обласній партійній конференції, він говорив: «Вороги народу – троцькісти, бухарінці, буржуазні націоналісти, як сиділи на окремих відповідальних ділянках роботи на Україні, все робили для того, щоб нашкодити нам, щоб запродати нашу батьківщину фашистам.

Вони були агентами наших ворогів, агентами фашистських розвідок. Робили все для того, щоб послабити силу нашої держави і тим самим підготувати навалу імперіалістів, навалу фашистської Польщі і фашистської Німеччини на нашу країну».¹⁾

¹⁾ Комуніст. – 1938. – 8 черв.

Через кілька днів, 13 червня 1938 р., М. Хрущов знову наголошує у вступній промові на XIV з'їзді КП(б)У: «Ми говоримо польським панам, німецьким фашистам і агентам – троцькістам, бухарінцям, буржуазним націоналістам, ми вас не раз в історії били, громили і тепер вам дихати на землі українській не дамо».²⁾ З його погляду, Україна більше за всіх засмічена ворожими елементами.

Такі заяви партійного лідера України активізували діяльність спецслужб. Щоденні арешти і розстріли людей досягли великих масштабів. 11 червня 1938 р. оперуповноважений IV-го відділу УДБ Київського обласного управління НКВС Гороховський заарештував Михайлова Петра Сергійовича, члена ВКП(б) з 1919 р., заступника голови Київського облвиконкому. Його звинувачували в належності до антирадянської право-троцькістської терористичної організації. На цей час вже були заарештовані й засуджені як «вороги народу» секретарі Київського обкому КП(б)У Кудрявцев, Костенко, Мірошніченко, Євтушенко, більшість завідуючих відділами обкому партії, голова облвиконкому Єременко та ряд інших працівників.

Після «належної» фізичної і психологічної обробки в Київській тюрмі Михайлов на допиті 17 червня 1938 р. зізнався, що його завербував у названу організацію в 1937 р. колишній голова Київського облвиконкому Єременко.³⁾

На запитання оперуповноважених Форменка і Гроднікова: «Кого назвав Єременко, як учасників право-троцькістської організації?» Михайлов відповів: «1) Костенка – другого секретаря Київського обкому КП(б)У; 2) Єгорова – секретаря міськкому КП(б)У; 3) Меєрталя – зав. сільгоспвідділом обкому КП(б)У; 4) Кухаріна – зав. промислово-транспортним відділом облкому КП(б)У; 5) Блінова – зав. відділом радянської торгівлі обкому КП(б)У; 6) Геращенко – зав. облземуправлінням⁴⁾ (всі вони були заарештовані). Їх звинувачували у тому, що приїзд Хрущова й Бурмистенка в Україну вони зустріли різко вороже, в хід пустили брехню, різні провокаційні чутки, негативно оцінювали заходи, які здійснювали Хрущов і Бурмистенко, охаювали висунуті ними кадри. Костенко, Євтушенко, Блінов, Меєрталя, Кухарін та ін. скрізь вихваляли Косіора, як «велику людину» і шкодували про його відкликання з України. Давиденко говорив, що «Хрущов і Бурмистенко роблять помилки при доборі керівних працівників області і міста. Старих, заслужених знімають і садять керівниками «хлопчиків», подібних до Сердюка в міськомі і Співака в обкомі».⁵⁾

¹⁾ Комуніст. – 1938. – 8 черв.

²⁾ Комуніст. – 1938. – 14 черв.

³⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39188 ФП, арк. 45–47.

⁴⁾ Там же, арк. 47–48.

⁵⁾ Там же, арк. 53–54.

Михайлов, висвітлюючи свою діяльність після жовтня 1917 р., вказував, що в 1918 р. дезертирував із Червоної Армії, був у полоні в чехів, які захопили Казань, і на допитах назвав їм прізвища червоних моряків Волзької флотилії, за що був заарештований Московською ЧК і сидів два місяці в Бутирській тюрмі.

Відповідаючи на інші запитання слідчого, розповів, що, працюючи секретарем Троянівського райкому партії Житомирського округу, а згодом секретарем Жашківського райкому партії Київської області, він здійснював значну шкідницьку роботу в сільському господарстві, за що мав три партійні стягнення – догани.

На допиті 8 вересня 1938 р., який вів Друшляк, Михайлов зізнався, що він особисто завербував у організацію Паламарчука Д. І. та Прилипка К. Р., які працювали разом з ним у Жашківському районі й на його прохання були переведені до Києва.⁶⁾

Із слів Михайлова в організацію входив також Давиденко Г. Й., 1897 р. народження, росіянин, член ВКП(б) з 1924 р., голова обласної планової комісії, якого нібито завербував колишній секретар Київського обкому партії Костенко. З названих осіб (Паламарчук, Прилипко й Давиденко) він за завданням колишнього секретаря Київського обкому партії Євтушенка у квітні 1938 р. створив і очолив терористичну групу, завданням якої було здійснення теракту над Хрущовим.⁷⁾

Михайлов і Прилипко розробили план «вбивства Хрущова шляхом зіткнення вантажної автомашини, за кермом якої буде Паламарчук, з автомашиною Хрущова». 25 серпня 1928 р. таке зіткнення ледь не відбулося на вулиці Артема в м. Києві, але шофер Хрущова різко повернув свою автомашину вліво. Помічник начальника відділення II відділу УДБ УРСР Друшляк кваліфікував це як терористичний акт, мета якого вбити Хрущова.

28 серпня 1938 р. оперуповноважений II відділу НКВС УРСР Хромой заарештував шофера Паламарчука Дмитра Івановича, звинувачуючи його в тому, що він є активним учасником антирадянської правотроцькістської організації, і відправив його до спецкорпусу Київської тюрми.

10 вересня 1938 р. оперуповноважений НКВС УРСР Єгунов прийняв постанову, в якій зазначалось, що Паламарчук «є учасником терористичної групи право-троцькістської організації, за завданням якої 25 серпня 1938 р. намагався здійснити терористичний акт проти секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущова, тобто здійснити злочини, передбачені ст. ст. 54-8, 54-11 КК УРСР».

---

⁶⁾ Там же, арк. 123–126, 209–212, 271.

⁷⁾ Там же, арк. 57–58.

На допиті 22 вересня 1938 р. Паламарчук спочатку заперечував звинувачення в тому, що мав завдання здійснити теракт, але після певної дози знуцань змушений був заявити, що «25 серпня 1938 р. в районі вул. Артема він знаходився з спеціальним завданням здійснити терористичний акт над секретарем ЦК КП(б)У Хрущовим. Це завдання я одержав як учасник терористичної групи, завербований Михайловим, колишнім заст. голови Київського облвиконкому. Я хитався прийняти це рішення, але коли Михайлов почав мені говорити про те, що я при організації аварії можу послатися на свій недостатній досвід, незнання правил дорожнього руху, я погодився. Михайлов говорив мені, що для цього потрібно і вмерти, але Хрущова треба прибрати будь-якою ціною...

25 серпня 1938 р. до мене на роботу прийшов Прилипка, це було в середині дня, і заявив, що сьогодні в четвертій годині по вул. Артема буде їхати Хрущов і що я, Паламарчук, повинен буду наскочити на машину Хрущова своєю вантажівкою, що мною і було зроблено». 10 січня 1939 р. Паламарчук підтвердив ці свідчення на допиті, який вів Друшляк.⁸⁾

13 вересня 1938 р. був заарештований Прилипка К. Р., його звинуватили в тому, що він є активним учасником терористичної групи право-троцькістського підпілля й направили його в спецкорпус Київської тюрми.

На допиті 16 жовтня 1938 р., який вів Друшляк, Прилипка свідчив, що його завербував у терористичну групу Михайлов, і він, Прилипка, дав завдання Паламарчуку здійснити теракт, вказавши, коли буде їхати Хрущов по вул. Артема, і розповів як треба поводитися після теракту на допитах.⁹⁾ Ці свідчення Прилипка підтвердив вдруге 10 січня 1939 р. Михайлов теж підтвердив свої свідчення.¹⁰⁾

Пізніше всіх, 1 жовтня 1938 р., був заарештований Давиденко Г. Й. – голова Київського облплану, якому пред'явили звинувачення в тому, що він є учасником право-троцькістської терористичної групи. На допитах, не витримавши побоїв, Давиденко показав, що він з 1937 р. по день арешту був учасником антирадянської право-троцькістської організації, в яку його завербував колишній секретар обкому партії Костенко. Від нього він нібито одержав завдання здійснити теракт над Хрущовим, яке намагався виконати, про підготовку до теракту його інформував Михайлов. Він, Давиденко, завербував до організації секретаря АН УРСР Козлова Григорія.¹¹⁾ На допитах 10–11 жовтня 1938 р., які вів Дмитрієв, він не раз підтвердив свої

---

⁸⁾ Там же, арк. 129, 133, 135, 150–151.

⁹⁾ Там же, арк. 191–202.

¹⁰⁾ Там же, арк. 78–84.

¹¹⁾ Там же, арк. 287–291.

свідчення і назвав, що в організацію входять також Ярошенко – голова облмісцевпрому, і Єгоров – секретар міськкому партії.¹²⁾

Отримавши силою необхідні свідчення, працівники НКВС УРСР Друшляк, Козін і Павличев 20 січня 1939 р. сфабрикували обвинувальний висновок, який затвердив заступник НКВС УРСР майор держбезпеки Кобулов. У ньому всі заарештовані себе визнали винними. Вони звинувачувалися: Михайлов П. С. в тому, що: а) Був активним учасником антирадянської право-троцькістської організації, за завданням якої здійснював підривно роботу в промисловості та сільському господарстві; б) Особисто завербував в організацію Прилипка і Паламарчука; в) За завданням організації створив терористичну групу, до якої залучив учасників організації Прилипка і Паламарчука. Особисто керував підготовкою терористичних актів проти керівників КП(б)У, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР;

Прилипка К. Р. в тому, що а) Був членом антирадянської право-троцькістської організації; б) Входив до складу терористичної групи, яка готувала терористичні акти проти керівників КП(б)У. Особисто керував підготовкою здійснення терористичного акту; в) Під час роботи в колгоспі і МТС проводив підривно роботу в сільському господарстві, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-8, 54-11 КК УРСР;

Паламарчука Д. І., в тому, що: а) Був учасником антирадянської право-троцькістської організації; б) Входив до складу терористичної групи, прийняв завдання організації здійснювати теракти проти керівників КП(б)У; в) 25.08.1938 р. намагався здійснити теракт згідно з планом, розробленим групою, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-8, 54-11 КК УРСР;

Давиденко Г. Й. в тому; що: а) Був активним учасником антирадянської право-троцькістської організації, за завданням якої здійснював підривно шкідницьку роботу; б) Входив до складу терористичної групи, яка готувала теракти працівників КП(б)У, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР.

Обвинувальний висновок направили військовому прокурору КОВО.¹³⁾

Перше судове засідання Військового трибуналу КОВО було призначене на 8 квітня 1939 р., але в зв'язку з хворобою Давиденка Г. Й. його відклали до видужання підсудного.

Друге засідання розпочалося 22 квітня 1939 р. Головував на ньому військовий юрист І-го рангу Кондратьєв, членами суду були: Кривошеєва й інтендант ІІ-го рангу Круглик.

¹²⁾ Там же, арк. 299–305, 314, 315.

¹³⁾ Там же, Т. 2, арк. 296–306.

22 квітня 1939 р. в військтрибуналі КВО лише підсудний Прилипко заявив: «Звинувачення зрозуміле. Визнаю себе винним у пред'явленому мені звинуваченні повністю. Бажаю давати свідчення». На запитання судді по суті справи Прилипко відповів: «Я 16 квітня отримав завдання від Михайлова вести спостереження за будинком ЦК і при появі Хрущова пострілом із нагана убити його, але це мені не вдалося. Коли я про це сказав Михайлову, то останній заявив, що він дасть мені на допомогу шофера Паламарчука з автомашиною.

25 серпня 1938 р. до мене приїхав Паламарчук з автомашиною для здійснення зіткнення з машиною Хрущова з метою вбивства останнього, але і цей варіант не вдався. Після цього я поїхав на нараду в Москву, а після повернення був заарештований».

На запитання Паламарчука Прилипко сказав: «Скільки поїхало машин разом з машиною Хрущова, я не рахував і не знаю. Я зійшов з машини на вул. Артема біля будинку, де я живу, віддав револьвер-наган Паламарчуку і попросив його зайти до мене 27 серпня 1938 року. Це було між 15 і 16 годинами».¹⁴⁾

Тут же Михайлов заявив: «Я Прилипкові наган не дав, а колишній мій наган взятий при моєму заарештуванні».

Спростувавши всі твердження Прилипка, 22 квітня 1930 р. Михайлов заявив: «Я поставив себе спочатку як більшовик, умерти, але не говорити правду, оскільки знаходжуся на допитах у своїх органах НКВС, але після застосування до мене заходів фізичного впливу я опинився в такому становищі, що не віддавав собі відповіді, що роблю і сказав: «Пишіть, що завгодно, і підписав протокол допиту».¹⁵⁾

Підсудний Паламарчук заявив, що він не отримував ніякого завдання від Михайлова здійснити теракт, але слідчий умовляв його визнати себе винним і його можуть звільнити, що він і зробив вимушено.¹⁶⁾

Заперечив свої свідчення й Давиденко, заявивши, що слідчі застосовували до нього недозволені методи і він змушений був набрехати на себе та інших.¹⁷⁾

Допитаний в суді шофер Хрущова Олександр Георгійович Журавльов, член ВКП(б), показав: «Я 25 серпня 1938 р. виїхав із ЦК з товаришами Хрущовим, Бурмистенком і Коротченком, які їздили оглядати майданчик по вулиці Артема. Не доїжджаючи Повітрянофлотського шосе, в цей час з провулка Дикого з правого боку раптово з'явилася вантажна півторатонна

---

¹⁴⁾ Там же, Т. 1, арк. 314, 316, 318.

¹⁵⁾ Там же, арк. 320.

¹⁶⁾ Там же, арк. 323.

¹⁷⁾ Там же, арк. 326.

автомашина, яка їхала прямо на трамвайні рейки. Приблизно в 10 метрах від цієї машини я повернув круто свою автомашину вліво і проїхав біля тротуару. Після цього, коли я оглянувся назад, то вантажна автомашина їхала за мною, а потім повернула вбік. Коли я об'їжджав вантажну автомашину, то вона перебувала на першій трамвайній рейці, потім звернула й поїхала правим боком вулиці. Це було між 15 і 16 годинами. Я не зупинився і не зупинилися також ще дві автомашини, які їхали за мною».

На запитання судді Журавльов відповів: «Я про виїзди із ЦК довідався за 20 хвилин, виїхав між 15 і 16 годинами, при тому я спочатку із ЦК їздив до цього місця з інженером для ознайомлення з маршрутом поїздки. Цей виїзд секретаря ЦК КП(б)У був службовим і не мав характеру постійного маршруту. Чи знав хто-небудь, крім мене, про виїзд секретаря ЦК КП(б)У, не знаю. Скільки сиділо осіб в кабіні вантажної автомашини я не побачив. Автомашини, що їхали за мною, не зупинялися».¹⁸⁾ Це було найправдивіше свідчення.

У зв'язку з тим, що у справі було багато нез'ясованих питань, трибунал 23 квітня 1939 р. постановив справу повернути у військову прокуратуру КОВО для дослідження, підсудних утримувати під вартою.¹⁹⁾

Після суду в трибуналі 22–23 квітня 1939 р. помнач. Відділення ІІ відділу УДБ НКВС УРСР Друшляк написав великий рапорт нач. ІІ відділу УДБ НКВС УРСР капітану держбезпеки Павличеву, в якому всіляко поносив трибунал і військового юриста І-го рангу Кондратьєва. Щоб дискредитувати трибунал, зняти з себе вину за провал процесу і надати цій справі вигляд, що це дійсно був теракт, начальник І-го відділу І-го Управління НКВС УРСР ст. лейтенант держбезпеки Дальський 1.09.1939 р. пише брехливий рапорт наркомуну внутрішніх справ УРСР комісару держбезпеки ІІІ-го рангу О. Успенському. «Доношу, що 25 серпня 1938 р. о 15-й годині по вул. Артема з боку вул. Дикої швидким ходом вискочила вантажівка № УЛ 06-36 на машину охоронця. Шофер машини тов. Хрущова т. Журавльов круто вивернувся і таким чином уникнув удару з боку вантажівки. Шофер оперативної машини т. Карпинський і за моєю вказівкою шофер моєї машини підставили свої машини і таким чином притиснули цю вантажівку до бордюру тротуару.

Секретар ЦК КП(б)У тов. Хрущов зупинив свою машину і наказав записати номер вантажівки.

Дальський».

Рапорт завірив Друшляк.²⁰⁾

¹⁸⁾ Там же, арк. 325–326.

¹⁹⁾ Там же, арк. 337.

²⁰⁾ Там же, арк. 340.

Розпочалося додаткове слідство, яке вела не прокуратура КОВО, а працівники НКВС УРСР, зокрема, ст. оперуповноважений II-го відділу УДБ мол. лейтенант держбезпеки Безсмертний, нач. 1-го відділення II-го відділу УДБ лейтенант держбезпеки Медведєв, нач. II-го відділу УДБ УРСР капітан держбезпеки Павличев будь-що намагалися зберегти «честь мундира» й довести, що це був дійсно теракт. Але всі підсудні, в тому числі і Прилипко, відмовилися знову від свідчень, даних на попередньому слідстві, мотивуючи це тим, що до них застосовували недозволені методи допиту і вони були вимушені підписувати протоколи, які не відповідали дійсності, щоб уникнути подальших катувань.

В обвинувальний висновок, сфабрикований слідчими й затверджений 23 серпня 1939 р. заст. наркома внутрішніх справ УРСР О. Кобуловим, вони лише додали, що Михайлов, Паламарчук, Давиденко відмовилися в суді 22 квітня 1939 р. від своїх попередніх свідчень і винними себе не визнали.²¹⁾

7 вересня 1939 року помічник військового прокурора КОВО військовий юрист III-го рангу Лукашевич провів допит Давиденка Г. Й.

Запитання: «Чим викликане ваше голодування?»

Відповідь: «Голодування я оголосив і проводжу у зв'язку з тим, що слідство у моїй справі здійснювалося не об'єктивно і не справедливо від початку і до кінця. Після повернення моєї справи із судового засідання військового трибуналу КОВО на досліджування я сподівався, що досліджування буде проведено об'єктивно і моя невинність буде доведена, проте повторю, що досліджування здійснювалося не об'єктивно і всі факти, які я приводив як доказ своєї невинності, в протокол не записувалися. У зв'язку з таким становищем, я оголосив голодування з метою домогтися справедливого розслідування моєї справи».²²⁾

Далі він розказав, що слідчий Друшляк дуже бив і зробив його калікою, протокол допиту читати не дав, а лише вимагав підписати й дати компрометуючі дані на інших людей, в тому числі і на старого більшовика О. Г. Шліхтера, що він, Давиденко, категорично відмовився зробити. На запитання, чи знає він Прилипка й Паламарчука, Давиденко відповів: «Названих осіб – Прилипка і Паламарчука я вперше побачив у вічі в суді Військового трибуналу КОВО. До цього я їх зовсім не знав. Це підтвердили в суді Прилипко й Паламарчук. Я ще раз підтверджую, що ні в чому не винний, а раніше підписані мною протоколи є наслідок застосування до мене фізичних методів впливу на допитах. Я написав на адресу військового прокурора 7 заяв, з яких останню 6-го вересня 1939 р. При цьому на доказ то-

---

²¹⁾ Там же, арк. 361–366.

²²⁾ Там же, арк. 369.

го, що я не мав ніякого наміру здійснювати теракт над Хрущовим, я у своїй останній заяві написав, що 25 серпня (1938 р.) не був у Києві, оскільки з 4 серпня по 3 вересня був у відпустці й провів її з 4-го серпня по 2 вересня у Гомельській області».²³⁾

Перевіривши ці та ряд інших фактів і свідчень, пом. військового прокурора Лукашевич прийняв 10 вересня 1939 р. постанову – справу відносно Давиденка Гаврила Йосиповича на основі ст. 197 ч. 2 КПК УРСР припинити й Давиденка з-під охорони негайно звільнити, а справу Михайлова, Паламарчука і Прилипка направити на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР.²⁴⁾

25 листопада 1939 р. працівники НКВС УРСР Трушин, Щербина і Павличев написали новий обвинувальний висновок на Михайлова, Прилипка й Паламарчука, направили його на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР, не додавши до нього жодного нового факту чи документа.

Розглянувши його 16.01.1940 р., вик. обов'язки прокурора відділу у спецсправах Прокуратури СРСР Мамаєв направив справу назад у Київ для оформлення й передачі в суд.²⁵⁾

16 лютого 1940 р. працівники НКВС УРСР Трушин, Щербина і Хазін склали новий обвинувальний висновок, який затвердив заст. наркома внутрішніх справ УРСР капітан держбезпеки Горлинський, не додавши до нього нічого нового, і направили військовому прокурору КОВО для передачі в суд.²⁶⁾

Боротьба між Військовою прокуратурою КОВО і НКВС УРСР навколо справи Михайлова та інших з кожним днем загострювалася. Військові прокурори й судді були переконані, що справа сфабрикована й ніякого теракту не було. 7 березня 1940 р. помічник прокурора КОВО Стучек, ознайомившись зі справою, знайшов, що в ній є порушення КПК УРСР і вона не може бути направлена в суд. Він послав її на дослідження і дав строк до 12.03.1940 р.²⁷⁾

12.03.1940 р. Прилипка подав ст. оперуповноваженому II-го відділу УДБ НКВС сержанту держбезпеки Трушкіну відряджувальне посвідчення, що він був у відрядженні в м. Житомирі з 23.08 по 25.08.38 р.

Провівши дослідження справи Михайлова, Трушкін не здобув матеріалів, підтверджуючих свідчення Єременка про здійснення Михайловим шкідництва, змушений був прийняти 13.03.1940 р. постанову, в якій записав, що раніше пред'явлене йому звинувачення за ст. 54-7 відмінити і залишити звинувачення за ст. ст. 54-8 і 54-11 КК УРСР.²⁸⁾

---

²³⁾ Там же, арк. 370.

²⁴⁾ Там же, арк. 373–377.

²⁵⁾ Там же, арк. 416.

²⁶⁾ Там же, арк. 416–422.

²⁷⁾ Там же, арк. 426.

²⁸⁾ Там же, арк. 430.

14.03.1940 р. працівники НКВС УРСР Трушкін, Боровков, Ткаченко знову направили обвинувальний висновок у справі Михайлова, Прилипка й Паламарчука, затверджений наркомом НКВС УРСР комісаром держбезпеки III-го рангу І. Серовим, військовому прокурору КОВО для передачі по підсудності з тими самими звинуваченнями, тобто, що вони є членами антирадянської право-троцькістської організації й готували теракт над Хрущовим, знявши лише з Михайлова звинувачення, що він займався шкідництвом.²⁹⁾ У висновку вказувалося, що всі підсудні на попередньому слідстві визнали себе винними, але пізніше відмовились.

Засідання військового трибуналу у складі полковника Баканова (головуючий), членів: військовий юрист III-го рангу Гегечкорі і Мартиненка при секретареві Швачкіні відбувалося 27–28 березня 1940 р. В суд були викликані свідки Могилевський, Добричев і Карпінський. Дальський в суд не з'явився, оскільки був уже засуджений, як «ворог народу». Шофера Хрущова в суд не викликали. Після оголошення деяких формальностей підсудний Михайлов попросив приєднати до справи оригінал очної ставки між ним і Єременком від 25.06.1938 р. Підсудний Прилипко також попросив викликати в судове засідання як свідків Барабанову Тамару – секретаря Держторгівлі м. Києва, Романова Івана – шофера Держторгівлі м. Києва.

Свідок Карпінський А. В., 1908 року народження, член ВКП(б), шофер НКВС на запитання головуючого відповів: «Підсудних не знаю. В червні 1939 р. мене викликали в НКВС і запитали, що я знаю про випадок, який був 25 серпня 1938 р. Я тоді працював шофером автомашини, яка супроводжувала секретаря ЦК КП(б)У.

Проїжджаючи по вул. Артема, із провулку Дикого на швидкому ході виїхала півторитонна автомашина і поїхала вправо. Номера цієї машини не пам'ятаю. Проїхавши один квартал, ми зупинилися, і з першої автомашини, в якій їхав секретар ЦК КП(б)У, вийшов один співробітник і підійшов до моєї машини, в якій перебували працівники НКВС, що супроводжували машину секретаря ЦК КП(б)У, і звертаючись до них сказав, щоб вони запам'ятали номер цієї машини. Зіткнення не було з цією машиною. У мене не було такого враження, що автомашина, яка виїхала з провулка Дикого, мала намір врізатися в автомашину, в якій перебував секретар ЦК КП(б)У. Там, звідкіля виїжджала ця півторитонна машина, світлофора не було. Якщо б півторитонна машина не звернула вправо, то вона, можливо, зачепила б зад автомашини, в якій перебував секретар ЦК КП(б)У, але це мало ймовірно. Чому наші машини, проїхавши один

---

²⁹⁾ Там же, арк. 431–436.

квартал від провулка Дикого зупинились, я не знаю».³⁰⁾ Це було дуже цінне свідчення, яке відіграло вирішальну роль у питанні про теракт.

На запитання головуючого Михайлов сказав: «Я заявляю, що на очній ставці 25 червня 1938 р. Єременко не говорив, що він мене завербував у контрреволюційну троцькістську організацію, і взагалі Єременка я знаю днів 15 по сумісній роботі в облвиконкомі... Протокол допиту, який вів слідчий Коган, я підписав, перебуваючи майже неприємним. З Єременком у мене ніколи не було контрреволюційних розмов, і він мені не говорив, що в Україні є контрреволюційна організація. Він також не говорив, щоб я займався добором кадрів для контрреволюційної троцькістської організації». Він легко спростував свідчення Носка і Гольденберга, засуджених у іншій справі. «Свої свідчення, які я додав на попередньому слідстві, я не підтверджую. Я їх підписав лише тому, що мене слідчі, які проводили слідство, примушували підписати протоколи допиту, котрі не відповідали дійсності. Мене під час слідства били працівники НКВС: Городніков, Коган, Гороховський, Лапекер, Медведєв, Яроланц і Друшляк». Він також спростував свої свідчення про те, що завербував у організацію Прилипка і Паламарчука, оскільки сказав це після того, як його дуже побили слідчі.³¹⁾

Підсудні Прилипко і Паламарчук також заявили, що Друшляк їх теж дуже бив до неприємності, внаслідок чого їх свідчення надумані, що ніхто з них не знав, коли буде їхати Хрущов, і Паламарчук випадково вискочив на вул. Артема.

О 14-ій годині 20 хвилин 28.03.1940 р. головуючий оголосив вирок, згідно з яким Михайлов П. С., Прилипко К. Р. і Паламарчук Д. І. були виправдані і з-під охорони звільнені негайно. Вирок міг бути оскаржений у Військову колегію Верховного Суду СРСР через Військовий трибунал КОВО.³²⁾ Але, оскільки вирок був правильним, відповідав матеріалам справи, НКВС УРСР не насмівився його оскаржувати. Це була велика поразка нового наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова.

Люди, які були підсудні, думали, що нарешті взяла гору правда, але вони недовго побули на волі. З них вже не спускали очей і шукали лише приводу, щоб знову заарештувати і знищити. Такий випадок незабаром нагодився.

22.06.1941 р. Німеччина напала на СРСР, а 28.06.1941 р. Давиденко Г. Й. і Михайлов П. С. були вже заарештовані на основі довідок, складених на Давиденка начальником 3-го Управління НКДБ УРСР капітаном держбезпеки Дроздецьким і на Михайлова – заст. начальника 1-го відділу Уп-

³⁰⁾ Там же, арк. 443.

³¹⁾ Там же, арк. 445.

³²⁾ Там же, арк. 454.

равління НКДБ лейтенантом Ворошиловим. Для спецслужб вони, як і раніше, були небезпечними ворогами народу. В основу довідок покладені матеріали попереднього слідства до старої справи, які в судовому засіданні Військового трибуналу КОВО 27–28.03.1940 р. не знайшли свого підтвердження і були повністю спростовані.³³⁾

Після повторного арешту Михайлов і Давиденко на допитах ні в чому себе винними не визнали, будь-яких нових доказів їх провини органи НКДБ не мали і, по суті, ніякого слідства у другій їх справі не проводили. Незважаючи на це, Михайлову і Давиденкові знову були пред'явлені звинувачення. Давиденкові – в належності до право-троцькістської організації та проведенні до дня арешту контрреволюційної роботи, а Михайлову, – що, будучи вороже настроєним до радянської влади і партії, був учасником право-троцькістської організації, готував центральний теракт проти членів уряду.³⁴⁾

7 липня 1941 р. відповідно до рішення прокурора УРСР і наркома внутрішніх справ УРСР – Михайлов і Давиденко були розстріляні.³⁵⁾ Зроблено це, мабуть, за погодженням з ЦК КП(б)У. Так жорстоко розправилися НКВС і Прокуратура України за поразку на процесах у Військовому трибуналі КОВО. До речі, в ті дні працівники НКВС розстріляли в Україні тисячі заарештованих без суду і слідства, вважаючи їх потенційними ворогами.

23.04.1958 р. справу Михайлова, Давиденка, Прилипка й Паламарчука переглянули прокурор УРСР Д. Панасюк і голова КДБ при Раді Міністрів УРСР генерал-майор Нікітченко. Постанову НКВС УРСР і прокурора України у справі Давиденка й Михайлова скасували, а їх посмертно реабілітували.³⁶⁾ В партійному відношенні Михайлов П. С. реабілітований посмертно постановою секретаріату ЦК Компартії 16.06.1989 р., а Давиденко Г. Й. – 15.09.1989 р.³⁷⁾ З цієї групи вижив лише Прилипка К. Р., який мешкав у 1965 році у Києві по вул. Хрещатик, № 18, кв. 48.

Так склалася доля чотирьох громадян України, які зносили катування сталінського НКВС протягом більше двох років, намагалися довести свою невинність, але не змогли. Творцям цієї справи не може бути прощення.

---

³³⁾ Там же, Т. 11, арк. 4–14, 30–33.

³⁴⁾ Там же, Т. 3, арк. 25, 45.

³⁵⁾ Там же, арк. 460.

³⁶⁾ Там же, арк. 460.

³⁷⁾ Там же, арк. 49–50.

З КОГОРТИ ПРОФЕСІЙНИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

ДЕХТЯРЕНКО ПЕТРО МИХАЙЛОВИЧ. Народився 24 серпня 1885 р. в с. Чубинці Сквирського району в селянській родині. Освіта початкова. Заступник народного комісара легкої промисловості УРСР. 20 січня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано в той же день. Реабілітований 27 квітня 1956 року.

Петро Михайлович Дехтяренко був помітною постаттю партійно-державної номенклатури з перших днів радянської влади в Україні. До революції був робітником – токар по металу, хоч у анкеті завжди писав, що походить із селян.¹⁾ Освітою похвалитися не міг – всього 3 класи церковно-приходської школи. Але хто з тих нових управлінців і висуванців бідняцько-пролетарського походження мав за плечима університет або гімназію?

Зате П. Дехтяренко з повним правом міг віднести себе до гвардії більшовицької партії, членом якої став у 1906 році.

Після революції саме з цієї когорти енергійних, вольових і розумних людей формувались кадри партійних, радянських і профспілкових керівників, дипломатів. Отже, цілком закономірно Петро Дехтяренко в 1921 році, як член партії із солідним дореволюційним стажем, стає мешканцем варшавського готелю «Вікторія». Він співробітник українського радянського посольства у Польщі. Наступного року ЦК КП(б)У відкликає його для роботи в Україні і він займає ряд відповідальних посад, зокрема, очолює Київську облпрофраду, його обирають членом бюро міському і секретарем Жовтневого райкому КП(б)У. Перекидали його і до Одеси, де два роки завідував обласним відділом комунального господарства. Арешт П. М. Дехтяренка органами НКВС, здійснений 26 листопада 1937 року, настиг на посаді заступника народного комісара легкої промисловості України.²⁾

14 грудня 1937 року начальник 5 відділення IV відділу УДБ НКВС УРСР Грозний робить офіційний висновок, що лягає визначальною цеглиною до справи № 40208: «Знайшов, що проведеними слідчими діями встановлено: Дехтяренко П. М. є учасником антирадянської націоналістичної терористичної організації і здійснював контрреволюційну і підривну роботу».³⁾

¹⁾ Архів СБУ, спр. № 40208, арк. 1.

²⁾ Там же, арк. 3.

³⁾ Там же, арк. 9.

У чому знайшла конкретне відображення ця підривна робота? Доводиться дивуватися, як органи шукали різні приводи і аналогії.

З перших сторінок справи випливає, що найбільше завинив Дехтяренко П. М. тим, що був одружений на вдові колишнього царського чиновника-правознавця, у Першу світову війну полковника царської армії. Ну а якщо так, то неважко довести, що і більшовик з 1906 року – однозначно контрреволюціонер.

В історії з Дехтяренком проглядається безвідмовний механізм обстрікування людини, механізм, що приводився в дію ініціативою знизу, пильністю громадськості, задаючи перший поштовх для викриття «диверсанта і терориста».

21 вересня 1937 року на свої збори зібралася партгрупа житлового кооперативу по вулиці Короленка, 48 у Києві. Її секретар Малинський, який головував, негайно готує виписку із зборів:

«Слухали: Заяву про Дехтяренка П. М., який мешкав по вул. Короленка, № 48, що його дружина раніше була одружена з полковником царської армії, який драпонував за кордон. Крім того, вона племінниця колишнього міського голови Одеси Думбадзе. В 1927–1928 році вона їздила за кордон і звідти привезла котикове пальто. Дехтяренко сам в 1931–32 рр. був секретарем Жовтневого РПК і за це його зняли з роботи. Дехтяренко, будучи представником ЖК, розвалив роботу в ЖК, ніколи не збирав партгрупи. А коли йому вказували на це, так він відповідав, що я можу працювати без комуністів, я сам старий член партії.

Постановили: Доручити тов. Малинському зв'язатися з партгрупою народного комісаріату легкої промисловості, де заступником наркома працює Дехтяренко П. М. Партгрупа ЖК просить парторганізацію НКЛП повідомити про вжиті заходи».⁴⁾

Не дочекавшись відповіді від парторганізації наркомату, Малинський через кілька днів пише у III-й відділ УДБ НКВС УРСР:

«Від Малинського Н. І.

По вулиці Короленка, 48 жив Дехтяренко Петро Михайлович, який недавно призначений заступником наркома легкої промисловості УРСР. Дружина Дехтяренка в минулому була дружиною полковника, який драпонував за кордон у 1917 році, сама вона племінниця колишнього градоначальника Одеси Думбадзе. Дружина Дехтяренка була за кордоном приблизно в 1927–28 р., навіть привезла звідти котикове пальто (вона висловила так, що Петро Михайлович мені не дозволяє одягати це пальто).

---

⁴⁾ Там же, арк. 11.

Дехтяренко, будучи секретарем Жовтневого РПК в Києві в 1932 році, отримав догану за приховання перед партією того, що його дружина була раніше одружена з полковником. Тоді ж Дехтяренка було звільнено з цієї роботи.

У день, коли Любченко застрелився, із дружиною Дехтяренка була істерика, під час якої вона кричала, що застрелився наш кращий друг.

Всі ці питання стояли на партгрупі ЖК. Постановили матеріали передати в парторганізацію, де нині працює Дехтяренко. Однак, чи було це питання розглянуто на партійній групі наркомату нам невідомо, і чи вжиті заходи стосовно Дехтяренка нам теж невідомо».⁵⁾

На подібні заяви органи реагували тоді оперативно. То ж не дивно, що під грифом «Цілком таємно» з'являється такий документ:

«Начальнику IV відділу УДБ НКВС УРСР тов. Грозному, помічнику начальника IV відділу тов. Перцову. При цьому супроводжуємо заяву громадянина Малинського Наума Ісаковича про колишнього заступника наркома легкої промисловості УРСР Дехтяренка для використання в процесі слідства по його справі.

Помічник начальника III відділу УДБ НКВС
УРСР капітан держбезпеки Самір
Начальник XI відділення лейтенант
держбезпеки Клявін».

Далі пішли допити, довгі діалоги заарештованого і слідчих навколо біографії колишньої дружини царського полковника, того злополучного пальто, яке насправді виявилось штучним, а не натуральним.

Характерна деталь: на допитах, зокрема 7 грудня 1937 року, крім соціального походження дружини і її рідних, слідчого найбільше цікавили питання, що стосувались партійних стягнень Дехтяренка. Але цього замало – потрібні конкретні приклади контрреволюційної діяльності, участі в організації, ворожій радянській владі.

А заарештований відразу це відкидає. І тоді з ним «працюють», примушують писати листа наркому внутрішніх справ України.

Ось його лист:

«Наркому внутрішніх справ УРСР Леплевському
від заарештованого Дехтяренка Петра Михайловича
Заява

На початку слідства я не знайшов у собі достатньої мужності відкрито розповісти про тяжкий злочин, здійснений мною перед комуністичною партією і радянським урядом.

Цією заявою я хочу повністю роззброїтись і розповісти всю правду про свою участь у контрреволюційній націоналістичній організації.

⁵⁾ Там же, арк. 12.

Я хочу відверто повідомити, як я – Дехтяренко, член партії з 1906 року, скотився на шлях зради інтересів трудового народу і соціалістичної батьківщини, беручи участь у фашистській змові, очолюваній Любченком Панасом.

У 1932 р., працюючи головою Київської облпрофради, я не ладив із тодішнім партійним керівництвом обкому і міському, в результаті чого був відряджений на роботу в Одесу. Там працював два роки завідуючим обласним відділом комунального господарства. А з переїздом в 1934 році в Київ, був знову відкликаний назад до Києва в розпорядження обкому. Протягом року мені вперто відмовляли в наданні будь-якої роботи. Я вважав, що зможу зайняти відповідальний пост, а тому став озлоблений. Після узагальнення фактів у мені почалось зароджуватись незадоволення внутріпартійним режимом. Таким чином я прийшов до висновку про необхідність боротьби з партією. Про це я поділився з Любченком Панасом і Войцехівським Юрієм, з якими був у близьких стосунках.

Використовуючи своє давнє знайомство із Любченком (знайомий з ним з 1918 року, коли він був одним із керівників боротьбистської партії), я за його підтримкою отримав незаконно із суми Раднаркому матеріальну допомогу, не будучи його співробітником.

У листопаді 1935 року під час чергової зустрічі із Войцехівським, який знав про мої антипартійні настрої, я відверто розповів йому про своє невдоволення внутрішнім становищем і політикою партії на селі, і що я прийшов до висновку про необхідність боротьби з партією і радянською владою. Войцехівський, використавши мої антирадянські настрої і те, що я готовий взяти участь у боротьбі з радянською владою, проінформував мене про існування в Україні підпільної націоналістичної організації, очолюваної Любченком Панасом. Тоді ж Войцехівський запропонував мені, за дорученням Панаса Любченка, вступити в організацію і активно включитись в її контрреволюційну роботу.

Коли я дав згоду, Войцехівський познайомив мене з цілями організації. Він сказав, що основна мета – це відторгнення України від СРСР. Для цього потрібно готувати кадри, щоб підняти повстання в момент війни СРСР із Польщею і Німеччиною, захоплення влади змовниками для створення «самостійної» держави типу Польщі чи Чехії.

Войцехівський при цьому наголосив, що Україна з її населенням, індустрією і сільським господарством може відігравати в Європі значно більшу роль, ніж ряд інших капіталістичних країн.

У цій же бесіді я отримав завдання від Войцехівського обробляти в контрреволюційному дусі кадри, невдоволені радянською владою, для залучення їх в організацію.

Протягом 1935–1937 років я встиг обробити і завербувати в організацію Кравченка, в минулому анархіста до 1914 року, потім комуніста, який

закінчив торгіву академію і працював директором кондитерської фабрики. Під час перевірки документів він був виключений із партії і нині деє працює булочником. Ще завербував Небрата Василя, колишнього котельника заводу «Більшовик», який у 1928 році підняв на страйк весь котельний цех заводу і змусив інші цехи зупинити роботу. Восени 1936 року він був виключений із партії, а завербував я його весною цього року. У липні 1937 року я залучив до організації Силенка, в минулому анархіста, колишнього директора 4-ої взуттєвої фабрики. Це його я брав під свій захист, коли його звільнили з роботи. Згодом я його влаштував на тій же фабриці завідуючим кладовкою.

Крім вказаних осіб, я також обробляв у контрреволюційному дусі Семенка, колишнього секретаря обкому МОПРа, Андрушковича, колишнього секретаря Дніпропетровського обкому МОПРа.

За допомогою Войцехівського я влаштувався на роботу в центральну дитячу комісію при ЦВК УРСР. Будучи контрреволюційно налаштованим, у квітні 1937 року, коли повернувся із Дніпропетровська в Київ після відрядження, я у вагоні поїзда проводив антирадянську агітацію, за що двоє пасажирів мене затримали і передали черговому коменданту вокзалу.

У подальшому, продовжуючи зв'язки з Любченком і Войцехівським, я після арешту Дроба і за сприяння Панаса Любченка був призначений заступником Наркома легкої промисловості УРСР. Від Войцехівського і Любченка Панаса я знав про участь у націоналістичній організації брата Панаса Любченка Андрія, колишнього директора ветеринарного інституту, який був зв'язуючою ланкою між членами організації і Панасом Любченком. Я також зв'язався з членами організації Василенком – колишнім наркомфіном УРСР, Порайком – колишнім заступником голови Раднаркому УРСР, і Кричевцовим – заступником керуючого справами Раднаркому УРСР, які після арешту Дроба і призначення мене заступником наркома легкої промисловості УРСР прагнули всіляко допомогти мені в роботі.

Ще задовго до самогубства Панаса Любченка, коли тільки почався розгром учасників націоналістичної змови, мені було відомо про те, що Купрін чекає арешту, а його дружина говорила, що якщо заарештують Купріна, то буде заарештований і Любченко Панас.

Злочини, які я здійснив перед партією і країною, величезні. У цій заяві я виклав тільки основні факти моїх злочинів. Я зараз тільки усвідомив, яку колосальну шкоду нанесла партії і радянській державі підла, мерзотна і дворушницька моя робота і вся ворожа діяльність контрреволюційної організації, у якій я перебував. За всі ці злочини я заслуговую суворого покарання. Це мене не лякає. Найстрашнішим для мене покаранням є усвідомлення моєї власної зрадницької роботи, яку я вів у боротьбі з парією і Радянською владою.

Я хочу працювати, працювати чесно на користь соціалістичного будівництва. Якщо партія мені повірить і знайде можливим зберегти мені життя, я віддам весь свій набутий досвід, всі сили, що є в мене, і буду працювати, не покладаючи рук, щоб змити із себе моє зрадницьке минуле.

6 грудня 1937 року

Дехтяренко». ⁶⁾

Листа такого змісту навряд чи міг добровільно написати найзапекліший злочинець влади, бо у подібному «покаянні» відсутні логічна мотивація, послідовність, зате випирає упередженість, підказана чужими устами.

Слідчі добре знали, що чекає заарештованого. Лютував рік 1937. А тому примушують підписуватися під словами: «За всі злочини я заслуговую суворого покарання... Якщо партія мені повірить і знайде можливість зберегти мені життя, я буду працювати, не покладаючи рук, щоб змити із себе зрадницьке минуле».

У справі Дехтяренка багато місця відведено свідченням, що їх давав інший заарештований – колишній нарком освіти України В. П. Затонський. Він на допиті 19 вересня 1937 року стверджував: що влітку того року разом з головою Раднаркому України Панасом Любченком у робочому кабінеті останнього вирішувалося питання про введення Петра Дехтяренка у «резервний центр». А вже 19–20 листопада В. Затонський «пригадає» деталі викриття П. Любченка на пленумі ЦК КП(б)У і обставини його самогубства, називає уцілілих членів організації, зокрема, працівника Держплану України Полоцьку та Петра Дехтяренка. ⁷⁾

Колишній секретар Центрального виконавчого комітету УРСР, теж заарештований органами, М. Г. Зінченко на допиті 16 жовтня 1937 року підтверджує, що він мав організаційний зв'язок із Дехтяренком, який інформував про проведену ним контрреволюційну шкідницьку діяльність.

У чому ж зміст цієї діяльності? Свідчення Зінченка: «Я доручив Дехтяренку розгляд скарг до приймальної Голови ЦВК України, підказавши йому, що відповіді на ці скарги повинні викликати у заявників невдоволення Центральним виконавчим комітетом, українським урядом». ⁸⁾

Що й говорити, Центральний виконавчий комітет був серйозною державною установою. На ім'я його голови, мабуть, дійсно надходило багато скарг різного змісту. Але чому це підготовка відповідей на звернення до ЦВК доручається людині, яка до роботи в апараті Центрального виконавчого комітету не мала безпосереднього відношення?

---

⁶⁾ Там же, арк. 18–22.

⁷⁾ Там же, арк. 28.

⁸⁾ Там же, арк. 34.

Хай відповідь на це питання ляже ще одним доказом бездушності системи. Як би там не було, але до протоколу вносяться слова: «Дехтяренко розглянув 200 скарг, по яких дав такі відповіді, які викликали справедливі нарікання і обурення скаржників».

17 грудня 1937 року слідчий нагадує Дехтяренку про його заяву на ім'я наркома внутрішніх справ: «Після довгого і впертого мовчання ви подали заяву, в якій визнали себе винним в участі в антирадянській націоналістичній організації. Розкажіть послідовно, коли ви розпочали вести контрреволюційну роботу проти партії і радянської влади?»⁹⁾ І отримує бажану відповідь.

Дехтяренко «пригадує», що антирадянську діяльність він розпочав ще в 1934 році, тоді ж згуртовує навколо себе осіб, невдоволених радянською владою, люто лає партію. Називає завербованих спільників – серед них член ВКП(б) з 1903 року В. І. Жук, інші старі більшовики. (Неважко уявити, що чекало потім на цих «спільників»).

Дістається Панасу Любченку, виконавцем злої волі якого Дехтяренко себе визнав.

Доводиться заарештованому зізнатись і в такому гріхові. Свого часу він керував, як пропагандист, комсомольським гуртком з вивчення історії партії. «На заняттях цього гуртка я свідомо цитував напам'ять Леніна і Сталіна, перекручував з контрреволюційною метою зміст цих цитат, пропагував у своїх лекціях контрреволюційні, антипартійні погляди. Я зводив наклепи на вождя партії, на партію».

Слідчий повідомляє, що йому відомо те, що Дехтяренко за завданням ряду керівників антирадянської організації здійснював шкідницьку роботу. У відповідь чує: «Я стверджую, що ніякої шкідницької роботи не проводив і ні від кого таких завдань не отримував».

Тоді його уточнюють, йому підказують, і він раптом пригадує, що дійсно зривав випуск запасних деталей до сільськогосподарських машин, зокрема шайби Гровера.

– «А яку ще ви здійснювали підривну роботу?» – не вгамовується слідчий. «Ніякої ніколи я не проводив», – у відповідь.

І тоді випливають на поверхню вже згадані у показаннях Зінченка, який до речі, слідством характеризується як активний учасник контрреволюційної організації, оті самі відповіді на скарги трудящих. Їх кількість вже зростає до 300. То не важливо, що Дехтяренко заперечує інструктаж Зінченка щодо змісту відповідей на скарги, що нічого провокаційного він не писав у них. До справи прилучається ще одна цеглина криміналу, переростаючи у звинувачувальний висновок. Даремними виявляються спроби підсудного відмежуватися від Затонського заперечуванням факту «включення до «резервного центру».

⁹⁾ Там же, арк. 37–40.

На допиті 7 січня 1938 року Дехтяренко вже визнає, що свою контрреволюційну діяльність він розпочав ще в 1933 році, коли був в Одеській області уповноваженим з проведення сільськогосподарських кампаній. «Продовольчі труднощі 1933 року у мене викликали спочатку сумніви, а потім переросли в незадоволення політикою партії. Я був проти колективізації сільського господарства і не погоджувався з тими заходами, які проводились на селі. Свої контрреволюційні погляди я від партії приховував і займався дворушництвом».

Знайшлося, зрозуміла річ, у звинуваченні й місце для зв'язків Дехтяренка із троцькістами. Він начебто «особисто проводив троцькістську і антирадянську агітацію».

Звинувачувальний акт було складено 10 січня 1938 року.¹⁰⁾ А через 10 днів Військова колегія Верховного Суду СРСР на закритому судовому засіданні ухвалила: «Приговорити Дехтяренка Петра Михайловича до вищої міри кримінального покарання – до розстрілу... Вирок належить до негайного виконання».¹¹⁾

Так воно і було. П. М. Дехтяренко розстріляний у день суду – 20 січня 1938 року, про що засвідчував акт про виконання вироку. Довідка про це під грифом «Таємно» зберігається в особливому архіві 1-го відділу НКВС СРСР, том № 11, аркуш 103.¹²⁾

Син Петра Михайловича Дехтяренка Олексій, 1920 року народження, тривалий час намагався дізнатися про долю батька, звертаючись до різних державних установ. 2 вересня 1955 року він черговий раз звертається з листом на ім'я Генерального прокурора Союзу РСР Р. А. Руденка. Результатів ніяких.¹³⁾

Олексій Дехтяренко звертається 4 грудня 1955 року до Голови Президії Верховної Ради СРСР К. Є. Ворошилова з проханням повідомити про долю батька.¹⁴⁾

27 жовтня 1956 року Військова колегія Верховного суду СРСР відмінює вирок від 20 січня 1938 року і реабілітовує П. М. Дехтяренка.

Візьмемо до уваги і той факт, що додатковим розслідуванням доведено: колишні робітники НКВС УРСР Перцов і Хатеневер, причетні до арешту Дехтяренка і розслідування його справи, згодом були засуджені за фальсифікацію кримінальних справ і застосування до заарештованих незаконних методів слідства.

Якоюсь мірою істина восторжествувала. Але тільки частково, бо є злочини, які ніколи не можна простити, і є втрати, поновити яких неможливо.

---

¹⁰⁾ Там же, арк. 57, 68, 69, 71.

¹¹⁾ Там же, арк. 74.

¹²⁾ Там же, арк. 75.

¹³⁾ Там же, арк. 78–81.

¹⁴⁾ Там же, арк. 84.

У КОМСОМОЛІ ТАКОЖ «ВОРОГИ»

ФЕДЧЕНКО НИКИФОР ПРОКОПОВИЧ (ПРОКОПІЙОВИЧ). Народився 13 березня 1909 року в с. Кирилівка Волновахського району Донецької області в селянській родині. Освіта середня. Працював першим секретарем Київського обкому комсомолу. 4 вересня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано в той же день. Реабілітований 25 січня 1958 року.

Сталінські репресії і терор охопили всі верстви населення: партійних і державних працівників, військовослужбовців, науковців, господарників, служителів культу, письменників, художників, лікарів і навіть комсомол, який Сталін вважав вірною опорою і резервом партії.

Репресії комсомольців у Києві розпочалися після розгрому київського обкому партії на чолі з П. Постишевим взимку 1937 р. (тоді П. Постишев – другий секретар ЦК КП(б)У, одночасно перший секретар Київського обкому партії). В 1937–1938 рр. була репресована значна кількість київських комсомольців, в тому числі й перший секретар обкому Федченко, українець, член ВЛКСМ з 1924 р., член ВКП(б) з 1929 р. Йому пред'явили звинувачення в тому, що він є активним учасником контрреволюційної троцькістської організації молоді.

1 серпня 1937 р. Бюро Київського обкому партії, очолюване С. Кудряцевим, приймає рішення зняти з роботи і виключити з партії, як учасників контрреволюційної організації: Федченка Н. П., Прищенка І. І. – завідуючого відділом керівних комсомольських кадрів обкому ЛКСМУ; Молокишера Д. П. – помічника начальника політвідділу Південно-Західної залізниці по комсомольській роботі.¹⁾

Катували Федченка та інших комсомольських працівників, мабуть, дуже страшно, тому що вони на першому ж допиті повністю визнавали себе винними у звинуваченнях, які їм пред'являли, і наговорювали на себе і своїх товаришів безліч фактів, яких не було в дійсності. Про те, що їх катували, свідчить довідка воєнного прокурора Ригаліна від 18 жовтня 1957 р. В ній сказано, що колишній працівник НКВС Рейхман Лев Йосипович, 1901 р. народження, який вів слідство у справах комсомольських ватажків України, «засуджений 21 січня 1940 р. Військовою колегією Верховного

¹⁾ Архів СБУ, спр. 47900-ФП, арк. 14.

суду СРСР за антирадянську діяльність в органах НКВС, у тому числі за катування кадрів радянського партійного апарату». ²⁾

Із «кримінальної» справи Федченка видно, що його та інших комсомольських працівників обмовив колишній секретар Київського обкому комсомолу Дубинін. * На допиті 22–23 липня 1937 р. він показав, що до складу керівництва молодіжної троцькістської організації входять: Коган Ілля – колишній секретар Жовтневого райкому комсомолу м. Києва, в організацію залучений Железним; Вайншенкер Абрам – колишній зав. відділом піонерів Київського обкому комсомолу; Ларіна – колишній заступник директора Палацу піонерів, в організацію втягнута Вайншенкером; Журавський – колишній завпед Палацу піонерів; Лемківський Зяма – колишній заступник голови Київської міської ради фізкультури; Федченко – нинішній секретар Київського обкому комсомолу, в організацію втягнутий Андреевим; Цимбал Микола – колишній заступник голови Центральної ради Тсоавіахіму УРСР; Йовчук Анатолій Дермидонтович – другий секретар Київського обкому ЛКСМУ. ³⁾

19 серпня 1937 р. Федченко на запитання слідчого, чи визнає себе винним у звинуваченні, яке йому пред'явлено, відповів: «Визнаю себе винним у тому, що до дня мого арешту я був активним учасником контрреволюційної троцькістської організації молоді, в яку був втягнутий у жовтні 1936 р. колишнім секретарем Київського обкому комсомолу Дубиніним за участі колишнього секретаря ЦК ЛКСМУ Андреева. Розповідаючи обставини, за яких він був втягнутий до складу контрреволюційної троцькістської організації молоді, твердив, що «ще у 1932 р. у мене були антипартійні настрої у зв'язку з продовольчими труднощами, які переживали в той період, особливо в селі.

Я вважав, що повна колективізація і ліквідація куркульських господарств, які в той час завершалися, як мені тоді думалося, є основною і єдиною причиною продовольчих труднощів, які в той час дуже гостро відчувалися.

За висловлення цих антипартійних поглядів я одержав від парторганізації Інституту комуністичної освіти, де я в той період вчився, стягнення догану. Працюючи в 1933 р. секретарем райкому ЛКСМУ, а згодом у Новограді-Волинському – секретарем окружному, я завжди користувався особливою підтримкою колишнього секретаря обкому комсомолу Дубиніна,

---

²⁾ Там же, арк. 42.

³⁾ Там же, арк. 31–32.

* Дубинін був висунутий на посаду секретаря Київського обкому КП(б)У. Репресований у 1937 р.

який у більшості випадків безпідставно популяризував мене, як кращого комсомольського працівника в області... В жовтні 1936 р. Дубинін приїхав у Новоград-Волинський проводити кущову нараду комсомольських працівників з питань 2-го пленуму ЦК ВЛКСМ. На цій нараді він висловився про мене в позитивному плані. Увечері, після наради, я зайшов у готель, в якому зупинився Дубинін, і він почав зі мною бесіду в теплому задушевному тоні.

Дубинін сказав, що в українському комсомолі уже викувалися кадри Андреева, які необхідно всіляко оберігати, оскільки вони є самим здоровим ядром в комсомолі і партії. «Ці люди, – говорив він, – не визнають на віру настанови, які дають ЦК ВКП(б) і ЦК ВЛКСМ, вони ставляться до цих настанов критично, маючи власну точку зору в усіх питаннях». «Андреев, – продовжував Дубинін, – найбільше заслуговує зайняти посаду першого секретаря ЦК ВЛКСМ і, безумовно, найближчим часом це станеться».

Перейшовши до питання про внутрішнє становище, Дубинін всіляко обурювався існуючим всередині партії, на його думку, затиском і свавіллям. «Існуючий внутріпартійний режим, – продовжував Дубинін, – неможливий і нетерпимий. Будь-яка вільна думка душиться. Ми, молодь, яка в партії відігравала передову роль, з цим миритися не можемо».

В кінці розмови Дубинін мені сказав, що в українському комсомолі існує троцькістська організація, яка об'єднує головним чином керівний комсомольський актив. Організація з троцькістських позицій бореться за зміну теперішнього керівництва в країні, партії та комсомолі. Андреев відіграє в організації керівну роль і практично її очолює... У відповідь на пропозицію Дубиніна взяти участь у троцькістській організації молоді я відповів згодою». ⁴⁾

Федченко розповів далі, що, працюючи секретарем Новоград-Волинського окружного комсомолу, поновив у комсомолі всіх виключених низовими організаціями юнаків і дівчат за троцькізм і завербував до складу контрреволюційної організації колишнього секретаря Червоноармійського райкому комсомолу Манзенка і Фролова – колишнього завідувачого відділом політнавчання Новоград-Волинського окружного комсомолу, і назвав ряд прізвищ, які, на його думку, є учасниками цієї організації.

Всі ці свідчення Федченка були занесені до обвинувального висновку, підготовленого 29 серпня 1937 р.

Федченко Н. П. звинувачувався в тому, що: «а) Був учасником контрреволюційної троцькістської терористичної організації, що здійснила

---

⁴⁾ Там же, арк. 15–19.

1 грудня 1934 р. злодійське вбивство тов. Кірова і готувала терористичні акти проти керівників партії і уряду; б) Проводив контрреволюційну підривну роботу в комсомолі; в) Особисто втягнув до контрреволюційної троцькістської організації Фролова і Манзенка». ⁵⁾

4 вересня 1937 р. Військова колегія Верховного суду СРСР засудила його до розстрілу. В той же день вирок було виконано.

25 січня 1958 р. Військова колегія Верховного суду СРСР переглянула справу Федченка Н. П., вирок від 4 вересня 1937 р. про його засудження скасувала і справу про нього припинила через відсутність складу злочину. ⁶⁾

11 серпня 1989 р. секретаріат ЦК Компартії України, прийняв постанову про реабілітацію Федченка Н. П. в партійному відношенні посмертно. ⁷⁾

Дещо раніше, 12 вересня 1955 р., Військовою колегією Верховного суду СРСР були реабілітовані керівні комсомольські працівники України: Андреев, Железний, Вайншенкер, Журавський, Коваленко – і 18 липня 1956 р. – секретар Київського обкому КП(б)У Дубинін Ф. І. ⁸⁾

---

⁵⁾ Там же, арк. 33–35.

⁶⁾ Там же, арк. 45–45 зв.

⁷⁾ Там же, арк. 46.

⁸⁾ Там же, арк. 41–42.

НАДІЯ ВОЙЦЕХІВСЬКА – НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ

ВОЙЦЕХІВСЬКА НАДІЯ МАТВІЇВНА народилася 16 вересня 1897 року у місті Києві у сім'ї службовця, українка, освіта середня. 21 червня 1938 року засуджена до заслання за межі України на 5 років. Реабілітована 30 липня 1989 року.

Войцехівська Н. М. та її чоловік Войцехівський Карл Антонович у 1937 році проживали у селищі Рокитне, працювали на цукровому заводі. Надія Матвіївна – бухгалтером, а її чоловік – завідувачем відділом постачання. Родина виховувала 2-х дітей: сина – Станіслава, 1920 р. народження, і доньку – Марію, 1927 р. народження. Карл Антонович за національністю поляк. У жовтні 1937 року його заарештували, звинувативши у проведенні контрреволюційної роботи серед робітників і службовців цукрового заводу, вихвалянні капіталістичного ладу, висловлюванні невдоволення радянською владою, поширенні провокаційних чуток про нестерпні умови життя в Радянському Союзі, зв'язках з польськими націоналістами.

4 листопада 1937 р. К. А. Войцехівського засудили до вищої міри покарання – розстрілу.¹⁾ 15 листопада 1937 р. заарештована і його дружина – Войцехівська Надія Матвіївна. Її провина перед радянською владою полягала в тому, що, проживаючи разом зі своїм чоловіком, вона нібито знала про його контрреволюційну діяльність, але приховувала це від органів влади. Під час допитів Надія Матвіївна заперечувала, доводила, що вона ніякої контрреволюційної роботи не проводила і відносно свого чоловіка, з котрим проживала з 1919 року теж нічого не знала. Це все викладено у справі на чотирьох сторінках, написаних від руки.²⁾ Арешт, обшук, пред'явлення звинувачення, допити. Обвинувальний висновок і передача справи на розгляд Особливої наради – все це відбувалося в один день – 15 листопада 1937 р.

Особлива нарада при НКВС СРСР через 7 місяців – 25 червня 1938 року визнала Н. М. Войцехівську соціально небезпечним елементом і вислала до Казахстану строком на 5 років. Дітей передали до дитячого будинку, що був розташований у с. Мовчанівці.

Не втрачаючи надію на справедливість, Надія Михайлівна звертається з листом до наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії. В листі-заяві вона пише: «Обрацаюсь к Вам с горячей просьбой матери о разрешении мне вернуться к своим детям, которых я не вижу уже второй год, на мою родину Украину в г. Рокитно Киевской области, с которой я выслана 29.07.38 года...

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 59331-ФП, арк. 10.

²⁾ Там же, арк. 16.

³⁾ Там же, арк. 18–19.

...Прошу Вас о пересмотре моего дела и дела моего мужа, о снятии с меня звания ссыльной и о разрешении вернуться на родину к своим детям и сделать их счастливыми детьми нашей Великой Родины, как и других детей нашего района, отцов которых забрали в одно время с моим мужем, а матери их живут дома вместе со своими детьми, а я должна нести такое наказание». ³⁾

В цей же час її донька – 13-річна Марійка написала лист Й. В. Сталіну:
«Дорогой мой и любимый отец
Иосиф Виссарионович Сталин!

Не сердитесь на меня, что я пишу Вам, но кроме Вас мне никто не поможет... Осенью 1937 года в Рокитно Киевской области арестовали моего папу, а спустя два месяца арестовали маму. Где мой папа, я не знаю, а от мамы я получила письмо, что она живет в Казахстане в совхозе Пакта-Арал, куда отправлена на 5 лет Московским совещанием за папино дело. Кто же мой папа? Зовут – Карл Антонович Войцеховский, а маму мою зовут Надежда Матвеевна Войцеховская. Отец моего папы, мой дедушка – батрак-бедняк, служил у помещиков. Не имел ничего кроме дома в Жашковском районе Киевской области. Огорода у него было 56 соток. И никаких больше построек не было. Мой папа родился там же. Когда папе было 10 лет, его отец умер, и папа служил у кулаков, учился в колбасне, где и работал несколько лет. Последние 6 лет папа работал на Синявском сахарном заводе и много раз папа получал премию за работу. Мой папа всегда любил свою Родину, а остальных папа называл гадами. За это папу многие не любили, и еще за то, что папу выгнали. И последнее время мой папа был уже заведующим отдела снабжения завода. Дорогой мой дядя Сталин, если в чем-нибудь обвиняют моего папу, то почему должна отвечать моя мама за папу. Очень прошу Вас, дорогой мой дядя, еще раз пересмотрите дело и верните мне мою маму. Пусть я буду счастливая как и другие дети, у которых мамы дома. Ведь Вы нас так любите, и я хочу быть также счастливой дочерью нашей Родины. Учусь я на «отлично» и имею «похвальный лист». Мне 13 лет и мне так скучно и плохо без мамы. Прошу Вас, ответьте мне на мое письмо, и прошу Вас, не откажите мне вернуть мою маму, чтобы я могла жить с мамой». ⁴⁾

Штемпелі на конверті листа говорять, що він був у приймальнях ВКП(б), Прокуратури СРСР, у відділенні 1 спецвідділу НКВС СРСР. Блукало воно коридорами влади і «любимого дяді» сім місяців, поки не потрапило в тенета НКВС. До тих «дядь», що мордували, вбивали мільйони тат і мам Марійок, Катрусь, Іванків, Васильків та інших діток великої країни Рад.

Тим часом пробігли 5 років заслання Н. М. Войцехівської. Як склалась її подальша доля, невідомо. Із слідчої справи видно, що 18 червня 1952 року рішенням МДБ СРСР з неї знята судимість. У той час вона проживала в Джамбульській області. 30 липня 1989 року була реабілітована вдруге Прокуратурою Київської області.

---

⁴⁾ Там же, арк. 28.

ВІН БУВ ВИМОГЛИВИЙ І СПРАВЕДЛИВИЙ

ЛАДЕР ЕВАРЕСТ АНДРІЙОВИЧ – директор Шарківського бурякорадгоспу. Народився 2 лютого 1888 року в Латвії Ліфляндської губернії у бідній селянській родині. Освіта початкова. Директор Шарківського бурякорадгоспу, проживав у с. Синява Рокитнянського району, 5 січня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 1 лютого 1938 року. Реабілітований у 1960 році.

Надворі завивав холодний і пронизливий північний вітер. Голі дерева під грудневим морозним небом на території спецкорпусу Київської тюрми були покриті крижинками, що виблискували під зимовим сонцем. Навколо спало, рятуючись від морозу, велике місто. І тільки в кабінеті оперативного уповноваженого III відділу УДБ Київського обласного управління НКВС молодшого лейтенанта держбезпеки Фальковського було не до сну. Через руки слідчого пройшло багато заарештованих. Мав він на своєму рахунку десятки допитів – часом вдалих, але у більшості одноманітноважких. Та подібних до цього щось не пригадується. То перед ним переважно стояли і тремтіли підозрювані у контрреволюційній діяльності хлюпики-інтелігенти і насуплені селянки із навколишніх сіл. А на сьогоднішню ніч випало «працювати» з латишем – таким спокійно-незворушливим, впевнено-могутнім фізично. Спочатку заарештований довго мовчав, відкидаючи геть навіть нагадування про шпionаж на користь однієї з іноземних держав. Але заговорить і цей. Обов'язково заговорить. Його заарештували 6 грудня 1937 року. Певна незвичайність ситуації з цим заарештованим пояснювалась ще й тим, що Ладер Еварест Андрійович сам свого часу кілька років працював у органах НКВС. А тепер заарештований за підозрою у шпionунстві.

Зі справи Е. А. Ладера № 50207-ФП, ф. 263, що зберігається в архіві СБУ, неможливо дізнатися, звідки і які саме до Київського обласного управління НКВС надійшли матеріали про те, що житель села Синяви Еварест Андрійович Ладер проводить роботу дуже підозрілу на те, що здається шпionунством. Яку саме – то не дуже важливо. Головне – щоб сам зізнався, що він шпionун.

Так розпочався заключний етап життя, трагічний етап для високорослого прибалтійця, розумного і вимогливого, за відгуками всіх, хто його близько знав, організатора; латиша, який безвинно потрапив під жорнова сталінського терору на українській землі.

А які дороги уродженця Латвії привели в Україну? У 1916 році у розпалі німецького наступу на Західному фронті під час Першої світової війни

завод у Ризі, на якому працював Ладер, було евакуйовано до Харкова. Ось тоді сюди прибув і Ладер. Влаштувався кочегаром на паровозобудівному заводі. З 1917 року – у Червоній гвардії, потім у Червоній Армії, в якій служив до осені 1920 р. Того ж року прибув до Києва, де став начальником продовольчого загону. Певний час був вагарем Оратівського пункту «Заготзерно», в 1924–1925 роках очолював охорону заводу «Ленінська кузня». А далі у його послужному списку значилася п'ятирічна служба в органах Головного політичного управління – був чекістом, витримав неодноразові спецперевірки на відданість справі партії і радянській владі.

У 1930 р. бачимо Е. А. Ладера на посаді керуючого дільницею радгоспу в 1932 р. – директором Бучанського радгоспу, в березні 1937 року він директор Шарківського цукрорадгоспу – це його останнє місце роботи. Заарештований 6 грудня і невдовзі засуджений до розстрілу.¹⁾

Під час допитів слідчі примушують Ладера «доповнити» свої зізнання. І він «пригадує», що був завербований до шпигунської діяльності не під час чекання поїзда до Риги, а раніше, «за кілька днів до від'їзду Сауле мені повідомив, що, перебуваючи в СРСР, він займався шпигунською діяльністю. Я дав йому свою згоду працювати на латишську розвідку. Коли у свою чергу запитав, з ким мені в Києві підтримувати зв'язок, то почув від Сауле відповідь, що цього він відкрити не може, і запропонував покищо необхідні дані надсилати листами».

Обов'язковим атрибутом звинувачень для заарештованих у підозрі в контрреволюційній чи шпигунській діяльності було прискіпування до опозиційної причетності стосовно генерального курсу партії, наявності партійних стягнень, попереднього виключення з лав ВКП(б), притягнення раніше з тих чи інших причин до судової відповідальності. У цьому плані Ладеру було що повідомляти. Адже ще в 1922 році його віддали до суду начебто за хабаря під час роботи в продзагоні. Але тоді вина не була доведена і суд його виправдав. Вдруге судився в 1933 році, вже працюючи у буряко-радгоспі. «За неправильне визначення врожайності» – так говорилося у звинувачувальному висновку. Тоді отримав рік примусових робіт, протягом 12 місяців залишався на своїй посаді, але із його заробітку певна сума відраховувалась на користь держави. Після касаційного звернення ця суми була знята. Двічі доводилось вступати і до ВКП(б). Вперше червоноармійцем ще в 1917 році. Був виключений у 1923 році «за відрив від парторганізації і несплату протягом 8 місяців партвнесків» (був у тривалому відрядженні). Вдруге вступив у партію в 1924 році. У цьому немає нічого кримінально-крамольного, тим більше шпигунського. Але все викликає

---

¹⁾ Центральний Державний архів громадських об'єднань України, спр. № 50207-ФП, ф. 263, арк. 19.

підозру. Втім, ті, хто підписував звинувачувальний висновок директорів цукрорадгоспу, працівники органів держбезпеки, наче не помічали того, що людина сама працювала в цих органах, і що вже багато разів навіть умовно-формально не підтримує ніяких зв'язків з тим, хто, виїжджаючи додому у Латвію, начебто залучив його до шпигунської діяльності.

Були й «речові» докази шпигунства. Під час арешту у Ладера вилучено 50 патронів до малокаліберної гвинтівки і 12 патронів для нагана, 3 патрони закордонної фірми, мисливська рушниця.

Інформуючи про це обласне управління НКВС, тимчасово виконуючий обов'язки начальника Рокитнянського районного відділу НКВС Ковтунюк додає, що «матеріали компрометуючого характеру на Ладера будуть вислані Вам додатково».²⁾

Ніяких слідів згаданих матеріалів компрометуючого змісту у справі виявити не вдалося.

Кримінальній справі дали хід, підготували звинувачувальний висновок. У ньому три пункти: а) зібрав шпигунські матеріали про хід спорудження Дарницького стратегічного мосту; б) зібрав матеріали про хід спорудження залізничного мосту через річку Тетерів; в) систематично збирав матеріали про виконання програми заводом «Ленкузня».³⁾

«У пред'явлених звинуваченнях винним себе визнав повністю. А тому, керуючись наказом НКВС за № 00485, ця справа належить включенню до особливого списку для направлення на розгляд в ГУДБ НКВС СРСР».

З протоколу № 20 НКВС СРСР і прокурора СРСР від 5 січня 1938 року дізнаємося:

«Слухали: Матеріали на осіб, що звинувачуються у шпигунській і диверсійній діяльності на користь Латвії, представлені Управлінням НКВС УРСР по Київській області.

Постановили: Ладера Евареста Андрійовича, 1888 року народження, уроженця Вальського повіту Ліфляндської губернії (Латвія) – розстріляти».⁴⁾

22 листопада 1960 року військовий трибунал Київського військового округу реабілітував помертню Е. А. Ладера і справу про нього припинив за відсутністю складу злочину. Через 29 років, 21 грудня 1989 року, постановою президії контрольно-ревізійної комісії Київської обласної організації Компартії України він був реабілітований і в партійному відношенні. Додамо, що багато зусиль для повернення доброго імені свого батька доклала дочка колишнього директора цукрорадгоспу Лілія Еварестівна Ладер, яка мешкала у Даугавпільському районі Латвії.

²⁾ Там же, арк. 6.

³⁾ Там же, арк. 19.

⁴⁾ Там же, арк. 25.

**СТАВЛЕННЯ ВЛАДИ ДО НАУКОВЦІВ,
СПЕЦІАЛІСТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ
В РОКИ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»**

КОНОВАЛЬЧУК ЮРІЙ-ГЕОРГІЙ АНТОНОВИЧ. Народився 1899 року у с. Кам'яна Гребля Сквирського району в селянській родині. Освіта вища. Директор Київського педагогічного інституту. 25 жовтня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 26 жовтня 1937 року. Реабілітований 17 листопада 1956 року.

ДОВГОРУК СЕРГІЙ ТИХОНОВИЧ. Народився 4 липня 1899 року в с. Жовтневе (у минулому Студеники) Переяслав-Хмельницького району в селянській родині. Освіта вища. Доцент Київського сільськогосподарського інституту. 31 грудня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 16 січня 1938 року. Реабілітований 1 січня 1957 року.

МИРОНІВСЬКИЙ ІВАН СТЕПАНОВИЧ. Народився 19 січня 1902 року у с. Савенці Рокитнянського району в селянській родині. Освіта вища. Старший науковий співробітник Київського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства. 9 квітня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано в той же день – 9 квітня 1938 року. Реабілітований 28 січня 1965 року.

Вину за провали в будь-якій галузі народного господарства, культури, науки, освіти комуністичне керівництво в другій половині 30-х років здебільшого перекладало на «контрреволюційні, націоналістичні, шкідницькі, диверсійні і терористичні організації». Органи НКВС приписували активну участь у них всім заарештованим, починаючи від голови Раднаркому республіки, секретаря ЦК КП(б)У, наркомів, секретарів обкомів, директорів заводів, науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів та інших і кінчаючи головами колгоспів, рядовими колгоспниками і робітниками. За такими стандартними звинуваченнями були засуджені тисячі громадян України, половина з них – до розстрілу.

23.08.1937 р. управлінням держбезпеки НКВС УРСР був заарештований Коновальчук Юрій-Георгій Антонович. З 1919 по 1926 рік він служив у Червоній Армії, член ВКП(б) з 1920 р., жив у Києві по Повітряно-флотському шосе, буд. № 29, кв. 31.

Не витримавши катувань і садизму слідчого, Юрій Антонович 30 вересня 1937 року написав зізнання на ім'я начальника Київського обласного управ-

ління НКВС. «В контрреволюційну організацію, – писав він, – я завербований колишнім заступником наркома освіти УРСР Дитюком в жовтні 1936 року...

Дитюк, погодився з моїми твердженнями, заявив, що такі порядки властиві всій ВКП(б) і що цей партійний режим необхідно змінити. При цьому він заявив, що в партії уже оформилася велика група людей, невдоволених таким режимом і вона вже веде боротьбу проти нього. Не можна залишатися безучасним свідком у цій боротьбі, якщо зацікавлений в оздоровленні становища в країні. Тобі, – заявив Дитюк, – потрібно задуматися і примкнути до цієї групи.¹⁾ Я не повідомив органам НКВС про цю організацію, не розмовляв ні з одним чоловіком з приводу контрреволюційної розмови про цю антирадянську організацію. Примкнувши до неї під впливом Дитюка, – писав далі Коновальчук, – я за його завданням в Інституті вів боротьбу проти партійної організації, аж до звільнення з роботи директора Інституту, тобто до грудня 1936 р. Прикриваючись формальним виконанням обов'язків члена партії, я в дійсності ігнорував партійну організацію, не прислуховувався до сигналів комуністів».²⁾

Недоліки в роботі Інституту, безумовно, були: не вистачало досвідчених викладачів, особливо на історичному і філологічному факультетах, оскільки органи НКВС заарештували 12 професорів і доцентів, якість учбового процесу на цих факультетах була погана. «Це стало наслідком того, – писав Коновальчук, – що відділи шкіл ЦК КП(б)У і обкому партії очолювали вороги народу, вперто не давали викладачів. Тому на низькому рівні виявилася партійно-масова робота серед студентів і професури. Побутове обслуговування студентів історичного факультету було поставлено погано, головним чином із-за бездіяльності господарської частини, яку очолював ставленик ворога народу Копеліовича – авантюрист Кричевський».³⁾ Коновальчук ставив собі в провину також те, що він не викрив націоналіста Синівського, якого направив у Інститут особисто Нарком освіти УРСР В. Затонський, і троцькіста Єфімова.

Свої зізнання Коновальчук закінчував словами: «Визнаю свою провину в перерахованих діях, що йшли по лінії зв'язку і участі в контрреволюційній націоналістичній організації, я прошу дати мені можливість спокутувати важку провину перед своєю соціалістичною країною в будь-якому районі Радянського Союзу, яку я буду чесно виконувати, якщо органи пролетарської диктатури знайдуть можливість цю роботу мені надати».⁴⁾

Щоб надати «вагомість» зізнанням і звинуваченням Коновальчука, слідчий Коган допитав кілька свідків – Лаврову, Сироту, Лантуха, історика Кравчука. Вони були тісно зв'язані з Коновальчуком, який не реагував на їх контрреволюційні дії. Педагог Ангельчина (польський сектор) під час лекцій проявляла

¹⁾ Архів СБУ, спр. 39037-ФП, арк. 66.

²⁾ Там же, арк. 7–8.

³⁾ Там же, арк. 8.

⁴⁾ Там же, арк. 9.

контрреволюційні троцькістські тенденції, говорячи, що власні імена потрібно писати з великої літери, а єврейські – з малої. Викладачка Лаврова також протаскувала троцькістські ідеї.⁵⁾ Чим не анекдот? Щось дуже обізнаним і політично грамотними виявилися студенти, яких вчили, як потрібно писати власне ім'я.

Шофер педінституту Романов І. Я. заявив: «Весною 1937 р. в ресторані при мені Коновальчук почав розказувати Стамборському (воєнрук інституту) про те, що він не може розвернутися в роботі, оскільки його оточують в Інституті жиди... Стамборський підтримав антирадянську розмову Коновальчука, сказавши йому: «Нічого, якщо потрібно, я допоможу тобі розігнати їх». На запитання Когана, чи називав Коновальчук осіб, які заважають працювати, Романов відповів: «Основними фігурами розмови були: секретар парторганізації Котляр, заступник директора Кричевський, завуч Оревський, бухгалтер Рейдеман. Всі ці особи євреї».⁶⁾

Брехливість свідчень Романова кидається у вічі. Він заявляє, що був у ресторані з Коновальчуком і Стамборським весною 1937 р., але ж Коновальчук звільнений з роботи в грудні 1936 р. і послугами шофера вже не користувався. Та й чи вів би він таку розмову в присутності шофера, і чи потрібна вона йому була в 1937 р.?

Недоброзичливим виявився і новий директор Філіпов О. М. – член ВКП(б), який прийняв від Коновальчука педагогічний інститут в лютому 1937 р. Він приписав Коновальчуку ряд звинувачень: а) інститут не забезпечений викладачами; б) не читалися студентам ленінізм і деякі історичні дисципліни; в) розклад лекцій систематично зривався із-за відсутності викладацького персоналу, студенти не були повністю завантажені навчанням; г) студенти не були забезпечені аудиторіями, кабінетами, лабораторіями для самопідготовки. За злочинним використанням приміщення і не прийняттям заходів до розширення учбової площі зривалася суспільно-політична робота і марксистсько-ленінське виховання студентського складу і технічного персоналу. Приблизно такі ж недоліки мали місце і в роботі Учительського інституту та відділу підвищення кваліфікації педагогів, які були підпорядковані педінституту.⁷⁾

Потрібно зазначити, що подібні недоліки були властиві всім вузам Києва і України в цілому. Зв'язано було це з тим, що органи НКВС з 1930 р. і до початку Вітчизняної війни безжалісно «перетрущували» наукові і викладацькі кадри, засуджуючи і відправляючи значну частину їх до таборів. Особливо широких розмірів це явище набуло після судових процесів над троцькістами і правими ухильниками, загибелі голови уряду П. П. Любченка, арешти і засудження як ворогів народу всіх секретарів і заввідділа-

⁵⁾ Там же, арк. 35.

⁶⁾ Там же, арк. 35.

⁷⁾ Там же, арк. 39.

ми (освіти, агітації і пропаганди) ЦК КП(б)У, наркома освіти В. Затонського, секретарів і заввідділами Київського обкому партії.

Очну ставку Коновальчука з свідками та іншими особами Коган не проводив, вважаючи, що для засудження Коновальчука достатньо його власних зізнань і замовлених брехливих свідчень Подольської, Марценковського, Романова та інших. На основі їх він написав звинувачувальний висновок, який затвердив 24.10.1937 р. помічник прокурора СРСР Рагінський і звинуватив його в тому, що він був активним учасником антирадянської української націоналістично-терористичної організації, керованої колишніми боротьбистами, котра ставила своїм головним завданням насильницьке повалення Радянської влади в Україні і встановлення фашистського ладу.

25 жовтня 1937 р. виїздна сесія Військової колегії Верховного суду СРРСР (яка майже постійно перебувала в Києві і штампувала смертні вироки) засудила Коновальчука Ю. А. до розстрілу. Наступного дня вирок виконали.

У процесі перевірки справи Коновальчука Ю. А. в червні 1956 р. на предмет його реабілітації був допитаний викладач політекономії Київського державного університету ім.Т. Г. Шевченка Бондарев Степан Ілліч, уродженець Ставропольського краю, член КПРС з 1930 р., який працював разом з Коновальчуком в педінституті. Він дав таку характеристику Юрію Антоновичу: «З ділового боку Коновальчук був вимогливим до себе і підлеглих, віддавав всі сили роботі, покращив організацію учбового процесу, чим підняв роботу Інституту. З політичного боку – це був справжній комуніст-ленінець, принциповий, непримиримий до різного роду недоліків, підтримував тісний зв'язок з партійною організацією і комуністами Інституту. Був скромною людиною».⁸⁾

Про зізнання Коновальчука Ю. А. в процесі слідства він заявив, що вони не відповідають дійсності. Про Подольську Л. Ш. він відповів: «Подольська (в той час вона іменувалася Ліза Іванівна) була студенткою історичного факультету, секретарем комсомольської організації інституту, директором якого в той час був Брауде. Це було ще до приходу Коновальчука в інститут. Вона була поганою студенткою. Це вона, Подольська, написала на мене брехливу заяву, внаслідок якої 13 січня 1937 р. мене виключили із лав ВКП(б), але згодом в лютому 1939 р. я був поновлений в партії. На партійних зборах в той час вона виступала з різними брехливими заявами проти Коновальчука»⁹⁾.

Передопитана Лія Шаєвна Подольська вела себе в 1956 р. як «божа овечка», мекала, відмовляючись від своїх свідчень 1937 р. Хвалила Коновальчука Ю. А. як директора інституту.

17 листопада 1956 р. Воєнна колегія Верховного суду СРСР реабілітувала Коновальчука Ю. А.

⁸⁾ Там же, арк. 70.

⁹⁾ Там же, арк. 70–71.

Арешти працівників вузів і науково-дослідних інститутів у 1937–1938 роках були звичайним явищем не тільки в Києві. 3 листопада 1937 р. був заарештований викладач Київського сільськогосподарського інституту, доцент Довгоруk Сергій Тихонович.

Першим запитанням до нього на допиті, зафіксованому 2 грудня 1937 р., було: «Ви звинувачуєтесь у приналежності до націоналістичної організації, як учасник цієї організації, активно боретесь проти Радянської влади. Пропонуємо Вам дати детальні свідчення про контрреволюційну діяльність цієї організації, так і про свою особисту підривну роботу?» Відповідь: «Я ніколи ні до якої антирадянської організації не належав».¹⁰⁾

Запитання: «Це брехня. Матеріали слідства виявили, що ви до арешту проводили контрреволюційну діяльність. Ваші заперечення вам не допоможуть».

Відповідь: «Я не маю намірів заперечувати. Я відхиляю свою боротьбу проти Радянської влади, так як ніколи цієї боротьби не вів».

Запитання: «Марні, Довгоруk, ваші наміри ухилитись від відповідальності за скоєні злочини перед Радянською владою і українським народом. Вам не вдасться зманеврувати. Пред'являю вам свідчення звинуваченого Окиса: «За час мого перебування у Києві, тобто з 1930 р., по день арешту мною особисто були залучені до шпигунської діяльності наступні особи... Довгоруk Сергій Тихонович, 40 років, викладач Сільськогосподарського інституту». Після цього ви теж будете заперечувати свою боротьбу проти Радянської влади».¹¹⁾

Відповідь: «Я шпигуном ніколи не був».

Запитання: «Я вам пред'являю ще один витяг із свідчень Окиса... До складу терористичної групи входили... Довгоруk Сергій Трохимович... Завданням терористичної групи було підготовка і здійснення терористичних актів проти членів радянського уряду..., відносно терористичної групи, то згідно плану, повідомленому Довгоруку, то вона проводить підготовчу роботу по здійсненню терористичного акту проти Косіора С. В.... Ви бачите, Довгоруk, що вам нічого не допоможе. Ви повністю викриті. Припиніть заперечення».

Відповідь: «Так, я бачу, що мої заперечення ні до чого не приведуть. Я дійсно викритий і готовий надати свідчення по суті пред'явленого звинувачення. До контрреволюційної роботи я був залучений у 1934 році директором Київського сільськогосподарського інституту Матюхою».¹²⁾

Під тиском і фізичним впливом слідчого С. Т. Довгоруk розповів, що той хотів від нього почути. Коли вступив до контрреволюційної організації, її мету – «повалення Радянської влади, відокремлення Радянської України від СРСР,

¹⁰⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 38951, арк. 8–10.

¹¹⁾ Там же, арк. 13.

¹²⁾ Там же, арк. 61–62.

утворення самостійної держави фашистського типу».¹³⁾ Розповів про своє знайомство з викладачем німецької мови Окисом, що погодився з його пропозицією – займатись шпигунством на користь однієї з фашистських держав і отримав від нього завдання: розвідати про розташування частини Червоної Армії, цехів заводу «Ленінська кузня», проводити фотографування стратегічних об'єктів, зокрема, мостів через Дніпро в районі м. Києва. Але ніяких документів, фото чи інших відомостей в усній чи письмовій формі Окису не передавав.

«Ви переконались, Довгоруку, що ви повністю викриті. Ні до чого ваші заперечення! Вам не вдасться приховати жодного факту», – скаже наприкінці допиту молодший лейтенант Держбезпеки Олійников, а він вже знав, що говорив.

Наступний протокол оформлений теж 2.12.1937 р. Слідчого цікавила терористична діяльність С. Т. Довгорука. Його негативна відповідь не сприймалась. Слідчий повторює запитання, при цьому наголошує, що антирадянська націоналістична організація стояла на позиціях індивідуального терору проти керівників ВКП(б) і радянського уряду і просить розповісти, яке завдання виконував С. Т. Довгоруку. Але бажаної відповіді не отримав тому, що Сергій Тихонович, «визнавши» за собою один із методів боротьби з Радянською владою – шпигунство, інші заперечував, говорив, що не був проінформований.

Щоб відвести від себе звинувачення «в терорі проти керівників партії», Сергій Тихонович подає того ж дня слідчому Олійникові письмову заяву такого змісту: «Вирішив чистосердечно розкаятися в усіх своїх злочинах проти Радянської влади і тим самим хоча б частково пом'якшити свою вину. Визнаю, що я дійсно був учасником контрреволюційної націоналістичної організації, куди мене завербував у 1934 р. Матюха. Організація ставила завданням боротьбу з Радянською владою за відокремлення України від Радянського Союзу. Визнаю, що я дійсно був залучений Окисом для шпигунської роботи. Категорично заперечую ту частину звинувачення, в якій говориться, що я знав про терористичні задуми організації. В нашій контрреволюційній націоналістичній організації я був зв'язковий з Окисом. Я глибоко розкаююсь і прошу пощади. Довгоруку Сергій Тихонович. 2.12.1937 р.»¹⁴⁾

Цим допитом, що продовжувався протягом цілого дня 2.12.1937 р. з перервами, і закінчилось розслідування його справи. До неї додали копію протоколу допиту викладача німецької мови Сільськогосподарського інституту Окиса. 3 грудня 1937 р. С. Т. Довгоруку і Окису влаштували очну ставку більше для форми, ніж для користі. Отож, за 2 дні «майстри»

¹³⁾ Архів СБУ, спр. 57064-ФП, арк. 9.

¹⁴⁾ Там же, арк. 13.

НКВС справу довели до кінця і винесли звинувачувальний висновок, де було вказано, що провина С. Т. Довгорука полягала в тому, що він:

«1) Являється учасником антирадянської націоналістичної організації, до якої був залучений у 1934 р. Матюхою.

2) З 1935 р. в інтересах цієї організації проводив шпигунську роботу, до якої був залучений Окисом.

3) Поділяв установку організації про індивідуальний терор проти керівників ВКП(б) і радянського уряду, входив до складу терористичної групи і брав участь у підготовці терористичного акту проти секретаря ЦК КП(б)У т. Косіора С. В., тобто у скоєнні злочину, передбаченого ст. ст. 54-8, 54-6, 54-11 Кримінального кодексу УРСР».¹⁵⁾

Справу передали на розгляд трійки при Київському обласному управлінні НКВС УРСР, котра 31 грудня 1937 р. засудила С. Т. Довгорука до розстрілу. Вирок виконали 16 січня 1938 р.

Директор сільськогосподарського інституту, що проходив по цій справі, Матюха Семен Степанович, 1902 р. народження, уродженець с. Бузинівщина Решитилівського району Полтавської області, був заарештований 22.12.1936 р., а 28.08.1937 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Відбувши покарання, працював головним агрономом Гребінківської МТС Київської області. Разом з ним були заарештовані: Кудрявий І. Т. – завідуючий учбовою частиною інституту, Беспалько М. Н. – студент, секретар партійної організації.

У 1955 р. І. Т. Кудрявий звернувся до Воєнного трибуналу Київського воєнного округу з проханням переглянути його справу. У своїй скарзі він писав, що 4 квітня 1937 р. він давав справедливі свідчення, а потім, доведений до відчаю, (з 4.04.1937 р.) писав їх під диктовку слідчого, а нині їх заперечує. 6 січня 1956 р. Військовий трибунал реабілітував його, Матюху С. С., Беспалька М. Н.

Після арешту С. Т. Довгорука, С. С. Матюхи та інших, 16 листопада 1937 р., управління держбезпеки МВС УРСР заарештований Миронівський Іван Степанович – директор Київського агрохімічного інституту. З роботи він був звільнений і виключений з партії під час чистки 1933 р. з формулюванням: «За втрату класової пильності, за прориви, допущені в боротьбі агрохімічного інституту, за нереагування на контрреволюційні виласки окремих студентів».¹⁶⁾

У 1934 р. його поновили в партії. Наступного року Агрохімічний інститут перетворили на факультет Київського сільськогосподарського інституту, де Миронівський І. С. за сумісництвом став читати лекції.

¹⁵⁾ Там же, арк. 23.

¹⁶⁾ Там же, арк. 52–53.

Приблизно в цей час, а дехто раніше, були заарештовані Глухота Т. А. – директор Інституту соціалістичного землеробства та працівники цього інституту Голуб В. М., Дрозденко П. К., Мусійчук І. Д., Остапчук В. П., Безпалько М. Н. та інші. Їх справи розглядалися окремо. Але звинувачення було стандартним – активні учасники антирадянської націоналістичної терористичної організації, яка ставила за мету насильницьке повалення Радянської влади і встановлення фашистського ладу в Україні.

Понад місяць Миронівський І. С. категорично заперечував всі звинувачення, які висувалися проти нього і лише 28 червня 1937 р. став «зізнаватися» слідчому.

Компрометуючі «матеріали» на Миронівського дали «учасники цієї організації». В обвинувальному висновку говорилося: а) Миронівський був активним учасником антирадянської націоналістичної терористичної організації; б) В практичній контрреволюційній діяльності підтримував організаційні зв'язки з активними учасниками організації Крутієм, Глухотою, Биркою, Калошею і Саватієвим; в) Працюючи директором Агрохімічного інституту, свідомо допустив засмічення контрреволюційним націоналістичним елементом інституту, здійснював шкідництво і націоналістичну пропаганду, довів інститут до розвалу, за що був виключений з партії і звільнений з посади; г) працюючи в Інституті соціалістичного землеробства, проводив шкідництво в науково-літературних працях, по-шкідницькому закладав досліди з метою зниження врожайності сільськогосподарських культур; д) особисто завербував до націоналістичної організації Чорного, Жука і Мазура». ¹⁷⁾

9.04.38 р. виїздна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР на чолі з дивізійним воєнюрисом Орловим розглянула справу Миронівського І. О. На запитання головуючого підсудний визнав себе винним і підтвердив свої зізнання на попередньому слідстві. В останньому слові він просив суд врахувати його глибокі розкаяння, і те, що він допомагав слідству у викритті учасників підпільної антирадянської організації, і дати йому можливість закінчити роботу над конструюванням туково-січової машини. Але сталінські кати засудили Миронівського І. С. до розстрілу. В той же день вирок виконали.

Військова колегія Верховного суду СРСР 28.01.1965 р. справу Миронівського І. С. припинила через відсутність складу злочину і реабілітувала його. Дружині Івана Степановича – Бабиній Марії Ігнатівні, яка проживала в м. Краматорськ Донецької області, надіслали повідомлення про це. 26.09.1989 р. президія контрольно-ревізійної комісії Київської обласної організації реабілітувала Івана Степановича в партійному відношенні (посмертно).

---

¹⁷⁾ Там же, арк. 61 зв.

ІЗ СІМ'Ї СУМЛІННИХ ПЕДАГОГІВ

ЛУЦЕНКО ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ. Народився 1 січня 1906 року у с. Підсінне Переяслав-Хмельницького району в бідній селянській родині. Директор Науково-дослідного інституту педагогіки. 26 червня 1936 року засуджений до 5-ти років позбавлення волі, 10 вересня 1937 року – до розстрілу. Реабілітований 17 грудня 1956 року.

29.11.1935 р. співробітники НКВС заарештували Луценка Григорія Івановича, члена ВКП(б) з 1930 р., українця, з вищою освітою, колишнього директора Українського науково-дослідного інституту педагогіки, а в момент арешту – директора трудової школи № 66 м. Києва.

Проживав з батьками у с. Дем'янці Переяслав-Хмельницького району Київської області. Родина була бідною, то ж рано пізнав ціну наймитського хліба. З 1923 р. навчався у Київському педтехнікумі, котрий успішно закінчив у 1927 р. З 1923 р. розпочинається його комсомольська діяльність, що, безперечно, вплинула на подальшу кар'єру. Після закінчення педтехнікуму окружний комітет комсомолу направив Луценка Г. І. на піонерську роботу в Обухівський райком комсомолу. У 1929 р. переведений до Київського окружного, що свідчило про його активність і організаторські здібності. З комсомольської роботи Григорій Іванович перейшов працювати до установ народної освіти, де обіймав посаду завідуючого шкільним відділом (тоді відділ комуністичного виховання). В цей же час продовжував свою освіту, після закінчення навчання у педагогічному інституті викладав діалектичний та історичний матеріалізм. У 1931 р. йому запропонували очолити кафедру, але з невідомих причин він не погодився. В цей же час він працював науковим співробітником філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки, потім заступником директора, а з кінця 1933 р. – директором. Одночасно вів викладацьку роботу в інженерно-економічному інституті, брав участь у діяльності товариства діалектиків-марксистів.

У кінці 1934 р. над ним згустилися хмари – звинувачення у помилках «троцькістського» характеру, допущені у викладацькій роботі. Партійна організація філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки виключила Григорія Івановича з партії. Але він з цим рішенням не погодився і домогся свого: був поновлений у рядах Комуністичної партії. Але

місця роботи поновити не зміг, тому з 1935 р. працював директором трудової школи № 66.

У той час, коли Луценко Григорій Іванович оббивав пороги райкому і міськкому партії, намагаючись довести свою чесність і порядність, Таємно-політичний відділ Управління Держбезпеки НКВС УРСР «розробив, розкрив і ліквідував» контрреволюційну терористичну організацію під назвою «Бойова організація», що, за їхнім сценарієм, готувала терористичні акти проти керівників партії і уряду в Україні, була складовою частиною широко розгалуженої контрреволюційної організації, яка являла собою політичний і організаційний блок залишків розгромлених троцькістів, українських націоналістів і меншовиків. За належність до цієї організації були проведені арешти серед наукової та педагогічної інтелігенції, серед них і група філософів, мово- і літературознавців: Луценко Григорій Іванович, Шабліовський Євген Степанович, Глушко Федір Григорович, Ювченко Іван Никифорович, Волков Василь Митрофанович, Лавров-Кричевський Семен Григорович, Герберг Євген Мойсейович. Під час особистого обшуку, що проходив 30 листопада 1935 р., у Луценка Григорія Івановича вилучили: гаманець, пояс, авторучку, облігації на суму 25 крб. На квартирі, окрім документів і різного листування, не знайшли нічого вагомого. 5 грудня 1935 р. Луценка Г. І., як активного учасника троцькістської націоналістичної бойової організації, заарештованого органами НКВС УРСР, було вдруге виключено з лав ВКП(б). Розпочалися допити, під час яких Григорій Іванович у категоричній формі відкидав усі звинувачення у належності до троцькістсько-націоналістичної бойової організації, заперечував свідчення заарештованого В. В. Глухенка, називаючи їх брехливими.¹⁾ При цьому правдиво відповідав на запитання, з якого часу був з ним знайомий по викладацькій роботі в інженерно-економічному інституті, про свою роботу в товаристві діалектиків-марксистів, що зустрічався там з вченими-філософами літературознавцями Андрійчуком, Мухіним, Ювченком, Шелионом, Шабліовським, Золотарьовим, Гофманом, Котляр та іншими. Контрреволюційних розмов з ними не вів, антирадянських поглядів і настроїв не висловлював. На цих позиціях стояв протягом усіх допитів.

Але ні категоричні заперечення Григорія Івановича, ні позитивні відгук про нього друзів, співробітників слідчими до уваги не брались. Звинувачення вони побудували на агентурних матеріалах, меморандумі та зізнанні заарештованого Глухенка В. В.

Під час очної ставки, котра відбувалася 4 квітня 1936 р. між Г. І. Луценком і В. В. Глухенком, останній розповів, що у 1935 р. він зустрівся з

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 36128, арк. 21, 34.

Г. І. Луценком у трамваї. Разом вони пройшли по вулиці Воровського до обкому партії. Знаючи, що Г. І. Луценко виключений із лав ВКП(б)У, В. В. Глушенко розповів йому, що навколо Нирчука концентрується група невдоволених заходами партії і радянської влади, троцькістів і націоналістів для боротьби з керівництвом партії, зміни існуючого ладу в Україні. Під час розмови Г. І. Луценко нібито справив враження, що йому відомо про існування цієї групи.

Григорій Іванович мужньо захищав свою честь і гідність. До кінця слідства своєї провини не визнав. 26.06.1936 р. Особлива нарада при НКВС СРСР засудила Луценка Г. І. до 5-ти років виправно-трудоих таборів. Покарання відбував у Магадані. Там його звинуватили у відмові від роботи, організації голодування, проведенні контрреволюційної агітації і 10 вересня 1937 р. рішенням трійки Управління НКВС по «Дальбуду» засудили до розстрілу.²⁾ Вирок виконали. Йшов йому 32-ий рік!

Зламавши життя Григорію Івановичу, влада не забула і про родину. Дружину – Раїсу Григорівну з маленьким сином Ігорем (1934 р. народження) відправили на спецпоселення до м. Тару Омської області. Квартиру, майно, в тому числі і велику бібліотеку, конфіскували. Повернулись вони до Києва після війни, проживали по вулиці Леніна 8, кв. 20. Раїса Григорівна звернулась до Міністерства держбезпеки СРСР з проханням повідомити, чи відбув строк покарання її чоловік, у чому полягала його провинна і де він тепер перебуває. Але відповіді не було. У 1955 р. при першій хвилі реабілітації вона звернулась до Військової прокуратури Київського військового округу з заявою про перегляд справи свого чоловіка. Подала короткі відомості про суть справи, назвала прізвища тих, хто може охарактеризувати його по спільній роботі, навчанню, висловила впевненість у справедливому вирішенні цього питання.

Справу переглянули і за відсутністю складу злочину в кінці 1955 р. Луценка Г. І. реабілітували.

---

²⁾ Там же, арк. 81.

ПОКАРАНИЙ ЗА ВІДДАНИСТЬ УКРАЇНИ

ЛИХОВИД ЛАВРЕНТІЙ ІВАНОВИЧ народився у 1897 році у с. Великополовецьке Сквирського району Київської області в сім'ї селянина-бідняка. Науковець. 26 листопада 1934 року висланий на 3 роки за межі України. Реабілітований 17 липня 1989 року.

Дитячі та юнацькі роки Лаврентія Івановича пройшли у рідному селі Великополовецьке. Родина була великою (7 чоловік), а землі лише 3 десятини. Тому з 5-річного віку, будучи найстаршим з дітей, змушений був працювати на ланах поміщиків (Браницьких) за мізерну платню – 5 копійок у день.

У 1912 р. блискуче закінчив місцеву церковно-парафіяльну школу. Під час навчання виявив неабиякий хист до знань, тому батькові порекомендували продовжити освіту сина. Він погодився і, щоб підтримати його матеріально, змушений був, окрім власного господарства, йти на підробітки. При підтримці родини Лаврентій Іванович протягом 1912–1916 рр. закінчив вище навчальне училище, 2-річні педагогічні курси у м. Біла Церква. Після закінчення навчання його призвали на дійсну військову службу до царської армії. У лютому 1917 р. направили на навчання до Чугуївської школи прапорщиків, яку він закінчив у червні того ж року і був призначений у 27-й запасний полк, що дислокувався у м. Омську. До місця служби прибув у тому ж місяці і через нетривалий час захворів. У зв'язку з цим йому надали відпустку, котру провів у своєму селі.

Політичні події, що відбувалися у країні, змусили його буквально «пробиратись» до місця служби. Тяжка, довга дорога, негаразди призвели знову до застуди і шпиталю. Знову без оформлення документів у грудні 1917 р. він повернувся до батьків.

На початку 1918 р. влаштувався на роботу у школу в с. Триліси Фастівського району, а з осені цього ж року став учителювати у своєму селі. Викладав українську мову і літературу, брав активну участь в організації і роботі драматичного гуртка, популяризував твори українських письменників. Культурно-просвітницька робота Лаврентія Івановича викликала протидію певної частини селян, що не підтримували намірів створення української автокефальної церкви, розвитку української мови і культури. Протягом цього часу він мріяв про продовження своєї освіти і за першої ж можливості, в липні 1919 р., вступив до Київського університету, а в 1920 р. до Київського політехнічного інституту. Щоб мати можливість продовжувати навчання, змушений був заробляти собі на життя, працюючи

технічним працівником на ряді заводів, агентом охорони ст. Київ-1 пас., директором на курсах українізації в установах Києва, в тому числі і в Дорожно-транспортному відділі Державного політичного управління (ДТО ДПУ). При цьому, як міг, матеріально допомагав батькам. Завдяки цьому вони взяли в оренду млин і протягом 1920–1922 років значно покращили свій майновий стан.

Після закінчення Політехнічного інституту Лаврентій Іванович працював у м. Києві інженером тресту будматеріалів, а після ліквідації тресту (1931 р.) старшим науковим співробітником Інституту прикладної мінералогії, у філіях українського науково-дослідного інституту споруд, науково-дослідного інституту матеріалів наркомату шляхів сполучень (НКШС). Підготував три наукові праці в галузі будівельних матеріалів: «Исследование трелеров», «Блоки из грунтов», «Механический модуль строительных грунтов», котрі отримали високу оцінку, як цінний матеріал для теорії і практики.¹⁾

З 1929–30 навчального року Л. І. Лиховид став викладати у вищих учбових закладах, був ініціатором і організатором перших Всеукраїнських курсів підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників заводських відділів технічного контролю.

На жаль, наукова і практична діяльність молодого науковця, талановитого учня професора Б. С. Лисина вже була під пильним оком ДПУ. У 1923 р., будучи студентом Київського політехнічного інституту, Лаврентію Івановичу довелося переконувати і виправдовуватись за своє соціальне походження, доводити своє лояльне ставлення до радянської влади, збирати довідки, докази, свідчення. В одній із довідок голова Великополовецького волвиконкому, голова волкомнезаму та секретар волосного осередку КСМУ підтвердили, що освіту він здобув тяжкою працею і тільки надзвичайно велике бажання вчитись було йому підтримкою в скрутні часи, «тов. Лиховид Л. І., – говорилось в довідці, – пролетарського походження, з пролетарською душею, надзвичайно багато працює на користь нашої соціалістичної республіки».²⁾

Не підтвердились звинувачення і про агітацію проти радянської влади, і у антисемітизмі. Таємним розпорядженням керівництва УСРР ця справа була призупинена як недостатньо аргументована.

Наступний привід знайшли у 1931 р., але і цього разу зібрані відомості не були доказовими і залишились в архівах ДПУ. І тільки у 1933 р. такі докази були зібрані, їх частково підтвердив Лаврентій Іванович, бо торкались вони біографічних даних. Велике бажання отримати вищу освіту змусило його приховати, що з червня 1917 р. служив прапорщиком російської армії і після

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 236, оп. 1, спр. 64627 ФП, арк. 40.

²⁾ Там же, арк. 37.

оголошення радянською владою реєстрації колишніх офіцерів не зробив цього. До цих звинувачень додали поширену в ДПУ провину – антирадянську агітацію. Судову справу відкрили. Постановою Особливого відділу Київського обласного управління ДПУ від 22 березня 1934 р. Л. І. Лиховида звинуватили за ст. ст. 54-10, 54-13 КК УСРР у тому, що він приховував своє офіцерське звання і проводив антирадянську агітацію, спрямовану проти заходів радянської влади. Мірою запобігання визнали підписку про невиїзд з місця постійного проживання (м. Київ, Повітрянофлотське шосе, 29/31, кв. 19). Закрутилось колесо принижень, зневаг, морального й духовного тиску. В якості свідків були притягнуті сусіди за місцем проживання: Перець Юлія Григорівна – кондуктор трамваю, у якої Л. І. Лиховид протягом 1922–1928 рр. наймав квартиру; Дузинський Юрій Олександрович – студент будівельного інституту; Бережок Степан Михайлович – член райкому двірників. Вміло скореговані уповноваженим ДПУ Луговим, що вів справу, їхні відповіді створили необхідний образ Л. І. Лиховида і поставили йому в провину те, що був «щирим українцем», «не радянською людиною». Під час приватних розмов з сусідами він начебто говорив, що «радянська влада колективізацією зруйнувала міцні селянські господарства, які були основним постачальником дешевого хліба, період продовольчих труднощів (про голодомор 1932–1933 рр.) був наслідком невмілого господарювання, сільське господарство повністю зруйноване і відбудувати його неможливо, очікувати на покращення життя марно, все будівництво в країні не коштує тих жертв, які приніс український народ, і таке інше».³⁾

Щоб не обтяжувати себе додатковим клопотом – шукати свідків, уповноважений Луговий попросив у свого керівництва і отримав дозвіл використати матеріали про Л. І. Лиховида, зібрані у травні 1931 р. у с. Великополовецьке. У травні 1931 р. селяни свідчили, що Л. І. Лиховид був прапорщиком старої армії, що у 1919 р. під час заворушень селян с. Великополовецьке говорив, що «за більшовиків не буде в Україні добра, що необхідно стати самостійними, бо комуністи будуть панувати, а нам прийдеться на них працювати». Розповіли, що Лаврентій із середнім братом Іваном (членом КП(б)У) мав складні стосунки і не підтримував з ним зв'язків. Причиною, на їхню думку, було різне ставлення до радянської влади та інше.

Цих свідчень було досить, щоб Київському обласному управлінню ДПУ винести звинувальний вирок. У ньому наголошувалось, що слідством з'ясовано: Л. І. Лиховид, колишній прапорщик російської армії, приховував своє офіцерське звання. В роки громадянської війни брав активну участь у боротьбі з радянською владою..., був організатором і брав активну участь в ро-

³⁾ Там же, арк. 5–6 зв., 8–8 зв., 9–9 зв.

боті товариства «Просвіта», проголошував ідеї «самостійної української державності». Проживаючи у Києві, проводив агітацію проти заходів радянської влади в галузі сільського господарства. Л. І. Лиховид визнав свою провину лише у тому, що приховав від радянської влади своє офіцерське звання, решту звинувачень не визнав. Судову справу передали на розгляд Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР з клопотанням застосувати до обвинуваченого міру соціального захисту – вислати за межі України строком на три роки. 2 квітня 1934 р. Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР розглянула справу і підтвердила вирок, а також що до місця заслання він добереться самостійно.⁴⁾

Не визнаючи повною мірою своєї провини, Лаврентій Іванович звертається до прокурора з проханням переглянути справу. У заяві на ім'я прокурора від 10 травня 1934 р. Л. І. Лиховид наголошує, «що він не знає, за що повинен нести таке ганебне покарання. Які конкретні звинувачення йому інкриміновані? Яку провину довели, а яку ні? Він собі уявити не може, щоб свідомий громадянин радянської республіки, тим паче представник керуючого класу нашого союзу (за соціальним станом бідний селянин і наймит), не знав, за що його покарано і що необхідно йому виправити у своєму житті, щоб врешті-решт не відчувати себе чужим у своїй же родині».⁵⁾ Далі наголошував, що він готовий нести відповідальність за те, що в силу обставин у 1917 р. був прапорщиком у російській армії. Решта звинувачень не доведена, нічим не обґрунтована, побудована лише на брехливих дописах. Л. І. Лиховид просить прокурора опротестувати постанову Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР від 2.04.1934 р. і дозволити йому проживати у м. Києві, продовжувати наукову і практичну діяльність в Українському інституті прикладної мінералогії і на виробництві, яке обслуговує інститут. У додатку до заяви подає довідки, характеристики із установ, де працював. Зокрема, у відгуці наукового керівника професора Слободяника наголошувалось на тому, що Л. І. Лиховид, працюючи старшим науковим працівником технологічного сектору Інституту прикладної мінералогії, самостійно веде наукову тему на замовлення промисловості, виявив себе здібним і підготовленим дослідником. Високо оцінив наукові здобутки Л. І. Лиховида і науковий керівник сектору матеріалів Інституту споруд Орлов. Він наголосив, що за час роботи в інституті (з 1931 по 1933 рік) Лаврентій Іванович підготував три науково-дослідницькі праці. Завідуючий хімічним сектором Київської філії науково-дослідного інституту матеріалів народного комісаріату шляхів сполучень професор І. Зайцев підкреслив його здібності лектора і викладача з проблеми технології будівельних ма-

---

⁴⁾ Там же, арк. 25.

⁵⁾ Там же, арк. 33.

теріалів. Позитивні відгуки були представлені і про громадську діяльність його, як заступника голови місцевого комітету, керівника соцпобутового сектору, голови штабу соцзмагання та ударництва, голови виробничих нарад Науково-дослідного інституту споруд, голови ревізійної комісії житлового кооперативу № 1160, голови місцевого бюро ІТР цегельного заводу № 1 Облбудматтресту та інші.⁶⁾ Та, незважаючи на таку кількість позитивних відгуків, прокурор Мальцев не поспішав з переглядом справи.

Не прискорив розгляд справи і особистий прийом його головою ВУЦВК Г. І. Петровським, що відбувся 25 жовтня 1934 р. У заяві, прохаючи прискорити перегляд справи, Л. І. Лиховид робить наголос на своєму тяжкому моральному стані: «Я деморалізований, не почуваю ніякої душевної рівноваги, навіть думати не можу, бо весь час уява крайньої неприємності, що може розбити все життя, чи знівечити вкрай. А за що, не знаю, про це я докладно виклав у своїй заяві до прокурора у спецсправах ДПУ УСРР. Певний того, що тут якесь непорозуміння, чи навіть прикра помилка».⁷⁾

Резолюція на його заяві Голови ВУЦВК Г. І. Петровського була обнадійливою. Прокурора у спеціальних справах ДПУ УСРР він просив розглянути справу позачергово. На другий же день, тобто 26 жовтня 1934 р., помічник прокурора у спецсправах Діковський направив матеріали Л. І. Лиховида до Особливого відділу Управління ДБ (Державної безпеки) НКВС УСРР з проханням прискорити перегляд справи, підкресливши, що справа надіслана ще 14 травня 1934 року. Через місяць – 26 листопада 1934 р. судова трійка УДБ НКВС УСРР переглянула справу Л. І. Лиховида і відмовила йому в достроковому звільненні, засудила його лише за однією статтею 54-11 КК УСРР (було дві) на ті ж самі 3 роки виселення на Північ. Рішення судової трійки Л. І. Лиховиду було оголошено 3 березня 1935 р. Погодитись з ним, безперечно, він не міг. Знову благає прокурора опротестувати і переглянути рішення судової трійки Управління ДБ НКВС УСРР. У відчаї звертається до народного комісара внутрішніх справ В. А. Балицького за допомогою. У заяві Лаврентій Іванович пише, що він не відчуває за собою такої провини, як «агітація проти радянської влади», що визнали ДПУ і Прокуратура УСРР. Він має надію, що правда буде доведена, але, як науковець, не має на це часу і вважає, що це коло діяльності юристів, а не науковців. Таке ставлення до нього він називає дивним і упередженим, вважає, що у його справі бачиться рука заздрісника і чиясь особиста антисимпатія, що краще переглянути справу декілька разів, ніж допустити помилку. Просить об'єктивно розглянути справу, провести додат-

---

⁶⁾ Там же, арк. 44–47.

⁷⁾ Там же, арк. 31.

кове розслідування, довести його вину, щоб він знав, за що покараний. «Протягом року, – наголошує він, – ведеться моя справа, а я не знаю, за що я повинен нести таке ганебне покарання. Мабуть, за те, – пише він, – що я син бідного селянина – наймита, сам наймит, підлітком голодним і холодним, мерзнучи у зимову заметіль на товарних (грузових) потягах з торбиною хліба (бо на квиток не було грошей), наважився учитись. Я своїм особистим прикладом показав односельцям, що і біднякам наука необхідна. На моєму прикладі бідні селяни мого села і району повинні були усвідомити силу науки. Нині моє село і район вже має представників з вищою освітою. Протягом всього часу я намагався теоретичні і практичні свої знання передати масам, застосовуючи їх в нашій радянській дійсності. Мені здається, – писав Лаврентій Іванович, – що тут якась помилка чи фатальне непорозуміння – все обвинувачення побудоване на брехливих дописах. Вся моя робота (службова, громадська) не мала якоїсь упередженості, а навпаки, я завжди мав хороші відгуки про роботу, що підтверджую додатними до заяви копіями документів».⁸⁾

І цій заяві Л. І. Лиховида дали хід. 20 квітня 1935 р. помічник начальника таємного відділу ДБ НКВС УСРР Мунвез визнав перегляд справи недоцільним. Таким чином, намагання Л. І. Лиховида довести свою лояльність до радянської влади були марними. На жаль, ми не знаємо, як склалась подальша доля талановитого дослідника і науковця Л. І. Лиховида. Чи доїхав він до м. Котласа, куди був виселений; якщо вижив, то що робив після відбуття строку покарання? Невідомою залишається доля його рідних – братів і сестри. Чи проживає хто з його родичів у с. Великополовецькому?

Через 55 років – 17 липня 1989 р. – справу Л. І. Лиховида переглянула прокуратура Київської області і зняла наклепницькі звинувачення. Процес реабілітації, хоч запізно, розпочався, та Україні вже не повернули сотні тисяч відданих синів і дочок, з їх нездійсненими творчими й науковими задумами, планами і мріями.

---

⁸⁾ Там же, арк. 28–29 зв.

МИХАЙЛО МАРЧЕНКО: ВІДОМИЙ І НЕ ЗОВСІМ ВІДОМИЙ (1902–1983)

МАРЧЕНКО МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ народився 19 вересня 1902 р. у с. Гатному Києво-Святошинського району Київської області в селянській родині. Вчений-історик. Протягом 1941–1943 рр. перебував у тюрмах Томська, Маріїнська та Новосибірська. За недоведеністю обвинувачення звільнений 12 лютого 1944 р.

З початком Великої Вітчизняної війни, за умов жорстокої таємної війни, розв'язаної в тилу Червоної Армії німецькими спецслужбами, органи держбезпеки СРСР значну увагу приділяли охороні тилів діючої армії, боротьбі з ворожою агентурою. Проте в умовах сталінського режиму ці загальноприйняті заходи, до яких тією чи іншою мірою вдавались усі уряди воюючих держав, набрали традиційних для тогочасної радянської системи форм масових і, насамперед, необґрунтованих репресій як до поодиноких громадян, так і до цілих народів, які були депортовані у східні райони Радянського Союзу.

Вже 22 червня 1941 р. на території, котра мала найближчим часом перетворитися на зону бойових дій, заздалегідь підготовленими списками розпочалися і тривали упродовж кількох тижнів масові ув'язнення «неблагонадійних». Органи держбезпеки піднімали слідчі справи тих, хто раніше був репресований і вже відбув покарання. Нашвидкоруч фабрикувалися нові обвинувачення.¹⁾

Серед тих, хто потрапив у перші дні війни до цих проскрипційних списків, був і завідуючий сектором доби феодалізму Інституту історії України АН УРСР М. І. Марченко. 22 червня 1941 р. НКДБ України видав постанову про його арешт. Наступного дня науковець опинився за ґратами. Йому інкримінувалося те, що він, «висловлює націоналістичні погляди й виявляє тенденції до організованої контрреволюційної боротьби проти радянської влади», що в період роботи ректором Львівського державного університету (1939–1940 рр.) «брутально спотворював національну політику нашої партії», виявляв «терористичні та еміграційні (!) настрої»...

Виходець з незаможної родини, у лютому 1919 р. М. І. Марченко був обраний секретарем ревкому та комбіву в рідному селі. У сім'ї, крім нього, було

¹⁾ Коваль М. В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – С. 49–50.

ще троє синів – Василь, Степан та Іван (відповідно – 1905, 1907 та 1910 рр. народження). У 1911 р. діти втратили матір – Федору Антонівну. Під час денікінщини Михайло брав участь у повстанні проти більшовиків. У 1920–1923 рр. працював у сільському господарстві й водночас завідував сільбудом сільськогосподарської профшколи у Боярці. 1922 р. став членом КСМУ. У 1923 р. комітет незаможних селян с. Гатного направив Марченка вчитися до Київської військової артилерійської школи. До 1926 р. Михайло Іванович перебував у війську: червоноармійцем 3-го радіобатальйону у Києві, у Харкові, обирається депутатом міської Ради (1925–1926 рр.). Після відбуття служби працював головою правління споживчої кооперації у рідному селі (1926–1928 рр.), очолював сільськогосподарську комуну ім. Г. І. Петровського у с. Гостомель Київської округи (1928–1930 рр.), обирався головою сільради с. Ново-Петрівське (1930–1932 рр.), якийсь час був заступником завідуючого відділом комунальної секції Київської міськради. У 1927 р. М. І. Марченко вступив до ВКП(б), 1927–1928 рр. обирався членом Будаївського райкому партії (Київська округа), у 1928–1929 рр. – Київського сільського райкому КП(б)У.

В 1929 р. у житті Марченка трапився прикрий випадок: під час чергової партійної чистки його виключили з партії, але незабаром поновили – за необґрунтованістю обвинувачень.

На початку 30-х років життєві інтереси Михайла Івановича різко змінилися: його не приваблювала кар'єра військового, сільська кооперація, лаври ватажка земляків-незаможників, господарська робота. Натомість ним опанувало бажання здобути освіту, зокрема історичну. У 1932–1937 рр. М. І. Марченко навчався в Інституті червоної професури (ІЧП) при ВУЦВК (Харків-Київ). Оскільки потрібних систематичних знань бракувало, спочатку він закінчив тогочасний аспірантський робітфак – Інститут підготовки кадрів до ІЧП (дворічний курс підготовки відділу), а потім трирічний курс основного (історичного) відділу Інституту червоної професури. Спеціалізувався на історії України.

Для піднесення рівня викладання в Інституті червоної професури ЦК КП(б)У неодноразово ухвалював рішення про поповнення його викладацького складу не лише працівниками апарату ЦК Компартії України, а й справжніми науковцями, які мали авторитет у наукових колах і не потребували для його підсилення титулу «марксист» («історик-марксист», «філософ-марксист» тощо). Так, згідно із серпневим рішенням ЦК КП(б)У 1936 р. Інституту червоної професури було дозволено «притягнути до читання окремих лекцій з історії України» М. Н. Петровського та О. П. Оглоблина.²⁾ Отже, вже на аспірантській лаві М. І. Марченко познайомився з

---

²⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 443, арк. 257.

відомими українськими істориками, а через рік, вже в Інституті історії України АН УРСР, вони навіть стали колегами. Серед тих, чиї лекції слухав Марченко, слід згадати й Н. Ю. Мірзу-Авакянц (уроджену Дворянську), талановиту дослідницю української історії XVII ст. та революційних рухів селянства України на початку XX ст. У 1935/36 навчальному році Наталія Юстівна читала в ІЧП курс лекцій з джерелознавства, а наступного року – викладала третьокурсникам історичного відділу (серед них був і М. І. Марченко) курс історіографії.

Непоодинокими були випадки, коли керівництво ІЧП при ВУЦВК запрошувало для читання лекцій відомих спеціалістів з Москви. У грудні 1936 р. – січні 1937 р. у київському Інституті червоної професури читали курс лекцій московський професор В. І. Авдієв, знаний фахівець з історії Стародавнього Сходу, зокрема історії Древнього Єгипту, та його колега В. Ф. Асмус – відомий працяма з історії філософії, теорії й історії логіки.

У стінах ІЧП М. І. Марченко належав до кращих з погляду академічної успішності слухачів. Про це, зокрема, свідчить включення його до складу бригади викладачів, які у липні – вересні 1936 р. залучалися до викладання на курсах перепідготовки завкультропів райкомів КП(б)У.³⁾

Згідно з протоколом засідання комісії ЦК КП(б)У по розподілу слухачів Інституту червоної професури від 13 червня 1937 р., М. І. Марченко мав одержати призначення на роботу в Інститут історії партії при ЦК КП(б)У (за попереднім розподілом, до АН УРСР передбачалося направити слухачів ІЧП – економістів та літературознавців, але жодного історика).

28 серпня 1937 р. відбулося рішення секретаріату ЦК КП(б)У щодо остаточного розподілу групи (13 осіб) слухачів Інституту червоної професури. Дванадцятим у списку був Михайло Іванович, щодо якого зазначалося: «Командирувати тов. Марченка М.І. на роботу до Інституту історії Академії наук УРСР». На документі розгониста резолюція секретаря ЦК КП(б)У: «За. С. Косіор».⁴⁾

Створений у липні 1936 р., Інститут історії України АН УРСР первісно складався з трьох відділів: історії феодалізму, історії капіталізму та історії радянського періоду. У ньому працювали 16 науковців – переважно молодь за віком та стажем наукової роботи, яка не мала вчених ступенів і звань, як, зрештою, й наукових здобутків. Лише поступово Інститут поповнювався науковими кадрами «з іменами». З січня 1937 р. у ньому почав працювати досвідчений історик М. Н. Петровський.⁵⁾

³⁾ Там же, спр. 439, арк. 206.

⁴⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 476, арк. 185.

⁵⁾ Санцевич А. В., Комаренко Н. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР, 1936–1986 гг. – К., 1986. – С. 34–35.

Проте водночас відбувався і зворотний процес: в умовах сталінського терору розгорталися, зокрема, й репресії проти науковців. З посади був усунутий перший директор Інституту історії України А. Х. Сараджев. 27 грудня 1936 р. його взяли під варту як «учасника троцькістської терористичної організації». 10 березня 1937 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила Арташеса Хореновича до страти. Натомість рішеннями Політбюро ЦК КП(б)У від 23 листопада та Президії АН УРСР від 26 грудня 1936 р. керівником установи був призначений секретар Бобринецького райкому КП(б)У Одеської області, орденоносець С. М. Белоусов (аспірант-третьокурсник московського ІЧП, який спеціалізувався з партбудівництва та історії ВКП(б), який у лютому 1933 р. був мобілізований на партійну роботу). У січні 1937 р. Сергій Миколайович приступив до виконання своїх обов'язків.⁶⁾

Упродовж 1937 р. зазнали репресій також інші працівники Інституту історії України: завідувачий відділом історії феодалізму Т. Т. Скубицький (заарештований у ніч з 11 на 12 червня, він у закритому судовому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР у Києві 3 вересня 1937 р. був засуджений до розстрілу і того ж дня страчений); старший науковий співробітник М. Ф. Трегубенко опинився за ґратами 23 вересня, 25 жовтня тим самим судовим органом засуджений до вищої міри покарання, наступного дня розстріляний; у ніч з 24 на 25 вересня був ув'язнений старший науковий співробітник Г. Я. Слюсаренко (з моменту організації інституту працював заступником директора, а після усунення А. Х. Сараджева виконував обов'язки керівника установи), 17 листопада виїзною сесією Військової колегії Верховного Суду СРСР засуджений до страти і 18 листопада 1937 р. позбавлений життя.

Звинувачення на їхню адресу були водночас і стандартними, і безглуздими. Г. Я. Слюсаренко, наприклад, обвинувачувався у тому, що, «провадив серед співробітників АН УРСР контрреволюційну фашистсько-націоналістичну агітацію», вербував нових членів до «антирадянської фашистсько-націоналістичної диверсійно-терористичної організації».⁷⁾

Принагідно зазначимо, що згадані працівники Інституту історії України водночас з науково-дослідною роботою займалися й викладанням. У 1936/37 навчальному році у київському Інституті червоної професури Т. Т. Скубицький читав лекції й проводив семінари з історії України, Г. Я. Слюсаренко та М. Ф. Трегубенко (поряд з невеличким лекційним навантаженням) переважно вели семінарські заняття, консультації з курсів історії СРСР та України. Отже, на останньому курсі ІЧП М. І. Марченко

⁶⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 453, арк. 43.

⁷⁾ ДА СБУ, спр. 46347-ФП, арк. 77-77 зв.

мав нетривале знайомство і слухав виклади цих науковців, яких у стінах Інституту історії України він вже не застав.

Репресії, що знекровлювали колектив науково-дослідної установи, одним із своїх наслідків мали потребу поповнення штату співробітників Інституту історії України АН УРСР. Так, у доповідній С. М. Белоусова до ЦК КП(б)У про стан справ в інституті та хід підготовки підручника з історії України (середина червня 1937 р.) зверталася увага на потребу зміцнення кадрового складу установи. Пропонувалося створити «нормальну аспірантуру при інституті в кількості 15 осіб», відібравши їх з випускників Київського університету та Інституту червоної професури, які мали нахил і бажання досліджувати проблеми історії, а також направити до інституту «на постійну основну наукову роботу 3-х професорів-комуністів».⁸⁾

Цей документ значною мірою пояснює причини зміни попереднього (від 13 червня) рішення комісії ЦК КП(б)У про розподіл М. І. Марченка до Інституту історії партії та його наступне направлення до Інституту історії України. Згаданими обставинами зумовлений і той факт, що випускник ІЧП Марченко, не маючи дисертації, наукових здобутків тільки переступивши поріг інституту, одразу одержав призначення на посаду завідувача сектором феодальної доби.

Звичайно, на це призначення вплинув статус Марченка як «червоного професора» і члена партії, завдяки чому влада при заміщенні керівної посади віддала перевагу початкуючому науковцю, аніж старшим за віком і досвідом наукової роботи колегам, серед яких були й вищезгадані М. Н. Петровський та О. П. Оглоблін. Обидва вони, до речі, стали підлеглими Михайла Івановича. Сумнівне, з погляду влади, «ідеологічне обличчя» цих авторитетних науковців, наявність у кожного шлейфа попередніх обвинувачень у «протягуванні «націоналізму» і «антирадянщини» на історичному «фронті» не дозволяли їм претендувати на будь-яку керівну посаду. Навпаки, у згаданій доповідній С. М. Белоусова зауважувалося щодо М. Н. Петровського: «Проф. Петровський не може бути далі залишений працювати в Інституті історії. Для нього Інститут історії є ширмою для продовження його старої націоналістичної лінії».⁹⁾

На керівній посаді Марченко виявив себе людиною самостійно мислячою, яка не схилялася беззастережно перед науковими авторитетами, аргументовано відстоювала власну думку, а в разі потреби ладна була вступити у конфлікт з директором установи. У 1937–1939 рр. науковець обирається секретарем парторганізації Інституту, депутатом Київської міськради.

⁸⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4291, арк. 189.

⁹⁾ Там же.

З початку Другої світової війни М. І. Марченка покликали до лав РСЧА – на посаду інструктора відділу пропаганди політуправління Київського особливого військового округу, частини якого (вже як Українського фронту) 17 вересня перетнули польський кордон і вступили на західно-українські землі. А ще через місяць – 16 жовтня 1939 р. – Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: «Затвердити ректором Львівського університету тов. Марченка Михайла Івановича, звільнивши його від роботи в Інституті історії Академії наук. Просити ЦК ВКП(б) затвердити».¹⁰⁾

Стратегічний курс сталінського керівництва СРСР на щойно приєднаних територіях полягав у намаганні якнайшвидше інтегрувати їх у тоталітарну радянську систему шляхом нівелювання місцевої специфіки, «зміцнення» кадрів місцевої інтелігенції та керівників завдяки надсиланню численних уповноважених і фахівців зі сходу. І якщо пересічна якість таких приїжджих була невисокою, то все ж таки траплялися й щасливі винятки. До останніх належав і М. І. Марченко.

З вересня 1939 р. у регіоні розпочалися радикальні перетворення у галузі науки, освіти, культури. У січні 1940 р. урядовим рішенням Львівському університету було присвоєне ім'я Івана Франка. По всій Західній Україні розширювалася мережа вищих і середніх навчальних закладів. У них дістали можливість навчатися діти трудящих. Були скасовані національні обмеження для українського населення. Навіть вельми скептично настроєні до радянської влади галицькі інтелігенти визнавали кардинальність цих змін: «Залунало скрізь і всюди в публічному житті Західної України нове українське слово. Почала виходити нова українська преса. Появились нові українські видавництва. Повстало нове українське шкільництво, від українських народних шкіл до українського університету у Львові... Основано театр ім. Лесі Українки у Львові й віддано спершу до його розпорядження великий будинок міського театру, яким досі користувались лише поляки. Постали українські бібліотеки й музеї. Не місце говорити тут у подробицях про це будівництво нової української культури. Вистачить сконстатувати факт, що большевицька влада піклувалася нею дбайливо».¹¹⁾

Особливо раділо місцеве громадянство з українізації Львівського університету. «Зараз після приходу Червоної Армії київський професор Марченко, призначений советською владою ректором Львівського університету, почав доповнювати університет новими силами, – свідчив один з викладачів ЛДУ. – Було з чого радіти: наново в цьому університеті постали кафе-

¹⁰⁾ Там же, оп. 6, спр. 564, арк. 171.

¹¹⁾ Західня Україна під большевиками. X.1939 – V.1941/ Збірник за ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – С. 107.

дри української мови, літератури, історії, всі студенти мусили вивчати українську мову. Львівський університет розрісся втрое... Величезна більшість студентів одержувала щомісячні стипендії, безплатне мешкання, дешевий харч, і молодь просто вдиралась ліктями до святині науки». ¹²⁾

Варто зауважити, що попервах у своїй політиці «українізації» культурно-освітнього життя регіону нова адміністрація навіть припускалася деяких «перехльостів». Зокрема, під час ув'язнення М. І. Марченка визнавав такі «перекручення національної політики ВКП(б)» у своїй роботі на посаді ректора: «1) З моєї санкції, без відому вищестоящих органів радянської влади, було вивішено вівіску на університеті українською мовою: «Львівський український державний університет», тоді як, за затвердженням згодом статуту університету, слід було називати – «Львівський державний університет»... Й після затвердження статуту вівіски цю я не змінив аж до вказівки про це обкому КП(б)У. Це призводило... до розпалювання національної ворожнечі поміж студентством, професурою та іншим складом Львівського держуніверситету. 2) На початку травня 1940 р. мною була вивішена на дошці наказів ректора й розіслана деканам факультетів постанова колегії Наркомосу УРСР, в якій пропонувалося мені, як ректорові, збільшити відсоток складу студентів з числа українців». ¹³⁾

Проте саме згадані заходи першого радянського ректора ЛДУ здобули йому щирі симпатії місцевої української молоді, яка вступила до вузу у 1939–40 навчальному році. Одна з тогочасних першокурсниць пригадувала у 1983 р. на шпальтах часопису «Свобода» (США): «Вперше я побачила ректора М. Марченка під час зустрічі із студентами філологічного факультету. Ще зовсім молодий (приблизно 35 років віку), русявий, синьоокий, елегантно одягнений. Делегація польських студентів домагалася викладів польської історії і літератури польською мовою. На це Марченко дослівно відповів: «Якщо бажаєте викладів польською мовою, переїдьте – будь ласка – до Варшавського університету. Тут є український університет і виклади відбуватимуться українською мовою...» ¹⁴⁾

Та назвати самочинними ці дії М. І. Марченка (хоча українізаційний курс, безперечно, імпував йому) немає підстав. На початку січня 1940 р. в університеті з'явився другий секретар ЦК КП(б)У М. О. Бурмистенко (до речі, одноліток науковця), який у супроводі ректора оглянув аудиторії, кабінети, звернув увагу Михайла Івановича, що поодинокі вівіски й оголошення

¹²⁾ Там же. – С. 186.

¹³⁾ ДА СБУ, спр. 31982-ФП, арк. 20–20 зв.

¹⁴⁾ Дем'янчук-Томич Я. До історії Львівського державного університету ім. Івана Франка // Михайло Марченко (1902–1983): Патріот, репресований історик // Зона: Часопис Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. – К., 1933. – № 4. – С. 189.

все ще пишуться польською, й запитав: «Чому Ви нерішуче переводите роботу університету на українську мову? Не бійтесь, Вас не звинувачуватимуть у націоналізмі! Чому Ви досі не наголосили, що це університет український?»¹⁵⁾ У ті часи усна вказівка секретаря ЦК дорівнювала наказові. Як результат цієї розмови і з'явилася згадана вивіска. Так само і документ, що його Марченко вивісив на дошці об'яв, був постановою НКЮ УРСР, а не ректорським наказом.

Наведені (та численні інші) факти свідчать про виразну протипольську лінію партійно-державного керівництва республіки (без сумніву, санкціоновану Москвою) у перші місяці після приєднання Західної України. На місцях же ця лінія втілювалася у діях регіональної адміністрації, що фактично спрямовувалися проти польського населення. «Тотальна антипольська пропаганда після введення військ у Західну Україну й Західну Білорусію» закарбувалася у пам'яті представників молодшої генерації СРСР, яких офіційна радянська ідеологія виховувала на інтернаціоналістських гаслах: «Роздмухувалася ненависть вже не проти польських панів, не проти капіталістів й куркулів (все це ідеологія дозволяла), а проти поляків взагалі. Дивно й прикро виглядав цей рух до світової революції».¹⁶⁾

З перших кроків радянська адміністрація прагнула якнайшвидше інтегрувати регіон у загальносоюзну систему. При цьому в галузі освіти, науки і культури поряд з помітними здобутками (особливо вражаючими порівняно з часами польського владарювання) виразно простежувалася тенденція до насаджування тогочасних радянських організаційних структур (далеко не зразкових) та відвертого нехтування місцевими особливостями і традиціями. Стосувалося це, зокрема, й організації навчального процесу у вузах, де неухильно запроваджувалася притаманна системі освіти в СРСР дріб'язкова регламентація. «Значне місце у моїй роботі перших місяців після прийняття обов'язків ректора зайняла перебудова організаційного та навчального процесу, – згадував М. І. Марченко. – Справа полягала у тому, що принцип роботи наших радянських вищих учбових закладів докорінно відрізняється від порядків, що існували у Львівському університеті й взагалі в університетах Польщі. Навчальний процес треба було будувати за суворо встановленим навчальним планом, забезпечивши виконання його на основі докладно розроблених ВКВШ (Весоюзний комітет у справах вищих шкіл) програм, встановити й забезпечити повністю обов'язкове відвідування занять студентами, чого не було в польських університетах...»¹⁷⁾

¹⁵⁾ ДА СБУ, спр. 31982-ФП, арк. 113.

¹⁶⁾ Коржавин Н. В соблазнах кровавой эпохи // Новый мир. – 1992. – № 8. – С. 156.

¹⁷⁾ ДА СБУ, спр. 31982-ФП, арк. 103–104.

Після багатьох років автаркії і примусового курсу сталінського керівництва на самоізоляцію країни від навколишнього світу, радянські люди, які потрапляли на західноукраїнські землі після вересня 1939 р., прилучалися до більш високого рівня життя й побутової культури (хоча міжвоєнна Польща далеко не належала до найбагатших країн Європи).

Більш високий рівень життя населення західноукраїнських земель за Польщі, ніж при радянській владі жителів УРСР, справив враження й на М. І. Марченка. У своїх відвертих розмовах з колегами по ув'язненню (про що останні не збиралися повідомляти «органи») Марченко розповідав про свої враження з 1939–1940 рр., пригадував ціну костюма, який придбав тоді у Львові, свідчив, що вузівський викладач у Польщі жив непогано, принаймні, набагато краще свого радянського колеги.

Обіймаючи ключову посаду, М. І. Марченко, проте, став на шлях зловживань службовим становищем і самозбагачення. Певні фінансові порушення, яких припустився тоді ректор ЛДУ, пішли на користь установі. Так, у листопаді 1939 р. він одержав від облвиконкому мільйон злотих, котрі були зараховані на поточний рахунок вузу, й одночасно неформальну рекомендацію – якомога швидше витратити їх: польська валюта, котра упродовж перших місяців після прилучення західноукраїнських теренів функціонувала нарівні з карбованцем, незабаром мала виводитися з обігу. За вказівкою Марченка господарники університету придбали паливо на зиму, п'ять вантажівок та дві легкові автомашини, навчальні посібники, будівельні матеріали для ремонту, меблі для гуртожитку, продукти для студентських їдалень, 60 тисяч злотих витратили на придбання квартир і меблів, що призначалися приїжджим викладачам. І хоча гроші були вкладено блискавично, навіть без санкції НКЮ УРСР (за що згодом ректор одержав догану), але на момент скасування злогого їх ще залишалося близько 200 тисяч, які довелося повернути банкові.¹⁸⁾

Михайло Іванович з вдячністю згадував сприятливі можливості для наукової праці, що були у нього у Львові: «Умови для цього у Львові були не лише не гірші у порівнянні із Києвом, а, навпаки, значно кращі. До моїх послуг були добре обладнані кабінети як у мене вдома, так і в університеті; велетенські книгозбірні не лише університетські, але й цілого Львова, архіви, музеї, до моїх послуг був увесь науковий апарат підлеглого мені навчального закладу. Щодня по кілька годин вранці та ввечері у мене було присвячено науковій роботі. В результаті цієї роботи я захистив дисертацію на початку травня 1940 року. У Київський державний університет було представлено мою дисертаційну роботу на тему: «Боротьба Росії і

¹⁸⁾ ДА СБУ, спр. 31982-ФП, арк. 115–117.

Польщі за Україну в перше десятиріччя приєднання України до Росії 1654–1664 рр.»... Ця робота була цілковито схвалена, й Учена рада історичного факультету Київського державного університету одноставним рішенням, шляхом закритого голосування присудила мені вчений ступінь». Офіційними опонентами під час захисту виступали член-кореспондент АН СРСР (з 1940 р. – академік) В. І. Пічета та О. П. Оглоблін.¹⁹⁾

Із завзяттям неофіта Марченко знайомився з книжковими багатствами Львова, насамперед – здобутками польської та української немарксистської історіографії, збирав власну наукову бібліотеку. Абсолютна більшість цих видань була заборонена в СРСР і зберігалася (у разі наявності) у спецсховах. Перевезена до Києва, ця приватна книгозбірня спричинилася в подальшому до обвинувачень на адресу М. І. Марченка у зберіганні у себе вдома та поширенні серед знайомих «контрреволюційної націоналістичної літератури». Слід зазначити, що під час арешту 12 червня 1937 р. Т. Т. Скубицького було, зокрема, вилучено як заборонену «Історію України», видану у Львові 1935 р.²⁰⁾

Хоча М. І. Марченко був «червоним професором», а його тогочасний менталітет мав виразні ознаки способу мислення ідеологічно «зашореної» людини (чого варте хоча б авторитарне закриття ректором, без відповідної вказівки з Києва, теологічного факультету Львівського університету!), проте такі риси науковця, як толерантність, відкритість до спілкування, доброзичливість, викликали до нього симпатію у місцевих галицьких інтелігентів.

Таким чином Михайло Іванович демонстрував чудеса пропагандистської риторики. Щоправда, залишається незрозумілим, наскільки задовольняли його співробітників такі агітаторські аргументи.²¹⁾

У листопаді 1940 р. перебування Марченка у Львові закінчилося. Здавши ректорські повноваження, він повернувся до Києва на посаду завідувачого сектором феодальної доби Інституту історії України АН УРСР. 23 травня 1941 р. рішенням Президії АН УРСР М. І. Марченка разом з відомою дослідницею, доктором історичних наук Н. Д. Полонською-Василенко було затверджено членом Вченої ради Інституту історії України.²²⁾

Повернення до Києва було важким для Михайла Івановича з багатьох причин. З точки зору кар'єри він спустився на кілька щаблів униз по службовій драбині. Як наслідок – незадовільні побутові умови: він з дружиною та трьома дітьми розмістився у колишньому будинку Інституту червоної професури по вулиці Жертв Революції, 12. Робочий кабінет вдома чи на роботі (як це було у Львові) став нині недосяжною мрією. Стосунки з дирек-

¹⁹⁾ Там же, арк. 117–118.

²⁰⁾ Там же, спр. 45992-ФП, арк. 4.

²¹⁾ Там же, спр. 31982-ФП, арк. 124–125.

²²⁾ Архів Президії НАН України, ф. Р-251, оп. 1, спр. 84, арк. 24–25.

тором Інституту історії України С. М. Белоусовим, м'яко кажучи, не склалися, а, навпаки, ще більш загострилися. Складними вони були і з підлеглими М. І. Марченка – М. Н. Петровським, який у 1939 р. у Москві захистив докторську дисертацію й відтак резонно претендував на лідерство – наукове й посадове.

Під тягарем цих проблем Марченко постійно нервував, а іноді в присутності колег відверто висловлював невдоволення щодо «деяких загальних, можливо, не зовсім характерних моментів у країні». Необережні висловлювання ученого оперативно фіксувалися волонтерами-чекістами з-поміж колег – наукових працівників, а відтак ретельно підшивалися до його «справи», що зберігалася у «компетентних органах», які взяли Михайла Івановича на особливий облік як особу потенційно небезпечну для влади. Очевидно, саме цей компрометуючий матеріал згодом дав привід для його арешту й обвинувачень у «контрреволюції», «антирадянщині» та «націоналізмі».

З достатньою повнотою нині можемо сказати, наскільки рішучі зміни відбулися у світосприйманні першого радянського ректора Львівського державного університету внаслідок знайомства з рівнем і способом життя населення тієї частини української землі, котра ще нещодавно була «близьким зарубіжжям», а також завдяки ретельному опрацюванню численної немарксистської історіографічної літератури та іншими чинниками. Проте наявність таких зрушень не викликає сумнівів. Ось яким чином характеризував їх онук науковця, дисидент-сімдесятник В. Марченко у відомому «Листі до діда» (1975): «Галичина – цей український П'ємонт упродовж останніх 50 років – пробудила свідомість багатьох східних українців. Безсумнівно, лібералізм сьогоднішнього професора Київського державного університету Михайла Марченка формувався великою мірою під час його перебування на Західній Україні. Знайомство з ученими світової слави Ф. Колессою, В. Шуратом (я ще сьогодні не можу без пошани вимовляти ці дорогі імена), а головне – доступ до антимарксистської літератури, посіяли зерна зневіри до ладу, якому Ти до того часу служив незаперечно й сліпо. Й не випадково, після приїзду додому, Ти ділився з братом Степаном своїми сумнівами й при чарці заспівав «Ще не вмерла Україна»...²³⁾

Отже, близький родич Михайла Івановича виокремлював два чинники, що сприяли формуванню «лібералізму» його діда. По-перше, знайомство з місцевою інтелектуальною елітою (на нашу думку, характеристика «учені світової слави» щодо поважних дослідників Ф. Колесси і В. Шурата є певним перебільшенням В. Марченка, філолога за фахом). По-друге, доступ до

---

²³⁾ Валерій Марченко (1947–1984) – публіцист, літературознавець, перекладач, советський політв'язень, нескорений борець за права людини// Зона. – 1992. – № 2. – С. 11.

апокрифічної (з погляду радянської пропаганди) літератури. Проте таке спрощено-схематичне пояснення не розв'язує цілковито проблеми й не дає вичерпної відповіді на питання, чому учорашній ватажок КНС, «червоний професор» та один з чільних «радянзаторів» раптом почав обурюватися «не зовсім характерними моментами» у житті тоталітарного радянського суспільства. Занадто категоричне й твердження автора «Листа», що дід «служив незаперечно й сліпо» радянському ладові.

На час призначення на посаду ректора Львівського університету М. І. Марченко був уже сформованою людиною, з життєвим досвідом і непоганою освітою (як вже зазначалося, недаремно серед випускників ГЧП певну кількість становили противники Сталіна та тоталітаризму радянського зразка; як приклад варто згадати відомого випускника московського ГЧП А. Авторханова). Його лояльність до влади не була «незаперечною» і «сліпою» й не заважала науковцю критично оцінювати дії нової адміністрації на приєднаних західноукраїнських теренах. Власні думки щодо тих чи інших аспектів політики радянської влади в західному регіоні УРСР у 1939–1940 рр. він досить відверто висловлював і під час ув'язнення. Не схвалював М. І. Марченко форсування радгоспного й колгоспного будівництва у Західній Україні, засуджував дії надісланих із східних областей УРСР працівників, які нехтували місцевою специфікою, масові ж арешти, що їх здійснювало у регіоні НКВС, викликали у нього внутрішній спротив: «Чи не занадто захоплюються репресіями?» Владний злочин голодомору в Україні – 1932–1933 рр., причини й наслідки якого також турбували науковця (і цими роздумами Марченко необачно ділився з сокамерниками), мали для нього й особливий підтекст – голодного 1933 р. помер батько, Іван Кирилович.

Отже, 23 червня 1941 р. М. І. Марченка було взято під варту, 8 липня етаповано з Києва, а 15 серпня того ж року він опинився у томській в'язниці. Тут восени – взимку 1941–42 р. Михайло Іванович прочитав в'язням цикл популярних історичних лекцій. Важко сказати, наскільки вплинули на Марченка бесіди з львівською професурою та її незручні запитання щодо статусу української мови в УРСР (на нашу думку, селянський син – особисто він не мав потреби «українізуватися» й природною мовою спілкування для нього була рідна, українська), але тюремні виклади (за категоричною умовою самого лектора) відбувалися виключно українською мовою. Згодом М. І. Марченко перебував у тюрмах Маріїнська та Новосибірська. Упродовж всього ув'язнення Михайло Іванович вперто заперечував обвинувачення у «контрреволюційності» та «націоналізмі», визнавши лише певні «викривлення національної політики ВКП(б)» з свого боку під час ректорства у Львівському університеті.

За недоведеністю обвинувачення М. І. Марченка був звільнений 12 лютого 1944 р. й до завершення радянсько-німецької війни викладав у Ново-сибірському педінституті, читав лекції з історії СРСР на курсах підвищення кваліфікації вчителів та у місцевому військовому училищі. Згодом він повернувся до Києва, де викладав у столичному педінституті.

У 1956 р., за доби хрущовської «відлиги», на партзборах у педінституті Михайло Іванович поділився з присутніми своїми спогадами про перебування у сталінських в'язницях. Критичне спрямування промови та гостра оцінка Марченка дали привід згадати про цей виступ (поряд з іншими аналогічними випадками) у інформації «Про проведення зборів по підсумках роботи ХХ з'їзду КПРС та про партійні заяви і дії окремих комуністів у вищих учбових закладах і творчих організаціях м. Києва», яку перший секретар Київського обкому партії Г. Є. Гришко 10 квітня 1956 р. відправив на ім'я першого секретаря ЦК КПУ О. І. Кириченка: «Так, на партійних зборах в педагогічному інституті ім. О. Горького викладач тов. Марченко в своєму виступі заявив, що між 1917–1956 роками ми пішли недалеко, бо ці роки були зв'язані з культом особи. Марченко висловив думку, що українська культура за роки радянської влади розвивалася менше, ніж в до революційні роки, що зараз немає майже українських шкіл і ми маємо факти, коли в школах діти не можуть навчатися українською мовою. Марченко вважає, що наша цензура у видавництвах більш сувора, ніж це було при царській владі. Такі непартійні заяви тов. Марченка не були розвінчані і гостро засуджені комуністами на зборах парторганізації інституту».²⁴⁾

Того ж року (після несподіваної ліквідації владою історичного факультету КДПІ) Марченко перейшов на роботу до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Точасні наукові інтереси М. І. Марченка спрямовувалися на дослідження вітчизняної історії в період феодалізму і капіталізму. Чимало уваги приділяв він, зокрема, історії визвольної боротьби українського народу проти польсько-шляхетського панування. У сфері зацікавлень Марченка перебували також проблеми розвитку української історіографії та історії національної культури, яким учений присвятив окремі монографії.²⁵⁾ Цікаво, що в «Історії української культури» науковця лівову частку ілюстративного матеріалу складають фото архітектурних споруд західно-українських земель, що слід вважати ремінісценцією життєвого досвіду автора 1939–1940 рр., коли він працював у Львові й вперше на власні очі побачив його численні пам'ятники історії та культури.

²⁴⁾ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1256, арк. 14.

²⁵⁾ Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – 258 с.; Марченко М. І. Історія української культури: З найдавніших часів до середини XVII ст. – К., 1961. – 286 с.

9 лютого 1961 р. на засіданні Вченої ради історичного факультету Ленінградського університету М. І. Марченко захистив докторську дисертацію на тему: «Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.)». Офіційними опонентами дисертанта виступили академік АН УРСР І. П. Крип'якевич (дисертант познайомився з ним особисто у Львові пам'ятної осені 1939 р.), доктори наук, професори О. Л. Шапіро, А. О. Введенський та В. В. Мавродін.

Розвідки М. І. Марченка набули розголосу не лише серед вітчизняних дослідників, а й у закордонному українознавстві. «Праця М. Марченка, присвячена українській історіографії, вирізняється серед видань українських радянських істориків», – зауважував на шпальтах «Українського історика» його головний редактор Любомир Винар. Розглянувши роботу київського професора, рецензент дійшов такого висновку: «В цілому праця Марченка терпить на ту саму недугу, що й більшість творів радянських істориків – партійність, суб'єктивізм і тенденційність в висвітленні історичних явищ й історичних творів. Проте, незважаючи на ці хиби, в книжці Марченка чимало цікавих думок та гіпотез. Зокрема, доволі сильно підкреслено в деяких місцях імперіалістичну суть політики царської Москви супроти українського народу». «Історіографія» Марченка, наголошував Л. Винар, «свідчить про частинну переоцінку радянськими істориками недавніх історичних концепцій «меншого лиха», згідно з якими прилучення України до Росії вважалося відносним добром і таким чином виправдувалося русифікаційну політику царату супроти українського народу».²⁶⁾

Заокеанський учений не міг знати, що згадану «частинну переоцінку» Михайло Іванович почав здійснювати за двадцять років до появи своєї «Української історіографії» – під час бурхливих засідань сектора феодальної доби Інституту історії України АН УРСР наприкінці 30-х років. Один з присутніх на цих засіданнях – О. П. Оглоблін, який з 1951 р. мешкав у м. Лудлов (штат Массачусетс, США) і був не лише колегою, але й близьким знайомим Любомира Винара, при нагоді міг би чимало розповісти про наукове життя в Інституті історії України 1937–1941 рр., зокрема про тогочасні погляди Марченка. Але, очевидно, такої нагоди не трапилося.

Принаймні у біографічній студії Л. Винара, присвяченій О. П. Оглобліну, відсутні навіть згадки про М. І. Марченка, а передвоєнній праці самого Оглобліна в інституті відведено лише п'ять рядків.²⁷⁾

---

²⁶⁾ Винар Л. (рецензія на:) Марченко М. І. Українська історіографія з давніх часів до середини ХІХ ст. – Київ, 1959 // Український історик. – 1965. – № 3/4. – С. 94–97.

²⁷⁾ Винар Л. Олександр Петрович Оглоблін, 1899–1992: Біографічна студія. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Париж, 1994. – С. 32.

СЛУЖИТИ ПРАВДІ ТА ІСТИНІ

В добу тоталітарного режиму до чорних списків було занесено чимало найактивніших і національно свідомих учителів Київщини, особливо тих, які в минулому були військовими.

У лютому–квітні 1938 року Білоцерківська міжрайонна оперативно-слідча група УНКВС розгорнула роботу по «викриттю та ліквідації контрреволюційної військово-повстанської організації» нібито створеної колишнім чиновником військового відомства Женовим П. А. і головою Таращанського районного виконкому Добровольським Й. І. До відповідальності було притягнуто 35 чоловік. 11 вчителів Таращанського району, серед них: Адаменко Андрій Кузьмич, Бойко Павло Корнійович, Бачинський Яків Антонович, Візер Станіслав Микитович, Денисенко Олександр Матвійович, Жученко Євстафій Олександрович, Кутовий Іван Никонович, Лещенко Онуфрій Єрофійович, Нечипоренко Григорій Ілліч, Свідзинський Артемон Павлович, Хіврич Григорій Савич.

Військово-повстанська організація, учасниками якої вони начебто були, ставила метою підняти збройне повстання в тилу Червоної Армії на випадок війни Радянського Союзу з Польщею, а в мирний час організація вербувала і насаджувала повстанські кадри, готуючи їх до збройного виступу проти радянської влади.

Всі 35 арештованих на перших допитах категорично заперечували твердження слідчих про будь-яку причетність до військово-повстанської організації. Вчитель Денисенко О. М. на перших допитах 22 і 23 квітня винним себе в належності до військово-повстанської контрреволюційної організації не визнав і на очній ставці свідчення Адаменка А. К. про те, що він його вербував, категорично заперечував: «Членом націоналістичної контрреволюційної повстанської організації я не був. Повторюю, що я учасником контрреволюційної повстанської організації не являюсь і про існування такої організації мені невідомо. Громадянин Адаменко А. К. говорить справжню брехню. Ніколи він мені про існування контрреволюційної повстанської організації не говорив і мені по цьому питанню зовсім нічого невідомо».¹⁾

Морально і фізично виснажені під час допитів, вони вимушені були визнати свою належність до військово-повстанської організації і під диктовку слідчих називати учасників неіснуючої контрреволюційної організації. Слідчі всіляко намагалися показати, що вчителі та інші заарешто-

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37037-ФП, Т. 1, арк. 101–101 зв., 102, 105–106.

вані колишні військові у протоколах визнавали: «завербований колишнім прапорщиком царської армії», «колишнім поручиком».

Найранішими свідченнями про існування військово-повстанської організації і її складу є свідчення Бурлія Івана Петровича, який працював у Таращанському Райсоюзторзі від 11 квітня 1938 р., заарештованого 11 лютого 1938 р. Матеріалів, що послужили основою для арешту Бурлія І. П., у справі немає.

На допиті 11.04.1938 р. Бурлій І. П. свідчив, що був завербований в організацію викладачем кооперативних курсів в м. Біла Церква Горбушенком Василем Андимовичем, колишнім офіцером, і сам почав вербувати людей. Вчителю Адаменкові А. К. «розказав, що існує контрреволюційна повстанська організація, якою керував з центру колишній голова Раднарком УРСР Любченко П. П., і запропонував йому вступити до організації, на що Адаменко дав свою згоду».²⁾

Слідство було так спрямоване, щоб добитись від заарештованих визнання, ніби керівником контрреволюційної організації в районі є голова Таращанського райвиконкому Добровольський Йосип Антонович, а центр був у Києві.

Так, Варава Євдоким Демидович – голова правління рибкооперації, на допиті 21 квітня показав, що в районі є повстанська організація, її членами є такі особи: голова райвиконкому Добровольський Й. А., колишній другий секретар райкому Короленко М. Д., колишній директор Таращанської МТС Вітренко (всі були арештовані і проходили по іншій справі), директор школи № 2 м. Тараща кандидат партії Жученко Є. О.³⁾

Жученко Є. О. на допиті теж свідчив: «До складу контрреволюційної повстанської організації я був завербований Добровольським Й. А. Бувши головою райвиконкому Добровольський знав, що я був незадоволений політикою партії і радянської влади щодо ставлення до селянства, а також щодо національної політики. Я вважав, що тільки відокремлення від СРСР дасть можливість вільно розвиватися українському народу. Особисто я нікого в організацію не вербував, що ж стосується інших учасників організації, то такі мені невідомі, за винятком Добровольського Й. А.» На питання слідчого про зброю, Жученко Є. О. відповів, що ніякої зброї у нього немає і ніколи не було, у кого ж є зброя із учасників організації йому невідомо.⁴⁾

Єдиний Бурлій І. П. під час слідства свідчив, що організація мала зброю, що були організовані повстанські ячейки, що відбулося двоє зборів керівників повстанських осередків у 1937 році. Але нічим це не підтвердив.

---

²⁾ Там же, спр. 37091-ФП, Т. 2, арк. 4.

³⁾ Там же, арк. 90–92.

⁴⁾ Там же, спр. 37037, Т. 1, арк. 139–142.

Вчителі, які проходили у цій справі: Адаменко А. К., Свідзинський А. П., Кутувий І. Н., Денисенко О. М., Візер С. М. та ін., – категорично заперечували ці свідчення Бурлія І. П. й заявляли, що на таких зборах вони не були і про наявність зброї їм нічого невідомо.

Чому Бурлій І. П. дав свідчення проти себе та інших про те, чого зовсім не було? Відповідь на це можна знайти серед свідчень чотирьох арештованих у цій справі, які з 35 чоловік не були засуджені до розстрілу, і в листі-скарзі дружини Денисенка О. М. від 30 січня 1940 р.

Так Коваль Леонід Васильович, арештований 33.04.1938 р., колишній інструктор Таращанського РПК КП(б)У, який проходив у справі, свідчив 22 серпня 1956 р.: «23 квітня 1938 року слідчий Пивчиков (нач. опергрупи Білоцерківського Куца, ст. лейтенант держбезпеки) під час допиту сказав, що я є членом контрреволюційної організації і запитав, хто ще є її членом і яка її діяльність? На це я відповів, що про існування на території Таращанського району контрреволюційної організації мені нічого невідомо. Пивчиков погрожував мені і наполягав, щоб я став давати свідчення про свою належність до цієї організації і назвав спільників. Пивчиков заявив: «Ти є керівником контрреволюційної організації і в твою групу будуть входити: Козаченко Костянтин – перший секретар РПК Таращанського району, Брус Мартин Прокопович – прокурор, Краківський Анатолій – голова колгоспу с. Плоске, Завальний Леонтій Минович – голова колгоспу с. Володимирівка, а Королівський Михайло Іванович буде твоїм помічником, котрий перебуває тут. Інших осіб сам знайдеш».

«Я заявив, згадує Л. В. Коваль, що ніякої контрреволюційної організації на волі немає, а ви її тут, у в'язниці робите самі. Ні на кого свідчити я не буду. На мою відповідь Пивчиков назвав мене досвідченим дипломатом, вдарив під праве вухо револьвером системи «Браунінг» так, що у мене лопнула вушна перепонка і тепер я на праве вухо глухий. Від удару я упав. Пивчиков з кабінету вийшов, а двоє з тих, котрі до мене застосовували фізичні засоби впливу, підібрали і відвели до в'язниці. Після цього я обмовив Королівського М. І. і себе. Насправді жодної контрреволюційної організації в м. Таращі і на території Таращанського району в цей час не було».⁵⁾

І далі Коваль свідчив про Бурлія І. П., з яким довелось розмовляти у в'язниці. «Бурлій І. П. у камері мені розповів, що його арештували за те, що в минулому був офіцером старої армії. Перебуваючи під слідством, під дією незаконних методів впливу, він вимушений був за вимогою слідчого підписати протокол допиту...⁶⁾ Бурлій І. П. обурювався тим, що до арешту

⁵⁾ Там же, спр. 37091, Т. 5, арк. 53–53 зв., 54–56.

⁶⁾ Там же, арк. 59.

він ніколи про ніяку антирадянську організацію не знав і в ній не був, проти радянської влади не виступав, а його заарештували, та зробили з нього керівника». ⁷⁾

Про незаконні методи ведення слідства свідчили й інші засуджені у цій справі.

Так, Королівський Михайло Іванович, арештований 13.04.1938 р., на якого вказав Коваль Л. В., в листі Генеральному прокурору СРСР Руденку Р. А. писав: «Хоч мною і був підписаний протокол слідства про те, що я був «завербований» у контрреволюційну організацію для підготовки збройного повстання, членом організації я не був. Сам на себе зводив наклеп. Підпис мій під зізнаннями, потрібними слідству, у вищезгаданому протоколі з'явився внаслідок незаконних методів ведення слідства (фізичного впливу)». ⁸⁾ Не будемо детально цитувати всього листа, але наведемо ще один абзац, щоб показати наскільки безглузді були звинувачення слідчих.

«З 1932 р. по 1935 р. я працював начальником спецсектору Таращанського райвиконкому. За відмінну постановку мобілізаційної роботи в змаганні по Київській області я одержав подяку облвиконкому і штабу 14 корпусу, мені було пред'явлено звинувачення, що я одержав подяку від ворогів народу, оскільки керівні робітники Київського облвиконкому були арештовані». ⁹⁾

Під час слідства в 1956 році Королівський М. І. згадував про методи «впливу», які звичайна людина не витримувала. Рідко кому вдалося витримати ці методи, таких людей було дуже мало.

Наведемо свідчення Королівського М. І.: «Слідчі змушували мене написати, хто мене завербував, а коли я відмовився, примушували підскакувати на ваті і накривали порохом плащем, що призводило до задухи. Не витримавши цих методів слідства, я написав, що мене завербував Школьний. Після цього зайшов якийсь працівник НКВС, по-моєму начальник, коли він входив, слідчі встали по команді «струнко» і подали написані мною зізнавальні свідчення. Він прочитав і сказав: «Це не те, що потрібно». Взяв і порвав мої свідчення, а слідчому наказав: «Продовжуйте допит і добийтесь того, що треба». Після цього начальник пішов. Слідчий почав мене допитувати і сказав: «Вам тепер все одно, хто Вас завербував. Говоріть, що Вас завербував голова райвиконкому Добровольський». Я, не бажаючи зазнавати незаконних методів ведення слідства і знаючи, що Добровольський заарештований раніше від мене, приблизно в серпні–вересні

---

⁷⁾ Там же, арк. 59–59 зв.

⁸⁾ Там же, арк. 15.

⁹⁾ Там же, арк. 15–15 зв.

1937 р., згодився зі слідчим і став говорити, що я був завербований у контрреволюційну організацію Добровольським у 1937 році під час засідання президії Райвиконкому, отримав від нього завдання, як завідувач райздороввідділом забезпечити контрреволюційну організацію медикаментами на випадок повстання проти радянської влади під час війни з Польщею, і що сам я завербував Школьного, а також, що в 1937 році контрреволюційна організація два рази збирала підпільні збори членів організації, але які розглядалися там питання, я вже не пам'ятаю. Ці свідчення я дав під диктовку слідчого». ¹⁰⁾

Неабиякий інтерес мають свідчення колишнього голови колгоспу «Нове життя» в с. Лук'янівці Кулика Михайла Пилиповича, який був заарештований 11 квітня 1938 року і проходив у цій справі. У серпні 1956 року він свідчив: «Коли нас везли з м. Тараща до в'язниці в м. Біла Церква, то по дорозі автомашина зупинилась, щоб поповнити радіатор водою. Невідомі мені п'ять чоловік охорони пішли пити воду. У цей час Свідзинський заплакав і став говорити: «Товариші, не ображайтесь на мене. Я ні в чому не винний». Кривоноса, що сидів зі мною, я штовхнув і пошепки запитав: «Що таке?» Кривоніс мені відповів: «У мене там з ним була очна ставка». В цей час охорона сіла на кузов машини і Кривоніс не договорив своєї думки». ¹¹⁾

І далі свідчення Кулика М. П. показують, як спецслужби виконували ліміти по винищенню «контрреволюційних елементів». «На допиті один із слідчих дав мені чистий аркуш паперу з олівцем і каже: «Пиши, що ти хотів зробити проти радянської влади». – Я йому кажу? «Що писати? Я нічого не знаю. Проти радянської влади я нічого не хотів робити». Після цього другий слідчий, який був присутній, теж став примушувати, щоб я написав, що я хотів зробити проти радянської влади. Після відмови вони обидва застосували до мене фізичні методи впливу, а потім один з них заявив: «Ти належиш до польсько-німецької повстанської організації і є командиром повстанського загону, а ось твої люди», – і дають мені список, надрукований на машинці, де вказано сорок прізвищ колгоспників, де я був головою колгоспу «Нове життя». У цьому ж спискові значилось прізвище Коваленка – нарсудді Таращанського району, але Демчика, Кривоноса в цьому списку не було, а прізвища були тільки тих, хто ще не був заарештований. Ці слідчі змушували мене підписати, що я їх завербував до польсько-німецької повстанської організації й вони є учасниками цієї організації. Я категорично відмовився писати те, що вони мені запропонували. Після цього вони знову застосували до мене фізичні засоби впливу й на-

¹⁰⁾ Там же, арк. 22–22 зв.

¹¹⁾ Там же, арк. 42.

полягали зізнатися, що я згаданих людей завербував у повстанську організацію. Я все ж відмовився це зробити. Отже, не домігшись від мене бажаних результатів, ці слідчі посадили мене до в'язниці. На другу ніч ці ж слідчі, викликали мене на допит, стали знову пропонувати, щоб я із списку хоча б 15–20 осіб завербував, заявляючи: «Все одно тобі сидіти, чому ж ти не хочеш, щоб і вони сиділи разом з тобою». На це я заявив: «Ви зі мною можете робити все, що хочете, але я їх вербувати не буду».

Після цього ці ж два слідчі запропонували мені підписати протокол, не даючи його читати й не зачитували самі. Від підписання я відмовився. Цього разу до мене вже не застосовували фізичних заходів, а під ранок відвели до камери, де я сидів. Приблизно через 3–4 дні мене викликали до слідчого Стаховського. Стаховський запропонував мені підписати протокол, написаний до виклику на допит. Я сказав Стаховському, що я підписувати не буду. На це Стаховський заявив: «Все одно, хоч підписуй, хоч не підписуй, але від 8 до 10 років отримаєш!» Тоді я кажу: «Давай підпишу». Він мені говорить: «Почекай, я прочитаю тобі». Я відмовився від читання й, не читаючи, підписав протокол Стаховському. Тому я й зараз не знаю, що там написано й хто писав протокол». ¹²⁾

«Уважно прослухавши зачитані нібито мої свідчення на допиті 02.04.1938 р., я їх категорично заперечую й заявляю, що Свідзинський мене не тільки не вербував до контрреволюційної повстанської організації, а навіть про існування такої ніколи не розповідав, а я сам про таку організацію не знав і на допиті 20.04.38 року таких свідчень не давав». ¹³⁾

27 травня 1954 р. в листі Голові Президії Верховної Ради Союзу РСР К. Є. Ворошилову М. П. Кулик писав: «Я дійсно був у Свідзинського, але висловлювати своє невдоволення радянською владою я, звичайно, не міг, чому порукою все моє життя й боротьба за щастя народу. Я допускаю, що могли бути окремі критичні зауваження по роботі, але якщо вони й були, то це далеко від того, щоб мене вважати ворогом радянської влади». ¹⁴⁾

18 серпня 1956 р. при додатковій перевірці справи Г. І. Нечипоренко, викладач математики 132-ої київської школи, який проходив у цій справі та був засуджений на 3 роки, свідчив: «Я був заарештований 20 квітня 1938 року. 22 квітня слідчий Стаховський викликав мене на допит і запропонував підписати написаний протокол допиту, не даючи його мені читати. Я відмовився його підписати, не читаючи, й просив Стаховського прочитати цей протокол, щоб я знав, що буду підписувати. Стаховський прочитав мені його, і я довідався, що мене завербував Адаменко Андрій. Після зачитування

---

¹²⁾ Там же, арк. 42 зв., 43–43 зв.

¹³⁾ Там же, арк. 45.

¹⁴⁾ Там же, арк. 5–6.

цього протоколу Стаховський запропонував його підписати. Я категорично відмовився підписувати цей протокол, оскільки Адаменко мене не вербував. Після другої відмови Стаховський застосував незаконні методи ведення слідства. Ось чому я заявляю, що мої свідчення на попередньому слідстві вигадані й дані були за вказівкою слідчого Стаховського. Я ці свідчення категорично заперечую. З Адаменком А. Я. я не зустрічався, антирадянських розмов з ним не вів, про існування повстанської організації він мені не розповідав і брати в ній участь не пропонував».¹⁵⁾

І далі Нечипоренко Г. І. свідчив, що Адаменко А. К., Жученко Є. О., Лещенко О. Є. були чесними радянськими вчителями, активними громадськими працівниками.¹⁶⁾

Під тиском слідчих арештовані погоджувались майже на все, що їм приписували. Слідство велось дуже швидко. Так, учителі Денисенко О. М., Хіврич Г. С., Нечипоренко Г. І., Бойко П. К. були заарештовані 20 квітня, а Жученко Є. О. – 22 квітня, а звинувачення на них було складено на першу групу 22 квітня і на другу 26 квітня в м. Біла Церква і направлено на розгляд Особливої трійки УНКВС Київської області. Всі звинувачувались за ст. 54-2; 54-11 КК УРСР.

Постановою згаданої трійки від 23 квітня 1938 року з 35 чоловік були засуджені до розстрілу 20, серед них вчителі Адаменко А. К., Бачинський Я. А., Кутовий І. Н., Лещенко О. Є., Свідзинський А. П., Хіврич Г. С. Вирок був виконаний 13 травня 1938 року.¹⁷⁾

Рішенням трійки при УНКВС Київської області від 28.04.1938 р., Бойко П. К., Візер Є. М., Денисенко О. М., Жученко Є. О., також були засуджені до розстрілу. Вирок виконано 28 травня 1938 року.¹⁸⁾

Справу решти звинувачених розглянула Особлива нарада при НКВС СРСР 15 жовтня 1938 р. Королівський М. І. був засуджений до п'яти років, Коваль Л. В. і Нечипоренко Г. І. до трьох років ВТТ кожний.

У 1956 р. справу Денисенко О. М. і інших арештованих було переглянуто Президією Київського обласного суду, яка встановила, що звинувачення ґрунтувалося на неконкретних і несправедливих свідченнях, що в період слідства, з метою отримання від обвинувачених бажаних зізнань, слідчими органами застосовувались незаконні методи ведення слідства.

Президія Київського обласного суду вирішила постанову трійки при Київському облуправлінні НКВС від 26.04.38 р. стосовно 11 засуджених,

---

¹⁵⁾ Там же, арк. 34–34 зв., 35, 35 зв.

¹⁶⁾ Там же, арк. 35, 39–40.

¹⁷⁾ Там же, спр. 37091, Т. 1, арк. 188–189, 199, 200.

¹⁸⁾ Там же, спр. 37037, Т. 1, арк. 185–186, 173, 174, 176, 179.

серед яких Бойко П. К., Візер С. М., Денисенко О. М., Жученко Є. С. – скасувати і діловодством припинити через необґрунтованість висунутих звинувачень.¹⁹⁾

2 листопада 1965 р. постанову трійки при Київському облуправлінні НКВС від 23.04.1938 р. стосовно засуджених, серед яких вчителі: Адаменко А. К., Бачинський Я. А., Кутувий І. Н., Лещенко О. Є., Свідзинський А. П., Хіврич Г. С. – скасувати, а справу припинити за відсутністю складу злочину.²⁰⁾

Майже аналогічну справу було сфабриковано у лютому–квітні 1938 р. в Ставищенському районі. Їх виявилось 30 чоловік. Серед арештованих були вчителі: Гуртовенко Микола Гаврилович, Вакулик Іван Антонович, Кузенний Дмитро Кирилович, Куницький Северин Андрійович, Сидорянський Микола Іванович, Терлецький Юрій Федорович.

Всі арештовані вчителі були досвідченими педагогами, гаряче любили свій народ, свою землю, були вірними синами своєї Батьківщини. Як зазначали свідки, школи, де вони працювали, були кращими в районі. Всі арештовані були добрими методистами, часто виступали на вчительських конференціях з новаторськими пропозиціями щодо покращення навчального процесу в школі, підняття успішності. Виступали ініціаторами побудови нових шкіл. Завдяки зусиллям І. А. Гуртовенка була побудована нова школа в с. Попружна. І. А. Вакуленко, С. А. Куницький були вимогливими директорами, здібними адміністраторами, серед вчителів і учнів користувались великим авторитетом, вимагали від вчителів чесного ставлення до праці і високої успішності учнів. Учні, які закінчували школу, мали добру підготовку.²¹⁾

Вчителі проводили велику агітаційну роботу під час колективізації. Гуртовенко брав активну участь в організації колгоспу і його зміцненні.²²⁾

Під час слідства вчителі визнали себе винними. Так, Гуртовенко М. Г. на допиті 23 квітня нібито показав, що був готовий до збройного повстання проти радянської влади під час інтервенції, розповсюджував провокаційні чутки про війну капіталістичних держав проти СРСР, що в цій війні радянська влада буде розбита, займався ворожою діяльністю в школі.²³⁾

Обвинувальний висновок у справі Гуртовенка М. Г. та інших звинувачених (всього 30 чоловік) було складено 24 квітня 1938 р. і направлено на розгляд особливої трійки при Управлінні НКВС Київської області. 25 квітня 1938 р. всі були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу, за те, що були нібито учасниками контрреволюційної повстанської організації,

¹⁹⁾ Там же, Т. 1, арк. 209–211.

²⁰⁾ Там же, спр. 37091, Т. 5, арк. 462–471.

²¹⁾ Державний архів СБУ, спр. 39104-ФП, Т. 2, арк. 13–14, 76.

²²⁾ Там же, арк. 46.

яка діяла у ряді сіл Ставищенського району і ставила «за мету повалення радянської влади». Вирок було виконано 19 травня 1938 року.²⁴⁾

Проведеною управлінням КДБ при РМ УРСР по Київській області у 1955 р. перевіркою було встановлено, «що всі вони були засуджені безпідставно. Вина засуджених за належність до повстанської організації абсолютно у справі не доведена, а їх зізнання були добуті тільки внаслідок незаконних методів ведення слідства і грубих порушень радянського кримінального і кримінально-процесуального закону».²⁵⁾

Слідчі, які вели слідство у 1938 р., при перевірці справи зізналися, що їм давали список заарештованих і казали, що вони є учасниками контрреволюційної повстанської організації, потрібно їх допитати і добитись від них зізнання. Слідчий, який допитував вчителів Гуртовенка М. Г., Терлецького Ю. Ф. та ін. арештованих свідчив: «Мені та співробітнику групи дали одних і тих же арештованих. Зроблено це було з тією метою, щоб ми могли замінити один одного, позбавити тим самим арештованих можливості відпочивати. Діяла система безперервних допитів, особливо тих осіб, які не хотіли визнавати себе учасниками контрреволюційної повстанської організації».²⁶⁾

Таким же шляхом у березні–квітні 1938 року влада розправилася над третьою групою вчителів і працівників Київської області і Києва, яких звинуватили в участі і контрреволюційній військово-повстанській організації, Було засуджено і розстріляно 13 чоловік, серед них вчителі: Артасевич Микола Костянтинівич, Зайченко Мойсей Романович, Песляк Володимир Андрійович, Песляк Дмитро Микитович, Шевченко Павло Пилипович.

Арештованим інкримінувалася активна участь у контрреволюційній військово-повстанській організації, яка складалася із офіцерів царської і петлюрівської армії, а також осіб негативно налаштованих до існуючого ладу. Організація нібито була створена у 1928 р. в м. Києві академіком Всеукраїнської Академії наук Птухою Михайлом Васильовичем, директором Інституту демографії і співробітником Інституту матеріальної культури Ткачем Михайлом Павловичем – в минулому співробітником політичного департаменту УНР, обидва були арештовані.

На допитах арештовані не визнали своєї вини. Так, Зайченко М. Р. 4 березня 1938 р. свідчив, що учасником контрреволюційної організації він не є і ніякої контрреволюційної роботи проти радянської влади не проводив.

²³⁾ Там же, Т. 1, арк. 2, 8, 206–211.

²⁴⁾ Там же, арк. 406–458.

²⁵⁾ Там же, Т. 3, арк. 510–511.

²⁶⁾ Там же, арк. 587–590.

Слідчий звинувачував його навіть у тому, що він підтримував зв'язки із знайомими, колишніми офіцерами, які також працювали вчителями.²⁷⁾

Взагалі на допитах вчителі поводитись із властивою їм гідністю, не приховували своїх політичних поглядів, водночас категорично заперечували свою участь у контрреволюційній організації, сфабрикованій слідчими. Так, Артасевич М. К. і Песляк В. А. на допитах свідчили, що в бесідах зі своїми знайомими вчителями вони критикували політику партії і радянської влади з національного питання. Національна політика, яку проводить радянська влада на Україні, анітрохи не відповідає інтересам українського народу, що розвитком української культури ніхто всерйоз не займається, а відбуваються тільки деклараціями й газетним гаслом для того, щоб одурити народ.

Вели розмови про становище вчительства за радянської влади, тому що вважали, що при царському режимі вчителі були значно краще матеріально забезпечені, бо тоді вчитель отримував пристойний зарібок і курс карбованця був досить великим.²⁸⁾

Всі вчителі категорично заперечували свою вину у шпигунстві і контрреволюційній діяльності, але поступово в протоколах з'являються зізнання. В останньому обвинувальному висновку було «доведено», що контрреволюційна військово-повстанська організація ставила перед собою мету: «Під час війни з СРСР проводити руйнуючу і підривну роботу в тилу Червоної Армії, а в мирний час шпигунсько-розвідувальну роботу і вербовку ворожих елементів». Справа була передана на розгляд Трійки при Київському обласному Управлінні НКВС. 11 квітня 1938 р. всі 13 чоловік були засуджені до розстрілу. Вирок виконано 28 квітня о 12-й годині.

У 1957 р. справу було переглянуто і встановлено, що ніяких доказів про існування контрреволюційної військової-повстанської організації не існує, всі 13 чоловік були засуджені за сфальсифікованими матеріалами. 8 лютого 1957 р. Військовим трибуналом Київського військового округу всі були реабілітовані.

Всі репресовані вчителі не робили ніяких злочинів, хоч і звинувачувались у контрреволюційній діяльності, веденні антирадянської агітації і пропаганди; співробітники НКВС не маючи ніяких доказів, робили їх винними, про що яскрава свідчать наведені вище факти.

Засудження безвинної людини – найбільший злочин, прощення якому ніколи не буде. Антинародна, антилюдяна тоталітарна система, очолювана комуністичною партією, ніколи не змиє зі своїх штандартів безвинної крові.

---

²⁷⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 40039-ФП, Т. 2а, арк. 121–123, 124–127.

²⁸⁾ Там же, Т. 2б, арк. 66, 74, 93–94.

ЦІНА КЛАСОВОГО ПІДХОДУ ДО МУЗЕЙНОГО ЕКСПОНАТУ

МАСЛУН ЯКІВ ФЕДОРОВИЧ. Народився 1898 року у с. Чубинці Сквирського району в бідній селянській родині. Освіта вища. До 1935 року директор історико-краєзнавчого музею у м. Біла Церква. 12 травня 1937 року засуджений до 4-х років позбавлення волі. Реабілітований 7 вересня 1993 р.

ІЛЛЮШИН МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ. Народився 2 квітня 1890 року в с. Великий Обзир Камінь-Каширського району Волинської області в селянській родині. Освіта вища. З 1936 року директор історико-краєзнавчого музею у м. Біла Церква. 12 травня 1937 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Реабілітований 7 вересня 1993 року.

Якщо буде написана справжня історія України в ХХ столітті, а до цього ще треба дожити, тоді неодмінно стане зрозуміло, що беззастережне тоталітарне панування насадженої зверху «єдиновірної», як говорили за більшовицьких часів, ідеології, неодмінно зводить суспільство до збочень, які страшні своїми наслідками і для держави і для окремої особи.

Даремні спроби написати правдиву історію України недалекого минулого у відриві від історії комуністичної імперії, складовою частиною якої була Україна. Ми довго не мали своєї державності. А так як великий український етнос природно попри всього прагнув до державності, то метрополія з винятковою рішучістю придушувала найменші прояви національно-визвольного руху. Звідки такі шалені атаки на так званій «український буржуазний націоналізм», звідси дивовижні до химерності перекоси і в боротьбі з ним.

Під лозунгом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» у 1936 році проходив інспірований судовий процес над музейними працівниками в Білій Церкві – Маслуном Яковом Федоровичем і Ілюшиним Михайлом Васильовичем, який навчаючись у Житомирському інституті народної освіти три роки вивчав курс з історії мистецтв.¹⁾

Білоцерківський історико-краєзнавчий музей, заснований у 1924 році, займав будинки колишнього польського костюлу. Основоположником музею був Дроздов Степан, до революції поштовий чиновник, заарештований по справі СВУ.²⁾

¹⁾ Державний архів СБУ, спр. 71091-ФП, Т. 2, арк. 79, 92, 96.

²⁾ Там же, арк. 60.

До 1936 р. музей мав три відділи: історико-революційний, мистецтва, національно-культурного будівництва. В травні 1936 р. в помешканні колишнього костюлу були відкриті ще три відділи: продуктивних сил краю, соціалістичного сільського господарства і соціалістичної промисловості, в яких були зібрані зразки корисних копалин, виробів місцевої промисловості, види флори, фауни, зернових і городніх культур території, що охоплювала 18 районів, обслуговуваних музеєм. У 1936 р. музей разом з Інститутом сільського господарства влаштував показову ділянку по вирощуванню повного комплексу технічних і городніх культур, всього 240 екземплярів, що мали велике значення для розвитку сільськогосподарського виробництва краю. Співробітники багато зусиль докладали для того, щоб музей став справжнім центром позашкільної освіти для трудящих і учнів, які б на представлених експонатах наочно могли б бачити досягнення будівництва, природні багатства краю.

Гордістю музею була бібліотека, яка мала багато рідкісних видань, серед них «Літопис Самійла Величка», «Історія Русів», «Краткая летопись Малой России» Рубана, «Запорожская старина» І. Срезневського, «Опис України, або Королівства Польського, розташованих між кордонами Московії і Трансільванії» Біплана, праця М. Маркевича з етнографії «Звичаї, повір'я, кухня та напої сучасних малоросіян», твори В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, С. О. Єфремова, Григорія Косинки та ін. вчених, письменників, багато старовинних євангеліїв на різних мовах, що могли б скласти честь найбільшим державним книгосховищам, та багато інших цінних книжок.

У книзі вражень відвідувачів музею за 1931–1936 рр. чимало схвальних відгуків. Музей відвідували, крім робітників, колгоспників, червоноармійців, учнів, відповідальні керівники партії і уряду. Був задоволений роботою музею В. П. Затонський, нарком освіти УРСР (1933–1938); який знайомився з його роботою разом з представником районного партактиву. Голова Київського Облвиконкому М. С. Василенко після детального ознайомлення з експозицією музею у 1935 р. залишив схвальний відгук, в якому радив всім колгоспникам і робітникам відвідати музей. Позитивні відгуки у 1935 р. залишили актори театру ім. І. Франка, кореспонденти газет «Правды», «Известий». Проводив обстеження музею у 1934–1935 рр. завідувачий сектором науки Обласного відділу народної освіти Машкевич – член комісії ЦК ВКП(б) по складанню громадської історії, який також залишився задоволений роботою музею.³⁾

29 квітня 1935 р. Київський обласний відділ народної освіти видав наказ, в якому зазначалось: «Зважаючи на потребу проведення ґрунтової реорганізації периферійних музеїв та перетворення їх на краєзнавчі науково-

³⁾ Там же, Т. 1, арк. 61, 69.

дослідні заклади, наказую негайно зачинити музеї в Коростені, Умані, Черкасах, Переяславі, Житомирі, Білій Церкві, Звенигородці, Корсуні, Короштишеві. На час закриття музеїв всім директорам зайнятися виключно інвентаризацією». ⁴⁾

З одержанням цього наказу дирекція музею розпочала створення нової експозиції за тими вказівками і директивами, які були надіслані з Облвно. Частину відділів музею закрили, а окремі відділи працювали. У 1935 році проведено було 147 екскурсій, а індивідуальних відвідувачів було зареєстровано – 2154 осіб, у 1936 році – 88 екскурсій та 1204 індивідуальних відвідувачів. ⁵⁾

17 серпня 1935 р. директор музею отримав новий наказ Облвно, який не підлягав оголошенню – негайно здати всі вилучені згідно з попередніми директивами Облвно портрети, брошури, документи та ін. матеріали, зв'язані з біографією контрреволюціонерів Троцького, Зінов'єва, до відділу НКВС. ⁶⁾

Невдовзі почалися перевірки музею після його перебудови. 6 вересня 1935 р. музей обстежувала комісія Білоцерківського РПК і 14–16 вересня – інспектор Облвно. У висновках перевірок зазначалось, що за п'ять з половиною місяців дирекція провела реекспозицію музею за новою схемою, але цю нову експозицію подано ідеологічно невитримано, допущено ряд політичних помилок, які межують з проявами класово-ворожої ідеології. В історико-революційному відділі портрети контрреволюціонерів Троцького, Зінов'єва, Каменєва. Виставлений без ніякої критики текст програми націоналістичної партії РУП (революційно-українська партія), газета «Праця», орган РУП № 13–14 за 1905 р., газета «Искра» за 1905 р., коли вона стала газетою опортуністів-меншовиків.

Перевіряючі відмічали, що у відділі феодалізму даремно повішено ікону Олександра Невського та ікону Покрова, у той же час відсутні матеріали з історії класової боротьби в Київській Русі. Особливо не подобалась перевіряючим бібліотека. Комісія РПК зазначила, що «бібліотека завалена дореволюційного часу на всіх мовах різним хламом, євангелія на всіх мовах та ін., але літератури класиків, яка б була для музею цінністю, зовсім незначна кількість. Серед сучасної політичної літератури знайдено книжки, які відображають контрреволюційну ідеологію (Грушевського, Єфремова, Косинки)». ⁷⁾

Інспектор Облвно в своїх висновках звертав увагу, що Я. Ф. Маслун не здав на схованку до банку золото, срібло та дорогоцінні камені, незважаючи

⁴⁾ Там же, арк. 136.

⁵⁾ Там же, Т. 3, арк. 76.

⁶⁾ Там же, Т. 1, арк. 130.

⁷⁾ Там же, Т. 3, арк. 82 (пакет).

на спеціальне розпорядження Облвнр. Нову експозицію побудував з контрреволюційними настановами, виставив портрети Троцького, Зінов'єва, чим виявив свою ворожу ідеологію. Не завів персональних справ на співробітників музею, чим значно засмітив музейні кадри, не вилучив з бібліотеки ідеологічно-ворожої літератури, що є актом шкідницької діяльності.⁸⁾

Перевіряючи пропонували очистити бібліотеку музею «від зайвого хламу та збільшити літературу класиків». Директора музею з роботи зняти та віддати до суду за те, що він не вів роботи за очищення радянського музею від класово-ворожої ідеології.

Наказом по Київському обласному відділу наросвіти від 29 вересня 1935 р. директора музею Маслуна Я. Ф. з роботи звільнили.⁹⁾ Тимчасово виконуючим обов'язки керівника музею з 25 листопада 1935 року призначено Іллюшина М. В. – завідуючого відділами революційних рухів, мистецтва і національно-культурного будівництва. До березня 1936 р. Іллюшин М. В. разом з комісією приймав музей, а з березня почав працювати самостійно. У травні 1936 р. музей перевіряв Білоцерківський Райгрупком спілки політосвітніх установ, який в протоколі засідання від 16 травня 1936 р. констатував, що «музей в порівнянні зі станом роботи на 1 січня 1935 р. проробив досить велику роботу. Групком робить висновки, що музей став на шлях виправлення зазначених хиб, частково вже їх виправив і наголошував, що в наказі від 29 вересня 1935 р. багато чого не відповідає дійсності. Потрібно зазначити послідовну й енергійну роботу директора музею по впорядкуванню загального стану музею, експонатів, садиби, будинків, а також роботу в популяризації музею серед широкої громадськості через пресу».¹⁰⁾

Нагадаємо, що найбільшої критики Маслун Я. Ф. зазнав за портрети Троцького, Зінов'єва, Каменєва та документи Революційно-демократичної партії. Але згадані портрети були розміщені на плакаті почесної президії VI з'їзду Російської соціал-демократичної партії більшовиків, який проходив у липні-серпні 1917 р. в Петрограді, як членів президії з'їзду з поясненнями, що з літа 1926 р. вони очолювали меншовицький ухил в партії. Плакат змонтований був до суду і розстрілу над Зінов'євим і Каменєвим. Всі партійні документи були подані з цитатами праць Леніна, Сталіна, Ярославського.

Але й Іллюшину М. В. не довелося довго працювати в музеї. 5 серпня 1936 р. уповноваженим Білоцерківського відділу НКВС Фраткініним був заарештований Маслун Я. Ф., а 8 серпня Іллюшин М. В. Арешт був затверджений і санкціонований виконуючим обов'язки прокурора Лактерманом.

---

⁸⁾ Там же, Т. 1, арк. 152.

⁹⁾ Там же, арк. 133–134.

¹⁰⁾ Там же, арк. 150–151.

Маслуна Я. Ф. звинувачували в тому, що він, працюючи в Білоцерківському музеї, протягом восьми років проводив контрреволюційну націоналістичну діяльність серед відвідувачів музею, побудував історико-революційний відділ у контрреволюційному дусі, не показав української буржуазії, проводив теорію безбуржуазності української нації. Історичний матеріал розташовував у відділах так, щоб яскраво показати троцькізм і контрреволюційний націоналізм. Популяризував Троцького шляхом підкреслення його діяльності як революціонера, розпалював націоналізм українців, доводив показом експозицій, що Москва проводила в минулому колонізаторську політику стосовно України. Широко пропагував українських діячів, українських магнатів.

Стверджувалось, що в 1933 р. Маслун Я. Ф. був активним учасником контрреволюційної польської організації, якою керував ксендз Буяльський, де обговорювалось питання збройного повстання. У 1935 р. Маслун Я. Ф. підтримував письмовий зв'язок з редакцією «Мінерви» (м. Берлін, Німеччина).

Іллюшина М. В. звинувачували в тому, що, працюючи в Білоцерківському музеї завідуючим історико-революційного відділу, а потім директором, він розмістив експозицію історико-революційного відділу в контрреволюційному дусі, приховав перед відвідувачами національну буржуазію, сутність гетьманів, їх історичну роль, укорінював у масу глядачів націоналістичну контрреволюційну теорію безбуржуазності української нації, доводив, що гетьманщина і петлюрівщина були визвольними змаганнями українського народу. Ще передавав відомості про стан Білоцерківського музею в редакцію «Мінерви» (Німеччина).

Для шпигунської діяльності був зв'язаний з дипкур'єром польського консульства.¹¹⁾

Дії звинувачених обох директорів підпадали під ст. ст. 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР.

Як бачимо, директорам музею пред'явлено звинувачення і у шпигунстві і в веденні націоналістичної пропаганди, і зв'язках з редакцією «Мінерви», і обговорення питань про збройне повстання. Все це було зроблено з метою засудити їх.

Після арешту Маслуна Я. Ф. і Іллюшина В. М. музей знову перевіряла комісія наросвіти, яка зауважила, що у музеї у відділі Київської Русі на видному місці репродукція картини В. М. Васнецова «Прозвання князей варягов», яка спотворює джерела виникнення Київської держави. У відділі мистецтва феодальної доби безліч побутових речей феодально-дворянського мистецтва, в той час як у відділі радянського мистецтва тільки керамічні вироби. (На слідстві з цього приводу Іллюшин М. В. пояснював, що відділу

¹¹⁾ Там же, арк. 21–25, 30, 32–33.

соціалістичного мистецтва не було, тому що музей не мав коштів, була тільки одна кімната, де були керамічні вироби Васильківської, Опішнянської та ін. артелей). Не подобалося комісії, що в музеї портрети Т. Костюшка, Генріха Сенкевича, Наполеона. Комісія відзначила, що сільськогосподарський відділ зовсім не відображає сучасного стану реконструкції сільського господарства. Ніде жодного схвального слова не сказано про Т. Лисенка.

І нарешті комісія констатувала, що в музеї приховують суть класової боротьби, показано гетьманів, як героїв українського народу, чим доводилась контрреволюційна націоналістична теорія безбуржуазності розвитку української нації.¹²⁾

У серпні 1936 р. Іллюшина допитував начальник Білоцерківського РВ НКВС Паясов. На поставлене запитання: «Чому Ви сільськогосподарський відділ побудували в контрреволюційному дусі, тобто показували досягнення нашого сільського господарства й колективізації тільки за 1930–1933 рр. у той час, як ви знали, що у 1932–1933 рр. мав місце саботаж контрреволюційних елементів і урожай був низьким? Іллюшин М. В. відповідав: «Я не визнаю, що він був побудований у контрреволюційному дусі, але визнаю, що він був не закінчений, тобто не показано наших досягнень з урожайності і механізації сільського господарства за останні роки, оскільки ми не зуміли в Білоцерківському Земвідділі дістати свіжі матеріали й у Гребінківському також, тому що Гребінківський район відійшов у самостійний район. Прощу додати, що не показані були цифри тільки за 1935 р.»¹³⁾

На іншому допиті про зв'язок з Німеччиною Іллюшин М. В. пояснював, що у квітні та травні 1936 р. були отримані листи з редакції «Мінерва» в Берліні, яка готувала універсальне видання про музеї і просила дати відомості про Білоцерківський музей та його наукову роботу. «На отримані листи відповіді не дав, оскільки Маслун Я. Ф. мені казав, що ми ніколи не даємо відповіді на такі запити».¹⁴⁾

У вересні, під час допитів директорів, в пресі з'явилася стаття Г. О. Лінчевського «Наслідок притуплення класової пильності», присвячена Білоцерківському музею. Наведемо декілька уривків з цієї статті. «Білоцерківський історико-краєзнавчий музей існує вже 11 рік. Це цілий комбінат – колишні ксьондзівські будинки, костьол, городище, церква Мазепи тощо. Його почесне завдання, як і завдання кожного радянського музею, розкрити перед трудящими весь соціально-історичний процес розвитку людства, висвітлити з позиції історичного матеріалізму, як на різних етапах розвитку точилася боротьба пригноблених класів з класовими гнобителями.

¹³⁾ Там же, Т. 2, арк. 85.

¹⁴⁾ Там же, арк. 117.

Як же виконував ці завдання музей? Ще в недалекому минулому він був клубом українського націоналізму, ним заправляли контрреволюціонери.

Після викриття цих елементів музею було надано широкі можливості для розвитку. Але райвідділ на освіті не приділяв музею достатньої уваги, не контролював його роботи і цим скористався класовий ворог. Свої дії ворог почав з того, що зробив експозицію музею ідеологічно невірно. Замість органічно пов'язати революційний рух з усім процесом людського розвитку і показати, що основним стрижнем історії є класова боротьба, дирекція музею штучно відірвала це і утворила окремо «Відділ реврухів».¹⁵⁾

Не будемо далі цитувати статтю, яка майже дослівно повторює зауваження Білоцерківської комісії РПК. Досить вже того, що в статті прямо сказано: – перед нами класовий ворог, а з класовими ворогами слідчі знали що робити.

Слідчий вів слідство тенденційно, з явним обвинувальним ухилом, з надуманим звинуваченням, примушував підписувати ті відповіді, які писав він сам.¹⁶⁾

Отримавши обвинувальний акт слідчого, Я. Ф. Маслун двічі звертався до спецколегії Київського обласного суду з проханням створити експертну комісію від Наркомпросу УРСР «для визначення політичної суті виставленим експозиціям у Білоцерківському музеї, тому що слідство допустило невідповідне дійсності тлумачення, роблячи висновки стосовно моєї невимогливості та інших колишніх працівників музею. У такому разі тільки комісія експертів, які знають музейну справу, може дати правильну характеристику».¹⁷⁾

Я. Ф. Маслун в цих листах переконливими доказами доводив безпідставність звинувачень комісії (липень–серпень 1935 р.) та слідства.

Під час слідства М. В. Іллюшин також звернувся з заявами до Київського обласного прокурора, верховного прокурора по спецсправах і до Політбюро ЦК КП(б)У. Він просив про переслідство у справі його звинувачення, докладно виклав порушення логічного та процесуального слідчого порядку, котрі були допущені слідством. Але відповіді не отримав.

В останній заяві до Білоцерківської райпрокуратури М. В. Іллюшин писав про ставлення до нього слідчого: «...Виходячи з апріорно поставленого йому завдання – знайти, добути, створити контрреволюцію і до Іллюшина, Фраткін застосовує відповідні методи допитів.

1. Він від початку слідства й до сьогоднішнього дня не записав у протокол дізнання жодної моєї відповіді в тій формі, в якій я їх даю, без усічень

---

¹⁵⁾ Радянська нива. – 1936 – 24 вересня.

¹⁶⁾ Державний архів СБУ, спр. 71091, Т. 1, арк. 71.

¹⁷⁾ Там же, арк. 55–60.

і перекручень. Повторюю – жодної. Цими допитами він кинув у прірву все мое уявлення про людей, справи, слідчого Фраткіна.

Я не міг допустити в здоровій людині таку пристрасть до перекручень чужих думок, справ, до фантазії, гіперболізації, до створення справ – прямої напористості та пристрастності, що межує з якимось безумством, психозом: кажи не так, як було, а так, як він думає.

2. Слідчий Фраткін ... позбавив мене можливості з'ясувати хоча б одну обставину, котру я, ув'язнений, міг вияснити шляхом свідчень свідків і бесід на очних ставках, тим, що позбавляв мене права задати хоча б одне питання свідкові за весь час ведення слідства.

3. Слідчий Фраткін вилучив зі справи всі документи, що порушують його систему й композицію його творчості, на які я посилався. Переконавшись, що для якихось намірів, за чиеюсь мовчазною згодою, потрібно щоб там не було не тільки опорочити мою роботу, але й створити якесь звинувачення, створити якими завгодно методами, всупереч фактам і документам, я за весь час ведення слідства переконався, що я не перебуваю під захистом закону, а тому мені даремно звертатися до Вас з яким-небудь проханням, оскільки до теперішнього часу жодна моя просьба не була задоволена слідством». ¹⁸⁾

11 грудня 1936 р. Іллюшин оголосив голодування. ¹⁹⁾

В судовому засіданні спецколегії Київського обласного суду М. В. Іллюшин заявив: «все те, в чому мене звинувачують, не мало місця в музеї. Жодної експозиції контрреволюційного характеру в музеї не було. Коли в січні було відкрито музей, екскурсії відвідували його по декілька разів, було багато гарних відгуків. Зі всією відповідальністю заявляю, що в музеї ніякої контрреволюції не було. На початку квітня 1936 р. було обстеження міськради, яким керував проф. Рудько, акта в мене немає. Протокол засідання секції міськради зафіксував і дав прекрасну характеристику по доповіді проф. Рудька про роботу музею. Я просив Фраткіна приєднати цей протокол, але у справі його немає. Я ніколи не бачив відозви Петлюри на щиті 3-х походів Антанти». ²⁰⁾

Шкрябун І. В., викладач педтехнікуму, на суді свідчив, що він ніколи не бачив відозви Петлюри, то слідчий писав не те, що він казав, а те, що сам хотів. Тому в один із допитів з ним був паралічний удар. ²¹⁾

Незважаючи на те, що ні Я. Ф. Маслун, ні М. В. Іллюшин не визнали себе винними, 12 травня 1937 р. їх було засуджено: Маслуна Я. Ф. до 4-х років поз-

¹⁸⁾ Там же, арк. 96–97 зв.

¹⁹⁾ Там же, арк. 102–103.

²⁰⁾ Там же, арк. 176–177.

²¹⁾ Там же, арк. 185 зв.

бавлення волі, Іллюшина до 3-х за ст. 54-10 Кримінального Кодексу і до 2-х років позбавлення прав кожного. Звинувачення за ст. 54-11 КК суд вважав недоведеним.

На вирок Спецколегії Облсуду засуджені подали касацію до найвищого суду УРСР. 19 серпня 1937 року справу переглянула Спеціальна Колегія найвищого суду й вирок Облсуду підтвердила.

Як склалась у подальшому доля Я. Ф. Маслуна та М. В. Іллюшина з архівних матеріалів, що є у справі 71 091 Державного архіву СБУ, виявити не вдалось. Далеко не всім, засудженим у ті роки, причому, засудженим безпідставно, вдалося повернутися із місця ув'язнення, зустрітись із своїми рідними, включитися вільними громадянами до трудової діяльності. Адаже були тяжкі умови утримання за політичні злочини, були повторні суди і покарання, після яких не всі засуджені залишались уживих.

Цілковита надуманість звинувачень, пред'явлених музейним працівникам, нині ні в кого не викликає сумніву. Дуже дорогу ціну народ України заплатив за вульгарно-соціалістичний, класовий підхід до оцінки непростих сторінок своєї історії і реалії суспільного життя. І доля двох керівників музейної справи у Білій Церкві ще одна сторінка, що це підтверджує. А на закінчення додамо, що 7 вересня 1993 р. Генеральна прокуратура України відмінила згаданий вирок і реабілітувала Маслуна Я. Ф. і Іллюшина М. В. за відсутністю складу злочину в їх діях.

ЧИМ ЗАВИНИЛА РАЙОННА ЛАНКА?

КОРОЛЕНКО МИХАЙЛО ДАНИЛОВИЧ. Народився 2 листопада 1899 року у с. Лісовичі Таращанського району в бідній селянській родині. Освіта початкова. Другий секретар Таращанського РК КП(б)У. 17 листопада 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 18 лютого 1938 року. Реабілітований 1 грудня 1956 року.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ЙОСИП ІВАНОВИЧ. Народився 1896 року у смт Катеринопіль Черкаської області в бідній селянській родині. Освіта початкова. Голова Таращанського райвиконкому. 16 листопада 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 18 листопада 1937 року. Реабілітований 1 грудня 1956 року.

У нарисі розглянемо матеріали із справи № 38386, в якій читаємо, як органи НКВС «виявили і знищили праву контрреволюційну, терористично-диверсійну організацію», що діяла, починаючи з 1936 року, на території Таращанського району. Гільйотина державно-партійного свавілля рубала голови наліво і направо, не розрізняючи, хто перед нею. Чи вчорашній селянин-середняк, а сьогодні колгоспник, чи дореволюційний наймит-бідняк, якому випало стати активістом радянської влади, бути прийнятим до лав ВКП(б), чи спеціаліст народного господарства, чи учений.

Згадана вище справа заведена на Михайла Даниловича Короленка. До революції наймитував. Згодом оволодів професією ливарника, а тому в анкеті гордо писав – із робітників, що на той час мало неабияке значення для просування по службі. Не дивлячись, що мав лише початкову освіту, певні кроки, завдячуючи своїй енергійності і сумлінності, на шляху до кар'єри встиг зробити. Членом партії став у 1925 році. Очолював партійну ячейку в рідному селі. А після закінчення пропагандистських курсів у 1936 році був обраний другим секретарем Таращанського райкому ВКП(б).¹⁾ У матеріалах кримінальної справи, заведеної каральними органами на Короленка М. Д., не вдалося виявити жодного конкретного прикладу, що хоча б опосередковано засвідчував контрреволюційну діяльність цієї людини.

---

¹⁾ Державний архів СБУ, справа 38386-ФП, арк. 15.

То за що обірване життя цієї людини, яка не дожила до свого 40-річчя? Саме кращі представники його покоління, володіючи як природним, так і набутиим хистом працювати з людьми, були покликані стати організаторами на ниві виробництва, а в грізну годину Вітчизняної війни командирами на фронті. То ж чи не тому таким бідним і тяжким був колгоспний трудовень в передвоєнні і післявоєнні роки, а в роки війни величезні людські і матеріальні втрати, що в рядах наших співвітчизників уже не було знищених сталінщиною багатьох потрібних країні людей? Думається, що Михайло Данилович Короленко був одним із них. Чому так трапилось? Болюче, неоднозначне питання. Та відповідь на нього треба шукати насамперед для того, щоб ніколи на нашій землі, в усьому світі не повторилось подібне.

Михайла Даниловича Короленка Таращанський районний відділ НКВС УРСР заарештував 5 вересня 1937 року. Дружина Килина Єрмолаївна залишилась із трьома дітьми. Леонідові було 14 років, Анатолієві – 5, найменшому Юрію – всього 6 місяців.²⁾ Синам так і не судилося побачити батька після арешту. Зате випало їм протягом багатьох літ пити до дна гірку чашу тавра «дітей ворога народу». За що ж людині, сім'ї такий хрест?

Ось рядки допиту звинуваченого Михайла Даниловича Короленка, проведеного у Білоцерківській тюрмі 23 жовтня 1937 року:

«Запитання: Вам пред'являється звинувачення в належності до контрреволюційної підпільної організації. Чи визнаєте ви себе винним?»

Відповідь: У належності до контрреволюційної підпільної організації винним себе визнаю. Прагнучи покаятись перед радянською владою про мою зраду партії і радянській владі, я вирішив перед органами НКВС розповісти всю правду і назавжди своїм каяттям зупинити всяку ворожу діяльність.

Запитання: Як і коли, за яких обставин Ви були залучені до контрреволюційної організації?

Відповідь: До контрреволюційної підпільної організації правих я був залучений колишнім секретарем Таращанського райпарткому Бойком Петром Григоровичем у кінці 1936 року за таких обставин. Працюючи другим секретарем Таращанського райпарткому, я мав до серпня 1936 року із Бойком нормальні стосунки. Та згодом вони стали напруженими на чисто діловому ґрунті. Бойко не допомагав мені як молодому працівникові. Він мене полюдськи ніколи не приймав. Відчуваючи себе перед Бойком безпомічним, я став на шлях примиренства, цим самим виявив політичну нестійкість. У грудні 1936 року, повернувшись з пленуму обкому партії, Бойко зайшов до мене в кабінет і повідомив, що на Київщині існує група правих. Коли я запитав, звідки це йому відомо, він повідомив, що про це говорили на пленумі об-

²⁾ Там же, арк. 13.

кому. Після нетривалої бесіди Бойко, ніби жартуючи, нагадав ще раз про існування групи правих, тут же додав, що він є правим, і запропонував мені вступити в організацію. Я спочатку поставився до такої пропозиції негативно. Та коли Бойко суворо попередив мене: «Що? Нічого – будеш», – я тут же дав йому згоду стати членом контрреволюційної підпільної організації правих». ³⁾

Вже ніхто і ніколи не зможе відтворити буквальний хід як цього, так і тисяч інших допитів заарештованих у 1937 році.

Важко стверджувати, що дійсно щиро говорив М. Д. Короленко на допиті 23 жовтня, що з нього «видавив» чи дописав власноручно слідчий. Але звернемося до дня попереднього. 22 жовтня на очній ставці із Бойком Короленко категорично заперечував свою причетність до організації правих і факт його вербування до неї останнім. ⁴⁾ І що ж далі? Вже наступного дня, після нічної безпротокольної «розмови» зі слідчим, він пише старшому слідчому НКВС офіційну заяву:

«22 жовтня 1937 року на очній ставці з Бойком я відмовився від його свідчень, чим спровокував слідчі органи. Вважаю, що дані мною свідчення на очній ставці невірні, а Бойка – вірні. Я вважаю, що факти вербування Бойком залишилися давніми і для мене зовсім забуті, вони є ганьбою для мене, що я своєчасно не викрив Бойка». ⁵⁾

Був після цієї «заяви» 23 жовтня ще один допит Короленка М. Д., відображений у додатковому протоколі.

«Запитання: Які розмови коли-небудь у Вас були із звинуваченим Байсарою Іваном Пилиповичем про існування контрреволюційної організації у Таращанському районі? (Байсара І. П. замінив на посаді секретаря Таращанського райпарткому Бойка, переведеного на інше місце роботи ще до свого арешту).

Відповідь: 5 вересня 1937 року після того, коли було заарештовано мене і колишнього секретаря райпарткому Байсару, під час нашого перебування у Білоцерківській тюрмі я в останнього поцікавився причиною нашого арешту. Він сказав, що йому відомо про існування на території Таращанського району контрреволюційної організації правих, в яку входили, тобто є учасниками, колишній голова райвиконкому Добровольський і колишній директор МТС Вітренко.

Запитання: 22 жовтня на очній ставці з Бойком ви зайнялися провокацією органів слідства, заперечуючи вербовку Вас Бойком у контрреволюційну організацію, а потім подали заяву і визнали себе винним, зізнаю-

---

³⁾ Там же, арк. 16, 17.

⁴⁾ Там же, арк. 20.

⁵⁾ Там же, арк. 23.

чись, що Вас дійсно завербував Бойко. Розкажіть, чим була викликана така поведінка Вас на слідстві?

Відповідь: На очній ставці я говорив неправду. Прошу вважати правдоподібними ті мої свідчення, що були в протоколі допиту від 23 жовтня і у згаданій заяві, бо я дійсно був завербований у контрреволюційну організацію правих колишнім секретарем райпарткому Таращанського району Бойком П. Г. у кінці 1936 року».⁶⁾

Жахливий потік брехні, перекручень, самонаговорів. Петро Григорович Бойко, вже працюючи поза Таращанським районом, після свого арешту давав свідчення 19 серпня 1937 року.

«Запитання: Назвіть осіб, які Вами залучені до контрреволюційної підпільної організації правих?

Відповідь: Отримавши відповідне завдання від Цицарева (відповідальний працівник обкому партії, був теж репресований і згодом реабілітований), я відразу ж приступив до добору і вербовки людей у контрреволюційну організацію правих. Розпочав із відомих мені осіб, серед них другий секретар райпарткому Короленко. Мені були відомі факти правої діяльності Короленка в минулому. Вони зводилися до того, що він, працюючи секретарем у первинній парторганізації села Затонське, чинив опір у виконанні державних завдань по хлібозаготівлі, затримував вивезення зерна із села. Це було в 1932–1933 роках. Короленко знав, що ця його діяльність мені відома, а тому в усьому підлещувався до мене. Я мав на нього вплив. Одного разу я поставив перед ним питання про наявність організації правих і сказав, що я дію від імені такої. Тут же мною була викладена мета організації. Короленко вислухав мене, повністю зі мною погодився. Я тут же запропонував йому вступити в організацію правих, на що він дав згоду».⁷⁾

Важко в це повірити, але секретар райпарткому, наче граючись, дає дикі свідчення на себе.

«Конкретно нашою організацією здійснені такі елементи шкідництва:

1. По лінії машинно-тракторної майстерні її директор Байдара, за моїми вказівками, організував шкідницький ремонт тракторів. Шкідництво в основному здійснювалося у поршневій групі. Незадовільна робота тракторів відбивалась на темпах і якості польових робіт, а це, як відомо, знижує врожайність.

2. Велика шкідницька робота була проведена на цукрових буряках. До їх копання і вивезення підготовка велась формально, до важливої роботи ми виявились невідготвленими. Характерним може бути такий приклад: дороги

⁶⁾ Там же, арк. 24, 25.

⁷⁾ Там же, арк. 28.

для вивезення буряків у районі не ремонтувались, а ремонт ми розпочали тоді, коли уже приступили до вивезення цукросировини на завод. На півдорозі залишилось до 16 тисяч центнерів буряків. Крім того, 4 гектари зовсім не викопали. Затримання з копанням, масові втрати викликали невдоволення зі сторони колгоспників, а звідси і дискредитувались органи влади».⁸⁾

А ще у цьому «зізнанні» заарештованого Бойка йдеться про відсутність належної боротьби з довгоносом, про незадовільне збереження в районі отрутохімкатів, про запізнілу сівбу на 34-х гектарах цукрових буряків у липні місяці. І все це видається як приклади організованого і свідомого шкідництва з боку начебто існуючої організації правих.

Слідчі органи, щоб надати «достовірності» у злочинній діяльності заарештованих, вдавалися до своєрідних, нібито, об'єктивних висновків експертних комісій, до яких дійсно залучались спеціалісти. З цього приводу варто звернутися до наявного у справі Короленка М. Д. та інших звинувачених акта, складеного 12 вересня 1937 року у місті Таращі Київської області комісією експертів у складі: директора середньої школи механізації сільського господарства агронома-інженера Ілющенка Івана Прокоповича, аспіранта кафедри рослинництва Білоцерківського сільгоспінституту, агронома Бамбури Максима Мусійовича та аспіранта кафедри землеробства цього інституту агронома Слухая Степана Івановича. Комісія за завданням Таращанського райвідділу НКВС провела з 4 по 12 вересня 1937 року експертне обстеження виробничої діяльності Таращанської МТС.

Ось що читаємо в судовому акті, який багато в чому став підґрунтям для репресії безвинних працівників.

«На підставі всебічного вивчення діяльності апарату МТС за 1935, 1936, 1937 роки шляхом всебічного вивчення виробничого планування і керівництва колгоспами зі сторони МТС і керівництва району, як по наявних документах, так і шляхом бесід із співробітниками, комісія експертів робить такі висновки:

Агровиробниче керівництво колгоспами Таращанського МТС як по лінії загального планування, так і безпосереднє практичне здійснення заходів на місцях колгоспами перебуває у вкрай незадовільному стані. В результаті незабезпечення агрономічного керівництва шкідники Васильєв, Вітренко і інші добились провалу цілого ряду найважливіших заходів партії і уряду, спрямованих на піднесення сільського господарства, а також безпосередньо здійснювали свою шкідницьку діяльність, спрямовану на розвал колгоспів, шляхом дезорганізації їх виробництва, розвалу труддисципліни, зниження вартості трудодня і викликання невдоволення колгоспників.

---

⁸⁾ Там же, арк. 32, 35, 48.

При прориванні буряків у 1936, 1937 рр. шкідники Васильєв, Байдара, Добровольський, Бойко та інші вимагали від усіх колгоспів району виконувати відразу кінцеву проривку, і одночасно незадовільно організовували хімічну обробку. Шкідники зривали міжрядний обробіток цукрових буряків. Не було достатнього підживлення цукрових буряків на тракторній тязі. Якість ремонту тракторів була злочинно недоброякісною. Безвідповідально і безконтрольно зберігалися отрутохімікати у непристосованих приміщеннях, що погано закривалися, створює небезпеку використання отрутохімікатів ворогами народу в боротьбі проти колгоспного ладу. Шкідництво, спрямоване на підрив економічної могутності колгоспів і розвалу колгоспного ладу, йшло не тільки шляхом зниження врожайності, а й через зменшення посівних площ.

Висновки. На основі вищевикладених матеріалів комісія експертів вважає, що колишній директор МТС Васильєв, колишні секретарі райпарткому Бойко, Байдара, Короленко, колишній голова райвиконкому Добровольський, агроном Голубович і механік Гресь винні у проведенні шкідництва у колгоспах Таращанської МТС шляхом виведення тракторів, молотарок, двигунів, комбайнів з ладу, зривів заходів партії і уряду про підвищення врожайності, грубими порушеннями агрономічного комплексу робіт по підвищенню врожайності, зривом посівів кормових культур з метою загальмувати розвиток тваринництва, дезорганізацією виробничої діяльності колгоспів, розвалом трудової дисципліни серед колгоспників і роботи агрономічного і ветзоотехнічного апарату МТС в районі.

Вся ця шкідницька діяльність була спрямована на підрив могутності колгоспів і виклику при цьому невдоволення колгоспників.

Комісія експертів: Ілющенко, Бамбура, Слухай».⁹⁾

Нелегко відразу щось додати до цього процитованого красномовного документа, пробачаючи його авторам мовно-стилістичні огріхи. Але пробачити довільність політичних висновків і їх недоказовість ніяк не можна. Експерти стверджують, що «шкідники» мали намір зменшити у колгоспах виробництво хліба шляхом звуження плану посівів зернових. Логічно передбачити, що при цьому «шкідники» давали команду більше сіяти культури не зернової групи. Так ні, кількома рядками нижче керівництво району звинувачується у зриві посівів кормових культур з метою підірвати тваринництво. На час складання вищезгаданого акта майже всі названі в ньому особи були вже заарештовані. Акт, безсумнівно, це можна безпомилково допустити, писався під диктовку працівників органів НКВС. Але хіба ця обставина знімає моральну відповідальність тих, хто скріпив акт своїми підписами? Звичай-

⁹⁾ Там же, арк. 42, 43, 57.

но, через призму багатьох десятиріч такі речі бачаться в іншому світлі. Та людина в усі часи і за будь-яких обставин повинна залишатися Людиною.

Принагідно зауважимо, що коли в 1956 році розпочали перегляд кримінальних справ учасників «підпільної контрреволюційної організації правих, що діяла на території Таращанського району» на предмет реабілітації безвинно засуджених, органами прокуратури, допитувались Ілющенко і Слухай стосовно достовірності викладених в акті фактів. Через 19 років вони наголошували на тому, що багато чого вже забули, що недоліки у сільськогосподарському виробництві району дійсно були, а всю політичну оцінку і персональні звинувачення керівникам району винесені на вимогу органів НКВС.

Так то воно так. Органи тоді дійсно були всесильні. Але ж самі звинувачення, викладені в експертному акті, послужили «документальною» базою і для засудження другого секретаря Таращанського райкому ВКП(б) Короленка М. Д., який взагалі за розподілом обов'язків не займався в районі питанням сільськогосподарського виробництва.

Ось рядки із звинувачувального висновку щодо звинувачення Короленка Михайла Даниловича за статтями 54-7, 54-8 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР, підписаного начальником IV відділу УДБ Київського обласного управління НКВС молодшим лейтенантом держбезпеки Корчемним:

«Викрита і ліквідована антирадянська терористична організація правих, що ставила своєю метою боротьбу з Компартією і Радянською владою шляхом проведення підривної роботи в галузі сільського господарства і застосування індивідуального терору проти керівників ВКП(б) і Радянського уряду. Одним з учасників цієї організації є заарештований 5 вересня 1937 року і притягнений за цією справою як звинувачений Короленко Михайло Данилович.

Слідством і визнанням самого звинуваченого встановлено, що з 1936 року Короленко є учасником антирадянської терористичної організації правих... Короленко давав шкідницькі вказівки по веденню сільського господарства (жодного прикладу таких вказівок у звинувачувальному висновку немає).

...На підставі вищевикладеного Короленко М. Д. звинувачується в тому що:

а) він є учасником антирадянської терористичної організації правих, що оголосила своєю метою боротьбу з Компартією і Радянською владою з метою реставрації капіталізму в СРСР.

б) давав шкідницькі вказівки по веденню сільського господарства, тобто у злочинах, що передбачені статтями 54-7, 54-8, 45-11 Кримінального кодексу УРСР.

В результаті вказаного звинувачений Короленко Михайло Данилович підлягає суду Військової колегії Верховного Суду СРСР в порядку закону від 1 грудня 1934 року».

Далі формально-трафаретний протокол підготовчого засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР:

– із звинувачувальним висновком погодитися і справу передати до виробництва;

– Короленка М. Д. передати до суду за ст. ст. 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР;

– справу заслухати у закритому судовому засіданні без участі звинувачення і захисту і без виклику свідків у порядку постанови ЦВК СРСР від 1.12.1934 р.¹⁰⁾

А вже наступного дня, 17 листопада 1937 року, Військова колегія Верховного Суду СРСР на закритому судовому засіданні в місті Києві, констатувавши всі попередні звинувачення, визнає Короленка ще й активним учасником диверсійно-терористичної організації. Вирок однозначний: засудити Короленка Михайла Даниловича до вищої міри кримінального покарання – розстрілу. Вирок остаточний, оскарженню не підлягає, підлягає негайному виконанню.¹¹⁾

У справі є довідка із грифом «таємно». «Вирок про розстріл Короленка Михайла Даниловича виконаний в м. Києві 18.02.1938 р. Акт про виконання вироків зберігається в особливому архіві 1 спецвідділу НКВС СРСР».¹²⁾

Так було обірване життя ще однієї безвинної людини. Додамо до цього, що Короленко М. Д. одноголосно разом з іншими «диверсантами» був 12 вересня 1937 року виключений на зборах Таращанської райпарторганізації із лав ВКП(б) як «ворог народу». Це через тиждень після арешту, без пред'явлення звинувачення.¹³⁾

26 листопада 1956 року рішенням бюро Київського обкому Компартії України Короленко М. Д. був посмертно реабілітований у партійному відношенні. Через кілька днів після цього 2 грудня 1956 року Верховний Суд Союзу РСР відмінив вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 17 листопада 1937 року стосовно Короленка М. Д. і прийняв рішення справу припинити за відсутністю складу злочину.

Людина від землі і совісті, Михайло Данилович Короленко, і це могли б засвідчити у Лісовичах його односельці, колеги по роботі в Таращі, був одночасно по суті інтелігентом, для якого увага до людей, що потрапили в біду, прагнення допомогти їм, виручити їх були важливішими за вимогу безапеляційного виконання зверху доведеної партійної інструкції. Звинувачення органів НКВС, пред'явлені М. Д. Короленку щодо його особистого

---

¹⁰⁾ Там же, арк. 58, 59, 60.

¹¹⁾ Там же, арк. 64.

¹²⁾ Там же, арк. 65.

¹³⁾ Там же, арк. 65.

шкідництва сільськогосподарському виробництву в Таращанському районі, не витримують критики. Вони на межі абсурдності. Так само можна впевнено говорити і про надуману причетність цієї людини до підпільної контрреволюційної організації правих. Та варто при цьому звернути увагу на такий зовні малопомітний штрих, що знайшов місце у справі Короленка. Заарештований у так званій справі правої контрреволюційної організації в Таращі П. Г. Бойко, який свого часу працював першим секретарем райпарткому, як це видно із архівних матеріалів, явно наговорюючи за вимогою органів і на себе, і на інших, кілька разів пригадував, що за Короленком, як своїм підлеглим, він знав великий попередній гріх-злочин. Річ у тому, що, працюючи секретарем партосередку в рідному селі Лісовичі, Короленко не виявляв у 1932–1933 роках належної партійної вимогливості під час проведення хлібозаготівель. Вдумаємось: 1932–1933 роки. Чорна година масового голодомору українського селянства, штучно організованого, який вбачав у селянинові-хліборобові ворога влади і держави. Зерно забирали все, і вижити могли лише ті із селян, хто зумів щось приберегти, приховати. Одні села вимирали, наче від страшної чуми, масово залишаючи після себе спорожнілі вулиці. Інші дотягнули до зеленої кропиви і молочних колосків. У Лісовичах більшість селян того складного року благополучно дочекались живими нового врожаю і нового хліба. І це значною мірою була заслуга секретаря місцевого партосередку Михайла Короленка, сумління, совість і людяність якого не дозволяли йому бездумно виконувати явні антинародні розпорядження вищестоящих інстанцій. Цей факт нічого не міг змінити у долі заарештованого Короленка ні в ту, ні в іншу сторону. Врешті-решт про нього у звинувачувальному висновку, рішенні суду і вироді навіть не згадується, бо судили і розстрілювали просто ні за що. Але він здатний пролити додатковий промінчик світла на особу Михайла Даниловича Короленка, людину чесну і порядну, яка безвинною постраждала в час розгулу репресій.

Краще пізніше, аніж ніколи – так стверджує народне прислів'я. Та у даному випадку запізнїла реабілітація не здатна зняти гіркоти трагедії, що назавжди залишилась болючою раною для рідних і близьких репресованих. А їх були тисячі. І серед них назвемо ще одного із таращанців.

Це Йосип Іванович Добровольський – колишній голова Таращанського райвиконкому. У 1919–1921 роках – червоний партизан, військовослужбовець Червоної Армії. Його заарештували 5 серпня 1937 року. Звинувачення стандартні: «Участь у контрреволюційній організації, яка здійснювала шкідництво в галузі сільського господарства».

26 вересня 1937 року на допиті він визнав себе винним. Читаємо в протоколі: «Я дійсно був учасником контрреволюційної організації правих, за

завданням якої здійснював шкідництво у галузі сільського господарства».¹⁴⁾ Добровольський І. П. «зізнається» у своїх шкідницьких діях: «До контрреволюційної організації правих я завербований Ярославським Іваном Сидоровичем у серпні 1936 року – він був уповноважений Комітету заготівель по Таращанському району. Під час одного із моїх відвідань Ярославського у липні 1936 року він запитав мене, чи придивлявся я до життя колгоспників і чи помічаю незадоволення їх своїм становищем та існуючим ладом. Ажде колгоспи хлібопоставки державі, – доводив Ярославський, – виконують двічі, так як існує натуроплата ще, а це ж ще одні обов'язкові хлібопоставки. Ось чому в колгоспах залишається незначна кількість хліба, із якого, по суті, нічого видавати на трудодні».¹⁵⁾

З позиції сьогодення подібні міркування слушні, і щось контрреволюційне, вороже у них знайти важко. Цілком очевидно, що подібна оцінка тодішньої ситуації могла виникнути і виникла у людей, що здатні були бачити навколишню дійсність, яка вона була насправді. Та каральні органи все ставили з ніг на голову і білими нитками шили кримінальні справи.

У справі контрреволюційної організації правих у Таращі і районі проходили й інші керівники району та ряду господарств. Всім їм пред'явлені стандартні звинувачення, схожі одне на одне. Щоб прискорити реставрацію капіталізму і залишити Червону Армію без хліба, учасники «організації правих», вдавались, мовляв, до дій, які незаперечно доводять їх шкідництво. Ось приклад. У період хлібозаготівель керівництво району дає вказівку колгоспам весь наявний гужовий транспорт направити на вивезення зерна на елеватори.¹⁶⁾ Вказівки і вимоги «зверху» щодо темпів хлібозаготівель були надто суворими, і за це питали однозначно. То ж подібна вказівка з району дійсно могла надійти в колгоспи. Та виявляється, що це шкідництво, бо недостатня кількість тягла і людей за таких обставин направлялась на інші роботи, зокрема, на скиртування снопів, ремонт доріг для вивезення буряків і таке інше, либонь, дійсно обов'язкове і невідкладне, але ж просто неможливе в даний час. До реальної оцінки, напевно, каральні органи і не прагнули. Головне для них було «викрити і знешкодити контрреволюційну організацію правих».

Явні протиріччя впливали зі свідчень, даних іншими заарештованими в Таращі щодо участі Добровольського у контрреволюційній діяльності. Та на все це не звертали уваги ні в процесі слідства, ні під час суду.

---

¹⁴⁾ Державний архів СБУ, справа 40529-ФП, арк. 66.

¹⁵⁾ Там же, арк. 8, 9.

¹⁶⁾ Там же, арк. 76.

Безпосередньо на судовому засіданні Добровольський себе винним не визнав. Але це не могло зупинити карателів.

Звинувачувальний висновок по справі Добровольського Й. І., проголошений на засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду Союзу СРСР, датований 16 листопада 1937 року, як дві краплі води подібний до вироків щодо Короленка М. Д., сотень і тисяч інших безвинно репресованих.

Вироком від 17 листопада 1937 року Добровольського Йосипа Івановича засуджено до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок остаточний і на основі постанови УВК СРСР від 1 грудня 1934 року належить до негайного виконання.

Через 52 роки після цього, 26 жовтня 1989 року, заступник голови контрольно-ревізійної комісії Київської обласної організації Компартії України Ю. Маркевич підписав постанову: «Враховуючи, що звинувачення, пред'явлені Добровольському Й. І. при виключенні із партії і притягнення до кримінальної відповідальності відпали і в 1956 році Військовою колегією Верховного Суду СРСР він визнаний невинним, реабілітувати Добровольського Йосипа Івановича в партійному відношенні (посмертно)».

Але ще раніше, 8 січня 1957 року, начальник Чорнобильського районного відділу МВС майор Ковальов отримав службовий документ, в якому було написано: «Просимо викликати громадянку Добровольську Анну Йосипівну, 1919 року народження, яка мешкає в м. Чорнобилі по вул. Червонопрапорній, будинок 7, і повідомити їй під розписку про те, що Військова колегія Верховного Суду СРСР 1 грудня 1956 року вирок Військової колегії Верховного Суду від 17 листопада 1937 року стосовно її батька – Добровольського Йосипа Івановича відмінила і справа про нього припинена за відсутністю складу злочину».

Скільки болі і сліз під час війни приносили з похоронками листоноші в оселі, де жили сім'ї загиблих на фронті воїнів. То була трагедія невимірنا. Та, мабуть, у багато разів болючіше Анні Йосипівні Добровольській було «під розписку» слухати повідомлення про посмертну реабілітацію батька. Фронтовики гинули, захищаючи від ворога рідну землю. А за що настигла куля Й. І. Добровольського?

Добре ім'я Йосипа Івановича Добровольського допомагають сповна відновити свідчення, що їх дали під час реабілітації люди, які його знали по спільній роботі.

17 серпня 1956 року Михайло Іванович Королівський, на той час старший бухгалтер Кожевинського лісгоспу Комі АРСР, що мешкав у місті Печора по вулиці Річній, 22, свого часу теж заарештований у 1938 році, а до того завідувачий спецсектором Таращанського райвиконкому, власноручно

писав: «Знав я Добровольського з 1937 року. Дуже толкова і в усьому порядна людина. Роботу свою як голова райвиконкому знав досконало. І якось тепло, по-батьківськи відносився до підлеглих. До нього можна було завжди просто зайти в кабінет, будучи впевненим, що тебе зрозуміють, щось розумне порадять».

У період згаданої реабілітації 64-річний Євмен Селиверстович Черкас працював у селі Лісовичі лісорубом. У 1937 році був заступником голови Таращанського райвиконкому, потім тривалий час був головою колгоспу. Його свідчення датовані 24 серпня 1956 року.

«Йосип Іванович Добровольський був обдарованою від батька-матері особистістю. Цінував дотепний жарт, умів кількома словами невимушено будь-кого поставити на місце. Ну а його вміння виступати на різних зборах було вражаючим, відзначалось логічним викладом, переконливістю. Я був живим свідком, як він постійно страждав від того, що під час першої світової війни був офіцером царської армії. Кмітливого юнака призвали до армії, відвагою і розумом, сміливістю і порядністю він, власне захищаючи свою країну, заслужив офіцерські, хай і царської армії погони. І ось, тепер, ставши головою райвиконкому, він це офіцерство носив постійним тягарем, бо ставлення до того його минулого було однозначно негативне».

Леонід Васильович Коваль був членом ВКП(б) з 1930 по 1938 рік. Працював інструктором Таращанського райвиконкому, теж потрапив під репресії, був засуджений на 10 років позбавлення волі. Й. І. Добровольського згадував уже в 1956 році як принципового і порядного керівника, простого, уважного. «І до нього тяглися люди де б то не було: чи на засіданні райвиконкому, чи під час особистого прийому, чи зустрічі на польовому стані, чи відвідання магазинів або базару, де Йосип Іванович теж умів налаштувати людей до порядку, до взаємоповаги».

Характерним було під час фабрикації звинувачень послідовне нагнітання «злочинів» учасників насправді неіснуючої організації. Спочатку на допитах вони проходять як учасники організації правих. З наступними допитами з'являється «уточнення»: контрреволюційна, антирадянська організація. Спочатку звинувачений – член організації, але вже далі активний учасник, що займався шкідництвом, згодом йому пред'являється звинувачення у підготовці замахів на керівників партії і уряду. З'являється термін терорист. А у вироках йдеться про небезпечного терориста-диверсанта. І все огульно, бездоказово, без конкретних фактів, підтверджених свідками або іншими звинуваченими.

«ВОРОГИ НАРОДУ» В ОБЛАСНІЙ КОНТОРІ «ЗАГОТЗЕРНО»

У 1936 р. в Україні, на Дону і Кубані вродив непоганий урожай зернових культур. Всі елеватори, державні склади і млини засипали зерном. Сталін і Молотов мали намір пустити значну частину його на експорт. Але громадянська війна в Іспанії, яку розв'язали фашистська Італія і Німеччина, призвела до того, що частина європейських країн припинила імпортувати зерно з СРСР. Зерно залишилося в елеваторах, складах, млинах і т. п. В ньому завівся його амбарний ворог – кліщ. У цей же час в містечках і містах відчуваються гострі перебої з постачанням хліба населенню, люди годинами простоюють в чергах біля магазинів, щоб купити буханець хліба. Замість того, щоб пустити зерно на переробку для реалізації на внутрішньому ринку, його протримали в зерноскладах до урожаю 1937 р. Це був ще один злочин з боку Сталіна і Молотова.

Елеватори, склади і т. п. виявилися не підготовленими до прийняття зерна урожаю 1937 р., який був кращий навіть від попереднього року. Багато зерноскладів не були відремонтовані, не пройшли відповідну хімічну обробку, в них майже не було вільних місць. В Україні та інших регіонах виникла проблема, як і де зберегти від можливих дощів зерно нового урожаю? З Москви надходить телеграма за підписом голови Всесоюзного об'єднання «Заготзерно» Меламеда Ісаака Семеновича і голови Комітету заготівель при РНК СРСР Клейнера Ізраїля Михайловича – засипати зерно на вільні місця в зерноскладах. Але оскільки вільних місць виявилось дуже мало, то кліщ швидко перебрався до свіжого зерна.

Сталін, як це він вмів завжди робити, переклав всю вину з своєї хворої голови на чужу здорову. 31 серпня 1937 р. Сталін і Молотов направили телеграму секретарю ЦК КП(б)У, голові РНК, секретарям обкомів партії, головам облвиконкомів, уповноваженим Комітету заготівель і «Заготзерно», в якій говорилося: «В результаті шкідництва в органах Комітету заготівель зернові елеватори, склади і млини виявилися зараженими кліщем. Щоб домогтися масового зараження складів і зерна, що зберігалося в них, кліщем, шкідники порушили найелементарніші вимоги дезинфекції, очистки і підготовки хлібних складів до приймання зерна нового урожаю, змішували зерно, заражене кліщем, із здоровим зерном, вологе зерно – з сухим, не вживали ніяких заходів до очистки і сушіння зерна, розвели на елеваторах, складах і млинах бруд і антисанітарію». В результаті «зараження кліщем охопило майже всю мережу складів, елеваторів і млинів». Пропонувалося:

а) Негайно перевірити санітарний стан всіх без винятку елеваторів, складів і млинів, навести в них належний санітарний порядок і т. п.; б) Притягти до кримінальної відповідальності порушників правил збереження зерна «як шкідників і ворогів народу».¹⁾

Київська обласна контора «Заготзерно» направила 1.09.1937 р. копію даної телеграми директорам елеваторів, керівникам пунктів «Заготзерно».²⁾

Меламеда і Клейнера невдовзі заарештували і розстріляли, як правих ухильників, «ворогів народу». Директива Сталіна і Молотова була сигналом розгрому кадрів «Заготзерно» в Україні. Секретар Київського обкому партії С. Кудрявцев наспіх сформував комісію і через день після одержання телеграми Сталіна і Молотова поставив на розгляд бюро обкому питання про роботу обласної контори «Заготзерно» та уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області і прийняли з цього приводу постанову. Мета такої поспішності: розправитися з небажаними йому людьми. Постанова дуже часто пересипана словами шкідництво, «ворог народу». Оскільки постанова характеризує стиль роботи обкому партії того часу і особисто С. Кудрявцева, якого через кілька місяців також засудять як «ворога народу», подаємо її майже повністю.

«Доповідь комісії по перевірці роботи облконтори «Заготзерно» та облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області.

Прийняти до відома повідомлення комісії обкому КП(б)У про хід перевірки роботи уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області та облконтори «Заготзерно».

Перевіркою встановлено, що парторганізації апарату уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області і облконтори «Заготзерно» не зробили для себе ніяких висновків із рішень ЦК ВКП(б) від 18 січня 1937 р., обмежились лише формальним обміркуванням їх на зборах парторганізації.

Парторганізації не викрили шкідництва, що мало місце в «Заготзерно» та в апараті облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області, не стали на шлях рішучої очистки апарату від ворожих елементів. Рішення пленуму ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про заходи поліпшення насіння зернових культур» навіть не пророблено.

Товариші Передерій і Муратов, замість боротьби за перебудову роботи з тим, щоб забезпечити прийом і збереження зерна відповідно до рішень пленуму ЦК ВКП(б) і Раднаркому, проводили шкідницьку практику, наприклад, наказ від 7 серпня 1937 р. по «Облгаготзерно» про змішування чистого насіння

¹⁾ Архів СБУ, спр. 37112 фп, Т. 10, арк. 11–12.

²⁾ Там же.

різних категорій, репродукцій сортів. Проведеною перевіркою 21 пункту «Заготзерно» встановлено, що, як наслідок шкідництва, змішано різних сортів, категорій і класів пшениці «Українка» і ячменю 127 тис. центнерів.

Бюро обкому ухвалює:

1. Передерія О. Д. – облуповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області за шкідницьку роботу в заготівлях та забезпеченні чистосортного насіння, вихідця з партії есерів, з роботи зняти та з партії виключити.

2. Романова М. Г. – заст. уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області за шкідницьку роботу в заготівлі та схороненні чистосортного насіння, за особисті та групові зв'язки з ворогом народу Кушніром з роботи зняти, з лав партії виключити.

3. Муратова П. І. – нач. облконтори «Заготзерно» за шкідницьку роботу по лінії «Заготзерно», за контрреволюційні розмови, за відрив від партійного життя – з роботи зняти та з лав партії виключити.

4. Димерця С. А. – заст. нач. облконтори «Заготзерно» за шкідницьку роботу, за зв'язки з ворогом народу Полторацьким – з роботи зняти та з лав партії виключити.

5. Доручити Ленінському райкому КП(б)У розглянути питання про партійність Сенкевича Ю. С.

6. Матеріали про шкідницьку роботу уповноваженого Комітету заготівель при РНК СРСР по Київській області та обласної контори «Заготзерно» передати судово-слідчим органам для розслідування.

Секретар обкому КП(б)У Кудрявцев».³⁾

14 вересня 1937 р. бюро Київського обкому прийняв нову постанову про проведення показових судів над працівниками «Заготзерно» в районах області, вказує, скільки осіб судити в кожному районі, призначає склад суду, державного обвинувача і дату проведення судового процесу. Це було грубе нехтування соціалістичною законністю, втручання в роботу судових органів.

ЦК ВКП(б) і РНК СРСР дали згоду на проведення показових судів над працівниками «Заготзерно». Хто ж такий Передерій Олександр Дмитрович? Народився він 1892 р. в м. Кременне Луганської області в сім'ї робітника, українець, освіта початкова. До революції 1917 р. робітник, примикав у 1917 році до партії лівих есерів. Коли працював на шахті «Ванда», відвідував збори есерівської організації, яку створили колишні політв'язні Карпов і Головка. Конкретних завдань від неї не одержував, з есерами був зв'язаний до початку 1918 р. З 1917 по 1923 рік комісар полку Червоної Армії. Член

³⁾ Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. Р-5, оп. 1, спр. 89, арк. 73–74.

⁴⁾ Архів СБУ, спр. 47888фп, арк. 1.

РКП(б)–ВКП(б) з грудня 1918 р. При вступі в РКП(б) свою належність до партії лівих есерів не приховував, говорив про це під час чистки і обміну партквитків. Жив у Києві по вул. 25 жовтня, будинок № 36, кв. 47.

Заарештували О. Д. Передерія 11 вересня 1937 р. Його звинувачували в злочинах, передбачених ст. ст. 54-10, 54-11 КК УРСР, які виявилися в тому, що він був активним учасником контрреволюційної організації правих і здійснював шкідницьку роботу в сільському господарстві.⁴⁾

Передерій на допиті 22.09.37 р. визнав себе винним у тому, що був учасником контрреволюційної організації правих, куди його завербував колишній уповноважений Комітету заготівель при РНК УРСР Степанський Ісаак Соломонович, але дату двічі називав не ту, що Степанський (початок 1935 р.), а липень 1936 р.⁵⁾ Це свідчить про те, що слідчі, фабрикуючи справу, не звертали уваги на такі розбіжності у свідченнях.

«В одній з розмов, – продовжував Передерій, – це було в липні 1936 р., Степанський розказував мені, що він є учасником шкідницької організації правих, що в Москві також існує така організація, яку очолює голова Комітету заготівель Клейнер і що відомі мені факти зриву по мукомельному відділенню, по постачанню овочами та ін. є наслідком роботи, яку проводить він. Степанський, за завданням Клейнера, – запропонував мені примкнути до їх організації, я, перебуваючи повністю під впливом Степанського, дав йому згоду».⁶⁾

Передерій, на вимогу слідчих, повідомив, що крім названих осіб в організацію входять: Розенберг Яків Ісаакович – уповноважений «Заготзерно» по Україні; Метлинський Тарас – начальник децентралізованих заготівель і державних закупок сільськогосподарських продуктів; Едельштейн Борис Яковлевич – начальник управління технічних культур; Муратов Пилип Іванович – уповноважений обласної контори «Заготзерно»; Полторацький – колишній уповноважений обласної контори «Заготзерно».

На очній ставці Передерія з Муратовим 24.09.1937 р. на запитання оперуповноваженого Бабища: «Що вам відомо про антирадянську діяльність Муратова?» Передерій заявив: «Муратова я знаю як учасника антирадянської організації правих, учасником якої є і я, Передерій, і разом з ним проводив шкідницьку діяльність у системі «Заготзерно» і «Уповкомзаг», а саме: а) Про надіслання шкідницької директиви заготпунктам про змішування сортового насіння 2-ї, 3-ї і 4-ї категорій; б) В зриві підготовки технічної бази по м. Києву; в) А також в питанні очищення кадрів від соціально чужого і кримінального елемента на пунктах «Заготзерно».

⁵⁾ Там же, арк. 25, 27.

⁶⁾ Там же, арк. 27.

Запитання Муратову: «Підтверджуєте ви свідчення Передерія?»

Відповідь Муратова: «Так, я на попередньому допиті розказував слідству про свою участь в організації правих і про ті шкідницькі акти, які я здійснив у «Заготзерно». Передерій говорить правду, я лише хочу внести деякі роз'яснення про підготовку технічної бази у Києві. Затримка з ремонтом технічної бази по Києву пояснюється ще і тим, що склади були забиті зерном і в строк їх не можна було відремонтувати».⁷⁾

Треба зазначити, що, дивом залишившись живим, Муратов П. І. (він проходив по іншій справі) при перегляді його справи 29 травня 1956 р. заявив, що на попередньому слідстві їх дуже били, і вони змушені були підписати протоколи допитів, вигідні слідчим, щоб ті припинили катування.⁸⁾

У обвинувальному висновку від 16 листопада 1937 р. Передерій звинувачувався в усіх гріхах, які він наговорив на себе та інших заарештованих. Його справу пропонувалося розглянути на засіданні Військової колегії Верховного суду СРСР.

Одночасно з цією справою готувалася розправа над працівниками Фастівського пункту «Заготзерно». Білоцерківської, Уманської і Української контор «Заготзерно». Одні і ті ж звинувачення – належність до контрреволюційної організації правих, шкідництво в системі «Заготзерно».

На початку жовтня 1937 р. Київський обласний суд засудив у Фастові до розстрілу: Румберга Георгія Миколайовича – технічного керівника пункту «Заготзерно»; Гречуху Петра Савелійовича – приймальника хліба на пункті; Шнейдіна Ісаака Григоровича – завідуючого Мотовилівським пунктом «Заготзерно»; Дубинського Василя Костянтинівича – завідуючого складом Мотовилівського пункту «Заготзерно»; Кобилянського Михайла Семеновича – механіка Фастівського пункту «Заготзерно»; Метельського Євгена Віталійовича – заступника головного бухгалтера Фастівського пункту «Заготзерно».⁹⁾

27 листопада 1937 р. у Києві розпочався судовий процес над працівниками Української контори «Заготзерно». На лаві підсудних: Розенберг Яків Ісаакович, член ВКП(б) з 1917 р. – начальник Української контори «Заготзерно»; Ізраїлевич Ілля Шимонович, член ВКП(б) з 1920 р. – заступник керівника контори; Ткачов Антон Ісаакович, член ВКП(б) з 1925 року – другий заступник начальника контори; Полторацький Іван Петрович, член ВКП(б) з 1921 р. – колишній начальник Київської обласної контори «Заготзерно», а потім зав. ОБЛЗУ; Муратов Пилип Іванович, член ВКП(б) з 1918 р. – начальник Київської обласної контори «Заготзерно»; Кудінов

⁷⁾ Там же, арк. 66.

⁸⁾ Там же, спр. 37112 фп., Т. 11, арк. 23–24.

⁹⁾ Пролетарська Правда. – 1937. – 11 жовт.

Федір Іванович, кандидат в члени ВКП(б) – начальник Білоцерківської контори «Заготзерно»; Чудновський Ісаак Фроїмович – начальник Уманської контори «Заготзерно». Всіх їх звинувачували у належності до контрреволюційної організації правих, у здійсненні шкідництва в системі «Заготзерно» в особливо великих масштабах, тобто в злочинах, передбачених ст. ст. 54-7, 54-11 КК УРСР.¹⁰⁾

Потрібно зазначити, що на попередньому слідстві їх всіх дуже били і вимагали свідчень, вигаданих слідчим. Незважаючи на це, Полторацький тримався більше двох місяців і не визнав себе винним.

Ганебне судилище забезпечували: голова Найвищого суду УРСР Х. В. Шумяцький, члени суду – В. І. Смоленський та В. С. Вольдінер. Державним обвинувачем виступав помічник прокурора республіки М. М. Ємінник. Підсудних захищали адвокати Кельман, Френзель та ін. В зал засідань запросили працівників системи «Заготзерно» з усіх областей України, стахановців хлібних підприємств, елеваторів, складів, млинів і ін.

Близько двох годин читали обвинувальний висновок. На запитання головуючого, чи підтверджують підсудні свої попередні свідчення і чи визнають вони себе винними, всі заявили, що винними себе не визнають і попередні свідчення не підтверджують.

Судді і прокурор не чекали такої організованої негативної відповіді. Такого сюрпризу у цих служителів Феміди ще не було.

Що вплинуло на підсудних, сказати не можна. Наступного дня вони почали підтверджувати свідчення попереднього слідства.

Найтяжчі злочини приписали слідчі керівникам Української контори «Заготзерно» – Розенбергу Я. І., Ізраїлевичу І. Ш., Ткачову А. І. – вони визнавались організаторами контрреволюційної групи, яка ставила за мету шкідництво в особливо величезних масштабах, повалити існуючий лад. Про їх діяльність досить широко поданий матеріал у газеті «Пролетарська Правда» за 28–29 листопада і 1–4 грудня 1937 р. Організовувалися десятки зборів і мітингів трудящих, які приймали заздалегідь заготовлені резолюції, вимагаючи від суду засудити всіх до фізичного знищення.

Вирок був суворим, його оголосили 8.12.1937 р. Муратова П. І. засудити до 5-ти років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки; Кудінова Ф. І. – до 20 років, а Чудновського І. Ф. – до 25 років позбавлення волі з поразкою у правах кожного на 5 років після відбуття кари. Розенберга Я. І., Ізраїлевича І. Ш., Ткачова А. І. і Полторацького І. П. засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу.¹¹⁾

¹⁰⁾ Пролетарська Правда. – 1937. – 27 лют.

¹¹⁾ Пролетарська Правда. – 1937. – 9 груд.

Ще до викриття культу особи Сталіна, відповідно до постанови ЦК КПРС від 4 травня 1954 р. про перегляд справ осіб, репресованих за контрреволюційну діяльність, в Москві і в союзних республіках розпочався процес реабілітації осіб, які проходили по деяких гучних процесах, як учасники «військових», правих і лівих троцькістських контрреволюційних організацій, які нібито хотіли повалити існуючий лад.

Постановою президії Верховного Суду УРСР від 26 жовтня 1956 р. вирок Верховного Суду УРСР від 8 грудня 1937 р. по відношенню Розенберга Я. І., Ізраїлевича І. Ш., Ткачова А. І., Полторацького І. П., Кудінова Ф. І. і Чудновського І. Ф. скасували і справу припинили за недоведеністю пред'явлених їм звинувачень.¹²⁾

22 лютого 1958 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР переглянула кримінальну справу Передерія О. Д. і припинила її за відсутністю складу злочину.¹³⁾ Всі реабілітовані судами члени і кандидати в члени партії згодом були реабілітовані і в партійному відношенні посмертно.

Отже, ніякої контрреволюційної організації правих не було ні в союзних органах «Заготзерно», ні в українських. Її створило НКВС за вказівкою Сталіна і Молотова.

Система «Заготзерно» – надзвичайно велика і складна організація. Немає сумніву, що недоліки і помилки в її діяльності були – недостатня кількість зерносховищ, елеваторів, складів для забезпечення зерна і млинів для його переробки, а ті, що були, потребували ремонту. Не вистачало будівельних матеріалів і хімікатів для їх дезінфекції, мала місце безгосподарність, беспорядність, але в діях людей, які там працювали, не було контрреволюційного умислу, намірів шкідництва. Треба мати на увазі також те, що переважна більшість керівних працівників системи «Заготзерно» – партійні висуванці, які не мали необхідної освіти і досвіду збереження, перевезення і переробки такої кількості зерна, їх цьому ніхто не вчив, не знали, як по-справжньому, вміло і розумно господарювати.

---

¹²⁾ Архів СБУ, спр. 37112 фп, Т. 11, арк. 372.

¹³⁾ Там же, спр. 47888 фп, арк. 105.

ЗНІВЕЧЕНІ ДОЛІ КЕРІВНИКІВ КОЛГОСПІВ У РОКИ ЛИХОЛІТТЯ 1937–1938 рр.

Про працівників сільського господарства: голів колгоспів – Гончара І. І., Цудзиновича П. О., Загурського О. І., Цурпаленка Д. Т. та бухгалтерів Буяло Я. Д., Отрошка О. І.

Основним виробником сільськогосподарської продукції в 20-х роках були селяни, допоміжну роль виконували робітники радгоспів, які в більшості також були селянами навколишніх сіл. Вони годували міста, забезпечували харчову і легку промисловість сировиною, експорт країною зерна та інших продуктів на зовнішньому ринку.

Голод 1921–1923 рр., примусова колективізація сільського господарства, голодомор 1932–1933 рр., репресії призвели до загибелі мільйонів селян. Але для Й. Сталіна і його кровожерливих поплічників цього виявилось мало. Сталінська кліка, організувавши великий терор у другій половині 30-х років, особливо жорстоко накинулася на трудівників сільського господарства.

За неповними даними, серед репресованих у Київській області в 1937–1938 рр. колгоспники, робітники радгоспів, МТС, працівники земельних органів становили понад 60% від усіх засуджених. Судили голів колгоспів, бригадирів, рядових колгоспників, директорів радгоспів, МТС, агрономів, ветлікарів, бухгалтерів, механіків, голів райвиконкомів, секретарів райкомів партії за несвоєчасне виконання планів посівних і збиральних кампаній, хлібозаготівель, падіж худоби тощо, приписуючи їм підривну діяльність, шкідництво, участь у контрреволюційних націоналістичних організаціях тощо.

Аналіз 57 архівно-слідчих справ з 19 районів Київщини показав, що 65 чоловік (голови колгоспів і директори радгоспів, агрономи, ветлікарі, бригадири, бухгалтери та ін.) притягнуто до відповідальності, 45 осіб засуджено до розстрілу, решту до ув'язнення у виправно-трудовах таборах строком від 5 до 10 років.

10 лютого 1938 р. заарештували Гончара Іларіона (він же Родіон) Івановича, 1904 р. народження, голову колгоспу ім. Молотова с. Сваром'я Вишгородського району. Крім Гончара, було заарештовано ще 45 чоловік – жителів сіл Сваром'я, Лебединівка, Козаровичі та інших. Їх звинувачували у належності до контрреволюційної, воєнно-повстанської організації, створеної на території Верхнедубечанського, Димерського, Остерського і Броварського районів колишнім прапорщиком царської і петлюрівської армії Семеном Захаровичем Тищенком за завданням польської розвідки.

Не витримавши фізичної та психологічної обробки, Гончар І. І. на допиті 16 лютого 1938 р. «зійнався» у своїй належності до повстанської контрреволюційної організації, створеної агентами польської розвідки, і в проведенні ним шкідницької роботи в колгоспі.¹⁾

Заарештований Буяло Я. Д. підтвердив наявність повстанської організації, визнав, що завербував до її складу колгоспників Тригуба С. Г., Тригуба Г. Т., Тригуба М. І., Тригуба П. С., Конопацького В. А., Гончара І. І., Марченка П. І. Зійнався він і в тому, що разом з головою Гончаром І. І. завдали колгоспу збитків «понад 70 тис. крб.»²⁾

«Добровільні» зійнання Гончара І. І., Буяла Я. Д. та ін. стали підставою для трійки УНКВС Київської області, котра 28 березня 1938 р. всіх 46 чоловік засудила до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 2 квітня 1938 року.³⁾

22 серпня 1956 р. президія Київського обласного суду припинила справу Гончара І. І. та інших «за відсутністю складу злочину».⁴⁾

25.07.1937 р. співробітник Іванівського РВ НКВС заарештував Цудзиновича Петра Олександровича, 1902 р. народження, поляка, голову колгоспу ім. XII з'їзду КП(б)У села Степанівки. Головним свідком проти нього на допитах в Іванкові був Верес В. Р., з яким у нього були погані стосунки, оскільки Верес украв у колгоспі два мішки гречки. Цудзинович змусив Вереса повернути украдене в колгосп, але до суду справу не передав.

На основі обвинувального висновку трійка при Управлінні НКВС по Київській області в своїй постанові записала, що Цудзинович куркуль, сім'я якого була розкуркулена в 1932 р., а він засуджений на 6 місяців примусових робіт за недбале ставлення до роботи в колгоспі. Він систематично проводив активну контрреволюційну діяльність, спрямовану на розвал колгоспу, дискредитацію заходів партії і уряду, агітував колгоспників не виходити на роботу, доводячи їм нерентабельність колгоспів і переваги одноосібного господарства. Рішенням трійки від 9.09.1937 р. Цудзиновича засудили до 10 років ув'язнення у виправно-трудоному таборі. Покарання відбував у Комі АРСР.⁵⁾

Матеріалів слідства, протоколів допиту його і свідків у справі немає. Після проведеної у 1949 р. ревізії архівно-слідча справа по обвинуваченню Цудзиновича вважається «втраченою».⁶⁾

---

1) ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 36681, Т. 3, ч. 3, арк. 119.

2) Там же, арк. 120.

3) Там же, арк. 72.

4) Там же, арк. 284, 322.

5) Там же, арк. 349.

6) Там же, спр. 51380, арк. 25.

Звільнили Цудзиновича з ув'язнення 25.07.1947 р. Прибувши в рідне село, працював у колгоспі бригадиром комплексної бригади, 7.12.1958 р. і 29.07.1959 р. звертався з листами до Прокуратури УРСР з проханням реабілітувати його.

В одному з них писав: «Ким я був засуджений, не знаю, оскільки мене ні суд, ні трійка не викликали, а лише по прибутті на пересильний пункт в м. Котлас мені було оголошено, що я засуджений на 10 років ув'язнення у ВТТ. За що я був заарештований, не знаю, тому що в Іванівському райвідділі міліції мені було пред'явлено обвинувачення, що я веду агітацію проти підписки на державну позику. Але я, як уповноважений на дільниці, за виконання контрольного завдання по підписці на державну позику був премійований Почесною грамотою». ⁷⁾

При перегляді справи у 1961 р. Цудзинович дав свідчення. Мій батько, говорив він, був селянином-середняком, мав 10 га землі, пару волів, коні, найману працю не використовував; землю обробляли члени сім'ї, яка складалася з 8 чоловік – 5 братів і сестра. Після одруження у 1922 р. я відокремився, мав 1,5 га землі, одного коня. Господарство було бідняцьким.

У 1922 р. я був організатором СОЗу на хуторі Степанівка. СОЗ існував до 1931 р. У цьому ж році я вступив до колгоспу, в якому працював до дня арешту – 25 липня 1937 р. Був членом правління колгоспу, а в 1936 р. мене обрали головою колгоспу ім. XII з'їзду КП(б)У с. Степанівки.

Допитані під час перегляду справи свідки Глембоцький В. І., Яковенко М. І., Шатило С. П., Шатило І. А., добре знаючи Цудзиновича як односельця і по роботі в колгоспі, підтвердили, що він походив не з куркулів, а з середняків. Його господарство ніколи не розкуркулювалося. До колективізації був організатором СОЗу в селі. Під час колективізації вступив у колгосп, був головою, боровся за зміцнення трудової дисципліни, антирадянських висловлювань від нього ніколи не чули, він користувався авторитетом серед колгоспників. ⁸⁾

Президія Київського обласного суду 19.04.1960 р. прийняла рішення про відміну постанови НКВС і справу Цудзиновича припинила за відсутністю складу злочину. Довідку про реабілітацію надіслали Цудзиновичу П. О. 7.05.1960 р. в с. Степанівку. ⁹⁾

Не викликали на засідання трійки при розгляді справи заарештованого 27.11.1937 р. голову колгоспу «Сила» с. Наливайки Макарівського району Загорського Олександра Івановича, 1900 р. народження. Слідство в його

⁷⁾ Там же, арк. 30, 36.

⁸⁾ Там же, арк. 4.

⁹⁾ Там же, арк. 10–22, 40.

справі вів начальник Макарівського РВ НКВС Безсмертний. Головним обвинувачем і свідком проти Загорського був голова Наливайківської сільради Юхименко. В довідці, яку він видав у грудні 1937 р. Макарівському РВ НКВС (подаємо її частину дослівно), записано, що «Загорський О. І. – рахувався заможним середняком. Землі мав 5 га, хату, клуню, сарай, повітку, 2 коней, 2 корови, 12 голів дрібної худоби. Використовував одного робітника найманої сили. Мав сільськогосподарський реманент.

У 1919 р., перебуваючи у банді Мордалевича, зі зброєю в руках виступав проти Червоної Армії. З 1932 р., працюючи головою колгоспу ім. Сталіна, вів шкідницьку роботу, вивів з ладу 5 пар кінського молодняка, використовував фондові коні, призначені для Червоної Армії. Крім того, заразив кліщем до 800 центнерів зерна, допустив зігрівання 22 центнерів посівного вівса. Під час розстрілу ворогів народу Тухачевського, Якіра та інших вихваляв та жалів їх. Агітував серед колгоспників проти позики на укріплення оборони СРСР. Вивів з ладу свинячу ферму, розбазарював її. Порушував статут сільгоспартілі, за рахунок трудоднів колгоспників купив вантажну автомашину за комерційною ціною 12 600 крб., яка не пригодна до експлуатації.¹⁰⁾

На допиті Юхименко І. П. заявив, що «вся контрреволюційна шкідницька робота Загорського О. І. зводилася до того, щоб ослабити колгосп і вивести його з ладу».¹¹⁾

Довідка Сільської ради і доповнення деяких свідків-колгоспників (Коробчука М. Є., Бухала М. С., Лазерного Д. Л. та ін.) були покладені в основу обвинувального висновку і проекту постанови трійки НКВС від 4.12.1937 р. Трійка засудила Загорського О. І. без виклику в зал засідань і не оголосивши йому вироку на 10 років ув'язнення у ВТТ.

Відбувши покарання 23.11.1947 р., Загорський О. І. повернувся в рідну Україну. Пішов працювати на склозавод с. Біла Криниця Радомишльського району Житомирської області.

У 1956 році він звернувся до Військової прокуратури СРСР з проханням реабілітувати його. Він писав: «23 листопада 1937 року я був заарештований співробітником Макарівського РВ НКВС. Після допитів у Макарові мене без суду направили до Київської тюрми, а з неї етапували на будівництво Куйбишевгідробуду. На будівництві мені повідомили, що я засуджений до 10 років позбавлення волі... Прошу вас розглянути мою заяву і дати мені право на зарахування 10 років, пропрацьованих у ув'язненні, до трудового стажу, в межах існуючого закону зняти судимість».¹²⁾

---

¹⁰⁾ Там же, арк. 49.

¹¹⁾ Там же, спр. 36364, арк. 8.

¹²⁾ Там же, арк. 16.

Перевіривши факти, Прокуратура Київської області, президія Київського обласного суду переглянули справи і відмінили постанову трійки НКВС від 4.12.1937 р. відносно Загорського О. І. за відсутністю в його діях складу злочину і надіслали йому довідку про реабілітацію.¹³⁾

Трагічною виявилася доля братів Цурпаленків. 19.01.1938 р. співробітники Бишівського РВ НКВС заарештували голову колгоспу ім. 2-гої п'ятирічки с. Вітрівки Макарівського р-ну Цурпаленка Данила Тимофійовича, члена ВКП(б), 1908 р. народження, українця, а 24.04.1938 р. його меншого брата, Федора Тимофійовича, 1911 р. народження, голову сільради с. Пашківка того ж району. Батько їх помер від отруєння газом на фронті в Першу світову війну. Четверо дітей виховувала мати – бідна, неписьменна селянка Цурпаленко Варвара Федосіївна.

Братів Цурпаленків звинувачували в належності до української контрреволюційної організації, яка ставила за мету повалення існуючого ладу, в залученні до неї колгоспників, у здійсненні шкідництва в колгоспі тощо. Окрім Цурпаленків, у цій справі проходило ще шість чоловік.

28.04.1938 р. трійка при НКВС по Київській області засудила Цурпаленка Д. Т., Цурпаленка Ф. Т., Климента К. М., Каштана А. Л., Коваленка Я. М., Манівця М. П., Голубенка А. П. до розстрілу, Вороб'я В. В. – до 10 років ув'язнення у ВТТ. Справу Шульженка М. Ф. виділили окремо. Цурпаленків розстріляли у Києві 28.05.1938 р.

У справі є лист Вороб'я Віктора Васильовича у Кремль, Верх. прокурові із місць позбавлення волі, Печ. Лаг НКВД, рудник. 18.01.1940, в якому він писав, як слідчий бив його і вимагав, щоб він зізнався в участі в контрреволюційній організації. – «Я сам не знаю, куда меня вербуют, что це оно, а он мене говорит і б'є по морді, що ти не знаєш, в селі людей. Дай мені чоловіка... Я сам ніким не був, нікуди не завербован, і вербувати не буду. І я по своєму бідняцькому происхождению не мог бити завербован нікуди».

«Я все отрицал, и сейчас все получаю, а слідчий меня заставляет всю неверную кливету и брехню подписывать, мучил меня 5 суток и издевался, как хотел. Дорогие вожди пролетарського народа, коли б ви знали, як слідчий з мене понапрасну здівався, як щирого бідняка... і сижучи без вини, нічого не чувую за собою. Чесно жил. В колхозе работал сознательно, я не достоин жизни такой.

Дорогие вожди и любимие вожди пролетарського народа, пересмотрите мое дело и освободите меня и дайте возможность докормить своїх діток, щоб вони не страдали понапрасно».¹⁴⁾

¹³⁾ Там же, арк. 43.

¹⁴⁾ Там же, арк. 49, 51.

Облпрокуратура Київської області 20.02.1941 р., розглянувши в порядку нагляду архівно-слідчу справу засуджених трійкою 28.04.1938 р., залишила рішення трійки в силі тому, що «контрреволюційна діяльність матеріалами слідства встановлена повністю». ¹⁵⁾ У клопотанні Вороб'ю В. В. та родичам інших засуджених відмовлено.

Військовий трибунал КВО 4.04.1957 р. скасував постанову трійки від 28.04.1938 р. і справу припинив у зв'язку з відсутністю в діях засуджених складу злочину. ¹⁶⁾ 26.10.1989 р. Президія контрольно-ревізійної Комісії Київської обласної партійної організації Компартії України реабілітувала Цурпаленка Д. Т. в партійному відношенні (посмертно). ¹⁷⁾

Непоодинокими були випадки, коли декого судили двічі – перший раз на п'ять чи десять років ВТТ, а в таборі – додавали або ж засуджували до розстрілу. Так було, наприклад, з Отрошком Опанасом Іоновичем, 1889 р. народження, жителем с. Вишеньки Бориспільського району, позапартійним, українцем.

Він був людиною відкритої вдачі. Свої думки, громадянську позицію не приховував. Молодим юнаком у 1905 році брав активну участь у церковному русі. Під час Першої світової війни його мобілізували до царської армії і повернувся він до рідного села лише на початку 1919 року. Працював інструктором у Червоній Армії. 1931 р. вступив до колгоспу. На перших зборах був обраний головою колективного господарства «Дніпро». На цій посаді працював майже 2 роки, але з невідомих причин був звинувачений у шкідництві і звільнений з роботи. Після цього протягом року працював головою споживчого товариства (1936 р.), а потім повернувся до колгоспу, де працював помічником рахівника (бухгалтера).

Відповіді О. І. Отрошко на запитання слідчого під час допиту ставлять під сумнів справедливість свідчень односельців і не виключають їх фальсифікації органами, що вели справу. Для прикладу наведемо відповіді на деякі запитання слідчого:

«Запитання: Як проявлялась ваша роль у церковному русі села Вишеньки?

Відповідь: Перебував в общині управління церквою близько року, був записаний регентом на загальних підставах.

Запитання: Як виражається ваша роль у церковному русі?

Відповідь: Нині ніякої участі у церковному русі не беру.

Запитання: В чому проявлялись ваші зв'язки з членами контрреволюційної організації СВУ у 1930 році?

¹⁵⁾ Там же, спр. 41435, арк. 142–143 зв.

¹⁶⁾ Там же, арк. 152.

¹⁷⁾ Там же, арк. 153.

Відповідь: Ніяких зв'язків не мав.

Запитання: Чи переховувались у вас священики?

Відповідь: Ніяких священиків не переховував.

Запитання: Яке шкідництво було у колгоспі під час вашого головування?

Відповідь: Ніякого шкідництва за мого головування у колгоспі не було.

Запитання: Розкажіть слідчому про вашу антирадянську діяльність, котру ви проводили з 1920 року до дня вашого арешту?

Відповідь: Ніякої антирадянської діяльності я не проводив.

Запитання: В чому проявлялось ваше невдоволення колгоспним ладом?

Відповідь: Ніякого невдоволення колгоспним ладом я не проявляв і не проявляю, антирадянську агітацію не проводив».

Незважаючи на те, що жодного з пред'явлених звинувачень не було доведено, що свідчення 3-х свідків не перевірялись, у звинувальному вироді О. І. Отрошко визнаний активним організатором церковного руху, йому приписувалась антирадянська агітація, спрямована на розвал колгоспного ладу. Справу передали на розгляд трійки при Управлінні НКВС УРСР по Київській області.

31 серпня 1937 року (на третій день після арешту) трійка при КОУ НКВС УРСР «за проведення контрреволюційної агітації серед колгоспників і віруючого населення про відкриття церкви і звільнення України від радянської влади, за розкладницьку роботу серед колгоспників, спрямовану на боротьбу проти радянської влади», засудила О. І. Отрошка на 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах і відправила відбувати покарання в далекий Магадан. Через півроку, у квітні 1938 р., у таборі був заарештований Головним управлінням державної безпеки НКВС по Дальбуду (Дальстрой) і звинувачений у тому, що, відбуваючи строк покарання в Північсхідтаборі НКВС, був активним учасником контрреволюційної троцькістської саботажницької групи, що існувала у 10 відділенні табірної пункту, а пізніше у Сануправлінні 2 ТЗУ. Систематично проводив контрреволюційну троцькістську пропаганду, вів наклепи на керівників партії і радянського уряду, з метою зриву виконання планів виробництва, завдань по лісозаготівлі та інших видів робіт. Закликав заарештованих до контрреволюційного організованого саботажу і зловмисного членопошкодження. Провину свою визнав повністю. 23 квітня 1938 р. трійка при Управлінні НКВС по «ДБ» засудила О. І. Отрошка до вищої міри покарання – розстрілу. 8 травня 1938 року вирок виконали.

А в цей час у селі Вишеньки Бориспільського району його дружина Ірина Леонідівна боролася за повернення чоловіка і батька. Сподівалась, що прокурор, розглянувши справу, винесе справедливе рішення. Але цього не

сталося. 28 березня 1939 р. помічник прокурора із спеціальних справ Брагінський, розглянувши в порядку нагляду слідчу справу про звинувачення О. І. Отрошка, не знайшов підстав для винесення протесту. Та вона не відступала. Жила надією добитися правди і звільнити чоловіка. Тож не пропустила нагоди, що трапилась у липні 1939 р., коли були притягнуті до суду за наклепницькі свідчення односельці Т. П. Чепурко і Р. Д. Ромась, які виступали свідками і у справі її чоловіка. Звернувшись до народного комісара внутрішніх справ УРСР з проханням переглянути справу чоловіка.

Разом з такою ж потерпілою І. Л. Тютюн вони писали, «що їх чоловіки добропорядні люди, абсолютно лояльні до влади, підтримували всі заходи партії і уряду в галузі колгоспного будівництва, що були засуджені на підставі брехливих свідчень». До заяви були додані довідки-характеристики сільської ради і колгоспу, копія вироку Народного суду Бориспільського району від 6.08.1938 р. про засудження Т. І. Чепурка і Р. П. Ромася за наклепницькі свідчення проти голови сільської ради Стрілька.

Під час перегляду справи були зібрані додаткові довідки, залучені нові свідки: Т. Л. Питчибай, М. А. Кияшко, І. П. Ромась і А. І. Кашин, котрі дали позитивну характеристику Опанасу Івановичу Отрошку. Р. П. Ромась від своїх свідчень 1937 р. відмовився, заявляючи при цьому, що таких фактів не знав і слідчому про це не говорив(?) Тож не підтвердилось багато чого з їх свідчень. Зокрема, про антирадянську діяльність О. І. Отрошка. Не вдалось підтвердити, що у 1936 році саме він співав пісню «Ще не вмерла Україна», бо свідок М. А. Кияшко тільки чув голос, а не бачив, хто саме співав. Не довели, що він крав соціалістичну власність тому, що цього всього просто не було в житті. Тож 26 вересня 1939 року слідчий, молодший лейтенант держбезпеки Рибачев Управління НКВС по Київській області, враховуючи, що під час проведеного дослідження у справі звинувачення Отрошка Опанаса Івановича за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР не доведене, постановив рішення Особливої трійки при НКВС по Київській області від 23.08.1937 р. про ув'язнення Отрошка О. І. до виправно-трудового табору строком на 10 років відмінити. Надійшла довгождана радісна звістка для дружини, дітей і рідних. Правда поборолла зло! Та була ця перемога жорстока, не людська. Бо в далекому Магадані 8 травня 1938 р., тобто 16 місяців тому, О. І. Отрошка позбавили життя органи «Дальбуду». А тут, в Україні, боролася за його звільнення дружина Ірина Леонідівна, не знаючи, що він вже навіки вільний. Підступна радянська система по-ієзуїтськи розправлялась зі своїм народом. Доля цієї родини – одне з багатомільйонних свідчень того, як це робилось.

Промайнуло майже півстоліття з того часу. У 1988 р. змінився політичний клімат у країні. В ході проведення реабілітації прокурор Магаданської області направив протест у порядку нагляду до Президії Магаданського обласного суду, де виклав свою думку про відміну рішення трійки Управління НКВС по «Дальбуду» від 23.04.1938 р. на підставі того, що свідчення О. І. Отрошка поверхові, не конкретні й не можуть бути об'єктивними і незаперечними доказами його провини. Допитані у справі свідки не привели жодного конкретного факту його злочинної діяльності. Існування контрреволюційної групи серед засуджених матеріалами не підтверджено. Розслідування у справі О. І. Отрошка здійснювалось з грубими порушеннями норм Кримінально-процесуального кодексу РРФСР – справу не порушували, звинувачення не пред'являли, арешт проведений без санкції прокурора. За цих обставин засудження Отрошка О. І. було безпідставним. 20 квітня 1988 року Президія Магаданського обласного суду скасувала постанову трійки УНКВС по «ДБ» від 23.04.1938 р. відносно О. І. Отрошка, а справу припинила за відсутністю складу злочину. 20 квітня 1988 р. є датою повної реабілітації безвинного О. І. Отрошка. Цієї звісточки з далекого Магадану дочекалась лише дочка – Марія Опанасівна (Пушкіна), що проживала у селі Гнідин Бориспільського району Київської області. Батька виправдали, але ніхто в світі не зніме образу і біль з сердець тих, хто зростав без батьків, без їхньої ласки, поради, допомоги, хто змушений був так довго чекати правди, на жаль, такої гіркої.

БЕЗВИННІ ЖЕРТВИ ІЗ СЕЛА ГОСТРА МОГИЛА

В 1938 році у Ставищенському районі на лаву підсудних потрапило 30 жителів району. Серед них – восьмеро із села Гостра Могила: Денис Гордійович Омельчук, Семен Климентійович Омельчук, Прокіп Костянтинович Хавринюк, Михайло Іванович Сидорянський, Северин Андрійович Кунницький, Василь Степанович Ступницький, Іван Антонович Вакулик, Василь Антонович Кублій. Два вчителі, ветфельдшер і п'ятеро колгоспників.

Всі 30 осіб були заарештовані протягом лютого–березня 1938 року Ставищенським районним відділом НКВС Київської області. 25 квітня того ж року особливою трійкою при Управлінні НКВС Київської області всі вони засуджені до найвищої міри покарання по звинуваченню у тому, що були учасниками контрреволюційної повстанської організації, що начебто існувала в ряді сіл Ставищенського району. Розстріляні вночі 19 травня 1938 року, поповнили своїми тілами довгий час замовчувану безіменну могилу у Биківнянському лісі під Києвом.

В 1956 році всі 30 визнані безпідставно репресованими, реабілітовані. Схилимо голови перед їхньою пам'яттю.

Детальніше розповімо про одну родину із Гострої Могили, яка зазнала безпідставних політичних репресій.

На рубежі двох віків – XIX і XX у родині селянина-бідняка Дениса Швеця народився ще один син, якого назвали Кирилом. «Відчуваю серцем, що цей стане продовжувачем нашого неможливого роду і зуміє хоч своїм дітям дати достаток і людське життя», – так любляв батько пестити Кирилка, який з ранніх літ відзначався кмітливістю і працелюбністю.

Село Гостра Могила типове за умовами життя. Безземелля до революції, сподівання, віра, що врешті-решт хлібороб отримає вимріяну віками землю, віра у пропагандистське більшовицьке слово про те, що колгосп – то порятунок, процвітання і добробут. Брати Андрій та Кирило Швеці у 30-ті роки безвинно потрапили під колеса сталінського терору, своїми поневіряннями і стражданнями ще раз засвідчили істину, яку деякі засліплені, зашорені ідеологічними догмами «борці за комуністичні ідеали» не хочуть бачити і визнавати до цих пір. Тоталітарна система, прикриваючись багатобіччю і пустими гаслами, спираючись на антигуманну і безжалісну каральну машину, по своїй суті завжди проводила ворожу політику до селянина-трудівника.

Андрій Швець був старший за Кирила на 8 років. Та доля обох їх зрівняла багато в чому. Безжалісні сталінські катівні не дивилися на вік за-

арештованих. І якщо старший із братів ще застав громадянську війну, кілька місяців служив рядовим у петлюрівській армії, носив і червоно-армійського кашкета, то молодший, крім недовгої служби рядовим в армії, нічого не знав і не бажав знати, окрім праці на землі.

Військовий прокурор військової частини 4392, військовий юрист 1-го рангу Любович, розглянувши меморандум Білоцерківської оперативно-слідчої групи на Швеця Кирила Денисовича, бригадира колгоспу «Червона Нива» у селі Гостра Могила, видав 11 липня 1938 року таку ухвалу: «Беручи до уваги, що із вказаного меморандума випливає наявність злочинів, передбачених статтями 54-8, 54-2, 54-11 КК УРСР, а це проявлялося у тому, що він є учасником контрреволюційної-повстанської організації, а тому, керуючись статтями 143, 145 і 156 КПК УРСР, постановив відправити К. Д. Швеця до Білоцерківської тюрми». ¹⁾

Сім'я Данила Швеця до революції складалася з 14 душ, з яких восьмеро дітей. Бідняк-бідняком. У власному господарстві його син Кирило мав усього 2 гектари землі, стару хату, корову і коня. На момент вступу до колгоспу володів 25 сотками городу. Та це не завадило слідчим написати до офіційного документу, що перед ними куркуль, а в минулому – петлюрівець. Гостромогильська сільська рада представила слідству довідку, з якої випливало, що Кирило Швець, батько трьох синів, доброзичливий і сумлінний колгоспник, працював три роки старшим конюхом, а потім бригадиром рілльничої бригади. За отримання високих урожаїв цукрових буряків преміювався, приймав активну участь у політичних кампаніях, сумлінно виконував доручення. ²⁾

Конюха Андрія Швеця було заарештовано 18 липня 1938 року. Звинувачення стандартне: «Контрреволюційна діяльність, член повстанської контрреволюційної організації».

Спільний звинувачувальний висновок на обох братів було підписано у Білій Церкві 14 вересня 1938 року. У ньому читаємо: «Контрреволюційно-повстанська організація ставила своїм завданням повалення існуючого радянського ладу і відокремлення України від СРСР шляхом підняття повстання у тилу Червоної Армії в період оголошення війни капіталістичних держав Радянському Союзу».

21 жовтня 1938 року Особлива нарада при НКВС СРСР засудила Андрія до 8 років виправно-трудових таборів, Кирила – до 5 років. До Гострої Могили вони так і не повернулися. Хліборобам були приготовані інші могили – безіменні, далекі.

---

¹⁾Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 263, оп. 1, спр. № 36668 ФП, арк. 11.

²⁾Там же, арк. 78, 79, 83.

У звинувачувальному висновку про Андрія та Кирила Швеців йшлося про затятих підпільників, активних учасників контрреволюційної організації, які в селах Ставищенського району створили повстанські групи для підпільної антирадянської роботи, спрямованої на підрив радянської влади, трудової дисципліни в колгоспах, поширювали провокаційні чутки про поразку радянської влади в наступній війні, займалися залученням до організації нових осіб і готували їх до збройного повстання.³⁾

Не можна без болю і співчуття читати звернення засуджених братів до найвищих органів влади з проханням розібратися, встановити істину.

Ось що писав Кирило до Верховної Ради Союзу РСР із міста Солікамська Пермської області, де відбував «покарання» у 2-му загоні 4-го відділення Усольтабору:

«Мені пред'явлено звинувачення, наче б то я був повстанцем у 1921 році. Так я не винен. І вини своєї не визнав. Три дні мене протримали, весь час вимагаючи одного – визнати вину. На четверту добу мені пред'явили звинувачення, що я, наче б то, агітував колгоспників, щоб вони не працювали, бо вони отримують на трудовні гнилий хліб. Я від цього відмовився. Після цього вночі мене викликав слідчий, вимагав, щоб я підписав готовий протокол. Я знову відмовився. Тоді я зазнав лютих катувань, після яких довелося підписати всю брехню на себе».⁴⁾

У квітні 1939 року із Усольських таборів писав скаргу до Генерального прокурора СРСР і Андрій Швець:

«...Я був активним учасником колективізації і боровся з куркульством, докладав усіх зусиль для створення з ядра бідняків нашого району міцного колгоспу. Протягом ряду років займав відповідальні пости голови і завідуючого хати-лабораторії, досяг того, що колгосп «Червона Нива» став одним з передових у районі, а тому мій арешт органами НКВС, а також пред'явлені звинувачення були для мене повною несподіванкою.

Переконавшись, що законним шляхом провокаційних зізнань від мене не доб'ється, слідчий почав застосовувати заходи фізичного впливу: побої, голод, позбавлення сну, погрози та інші нелюдські знущання, що доводили мене до втрати свідомості і непритомного стану. Ось завдяки таким методам я змушений був підписати все, що вимагав від мене начальник НКВС.

В довершення всього на очну ставку проти мене викликав двох громадян нашого села – Черкасенка Мусія і Поліщука Панаса. У час свого головування в колгоспі я першого викрив у підробці грошових документів, а другого за саботаж зняв з посади рахівника. Зрозуміло, що, маючи зі мною

---

³⁾ Там же, арк. 66.

⁴⁾ Там же, арк. 66, 68.

особисті рахунки, а також за вказівкою слідчого громадянина Лазарева подібні свідки давали явно брехливі свідчення, прагнули звинуватити мене у контрреволюційній діяльності...

Не відчуваючи за собою ніякої вини, будучи відданим радянській владі і партії, прошу Вас, громадянин Верховний прокурор, владою Вашого нагляду справу мою переглянути, звільнити мене від незаслужено тяжкого покарання». ⁵⁾

Писав 11 червня 1939 року Андрій Денисович Швець і Всесоюзному старості М. І. Калініну:

«...Я одним з перших поступив у колгосп. Ще до організації колгоспу брав активну участь у громадській роботі, в 1922 році був членом сільської ради і комнезаму, з 1930 по 1933 рік – головою колгоспу. В 1935 році мені вдалося організувати зразкову в усьому районі хату-лабораторію. А в 1936 році, знову будучи обраним головою колгоспу, я добився врожаю цукрових буряків 500 центнерів з гектара, за що колгоспниці були премійовані запрошенням на з'їзд ударників.

Я все життя проводив у напруженій праці, твердо вірячи в силу і міць радянської влади, не був членом ніяких контрреволюційних організацій і антирадянських угруповань. Та ось, будучи конюхом у колгоспі, 17 липня 1938 року мене заарештовують Ставищанським райвідділом НКВС і відправляють у Білоцерківську тюрму. Характерне те, що ордера на арешт мені не було пред'явлено і причини арешту не повідомлялись.

Мені було пред'явлено звинувачення в організації банд в 1918 році, підтримці повстанком у 1922 році, коли я був членом комнезаму.

Я категорично відкинув ці звинувачення. Тоді слідчий почав застосовувати до мене так звані методи фізичного впливу, тобто, шляхом нанесення побоїв, голоду, конвеєра і інших витончених катувань, чим доводив мене до такого фізичного і повного больового стану, що переді мною поставало питання: дотримуватись правди і не підписувати тих дико-брехливих, сфабрикованих самим слідчим свідчень, і бути покаліченим від звірячих знущань ката-слідчого і його помічників, чи підписатись і уникати фізичних мук, а потім уже шукати захисту перед Вищими властями Союзу. Я вибрав останнє, підписав усе, чого вимагав слідчий.

Особлива нарада дала мені 8 років виправно-трудових таборів. Відбуваючи тепер тяжке, незаслужене і ганебне покарання, я звертаюсь до Вас, Михайле Івановичу, з великим проханням: не залиште це моє звернення без уваги, допоможіть скинути прокляте тавро 50-ї статті, реабілітувати перед трудовим суспільством, знову повернути мене в сім'ю трудового наро-

---

⁵⁾ Там же, арк. 76–77.

ду. Вірю, що я знайду у Вас правду, ту велику правду, яка повинна яскраво світити у Союзі Соціалістичних республік». ⁶⁾

Хай автору розповіді про муки і поневіряння братів Швеців із Гострої Могили читачі пробачать нинішнє, на перший погляд, дещо наївне риторичне звернення-докір до Всесоюзного старости Михайла Івановича Калініна, люб'язного дідуся, що привітно дивився на своїх сучасників із фотографії у шкільних підручниках та з плакатів під час урочистих парадів і демонстрацій. Давно ви, Михайле Івановичу, вічним сном спите біля кремлівської стіни у Москві. Мир, як кажуть, праху Вашому. Пригадуються рядки вірша, у якому говорилось про чуйність Калініна до скарг трудящих, про його виняткову привітність до людей. Особливо це, стверджував поет, проявилось у нелегкі години для нашої країни. У Калініна, у всесоюзного старости, люди знаходили розуміння і захист. Чому ж тоді, в 1939 році, Ви, Михайло Івановичу, не звернули уваги на цей крик невинної душі трудового українського селянина? Розумію, розумію, просто фізично не міг прочитати особисто бодай невелику частину листів, що надходили на ім'я голови найвищого законодавчого органу країни. Розуміємо й інше, знаючи, що, виявляється, навіть дружина самого Калініна була репресована і перебувала безвинно в таборах. Та все ж, Михайле Івановичу, прийміть докір за те, що не зуміли допомогти багатьом тисячам несправедливо скривдженим і засудженим. То ж служили ви, за великим рахунком, негідній справі, уособлюючи собою, хай навіть номінально, державну владу нелюдської, деспотичної системи.

Писала до Президії Верховної Ради СРСР і дружина Андрія Денисовича Горпина Дмитрівна, мати його тоді ще малолітніх дітей. Писала, як гірко живеться дружині і дітям «ворога народу» і яким сумлінним трудівником був її невинно засуджений Андрій, як його в тюрмі по-звірячому били і змусили підписати неправдиві показання. Били слідчий Ставищенського РВ НКВС Піскун і начальник Лазарев.

Але ніхто не поспішав реагувати на такі звернення, повні болю відчаю несправедливості.

2 червня 1940 року помічник прокурора Київської області із спеціальних справ Брагінський, розглянувши в порядку нагляду справу підсудних А. Д. Швеця та К. Д. Швеця, очевидно, це і було викликане згаданими вище листами-скаргами, знайшов:

«Швець Андрій Денисович і Швець Кирило Денисович, у минулому активні учасники петлюрівської армії, учасники контрреволюційної організації «Просвіта», будучи незадоволеними існуючим ладом, проводили контрреволюційну підривну роботу у колгоспі, поширювали провокаційні плітки

---

⁶⁾ Там же, арк. 76–77.

про близькість війни і загибель радянської влади в наступній війні, здійснювали антирадянську діяльність, спрямовану проти заходів партії і уряду».

Постанова помічника прокурора області була короткою:

«Скаргу Швеця А. Д. і Швеця К. Д. відхилити і нагальне виробництво зупинити».⁷⁾ І ні слова по суті справи, ні найменшого реагування на грубе порушення законності, на факти фізичного знущання над арештованими в процесі слідства, над тим, як вибивались їх самозвинувачення.

Додамо лише, що цього разу у прокурорському висновку «Просвіта» одностайно названа контрреволюційною організацією.

Повідомлення про вибуття із Гулагу засудженого Швеця А. Д. датується 12 квітня 1942 року.⁸⁾ Причина – смерть. Ще одна. Болюча, страшна.

І тільки в період хрущовської «відлиги» настав час реабілітації невинно засуджених братів.

22 травня 1956 року до Президії Київського обласного суду надійшов прокурорський протест (в порядку нагляду), в якому прокурор вважав постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 21 жовтня 1938 року стосовно Швеця А. Д. і Швеця К. Д. неправильно і такою, що повинна бути відміненою.

30 травня 1956 року постановою президії Київського обласного суду брати були реабілітовані. На жаль, ця звістка вже не застала їх у живих. Пошта принесла довідки рідним у Гостру Могилу на Андрія Денисовича Швеця 13 червня 1956 року, а на Кирила Денисовича Швеця в березні 1962 року.

---

⁷⁾ Там же, арк. 87–88.

⁸⁾ Там же, арк. 88.

РАДЯНСЬКА ФЕМИДА ПО-СТАЛІНСЬКИ

ГРИЦАЙ СИДІР АНТОНОВИЧ. Народився 1899 року в смт. Гребінки Васильківського району в селянській родині. Працював бухгалтером Саливонківського цукрового заводу. 21 жовтня 1938 року засуджений до 8 років позбавлення волі. Покарання відбував в Усольтабі. Реабілітований 20 червня 1989 року.

ШАДУРА ПРОХОР ТРОХИМОВИЧ. Народився 1897 року в смт. Гребінки Васильківського району в селянській родині. Працював референтом планового відділу райвиконкому. 21 жовтня 1938 року засуджений до 8 років позбавлення волі. Покарання відбував у Усольтабі. Реабілітований 20 червня 1989 року.

Протягом 1937–1938 рр. у відповідності до директив вищих органів влади Гребінківським районним відділом НКВС УРСР проводилась робота по «викриттю та ліквідації контрреволюційної націоналістичної і військово-повстанської організації», що ставила за мету збройним шляхом повалити радянську владу, відокремити Україну від Радянського Союзу і створити окрему державу фашистського типу. Більше 30 чоловік були заарештовані й засуджені на різні строки покарання, включаючи й розстріли. Але справу на цьому не закрили, пошук «ворогів народу» продовжувався. В червні 1938 року в причетності до цієї організації були звинувачені Сидір Антонович Грицай та Петро Трохимович Шадура.

Заарештовані «визнали» себе винними у тому, що належали до контрреволюційної української націоналістичної військово-повстанської організації, розповідали, коли і за яких обставин дали згоду працювати в ній. Але то вигадка оперуповноважених НКВС. У серпні 1939 року С. А. Грицай назве дійсну причину своїх зізнань – це дубова ніжка стільця, котрою начальник Гребінківського районного відділу НКВС «вибивав» необхідні свідчення.

Під час слідства, як того бажали слідчі, П. Т. Шадура і С. А. Грицай «розповіли», коли і за яких обставин були залучені до контрреволюційної організації.

Зокрема, С. А. Грицай, відповідаючи на запитання слідчого, розповів, що П. Т. Шадура попередив його, що у випадку провалу, ці кадри не виказувати, а зберегти для продовження контрреволюційної роботи, що він є співробітником НКВС, має тісні зв'язки з деякими особами з НКВС і якщо

їх хтось викаже, то він докладе усіх зусиль, щоб той чоловік згнів у землі. Говорив також, що до контрреволюційної повстанської організації входять окремі працівники міліції, але не назвав їх.

Отже, слідчі органи провину С. А. Грицяя і П. Т. Шадури «довели», і вони це визнали. Особлива нарада при НКВС СРСР від 21 жовтня 1938 року засудила П. Т. Шадуру і С. А. Грицяя за контрреволюційну діяльність на 8 років виправно-трудоих таборів і відправила відбувати покарання до Усольтабу.

А там, отямившись від того, що з ними відбулося, С. А. Грицай розпочинає боротьбу за своє звільнення. Звертається до заступника наркома внутрішніх справ СРСР, прокурора з проханням переглянути справу і звільнити його з ув'язнення. У серпні 1939 р. він пише листа голові Комісії по розгляду скарг засуджених Особливою нарадою при НКВС СРСР А. А. Андреева.

«Постанову Особливої наради, – писав С. А. Грицай, – вважаю несправедливою з наступних міркувань: «Вся справа наповнена ганебною провокаційною брехнею слідчого, котрий це робив або з метою кар'єризму, або підстраховував себе. Окрім цього, у справі вказано, що я належу до куркульської родини, що мій батько розкуркулювався. Це найбільш ганебна брехня, так як мій батько був бідняк, мав до революції 1,5 десятин землі і 8 чол. сім'ї. Ніколи не розкуркулювався тому, що помер у 1917 році».¹⁾

С. А. Грицяю в перегляді справи відмовили, при цьому було підкреслено, що за матеріалами справи провинна його повністю доведена.²⁾ Таку ж відповідь отримав С. А. Грицай у грудні 1940 року від прокурора СРСР. Безневинним, відбуваючи строк, в таборі отримав ще 3 роки. На жаль, не відомо, як склалася подальша доля С. А. Грицяя, П. Т. Шадури, чи дочекались їх рідні.

І лише перші подихи демократичних перемін у країні дали можливість переглянути цю сфальсифіковану справу і 20 червня 1989 р. реабілітувати С. А. Грицяя і П. Т. Шадуру, повернути їм чесні імена, визнати, що вони були безвинно покарані.

---

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65393 ФП, арк. 68.

²⁾ Там же, арк. 216–217.

ДОЛЯ РОДИНИ СОВЕРШЕННИХ

СОВЕРШЕННИЙ ВАСИЛЬ ЛАВРЕНТІЙОВИЧ. Народився 1899 року у с. Халеп'я Обухівського району у бідній селянській родині. Вагар на пристані «Трипілля». 15 квітня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 29 квітня 1938 року. Реабілітований 22 травня 1957 року.

СОВЕРШЕННИЙ МИКОЛА ЛАВРЕНТІЙОВИЧ. Народився 1902 року у с. Халеп'я Обухівського району у бідній селянській родині. Колгоспник. 15 квітня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 29 квітня 1938 року. Реабілітований 22 травня 1957 року.

СОВЕРШЕННИЙ ПЕТРО ЛАВРЕНТІЙОВИЧ. Народився 1905 року у с. Халеп'я Обухівського району у бідній селянській родині. Помічник касира на пристані «Трипілля». 23 листопада 1939 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Реабілітований 16 січня 1957 року.

Українське село з великими втратами пережило революцію, громадянську війну, суцільну колективізацію, страхіття голодомору 1932–1933 років. Його міцне, віковичне коріння після всіх випробувань давало нові життєдайні пагони. Здавалось, що кінець тридцятих років ХХ століття дасть спокій українському селянину. Та хвороблива манія підозри «вождя народів» створила в країні атмосферу істерії, породила масові незаконні репресії, котрі з часом набули шалених обертів. Нарком внутрішніх справ СРСР М. І. Єжов у телеграмі за № 11926 від 4 червня 1937 р. начальникам Управління НКВС країв та областей доручив узяти на облік куркулів та кримінальних злочинців, що відбули покарання, втікачів з таборів та заслання й поділити їх на 2 категорії. До першої категорії рекомендувалось включати елементи, що підлягали арешту і розстрілу в порядку адміністративного проведення справ через трійки. До другої – менш активні, але все ж ворожі елементи, які підлягали виселенню за вказівкою НКВС СРСР. На облік бралися й особи за національними ознаками (поляки, латиші, німці, євреї), за політичними уподобаннями – колишні соціалісти-революціонери «есери», боротьбисти, сіоністи, члени повстанських військових організацій тощо.

У квітні 1938 року міжрайонна оперативно-слідча група управління державної безпеки НКВС по Київській області «викрила і ліквідувала контрреволюційну повстанську організацію», що начебто діяла на тери-

торії Обухівського і Ржищевського (нині Кагарлицького) районів. Місцева влада сприйняла це з належним розумінням. Сценарій діяльності контрреволюційної організації був відпрацьований НКВС. Зокрема, організатором контрреволюційної організації був визнаний учитель села Трипілля Обухівського району – Оленич Іван Петрович («колишній куркуль і український націоналіст»).* Центр організації нібито перебував у м. Києві.¹⁾

Для досягнення поставленої мети організація «проводила» широку роботу по формуванню повстанських загонів, вела підривну діяльність у колгоспах з метою викликати невдоволення серед колгоспників діями радянської влади. Окрім того, учасники організації проводили контрреволюційну пропаганду, спрямовану проти заходів партії та уряду, поширювали провокаційні чутки і т. д. Формувалась організація з колишніх. У селах Трипілля, Халеп'я та інших Обухівського району була основна база з колишніх. На їх основі організовані повстанські загони.

На підставі цих звинувачень були заарештовані уродженці села Трипілля: Вадис Іван Юхимович, Василенко Дмитро Пилипович, Воловенко Лука Йосипович, Горбунко Карпо Лукич, Друзенко Матвій Іванович, Друзенко Степан Миколайович, Євлащенко (Євлащенко) Михайло Васильович, Жук Іван Кирилович, Ігнатуша Іван Павлович, Кравченко Микола Миколайович, Кульбачний Стефан Кузьмич, Откидач Максим Олексійович, Поночовний Василь Михайлович, Терпило Євдоким Григорович, Трав'яно Іван Якимович.

Серед уродженців села Халеп'я до в'язниці потрапили: Васильченко Михайло Митрофанович, Воловенко Терентій Тарасович, Джерело Денис Володимирович, Заворотний Антон Пилипович, Заворотний Михайло Митрофанович, Заворотний Федір Олександрович, Лавриненко Дмитро Мартинович, Лемешко Яким Єлисейович, Лук'яненко Іван Іванович, Нецерет Корній Савич, Опанасенко Мойсей Михайлович, Пархоменко Олександр Трохимович, Петров Михайло Петрович, Пугач Семен Миколайович, Савицький Григорій Платонович, Совершений Микола Лаврентійович, Совершений Василь Лаврентійович, Шеремет Зіновій Карпович, Яременко Дементій Юхимович, Яременко Каленик Михайлович, Яременко Симон Іванович, Яременко Сидір Михайлович.

В цю групу заарештованих потрапили також: Сукачевський Ілько Васильович, Новак Іван Федорович, Рудик Тимофій Федорович – уродженці інших сіл.

З 40 чоловік заарештованих, 27 поставили в провину те, що нібито вони брали участь у банді, яка діяла в 1918–1922 рр., решта – притягнута до судової відповідальності за хуліганські вчинки, несплату держзамовлень та інші провини.

* В селі не проживав з 1932 р., заарештований був у 1930 р.

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39933 ФП в 4-х т. Т. 3 – арк. 242.

Переважна кількість заарештованих допитувалась слідчими протягом 11–15 квітня. Всі заарештовані зізнались у контрреволюційній діяльності проти радянської влади, в намірі повалити існуючий лад. Трохи більше часу витратили слідчі для оформлення керівного центру, до якого віднесли І. А. Оленича*, який нібито підтримував зв'язки з центром, та Ф. О. Заворотнього, котрому відвели роль командира загону повстанців села Халеп'я. Слідча група «оперативно» впоралася з долею 40 чоловік, підготувала звинувальний вирок і направила його на розгляд трійки при Управлінні НКВС по Київській області. 29 квітня 1938 року їх позбавили життя, про що склав акт комендант Управління НКВС по Київській області Воробійов.²⁾ М. М. Васильченко проходив по іншому протоколу, але вирок той же – смерть: був розстріляний 21.04.38 р.³⁾

Сьогодні, в третьому тисячолітті, ми не можемо не запитати своїх попередників, історію і людську совість – хто ж винен у передчасно обірваному житті 40 осіб?

Серед розстріляних були брати Микола та Василь Совершенні. Що ж конкретно було поставлено їм у провину? М. Л. Совершеного звинувачували в тому, що він був учасником контрреволюційної повстанської організації, до складу котрої входив з 1924 року.

З матеріалів допиту, довідуємось, що Василь Совершений підтвердив свою участь у контрреволюційній повстанській організації, діючій в селі Халеп'я. Методи ведення слідства були незаконні, заарештованих катували, мучили до тих пір, поки вони, не витримавши тортур, підписували необхідні слідству документи, визнавали свою провину. Залишились без батьківської опіки 6 дітей: Петро, Микола, Галя – Василя Лаврентійовича; Іван, Марина, Мотря – Миколи Лаврентійовича.

А тим часом, коли велика родина Совершенних жила надією дізнатися хоча б що-небудь про долю Василя і Миколи, під жорна НКВС потрапив третій брат – Петро. Всі вони належали до бідної багатодітної сім'ї, де було 8 дітей (5 хлопчиків і 3 дівчинки). Батько був ремісником-кравцем. У 1932 році влаштував особисте життя, одружившись з Варварою Іларіонівною Пугач. Жили бідно, власної хати не мали, трохи пізніше сільська рада надала їм у користування одну із вільних хат. Народилися і росли доньки Ольга й Олександра. Страшний 1938 рік приніс багато горя родині Совершенних. І тільки диво вберегло П. Л. Совершеного від долі його братів. Тож повернемося до подій, пов'язаних з арештом П. Л. Совершеного і групи робітників

---

* Проходив по іншій слідчій справі.

²⁾ Там же, Т. 1., арк. 110–114.

³⁾ Там же, арк. 153.

(бакенщиків) Дорожного управління річкового шляху (ДУРШа) Дніпровського і Дніпро-Двінського басейнів, а саме до:

Заворотнього Назара Лукича, 10.05.1894 року народження, уродженця с. Халеп'я, заарештованого 17.06.1938 року.

Лисенка Ілька Петровича, 20.07.1898 року народження, уродженця с. Халеп'я, заарештованого 17.06.1938 року.

Мельниченка Михайла Лукича, 1898 року народження, уродженця с. Вишеньки Бориспільського району Київської області, заарештованого 14.06.1938 року.

Федоряченка Данила Леонтійовича, 02.02.1892 року народження, уродженця с. Халеп'я, заарештованого 17.05.1938 року.

Совершеного Петра Лаврентійовича, 14.08.1905 року народження, уродженця с. Халеп'я, заарештованого 01.06.1938 року.

Вони були заарештовані в різні строки, мабуть, під час проведення операції по знешкодженню «контрреволюційної повстанської організації», але у зв'язку з тим, що працювали в Дорожному управлінні річкового шляху Дніпровського і Дніпро-Двінського басейнів, справу їх передали на розгляд річкового відділу НКВС СРСР. Були проведені обшуки, зібрані довідки про майновий стан. Зокрема, у П. Л. Совершеного до протоколу обшуку внесли: хату, котру орендував (наймав), корову з телям, кабана, та вилучили 60 крб. грошей. За довідкою сільської ради, родина мала 0,40 га садибної землі. 1 липня 1938 року йому пред'явили звинувачення у тому, що він належав до контрреволюційної організації й проводив контрреволюційну діяльність і агітацію, що підлягала під ст. ст. 54-2, 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР. Розпочалось слідство, яке вели уповноважені Корнберг і Крицький. Робили це з порушенням норм слідства, із застосуванням незаконних методів ведення справи, про це пізніше розповість П. Л. Совершений. Тому перший протокол допиту засвідчив, що Петро Лаврентійович підтвердив свою участь у контрреволюційній повстанській організації, яка діяла в системі Дніпровського пароплавства, що його завербував у вересні 1937 року старшина (десятник) бакенщиків Федоряченко Данило Леонтійович.⁴⁾ Він знав Петра, його батьків і про те, що нібито вони перебували у банді Зеленого. Розповів Петро про те, за яких обставин його завербував Федоряченко, які ставив йому завдання. Зокрема, проводити контрреволюційну агітацію з метою викликати невдоволення радянською владою, вербувати нових членів. Але все, що було написано в протоколі допиту, належало не Петру Лаврентійовичу, а слідчому, який фальсифікував справу так, як того вимагало «вищестояче» керівництво.

---

⁴⁾ Там же, арк. 87.

Заляканий, зневажений, фізично надломлений підсудний, втрачаючи надію врятуватись від тяжкої брехні, був іграшкою в руках слідчого.

Тому під час наступного допиту, що відбувся 1 вересня 1938 року в присутності прокурора Дніпровського і Дніпро-Двінського басейнів Виноградова і його заступника Гінзбурга, на запитання прокурора: «В чому ви себе визнали винним?», заляканий і замордований, П. Л. Совершенний не скористався можливістю і не розповів прокурору незаконні методи слідства, не заперечив все те, що було написано в протоколі допиту, а відповів, що «визнає свою провину в тому, що дав згоду старшині бакенщиків Федоряченку Д. Л. брати участь у контрреволюційній організації, що ставила за мету активну боротьбу проти радянської влади, що завербував до складу організації мешканця села Халеп'я Воловенка Оверка».⁵⁾

За таким же сценарієм і режисурою відбувалися допити Д. Л. Федоряченка, М. Л. Мельниченка, Н. Л. Заворотнього, І. П. Лисенка – всі підтвердили свою провину, визнали себе учасниками неіснуючої повстанської контрреволюційної організації.

Оперативними уповноваженими Крицьким і Корнбергом були сфальсифіковані і протоколи очних ставок між заарештованими, в тому числі і між П. Л. Совершенним і Д. Л. Федоряченком, що дозволило їм вважати слідство завершеним. Справу передали прокурору Виноградову, котрий, розглянувши її 27 жовтня 1938 року, знайшов, що матеріалами попереднього слідства доведено провину Д. Л. Федоряченка, П. Л. Совершенного, М. Л. Мельниченка, І. П. Лисенка і Н. Л. Заворотнього, що вони входили до складу контрреволюційної повстанської організації, яка ставила за мету повалення радянської влади і встановлення буржуазно-фашистського ладу. Організація на випадок війни фашистської Німеччини і Польщі проти Радянського Союзу готувала збройне повстання і диверсійні акти, які повинні були паралізувати роботу водного транспорту. Працюючи бакенщиками на дільниці Київ–Трипілля, учасники контрреволюційної повстанської організації із шкідницькими намірами давали неправильні відомості відносно горизонтів води, що призводило до недовантаження суден і створювало умови для невиконання планів перевезень.⁶⁾ На цій підставі прокурор Дніпровського і Дніпро-Двінського басейнів Виноградов виніс постанову про кваліфікацію скоєного ними злочину за ст. ст. 54-7, 54-11 Кримінального кодексу УРСР і направив справу на розгляд Водотранспортного суду Дніпровського і Дніпро-Двінського басейнів.

---

⁵⁾ Там же, арк. 118.

⁶⁾ Там же, арк. 147.

4 листопада 1938 року свою погоджувальну резолюцію поставив прокурор Виноградов і на звинувальному вироці, підготовленому оперативним уповноваженим Дніпровського річкового відділу НКВС СРСР сержантом держбезпеки Склярєнком і погодженому з начальником 1 відділення Дніпровського річкового відділу сержантом держбезпеки Вайнтраубом і начальником Дніпровського річкового відділу НКВС СРСР старшим лейтенантом держбезпеки Холіним. У ньому П. Л. Совершений охарактеризований як ворог радянської влади, який здійснював шкідницькі акти, направлені на підрив роботи водного транспорту, готував збройне повстання на випадок війни з фашистськими державами з метою повалення радянської влади на Україні.⁷⁾ Такі ж звинувачення з невеликими змінами і деталями були висунуті й решті заарештованих. Зі звинувальним вироком їх ознайомили 7 грудня 1938 року і справу направили на розгляд суду.

Засідання Воднотранспортного суду Дніпровського басейну відбулося 13 грудня 1938 р. у приміщенні суду (вул. Хорева, 57) під головуванням Кабанчика, за участі народних засідателів, прокурора Виноградова, членів Колегії захисників Трегера і Голубчика. Та на суді відбулося на той час неможливе. Після того, як голова суду пояснив підсудним процесуальні права, Л. Д. Федоряченко попросив суд допитати в якості свідків мешканців с. Халеп'я: Сараєва Василя Родіоновича, Кочубея Сидора Васильовича, Воловенка Василя Купріяновича та Мороза Юхима Лавровича, які могли б підтвердити, що в банді Зеленого він не був, підсудний вимагав також викликати на судове засідання голову сільської ради с. Халеп'я С. В. Всеволодова, який зможе його охарактеризувати як жителя села; запросити характеристику з місця роботи, викликати бакенщиків Михайлова й Василенка С. І., які підтвердять про ускладнені взаємини з обвинуваченим І. Л. Лисенком і зможуть охарактеризувати його по роботі; провести експертизу для встановлення, в чому саме полягала його шкідницька робота; запросити свідків Д. Л. Тукаленка, Івана Лукашевича, які підтвердять, що у нього з обвинуваченим І. Л. Заворотнім були неприязні стосунки. Просив слухання справи відкласти, викликати вищезгаданих свідків.⁸⁾

Підсудний М. Л. Мельниченко, у свою чергу, теж звернувся з проханням викликати свідків, які зможуть охарактеризувати його: Кравченка Якова Мойсейовича (що проживав у м. Києві по вул. Фролівській, 6/8), Чепурно Давида Семеновича, Козія Ігната і Войтенка Євдокима.

Прокурор висловився проти відкладення слухання справи на підставі того, що всі запрошені свідки будуть доводити, що Л. Д. Федоряченко не

⁷⁾ Там же, арк. 154.

⁸⁾ Там же, арк. 156.

брав участі в банді Зеленого, тобто в тому, в чому його і не звинувачують, і запропонував справу розглянути по суті, вирішити питання провини підсудного згідно з пред'явленим звинуваченням. Члени колегії захисників Тригер і Голубчик погодилися з думкою прокурора, але просили питання про виклик свідків залишити відкритим. Таким чином, заслухавши прохання підсудних і думки сторін (прокурора і захисників), суд постановив продовжити слухати справу, а питання, щодо свідків залишити відкритим. Суд продовжив свою роботу. Голова суду доповів суть справи і звинувачення. Та підсудні Л. Д. Федоряченко, Н. Л. Заворотній, М. Л. Мельниченко, І. П. Лисенко, П. Л. Совершений провини своєї не визнали. Члени Колегії захисників знову висловились за припинення справи і необхідність допиту свідків, названих звинуваченими. Але суд постановив розпочати слухання справи і визначитися щодо послідовності допитів. Спочатку Лисенка, потім Зворотнього, Мельниченка, Совершеного, Федоряченка. Під час суду І. П. Лисенко підтвердив, що в ході слідства дав невірні відомості під тиском оперативного уповноваженого Крицького, який «бив до неможливого», «бив у груди, по шиї, змушував побоями підписувати надумані свідчення під його диктовку». ⁹⁾ Такими ж методами Крицький отримав зізнання від Н. Л. Заворотнього; М. Л. Мельниченка, П. Л. Совершеного допитував другий оперативний уповноважений сержант держбезпеки Корнберг, але методи були такі ж. «Бив до тих пір, говорив на суді Петро Лаврентійович, пока я став говорити те, що йому було потрібно, поки не сказав, що завербував Воловенка, що обмовляли і оббріхували один одного теж з подачі слідчих, що під час допиту 1 вересня 1938 року в присутності прокурора, побоюючись знуцань слідчих, не розповіли, що до них застосовували незаконні методи ведення слідства. ¹⁰⁾

Вислухавши таку інформацію, члени Колегії захисників Трегер і Голубчик висловили свою думку про те, що матеріали слідства не підтвердились. Всі звинувачені заявили, що свідчення давали в результаті скоєння над ними фізичної наруги, тому справу треба направити на дослідження, допитати свідків і встановити істину. Суду нічого не залишалось, як справу передати прокурору на дослідження.

Як в ті часи таке могло відбуватись? По-перше, репресивна машина з осені 1938 року трохи уповільнила хід. Прийнятою постановою Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства» органам НКВС та прокуратури заборонялося проводити будь-які масові операції, пов'язані з арештом і вислан-

---

⁹⁾ Там же, арк. 173.

¹⁰⁾ Там же, арк. 177 зв.

ням громадян, встановлювалась персональна відповідальність працівників НКВС та прокуратури. По-друге, малописьменні селяни в камері Лук'янівської в'язниці закінчили юридичний «лікнеп» і на судовому засіданні здали на «відмінно» екзамен. Їх наставником був такий же, як і вони, безвинно заарештований юрист за фахом Білоскорський, який надав їм необхідні консультації щодо поведінки на суді.

Знову розпочались допити, на яких оперуповноважений річкового відділу НКВС СРСР Скляренко, слідчі Забурдаєв, Яновський намагались отримати відповідь про визнання провини в антирадянській пропаганді проти заходів радянської влади. Як бачимо, акцент слідства дещо змінений. Звинувачення в шкідництві змінено на антирадянську пропаганду. Але всі підсудні, в тому числі і П. Л. Совершенний, категорично це відкидали.

Дослідження справи проходило з 4 по 22 березня 1939 року, а 28 березня було винесене нове звинувачення, в якому наголошувалось, незважаючи на те, що Н. Л. Заворотній, І. П. Лисенко, М. Л. Мельниченко, П. Л. Совершенний, Д. Л. Федоряченко провини своєї не визнали, вони викриті свідченнями свідків, але для передачі справи до суду немає достатніх доказів, тому, враховуючи їхню соціальну небезпеку, справу треба передати на розгляд Особливої наради НКВС СРСР. Прокурор Виноградов з цим рішенням погодився. До звинувального вироку додані медичні довідки про стан здоров'я і придатність до фізичної праці. В довідці П. Л. Совершенного вказувалось, що у зв'язку з частковою атрофією м'язів лівої ноги і часткової контрактури лівого колінного суглоба він придатний лише до легкої фізичної праці.¹¹⁾

Перебуваючи у Лук'янівській в'язниці, заарештовані, зокрема П. Л. Совершенний, Н. Л. Заворотній, декілька разів звертались до Прокурора СРСР, Наркомату внутрішніх справ з проханням провести об'єктивний перегляд справи. В одній із своїх заяв, відправленій у серпні 1939 року, П. Л. Совершенний, викладаючи суть справи, наголошував на протиправних методах ведення слідства з боку слідчого Корнберга, який «побоями змушував його обмовляти себе і своїх односельців, що фактично допитів не було, а було суцільне знущання, допитували «поясами з пряжками», били батогами, віжками, чоботями, доводили до такого стану, що він не знав, що говорити». На четвертий день арешту його допитували двоє слідчих у спецкорпусі в шостій камері, які його били до тих пір, поки він не підписав те, що вимагали слідчі. Били до втрати свідомості. Перед очною ставкою з Федорячком слідчий теж цілу ніч знущався і бив, а потім о 6 годині ранку, – пише в своїй заяві П. Л. Совершенний, – слідчий сказав: «Зараз ми покажемо

¹¹⁾ Там само, арк. 254–257.

тобі людину і ти тільки поспробуй відмовитися «мать твою в Бога, в Христа», то я тобі ще краще підправлю і ти все рівно підпишеш». Потім повели в кімнату, де вже був Федоряченко. Протокол був вже написаний. Слідчий запитав нас, чи знаємо один одного, і Федоряченка зразу же вивели, а мене змусили, не читаючи, підписати протокол очної ставки... Ми разом з Федоряченком не пробули і 5 хвилин. Все зробили слідчі... Під нагайкою оформили організацію.¹²⁾

У заяві Петро Лаврентійович розповів про своє хворобливе дитинство та юність, злидні та нестатки, що переслідували родину. І тільки завдякуючи радянській владі, вінвилікувався, отримав спеціальність, став працювати касиром на пристані «Трипілля». Держава посилено допомагала йому в лікуванні, пізніше надала хату, землю під город. Ставив під сумнів свідчення, отримані слідчим у селі Халеп'я, виправдовувався, що у 1919 році у банді Зеленого не перебував, бо тоді йому було лише 13 років і ходив він на милицях до 1926 року. Далі П. Л. Совершений звертається до прокурора: «Зверніть увагу: кому потрібна вибита штучна організація? Кому потрібно, щоб у нашій країні соціалізму страждала в тюрмі безвинна людина, бідняк, каліка? Кому потрібно, щоб двоє малих дітей, що не можуть і носа витерти, ходили під парканами і плакали, туманили очі трудового народу. Народу, який мене знає і ніколи не повірить, що я ворог народу! За що я страждаю в тюрмі? За що страждає моя бувша дружина, яку я залишив хворою, лежачою в ліжку! А може, вона вже лежить у сирій землі і діти залишились безпритульними?! Кому все це потрібно?! Це потрібно тільки іноземним фашистам та тим же куркулям, що радіють з цього випадку».¹³⁾

В кінці заяви просить Верховного Прокурора призначити об'єктивний перегляд справи, що доведе його безневинність. Підкреслює, що з таким проханням він звертається не вперше. Ця заява датована 28.08.1939 р.

Поки лист-заява П. Л. Совершеного блукала лабіринтами влади, 23 листопада 1939 р. Особлива нарада при НКВС СРСР розглянула справу і засудила всіх до 3-х років виправно-трудоих таборів. Совершеного П. Л. відправили відбувати покарання до Унта-табору, Мельниченка М. Л. – до Північуралтабу, Заворотнього Н. Л. – до Івдельтабу, Федоряченка Д. Л. – до Усольтябу, Лисенка І. Г. – до Вяттабу, зараховуючи строк перебування у Лук'янівській в'язниці.¹⁴⁾ Тобто, строк у П. Л. Совершеного рахувався з 17 червня 1938 року.

В Москві заяву П. Л. Совершеного передали на розгляд Головної прокуратури Московського і річкового флоту СРСР, а там за законами бюро-

¹²⁾ Там же, акр. 187–187 зв.

¹³⁾ Там же, арк. 280–280 зв.

¹⁴⁾ Там же, арк. 258.

краті її повернули до Києва з приписом прокурору Дніпровського басейну Виноградову, що по даній слідчій справі необхідно виконати:

«1) Передопитати свідка Всеволодова, запропонувати йому уточнити свідчення щодо висловлювання Федоряченка про колгоспи. Якщо висловлювання Федоряченка «ось бачите колгосп не може забезпечити своїх колгоспників», а це означає, що з боку керівників району проводиться неправильне керівництво колгоспами, трудовень не оцінюється, як повинно бути, і колгоспники працюють задарма, було таким, як викладено в протоколі допиту, то це не носить антирадянського характеру, бо зміст не про колгоспи взагалі, а тільки про один колгосп і район.

2) Передопитати свідка Удода А. О., під час допиту уточнити його свідчення про зв'язки з Коніським.^{*} Свідчення Удода в частині того, що Федоряченко був зв'язаний з Коніським і перебував у якійсь організації, в яку вербували і його – незрозумілі, оскільки з них не видно, яка організація, коли вона існувала, яку і коли поширювала антирадянську літературу і яку вела роботу. Далі Удод свідчить, що Совершенний був вороже налаштований до колгоспу, проводив контрреволюційну агітацію. Необхідно під час допиту запропонувати Удоду викласти конкретні факти контрреволюційної агітації, час і місце їх, хто може це підтвердити. Те саме з'ясувати в його свідченнях стосовно Лисенка.

Свідок Удод показує, що в 1936 році на квартирі у Федоряченка збирались на п'ятику Заворотній, Лисенко, Павельченко Ф. Г. і в цей час Лисенко і Заворотній вели контрреволюційні розмови і розповідали антирадянські анекдоти, про це він нібито розповідав колишньому голові сільської ради Морозову Юхиму Лавровичу. Допитаний в якості свідка Павельченко не підтвердив, що мали місце контрреволюційні розмови з боку Лисенка, Заворотнього. Необхідно запропонувати Удоду вказати, які саме розмови він чув. Якщо можливо, допитати про це Морозова Ю. Л.

При необхідності допитати нових свідків, із місця роботи запросити характеристики звинувачених. Свідок Петров свідчив, що Совершенний у 1932 році виступав на пленумі сільської ради проти прийняття плану хлібозаготівлі. Однак Совершенний це заперечує. Тому необхідно перевірити, чи мав місце такий виступ. У справі є протокол допиту Лисенка від 4.01.1939 р. (л. д. 196), в якому йому ставили запитання, що слідчий має свідчення заарештованих Черненка М. В. і Іванця П. І. про те, що нібито Лисенко відмовився від даних на початку слідства свідчень за вказівкою

---

^{*} Учитель села, член товариства «Просвіта».

¹⁵⁾ Там же, арк. 259–259 зв.

¹⁶⁾ Там же, арк. 270–271.

заарештованого Білоскорського з метою приховати свою злочинну діяльність. То у справі таких свідчень Черненка й Іванця немає, тому їх необхідно запросити із НКВС і додати до справи. Якщо засуджені ще не етаповані із Київської в'язниці, то необхідно зробити очну ставку зі свідком Удодом, Петровим і Всеволодовим.

Після перевірки справу до 1.04.1940 р. з висновками направити до Головної прокуратури СРСР».¹⁵⁾

Отримавши з Москви вказівки з конкретними завданнями щодо додаткового дослідження по справі, в Києві продовжили слідство. Допитали жителів села Халеп'я А. О. Удода, С. В. Всеволодова, додали до справи копії протоколів П. Г. Іванця, що перебував в одній камері із заарештованими у Лук'янівській в'язниці, провели очні ставки юриста Білоскорського з П. І. Іванцем, Черненком, намагаючись довести, що саме він навчав Лисенка та інших заарештованих, як себе поводити на суді. На підставі зібраних матеріалів підготували заключення по справі. З нього випливало, що проведеною перевіркою встановлено, що всі звинувачені у цій справі протягом декількох років вели антирадянську пропаганду, спрямовану проти заходів радянської влади, особливо з питань колгоспного будівництва. Окрім цього, з матеріалів справи видно, що Федоряченко в минулому був пов'язаний з антирадянськими та контрреволюційними елементами; а Мельниченко, Заворотній в минулому були учасниками банди Зеленого. Відносно Совершенного, брат якого Совершенний Василь розстріляний, як один із активних учасників контрреволюційної організації, то він був тісно пов'язаний з усіма вищеназваними особами і з його боку також мали місце антирадянські прояви.

Прокурор, не вбачаючи підстав для принесення протесту на постанову Особливої наради при НКВС СРСР у даній справі, постановив наглядове виконання у цій справі припинити.¹⁶⁾

П. Л. Совершенний, а також і всі, хто був засуджений з ним, відбули строки покарання у 1941 р., але у зв'язку з тим, що йшла війна, додому повернулись лише у 1946–1947 рр. Знову пішли працювати, хто до колгоспу, хто виїхав до Києва. Дбали про старших дітей, які повиростали за час їхньої довгої вимушеної відсутності, ростили молодших, що народились після повернення. Та весь час носили в душі тяжку образу за несправедливе покарання, не могли змиритися з тим, що вони є «вороги народу». Жили з великою надією, що час правди прийде, справедливість буде відновлена. Тому, коли після смерті Сталіна наступило тимчасове політичне по-

¹⁵⁾ Там же, арк. 259–259 зв.

¹⁶⁾ Там же, арк. 270–271.

тепління, використали першу можливість і звернулись до Прокуратури СРСР з проханням про перегляд справи.

В заяві на ім'я Прокурора СРСР в порядку нагляду Д. Л. Федоряченко підкреслював, що визнати провину його змусили слідчі ціною жорстоких катувань, що він, підписуючи протоколи, не знав, що саме там написано, бо був розтерзаний, без пам'яті від катувань. Пляма контрреволюціонера тяжіє над ним і його родиною, а він бажає повернутись до кола чесних радянських людей. Просить повної реабілітації, доведення відсутності його провини, скасування постанови Особливої наради НКВС і припинення справи за відсутністю складу злочину.

16 січня 1957 року Президія Київського обласного суду розглянула протест прокурора Київської області на постанову Особливої наради НКВС СРСР від 23 листопада 1939 року, яким кримінальну справу відносно Н. Л. Завгороднього, Д. Л. Федоряченка, М. Л. Мельниченка, І. П. Лисенка, П. Л. Совершенного припинила за відсутністю в їхніх діях складу злочину.¹⁷⁾

Про долю Василя Лаврентійовича Совершенного багато турбувалась дружина Марія Петрівна. Неодноразово зверталась до органів НКВС – МДБ з проханням повідомити про долю чоловіка. У 1940 році їй відповіли, що її чоловіка засудили до 10 років ВТТ без права листування. Вона разом з малими дітками терпляче чекала. Збігли 10 років. У 1949 році звертається до Міністерства внутрішніх справ, але відповіді не було. Виросли діти, вони стали допомагати матері в пошуках батька. Зокрема, син Микола, що навчався в той час у Київському індустріальному технікумі. Домагання родини привели до того, що у 1951 році Миколу викликали до МВС УРСР і проінформували, що його батька шукають, як знайдуть то повідомлять. Пройшло в чеканні ще 5 років. 1 квітня 1956 року М. В. Совершений знову звертається до Генерального прокурора СРСР з проханням дізнатись, чи живий його батько Василь Лаврентійович Совершений, якщо живий, то де проживає, а як його немає в живих, то де він похований. І цього разу правди ні дружині, ні дітям не сказали. Видали фальшиву довідку про смерть, що нібито наступила у 1942 році. Видали довідку про реабілітацію (22 травня 1957 р.) для отримання допомоги та інше. І лише через 40 років стала відома правда, що ж відбулося з ними в ті страшні часи тотальної підозри і страху, яку створювали у високих державних установах аморальні політики і вожді.

---

¹⁷⁾ Там же, арк. 305.

У ЧОМУ ПРОВИНА ЛІСІВНИКІВ?

ШЕВЧУК ОМЕЛЯН ТЕРЕНТІЙОВИЧ. Народився 8 січня 1896 року в селі Залужжя Теплицького району Вінницької області у бідній селянській сім'ї. Працював директором райлісгоспу Баришівського району Київської області. Заарештований 23 лютого 1936 року. Рішенням спецколегії Київського обласного суду 20 червня 1936 року засуджений на 10 років ув'язнення. Помер під час відбування покарання 15 лютого 1939 року. Реабілітований 10 вересня 1991 року.

Омелян Терентійович Шевчук був лісоводом. Працював директором райлісгоспу в Баришівці. Його було заарештовано 23 лютого 1936 року. Мав у біографії «компрокат» – до 1917 року був у Америці. Після революції працював у різних радянських установах, перебував у лавах комуністичної партії, звідки теж був виключений під час так званих чисток.¹⁾

Цього ж дня, 23 лютого 1936 року, був заарештований Олександр Юхимович Сюрха – бухгалтер лісомеліоративного розсадника у с. Волошинівка, та рахівник Баришівської контори «Заготзерно» Микола Іванович Марченко. Крім них, у жорнова репресій потрапили: директор школи села Усівки – Андрій Єгорович Сухомлин, учитель із села Корніївки – Іван Христофорович Касьяненко, лісовод Чорнобильського райлісгоспу Михайло Йосипович Гузій, Іван Купріянович Бондарюк, колишній директор Бородянського лісгоспу, потрапив у чекістський лаштунок 28 лютого; ветлікар за фахом, комірник лісництва в Ірпені Микола Михайлович Лучинський – 9 березня того ж 1936 року.

Педагог Касьяненко Яків Костянтинович (Граніт) приєднався до заарештованих лісівників 16 березня. А ще раніше, 22 лютого 1936 року, було заарештовано Василя Григоровича Волкова, референта Київського будівельного інституту, який теж проходив по цій справі.

У чому звинувачувались ці люди? Всім заарештованим було пред'явлено звинувачення в тому, що вони є учасниками української контрреволюційної організації і проводили контрреволюційну діяльність, спрямовану проти Радянської влади. Активно здійснювали вербування і оброблення в націоналістичному дусі нових членів контрреволюційної організації.

¹⁾ Державний архів СБУ, спр. 70793, фп, Т. 1, арк. 13–234.

А ось, з дозволу сказати, «документальні» і речові докази цих звинувачень. Під час обшуку у В. Г. Волкова, який у протоколі вже називається учасником націоналістичної фашистської організації, виявили такі «незаперечні» факти, що визнають у ньому одного із керівників «Союзу українських націоналістів». А саме, неточності автобіографії, з яких випливало, що в одних записах він син селянина-бідняка, який, крім того, що займався сільським господарством, ще й підробляв теслярством і столярством, а в інших – наче б своєї землі не мав, а брав землю в оренду.

В 1924 році В. Г. Волков закінчив учительську семінарію, в 1916 році – Житомирську школу прапорщиків. І це теж подається як доказ належності до контрреволюційної організації. Служив кілька років у Червоній Армії, потім в органах міліції. Але ці рядки біографії не дають слідчим підстави вбачати в ньому лояльність до влади. А от ще кілька разів виключався з лав партії – це вже майже готовий злочин.

Окремої розмови заслуговують начебто вилучені під час обшуку два блокноти, чернетка і набіло переписана програма «Союзу українських націоналістів», складених Волковим. А ще – програма «націонал-соціалістичної робітничої партії» німецького фашизму, вірші українською мовою, текст який наводиться, але супроводжується визначенням, що вони «націоналістичного змісту». Річ у тому, що рукописи згаданих програм у справі відсутні, є лише передрук програми «національно-соціалістичної робочої партії», що викликає сумнів у тому, чи насправді такі документи писались звинуваченим Волковим. Останнє припущення набуває конкретного змісту, якщо взяти до уваги, що один із слідчих начальник управління НКВС по Київській області майор держбезпеки Шаров у післявоєнний період, коли проходила перша хвиля реабілітації безвинно репресованих, був заарештований і притягнений до відповідальності за фальсифікацію справ і застосування тортур до заарештованих.

Щодо відібраної у В. Г. Волкова та інших звинувачених забороненої і, на думку слідчих, ворожої літератури, то вона теж характерна. Так, у І. К. Бондарюка вилучено книги «Історія взаємовідносин Центральної Ради» (1 примірник), збірник українських пісень, 1923 року видання, збірник «Іноземні армії». А ще фігурують видання «История Украины» Грушевського, «Зруйноване гніздо» (про Запорізьку Січ), «История руссов». Додамо ще такі книги: «Богун», автор Соколовський, видання 1931 р.; «Політична думка Західної Європи і України ХХ віку» Донцова; книга Огієнка про культуру України, «Мої театральні згадки» Садовського, книга віршів «націоналістичного» поета Олеса, «Українське письменство».

Заслугує на увагу та обставина, що більшість учасників справи, про яку йдеться, були виключені раніше з лав ВКП(б). Приміром, Волков, який вступив до партії у 1919 році, коли служив у Червоній Армії, виключався тричі. Перший раз це трапилося під час чистки в 1933 році, коли він працював директором Дуброво-Ленінського лісгоспу в Ірпені. Мотивуванням було – «як переродженець, втрата класової пильності і відсутність боротьби із класово-чужим елементом». Був поновлений у партії, та в 1934 році за аналогічними мотивами виключається вже Смілянським райпарткомом, перебуваючи на посаді директора Смілянського лісгоспу. Знову поновлюється. А 26 жовтня 1935 року Ленінським райпарткомом міста Києва виключається з лав партії черговий раз, причому без викладу конкретних причин. Волков пише апеляцію в міськпартком на ім'я його секретаря Постишева і уповноваженому газети «Правда» Горбунову, але відповіді не отримав.

Виключались із ВКП(б) також Шевчук, Граніт, Бондарюк, Гузій. Звідки логічно випливає висновок, що справа про політичну антирадянську організацію лісівників могла мати, враховуючи реалії тогочасної дійсності, певні об'єктивні і суб'єктивні джерела. Виключений з лав ВКП(б) владою розглядався як потенційний ворог. Ось чому ці люди перебували під особливим контролем партійної «верхівки» і каральних органів. З іншого боку, виключені з лав партії, особливо ті, що проходили за статтею «втрата класової пильності», а серед них немало було людей освічених і думаючих, своє невдоволення власною долею, і їх розуміння несправедливості влади до них, виражали, могли виражати в оцінках і висновках, що певною мірою названі Волковим, коли той пригадував розмови на політичні теми із Шевчуком.

Якщо ж вдуматись у зміст тих розмов і повністю в них повірити, що здається і правомірним, і правдоподібним, то неупереджена людина завжди визнає, що люди говорили, дійсно, про наболіле і говорили про істину.

Сам же факт порушення кримінальних справ за розмови на подібні теми був не тільки прикметою держави, в якій лютувала партійно-поліцейська диктатура, а й виявом ідеологічного залякування особи, без якого ніяка диктатура довго існувати не могла б.

Ось виклад Волковим на одному із допитів конкретної контрреволюційної діяльності Шевчука, який розглядався головним керівником організації.

Контрреволюційні розмови підготовчого порядку напередодні створення контрреволюційної організації;

Ідея створення організації;

Обробка і залучення в організацію ряду осіб;

Контрреволюційна пропаганда наших ідей серед усіх незадоволених Радянською владою, головним чином серед одноосібників на селі, і особливо серед виключених із партії;

Постачання спілників літературою контрреволюційного змісту (якого саме, згадувалось вище).

Виявляється, що Шевчук викладав перед членами організації свою точку зору з аграрного і робітничого питань, що згодом мало стати програмою і в практичній діяльності «Союзу українських націоналістів». Колгоспи треба було розпускати, так як організація у них виробничого процесу і сам характер взаємовідносин між членами колективу ніяк не відповідали інтересам селянина. Земля повинна бути розданою в довічне користування хліборобів, а після смерті господаря переходити в користування громади. Замість МТС – тракторні пункти. Фабрики і заводи повинні перейти у власність робітників, а всі працюючі на промислових підприємствах стають повноправними членами акціонерних товариств, що створюються на базі заводів і фабрик.

Запам'ятаймо: це пропонувалось і говорилося у середині 30-их років минулого століття людиною, що перебувала на досить скромному, майже непомітному щаблі управління лісового господарства. Багато чого із сказаного досить актуально і переконливо звучить і в наші дні, коли ми вже вступили в третє тисячоліття. Але за подібні міркування, за спробу самостійно думати, мати власну точку зору з того чи іншого питання, відмінну від офіційно існуючої «лінії партії», людей карали, фізично нищили.

Та ж чи не тому вже в умовах вільної, суверенної України, незалежної держави ми і до цих пір у багатьох питаннях виробництва, економіки, використання найбільшого нашого багатства – землі продовжуємо борсатися, йти навмання, переборюючи часто консервативну інерцію масового стандартного менталітету покірливості, віри в те, що хтось там зверху все вирішить за нас.

Краці, думаючи, по своїй суті конструктивні голови в першу чергу знімались під час тоталітарних репресій. І це була не тільки трагедія окремих осіб, проти яких безпідставно чинились репресії. Це була трагедія суспільства, приреченого на втрату генетичного інтелектуального багажу. І ці втрати земля українська відчуває до цих пір і буде, як нам здається, ще довго відчувати.

Саме ж слідство здійснювалось за сценарієм, що був типовим для всіх політичних процесів 30-их років.

Під час допитів Волков повідомляв, що в контрреволюційну організацію його начебто залучив О. Т. Шевчук. То трапилось десь у жовтні

1935 року. «До цього, – цитуємо виписку із протоколу за 22 лютого 1936 року, – у мене з Шевчуком були неодноразові розмови антирадянського змісту про політику партії і заходи Радянської влади. Такі розмови велись протягом всього 1933–1934 рр. з перервою на час мого виїзду в Смілянський лісгосп. Суть цих антирадянських розмов зводилась до критики внутріпартійної демократії, говорили про апаратний тиск верхівки, існування закритих для неї розподільників, але головним чином висловлювались проти політики партії на селі, вважаючи, що партія насильно загаганяє селян у колгоспи, а відтак говорили про деградацію села.

Основним, а часто і єдиним джерелом висунення звинувачень були «зізнання» заарештованих. Вивчаючи матеріали справи, раз за разом переконуєшся, що ці, з дозволу сказати, зізнання явно підтасовувалися, коректувались і фальсифікувались слідчими органами.

Ось приклад. Серед учасників організації був Микола Іванович Марченко – бухгалтер Баришівської контори «Заготзерно». Жила собі тихо і спокійно людина, сумлінно виконуючи свої службові обов'язки, не знаючи, звідки на нього чекає лихо і недремна рука сталінського закону. Та на четвертому допиті, а саме 2 березня 1936 року, заарештований О. Т. Ткачук на настирні вимоги слідчого змушений був пригадати свої зв'язки. Ось фрагмент його показань, яким у даному випадку є підстави багато в чому вірити. «Марченко Микола Іванович нині працює бухгалтером у конторі «Заготзерно». Познайомився я з ним на початку 1933 року. У січні 1936 року, коли у Марченка був вихідний день і ми зустрілися у мене на квартирі, я вирішив залучити його в нашу контрреволюційну організацію, розповівши, що існує українська націоналістична організація під назвою «Союз українських націоналістів», яка ставить своїм завданням боротьбу із Радянською владою і в подальшому встановлення «Української народної республіки». Тоді ж я Марченку розповів про нашу програму і запропонував стати членом організації. У відповідь на це Марченко заявив, що він уже втомився від життя, що йому вже остогидло, що він в усьому розчарувався, у тому числі і в політичній діяльності, а тому хоче одного – спокійного життя і спокійної роботи. Таким чином своєї формальної згоди на вступ до організації він не дав».

Здавалось, стосовно цієї людини все ясно, ніякий він не контрреволюціонер і не націоналіст. Так ні, «пригадав» же його Шевчук, мабуть, недаремно. І бухгалтера негайно заарештували, водять на допити, вимагають свідчень. Міцний характер допоміг людині витримати, не наговорити на себе і на інших. На першому судовому засіданні його навіть виправдовують і звільняють з-під варті. Та невдовзі знову забирають на нари і засуджують до розстрілу.

Необ'єктивний, задалегідь заданий підхід до ведення слідства засвідчує явні протиріччя у свідченнях заарештованих. Так, Шевчук «повідомляє», що він запропонував Марченку вступити в організацію «Союз українських націоналістів». А під час наступних допитів взагалі відкидається факт існування організації як такої, бо і назви для неї ніякої не було. Просто збирались певною мірою однодумці, які ділилися своїми міркуваннями про те, що робиться в навколишньому світі.

«Нікого в члени контрреволюційної організації я особисто не вербував». Так говорить Шевчук на першому допиті 23 лютого. Та вже через 5 діб, на четвертому допиті, додає: «В плані уточнення показую: що я дійсно разом із Волковим В. Т. завербував до нашої контрреволюційної організації Граніта-Касьяненка Я. К.».

Спочатку заарештований заявляє, що організація ніколи не мала ніякої назви, а потім підписує чергове «уточнення». «Точно встановленої на весь час назви наша організація не мала. Спочатку вона носила назву «Партія національного визволення» потім «Союз українських націоналістів», а пізніше «Партія національного відродження».

3 березня на черговому допиті слідчий, правда, звертає увагу на певні протиріччя в показаннях заарештованого: «На допиті від 23 лютого 1936 року ви відповіли, що свою контрреволюційну діяльність розпочали на початку 1934 року. А тепер показуєте, що розпочали цим займатись ще на початку 1933 року. Де істина?»

Звичайно ж, вибивається бажана відповідь: «Мої свідчення від 23 лютого в цій частині є неправильні».

Заарештованих примушували підписувати свідчення, які часом взагалі були поза межами будь-якої найбуйнішої фантазії. Ну хіба могла людина у своєму розумі, навіть запідозрювана в антирадянській діяльності, зробити такий висновок, який зробив про себе і своїх спільників Шевчук: «Таким чином, ми з позиції «правих», будучи ідейно правими, стали згодом на шлях відкритого українського фашизму».

Як бачимо, українського націоналізму для слідства вже замало. Треба прив'язати і фашистську ідеологію. Що й робиться досить успішно, бо вже 17 березня О. Т. Шевчуку на допиті приписуються і відповідно протоколюються слова: «Політична програма «Союзу українських націоналістів» по суті своїх практичних і програмних установок явно відображала і повинна була здійснювати ідеал націонал-фашизму».

У протоколах допитів займали місце досить сміливі міркування учасників організації із земельного питання. Передбачалось введення приватної власності на землю, диференційовано по зонах. Якщо на півдні України

допускалось, щоб в руках одного землевласника було не більше 100 десятин, то в районах густо населених, наприклад Волинь і Поділля, допускалось, щоб в одних руках було не більше 10–12 десятин землі. Для відбудови і розвитку приватного сільського господарства повинен бути створений Земельний Банк. Система землекористування вбачалась на основі хутірської організації і ведення сільського господарства.

Вся військова промисловість мала передаватись до оборонного Міністерства УНР, а решта заводів і фабрик керуватися акціонерами. Вводиться 8-годинний робочий день, підвищується роль профспілок, робітничих і заводських колективів.

Нижча і середня освіта всім громадянам УНР безплатна. А вища мала бути безплатна лише дітям-«рицарям» – своєрідним козачим об'єднанням і особам здібним і талановитим, що визначатиме авторська комісія.

З перших днів свого існування «Українська Народна Республіка» повинна орієнтуватись на союз із слов'янськими державами – малися на увазі Польща, Румунія, Болгарія, Росія і всі держави Балканського півострова. Мислилось створення «Слов'янської Атланти», в першу чергу спрямованої проти німецької експансії.

Цікаві, хоч часом і наївно-романтичні, були міркування членів організації щодо місця і ролі релігії в суспільстві, демократизації виробничої системи на всіх рівнях, утворення місцевого самоврядування, взаємовідносин між представниками різних національностей, що проживають в Україні.

У ході слідства Шевчук і Волков, як керівники організації, категорично стверджували, що вони ніколи і ні з ким не ставили і не обговорювали питань про диверсійну чи терористичну діяльність, бо такого роду установки суперечили їхнім поглядам. Але це не врятувало їх від пролетарського суду і ярликів «українського фашизму».

У справі проходила група осіб, далеко не всі вони навіть формально могли бути зараховані до організації. Серед них і Граніт-Касьяненко Яків Костянтинович, 1897 року народження. До революції працював наймитом у сільському господарстві, робітником у кузні, на черепичному заводі. Мав трьох братів – двох рядових колгоспників і агронома, двох сестер. Закінчив у Тифлісі Комуністичний університет імені 26 бакинських комісарів, два роки навчався в аспірантурі при Всеукраїнському Історичному музеї в Києві. Був членом ВКП(б) з 1918 по травень 1933 року. Виключений за «правий ухил». А коли так, то цілком підпадав у розряд осіб, що могли належати до групи Волкова – з ним мав нещастя кілька разів зустрічатися за обставин, що не мали ніякого відношення до політичної, а тим більше підпільно-контрреволюційної діяльності.

Це стало підставою для арешту. І ось доводиться відповідати слідчому.

«Запитання: Ви звинувачуетесь у належності до контрреволюційної організації і в тому, що, будучи її членом, проводили активну контрреволюційну діяльність. Чи визнаєте ви себе винним?»

Відповідь: Винним у пред'явленому мені звинуваченні себе не визнаю. Членом контрреволюційної організації не був і контрреволюційну діяльність в будь-якому масштабі не проводив. Ні на початку літа 1933 року, ніколи раніше і ніколи пізніше ніхто із моїх знайомих не говорив мені про існування діючої чи організаційної контрреволюційної організації, ніхто не пропонував мені стати її членом». Це Я. К. Граніт-Касьяненко говорив на першому допиті 22 березня.

Через кілька днів він знову повторить, що ніколи не мав із Волковим розмов на теми правого ухилу. Ще людина із жалем констатувала, що після виключення з партії їй довелося розпрощатися із навчанням в аспірантурі і ледве вдалося влаштуватись в Хотовське лісництво садівником і городником. На допиті 26 квітня знову відкидає звинувачення в належності до контрреволюційної організації. Та 3 травня 1936 року змушений заявити: «Я більше не наполягаю на своїй непричетності до контрреволюційної організації. Мої попередні свідчення є невірні і ніяким чином не відповідають дійсному стану».

Знайомий почерк, багато разів перевірені прийоми слідства, які допомагали отримати від заарештованого в першу чергу не істину, а те, чого бажав задалегідь запрограмований на конкретний результат слідчий, за яким так чи інакше стояла державна система.

Про складність і неоднозначність ситуації, в якій діяла організація «лісників», віднесена слідством до «українського націоналізму і українського націонал-фашизму», можуть свідчити наслідки допитів практично всіх заарештованих у цій справі. Даремно тут шукати якоїсь завершеної цілості, єдності політичної платформи і спільності бажань. Якщо і було певне спілкування людей, об'єднаних невдоволенням існуючим ладом, то це загалом залишалось далеким від монопольної єдності і загальної всепоглинаючої ідеї.

Учитель І. Х. Касьяненко 13 березня 1936 року під час допиту ставить свій підпис під такими словами:

«Наша організація не спирається на українських емігрантів, що перебувають за кордоном. У цьому наша відмінність від Спілки визволення України, яка і була розкрита через те, що мала закордонні зв'язки. Під час цієї розмови із Єржковським я згадав прізвища Винниченка і Коновальця, але говорив про них як про людей, на яких наша організація не може покладатися, бо вони залежать від Польщі і Німеччини. Це означає, що наша «Українська народна республіка» не була б у такому випадку самостійною, ні від кого незалежною країною, якби її очолював Винниченко чи Коновалець.

Наведене вище є повністю практичною і тактичною установою Шевчука. Пригадую, що Шевчук відгукався про Винниченка з неприхованим озлобленням, називаючи його «запроданцем».

Михайло Йосипович Гузій, лісовод Чорнобильського райлісгоспу, 1904 року народження, наймолодший за віком учасник процесу, мав вищу освіту, закінчив лісовий факультет Харківського сільськогосподарського інституту. Був членом комсомолу у 1924–1931 роках, звідки механічно вибув.

Мотивом його арешту став факт службових зустрічей з Волковим. Ось його свідчення:

«Винним у своїй належності до контрреволюційної діяльності я себе не визнаю. З Волковим Василем Григоровичем я ніколи не мав бесід про контрреволюційну діяльність і членом організації не був. За період моєї спільної роботи з Волковим я виніс враження, що він порядний комуніст і непоганий громадянин. Зустрічався я з ним неодноразово в 1932–1935 роках. Ніяких розмов про контрреволюційну діяльність ми не вели».

Микола Михайлович Лучинський, родом із села Гурівщина Києво-Святошинського району Київської області, 1898 року народження, мав спеціальність ветеринарного фельдшера. Безпартійний. У царській армії – рядовий телеграфної роти 38 саперного батальйону.

Після арешту він на допиті 17 березня 1936 року повідомив, що, завідуючи транспортом Ірпінського лісництва, одного разу мав зустріч з Волковим. Той завів розмову, що хоч він і член ВКП(б), але має власну думку з ряду питань, що не може змиритись з тим, у яких тяжких умовах живуть селяни. Всіх їх примушують іти в колгоспи, багато з них помирають і не бажать стати колгоспниками. Волков тут же запропонував фельдшеру задуматись над цим. Інших розмов на політичні теми у них не було.

Слідчий Здуніс занотував цю інформацію до протоколу. Нічого крамольного в ній не було. Ну а згадка про те, що селяни масово вмирили, видавалась надто переконливою – адже чорний голод 1932–1933 років стояв перед очима всіх.

Та колесо слідства котилось далі. І вже 25 березня Лучинський заявляє, що раніше дані ним свідчення не правильні. Знав він добре Шевчука, з яким дійсно були неодноразові розмови про існування контрреволюційної організації. Це було ще в 1933 році. Тоді Шевчук доводив, що селяни бідують, їм у колгоспах живеться погано. Більше як тридцятимільйонний народ України повинен мати державну самостійність, і ця самостійність може бути забезпечена Українською народною республікою. Ось так через людей, що потрапляли до арешту, мимоволі проривались у свідченнях – як чистосердечних, так і вимушених, краплини правди про правове життя. А

ця правда і ставала об'єктивною основою такого невдоволення, яке продовжувало масові протести, що як прямо, так і опосередковано знаходимо відображення у справах – що зробити, щоб виправити становище.

Коли вчитуєшся у матеріали кримінальних справ, хочеться за сухими документами протокольних записів про допити розглянути живих людей. Які вони, ці лісівники, були різні. Сміливі і обережні, залякані і відверті, довірливі і рішучі – кожен в міру своїх особистих якостей, політичної свідомості і розуміння насколишньої дійсності. Всі вони потрапили на тривалий час за ґрати. Ступінь їхньої, з дозволу сказати, вини сповна визначила запізнiла реабілітація. Але про одного з них – Івана Купріяновича Бондарюка – хочеться сказати точніше: ну нізащо ж постраждала людина. Ось його свідчення на допиті про Шевчука 2 березня 1936 року:

«Із Шевчуком О. Т. я познайомився в 1922 році на Шепетівщині в Ізяславi на пленумі голів волосних виконкомів. Про нього я ще раніше чув, як про революційного працівника. Він був грамотний, розвинутий, справедливий і принциповий, я його дуже шанував. В 1926 році, на час моєї роботи в окружному суді Ізяслава, я перебував з ним в одному партійному осередку. Він тоді був інспектором окружних лісів. В 1928 році я бачився із Шевчуком проїздом через Ізяслав. Через шість років після цього приймав від Шевчука О. Т. лісництво в Ірпені».

Здається, мова йде про щось звичайно-буденне. Але так хочеться між протокольними-сухими словами бачити порядних людей, яких гірка доля закинула за ґрати. Вони були синами свого народу і свого часу – той, про кого давалось свідчення, і той, хто ці свідчення викладав.

Директор неповної середньої школи в селі Усівка Андрій Єгорович Сухомлин визнав свою вину відразу:

«Я визнаю себе винуватим у тому, що із слів Касьяненка Івана мені було відомо про існування української контрреволюційної організації, програму і завдання які мені він повідомив. Тоді ж у червні 1935 року Касьяненко запропонував мені вступити в цю організацію, але я своєї згоди на це не дав. Знаючи про все вищевикладене, я не повідомив про це органам влади, в чому і визнаю свою провину».

Григорію Івановичу Крамаренку, колгоспникові, рахівникові Заготконтори, до речі, найстаршому за віком серед тих, хто проходив у названій справі (1885 року народження) теж доводилось визнати свою провину.

«Ви звинувачуетесь у тому, що, знаючи із слів учасника контрреволюційної організації Касьяненка І. Х. про існування контрреволюційної націоналістичної фашистської організації, її планах, не повідомили про це органи влади».

Відповідь слідчому: «Так, я визнаю себе винним».

Ну якщо людина сама визнає свою вину, то повинна за це відповідати – коротко і ясно.

Олександр Юхимович Сюрха, бухгалтер лісопитомника, був позбавлений права голосу, як колишній церковнослужитель. Після арешту він зізнається, що зі співчуттям ставився до висловлених Шевчуком міркувань про переслідування церковних діячів, про необхідність готувати кадри для незалежної розбудови України. Продовжуючи відповідати слідчому, Сюрха необережно зізнається, що він в свою чергу повідомив Шевчуку вчитану в газеті інформацію про те, що кадри для України готують у Берлінській сільськогосподарській академії. Це відразу під пером слідчого набуло доказу контрреволюційної діяльності колишнього церковнослужителя, який «сподівався на підготовку ворожих радянській владі кадрів в одній із капіталістичних країн», що й знайшло потім місце у звинувачувальному висновку. Якщо ж до цього додати, що Сюрха визнав себе винним у тому, що не повідомив органи влади про контрреволюційну діяльність Шевчука, то підстав для передання бухгалтера до суду набралось «достатньо».

19–20 червня 1936 року Спецколегія Київського обласного суду на закритому засіданні розглянула справу «лісників». В. Г. Волков і О. Т. Шевчук були засуджені кожен на 10 років позбавлення волі з наступним обмеженням прав на 5 років. О. Т. Шевчук 16 липня 1936 року був відправлений етапом у Сибтаб НКВС. Подальшу його долю із наявних документів встановити не вдалося. За сибірською адресою було відправлено і В. Г. Волкова. Він помер 15 лютого 1939 року, якщо вірити архівним записам.

Два однофамільці – Касьяненко І. Х. і Касьяненко (Граніт) Я. К. отримали по 8 років. Відомо, що перший з них утримувався у містах позбавлення волі в Омській області, другий – у Хабаровському краї.

Лучинський М. М., Гузій М. Й. та Бондарюк І. К. були засуджені на 5 років позбавлення волі, а А. Є. Сухомлин – на 3 роки, Крамаренко Г. І., Сюрха О. Ю., Марченко М. І. – на 2 роки.

Крусь С. Р. та Фесенко В. Ю. спецколегією були виправдані і звинувачувальна справа проти них зупинена через відсутність складу злочину.

Спецколегія Верховного Суду УРСР 3 серпня 1936 року вирок децю під корегувала. Міра покарання Сухомлину була знижена до двох років, а виправдальний вирок Фесенку відмінили, і людину ще двічі судили.

Не дивлячись на те, що вирок стосовно Марченка М. І. відмінили, його судили ще раз вже 5 листопада 1937 року за статтею 54-10. Вирок – вища міра покарання. Виконання вироку не вказано, а рідні отримали казенну відписку про те, що, відбуваючи покарання в місцях позбавлення волі, Марченко М. І. помер 26 жовтня 1942 року. Діагноз – рак печінки.

Іван Купріянович Бондарюк етапом із Київської тюрми відбув у Картаб НКВС (місто Караганда). Залишилось у справі його характерне письмове звернення до Народного комісара внутрішніх справ СРСР, написане вже із бухти Начаєво, копальня Верхній Ат-Урях, і датоване 18 травня 1939 року.

«Скарга. Цим прошу розглянути мою справу, по якій я засуджений і піддаюся покаранню – п'ятирічному ув'язненню з позбавленням прав на 3 роки. Я фактично не тільки не винен згідно інкримінованої статті, а взагалі і не думав про подібний злочин, однак я засуджений і відбуваю покарання. Я був активним радянським і партійним працівником, за походженням наймит, активно боровся на фронтах громадянської війни і радянського господарства будівництва з різного роду ворогами радянської влади. Віддавав до кінця свої сили і своє хай невелике розуміння, що я мав, справі революції, справі радянської влади і справі трудового людства. Але чому так трапилось, що я зарахований до ворожого табору? Я не вірю, що це воля долі. Це знову-таки воля ворогів радянської влади, яким вдалося добитися уваги і довір'я у представників радянського закону і пролетарського суду...

...Я не можу стати ворогом справи, якій я віддав більше 18 років, кращих років мого життя, був поранений і контужений, справі, яка є і буде моєю славою і гордістю. Ось чому я вирішив писати скаргу, ось чому я четвертий рік чесно працюю в таборах, чекаю справедливого рішення партії і радянського уряду.

Я син бідних селян, півдесятини землі до революції, одинадцять членів сім'ї. Батько і мати неписьменні, сам я закінчив церковно-приходську школу, 12 років наймитував. Один рік служив у старій армії, 4 роки – добровольцем у Червоній, 13 років на радянській роботі. З 1924 по 1935 рік включно – член ВКП(б) – всього 11 років».

Майже дослівно написати подібне повне право мали сотні і тисячі безвинно репресованих. І вони, безсумнівно, писали. Але що від того могло змінитись у їхній драматично-трагічній долі?

«Чому так трапилось, що я зарахований до ворожого табору?» – запитував і себе, і каральні органи лісовод Іван Купріянович Бондарюк, і не знайшов відповіді на це об'ємне і пекуче питання. Він залишив в Ірпені дружину, дев'ятирічного сина Євгена і дворічну дочку Аллу. То вже не має права знову побачити їх? Адже невинний, невинний він перед своїм народом і владою.

Так ні, не може ця влада йому пробачити крамолу, знайдену під час арешту 28 лютого 1936 року. А крамола ця була в тому, що мав вдома збірник українських народних пісень, випуску 1923 року.

Спаси нас, боже, навіки віків від подібного дикунства.

Варто сказати мовою документа про офіційне реагування на згадану вище скаргу.

«Постановою від 11 квітня 1940 року. Місто Київ. Помічник облпрокурора судово-кримінального відділу Київської облпрокуратури Яровинський, розглянувши в порядку нагляду справу і скаргу засудженого Бондарюка І. К., встановив, що скарга засудженого Бондарюка безпідставна і не підлягає задоволенню».

Подібне теж траплялось сотні і тисячі разів.

І тільки через багато років, вже після проголошення незалежності України, лісівники, члени так званої «контрреволюційної організації», були реабілітовані.

10 серпня 1991 року прокуратурою Київської області було зроблено висновок стосовно справи Василя Григоровича Волкова. У судовій справі йому інкримінувалось невдоволення радянською владою, створення контрреволюційної організації «Союз українських націоналістів» і вербування до неї нових членів. Та ретельне вивчення наявних документів показало, що у справі немає достатніх доказів, які б підтверджували обґрунтування притягнення В. Г. Волкова до кримінальної відповідальності. Людина, яка померла в сталінському таборі ще в далекому 1939 році, була реабілітована, довідку про що його сину Волкову Григорію Васильовичу, 1927 року народження, який мешкав у Києві по проспекту 40 років Жовтня, будинок 100/2, кв. 157, була направлена 11 вересня 1991 року.

Тоді ж було реабілітовано і інших учасників «справи лісівників».

Омеляна Терентійовича Шевчука – 10 вересня, Якова Костянтинівича Касьяненка, Миколу Михайловича Лучинського, Михайла Йосиповича Фузея, Івана Купріяновича Бондарюка, Григорія Івановича Крамаренка, Івана Христофоровича Касьяненка – 30 вересня, а Андрія Єгоровича Сухомлина та Олександра Юхимовича Сюрху – 25 жовтня того ж 1991 року.

У справі немає даних про те, кому із рідних вручались довідки про реабілітацію. На перший погляд, що то значить подібна довідка? Шматок казенного паперу з вихідними даними поважної державної організації. І до народження цієї довідки шуміли на Київщині ліси, і зеленіють вони опісля, буятимуть завжди, поки на цій землі житимуть і працюватимуть люди. Тільки не зуміють стрункі сосни і віковічні дуби розповісти про тих, хто їх посадив і доглядав і хто безвинно і передчасно пішов із цього життя часто лише за те, що намагався осмислити тогочасну дійсність, мати свою думку про ті чи інші події, зберігати у скромній домашній бібліотеці твори Грушевського і Олеся, збірку українських народних пісень.

Гомінливий ліс про це мовчатиме, але нині живущі про це повинні пам'ятати.

РОЗПРАВА НАД ДУХОВЕНСТВОМ І СЕЛЯНАМИ ЗА ПРОТИДІЮ ПРОВЕДЕННЮ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

МАРЧЕНКО АНДРІЙ СТЕПАНОВИЧ народився 17 серпня 1879 року в м. Переяславі (нині м. Переяслав-Хмельницький). Походив із міщан. Священик. 16 вересня 1937 року засуджений до 10 років позбавлення волі. Реабілітований 28 вересня 1989 року.

Біографічні відомості про А. С. Марченка за його слідчою справою надто скупі. Відомо, що він походив із міщан, українець, закінчив Полтавську духовну семінарію, позапартійний, священик, відречений від сану. З 1904 по 1932 рік служив священиком у с. Іваниця Прилуцького повіту (Чернігівська область). Там у 1919 р. був заарештований органами ЧК і півтора місяці перебував під слідством. Після звільнення з етичних міркувань вирішив змінити місце служби і переїхав до с. Меченки Пирятинського повіту (нині район Полтавської області). В цьому селі служив священиком до 1926 року, а потім переїхав до с. Пологи-Вергуни Переяславського району, де прожив до 1930 р. Останні роки (1931–1935) провів у с. Дівички того ж району.

В кінці 1935 року вирішив відмовитись від духовного сану. Причина такого вчинку Андрія Степановича відома – шалений тиск з боку держави на церкву і атеїзація суспільства. Багато священиків писали свої заяви-зречення і надсилали їх до редакції газет, подавали місцевій владі. У своєму листі А. С. Марченко, зокрема, написав: «Я переконався, що релігія в радянській державі не повинна мати місце і що життя повинне бути направлене по тій колії, якої потребує від нас соціалізм».¹⁾ Подавши заяву про знаття з себе духовного сану, він не переставав відвідувати церкву, молитися і вірити в Бога.

Андрій Степанович мав дітей – сина Леоніда, 1905 р. народження, котрий проживав у м. Свердловську, працював там викладачем математики в одному із інститутів; доньку Олену (Рухаленко), яка проживала у місті Богодухові (нині Харківська область), працювала у конторі «Заготзерно». А. С. Марченко з дружиною проживав в будинку, розділеному навпіл. В другій половині проживали мати та сестра Євдокія зі своєю родиною. Про брата Якова та ще про одну з його сестер відомості відсутні.

Кримінальна справа Андрія Степановича Марченка розпочинається з листа-доносу, надісланого до районного відділу міліції. В ньому йшлося:

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 30640 ФП, арк. 8.

«Повідомляю Вас, що в будинку 97 по Шевченківській вулиці живе бувший піп Марченко з дружиною. В досить замаскованій формі проводить якісь збори, відвідування релігійників із селян, ... які часто ночують у них, а також їх відвідують монашки, попи різної масті...

Прошу зацікавитись цим типом і негайно перевірте і ліквідуйте його роботу.

12/УП-37 р».

Отримавши повідомлення, Переяславське районне відділення НКВС УРСР не забарилось відреагувати. 8 вересня 1937 р. видало ордери на арешт і обшук, прийняло постанову про взяття А. С. Марченка під варту. Під час обшуку вилучили: листування, книги «Питання ленінізму», «Правила причастія» та 2 хрести.²⁾

Перший допит відбувся 21 вересня 1937 року. На ньому співробітник Переяславського РВ МВС Козюра попросив А. С. Марченка розповісти про його соціальний стан до 1917 р. і після революції, з ким він із колишніх священнослужителів підтримував зв'язки після того, як у 1935 р. зрікся духовного сану.

При цьому слідчий наголошував, що зібраними матеріалами він викритий у тому, що проводив контрреволюційну діяльність спрямовану на підірив колгоспного будівництва, закликав людей до повстання проти радянської влади. Які ж матеріали збирано слідство? З погляду абсурдності, заслуговує на увагу акт, складений 26 квітня 1926 р. уповноваженим Сасинівської сільської ради Іваном Дубовиком. У ньому Андрія Степановича, який служив священиком у с. Меченки (н. Пирятинський район Полтавської обл.), звинувачували у тому, що «19 січня 1926 р. на свято Водохреща він їздив підводою по селу і збирав собі хліб, гроші та інше за його молитви з хрестом, що це він мав право робити лише двічі на рік, а він зробив це втретє. Релігійною громадою села А. С. Марченку назначене утримання в 200 пудів хліба, а він ходив і вимагав пшениці, заходив до членів КНС (Комітет незаможних селян), котрі рахуються невірними і «брав останній кусок хліба», як у члена КНС Грицька Неф. Криворучка».³⁾ Акт без підписів названих у ньому понять С. М. Проценка, К. Г. Хижняка, І. Гриценка, а також і самого А. С. Марченка надійшов до райміліції і зберігався до 1937 р., коли слідчі витягли його на світ і долучили до справи.

Другим документом була довідка, видана 13.09.1937 р. Переяславською міською радою. В ній А. С. Марченко охарактеризований як такий, що до 1937 р. був позбавлений виборчих прав, що його батьки були

²⁾ Там же, арк. 40.

³⁾ Там же, арк. 10.

куркулями. Проживаючи у будинку матері, вчиняв бійки, суперечки, за що ухвалою суду підлягав виселенню з хати, що релігійними обрядами за-туманював відсталу частину селян.⁴⁾

Залучені як свідки земляки і родичі надали слідству (вірніше підписа-ли) необхідні дані про заарештованого. Зокрема, Кортунів Веніамін Мико-лайович на запитання слідчого: «Що вам відомо про контрреволюційну діяльність А. С. Марченка?» – розповів про те, що місяць тому в артілі ло-зоплетіння були проведені збори за участі голови Народного суду Проніної, котра виступила зі звітом про роботу суду. А. С. Марченко задавав їй контрреволюційні питання, що викривало його як ворога народу. Він гово-рив, що пролетарський суд судить несправедливо, бо не задовольняє пози-вача. Запитував у Проніної, чи є лайливим слово «паразит», бо один грома-дянин називає його так, і чи має він право подати на нього скаргу до суду і притягнути до відповідальності.⁵⁾

Сестра А. С. Марченка – Євдокія Степанівна, підтвердила, що він про-довжує підтримувати зв'язки з попами і монашками, котрі часто відвідують його. Матієнко Маркіян Макарович пригадав, що у 1928 році Андрій Сте-панович говорив: «Недалекі ті часи, коли прийдуть сюди японці, тоді ми вам покажемо. То ж особливо не розходьтеся зі своїми правами».⁶⁾ Голуб Максим Миколайович – колгоспник із с. Дівичек, який знав священика А. С. Марченка з 1931 по 1935 рік, розповідав на слідстві про те, що під час колективізації Андрій Степанович очолював групу церковників, котра ак-тивно виступала проти колгоспів.

Колгоспник В. М. Кучер, котрий у ті роки працював головою сільської ради, теж дав негативну оцінку священику А. С. Марченку, наголошуючи при цьому, що «він своєю агітацією, поширенням релігійного дурману впливав на трудову дисципліну колгоспників, котрі не виходили на роботу, погано доглядали коней, не берегли сільськогосподарський реманент, несвоєчасно і неякісно виконували роботи сільськогосподарського циклу, що приводило до низьких врожаїв, знецінення трудодня і було приводом для невдоволення колгоспників».⁷⁾ Зі свого боку, він як голова сільської ра-ди намагався вплинути на таку антирадянську агітацію А. С. Марченка і припинити її.

Але Андрій Степанович на це відповів, що «говорив і буде говорити, що радянська влада не має права забороняти йому вести розмови на ті теми, які він вважатиме за потрібне проводити».

⁴⁾ Там же, арк. 11.

⁵⁾ Там же, арк. 12–12 зв.

⁶⁾ Там же, арк. 15.

⁷⁾ Там же, арк. 16–16 зв.

Під час очних ставок з Кучером Володимиром Миколайовичем, чоловіком сестри, Матвієнком Маркіяном Макаровичем А. С. Марченко не визнав їх свідчень. У категоричній формі відхилив свою участь у контрреволюційній діяльності, провини своєї не визнав. Але 14 вересня 1937 року в обвинувальному висновку його звинуватили в тому, що «він, групуючи навколо себе церковників, проводив серед населення контрреволюційну роботу, направлену на розвал колгоспу, проявляв поразницькі тенденції і закликав населення до повстання проти радянської влади і розправи над активістами села у випадку війни. У пред'явленому звинуваченні А. С. Марченко своєї провини не визнав».⁸⁾ На цій підставі його слідчу справу направили на розгляд трійки Київського обласного Управління НКВС, яке відбулося 16 вересня 1937 р.

Його провина була відкорегована і набула більшої вагомості. Тут А. С. Марченка звинувачували у тому, що, «групуючи навколо себе церковників, серед населення проводив контрреволюційну діяльність, направлену проти колгоспного будівництва, доводив нерентабельність і недовговічність колгоспів. Поширював провокаційні чутки про майбутню війну Німеччини з СРСР, поразку Радянського Союзу. Висловлював доцільність під час війни організованого виступу проти радянської влади з тим, щоб розправитися з комуністами і активістами села».⁹⁾ На цій підставі трійка винесла постанову про ув'язнення його у виправно-трудоий табір строком на 10 років.

Така була відповідь радянської системи на прохання розібратися «з цим типом». В яких таборах відбував свій строк покарання священник А. С. Марченко, коли він повернувся на батьківщину нам не відомо. І чи повернувся взагалі?..

---

⁸⁾ Там же, арк. 22–23.

⁹⁾ Там же, арк. 24.

ТРАГІЧНА ДОЛЯ СВЯЩЕНИКА ЛУКИ ЗАХАРЕВИЧА

ЗАХАРЕВИЧ ЛУКА АРСЕНТІЙОВИЧ народився 18 жовтня 1889 року в с. Черняхів Кагарлицького району в сім'ї церковнослужителя, священник. 29 серпня 1938 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 31 серпня 1938 року.

Дитячі роки Л. А. Захаревича пройшли в рідному селі. Освіту здобував він протягом 1898–1905 рр. у бурсі та духовній семінарії м. Києва. Після закінчення навчання служив дяком при Дмитрівській церкві свого села і одночасно учителював у місцевій школі. У 1912 р. став священником Тимофіївської церкви сусіднього села Верем'я. Тимофіївська церква була споруджена у 1757 році, названа на честь митрополита Тимофія Шербицького, котрий 1740 р. вивів на хутір, що належав Софійському монастирю, своїх родичів, щедро наділивши їх землею, лісами, сіножатями.¹⁾

З 1916 р. Л. А. Захаревич був обраний священниками своєї округи помічником благочинного (Платона Яворського – священника Успенської церкви с. Стайки). Мав з дружиною Маргаритою Олександрівною двох доньок – Валентину і Надію, сина Бориса.

Революційні зміни, що відбулися в країні після Жовтневого перевороту 1917 р., зустрів недоброзичливо. У його діях не було чогось непередбаченого. У свої 55 років Лука Арсентійович дотримувався консервативних поглядів, у питаннях церковного будівництва підтримував Московського патріарха Тихона. Виступав проти введення в дію закону щодо відокремлення школи від церкви, проти вилучення церковних коштовностей, зняття церковних дзвонів, протидіяв становленню Української автокефальної церкви, не підтримував форсованих темпів колективізації і таке інше. За свої погляди і виступи серед селян двічі заарештовувався: 1920 року за зрив продрозкладки по селу Верем'я, 1930 р. з групою (13 чол.) жителів с. Верем'я за антирадянську агітацію проти заходів радянської влади на селі. Утримувався у БУПРІ № 2 м. Києва. 2-х чол. із групи, а саме – Середу Феодосія Григоровича і Сидорченка Мусія Васильовича, – Особлива Нарада Колегії ДПУ УСРР засудила до заслання на Північ строком на 3 роки кожного, решту 11 чол., в тому числі і Захаревича Л. А., звільнили в ході слідства.²⁾

¹⁾ Шамрай С. Київська сотня на Гетьманщині в XIV–XVIII вв.// Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. Збірник 1. – К. 1931 р. (За ред. Акад. М. Грушевського, К., 1930) – С. 210.

²⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61952 ФП, арк. 109–111.

Темпи перетворень на селі, відхід багатьох віруючих від церкви, переслідування та інші негативні фактори тяжко вплинули на нього і у 1933 році він зняв з себе священницький сан.

Переїхав до Києва, проживав без родини, у пошуках заробітку на шматок хліба. Лише у 1936 році, коли розпочалося будівництво кондитерської фабрики ім. Карла Маркса, влаштувався на постійну роботу. Спочатку різноробочим, а пізніше, як людину освічену, його перевели в комірники. Проживав у гуртожитку по вул. Великій Китаївській, 17, кім. 16 разом з трьома робітниками. Дружина Маргарита Олександрівна проживала у Києві окремо – на Солом'янці, що викликало у мешканців кімнати неабиякий подив. Доньки Валентина і Надія в цей час мали свої сім'ї, проживали у м. Севастополі. Про сина Бориса, який мав професію водія, відомості відсутні.

На роботі Л. А. Захаревич поведився замкнуто, тихо, ні в що не втручався. Та, незважаючи на це, у липні 1938 р. органи НКВС УРСР його заарештували і пред'явили звинувачення за ст. 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР у тому, що він людина антирадянського настрою, проводить контрреволюційну роботу. Мірою запобігання визнали – утримання під вартою у Лук'янівській в'язниці м. Києва.

Під час слідства йому пригадали і змусили підтвердити, що у 1922 р., повертаючись пароходом із Києва додому, серед пасажирів вів агітацію, направлену проти політики партії і уряду з питань народної освіти. Наголошував, що селянам не треба посилати дітей до школи, що це приведе до непередбачених наслідків. Таку ж роботу проводив і серед селян своєї парафії.

У 1929 р., «вирішальному» в здійсненні колективізації, говорив, що «колективізація приведе до пограбування селян і голоду». Що ці та інші факти він свідомо приховував від слідства, боячись відповідальності перед законом. Після ліквідації в країні контрреволюційної право-троцькістської організації (1928 р.) Лука Арсентійович буцімто говорив, що «це все видумки, сіяв недовіру до радянської влади, поширював чутки про те, що капіталістичні країни рано чи пізно знищать СРСР». Під час слідства він підтвердив, що говорив: «чим міцніша буде радянська влада – прямий ворог релігії і церкви, тим скоріше настане крах церкви, бо більшовицька агітація зменшила ряди одурманених релігією людей». Його змусили визнати, що разом з священником Юхимом Закревським із с. Черняхів, Платоном Яворським, який на той час був священником у с. Нещерів Обухівського району, О. І. Кучерявим – головою церковної ради с. Верем'я, та жителем цього ж села Л. Г. Бондарем вони, замаскувавшись, таємно проводять антирадянську агітацію з метою підризу і повалення існуючого ладу. Щоб надати слідству хоча б якийсь натяк на законність дій, були залучені

свідки: Качан Григорій Трохимович, який проживав з Л. А. Захаревичем в одній кімнаті, Мазур Юзик Наумович і Контур Сруль Хаймович, котрі працювали разом на будівництві. Вони охарактеризували Луку Арсентійовича як людину скритну, що він намагався не брати участі в колективних зібраннях, поводив себе боязливо, особливо у стосунках з адміністрацією.³⁾

Цих свідчень було досить, щоб звинуватити Л. А. Захаревича у тому, що він входив до контрреволюційної групи разом із Ю. Закревським та іншими служителями релігійного культу, проводив антирадянську пропаганду, поширював брехливі чутки відносно радянської влади. В обвинувальному висновку помічник оперативного уповноваженого IV відділу Київського обласного Управління НКВС УРСР Нагорний підкреслив, що Л. А. Захаревич зізнався у контрреволюційній діяльності і визнав свою провину повністю. Справу направили на розгляд трійки при НКВС УРСР. 29 серпня 1938 року винесли вирок – вищу міру покарання – розстріл. 31 серпня 1938 р. вирок виконали.

Через півстоліття – 23 травня 1989 р. – Л. А. Захаревич був реабілітований на підставі ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30–40-х – начала 50-х годов».

Сучасники можуть не поділяти погляди, котрих дотримувався священик Л. А. Захаревич. Але хіба він заслужив таку жорстоку кару? Зламавшись морально і духовно, добровільно склавши з себе священицький сан, безвинно був розп'ятий.

---

³⁾ Там же, ф. 263, оп. 1, спр. 61952 ФП, арк. 24–25.

ДОЛЯ ВІРИ САМБОРСЬКОЇ

САМБОРСЬКА ВІРА ФЕДОРІВНА. Народилася 25 вересня 1890 року в м. Києві в сім'ї перукаря. Дружина архієпископа Володимира Ілліча Самборського. 25 жовтня 1937 року засуджена до 10 років позбавлення волі. Покарання відбувала в Новосибірській області. Звільнена у жовтні 1947 року. 28 липня 1950 року вислана на поселення до м. Петропавловська Північно-Казахстанської області. Реабілітована 10 травня 1989 року.

В. Ленін, створена ним парія більшовиків вороже ставилися до релігії, пропагувала войовничий атеїзм. Полювання на служителів культу, їх переслідування, арешти, розстріли, пограбування святинь православ'я та інших реліквій розпочалося ще за життя Леніна. За час перебування при владі Й. Сталіна були знищені тисячі служителів культу, пограбовані та зруйновані десятки тисяч вікових культових споруд – соборів, монастирів, церков, костьолів, кірх, синагог, мечетей і т. п. Особливих утисків зазнала Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). По суті, її заборонили, репресували керівну верхівку, тисячі священнослужителів і віруючих автокефалістів.

18.10.1937 р. співробітники Білоцерківського райвідділу НКВС заарештували Самборську Віру Федорівну. Вона мала просту трудову біографію. На її долю випало пережити революцію, громадянську війну, розруху і голод. Щоб якось вижити, з 10 років почала працювати підмайстринею у швачки-модистки. У 1911 році осиротіла і на її плечі лягли турботи про молодших братів та сестер.

Заміжнє життя з чиновником інтендантської служби Лемпицьким Северином Івановичем було коротким. У 1919 р. він помер від сухот. Вдруге одружилась у 1922 р. із священником села Гребінки Самборським Володимиром Іллічем, котрий мав 4-х малолітніх дітей.

У 1923 р. митрополит УАПЦ Василь Липківський висвятив В. І. Самборського. Він став єпископом Білоцерківської єпархії, сім'я переїхала до м. Біла Церква, де проживала по вул. Шамраєвській, 5. З цього часу доля і життя Віри Федорівни цілком потрапляє в залежність від політичних обставин, що складалися в країні, зокрема, від ставлення більшовицької влади до УАПЦ. Час розбудови української національної церкви був нетри-

валим, супроводжувався з боку більшовиків утисками, арештами, розстрілами її активних діячів.

У 1927 р. радянською владою був усунений від керівництва церквою Василь Липківський. Ця подія відбулася на II Всеукраїнському православному церковному соборі, за добре продуманим і вдало втіленим у дію сценарієм. У наступному (1928 р.) був усунений і головний ідеолог УАПЦ Володимир Чехівський. Ставлячи за мету «узаконити» розгром автокефальної церкви, репресивна більшовицька система намагалась довести, що українська церква є політичною, контрреволюційною, антирадянською організацією. Її завданням є повалення радянської влади в Україні шляхом повстання. Головна ж причина була в тому, що УАПЦ була українською національною церквою і тому не мала права на існування. Ліквідувати її можна було, знищивши весь єпископат, сотні представників духовенства, тисячі віруючих. У другій половині 1937 р. з особливою жорстокістю проводились масові незаконні арешти. Широкомасштабні, загальносоюзні операції доповнювались ініціативами республіканських відомств. Так, за розпорядженням НКВС УРСР від 5 жовтня 1937 р. пропонувалось протягом однієї декади (10 днів) «провести широку операцію з метою рішучого розгрому церковно-сектантських, контрреволюційних кадрів».¹⁾

На цей відтинок часу і припадає арешт групи священників, архієпископа В. І. Самборського, а 18 жовтня 1937 р. і дружини архієпископа – Віри Федорівни Самборської. Уповноважений Білоцерківського районного відділу НКВС Гольденцвайг, розглянувши матеріали, знайшов, «що В. Ф. Самборська є членом контрреволюційної національно-церковно-фашистської організації, проводила контрреволюційну націоналістичну роботу, поширювала поразницькі настрої, впроваджувала релігійні забобони серед відсталого частини населення, наголошувала на необхідності відкриття церков, відродження Української автокефальної православної церкви, і визначив, що ці дії підлягають під ст. ст. 54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР. Мірою запобігання ухилення від суду обрав утримання під вартою у тюрмі м. Біла Церква.

Під час допиту 22 жовтня 1937 року на запитання слідчого, чи визнає себе винною у тому, що як член контрреволюційної націоналістичної, фашистської організації разом з колишніми єпископами Ю. Ю. Калишевським і своїм чоловіком В. І. Самборським та іншими церковнослужителями проводила контрреволюційну націоналістичну роботу серед населення – відповіла, що провину свою визнає. Доказом її «контрреволюційної» діяльності були свідчення єпископів, заарештованих у липні 1937 р., і її осо-

---

¹⁾ Реабілітовані історією. – Київ–Полтава, 1992. – С. 24.

бисті.²⁾ Слідчому було досить одного допиту, щоб довести її провину і зробити обвинувальний висновок. Темпи слідства вражаючі. На сьомий день арешту – 25 жовтня 1937 р. постановою трійки при Київському обласному Управлінні НКВС УРСР її засудили до 10 років виправно-трудових таборів.

Перебуваючи у с. Астро Новосибірської області, Віра Федорівна Самборська пише скарги, заяви до прокурора Київської області, Наркомату внутрішніх справ СРСР, до Президії Верховної Ради СРСР з проханням переглянути її справу. Вдається до крайнощів – до каяття, відмови від чоловіка, що дуже широко тоді застосовувалось засудженими. В листі до Президії Верховної Ради СРСР вона пише, що під тиском і погрозами змушена була підписати протокол допиту, що надто швидко її відправили до Томська, а потім до Прикульського табірної пункту. Заперечувала, що будь-коли займалась контрреволюційною чи громадською діяльністю, що все життя працювала на своє господарство, заробляючи на життя пошиттям одягу. Вона не розуміє, чому повинна нести відповідальність за те, що її чоловік підтримував бажання громадян щодо відкриття церков. В. Ф. Самборська пише, що із задоволенням сприйняла те, якби її чоловік відмовився від своєї професії і зайнявся більш корисною та практичною справою. Виходячи заміж за священника, у котрого було четверо малолітніх дітей, вона не врахувала наслідків свого вчинку. Скоро з'ясувалось, що вони різні за вихованням, освітою, за поглядами і переконаннями. Коли церковна діяльність її чоловіка припинилась, на її плечі лягли всі турботи по забезпеченню і утриманню сім'ї. В такі часи вона думала про самостійне життя, але жаліла дітей і чоловіка, що ця жалість довела її до таборів. Вона намагається дати відповідь, чому так сталося. Причина, на її погляд, полягала в тому, що церкви ворогували між собою. Хтось із помсти зробив на неї наклеп. «Я ніколи не була противником влади робітників і селян», – пише Віра Федорівна в черговому листі-проханні. Вдається до каяття, обмови своїх вчинків. Просить розглянути її справу, дати волю і повернути на батьківщину.³⁾

На жаль, підстав для перегляду справи не знайшли. Строк покарання відбула повністю. Спочатку у Прикульських таборах м. Томська, а потім (з 1940 р.) в Унтабі НКВС СРСР в Горьківській області. У жовтні 1947 р. була звільнена.

Направлення на місце проживання отримала до Броварського району, але за відсутністю прописки переїздить до с. Слобода Кагарлицького району, де на той час проживав її пасинок – священник Самборський Серафим

---

²⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65191 ФП, Т. 1, арк. 22–23.

³⁾ Там же, арк. 37 зв. – 38.

Володимирович. Було Вірі Федорівні на той час 57 років. Людина похилого віку, пройшовши табори, вже потребувала сторонньої допомоги, хотіла і мріяла тільки про спокій, душевну рівновагу, щоб якось дожити свій вік.

Та не судилося.

У 1947–1950 рр. знову почав набирати оберти репресивний маховик, що проходив за звичайним сценарієм: «антирадянська пропаганда», «пропаганда переваг капіталізму» та інше, хоча ці репресії вже не були такими масштабними, як раніше, а після смерті Й. В. Сталіна у 1953 р. репресивна машина і уповільнила свій хід. 4 лютого 1950 року оперуповноважений Кагарлицького районного відділу Міністерства держбезпеки УРСР старший лейтенант Рибалкін на підставі ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР заарештував Віру Федорівну і відправив до камери попереднього затримання.

У постанові на арешт наголошувалось, що Самборська В. Ф. є учасницею підпільної національно-церковно-фашистської організації, що діяла у м. Біла Церква під керівництвом її чоловіка архієпископа В. І. Самборського і єпископа Ю. Ю. Калишевського, що 10 років виправно-трудова таборів вона вже відбула і повернулася до с. Слобода Кагарлицького району. Формулювання провини, взяті із обвинувального висновку за 1937 рік, і оголошене В. Ф. Самборській у 1950 році. Особлива нарада при Міністерстві Державної безпеки СРСР 28 червня 1950 р. винесла вирок: «За приналежність до антирадянської організації вислати на поселення до Північно-Казахстанської області Казахської РСР». 18 серпня цього ж року виданий наряд на етапування до місця поселення – м. Петропавлівська Північно-Казахстанської області.

Так цинічно, жорстоко було скалічене життя безневинної жінки, яка не побоялася взяти на свої плечі долю 4-х маленьких дітей, що залишилися без материнської ласки, і пригорнути до серця. Її двічі судили за те, що була дружиною архієпископа Української автокефальної православної церкви – В. І. Самборського. Її змусили принижуватись і каятись, просити правди і волі. Та марно. Єдиною втіхою нащадкам може служити те, що 10 травня 1989 р. Віра Федорівна Самборська була реабілітована, а також і ті, хто проходив у цій, так би мовити, «кримінальній справі».

ЗА АНЕКДОТ – РОЗСТРІЛ

ТАРАСЕНКО-КОЗОРИЗ СЕМЕН ДАНИЛОВИЧ. Народився 1892 року у м. Ічня Чернігівської області в сім'ї швеця. Освіта початкова. Черговий залізничної станції Тетіїв. 14 вересня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 4 жовтня 1937 року. Реабілітований 5 лютого 1990 року.

Під час «Великого терору» заарештовували і розстрілювали не лише учасників «контрреволюційних» організацій, але й за розказаний антирадянський анекдот або за збереження творів М. Грушевського, В. Винниченка, Б. Грінченка, Л. Старицької-Черняхівської, І. Нечуя-Левицького, О. Олеся, Г. Чупринки та ін.

10 серпня 1937 р. оперуповноважений Управління держбезпеки НКВС УРСР Південної залізниці по станції Христинівка Лавриненко заарештував чергового по ст. Тетіїв Тарасенка-Козоріза Семена Даниловича. Його звинувачували в тому, що він «систематично веде антирадянську контрреволюційну агітацію, спрямовану проти існуючого ладу, розказує контрреволюційні анекдоти, які дискредитують керівників партії і уряду, а також розповсюджував контрреволюційну брехню на політику партії і уряду, вихваляє політику Троцького», тобто в злочинах, передбачених ст. 54-10 КК УРСР. Утримували його в Уманській тюрмі. Постанову про арешт затвердив начальник Одеського транспортного відділення управління державної безпеки (ОДТВУДБ) на ст. Христинівка лейтенант держбезпеки Гутман і направив її прокурору ст. імені Постишева.¹⁾

У сім'ї Тарасенка, крім дружини Єлизавети Олексіївни, 39-ти років, домогосподарки, було троє дітей шкільного і дошкільного віку. До революції 1917 р. Тарасенко С. Д. працював телеграфістом, постійно займався самоосвітою, був великим книголюбом, зібрав багату бібліотеку з історії України, Росії, Великої французької революції, значну кількість п'ес, передплачував цікаві журнали тощо. В протоколі обшуку від 10 серпня 1937 р. вказано, що у заарештованого Тарасенка С. Д. вилучено 445 книг, 227 журналів, 101 поштова листівка, альбом і одна кіпа восківки для копіювальних матеріалів.

В актах про спалення вилученої літератури (висновок про її зміст зробив працівник Христинівського райвно Лисенко), підписаних зав. парт-

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 63641 ФП, арк. 2.

кабінетом Христинівського райполітвідділу Драгомировим, редактором газети «Христинівський залізничник» Хохловим і оперуповноваженим Лаврінком сказано, що книги, журнали, підручники застаріли, серед них більшість дореволюційних видань з буржуазною ідеологією. В списках спаленої літератури названі лише 224 книги, 195 номерів журналів і 5 листівок, куди поділася решта літератури, зібрання творів О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Тургенєва, енциклопедія невідомо. При цьому шлюбні золоті обручки та інші цінні речі в протокол обшуку не записали. Деякі назви спаленої літератури становлять великий інтерес і показують світогляд сталінських інквізиторів.

Проїшовши належну фізичну і психологічну обробку, 18 серпня 1937 р. на запитання слідчого «Які у вас взаємовідносини з робітниками і службовцями ст. Тетіїв?» Тарасенко відповів: «У мене найкращі взаємовідносини з усіма службовцями і робітниками ст. Тетіїв, за винятком Шашкевича й Гордієнка, з якими взаємини натягнуті, причому з Гордієнком до весни 1937 р. у мене взаємовідносини були найкращими, а весною 1937 р. ми з ним посварилися через город».

Запитання: «Слідство має матеріали, що ви є членом контрреволюційної української націоналістичної організації, за завданням якої проводили контрреволюційну діяльність. Чи визнаєте ви це?»

Відповідь: «Членом контрреволюційної української націоналістичної організації я не був і не перебуваю в ній і ніякої контрреволюційної роботи не проводив і не проводжу».

Запитання: «Ви слідству даєте неправдиву відповідь тому, що слідство має матеріали, що ви проводили антирадянську контрреволюційну агітацію, спрямовану на дискредитацію вождів партії і уряду. Вимагаю правдивої відповіді».

Відповідь: «Так, я визнаю, що мали місце факти, коли я на станції Тетіїв серед робітників і службовців в присутності Шашкевича розказував антирадянські і контрреволюційні анекдоти, спрямовані на дискредитацію вождів партії і уряду, а саме: «Зайшов селянин в магазин купити картину, але картин не було і продавець почав пропонувати селянинові портрети вождів партії і уряду, але він все говорить, що вони не підходять. Після чого продавець пропонує селянинові картину «Ленін у домовині». Селянин відповів, що він візьме цю картину тоді, коли всі будуть в домовині, а Ленін буде стояти біля них і дивитися на них». Цей анекдот я розказав, коли ми читали газету, присутніх було три чи чотири чоловіки. Хто був, не пам'ятаю, але, як мені здається, Шашкевич і стрілочник Прошений. Другий контрреволюційний анекдот, що я розказував, був такого змісту: «На ст. Драбово в контору коопе-

рації «Селянин» зайшов сільський чоловік і побачив два портрети Леніна: один портрет був зроблений на фоні чистого поля, а другий на фоні, де селянин волами оре поле. І селянин запитує іншого селянина, чому один портрет такий чистий, а другий з зораним полем і воликами. І сам же відповідає, що коли Ленін думав брати владу, то мріяв, що коли візьме владу, то будуть воликами землю орати, а другий портрет – це вже після того, коли Ленін взяв владу і він сказав: «На біса потрібні ці воли, можна і без них обійтися». Я цей анекдот розказував і на ст. Тетіїв у присутності трьох–чотирьох чоловік. Виним себе в тому, що я вів вищезгадану контрреволюційну агітацію за допомогою анекдотів, дискредитуючи вождів партії і уряду, визнаю».

Запитання: «Які ще контрреволюційні розмови і анекдоти розказували серед робітників і службовців ст. Тетіїв?»

Відповідь: «Більше ніяких контрреволюційних анекдотів не розказував і контрреволюційних розмов не вів». ²⁾

На запитання слідчого, чому він зберігав і не знищив націоналістичну літературу, Тарасенко відповів, що під час революції він був захоплений петлюрівським рухом, читав багато літератури з історії України про те, що Україна повинна стати самостійною, «і у мене було переконання, що Україна повинна мати свою самостійну державу. Я був також згоден із змістом вилученої в мене літератури Грушевського, Огієнка та інших, в якій говориться про самостійність України». ³⁾

На запитання слідчого, чи давав він читати цю літературу іншим, Тарасенко категорично відповів – ні. Він також заперечував, що захищав Троцького, П'ятакова, Лівшиця та ін. ⁴⁾

Допитані свідки Троянський Д. Ф., Гордієнко М. М., Завальнюк Г. П. підтвердили, що Тарасенко розказував вищезгадані анекдоти, а коли в Тетієві та в інших містечках виникали перебої з постачанням населення хлібом, він зайшов у контору чергового, кинув зі злістю кашкет і сказав: «Щоб так було Леніну в домовині лежати, як нам легко за хлібом стояти» (Завальнюк Г. П.). ⁵⁾

Свідок Шашкевич Г. А. заявив, що у квітні 1937 р. Тарасенко в розмові з ним говорив: «В дореволюційний час я міг купити черевики за 3 карбованці, які важили 200 грам, були на шкірі, і міг в них ходити декілька років, а тепер повинен платити за черевики 33 карбованці і ходити в них 2–3 місяці, до того ще й на гумовій підшві». ⁶⁾

²⁾ Там же, арк. 26-26 зв., 27.

³⁾ Там же, арк. 28.

⁴⁾ Там же, арк. 34.

⁵⁾ Там же, арк. 41.

⁶⁾ Там же, арк. 42.

Приблизно подібне говорили й інші свідки. Наприклад, Панченко І. Є. сказав: «Я особисто неодноразово чув від Тарасенка у 1937 році, коли він говорив, що до революції зарплату одержували грішми менше, але жили значно краще тому, що все було дешевше і що побажаєш, те можна купити, а тепер на цю зарплату, що він одержує, прожити неможливо, оскільки її не вистачає». ⁷⁾

На основі свідчень був складений обвинувальний висновок. Його обвинувачували у тому, що: 1) Розповсюджував контрреволюційну брехню на політику Леніна–Сталіна, захищав політику ворога народу, бандита Троцького, брав під захист ворогів народу П'ятова, Лівшиця та ін.; 2) Розповсюджував контрреволюційну брехню про швидку війну проти радвлади і прихід до влади фашизму; 3) Серед робітників і службовців розповсюджував паскудні анекдоти, дискредитуючи Леніна і Сталіна; 4) Проводив агітацію в петлюрівському напрямку за самостійну Україну; 5) Зберігав контрреволюційну літературу, давав читати іншим; 6) Зберігав контрреволюційні поштові листівки петлюрівського змісту, петлюрівських вождів, царів, князів і т. п. ⁸⁾

Свій внесок в цю справу зробила і сільська влада. В характеристиці, яку вона видала, було сказано, що Тарасенко С. Д. був у 1935 році учасником вивішування в будинку станції портретів гетьмана П. Скоропадського і С. Петлюри. ⁹⁾

14 вересня 1937 року трійка при УНКВС по Одеській області засудила Тарасенка С. Д. до розстрілу. Вирок виконали 4 жовтня 1937 року. ¹⁰⁾

5 лютого 1990 р. Управління КДБ УРСР по м. Києву і Київській області повідомило Скавіш Тамарі Семенівні, що її батько Тарасенко-Козоріз С. Д. реабілітований прокуратурою Київської області. ¹¹⁾

Закінчуючи нарис про Тарасенка С. Д., потрібно сказати, що в його діях і розмовах не було контрреволюційності, анекдоти ті старі, і не він їх творець, вони давно ходили в народі. Розмови про те, що до революції можна було все купити, аби гроші були, теж не становили певної загрози для існуючого режиму. В 30-х роках постачання населення промтоварами і хлібом було погане і з вини уряду. Такі були реалії життя, і він висловив те, що було наяву.

---

⁷⁾ Там же, арк. 45.

⁸⁾ Там же, арк. 52.

⁹⁾ Там же, арк. 51.

¹⁰⁾ Там же, арк. 61.

¹¹⁾ Там же, арк. 65.

З МОСКВИ НА УКРАЇНУ ВІЮТЬ ХОЛОДІ ВІТРИ

ПРУДКИЙ ГНАТ ДЕМЕНТІЙОВИЧ. Народився 20 грудня 1896 року в с. Дударків Бориспільського району в бідній селянській сім'ї. Проживав у м. Києві. Службовець. 27 червня 1937 року засуджений до 7 років позбавлення волі. Реабілітований 20 жовтня 1992 року.

Головним ворогом радянської влади в Україні Сталін і його оточення вважали самостійницькі ідеї, будь-які прояви українського сепаратизму, за що жорстоко карали. Про це свідчать сотні судових процесів в Україні за доби соціалізму.

22.12.1936 р. співробітники Київського обласного управління НКВС заарештували Прудкого Гната Дементійовича.

З 1910 р. до серпня 1915 р. він був продавцем мануфактури в м. Києві у приватників Костенка і Титаренка. З серпня 1915 р. – служив у російській армії рядовим і унтерофіцером. З 1917 по жовтень 1918 р. – продавець мануфактури і сторож у різних власників у Києві. З грудня 1918 р. по травень 1919 р. – рядовий в армії УНР, був поранений і взятий поляками в полон, з якого в грудні 1919 р. втік. З грудня 1920 р. – завідуючий Продінспекцією при Остерському повітовому продкомітеті. В цьому ж році був прийнятий у члени КП(б)У. В липні 1921 р. – мобілізований до лав Червоної Армії, служив до грудня 1924 р. у військах ЧК–ДПУ України на різних посадах: політруком конвойної команди, комісаром окремого батальйону і т. д.

З серпня 1926 р. навчався у Харківському комуністичному університеті ім. Артема, закінчив у травні 1929 р. З 1930 р. працював інструктором, асистентом, завідуючим навчальною частиною Київського будівельного робфаку, в 1932 р. – доцентом соціально-економічної кафедри Київського кіноінституту, з 1933 р. – викладач Київської обласної філії Всеукраїнського заочного інституту масової освіти партактиву (ВЗІМОП).

У вересні 1933 р. виключений з партії за приховування факту перебування в армії УНР і як троцькіст-дворушник, в момент арешту працював рахівником 2-ої радянської лікарні в м. Києві. Під час обшуку в нього на квартирі вилучено щоденник і брошуру Л. Троцького «От Октября до Бреста», яку забув забрати його знайомий Синицький В. А. На допиті 26.12.1936 р. слідчий заявив: «Органи НКВС мають достовірні дані, що ви були зв'язані з іншими особами, вели організаційну контрреволюційну роботу проти радянської влади». Прудкий: «Я категорично заперечую це. Заперечую, що був зв'язаний з будь-якими особами в проведенні контррево-

люційної роботи».¹⁾ Слідчий: «Вам пед'являється цитата з вашого щоденника. Зокрема, з запису 9 вересня 1935 р., де сказано: «Москва направляє гайдуків, робить їх безстрашними в жорстокостях, щоб викликати розчулення у простофилі своїм «милосердям». А це «милосердя» робить історію на Україні з того часу, коли Москва взагалі положила цю перлину своїх володінь в свою схованку з кандальних ланцюгів кишеню. Така доля слабких народів, які в історичних поворотах – поворотах історії, були зім'яті дикими варварами».²⁾ «Ви знаєте, що ці погляди, викладені вами власноручно у щоденнику, є по змісту явно контрреволюційними, націоналістичними?»

Прудкий: «Да, це писав я».

Слідчий: «Вам ще зачитується цитата з того щоденника, з того ж вашого запису 9 серпня 1935 р.: «Полтава при Карлі XII могла дати другий напрямок історії і українській культурі, і сьогодні дійсність була б іншою».³⁾ Ви підтверджуєте, що це писали ви і що ці ваші записи є контрреволюційними за характером?»

Прудкий: «Визнаю, що в цій цитаті я висловив погляди, зміст яких є націоналістичним. У період продовольчих труднощів 1932–1933 років, тобто тоді, коли я був ще членом партії, у мене були хитання в селянському питанні. Я вважав надто крутими заходи в селі і, що, на мою думку, труднощі були викликані неправильною політикою партії».⁴⁾

Слідчий зачитав ще одну цитату зі щоденника Прудкого, зміст якої зводився до того, що всі негаразди в Україні внаслідок того, що «українцями, які керують життям республіки, стали Гальперини».⁵⁾

Прудкий: «Да, це писав я. Визнаю, що мною висловлені контрреволюційні погляди, але відповідних контрреволюційних переконань у мене не було».⁶⁾

27 червня 1937 р. у закритому судовому засіданні Спецколегії Київського обласного суду без захисту і свідків слухали справу Прудкого Г. Д., звинувачуючи його за ст. ст. 54-10 ч. 1 і 54-11 КК УРСР.

Під час суду у своєму виступі Прудкий заявив, що він не належав до контрреволюційної організації і винним себе за ст. 54-11 КК не визнає, а визнає себе винним у тому, що записував у щоденник про труднощі, які в 1933 р. були на селі, але він не вважав, що це контрреволюційна агітація.

«Я визнаю, що мої записи в щоденнику контрреволюційні, але я писав ці записи під впливом того, що тоді переживав».⁷⁾

¹⁾ Архів СБУ, спр. 70110 ФП, арк. 33–33 зв.

²⁾ Там же, арк. 40 зв.

³⁾ Там же, арк. 41.

⁴⁾ Там же, арк. 44.

⁵⁾ Там же, арк. 47.

⁶⁾ Там же, арк. 48.

⁷⁾ Там же, арк. 127 зв.

24 квітня 1934 р. в щоденнику Прудкий Г. Д. писав: «В минулому 1933 році вимирали цілими селами селяни. Про це нічого не повідомлялося в пресі, нічого не говорили на партзборах. Тільки давали спростування на твердження закордонної преси про голод в СРСР і працювала суха і куца офіційна статистика про кількість померлих. На Україні померло за офіційними даними 6–9 мільйонів селян. Хто може перевірити цю цифру».⁸⁾

Спецколегія Київського обласного суду винесла вирок: 7 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах віддалених місць Союзу і 3 роки позбавлення прав.⁹⁾

Ухвалою Генеральної прокуратури України від 20 жовтня 1992 р. вирок стосовно Г. Д. Прудкого скасовано. У висновку зазначено, що ведення щоденника, зберігання книжки Троцького «От октября до Бреста», а також висловлювання про дійсні події того часу в Україні не мають складу антирадянської агітації або пропаганди, і справа Прудкого Г. Д. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР підлягає припиненню через відсутність складу злочину.

---

⁸⁾ Там же, пакет 2, арк. 148.

⁹⁾ Там же, арк. 131–131 зв., 132.

ОБІРВАНА ПІСНЯ

МИСЬКО ЮЛІЯ СЕМЕНІВНА (псевдонім Мирослава Сопілка). Народилася 28 серпня 1897 року в м. Винники (передмістя м. Львова) в сім'ї селянина-бідняка. Поетеса. Проживала у м. Ірпінь Київської області. 22 жовтня 1937 року засуджена до розстрілу. Вирок виконано 28 жовтня 1937 року. Реабілітована 4 лютого 1958 року.

Її називали «майбутньою пролетарською Жорж Санд». ¹⁾ «Середнього зросту, тендітна, з принадним натхненним обличчям, густим каштановим, посрібленим сивиною волоссям, розумними карими очима, що завжди випромінювали тепло і водночас приховано-мрійливу задуму, – такою постає в пам'яті сучасників Мирослава Сопілка, представник пролетарської літератури Західної України 20–30-х років ХХ століття». ²⁾

Мирослава Сопілка належала до молодого покоління поетів, творче життя яких починалося на межі двох епох. Вийшовши з трудового середовища, поетеса глибоко відчувала класові суперечності тогочасного суспільства і прагнула бачити свій поневолений народ вільним. Серед плеяди відомих революційних письменників Західної України, в яку входили Василь Бобринський, Ярослав Галан, Олександр Гаврилюк, Петро Козлянюк, Ярослав Кондора, Кузьма Пелехатий, Степан Тудор, зростав її поетичний талант.

Юлія Семенівна Мисько (псевдонім Мирослава Сопілка) походила з бідної селянської родини. «Крім неї, в батьків було ще семеро дітей, а в господарстві – одна десятина землі», отож, – як згадує брат поетеси Євстахій Мисько в листі до професора Миколи Дубини, – думати про достатки не доводилося». (Спогади Є. С. Миська, написані ним 20 квітня 1961 року, зберігаються у професора М. Дубини). ³⁾

Щоб прогодувати дітей, батько наймався на сезонні роботи, а мати з ранку до пізнього вечора «обшивала чужих людей». ⁴⁾ Після смерті матері батько одружився вдруге, з мачухою «сиротам важко жилося. З восьми

¹⁾ Наша перша нарада. Кілька загальних завяг // Вікна. – 1929. – № 6–7. – С. 3.

²⁾ Дубина Микола. Полум'яне слово поетеси // Сопілка Мирослава. До сонця. Вибране. – К., 1973. – С. 5.

³⁾ Дубина Микола. Мирослава Сопілка // Вітчизна. – 1962. – № 2. – С. 197.

⁴⁾ Дубина Микола. Полум'яне слово поетеси // Сопілка Мирослава. До сонця. Вибране. – К., 1973. – С. 6.

років Юлію віддали до Винниківської початкової школи, де вона вчилася чотири роки. Інтерес до навчання в дівчині, «надто тихої, скромної, хворовитої та надмірно вдумливої» (спогади Є. С. Миська) був надзвичайно великий. Вчилася Юлія відмінно, але через нестатки в сім'ї вимушена була залишити навчання.⁵⁾

Навчаючись у школі, майбутня поетеса прилучається до літератури української, російської і західно-європейської класики. Вона читає твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника, Олександра Пушкіна, Миколи Некрасова, Болеслава Пруса, Стефана Жеромського, Жорж Санд та ін. Ідеалом для неї була Леся Українка, вірш якої став улюбленим її твором.⁶⁾

З дванадцяти років Юлія Мисько почала працювати в наймах, потім помічником верстальника на одній із львівських друкарень, а згодом робітницею на тютюновій фабриці у Винниках. Працюючи на фабриці, вона знайомиться з активними учасниками комуністичного руху, вивчає марксистську літературу, а також літературу радянських письменників. Разом зі своїм чоловіком, робітником, Михайлом Пастушенком, членом КПЗУ, Юлія бере активну участь в організації маніфестацій, страйків, робітничих зборів, допомагає в роботі комсомольської і партійної організацій у Винниках. За активну участь у зборах залізничників Львова, на яких проголошувались революційні промови, вона була заарештована.⁷⁾

Участь у революційній боротьбі надихала поетичну творчість Мирослави Сопілки, яка була для неї не професією, а тільки «засобом боротьби». Вперше пересилаючи свої вірші до журналу «Вікна», одного з перших і найпопулярніших друкованих органів пролетарських письменників Західної України, вона писала: «Я не є письменниця фахова, ані заводова (професійна). Мій завід – праця фізична. Почала писати з прилуки однієї особи, котра вперто вмовляє мене, що маю талант. Я в це не вірю, і, щоб спір між нами покінчити, посилаю свої вірші Вашій критиці. Якщо вони можливі до друку, то знайдіть для них місце в «Вікнах», ну а як ні, то даруйте їй не дивуйтеся, бо на кращі я поки що здобутися не можу. Нахил до писання віршів я мала, ще будучи дитиною, як ходила до школи, але писала мало й то лише собі на пам'ятку...»⁸⁾

⁵⁾ Дубина Микола. Мирослава Сопілка // Вітчизна. – 1962. – № 2. – С. 197.

⁶⁾ Дубина Микола. Полум'яне слово поетеси // Сопілка Мирослава. До сонця. Вибрані. – К., 1973. – С. 7.

⁷⁾ Там же. – С. 8.: Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 263, оп. 1, спр. 46382 ФП, арк. 9–12.

⁸⁾ Мирослава Сопілка. Роботящим рукам. Поезії. – Харків–Київ, 1931. – С. 5.

Редакція «Вікон» надрукувала вірші високоталановитої М. Сопілки. Як відмічали дослідники її творчості, у перших віршах М. Сопілки справді спостерігається відсутність лаконізму та образних узагальнень. Проте безпосередність і щирість мотивів свідчили про наявність у поетеси глибокого емоційного відчуття, що надавало її поетичним спробам теплоти і переконливості. Уже в перших віршах М. Сопілки «Буря», «В церкві», «Зима», «Весняні дощі», «Сон чорної ночі» виявилися такі риси поетичного стилю, як зв'язок з народно-пісенною поетикою, відчуття місцевого колориту, конкретність художніх образів.⁹⁾

Редакція «Вікон» турботливо виховувала молодих письменників. Василь Бобринський і Степан Тудор допомагали М. Сопілці дружніми вказівками і порадами працювати над підвищенням мистецької кваліфікації, схильно ставились до порушеної нею соціальної тематики. Наполеглива праця над собою, глибока повага до національних традицій, образність поетичного мислення, а також діяльність у журналі «Вікна» мали величезне значення для подальшого формування естетичних поглядів поетеси.

12 травня 1929 р. редакція журналу «Вікна» скликала Першу нараду пролетарських письменників Західної України, яка завершувала перший організаційно-творчий період пролетарського літературного руху. Найважливішим наслідком наради було утворення літературної групи «Горно» та обрання її правління, колективно вироблена «Декларація першої наради західноукраїнських пролетарських письменників». У ній чітко виражені ідейні позиції і художня платформа пролетарських письменників, давалась оцінка сучасному стану літератури. «В «Декларації» зазначалось: «Стоїмо на ґрунті пролетарської ідеології, обоснованої Марксом...», проголошувалась єдність з пролетарськими письменницькими напрямками інших країн і націй – «у загальному змаганні до створення основ міжнародної соціалістичної культури... В своїй молодій роботі рахуємо на послідовну підтримку міського й сільського пролетаріату, який має бути джерелом творчих сил наших і становити суцільну масу наших читачів»,¹⁰⁾ і Мирослава Сопілка брала активну участь в роботі наради, складанні «Декларації», яку підписала разом з іншими письменниками. Була обрана заступником члена управи «Гроно» і затверджена постійним працівником «Вікон».

Однією з центральних проблем «Вікон» і «Гроно» було збирання і виховання кадрів художньої інтелігенції з пролетарським світоглядом, що

---

⁹⁾ Трохимчик Степан. Поезія протесту і боротьби // Революційні поети Західної України. – К., 1958. – С. 21.

¹⁰⁾ Декларація першої наради західноукраїнських пролетарських письменників // Вікна. – 1929. – № 6–7. – С. 1.

«могли б стати основою для дальшого росту і розвитку письменства на західноукраїнських землях». Тому не випадково темі молодих була присвячена одна зі статей журналу «До нас, хто серцем кучерявий!», у якій читаємо «Сьогодні ми виходимо в світ зміцнені рядами нових товаришів праці. Прийшли вони до нас від плуга, і з-поза тюремних ґрат, прийшли з Покуття і з Полісся, з Лемківщини і з Волині, з Поділля і з Холмщини. Прийшли молоді жінки і молоді хлопці; сама молодь»,¹¹⁾ Мирослава Сопілка разом з іншими членами редакції турботливо виховувала молодих письменників, давала поради щодо підвищення їх мистецької кваліфікації і сама вдосконалювала майстерність своїх творів, що часто друкувалися на сторінках журналів «Вікна», «Сяйво», газет «Сель-Роб», «Наша Земля», «Селянин» та інших.

У своїх творах поетеса торкається важливих суспільно-політичних проблем. Вона малює тяжкі умови життя селянства, його пролетаризацію, крайнє зубожіння пролетаріату, безправ'я на одному полюсі суспільства і збагачення на другому.

...На площі худі безробітні
Сновигають, наче тіні
Знімається крик розпачливий:
«Дайте праці! Дайте хліба!»

«Переднівок»

Одночасно із тим протест проти соціального і національного гноблення звучить заклично в її поезії «Осінь» –

До бою готуйся, трудяща бідноті!
Повис-бо над нами час сніжних завій, –
До бою готуйся за хліб наш щоденний, –
Що вкрав наш вельможний глитай-лиходій!

Віра в перемогу робітничого класу, усіх трудящих звучить у поезії «Роботящим рукам»:

Жилаві руки мозолисті
Кігтям грабіжним вчинять суд...
Обновлять землю і врочисто
Свободи прапор вознесуть.

За цю поезію поетеса одержує другу премію. Її відразу ж передрукували два журнали в Харкові – «Західна Україна» і «Гарт», а також газета «Українські щоденні вісті в Нью-Йорку».¹²⁾

Поетеса прагне передати волелюбність народу, вміння відстоювати свої інтереси в боротьбі. Великий поетичний твір Мирослави Сопілки «Карпати» –

¹¹⁾ Вікна. – 1928. – № 4. – С. 1.

¹²⁾ На нашому фронті // Вікна. – 1930. – № 9. – С. 83.

то широка художня панорама революційного руху, пройнята передчуттям близької свободи. В поетичній баладі «Два листи» звучить прагнення українців Західної і Східної України об'єднати свої долі в єдиній державі. Поезії М. Сопілки були сповнені революційної пристрасті і оптимізму. Так, в одній із статей журналу «Вікна» критик зазначив, що «крізь м'який жіночий усміх пробиваються риси мужеської рішучості..., в звучному голосі металічні бризки...»¹³⁾

Твори М. Сопілки були настільки популярними, що їх передруковували й у прогресивних виданнях Польщі, Чехословаччини, Німеччини, Канади, США, Аргентини. Особливо багато творів поетеси було надруковано у двотижневому популярно-науковому журналі «Робітниця», який виходив у Канаді з 1924 р. «Українські робітники і фермери Канади, – як згадує письменник Петро Кравчук,¹⁴⁾ – не тільки з задоволенням читали щирі і правдиві вірші поетеси, а й вивчали їх напам'ять. Дуже часто на концертах художньої самодіяльності у Вінніпегу, Торонто, Саскатуні, Едмонтоні, Ванкувері, чи навіть у далекому Піс-Ривері можна було почути декламації віршів Мирослави Сопілки. Крім поезій, спеціально для журналу «Робітниця» Мирослава Сопілка написала дві публіцистичні статті – «Чи потрібно жінкам окремої організації?» і «Велика відсталість жінок в Галичині».¹⁵⁾

У 1931 році в Харкові вийшла збірка поезій Мирослави Сопілки під назвою «Роботящим рукам», яка одержала багато схвальних відгуків. Рецензенти відзначали, що М. Сопілка «стала друкувати свої твори, коли перші змагання за пролетарську літературу на західноукраїнських землях були саме в розгарі. Поетеса активний учасник цих змагань. Чіткою ідеологічною спрямованістю вона зразу стала вибиватися на чільне місце».¹⁶⁾ К. Яран в передмові до збірки писав: «Творчий доробок Сопілки є доступним і близьким для широких мас. І не дивно. Сопілка пише для цих мас. Вона не тільки любить і ненавидить те, що люблять і ненавидять ці маси – вона це відчуває так, як можуть це почувати тільки пролетарі. Вона від цих мас, вона їх голос. Перед Сопілкою ще широкий шлях. Вона ще розкривається і кожний її новий вірш є заповідь дальшого зростання. Теперішня збірка – тільки перший її етап».¹⁷⁾

¹³⁾ Наша перша нарада. Кілька загальних завваг // Вікна. – 1929. – № 6–7. – С. 3.

¹⁴⁾ Кравчук Петро. Бойові братерські єднання – Торонто, Канада // Жовтень. – 1957. – № 7. – С. 145.

¹⁵⁾ Там же. – С. 148.

¹⁶⁾ Рудик Дмитро. Огляди й рецензії. Про поезії М. Сопілки // Вікна. 1931. – № 11. – С. 24–27.

¹⁷⁾ Мирослава Сопілка. Роботящим рукам. Поезії. – Харків–Київ, 1931. – С. 7.

У 1928–1930 роках поетеса перебувала в тяжких матеріальних умовах. Її чоловік три роки був безробітним за організацію страйку на Лесинецькій дріжджовій фабриці. Вона, працюючи від ранку до ночі, змушена була сама утримувати сім'ю. До того ж поетеса тяжко захворіла: загострився процес у легенях.¹⁸⁾ Степан Тудор писав про ці роки життя поетеси: «То одне – віддатися виключно творчій роботі, а зовсім інше – працювати, виховувати двоє дітей, хворіти туберкульозом, займатися самоосвітою, бути поетесою. Для цього треба мати велику силу волі і полум'яне серце патріота».¹⁹⁾

Щоб отримати вищу освіту і підлікуватися, а також у зв'язку з постійним переслідуванням чоловіка за комуністичну діяльність, Мирослава Сопілка переїхала на постійне проживання на Радянську Україну 12 жовтня 1930 року.²⁰⁾ У листі від 3 грудня 1930 р. до батьків чоловіка вона писала: «Ми вже на волі – в Кам'янці-Подільським. Зустріли нас тут як рідних».²¹⁾

До переїзду в Харків, весною 1932 року, Мирослава Сопілка проживала в Кам'янці-Подільським, де працювала в краєзнавчому музеї. Любомир Дмитерко в листі до редакції журналу «Західна Україна» писав: «У нас у Кам'янці Мирослава Сопілка. Працює в місцевому музеї. Часто буває у нас дома. Окріпла. Зміцніла духом».²²⁾ Весь свій творчий запал і енергію М. Сопілка віддає служінню українському народові. Журнал «Вікна» за 1931 рік у №№ 1–6 друкує значний прозовий твір поетеси – повість «Про затишне місто Забобонники». Це провінціальний репортаж, в якому з великою викривальною силою висміяла письменниця життя панства в західно-українському невеличкому містечку. Критика схвально зустріла повість, відмічаючи, що цей твір разом з творами інших письменників займає поважні позиції в пролетарській літературі.²³⁾ В Харкові Сопілка навчається на літературних курсах, подорожує по Україні, друкує свої поезії на сторінках радянських видань. Весною 1932 р. Мирослава Сопілка переїхала із Кам'янця-Подільського до Харкова, де працювала в клубі письменників, разом з М. Ірчаном, В. Бобинським, виступала перед робітниками міста і селянами області.²⁴⁾

Із Харкова Мирослава Сопілка разом з родиною переїхала до Києва. Чоловік почав працювати експедитором винного заводу Укрсадвентресту, а

---

¹⁸⁾ Дубина Микола. Полум'яне слово поетеси // Сопілка Мирослава. До сонця. Вибране. – К., 1973 – С. 9.

¹⁹⁾ Там же. – С. 8.

²⁰⁾ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 46382-ФП, арк. 9, 11 зв.

²¹⁾ Дубина Микола. Вказ. праця. – С. 10.

²²⁾ Там же. – С. 10.

²³⁾ Яран К. За робітничу тематику // Вікна. – 1931. – № 4. – С. 23.

²⁴⁾ Дубина Микола. Вказ. праця. – С. 11.

поетеса займалася творчою роботою. Оселилися вони в Ірпені. Та 16 серпня 1937 року Мирослава Сопілка була заарештована оперуповноваженим з відділу УДБ НКВС УРСР Давидовим Абрамом Зельмановичем. В обвинувальному висновку зазначалось, що вона «була учасницею контрреволюційної націоналістичної організації у Львові, на території УРСР була організаційно зв'язана з агентами українських контрреволюційних націоналістичних центрів» (тобто з письменниками М. Ірчаном, В. Бобинським, Й. Зозуляком і І. Куликом, які теж були репресовані і надовго викреслені з літературного процесу). Поетеса звинувачувалась у тому, «що за завданням згаданих письменників вона проводила контрреволюційну роботу. Звинувачувана Пастушенко винною себе визнала частково».²⁵⁾ Слово частково дописав чорнилами начальник 5 відділення 3 відділу УДБ лейтенант держбезпеки Бондаренко. Очевидно, лейтенант Бондаренко відчував, що знищують поетесу безпідставно.

30 вересня 1937 року був арештований і чоловік поетеси Михайло Ілліч Пастушенко. Під час арешту чоловіка оперуповноважені 3 відділу УДБ УРСР «провели знищення шляхом спалення різних документів, 8 купюр іноземної старої валюти і книжок, вилучених під час обшуку 30 вересня 1937 року».²⁶⁾

Мирослава Сопілка була засуджена 22 жовтня 1937 року до розстрілу. Вирок виконано 28 жовтня 1937 року.²⁷⁾ 14 жовтня 1937 року засуджений був до розстрілу і чоловік М. Сопілки. Звинувачували його нібито «за шпигунську роботу на користь однієї держави». Вирок було виконано 19 жовтня 1937 року.²⁸⁾ Двоє малих дітей Богдан і Віра М. Сопілки залишились сиротами.

Спілка Радянських письменників України 27 вересня 1956 року звернулася з листом до прокурора УРСР з проханням про можливість реабілітації М. Сопілки. Лист підписали заступники Голови Правління Спілки радянських письменників України Олесь Гончар і Юрій Смолич. У творчій характеристиці на письменницю вони писали: «Мирослава Сопілка (Пастушенко) – талановита українська поетеса, одна з активних учасників революційно-визвольного руху в Західній Україні.

М. Сопілка належала до прогресивної літературної групи «Гроно» у Львові і друкувалась у журналі «Вікна», що був бойовою трибуною пролетарських письменників Західної України. Крім талановитих поезій, М. Сопілка надрукувала в цьому журналі нарис-репортаж «Про затишне місто Забобонники».

²⁵⁾ ЦДАГОУ, ф. 263, оп. 1, спр. 46382-ФП, арк. 17–18.

²⁶⁾ Там же, арк. 5.

²⁷⁾ Там же, арк. 19.

²⁸⁾ Там же, арк. 36, 37–38.

Любов до нашої Батьківщини розкривалась не лише в творчості М. Сопілки, а й виявилася в її громадській діяльності, в бажанні жити в Радянському Союзі...

Поезії М. Сопілки становлять значний інтерес як для читачів, так і для дослідників революційної літератури Західної України.²⁹⁾

При перевірці справи М. Сопілки і її чоловіка в архівах СРСР, Політичного Державного Управління, комітету держбезпеки при Раді Міністрів Союзу ССР компрометуючих матеріалів не було.³⁰⁾

4 лютого 1958 року Мирослава Сопілка була реабілітована. Того ж року у збірнику «Революційні поети Західної України» було вміщено кілька її поезій. 1973 року побачила світ збірка поезій М. Сопілки «До сонця». Вибране, яку підготував професор Микола Дубина з його ґрунтовною передмовою про творчий шлях поетеси. У ній він зазначив: «Мирослава Сопілка пройшла короткий, але плідний шлях. Вона поставила своє перо на сторожі інтересів трудящих мас і була вірна цьому священному обов'язку до кінця своїх днів».

---

²⁹⁾ Там же, арк. 21–22.

³⁰⁾ Там же, арк. 26, 62.

ДВІЧІ РЕАБІЛІТОВАНИЙ «ПРОРОК»

ПРОХОРОВИЧ ТИХОН КІРІАКОВИЧ народився 1887 року в с. Пологи-Яненки нині Переяслав-Хмельницького району Київської області в родині церковного служителя. Священик без парафії, українець, закінчив Полтавську духовну семінарію, проживав з родиною у с. Пологи-Яненки, 27 липня 1933 року засуджений до 3-х років позбавлення волі. Покарання відбував у Дмитротаборі Ярославської області. 29 серпня 1937 року засуджений до розстрілу. Вирок виконано 10 вересня 1937 року. Реабілітований 3 серпня 1989 року.

Дитячі та юнацькі роки Тихона Кіріаковича Прохоровича пройшли в родинному колі. Батько служив дяком, псаломщиком, вів своє господарство у с. Пологи-Яненки. З 10-річного віку навчався у Переяславському духовному училищі, потім у Полтавській духовній семінарії. Закінчивши навчання, Тихон Кіріакович отримав місце священика у селі Вереміївка (нині Чорнобаївського району Черкаської обл.), де служив з 1914 по 1920 рік. Мав наділ церковної землі в 24 десятини, господарські будівлі, худобу, пасіку з 30 вуликів. Вести господарство допомагали дві наймані робітниці. В цьому селі народилася перша донька – Галя.

За сімейними обставинами чи, можливо, у зв'язку з українізацією церковного життя, котру не сприймав, у 1920 р. він повернувся до села Пологи-Яненки на батьківське обійстя і став займатися сільським господарством, тут зазнав тяжкої втрати (точні відомості відсутні) – смерть дружини. Які саме події вплинули на нього, невідомо, але у 1927 році він повернувся до церкви і протягом двох років служив священиком у селі Дрaбівці. Знову з невідомих причин залишає парафію, повертається до рідного села. В період колективізації був розкуркулений. За активний спротив цим заходам радянською владою був заарештований і протягом 5 місяців утримувався у будинку попереднього розслідування (БУПРi) м. Києва. В цей час, як він сам розповідав, захворів і відкрив у себе здатність до пророцтва і яснобачення. Повернувшись з Київського БУПРу, Тихон Кіріакович знову став працювати, завів худобу, придбав майно. У 1931 р. в черговий раз був розкуркулений. Побоюючись нового арешту і заслання, Тихон Кіріакович став переховуватись від влади, став бездомним, безробітним. Підробляв на шматок хліба випадковими заробітками і кожна вільну хвилину молився Бо-

гові у церквах і монастирях Києва. Своїми молитвами, пророчими висловлюваннями про наступне трагічне майбутнє країни отримав серед віруючих прізвисько «прозорливця», «ясновидця». До нього як до провісника звертались віруючі, паломники з України, Молдови, Росії. Після закриття у 1926 р. Києво-Печерської лаври віруючі стали збиратися у Феодосійській та Ольгинській церквах на Печерську та у Китаєві. Тут найчастіше молився отець Тихон, збираючи навколо себе великий натовп віруючих.

На початку 1933 р. пророча діяльність Тихона Кіріаковича була призупинена установами ДПУ, котрі встановили, що у м. Києві буцімто існує контрреволюційне угруповання із монахів і попів. Воно керує розгалуженою контрреволюційною організацією, використовуючи зв'язківців, спеціально приїхавши до Києва за настановами щодо проведення антирадянської, антиселянської роботи. До кримінальної відповідальності, окрім Т. К. Прохоровича, було притягнуто ще 14 чоловік. Серед них: Антон Ілліч Абашидзе – колишній грузинський князь, архієпископ, Сергій Федорович Сукач (Серафим) – ієромонах, секретар церковної ради Києво-Печерської лаври (КПЛ); Терентій Кіндратович Ткач (Терентій) – член церковної ради КПЛ; Василь Авксентійович Устименко (Валерій) – архімандрит, член церковної ради КПЛ; Йосип Потапович Коваль – ієромонах, настоятель Свято-Троїцької церкви в Китаєві (околиця м. Києва), а також монахи, монахині, священники та віруючі.

Під час слідства Т. К. Прохоровича звинувачували в тому, що у 1929 р. він заарештовувався за антирадянську діяльність, що нелегально проживав у м. Києві, постійно відвідував Ольгинську церкву, де серед паломників із різних регіонів країни (СРСР) проводив антирадянську агітацію, спрямовану на розпад колгоспного ладу, зрив заходів радянської влади по реформуванню села. Видаючи себе за «ясновидця», займався пророцтвом, писав віруючим записки щодо подальшої їх долі та життя. А воно в ті роки було складним, голодним і невизначеним. Тож в тих записках отець Тихон називав радянську владу – владою антихриста, передрікав її скору загибель.

Під тиском слідчих монахині Устина Іванівна Лещенкова, Марія Яківна Шумихіна та заарештовані разом з ним С. І. Пацкевич, Т. К. Ткач, Й. П. Коваль, В. А. Устименко охарактеризували Т. К. Прохоровича як такого, що, маючи багато прихильників серед селян, обробляв їх в антирадянському дусі, говорив їм, що радянська влада не народна, що вона не виражає волі всього трудового люду, забираючи хліб, довела до зубожіння значну частину селян, заперечує релігію, кидає до в'язниць священників і віруючих. При цьому він запевняв віруючих у тому, що скоро народ, не ви-

тримавши знуцань, повалить радянську владу, і тоді на Русі запанує православна віра».¹⁾

Архімандрит Києво-Печерської лаври В. А. Устименко (Валерій) у своїх свідченнях буцімто підтвердив, що Т. К. Прохорович відвідував Ольгинську церкву, видавав себе за «ясновидця», говорив своїм прихильникам про зростаюче безвір'я, переконував і закликав їх більше звертатися до Бога, не відступати від православної віри, рекомендував не вступати до колгоспів і не виконувати розпоряджень радянської влади – влади антихриста. Переконавав віруючих, що страшний суд і кінець світу наступить у 1933 році.²⁾

Страшно визнати, але хіба той голодомор, що косив народ України, можна назвати по-іншому, як не кінець світу! І не обов'язково бути ясновидцем і пророком, щоб не бачити цього. Але сьогодні відомо, що партія бачила і свідомо морила націю голодом.

Священик Олексій Іванович Полішкін, який протягом тривалого часу знав Тихона Кіріаковича, нібито охарактеризував його як людину монархічних поглядів, а побачивши Т. К. Прохоровича у Києві і те, що він відкрито бореться проти радянської влади, він подумав, що його діяльність санкціонована «зверху» (тобто ДПУ), і тому він не вважав за потрібне інформувати відповідні установи.³⁾

На підставі наведених вище фактів Особлива нарада при колегії ОДПУ УСРР 22 липня 1933 р. винесла вирок про ув'язнення Т. К. Прохоровича на 3 роки до концтаборів. Покарання він відбував у Дмитротабі Ярославської області. Повернувся в Україну у 1935 році. Спочатку проживав у м. Переяславі у священика І. Кусая. А потім, приблизно через рік, повернувся у рідне село Пологи-Яненки, де проживали його діти – доньки Галина і Кіріакія та син Кіріак.

Чутки про його повернення швидко розійшлися по навколишніх селах. Знову до нього потягнулись люди, щоб довідатися про свою долю в майбутньому. Безсумнівно, що така діяльність Тихона Кіріаковича не влаштувала місцеву владу, і вона чекала нагоди по-своєму розв'язати це питання, а атмосфера, що панувала у країні (тотальне стеження за людьми, доноси, анонімні листи), допомагала оперативно вирішувати подібні справи. Так сталося і в селі Пологи-Яненки. У травні 1937 р. секретар сільської ради надіслав до Переяславського районного відділу НКВС листа, в якому повідомляв про розмову Рубана Гордія Захаровича і Прохоровича Тихона Кіріаковича. Вони говорили про велосипеди і, взагалі, про машини. Рубан Г. З.,

¹⁾ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62199 ФП, арк. 136–137, 182, 192.

²⁾ Там же, арк. 192.

³⁾ Там же, арк. 265.

маючи нового велосипеда, якого купив у Києві 5.V.37 р., сказав Прохоровичу, що через рік-два буде маса таких машин, що велосипедом не буде цікаво їздити, а Прохорович відповів, що незабаром настане час, що машини усі будуть побиті, скот увесь загине через існування колгоспів.

15 серпня 1937 р. Переяславське відділення НКВС УРСР, додавши до листа деякі матеріали, звинуватили Т. К. Прохоровича у злочині, передбаченому статтею 54-10 Кримінального кодексу УРСР, що визначалося у тому, що він не мав постійного місця роботи, систематично проводив серед населення контрреволюційну агітацію. На цій підставі була винесена постанова про взяття його під варту. Прокурор району це рішення санкціонував. Розпочалося слідство, якщо можна так назвати те, що відбувалося в Україні. Були зібрані офіційні довідки про майновий стан батьків до революції (1917 р.) і після неї, про службу Т. К. Прохоровича священником, про родину тощо. Під час допиту (одного-єдиного в ході розслідування) слідчий всіляко намагався отримати від нього відомості про контрреволюційну діяльність, але Тихон Кіріакович, пройшовши школу таборів, вже знав, як треба поводитися на допиті, тому на всі запитання слідчого відповідав у категоричній формі. Заперечував, говорив: «Контрреволюційною діяльністю не займався і не бажаю про це говорити».⁴⁾ Та в страшному, кривавому 1937 році до категоричних заперечень вже не прислухались. Слідчому Боровому було досить одного допиту та свідчень свідків, щоб визначити міру провини Т. К. Прохоровича. Що ж розповіли про нього колгоспники, які факти подали слідству? Таких фактів не було. Вони могли пригадати лише те, що колись говорив Т. К. Прохорович. Зокрема, Устим Васильович Колот, Зіновій Леонтійович Корюненко, Леонтій Кіндратович Феса пригадали, що коли розбирали церкву в селі, то він говорив: «розбирайте, розбирайте, скоро знову побудують», або про те, що скоро розпочнеться війна з Німеччиною, то німці наведуть порядок, а ми допоможемо», що «у колгоспі працюють тільки дурні, що вони скоро поздыхають з голоду», що «війна, розпочнеться в Іспанії, скоро перекинеться до нашої країни і тоді побачимо, чи утримаєтеся ви у своєму колгоспі, чи ні? Тоді ми у вас запитаємо про те, як ви розкуркулювали і руйнували церкви, побачимо, хто кого краще розкуркулить, а нині голодні працюють за одну галочку, що вам ставить колгосп».⁵⁾ До справи були додані його записки з пророцтвом, зібрані у селянок навколишніх сіл.

В обвинувальному висновку вони набули більшої вагомості і значимості. Зокрема, у ньому наголошувалось, що, прикидаючись «ясновидцем», він

---

⁴⁾ Там же, арк. 8.

⁵⁾ Там же, арк. 13-14.

проводив контрреволюційну роботу, що його пророцтва, направлені проти колгоспного ладу, проти партії і радянської влади, носили вульгарний і похабний характер. Незважаючи на те, що Т. К. Прохорович провину своєї не визнав, його соціальна небезпека і контрреволюційна діяльність, як наголошувалось у обвинувальному висновку, була доведена свідченнями свідків і підпадала під ст. 54-10 Кримінального кодексу УРСР. Тож справу передали на розгляд трійки при Київському обласному управлінні НКВС УРСР, котра 29.08.1937 р. засудила Тихона Кіріаковича Прохоровича до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконали 10 вересня 1937 року.

Прошло більше півстоліття і до справи Т. К. Прохоровича повернулися знову. У 1989 р. прокуратура Київської області переглянула архівні слідчі справи по звинуваченню Т. К. Прохоровича у контрреволюційній діяльності. Не знайшовши у його діях складу злочину, двічі своїми рішеннями від 27 квітня 1989 р. і 3 серпня 1989 р. реабілітувала його. Під час перегляду справи розшукати рідних, дітей, щоб сповістити їм про реабілітацію Тихона Кіріаковича, не вдалося. Але, мабуть, у селі Пологи-Яненки хтось ще пам'ятає Т. К. Прохоровича, котрий у такий незвичний спосіб – «пророцтво, яснобачення» – хотів призупинити заходи радянської влади по соціально-економічній перебудові села.